

PF-4

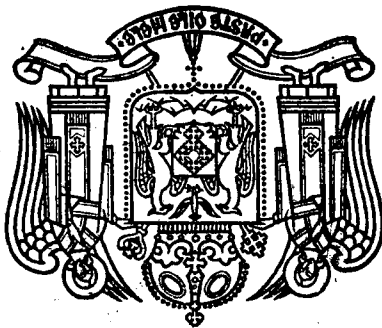

BISERICĂ ORTODOXĂ ROMÂNĂ

BULETINUL OFICIAL AL PATRIARHIEI ROMÂNE
ANUL XCIX — Nr. 1-2 — IANUARIE - FEBRUARIE 1981

BUCUREȘTI
ANUL XCIX - Nr. 1 - 2, IANUARIE - FEBRUARIE 1981
BULETINUL OFICIAL AL PATRIARHIEI ROMANE

BIȘERICĂ ORTODOXĂ ROMÂNĂ

4-11
BIBLIOTECA MARE
100 276

COMITETUL DE REDACȚIE :

Președinte: *Prea Fericitul IUSTIN, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române.*

Membri: *P. S. ROMAN IALOMIȚEANUL, Episcop-vicar al Arhiepiscopiei Bucureștilor ;
P. S. TIMOTEI LUGOJANUL, Episcop-vicar al Arhiepiscopiei Timișoarei și
Caransebeșului.*

Indrumător de redacție: *Pr. prof. dr. DUMITRU RADU*

Redactor: *ALEXANDRU M. IONIȚA*

COLABORATORI :

*Înalt Prea Sfințiii Mitropoliți, Prea Sfințiii Episcopi ; Profesorii Institutelor teologice,
ai Seminarilor teologice și ai Școlilor de cântăreți bisericești ; Prea Cucernicii Consi-
lieri administrativi, patriarhali și eparhiali, protopopi, preoți, candidați la titlul de
doctor în teologie ș.a.*

CUPRINSUL

Pag.

Mesajul de Anul nou adresat întregului nostru popor, la posturile de radio și televiziune, de președintele Nicolae Ceaușescu	5
--	---

VIAȚA BISERICESCĂ

<i>Pastorala de Crăciun a Prea Fericitului Patriarh Iustin . . . . .</i>	9
<i>Scrisoarea irenică a Prea Fericitului Patriarh Iustin, către înțistătorii Bisericii creștine . . . . .</i>	14
<i>Scrisori de felicitare primite de către Prea Fericitul Patriarh Iustin cu prilejul Sfințelor sărbători ale Nașterii Domnului — 1980 . . . . .</i>	16
Prof. Const. C. Pavel, <i>Pastorul W. A. Visser't Hooft, devotat slujitor al ecumenismului creștin . . . . .</i>	28
<i>Al IV-lea Congres internațional de drept canonic de la Fribourg (Elveția), de Pr. asist. N. V. Dură . . . . .</i>	34
<i>Vizita în țara noastră a unei delegații de călugări budiști, de Lector Remus Rus Cronica . . . . .</i>	36
	41

DIN VIAȚA BISERICILOR ORTODOXE SURORI

Patriarhia Ecumenică	43
Patriarhia Antiohiei	44

INDRUMĂRI PASTORALE

Arhim. Benedict Ghiuș, « <i>Din Proloage</i> »	45
Pr. prof. Ene Branîște, <i>Mijloace și metode de lucru în activitatea pastorală și misionară a preoțimii de azi . . . . .</i>	47
Pr. prof. Ion Bria, <i>Biserica Ortodoxă și mărturia creștină . . . . .</i>	59
Ierom. Ioanichie Bălan, <i>Cuviosul Ioan cel Nou-Hozevitul, un sfânt român din zilele noastre . . . . .</i>	67
Natalia Dinu, <i>Întruparea Cuvîntului rinduită din veșnicie . . . . .</i>	76
Pr. dr. Gh. Paschia, <i>Din cugetările și slaturile morale ale Sfinților Părinți și ale unor scriitori moralisți clasici români . . . . .</i>	81

ANIVERSĂRI — COMEMORĂRI

Pr. prof. Nicolae Șerbănescu, <i>Un cărturar iluminist muntean din secolul al XVIII-lea: Episcopul Chesarie al Rîmnicului . . . . .</i>	87
---	----

DIN TRECUTUL BISERICII ȘI PATRIEI NOASTRE

Șerban Papacostea, <i>Intregiri la cunoașterea vieții bisericești a românilor în Evul mediu (sec. XIV)</i>	107
Pr. prof. Chiril Pistrui, <i>101 manuscrise în Transilvania — sec. XII—XVII</i>	123

DOCUMENTARE

Pr. prof. Ioan Rămureanu, <i>Rolul Bisericii Ortodoxe Române în Biserica Răsăritului, în secolele XIV și XV</i>	131
Pr. Alexandru Stănciulescu—Birda, <i>Letopisețul cantacuzinesc (varianta Căldărușani)</i>	144
Arutium Avakian, <i>Probleme de restaurare a frescelor</i>	175

RECENZII

† Theoctist, Mitropolitul Moldovei și Sucevei, <i>Pe treptele slujirii creștine</i> , vol. I—II, Ed. Mitropoliei Moldovei și Sucevei, 1980, de Prof. Nicolae Chițescu	246
Thomas Drew-Bear, <i>Nouvelles Inscriptions de Phrygie</i> , Zutphen, 1978, 128 p., nr. 8 — to + 40 planșe, de Prof. dr. Em. Popescu	254
Iosif Vulcan, <i>Mărturii muzicale</i> , Ediție îngrijită de Ianca Staicovici, Editura Muzicală, București, 1979, 191 p., de Diac. prof. Marin Velea	255

MESAJUL DE ANUL NOU

adresat întregului nostru popor,
la posturile de radio și televiziune, de
TOVARĂȘUL NICOLAE CEAUȘESCU

DRAGI TOVARĂȘI ȘI PRIETENI,
CETĂȚENI AI REPUBLICII SOCIALESTE ROMÂNIA

Incheiem anul 1980 și, totodată, cincinalul 1976—1980 cu noi și remarcabile realizări în toate domeniile de activitate. În cadrul dezbaterilor largi purtate zilele trecute în plenara Comitetului Central al Partidului, în Marea Adunare Națională, în cadrul Frontului Democrației și Unității Socialiste s-a făcut bilanțul realizărilor noastre pe acest an și pe întregul cincinal. Și în acest an industria noastră socialistă a continuat să se dezvolte, prevederile cincinalului realizându-se cu o depășire de câteva zeci de miliarde de lei. S-a dezvoltat, de asemenea, agricultura, au crescut produsul social și venitul național, s-a ridicat nivelul de trai material și spiritual al celor ce muncesc.

Cu un legitim sentiment de mândrie și satisfacție constatăm că, în această perioadă, am parcurs un drum important în dezvoltarea economico-socială a patriei, în edificarea societății socialiste multilateral dezvoltate în România. S-au afirmat tot mai puternic forța și superioritatea orînduirii noastre noi, hotărîrea întregului popor, mai unit ca oricînd, în cadrul Frontului Democrației și Unității Socialiste, sub conducerea Partidului, de a-și făuri o viață liberă și demnă, viitorul socialist și comunist.

Pentru mărețele înfăptuiri obținute în cursul acestui an și al întregului cincinal, în numele Comitetului Central al Partidului, al Consiliului de Stat și guvernului, precum și al meu personal, adresez clasei muncitoare, țăranimii, intelectualității, tuturor oamenilor muncii, fără deosebire de naționalitate, organelor și organizațiilor de partid, organizațiilor de masă și obștești, întregului nostru popor cele mai calde felicitări și urări de noi și tot mai mari succese în activitatea viitoare.

Vom intra, peste câteva minute, în noul an — 1981 — primul an al celui de-al șaptelea cincinal, care asigură transpunerea în viață a istoricelor hotărîri ale Congresului al XII-lea al Partidului, parcurgerea unei noi și deosebit de importante etape în realizarea Programului de edificare a societății socialiste multilateral dezvoltate. Noul cincinal prevede cîntinuarea dezvoltării în ritm înalt a forțelor de producție ale

țării și, totodată, realizarea unei calități noi, superioare în întreaga activitatea economică și socială. Aceasta impune să asigurăm organizarea superioară a producției și a muncii în toate sectoarele, afirmarea largă a revoluției tehnico-științifice, creșterea susținută a productivității muncii — izvorul principal al sporirii bogăției noastre naționale — aplicarea riguroasă a noului mecanism economico-financiar, creștere puternică a eficienței întregii activități economice. Este necesar să realizăm o adevărată revoluție în agricultură, valorificând mai bine fiecare metru de pământ pentru a asigura producții agricole sporite care să satisfacă în condiții tot mai bune cerințele de consum ale întregii populații. Să ridicăm, în continuare, nivelul gândirii și creației științifice, al învățămîntului, culturii și artei, să intensificăm activitatea de educare patriotică, revoluționară a maselor, de formare a omului nou cu o conștiință înaintată. Să perfecționăm formele și metodele colective de organizare și conducere a producției, să întărim democrația muncitorească, autoconducerea și autogestiunea, punind tot mai larg în valoare marile posibilități de progres pe care le oferă orînduirea noastră socialistă — orînduire a libertății și demnității umane, a muncii pentru propria bunăstare și fericire, pentru progresul general al patriei.

Depinde de noi, toți, ca viața fiecăruia să fie mereu mai bună, ca gradul de civilizație al poporului să fie tot mai înalt. Desigur, mai sînt de lichidat lipsuri, de depășit unele dificultăți, dar poporul nostru n-a dat niciodată înapoi în fața greutăților. El a luptat și a reușit întotdeauna să înlăture obstacolele ce i-au stat în cale, să-și apere libertatea și demnitatea, să-și asigure independența și progresul. Cu atît mai mult o face astăzi, cînd, liber și stăpîn pe destinele sale, muncește pentru propria lui bunăstare și fericire.

Am deplina convingere că anul 1981, cincinalul în care intrăm vor aduce poporului român noi și mari realizări în muncă și în viață, vor spori tezaurul avuției naționale, ridicînd pe o treaptă superioară nivelul de trai material și spiritual al întregii națiuni. Garanția mersului nostru neabătut înainte o constituie eroica noastră clasă muncitoare — care își îndeplinește cu cinste și succes misiunea istorică în construcția socialistă din România — o constituie minunatul nostru popor, făuritor entuziast al noii orînduiri. Un factor hotărîtor îl reprezintă, de asemenea, afirmarea puternică a rolului conducător al Partidului, întărirea unității sale, politica lui științifică, realistă pe care o înfăptuiește neabătut, în strînsă unitate, întreaga noastră națiune socialistă.

DRAGI TOVARĂȘI ȘI PRIETENI,
CETĂȚENI AI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA,

Anul 1980 s-a caracterizat prin intensificarea contradicțiilor pe plan internațional, ca urmare a politicii de reîmpărțire a sferelor de influență, a politicii imperialiste de forță și dictat. S-au agravat criza economică și instabilitatea, s-au ivit noi conflicte militare, care pun în pericol pacea

și independența popoarelor, securitatea întregii omeniri. Totodată, s-a intensificat lupta popoarelor, a forțelor progresiste împotriva politicii imperialiste, s-au obținut noi succese în lupta de eliberare națională și socială. În aceste condiții, imperativul suprem este unirea tot mai strânsă a eforturilor popoarelor pentru oprirea încordării internaționale, reluarea și continuarea politicii de destindere, rezolvarea tuturor conflictelor numai și numai pe calea pașnică, a tratativelor.

În ce o privește, România va promova și în viitor, cu toată hotărîrea, politica sa de destindere, pace și colaborare, va face totul pentru a-și aduce contribuția la cauza securității și colaborării pe continent și în întreaga lume. În acest scop, întărim colaborarea și solidaritatea cu toate țările socialiste, și în primul rînd cu cele vecine, cu partidele comuniste muncitorești, cu clasa muncitoare, cu forțele progresiste, anti-imperialiste de pretutindeni. În slujba aspirațiilor vitale de pace și progres ale omenirii, colaborăm de asemenea cu țările în curs de dezvoltare, cu țările capitaliste, cu toate statele lumii, fără deosebire de orînduire socială. Milităm neabătut pentru afirmarea în relațiile internaționale a principiilor deplinei egalități în drepturi, respectului independenței și suveranității naționale, neamestecului în treburile interne, pentru renunțarea la forță și la amenințarea cu forța, pentru dreptul fiecărui popor de a fi stăpîn pe destinele sale, de a se dezvolta liber și independent.

Vom acționa în continuare pentru desfășurarea cu succes a lucrărilor reuniunii de la Madrid, astfel încît aceasta să răspundă pe deplin așteptărilor popoarelor, să impulsioneze înfăptuirea prevederilor Actului final adoptat la Helsinki, să ducă la organizarea unei conferințe consacrate dezarmării și încrederii pe continentul nostru, la extinderea contactelor și colaborării în Europa, la depășirea divizării ei în blocuri militare sau de altă natură. Sîntem în mod ferm pentru o Europă unită, în care să se respecte diversitatea de orînduiri și specificul fiecărei națiuni. Sîntem pentru o Europă care să ofere omenirii un model de relații internaționale, de unitate nouă, bazată pe colaborarea între țările cu orînduiri sociale diferite.

Țara noastră va milita și în viitor neobosit pentru înfăptuirea marelui deziderat al dezarmării, și în primul rînd al dezarmării nucleare. Minunatele cuceriri ale științei și tehnicii moderne să fie puse în întregime nu în slujba distrugerii și a războiului, ci a bunăstării și fericirii popoarelor! Toate națiunile lumii să se ridice cu hotărîre pentru apărarea dreptului fundamental al omului — dreptul la viață, la pace, la existență liberă.

Vom sprijini, în continuare, neabătut, eforturile pentru lichidarea subdezvoltării și instaurarea unei noi ordini economice internaționale, baze pe deplină echitate și egalitate, care să asigure progresul mai rapid al tuturor țărilor și, în primul rînd, al celor rămase în urmă, să înlesnească accesul larg al popoarelor la cuceririle științei și tehnicii înaintate.

Soluționarea justă și durabilă a problemelor complexe mondiale impune participarea activă, nemijlocită, în condiții de deplină egalitate,

a tuturor statelor la viața internațională — un rol însemnat avînd, în această privință, țările mici și mijlocii, țările în curs de dezvoltare, țările nealinierte, care constituie marea majoritate a lumii și sînt profund interesate în lichidarea vechii politici imperialiste de dominație și asuprire, în promovarea unei politici noi, de destindere; independență și pace.

Intrînd în anul 1981, privim cu optimism viitorul, avînd încrederea că, în ciuda problemelor deosebit de grave existente în viața internațională actuală, popoarele, forțele înaintate de pretutindeni, acționînd unite, pot face să triumfe cauza destinderii, a libertății și independenței naționale, a păcii și progresului pe planeta noastră.

DRAGI TOVARĂȘI ȘI PRIETENI,

Fie ca Noul an — 1981 — să aducă patriei și poporului nostru noi și tot mai mari succese pe calea dezvoltării economico-sociale, a creșterii gradului de civilizație și bunăstare, a întăririi independenței și suveranității patriei!

Fie ca anul pe care-l începem să aducă tuturor popoarelor victorii tot mai mari în lupta pentru progres și independență, pentru pace și securitate, pentru o lumea mai bună și mai dreaptă!

Vă urez, dragi compatrioți, realizări și satisfacții depline în muncă și în viață, împlinirea tuturor dorințelor de mai bine, multă sănătate și fericire!

Vă adresez tuturor, din toată inima, tradiționala urare:

«LA MULȚI ANI!».

cu
păr
leju
reîn
lui,
trec

«do
iară
«pli
lini,
adu
să n
nulu
în lu

plim
Feci

• VIAȚĂ BISERICĂȘCĂ •

PASTORALĂ

TRIMISĂ CLERULUI ȘI CREDINCIOȘILOR
DE PREA FERICITUL PATRIARH IUSTIN
CU PRILEJUL SFINTELOR SĂRBĂȚORI ALE NAȘTERII
DOMNULUI — 1980

*«Hristos se naște, măriți-L,
Hristos din ceruri, întâmpinați-L,
Hristos pe pământ, înălțați-vă».*

Iubiți credincioși,

An de an, în ziua preamăritului praznic de astăzi, împreună cu întreaga făptură iubitoare de Dumnezeu, ne facem și noi părtași, într-un anumit fel, la toate cele ce s-au petrecut cu prilejul nașterii Domnului nostru Iisus Hristos. Slujbele religioase reîmprospătează în sufletele noastre amintirea nașterii Domnului, iar cu durerile noastre noi trăim acum fapte care s-au petrecut atunci.

Astfel, «așteptarea» de demult a venirii Mântuitorului și «dorirea» fierbinte de a apuca veacul cel nou al omenirii prind iarăși chip în sufletele noastre pe măsură ce ne apropiem de «plinirea vremii». Legănându-ne cugetele cu aceste gânduri, o liniște cerească se așază treptat peste noi, nu numai pentru a ne aduce aminte că Dumnezeuul păcii a pogorât pe pământ, dar și ca să ne facem părtași ai vieții oamenilor din vremea nașterii Domnului, când, — moment rar în istoria omenirii —, pretutindeni în lume se așternuse pacea.

Întorcându-ne cu gândul la noaptea aceea binecuvîntată, când plinirea vremii ajunsese la capătul ei, aflăm că Prea Curata Fecioară Maria «a născut pe Fiul ei cel Întîi-Născut și L-a înfășat

și L-a culcat în iesle... și I-a pus numele Iisus» (Matei I, 25; Luca II, 7). Atît spun Sfinții Evangheliști despre nașterea Mîntuitorului în peștera din Betleem. Dar în urechile noastre stăruie, îndeosebi, cuvintele îngerului Domnului, care zice: «În cetatea lui David s-a născut astăzi Mîntuitorul care este Hristos-Domnul» (Luca II, 11).

La auzul acestei vești, cîntînd și noi împreună cu îngerii cîntarea cerească a nașterii Domnului, preamărim și lăudăm cu păstorii pe Dumnezeu și cu magii de la răsărit ne închinăm lui Iisus-prunc. Iar, în loc de daruri pămîntești, în fața Lui punem tot ce avem mai sfînt în noi: credința noastră dreaptă, nădejdea noastră strălucitoare și dragostea noastră fierbinte.

În acest fel, iubiții mei, la nașterea Domnului nostru Iisus Hristos, împlinind bucuria Prea Curatei Fecioare Maria și a Dreptului Iosif, bucuria îngerilor s-a îngemănat cu bucuria oamenilor făcîndu-se o singură bucurie, o bucurie unică, în cer și pe pămînt.

Iubiți fii sufletești,

Era cunoscută de mult timp făgăduința lui Dumnezeu de a trînițe în lume pe Mîntuitorul; dar, proorocii vechi nu izbutiseră să-I făurească chipul în întregime și să dea pe față rostul deplin al venirii sau arătării Lui pe pămînt. Abia în ziua bună-vestirii îngerul Domnului a spus Prea Curatei Fecioare Maria că fiul ei «va fi mare și se va chema Fiul Celui Preaînalt... Fiul lui Dumnezeu» (Luca I, 32, 35). Maica Domnului însă «ținea toate aceste cuvinte, cumpănindu-le în inima ei» (Luca II, 19).

Venind în lume, Domnul nostru Iisus Hristos a luat un trup ca și trupul nostru, un trup «asemănător cu trupul păcatului» (Rom. VIII, 3); dar El s-a adevărit în toate fără de păcat.

Iisus a văzut lumina zilei într-o peșteră, adăpost al făpturilor necivîntătoare; dar, la nașterea Lui un înger a vestit păstorilor că pruncul era «Mîntuitorul, Hristos-Domnul» (Luca II, 11), iar îngerii din ceruri I-au cîntat cîntare cerească, imnul păcii.

Mai tîrziu, magii, luîndu-se după mersul unei stele, căutau pe împăratul Iudeilor de curînd născut. Dar, venind la Betleem, ei au găsit pe Iisus și s-au închinat Lui ca unui Dumnezeu.

Apoi, Iisus, împreună cu Mama Lui și cu Iosif, s-au dus în Galileea, la Nazaret, orașul lor. Acolo, copilul «creștea și se întărea cu duhul, umplîndu-se de înțelepciune și harul lui Dumnezeu era peste El» (Luca II, 40).

Printre oameni Mîntuitorul a trăit în patria Sa ca și ceilalți oameni din vremea aceea. S-a supus fără șovăire rînduieilor religioase și cetățenești, făcîndu-se pildă tuturor celor care-L urmau. A simțit și El răcoarea nopții și arșița soarelui, a avut foame și sete, s-a bucurat și a plîns, a mîngîiat copiii și a biciuit pe zarafi în templu. Legile firii nu le-a înfrînt însă pentru trebuințele Sale. Dar, pentru oamenii în suferință, în înfățișarea Lui omenească s-a manifestat puterea Sa dumnezeiască. La un cuvînt al Său se potolea o furtună, la o atingere de mînă El vindeca orice boală, la o strigare a Sa înviau morții. Sfîntul Apostol Petru zice că Iisus din Nazaret «umbla din loc în loc, făcînd binele și tămăduind» pe toți cei căzuți în suferință (Fap. Ap. X, 38). De aceea, unii din cei care veneau la El îl numeau Bunul Învățător.

La faptele minunate pe care le-a săvîrșit Mîntuitorul se adaugă și propovăduirea evangheliei Sale. El învăța ca unul «care are putere», iar învățătura pe care o binevestea El mulțimilor era cu totul «nouă». De aceea se auzeau glasuri care ziceau că «niciodată n-a vorbit un om cum vorbește omul acesta» (Ioan VII, 46).

Credicioșii dobîndiseră în adevăr convingerea că «Dumnezeu era cu El», că Sfîntul Duh îl purta într-o parte sau alta, că «îngerii îi slujeau» sau că o putere deosebită avea în trupul Său. De aceea ei îl țineau în mare cinste.

Spre deosebire de alți învățători ai Legii Vechi, El era socotit Învățătorul; spre deosebire de alți profeți, El era Profetul sau Profetul cel Mare, Samarinenii îl priveau ca pe Hristos-Mîntuitorul, apostolii ziceau că este Domnul, Sfîntul sau Fiul lui Dumnezeu. Dar, adevărul întreg despre ființa lui Iisus nimeni dintre oameni nu l-a cunoscut pînă la învierea Lui din morți.

Cu adevărat mare este taina credinței noastre: Fiul lui Dumnezeu s-a arătat în trup și a viețuit pe pămînt ca Dumnezeu-Omul, a înviat ca Dumnezeu-Atotputernic și s-a înălțat întru mărire ca Dumnezeu-Domnul.

Iubiții mei fii duhovnicești,

Proorocii vechi, așintindu-și privirile spre viitor, către Mîntuitorul, deseori îi dădeau numele de Domnul Păcii, iar vremea care avea să înceapă, odată cu venirea Lui în lume, era așteptată și dorită ca o epocă de domnie a păcii desăvîrșite. Isaia nădăjduia că popoarele vor face atunci «săbiile lor fiare de plug și

lăncile lor seceri» (II, 4), iar Iezechiil vedea cu ochii săi sufletești «pe locuitorii cetăților... care vor arde armele, ...arcurile, săgețile, lăncile și sulițele» (XXXIX, 9).

Un psalm zice că, la venirea Domnului Păcii «mila și adevărul se vor întîmpina, dreptatea și pacea se vor săruta» (LXXXIV, 11), iar în altul este scris că «va înflori dreptatea în zilele Lui și va fi belșug de pace cît va sta luna pe cer» (LXXI, 7).

Cuvintele proorocilor n-au rămas deșarte. Mîntuitorul a adus «pe pămînt pace și întru oameni bunăvoire», așa cum cîntă îngerii, astăzi. În adevăr, dacă Mîntuitorul a venit pentru ca, prin El, să se unească între ele toate, fie cele de pe pămînt, fie cele din ceruri, și laolaltă toate să se împace cu Dumnezeu, cum zice Sfîntul Apostol Pavel (Col. I, 20), atunci, fără îndoială, pacea ocupă un loc central în lucrarea Domnului nostru Iisus Hristos pentru mîntuirea lumii.

Desigur, cea dintîi datorie a Bisericii este de a propovădui Evanghelia lui Hristos. Ori, această evanghelie este numită de Apostolul Pavel Evanghelia Păcii (Efes. VI, 15). Astfel, dacă Biserica n-ar propovădui și nu s-ar strădui pentru realizarea păcii, ea nu și-ar îndeplini misiunea ei sfîntă în lume. Înfăptuirea păcii și unirii oamenilor între ei, precum și înfăptuirea păcii și unirii oamenilor cu Dumnezeu, acesta este, sub un anumit aspect, rostul Bisericii pe pămînt. De aceea, odată cu vestirea păcii și unirii noastre cu Dumnezeu, Biserica noastră propovăduiește fără încetare și binefacerile păcii între oameni și popoare și se străduiește să-și aducă întreaga ei contribuție la întărirea păcii în lume, sprijinind orice acțiune inițiată în favoarea ei.

Acum, noi sprijinim înfăptuirea hotărîrilor luate cu ani în urmă la Helsinki cu privire la securitate și cooperare în Europa, așteptînd ca reuniunea de la Madrid să facă noi pași înainte pe calea aceasta.

Sîntem bucuroși că ni se dă prilejul, astăzi, în preamăritul praznic al Nașterii Domnului — sărbătoarea păcii, să exprimăm cuvinte calde de părintească prețuire tuturor fiilor noștri duhovnicești pentru strădaniile pe care le depun, în diferite feluri, pentru apărarea păcii în lume. Totodată ne îndreptăm gîndurile către înalta cîrmuire a țării, în frunte cu Domnul Nicolae Ceaușescu, președintele Republicii, căruia îi aducem călduroase mulțumiri pentru activitatea statornică pe care o desfășoară în opera de destindere, de dezarmare și de pace în lume.

Imprimînd întregii vieți a poporului nostru spiritul păcii, această activitate a făcut din țara noastră o țară a păcii, a prieteniei și a cooperării internaționale, cu un prestigiu pe care nu l-a avut niciodată în trecut.

Strădaniile pe care poporul nostru le depune pentru apărarea păcii se împerechează cu strădaniile pentru propășirea patriei. Și unele și altele sînt binecuvîntate și sprijinite de Sfînta noastră Biserică. De aceea, pentru săvîrșirea operei de dezvoltare și înflorire a țării, vă îndemn stăruitor, iubiții mei fii sufletești, să vă înteați strădaniile ca lucrările de tot felul să fie făcute la timpul sorocit și în condiții cît mai bune. Îngemănînd hărnicia cu dragostea de patrie, să faceți cît mai roditoare ogoarele pe care le stăpîniți, le munciți și le iubiți; iar din uzine și fabrici, — izvor de mari bogății —, să scoateți produse cît mai multe, cît mai bune și cît mai frumoase.

În noul plan economic cincinal, care începe în curînd, să pășiți cu încredere deplină în puterea și voința de propășire a poporului nostru. Prin muncă stăruitoare cu mintea, cu uneltele de lucru și cu brațele, fiecare să-și agonisească cele de trebuință pentru un trai îndestulat și să își îndeplinească datoria sa față de patrie. Iar «facerea de bine și dărnicia să nu le uitați, căci la jertfe ca acestea privește cu plăcere Dumnezeu» (Evrei XIII, 16).

Odată cu acest cuvînt de dreaptă învățătură și de părintesc îndemn, cu prilejul slăvitului praznic al Nașterii Domnului, îmi ridic glasul meu către Milostivul Dumnezeu, rugîndu-L să verse darurile Sale cele bogate peste noi toți, acum și pururea și în vecii vecilor. Amin.

Al vostru de tot binele voitor și fără încetare către Domnul rugător,

ARHIEPISCOP AL BUCUREȘTILOR,
MITROPOLIT AL UNGROVLAHIEI ȘI
PATRIARH AL BISERICII ORTODOXE ROMÂNE

SCRISOAREA IRENICĂ A PREA FERICITULUI PATRIARH
IUSTIN ADRESATĂ ÎNTÎISTĂTORILOR DE BISERICI CU
PRILEJUL PRAZNICULUI NAȘTERII DOMNULUI — 1980

MULT IUBITE FRATE ÎN HRISTOS,

An de an, în ziua preamăritului praznic de astăzi, împreună cu întreaga făptură iubitoare de Dumnezeu, ne facem și noi părtași, într-un anumit fel, la toate cele ce s-au petrecut cu prilejul nașterii Domnului nostru Iisus Hristos.

Întorcându-ne cu gândul la noaptea aceea binecuvîntată, cînd plinirea vremii ajunsese la capătul ei, aflăm că Prea Curata Fecioară Maria «a născut pe Fiul ei cel Întîi-Născut și L-a înfășat și L-a culcat în iesle... și I-a pus numele Iisus» (Matei I, 25; Luca II, 7), iar în sufletele noastre stăruie, îndeosebi, cuvintele îngerului Domnului, care zice: «În/cetatea lui David s-a născut astăzi Mîntuitorul care este Hristos-Domnul» (Luca II, 11).

Era cunoscută de mult timp făgăduința lui Dumnezeu de a trimite în lume pe Mîntuitorul; dar, proorocii vechi nu izbuciseră să-I făurească chipul în întregime și să dea pe față rostul deplin al venirii sau arătării Lui pe pămînt. Abia în ziua bună-vestirii îngerul Domnului a spus Prea Curatei Fecioare Maria că fiul ei «va fi mare și se va chema Fiul Celui Preaînalt... Fiul lui Dumnezeu» (Luca I, 32, 35). Maica Domnului însă «ținea toate aceste cuvinte, cumpănindu-le în inima ei» (Luca II, 19).

Venind în lume, Domnul nostru Iisus Hristos a luat un trup ca și trupul nostru, un trup «asemănător cu trupul păcatului» (Rom. VIII, 3); dar El s-a adevărit în toate fără de păcat.

Printre oameni Mîntuitorul a trăit în patria Sa ca și ceilalți oameni din vremea aceea. S-a supus fără șovăire rînduieiilor religioase și cetățenești, făcîndu-se pildă tuturor celor care-L urmau. A simțit și El răcoarea nopții și arșița soarelui, a avut foame și sete, s-a bucurat și a plîns, a mîngîiat copiii și a biciuit pe zarafi în templu. Legile firii nu le-a înfrînt însă pentru trebuințele Sale. Dar, pentru oamenii în suferință, în înfățișarea Lui omenească s-a manifestat puterea Sa dumnezeiască. La un cuvînt al Său se potolea o furtună, la o atingere de mînă El vindeca orice boală, la o strigare a Sa învîiau morții. Sfîntul Apostol

Petru zice că Iisus din Nazaret «umbla din loc în loc, făcînd binele și tămăduind» pe toți cei căzuți în suferință (Fap. Ap. X, 38). De aceea, credincioșii dobîndiseră convingerea că «Dumnezeu era cu El», că Sfîntul Duh Îl purta într-o parte sau alta, că «îngerii Îi slujeau» sau că o putere deosebită avea în trupul Său și că era Mesia cel așteptat de veacuri.

Cu adevărat mare este taina credinței noastre: Fiul lui Dumnezeu s-a arătat în trup și a viețuit pe pămînt ca Dumnezeu-Omul, a înviat ca Dumnezeu-Atotputernic și s-a înălțat întru mărirea ca Dumnezeu-Domnul.

Coborînd pe pămînt pentru a uni lumea cu Dumnezeu-Creatorul, Domnul nostru Iisus Hristos a adus cu Sine pacea cerească a Sfintei Treimi.

În adevăr, dacă Mintuitorul a venit pentru ca, prin El, să se unească între ele toate, fie cele de pe pămînt fie cele din ceruri și laolaltă toate să se împace cu Dumnezeu, cum zice Sfîntul Apostol Pavel (Col. I, 20), atunci, fără îndoială, pacea ocupă un loc central în lucrarea Domnului nostru Iisus Hristos pentru mîntuirea lumii. De aici rezultă și datoria Bisericilor noastre de a propovădui Evanghelia lui Hristos, Evanghelia Păcii (Efes. VI, 15). Dacă Bisericile n-ar propovădui și nu s-ar strădui pentru realizarea păcii, ele nu și-ar îndeplini misiunea lor sfîntă în lume. Înfăptuirea păcii și unirii oamenilor între ei, precum și înfăptuirea păcii și unirii oamenilor cu Dumnezeu, acesta este, sub un anumit aspect, rostul Bisericilor pe pămînt. De aceea, odată cu vestirea păcii și unirii noastre cu Dumnezeu, Bisericile propovăduiesc fără încetare și binefacerile păcii între oameni și popoare și se străduiesc să-și aducă întreaga lor contribuție la întărirea păcii, a înfrățirii și a dragostei în lume.

Stăpîniți de asemenea gînduri, în ziua praznicului de astăzi al Nașterii Domnului, să ne întîlnim duhovnicește în peștera din Betleem, rugînd pe «Hristos pacea noastră», care s-a coborît pe pămînt pentru ca lumea «viață să aibă și cît mai mult să aibă» (Ioan X, 10), să binecuvînteze strădaniile de împlinire a voinței Sfintei și să reverse darurile Sale cele bogate peste întreaga lume. Iar Noi îmbrățișîndu-vă cu dragoste frățească, vă facem cele mai bune urări de sănătate, bucurii personale și prosperitate Sfintei Voastre Biserici.

† IUSTIN

PATRIARHUL BISERICII ORTODOXE ROMÂNE

SCRISORI DE FELICITARE

PRIMATE DE PREA FERICITUL PATRIARH IUSTIN CU PRILEJUL
PRAZNICULUI NAȘTERII DOMNULUI — 1980

Cu prilejul sfințelor sărbători ale nașterii Domnului, întăistătorul Bisericii Ortodoxe Române a primit numeroase scrisori irenice, telegrame și scrisori de felicitare din care redăm, în cele ce urmează, o parte.

PREA FERICITE ȘI INALT PREA SFINȚITE ARHIEPISCOP AL BUCUREȘTIULUI, MITROPOLIT AL UNGROVLAHIEI ȘI PATRIARH AL BISERICII ORTODOXE AUTOCEFALE ROMÂNE, PREA IUBIT ȘI DORIT ÎN HRISTOS FRATE ȘI COSLUJITOR AL SMERENIEI NOASTRE, DOMNULE IUSTIN,

Fiind noi fericiți cunoscători, din citirea Sfințelor Scripturi despre făgăduința lui Dumnezeu că «Fecioara va avea în pîntece și va naște Fiu și-L vor chema pe El cu numele de Emanuel» (Isaia 7, 10), învrednicindu-ne de la Dumnezeu ca și anul acesta să auzim în lumea creștină plină de bucurie că «astăzi s-a născut nouă Mîntuitorul care este Hristos Domnul, în cetatea lui David» (Luca 2, 11), care «s-a numit Iisus, căci El va mîntui poporul Său din păcate» (Matei 1, 21). Noi, împreună cu iubitorul de Hristos poporul nostru, care horește duhovnicește cîntînd imnul «Slavă întru cei de sus lui Dumnezeu», am primit cu multă bucurie de la Prea Fericirea Voastră, Prea Înțeleaptă și nouă prea iubită, frățeștile urări și rugăciuni pe care ni le-ați trimis cu ocazia acestei sărbători.

Așadar, umpluți de haruri deosebite în această sărbătoare a credinței noastre, uitînd pentru o clipă relele care se întîmplă astăzi, cu ocazia acestui eveniment mai presus de fire și lumii mîntuitor al nașterii după trup a Mîntuitorului Hristos, răspundem Prea Fericirii Voastre cu salutare frățească și cu cele mai bune urări pentru Prea Fericirea Voastră și ne rugăm cu rugăciune fierbinte către Dumnezeu ca Fiul Său Cel ce s-a întrupat în cetatea sfîntă Betleem, părintele păcii, să învrednicească pe Prea Fericirea Voastră și pe dreptcredincioasa turmă pe care o păstoriți, să sărbătoriți această zi întru mulți ani, și să Vă dăruiască în Anul Nou care vine din bunătatea Lui, sănătate și tot binele.

Îmbrățișînd iarăși pe Prea Fericirea Voastră în Pruncul Hristos cel Nou-Născut, rămînem cu dragoste frățească și prețuire deosebită.

Al Venerabilei Voastre, Prea Fericiri iubitor frate în Hristos,

DIMITRIOS

Patriarhul Constantinopolului

PREA FERICITE PATRIARH AL BISERICII ORTODOXE ROMĂNE,
MITROPOLIT AL UNGROVLAHIEI ȘI ARHIEPISCOP AL BUCUREȘTILOR,
PREA IUBITE ȘI PREA VREDNIC FRATE ȘI IMPREUNĂ-LITURGHISITOR
AL SMERENIEI NOASTRE, DOMNUL IUSTIN,

Astăzi, cu prilejul deosebitei și istoricei sărbători a Întrupării Mîntuitorului nostru, întreaga Biserică tresaltă, iar inimile credincioșilor sînt pline de veselie și de bucurie nețarmurită, pentru această taină a Dumnezeieștii Iconomii, după care «Cuvîntul trup s-a făcut și a sălășluit între noi, iar noi am văzut slava Lui, slavă ca a Unuia-Născut din Tatăl, plin de Har și de adevăr» (Ioan 1, 14).

Pe Acesta profeții l-au văzut mai înainte în vedenii și în prefigurări și l-au prevestit, pe El pe care neamurile pămîntului îl așteptau cu nerăbdare l-a trimis Dumnezeu în lume «născut din femeie, născut sub Lege, ca pe cei de sub lege să-i răscumpere, ca noi să primim înfierea» (Gal. 4, 4—5).

Așadar, din buze de țărînă să-I înălțăm și să-I cîntăm slava lui Hristos Mîntuitorul, Celui care a binevoit să se facă așa pentru noi.

Totuși, mult necaz și întristare umbrește dreapta bucurie și cuvînta veselie a sufletului la această sărbătoare a Arătării lui Dumnezeu în lume, cum nu s-ar cădea, din cauza faptului că popoarele pămîntului trăiesc în strîmtoare și în nesiguranță, pentru că ele caută pacea dintre ele nu după învățătura mîntuitoare a lui Hristos cel întrupat, ci după sfaturile, oamenilor păcătoși și necredincioși.

Așadar, fie ca Dătătorul de lumină, Domnul, Cel care s-a întrupat pentru mîntuirea noastră, să lumineze mintea puternicilor pămîntului, să întoarcă privirile și cugetele lor spre Acesta care dăruiește din belșug bucuria și pacea, pe care lumea o dorește cu atîta dreptate.

Trăgînd noi folos din această Mare Sărbătoare a Întrupării Mîntuitorului nostru Iisus Hristos și ținînd sfîntul obicei, transmitem salutare frățească și cordială Venerabilei Voastre Prea Fericiri, dimpreună și Sfîntului și Sfînțitului Sinod, și sfînțitului și evlaviosului cler și numerosului popor al lui Dumnezeu, rugînd pe Domnul Cel ce s-a făcut Prunc pentru noi și pentru a noastră mîntuire, ca să Vă păzească în veac întreg și ferit de orice ispită a vrăjmașului, și să Vă înalțe din slavă în slavă pe culmile Ortodoxiei.

Apropiindu-se începutul Anului de mîntuire al Bunătății Domnului, 1981, cu stăruință, rugăm pe Domnul ca Noul An să Vă aducă Prea Fericirii Voastre Venerabile plinătatea darurilor Sale Dumnezeiești și a binecuvîntărilor Sale spre binele Prea Sfintei noastre Biserici de Răsărit.

Cu acestea, iarăși salutîndu-Vă cu sărbătorească și frățească îmbrățișare întru Hristos cel Nou-Născut, rămînem,

Al Venerabilei Voastre Prea Fericiri, frate prea iubitor și coliturghisitor,

† NICOLAE al Alexandriei

PREA FERICIRII SALE IUSTIN,
PATRIARH AL BISERICII ORTODOXE ROMÂNE

Prea Fericirea Voastră,

Aceasta este sărbătoarea Nașterii Domnului Hristos, sărbătoarea întrupării lui Dumnezeu și a Noului Așezămînt instituit de Dumnezeu ca chezășie a nesfîrșitei și incomensurabilei Sale iubiri față de noi. Prin Nașterea Sa, Lumina Cunoștinței celei adevărate a izvorît în lume, iar steaua a arătat oamenilor că închinarea se cuvine numai Celui care este «Soarele Dreptății».

În unire cu Prea Fericirea Voastră prea iubit frate în Domnul, înălțînd glasul nostru de rugăciune în aceste zile luminoase cerem ca lumina lui Hristos să pătrundă și să strălucească cu putere în inimile «aștrilor» acestei lumi și în inimile adoratorilor lor.

Rugîndu-Vă să ne pomeniți în rugăciunile Prea Fericirii Voastre, Vă dorim viață lungă și arhipăstorie pururea binecuvîntată de Dumnezeu.

Al Prea Fericirii Voastre frate în Domnul,

IGNATIOS,

Patriarh al Antiohiei și al întregului Orient

*

PREA FERICIRII SALE, PREA FERICITULUI IUSTIN,
PATRIARHUL BISERICII ORTODOXE ROMÂNE,
LOCTIITOR AL CEZAREEI CAPADOCIEI,
MITROPOLITUL UNGROVLAHIEI ȘI ARHIEPISCOP AL BUCUREȘTILOR

Prea Fericirea Voastră,

În aceste binecuvîntate zile, cînd răsună cu putere vestea cea bună adusă de îngeri despre bucuria cea mare a tuturor oamenilor: «că iată s-a născut Mîntuitorul Care este Hristos-Domnul» (Luca 2, 11), adresăm Prea Fericirii Voastre, nouă prea iubite, din toată inima cele mai bune urări cu ocazia acestei mari sărbători de pace și de dragoste dumnezeiască pentru neamul omenesc.

La plinirea vremii deasupra lumii, care zăcea «în întuneric și în umbra morții» (Isaia 9, 1) a răsărit «Soarele Dreptății» (Maleahi 4, 2) și «Cuvîntul trup s-a făcut și a locuit printre noi» (Ioan 1, 14), pentru că prin puterea iubirii Sale jertfelnice să transfigureze lumea și să innoiască omenirea.

Cinstind astăzi împreună cu întreaga lume creștină, cu deosebită evlavie taina coborîrii lui Dumnezeu la noi, vă urăm, din toată inima ca Pruncul divin care s-a născut astăzi să găsească pe Prea Fericirea Voastră în pace, în dragoste și în bucurie.

Fie ca în anul viitor al bunătății lui Dumnezeu să se întărească pacea pe pămînt și să sporească bunăvoința între oameni.

Cu dragoste frățească în Hristos,

PIMEN,

Patriarhul Moscovei și al întregii Rusii

*

PREA FERICITE ARHIEPISCOP AL BUCUREȘTILOR,
MITROPOLIT AL UNGROVLAHIEI, LOCTIITOR AL CEZAREEI CAPADOCIEI
ȘI PATRIARH AL BISERICII ORTODOXE ROMÂNE

Întîmpinînd cu bucurie sărbătoarea Nașterii Domnului și Mîntuitorului nostru Iisus Hristos Vă adresăm cele mai bune urări împreună cu salutul :

«HRISTOS SE NAȘTE, SLĂVIȚI-L!»

«...Iată Vă binevestesc vouă bucurie mare care va fi pentru tot poporul : că vi s-a născut azi Mîntuitor care este Hristos Domnul, în cetatea lui David» (Luca 2, 10—11), așa striga cerescul mesager. Din acel moment bucuria Evangheliei lui Hristos a început să cucerească această lume afundată în păcat și egoism. Această sfîntă bucurie umple astăzi sufletele noastre. Aceasta a fost prima adevărată veste de pace și bucurie în istoria sfîntă. Prin Evanghelia Sa Fiul lui Dumnezeu a deschis o nouă pagină în istoria neamului omenesc. Fără forțe lumești, fără vîrsare de sînge ci ajutați de puterea lui Dumnezeu și inspirați de Duhul Sfînt ucenicii Săi au început să schimbe această lume.

Cu toate acestea, astăzi sîntem confrunțați cu pericole care amenință soarta omenirii din timpurile noastre în care pacea e zdruncinată.

Fie ca nădejdea să nu ne părăsească niciodată, pentru ca El, Fiul lui Dumnezeu, potrivit făgăduinței Sale, să fie cu noi și cu Biserica Sa «în toate zilele pînă la sfîrșitul veacurilor» (Matei 28, 20).

Iubite Frate în Hristos, împărtășind și Prea Fericirii Voastre bucuria acestei sărbători, doresc să fim călăuziți de acest mare adevăr al Nașterii Domnului, să fim inspirați de dragoste și de un zel nou pentru tot ceea ce este sfînt și necesar cu adevărat.

Urindu-Vă toate cele bune și pentru Noul An 1981 rog pe bunul Dumnezeu să Vă dăruiască o arhipăstorire plină de roade bogate și rămîn al Prea Fericirii Voastre pururea devotat frate în Hristos și coliturghisitor,

GHERMAN,
Patriarhul Serbiei

PREA FERICIRII SALE IUSTIN,
PATRIARH AL BISERICII ORTODOXE ROMÂNE

Prea Fericirea Voastră, Prea iubit frate în Domnul nostru,

Zilele luminoase ale Nașterii lui Hristos se apropie. Amintiri scumpe inundă inimile și sufletele noastre despre evenimentul de acum aproape două mii de ani, cînd îngerul vestea păstorilor zicîndu-le : «Nu vă temeți căci vă vestesc o veste bună care va fi pentru tot poporul bucurie mare : astăzi în cetatea lui David, vi s-a născut un mîntuitor care este Hristos, Domnul» (Luca 2, 10—11). Steaua de la Betleem a răsărit pentru a arăta drumul magilor care întrebau : «Unde este regele iudeilor care s-a născut de curînd. Pentru că am văzut steaua Lui la răsărit și am venit pentru ca să I ne închinăm» (Matei 2, 2).

În aceste zile sfinte de bucurie duhovnicească, ne desfătăm din nou cu frumusețea cîntărilor îngeresti: «Slavă întru cei de sus lui Dumnezeu și pe pămînt pace între oameni bunăvoire» (Luca 2, 14), cîntări prin care se laudă Nașterea lui Hristos, acest mare eveniment pentru întreaga lume creștină.

«La plinirea vremii» (Gal. 4, 4), Fiul lui Dumnezeu născut din Dumnezeu-Tatăl, a coborît din ceruri și întrupîndu-se de la Sfîntul Duh și din Fecioara Maria, a devenit Om pentru noi și pentru mîntuirea noastră; El ne-a răscumpărat din blestemul legii (Gal. 3, 13), ne-a eliberat de păcat și de moarte (Rom. 8, 2) pentru a ne împăca cu Dumnezeu (Efes. 2, 16) și a ne dărui viața veșnică (Ioan 1, 12).

Sărbătoarea Nașterii Domnului Hristos este o chemare sfîntă pentru a ne închina lui Dumnezeu ca și magii de la Răsărit și pentru a-i prezenta ca daruri gîndurile cele mai scumpe ale inimilor noastre pentru dragostea Sa nemărginită pe care ne-a arătat-o în Taina Întrupării Sale (1 Tim. 3, 16).

Felicîtînd pe Prea Fericirea Voastră cu ocazia Nașterii Domnului Hristos, rugăm pe Prea Fericirea Voastră să primiți în numele meu personal și în numele Sfîntului Sinod, cele mai călduroase urări de sănătate, prosperitate și rodnică păstorie în slujba Ortodoxiei, pentru sporirea dragostei între Bisericile și popoarele noastre și pentru întărirea păcii în lume.

Fie ca Noul An 1981 să fie un an fericit, prosper și binecuvîntat cu pace de Dumnezeiescul Prunc.

Vă îmbrățișăm cu dragoste frățească în Iisus Hristos Domnul și Mîntuitorul nostru,

MAXIM,
Patriarhul Bulgariei

PREA FERICITE PATRIARH AL BISERICII ORTODOXE ROMÂNE,
IUBIT FRATE ÎN HRISTOS DUMNEZEU ȘI COLITURGHISITOR AL SMERENIEI
NOASTRE, DOMNULE IUSTIN,

Taina cea cu adevărat mare și netîlcuită a venirii lui Dumnezeu pe pămînt, cunoscută încă de la căderea lumii în păcat, ne îndreaptă iarăși inimile către peștera sfîntă din Betleem. Cuvîntul cel mai înainte de veci al Tatălui, pe care profeții l-au văzut în vedenii și în preînchipuiri și l-au prevestit nouă, Cel pe care neamurile îl așteptau cu nerăbdare, Îngerul Sfatului celui Mare, s-a făcut nouă înțelepciune de la Dumnezeu, dreptate, sfințenie și răscumpărare.

În iconomia mîntuitoare a lui Dumnezeu cel în Treime, pentru noi și a noastră mîntuire, cel deoființă cu Tatăl, împreună veșnic și pe scaun sezător Cuvîntul micșorîndu-se pe Sine, luînd întru totul aluatul nostru intim, s-a născut în timp de la Sfîntul Duh și din Fecioara Maria ca să restaureze din temelii firea cea stricată a neamului nostru și să ne elibereze din legăturile iadului.

Cu ocazia acestui eveniment întreaga preasfântă Biserică a ortodocșilor se bucură și inimile copiilor credincioși ai lui Dumnezeu saltă de bucurie istorisind amănunțit în imne și cântări duhovnicești, împreună cu îngerii și păstorii de pe câmp, taina cea necuprinsă a mântuirii lor. Cele de sus sărbătoresc împreună cu cele de jos, iar cele de jos cu cele de sus împreună grăiesc, despre Dumnezeu care s-a arătat pe pământ și cu oamenii a petrecut, distrugând cu totul zidul vrăjmașiei din Eden care ne despărțea de Dumnezeu, căci început și mijloc și sfârșit al tuturor veacurilor și al celor trecute și al celor prezente și al celor ce vin este Domnul nostru Iisus Hristos.

Deci, plini fiind și noi în suflet și în cuget de bucuria dumnezeiască cu ocazia acestei sfinte și luminoase sărbători, îmbrățișăm cu sărutare sfântă pe Prea Fericirea Voastră și pe toți cei din jurul Prea Fericirii Voastre frați în Hristos cel Nou-Născut, pe grăitorul de Dumnezeu cler și pe poporul de Dumnezeu iubitor, rugînd stăruitor pe Hristos cel ce s-a născut în peșteră și s-a culcat în scutece, să acopere cu bunătatea Sa nesfîrșită pe Prea Fericirea Voastră, nouă prea iubită, și să păzească cu atotputernicia Sa pe preasfînta Biserică încredințată spre păstorie Prea Fericirii Voastre, întreagă și nevătămată și, totodată, să Vă dăruiască tuturor Noul An al bunății Sale care vine îmbelșugat, în pace și plin de binecuvîntări dumnezeiești.

Al Prea Fericirii Voastre iubitor frate în Hristos,

SERAFIMOS,
Arhiepiscop al Atenei

PREA FERICIRII SALE, PREA FERICITULUI IUSTIN,
PATRIARH AL BISERICII ORTODOXE ROMÂNE,
LOCTIITOR AL SCAUNULUI DIN CEZAREEA CAPADOCIEI,
MITROPOLIT AL UNGROVLAHIEI ȘI ARHIEPISCOP AL BUCUREȘTILOR

Prea Fericirea Voastră, prea iubit în Domnul Vlădică,

«HRISTOS SE NAȘTE, SLĂVIȚI-L!»

Astăzi, cînd întreaga lume creștină prăznuiește venirea Mîntuitorului pe pământ «pentru noi oamenii și pentru mîntuirea noastră» ne vin în minte cuvintele Sfîntului apostol Pavel: «Cine este în Hristos este făptură nouă. Cele vechi au trecut, iată toate s-au făcut noi. Căci toate sînt de la Dumnezeu care ne-a împăcat cu Sine prin Iisus Hristos și ne-a dat nouă slujirea împăcării. Pentru că Dumnezeu prin Hristos a împăcat cu Sine lumea, neimputînd oamenilor greșelile lor și ne-a dat nouă cuvintele împăcării».

Cu aceste gînduri mîntuitoare și simțăminte sfinte de suflet mișcătoare Vă adresez Prea Fericirii Voastre și celor pe care îi păstoriți cele mai bune urări pentru sfîntul praznic al împăcării: Nașterea Domnului

Iisus Hristos, și mă rog pentru innoirea harului dragostei Lui, pentru îndelungata înziliră a Prea Fericirii Voastre și pentru ajutorul lui Dumnezeu în slujirea arhipăstorească a sfintei mari Biserici al cărui întfiștător sînteți, în slujirea cauzei păcii în întreaga lume și pentru înălțarea neîncetată a țării al cărei cetățean sînteți.

Al Prea Fericirii Voastre, către Dumnezeu rugător smerit și mai mic frate în Hristos,

VASILIE,

Mitropolitul Varșoviei
și al întregii Polonii

*
PREA FERICIRII SALE, PREA FERICITULUI IUSTIN,
PATRIARHUL BISERICII ORTODOXE ROMÂNE,
LOCȚIITOR AL SCAUNULUI DIN CEZAREEA CAPADOCIEI,
MITROPOLIT AL UNGROVLAHIEI ȘI ARHIEPISCOP AL BUCUREȘTILOR

*Prea Fericirea Voastră,
Prea bun întfiștător și Părinte,*

Binecuvîntat să fie Domnul Dumnezeu nostru iubitorul de oameni care a avut grijă de omenirea păcătoasă și a trimis pe pămînt pe Răscumpărătorul lumii. Prin Întruparea Sa, Domnul s-a unit strîns după fire cu omul, descoperindu-ne astfel nouă taina vieții veșnice, însemnătatea păcii și a dragostei între oameni. Astfel peste pămîntul păcătos a răsărit Soarele Dreptății, «plinătatea harului și a adevărului».

Domnul a binevoit să se asemene nouă întru totul, afară de păcat, pentru ca noi, apropiindu-ne de lumina dumnezeiască a Sa, să participăm la împărăția harului, să devenim lumini și crainici ai păcii, atît de necesare în vremea noastră frămîntată de neîncetate vărsări de sînge și care sporesc suferințele refugiaților, izgoniți din casele lor. A trăi în pace și în siguranță este o mare fericire pentru toți oamenii, lucru pentru care ne străduim din toate puterile să-l realizăm.

Adresăm felicitările cele mai respectuoase și urările cele mai bune Prea Fericirii Voastre, arhipăstorilor, clerului și turmei dreptcredincioase pe care o păstoriți, cu ocazia sărbătorii Nașterii Domnului Hristos, a Anului Nou și a Arătării lui Dumnezeu în Treime. În smeritele noastre rugăciuni împreună cu toți credincioșii cerem pentru Prea Fericirea Voastră de la Dumnezeiescul Prunc Hristos să Vă dăruiască ani mulți în deplină sănătate, putere de muncă și bucurie duhovnicească și să Vă acopere cu mila Sa Dumnezeiască.

Stăpînit de deosebită dragoste fiască față de Prea Fericirea Voastră, rămîn cu profund respect și din tot sufletul devotat coslujitor al Sanctității Voastre și mă încredințez, eu însumi și turma dreptcredincioșilor cărora sînt păstor, rugăciunilor Prea Fericirii Voastre,

DOROTEL,

Mitropolit al Pragăi

tre
de
nu
dra

bu
lis
tre
de

Eci
și
ca
der
me

Atc
și s

trin
poa

Don
care

cu c
nul
cred
teas

SANCTITĂȚII SALE IUSTIN,
PATRIARHUL BISERICII ORTODOXE ROMĂNE

«Slavă întru cei de sus lui Dumnezeu și pe pământ pace, între oameni bunăvoire!»

Sanctitate,

Astăzi, o nouă nădejde și lumină înțeleptitoare umple inimile noastre la răsăritul Stelei din Betleem, care, în toți anii, face să se răspîndească din înălțimile cerești pe pământ, Vestea cea Bună a Nașterii Domnului Păcii care străluminează orizontul vieții omenești cu soarele dreptății.

Astăzi, însetate de pace și de dreptate, sufletele noastre primesc cu bucurie Vestea cea Bună a nașterii mai presus de fire a Domnului nostru Iisus Hristos ce luminează sufletele noastre, iarăși se umplu inimile noastre de speranțe vii în viitor, se trezesc în conștiința noastră năzuințele de a vrea și a face bine și dreptate semenilor noștri pe drumul vieții.

Animați de aceste gânduri și așteptări, și Noi, din Sfântul Scaun al Ecimiadinului, adresăm Sanctității Voastre Vestea cea bună a Nașterii și Botezului Domnului Hristos împreună cu cele mai bune urări pentru ca harurile vivificatoare ale Sfintei Nașteri să se răspîndească din abundență peste toate Bisericile și peste lumea întreagă pentru ca viața oamenilor și națiunilor să devină mai luminoasă și mai pașnică.

Cu aceste sentimente sacre înălțăm rugăciunile noastre către Cel Atotputernic pentru ca El să Vă acorde o viață lungă, în deplină sănătate și să facă tot mai rodnic sfântul apostolat al Prea Fericirii Voastre.

Cu respect și dragoste frățească în Hristos,

VASKEN I,
Catolicos al tuturor armenilor

PREA FERICIRII SALE, PREA FERICITULUI IUSTIN,
PATRIARH AL BISERICII ORTODOXE ROMĂNE,
LOȚIITOR AL SCAUNULUI DIN CEZAREEA CAPADOCIEI,
MITROPOLIT AL UNGROVLAHIEI ȘI ARHIEPISCOP AL BUCUREȘTILOR

Prea Fericirea Voastră, prea iubit frate în Hristos, «Dumnezeu nu a trimis pe Fiul Său în lume pentru a judeca lumea, ci pentru ca lumea să poată fi mîntuită prin El» (Ioan 3, 17).

Pacea pe care îngerii au vestit-o nouă în noaptea cînd s-a născut Domnul Hristos, este o garanție a Împărăției lui Dumnezeu pe pământ, care este însă «dreptate și pace și bucurie în Duhul Sfînt» (Rom. 14, 17).

Adresînd Prea Fericirii Voastre din toată inima cele mai bune urări cu ocazia acestei mari sărbători, înălțăm totodată rugăciune către Domnul și Mîntuitorul nostru Iisus Hristos, pentru ca El să binecuvinteze cu credință nezdruccinată, cu dragoste nebiruită, pace și bucurie sufletească lumea tulburată de astăzi.

Să dea Domnul să vie cât mai curînd vremea binecuvîntată a harului lui Dumnezeu, cînd «săbiile se vor transforma în fiare de pluguri și lăncile în seceri» (Isaia 2, 4).

Fie ca Dumnezeu să Vă binecuvinteze pe Prea Fericirea Voastră și turma pe care V-a încredințat-o spre păstorie.

Îmbrățișez pe Prea Fericirea Voastră și Vă rămîn devotat frate în Domnul nostru Iisus Hristos,

ILIA II,

Catolicos și Patriarh a toată Georgia

*PREA FERICIRII SALE IUSTIN,
PATRIARHUL BISERICII ORTODOXE ROMÂNE*

Prea Fericite,

Am onoarea de a Vă transmite scrisoarea Sanctității Sale, Papa Ioan Paul II.

Reînnoind urările mele cele mai bune pentru anul care începe, Vă rog să primiți expresia simțămintelor mele de respectuoasă dragoste în Domnul,

RAMON TORRELLA

*PREA FERICIRII SALE IUSTIN,
PATRIARHUL BISERICII ORTODOXE ROMÂNE*

În aceste zile în care sărbătorim cu bucurie și cu speranță sporită «manifestarea bunătății lui Dumnezeu-Mîntuitorul nostru și a dragostei Sale pentru oameni» (Tit 3, 4), este bine ca frații să-și exprime unii față de alții sentimentele lor și totala lor încredere în unicul lor Domn și Mîntuitor.

În acest spirit prezint Prea Fericiri Voastre, ierarhiei și credincioșilor Bisericii pe care o conduceți, urările mele profund cordiale la începutul acestui an. Și Vă încredințez «Marelui nostru Dumnezeu și Mîntuitor Iisus Hristos» (Tit 2, 13) rugîndu-L să Vă dăruiască din belșug darurile Duhului Său cel Sfînt, pentru ca din ce în ce mai mult și într-un singur glas să putem propovădui Vestea cea bună a venirii Sale și a dragostei Sale pentru oamenii cărora El le aduce împăcarea și pacea.

IOAN PAUL P.P. II

*PREA FERICIRII SALE IUSTIN,
PATRIARH AL BISERICII ORTODOXE ROMÂNE*

Prea Fericite,

Aflîndu-ne în preajma sărbătorilor Nașterii Domnului și a Noului An, adresez Prea Fericirii Voastre urările mele cele mai bune pentru împlinirea cărora mă rog Domnului Domnilor devenit, din dragoste pentru noi, prunc nou-născut, și Vă rog să primiți expresia simțămintelor mele de respectuoasă și frățească dragoste.

Cardinal JEAN WILLEBRANDS

Sanctitatea Voastră,

Primiți cordiale mulțumiri pentru urările de Crăciun care mi-au parvenit în aceste zile.

Mă folosesc cu plăcere de acest prilej să transmit Prea Fericirii Voastre, colaboratorilor și întregii Biserici Ortodoxe Române urările mele cele mai bune pentru Noul An 1981.

Asigurându-Vă de sinceră unitate în Hristos Iisus Domnul, rămân al Prea Fericirii Voastre,

Cardinal KÖNIG

«Nu există destul întuneric în lumea întreagă ca să poată stinge lumina unei mici lumînări care a aprins credința pozitivă, curajoasă».

(Arhiepiscop ANGELO FERNANDES,
New-Delhi)

*Sanctitatea Voastră,**Iubit Frate în Hristos,*

Sărbătoarea Botezului Domnului, sărbătoarea arătării Domnului descoperă Evanghelia Nașterii Domnului dintr-un alt punct de vedere. Magii de la Răsărit sînt conduși de către o stea luminoasă la Betleem unde se afla culcat Fiul lui Dumnezeu devenit om.

Iisus însuși este «Lumina cea adevărată care luminează pe tot omul». Mulți nu o recunosc, însă cei care o recunosc sînt copii ai lui Dumnezeu. Iisus spune: «Eu sînt Lumina lumii. Cine Mă urmează pe Mine nu va umbla prin întuneric ci va avea lumina vieții».

Botezul Domnului este sărbătoarea luminii, după cum este numită în Biserica Ortodoxă. Întunericul din lume nu poate să întunece această lumină. Noi creștinii trebuie să devenim noi înșine lumină prin credința noastră curajoasă, prin rugăciunea noastră și prin ajutorul jertfelnic pe care trebuie să-l dăm oamenilor care au nevoie de ajutorul nostru.

Cu ocazia sărbătorii Nașterii Domnului au fost adresate Bisericii noastre și mie personal de către diferite comunități și organizații ecumenice de pretutindeni multe scrisori de felicitare și de binecuvîntare. Noi le răspundem cordial cu aceleași urări și le dorim tuturor un An Nou binecuvîntat de Dumnezeu: «Îndurat și milostiv este Domnul, îndelung răbdător și de mare bunătate» (Psalmul 102, 8).

În dragostea lui Hristos Vă adresez tuturor salutările mele.

Episcop IOSEF BRINKHUES

P.S. Sîntem foarte recunoscători pentru relațiile de prietenie pe care le avem cu Biserica Ortodoxă Română.

PREA FERICIRII SALE, PATRIARHULUI IUSTIN
AL BISERICIRII ORTODOXE ROMÂNE

Prea Fericite,

Vă sînt foarte recunoscător pentru urările atît de amabile pe care mi le-ați făcut cu ocazia sărbătoririi Nașterii Domnului Iisus Hristos și a Noului An.

În această sărbătoare a Întrupării Fiului lui Dumnezeu mă rog lui Dumnezeu pentru Prea Fericirea Voastră, pentru toți membrii Bisericii Ortodoxe Române, pentru ca Domnul Hristos să Vă acorde din abundență pacea Sa și lumina Sa.

Fie ca anul 1981 să se arate pentru Prea Fericirea Voastră un an de haruri și de binecuvântări de la Dumnezeu.

Primiți Prea Fericirea Voastră asigurarea sentimentelor mele frățești cu devotament în Hristos, Domnul nostru.

GODFRIED DANNEELS,
Arhiepiscop de Malines

*
PREA FERICIREA VOĂSTRĂ,

Vremea Postului Nașterii Domnului și însăși această mare sărbătoare cer creștinilor să se identifice cu darul unei lumi suferinde în căldura unui mîntuitor. Ei îl arată de asemenea pe Cuvîntul întrupat drept izvor și țel al adevăratei speranțe a omenirii: Iisus Hristos, Dumnezeu adevărat și Om adevărat.

De aceea, Vă adresez salutul meu în această vreme cînd ni se amintește de lumea în care Domnul nostru Iisus Hristos s-a născut în umila iesle din Betleem.

Desfigurată, precum este această lume, de nedreptate, de nevoi și de războaie — prin păcatul personal și colectiv —, pentru Biserică aceasta constituie o mărturie că întregul neam omenesc este chemat să reflecte chipul lui Dumnezeu, nu numai pentru că El este creatorul nostru dar și pentru că El s-a întrupat «pentru noi și pentru a noastră mîntuire». Fiul Omului a împărtășit destinul nostru, inclusiv moartea, pentru a ne ridica la o nouă umanitate.

Vă doresc întărire și înnoire sufletească și trupească cu ocazia sărbătoririi Nașterii lui Hristos. Fie ca pacea și bucuria Lui să fie și ale Prea Fericirii Voastre.

Al Prea Fericirii Voastre frate în Hristos,

ROBERT RUNCIE,
Arhiepiscop de Canterbury,
Primat a toată Anglia și Mitropolit

*
**PREA FERICIRII SALE, PATRIARHULUI IUSTIN
AL BISERICII ORTODOXE ROMÂNE**

Cele mai bune urări și binecuvîntări din partea mea cu ocazia Nașterii Domnului să fie peste Prea Fericirea Voastră și peste turma pe care o păstoriți, împreună cu cele mai bune urări pentru un an nou fericit.

PAPA SHENOUDA III

*
[Stampa]

SANCTITĂȚII SALE IUSTIN,
PATRIARHUL BISERICII ORTODOXE ROMÂNE

«Aduc vouă veste bună de mare bucurie care va fi pentru tot poporul: astăzi s-a născut vouă în cetatea lui David un Mântuitor care este Hristos Domnul» (Luca 2, 10—11).

Sanctitatea Voastră,

Aflindu-ne în preajma sărbătorii Nașterii Domnului, și stăpîniți de bucuria unei vieți noi, Vă urez un Crăciun binecuvîntat și un prosper An Nou, mulțumind lui Dumnezeu pentru trimiterea Unicului Său Fiu Iisus Hristos, Care s-a născut din Fecioara, pentru ca, prin întruparea Sa, noi să ne putem naște din nou nu din trup stricăcios, ci din nestricăcios... (I Petru 1, 23).

Fie ca Domnul Cel Întrupat, din plinătatea Lui să Vă dăruiască har peste har.

Cu dragoste frățească în Domnul cel Întrupat,

ABBA TEKLE-HAIMANOT,
Patriarh al Etiopiei

PASTORUL W.A. VISSER'T HOOFT, DEVOTAT SLUJITOR AL ECUMENISMULUI CREȘTIN

Mișcarea de apropiere și unitate a Bisericilor — mișcarea ecumenică — reprezintă astăzi, alături de mișcarea pentru pace, una din cele mai importante activități mondiale.

Această activitate se desfășoară în cadrele unei largi organizații creștine mondiale, denumită Consiliul Ecumenic al Bisericilor, care cuprinde în prezent trei organizații creștine, anterior independente și anume: *Life and Work* (Viață și acțiune), *Faith and Order* (Credință și organizare) și *Consiliul Ecumenic al Misiunilor*.

Astăzi, Consiliul Ecumenic al Bisericilor desfășoară o activitate foarte vastă și intensă. Numărul Bisericilor membre a crescut la 271 (în dec. 1975, la Nairobi). Aproape toate Bisericile ortodoxe fac parte în prezent din această organizație creștină.

Activitatea și progresele realizate de Consiliul Ecumenic al Bisericilor se datorează, desigur, mai întâi faptului că această organizație corespunde unei nevoi și dorințe adinc simțite în lumea creștinătății, dar în același timp rîvnei, străduinței și priceperii animatorilor și conducătorilor ei.

În fruntea acestora, timp de 27 de ani, s-a aflat pastorul W.A. Visser't Hooft, care a ocupat importanta funcție de secretar general al Consiliului Ecumenic al Bisericilor încă din anul 1938. Deci, vreme de 27 de ani, activitatea acestei mișcări s-a împlinit cu activitatea sa. . .

Numele său este foarte cunoscut și stimat în toată lumea creștină. Este personalitatea cea mai proeminentă, figura numărul unu a Consiliului Ecumenic al Bisericilor.

Pentru a cunoaște personalitatea și activitatea sa, redăm câteva date biografice mai importante ale acestui mare propagator și organizator al ecumenismului¹.

W. A. Visser't Hooft este olandez. S-a născut în anul 1900. Este pastor, aparținând Bisericii reformate (calvine), din Olanda.

Principalele studii teologice și le-a făcut la Universitatea din Leyda. A studiat cîțiva ani la Institutul de studii al quakerilor din Selly-Oak (Birmingham) Anglia și America. A obținut doctoratul în teologie în anul 1924, susținînd teza cu titlul: *Hintergrund der Sozial Gospel in America* (Substratul Evangheliei sociale în America).

L-a preocupat foarte mult problema influenței cauzelor sociale asupra vieții religioase. Renumitul teolog Karl Barth a exercitat asupra lui o influență trecătoare.

Încă de timpuriu, W. A. Visser't Hooft a îndeplinit importante funcții de conducere în diferite organisme creștine mondiale. Astfel, încă din anul 1924, el este ales secretar al Asociației Mondiale a Tinerilor Creștini (Y.M.C.A.). Peste patru ani, în 1928, devine și secretar al Uniunii Mondiale a Studenților Creștini, iar în anul 1931, este avansat ca secretar general al acestei asociații. În această calitate, a organizat și prezidat conferința studenților creștini sud-asiatici, care s-a ținut la Iava. În toamna anului 1937, W. A. Visser't Hooft este ales secretar general provizoriu al Consiliului Ecumenic al Bisericilor care se afla atunci în curs de constituire. În această funcție a fost ales de o comisie comună, alcătuită la cele două adunări generale, care au avut loc în 1937 și anume: a Creștinismului Practic (*Life and Work*) la Oxford și a Comisiei Credință și Organizare (*Faith and Order*), la Edinburg. În acest post el funcționează în mod provizoriu, din 1938 pînă în 1948, cînd prima adunare generală a C.E.B. ținută la Amsterdam, unde Consiliul Ecumenic al Bisericilor se constituie în mod statutar îl alege secretar general al acesteia.

1. Vezi cu deosebire buletinele de informație ecumenică — *Ecumenical Press Service* (începînd din anii 1954).

Încă din anul 1924, W. A. Visser't Hooft a luat parte activă la toate întrunirile mai importante pe linie ecumenică. Astfel, participă în 1925 la conferința de la Stockholm, în anul 1937 la conferința de la Oxford pentru Creștinismul Practic, conferință al cărei principal organizator a fost; în 1938, ia parte activă la Conferința Mondială a Misiunilor, care a avut loc la Madras, iar în anul 1939, prezidează conferința mondială a Y.M.C.A., care a avut loc la Amsterdam.

Și, de atunci, a luat parte activă la toate lucrările ecumenice mai importante el fiind principalul lor organizator și animator. Printre acestea, amintim: a treia adunare a Consiliului Ecumenic al Bisericilor, care a avut loc la New-Delhi în anul 1961, conferința comisiei Faith and Order de la Montreal din vara anului 1963, cele patru conferințe ale Bisericilor Europene, ținute la Nyborg, conferința de la Aarhus etc., precum și toate ședințele diferitelor comitete și comisii ale Consiliului Ecumenic al Bisericilor.

Inițiativa, organizarea, animarea și conducerea efectivă a lucrărilor tuturor acestor adunări, conferințe, ședințe cu caracter ecumenic, sînt în cea mai mare parte opera acestei mari și neobosite personalități.

Domnia Sa a întreprins numeroase vizite în diferite regiuni ale lumii. În anul 1962 (între 8 și 15 noiembrie), însoțit de Dr. Franklin Clark Frey, președintele Comitetului executiv al Consiliului Ecumenic al Bisericilor și de P.S. Emilian, reprezentantul Patriarhului ecumenic pe lângă Consiliul Ecumenic al Bisericilor, W. A. Visser't Hooft a făcut o vizită Bisericii noastre. Vizite asemănătoare a făcut Patriarhiei ecumenice de Constantinopol, Bisericii Ortodoxe Ruse etc.

În ce privește studiile publicate de W. A. Visser't Hooft, în afară de teza sa de doctorat în teologie, pe care am amintit-o, menționăm: *Le catholicisme non-romain*, din care, partea privitoare la Ortodoxie a fost tradusă în românește de Pr. Teodor Bodogae și publicată în anul 1933, la Sibiu, sub titlul: *Ortodoxia văzută de un protestant*; *La mission de l'Eglise dans le monde*, Oxford, 1937, — în colaborare cu Dr. J. H. Oldham. Este prima carte publicată de Consiliul Ecumenic, secția Creștinismul Practic și este scrisă cu prilejul conferinței de la Oxford din 1937. Pastorul Dr. W. A. Visser't Hooft semnează capitolele intitulate *L'Eglise et les Eglises* (p. 17—96); tot în colaborare în 1938, a publicat lucrarea *Les Eglises en face de leur tâche actuelle*. În anul 1943, publică *Grandeur et misère de l'Eglise*, în 1948, *The Kingship of Christ* (Împărăția lui Hristos), în 1955, *Rembrandt's Weg zum Evangelium* (Drumul lui Rembrandt spre Evanghelie), în 1956, *Le renouveau de l'Eglise*, (Reînnoirea Bisericii) și *The Pressure of Our Common Calling* (Imperativul chemării noastre comune), 1959.

Urmează *Memoirs* (379 pagini), London, 1973, lucrare apărută în olandeză din anul 1971. În partea întâi a acestei lucrări, autorul își descrie copilăria și viața studentescă din Olanda și Geneva. În partea a doua se ocupă de totalitarismul german și de război, iar în partea a treia de întemeierea Consiliului Ecumenic al Bisericilor și de activitatea acestuia din 1946 pînă în prezent.

În anul 1975 apare în editura Du Seuil, Paris, lucrarea sa *Le temps du rassemblement*, tradusă din engleză de Fr. Larlenque, 476 pagini.

În aceasta, «el relatează — cum spune singur — experiențele unui om care a avut excepționalul privilegiu de a fi fost vreme de cincizeci de ani legat de viața ecumenică» (p. 7). «Am trăit patruzeci de ani în această atmosferă (ecumenică) și n-aș putea să-mi imaginez viața fără ea» (p. 447). De altfel W. A. Visser't Hooft își va continua activitatea în această mișcare mai întâi în calitate de consilier și apoi ca președinte de onoare.

În această carte este importantă precizarea pe care o face că el prezintă Consiliul Ecumenic al Bisericilor nu ca o «supra Biserică», ci ca un for menit să înlesnească o mai bună cunoaștere reciprocă și relații mai bune între Biserici.

Consiliul Ecumenic al Bisericilor este o comunitate de Biserici care, suverane pe propriul lor destin, devin conștiente de ceea ce le este comun: un singur Domn și o singură chemare de a-I sluji în lume, care învață să trăiască și să lucreze împreună, exprimînd unitatea dată lor de Hristos. Ele respectă învățătura Bisericii, aceea legată de relațiile vieții zilnice și care are menirea de a contribui la binele obștesc.

Interesante și juste sînt precizările sale privitoare la «orizontal» și «vertical» (p. 450—451).

În această chestiune, el spune: «Fraza cuvintării mele cea mai des citată a fost: «Trebuie să fie evident că membrii Bisericii care refuză practic responsabilitatea lor față de cei care au o oarecare nevoie, în indiferent ce parte a lumii, sînt tot atît de vinovați de erezii ca și cei care resping vreun articol de credință». Dacă aș fi prevăzut că această frază va deveni atît de populară aș fi adăugat o frază ca aceasta: «Membrii Bisericii care ar refuza să accepte că Dumnezeu a împăcat oamenii cu El în Hristos, sînt la fel de vinovați de erezii ca și cei care refuză să se lase cuprinși în lupta pentru dreptate și libertate în favoarea tuturor oamenilor și care nu fac nimic pentru a-și ajuta frații aflați în strîmtoare». Mi se pare că autenticitatea mișcării ecumenice depinde de voința noastră de a apăra deodată cu aceeași fermitate atît pe una cît și pe cealaltă din aceste două convingeri» (p. 450—451).

La lucrările amintite se adaugă colaborarea la redactarea lucrărilor și rezoluțiilor conferinței de la Oxford, ale celei de a treia adunări generale a Consiliului Ecumenic al Bisericilor de la New Delhi din 1961 etc.

Pastorul W. A. Visser't Hooft este un neobosit luptător pentru cauza ecumenismului creștin. În funcția de secretar general a inițiat, organizat și animat toate acțiunile Consiliului Ecumenic al Bisericilor în chipul cel mai desăvîrșit. A pus în slujba cauzei ecumeniste toate resursele bogate ale priceperii, pregătirii, credinței și iubirii sale pentru Hristos. Domnia Sa intuiește just situațiile cele mai dificile, găsește imediat soluția cea mai convenabilă și află totdeauna cuvîntul cel mai potrivit care să exprime limpede ideile și sentimentele de care-i animat.

«Aceasta este marea superioritate a creștinilor — afirmă el — că atunci cînd se întîlnesc laolaltă, ei găsesc că oricare ar fi deosebiri de limbă, cultură și de istorie națională, ei au o bază comună în temelul căreia se recunosc ca fiii ai aceluiași Părinte și ca frați pentru care Mîntuitorul și-a dat viața»².

W. A. Visser't Hooft a știut să ferească Consiliul Ecumenic al Bisericilor de două extreme. Astfel, Consiliul Ecumenic al Bisericilor «respinge identificarea cu vreo ideologie politică sau cu poziția vreunei țări și evită situațiile politice încurcate», pentru că «nu urmărește nici un scop politic».

Dar contactele personale «stabilite în duhul prieteniei și înțelegerii creștine constituie o importantă contribuție pentru îmbunătățirea raporturilor internaționale. Consiliul Ecumenic al Bisericilor reflectă în activitatea sa interesele Bisericilor membre, pe care ele le exprimă singure în numele lor propriu, în problemele stabilirii păcii, dreptății și libertății. Prin comisia pentru problemele internaționale, Consiliul Ecumenic al Bisericilor întretine contacte cu reprezentanții oficiali ai guvernelor, responsabili pentru hotărîrile internaționale, se silește să creeze premisele constructive pentru rezolvarea problemelor internaționale»³.

În lucrările sale, observăm că, deși privește Biserica Ortodoxă ca un protestant, totuși o vede destul de obiectiv și scrie elogios despre anumite aspecte ale ei.

Caracteristica ideilor sale despre Ortodoxie constă din aceea că ele nu se întemeiază, numai pe literatura teologică ortodoxă, ci și pe contactul personal, pe care l-a avut cu marii teologi ruși, referatele primite la Consiliul Ecumenic al Bisericilor și pe experiențele directe pe care le-a cîștigat în cursul numeroaselor sale călătorii în țările ortodoxe.

W. A. Visser't Hooft corectează impresia pe care o puteau avea unii protestanți despre Ortodoxie, ca fiind numai «un formalism strălucitor și grandios, însă lipsit de semnificație religioasă». «Această impresie e justă numai în parte — afirmă el — și arată mai ales o neînțelegere destul de mare»⁴. «Pentru un ortodox sincer, cultul este o adevărată dramă spirituală, la care ia parte cu toată ființa sa»⁵. El remarcă «credința în puterea Bisericii de a pătrunde realitățile vii ale existenței omenești și a le transfigura»⁶.

Solia de Paști, care pentru un ortodox este «centrul credinței și al vieții creștine», «...este vestirea unei intervenții reale, adevărate, a lui Dumnezeu în lume»⁷. «Biserica e locul în care se prelungeste Întruparea. Dumnezeu pătrunde neconținut în viața lumii» (...). «Scopul mîntuirii trebuie să fie îndumnezeirea omului» care este «nervul

2. Revista Patriarhiei din Moscova, 1960, nr. 2, p. 56.

3. *Ibidem*.

4. W. A. Visser't Hooft, *Ortodoxia văzută de un protestant*, în românește de Teodor Bodogae, Sibiu, 1933, p. 15.

5. *Ibidem*, p. 16.

6. *Ibidem*, p. 20.

7. *Ibidem*, p. 35.

vital al ortodoxiei». Tainele sînt «calea naturală a acestei pătrunderi a vieții dumnezeiești în cea omenească»⁸. «Sistemul religios ortodox este «un sistem în care tendințele teocentrice și antropocentrice sînt în echilibru desăvîrșit»⁹.

În ce privește atitudinea Bisericii ortodoxe față de celelalte Biserici, aceasta e văzută de W. A. Visser't Hooft ca fiind «caracterizată prin alianța a două convingeri. De o parte, Biserica Ortodoxă e Biserica adevărată, unica Biserică, sfîntă, catolică, apostolică, mărturisită în Simbol. De altă parte, Biserica ortodoxă recunoaște în celelalte Biserici membre reale, deși imperfecte, ale trupului lui Hristos»¹⁰.

În Conferința de la Lausanne, delegații ortodocși au declarat că «unitatea nu s-ar putea reface decît întemeiată pe credința comună a Bisericii neîmpărțite, a celor șapte sinoade ecumenice». Dar în același timp, patriarhul ecumenic, în enciclica sa din 1920, propune relații mai intime între diferitele Biserici creștine, relații «care nu împiedică diferențele doctrinare care există între ele». «Unitatea sacramentală nu se poate întemeia decît pe un acord dogmatic dar, pînă atunci, o colaborare în sarcinile creștine comune e posibilă»¹¹.

Iată cîteva din ideile, pe care W. A. Visser't Hooft și le face despre Ortodoxie și care sînt în mare parte juste și-i fac onoare pentru obiectivitatea lor.

Pentru lumea apuseană, care ignora total Ortodoxia, sau o privea deformată prin prisme false ale unor detractori ai ei, părerile lui W. A. Visser't Hooft reprezintă prima contribuție mai importantă pentru cunoașterea mai obiectivă a Ortodoxiei, venită din partea unui protestant.

Marele merit al lui W. A. Visser't Hooft și ale colaboratorilor săi întru ecumenism este de a căuta mereu un teren comun în care Bisericile pot colabora peste deosebirile dogmatice și cultice. Prin această strădanie, acest teren comun se lărgeste continuu. Funcția de secretar general al Consiliului Ecumenic al Bisericilor este din cele mai complexe și delicate. Păreri diverse și contradictorii ale celor 271 denominațiuni creștine, membre ale Consiliului Ecumenic al Bisericilor, care se înfruntă aici, trebuie înțelese, netezite cît de cît în asperități, apropiate, pe cît e posibil, unele de altele și trebuie găsit un numitor comun, care să le apropie și să le determine să colaboreze.

Precizarea atribuțiilor Consiliului Ecumenic al Bisericilor: 1) să continue opera celor trei organizații: Credință și Organizare, Creștinismul Practic și Consiliul Internațional al Bisericilor; 2) să ușureze acțiunea comună a Bisericilor; 3) să dezvolte studiul în comun; 4) să favorizeze progresul conștiinței ecumenice; 5) să ajute Bisericile în lucrarea lor misionară; 6) să stabilească și să întrețină relații cu consiliile naționale și regionale, cu alianțele confesionale mondiale și alte organizații ecumenice; 7) să convoace conferințele universale¹², îi aparține.

De asemenea, s-au precizat următoarele: 1) Consiliul Ecumenic al Bisericilor nu este și nici nu trebuie să fie o supra-Biserică; 2) nu negociază uniri ci, vrea să stabilească contacte vii, să promoveze studiarea și discutarea problemelor puse de unitatea Bisericii; 3) nu rezolvă probleme ecleziologice; 4) aderarea la Consiliul Ecumenic al Bisericilor nu implică o concepție relativă privind ecleziologia proprie; 5) nu impune nici o părere particulară despre unitate.

Totuși, toți membrii trebuie: a) să fie convinși că Hristos este capul dumnezeiesc al Bisericii; b) unitatea Bisericii să fie întemeiată pe Noul Testament; c) să creadă că Hristos este și al altor creștini, iar celelalte Biserici sînt elemente ale Bisericii adevărate; d) să se oblige la solidaritate și asistență și c) să întrețină raporturi spirituale¹³.

Un mare rol a jucat W. A. Visser't Hooft în convorbirile cu Biserica Romano-Catolică, în vederea unui dialog cu Consiliul Ecumenic al Bisericilor. Dar el nu poate să nu priceapă că «ecumenismul catolic este așa de intim legat de concepția catolică a papalității romane, încît, cu toată deschiderea și intenția sa de a lua în

8. *Ibidem*, p. 36-38.

9. *Ibidem*, p. 43.

10. Dr. H. Oldham et Dr. W.A. Visser't Hooft, *La mission de l'Eglise dans le monde*, Paris, 1937, p. 33.

11. *Ibidem*.

12. A se vedea: *A treia Adunare generală a Consiliului Ecumenic al Bisericilor*, New Delhi, 19 noiembrie - 15 decembrie 1961. Referatul I.P.S. Dr. Iustin Moisescu, Mitropolitul Moldovei și Sucevei, *Arhiva Sfantului Sinod*, p. 101.

13. *Ibidem*, p. 99-100.

serios celelalte Biserici, el implică, în ultimă instanță, o invitație de a alătura unitatea deja existentă sub autoritatea papei. Și acest drum este deosebit de cel al Consiliului Ecumenic al Bisericilor»¹⁴. Visser't Hooft întrevede dificultățile dialogului când afirmă: «Catoicii fac impresia că tot ce e necesar pentru succesul acestui dialog e de a găsi un alt mod de a formula aceleași poziții»¹⁵.

Recunoscând necesitatea colaborării Bisericilor, amintește că acestea nu pot folosi decât mijloace pur spirituale, puterea intrinsecă a Cuvîntului lui Dumnezeu». «Nu-i posibil — se întreabă el — ca, acceptînd împreună că chemarea Bisericii este de a fi slujitoare și nimic decît slujitoare, să fim conduși la o fraternitate mai adîncă?»¹⁶.

«Protestanții așteaptă o declarație clară asupra libertății religioase — spune W. A. Visser't Hooft. Sperăm că și alte chestiuni vor fi înfățișate pe o bază nouă, cu deosebire acelea ale căsătoriilor mixte, ale botezului sub condiție și ale prozelitismului. Toate Bisericile au de răspuns la aceleași chestiuni puse de oamenii care suferă de foame, de persecuții, conflicte rasiale și care trăiesc în groaza de război»¹⁷. El apreciază că conciliul Vatican II a luat «hotărîri ecumenice constructive». Printre demersurile făcute în vederea dialogului între Consiliul Ecumenic al Bisericilor și Biserica Romano-Catolică, remarcăm alcătuirea unei comisii din ambele părți, din care a făcut parte și W. A. Visser't Hooft secretar general, alături de doi ortodocși, Prof. Vitally Borovoy și Nikos Nissiotis.

Acțiunile Consiliului Ecumenic al Bisericilor în problemele majore ale vremii noastre, pentru pace, dezarmare, desființarea colonialismului etc. se datorează cu deosebire pastorului W. A. Visser't Hooft.

Cu prilejul vizitei făcute la Institutul teologic din Sibiu, Visser't Hooft a caracterizat mișcarea ecumenică prin trei cuvinte: slujire, mărturie și unitate. Activitatea pentru pace este precizată prin cuvintele: «Noi am luat atitudine împotriva forțelor care tind la înrăutățirea situației internaționale și s-o facă periculoasă pentru omenire. Am reacționat energic și în ceea ce privește experiențele cu arme atomice și am încercat — pe cît am putut — să aducem pe oameni la înțelegere întreolaltă, pe această chestiune»¹⁸.

Față de Biserica noastră, are numai cuvinte de prețuire. «În țara voastră — spune el — Biserica răsăriteană și Bisericile apusene au legături strînse. Cele văzute la Sibiu sînt o dovadă în această privință. Fericiți sînt cei ce creează astfel de stări de bună înțelegere între frați, căci sălășluindu-se pacea launtrică între ei, se face un serviciu de seamă păcii lumii întregi».

El recunoaște că «între Ortodoxie și Bisericile protestante din România s-au stabilit legături de bună înțelegere și frăție» (...). «Lumea a urmărit viața din țara voastră și a văzut că aveți o Biserică mare, activă și bine organizată. Cei ce venim din Occident admirăm acele strînse legături frățești pe care le aveți cu toate Bisericile din țară. Despre patriarhul Justinian am vorbit cu reprezentanții altor Biserici și am aflat ce atitudine binevoitoare are față de toți reprezentanții celorlalte Biserici. Aceasta este tocmai înfăptuirea spiritului ecumenist. Pentru voi a venit momentul nu numai de a păstra acest spirit ecumenist, ci de a-l și exporta, ca să-l adopte și să-l înfăptuiască și alții»¹⁹.

În sesiunea Comitetului central și Comitetului executiv al Consiliului Ecumenic al Bisericilor, care a avut loc la 13 ianuarie 1965, la Enugu, s-a aprobat cererea pastorului W. A. Visser't Hooft de a se retrage din funcțiunea de secretar general. Cu acest prilej s-au recunoscut meritele sale, fiind socotit drept «cel care a format și organizat Consiliul Ecumenic al Bisericilor»²⁰. «Autoritatea sa este considerată nece-

14. *Genève entre Constantinople et Rome*, loc. cit., p. 919.

15. Raportul secretarului general al Consiliului Ecumenic al Bisericilor la Rochester, N.Y., (S.U.A.), 1963. Arhiva Sfințului Sinod al Bisericilor Ortodoxe Române.

16. Din cuvîntul său rostit cu prilejul vizitei făcute de cardinalul Aug. Bea și pastorul M. Bøegner la Consiliul Ecumenic al Bisericilor, în ziua de 18 februarie 1965 (*Le monde*, 19.II.1965).

17. *Ibidem*.

18. Vezi: *Vizita unor reprezentanți ai Consiliului Ecumenic al Bisericilor în țara noastră ca invitați ai Bisericii Ortodoxe Române*, în «Biserica Ortodoxă Română», 1962 nr. 11-12, p. 1080.

19. *Ibidem*, p. 1085.

20. *Réforme*, nr. 1038, din 8 feb. 1965, p. 8.

sără — spune C. Boyer — într-o perioadă critică a relațiilor bisericești, care rezultă din schimbările rapide care au venit în Biserica Catolică și încă într-o tensiune între Răsărit și Apus»²¹.

De aceea, competența sa a fost și este în continuare folosită în această importantă Mișcare creștină, în care a fost reținut mai întâi în calitate de consilier și apoi ca președinte de onoare, atât în timpul pastorului Eugen Carson Blake, cit și al pastorului Dr. Ph. Potter, care i-au succedat ca secretari generali.

Într-adevăr, așa cum remarcă Yves Congar — «Cine iubește pe Dumnezeu, cine se străduiește să iubească pe oameni cu inima lui Dumnezeu, nu se poate să nu privească cu admirație afectuoasă spre omul care a știut să fie fidel aceluși rol de instrument privilegiat al îndurării pe care Dumnezeu a arătat-o fiilor săi într-un secol (...) care este, înainte de toate al ecumenismului»²².

Biserica Romano-Catolică i-a decernat «Premiul Augustin Bea» pe anul 1974/1975 pentru activitatea sa ecumenistă în vederea «unirii oamenilor în libertate».

Biserica Ortodoxă Română, prin glasul patriarhului Justinian, îi arată o deosebită prețuire când spune: «Dr. W. A. Visser't Hooft reprezintă însăși istoria Mișcării Ecumenice. Noi am cunoscut Mișcarea Ecumenică prin pastoralele patriarhilor ecumenici încă de acum 40 de ani. De atunci, W. A. Visser't Hooft n-a lipsit nici o clipă din mijlocul evenimentelor legate de această mișcare. Fără să-l socotesc prea în vîrstă, Domnia Sa este un veteran al Mișcării și constituie o importantă garanție pentru activitatea acestei Mișcări»²³.

Recunoașterea meritelor sale deosebite capătă o consacrară prin voiumul omagial închinat lui și care poartă titlul semnificativ: *Sufficiency of God* — ceea ce ar însemna «plinătatea darurilor lui Dumnezeu»²⁴.

Într-adevăr, pastorul Dr. W. A. Visser't Hooft a fost înzestrat de Dumnezeu cu multe și prețioase daruri, pe care el le-a făcut să rodească îmbelșugat, în slujba ecumenismului creștin, cărui a s-a devotat cu o totală dăruire.

Prof. CONST. C. PAVEL

21. Carlo Boyer, *Consiliul Mondial al Bisericilor la Enugu*, în «L'Osservatore Romano», 1-2 febr. 1965, p. 2.

22. Yves Congar, recenzie la lucrarea lui W.A. Visser't Hooft, *Le temps du rassemblement*, 1975.

23. Vezi *Vizita unor reprezentanți ai Consiliului Ecumenic al Bisericilor în țara noastră...*, Ibidem, p. 1085.

24. *Essays in Honour of W.A. Visser't Hooft*, 1963 (240 pagini).

AL IV-LEA CONGRES INTERNAȚIONAL DE DREPT CANONIC DE LA FRIBOURG (ELVEȚIA)

Cel de-al IV-lea Congres Internațional de drept canonic, la care au participat peste 40 de specialiști, s-a întrunit, între 6—11 octombrie 1980, la Universitatea din Fribourg, pentru a studia «Drepturile fundamentale ale creștinului în Biserică și societate». Congresul canoniștilor a fost patronat de Mons. Georges-André Chevallaf, președintele Confederației elvețiene. Comitetul de patronaj a fost alcătuit din Cardinalul J. Hoffner, președintele Conferinței episcopale germane, Mitropolitul Damaskinos de Tranoupolis, Episcopul Mamie de Lausanne-Genève, Pastorul Filip-Potter, secretarul general al Consiliului Ecumenic al Bisericii etc.

Consiliul Științific a fost prezidat de profesorul Pietro Agostino (Roma) iar Comitetul de Organizare de profesorul Eugenio Corecco (Fribourg).

Tema Congresului a fost dezbătută în șase sesiuni de lucru în cursul cărora au prezentat comunicări profesorii: Jean Beyer (Roma), «Communio» ca criteriu al drepturilor fundamentale»; Vlassios Phidas (Ate-na), «Doctrina și dezvoltarea istorică a drepturilor fundamentale în tradiția ortodoxă»; Dietrich Pirson de Cologne, «Doctrina și dezvoltarea istorică a drepturilor fundamentale în tradiția luterană și reformată»; Alex. Hollenbach de la Fribourg en Breisgau, «Valorile fundamentale și drepturile fundamentale în societate și în stat».

Dintre comunicările făcute ne reține atenția aceea prezentată de profesorul Eugenio Corecco, care a declarat, printre altele, că «știința dreptului canonic a intrat în a patra sa etapă istorică» și că dreptul canonic nu mai trebuie redactat în maniera constituțiilor statelor moderne, ci trebuie să «se urmeze structura Bisericii întemeiată pe Cuvînt, Taine și Harisme»¹.

Structura juridică a Bisericilor locale a ținut însă și ține seama de forma de organizare a statului respectiv. Această adaptare a organizării Bisericii la formele de organizare a statului respectiv este în deplină concordanță cu principiile doctrinei canonice a Bisericii Ortodoxe Ecumenice. Este o materializare practică a principiului canonic fundamental al adaptării structurii organizatorice a Bisericii la cea statală, în conformitate cu prevederile canonului 17 al Sinodului IV ecumenic. Afirmarea profesorului Corecco — că dreptul canonic trebuie să nu facă apel la legislația statelor moderne — nu are deci nici o bază canonică și nici un temei istoric. Păreră sa că ecleziologia trebuie să se fundamenteze pe Cuvînt, Taine și Harisme este însă în deplină concordanță cu

1. *IV-ème Congrès International de Droit Canonique à Fribourg (Suisse). Visite des Participants au Centre Orthodoxe de Chambésy*, în «Episkepsis», nr. 239 (1980), p. 3.

doctrina canonică a Bisericii Ortodoxe Ecumenice. Ortodoxia, mărturisirea de credință a unei Biserici locale, depinde de învățatura acelei Biserici despre Taine, Har și Succesiunea Apostolică. Structura organizatorică a unei biserici locale este doar veșmîntul canonic-legal al eclezio-logiei sale, pentru că existența unei Biserici implică unitatea în credința transmisă în mărturisirea de credință a sinoadelor ecumenice și în succesiunea apostolică.

În Biserica Ortodoxă, nu puterea jurisdicțională — ci harul cel dă-tător de viață, deține primatul — pentru că el izvorăște de la Hristos prin Sfinții Apostoli și urmașii lor. De fapt, însăși noțiunea de jurisdicție, care a rămas încă piatra de scandal în efortul pentru refacerea unității creștine — a fost creată mult mai târziu, fiind produsul instituționalizării stării harice a preoției neotestamentare.

Instituționalizarea formelor de cult și organizare ale Bisericii pri-mare, ca o consecință a împrinderii terminologiei juridice seculare și a formelor instituționale de stat ale epocii respective, a determinat pe canoniști să dea o preponderență structurii juridice a Bisericii în dauna celei sacramentale.

La invitația delegației Patriarhiei Ecumenice, canoniștii participanți la Congresul de la Fribourg au vizitat în ziua de 9 octombrie și Centrul Ortodox al Patriarhiei Ecumenice de la Chambésy, cu care prilej, Mi-tropolitul Damaskinos de Tranoupolis, directorul Centrului, a prezentat o comunicare privind stadiul lucrărilor pregătitoare pentru convocarea sinodului pan-ortodox.

În legătură cu convocarea viitorului «Sfînt și mare sinod», Mitropolitul Damaskinos a făcut cunoscut canoniștilor că problema care se pune este aceea «dacă Sfîntul și marele sinod care se pregătește acum va fi recunoscut ca ecumenic. Deja mai mulți teologi și-au exprimat părerea că după separarea Bisericilor și înainte de reunificarea lor, nici un sinod ecumenic nu poate fi convocat. Dar, dacă se acceptă această părere, s-ar admite prin aceasta că Biserica Ortodoxă nu este Biserica Una, Sfîntă, Catholică și Apostolică, ci o Biserică locală care este despăr-țită de Biserica întregă și care nu are organul oficial necesar pentru formularea autentică și infailibilă a învățaturii sale. O astfel de Biserică — declara Mitropolitul Damaskinos — nu va fi o Biserică condusă de Duhul Sfînt, ci doar una printre multele comunități ecleziale»².

Printre altele, în răspunsul său, profesorul Pietro Agostino, președin-tele Congresului, a afirmat că prezența canoniștilor la Centrul Ecumenic nu este doar «o simplă vizită de curtoazie, ci o întîlnire care prevestește în mod favorabil solidaritatea și comuniunea ecumenică creștină»³.

Prin abordarea unei astfel de teme, Congresul Internațional de drept canonic de la Fribourg a evidențiat nu numai drepturile creștinilor în Biserică — necontestate de altfel de nimeni în Bisericile Ortodoxe — ci și necesitatea unor astfel de întîlniri care să contribuie la comuniunea ecumenică creștină.

Pr. Dr. asist. NICOLAE V. DURĂ

2. *Ibidem*, p. 4.

3. *Ibidem*, p. 7.

VIZITA ÎN ȚARA NOASTRĂ A UNEI DELEGAȚII DE CĂLUGĂRI BUDIȘTI

Evoluția situației internaționale din ultimii ani scoate în evidență din ce în ce mai pregnant importanța unui climat mondial de pace, indispensabil bunei dezvoltări și progresului omenirii întregi. Astăzi, mai mult ca oricând, se simte nevoia creării și instaurării unor condiții de muncă și viață din care să lipsească acele elemente nocive ce duc la dezagregarea societății umane și mai ales din care să fie înlăturate orice propagandă de război, cursa înarmărilor, rasismul și, într-un cuvânt, violența care, sub diferitele ei aspecte, chircește libertatea umană.

Conștientă de necesitatea și urgența luptei pentru pace, Biserica Ortodoxă Română este profund angajată și sprijină acele acțiuni menite să consolideze pacea în întreaga lume. Ca exemplu al acestei preocupări este suficient să menționăm două recente acțiuni promovate de Biserica Ortodoxă Română.

În sesiunea din decembrie 1980, Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române lansează un apel călduros la lupta pentru pace către toate Bisericile creștine și organizațiile religioase internaționale a căror contribuție la înlăturarea spectrului războiului este necesară.

În al doilea rând și ca exemplu practic al angajării efective în lupta pentru pace a tuturor organizațiilor religioase, Biserica Ortodoxă Română a primit vizita unui grup de călugări budiști din Japonia aflați într-un pelerinaj al păcii prin întreaga lume, ca acțiune îndreptată împotriva cursei înarmărilor și mai ales împotriva armelor nucleare.

Vizita acestui grup a început la 29 decembrie 1980. La sosire grupul de călugări budiști a fost întâmpinat de Dl. Remus Rus, lector de Istoria Religiilor la Institutul teologic universitar din București și Pr. I. Protopopescu din partea Serviciului de Relații Externe Bisericești al Patriarhiei Române.

Din grup au făcut parte : Ven. Atsushi Kawagishi, conducătorul delegației și mai marele pagodei «Păcii» din Hiroșima ; Revd. Jeshitsugu Oyama ; Revd. Seiji Handa, Revd. Shiro Nagase și Revd. Tsutomu Kijima. Pe tot parcursul vizitei în țara noastră, care a durat pînă în ziua de 7 ianuarie 1981, grupul a fost însoțit de Dl. Remus Rus.

Acest «mars al păcii» este strîns legat de acțiunile pentru pace inițiate cu ocazia sesiunii speciale a Adunării generale a Organizației Națiunilor Unite pentru dezarmare care a avut loc în 1978 și în perspectiva celei de a doua sesiuni speciale ce urmează a se ține în 1982. Cu toate acestea, el se conturează și ca o acțiune specific religioasă pornită la

inițiativa comunității budiste din Japonia, și ca demonstrație împotriva acelor orori pe care Japonia le-a trăit la sfârșitul celui de al doilea război mondial.

Cu ocazia celei de a 5-a Conferințe generale a Conferinței budiștilor din Asia pentru pace, care s-a ținut la Ulan Bator în iunie 1979, s-a luat hotărârea organizării unei Adunări mondiale a tuturor religiilor pentru a dezbate problema dezarmării generale și nucleare. La inițiativa călugărilor budiști din Japonia, adunarea se va ține la Tokyo în aprilie 1981.

În cadrul programului de vizită, conceput și aprobat de Prea Fericitul Patriarh Iustin al Bisericii Ortodoxe Române, oaspeții au vizitat centre religioase de seamă din țara noastră, minăstiri, parohii și orașe universitare.

La București, grupul budist a fost primit de P. S. Episcop Vasile Țirgovișteanul, vicar patriarhal, care l-a salutat în numele Prea Fericitului Patriarh Iustin. În discuțiile ce au avut loc a fost evidențiată preocuparea permanentă a tuturor religiilor pentru pace, oaspeții fiind informați despre acțiunile întreprinse de Biserica noastră în sprijinirea păcii și ca ilustrare le-a fost înmănat apelul pentru pace al Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române. Apelul a făcut o impresie deosebită prin profunzimea și umanismul creștin al ideilor exprimate.

De la București, grupul s-a îndreptat spre Moldova. În drum, s-a făcut un popas scurt la centrul episcopal al Episcopiei Romanului și Hușilor. Aici oaspeții au fost primiți și s-au întreținut cu P. S. Episcop Eftimie, care a relevat acele aspecte și dimensiuni doctrinare ale creștinismului care îi dau dreptul de a fi numit «religia păcii». La rîndul lor, oaspeții au pus accentul asupra doctrinei nonviolentei (ahisma) specifică religiei hinduse și budiste. Totodată, ei au informat pe Prea Sfinția Sa de faptul că Venerabilul Nichidatsu Fujii, conducătorul suprem al comunității budiste japoneze «Nihonzan Myohoji», a fost colaborator al lui Mahatma Gandhi, pe care l-a însoțit în marșurile sale demonstrative non-violente împotriva dominației britanice în India. «Marșul păcii» pe care îl face acest grup, este considerat ca o continuare a luptei non-violente a lui Mahatma Gandhi, de această dată însă pentru dezarmare generală și nucleară.

Al doilea popas a fost făcut la centrul mitropolitan al Mitropoliei Moldovei și Sucevei, la Iași, unde oaspeții au putut sărbători Anul Nou potrivit tradiției religioase budiste. Ei au participat și la Sfînta Liturghie a Sf. Vasile cel Mare oficiată în impunătoarea catedrală mitropolitană de către I. P. S. Mitropolit Teoctist al Moldovei și Sucevei, înconjurat de un numeros sobor de preoți și diaconi.

În cuvîntul de Anul Nou, I. P. S. Mitropolit Teoctist face bilanțul realizărilor din Arhiepiscopia Iașilor și roagă pe bunul Dumnezeu să fie prezent în viața și lucrarea credincioșilor ortodocși în noul an, ca element de tărie spirituală.

Sînt prezentați apoi membrii delegației budiste și motivul prezenței lor în Biserica noastră. A doua zi, cu ocazia primirii de către I. P. S. Mi-

tropolit Teoctist a preoților din orașul Iași și din împrejurimi, are loc și o recepție oficială a delegației budiste, într-un cadru festiv deosebit.

Delegația budistă este invitată să vorbească în fața preoților. A luat cuvântul Venerabilul Atsushi Kawakishi, care a spus printre altele :

«Organizația Națiunilor Unite va organiza în 1982 o a doua sesiune specială pentru dezarmare. Acesta va fi un moment crucial pentru a dovedi că întreaga omenire este pentru dezarmare generală. De aceea trebuie să întărim din ce în ce mai mult acest curent împotriva cursei înarmărilor.

Venerabilul nostru conducător, Nichidatsu Fujii, acum în vîrstă de 96 de ani, și-a asumat sarcina organizării Adunării mondiale a conducătorilor religioși pentru dezarmare nucleară ce se va ține la Tokyo în aprilie 1981. Nădăjduim că și Biserica Ortodoxă Română va participa la această adunare.

Totodată dorim să mărturisim în fața dvs. că apreciem în mod deosebit apelul pentru pace din 16 decembrie 1980, tuturor doritorilor de pace adresat de Sf. Sinod al Bisericii Ortodoxe Române.

Fie ca toate religiile lumii să se unească în lupta pentru pace !».

A vorbit apoi I. P. S. Mitropolit Teoctist care prezintă pe oaspeți, pentru ca apoi să accentueze necesitatea luptei pentru dezarmare.

S-au vizitat apoi diferite centre culturale și religioase cum au fost : Biserica Sf. Trei Ierarhi, Biserica Golia, mănăstirile Galata și Cetățuia și Muzeul de istorie și artă.

La 3 ianuarie oaspeții au plecat spre Cluj-Napoca. Aici au fost întâmpinați în Catedrala arhiepiscopală de P. S. Justinian Maramureșanul. Prea Sfinția Sa evocă zbuciumul cauzat de cel de al doilea război mondial, accentuînd totodată asupra necesității imperioase a instaurării unui climat de pace și bunăînțelegere între oameni. El salută oaspeții budiști și își exprimă nădejdea că prin strădaniile unite ale tuturor oamenilor se va instaura un front comun al păcii în întreaga lume.

A răspuns Venerabilul Kawagishi. El accentuează asupra dorinței comune a celor care cred în Dumnezeu de a se instaura o atmosferă de pace în întreaga lume și îndeamnă la rugăciune și solidaritate comună în lupta pentru dezarmarea generală și nucleară.

Luni, 5 ianuarie, după o scurtă întîlnire cu I. P. S. Arhiepiscop Teofil al Clujului, oaspeții au plecat spre Oradea. Aici au fost primiți de P. S. Episcop Vasile al Oradei în Catedrala episcopală, unde oaspeții au asistat la Sfînta Liturghie.

P. S. Episcop Vasile al Oradei salută membrii delegației budiste și arată scopul venirii lor în țara noastră. În după-amiaza aceleiași zile; s-a făcut o vizită la parohia Tinca, unde oaspeții s-au întreținut cu credincioșii.

Înainte de a pleca din țară, delegația budistă a avut amabilitatea să ne dea următorul interviu :

Intrebare : Am înțeles că sînteți angajați într-un *marș al păcii*. Ce anume v-a determinat să faceți acest marș ?

Răspuns : Da. Sîntem angajați într-un «marș al păcii» și aceasta pentru mai multe motive. Însă motivul cel mai important este faptul că omenirea este amenințată de prezența armelor nucleare, iar cursa înarmărilor devine din ce în ce mai mult o realitate de temut. Reprezentăm o națiune care a trăit dezastrul războiului nuclear. De aceea nu putem să stăm fără a ridica vocea și a preveni omenirea de un nou dezastru nuclear. Toate religiile trebuie să se unească pentru a preveni izbucnirea unui război nuclear și să lupte pentru o lume fără război și fără arme.

Intrebare : Cînd și de unde ați pornit în acest marș ? Cînd și unde se va sfîrși ?

Răspuns : Prea Venerabilul Nichidatsu Fujii și-a asumat sarcina de a organiza acest marș mondial pentru pace care constă din trei stagii :

Stagiul 1 al marșului mondial pentru pace a început cu un pelerinaj de la Kiyosumi la Hiroșima la 28 august și s-a terminat la 6 august 1980. Sarcina acestui marș a fost de a vizita bazele militare americane, cerîndu-se desființarea lor și apelîndu-se la oameni în scopul prevenirii unui război nuclear.

Stagiul 2 al marșului mondial pentru pace a început la 6 august 1980 odată cu terminarea primei acțiuni. Două echipe au fost trimise de la Hiroșima pentru inaugurarea «pagodei păcii» de la Milton Keyens din Anglia, prima «Pagodă a păcii» din emisfera apuseană terminată la 21 septembrie 1980.

Am început cel de al treilea stagiul de la Milton Keyens din Anglia, după ceremonia de inaugurare a «pagodei păcii» ducînd mesajul : «Alegeți viața !». Acest marș se va încheia la Kiyosumi, Japonia, în aprilie 1981, cînd va avea loc Adunarea mondială a conducătorilor religiilor pentru dezarmare generală și nucleară de la Tokyo.

Intrebare : Considerați că un astfel de marș înlesnește o apropiere între religiile și popoarele lumii ?

Răspuns : În timpul călătoriei noastre mulți credincioși și luptători pentru pace ne-au sprijinit și s-au alăturat nouă. Adunarea mondială a tuturor credincioșilor pentru dezarmare generală și nucleară va fi o expresie puternică a conștiinței oamenilor și femeilor de diferite credințe în sprijinirea păcii. Fără îndoială, credem că în acest fel oamenii de diferite credințe și ideologii pot să se unească și să sprijine idealul păcii și al frăției.

Intrebare : În societatea japoneză există o credință tradițională legată de datoria filială. În ce măsură respectarea acestor datorii poate fi o bază de consolidare și largire a relațiilor dintre oameni ?

Răspuns : Datoria filială este o credință tradițională japoneză exprimată în învățătura lui Budha. Ea reprezintă una din cele mai de seamă doctrine. Fiecare unitate familială reprezintă pe scară redusă societatea generală umană. Fiecare națiune este o familie. După cum copiii trebuie să respecte părinții, tot așa fiecare membru al societății trebuie să se

simtă responsabil pentru toți oamenii și pentru toate femeile. Datoria filială este o datorie a fiecărei ființe umane față de tot ceea ce reprezintă viață omenească, copii, femei, bărbați, bătrâni. Sintem convinși că dacă datoria filială este respectată în întreaga lume, nu vor mai avea loc omucideri și violență.

Intrebare : Ați vizitat România și ați avut posibilitatea să cunoașteți nemijlocit atât viața din țara noastră cât și religiozitatea poporului. Ce impresii v-au lăsat ?

Răspuns : În primul rând, sintem impresionati de tăria Bisericii Ortodoxe Române, care-și desfășoară activitatea în mod liber într-o țară socialistă. În al doilea rând, am fost impresionati de credința profundă a poporului și de numărul mare de credincioși prezenți la slujbe. Bisericile pe care le-am vizitat în Iași, Cluj-Napoca și Oradea au fost pline până la refuz de credincioși. Construirea de noi biserici și participarea largă la serviciile religioase sînt exemple clare ale libertății religioase din România. Apelul pentru pace al Sfîntului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române este un exemplu limpede al luptei pentru pace în România.

Tot ceea ce am văzut în România ne arată că nu sintem singuri în strădaniile noastre pentru pace.

Ven. Atsushi Kawagishi
Revd. Kihachiro Oyama
Revd. Shiro Nagase
Revd. Seiji Handa
Revd. Tsutamu Kijima.

Interviul a fost realizat de Pr. consilier C. Buzdugan și Lector Remus Rus.

La 7 ianuarie 1981, delegația călugărilor budiști a părăsit țara.

Lector dr. REMUS RUS

C R O N I C A

— *Luni 1 decembrie 1980.* Prea Fericitul Patriarh Iustin a prezidat lucrările ședinței Consiliului eparhial al Arhiepiscopiei Bucureștilor.

— *Marți 2 decembrie 1980.* Prea Fericitul Patriarh Iustin a primit pe I. P. S. Arhiepiscop Kiril Gundiaev, Rectorul Academiei teologice de la Leningrad, în trecere prin București, în drum spre Țara Sfântă. Au fost de față P. S. Episcop Vasile Țirgovișteanul, vicar-patriarhal și P. C. Pr. D. Soare, consilier patriarhal.

— *Joi 4 decembrie 1980.* Prea Fericitul Patriarh Iustin a primit pe Sir Donald Logan, Directorul Centrului Marea Britanie — Europa de Est, care a făcut o vizită în țara noastră, la invitația Institutului Român pentru relații culturale cu străinătatea. A fost de față P. S. Episcop Vasile Țirgovișteanul, vicar-patriarhal.

— *Vineri 5 decembrie 1980.* Prea Fericitul Patriarh Iustin a luat parte la recepția oferită de Ambasada Finlandei la București, cu prilejul sărbătorii zilei naționale a acestei țări. A fost însoțit de P. S. Episcop Antonie al Buzăului și de P. S. Episcop Vasile Țirgovișteanul, vicar-patriarhal.

— *Duminică 7 decembrie 1980.* Prea Fericitul Patriarh Iustin a prezidat lucrările ședinței anuale a Adunării eparhiale a Arhiepiscopiei Bucureștilor, la care au luat parte PP. SS. Episcopi Vasile Țirgovișteanul și Roman Ialomițeanul, consilieri eparhiali, membrii Adunării eparhiale și invitați.

— *Duminică 14 decembrie 1980.* Prea Fericitul Patriarh Iustin a prezidat lucrările ședinței anuale a Adunării Naționale Bisericești a Bisericii Ortodoxe Române, la care au luat parte membrii Adunării și invitați.

— *Luni 15 decembrie 1980.* Prea Fericitul Patriarh Iustin a prezidat lucrările sesiunii Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române.

— *Marți 16 decembrie 1980.* Au continuat lucrările Sfântului Sinod, sub președinția Prea Fericitului Patriarh Iustin.

— *Miercuri 17 decembrie 1980.* Prea Fericitul Patriarh Iustin a prezidat lucrările Consiliului eparhial al Arhiepiscopiei Bucureștilor.

— *Joi 18 și vineri 19 decembrie 1980.* Prea Fericitul Patriarh Iustin, împreună cu I. P. S. Mitropolit Teoctist al Moldovei și Sucevei, au luat parte în calitate de deputați, la lucrările sesiunii Marii Adunări Naționale a Republicii Socialiste România.

— *Sîmbătă 20 decembrie 1980.* Prea Fericitul Patriarh Iustin a primit pe Episcopul John M. Krumm, aparținând Bisericii Anglicane din S.U.A., însoțit de Rev. Robert Anderson, superiorul Bisericii Anglicane din București. A fost de față P. S. Episcop-vicar Vasile Țirgovișteanul.

— *Marți 23 decembrie 1980.* Prea Fericitul Patriarh Iustin și alți ierarhi ai Bisericii Ortodoxe Române au participat la lucrările plenarelor Consiliului Național al Frontului Democrației și Unității Socialiste și a Comitetului Central al Organizației Democrației și Unității Socialiste.

Potrivit tradiției, în această zi (ajunul Crăciunului) la orele 17,30, Prea Fericitul Patriarh Iustin a luat parte la Concertul de colinde de Crăciun și Anul Nou, prezentat în sala de festivități a reședinței patriarhale, de Coralele: Catedralei Patriarhale, a bisericii Sf. Spiridon Nou și a Bisericii Domnița Bălașa.

— *Joi 25 decembrie 1980.* Prea Fericitul Patriarh Iustin a săvârșit Sf. Liturghie arhierescă la Catedrala Patriarhală din București, cu prilejul Nașterii Domnului (Crăciunul).

— *Joi 1 ianuarie 1981.* Prea Fericitul Patriarh Iustin, însoțit de PP. SS. Episcopi-vicari Vasile Țirgovișteanul și Roman Ialomițeanul, a săvârșit Sf. Liturghie arhierescă de Anul Nou la Catedrala Patriarhală din București, în fruntea unui ales sobor de preoți și diaconi. La sfârșitul Sf. Liturghii s-a săvârșit slujba Te-Deum-ului pentru început de an.

Potrivit datinei, la orele 18,00, în această primă zi a noului an 1981, preoții Capitalei și colaboratorii direcți ai P. F. Patriarh au venit la Reședința patriarhală pentru a adresa felicitări și urări de bine și sănătate Întâistătorului lor. Cu acest prilej corala preoților din Capitală a prezentat un concert de colinde.

— *Marți 6 ianuarie 1981.* Sărbătoarea Botezului Domnului (Boboteaza). Potrivit datinei, după terminarea Sf. Liturghii, Prea Fericitul Patriarh Iustin, împreună cu PP. SS. Episcopi-vicari Vasile Țirgovișteanul și Roman Ialomițeanul au săvârșit slujba sfințirii apei (Aghiasma mare), în fața Catedralei Patriarhale.

— *Miercuri 28 ianuarie 1981.* Prea Fericitul Patriarh Iustin a prezidat lucrările Sinodului Permanent.

— *Joi 29 ianuarie 1981.* Continuarea lucrărilor Sinodului Permanent, sub președinția Prea Fericitului Patriarh Iustin.

— *Vineri 30 ianuarie 1981.* Prea Fericitul Patriarh Iustin, însoțit de I. P. S. Mitropolit Teoctist al Moldovei și Sucevei, I. P. S. Mitropolit Nestor al Olteniei, P. S. Episcop Antonie al Buzăului și P. S. Episcop Vasile Țirgovișteanul, vicar-patriarhal, a luat parte la festivitatea care a avut loc în aula Institutului teologic din București, cu prilejul serbării patronului. La sfârșitul festivității, Prea Fericitul Patriarh Iustin a ținut o cuvîntare în fața întregii asistențe.

le
fi
h
P
d
m
c
ir
st
le
di
Ri

DIN VIAȚA BISERICILOR ORTODOXE SURORI

PATRIARHIA ECUMENICĂ

Sărbătorirea patronului Patriarhiei Ecumenice

Duminică 30 noiembrie 1980, Biserica Constantinopolului a sărbătorit patronul, Sf. apostol Andrei, cu solemnitatea de totdeauna. Sfânta Liturghie a fost celebrată în catedrala patriarhală «Sfântul Gheorghe» din Fanar de Sanctitatea Sa Patriarhul Ecumenic Dimitrios I, înconjurat de membrii Sfântului Sinod al Patriarhiei Ecumenice.

Și în acest an, Biserica Romano-Catolică a trimis o delegație la această sărbătorire, condusă de Eminența Sa Cardinalul Jean Willibrands, președintele Secretariatului pentru promovarea unității creștine, și alcătuită din Pr. Pierre Duprey P.B. și Mons. Eleuterio Fortino, ambii de la secția orientală a respectivului Secretariat.

În ajun, sîmbătă 29 noiembrie 1980, delegația Bisericii Romano-Catolice a fost primită în audiență de Patriarhul Ecumenic Dimitrios I. Înțelegerea s-a desfășurat într-o atmosferă cordială și a fost urmată de o reuniune de lucru a Comisiei sinodale a Patriarhiei Ecumenice pentru dialogul cu Biserica Romano-Catolică, Comisie prezidată — cum se știe — de I.P.S. Mitropolit Meliton al Calcedonului, decanul Sfântului Sinod al acestei Biserici.

La Sfânta Liturghie din 30 noiembrie predica a fost rostită de I.P.S. Mitropolit Bartolomeu al Filadelfiei și a fost consacrată misiunii ecumenice a Patriarhiei de Constantinopol.

După terminarea Sfintei Liturghii, Eminența Sa Cardinalul Jean Willibrands, conducătorul delegației Bisericii Romano-Catolice la aceste festivități, a pronunțat un discurs și a prezentat Sanctității Sale Patriarhul Ecumenic Dimitrios I un mesaj personal al Sanctității Sale Papa Ioan Paul al II-lea.

Sanctitatea Sa Patriarhul Ecumenic Dimitrios I a răspuns printr-un discurs în care, după ce a mulțumit Papei Ioan Paul al II-lea pentru trimiterea delegației, a prezentat situația la zi a dialogului teologic dintre cele două Biserici, început prin Comisia mixtă reunită la Patmos-Rodos între 29 mai—4 iunie.1980.

De remarcat că în ultimii ani, între Patriarhia Ecumenică de Constantinopol și Biserica Romano-Catolică există un schimb regulat de delegații cu ocazia sărbătorilor patronale : 30 noiembrie — Sf. apostol Andrei — la Constantinopol și 29 iunie — Sf. apostol Petru și Pavel — la Roma.

PATRIARHIA ANTIOHIEI**Declarația Patriarhului Ignatie al Antiohiei asupra diviziunii creștinilor**

Cu ocazia vizitei la Bagdad, Sanctitatea Sa Patriarhul Ignatie al Antiohiei și al întregului Orient a acordat un interviu publicației «Revue de Liban», abordând problema diviziunii creștinilor.

«Este reconfortant să vezi Biserica Romano-Catolică și Biserica Ortodoxă considerând faptul separării ca depășit. Noi vedem dialogul într-un spirit de îmbogățire mutuală a Bisericilor noastre. Aici aș vrea să mă refer la Sfântul Ioan pentru a afirma că separarea este o judecată asupra tuturor membrilor separate. Aceasta, cu siguranță, nu este voința lui Dumnezeu...».

Vorbind despre autoritatea în Biserică, a spus :

«În Biserică, nu există autoritate decât cea de slujire, așa cum ne spune Mântuitorul. Și imaginea pe care mi-o fac despre această autoritate este cea a Mântuitorului spălând picioarele ucenicilor, hrănind pe credincioși și mîncînd împreună cu aceștia. Cred că atîta timp cît în lume noțiunea de autoritate nu este convertită în cea de slujire, lumea nu va fi transformată, cum este familia în general, în comunitate a comuniunii și în darul fiecăruia către alții...».

Lector dr. CEZAR VASILIU

• INDRUMĂRI PĂSTORALE •

«DIN PROLOAGE»

Luna lui Ianuarie în 17 zile :
pomenirea prea cuviosului părintelui nostru
Antonie cel Mare

Acesta era de neam egiptean din satul Come de lângă vestita cetate Heracleopolis din Egiptul de sus. S-a născut către 250 învățând de la părinții și de la moșii săi credința în Hristos și a trăit pe vremea lui Dioclețian și Maximin, ajungând pînă în zilele binecredinciosului împărat Constantin și a feciorilor lui. Și văzînd el viața cea pătimașă a tinerilor ce făceau carte, în vremea lui, n-a voit a învăța la școli și știa numai limba lui egiptenească. Dar părinții lui, oameni cu stare fiind ei, se îngrijeau de creșterea fiului lor și de sora lui, după luminile creștineștii înțelepciuni, fiind el cu deosebire isteț la minte și priceput. Deci, n-avea douăzeci de ani cînd părinții lui au răposat amîndoi, lăsîndu-l pe Antonie moștenitor al unor mari averi.

Și intrînd el odată în Biserică a auzit din Evanghelie cuvintele spuse de Domnul tînarului bogat : «De voiești să fii desăvîrșit, du-te, vinde averile tale, și le dă săracilor, apoi vino de-mi urmează mie și vei avea comoară în cer» (Matei XIX, 21). A fost ca și cînd numai pentru dînsul s-a făcut cetirea aceasta și întorcîndu-se acasă, a împărțit săracilor averile sale, neoprindu-și pentru sora lui și pentru sine, decît cele de trebuință. Încredință apoi pe sora lui unor credincioase fecioare, iar el se făcu pustnic. Deci, la început, se povățuia după viața pustnicilor din apropiere de satul lui, culegînd de la toți, ca o albină din flori, toată făpta bună, avîndu-și chilia și el tot lângă sat, întărîndu-se în viața sa pustie în rugăciune, în nemîncare, în iubirea de oameni. Și așa se silea a urma lui Hristos, urînd tuturor. Și era iubit de toți din sat.

Dar a început războiul trupului și, Antonie, tînăr fiind, a aprins vrăjmașul întru el ispita dulceților desfrînării. Și arătînd el atunci și mai multă sîrguință s-a mutat mai departe locuind în niște morminte dintr-un cimitir păgînesc. Și a slobozit vrăjmașul asupra lui, tot felul de năluciri, pofte și năvăliri de fiare înspăimîntătoare, aproape de deznădăj-

duire. Și-abia după multă vreme, a început a-i trimite lui Domnul raze de ușurare. «Unde erai, Doamne, când mă luptam? Eram lângă tine și te ajutam, i-a răspuns Domnul. Și rugîndu-se a simțit întărire. Și era ca de 35 de ani.

Deci, simțind el atunci nevoie de liniște și de singurătate, s-a suit la munte într-o cetățuie părăsită, în care închizîndu-se, oarecine îi aducea lui pîine uscată de două ori pe an. Și a petrecut acolo, în rugăciune și pustnicie douăzeci de ani. Și a ieșit Antonie de acolo învățat de Dumnezeu. Și a început lumea a veni la el. Și s-a umplut pustia de colibe de monahi. Și el le vorbea ca un dascăl, din Scripturi și din singura lui iscusință. Și le zicea : «Nimic din lume să nu cinștiți mai mult decît dragostea lui Hristos. Ostenelile de aici se vînd cu preț veșnic : că puțin dai și însuțit primești. Oricît ar fi de greu, să nu ne întristăm ca și cum am pieri ; să îndrăznim și să ne bucurăm ca niște mîntuiți, că Dumnezeu e cu noi. Și altele asemenea».

Și venind vremea prigoanelor lui Maximin a coborît de mai multe ori și fericitul Antonie cu ucenicii lui, la Alexandria voind a mărturisi și ei credința și a întări pe cei ce pătimeau pentru Hristos dar Dumnezeu a rînduit ca el să fie cruțat, sfîntul împărat Constantin dînd pace creștinilor. Și stînd el în singurătate cu ucenicii, a început Dumnezeu a lucra vindecări minunate prin el. Deci văzîndu-se el risipit peste măsură de mulțimea de oameni, de bolnavi și de monahi, s-a mutat în și mai adîncă singurătate, într-un munte înalt. Și descoperiri i se arătau lui cu darul lui Hristos. Iar din cînd în cînd se pogora la muntele cel de jos și se întîlnea cu monahii și cu oamenii din lume care-l căutau. Și mulți se lepădau de lume și se făceau monahi. Deci a ajuns vestea despre el la împărăție și doreau Constantin augustul și feciorii lui, un cuvînt de la el. Iar el răspunzîndu-le îi ruga să fie iubitori de oameni, de dreptate și de săraci. Și tuturor le spunea : «Păziți predania părinților și credința cea dreaptă în Domnul Hristos».

Cu 15 ani înainte de sfîrșitul său, fericitul Antonie a luat cu sine în munte, pe doi din ucenicii săi : Macarie și Plutin. Și-i povățuia zicînd : «Nu pierdeți pustnicia și pomeniți învățătura și sfătuirile mele. Și a rînduit să dea Sfîntului Atanasie din Alexandria haina sa, și cojocul său fericitului episcop Serapion, iar mormîntul său nimeni să nu-l știe.

Deci, trăind el una sută și cinci ani, s-a mutat către Domnul. Și viața lui a scris-o Sfîntul Atanasie cel Mare ca unul ce cunoștea pe sfîntul Antonie de-aproape. Și a ajuns acest minunat om al lui Dumnezeu Antonie, a fi socotit de toată lumea ca Patriarhul și Dascălul cel adevărat al pustniciei creștinești. Dumnezeului nostru slavă. Amin.

Text diortosit după ediția de la Neamțu, 1854 — 1855,
de Arhim. BENEDICT GHIUȘ

MIJLOACE ȘI METODE DE LUCRU ÎN ACTIVITATEA PASTORALĂ ȘI MISIONARĂ A PREOȚIMII DE AZI

Pr. prof. ENE BRANIȘTE

În general, manualele de Teologie Pastorală nu conțin capitole speciale despre metode pastorale, procedee, mijloace de lucru, rețete sau soluții de-a gata pentru rezolvarea fiecărui caz în parte dintre cele ce pot surveni în activitatea pastorală a preotului. Ele ne oferă numai rezultatul unor experiențe verificate de veacuri, sau, cel mult, principii fundamentale și directive generale pentru buna păstorire; iar pe baza acestora, păstorul alege sau găsește metoda, mijlocul sau soluția cea mai potrivită, cerută de împrejurările sau de situațiile speciale în care el se poate afla de fiecare dată și care diferă de la caz la caz.

Mai toți pastoraliștii împart de obicei mijloacele de pastorație în două mari categorii:

1. *Mijloacele sau metodele de pastorație colectivă*, adică acelea prin care urmărim și realizăm pastorația sau conducerea sufletească a *tuturor* enoriașilor din parohie, sau a marii lor majorități, indiferent de vîrstă, sex, nivelul moral sau intelectual ori profesiunea și îndeletnicirile lor ș.a.m.d.; cele mai des folosite dintre acestea sînt: cultul divin (slujbele săvîrșite în biserici), predica și cateheza, la care se adaugă cuvîntul tipărit, sub diferitele lui forme (carte sau volum, revistă, ziar, album, foaie volantă etc.);

2. *Mijloacele pastorației individuale*, care se adresează fiecărui credincios în parte, prin contactul de la om la om, prin sfat, îndemn sau povăț, prin vizitele pastorale și prin tainele și ierurgiile cu destinație individuală, dintre care cea mai mult folosită și mai eficace este taina pocăinței (spovedania).

3. La cele două categorii, unii pastoraliști mai adaugă și pe a treia, și anume mijloacele de lucru pentru *pastorația intermediară*, adică cele care se adresează grupurilor de credincioși constituite, în cadrul parohiei, pe bază de sex (bărbați și femei), de vîrstă (copii, tineri, maturi, bătrîni), de profesiune sau îndeletnicire (intelectuali, muncitori agricoli ori industriali) etc.

Încă de la început, păstorii de suflete au folosit, după nevoile de moment și loc, cînd pe unele cînd pe altele dintre aceste mijloace.

Astfel, Mîntuitorul, care este «Păstorul cel bun», cum s-a numit El Însuși (Ioan 10, 11), «Păstorul cel mare al oilor» sau «Mai marele păstorilor», cum L-au numit Sfinții apostoli (Evrei 13, 20 și I Petru 5, 4), a în-

trebuințat atît predica adresată mulțimilor de pe munte (Matei 5, 1 și urm., Luca 6, 17 și urm.), grupului apostolilor (Matei 18) sau compatrioților adunați în sinagogi (Luca 4, 15 și urm.), cît și metode ale pastorației individuale, cum a procedat, de ex., în convorbirea nocturnă, cu Nicodim fariseul (Ioan 3, 1—21), la întîlnirea și convorbirea cu femeia samarineancă (Ioan 4, 7 și urm.), sau cu Zaheu vameșul (Luca 19, 1 și urm.)

La fel au făcut și sfinții apostoli, care, după nevoie, se adresau mulțimilor, vorbindu-le despre Iisus, cum face Sf. Petru în ziua pogorîrii Sf. Duh (Fapte 2, 14 și urm.), sau «se făceau tuturor toate», cã Sf. Pavel (I Cor. 9, 19—22), ca să cîștige la Evanghelie și să mîntuiască pe fiecare în parte¹.

Păstorii Bisericilor locale din epoca apostolică și post-apostolică își axau eforturile și lucrarea pastorală pe țelurile misionare ale creștinismului de atunci, care se cerea vestit în lume, răspîndit și făcut cunoscut neamurilor, pentru a face din păgîni oameni noi, prin transformare lor morală. Ei se adresau pe de o parte iudeilor și păgînilor, care nu cunoșteau încă pe Hristos și Evanghelia Lui, iar pe de alta celor deja convertiți, care formau nucleul Bisericilor locale de atunci, cînd încă nu existau *parohii* sau *enorii* în înțelesul, întinderea și organizarea lor cît mai tîrziu. Pentru cei dintîi, păstorii, însuflețiți de zel misionar, foloseau în primul rînd predica *kerigmatică* (de vestire sau propovăduire), așa cum face de ex., Sf. diacon Ștefan la Ierusalim (Fapte 7, 1 și urm.). Pentru cei de al doilea, se folosea atît predica și cateheza cu conținut exegetic și moralizator, cît și diferitele modalități ale pastorației individuale, din care Sf. apostol Pavel făcea deza de căpetenie a îndemnelor și îndrumărilor din epistolele sale pastorale: «Propovăduiește cuvîntul, stăruiește cu timp și fără de timp, muștră, ceartă, îndeamnă, cu toată îndelunga-răbdare și învățătură», scrie el, între altele, ucenicului și iubit Timotei, pe care îl așezase episcop în Efes (II Tim. 4, 2).

În epoca prigoanelor, tînăra religie creștină, trebuia să înfrunte numai forța uriașă a aparatului represiv de care dispuneau «divinii» cruzii imperatori, cu tot cortegiul lor de călăi iscusiți în artă de a asuși și a chinui pe oameni, ci și pe aceea a faimoasei filosofii păgîne, prin slujba apărării zeilor și a idolilor, de către un Porfiriu, Celsus, Linius și alții; nevoia supremă era atunci pentru creștini apărarea e tenței lor ca religie nouă, fundamental deosebită de păgînism, și jus carea doctrinei și a modului de viață creștin. Predica defensivă și p mică sau apologetică, ilustrată în scrierile marilor apolegeți ai epocii — un Athenagora, Tațian Asirianul, Tertulian, Minuciu Felix ș.a. — a fost, fără îndoială, atunci, și metoda de lucru preferată a anonimilor predicatori ai Bisericilor locale din acea vreme, din a căror predică orală nu-a rămas nimic scris.

A venit apoi, după încetarea persecuțiilor (313), o altă epocă de mare progres și strălucire în organizarea Bisericii și în cultura creștină (epoca de aur a literaturii patristice), dar și de mari lupte, de fră

1. Cf. și Pr. prof. dr. Al. Moisiu, *Mîntuitorul și pastorația individuală*, în «A Banatului», XXIX (1979), nr. 10—12, p. 663—666.

tări și grave răspunderi pentru pacea internă a Bisericii și pentru curăția doctrinei sale; apariția și dezvoltarea ereziilor și a schismelor mărunte și cu existență efemeră, care a necesitat întrunirea sinoadelor, a impus nevoia adâncirii învățaturii ortodoxe de credință și apărarea ei împotriva deformărilor și denaturărilor eretice și sectare. În panoplia armelor de luptă ale marilor păstori și teologi ai Bisericii, a devenit necesară folosirea unor noi mijloace și metode de lucru, adecvate acestor nevoi, și anume *predica teologică*, dusă la strălucire de geniul speculativ al unui Grigore de Nazianz, *omilia exegetică*, reprezentată cu atîta bogăție și variație tematică de un Ioan Gură de Aur, precum și *poezia și cîntarea religioasă, sub forma imnului liturgic*, folosit cu atîta succes împotriva ereziilor de către preoții Diodor și Flavian la Antiohia, de Sf. Efrem Sirul la Edessa și Sf. Ambrozie la Milan, recomandat cu căldură de Sf. Nichita de Remesiana, «apostolul daco-romanilor» (*De bono psalmodiae*) și apoi dezvoltat și dus la apogeu de către marii poeți și imnografi creștini de mai târziu, de talia și de faima unui Roman Melodul, Ioan Damaschinul, Andrei Criteanul ș.a.²

Rînd pe rînd, epocile următoare din istoria creștinismului au adus pe arena ei de luptă și în obiectivul principal al lucrării păstorilor Bisericii mereu alte și alte aspecte, condiții de viață, nevoi și situații noi, cărora aceștia trebuia să le facă față și pentru soluționarea cărora au intrat în joc alte mijloace și metode de lucru, cum este, de ex., cuvîntul tipărit, a cărui formidabilă putere de răspîndire a ideilor și de convingere Biserica a pus-o în lucru după apariția tiparului (sec. XV), contribuind într-o largă măsură la formarea limbii literare și la crearea literaturilor naționale la mai toate popoarele europene³.

Al doilea război mondial a provocat nu numai o uriașă revoluție în ordinea social-politică a popoarelor din această parte a lumii, ci a pus și premisele unei rapide transformări în ordinea economică și cea culturală, care a determinat profunde modificări structurale în mentalitatea, modul și condițiile de viață ale credincioșilor noștri, precum și în viața lor religioasă. Limitîndu-ne numai la Biserica Ortodoxă Română, au ieșit astăzi la iveală și se impun atenției și grijii conducerii Bisericii și slujitorilor ei noi probleme, situații și nevoi în viața religioasă din parohii, pentru soluționarea cărora mijloacele și metodele de lucru din trecut nu mai sînt suficiente, ci trebuie căutate și folosite altele, dintre care unele mai vechi, dar abandonate și meritînd să fie reactualizate, iar altele mai noi, impuse de specificul epocii. Se pare că problema cea mai urgentă și mai presantă, în jurul căreia trebuie să se concentreze la ora actuală toate energiile și toată atențiunea noastră, este stăvilirea prozelitismului cultelor neoprotestante și al sectelor, care «rup unitatea ortodoxă a satelor și orașelor, descumpănesc mintea credincioșilor cu

2. Vezi Pr. P. Vintilescu, *Poezia imnografică din cărțile de ritual*, București, 1937, p. 37 și urm.

3. Pentru români, vezi mai ales Episcop dr. Antonie Plămădeală, *Clerici ortodocși cîtori de limbă și cultură românească*. București, 1977 (Supliment la rev. «Ortodoxia», an. 1977, nr. 1), cu bogata bibliografie citată în note. — Cf. și Pr. V. Coman, *Cartea în slujba păstoririi creștine*, Sibiu, 1947.

stîlciri scripturistice, vatămă liniștea duhovnicească a păstoriților — în-căerîndu-i în dispute teologice, sfîșie unitatea căminelor, slăbesc strîngerea noastră a tuturor în jurul scumpei noastre patrii, apărării și năzuințelor sale de propășire. Unul din scopurile imediate ale acestor înnoiri și neghine religioase este încordarea sufletească a păstoriților noștri, pentru a nimici văzduhul de liniște atît de necesar sforțării și zidirilor obștești...»⁴. Ele tind să fărîmițeze unitatea religioasă a Bisericii și pe cea sufletească a Neamului. Se adaugă la aceasta și nevoia readucerii celor două grupuri dizidente — stilismul și «Oastea Domnului» — sub ascultarea canonică și în unitatea organizatorică a Bisericii.

E necesar deci să enumerăm, în cele ce urmează, cîteva dintre obiectivele principale vrednice de urmărit în activitatea noastră pastorală de azi, precum și măsurile, mijloacele și metodele de lucru cele mai potrivite pentru rezolvarea problemelor celor mai presante ale ceasului de față.

I. Începem cu cele privind *pastorația colectivă*.

1. Se impune mai întîi o atenție sporită a preoților asupra acțiunilor prozelitiste ale sectarilor, ținîndu-se o evidență clară și raportîndu-se periodic și obiectiv la Centrul Eparhial (prin protoieriiile respective) și tuția exactă a numărului celor trecuți la secte din fiecare parohie, acțiunile și mijloacele lor de lucru pentru apărarea dreptei credințe.

E necesar pentru aceasta prezența continuă și activă a preotului precum și stabilitatea lui în parohie; navetismul, desele transferări de la o parohie la alta, ori absența, mai îndelungată sau mai scurtă, a preotului din mijlocul credincioșilor se soldează totdeauna cu rezultate furtive pentru viața religioasă din parohiile respective.

2. O obligație elementară a preotului contemporan, în condițiile actualei explozii culturale din țara noastră, este aceea a completării și adîncirii pregătirii sale teologice și culturale în general⁵. Cunoaștere temeinică a învățaturii ortodoxe de credință, lectura zilnică și mînuirea cu dexteritate a Sfintei Scripturi cu interpretarea corectă a textelor biblice folosite de sectari, cunoașterea exactă a tuturor așezămintelor ortodoxe de cult, de viață morală și de organizare a Bisericii, constituie nu numai o datorie de conștiință a fiecărui preot, ci și mijlocul cel mai indicat pentru ridicarea nivelului și îmbogățirea orizontului său cultural teologic, pentru îmbunătățirea metodelor de lucru și pentru asigurare eficientei muncii sale pastorale și misionare. Îndeosebi preoții mai tineri, hirotoniți pe baza diplomei de seminar, sînt datori să-și umple lișturile din cultură lor teologică, urmînd cu sîrguință cursurile Institutelor teologice și profitînd la maximum din tezaurul bogat pe care școlile noastre teologice de nivel cel mai înalt li-l pun la dispoziție.

Bineînțeles că obligația aceasta se impune și preoților licențiate sau mai vîrstnici, a căror cultură trebuie neîncetat sporită, aprofunda

4. † Firmilian, Mitrop. Olteniei, *Pastorația*, în «Mitrop. Olț.», IX (1957), nr. 1—p. 7—8.

5. În afară de studii și articole mai vechi, a se vedea mai ales Diac. prof. E. Vasilescu, *Cultura preotului de azi*, în «Bis. Ort. Rom.», LXXIII (1955), nr. 7, p. 642-6

și îmbogățită prin lectură personală asiduă, prin frecventarea cu conștiinciozitate a cursurilor periodice de îndrumare misionară și pastorală a clerului, prin participarea activă la studierea și dezbateră temelor care constituie obiectul conferințelor de orientare și de organizare ținute la protoierii, prin lectura regulată și atentă a revistelor centrale și mitropolitane, precum și a tuturor tipăriturilor editate de Institutul nostru biblic și menite acestui scop.

3. Întrucît este știut că unul dintre pretextele invocate uneori de cei care părăsesc credința noastră și se alătură sectelor se referă și la viața morală deficitară ca și la comportarea necorespunzătoare a unor preoți, este necesar din partea celor în cauză o autoreflexie mai profundă și mai serioasă asupra urmărilor nefaste ale conduitei lor deficitare în viața religioasă a Bisericii. Ei înșiși ar trebui să-și impună singuri, stimulați și de măsuri disciplinare ale autorității bisericești, revenirea la linia unei vieți și comportări cu adevărat preoțești sub toate aspectele: liniște și armonie în viața de familie, corectitudine ireproșabilă în chivernisirea și gestionarea bunurilor materiale ale parohiei, hărnicie în munca profesională, o ținută exterioară cuviincioasă și comportare pilduitoare în viața socială, purtarea în permanență a costumului preoțesc ș.a.m.d.

În aceeași măsură își va îndrepta preotul atenția spre o activitate mai susținută de combatere a păcatelor și viciilor care desfigurează și urîțesc viața morală a unora dintre credincioșii noștri și care constituie adesea motive și pretexte ale unora de a părăsi Biserica sau de a o pognegri⁶.

4. Se impune îndeplinirea conștiincioasă și integrală a sarcinilor impuse de cele două laturi sau aspecte ale misiunii de totdeauna a preotului: cea învățătoarească, exercitată mai ales prin predică și cateheză, și cea sfințitoare sau sacramentală, adusă la îndeplinire prin săvîrșirea cultului divin, adică a sfințelor slujbe, care transmit credincioșilor, prin preot, harul divin depozitat în Biserică și necesar pentru sfințirea vieții și muncii lor și pentru dobîndirea mîntuirii. Săvîrșirea la timp a tuturor sfințelor slujbe din pravila de cult a Bisericii — vecernia de sîmbătă seara și în ajunul tuturor sărbătorilor, utrenia și Liturghia din duminici și din zilele de sărbătoare de peste săptămînă, precum și toate sfintele taine și ierurgiile solicitate de credincioși și oficiate atît în biserici cît și la casele lor — constituie nu numai o obligație profesională și cea mai sfîntă dintre datoriile dregătoriei preoțești, ci și unul dintre semnele unei adevărate vocații și vrednicii sacerdotale; aceasta îi asigură preotului stima și prețuirea enoriașilor săi, căci credincioșii au căutat totdeauna și au prețuit pe preoții buni «bisericași». Totodată, rugăciunea din biserică, unită cu cea personală, de acasă, și cu lectura zilnică din Sf. Scriptură, din Sfinții Părinți și din orice carte de teologie constituie

6. Vezi mai pe larg Pr. prof. Ene Braniște, «Preoții Tăi, Doamne, se vor îmbrăca întru dreptate...» (Ps. CXXXI, 9), *Despre viața morală a preotului*, în «Glasul Bis.», XVII (1958), nr. 6—7, p. 531—542; Același, *Cîteva din virtuțile necesare preotului ca păstor și om*, în aceeași revistă, XVI (1956), nr. 8—9, p. 473—483.

laolaltă temeiul vieții noastre spirituale și asigură ceea ce unii au numit, pe drept cuvânt, «higiiena noastră spirituală»⁷.

Avînd în vedere bogăția doctrinei și frumusețea poetică (literară) a imnelor și rugăciunilor din rînduiala sfințelilor slujbe, în care este formulată pe înțelesul tuturor întreaga teologie ortodoxă, avînd în vedere valoarea lor catehetică și edificatoare⁸, noi trebuie să valorificăm, prin modul nostru de slujire, acest tezaur inestimabil al Bisericii, care este cultul nostru divin, pentru ca el să redevină sau să rămînă ceea ce a fost și în trecut, adică nu numai un mijloc sacru de împărtășire a harului divin și de sfințire a vieții și muncii poporului nostru dreptcredincios, ci și o adevărată școală și pedagogie creștină, prin care credincioșii români au învățat ce să creadă și cum să trăiască creștinește. Respectînd, deci, tipicul bisericesc și așezămintele de cult consfințite de practica și tradiția îndelungată a Bisericii și ferindu-se de inovații și practici personale, care produc de obicei tulburări în conștiința religioasă a credincioșilor și dezbinări între ei și între preoți, să slujim cu dragoste, în frica lui Dumnezeu și în duh de evlavie, cu simțire religioasă profundă, cu credință și convingere în utilitatea și sfințenia celor ce rostim și facem, pentru a trezi și susține în sufletele credincioșilor noștri interesul și plăcerea de a participa la serviciile divine și de a le urmări cu atenție. Să năzuim adică a ajunge la o *participare efectivă, reală și activă a credincioșilor noștri la cultul divin* și îndeosebi la Sfînta Liturghie⁹, căci aceasta constituie unul dintre mijloacele cele mai indicate pentru a spori frecvența la biserică, pentru a ține pe credincioși în staulul și unitatea Bisericii, pentru a promova educația lor religioasă și morală și pentru a stăvili prozelitismul neortodocșilor.

5. Idealul acesta se poate atinge pe mai multe căi și metode de lucru, dintre care — o știm cu toții — cea mai eficace și mai la îndemînă este *cultivarea și promovarea cîntării comune — omofonice sau chiar corale — a credincioșilor în biserici*, alături de slujitorii ei permanenți, preoți și cîntăreții de profesie.

Despre utilitatea și despre foloasele catehetice, misionare și pastorale ale acestei metode am vorbit, mai pe larg, într-unele din studiile mele mai vechi¹⁰. Să o generalizăm, deci, peste tot, introducînd-o acolo unde nu este încă folosită pînă acum și promovînd-o sau intensificînd-o acolo unde ea a devenit deja îndătinată, în așa fel încît să ajungem ca *toți* credincioșii prezenți la sfințele slujbe, sau măcar marea lor majoritate, să cînte, numai din cîntările consacrate de tradiția și cărțile de slujbă ale Bisericii, sub conducerea și îndrumarea preoților și a cîntăre-

7. Episcopul Antim Angelescu al Buzăului, *Metoda în pastorație*, în «Glasul Bisericii», XVI (1956), nr. 12, p. 705.

8. Amănunte la Pr. prof. Ene Braniște, *Cultul ortodox ca mijloc de propovăduire a dreptei-credințe, a dragostei, a păcii și buneii înțelegeri între oameni*, în «Studii teologice», V (1953), nr. 9—10, p. 626—642.

9. A se vedea, de Același, *Participarea la Liturghie și metoda pentru realizarea ei*, București, 1949 (extras din rev. «Studii teologice», I (1949), nr. 7—8).

10. Același, *Temeiuri biblice și tradiționale pentru cîntarea în comun a credincioșilor*, în «Studii teologice», VI (1954), nr. 1—2, p. 17—38.

ților de strană, așa cum a fost regula și practica unanimă în primele cinci-șase veacuri ale istoriei creștine ¹¹.

6. Cultul divin constituie pentru noi nu numai mijlocul principal pentru sfințirea credincioșilor, ci și cel mai potrivit mijloc și prilej de pastorație colectivă sau individuală a lor. Să folosim sfintele slujbe ca prilejuri binevenite pentru catehizarea credincioșilor și pentru întărirea credinței ortodoxe. Să nu lipsească deci cuvântul de învățătură al preotului, de la nici unul dintre serviciile bisericești oficiate de el în Biserică sau în afară de Biserică. Accentul principal se va pune, fără îndoială, pe *predica sau cateheza rostită de preot la sfânta Liturghie, slujbă* la care de regulă credincioșii noștri participă de cele mai multe ori și în numărul cel mai mare. Aici simpla citire a Cazaniei nu mai poate suplini, ca odinioară, predica personală a preotului, pe care condițiile actuale o fac din ce în ce mai necesară. Ea trebuie însă din vreme, bine și cu grijă pregătită, pentru ca să aibă ecourile dorite în sufletele și inimile ascultătorilor. Temele predicilor și catehezelor duminicale vor fi alese din învățătura de credință a Bisericii, din morala creștină, din tezaurul cultului ortodox și din istoria bimilenară a Bisericii, tratându-se de preferință, dar în chipul cel mai irenic posibil, acele aspecte și laturi ale doctrinei și vieții religioase ortodoxe atacate de grupări anarhice sectare, ferindu-ne de orice spirit polemic și de orice aluzii sau cuvinte ofensatoare la adresa lor și mărginindu-ne a susține, justifica și apăra punctul de vedere și practica Bisericii noastre în subiectele tratate ¹².

Se va stăruie mai ales asupra datoriei creștinilor de a respecta disciplina bisericească, asupra dragostei și legăturilor frățești dintre credincioși ca temelie a păcii și a unității sufletești și a coeziunii morale a poporului nostru din trecut, arătându-se urmările nefaste ale ereziilor și schismelor, precum și pagubele imense pentru unitatea Bisericii, pricinuite de dezbinările și tendințele separatiste și centrifuge. Se vor folosi pentru aceasta mai ales slujbele din domeniul cultului morților, prin care s-a întreținut în trecut legătura dintre generațiile creștine succesive și iubirea de patrie și de pământul țării, hrănit cu sîngele, oasele și țărîna părinților și strămoșilor noștri.

Scurte cuvîntări de învățătură, sfaturi și îndemnuri adresate de preot credincioșilor, vor însoți totdeauna și celelalte slujbe oficiate în biserică (vecernie, privegheri și litii, acatiste, cununii, botezuri și înmormîntări) sau în afară de biserică (masluri, parastase și pomenirile de morți de prin case și din cimitire, sfeștaniile și mersul cu «botezul» caselor etc.). Acestea vor fi în general scurte și vor urmări mai ales explicarea rostului și folosului tainelor și ierurgiilor în viața noastră religioasă, precum și cultivarea atașamentului credincioșilor față de Biserică și de parohia din care fac parte ¹³.

11. Cf. și Pr. prof. P. Vintilescu, *Cîntarea poporului în biserică în lumina Liturghierului*, București, 1945 (extras din rev. «B.O.R.», LXV (1945), nr. 9).

12. Pr. prof. Ene Branîște, *Îndrumări către preoți privitoare la datoria și modul de a predica*, în «Mitropolia Olteniei», XXIX (1977), nr. 7—9, p. 539—554.

13. Același, *Liturgica Specială pentru Institutetele teologice*, 1980, p. 445 (pgf. Săvîrșitorul ierurgiilor).

Bun lucru este, așa cum s-a recomandat de către unele eparhii, ca fiecare preot să aibă și să țină la curent caiete cu activitatea sa omiletică și catehetică, în care să transcrie textul predicilor și catehezelor duminicale dinainte pregătite sau reconstituindu-l după rostire, predicile și cuvântările ocazionale (pareneze), materiale omiletice diverse, planuri și schițe de predici, pilde, istorioare și texte biblice de folosit în predică, ș.a.m.d., precum și fapte mai importante din activitatea noastră pastorală zilnică¹⁴.

7. *Să activizăm organele reprezentative și executive ale parohiei* — adică pe membrii consiliului parohial și mai ales ai comitetelor parohiale — antrenându-i în acțiunea de preîntâmpinare și combatere a prozelitismului sectar, sub îndrumarea și supravegherea preotului. În același mod putem apela și la serviciile *apostolatului laic*¹⁵, adică angajarea unei elite de credincioși bine verificați, cu autoritate și influență, care să devină colaboratori ai noștri în activitatea misionară, utilizându-i cu toată prudența și dându-li-se sarcini și răspunderi precise, pe care ei să le îndeplinească sub călăuzirea îndeaproape a preoților. S-a recomandat, la unele eparhii, ca acolo unde este posibil, să se înființeze în cadrul comitetelor parohiale, *cercuri misionare*, care să funcționeze sub stricta supraveghere a preoților.

8. *Să întreținem raporturi frățești sau măcar normale nu numai cu toți colaboratorii noștri și organele auxiliare din parohie* (clerici, cântăreți, paraclisieri, consilieri și epitropi etc.), ci și cu toți credincioșii, ferindu-ne cu grijă de orice motiv sau prilej de disensiune, de ceartă sau înăsprire a relațiilor normale dintre noi și ei, care se soldează totdeauna cu pagube incalculabile pentru coeziunea sufletească a parohiei, pentru unitatea ei de acțiune și pentru fărâia ei de rezistență în fața factorilor dizolvantși și distructivi ai vitalității Bisericii¹⁶.

9. O grijă deosebită trebuie să acordăm *atitudinii noastre față de credincioșii și slujitorii celorlalte culte religioase din țară*. Chiar când unii dintre aceștia manifestă lipsă de respect față de Biserica noastră și de slujitorii ei, noi trebuie să păstrăm față de toți o atitudine ecumenistă, cu adevărat creștinească și plină de atenție și de înțelegere. Pe membrii sectelor, pe stilști și pe aderenții «Oastei Domnului» nu îi vom trata nicicum ca pe adversari sau vrăjmași ai Bisericii, ci ca pe niște membri ai ei, vremelnice despărțiți din unitatea trupului lui Hristos, sau ca pe niște oi răzlețite de turma Sa duhovnicească. Față de aceștia să aplicăm sfatul înțelept al Sf. apostol Pavel: «Nu răsplățiți nimănu răul cu rău. Purtați grijă de cele bune înaintea tuturor oamenilor. Dacă se poate, pe cât stă în puterea noastră, trăiți în bună pace cu toți oamenii... Deci, dacă vrăjmașul tău este flămînd, dă-i de mîncare; dacă îi este sete, dă-i să bea, căci făcînd aceasta, vei grămădi cărbuni de foc pe capul lui. Nu te lăsa biruit de rău, ci biruiește răul cu binele» (Rom. 12, 17—18, 20—21).

14. Episcop, dr. Antim al Buzăului, *op. și rev. cit.*, p. 705.

15. Pr. Sp. Cîndea, *Apostolatul laic*, Sibiu, 1944 și L. Stan, *Mirenii în Biserică*, Sibiu, 1939.

16. Pr. prof. Ene Braniște, *Legăturile preotului cu credincioșii*, în «B.O.R.», XC (1972), nr. 3—4, p. 349—357.

Să nu desconsiderăm deci ecoul favorabil pe care îl au totdeauna în suflete faptele de milă, de dragoste și ajutorare, de care nu trebuie să lipsim nici pe frații noștri ortodocși, și nici pe neortodocși, la nevoie, căci operele de caritate creștină rămân pe mai departe între sarcinile și datoriiile cele mai elementare ale preoțimii.

Nu vom face discriminări în înmormântări în cimitirul parohial; vom primi și pe cei de alte credințe, solicitându-se eventual și contribuția lor materială la îngrijirea și înfrumusețarea cimitirelor în care au și ei morți îngropați.

10. Toate măsurile și metodele recomandate pînă aici fac parte, mai mult sau mai puțin, dintre mijloacele de lucru pentru pastorația colectivă sau generală a parohiei.

Aplicarea lor însă nu se va face în mod stereotip și uniform peste tot, ci prin adaptarea perfectă la situația și nevoile specifice ale fiecărei parohii. Căci în orice parohie sînt și stări generale, comune tuturor parohiilor, dar și situații speciale locale. Ca orice grupă sau colectivitate socială, fiecare parohie are, adică, individualitatea sau fizionomia ei proprie, nu numai din punct de vedere al așezării și al configurației geografice, al numărului credincioșilor, al condițiilor lor de trai și al posibilităților materiale etc., ci și din punct de vedere al vieții sufletești și religioase a credincioșilor. În aceeași eparhie sau regiune pot fi mai multe parohii, apropiate ca distanță, dar foarte deosebite între ele ca nivel de viață religio-morală. Așezarea și configurația geografică, apropierea sau depărtarea de oraș, componența umană a parohiei, firea și îndeletnicirile enoriașilor, condițiile lor materiale de viață și de muncă, tradițiile și obiceiurile locale, activitatea și influența — pozitivă ori negativă — a înaintașilor noștri la conducerea sau păstoriarea parohiei și diferiți alți factori, imprimă fiecărei parohii un anumit nivel și stil sau fel specific de viață religioasă, deosebit de al credincioșilor din alte parohii. Într-un fel se desfășoară trăirea religioasă în parohiile din orașe, în altfel în parohiile de la țară; cu un anumit material uman lucrează păstorul de suflete în parohiile din mediul muncitorilor industriali și altfel de material are la dispoziție preotul care activează în parohiile alcătuite din muncitori agricoli; într-un fel se prezintă o parohie în care a activat o viață întreagă un păstor vrednic și într-alt fel o parohie păstorită înaintea noastră de un preot incapabil sau nevrednic.

Fiecare parohie reprezintă, deci, o entitate colectivă, avînd specificul sau caracterele ei deosebite, particulare. Temelia activității preotului o constituie realitățile vieții din parohie, pe care preotul trebuie să le cunoască bine și de ele trebuie să țină seama, în funcție de ele își va alcătui și programul de lucru; ele vor determina și metodele, rețetele și formulele sau procedeele de lucru, care urmează să fie folosite și care se cer adaptate sau potrivite la condițiile specifice sau locale ale parohiei, la nevoile religioase de moment ale credincioșilor ș.a.m.d.

II. Dar în afară de măsurile și metodele pastorației colective, indicate mai-nainte, și cu valoare mai mult sau mai puțin generală pentru

toate parohiile, nu trebuie să uităm pe acelea ale *pastorației individuale*, adică diferitele forme și modalități ale muncii de lămurire și îndrumare de la om la om, dusă de preot cu răbdare și stăruință, pe calea contactelor personale, a convorbirilor și a discuțiilor purtate îndeosebi cu cei ademeniți de propaganda sectară sau cei care manifestă tendințe izolaționiste și centrifuge. În aceste convorbiri se va stăruii mai ales asupra faptului că numai în sinul Bisericii se află adevărata credință și se poate dobândi mîntuirea, folosindu-se pentru aceasta atît textele din Sf. Scriptură — singura autoritate în materie de credință recunoscută de sectari — cît și exemple din viața înaintașilor noștri, a căror fidelitate față de Biserică și de patrie a fost și rămîne pilduitoare și pentru generațiile de azi.

Cît privește pe credincioșii statornici ai parohiei, viața lor religioasă morală trebuie mereu supravegheată, îndrumată și ajutată pentru a se ridica la un nivel cît mai înalt de spiritualitate și trăire cu adevărat creștină și pentru menținerea credincioșilor respectivi în cadrele vieții parohiale și în unitatea Bisericii. Pe lîngă *exemplul vieții personale a preotului însuși*, metoda cea mai bună pentru aceasta este *sînta taină a spovedaniei*, sau arta duhovniciei, care a fost și în trecut și trebuie să rămînă și de aici înainte mijlocul clasic al pastorației individuale; căci nevoia psihologică pe care o simt credincioșii de a veni la preotul-duhovnic spre a-și ușura sufletul de povăra păcatelor, reprezintă cel dintîi, cel mai la îndemînă și cel mai eficace prilej pentru păstorul de suflete, de a-și exercita misiunea lui de învățător și îndrumător spiritual, adică de a sta de vorbă cu fiecare credincios în parte, de a-i cunoaște exact viața și personalitatea religioasă-morală, cu virtuțile și calitățile, scăderile și lipsurile ei, și oferindu-i posibilitatea de a da povața, îndemnul și învățătura cea mai potrivită pentru fiecare ¹⁷.

În desfășurarea acestei munci de îndrumare duhovnicească a sufletelor și de pedagogie creștină, preotul nu trebuie să aplice rețete și procedee uniforme pentru toți penitenții săi, ci să țină seama de individualitatea fiecăruia, de vîrsta, temperamentul său, firea, cultura și gradul de pricepere, nivelul vieții lui religioasă-morale, condițiile de viață și posibilitățile lui sufletești și materiale ș.a.m.d. ¹⁸. Tratarea penitenților în scaunul de spovedanie va fi deci și ea adaptată fiecărui caz în parte, atît în ceea ce privește metoda de investigație sau cercetare a conștiinței și vieții morale a penitentului (de ex. formularea întrebărilor) și ajutorarea lui spre a face o spovedanie completă, obiectivă și sinceră, cît și atunci cînd e vorba de sfaturile sau îndrumările pe care i le vom da după spovedanie, ca și de *epitimiile* (canoanele de spovedanie) pe care i le vom

17. A se vedea Pr. P. Vintilescu, *Spovedania, prilej de pastorație individuală*, în rev. «Studii teologice», I (1949), nr. 9—10, p. 695—712.

18. Călăuza clasică în Ortodoxie pentru duhovnici și pentru penitenți a fost *Cartea foarte folositoare de suflet* (βιβλίον ψυχοφειλέστατον) a Sf. Nicodim Aghioritul (ed. I, Veneția, 1794), tipărită și sub titlul de *Manual de spovedanie* ('Εξομολογητάριον, ed. mai nouă la Atena, 1974) și tradusă în rom. de monahii Gherontie și Grigorie (ed. I, București, 1799, ed. X-a la București, 1928).

prescrie pentru ispășirea păcatelor și pentru redresarea lui pe căile virtuților creștine¹⁹.

Îndeosebi epitiimiile pe care le dăm credincioșilor noștri nu mai pot fi exclusiv cele pe care obișnuiau să le dea pînă nu de mult mai ales unii dintre părinții duhovnicești din mînăstiri (ca de ex., sute de metanii pe zi, recitarea de zeci de ori a unei anumite rugăciuni ș.a.); epitiimiile trebuie să fie adaptate și ele la spiritul, felul de viață, posibilitățile și condițiile de trai ale lumii de astăzi și îndeosebi ale fiecărei parohii și ale fiecărui credincios în parte. Așa cum procedează deja mulți dintre duhovnicii buni ai preoțimii noastre de enorie, să dăm credincioșilor noștri mai mult epitiimii cu scop și caracter nu numai pedagogic-educativ (moralizator) ci și practic și social, adică opere în folosul colectivității, care să tindă deci la îmbunătățirea generală a nivelului și a condițiilor de trai din parohie, ori la ridicarea stării economice și materiale a satului, la care penitentul să contribuie prin efortul și munca lui personală sau prin folosirea posibilităților lui materiale, ca de ex.: ajutorarea efectivă a văduvelor și a orfanilor din parohie, înzestrarea unei fete sărace, întreținerea în școală a unui copil sărac sau crearea de burse în acest scop, contribuția cu munca la lucrările de interes obștesc (de ex.: la săparea de șanțuri pe marginea șoselelor, înfrumusețarea comunei, construcția de localuri pentru instituții culturale sau sanitare, reparația și împodobirea bisericii, îngrijirea cimitirului și a curții bisericii etc.).

Pe scurt, spovedania nu trebuie făcută la întîmplare și oricum. În tratarea diferitelor categorii de penitenți, duhovnicul este dator să procedeze cu foarte multă grijă, cu tact și cu prudență, cu înțelepciune, măsură și echilibru, pentru ca nici să nu încurajeze sau să promoveze păcatul printr-o blîndețe și îngăduință excesivă, dar nici să descurajeze pe penitent sau să-l îndepărteze de Biserică printr-o prea mare asprime și severitate, ori prin impunerea unor epitiimii nepotrivite și greu de îndeplinit, ci să aibă în vedere numai și numai îndreptarea penitentului și orientarea lui progresivă spre virtute. Această nobilă dar grea sarcină a preotului-duhovnic este minunat de bine formulată în *canonul 102 al sinodului trulan* (quinisext, 691—692)²⁰.

Așadar, mai multă atenție și grijă din partea preoților-duhovnici, pentru felul în care își îndeplinesc nobila lor misiune de pedagogie duhovnicească a credincioșilor lor, prin care ei «leagă și dezleagă» între oameni cele ce rămîn «legate și dezlegate» și în ceruri. Să nu bagatelizezăm rolul nostru de judecători și îndrumători ai conștiințelor creștine, făcînd spovedania de mîntuială și în grabă, ca pe o simplă formalitate, așa cum procedează, din nefericire, mulți preoți de enorie, mai ales în ajunul sărbătorilor mari, cînd au multă lume de spovedit. Ci, dimpotrivă, să facem din sfînta taină a spovedaniei un mijloc eficace pentru îndreptarea, purificarea și progresul vieții religios-morale a credincioșilor

19. A se vedea Pr. P. Vintilescu, *Spovedania și duhovnicia*, București, 1937.

20. La Nicolae Mîlaș, *Canaoanele Bisericii Ortodoxe, însoțite de comentarii*, trad. rom. de Dr. Nic. Popovici și Uroș Kovincici, vol. I, part. 2, Arad, 1931, p. 488.

noștri. Atunci vom fi cu adevărat niște buni «slujitori ai lui Hristos și iconomi ai tainelor lui Dumnezeu», precum spunea Sf. apostol Pavel (I Cor. 4, 1 ; cf. și I Petru 4, 10).

* * *

Încheind, deci, cele spuse cu privire la metodele de lucru în activitatea noastră pastorală, adăugăm că acestea ne pot fi sugerate uneori și de lectura manualelor de Teologie Pastorală, alteleori ne pot fi indicate și de autoritatea bisericească superioară. Dar nu trebuie să așteptăm să ne vină, gata formulate, numai din afară. Ele trebuie căutate mai întâi în noi înșine și în realitățile din parohie, pe care trebuie să le avem în vedere și cărora sîntem datori să le facem față. Parafrazînd celebra maximă a naturalistului francez Buffon : «Le style est l'homme même», am putea spune că *metoda este omul însuși*, în cazul nostru este personalitatea preotului-păstor de suflete, care «trebuie mereu supravegheată și reînnoită spiritual și intelectual»²¹. Dacă acesta are sădită de la Dumnezeu în inima lui vocația pentru preoție și dragoste pentru ea, dacă s-a trudit să și-o întregească și să și-o cultive neconținut printr-o cultură temeinică, dacă la acestea se adaugă și simțul de observație și de justă cîntărire a realităților și nevoilor religioase din parohie, precum și rîvnă pastorală unită cu conștiința răspunderii față de Dumnezeu pentru sufletele încredințate păstoririi sale, atunci metodele de pastorație și mijloacele de lucru cele mai potrivite vor veni de la sine sau vor fi găsite ușor. Căci, precum zice Scriptura Sfîntă, «omul bun, din vistieria cea bună a inimii sale, scoate cele bune... Căci din prisosul inimii grăiește gura lui» (Luca 6, 45 ; Matei 12, 35).

Fără de acestea, nici metodele pastorale cele mai bune nu pot face minuni ; ele vor rămîne zadarnice și *nelucrătoare*, ca o casă zidită pe temelie de nisip (Matei 7, 26—27 ; Luca 6, 49).

---

21. Episcop, dr. Antim Angelescu, *op. și rev. cit.*, p. 705.

BISERICA ORTODOXĂ ȘI MĂRTURIA CREȘTINĂ

Pr. prof. ION BRIA

Parohia este comunitatea de bază a Bisericii locale, punctul de plecare și de sosire al vieții creștine și al misiunii preoțești, locul unde se exercită cele trei mari slujiri ale mirenilor și clericilor. Comunitatea parohială este Biserica în mic, de aceea structura ei nu se poate înțelege fără o clară viziune ecleziologică¹. Care este modelul ecleziologic după care se constituie parohia? Ce plan ecleziologic are în vedere preotul care este trimis să «zidească» trupul lui Hristos și templul Duhului Sfânt într-un anumit loc și timp?

Există o analogie între proiectul parohial și planul pe care Dumnezeu îl are cu Biserica lui Iisus Hristos, în care vrea să adune întreaga omenire (Efes. 1, 10). Parohia este un proiect mic în interiorul proiectului mare, care se numește Biserica. Intenția sau iconomia parohiei trebuie să coincidă cu intenția și iconomia Bisericii, de aici orientarea eclezială fundamentală a parohiei. Ca și Biserica, parohia are ca parabolă comuniunea Sfintei Treimi. Dumnezeu este comuniune de persoane. Biserica are chemarea să reproducă în viața ei această comuniune trinitară și unitară a lui Dumnezeu. Ea este comunitatea umană care trăiește din cea dintâi comuniune divină care este Sfânta Treime. Întreaga ei misiune, în chip special Sfintele Taine, sînt orientate în această direcție. Tainele de inițiere — Botezul, Ungerea cu Sfîntul Mir, Împărțășania, care formează un ritual unic și care se săvîrșesc numai în legătură cu Liturghia — sînt Taine de încorporare într-o comunitate liturgică determinată, de apartenență reală la poporul lui Dumnezeu. Celelalte Taine și ierurgii urmăresc de asemenea restabilirea raporturilor, slăbite sau întrerupte, cu această comunitate.

Învățătura despre Biserică și despre Taine determină, așadar, viziunea despre parohie și despre viața pastorală. Preotul nu este trimis numai să presteze slujbe religioase pentru indivizi, ci să adune și să compună o comunitate creștină în jurul altarului. Parohia nu este o cooperativă de prestații de servicii și de intervenții religioase, ci o comunitate a sfinților, în unitate de credință, de etică și de slujire. Ea este o instituție care realizează în timp și spațiu Trupul lui Hristos, poporul lui Dumnezeu (I Petru 2, 9—10).

Această coincidență și intersecție dintre Biserică și parohie se produce în liturghia euharistică. Adunarea liturgică constituie centrul vie-

1. Ion Bria, *Ecleziologia pastorală*, în «Studii teologice», XXXI (1979), nr. 1—4, p. 316—323.

ții parohiale, punctul ei de plecare, de convergență și de sosire. În-
treaga viață parohială depinde de dinamica proprie Liturghiei. Ritmul
parohial este impus de ritmul liturgic. Există două mari mișcări — ac-
țiuni și direcții — în această dinamică a Liturghiei :

a) convocarea sau adunarea, adică revenirea în sine a comunității
pentru celebrare și împărtășire, care este reconstituirea permanentă a
unității interioare a poporului lui Dumnezeu, actualizarea Noului Le-
gământ prin participare la Cina Domnului (I Cor. 11, 17—27) ;

b) trimiterea în afară sau ieșirea din sine, pentru mărturie, jertfă
și slujire, după exemplul lui Hristos, Care a purtat crucea Sa «dincolo
de poartă» (Evrei 13, 12). Strămutarea liturgică, intrarea într-o altă or-
dine de existență, înseamnă tocmai pregătirea pentru mărturie «în a-
fară de cetate» (Evrei 13, 13), pentru că «de câte ori veți mânca pîinea
aceasta și veți bea paharul acesta, vestiți moartea Domnului pînă cînd
va veni El» (I Cor. 11, 26). Cel chemat este acum «trimis», avînd Euhar-
istia ca hrană pentru pelerinaj, ca merinde pe calea vieții. Astfel, Bi-
serica se adună în foișor pentru a pregăti și mânca Paștile (Marcu 14,
14—15), dar ea iese apoi în afară de cetate pentru a împărtăși altora
această bucurie. În actul liturgic creștinii sînt, pe de o parte, trași din
lume ; pe de altă parte, ei sînt trimiși în lume deoarece lumea trebuie
să fie sfințită prin ei.

Pe de o parte, Biserica este o «instituție», cu identitatea ei proprie,
pe de altă parte, ea este în mișcare, în situație de pelerinaj, căutînd «ce-
tatea viitoare» (Evrei 13, 14). Dealtfel, eclesiologia actuală înclină din
ce în ce mai mult spre înțelegerea comunității creștine ca o realitate
calitativă, ca o instituție avînd o chemare și slujire divină unică. Bise-
rica are o vocație de slujire nu pentru că lumea are nevoie de servici-
ile ei, ci pentru că Dumnezeu o cheamă și o trimite la această slujire
în lume, în numele Său.

Avînd ca sursă liturgică bisericească, parohia desfășoară o între-
tită activitate : de hrănire sau pastorală, de mărturie sau misionară, de
slujire sau diaconală. Parohia se hrănește spiritual nu numai Duminica,
la Cina Domnului, — la care sînt invitați toți : «Beți dintru acesta toți»,
—, ci permanent. Pastorația, care înseamnă lucrarea de hrănire du-
hovnicească nu poate fi redusă la cultul de Duminică². Parohia este un
organism viu, o comunitate vie, în continuă «zidire» și înnoire. Orizon-
tul vieții parohiale nu este limitat la adunarea liturgică și la membrii
acesteia. Parohia este un organism în creștere și extindere continuă, o
obște care sporește zilnic (Fapte 2, 47), care iradiază dincolo de limi-
tele ei. Preotul și fiecare credincios în parte sînt confrunțați cu porun-
ca misionară a Evangheliei (Matei 28, 19), deoarece «Vestea cea bună»
nu este proprietatea exclusivă a Bisericii, ci este un mesaj universal,
ce aparține tuturor (II Tes. 3, 1).

Parohia este apoi o comunitate în solidaritate cu societatea umană.
Ea propune o etică de dreptate și de libertate socială, de împăcare, de

2. De aici importanța majoră a *laudelor* și mai ales a *ierurgiilor* în pastorația
ortodoxă.

iubire și de slujire a tuturor fără discriminare. A ține comunitatea numai în timpul și spațiul liturgic, fără a-i da posibilitatea de a atinge societatea, de a fecunda cultura acesteia și de a împlini năzuințele ei, înseamnă nu numai atrofierea entuziasmului liturgic, ci și alterarea naturii sale proprii, aceea de a fi «sarea pământului» și «lumina lumii» (Matei 5, 13—14).

Este adevărat că, datorită condițiilor istorice nefavorabile din trecut, Bisericile locale au fost adesea împiedicate să facă misiune propriu-zisă, concentrându-se asupra cultului, limitându-se la pastorație, asigurându-și de-abia supraviețuirea, succesiunea din neam în neam. De asemenea, ele n-au avut totdeauna posibilitatea și libertatea de a realiza în societate modelul de comunitate pe care-l propune și-l întruchiează adunarea liturgică. Cu toate acestea, ele n-au abandonat niciodată misiunea lor de a propovădui Evanghelia. Ele însele fiind rodul și rezultatul, atunci când circumstanțele au permis, Bisericile ortodoxe au desfășurat o activitate misionară internă și externă fructuoasă.

Mișcarea evanghelică — cu grupările și sectele ei fundamentaliste, pentecostaliste sau harismatice, care pretinde a fi adevărata moștenitoare a protestantismului, invocând situațiile nefavorabile amintite — nu ezită să acuze Bisericile tradiționale, inclusiv pe cea ortodoxă, că ar fi pierdut caracterul lor evanghelic, misionar, apostolic. Mai multe critici sînt insinuate :

— Bisericile tradiționale și-ar limita activitatea lor la cult și ritual, succesul misiunii lor depinzînd de performanța serviciilor religioase. Legislația religioasă ar favoriza această interpretare și limitare ritualistă a Bisericii. Or, grupurile evanghelice se vor asociații și mișcări libere, nu instituții de celebrare a unui rit. Ele pretind că înlocuiesc Bisericile ritualiste care ar fi renunțat la propovăduirea Evangheliei.

— Bisericile tradiționale nu se mai interesează de convertirea individuală, nominală, de evanghelizarea de la persoană la persoană, sau de la ușă la ușă, și nici de creșterea numerică a comunității, ci doar de păstrarea instituțiilor bisericești, ca tradiție socială și pietate populară.

— Aceste Biserici nu ating azi toate categoriile de oameni și toate clasele sociale, ci preferînd clasa mijlocie burgheză, neglijează muncitorii, săracii și straturile de la periferia societății. Mișcarea evanghelică lucrează în straturi sociale (sub-proletariat) și aglomerații urbane unde Biserica-instituție nu pătrunde.

— Biserica tradițională ar fi devenit o instituție clericală care vrea să-și păstreze privilegiile ei seculare, prestigiul ei cultural și poziția ei publică. Ea și-a pierdut astfel mobilitatea ei pastorală și misionară, devenind incapabilă să se deplaseze de la centru spre periferie.

Desigur că Biserica Ortodoxă nu trebuie să fie intimidată, dar nici pasivă, în fața unor critici de acest gen. În principiu se poate spune că atitudinea ei misionară este dictată de o învățătură despre Biserică și despre mărturia creștină, care se află în dezacord total cu cea a miș-

cării evanghelice. Ar fi prea puțin să se spună că numai metoda misionară a acestei mișcări trebuie să fie respinsă, pe motivul că ea recurge la prozelitism în rîndul credincioșilor ortodocși. Nu numai metoda trebuie respinsă, ci însăși concepția ei despre propovăduirea Evangheliei și despre organizarea Bisericii, ca fiind o contra-mărturie.

În fond, Biserica Ortodoxă și mișcarea evanghelică se separă nu numai asupra unor teme teologice sau pastorale (organizarea Bisericii, locul Tainelor și al Liturghiei, rolul laicilor etc.), ci asupra noțiunii de mărturie creștină ca atare și relația acesteia cu Biserica. După cum s-a văzut, Biserica Ortodoxă are propria ei teologie și practică misionară, cultul nefiind altceva decît punctul de plecare pentru mărturie și propovăduire.

Acest caracter de contra-mărturie a misiunii Mișcării evanghelice reiese în evidență și mai mult dacă se ține seama de unele învățături de bază ale misiologiei ortodoxe :

— Biserica este o instituție care stă în planul lui Dumnezeu de a mîntui lumea prin recapitularea ei în trupul lui Hristos (Ioan 11, 52; I Cor. 15, 28). Ea este poporul lui Dumnezeu, nu o asociație voluntară de convenții, cum vrea mișcarea evanghelică.

— Mîntuirea înseamnă renașterea la o viață nouă, prin participare la Sfintele Taine și prin încorporarea în trupul lui Hristos. Credința este un act de comuniune personală și de comunitate eclezială, nu o simplă chestiune de convertire individuală, nominală. Pentru comunitatea Noului Testament, adunarea euharistică este indispensabilă. «Faceți aceasta întru pomenirea Mea» (Luca 22, 19) constituie cea mai importantă poruncă a Evangheliei, în timp ce mișcarea evanghelică exaltă «nebulia predicării» (I Cor. 1, 21). Prioritatea Evangheliei și prioritatea Euharistiei nu trebuie să fie puse în concurență, deoarece ele sînt comitente și complementare.

— Preoția nu poate fi redusă la predicarea cuvîntului și la chivernisirea comunității, cum cred grupurile evanghelice, deoarece «Cheile împărăției» (Matei 16, 19), ca realitate instituțională și făgăduință eshatologică, sînt încredințate apostolilor și urmașilor lor.

Pentru teologia ortodoxă Biserica nu e din lume, dar există în lume pentru a sluji lumea, chiar și pe cei ce nu cred : «Dacă vrăjmașul tău este flămînd, dă-i de mîncare ; dacă îi este sete, dă-i să bea» (Rom. 12, 20). Mișcarea evanghelică avea o Biserică scoasă din lume și chiar împotriva lumii, deoarece a redus Evanghelia la judecată și condamnare. La acuzația că Biserica de azi escamotează chemarea Evangheliei către lume, de a crede în Dumnezeu, dînd prioritate eticii sociale, se poate răspunde că nu se poate propovădui Evanghelia fără a ține seama de tensiunile și problemele care caracterizează societatea. Desigur, Biserica nu are nici capacitatea nici dreptul de a organiza societatea, dar ea are chemarea de a o inspira, de a o chema la dreptate, la pocăință și reconciliere.

În trecut, pentru a pregăti pe credincioșii ortodocși care se confruntau cu adepții mișcării evanghelice, s-au propus două mijloace pasto-

rale : instituirea biblică, prin citirea aprofundată și interpretarea corectă a Bibliei, în special a textelor invocate de această mișcare. Este metoda care a predominat în contextul pluriconfesional din Transilvania, folosită de episcopul Grigorie Comșa, care a produs o întreagă literatură despre secte, la Arad, între 1925 și 1935, și reluată de profesorul P. Deheleanu care a scris cel mai complet *Manual de Sectologie* din această perioadă. Un alt mijloc a fost acela al educației liturgice și participării euharistice. O adevărată școală condusă de profesorii de la București, Petre Vintilescu și Grigorie Cristescu, a promovat dimensiunea catehetică și misionară a liturghiei. După Gala Galaction, în lucrarea celebră *Piatra din capul unghiului*, «Hristos euharistic» este remediul Bisericii Ortodoxe contra dezmembrării produse de mișcările sectare.

Părerea că, în fața mișcării evanghelice, Biserica Ortodoxă s-ar afla într-o poziție defensivă căutând mijloace noi de combatere sau de contracarare a acestei mișcări, trebuie să fie dezisă. Biserica Ortodoxă are o singură atitudine și datorie, care decurg din crezul ei misionar, anume : reconstituirea și consolidarea parohiei ca spațiu liturgic, pastoral și de slujire pentru toți parohienii, lărgirea și înnoirea vieții duhovnicești a fiecărui credincios, în parte, și a comunității ca întreg.

Acest principiu se poate explica și aplica astfel :

1. În multe părți ale Bisericii tipul tradițional de parohie, adică adunarea liturgică, se poate menține încă în vigoare. Unitatea reală a parohiei a fost totdeauna asigurată de comunitatea care se împărtășește. Parohia este compusă din cei botezați nominal ; dar ea trăiește prin cei ce practică Împărtășania. În plus, în trecut, parohia apărea ca o unitate definită geografic, economic și cultural, sudată printr-o afinitate etnică, psihologică și sociologică. Astăzi, mai ales în cartierele noi urbane și în orașele noi, parohia se prezintă din ce în ce mai mult ca un grup anonim, credincioșii neavînd un sentiment profund de apartenență la o comunitate.

Dat fiind faptul că aria misionară de preferință a mișcărilor evanghelice o formează tocmai noile spații urbane sau supuse urbanizării, un sistem parohial adecvat trebuie să fie pus în practică. În acest sens, organizarea unor grupe parohiale și mai ales identificarea unor familiilor creștine în jurul cărora să se desfășoare diverse forme de viață parohială (asistența celor bolnavi, vizitarea celor bătrâni etc.), ar fi de mare importanță. Toate acestea trebuie să ducă la recompunerea unității parohiei, dispersată geografic și complexă din punct de vedere demografic și cultural, la întărirea conștiinței de apartenență la un trup comun. Aceste comunități, sau platforme pastorale, care se formează în cadrul parohiei, pot fi provizorii sau de durată.

Dar în situația actuală în care sistemul parohial tradițional își diminuează forța, deoarece parohia nu se mai prezintă ca o comunitate sociologică compactă, preotul trebuie să-și înnoiască proiectele, mijloacele și posibilitățile sale pastorale. Căci pastorația nu înseamnă uni-

formitate. Forma sa practică umană este rezultatul inspirației, inițiativii și imaginației preotului în colaborare cu întreaga comunitate.

2. Trebuie să fie întreprinsă o mai mare varietate de acțiuni parohiale, care să includă toți membrii parohiei, cu diversele lor daruri, slujiri și preocupări. Nefiind o castă sacerdotală, Biserica se sprijină nu numai pe cler, ci și pe rolul mirenilor. Parohia va avea deci un caracter deschis, ca să devină o comunitate de slujiri, desigur, sub autoritatea preotului (I Cor. 12, 28).

3. Accesul tuturor credincioșilor la cuvântul lui Dumnezeu și la învățătura Bisericii constituie una din preocupările majore ale autorității bisericești, de vreme ce ea singură este acum responsabilă de instruirea credincioșilor. De aceea, pe lângă revistele teologice destinate numai clerului, uneori supraîncărcate cu material istoric și teologic de strictă specialitate, e nevoie de publicații cu caracter catehetic, pastoral și cultural, de largă popularizare. O serie de catehisme, cărți de rugăciune, calendare au fost deja publicate și acestea au o mare eficacitate.

4. Participarea tuturor credincioșilor la viața liturgică a parohiei trebuie să rămână legea de aur a pastorației. Împărtășania este baza comunității creștine, forța unității și solidarității ei. Credincioșii caută în afară ceea ce nu găsesc sau li se refuză înăuntrul parohiei. Mulți credincioși ortodocși caută aiurea derivate ale împărtășaniei, deoarece preoții uită că liturghia nu are alt scop decât împărtășirea credincioșilor³. De aceea trebuie să fie atrase din nou mulțimile spre potir, prin slujbe care hrănesc și adapă pe cei flămânzi și însetați de Hristos ce răstignit și înviat. Fiecare duminică este o sărbătoare, o sărbătoare pascală, de aceea liturghia trebuie să restituie o stare în care fiecare credincios să devină «martor» al Răstignirii și Învierii, purtând în mîinile sale trupul lui Hristos cel înviat. Împărtășania constituie rezerva principală a Bisericii, sursa ei de energie și inspirație tocmai pentru că e actualizează pe Hristos cel înviat. Marea poruncă misionară a fost dat apostolilor după înviere. Iisus Hristos Domnul, Cel care a surpat puterile iadului și morții prin învierea Sa, trimite pe apostoli să predic «Vestea cea bună», Evanghelia, să cheme la pocăință și să boteze în numele Sfintei Treimi.

Preoții trebuie să folosească spațiul și timpul liturgic potrivit scopului lui cu care au fost instituite. Liturghia nu are menirea să distreze pe amatorii de muzică veche, de tablouri religioase sau de monumente de artă din trecut. Ea este restituirea, mijlocirea și actualizarea istoriei mîntuirii pentru întreaga comunitate și pentru fiecare credincios în parte. Apartenența vizibilă la Biserica istorică trebuie să fie confirmată

3. Încă de la începutul Bisericii, creștinii erau obligați să participe la liturghie în fiecare duminică și în zile de sărbători, inclusiv la vecernia care le precede (8 nodul din Laodiceea — 347/381 —, canonul 29). De asemenea, creștinii care asistă la liturghie erau obligați să se roage împreună cu credincioșii și să primească împărtășania la momentul potrivit (*Canoanele apostolilor*, 8 și 9; *Sinodul din Antiohia* — 341 —, canonul 2).

și prin taina Euharistiei, taină în care Hristos mijlocește viața Sa în viața credinciosului. Hristos este prezent și se dăruiește Bisericii euharistice, prin care atrage lumea în comunitatea Sa eshatologică. Una din acuzațiile principale pe care Iisus le-a adus slujitorilor de la templul din Ierusalim a fost aceea că au schimbat funcția proprie a templului : «Casa Mea se va chema casă de rugăciune ; voi însă ați făcut din ea peșteră de tâlhari» (Matei 21, 13).

5. Lucrarea pastorală depinde în primul rînd de preoți, de autenticitatea și dimensiunea vieții lor duhovnicești și sociale. O Biserică locală este puternică atîta vreme cît se sprijină pe preoți de parohie devotați lucrului pastoral, adică zidirii trupului lui Hristos (Efeseni 4, 16). În această privință, Biserica Ortodoxă Română nu trebuie să înceteze vreodată să facă elogiul preoților de parohie. Preoția nu este o funcție ocazională și nu se limitează la cult. Preotul trebuie să folosească «toate armele lui Dumnezeu» (Efeseni 6, 13) în toate ocaziile. Pastorația de azi cere noi raporturi între preot și credincios, între preot și cei din afară. Este vorba nu numai de etica preotului, de datoria sa de a sta față către față cu parohia, ci de însăși înțelegerea preoției ca atare. Preotul nu trebuie să uite că preoția se află totdeauna în «urmarea lui Hristos», avînd menirea de a sfinți relațiile dintre credincioși, legăturile lor, comunicațiile lor. Parohia mijlocește înțelegerea și comunicarea spirituală dintre oameni, de aceea ea este o comunitate comunicativă.

6. Problema cea mai complexă a mărturiei creștine este poate aceea a transmiterii și comunicării Evangheliei într-un nou context cultural și ideologic. Biserica, poate ea folosi cultura și ideologia de azi ca mijloc de comunicare a mesajului Evangheliei ? Se știe că fiecare generație face *receptarea* tradiției în felul ei propriu, ca într-un fel de distilerie spirituală, de unde tendința de a debarasa limbajul, simbolurile și instituțiile tradiționale de tot ceea ce o împiedică să accepte spiritul acestei Tradiții. În principiu, Biserica Ortodoxă nu promovează nici acomodarea fără limite, cu orice risc, pentru a nu-și pierde identitatea ei, nici tradiționalismul rigid, care să o alieneze de societatea de azi. O comunitate care dă mărturie este aceea care rămîne în continuitatea și unitatea spiritului, nu a literiei. Biserica trebuie, de aceea, să ridice conținutul care ar împiedica pe credincioși să ajungă la sensul profund al cuvîntului lui Dumnezeu, la mesajul teologic al Tradiției, indiferent ce formă ar avea acest văl : civilizație, cultură, ideologie.

Față de criza ermeneutică de azi, față de metodele exegetice folosite de «fundamentațiști», trebuie spus clar că exegeza nu este independentă, deoarece Biblia nu se interpretează fără nici un criteriu, nu în afara Tradiției, din care a ieșit și pe care o conține, scoțîndu-se cuvintele din contextul lor, sau construindu-se combinații și tipologii arbitrare.

Un element nou în pastorația de azi este educația ecumenică a credincioșilor.

Mișcarea evanghelică este prin însăși natura ei antiecumenică. Acuzînd Mișcarea ecumenică interconfesională că «deplasează problema

ecumenică spre domeniul politic, fiind susținută de forțe politice în această atitudine, mișcarea evanghelică a devenit un curent care minează unitatea Bisericii universale, dorind să mențină scandalul diviziunilor și tensiunilor confesionale. Prozelitismul agresiv al mișcării evanghelice este o practică ce trebuie combătută cu toată vigoarea de toate Bisericile creștine, ca fiind contrar mărturiei creștine autentice și spiritului ecumenic actual.

Preotul trebuie să fie atent mai ales la vocabularul pe care îl folosește atunci când descrie istoria, doctrina și cultul confesiunilor creștine cu care vine în contact zilnic sau sporadic. Pe de o parte, factorul confesional este încă puternic, de aceea trebuie să fie respectată identitatea și libertatea fiecărei confesiuni. Pe de altă parte, în contextul ecumenic actual, Bisericile găsesc argumente comune pentru a spune și a face ceva împreună, în problemele în care o acțiune creștină solidară este necesară. Unitatea văzută a Bisericilor este încurajată și promovată prin mărturia comună a creștinilor, prin solidaritatea și colaborarea lor.

Ier
ror
rie
recno
ma
țelvir
ju
ter
metat
un
de
gă
bit
căt
ratze
ul
tuc
pri
Că
je
vic
du
să

CUVIOSUL IOAN CEL NOU HOZEVITUL

UN SFÎNT ROMÂN DIN ZILELE NOASTRE

(23 iulie 1913—5 august 1960)

Ierom. IOANICHIE BĂLAN

Vestea proslăvirii și apropiatei canonizări de către Patriarhia de Ierusalim a Cuviosului Ieroschimonah Ioan Iacob — un mare sihastru român din Valea Iordanului — ne-a umplut sufletele de evlavie și bucurie duhovnicească. Este pentru prima dată când un cuvios român este recunoscut și proslăvit în unanimitate ca sfânt la Mormântul Domnului!

În dorința de a împărtăși această mare bucurie credincioșilor din țara noastră și de a ne reafirma recunoștința și paternitatea față de acest mare fiu al Bisericii lui Hristos, vom prezenta pe scurt viața și nevoițele Cuviosului Părintelui nostru Ioan cel Nou Hozevitul.

Satul natal.

Acest vas ales al Duhului Sfânt a fost odrăslit în pământul binecuvântat al Moldovei. El s-a născut la 23 iulie 1913 în comuna Horodiștea, județul Botoșani, fiind singurul copil în casa părinților săi, Maxim și Ecaterina Iacob, țărani săraci și foarte credincioși. Din botez a primit numele Sfântului și marelui prooroc Ilie Tezviteanul.

La începutul anului 1914 când copilul Ilie avea doar 6 luni de zile, tatăl său a murit în război iar mama sa a trecut la cele veșnice în urma unei boli contagioase. Până la vârsta de zece ani copilul a fost crescut de bunica sa Maria, care, hotărînd să se retragă la o mănăstire de călugărițe, i-a dat nepotului orfan o creștere duhovnicească cu totul deosebită. Ea singură i-a fost copilului și mamă și tată și cel dintîi dascăl către Hristos. Amîndoi împreună se rugau, mergeau la biserică, îndurau necazurile vieții și slăveau pe Dumnezeu.

În anul 1924, murindu-și și bunica, tînărul Ilie, în vîrstă de numai zece ani, a rămas în grija altor rude. Între anii 1925—1932 a urmat liceul teoretic de la Pomirla-Dorohoi, numărîndu-se printre cei mai merituoși absolvenți. Cu toate acestea, sufletul său curat și încercat din pruncie cu grele suferințe, nu-și găsea odihnă în casa părinților săi. Căci fericitul copil Ilie Iacob era ales din pîntecele mamei sale să slujească toată viața lui Hristos. Încă din primii ani el se dovedea evlavios, liniștit, tăcut, singuratic și foarte iubitor de biserică. Un glas dumnezeiesc de taină îl îndemna tot mai stăruitor să părăsească lumea, să-și ia crucea sa și să urmeze lui Hristos.

In obștea Mînăstirii Neamț.

Închinîndu-se în biserica satului și sărutînd cu lacrimi mormintele părinților săi, tînărul Ilie Iacob, în vîrstă de numai 20 de ani, a fost călăuzit de Maica Domnului, ocrotitoarea călugărilor, la Mînăstirea Neamț. Era chiar în ziua de 15 august 1933, la praznicul Adormirii Prea Sfintei Născătoare de Dumnezeu.

Frumusețea slujbelor din marea lavră, mai ales cele de noapte, blîndețea călugărilor, iscusința duhovnicilor, liniștea munților și darul Duhului Sfînt care se odihnea în inima lui, l-au legat pe acest fericit tînăr de viața călugărească. Mînăstirea Neamț, care timp de șase secole a crescut zeci de mii de călugări, dintre care unii au ajuns la măsura desăvîșirii, a devenit pentru rasoforul Ilie Iacob o adevărată școală a evlaviei și formării sale duhovnicești.

În puțină vreme a deprins desăvîșit sfînta ascultare, în smerenie, în tăcere și răbdare, întrecînd pe mulți călugări din obștea Mînăstirii Neamț. Cel mai mult iubea rugăciunea, privegherea de noapte, singurătatea și citirea Sfintei Scripturi. Citea mult și scrierile Sfîinților Părinți, încît toți se foloseau de smerenia și înțelepciunea lui.

Starețul mînăstirii, văzîndu-l ascultător și foarte rîvnitor la citirea sfintelor cărți, l-a rînduit bibliotecar al mării lavre, ascultare pe care o împlinește cu multă osîrdie aproape doi ani de zile. În fiecare zi dădea cărți la citit părinților și fraților din mînăstire. Iar dacă vedea vreun frate întristat, îndată îl întreba :

— Ai citit Viețile Sfîinților ? Dar Patericul și Alfavita sufletească ? Apoi îi zicea :

— Citește, frate, cu atenție cartea aceasta, spovedește-te și nu lipsi de la biserică și îndată te vei liniști !

Așa mîngîia duhovnicește rasoforul Ilie Iacob pe mulți frați din mînăstire.

Tunderea în monahism.

Statornicia și buna nevointă a rasoforului Ilie Iacob l-au îndemnat pe arhimandritul Valerie Moglan, starețul Mînăstirii Neamț, să-l tundă în monahism, făcîndu-l ostaș al lui Hristos. Tunderea în călugărie s-a săvîșit după rînduială la 8 aprilie 1936, avînd ca naș și părinte duhovnicesc pe Ieromonahul Ioachim Spătaru, egumenul schitului Pocrov-Neamț, schimbîndu-și numele din Ilie în Ioan.

Din această zi, cuviosul monah Ioan Iacob a început să se ostenească și mai mult pentru dragostea lui Hristos, îndoind postul, rugăciunea, metaniile și cugetarea la cele dumnezeiești. Fire contemplativă și foarte rîvnitoare pentru împlinirea sfintelor porunci, cuviosul Ioan Iacob se nevoia în aceeași măsură și cu sufletul și cu trupul. Astfel, cu inima se ruga practicînd rugăciunea lui Iisus. Cu mintea se îndulcea de citirea sfintelor cărți, precum Sfînta Scriptură și învățăturile Sfîinților Părinți. Cu limba lăuda pe Dumnezeu, citînd zilnic psaltirea și cele șapte laude după rînduială. Cu ochii vărsa lacrimi, iar cu trupul se ostenea făcînd noaptea sute de metanii și participînd regulat la sfintele slujbe.

Mîncare primea odată pe zi, afară de sărbători, iar noaptea dormea nu-mai cîteva ceasuri. În posturi se retrăgea mai ales la schiturile Icoana și Pocrov, căci iubea mult liniștea, tăcerea și însingurarea.

Printr-o nevoită aspră ca aceasta cuviosul Ioan Iacob biruia toate spitalele vrăjmașului și sporea duhovnicește din zi în zi.

La Mormîntul Domnului.

Închinarea la Mormîntul Domnului și la toate Sfintele Locuri unde s-a săvîrșit taina mîntuirii oamenilor era pentru monahul Ioan Iacob o dorință din copilărie. Dorea să sărute urmele pașilor lui Hristos, să urce tainic Golgota mîntuirii, să se atingă cu inima de Mormîntul dătător de viață, să-și spele fața în apele Iordanului, să străbată toate mînăstirile din pustiul Iudeei și chiar să se nevoiască un timp la una din acele mînăstiri, unde sihăstreau pe atunci peste 50 de călugări români.

În toamna anului 1936 părintele Ioan Iacob nu mai putea rezista acestui gînd. Sufletul lui ardea de dorul Sfîntului Mormînt și rîvnea viața de pustie. Deci, mai întii a postit și s-a rugat cu lacrimi lui Dumnezeu să-i arate calea mîntuirii. Apoi s-a mărturisit, a primit Trupul și Sîngele lui Hristos și a luat de la stareț binecuvîntare de plecare. Avea doar 23 de ani, însă era înțelept și statornic ca un bătrîn.

La plecare, cuviosul Ioan Iacob a întreat pe ceilalți, zicînd :

— Părinților, nu vreți să mergeți vreunul cu mine ?

— Mergem și noi, — au răspuns ieromonahul Cludie Derebreanu și monahul Damaschin Ignat, ciobanul mînăstirii, — dar nu avem banii de drum.

— Are Dumnezeu grijă de noi, numai să avem credință, a răspuns el.

Apoi, sărutînd cu lacrimi icoana făcătoare de minuni a Maicii Domnului și făcînd metanie părinților, au plecat toți trei la Mormîntul Domnului, în numele Prea Sfintei Treimi. După ce s-au închinat la toate Sfintele Locuri, au vizitat pe cuvioșii sihaștri din Valea Iordanului și s-au oprit să ierneze la mînăstirea Sfîntul Sava din pustiul Iudeei.

In obștea Mînăstirii Sfîntul Sava.

După opt luni de împreună-nevoită, în vara anului 1937 monahul Damaschin Ignat s-a îmbolnăvit grav și a fost adus în țară de ieromonahul Cludie Derebreanu. Rămînînd singur, cuviosul Ioan Iacob s-a închinoviat, cu binecuvîntarea patriarhului Damianos, în marea lavră a Sfîntului Sava unde se linișteau încă cinci călugări români, între care ieromonahul Ignatie Rădulescu, ierodiaconul Veniamin Trifan, monahul Ștefan, mare sihastru în peșteră. Căci încă din secolele XVI—XVII era tradiția să trăiască în lavra Sfîntului Sava și călugări români, alături de cei greci.

În această străveche mînăstire s-a nevoit fericitul Ioan Iacob timp de aproape zece ani, uimind și întrecînd pe toți cu aspra sa osteneală. Ziua și noaptea se ruga în desăvîrșită tăcere și înstrăinare de lume. Nu lăsa o clipă să treacă fără folos. Ori se ruga, ori citea din scrierile Sfin-

ților Părinți, ori mergea la slujba bisericii, de unde nu lipsea niciodată, ori făcea ascultare în obște, ori se liniștea la chilie și scria cuvinte de învățături duhovnicești.

Aici a învățat cuviosul Ioan Iacob lucrarea cea de taină a rugăciunii lui Iisus care se face cu mintea în inimă. Aici a fost mîngîiat de Dumnezeu cu darul sfințelor lacrimi care spală toată întinăciunea și fac sufletul mai alb decît zăpada. Aici s-a deprins cuviosul cu lungile privegheri de toată noaptea și cu cugetarea celor cerești. Și tot aici a învățat a posti — căci mîncă numai o dată pe zi —, a lua aminte de sine și a-și păzi mintea curată de ticăloasele gînduri.

Văzînd egumenul mînăstirii că deprinsese bine limba greacă și că era foarte sport în cele duhovnicești, l-a numit bibliotecar al mării lavre, ascultare pe care o duce cu multă evlavie mai mult de șapte ani. Și era cinstit și iubit de toți părinții, pînă și de patriarhul Ierusalimului. În anul 1945 cuviosul Ioan «Savaitul», cum l se mai spunea, a fost «prohirist» schivnic. De acum sufletul său rîvnea și mai mult la liniște și viață pustnicească. Dorea îndeosebi să sihăstrească în pustiul Iordanului, acolo unde a propovăduit Sfîntul Ioan Botezătorul, unde s-a botezat Hristos-Mîntuitorul și unde s-au nevoit atîția sfinți sihaștri de-a lungul secolelor.

Egumen al Mînăstirii românești Sfîntul Ioan Botezătorul de la Iordan.

Întemeindu-se de către Patriarhia Bisericii Ortodoxe Române, în anul 1937, un cămin la Ierusalim și o mînăstire românească pe malul Iordanului, se căuta un egumen și un duhovnic iscusit pentru o ascultare ca aceasta. Astfel, în anul 1946, cuviosul schimonah Ioan Iacob, dornic de liniște și singurătate, a primit a fi numit egumen al acestei mînăstiri.

În anul 1947 a fost hirotonit diacon la biserica Sfîntului Mormînt de către arhiepiscopul Irinarh al Neocezareei. La Înălțarea Sfintei Cruci în același an, tot la biserica Sfîntului Mormînt, a fost hirotonit preot de către episcopul Epifanie al Filadelfiei.

Timp de peste șapte ani (1946—1953) cuviosul ieroschimonah Ioan Iacob a povățuit cu multă evlavie și sfințenie obștea călugărilor români de la Iordan, menținînd sfințele slujbe în grai românesc și formînd mai mulți ucenici și fii sufletești. Era încă duhovnicul călugărilor români și greci din pustiul Iordanului, fiind prețuit și căutat de toți. Cei mai apropiați ucenici ai săi au fost: ierodiaconul Veniamin Trifan, monahul Ioanichie Pîrîială, pustnicul român Ștefan, schimonahiile Galinia Ghiorghitan, Melania Mincu, Natalia, Magdalena și Casiana din Ierihon și nu puțini călugări greci. Poposeau la Mînăstirea românească de la Iordan și mii de pelerini români și străini, care veneau să se închine la Sfintele Locuri. Iar bunul nevoitor îi spovedea, îi împărtășea cu Trupul și, Sîngele lui Hristos și îi mîngîia cu alese rugăciuni și cuvinte de folos.

Spun ucenicii lui, care încă sînt în viață, că nu era alt sihastru mai nevoitor, mai iubitor de rugăciune și post pe valea Iordanului ca egumenul Ioan Iacob. Ziua stătea înaintea credincioșilor, lucra la grădină,

scrisa cuvinte de învățătură, iar noaptea se retrăgea în tufişurile de pe malul Iordanului și acolo se ruga singur cu rugăciune de foc pînă către ziuă, cînd se întorcea în minăstire. În timpul liber obișnuia să compună versuri creștine, în care își evoca copilăria plină de suferințe, zugrăvea portretul părinților și al bunicii care l-a crescut, își dezvăluia ispitele și bucuriile inimii, moraliza pe fiii săi duhovnicești sau înălța imne de laudă lui Dumnezeu.

Pe drept cuvînt Cuviosul Ieroschimonah Ioan Iacob era un talentat imnograf, un poet liric în adevăratul sens al cuvîntului. În versuri populare, simple ca construcție, el exprima gânduri duhovnicești înalte, clipe alese, nevinovate, din viața sa. Sihastru și poet! Rugător și cîntăreț al lui Dumnezeu și al oamenilor. Pentru amîndouă se cere un suflet mare și tare în credință; o minte liniștită și curată de gânduri și o inimă despătimită, plină de speranță și bucurie, din care să izbucnească spre cer rugăciunea și cîntarea, psalmul și imnul, bucuria duhului și lacrima smereniei.

Părintele Ioan Iacob avea un asemenea suflet mare, o minte curată, limpede ca apele Iordanului și o inimă împăcată cu Dumnezeu, cu sine și cu oamenii în care se odihnea Hristos. El nu ar fi putut trăi în pustie fără rugăciune și cîntare duhovnicească. Cea dintîi curăță și aprinde, iar cea de a doua mîngîie și liniștește! Poezia lui este o rugăciune de mîngîiere, o cîntare duiosă de pustie picurată de bucurie și lacrimi. El a fost un mare sihastru al zilelor noastre, a cărui măsură duhovnicească nimeni din contemporani nu putea s-o bănuiască.

Sihastru în peștera Sfînta Ana din pustiul Hozeva.

Ajuns la o asemenea sporire a vieții sale duhovnicești, deși nu avea decît 40 de ani, Cuviosul Ioan Iacob nu mai putea rămîne egumen la Iordan. Acolo era prea înconjurat de pelerini și de griji trecătoare care îl împiedicau de la rugăciune și de la cugetarea celor dumnezeiești. Simțea nevoia să fie cît mai singur, să se înstrăineze de oameni, ca să fie cu totul al lui Dumnezeu și să ajute lumea mai mult cu rugăciunea decît cu cuvîntul.

Astfel, în vara anului 1953 s-a retras la pustie în preajma minăstirii Sfîntul Gheorghe Hozevitul, împreună cu ucenicul său monahul Ioanichie Pîrîială. Aici s-a stabilit pe valea pîriului Horat, într-o peșteră în care, după tradiție, s-a rugat Sfînta Ana, mama Maicii Domnului. În această peșteră mică și săracă s-a smerit și s-a rugat Cuviosul Ioan Iacob încă șapte ani de zile, răbdînd frigul, foamea, setea, arșița, boala, lipsa și toate ispitele vrăjmașului. Însă el fiind mereu întărit cu sfînta rugăciune și umbrit de darul Sfîntului Duh, a răbdat bărbătește toate ispitele și nevoile, pînă și-a dat obștescul sfîrșit.

Nevoința Cuviosului Ioan Iacob, «Sihastrul» sau «Hozevitul» cum i se spunea în partea locului, era aceasta: cea mai mare parte din zi și din noapte se ruga, căci era un om al desăvîrșitei rugăciuni; mîncare primea o dată pe zi, seara, iar noaptea o petrecea mai mult în priveghere și în lucrare de taină, mulțumindu-se cu 3—4 ore de somn. Toată ziua tăcea, cugeta, se ruga și citea Evanghelia lui Hristos și cuvintele

Sfinților Părinți. Iar ca recreere traducea din limba greacă cuvinte de folos, cînta stihiri din muzica psaltică, căci avea glas frumos și foarte duios, și compunea poezii imnografice și cu conținut moral. În zilele de rînd și în posturi săvîrșea Sfînta Liturghie împreună cu ucenicul său, în paraclisul cu hramul Sfînta Ana din peșteră, iar în sărbătorile mari slujea la biserica mînăstirii Sfîntul Gheorghe Hozevitul din apropiere. Cobora de seara din peșteră, pe scara de lemn ce stătea permanent la gura ei, se ducea la mînăstire, lua parte la privegherea de toată noaptea și, după ce primea Trupul și Sîngele lui Hristos, mîncă cu părinții la trapeză și urca din nou la peșteră. La chilie nu primea pe nimeni, afară de ucenicul său, care se nevoia într-o peșteră alăturată. Hainele sale erau foarte uzate și cîrpite, iar bocancii îi purta permanent în picioare.

În vara anului 1960, pe la sfîrșitul lunii iulie, Cuviosul Ioan Sihastul s-a îmbolnăvit de stomac. Boala progresa și el își simțea aproape obștescul sfîrșit. În ziua de 5 august a primit pentru ultima dată Sfînta Împărtășanie. Apoi, slăbindu-i puterile, s-a însemnat cu semnul crucii, a binecuvîntat pe ucenic și îndată și-a dat sufletul în brațele lui Hristos. Împlinise doar 47 de ani din care 23 i-a trăit în țară și 24 sihastru la Sfintele Locuri. Mai tîrziu, monahul Ioanichie, ucenicul său, scria următoarele rînduri despre sfîrșitul părintelui său duhovnicesc:

«O jumătate de ceas, după ceți se legase limba și nu mai putea vorbi, a ținut mîna ridicată în sus blagoslovind și făcînd semnul Sfintei Cruci, și mai sus și mai jos, și în dreapta și în stînga, după cum blagoslovește preotul în vremea Sfintei Liturghii cînd zice «Pace tuturor». Căci el așa avea obiceiul. Cînd venea cineva la dînsul și-i cerea blagoslovenie, el mai întîi îi făcea semnul Sfintei Cruci cu mîna deasupra capului, dacă cel ce a venit era creștin ortodox. Și pe urmă îi zicea: «Domnul să te blagoslovească». Și eu așa cred că aceia pe care îi blagoslovea erau sfinții pe care i-a lăudat în aceste tropare de mai jos care urmează și toți pe care i-a cinstit și i-a slăvit în scrierile lui...».

Trupul său, ostenit de post și priveghere, a fost prohodit și așezat sub lespede de piatră în peștera în care s-a săvîrșit. Pe lespede mormîntului, ucenicul său i-a scris apoi, cîteva strofe din ultima sa poezie, care este, dealtfel, o poezie-testament, intitulată *Slove la mormîntul meu, pentru patrioții mei*, pe care o redăm aici integral.

1.
Vor trece anii, vieții
Și eu mă voi sfîrși
Iar în pustia asta
Mai vrednici vor veni.

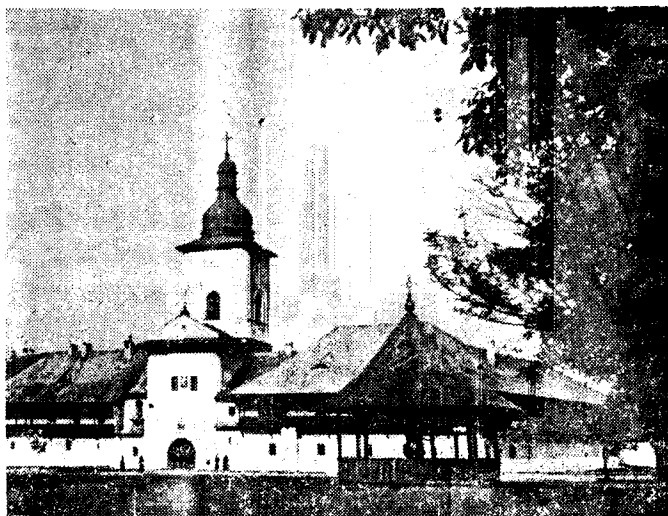
2.
Văzînd aici mormîntul,
Mă vor cinsti cumva,
Necunoscîndu-mi viața
Și neputința mea,

3.
Deci să cunoască frații
Că tot veleatul meu
A fost lipsit de mirul
Plăcut lui Dumnezeu.

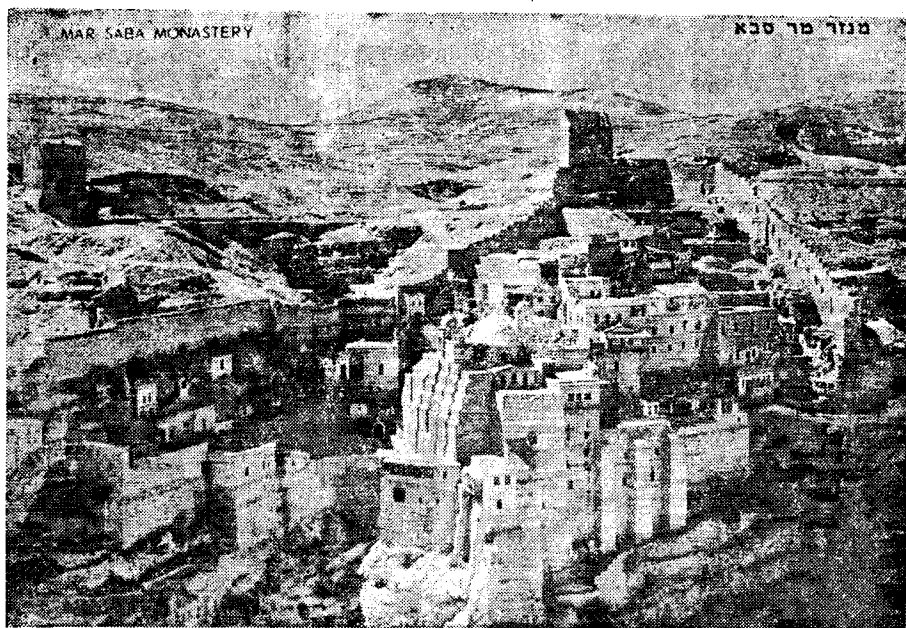
4.
Căci cheltuînd zădarnic
Vigoarea tinereții,
Mi-am îngropat talantul
În toată vremea vieții.

Cuviosul Ioan-Iacob (1913—1960) sihastru român în pustiul Hozeva — Jordan.

Minăstirea Neamțu unde a fost tuns în monahism.

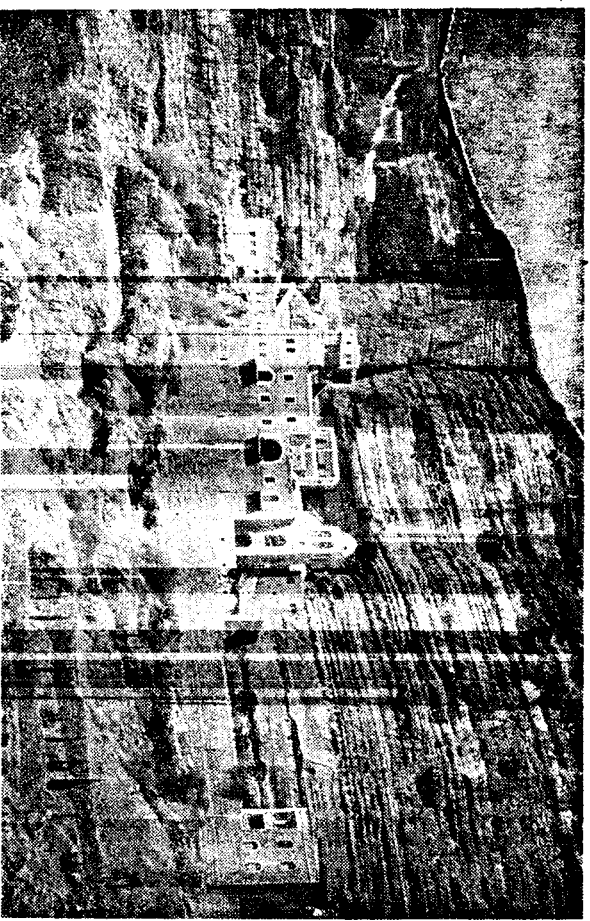
Minăstirea Sf. Sava — Betleem unde s-a nevoit Cuviosul Ioan-Iacob între anii 1937—1946.

Moastele Cuviosului Ioan-Iacob.

Serviciu religios la depunerea moastelor în biserică mănăstirii Sf. Gheorghe Hozevitul.

Mănăstirea Sf. Gheorghe unde se află moastele Cuviosului Ioan-Iacob din 1980.

5.
De boale și necazuri
Fiind înconjurat,
Spre orizonturi nouă
Mereu țam fost minat.

6.
Din plaiul țării mele
Ajuns-am la Iordan
Cu dorul de pustie,
În sufletul sâman.

7.
Dar și acolo duhul
Era nemulțumit,
Din cauza aceasta
Retrasu-m'am la schit.

8.
Cu multă trindăvie
Mereu am petrecut
Împovărînd pe alții
Cu «sacul meu de lut».

9.
Să nu priviți cu cinste
La trupul meu protivnic
Căci nu voia să rabde
Canonul cel de schimnic.

10.
Ci faceți mai degrabă
O sfîntă Rugăciune,
Ca Domnul îndurării
Să-mi dea ertăciune!

Ca un fel de prefață la cuvintele de învățătură extrase de la Sfinții Părinți, Cuviosul Ieroschimonah Ioan Iacob adaugă următoarele rînduri :

Pentru citirea și cugetarea dumnezeieștilor scripturi

*«Dintru a nu cunoaște Scripturile
pricina este a tuturor relelor» —,
zice Sfîntul Ioan Gură de Aur.*

De multe ori am scris cuvinte pentru folosul meu sufletesc și am crezut că aceste cuvinte pot folosi și la alte persoane care nu prea au vreme să deschidă cărțile și poate nici nu au la îndemîină cărțile potrivite. Știu că în ziua de azi toată lumea este grăbită și cărțile cele groase ale Sfinților Părinți stau uitate și rar cine le mai citește. Așa este duhul veacului, așa sînt ocupațiile oamenilor, așa este războiul cel nevăzut, încît lucrul cel duhovnicesc și mai ales citirea cărților sfînte nu prea au loc în viața creștinilor de azi. Și asta nu se întîmplă numai în lumea mirenilor, ci înșiși monahii au început să ajusteze viața după moda nouă. Grija celor pămîntești îi ține încătușați și nu pot să mai afle vreme pentru citirea și cugetarea dumnezeieștilor Scripturi.

Abia au vreme să asculte pravila din biserică însă și atunci mintea le este împovărată cu grija trupească și cu necazurile vieții. Pentru îndulcirea sufletului greu se găsește vreme în veacul nostru. Și aceasta ne păgubește mai mult decît toate. Căci neavînd răgaz a privi mai des către cele cerești uităm rostul vieții, slăbim duhovnicește, și ajungem de multe ori la deznădăjduire, cînd știm ce fel de făgăduință am făcut înaintea lui Dumnezeu și cînd vedem că se cheltuiește viața în chip zadarnic.

Iată cum ne sfătuieste Cuviosul Nicodim Aghioritul în privința aceasta :

«Toți creștinii cari știu carte, datori sunt a citi Dumnezeieștile Scripturi, pentru că, după cum zice Sfîntul Ioan Gură de Aur, «fără de citirea Sfîntelor Scripturi nu poate cineva a se mîntui!»! În cuvîntarea

cea pentru Lazăr, Sfântul Ioan Gură de Aur zice: «Că nu este cu puțință, nu este a se mintui cineva, neînducându-se adeseori de citirea duhovnicească!».

Apoi Sfântul Ioan Scărarul ne încredințează că 'citirea luminează și adună pe minte și năravurile le pune la rînduială. Iar Sfântul Efrem Sirul zice: «În ce chip trîmbița strigînd în vreme de război, deșteaptă osîrdia vitejilor luptători împotriva inamicului, așa și Sfintele Scripturi deșteaptă osîrdia ta spre cel bun și te îmbărbătează pe tine împotriva patimilor». Pentru care, frate al meu, trezește-te cu întemeiere și te sîr-guiește de-a pururea a te lipi de citirea Sfintelor Scripturi, ca să te învețe pe tine cum se cade a fugi de cursele vrăjmașului și a dobîndi viața veșnică. Sunt însă unii care citesc dar nu-și dau silința ca să înțeleagă cele scrise.

Sfântul apostol Pavel scrie către ucenicul său Timotei:

«Ia aminte la citire!». Iar purtătorul de Dumnezeu Ignatie poruncește diaconului Iron, scriindu-i: «Ia aminte la citire ca nu numai tu să cunoști legile, ci și la ceilalți să le tilcuiești». (În trimiterea către Antiohieni).

Iar despre Sfântul Vasile cel Mare și Sfântul Grigorie Teologul spune istoricul Rufin că 13 ani au șezut în pustie cugetînd Scripturile. Acum să ne oprim puțin, cei care trăim în veacul acesta de pe urmă și să ne întrebăm:

Dacă în vremea cea veche era neapărată nevoie de citirea Scripturilor (cînd erau și povățuitori destui cu viață sfîntă și lumea era mai credincioasă), dar oare astăzi cînd s-au înmulți vicleșugurile în lume și s-au împușinat păstorii cei buni, acum cînd nu mai găsești pildă de viață curată și nici povățuitori sufletești, cu cît mai mult trebuie să ne sîrguim la citirea sfintelor cărți pentru a nu greși drumul mîntuirii.

Să ne gîndim fraților că mîntuirea noastră este în mare primejdie acum cînd nu mai sînt povățuitori. Deci să fim mai cu pază de către orice vătămare sufletească și mai sîrguitori la citirea Sfintelor Scripturi. Căci în ele vom afla mîngîiere și luminare.

Dacă nu mai sînt povățuitori vii să ne ajute, să alergăm mai mult la cuvintele Scripturii pe care ni le-au lăsat moștenire Sfînții Părinți. Folosind mai des sfaturile lor și urmînd pilda vieții lor, nu vom rătăci drumul mîntuirii cu darul lui Dumnezeu.

Eu nevrednicul am căutat să mai aleg din cărți cuvintele care ne folosesc mai mult în viața călugărească și pe care nu le pot afla cu ușurință toți, mai ales cei care sînt veșnic ocupați în ascultări și în treburi.

Ieroschimonahul IOAN IACOB

*

Timp de 20 de ani trupul Cuviosului Ieroschimonah Ioan Iacob Sihastrul s-a odihnit în mormîntul său din peștera Sfînta Ana. Numai păsările cerului și ucenicul său, monahul Ioanichie Pîrîială, îl cercetau din cînd în cînd. Conștient de sfințenia părintelui său duhovnicesc, monahul Ioanichie i-a făcut regulat slujbele necesare, i-a îngrijit cu evlavie mormîntul, i-a aprins luminări și candelă la căpătîi și i-a creat, mai

ales printre români un adevărat cult. De asemenea, i-a tipărit la Ierusalim, cu binecuvîntarea Prea Fericitului Patriarh Benedict, două volume din scrierile lui — poezii creștine și cuvinte de la Sfinții Părinți, sub titlul «*Hrană duhovnicească. Carte cu cele mai minunate și umilincioase cugetări care suie pe om cu sufletul la cer*», anii 1968 și 1970. Orice grup de pelerini din țară era condus de smeritul său ucenic în peștera Sfînta Ana, la mormîntul Cuviosului Ioan Iacob Hozevitul. Ba încă și pelerini din alte țări urcau pe scară în peșteră, aprindeau luminări și-și plecau genunchii la mormîntul cuviosului sihăstru român.

La începutul lunii august 1980, cînd se împlineau 20 de ani de la mutarea sa, părinții din Mînăstirea Sfîntul Gheorghe Hozevitul, în frunte cu ucenicul său, monahul Ioanichie, au desfăcut piatra de pe mormînt și au constatat o mare minune: Trupul Cuviosului Ieroschimonah Ioan Iacob era întreg, ca și cum ar fi răposat acum, și răspîndea o bună mireasmă. Fața lui este luminată, senină, naturală asemenea unui om care doarme. Mîinile, picioarele, hainele și încălțămîntea la fel întregi și nestricate. O adevărată minune care uimește pe toți. Trupul său este proslăvit de Dumnezeu, pentru sfințenia vieții, pentru marea lui răbdare în nevoița pustnicească. Un adevărat sfînt al zilelor noastre pe care l-a dat acest popor binecredincios.

Dînd laudă și mulțumire lui Dumnezeu pentru un dar ca acesta, pe ziua de 7 august 1980, s-au adunat egumenii mînăstirilor Sfîntul Gheorghe Hozevitul și Sfîntul Gherasim de la Iordan, reprezentantul Patriarhului Benedict al Ierusalimului, arhimandritul Vasile Cornilă, reprezentantul Patriarhiei Ortodoxe Române de la Ierusalim și mai mulți călugări pelerini din țară la peștera Sfînta Ana. După ce au făcut rugăciune de pomenirea morților, au tămîiat moaștele și peștera cuviosului, le-au așezat în raclă de chiparos, le-au coborît din peșteră în sunetul clopotelor, le-au dus la mînăstirea Sfîntul Gheorghe Hozevitul din apropiere și le-au așezat în biserica mare, alături de celelalte sfînte moaște. Călugării și credincioșii care ajung la Locurile Sfînte merg acum și se închină cu evlavie la moaștele Cuviosului Ioan Iacob, cerîndu-i ajutorul. Toți îl numesc «Cuviosul Ioan cel Nou Hozevitul» și așteaptă cu bucurie canonizarea lui.

Prea Cuvioase părinte Ioane, purtătorule de Dumnezeu și iubitorule de nevoiță, roagă-te înaintea Prea Sfîntei Treimi, împreună cu toți sfinții, pentru noi, pentru țara noastră iubitoare de Hristos și pentru mîntuirea tuturor oamenilor. Amin.

-
- Arhiva comunei Horodiștea, jud. Botoșani.
  - Arhiva Mînăstirii Neamț pe anii 1933—1936.
  - Mărturiile arhim. Clădie Derebreanu — Mînăstirea Neamț.
  - Mărturiile arhim. Cleopa Ilie din Mînăstirea Sihăstria.
  - Mărturiile monahului Ioanichie Pîrîială, ucenicul Cuviosului Ioan Iacob Hozevitul, Mînăstirea Sf. Gheorghe Hozevitul.
  - Ierom. Ioanichie Bălan, *Pateric Românesc*, 1980.
  - Monahul Ioanichie Pîrîială, *Hrană Duhovnicească...*, Ierusalim, 1968 și 1970.

ÎNTRUPAREA CUVÎNTULUI, RÎNDUITĂ DIN VEȘNICIE

NATALIA DINU

Hristos, Fiul Tatălui și Cuvîntul prin Carele toate s-au zidit, constituie din veșnicie temeiul existenței universale. În Logos își află originea întreaga creațiune, în El fiind cuprinse rațiunile tuturor lucrurilor.

Prologul Evangheliei Sfîntului Ioan, precum și unele din epistolele pauline dezvăluie o frîntură din această taină, rămasă de nepătruns pentru mintea omenească neluminată de har. «Pentru că în Acesta au fost toate făcute, cele din ceruri și cele de pe pămînt, cele văzute și cele nevăzute, fie tronuri, fie domnii, fie căpetenii, fie stăpîniri. Toate s-au făcut prin El și pentru El. El este mai înainte decît toate și toate prin El sînt așezate» (Coloseni 1, 16, 17). Tot ceea ce există a fost creat de Fiul, în împreună-lucrare cu Duhul Sfînt, de aceea toate în El își află rostul și împlinirea.

Considerarea existenței drept absurdă, unul din aspectele crizei spirituale de astăzi, demonstrează că ignorarea lui Hristos îl rupe pe om de izvorul vieții și îl face să nu poată înțelege taina propriului său destin. Sfîntul Maxim Mărturisitorul a arătat că în Dumnezeu-Cuvîntul sînt adunate rațiunile lucrurilor create¹, în El fiind concentrată semnificația întregii creațiuni, deoarece în Logos se află înțelesurile tuturor existențelor. Deci, orice încercare de a explica sensul existenței umane și al devenirii istorice trebuie să plece de la Hristos, în care, conform doctrinei pauline, binevoit-a Tatăl «să sălășluiască toată plinirea» (Coloseni 1, 19).

În această perspectivă, întruparea Cuvîntului, adică coborîrea Sa în mijlocul făpturii zidită de El și asumarea integrală a condiției umane constituie momentul central al istoriei. Unii Sfînti Părinți, printre care și Sfîntul Maxim, au lăsat să se înțeleagă că întruparea Fiului, rînduită din veșnicie, ar fi avut loc independent de căderea lui Adam. S-ar părea, deci, că această sălășluire a Cuvîntului în om și în cuprinsul creațiunii ar fi avut nu numai caracterul de răscumpărare, dobîndit în urma căderii, ci și acela de împlinire, deoarece numai prin ea omul și lumea ar fi ajuns la adevărata plenitudine. Aspirația eternă a creaturii către unirea cu necreatul ar fi, după Sfîntul Maxim, temeiul întrupării. Evident, ne aflăm aici în domeniul misterului inaccesibil, care poate fi descifrat, în mod fragmentar și sporadic, doar de unele experiențe duhovnicești.

1. *Capetele gnostice*, în «Filocalia», vol. II, trad. Pr. prof. D. Stăniloae, Sibiu, 1947, p. 174.

Căderea a imprimat Întrupării caracterul de cheneză², ea implicând jertfa supremă a Fiului lui Dumnezeu. Această tragedie metaistorică, învăluită în taină și de neînțeles pentru rațiunea umană, deși mereu sesizabilă pe planul experienței interioare, a rupt pe om de Dumnezeu și a dus la zdruncinarea echilibrului întregii creațiuni. Ea a fost provocată de apariția unei fisuri în cadrul lumii puterilor spirituale, pricinuită de evenimentul tainic și cutremurător al revoltei lui Lucifer, revoltă prin care răul a pătruns în creațiune. Fără o intervenție din afară, căderea lui Adam, nu ar fi fost posibilă, deoarece aici surprindem, ca de altfel în toată evoluția ulterioară, prezența unui factor negativ care tinde să atragă pe om, folosindu-se de libertatea sa, și să-l rupă din comuniunea cu Dumnezeu.

Păcatul protopărinților a luat dublul aspect : al revoltei intelectuale, născute din trufie, precum și al aderării la plăcerile senzuale ; prin el omul a optat pentru neființă și a pus astfel în primejdie însăși existența cosmosului, deoarece prin cădere s-a desfigurat opera Ziditorului, întreaga creație fiind amenințată să se prăbușească în neființă. Căderea presupune o acțiune centrifugă, care tinde să rupă creațiunea și pe om de centrul lor ontologic, punându-i sub semnul dezagregării, al disocierii. Moartea, extinsă la scară cosmică, nu este decît una din formele de manifestare a tendinței spre neființă. Acest proces nu s-a putut însă desfășura pînă la ultimele sale consecințe, datorită faptului că lucrarea de susținere a creațiunii a fost continuată și după cădere de către Dumnezeu-Cuvîntul, în care toate sînt așezate, în împreună-lucrare cu Duhul cel Sfînt. Întruparea va avea și scopul de a stăvili această acțiune de risipire, de dizolvare în neant a creațiunii. Hristos va readuna toate într-Însul (Efes. 1, 10), reunind în Sine prin Întruparea și Învierea Sa toate formele de existență și făcînd astfel posibilă transfigurarea întregii zidiri.

Deoarece păcatul alterase lumea pînă în străfundurile sale, creațiunea va avea să sufere la sfîrșitul istoriei o adevărată mutație. Urmările căderii s-au făcut însă simțite, în primul rînd, în om, principalul responsabil al acestui act, generator al întregii devenirii istorice. Adam s-a rupt din comuniunea cu Dumnezeu, deoarece păcatul s-a interpus între el și Creatorul său, făcîndu-l să rămîna închis în cuprinsul lumii create și incapabil de a restabili, cu mijloace proprii, legătura cu transcendentul.

Toată epoca anterioară Întrupării Cuvîntului va fi dominată de sentimentul tragic al distanței existente între om și Dumnezeu și de aspirația de a anula prăpastia care despărțea făptura de Ziditorul său. Prin întrupare, Dumnezeu va veni în maximă apropiere față de om. Căderea a avut însă consecințe directe și în zonele cele mai profunde ale ființei umane. Conform învățaturii Bisericii Ortodoxe, chipul divin din om s-a păstrat și după cădere dar el a fost umbrit, întunecat, datorită

2. Pr. prof. D. Stăniloae, *Filocalia*, vol. III, Sibiu, 1948, notă subsol, p. 328.

alunecării spre păcat. Natura umană a fost, deci, viciată, căci în om s-a produs, ca dealtfel în întregul cosmos, o fisură prin care puteau oricând să se strecoare sugestiile spiritului rău. Păcatul tindea astfel să se extindă, ca o molimă, în adâncurile omului și să înăbușească scînteia divină din el. Numai prin asumarea de către Fiul a naturii umane întinate de păcat, putea fi restabilit echilibrul din ființa umană și înlăturate astfel urmările ontologice ale căderii.

Jertfirea de bună voie a Aceluia, care din dragoste adusese lumea și pe om la existență, va avea darul să ridice păcatul și să-l împace pe om cu Dumnezeu. Jertfa pare indisolubil legată de creație, ea constituind una din premisele existenței, căci la originea lumii se află dragostea jertfelnică a Fiului³. Mîntuitorul Însuși a pus în lumină vocația cosmică a jertfei, arătînd că grăuntele de grîu va aduce roadă, numai dacă va muri (Ioan 12, 24).

Jertfa, sinonimă cu consacrarea, cu autodăruirea omului către Dumnezeu, trebuia să constituie, înainte de cădere, modul perfect de adorare a Divinității. După ce Adam călcă porunca, ea deveni singurul mijloc pentru ștergerea păcatului. Dar, deoarece adevărata jertfă presupune curățenia desăvîrșită a celui jertfit, numai Fiul Tatălui, Cel fără de păcat, putea să se aducă pe Sine, din dragoste pentru făptura căzută, jertfă sfîntă și fără de prihană menită să restabilească comuniunea între om și Dumnezeu. Numai întrupîndu-se, adică numai integrîndu-se în cadrul lumii create, putea Fiul lui Dumnezeu să dea formă de jertfă dăruirii Sale eterne față de Tatăl⁴.

Întunecarea chipului divin din om a dus și la pierderea darului Sfîntului Duh, după cum a subliniat Sfîntul Chiril al Alexandriei. Deși, după cădere, Sfîntul Duh a continuat să lucreze împreună cu Fiul și după cădere, căci toate s-ar năru, dacă ar înceta acțiunea proniatoare a Fiului și a Duhului. Ceea ce s-a pierdut însă prin cădere a fost posesiunea darului Sfîntului Duh primit de om, în vederea dobîndirii asemănării divine și a menținerii comuniunii cu Dumnezeirea. Omenirea a rămas lipsită de har izolată în păcatul și neputința ei, incapabilă să mai iasă singură din limitele creatului și să dobîndească sfințenia în vederea căreia fusese zidită.

Fără îndoială că o anumită prezență a Sfîntului Duh, ca și a Cuvîntului dincolo de acțiunea lor proniatoare, va fi percepută de-a lungul întregii perioade care se întinde pînă la momentul Întrupării. Împreună lucrarea Fiului și a Duhului Sfînt va avea drept scop să-l pregătească pe om pentru primirea Mîntuitorului ce avea să vină.

Comentînd Cîntarea Cîntărilor, unde sub chipul mirelui Îl identifică pe Hristos, Sfîntul Grigorie de Nyssa, spune că, înainte de întrupare

3. Pr. C. Galeriu, *Jertfă și răscumpărare*, teză de doctorat, București, 1973, p. 15—16.

4. E. H. Schillebeeckx, *Christus, Sakrament der Gottbegegnung*, Mathias Grünewald, Mainz, 1965, p. 40—41.

5. *In Canticum Canticatorum*, Homilia V, P.G., XLIV, col. 365.

Mîntuitorul se uita la făptură pe fereastră și prin zăbrele⁵. Imaginea este sugestivă și marchează distanța existentă între Creator și făptură. Ceea ce lipsea omului era însă odihna harului asupra ființei sale, chiar dacă Sfîntul Duh se manifesta sporadic și ilumina pe unii aleși. Întruparea Domnului avea să aibă și scopul de a dărui din nou omenirii darul Sfîntului Duh pierdut prin păcat. Sfîntul Chiril spune că Fiul a redat omului pe Sfîntul Duh⁶, principiul vieții sale spirituale, deschizînd astfel perioada harului, deosebită fundamental de cea anterioară întrupării Cuvîntului.

Prin întrupare aveau deci să fie îndreptate urmările căderii, deoarece, conform doctrinei patristice, numai prin coborîrea Fiului lui Dumnezeu în cuprinsul lumii create și prin asumarea de către El a condiției umane, natura omenească, pîngărită de păcat putea fi regenerată. Pentru distrugerea definitivă a păcatului și a morții, consecință directă a acestuia, jertfa Cuvîntului avea să constituie corolarul Întrupării, menită să deschidă omenirii purificate perspectiva reintrării în comuniune cu Dumnezeu. Scopul ultim al Întrupării, în ceea ce-l privește pe om, apare, deci, sfințirea naturii umane, echivalentă cu o naștere din nou, împlinită prin primirea Duhului Sfînt, sfințire care va culmina pentru unii aleși cu îndumnezeirea omului, învățatură cu temeuri scripturistice, îmbrățișată îndeosebi în răsăritul ortodox.

După cum căderea omului a rupt echilibrul, atît în ființa acestuia, cît și în cosmos, tot astfel întruparea Fiului care va însemna o a doua zidire a lumii, va readuce restabilirea armoniei cosmice și reunificarea creațiunii în Hristos. Ca și sfințirea definitivă a omului, transfigurarea cosmosului nu va fi însă realizată decît în etapa eshatologică. Totuși, fără coborîrea Cuvîntului în mijlocul lumii create, această mutație a întregii zidiri nu s-ar putea îndeplini. Viața divină semănată de Hristos în lume, prin intermediul energiilor harice, va rodi de-a lungul perioadei istorice pînă la transfigurarea finală.

Dealtfel, dacă omul căzut mai păstrează, chiar umbrit, chipul divin în ființa sa, creațiunea de asemenea continuă, în ciuda desfigurării sale, să constituie o oglindă a lumii spirituale⁷, însușire pe care Mîntuitorul o va pune frecvent în lumină.

Întruparea Cuvîntului, menită să introducă pe om și întreaga creațiune într-un nou registru existențial, va fi pregătită în chip tainic de-a lungul întregii perioade care se întinde de la cădere și pînă la Nașterea lui Hristos. De aici, caracterul prefigurativ al istoriei poporului ales și numeroasele anticipări ale tainei coborîrii Fiului lui Dumnezeu în lume. S-ar putea spune că actul unic al Întrupării Cuvîntului a fost precedat de numeroase umbre și figuri, pe care Hristos «le-a proiectat din El însuși

6. Sf. Chiril al Alexandriei, *De S. S. Trinitate*, Dialogus, VII, P.G., LXXV, 716.

7. «Toate făpturile însuflețite ne dau o imagine a universului spiritual» (P. Claudel, *Au milieu des vitraux de l'Apocalypse*, Gallimard, 1966, p. 170).

în istoria poporului evreu»⁸, menite să pregătească făptura în vederea primirii unui mîntuitor.

Această etapă istorică este dominată de tendința coborîrii divinului în lume, de unde numeroasele teofanii menționate în Vechiul Testament, în opoziție cu epoca ce urmează Învierii Domnului, caracterizată printr-o tensiune continuă spre cer. În prima perioadă, Dumnezeu coboară în lume spre a o sfinți, în a doua El se înalță la cer, de unde, pînă la sfîrșitul veacurilor, nu va înceta să atragă spre Sine, pe toți cei ce viețuiesc în trup.

Lucrarea de pregătire a omului s-a desfășurat pe două căi : prin trezirea sentimentului de vină, de culpabilitate, experimentat de omenirea cufundată în păcat, precum și a conștiinței neputinței sale de a se salva singură, pe de o parte, și prin ivirea aspirației către un mîntuitor, intuit în chip parțial, dar dorit cu egală intensitate de credincioși pe de altă parte.

8. H. de Lubac, *Catholicisme*, Paris, 1952, p. 141—142.

**DIN CUGETĂRILE ȘI SFATURILE MORALE
ALE SFINȚILOR PĂRINȚI
ȘI ALE UNOR SCRITORI MORALIȘTI CLASICI ROMÂNI**

Pr. dr. GH. PASCHIA

Autor a 4 antologii tipărite din literatura laică românească, P. C. Pr. dr. Gh. Paschia a alcătuit și o antologie din literatura religioasă intitulându-o «*Cugetări și sfaturi patristice*». Este prima antologie patristică în limba română. Pentru ca importantele texte morale să fie folosite de către preoți în lecturi, în predici și în lucrări, vom publica din manuscris capitole cu paralelele lor din literatura laică ale unor scriitori moraliști clasici români. Începem cu familia :

I

PURTAREA SOȚILOR UNUL FAȚĂ DE ALTUL

— Femeia câștigă inima bărbatului său mai puțin prin frumusețea sa decît prin bunele ei purtări (Sf. Ambrozie, *Despre Cain și Abel*).

— Femei, păstrați-vă castitatea pentru bărbații voștri... Mai degrabă să suferiți, să vă primejduiți, decît să mîniați pe Dumnezeu prin adulter, să faceți de rușine pe bărbat, să distrugeți casele și căminurile și să dați naștere la copii dubioși (Asterie al Amasiei, *Omilii și predici : Predica la profetul Daniil și la Susana*).

— Cei care vor să trăiască, pe cît e cu putință, mai mult cu soții cinstite, să se facă ei înșiși dascăli model ai căsniciei, ca să fie un exemplu bun pentru cămin (Asterie al Amasiei, *Omilii și predici : Predica, Dacă este îngăduit bărbatului să-și lase femeia pentru orice pricină*).

— Femeie, dacă voiești să fii credincioasă și bine plăcută Domnului, nu te găti ca să placi altor bărbați, nici nu căuta să porți buclele sau îmbrăcămintea sau încălțăminte desfrîinatei, ca să atragi pe cei care se amăgesc cu astfel de lucruri, căci deși nu vei face aceste fapte rușinoase spre a păcătui, ci numai spre împodobirea ta, nici cu chipul acesta nu vei scăpa de pedeapsa viitoare, pentru că ai silit pe careva să ajungă să te poftască, și pentru că nu te-ai păzit, ca nici tu să nu cazi în păcat, nici pe alții să nu scandalizezi... Dacă voiești să fii credincioasă bărbatului tău, silește-te să placi numai lui... Dorința de a te certa cu oricine ar fi, dar mai ales cu bărbatul tău, las-o la o parte, ca una ce ești creștină, ca nu cumva bărbatul tău, dacă este creștin sau păgîn scandalizîndu-se din cauza ta, să blesteme pe Dumnezeu, iar tu să fii găsită la

Dumnezeu moștenitoarea chinului căci, «Vai, zice, de acela din pricina căruia numele meu se blestemă între neamuri» (Ieșire 52, 5). Iar dacă bărbatul tău este creștin, este silit, ca unul ce cunoaște Scripturile, să zică vorbele scrise în cartea înțelepciunii : «Mai bine este a locui în pustie, decât cu o femeie, care caută ceartă și bătaie» (Prov. 21, 19). De aceea, voi femeilor, prin bună-cuviință și blîndețe să arătați temerea de Dumnezeu, spre întoarcerea și îndemnarea la credință (*Așezămintele apostolice, I, 3, 8, 10*).

— Bărbatul față de femeia sa să nu fie mîndru, nîci îngîmfat, ci mărinimos, darnic, căutînd să placă numai femeii lui și s-o lingusească în mod cinstit, silindu-se a-i fi după dorință. Să nu te gătești ca să te dorească vreo altă femeie. Căci sau vei păcătuți cu ea, fiind silit de ea și moarte veșnică de la Dumnezeu va veni asupra ta și vei fi aspru pedepsit, sau nu vei săvîrși nelegiuirea, ci respingînd femeia nu vei consimți la nelegiuire. Și în acest caz ai păcătuțit, deși n-ai făptuit nimic, numai pentru că prin gîteala ta ai atras femeia în cursă ca să te dorească, căci pe ea, care a suferit aceasta, ai făcut-o să săvîrșească adulter prin aceea că a avut poftă de tine... Nu trebuie să placi oamenilor spre păcat, ci lui Dumnezeu spre sfințenie și să dorești viața și odihna veșnică.

— Femeile trebuie să-și aleagă puține miruri dintre cele care nu supără pe bărbat. Căci prea multe ungeri cu parfumuri miroase mai mult a înmormîntare decît a viețuire împreună... Bărbatul e socotit coroana femeii, iar coroana bărbatului e căsnicia, precum florile căsniciei sînt copiii amîndurora.

— E adevărat că se dă femeii inel de aur, însă nu să se gătească, ci să însemne paza demnității căminului prin îngrijirea de bunul mers al casei. Căci dacă toți ar fi binecrescuți, n-ar fi nevoie de semne deosebitoare... Pentru soții este frumos lucru să se îndrepte către bărbații lor credincioși, către grija casei... Hărnicia aduce femeilor frumusețea firească... Cel mai frumos noroc este o femeie sîrguitoare, care se îmbracă pe sine și pe bărbatul său cu podoabe muncite de ea. De aceste lucruri se bucură toți : copiii de mama lor, bărbatul de soția sa, ea însăși de aceștia, iar de toți Dumnezeu.

— Sfătuiesc pe soți să-și arate dragostea către soțiile lor acasă. Și nicidecum în fața slujitorilor. Aristotel nici măcar nu îngăduia să suridă cineva către sclavi, necum să se arate cu dragoste către soție în fața lor. E mai bine ca oamenii, chiar de acasă să-și arate demnitatea, începînd cu legăturile căsniciei. Căci legătura cumpătării e de cel mai mare preț, dacă respiră a bucurie curată (Clement Alexandrinul, *Pedagogul, II, 8, 11 ; III, 12*).

— Îndemnați cu strășnicie femeile, ca să săvîrșească toate cu conștiința curată, cinstită și neprihănită, și să-și iubească după cuviință bărbații. Învățați-le să se țină în marginile supunerii, să îngrijească de casă cu demnitate și să fie foarte înțelepte (Sf. Clement Romanul, I Corinteni I).

— Îți poruncesc să păstrezi curăția și să nu se suie în inima ta pofta de femeie străină, de vreo desfrinare sau de alte lucruri rele de acest fel, căci dacă faci acestea, săvârșești mare păcat. Dacă însă ți-ai aduci aminte puțurea de femeia ta, niciodată nu vei greși, căci dacă o astfel de poftă rea se suie în inima ta, cazi în păcat, și dacă te dedai la alte răutăți de acest fel săvârșești păcat (*Herma, Păstorul, Porunca a IV-a*).

— Nu spun că bărbatul să-și bată femeia, să nu fie una ca aceasta! Căci este cea mai de pe urmă batjocură, nu pentru cea bătută, ci pentru cel ce a bătut-o — iar tu femeie, dacă ți s-a sortit de împrejurări a conviețui cu un bărbat îndrăzneț, nu te neliniști, gândindu-te la răsplata ce vei avea-o pentru aceasta și la lauda ce vei câștiga-o chiar în această viață... Femeia este liman și cel mai puternic medicament de veselie... Fă-ți femeia — cu dragoste — mai supusă și pe tine mai blând (*Sf. Ioan Gură de Aur, Explicarea epist. I către Cor., Omilia a XXVI-a*).

— Cel ce-și iubește soția, chiar de nu ar fi ascultătoare, o va supune prin iubire... Formează-ți soția, căci numai astfel se întăresc temeliiile casei... Să avem multă grijă de soție și de copii... Nu lăsa ca soția să-ți fie birfită și să se furișeze vrajbă în casa ta. Nimeni să nu fie lesne crezător și să birfească pe bărbat din cauza femeii, nici bărbatul să nu creadă cu ușurință tot ce se vorbește contra femeii. Nici femeia să nu controleze cu amănunțime intrările și ieșirile bărbatului de acasă, dar nici bărbatul să nu se facă vrednic de bănuială. De ce toată ziua tu ești la dispoziția prietenilor, pe când la dispoziția femeii de-abia seara și nici atunci nu vrei să spui adevărul ca să nu te bănuiască? Chiar de te-ar acuza femeia, tu nu te supăra căci aceasta o face din iubire și nu din ușurătate; acuzările ei sînt din teamă de a nu te pierde... Femeia să nu zică bărbatului: «prostule, fricosule, trîndavule etc.» ...iar bărbatul cînd aude astfel de mustrări — ca și cum ar avea vreo stăpînire asupra femeii — să nu alerge la insulte și bătăi, ci s-o sfătuiască, s-o mîngîie, ca pe una ce este imperfectă, s-o convingă prin raționamente și niciodată să nu întindă mîna asupra ei. Departe acestea de un suflet liber. Nici insulte, nici batjocuri, ci să caute mai bine a o forma, ca pe una ce este mai ușoară cu cugetarea... Toate cîntecele urite, satanicești, ode necuviincioase, zburdări ale tinerilor desfrînați alungă-le de la nunta ta... Să nu îndepărtezi de la soție sentimentul de rușine și de sfială după cum fac bărbații desfrînați, ci întreține-l mult timp, că mare folos vei avea de aici... Rugăciunile voastre să se facă în comun. Fiecare să se ducă la biserică, iar despre cele ce au auzit acolo vorbindu-se sau citindu-se să se întrebe acasă, bărbatul pe femeie și femeia pe bărbat (*Sf. Ioan Gură de Aur, Explicarea epist. către Efezeni, Omilia a XX-a*).

— Nu vă certăți între voi, căci nimic nu poate fi mai amar ca cearta, nimic nu poate fi mai supărător ca zizania dintre bărbat și femeie, căci certurile și luptele pe tăcute, contra persoanelor iubite sînt pline de amărăciune... Dacă femeia este iubită, devine și ea iubitoare, dacă ea se supune bărbatului, acesta devine îngăduitor... Cînd femeia își arată grațiile ei și bărbatul este cuprins de poftă, nimic altceva nu probează decît că aceasta o face sub imboldul dragostei. Deci, dacă fe-

meia ta se supune, tu nu-ți lua ifos de stăpîn absolut, și nici tu femeie, dacă bărbatul te iubește să nu te înfumurezi. Nici dragostea bărbatului să nu îngîmfă pe femeie și nici supunerea acesteia să nu înfumureze pe bărbat. De aceea ți-a supus ție pe femeie, pentru că tu și mai mult s-o iubești, și de aceea a ordonat ca el să te iubească pentru ca tu femeie mai cu ușurință să suferi a te supune (Col. 3, 18). Nu te teme dacă ești supusă, pentru că a te supune celui care te iubește, nu are în sine nici o greutate. Nu te teme cînd ți se spune, că ești datoare a urma pe bărbat. Altminterea nu ar putea fi legătură. Deci, ai căpetenia trebuitoare de la natură, ai și legătura aceea a dragostei. Ca una ce ești mai slabă de la natură, te-a lăsat a fi tolerată de bărbat (Sf. Ioan Gură de Aur, *Explicarea epist. către Col., Omilia a X-a*).

— Preacurvie se numește relația sexuală pe care un bărbat căsătorit o are cu o femeie căsătorită sau necăsătorită. La fel pentru femeia căsătorită cu bărbat căsătorit ori necăsătorit (Sf. Ioan Gură de Aur, *Explicarea epist. I Tes., Omilia a V-a*).

-- Cununiile se pun pe capul mirilor ca simbol al biruinței, mirii fiind neînvinși se apropie în acest fel de patul de nuntă, ca unii ce n-au fost biruiți de plăceri (Sf. Ioan Gură de Aur, *Explicarea epist. I Tim., Omilia a IX-a*).

— Femeile care viețuiesc cu bărbați răi și necredincioși, să învețe a-i aduce la evlavie prin felul lor de a se purta. Căci, chiar dacă nu-ți vor căștiga spre împărtășirea dogmelor celor adevărate, cel puțin le vor închide gura să nu mai hulească creștinismul. Lucrul acesta nu este puțin, ci destul de mare, căci se slăvește credința prin purtarea voastră (Sf. Ioan Gură de Aur, *Explicarea epist. către Tit, Omilia a IV-a*).

— Este cu puțință ca cineva să aibă femeie și în același timp să practice și virtutea (ca monahii) dacă vrea, dacă avînd femeie va fi ca cel ce n-are.

— Dacă voiești să placi bărbatului, prin acestea ai să-i placi : prin gingășie, prin blîndețe, prin onestitate. Căci crede-mă femeie, că dacă bărbatul tău ar fi de o mie de ori aplecat spre desfrînări și nestăpînit, totuși avînd toate acestea : blîndețea, cinstea, neîngîmfarea, icbnoomia, simplitatea mai mult îl vor atrage spre tine... Voiești să fii frumoasă ? Fii, dar cu o frumusețe pe care o cere Dumnezeu... Nimeni iubind o femeie măritată se poate nîmi om bun (Sf. Ioan Gură de Aur, *Explicarea epist. către Evrei, Omiliile : VII, XXVIII*).

— Bărbatul care simte în preajma lui o soție prea iubită, nu-i decît ușor de atins de tristețile pe care fiecare zi le aduce (Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilia asupra ascultării, 5*).

— Dacă bărbatul este plin de blîndețe și dacă femeia este acră, birfitoare, vorbăreață și-i place luxul acela dintre toate viciile, care-i cel mai scump acestui sex ; dacă ea este plină de alte mii de defecte, ce va face acel nefericit pentru a suporta toate aceste plictiseli, această deșertăciune, această nerușinare chiar ? Ce va fi dacă femeia este liniștită și modestă, în timp ce bărbatul este mîndru, trufaș, mînios, cu inima îngîmfată de bogație și putere, dacă tratează pe o femeie liberă ca pe o sclavă nedeosebindu-o de servitoarea sa, cum se va resemna să suferă această supunere și această violență ? Ce va fi, în sfîrșit, dacă el este

mereu ca un străin pentru ea? Poartă jugul, îi spune Apostolul, răzii în sclavie, tu nu vei avea libertatea decât la moartea stăpînului tău, dar atît cît el va trăi, tu răzii în această alternativă inevitabilă: sau a-l îndulci, îngrijindu-l mereu de a-l face mai bun, sau, dacă aceasta este cu neputință, de a susține pînă la capăt cu un curaj nezdruincinat, războiul cel mai atroce și luptele cele mai înverșunate (Sf. Ioan Gură de Aur, *Despre feciorie*, 40).

— După cum bărbatul a căpătat de la început guvernarea lucrurilor publice ca parte a sa, tot așa femeia a fost investită la obîrșie cu grija și cu supravegherea treburilor casnice (Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilia a II-a contra celor ce locuiesc cu călugărițe în casele lor*, 5).

— Ieșind din biserică, mirele apare mai venerabil miresei sale, mireasa mai plăcută mirelui ei, căci ceea ce face plăcută pe mireasă nu este frumusețea trupezască, ci virtutea sufletului ei, nu firul, nici pudra, nici bijuteriile, nici veșmintele bogate, ci castitatea, onestitatea și temerea serioasă de Domnul. Și această frumusețe spirituală nu văd unde o puteți cîștiga mai bine decît în acest loc admirabil și divin (biserica), în care apostolii și profeții șterg, transfigurează, distrug uzura păcatului, aduc vigoare tinereții, scăpînd sufletul nostru de orice pată, de orice zbîrcitură, de orice întinare (Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilia a XII-a asupra neînțeleșului. Despre slăbănogul de 38 de ani infirm*, 3).

— Femeia să nu stimeze nimic mai mult ca pe bărbatul său, nimic să nu fie mai scump bărbatului decît femeia sa, iată taina fericirii noastre: buna armonie între soț și soție; iată taina păcii lumii. Dacă temeliile se clatină, întregul edificiu cade în ruină, iar dacă dezbinarea se introduce în căsătorie, întreaga noastră existență este răsturnată... Dumnezu nu îngăduie să lezezi pe o soție, afară de cazul de adulter. Și dacă este cazul de insultă, se va obiecta, dacă ea este risipitoare, dacă iubește luxul și dacă este acoperită de alte defecte? Suporți toate cu răbdare și departe de a o lăsa din cauza defectelor sale, corecțai-o prin lecțiile voastre. Dacă țineți locul capului, este pentru ca să știi să aduceți leac restului trupului. Cît despre trupul nostru, oricîte răni ar avea, nu-i tăiem capul. Nu vă despărțiți, așadar, de femeia voastră, o femeie ținînd pentru noi locul trupului. De aici aceste cuvinte ale lui Pavel: «Bărbații trebuie să-și iubească femeile lor ca pe trupurile lor» (Efes. 5, 28). Femeile au aceeași obligație față de noi. Iubește, așadar, pe bărbatul tău ca pe capul tău. O, femeie, respectul pe care îl ai pentru cap, să-l ai și pentru bărbatul tău (Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilie contra dez-nădejzii*, 6).

— Toate sînt comune la noi, în afară de soții.

— Creștinul nu se naște decît cu gîndul de a fi bărbatul numai al soției sale (Tertulian, *Apologeticum*, XXXIX, 11; XLVI, 10).

II

DIN CUGETĂRILE ȘI SFATURILE UNOR SCRITORII MORALIȘTI ROMĂNI

— Bărbatul cu muierea într-o glăsuire să petreacă și dragostea între ei neclintită să se găsească (Iordache Golescu, *Povățuiri i cuvinte adevărate, manuscris, Biblioteca Academiei R.S.R., cap. Pentru bărbat și bărbăție*).

— Să ascuți, bine este și sfatul unei neveste (Anton Pann, *Năzdrăvăniile lui Nastratin Hoge*).

— Devotamentul femeii adevărate nu are margini.

— În lumea ideală vina însoțirii nebinecuvîntate a fost totdeauna mare și spășită cu dureri grele (I. Slavici, «*Apus de soare*»).

— Iubindu-se între dînșii, soții sînt preocupați fiecare mai mult de interesele celui alt decît de ale sale. Ei nu numai se stăpînesc unul de dragul celui alt, ci sînt totodată și neadormiți priveghetori morali între dînșii.

— Mai întii tu (bărbate) fii om... Va să înțelegi sufletul acela închinat ție (al soției) menit să facă una cu sufletul tău. Să-l înțelegi ca un prieten, cu iubire adevărată, ca să-l poți întări dacă e slab, și pune pe calea cea bună dacă e rătăcit. Tu trebuie să fii învățătorul soției tale. Pentru aceasta însă caută să te porți astfel, ca ea în orice împrejurare, să vadă în tine un om drept. Să te asculte nu cu teamă, ci cu deplină convingere că ce spui tu e așa. Încredere nemărginită să aibă în tine, în bunătatea ta, în cinstea și vrednicia ta. Să fie mîndră a lupta lîngă un viteaz ca tine, de a suferi prigonirile soartei și de a înfrunta orice primejdie alături de tine. Să te vadă mare și puternic, mai ales în ceasurile grele. Să nu te prețuiască după succesele de-afară, căci acelea nu sînt totdeauna reale, și arare ori vin pe căi curate. În faptele tale indiferent cît îți produc, în cugetul tău, în vorbire și în purtarea de fiecare clipă, acolo ești tu; acolo iubirea ei, cultul ei pentru tine trebuie să-și găsească puteri de veșnică reînnoire (Al. Vlahuță, *Într-un ceas bun*).

— Vrei să fii puternică? Dă soțului tău toată puterea ta. Și fii sinceră. Fii totdeauna sinceră. O minciună este un contract cu diavolul. Ce fericire poate fi aceea care se reazimă pe un neadevăr? ...Bunătatea alesului tău? Lasă-i totdeauna doi pași înaintea dorințelor tale. Cîndește-te că puterile lui au o margine: și-acolo e cămara vrăjită din basme, în care tu niciodată nu trebuie să intri. Ambiția lui? Mîn-o fără s-o atingi cu biciul. Și nu pierde din vedere că singura ei hrană e recunoștința ta. Fii pururea gata să te jertfești pentru el. Tu să te jertfești. E alesul tău, al visurilor tale dintii, a celui mai sfînt ceas din viața ta. Cu nimeni altul de pe pămînt nu se poate compara. E unic. El este cinstea și mîndria ta. În fiecare seară și în fiecare dimineață, cînd te închini, să mulțumești lui Dumnezeu pentru frumosul dar pe care ți l-a trimis. Să ai al tău, îngrădit ție pe veci, sufletul unui om cinstit, iubirea lui toată, puterile și grijile lui, toate strînse în jurul vieții tale, — ce poate să mai însemne restul lumii pe lîngă darul acesta binecuvîntat? Aceasta s-o simți și s-o cugeți în fiecare clipă a vieții tale. Să simți fericirea aceasta mare și să cugeți mereu la sufletul bun din care izvorește pentru tine. Ia seama să nu-l tulburi. Nu-ți tulbura izvorul din care bei. Trăiește-ți în liniște nartul tău de bucurii. Nu cicăli, nu te uita peste umăr, nu vorbi înțepat, nu plînge lacrimi neînțelese și niciodată nu lăsa întrebarea lui fără răspuns. Un ceas de tăcere înveninată nu e numai un ceas pierdut din iubirea voastră, dar și o rană, o suferință adusă iubirii voastre. Și suferințele slăbesc —ucid în rate (Al. Vlahuță, *În pragul vieții*).

• ANIVERSĂRI-COMEMORĂRI •

UN CĂRTURAR ILUMINIST MUNTEAN DIN SECOLUL AL XVIII-LEA : EPISCOPUL CHESARIE AL RÎMNICULUI

(26 dec. 1773—9 ian. 1780)

Preotul NICULAE ȘERBĂNESCU

Curentul iluminist care căuta să dea societății umane o nouă structură, rațională, și care tindea la eliberarea omului în genere, la luminarea, ridicarea și fericirea lui, deși schițat încă din prima jumătate a secolului al XVII-lea, n-a ajuns însă la formă deplină decât în veacul al XVIII-lea, care de mulți este socotit «secolul luminilor». Pornit din Anglia și din Țările de Jos, el s-a desăvârșit și s-a generalizat în Franța acestui din urmă veac. De aici, ideile lui de noi prefaceri au trecut și în alte părți ale Europei. Prin «cultura apuseană, mai ales prin cea franceză, prin cartea, prin publicațiile franceze, prin școala grecească și apoi românească, prin studioșii în străinătate, prin preceptorii din familiile boierești, prin consuli sau alți francezi prezenți sau călători prin țară, prin grecii purtători ai ideilor de emancipare națională în Răsărit...»; prin unii din profesorii școlilor grecești din Principate ș.a., astfel de noi idei au ajuns și pe meleagurile noastre. Pe de o parte, acestea au făcut ca și pe aici să crească, în chip cu totul deosebit, «interesul pentru școală, pentru cultură, pentru luminare, pentru progres în toate sensurile», iar pe de alta ca învățămîntul să coboare tot mai mult în mijlocul poporului, ca el să se predea în românește și, tot mai mult, să fie dominat de «spirit național, exprimat în cultura limbii, istoriei» și în «ideea romanității, propagată acum cu atîta ardoare»¹, nu numai la nord, ci și la sud și est de Carpați.

Ajunse și pe pămîntul patriei noastre, ideile iluministe au fost îmbrățișate de o «intelectualitate înainte văzătoare, ridicată din diferite pături sociale»² și, în același timp, între altele, au făcut să crească inte-

1. Acad. D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, București, Editura Științifică, 1967, p. 306, 372—373.

2. *Ibidem*, p. 374.

resul acesteia «pentru antichitate», ca urmare, mai ales, a «renașterii sentimentului național al originii noastre, în primul rînd», și, totodată, și ca urmare «a culturii clasice pe care o parte nu lipsită de importanță a acestei intelectualități începe să o aibă»³.

Din rîndul acestei intelectualități românești, prinsă în mrejele ideilor și culturii iluministe, alături de alte fețe bisericești ale vremii, a făcut parte și *episcopul Chesarie al Rîmniceului* (1773—1780), «primul filozof modern al istoriei din cultura noastră», de la a cărui trecere la cele veșnice s-au împlinit în anul de curînd expirat două sute de ani.

Născut, nu se știe precis cînd, în București ca fiu al zarafului *Anghelachi Halepliu* și al soției sale, *Ilinca, Chesarie* — pe numele de călugărie — a învățat carte la Academia Domnească din București, unde a fost elev și al vestitului dascăl de elinește al epocii, *Alexandru Turnavitu* (= din Tîrnova), cel ce a ilustrat această instituție bucureșteană de învățămînt superior pînă la moartea sa, întîmplată în anul 1761⁴. La Academie și desigur că și în alte prilejuri, el, în tinerețe, și-a îmbogățit zestrea culturală și intelectuală cu multe și variate cunoștințe, ajungînd ca, pe lîngă limba română, deprinsă, desigur, în casa părintească, și de cea elină, învățată de la îndrumătorul său în cele ale culturii, aci pomenit, să stăpînească destul de bine, uneori perfect chiar și limbile latină, franceză, rusă și italiană. Acest lucru i-a înlesnit lectura unor lucrări — mai ales de istorie și filologie —, apărute pe atunci în astfel de limbi, fapt ce i-a deschis, — lui cel «atît de pătîmas iubitor de învățatură —, un orizont de cultură neobișnuit pentru ierarhii români ai vremii»⁵.

Înzestrat cu temeinice cunoștințe, penru a căror îmbogățire, apoi, a trudit toată viața, viitorul episcop de Rîmnic, de timpuriu a luat «inițiativa unei veritabile politici a cărții românești în slujba ridicării poporului și pentru renașterea acelei patrii pe care o asemăna cu pasărea Phoenix». Căci el este «de fapt începătorul acelei strălucite pleiade de cărturari dublați de oameni politici a căror acțiune va contribui, în bună măsură, la întemeierea statului și culturii române moderne»⁶.

Călugărit la Mitropolia din București, sub numele de *Chesarie*, în vremea mitropolitului *Filaret I Mihailitzis* (1753—1760), curînd a ajuns protosinghel și eclesiarh al acesteia. După 1760 aceste sarcini administrative l-au pus în legătură directă cu urmașul în scaun al lui *Filaret I*, cărturarul vlădică *Grigore II de la Colțea* (1760—1787), al cărui ucenic a devenit, cu care a conlucrat mult timp și de care «a rămas legat nu numai prin tipărituri, dar și prin acțiunile politice întreprinse»⁷. Vreme

3. Mircea Anghelescu, *Contribuții la stabilirea unor premise ale literaturii românești moderne (1750—1780)*, în «Limba și Literatură», XVI, București, 1968, p. 26.

4. Să se vadă pentru el: Alexandru Elian, *Conspiratori greci în Principate și un favorit mavroghenesesc: Turnavitu*, în «Revista istorică» (București), XXI, 1935, nr. 10—12, p. 337—372.

5. Alexandru Elian, *Din legăturile mitropolitului Moscovei Platon cu clericii români*, în «Ortodoxia», XII (1960), nr. 2, p. 193.

6. George Ivașcu, *Istoria Literaturii române*, I, București, Editura Științifică 1969, p. 291—292.

7. Alexandru Duțu, *Coordonate ale culturii românești în secolul XVIII (1700—1821)*, București, 1968, p. 132.

de mai mulți ani aci, la București, s-a ocupat cu tălmăcirea, diortosirea și imprimarea de cărți bisericești, care, între altele, cereau mai ales o bună cunoaștere a limbilor greacă și română, cum sînt, de pildă, *Vorăvă de întrebări și răspunsuri întru Hristos* de Sf. Simeon Arhiepiscopul Tesalonicului, apărută în românește, în anul 1765, în care semnează «*Pre-doslovie către pravoslavnicii cititori*» și *Învățătura Ortodoxă* a patriarhului *Meletie Pigas* († 1601) al Alexandriei, dată la lumină în anul 1769, al cărei text grecesc, precum se arată în titlu, l-a «îndreptat»⁸.

Către sfîrșitul acestui ultim an, 1769, protosinghelul Chesarie, împreună cu mitropolitul Grigorie II și cu arhimandritul Filaret, urmașul de mai apoi al său la Rîmnic, a făcut parte din delegația de stat a Țării Românești, care a mers la Petersburg, unde, în anul următor, 1770, în ziua de Duminică Floriilor, 28 martie/8 aprilie, înaintea împărătesei Ecaterina II-a (1762—1796) a Rusiei, a înfățișat doleanțele țării, de care ruga să se țină seama la sfîrșitul războiului turco-rus, început în 1768. Mai zăbovind după aceasta în Rusia, în octombrie 1770, el a fost de față la hirotonia întru arhieru a lui *Platon Levșin*, bărbat cult, ales atunci arhieriscop de Tver, căruia, în timpul șederii sale de acum la Petersburg, i-a tradus, din rusește în grecește, o vestită cuvîntare, rostită de acesta, la 1 sept. 1770, la mormîntul țarului Petru cel Mare (1696—1725), ca urmare a unei victorii obținută de flota rusă împotriva celei otomane, în războiul ce atunci era în curs⁹.

Revenit în țară, Chesarie a mai stat în slujba Mitropoliei din București doar pînă la finele anului 1771, cînd, vacantîndu-se scaunul episcopal din Rîmnic, prin decesul titularului Partenie (1764—1771), a fost trecut la cîrma acesteia în calitate de vicar, conducîndu-l sub această formă pînă la 26 decembrie 1773.

În această zi, el a fost ales episcop plin, fiind hirotonit arhieru la 12 ianuarie 1774 și apoi, curînd după aceasta, înscăunat la Rîmnic. Tot în acest an, 1774, în preajma păcii de la Kuciuc-Kainargi, (semnată la 10/21 iulie 1774), Chesarie, alături de banul Mihai Cantacuzino, a mers la Iași, la cartierul feldmareșalului rus P. A. Rumeanțev (1725—1796), desigur în legătură cu situația țării la încheierea acesteia.

În continuare, ca episcop, Chesarie s-a distins printr-o bogată activitate culturală, bisericească și administrativă. A dobîndit pentru episcopie, ca metoc, Biserica Sfinții 40 de Mucenici din București, aflată cîndva pe locul unde acum se ridică Ateneul Român și aci, ca și la metocul de la Craiova, al eparhiei sale, a înființat cîte o școală. A restaurat lăcașe sfinte și, pare-se, în anul 1775, cu materialele necesare, aduse de la Sibiu, prin mijlocirea negustorului *Constantin Hagi Pop* din acest oraș, cu care a purtat o largă corespondență, a renovat tipografia din Rîmnic, în care, din îndemnul și sub îndrumarea sa, se vor imprima cîteva valoroase cărți ale vechii noastre literaturi.

8. I. Bianu și N. Hodoș, *Bibliografia românească veche*, t. II (— B.R.V.), București, 1910, p. 166—170; 193—194.

9. Alexandru Elian, *Din legăturile mitropolitului Moscovei Platon cu clericii români*, p. 186—192.

În afară de acestea, episcopul Chesarie era un iscusit vorbitor, fire milostivă, înflăcărat apărător al drepturilor păstoriților săi și, în plus, nici ca ierarh, nu și-a domolit cituși de puțin rîvna de a-și spori cunoștințele. Ținut, desigur, la curent cu cele ce, din punct de vedere cultural, în vremea sa se petreceau în Apusul Europei prin regulata citire a «Mercuriilor»¹⁰, — printre care și un *Mercurie historique, litteraire et politique* —, și prin abonamentul ce avea la *Journal encyclopédique de libre propagande philosophique*¹¹, el, în 1778, în corespondența purtată cu negustorul sibian Constantin Hagi Pop; pē de o parte îi confirma primirea unui «*Lecicon*» de la un arhimandrit chir Neofit¹², iar pe de alta stăruitor îi cerea să-i procure «o carte ce să numește *sfrantozeste Dictionnaire encyclopédique, adică Lexicon, care iaste despărțitu în multe tomuri, unde să coprinde toate învățăturile și de toate științele cu alfaviton, unde este și tomuri cu figuri de învățăturile care să învață într-aceste tomuri*», care s-ar putea găsi la Viena¹³. Este vorba de *Enciclopedia franceză*, publicată de D. Diderot (1713—1784) și D'Alembert (1717—1783), căci, între timp, «dovedindu-i» titlul exact, la 14 septembrie 1778, revenea cu o nouă cerere la Hagi Constantin Pop, scriindu-i că ea se numește: «*Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et metiers și l'Encyclopédie des sciences*», că este tipărită la Paris și că dacă ea n-a fost găsită la «Beciu» (= Viena), — lucru ce-l face să se mire —, poate că «să va găsi la Liptșca». Totodată îl «pohtea», ca, găsindu-o, să i-o și trimită cu de grab «că ne iaste de trebuință»¹⁴.

S-a dovedit acum că această lucrare, în care «răsunau ecouri ale filozofiei iluministe», curînd după ultima solicitare a și ajuns în mîinile ierarhului nostru¹⁵ și un asemenea lucru, o dată mai mult, probează orientarea lui către acest curent ideologic al acelor vremi.

Din nefericire însă, episcopul Chesarie, acest «spirit stăpînit de o remarcabilă curiozitate intelectuală»¹⁶ care, desigur, cu astfel de surse de informare, ar fi putut face mult mai mult pentru vechea cultură românească, n-a stat la cîrma eparhiei rîmnicene decît numai șapte ani — și aceia nefimpliniți însă —, căci în ziua de 9 ianuarie 1780, aflindu-se la metocul bucureștean al acesteia, a murit pe neașteptate. A fost înmormîntat în biserica Sfinții 40 de Mucenici de aci, făcîndu-i-se elogiul funebru de către juristul Mihail Photinopoulos, «unul din cei mai străluciți reprezentanți ai culturii neogrecești contemporane»¹⁷ și fiind plîns și regretat de mulți, deoarece cu el apunea «soarele cel luminos de la

10. Cf. N. Iorga, *Contribuții la istoria literaturii române în veacul al XVIII-lea și al XIX-lea, I. Scriitori bisericești*, în «Analele Academiei Române», ser. II, Sect. lit., tom. XXVIII (1905—1906), București, 1906, p. 195, 197.

11. Vezi George Ivașcu, *op. cit.*, p. 292; D. Popovici, *La littérature roumaine à l'époque des Lumières*, Sibiu, 1945, p. 78 și versiunea românească: D. Popovici, *Studii literare, I, Literatura română în epoca «Luminilor»*, ed. îngrijită de I. Em. Petrescu, Cluj (Ed. Dacia), 1972, p. 88. 12. N. Iorga, *op. cit.*, p. 194. 13. *Ibidem*, p. 193.

14. *Ibidem*, p. 195.

15. *Ibidem*; Vezi și Alexandru Dușu, *op. cit.*, p. 147 ș.u.; Mircea Angheliescu, *op. cit.*, p. 28—31.

16. *Istoria Literaturii române, I. Folclorul, Literatura română în perioada feudală (1400—1780)*, ed. II, București (Acad. R. S. România), 1970, p. 653.

17. Alexandru Elian, *op. cit.*, p. 196.

ochii Valahiei» și dispărea «un mare dascăl» și un «bun, blînd și fericit părinte»¹⁸.

În chip deosebit activitatea episcopului Chesarie este covîrșită de dragostea sa față de cultură, el fiind «unul din cei mai luminați și mai activi dintre prelații munteni ai secolului al XVIII-lea», socotit ca făcînd parte din pleiada de cărturari români iluminiști ai vremii. N-a fost «nu-mai un tipăritor de cărți, ci a tradus însuși, într-o limbă care a fost considerată de contemporani ca exemplară și a fost imitată și de scriitorii religioși din Ardeal, multe și însemnatele opere ce ieșiră pe timpul lui de supt teascurile rîmnice»¹⁹.

Încă de pe cînd era în slujba Mitropoliei din București, deci în perioada de început a activității lui cărturărești, episcopul Chesarie, precum s-a arătat, tîlmăcise în românește și în 1765 dăduse în tipar «Voroava» Sfîntului Simeon al Tesalonicului și în 1769 «îndreptase» cea de a doua ediție grecească a lucrării patriarhului alexandrin Meletie Pigas : «*Învățătura Ortodoxă*», apărută în acel an. Foarte probabil, tot în această perioadă, el, ca unul ce participase de mai multe ori la tratativele diplomatice purtate în legătură cu războiul turco-rus din anii 1768—1774, — deci, firește, cunoscînd multe din fapte —, a alcătuit în limba greacă o lucrare privind acest conflict, intitulată, se crede, *Istorie a războiului dintre Rusia și Poarta Otomană*²⁰, care însă nu s-a păstrat în redactarea originală, ci numai într-o traducere în limba neogreacă populară făcută de călugărul Ambrozie Pamperis²¹, profesor la Iași²².

Din cea de a doua parte a activității culturale a episcopului Chesarie, vom aminti mai întîi imprimarea unor cărți de cult, cum sînt : *Octoihul*²³ și *Antologhionul*²⁴ din 1776, *Triodul* din anul 1777²⁵, *Ceaslovul*²⁶ și *Psaltirea*²⁷ din 1779, prin care el urmărea mai ales deplina pătrundere a limbii române în slujba de prin biserici.

Principala operă a episcopului Chesarie, prin care el și-a făcut un loc de frunte în istoria vechii literaturi românești rămîne însă imprimarea completă în românește a *Mineiilor*. Tîlmăcirea pe de-a-ntregul a acestora în limba înțeleasă de popor trebuie «să-l fi preocupat de mulți ani» așa cum, se socotește, o probează «apariția succesivă a primelor volume» și faptul că ea «mergea spre sfîrșit în 1779, cînd el însuși mărturisește că ultimele șase volume erau în lucru»²⁸. Pentru prima dată pe pămîntul patriei noastre textul lor, al *Mineiilor*, — cîntări, paremii, texte scripturistice, sinaxare, indicații de tipic ș.a. —, apăreau integral în graiul românesc, — ele fiind, la noi, prima ediție de acest fel (completă) —, și

18. Bibliografie pentru episcopul Chesarie, să se vadă la : Preotul Nicolae Șerbănescu, *Episcopii Rîmniceului*, în «Mitropolia Olteniei», XVI (1964), p. 196, n. 171, la care să se adauge : Pr. Mihai Manolache, *Viața și activitatea episcopului Chesarie al Rîmniceului — 1773—1780*, în «Biserica Ortodoxă Română», 84 (1966) nr. 1—2, p. 129—151.

19. N. Iorga, *Istoria literaturii românești*, II, ed. a II-a, București, 1926, p. 584.

20. Algeria Simota, *Chesarie de Rîmnice*, în *Dicționarul Literaturii române de la origini pînă la 1900*, București (Acad. R.S. România), 1979, p. 178.

21. Alexandru Elian, *op. cit.*, p. 195.

22. N. Iorga, *op. cit.*, p. 585; vezi și Al. Piru : *Literatura română veche*, ed. a II-a București, 1962, p. 492.

23. B.R.V., II, p. 217.

24. Petre Constantinescu-Iași, *Tipărituri românești necunoscute*, Iași, 1931, p. 4.

n. 4.

25. B.R.V., II, p. 222—223.

26. *Ibidem*, p. 229.

27. *Ibidem*, p. 244—245.

28. Cf. *Istoria Literaturii române*, I, p. 654.

aceasta, — fapt vrednic de ținut în seamă — înseamnă încheierea procesului de românizare a limbii slujbelor din biserici. Tilmăcirea lui, a textului, în românește, — în afară de cel ce se cîntă; deși nici aci nu-i totul nou —, s-a făcut, precum se poate proba, — mai «dregîndu-se» însă graiul pe unde nevoia a cerut —, plecîndu-se de la versiuni mai vechi ale lui, cum sînt cele datorate mitropolitului Dosoftei († 1693) al Moldovei, episcopului Mitrofan al Buzăului († 1702) și lui Radu Greceanu, editorii Mineiilor slavo-române apărute la Buzău în anul 1698 și mai cu seamă episcopului Damaschin Dascălul al Rîmnicului († 1725), a cărui versiune însă a rămas în manuscris, văzînd lumina tiparului numai o parte din ea prin Antologhionul de Rîmnic din anul 1737²⁹. Această «dregere» a limbii și traducerea românească a cîntărilor, adică a părții celei mai însemnate și totodată de fundament, a astfel de cărți de slujbă, s-a făcut pentru acestea din urmă — cîntările — direct din limba greacă și ea este o operă colectivă, la care în afară de el, de Chesarie, și-au mai dat concursul mitropoliții Grigorie II al Ungrovlahiei și Grigorie al Sidei, Filaret, urmașul său la Rîmnic, protos. Iosif și Grigorie Rîmniceanu, viitori episcopi de Argeș, ierod. Anatolie din Sf. Episcopie a Rîmnicului, monahul Rafail de la Hurez și biv vel grămăticul Iordan Capadochianul³⁰.

Prin truda tuturor acestora, «Mineiele de Rîmnic» au reușit să pună înaintea slujitorilor și cititorilor lor o limbă vie, populară, înțeleasă de toți românii³¹, și de aceea ele s-au răspîndit în toate părțile locuite de aceștia³² și au jucat «un rol însemnat în istoria limbii române literare»³³.

Imprimarea Mineiilor, adică a acelor cărți de cult ortodox, în număr de douăsprezece, în care se cuprind slujbele sfinților din fiecare zi de peste an, rînduite pe luni, de unde și numele de Minei — de la grecescul ὁ μῆν, μῆνός = lună —, a început în anul 1776, apărînd întîi nu cel de pe septembrie, cum ar fi fost firesc, — această lună fiind prima a anului bisericesc —, și cum se luase obiceiul, ci cel al lunii Octombrie din motive care se vor arăta mai jos. Peste doi ani, în 1778, a văzut lumina tiparului cel al lunii Noiembrie, iar în anul următor, 1779, cele ale lunilor Decembrie, Ianuarie, Februarie și Martie. Acest ultim Minei, precum se arată într-o mențiune din cuprinsul său, s-a imprimat între 15 octombrie și 5 decembrie 1779 și totuși mai putîndu-se face așa ceva — nu știu însă în ce fel: se va fi retipărit oare prima coală? —, după 9 ianuarie 1780,

29. Gabriel F. Țepelea, «Mineiele» de la Rîmnic. Contribuția lor la dezvoltarea limbii române literare și la biruința ei definitivă ca limbă de cult, în «Biserica Ortodoxă Română», 84 (1966), nr. 3—4, p. 377—382; retipărit în: Gabriel Țepelea, *Studii de istorie și limbă literară*, București, (Minerva), 1970, p. 88—95.

30. N. Iorga, *Istoria Bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, II, ed. a II-a, București, 1932, p. 155—156; Gabriel Țepelea, *op. cit.*, p. 370; text retipărit, p. 74.

31. Să se vadă pentru aceasta: Gabriel Țepelea și Gh. Bulgăr, *Momente din evoluția limbii române literare*, București (Editura Didactică și pedagogică), 1973, p. 52—56.

32. Vezi Pr. Mihai Manolache, *op. cit.*, p. 146—147; Ovidiu Papadima, *Ipostaze ale iluminismului românesc*, București, 1975, p. 75.

33. *Istoria Literaturii române*, I, p. 655.

ori chiar în această zi, la sfârșitul prefeței a mai fost posibil să se intercaleze următoarea notiță, în care se face amintire de decesul episcopului Chesarie : «1780, ianuarie în 9, într-o zi joi, către seară, s-au mutat din viața aciasta la vecinicile lăcașuri, acestu plinu de rîvnă sîntu părinte, ce iaste mai susu numitu, care cu mare dragoste fiindu aprinsu spre folosul de obște, s-au apucat a da în typariu Mineaele pe luni, cu multă cheltuiala sa. Cine va ceti aici să zică : Dumnezeu să-lu iarte»³⁴. Prin urmare, cărturarul și neobositul ierarh n-a avut parte să-și vadă planul de lucru, ce, desigur, își va fi făcut, împlinit, rămînînd din pricina morții subite, la mijlocul înfăptuirii lui. Celelalte șase Mineie — lunile aprilie-septembrie —, pe care poate el, la deces, le va fi avut pregătite pentru tipar, s-au impimat degrabă, numai într-un singur an, 1780, de urmașul său în scaunul episcopal, Filaret (1780—1792), ceea ce, desigur, poate fi o dovadă a gătirii lor de mai înainte de anul 1780 pentru imprimare.

Celor șase Mineie, imprimate «prin osîrdia sa», episcopul Chesarie le-a pus în față cite o predoslovie, dintre care prima adresață «tuturor celor ce cu cinste duhovnicească și cu cinste politicească să despărțesc, acei dintîiu și acei dupre urmă șădeare...», deci în sens larg întregului popor român, nu numai clericilor, ceea ce vădește credința sa în unitatea acestuia, iar cuprinsul tuturor predosloviilor laolaltă lasă să se înțeleagă largă erudiție a ierarhului nostru, cunoștințele sale nu numai teologice, ci și profane și mai cu seamă orientarea sa iluministă, manifestată nu numai prin ideile exprimate aci, dar și prin izvoarele de informare ce folosește. Pline mai ales de pasaje cu iz istoric, prefețele acestea «conțin în ansamblu o meditație asupra evoluției istoriei și a timpului»³⁵.

Prima dintre ele, cea a lunii Octombrie pare a fi mai mult o prefață generală la întreaga serie de mineie. Episcopul Chesarie încearcă aci să arate necesitatea și folosul operei sale și de aceea poate datele istorice precise lipsesc ; aceasta, desigur, datorită și faptului că în parte din cuprinsul ei, el, autorul, vorbește «cu văl» și în «aligorie». Predoslovie, afirmă unii, este mai mult un «poem festiv», care pune înaintea cititorului trudele înaintașilor de a da «în limba rumânească... cîteva slujbe ale Besearicii» și, în continuare, în chip entuziast, vorbește despre starea culturală a românilor vremii sale, legată în mare măsură de activitatea cărturărească a mitropolitului Grigorie II al Ungrovlahiei, superiorul său canonic, «prilej de a utiliza cu un sens nou, — ce anticipa renașterea națională de la începutul secolului următor —, cuvintele «paetrie» și «patriot»³⁶.

Amintind mai departe cum s-a ajuns ca aceste Mineie să se tipărească la Rîmnic, episcopul Chesarie motivează de ce nu a pornit imprimarea lor cu luna Septembrie, cum se luase obiceiul, ci cu luna Octombrie, scriind : «Amu protimisitu această lună în typariu, fiindcă întru aciastă lună au luat înceapere rînduialile țării, ceale ce prin pace s-au

34. B.R.V. II, p. 244.

35. Algeria Simota, *op. cit.*, p. 178 ; Vezi și Episcop Dr. Antonie Plămădeală, *Clerici ortodocși, cititori de limbă și cultură românească*, București, 1977, p. 28.

36. Algeria Simota, *Ibidem*.

așezat». Este vorba, desigur, de tratatul de pace de la Kuciuc-Kainargi încheiat între ruși și turci la 10/21 iulie 1774 și de hatișeriful sultanului Abdul Hamid I (1774—1789) din septembrie același an, prin care Poarta Otomană, pierzând războiul cu Rusia, era silită să «garanteze vechile privilegii ale țărilor române», care și ele — țările române — participaseră la lupte. O astfel de stare câștigată de acestea nu era pentru el, episcopul rîmnicean, decît rezultatul «a sfinților dintru această lună rugăciuni», care «au mișcat inima înpărății asupra cearerii țării, ce întru această lună au făcut», căci «rugăciunile acestor sfinți au făcut ochiul blînd al înpărăției asupra ticăloasei Patrii, a căriia au binevoit a-i întări ceale vechi privileghiuri și obiceiuri». Pentru aceste binefaceri, adăuga el în continuare, este de datorია tuturor creștinilor «ce au evlavie» către ei și «nădejde la mijlocirile lor ceale cătră D(um)nezeu» să le aducă mulțumiri, cetindu-le cu folos slujbele, viețile și laudele, «ce s-au alcătuitu întru aceale vieți», băgînd «seamă la noimele ce să cuprîndu în slujbe» și socotînd «vreamile la carile sînt orînduite slujbele».

După aceasta, vorbind în «aligorie», cere cititorului să ia aminte la «noimile», ce are în gînd, scriînd «noimile toate să zidescu și să alcătuescu dinu materia *vieții*, iară vecerniia și utreniia arată prinu aligorie că sfinții întru aciastă lună ca întru o seară sfîrșindu-se, să vor scula la utreniia învierii ceii de obște». Reiese din aceasta că episcopul Chesarie are în vedere aci *viața și timpul*. Dealtfel se socotește că aceste «aligorii» se referă la poporul Țării Românești, pentru care el este convins — și îndeamnă și pe alții să facă același lucru —, că va veni neapărat o «dimineață luminoasă», așa cum la slujba sfinților după vecernie vine negreșit utrenia și așa cum în natură nopții îi urmează, în mod firesc, dimineața ³⁷.

De aceea el se străduiește ca acesta, poporul român, să ajungă la astfel de zori, dînd, cu acest prilej, una «din cele dintii definiții a cărturarului devotat obștii» ³⁸, prin care definiție mărturisea că: «pe mine mă cunoașteți pururea: că mai multu cinstescu folosulu de obște de cîtu răsufllarea ce-mi ține viața, a căriia toate puterile duhovnicești și trupești sînt întinse în armonie ca niște coarde, ca ori cîndu le va mișca deagetele obștii, sîntu gata a face glasul ce iaste plăcutu la dragostea tuturoru» ³⁹. Printr-o astfel de sinceră mărturisire, făcută în prima lui predoslovie, afirmă unii, episcopul Chesarie «nu a făcut altceva decît să dea glas aspirațiilor tuturor celor care se luptaseră pentru redobîndirea autonomiei țării» ⁴⁰, căroră, după socotînța lui, precum s-a văzut, prin rugăciunile sfinților lunii Octombrie le stătuse întru ajutor și providența, care, credea el, întotdeauna «conlucrează cu voința oamenilor». Căci, se socotește iarăși, episcopul rîmnicean, prin cele exprimate

37. Cf. și Alexandru Duțu, *op. cit.*, p. 136.

38. George Ivașcu, *op. cit.*, p. 292.

39. Pentru prefața *Mineiul lunii Octombrie*, de unde s-au luat fragmentele citate aci, să se vadă, *B.R.V.*, II, p. 215—215; Am avut însă în față și prefetele episcopului Chesarie, retipărite întocmai în ediția mineiilor sale imprimate la Buda, prin «osîrdia smeritului episcop al Argeșului chir Iosif», ucenicul său, în anul 1805.

40. Alexandru Duțu, *op. cit.*, p. 137.

în această prefață, fie uneori și numai în «aligorie», lasă să se înțeleagă că el «menține conceptul bizantin al «sinergie», care exprimă această relație reciprocă dintre divinitate și voința umană»⁴¹, Dumnezeu avîndu-și astfel partea lui și în faptele făurite în timp, în istorie.

Predosloviile următoare amintesc multe fapte istorice, bisericești și laice, atît din istoria patriei noastre, cît și a lumii antice și a Europei contemporane. Toate acestea vădesc întinsele cunoștințe ale episcopului Chesarie, culese din felurite lucrări ale vremii și, totodată, prin unele puncte de vedere noi ce el înserează ici și colo în aceste prefețe și concepția lui istorică, în parte, oarecum deosebită de cea a înaintașilor, ceea ce a făcut pe unii să-l socotească «primul filozof modern al istoriei din cultura noastră»⁴². Zestrea sa culturală originală nu este prea bogată, — doar prefețele cărților ce a apucat a imprima —, dar ea a făcut — consideră unii — ca «istoriografia românească modernă» să nu înceapă «cu o operă istorică, cum se crede îndeobște — aceea a Școlii latiniste — justificată și fundamentată teoretic ulterior, în focul discuțiilor polemice, ci cu o *concepție istorică*, respectiv cu o periodizare a istoriei, operație analitică presupunînd cu necesitate o concepție evoluționistă, dinamică a istoriei, de neînchipuit pentru cronicarii care urmăreau scurgerea domoală și monotonă a vremii, continuînd fiecare letopisețul de unde-l lăsase înaintașul său, ca într-o uriașă operă folclorică»⁴³.

Deosebit de aceasta, incursiunea sa istorică «în trecutul patriei este făcută în lumina unor considerații filozofico-istorice în care se resimte direct influența teoriei ciclurilor a lui G. Vico⁴⁴ și a viziunii istorice a lui Montesquieu⁴⁵. Considerarea societății ca fiind supusă schimbării, desfășurîndu-se sub forma unui proces istoric, este o caracteristică a epocii moderne, a filozofiei luminilor»⁴⁶, căreia s-a raliat și episcopul Chesarie. Aci, în aceste prefețe, el, continuînd tradițiile umaniste și latiniste ale cronicarilor și ale lui Dimitrie Cantemir, mai ales, face considerații privitoare la originea daco-romană a poporului român, la istoria sa, exprimînd, referitor la acestea, idei superioare celor ale înaintașilor, «atît ca documentare, cît și în ce privește interpretarea».

Chiar în cea de a doua a sa *predoslovie*, cea a Mineiului pe luna *Noiembrie*, prins în mreaja unor astfel de idei, și, poate, se crede, ca un posibil ecou al viziunii lui Montesquieu⁴⁷, Chesarie, acest «prim cărtu-

41. *Ibidem*, p. 137.

42. Cf. Mircea Anghelescu, *Un filozof uitat*, în «Luceafărul» (Săptămînal editat de Uniunea Scriitorilor din R. S. România), XXIII, nr. 48 (1978) de sîmbătă 29 nov. 1980, p. 1.

43. *Ibidem*.

44. Giovanni Battista (Giambattista) Vico (1668—1744), gînditor italian. Unul dintre întemeietorii filozofiei istorice. Adept al «ciclului istoric».

45. Charles de Secondat, baron de Montesquieu (1689—1755), scriitor, jurist și filozof iluminist francez. Colaborator al *Enciclopediei franceze*.

46. Crizantema Joja, *Iluminismul. Perioada învățămîntului și culturii în limba română în spirit iluminist*, în *Istoria Gîndirii sociale și filozofice în România*, București (Acad. R. S. România), 1964, p. 123.

rar autohton a cărui viziune îmbrățișează întreaga noastră istorie», încercă, «după criteriile istorice interne, fără nici o raportare — obișnuită atunci — la «crearea lumii», la marile evenimente externe ș.a.»⁴⁸, prima periodizare a istoriei Țării Românești din cultura noastră, scriind la începutul ei: «Trei epohas, adică trei veacuri însemnate au avut Țara Rumânească: Unu veacu au fostu întru carele s-au luptatu cu războaie; altulu întru carele s-au începutu zidirea mănăstirilor celoru domnești; altulu întru carele s-au începutu tilmăcirea cărțiloru dupre slavonie pe limba rumânească». Deși «împărțirea este lipsită de un criteriu unic științific», totuși textul ei reflectă «preocuparea istorică a autorului... și patriotismul său înflăcărat, dorința de dezvoltare a limbii literare românești»⁴⁹.

Războaiele la care se referă prima «epohă» sînt cele dintre daci și romani, adică «lunga epocă a cuceririi și romanizării Daciei», plecînd, se precizează aci, «de la Avgustu Chesaru», cînd țara să «numiia Dachiia și lăcuiitorii ei dachi și gheți» și prelungindu-se pînă în timpul lui Traian și Decebal, «pre aceale vremi voevodu dachiloru», despre care el se informase — o spune iarăși aci — din lucrările istorice ale lui *Dion Cassius și Zonaras* și poate se convinsese și din cercetarea unor «seamne pline de întristăciune», adică a unor vestigii arheologice, cum erau, de pildă, cele ce «pomeneau» pe împărații «rîmleni» Traian și Sevir, în speță «picioarele podului de piatră» și turnul sfărîmat, «care pînă acumu stau în marginile Dunării lingă orașulu Cerneți».

A doua perioadă, începînd de la «Radulu Voevodu ce-i zicu Negrulu, întiiulu domnu alu țării», cuprinde vremea cînd s-a întemeiat Țara Rumânească, s-au creat instituțiile ei și s-a pornit «zidirea mănăstirilor celor domnești», iar a treia este acea «întru carele s-au începutu tilmăcirea cărțiloru dupre slavonie pe limba rumânească», adică, se precizează, vremea voievozilor munteni Matei Basarab (1632—1654), Șerban Cantacuzino (1678—1688) și mai cu seamă Constantin Brîncoveanu (1688—1714). Această ultimă epocă, în care a renăscut cultura națională și, odată cu ea, și spiritul național și patriotic, o socotește el de mai mare valoare, căci imprimarea de cărți, mai ales în limba poporului, păstrează peste ani amintirea domnitorilor ce au patronat-o, pentru că tiparul, chiar dacă este «stricăcios din fire și după alcătuire, dă ne-stricăciune la lucrurile lumii cele stricăcioase».

După ce a înfățișat aceste trei mari vârste cu caracteristicile lor în istoria patriei sale, — menționînd, cînd a fost cazul, în chip special Oltenia, peste care păstora —, el mai descoperă încă una, a patra, cea a epocii sale, pe care, plin de entuziasm, o descrie ca pe o vreme de înflorire, de «statornicie și de recuperare», spunînd: «Fără nici o șială pociu numi epohi al patrulea, adică veacu însemnat, veaculu de acumu alu Țării Rumânești, care l-au făcutu, însemnatu și în vremile ceale vi-

47. Cf. Mircea Angheliescu, *Contribuții la stabilirea unor premise ale literaturii românești moderne (1750—1780)*, p. 30.

48. Mircea Angheliescu, *Un filozof uitat*, p. 1.

49. Crizantema Joja, *op. cit.*, p. 123, n. 38.

itoare pomenitu Domniia prea luminatului nostru Domn Alexandru Ipsilantu Voevodu, căci numai în zilele Măriei Sale s-au învrednicit țara a câștiga în scrisu de la prea puternica împărăție așezăminturi pentru a sa oblăduire. Pentru carele pre urmă a să așăza s-au străduit Măria Sa, aseamenea a să urma cu folosu de obște pururea au priveghiatu înțelepciunea sa. Aceiași înțelepciune au întocmitu orînduială minăstirilor urmîndu canoanelor vieții călugărești. Au ridicatu dăjdile preoților după porunca Domnului, ce iaste scrisă în cartea Leviților. Și pentru ca să înlănească cuvîntul Psalmistului : «pre săracu și pre văduvă va ajuta», dîndu pildă cu a sa bogată dare, au pusu în mijloc cutie, la carea, dinu picăturile prisosului dîndu fieștecarele, să adaoge citu unu izvoru curgătoriu de haruri și răcoritoriu de cei însetați dinu lipsă. Iară cea mai vreadnică de pomenire faptă socotescu a fi aciasta, că starea dajdiloru, ce era în ființă întru nestatornicie, Măria Sa, după ce cu sfatu de obște au așăzatu sumă, au potrivit vreamea, o iotă sau o cirtă n-au mai strămutatu, și aciasta în vremi nestatornice»⁵⁰.

Cum se vede, această periodizare, ce, socotesc unii, «își păstrează valoarea pînă astăzi», a fost pentru Chesarie și un «prilej de a aminti de strămoșii daci și romani, de voievozii și cărturarii din trecut, readucînd astfel în actualitate istoria patriei și subliniind din nou, importanța noilor așezăminte»⁵¹.

Cuprinsul prefeței *Mineiului pe Decembrie*, apărut între 6 februarie și 2 mai 1779, lasă să se înțeleagă că la alcătuirea lui episcopul Chesarie a avut în față *Enciclopedia franceză*, a cărei procurare o solicitase stăruitor în anul precedent lui Constantin Hagi Pop din Sibiu. Căci acest cuprins, «compozit ca alcătuire, trădează pe lângă spiritul bisericesc care impune autorului apropiere de datele istoriei creștine, și informații care presupun sau o foarte serioasă cultură clasică, sau o sursă de informare generală bine pusă la punct pentru acele vremuri». Aci, în prefața pe Decembrie se întîlnesc «referiri de ordin istoric și calendaristic mai ample, mai neobișnuite, care depășesc posibilitatea unei informații directe, la surse»⁵². Se precizează, de pildă, existența anului de zece luni, — decembrie fiind a zecea —, la «ovreai și rimleni pînă la Numanu, alu doilea împăratu alu Romei», se preconizează pare-se, o altă periodizare în istorie, pe teme religioase : vremea de la zidirea lumii pînă la nașterea Mîntuitorului Hristos, — întîmplată spre sfîrșitul acestei luni —, «lungă» de 5500 ani și cea de după aceasta — «veacul creștinilor» —, care «va ținea pînă la sfîrșitul lumii», se indică deferite feluri de început al numărării anilor : «Întăiu istoricii numără anii de la zidirea lumii, sau de la Avraamu sau de la Olimbiadele Ellinilor», alții de la războiul ce au avutu Alexandru împotriva Perșilor, alții de la Dioclețianu împăratulu, numindu acelu veacu, veacu mucenicescu pentru războiulu ce

50. Pentru fragmentele luate din *Predoslovia Mineiului pe luna Noiembrie*, v. B.R.V., II, p. 227—228 și *Mineul lunii lui Noemvrie*, Buda, 1805.

51. George Ivașcu, *Istoria Literaturii române*, I, p. 292.

52. Mircea Anghelescu, *Contribuții la stabilirea unor premise ale Literaturii românești moderne*, p. 30.

au făcut acelu tyranu asupra mucenicilor ; iară din zilele lui Iustini-anu împăratu au începutu să se numere de la nașterea lui H(risto)s, ce să prăznuiască întru această lună» și se face amintire de dobrogeanul *Dionysie cel Mic*, cel ce a calculat era creștină, scriindu-se : «și să arată în istorie, că obiceiulu de a să număra anii de la nașterea lui H(risto)s întiiu povățuitoriu s-au arătat Dionysie celu Micu. Acesta, tătaru fiindu după neamu, monahu după cinu, numărătoriu de ani după învățătură, în locu de a să număra anii de la Dioclețianu, au așezat în Besearică anii cei de la întruparea Domnului». Mai mult, episcopul rîmnicean cunoaște chiar că acest calcul al lui Dionysie este greșit cu patru ani și că, deși are acest defect, el a fost acceptat de toată «lumea», căci îndată adaugă : «Sintu dinu istoricii anilor, carii, cu adîncime crecetîndu, arată că nașterea lui H(risto)s s-au făcutu cu patru ani mai înainte decît au socotitu celu numitu mai susu Dionysie. Însă toată lumea cu de obște întocmire au priimitu așăzarea acestui Dionysie, numind-o ephoi a lui Dionysie, carea și așa va rămînea în veaci, nepricinuindu-se nici o bănuială la dogmă din bănuiala vreamii».

Cunoaște, de asemenea, că istoricii nu se potrivesc atunci cînd vor să fixeze «numărul anilor» la care s-a născut Hristos, dar că toți «pentru vreamie și zioa lunii... cu un glas voescu luna lui Dechemvrie să fie». Știe, totodată, de strădania pusă de Sfîntul Ioan Hrisostom († 407) de «a incredința Nașterea Mîntuitorului a fi întru aciastă lună», de faptele minunate petrecute la această Naștere, propovăduite de «trîmbițele proorocilor» și «binevestite de dumnezeieștile Evanghelii» dar și de prevestirile «Sivilelor Prorocițe», știe iarăși cîte ceva despre unele practici ce se săvîrșeau la templul zeiței persane Ira, care, deșfecioară, ar fi «purtat în pîntece ca într-unu noianu, corabie de multe aducătoare»⁵³, — și aceasta o prevestire a Nașterii Domnului din Fecioara Maria — ; date istorice ce probează întinsele și feluritele cunoștințe, privitoare la calendar și evoluția lui, la mitologia păgînă și la istoria veche, — indiferent sursa —, pe care, în vremea în care trăit, le putea așterne în scris episcopul Chesarie.

Pentru predoslovია *Mieiului* lunii *Ianuarie*, imprimat între 18 mai și 8 august 1779, acesta, pe lângă lucrările privind istoria antică, deși amintite, folosește *Geografia* lui Meletie din Ianina și unele opere contemporane, cum ar fi iarăși «recenta și revoluționara» *Enciclopedia franceză*, precum și lucrarea lui *Le Beau*, despre *Imperiul Bizantin*. Din aici a cules, desigur, bogate informații istorice, dar, afirmă unii, în alcătuirea predosloviei parcă contează mai mult «capacitatea lui Chesarie de a medita independent asupra istoriei, în care distinge... marile perioade de flux și reflux și ale cărei evenimente contemporane îi confirmă vechile învățături ale filozofiei. Ideea latinității noastre, a prînzării vechilor tradiții romane în obiceiurile strănepoților de la grîurile Dunării... devine pentru prima dată inspiratoare de poezie, fra

53. Pentu Predoslovია *Mineiului pe luna Decembrie*, din care s-au luat citate de aci, să se vadă : B.R.V., II, p. 231—233 și *Mineiul lunii lui Dechemvrie*, Buda, 18

cărturarului avînd nu numai frumusețe și amplitudine maiestuoasă, ci și patetismul nostalgic al cugetătorului care vede istoria noastră în descendența istoriei unei nații strălucite»⁵⁴. Căci predoslovia aceasta, a lunii ianuarie este «cea mai frumoasă prin intensitatea ei lirică și de meditație..., care, printr-o evocare a trecutului glorios și o meditație pe tema nestatorniciei și a continuei prefaceri a lucrurilor, strecoară ideea destrămării împărățiilor și renașterii popoarelor asupra»⁵⁵.

Ca stil și grai, compoziția aceasta a eruditului episcop rîmnician este magistrală, ea ținînd strîns pe cititor, care, începîndu-i lectura, nu o mai poate lăsa din mîini decît atunci cînd a ajuns la sfîrșitul ei. În afară de aceasta, în cuprinsul ei, el vorbește mai deschis ca oriunde în opera sa despre originea latină a poporului român.

În legătură cu aceasta, după ce în primul paragraf prezintă cîteva date calendaristice, privitoare la luna ianuarie, arătînd că ea a fost «adăugită» anului «de alu doilea împărat alu Rîmleanilor, Numa Pombie» și că își trage numele de la zeul *Ianos*, «care tîlmăcindu-se va să zică portariu», din care pricină acesta se zugrăvea în mîna dreaptă cu o cheie, ceea ce însemna că el deschide «ușa la celelalte luni ale anului», în paragraful al doilea preciza că «aciastă lună o ținea toți rîmleanii începere de anu nou», că la începutul ei, aceștia, rîmlienii, «schimba ofichiile și împărția dregatoriile» și apoi, urmărindu-și ținta: dovedirea latinității românilor, chiar dintr-un asemenea obicei: schimbarea slujbelor la început de an nou, respectiv la 1 ianuarie, întîlnit și la aceștia, la români, ceea ce-i un «reflex îndepărtat» al originii lor latine, face un argument în sprijinirea susținerii sale, scriind: «Eu, cîndu văzu Prințipaturile Țării Rumânești că dinu vechime schimbă dregătoriile la începerea lui Ianuarie, anu nou numindu-lu și prăznuindu-lu, întorcu ochii miei înapoi la veacurile trecute și de-abiia pomenite, crezu cu gîndulu, ceia ce cetescu prinu istorii, și mai virtosu pe istoriculu Dionu, pre carele îlu întăreaște Meletie Gheorgrafulu, cap. 24, scriind pentru Mysiia, unde curatu-vădeăște că Traianu împăratulu, după ce au supusu pre Dachii cu piarderea lui Dichevalu, au trecutu mulțime de rîmleani în părțile aceastea, făcîndu-i pe unii proști lăcuitori, pre alții stăpîni lăcuitoriloru. De unde se face nu fără de cuvîntu simberazma că Prințipaturile Rumânești, ca niște apichii ale Rîmleanilor, urmează de la aducere și ale loru obiceiuri».

Mergînd pe aceeași linie și tot în legătură cu prezența obiceiurilor romane printre români, cu privire la a căror origine latină nu are ezitări, în continuare, sprijinit pe afirmațiile lui Meletie Gheografu și pe ale bizantinologului iluminist «Bo» (= Charles Lebeau), el, conștient de originea noastră latină, «în plin fanarism», preciza odată mai mult, — fără a se pronunța însă nici acum cu claritate «asupra momentului în care aceste obiceiuri romane au început să predomine» printre

54. Mircea Anghelescu, *Un filozof uitat*, p. 2.

55. George Ivașcu, *Ibidem*.

strămoșii noștri — în vremea lui Traian ori a lui Constantin cel Mare? —, scriind iarăși: «Iară cîndu văzu și pre istoricul Bò, că arată pre marele Constandin împăratulu că aru fi avutu lucruri ostășești într-aceaste locuri, la care și Meletie Gheografulu scriind pentru Mysiia de susu, arată pre acestu sfîntu împărat tabarîtu cu oștile aproape de Silistra, nu mă sfiescu a da socoteală că marele Constandinu călcîndu ale acestui locu părți, sau însuși întîiiu au adusu obiceiurile râmleaniloru, sau le-au întăritu găsindu-le, ca unu împăratu al Râmului celui nou. Ci ori de la Traianu sau de la marele Constandinu, de să tragu cu urmarea aceaste obiceiuri, nu fac filonichie. Însă eu dintru aceastea descoperiu lucruri minunate, aflu liniia neamului rumănescu, dinu vechiu trăgîndu-să dinu slavitu neam alu Romaniloru, (Valahii numindu-să după limba slavonească), a căroru slavă au strălucitu împreună unde ș-au întinsu și soarele razele. Deci aciastă lună a lui Ianuarie pentru obiceiul ce să păzeaste la începerea ei, iaste ca o planită, carea poartă în sine pohvalele Patriei noastre; este ca o planită, întru carea să vădu pre anu odată razele Patriei; iaste ca unu sfeașnicu carele și pusu suptu obrocu prinu crăpături și prinu margini iveaște lumina între care să slăviia odată ceale vechi veacuri ale Patriei».

În afară de aceasta, spre deosebire de umaniști, cu privire la originea poporului român, episcopul Chesarie, urmînd pe stolnicul Constantin Cantacuzino (c. 1650—1716), acordă rol în procesul etnogenezei neamului nostru și autohtonilor *daci*, în a căror supraviețuire, după pierderea războiului cu romanii, crede.

Deși e convins că neamul său are origine ilustră, confirmată și de obiceiurile romane întîlnite în Principatele Române în cursul lunii Ianuarie, totuși, gîndind, cu strîngere de inimă, la «negura adusă de decadența țării sub domnitorii străini», el, stăpînit de un sentiment de patriotism, exclamă în această predoslovie: «O veacuri, veacuri, ce învechești lucrurile și prefaci stările!».

Prilejuit de această exclamare, el, de îndată, inspirat parcă de Eclesiastul Vechiului Testament, inserează aci o «meditație asupra curgerii universale», care-i «una din cele mai frumoase pagini ale literaturii noastre vechi» și în care, prezentînd unele fapte întru exemplificarea afirmațiilor sale ajunge, «pînă în vremea lui». Prefacerea este pentru el o lege a firii, care domină, deopotrivă, și cursul naturii și istoria umană. Urcușul și coborișul vîrstelor vizate de el, se regăsesc «atît în istoria veche, cît și în cea contemporană» și de aceea el își poartă ideile mai ales spre acest moment din urmă, cel al vremii lui.

Și, într-adevăr, după ce amintește unele prefaceri din natură, în legătură cu soarele, luna, stelele, aerul, apa, oceanele, pămîntul ș.a., și cîteva calamități, — cutremure de pămînt, războaie ș.a. —, din lumea antică și după ce a atras atenția asupra gloriei apuse a unor mari imperii ale lumii, — Anadolul, Asiria, Egiptul, Iudeea, Grecia ș.a. —, el continuă, consemnînd cîteva însemnate prefaceri istorice ale timpului său, scriind: «Și pentru ca să creazi ceale trecute, ce nu veazi,

vezi ceale de acumu, ce le creazi : Polonia cea ca o nemărginită, iată micșorată și împărțită⁵⁶ ; Iezuviții, ce duhovnicia și pre taină împărția, dinu orînduiala loru rădicați⁵⁷ ; Sfeția dinu republică în despotie rădicată și în monarhie⁵⁸ ; Bavaria în multe fealiuri bårduită⁵⁹ și alte stăpîniri prefăcute în noao oblăduiri, mai întiiu necrezute, iaru acumu văzute și pipăite».

Socotind că un asemenea proces de creștere și descreștere este limitat la fiecare stat în parte «și nu la civilizația umană în ansamblu» și că «un popor decade pentru ca altul să se ridice», ca un ierarh creștin ce era, Chesarie atribuie toate aceste prefaceri providenței : «De unde să veade că marele aceala Meșteru și Ziditoriu are pentru lucrurile omenēști multe feluri de chipuri și duple plăceare unde socoteaște le și potriveaște și pronia d(u)mnezeiască alergîndu cu umberu fără de sunetu, cu glăsurire fără de auzire zice unuia să se scoale și altuia să cază, unuia să împărțească, altuia să se supue, unuia să se ascunză, și altuia să se ivească».

Un astfel de proces schimbător s-a petrecut și în Țara Românească, aci el fiind chiar mai complicat, deoarece ridicările și căderile acesteia «s-au succedat pe perioade restrînse» din pricina nestabilității provocată de puteri din afară, așa cum se petreceau lucrurile cînd scria el, Chesarie ; situație la care face doar o discretă aluzie, scriind că «oblăduirea Țării Rumânești» își are «curgerea ei prinu rîpe și pietri ascunse» și că «țărurile» ei sînt «fără limanuri». Cu toate acestea și la ea procesul de prefacere a existat și istoria ei a înregistrat o seamă de creșteri și descreșteri, despre care el, episcopul de Rîmnic, trădîndu-și și aci destul de bogatele cunoștințe de istoria Patriei scria : «Întru aciastă supunere rămlenească — e vorba de vremea cît Romanii au stăpînit Dacia după cucerirea ei de Traian — s-au oblăduitu pînă la Radu Vodă Negru, It. 1080, sau după alți istorici 1313. De atuncea Banulu Craiovei supuindu-se lui Radu Vodă și unu trupu făcîndu-să, totu prințipatulu Țării Romenești să oblăduia cu formă de avtonomie de despotismosu și de aleagere la diadohie a Domniei între fiii și rudele Domnului sau după întimplare între boiari cu sfatu și priimință de obște a clirosului și a boiariloru. Aciastă formă s-au urmatu pînă la Laiotă Basaraba Domnulu, It. 1454. La acesta s-au supusu Țara strălucitoare și prea puterniciei Porți, platind dajde și oblăduindu-să cu privileghiurile sale. Care oblăduire la multe domnii s-au păzit și Țara s-au mulțumit. Iară de la o vreme în multe reformi s-au schimbat și de la Constandinu Vodă.

56. Este vorba de prima împărțire a Poloniei între imperiile vecine, care a avut loc în anul 1772.

57. Este vorba de desființarea ordinului iezuiților săvîrșită de papa Clement XIV în anul 1773.

58. Episcopul Chesarie are în vedere măsurile luate de regele Gustav al III-lea (1771—1792) împotriva Parlamentului și a aristocrației suedeze.

59. Această remarcă se referă la conflictul dintre Austria și Prusia încheiat prin pacea de la Teschen din 1779, cu prilejul căreia Bavaria a pierdut unele teritorii din sudul său.

Basaraba Brîncoveanulu cu totul s-au prefăcutu, precum iaste de toți știut», aluzie desigur la situația din vremea sa, cînd țara se afla sub fanarioți. Totuși și de astă dată mîna providenței veghează deasupra ei, a Țării Românești, căci «acumu iarăși o suflare de vîntu cu liniște, o prefăcure a dreapteii celui Preaînaltu au adusu curgerea oblăduirii Țării la matca sa, au opritu vînturile, au potolit valurile, care strîmbă cîrmea oblăduirii și nelăsîndu corabia să ajungă la limanu, în multe rînduri, o cufunda și o spărgea, deabia scăpîndu cu trupulu cîrmuitoriulu».

Aceasta, desigur, și datorită prevederilor tratatului de pace de la Kuciuc-Kainargi, care, de bună seamă, vor aduce țării sale o nouă «prefacere», în care, ca român, nădăjduind, își vedea patria renăscînd de aceea din nou în «aligorie», scria : «Țara Rumânească s-au asemănatu acumu cu pasărea ce să numeaște Finix, carele cu ale sale aripi aprinzîndu focu să aprinde și arde pre sine-și, și făcîndu-se cu totul cenușă iarăși dinu pulberea cenușăi să naște și creaste. Așa și ia cu lucrările războiului, și de singură însăși între dînsa și de alții arzîndu-să, s-au adusu mărirea sa în cenușă și în pulbere. Și prin încenușata starea e trîgîndu ochiulu milostivirii alu prea putearniciei noastre înpărății, doao oară s-au născut și s-au întocmitu în forma oblăduirii, cu care să ocrotia întîiu. Au căștigatu bogatele mili ale înpărăției, dăruindu-să cu privilegiurile sa. Clirosulu beseariceascu s-au rădicatu în cînstă așăzîndu-să scaunulu Mitropoliei la șădearea scaunulu Chesariei Cappadochiei. Boerimea sa înaltă după liniia familiei. Pămînteanii să protîmisescu după cuvîntulu Pravilii cei politicești ; streinii să miluescu dupre datorii firii și a creștinătății ; neguțătorii să sporeaste, avîndu curgerea sa slobodă ; dajnicii să adaogă nebănuindu-să de adăogiu de dăjdii». Totuși pentru că «prefacerele», aci înșirate, par ierarhulu nostru mai puțin decît se sperase în preajma anului 1774, în continuare gîndind că țara cu toate ale ei se află încă sub cumpăna vremii, o strîngere de inimă, parcă îndeamnă pe toți acești beneficiari ai noștri stări de lucruri să roage pe Dumnezeu «ca să caute dinu ceriu... asupra țării aceștia, ce iaste ca o vie sădită de mîna sa cea dumnezeiască lucrată și plouată dinu darurile sa ceale cerești», pentru că, adăugînd el, plin de înțeles, grindina «strică rodurile uneori și asupra coptului». De aceea, pînă înaintea tuturor și alternativa ce se ascunde în aceste ale sale cuvinte și îndemnîndu-i pe toți să profite de aceste vremi și să contribuie, pe orice cale, la înflorirea patriei, el, ca o «izbucnire a unei dorințe mult înăbușită și greu de stăvilit» își încheia această mult cîntîc prinzătoare prefață de cuvîntul psalmistului : «Fie, Doamne, fie mila ta spre noi precumu amu nădăjduitu spre tine»⁶⁰.

Ultimele două predoslovii din această primă versiune complet românească a Mineiilor, semnate de «Chesarie, smeritul episcop al Rîmnîcului», cea a Mineiului pe Februarie, imprimat între 9 august

60. Pentru *Predoslovia Mineiului lunii Ianuarie* din care s-au luat extrasele aci, să se vadă : B.R.V., II, p. 233—236 ; *Mineiul lunii lui Ianuarie*, Buda, 1805 ; N. Iorga, *Istoria Românilor*, VII Reformatorii, București, 1938, p. 343—345.

28 septembrie 1779 și cea a celui de pe Martie, pus în tipar între 15 octombrie și 5 decembrie același an, 1779, au mai mult cuprins teologic. În prima se stăruie mai ales asupra praznicului Întîmpinării Domnului și se face o largă discuție cu privire la vîrsta dreptului Simeon, ceea ce prilejuiește lui Chesarie ca după ea să adauge o «scară» cu «numărul anilor din arătarea scripturii, ce au viețuit oamenii la veacurile vîrstii cei dintii» (de la Adam pînă la Noe) și al «cei de a doua (vîrste)» (de la Sim pînă la Avraam, «de la care s-au început cei de al 3-lea veac») ⁶¹, iar în cea de a doua care-i «însuflețită de un puternic avînt retoric» ⁶², se vorbește despre faptele biblice, — «amintirile sacre», zice N. Iorga —, mai de seamă petrecute, socotește ierarhul nostru, în această lună Martie ⁶³.

Parcursul și a cuprinsului lor însă vădește cititorului largă cunoaștere de către episcopul Chesarie a Sfintei Scripturi a Vechiului și Noului Testament, a Istoriei biblice — să se vadă aci momentul apariției Septuagintei la care a lucrat și dreptul Simeon —, și a literaturii patristice și postpatristice, pomenind o seamă de scriitori creștini, ca : Epifanie, Chiril al Alexandriei, Ieronim, Hegesip, Teofilact al Bulgariei, Nichifor Calist, un monah Alexandru ș.a. Pentru o altă parte din cuprins, cea privind calendarul și istoria lui, — precum s-a dovedit —, el, și aci, a făcut apel stăruitor la Enciclopedia franceză, lucrare contemporană, alcătuită, prin excelență, în duh iluminist.

Totuși și în aceste prefete, cu mai puțină claritate însă episcopul Chesarie se referă la originea noastră latină. În cea a lunii februarie, chiar la început, arată că noi, românii, «păzim obiceiul» începerii anului în luna ianuarie, așa cum făcea și râmleanii ⁶⁴, iar în cea a lunii Martie, spre sfîrșit, arătînd că «râmleanii cei neluminați» cinsteau luna lui Martie «cu ramuri și cu flori», adaugă îndată, precizînd chiar, că «strănepoții lor (dinu liniia căroră și noi ne tragemu), după ce s-au luminatu i-au încununatu zilele cu flori de pomenirile sfinților» ⁶⁵.

Pe lîngă aceste probe și afirmații deschise cu privire la originea latină a românilor, — exprimată în această nouă formă chiar înaintea corifeilor Școlii Ardelene —, opera episcopului Chesarie și mai cu seamă Mineiele cu limba lor clără și curat românească, — retipărite în 1805, din pricina marelui solicitări, într-o nouă ediție la Buda de episcopul Iosif al Argeșului, ucenicul său —, circuliînd în toate părțile locuite de români — mai ales în Transilvania ⁶⁶, a dus o astfel de idee, — cea a

61. Intrucît în B.R.V., II, p. 241, nu este inserată și această «scară» cu «numărul anilor din arătarea scripturii», am folosit pe cea retipărită în *Mineiul lunii Februarie*, Buda, 1805 (filele nepaginate de la început).

62. N. Iorga, *Istoria Literaturii românești*, II, p. 589.

63. Pentru aceste ultime Predoslovii, semnate de episcopul Chesarie, să se vadă : B.R.V., II, p. 237—241 și 241—243 și *Mineiul lunii lui Februarie*, Buda, 1805 și *Mineiul lunii lui Martie*, Buda, 1805 (filele nepaginate de la început).

64. B.R.V., II, p. 237.

65. B.R.V., II, p. 243.

66. Alexandru Duju, *op. cit.*, p. 154 ; Pr. Mihai Manolache, *op. cit.*, p. 146—147 ; Ovidiu Papadima, *op. cit.*, p. 75.

descendenței noastre romane —, în masele largi ale poporului român mai mult decât a putut face aceasta opera cronicarilor de mai înainte și totodată ea a întărit în rindul acestora conștiința de unitate națională și dorul de a fi cindva, cu prilejul, desigur, al unei viitoare «prefaceri a stărilor», laolaltă în hotarele unuia și aceluiași stat unitar și național.

Deosebit de aceasta, episcopul Chesarie, făcându-și o seamă de ucenici ca : Filaret, ales în 1792 mitropolit al țării, Iosif și Grigorie Rîmniceanu, viitori episcopi de Argeș, — acesta din urmă și profesor la școala lui Gheorghe Lazăr —, Ilarion, și el episcop de Argeș, prietenul și sfetnicul lui Tudor Vladimirescu, Cronicarii Dionisie Eclesiarhul și Naum Rîmniceanu, Chiriac Rîmniceanu ș.a., a creat o adevărată școală de cultură «rîmniceană», prin care s-au purtat pe mai departe ideile și rîvna pentru cultura românească, propagate și desfășurată de inițiatorul ei ⁶⁷.

Pe cât se cunoaște, predoslovia Mineiului lunii Martie încheie opera originală a eruditului episcop rîmnicean, deoarece el, deși încă destul de tânăr și în plină activitate, deosebit de creatoare, acum două veacuri în urmă, a decedat, pe neașteptate, în ziua de 9 ianuarie 1780. Cu toate că, precum reiese din cele de mai sus, opera sa originală n-a fost prea întinsă, — moartea curmîndu-i zilele înainte de vreme —, ea este totuși destulă pentru a-i putea înscrie numele în galeria marilor cărturari ai vechii noastre culturi. Căci, înainte de toate, acest ierarh, «cucerit pînă la însuflețire de ideile mari ale secolului lui» ⁶⁸, a fost «un militant pentru cultura în limba națională», — pentru care a «pledat» și al cărei folos l-a arătat în prefața, de el alcătuită, a «Voroavei» din 1765 ⁶⁹ —, și «pentru cultură în general, singurul izvor de slavă adevărată» ⁷⁰, deoarece, precum afirmase în prefața Mineiului pe Noiembrie, «această slavă nu se supune vreamei, precum zidurile mănăstirești stricăciunii, ci aduce vreamea și stă împreună cu scurgerea soarelui, înnoindu-să cu tipariulu, carele, stricăcios fiind din fire și după alcătuire, dă nesticăciune la lucrurile lumii ceale stricăcioase» ⁷¹.

Prin ideile exprimate în predosloviile Mineiilor sale episcopul Chesarie este «unul dintre primii propagatori ai sentimentului național care va caracteriza întreaga literatură românească de după 1780» ⁷², iar prin «reflexiile asupra filozofiei istoriei» și prin meditațiile sale asupra timpului, el «dezvăluie o preocupare proprie veacului luminilor». De aceea, «prin ideile pe care le-a furnizat urmașilor săi și prin larga au-

67. Alexandru Dușu, *op. cit.*, p. 155 ș.u.; George Ivașcu, *op. cit.*, p. 293; Vlad Georgescu, *Ideile politice și iluminismul în Principatele Române 1750—1831*, București (Acad. R. S. România), 1972, p. 60.

68. Mircea Basarab, *Prefețele Mineiilor de la Rîmnice (1776—1780). Problema originii latine a poporului și a limbii române*, în «Mitropolia Olteniei», XIX (1967), nr. 9—10, p. 763.

69. B.R.V., II, p. 169—170.

70. Mircea Angheliescu, *Un filozof uitat*, p. 2.

71. B.R.V., II, p. 227.

72. Mircea Angheliescu, *Contribuții...*, p. 31.

diență de care s-a bucurat opera lui»⁷³, ierarhul nostru este socotit unul «dintre cei mai importanți» cărturari iluminiști munteni din cea de a doua parte a secolului al XVIII-lea, care încă din viață și, bineînțeles, că și după aceea și-a atras stima și aprecierea contemporanilor și a urmașilor. Poate chiar în ziua morții: 9 ianuarie 1780, ori mai târziu, de pildă, după semnătura ce puse la sfârșitul prefetei Mineiului pe Martie, Filaret, urmașul său la episcopie, cel ce i-a continuat lucrul, adăuga o notiță amintind acest sfârșit, în care Chesarie era înfățișat ca «plin de râvnă sffint părinte..., care cu mare dragoste fiind aprins spre folosul de obște», a dat în tipar Mineiele⁷⁴. Și tot el, Filaret, în predoslovie Mineiului pe Aprilie, «dat în stampă» între 9 dec. 1779 și 29 ian. 1780, reamintindu-și iarăși de înaintașul său, îl numește «luminătorul apus» și precizează că era «cu toată învățătura înpodobit»⁷⁵. Alți contemporani: Fr. Jos. Sulzer († 1791) și cronicarul Chesarie Daponte († 1784), spun, primul, că Chesarie era «un cititor asiduu al literaturii greacă și franceză»⁷⁶, iar al doilea, care fusese ajutat de ierarhul nostru să tipărească la Veneția în 1780, *Patericul Sfântului Grigorie Dialogul*⁷⁷, că era «un prelat învățat»⁷⁸.

În anul 1786, ierodiaconul Grigorie Rîmniceanu, învățăcelul lui Chesarie, imprimînd la Rîmnic un *Antologhion*, arăta în prefață că dascălul său a fost «unul din acei mai aleși ucenici ai prea Sfinții sale părintelui Grigorie mitropolitul Ungrovlahiei, îndestulat întru învățătura limbii elinești și latinești și a altora, pre supt aceastea, carele nu puțin folos pricinui patriei sale și în viață și după sfârșit»⁷⁹. După nouă ani, în 1795, într-o *Înștiințare a Soțietății filosofesti a neamului rumănesc în Mare Prințipatul Ardealului*, ca un omagiu adus «minunatului Chesarie» pentru meritele sale în perfecționarea limbii literare române, i se pomeneste numele alături de cel al lui Iancu Văcărescu⁸⁰. După aceasta, în 1797, Radu Tempea, «directorul școalelor neunite naționalicești prin Marele Prințipat al Ardealului», trecea în «Cuvîntare înainte» a *Gramaticii* sale printre cei «care au început a deștepta limba românească» și pe «vestitul Chesarie, episcopul Rîmnicului»⁸¹, iar doi ani mai apoi, în 1799, în ale sale *Observații de limbă rumănească*, Paul Iorgovici,

73. Algeria Simota, *op. cit.*, p. 178. Vezi și Alexandru Dușu, *op. cit.*, p. 155.

74. B.R.V., II, p. 244.

75. B.R.V., II, p. 254.

76. Citat după: N. Iorga, *Istoria Literaturii românești*, II, p. 585 și n. 3.

77. Cf. Alexandru Elian, *op. cit.*, p. 195 și nota 60.

78. C. Erbiceanu, *Cronicarii greci carii au scris despre români în epoca fanariotă*, București, 1890, p. 114; N. Iorga, *op. cit.*, p. 585.

79. Citat după: Alexandru Elian, *Din legăturile mitropolitului Moscovei Platon cu clerici români*, p. 195, n. 58.

80. Soțietatea filosofească a neamului rumănesc în Mare Prințipatul Ardealului, *Înștiințare, în Școala Ardeleană (Antologie)*, I, ediție critică de Florea Fugaru, București (Colecția «Lyceum», nr. 88), 1970, p. 209. Vezi și Ion Lungu, *Școala Ardeleană. Mișcare ideologică națională iluministă*, București, 1978, p. 384, 465.

81. Radu Tempea, *Gramatică romănească*, alcătuită de... Sibiu, 1797, în *Școala Ardeleană (Antologie)*, p. 214.

spre a-și fundamenta părerile privitoare la latinitatea limbii române, se referea și la Mineiele românești ale lui Chesarie⁸². Și tot ca un omagiu adus cărturarului nostru episcop trebuie socotit și faptul că în anul 1805 Mineiele rîmnicene au fost retipărite la Buda, prin grija lui Iosif al Argeșului, ucenicul său și cu «rîvna și cu osîrdia» oculistului, Ioan Molnar din Cluj și că în anii 1805 și 1808 prefața Psaltirii sale apărută la Rîmnic în anul 1779 a fost reprodusă în edițiile acestei sfinte cărți imprimate în acești ani la Sibiu⁸³.

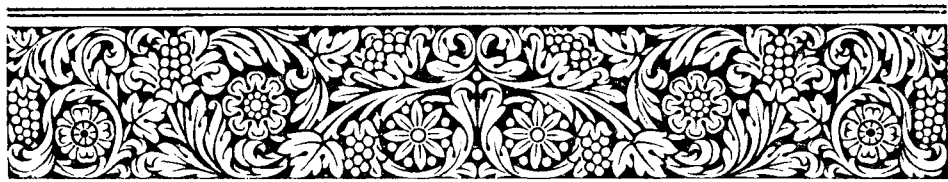
Toate acestea, desigur, precum și constatările ce, personal, pe la începutul acestui veac, N. Iorga, aplecîndu-se cu migală asupra operei episcopului Chesarie, a putut face cu privire la valoarea ei și la influența ce ea a avut în cadrul întregii culturii românești din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea au determinat pe acest mare istoric al nostru să numească răstimpul dintre anii 1750 și 1780 din istoria literară românească «Epoca lui Chesarie de Rîmnic»⁸⁴. Era un bine meritat omagiu ce se aducea acestui cărturar iluminist de frunte al culturii românești din secolul al XVIII-lea, la care, fără nici o rezervă, subscriem, cu toată convingerea și noi toți cei de azi.

82. Paul Iorgovici, *Observații la limba românească*, prin... fecute, Buda, 1799, în *ibidem*, p. 235.

83. Alexandru Dușu, *Coordonate ale culturii românești...*, p. 154, Ovidiu Papadima, *Ipostaze ale iluminismului românesc*, p. 75.

84. N. Iorga, *Istoria Literaturii românești*, II, p. 487 ș.u.

DIN TRECVTUL BISERICII ȘI PATRIEI NOASTRE

ÎNTREGIRI LA CUNOAȘTEREA VIEȚII BISERICEȘTI A ROMÂNILOR ÎN EVUL MEDIU (SECOLUL XIV)

ȘERBAN PAPACOSTEA

Raritatea izvoarelor scrise cu privire la românii nord-dunăreni în evul mediu, în vremea care precede constituirea statelor românești și chiar după încheierea acestui proces, se răsfrânge negativ și asupra cunoașterii vieții lor bisericești. Puținele documente care ne stau la îndemână în această privință ne îngăduie să cunoaștem unele date generale despre organizarea bisericească a românilor — existența mai multor episcopii în spațiul românesc în secolul XIII și apoi înființarea mitropoliilor statelor de sine stătătoare în secolul XIV, dezvoltarea vieții monahale și punerea ei în concordanță cu tendința dominantă în monahismul răsăritean, curentul isihast, confruntarea cu puternica presiune exercitată de catolicism îndeosebi prin intermediul regatului ungar, și rezistența față de această presiune; rămâne însă cu totul sau aproape cu totul necunoscută viața interioară a Bisericii, poziția clerului local în controversele de doctrină, ritualul urmat la săvârșirea tainelor, așadar particularismul liturgic, și alte aspecte ale vieții bisericești a românilor în îndelungatul răstimp al cristalizării vieții lor statale.

Două izvoare, publicate în urmă cu mai bine de cincisprezece ani dar rămase pînă de curînd neobservate în istoriografia noastră, revarsă un fascicol de lumină într-un domeniu aproape cu desăvîrșire cufundat în întuneric din pricina tăcerii cvasi-absolute a documentelor cu privire la acest aspect al trecutului nostru. Știrile care ne vin din aceste izvoare nu numai adaugă informație neașteptată la ceea ce se cunoștea despre viața noastră spirituală în secolul XIV, dar oferă și puncte de reazem solide pentru mai buna înțelegere a datelor anterior cunoscute. Operă a unui misionar franciscan, italian de origine, dar al cărui zel convertitor s-a consumat în cea mai mare parte în slujba regatului ungar, în a doua jumătate a secolului XIV, textele aduse în discuție în studiul de față sînt direct legate de masivul efort de realizare a «unității de credință» — se înțelege catolică — desfășurat în Ungaria și în teritoriile dependente de ea în această vreme.

Dezbinarea bisericească progresivă între Roma și Bizanț, proces complex și de lungă durată, a fost însoțită de o preocupare aproape continuă de restaurare a unității între cele două Biserici. Dar, departe de a fi fost suprimată de încercările de apropiere, prăpastia care le despărțea s-a adâncit neconținut. Inițiată pe terenul primatului și al concurenței pentru ariile de obediență, opoziția de interese și-a găsit teren de manifestare în divergențele dogmatice, pentru a se extinde apoi asupra deosebirilor de ritual. Treptat, de-a lungul secolelor, coborînd în adîncul vieții spirituale, divergențele și conflictul de interese între conducerile celor două lumi și între realitățile politice pe care se sprijineau au luat dimensiunile unui antagonism de civilizații, devenit el însuși o componentă esențială și durabilă a istoriei europene.

Cruciada, mișcare care a postulat explicit sau implicit restaurarea «unității» a agravat de fapt cezura între cele două Biserici și între lumile pe care le reprezentau. Contactul direct și de lungă durată între cruciați și lumea răsăritului ortodox a sporit conștiința marilor deosebiri care îi separau, a devenit prilej de nenumărate fricțiuni și ciocniri de interese și a alimentat puternic ostilitatea dintre cele două confesiuni¹. Asaltul și cucerirea Constantinopolului de către latini în 1204 — realizare a unui program care își croise loc încă dinainte în proiectele conducătorilor apuseni — a dat, prin consecințele sale imediate sau de lungă durată, o acuitate excepțională antagonismului, agravat de actul de forță al ocupației și de politica pe care noua situație i-a inspirat-o papalității. Controlînd direct, în urma cuceririi, centrul însuși al Bisericii răsăritene, papalitatea încearcă să suprime prin toate mijloacele schisma, considerată a fi fost lipsită de orice temei de drept acum, după dispariția patriarhiei grecești din Constantinopol². Începută prin subordonarea ierarhiei răsăritene față de Roma, noua politică a papalității s-a străduit, progresiv, să readucă la unitate bisericile răsăritene în toate privințele, inclusiv sub raportul ritualului³. Aplicarea acestui curs de politică ecleziastică în teritoriile bizantine intrate în stăpînirea cruciaților și pretutindeni în lumea răsăriteană, în sfera de influență a puterilor catolice, a făcut din înfruntarea celor două confesiuni și a componentelor lor definitorii simbolul marilor conflicte politice din acest spațiu.

Îndeosebi după repudierea de către Bizanț, revenit sub autoritate greacă în 1261, a unirii de la Lyon (1274) — scurtă reconciliere pe care masa populației și clerul grec nu au acceptat-o —, papalitatea nu a mai întrevăzut alte soluții pentru restaurarea unității decît cruciada de recucerire a Constantinopolului sau subordonarea totală, sub toate aspectele, a Bisericii răsăritene. Vremea papilor din Avignon a fost și cea a

1. W. Norden, *Das Papstum und Byzanz. Die Trennung der beiden Mächte und das Problem ihrer Wiedervereinigung bis zum Untergange des byzantinischen Reiches* (1453), Berlin, 1903; S. Kindlimann, *Die Eroberung von Konstantinopel als politische Forderung des Westens im Hochmittelalter. Studien zur Entwicklung der Idee eines lateinischen Kaiserreichs in Byzanz*, Zürich, 1969.

2. E. Winter, *Russland und das Papstum*, Berlin, 1960, p. 72.

3. W. de Vries, *Rom und die Patriarchate des Ostens*, München, 1963, p. 191.

maximei intransigențe a Apusului față de Răsărit în privința modalităților Unirii⁴.

Una din zonele cele mai puternic afectate de efortul papalității de a realiza Unirea, în sensul vederilor ei, a fost regatul ungar și aria sa de expansiune⁵.

La începuturile creștinării ei, Ungaria ezitase între Roma și Bizanț. Cuvîntul hotărîtor a aparținut însă în cele din urmă descendenței lui Arpad care, în persoana lui Geiza și, îndeosebi, a fiului său Ștefan, a optat pentru varianta apuseană a creștinismului, chemat să devină confesiunea oficială a regatului. Această opțiune nu a însemnat însă și dispariția de îndată a confesiunii răsăritene și nici măcar prigonirea ei; dimpotrivă, timp de două secole, ritul răsăritean și instituțiile care îi asigurau existența, bisericile și minăstirile, și-au menținut pozițiile în regatul ungar. Puternica masă de creștinătate ortodoxă pe care o cuprinsese regatul ungar sub autoritatea sa, vecinătatea teritorială a Bizanțului pînă la sfîrșitul secolului XII, poziția de mijloc pe care o ocupa Ungaria între Imperiul bizantin și cel apusean, au dat naștere unui echilibru extern și intern favorabil menținerii confesiunii răsăritene în hotarele sale. După 1204 însă, echilibrul s-a rupt și în această zonă ireversibil. Oscilantă încă sub ultimii arpadieni, prinși în vârtejul crizei interne a regatului și a situației create de invazia mongolă din 1241 și de urmările acesteia, politica confesională a regalității devine intransigentă sub dinastia angevină, care face din efortul de a reduce la catolicism marea majoritate a populației țării și a provinciilor dependente, una din direcțiile fundamentale ale regimului ei. Îndeosebi după restaurarea pozițiilor regalității, grav zdruncinate în tranziția de la o dinastie la alta, Carol Robert inițiază un vast prozelitism care nu atinge însă punctul culminant decît în timpul domniei fiului său, Ludovic de Anjou (1342—1382). În acțiunea necruțătoare a acestuia față de celelalte credințe din lăuntru regatului, idealul papalității angevine, exprimat prin formula *unitas fidei*, s-a imbinat cu efortul regalității de a asigura obediența populațiilor neungare, covîrșitoare numeric. Sub al doilea rege angevin al Ungariei,

4. W. de Vries, *Die Päpste von Avignon und der christliche Osten*, «Orientalia Christiana Periodica», XXX, 1964, 1, p. 85—128.

5. Din vasta bibliografie referitoare la situația creștinismului de rit răsăritean în regatul ungar în evul mediu cităm cîteva din lucrările mai însemnate: E. Darkó, *Byzantinisch-ungarische Beziehungen in der Zweiten Hälfte des XIII. Jahrhunderts*, Weimar, 1933; E. Ivanka, *Griechische Kirche und Griechisches Mönchtum im mittelalterlichen Ungarn*, în «Orientalia Christiana Periodica», VIII, 1942, p. 183—194; M. Gyóni, *L'Eglise orientale dans la Hongrie du XI-e siècle*, în «Revue d'Histoire Comparée», XXV, 1947, p. 42—49; Gy. Moravcsik, *The Role of Byzantine Church in Medieval Hungary*, în «American Slavic and East European History», VI, 1947, p. 134—152; Gy. Györffy, *Das Güterverzeichnis des griechischen Klosters zu Szávasszentdemeter (Srmska Mitrovica) aus dem 12. Jhr.*, în «Studia Slavica Acad. Scientiarum Hungaricae», V, 1959, p. 9—74; Aloisio L. Tăutu, *Griechische Klöster im mittelalterlichen Ungarn*, în «Acta Historica», Societas Academica Daco-Romana, IV, 1965, p. 43—66; J. P. Ripoché, *La Hongrie entre Byzance et Rome : problème de choix religieux*, în «Ungarn Jahrbuch», VI, 1974—1975, p. 9—23.

măsurile confesionale au luat caracter deosebit de coerent și de profund; ele au implicat aspecte decisive ale vieții social-politice și s-au transformat într-o realitate de lungă durată ⁶.

Regiunile din nord-vestul Peninsulei Balcanice, pe linia Dunării și a bazinului ei, au constituit unul din principalele terenuri de manifestare a prozelitismului catolic sub mantia protectoare a regalității ungare. Obiect de contestație între Ungaria și Bizanț ⁷, ele au devenit, după prăbușirea dominației bizantine la Dunăre, la sfârșitul secolului XII, motiv de înfruntare între regatul ungar și noile puteri care se afirmă în nord-vestul Peninsulei Balcanice, statul româno-bulgar și Serbia ⁸. Conflictul cu cel de al doilea țarat pentru regiunea Sirmium, cu centrele principale de la Belgrad și Branicevo, s-a transformat în antagonism total după ce Ioan Asan II a rupt legătura cu Roma, iar papalitatea a dat mandat de cruciadă regelui Ungariei, acordându-i dreptul de a anexa și Bulgaria ⁹; acum se manifestă hotărît în politica ungară intenția de cucerire a Vidinului, etapă a unui program balcanic mult mai larg. Până în ultimul sfert al secolului XIII, când regatul arpadian începe să se dezintegreze, sub acțiunea conjugată a factorilor interni de disoluție și a celor externi, dominația ungară în aceste regiuni a fost un prilej de continuă înfruntare cu Bulgaria și Serbia ¹⁰.

Pierdute în mare parte ca urmare a acestei crize prelungite, pozițiile nord-balcanice au fost recuperate după reconstituirea unității regatului de către Carol Robert. Expedițiile acestuia împotriva Serbiei ¹⁰ și mai

6. Pentru politica confesională a lui Ludovic de Anjou, cadrul de istorie generală în care s-a desfășurat și consecințele ei pe termen lung pentru românii din Transilvania, v. Ș. Papacostea, *La fondation de la Valachie et de la Moldavie et les Roumains de Transylvanie: une nouvelle source*, în «Revue Roumaine d'Histoire», XVII, 1978, 3, p. 389—407.

7. V. Laurent, *La Serbie entre Byzance et la Hongrie à la veille de la quatrième croisade*, în «Revue historique du sud-est européen», XVIII, 1941, p. 109—130; Gh. I. Brătianu, *Byzance et la Hongrie*, în «Revue historique du sud-est européen», XXII, 1945, p. 145—157; F. Dölger, *Ungarn in der byzantinischen Reichspolitik*, în «Archivum Europae Centroorientalis», VIII, 1942, 3—4, p. 315—342 (reprodus în vol. *Paraspora*, Ettl, 1961, p. 153—177); Gy. Moravcsik, *Les relations entre la Hongrie et Byzance à l'époque des Comnènes*, în vol. *Studia byzantina*, Budapeșt, 1967, p. 314—319; A. B. Urbansky, *Byzantium and the Danube Frontier*, New York, 1968.

8. Al. L. Tăutu, *Le conflit entre Johanitsa Asen et Emeric roi de Hongrie (1202—1204)*, (*Contribution à l'étude du problème du second empire valaque-bulgare*), în vol. *Mélanges Eugène Tisserant*, III, 2, Città del Vaticano, 1964, p. 367—393; J. R. Sweeney, *Innocent III, Hungary and the Bulgarian Coronation: A Study in Medieval Papal Diplomacy*, în «Church History», 42, 1973, p. 320—334.

9. Conflictul între regatul ungar și cel de-al doilea țarat, redeschis în 1231—1232, când regele Andrei II ocupă importantele centre de la Belgrad și Branicevo, a luat o nouă dimensiune după 1234, când papalitatea a investit regalitatea ungară cu misiunea de cruciadă în sud-estul Europei, în Bosnia, Slavonia și apoi și în Bulgaria, care părăsise unirea cu Roma; B. Homan, *Geschichte des Ungarischen Mittelalters*, II, Berlin, 1943, p. 111—112.

10. B. Homan, *Gli Angioini di Napoli in Ungheria, 1290—1403*, Roma, 1938, p. 126—127.

ales cele ale fiului său, Ludovic I¹¹ — atât împotriva regatului sîrb cît și a Vidinului — au readus însemnate teritorii sud-slave sub controlul regatului ungar.

O conjunctură deosebit de favorabilă se crease astfel pentru reluarea și adîncirea efortului misionar în aceste teritorii în care vicisitudinile frecvente ale dominațiilor politice s-au împletit permanent cu alternanțe ale influențelor confesionale. Cel mai de seamă și cel mai cunoscut efort de a impune aici catolicismul aparține vremii lui Ludovic de Anjou, îndeosebi anilor care au urmat cuceririi Vidinului de către oștile régale (1365), cînd expansiunea regatului în direcția Peninsulei Balcanice, programul de cruciadă și «unirea bisericească» s-au îmbinat strîns în politica regelui. Rolul de căpetenie în încercarea de a smulge credinței căreia îi aparținea masa populației din teritoriile sudice ale regatului ungar, dintre care unele de curînd cucerite, și de a o aduce în obediența catolicismului, a revenit acum ordinului franciscan, din rîndurile căruia s-a evidențiat, în cadrul acestui efort, italianul Bartolomeu de Alverna, vicarul Bosniei.

Înființat în 1340, vicariatul Bosniei, subdiviziune teritorială a ordinului franciscan, a cuprins în a doua jumătate a secolului XIV — vremea maximei sale întinderi — o parte din teritoriile sudice dependente de regatul ungar, în care masa covîrșitoare a populației era străină catolicismului: Bosnia, provincie tradițional «eretică», Ozora, Macva, teritoriile țaratului de Vidin, în măsura în care și cît timp s-a aflat sub controlul direct sau indirect al Ungariei, și banatul Timișoarei¹². În rîndurile populațiilor din aceste teritorii, bosniaci, sîrbi, români și bulgari și-a exercitat activitatea și zelul misionar, timp de cîteva decenii, vicarul *Bosniei*, Bartolomeu de Alverna¹³. În activitatea acestuia, politica papilor din Avignon, de realizare a «unității bisericești» prin orice mijloace, și efortul regatului ungar de a-și impune dominația asupra unor populații care nu o acceptau de bună voie, s-au îmbinat perfect.

11. Pentru expansiunea ungară în nordul Peninsulei Balcanice sub Ludovic I de Anjou, v. între altele: A. Huber, *Ludwig I von Ungarn und die Ungarischen Vasallenländer*, în «Archiv für österreichische Geschichte», XXXVI, 1885, 1—2, p. 1—44; B. Hóman, *Gli Angioini di Napoli in Ungheria, 1290—1403*, p. 382—388; M. Holban, *Contribuții la studiul raporturilor dintre Țara Românească și Ungaria angevină (Rolul lui Benedict Himfy în legătură cu problema Vidinului)*, în «Studii și materiale de istorie medie», I, 1956, p. 7—62.

12. Vicariatul Bosnia era împărțit în mai multe custodii, nominalizate în listele de provincii (*provinciale*) ale ordinului în sec. XIV; L. Waddingus, *Annales minorum seu trium ordinum a S. Francisco institutorum*, IX (1377—1417), Quaracchi, 1932, p. 294—296, unde sînt enumerate custodiile vicariatului Bosniei, cu așezările franciscane. În cadrul custodiei Bulgariei se aflau următoarele așezări franciscane: Severin, Orșova, Caransebeș, Srim (probabil Ceri), Govăjdia; în custodia Cuvin se aflau așezările Armeniș, Cuvin și Chran (probabil Horoș), v. și *Acta Gregorii P. P. XI (1370—1378)*, ed. A. L. Tăutu, Roma, 1966, p. 66. În această vreme, autoritatea vicarului Bosniei s-a extins și asupra Hațegului și a Țării Românești; *Ibidem*, 64—66.

13. Date sumare cu privire la biografia lui Bartolomeu de Alverna, în introducerea la ediția scrierilor sale recent descoperite, Dionysius Lasic, O.F.M., *Fr. Bartholomaei de Alverna, Vicarii Bosnae 1367—1407, quaedam scripta hucusque inedita*, în «Archivum Franciscanum Historicum», LV, 1962, 1—2, p. 59—81.

Direct legate de activitatea sa de misionar sînt cele cîteva scrieri care ne-au rămas de pe urma lui, dintre care trei au fost descoperite în timpul din urmă în Biblioteca Universității din Basel. Cea dintîi dintre aceste noi scrieri ale lui Bartolomeu de Alverna, consacrată purcederii Sfîntului Duh, cuprinde variațiuni pe această temă centrală în înfruntarea dintre cele două Biserici pe planul dogmei¹⁴. Reformulare a tradiționalei poziții catolice în această chestiune și lipsită de originalitate, scrierea era probabil destinată să ofere argumente misionarilor franciscani din subordinea sa în dezbaterile susținute cu reprezentanții locali ai Bisericii răsăritene. Cu totul alta e însemnătatea, datorită elementelor concrete și referitoare la situațiile locale pe care le cuprind, a celorlalte două scrieri, dintre care una înfățișează ceea ce autorul numește «erorile» și «ereziile» schismaticilor sîrbi, bulgari și români din regatul Ungariei¹⁵, iar cealaltă, complementară, furnizează argumente în favoarea convertirii silite a amintirilor «schismatici»¹⁶. Acest din urmă text, care ne îngăduie să surprindem aspectele și implicațiile politice ale convertirii, a format, parțial, obiectul unei cercetări anterioare¹⁷. Cel consacrat «erorilor» constatate de autor în credința și practica bisericească a popoarelor amintite ne apropie de realitățile vieții lor spirituale în această vreme. Observațiile autorului se întemeiază pe contactul său direct cu realitățile locale și în parte sînt rezultatul controverselor susținute cu reprezentanții clerului și ai populației din regiunile aflate în vicariatul său; e ceea ce conferă un considerabil spor de valoare informațiilor din scrierile sale cele mai recent ieșite la iveală cu privire la viața bisericească a celor trei popoare¹⁸.

*

La loc de frunte în confruntarea locală dintre cele două confesiuni, ca și în cadrul ei general de altminteri, se afla firește refuzul lui *filioque* de către reprezentanții bisericești ai celor trei nații, care urmau în această privință învățătura Bisericii răsăritene, deși, potrivit polemistului franciscan, își luau anumite distanțe față de tradiția acesteia, dar în chip confuz¹⁹.

Urmează, cum era de așteptat, contestarea primatului papei și al caracterului universal al Bisericii romane, punct decisiv întrucît le implica,

14. *Septem suppositiones et rationes de processione Spiritus Sancti ex Patre Filioque*, la D. Lasic, *op. cit.*, p. 63—65; titlul e atribuit scrierii de editor.

15. *Errores schismaticorum orientalium*, la D. Lasic, *op. cit.*, p. 66—68; titlul e atribuit de editor. Fraza introductivă a autorului la acest text e de fapt un titlu mult mai cuprinzător și mai precis: «Isti sunt errores et haec sunt haereses istorum schismaticorum atque haeticorum: Rascianorum, Bulgarorum atque Vlachorum in regno Hungariae» (citat în continuare sub titlul prescurtat *Errores*).

16. *Epistula fratribus Vicariae Bosnae*; D. Lasic, *op. cit.*, p. 68—81; titlul e atribuit scrierii de editor (citat în continuare sub titlul prescurtat *Epistula*).

17. Ș. Papacostea, *op. cit.*

18. Pentru celelalte scrieri ale lui Bartolomeu de Alverna, v. D. Lasic, *op. cit.*, p. 60—62.

19. «Primo, ipsi Spiritum Sanctum nullo modo credunt a Patre et Filio procedere, sicut Graeci; et auctoritatibus Graecorum doctorum non credunt, et confuse hoc loquuntur», *Errores*, p. 66.

practic, pe toate celelalte ; mai mult încă, interlocutorii franciscanilor învinuiau de apostazie pe papă și întreaga ierarhie superioară a bisericii apusene²⁰. Potrivit exponenților Bisericilor locale, patriarhul de Constantinopol e capul legitim al tuturor Bisericilor, iar căpeteniile lor bisericești, patriarhii lor, se află în adevărata unitate a Bisericii²¹.

Contestarea primatului papal și a caracterului universal al Bisericii romane atrăgea, firește, și negarea universalității ritualului latin pe care, din secolul XIII tot mai insistent, Roma încerca să-l impună Bisericilor răsăritene intrate în raza ei de acțiune. Cu deosebită tărie par să fi apărut reprezentanții Bisericilor locale ale celor trei popoare specifice lor în materie de ritual, contestând categoric aserțiunea misionarilor potrivit căreia mântuirea nu se poate dobândi decât în sinul Bisericii romane și urmînd ritualul acesteia ; combătînd cu tărie acest punct de vedere, ei susțineau că «fiecare om se poate mîntui în ritul său»²².

Prin refuzul de a recunoaște autoritatea Bisericii romane și a clerului ei, Bisericile răsăritene — în cazul de față cele ale românilor, bulgarilor și sîrbilor — s-au îndepărtat, prin forța lucrurilor, potrivit autorului, de singurul ritual autentic, cel apusean. Urmare a acestei abateri, susține el, săvîrșirea Tainelor a fost grav viciată în practica clerului ortodox și e, în consecință, lovită de nulitate. Botezul, aspect principal al confruntărilor între Apus și Răsărit pe terenul ritualului, reține cu precădere atenția vicarului Bosniei, în cadrul criticilor formulate la adresa reprezentanților Bisericilor locale și a «erorilor» comise de ei.

Autorul constată varietatea foarte mare a modalităților botezului și a formulelor invocate la botez de preoții locali, în rîndul cărora, afirmă el, «cu greu vei găsi din douăzeci, doi, care să boteze în același chip». Absența, în această privință, a unui ritual unic, fie el și cel bizantin, a lăsat teren liber adaptărilor și inițiativelor locale, formulelor variate, din care Bartolomeu de Alverna și-a cules cîteva exemple²³. Tot atît de

20. «Secundo, unam sanctam catholicam e apostolicam ecclesiam non credunt, dicentes quod beatus Petrus et successores non sunt principales super Christianitatem, sed unusquisque Apostolus et Patriarcha aequali funguntur auctoritate» ; «Septimo, dicunt, quod Papa et Romana ecclesia non est caput omnium ecclesiarum, sed dicunt eum esse apostatam a fide et omnes Episcopos ecclesiae Latinae» ; *Ibidem*, p. 66 și 67.

21. «Et quod Patriarchae eorum sunt in vera unitate ecclesiae et Constantinopolitanus est caput omnium (ecclesiarum), mundi» ; *Ibidem*, p. 67.

22. «Tertio asserunt unumquemque hominem posse salvari in suo ritu, quia dicunt impossibile fieri, quod Deus omnes alios homines damnaret praeter christianos» ; *Ibidem*, p. 66 ; consecvent, autorul rezervă termenului de creștin accepția de membru al bisericii romane.

23. «Sed unusquisque format sibi verba, sicut sibi videtur ; et dum infundit aquam super caput baptizandi, unus legit : «Beati quorum» ; alter : «Asperges me» ; alter legit : «Quotquot baptizati estis, Christum induistis» ; alter vero «Alleluia» tribus vicibus ; aliter : «Baptizatur servus Dei nomine sancti Petri vel Demetrii», sicut vult, quod habeat nomen. Et de XX vix invenies duos concordantes in baptizando, sed unusquisque laudat se super alios. Et tot truhpas super baptizando faciunt, quod christiano intelligenti abominabile est scire aut videre» : *Errores*, p. 66. Problema botezului a ocupat din secolul XIII un loc de frunte în polemica dintre cele două biserici ; problemă de ritual, concretă, care a luat proporții excepționale în vremea înfruntării lor directe, pretutindeni unde o populație de rit răsăritean a intrat sub dominația unei puteri catolice cu veleități de prozelitism, deosebirile în săvîrșirea botezului erau accesibile unui număr mare de locuitori, firește mult mai mult decât dogmele controversate. Contes-

regretabil i se pare autorului faptul că localnicii nu recunoșteau decît preoților dreptul de a boteza, inclusiv în cazurile de forță majoră, și că nu admiteau botezul decît după cel puțin opt zile de la nașterea copilului²⁴.

Alte «erori» constatate și încriminate de Bartolomeu de Alvema în practica religioasă a celor trei popoare prinse în obiectivul investigației sale privesc prepararea mirului și interpretarea funcției mirungerii. Potrivit interlocutorilor săi — în cazul de față el citează pe episcopul, preoții și călugării din Vidin —, pregătirea mirului era prerogativa ex-

țarea de către cele două biserici a validității formulei aplicate la botez de biserica rivală a pus în discuție legitimitatea chipului de săvîrșire a acestui act capital în procesul mîntuirii. De aici, în același timp, gravitatea și ecoul foarte larg, s-ar putea spune popular, al polemicii în jurul formulei botezului. Primele investigații cu caracter sistematic asupra formulei orientale a botezului par a fi fost întreprinse de curia romană în rîndurile greacății suditalice, cel dintîi fragment de populație de rit răsăritean smuls obedienței Patriarhiei constantinopolitane. Cercetările întreprinse aici din ordinul papei Grigore IX au dat în vileag deosebirea între formula latină «ego te baptizo», care atribuie un rol însemnat sacerdoțiului, și cea greacă «Βαπτίζηται», care estompează mult acest factor. După ezitări inițiale, Grigore IX a condamnat formula greacă: «Graeci qui sub hac forma verborum «baptizetur talis in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti» baptizati ab aliquo extiterunt, non sunt, cum non fuerint secundum formam evangelicam, baptizati et ideo tam illos quam de cetero baptizandos sub hac forma: «ego te baptizo in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti» precipimus baptizari»; cu rigurozitate, papa conchidea: «cum una sit fides, unum baptismum et una esse debet in hoc sacramento conformitas»; vezi G. Gianelli, *Un documento sconosciuto della polemica tra Greci e Latini intorno alla formula battesimale*, în «Orientalia Christiana Periodica», X, 1942, p. 150—160.

• Încă dinainte, grecii, care contestau formula apuseană a botezului, îi rebotezau în ritul lor pe cei botezați după ritul apusean, așa cum constată conciliul IV Luteran: «Baptisatos etiam a Latinis et ipsi Graeci rebaptisare ausu temerario praesumebant, et adhuc, sicut accepimus, quidam agere hoc non verentur»; *Acta Innocentii P.P. III (1198—1216)*, ed. Th. Halusiynskiy, Città del Vaticano, 1944, p. 482; pentru contestarea valabilității botezului latin, prin «aspersiune», de către Biserica răsăriteană, v. scrisoarea patriarhului Calist al Constantinopolei către biserica bulgară (15 dec. 1355), citată de către O. Halecki, *Un empereur de Byzance à Rome*, Varșovia, 1930, p. 52; cazuri de rebotezare, după ritul grec, a unor catolici, imputate de Innocențiu VI lui Ștefan Dușan, în 1353; *Acta Innocentii P.P. VI (1352—1362)*, ed. Al. L. Tăutu, Città del Vaticano, 1961, p. 51.

Proporții excepționale a luat însă procesul rebotezării în aria dominată de Ungaria, în secolul XIV, îndeosebi sub Ludovic de Anjou. La Vidin, cucerit în 1365, călugării franciscani au procedat la rebotezarea în masă a populației, ceea ce avea să provoace reacția violentă a acesteia, cînd Vlaicu, domnul Țării Românești, a alungat garnizoana ungară din cetate. După evenimentele din 1376—1377, înfrîngerea răscoalei popoarelor subjugate, operația rebotezării a luat proporții generale; e indicată pentru un singur an, cifra de 400.000 suflete supuse rebotezării; *Epistola*, p. 74—75. Pentru a satisface îndoiala, «dubiul», unora din însăși tabăra catolică, cu privire la legitimitatea și utilitatea operației, cu atît mai mult cu cît, în principiu, botezul e nereiterabil, a fost elaborat conceptul de «botez condiționat», adică valabil numai dacă botezul prim nu respectase formele canonice: «si baptizatus es, non te rebaptizo, sed si nondum baptizatus es, ego te baptizo in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti Amen»; *Acta Gregorii P.P. XI (1370—1378)*, p. 193. Cît arbitrar a domnit în aplicarea acestor directive, date fiind și divergențele în conducerea catolică a regatului, e lesne de înțeles.

24. «Sexto, quod quacumque necessitate faciente, nullus dicunt potest baptizare, nisi sacerdos. Item nullus debet baptizari, etiam si mors immineat, nisi sint completi octo dies a suo ortu usque ad diem baptismi. Et plures et similes errores dicunt de baptismo»; *Errores*, p. 67.

clusivă a patriarhului. Cum, în asemenea condiții, mirul nu era întotdeauna lesne de procurat, el era conservat cât putea dura, chiar și douăzeci de ani, afirmă autorul, și la nevoie era sporit cu grăsime animală și vegetală. Majoritatea interlocutorilor localnici ai franciscanilor afirmău că doar ungerea conferă validitate botezului și că fără aceasta, chiar efectuată conform formulelor în vigoare, Taina e lipsită de valoare. Dar în această privință, misionarul franciscan constată și opinii discordante, pe care însă nu se simte îndatorat să le expună mai în-deaproape²⁵.

Alt domeniu al ritualului local, care a reținut atenția polemistului franciscan, e cel legat de săvârșirea cuminecăturii. «Al optulea — în înșiruirea «erorilor» și «erezilor», arată el — ei înfăptuiesc ritualul cu intenția de a sfinți Trupul lui Hristos — care, potrivit sîrbilor se numește *brasansa* și potrivit bosniecilor în același chip, iar potrivit bulgarilor și românilor se numește *komka*²⁶ —, prin aceste cuvinte pe care le rostesc în chip impur, cînd își pregătesc potirul și piinea dospită: «Ca o oaie spre jungiere...» etc. Iar asupra potirului în care se află vinul, spun: «Și unul din ostași cu sulita coasta Lui a împuns și îndată a ieșit sînge și apă». Și atunci cred ei că atunci (așa în text) este trupul și sîngele lui Hristos. Și după Epistolă și Evanghelie slujitorii ies din altar și întreg poporul se prosternează la pămînt, adorînd ca și cum ar fi Dumnezeu și Trupul lui Hristos. Și cînd după aceea se cîntă Praefatio și Sanctus și se citește în taină Canonul, iar cuvintele sacramentale se citesc atît de tare încît tot poporul le poate auzi și înțelege, ei însă nu îngenunchează și nici nu adoră căci zic: «Am adorat mai înainte». Și atunci a fost mai înainte, cînd au adorat doar vin curat și piine curată. Și în această materie cei mai mulți împărtășesc multe erori prosteste și se deosebesc între ei. Unii păstrează struguri tot anul, precum românii. Și cînd vor să slujească liturghia, storc unul sau mai multe boabe din acel strugure deasupra potirului, spunînd că așa trebuie să fie. Alții pun mai multă apă sau tot atît cît și vin; alții cînd socotesc (pun) *năut*; alții (amestecă) cu mied; alții cu vin făcut din ierburi; și alții cu vin curat, fără apă;

25. «Quinto, chrisma eorum est de XX annis, aut tantum quantum substantia potest durare. Et secundum opinionem eorum, non potest fieri ab aliquo Episcopo nec Metropolitano, nisi a Patriarcha. Haec est conclusio Episcopi schismaticorum et omnium calugerorum litteratorum et sacerdotum suorum de Vidino et quod sit de XX herbis. Sed et sacerdotes istius regni, quando deficit eis chrisma, augmentant aut cum arvina, vel medullis, vel oleo canapi. Ei circa chrisma diversi diversimodo sentiunt. Et aliqui dicunt, quod numquam potest fieri baptizatus, nisi chrismetur, asserentes, quod maior virtus est in chrimate quam in infusione aquae, etiam cum verbis ordinatis. Et pauci discordant in hoc, respectu contrarie partis»; *Errores*, p. 66—67. Într-o formă mai sumară, obiecția cu privire la prepararea mirului e adresată «grecilor» în general, cu un secol mai devreme, de un alt text polemic catolic: «Item raro conficiunt chrisma. Apponunt ibidem multitudinem specierum, cum tamen debent esse contenti oleo et balsamo»; H. Finke, *Konzilienstudien zur Geschichte des 13. Jahrhunderts*, Münster, 1891, p. 118.

26. Pentru preluarea în slava veche a termenului de *komka* și *komkati* din latinul *communicare*, probabil în spațiul panonic-danubian, v. Fr. Miklosich, *Die christliche Terminologie der slawischen Sprachen*, în «Denkschriften der Kirchlichen Akademie der Wissenschaften», 1876, p. 31.

și fiecare după cum i se pare. Dar oricum, (s-a afirmat) în chip conclusiv de către doi, de către un episcop, de către un arhiepiscop, în Serbia, și de către preoții lor, că prin aceste cuvinte se face Trupul lui Christos: «Precum oaia» etc., iar Singele: «Și unul dintre oșteni». Și astfel se afirmă în general de către acești eretici din regatul ungarilor»²⁷.

Legată de cuminecătură e chestiunea, atât de controversată între cele două Biserici, a folosirii pîinii dospite; autorul constată, firește, afirmarea categorică de către interlocutorii săi localnici a împărtășirii exclusiv în acest chip, practică în legătură cu care înregistrează o tradiție, neîndoielnic populară, cu privire la o a doua cină în cursul căreia, spre deosebire de cea dintâi, Iisus Hristos ar fi folosit pîine dospită²⁸.

Decisiv însă pentru soarta pe termen lung a convertirii avea să fie efortul de a subordona sau de a elimina clerul ortodox din teritoriile cuprinse în vicariatul Bosniei; scrierile lui Bartolomeu de Alverna, care

27. «Octavo, formam cum intentione consecrandi corpus Christi, quod secundum Rascianos vocantur brasansa, et secundum Bosnenses eodem modo; sed secundum Bulgaros et Vlachos vocatur komka. Per ista verba, quae dicunt impuro modo, quando parant suum calicem cum pane fermentato: «Sicut ovis ad occisionem ductus» etc. Super calicem vero, ubi est vinum, dicunt: «Et unus militum lancea latus eius aperuit, et inde exiit sanguis et aqua». Et tunc credunt, quod tunc est corpus et sanguis Christi. Et post epistolam et evangelium exeunt ministri de cancello, et totus populus prosternitur se ad terram, adorantes tamquam Deum et corpus Christi. Et cum postmodum cantantur Praefatio et Sanctus, et Canon legitur submisso, et verba sacramentalia leguntur tam alta voce, quod totus populus potest audire et intelligere. Sed non flectunt genua neque adorant, quia dicunt: «Prius adoravimus». Et tum fuit prius, quando adoraverunt purum panem et vinum. Et circa istam materiam habent plurimi multos fatuos errores, et sunt inter se diversi. Aliqui servant uvas per totum annum, sicut Vlachi. Et quando volunt letorgiare missam suam, unum granum aut plures exprimunt super calicem de illa uva, dicentes, quod sic debet esse. Alii autem plus ponunt de aqua vel tantumdem, quantum de vino. Alii autem quando eis placet cicera. Alii cum medone. Alii cum confecto vino de herbis. Et alii cum puro vino absque aqua. Et unusquisque sicut sibi videtur. Sed quidquid sit, a duobus, uno Episcopo et altero Archiepiscopo, in Rascia deinde fuit conclusive et a sacerdotibus eorum, quod ex istis verbis conficitur corpus Christi: «Sicut ovis» etc.; et sanguis: «Et unus militum». Et sic dicitur communiter ab ipsis haereticis de regno Hungarorum»; *Errores*, p. 67—68.

Afirmațiile atât de categorice ale lui Bartolomeu de Alverna cu privire la săvârșirea tainei cuminecături la cele trei popoare de rit oriental aflate sub autoritatea sa misionară fie vădesc o practică liturgică inspirată dintr-o confuzie cu privire la momentul liturgic esențial, fie o confuzie a autorului, nu străină de spiritul polemic al scrierii sale. Evident, doar studii de specialitate asupra evoluției cultului liturgic în aria ortodoxiei balcanice și dunărene — în măsura în care documentația disponibilă îngăduie astfel de investigații — vor putea aduce răspunsul convenit cu privire la afirmația franciscanului italian. Pentru ingenunchierea credincioșilor și venerarea darurilor la Vohodul mare, la Bizanț, și pentru justificările invocate de unii teologi bizantini în favoarea acestei practici, v. P. Vintilescu, *Liturgierul explicat*, București, 1972, p. 204—205; pentru varietatea formelor cultului liturgic în Biserica răsăriteană, de la popor la popor, v. E. Braniște, *Unitate și varietate în cultul liturgic al bisericilor ortodoxe autocefale*, în «Studii teologice», VII (1955), 7—8, p. 423—444; pentru unele adăsurii spontane la cult, v. Idem, *Despre «inovații» în săvârșirea serviciilor divine*, «Studii teologice», V (1953), 3—4, p. 279—303.

28. «Nono, dicunt, quod Christus confecit corpus suum in azimo prius, sed postmodum fecit eadem nocte unam cenam secrete, in qua confecit cum fermento. Quapropter numquam debet fieri corpus Christi nisi cum fermento»; *Errores*, p. 68.

ne aduc în această privință câteva din revelațiile lor cele mai însemnate, stau mărturie a înțelegerii de către misionarul franciscan a rolului hotărâtor pentru opera pe care o întreprinsese, a încercării de a «soluționa», în sensul preconizat de el, problema clerului ortodox.

Repetînd argumentele și, pe alocuri, și formulele unora din predecesorii săi — argumente și formule care aveau de altminteri să apară și în unele scrieri polemice mai târzii — Bartolomeu de Alverna înpută clericilor «schismatici», români, bulgari și sîrbi, faptul că popoarele păstorite de ei se mențineau în starea de «schismă» și rezistau efortului de a le converti. Pentru autor, acești preoți, nefiind canonic consacrați, sînt, prin forța lucrurilor, «falși preoți» (falsi sacerdotes)²⁹. Acești «preoți falși», adaugă el, nu respectă formele consacrate la săvîrșirea Tainelor, nici pe cele latine și nici măcar pe cele grecești — bizantine —, îndeosebi în privința botezului, și nu se încadrează, așadar, în nici una

29. «Quod vero obicitur de sacerdotibus et prima eorum fide, dico, quod si illi eorum sacerdotes essent rite ordinati, et in illa eorum secta esset aliqua spes salutis, recte obiceretur. Sed, cum sint falsi et deceptores, et iam propter suam rusticitatem perdidierunt omnem ritum ecclesiasticum et formam sacramentorum, maxime inter istos Sclavos et Vlachos, ut dicitur infra, et populus ille in hac secta salvari non possit, maxime, qui credunt suam sectam meliorem nostra. Nec Ecclesia baptizati (sunt). Et adhuc, (si) essent, vel feruntur, baptizatos se (esse) crederent. Ex quo extra Ecclesiam unitatem morantur, salvari non possunt, potissime adulti cum calugis Ecclesiam blasphemantes»; *Epistola*, p. 71—72.

Încă din secolul XIII, în vremea expansiunii la sud și răsărit de Carpați a regatului ungar, papalitatea a contestat canonicitatea clerului local. În mult discutatul act din 14 noiembrie 1234, papa Grigore IX constata existența unor pseudoepiscopi ai românilor, «care țin ritul grecilor», și cerea înlocuirea lor printr-un vicar al episcopului cumanilor; Hurmuzaki, I, 1, p. 132—133; DRH, D, I, p. 20—21.

Desigur, așa cum s-a susținut de curînd, «pseudo-episcopii noștri erau, așadar, firește, socotiți ca atare nu pentru că erau de rite grec, n-ar fi avut un sediu stabil ori ar fi reprezentat o concurență periculoasă pentru titularul diecezei cumanilor, ci numai datorită faptului că nu fuseseră sfințiți în chip canonic»; R. Constantinescu, *Note privind istoria bisericii române în secolele XIII—XV*, în «Studii și materiale de istorie medie», VI, p. 189; totuși nu trebuie pierdut din vedere că argumentul nu era decît o modalitate de a contesta clerul «schismatic». În fapt, pentru Roma, ca și pentru Bizanț de altminteri, pseudo-episcopii, pseudo-preoții, pseudo-călugării, sînt, esențial, cei care se află în afara legitimității bisericesti pe care o recunoșteau, sau mai exact, o revendicau cele două centre. «Pseudo-preoți» și «pseudo-episcopi» apar și în secolul XV, în Transilvania, cu prilejul noului și puternicului val de prozelitism catolic prilejuit de cruciada antiotomană și de acțiunea franciscanului Ioan de Capistrano în spațiul nostru, în 1455—1456. Din nou e afirmată convingerea că izgonirea clerului ortodox e condiția *sine qua non* a convertirii românilor: «Valachi difficulter reduci poterant, dum pseudo presbyteri perpetuos instillabant errores, atque hi hauriebant a pessimo et subdolo viro, Joanne de Capha Wladica, pseudo episcopo, summae auctoritatis in populo». Capistrano îl convinge pe Iancu de Hunedoara «ut e suis dominiis pseudo presbyteros expelleret, et Wladicam tandem comprehenderet...»; sugestie care a devenit hotărîre scurt timp după aceasta. Ca și alții alții din predecesorii și urmașii săi, Ioan de Caffa era învinuit că nu respecta nici ritualul roman, nici cel grec: «Hic gerebat cum multitudine sequacium et complicitum suorum neque Romanum neque Graecum ritum tenebat»; L. Waddingus, *Annales Minorum*, XII, (1448—1456), Quaracchi, 1932, p. 365—366; pentru ierarhia noastră bisericească medievală, v. M. Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, ed. a 2-a, București, 1978, p. 49—104.

din cele două «legitimități» bisericești medievale³⁰. Constatarea acestei «necanonicități» a clerului și, pe cale de consecință, a «nulității» Tainelor pe care le săvârșea — de unde și justificarea rebotezării localnicilor — e consolidată de autor prin invocarea unor autorități din lumea bizantină, corect sau abuziv citate. Potrivit autorului, însuși împăratul Ioan V. Paleologul, cu prilejul călătoriei sale la Buda, în iarna anului 1365—1366, ar fi justificat rebotezările, sub pretextul că clericii locali nu respectau «nici forma greacă și nici pe cea romană». Mai vehementă încă ar fi fost, potrivit lui Bartolomeu de Alverna, luarea de poziție a călugărilor greci sosiți de curind în părțile Banatului; aceștia ar fi constat categoric calitatea sacerdotală a clericilor din partea locului³¹.

Cercetarea clerului ortodox, cu prilejul mării opere de convertire silită întreprinsă în ultimii ani de domnie ai lui Ludovic de Anjou, nu a dat la iveală, din totalul de patru sute de preoți investigați, nici unul care să cunoască și să folosească în practica liturgică ritualul consacrat, afirmă, în aceeași ordine de idei, polemistul franciscan³². În aceste condiții, susține el, Tainele săvârșite de acești «pseudo-preoți», sînt nule, iar masa încredințată grijii lor duhovnicești e condamnată. Mai grav încă i se pare faptul că mulți catolici, care trăiau în acest mediu, îmbrățișau credința și ritualul localnicilor și le urmau soarta³³.

30. «Ad hoc dicendum, quod, si formam istam Graecorum servarent, scilicet: «Baptizatur servus Christi in nomine» etc., numquam aliquem baptizaremus. Sed pro certo reperimus per multas examinationes et vias, quod isti sacerdotes Sclavorum propter ignorantiam et rusticitatem nullam debitam formam et certam servant, et illam quam sciunt non applicant ad materiam. Immo, altero anno, quando rex CCCC-ta milia baptizavit inter quadringentos sacerdotes schismaticos non fuerunt inventi, (qui) formam servarent»; *Epistola*, p. 74—75.

31. «Etiam Ioannes, imperator Constantinopolitanus, quando ad regem venit, dixit, audientibus multis: «Bene facit rex baptizare istos Sclavos, quia nec Graecam nec Romanam formam sequuntur». Insuper pridie in Ceni coram fratribus nostris dixerunt calugeri, venientes de confinibus Graeciae, contra istos sacerdotes: «Isti non sunt sacerdotes sed canes; nec vere baptizant. Propterea nos eos baptizamus sub conditione, quia non dicitur iteratum, quod ignoratur esse factum». Dato etiam, quod quidam eorum bene baptizarent, maxime quia noviter calugeri expulsi Atmetis de Graecia per istas partes aliquos docuerunt. Tamen quia pauci sunt, eos distinguere ab aliis non possumus. Et cum etiam hoc esset, magna intricatio in tali examine (esset), nec reputarent se suscipere veram fidem, nec sub conditione baptizarentur. Et omnia fiunt pro bono; nec ex hoc iteramus baptismum, nec abutimur sacramentis, quia non fides sacramentis, sed sacramenta fidei deserviunt»; *Epistola*, p. 75. Editorul textului identifică localitatea Ceni din textul lui Bartolomeu de Alverna cu Cenei, în Banatul Timișoarei; mult mai probabilă e însă identificarea cu Chery, important centru în această vreme și sediu al unei așezări franciscane; vezi C. Suci, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, II, București, 1968, p. 310.

32. Vezi nota. 30.

33. «Insuper, dicti schismatici non solum ipsi pereunt, sed etiam nostros christianos, cum quibus conversantur et matrimonia contrahunt, ducunt ad perditionem. Quare innumeri, ut nobis constat, negantes catholicam fidem, facti sunt schismatici et ab eis rebaptizati. Unde non solum ad fidem veram cogendi sunt, sed nolentes et protervi, tamquam membra putrida et oves morbidae et infectatae de medio tollendae»; *Epistola*, p. 71. Și în actual mai sus pomenit al papei Grigore IX apare preocuparea pentru catolicii care trăiau în mijlocul românilor: «...et nonnulli, de regno Ungariae, tam Ungari quam Theutonici et alii orthodoxi, morandi causa cum ipsis transeunt ad eosdem, et sic cum eis, quia populus unus facti cum eisdem Walathis eo contempto premissa recipiunt sacramenta, in grave orthodoxorum scandalum et derogationem non modicam fidei christiane»; Hurmuzaki, I, 1, p. 132—133; DRH, D, I, p. 20.

Deosebită vehemență asumă invectiva lui Bartolomeu de Alverna cînd se referă la călugării localnici, calificați și ei drept «pseudo-călugări»; înverșunării polemistului franciscan împotriva lor le corespunde, după cum lasă să se înțeleagă textul însuși, vehemența poziției lor antilatine ³⁴.

Concluzia firească a acestor constatări ale lui Bartolomeu de Alverna cu privire la clerul ortodox din vicariatul său e necesitatea de a-l constrînge să accepte principiile credinței și practica Bisericii catolice, sau, în caz contrar, izgonirea acestuia, pentru a sustrage masa populației de sub influența sa. Propunerea privitoare la alungare, răspicat și repetat formulată de autor ³⁵, e pentru el condiția *sine qua non* atît a convertirii durabile a localnicilor, cît și a readucerii catolicilor căzuți în «schismă», în urma legăturilor stabilite cu băștinașii, la crezul și ritualul roman. Numai prin asimilarea clerului local sau, mai degrabă, prin înlocuirea lui cu clerici catolici, întrevedea misionarul franciscan posibilitatea cîștigării definitive a populației băștinașe — români, sirbi și bulgari — la credința catolică. Lipsa clerului catolic din teritoriile cuprinse în vicariatul Bosniei era, potrivit lui Bartolomeu de Alverna, unul din factorii însemnați ai stărilor de lucruri bisericești pe care le condamnă; de îndată ce preoții și călugării ortodocși vor fi fost izgoșiți, golul de cadre clericale avea să se umple de la sine, prin apelul la clerici catolici ³⁶.

Împlinirea acestei condiții avea să asigure acceptarea confesiunii catolice de către masa populației care, potrivit autorului — constatare deosebit de însemnată — avea cunoștințele de bază cu privire la învățătura creștină, în egală măsură cu poporul de rînd din țările catolice ³⁷. Odată înlăturat obstacolul pe care îl constituia clerul propriu, românii

34. Vezi nota 29.

35. «Ergo omnibus modis cogi debent pro earum salute, vel expellendi sunt tales protervi, ut puta falsi sacerdotes et pseudo religiosi, ne alios inficiant»; *Epistola*, p. 71; «Et si tam cito sufficientes curatos habere non possunt, paulatim procurabunt habere, quando primi expellentur»; *Ibidem*, p. 72.

36. Unii dintre locuitorii provinciilor din care era alcătuit vicariatul Bosniei s-au îndepărtat de la formele consacrate ale cultului bisericesc din pricina lipsei de contact cu clerul catolic: «aliqui, quia non sunt inter pastores deputati a suis superioribus Romanis aut Hungaris episcopis»; *Errores*, p. 66; vezi și nota precedentă.

37. «Ad quod dicendum, quod quantum ad fundamentum fidei et illa, quae necessaria sunt ad salutem, aequae bene sunt instructi ab antiquo sicut nostri christiani simplices. Sufficit enim eis fides implicita cum confessione beatæ Trinitatis. Non enim sunt sicut Iudaei vel pagani, sed christiani a nobis divisi et oves errantes, quae non solum vocibus seu flagellis ad ovile veri pastoris reduci habent»; *Epistola*, p. 71. Autorul combate în acest paragraf argumentul celor care susțineau că convertirea localnicilor prin rebotezare trebuia precedată de instruirea lor în noua credință. Contradicția între aceste afirmații ale autorului și cele care tind să scoată în evidență ignoranța clerului și a laicilor din provincia sa misionară pune în evidență tendința polemică a scrierilor sale.

și slavii, bulgari și sârbi, vor fi lesne de convertit, chiar fără mijloace de constrângere fizică, se arăta convins călugărul franciscan³⁸.

Ultima «eroare» combătută de Bartolomeu de Alverna privește afirmarea de către localnici a competenței egale a preoților cu ierarhii superioari ai Bisericilor în materie de dezlegare a păcatelor, regim care contrasta cu cel al Bisericii romane³⁹.

Cunoașterea curentelor spiritual-culturale din spațiul românesc în evul mediu e simțitor întregită de una din informațiile, pe cât de sumară pe atât de însemnată, ale izvorului franciscan, anume cea care atestă, pentru prima oară direct și explicit, existența unui focar de erezie dualistă în Țara Românească în secolul XIV⁴⁰.

Întemeiați pe informații mai târzii, pe interpretarea literaturii populare pe unele texte religioase de probabilă inspirație eterodoxă sau pe referințe, vagi însă, în textele unor ierarhi ortodocși din această vreme, unii istorici români au detectat influența unui curent paulician sau bogomil în spațiul românesc în această vreme⁴¹ sau au afirmat chiar prezența bogomililor la nordul Dunării⁴². Acum însă, prin scrierea lui Bartolomeu de Alverna despre «erorile» schismaticilor din aria sa de acțiune misionară, presupunerea devine certitudine; într-adevăr, încercînd

38. «Quia nec est nec unquam fuit natio, quae sic de facili converteretur sicut isti Slavi et Vlachi. Non cum gladio, non carcere, non verberibus, sed simplici verbo vel praecepto conversi essent etiam omnes. Item perfecti christiani (essent), et nullus remansisset in regno schismaticus, si non impediret negligentia dominorum et praelatorum, ac avaritia seu potius simonia aliquorum, de quibus taceo»; *Epistola*, p. 74. În alte pasagi ale scrierilor sale autorul recomandă însă, fără teamă de contradicție, adoptarea mijloacelor de constrângere pentru convertirea localnicilor.

39. «Decimo, quod unusquisque presbyter tantum potest absolvere, quantum quis-cumque sub caelo, sive Papa, sive Episcopus, aut Archiepiscopus; quia claves habet et datae sunt sibi sicut Episcopis»; *Errores*, p. 68.

40. Pentru dualism în general și pentru larga sa răspîndire în Peninsula Balcanică în evul mediu, vezi: D. Obolensky, *The Bogomils, A Study in Balkan Neo-manichaeism*, Cambridge, 1948; St. Runciman, *Le manichéisme médiéval*, Paris, 1972; M. Loos, *Dualist Heresy in the Middle Ages*, Prague, 1974; D. Dragolovic, *Bogomilstvo na Balkanu i u Maloi Azii, I, Bogomilski radonacalniti* (cu rezumat francez), Beograd, 1974.

41. Vezi larga incursiune istoriografică în studiul lui A. Balotă, *Bogomilismul și cultura maselor populare din Bulgaria și țările române*, în «Romanoslavica», X, 1964, p. 19—71; importante considerații asupra luptei lui Nicodim, întemeietorul Voditei și al Tismanei, împotriva ereziei, în Țara Românească, dedusă din răspunsurile pe care i le-a adresat Eftimie patriarhul Tîrnovei și în general asupra bogomilismului în spațiul românesc, la R. Theodorescu, *Bizanț, Balcani, Occident la începuturile culturii românești (secolele X—XIV)*, București, 1974, p. 245—256; v. și Gh. Cantacuzino, *Les tombes des Bogomiles découvertes en Roumanie et leurs rapports avec les communautés hérétiques byzantines et balkaniques*, în vol. XIV-e *Congrès International des Etudes byzantines*, Bucarest, 6—12, Septembre 1971, *Résumés-Communications*, p. 134—136.

42. «Este probabil că, precum în veacul al XVII-lea pavlichienii bulgari, spre a scăpa de prigoniri, căutau adăpost la nordul Dunării, tot astfel și străbunii lor bogomili să-și fi căutat mîntuirea prin meleagurile noastre în vremurile de grea urgie ale regilor Ștefan Nemanja, Boril și Alexandru din veacurile XII—XIV. Limanurile noastre puteau oferi atunci nu numai adăpost, dar și tărîm prielnic pentru propagandă, cu atât mai ușor cu cât nu aveam încă o organizație bisericească în stare să opună rezistență. Resturile bogomilice dăinuiesc în părțile ungurene pînă în secolul al XV-lea, cînd vin peste ele curentele de reformă»; N. Cartoajan, *Cărțile populare în literatura românească, Epoca influenței sud-slave*, București, 1974, p. 48.

să explice abaterile constatate în practica religioasă a locuitorilor din ținuturile aflate sub supravegherea sa, îndeosebi în ceea ce privește ritualul urmat la botez, misionarul franciscan le atribuie unui șir de factori, între care amintește și legăturile întreținute de locuitorii din aceste regiuni «cu paulicienii din Țara Românească și cu ereticii din Bosnia»⁴³.

Deși tangențială, dat fiind caracterul ei de explicație pentru alt fenomen, observația lui Bartolomeu de Alverna aduce nu numai dovada incontestabilă a prezenței unui focar de erezie dualistă în Țara Românească, în vremea când misionarul își redacta textul; ea ne dă și posibilitatea de a înțelege însemnătatea acestui focar și de a contribui la fixarea locului său în viața spirituală a țării.

Însemnătatea centrului sau centrelor de erezie dualistă din Țara Românească se deduce lesne din rolul pe care i-l atribuie autorul în procesul de «corupere» a ritualului tradițional în viața bisericească a populațiilor ortodoxe nord-balcanice; asimilându-l, în privința influenței, factorului eretic din Bosnia, unde s-a aflat cel mai tenace dacă nu și cel mai puternic centru al ereziei medievale, autorul relevă însemnătatea focarului paulician din Țara Românească și puterea sa de iradiere. Dar influența puternică pe care i-o atribuie Bartolomeu de Alverna, desigur și în scopuri polemice, adică pentru a sluji tendința sa de amalgamare a schismei cu erezia, presupune o stabilitate și o vechime relativ mare, ceea ce pare a confirma viziunea istoricilor care au presupus infiltrații «eretice» timpurii în nordul Dunării. Oricum, informația polemistului franciscan cu privire la paulicienii din Țara Românească⁴⁴, ilustrează această însemnată realitate a vieții spirituale a societății noastre în a doua jumătate a secolului XIV și, foarte probabil, și a secolului anterior, dacă nu și a vremurilor dinainte. Cercetătorii rolului ideologiei dualiste în vechea noastră cultură obțin astfel un nou punct de rezim pentru investigațiile lor.

Aderenți ai paulicianismului sînt atestați în Țara Românească și spre sfîrșitul secolului XVI⁴⁵. E foarte probabil însă că, de la sfîrșitul secolului al XIV-lea, ca urmare a instituirii mitropoliei Țării Românești și a acțiunii desfășurate de monahismul de inspirație isihastă, influența dualismului a scăzut simțitor și, odată cu ea, firește, numărul aderenților săi. Îngrădită în sfera vieții bisericești de progresul organizării canonice a Bisericii, influența curentului dualist s-a sublimat în folclor și scrierile apocrife.

*

Pe temeiul izvoarelor cunoscute, puține la număr, și al știrilor cuprinse în memoriile lui Bartolomeu de Alverna, se poate încerca o ca-

43. «Quarto ad tantam dementiam et ignorantiam devenerunt, quod formam et modum baptizandi perdidierunt; aliqui propter obstinationem, aliqui propter conversionem quam habent cum Paulitanis de Vlachia et cum haereticis de Bosna», *Erroros*, p. 66.

44. Pentru confuzia frecventă între «paulicieni» și «bogomili», vezi D. Obolensky, *op. cit.*, p. 233, 238 și D. Dragoilovic, *op. cit.*, p. 215—216.

45. «Pavlicienii sînt departe de Siliștra cale de cinci zile; aceștia sînt eretici maniheeni. Nu se poate aștepta nimic de la ei, sînt încăpăținați, nu cinstesc crucea și nimeni nu poate sta de vorbă cu ei; căci nu au ochi să vadă pe creștini», constata prelatul catolic Ieronim Arsengo, cu prilejul vizitei sale în Țara Românească în 1581, *Căldători străini despre țările române*, II, București, 1970, p. 510.

racterizare de ansamblu a vieții bisericești a românilor în secolele XIII—XIV; reconstituire lacunară desigur, dată fiind natura documentației, și încheată din informații referitoare la diferite ținuturi românești, dar care totuși poate constitui un punct de sprijin pentru noi eforturi de lărgire a cunoștințelor și de adâncire a înțelegerii istoriei noastre bisericești medievale.

Intrată de timpuriu, direct sau indirect, în aria bisericească a Bizanțului, Biserica română, ca și cea bulgară și sîrbă, a împărtășit sistemul de credințe fundamentale ale bisericii bizantine, așa cum s-au cristalizat de-a lungul veacurilor. Desprinsă însă vreme îndelungată din dependența canonică a Bizanțului, ca urmare a vicisitudinilor istorice din nordul Peninsulei Balcanice și din spațiul nord-dunărean, supusă unor influențe variate și lipsită de un centru unificator, ea a dezvoltat o largă varietate de rituri, firește în cadrul formulei bizantine, varietate surprinsă și subliniată, nu fără intenții polemice, de izvoarele de proveniență catolică din secolele XIII—XIV. Inițiativele locale și, în cadrul lor, uneori, intervenția factorului popular, neîngrădite de acțiunea uniformizatoare a unui centru unificator, ca și neîndoielnica raritate a cărților de cult, au contribuit la diversitatea riturilor, care a persistat mult timp în viața noastră bisericească.

Preoți, protopopi și episcopi sînt treptele ierarhiei bisericești semnalate de izvoarele vremii.

Rădăcinile adînci, sociale și istorice, ale acestei ierarhii s-au dovedit prin rezistența pe care ea a opus-o valurilor succesive de prigoană, îndeosebi în teritoriile românești care nu s-au dezvoltat autonom. Înțelegînd că acest cler — «pseudo»-preoții, «pseudo»-episcopii și «pseudo»-călugării izvoarelor latine — e piedica principală în calea efortului lor de convertire, reprezentanții locali ai Bisericii apusene au urmărit să-l asimileze sau să-l înlăture din calea lor.

În secolele XIII—XIV, Biserica română ca și întreaga Biserică răsăriteană, cea bizantină, cea bulgară, sîrbă și rusă, a fost supusă de Biserica apuseană unei puternice presiuni, care a cunoscut cea mai mare intensitate, în spațiul nostru.

În condițiile favorabile create de situația politică și de realitățile bisericești de la nordul Dunării au ființat aici comunități aparținînd ereziei dualiste, alcătuite din refugiați veniți din sudul Dunării încă din secolul XIII, dacă nu chiar cu mult înainte.

Puternica amenințare pe care a constituit-o pentru autonomia vieții politice și bisericești a românilor expansiunea regatului ungar și, sub protecția acestuia, presiunea catolicismului a accelerat procesul de constituire a statelor române de sine stătătoare care s-au orientat sub raport ecleziastic spre Bizanț, în a doua jumătate a secolului XIV. Întemeierea mitropoliilor Țării Românești și a Moldovei a încununat această tendință și a fixat definitiv locul Bisericii române în cadrul Bisericii universale.

101 MANUSCRISE ÎN TRANSILVANIA SEC. XII — XVII

Pr. prof. CHIRIL PISTRUI

85. TETRAEVANGHEL

Sec. XVI. Hîrtie. Cota C.M. nr. 47. Din mss. lipsesc filele între care și prefața sau postfața cărții. Mss. n-a fost numerotat, în prezent are 301 f., distribuite în caiete a câte 12 file. Suprafața scrisă 220 × 130 mm, cu 20 rînduri pe pagină.

Însemnări :

F. 9 v. Pe restavul de jos copistul a scris : **Писал раб божїи ерен сцїнын Даниїл** (= A scris robul lui Dumnezeu, preotul hirotonit Daniil. Pe f. 221 v-227 pe restavul de jos s-a însemnat : Dăm în traducere : «Această carte, numită Evanghelie, a fost cumpărată de robul lui Dumnezeu Migal Terlaș, cu 8 zloți și a dat-o bisericii de Iobosansc... pentru sănătatea sa și a fratelui său, Lucaci, pentru iertarea păcatelor sale și a întregii familii sale ; cine va îndrăzni să o înstrăineze de la biserica Iovoșansc, să fie blestemat la judecata de veci. După aceea a fost... (cumpărată) de / Cavco Ștefan, Cavca Peter, Șotii Iurco, Gancio Terlaș, protopopul Ioan de Tîrnovo, preotul de la Iosansk Vasile Popovici de Tîrnovo. Care dintre preoți va sluji pe cartea aceasta... să ceară»).

F. 177 v—178. În transliterație : «Să se știe că Ivan Syntion și Ivan G/a/vrilă au dat această Sfîntă Evanghelie în Sf. biserică, pomană să le hie».

Din manuscris, atît de la început, cît și de la sfîrșitul lui, lipsesc multe file. De ex. între f. 10 și 11 2 f. tăiate ; din f. 133 a rămas 1/3 din partea de sus, restul — ruptă ; din f. 301, șe păstrează 1/3, restul ruptă ș.a. În manuscris sînt multe file volante.

Copistul a folosit elemente decorative și o grafie frumoasă. În unele titluri, litera e înaltă de 25 mm, în text — de 5—6 mm. La începutul fiecărei Evanghelii s-a desenat cîte un frontispiciu format din panglici îmbinate în formă de cercuri și linii curbe, în culori alb, galben și albastru. Inițiala mare, înflorată, de la începutul, fiecărei Evanghelii, e înaltă cît 7 și 9 rînduri din text. Titlurile, inițialele și îndrumările tipiconale sînt scrise cu roșu. Semne diacritice și prescurtări s-au folosit puține ; în propoziții și fraze — scrierea este aproape continuă ; s-a folosit punctul desenat în negru, în formă pătrată sau dreptunghiulară, pus în partea de jos a literei din text. Sporadic s-a folosit și virgula. Dintre vocalele iotate, s-a folosit numai «ю». Scris în slava bisericească, uncială, cu influențe din gramatica îndreptată a patriarhului Eftimie de la Tîrnovo, ex. **ГДАДРИНСКЖА** — f. 27 v **НАСАБД ЖА** — f. 173, **ВАДСН'ЖА** — f. 216 ; **ПАТОКЪ** f. 129, ș.a. ; — 129 ș.a. ierurile, în majoritate, s-au folosit la locul lor, ex. **АРЪНЖВЪ** — f. 129 **МАЛЧА** — 135 v ; **ВЪВРЪГОУ МРЪЖОУ** — 149 v ș.a.

Legătura este veche în lemn și piele, de culoare brună-închis. Elementele decorative imprimate în piele nu se mai pot distinge, pielea de pe cotorul cărții și 2/3 de pe prima scoarță lipsesc.

Filigrane : 1-mistreț (f. 130, 146, 291) ;

2-coroană (f. 37, 64, 86).

Avînd în vedere cele descrise mai sus, ca de ex. : ductul literelor, formele gramaticale, scrierea aproape continuă, semne diacritice și prescurtări — puține, ierurile, în majoritate, la locul lor, filigranul, toate acestea indică, că manuscrisul a putut fi alcătuit în secolul al XVI-lea de preotul Daniil, undeva într-un centru cărțurăresc din Țările Române, nu departe de slavii sudici.

Din însemnările de mai sus (f. 221—227 și 177—178) spicuiem denumiri ca de ex. Cavca Peter, Șotii Iurco, protopop de Tîrnovo cum și Ivan Sîn-tion ș.a., fapt ce ne indică că manuscrisul a circulat de la nord în sudul Dunării și invers.

Proveniența necunoscută.

86. OCTOIH

Sec. XVI. Hîrtie. Cota nr. 43. Din manuscris lipsesc file și datele despre carte. Inițial, filele manuscrisului n-au fost numerotate ; cineva, ulterior, l-a numerotat în file, cu cifre slave, purtînd signatura în partea de sus la dreapta filei. În prezent are 235 file distribuite în caiete a cîte 12 file, suprafața scrisă 155 × 100 mm, cu 22 rînduri pe pagină.

Manuscrisul cuprinde slujba bisericească de strană, repartizată pe opt glasuri.

Pe f. 1—13, în partea de jos a filei, s-a făcut o însemnare în limba română, cu literă cirilică. Din cauza îndelungatei folosiri a cărții, mai ales în partea dreaptă, filele s-au uzat și textul cu greu se mai poate descifra. Totuși, desprindem că manuscrisul a fost dăruit unei biserici și blesteme asupra celor care vor îndrăzni să înstrăineze cartea de la destinația ei cum și data de $\text{зрз} - 7160 = 1652$.

Între f. 46—47 una filă ruptă.

Din filele 106 ș.a. au mai rămas circa 1/2 filă, restul rupte.

Între filele : 130—134, 138—140 file rupte.

La sfîrșitul manuscrisului, 24 file rupte.

Elemente decorative — foarte puține, cîteva titluri cu litera înaltă de 15 mm în text de 3 mm, inițiale mici neînflorate, semne diacritice și prescurtări — puține. S-a folosit punctul mic, pus în partea de jos a literei din text, sporadic s-a folosit virgula, iar la sfîrșit de stihiră semnul : ω . Scris în slava bisericească, uncială cu influențe din gramatica îndreptată a patriarhului Eftimie de Tîrnovo, ex. : вечер-нѣдѣч , $\text{богатѣа} - 67^v$, $\text{доуѣ} - 72$, $\text{аргѣ} - 73$ ș. a.

În majoritate, s-a folosit scrierea continuă, cu ierurile în cea mai mare parte, la locul lor, ex. : $\text{вѣпѣщѣна} - 58$, $\text{скръѣн} - 69^v$, $\text{крѣмчѣн} - 70^v$ ș. a.

Grafia este simplă : după toată probabilitatea, manuscrisul a fost scris de un diac de țară, în Transilvania.

Legătura este veche în lemn și piele ; în prezent — deteriorată, încit nu se mai pot distinge elementele decorative, imprimate. Cîndva a avut două închizători.

Filigran : mistreț (f. 5, 156, 164).

Toate cele descrise mai sus, ca : ductul literelor, semne diacritice și prescurtări puține, scrierea aproape continuă, ierurile în majoritatea lor la locul lor, filigranul, ne sugerează ideea că manuscrisul a fost alcătuit în secolul al XVI-lea în Transilvania, de un copist de țară.

Proveniența necunoscută.

B. Biblioteca Episcopiei ortodoxe române — Oradea

87. MINEI

1666. Hîrtie. Cota nr. 20. Inițial, filele manuscrisului au fost nume-rotate în caiete, cu signatura pe prima și ultima filă a caietului, în partea de jos la dreapta filei. Din manuscris lipsesc primele 24 caiete (198 file) ; file lipsesc și din restul manuscrisului, iar unele sînt volante ; lipsesc și scoarțele. În prezent are 124 f., prinse în caiete a cîte 8 f. suprafața scrisă : 220 mm × 140 mm, cu 28 rînduri pe pagină.

Manuscrisul cuprinde slujba bisericească de strană din ultima parte a lunii decembrie și ianuarie ⁸⁵.

Între f. 64—65 o filă ruptă. Însemnări : f. 224 v' = în anul de la zidirea lumii 7114, iar de la Întruparea Domnului și Mîntuitorului nostru Iisus Hristos, 1666).

II. F. 123—124. Pe restavul de jos : «Scris-am despre rîndul (soarts) acestei cărți anume jumătate de Sbornic cum că l-au lăsat pop Ivan din Căsteu la biserica Căsteianilor să-i fie lui pomană în veci».

Filigran : Ancora în cerc cu stea deasupra (f. 7, 5, 11).

Manuscrisul e bogat în elemente decorative cu inițiale mari și mici înflorate, unele țitluri cu înălțimea literei de 18 mm, inițiala «P» înflorată, f. 70 — cu înălțimea de 50 mm ; «B» f. 87 v cu înălțimea de 60 mm, hîrtia de calitate foarte bună, grafia excepțională. Scris în slava bisericească, scrierea uncială. Copistul n-a folosit iusurile, ex. *зршии krasots* în loc de «*krasotъ*» (caz. ac. sing.). *молимсе* în loc de *молимся* etc., amesteca pe *ы* cu *и* ex. *вѣанкѣи, аггаскѣи* — f. 72., etc., ligaturi, ca a, y, ex. *вѣоградѣу* ș.a. s-a folosit infulența Școlii efitimiene de la Tîrnovo, ex. *къ богу, вѣзжигъ юко тѣзонминнтѣ* în loc de *тѣзонминнтѣ, съвршинаѣ* («p» și *л* vocalici), literele p, цш, ș.a. de la sfîrșitul paginei cu linia verticală trasă mult în jos, sînt la fel cu cele moldovenești, asemănătoare cu cele din Tetraevanghelul de la Suceava, scris de ieromonahul Macarie la Putna, în 1529 ⁸⁶.

Amestecul literelor din manuscrisul nostru, ca și în manuscrisele româno-slave datate, folosirea ortografiei efitimiene, asemănările cu manuscrisele moldovenești, arată că manuscrisul a fost scris de un copist

85. În continuare vom da titlurile numai în traducere.

86. Vezi studiul sumar în revista «Studii teologice», nr. 3—4 (1968), p. 258 și studiul Tetraevanghelul de la Suceava în revista «Mitropoliei Moldovei și Sucevei», nr. 7—8, p. 442, de C. Pistrui.

din Școala ieromonahului Macarie de la Putna, în părțile de nord ale Moldovei sau Bucovinei, fie în Ardeal, unde au venit mulți copiști moldoveni, ca să ajute pe ardeleni în lupta lor împotriva celor de alte credințe.

Cum a ajuns cartea în Biblioteca în care se păstrează, nu se cunoaște.

Din felul impecabil în care se prezintă manuscrisul, ca : scriere frumoasă și îngrijită, cerneala de bună calitate, chinovarul, hîrtia de o calitate superioară, lux în folosirea materialului de scris, lăsînd margini mari, albe de 50 și 30 mm, reiese că acest manuscris a fost scris fie pentru un ierarh, fie pentru un dregător.

Cartea a fost legată. Legătura ei inițială se păstrează, dar scoarțele i s-au pierdut.

Regulile tipiconale, inițialele mari și mici, titlurile sînt scrise cu roșu.

Insemnare : «În anul de la 1666» menționată mai sus a fost făcută de alt copist, dar culoarea cernelii e la fel cu cea din text. Probabil că manuscrisul a fost scris în 1666 cum se menționează în însemnare sau în apropierea de această dată, dat fiind că însemnarea menționată este făcută de alt copist.

88. OCTOIH

Sec. XVI. Hîrtie. Cota nr. 32. Scris în limba română și slavă. Inițial, filele manuscrisului n-au fost numerotate, în prezent are 268 file, prinse în caiete a câte 16 file. Suprafața scrisă 100 × 65 mm, cu 12—16 rînduri pe pagină.

Cuprinde : slujba bisericească de strană pe 8 glasuri.

F. 153—217 v. — Sinaxarul celor 12 luni, începînd cu luna septembrie «Prea Cuviosul Simion Stîlponicul» în limba română. Aici s-au introdus canoane, tropare, condace, scrise în limba slavă, în care s-au intercalat și stihiri în limba română.

F. 217 v—268 v. Canon de rugăciune la diferite sărbători, ca : Duminea florilor (= floriilor), f. 225 Înălțarea Domnului ș.a., f. 126 v albă. Filele 221—224 v au fost albe, pe care s-au făcut diferite însemnări, însă fără importanță. Între f. 240—241, două f. rupte, din care se păstrează numai cîte un colț de filă la cotor în partea de sus a cărții.

Filele 241—262 v. au fost scrise de alt copist.

Elemente decorative puține, cîteva frontispicii simple, inițiale mici, neînflorate. În titluri, litera înaltă de 7 mm, în text de 3 mm. Regulile tipiconale, unele titluri și inițialele s-au scris cu roșu. Scris în slava bisericească, uncială, cu arhaisme în text.

Copistul amestecă pe **ъ** cu **н** ex. **БНШМШ** f. 7 v **ВЕРЕНСЪ** — f. 32, ierii nevocalizați ex. **ВЪСТАНУЕ** f. 11, **ВЪСПРЪМЪЛОМЪ**, **ВЪПЪШЕ** — f. 13 r și v; cît și omiterea lor, ex. **ПРОМ** f. 1 ș.a. a folosit pe «r» și «l» vocalici, ex. **ПРЪТРЪПЪВЪ** f. 6, **АРЪДИТЕ** f. 21 v., etc. amestecă pe **ъ** cu **ж** ex. **НА РЪВЖ** — f. 12, **ТЕКЪШЕ** f. 1 ș.a.; arhaisme; **ЧЛОВЕЦИ** — f. 96 v; **СЪОРИЦА** — f. 63, **ВНАРАМ** — f. 35 v; în limba română, **ШН ПОРТАРЪН МАВЪШН** f. 87 v (adică por-

file iadului) (Matei XVI, 18), în *мѣста галлеїи* f. 107; *лѣцен шн лѣн клеупа* f. 114; *съспѣсѣше* (se mîntuiește) *роггъль богословѣ* f. 158 v, *патриаршѣн* f. 29, *пре индѣ* (pe el), *нороде* — f. 103 ș.a. Se observă mici influențe ale Școlii patriarhului Eftimie de la Tîrnovo, ex. *ѣчнѣа* adică *ѣчнѣа* f. 11 v, *аргѣа* f. 26 ș.a.

Legătura veche din lemn și piele de culoare maro închis, pe care s-au imprimat chenare geometrice, cîndva a avut și două închizători.

Luînd în considerare amestecul unor semne ca și în manuscrisele româno-slave datate, folosirea ortografiei, eftimiene, arhaismele din text, lipsa semnelor diacritice, toate acestea arată că grămăticul și-a putut alcătui manuscrisul său în sec. al XVI-lea, în părțile Moldovei.

Proveniența necunoscută.

C. Biblioteca Arhiepiscopiei ortodoxe române Sibiu

89. FOILE DE LA SIBIU

Sec. XII. Filele de pergament ale acestui manuscris au fost desprinse dintr-un evangheliar, de la exteriorul unui caiet. În prezent, ele se află în Biblioteca Mitropoliei Ortodoxe din Sibiu, înregistrate la fondul de Manuscrise slave, nr. 217. Filele nu sînt numeroatate; în mod convențional, le vom numerota în felul următor: cu «a», pag. 1; cu «b», pag. 2, cu «c» pag. 3 și cu «d» pag. 4.

În ceea ce privește titlul cărții, acesta e sugerat în mod indirect de titlurile din manuscris. În acest scop dăm mai jos unele din aceste titluri și anume:

Duminica înaintea Înălțării Crucii, Evanghelia de la Ioan (III, 13. 17) pag. «a». 14 sept. Înălțarea Cinstitei Crucii. Aliluia, glas I, Evanghelia de la Ioan (XIX, 6—20)⁸⁷ pag. «a». HI = 18 (oct.) Apostolul Luca, Evanghelia 12 (decembrie) pag. «c». ΘI = 19 (oct.) = Sfîntul părinte Ioan⁸⁸ din Rila, Evanghelia Învierii, pos...⁸⁹ pag. «c» κα = 21 (oct.) = Sfîntul Ilarion și Apostolul Iacov, Evanghelia de la Luca (VI, 17—23); pag. «c». κΓ = 23 oct. / (fila ruptă) = Sfîntul Iacob, fratele Domnului, Evanghelia de la Matei (X, 23—32)⁹⁰, pag. «c».

κα = 24 oct. Sfîntul Proclu, Arhiepiscopul Constantinopolului și Sfîntul Areta, Evanghelia a XI, de la Luca, pag. «d».

Nu incăpe îndoială că manuscrisul din care au fost detașate aceste file a fost un *Evangheliar*.

Filele sînt unite laolaltă și se prezintă mult mai îngălbenite în partea lor exterioară, fapt ce conduce la convingerea că ele au fost despărțite de mult timp de restul manuscrisului.

87. Din pericopa evanghelică (Ioan XIX) lipsesc versetele 25—28 și 30—35, fila fiind ruptă.

88. Scris: «ѡѡ»

89. După Tipicul Bisericii Ortodoxe Bulgare, ia această sărbătoare se citește Evanghelia de la Matei XI, 27—30.

90. După tipicul Bisericii Ortodoxe Române, la această sărbătoare se citește Evanghelia de la Matei XIII, 54—58.

Textul este scris pe o singură coloană (vezi plânșele 1 și 2 la sfîrșitul cap. IV).

Suprafața scrisă a paginilor este de 190 × 110 mm. Grămăticul n-a respectat întotdeauna retavul, ci adesea a trecut peste limita verticală trasată prin imprimare.

Paginile «a» și «b» au câte 30 de rînduri, iar p. «c» și «d» câte 31 de rînduri.

Filele s-au uzat în decursul timpului, în partea de jos, avînd unele lipsuri.

Pergamentul acestor file este subțire, neted și fin.

Grămăticul a folosit în text cerneala ruginie, iar unele inițiale și ruguli tipiconale le-a scris în chinovar. De exemplu inițiala B de la pag. «a» a fost scrisă în chinovar, pe cînd cea de la pag. «c» a fost scrisă cu cerneală ruginie.

La începutul pericopelor evanghelice, copistul a folosit inițiale mari cît înălțimea a nouă rînduri din text, inițialele înflorate unele mai împodobite decît altele, de ex. inițiala B de la pag. «a» în timp ce aceeași inițială de la pag. «c» este mai puțin împodobită la fel e și inițiala P de la pag. «a».

Din alfabetul slavon, copistul n-a folosit semnele : s, s, Ѡ, ч, ѱ, з, ѣ, љ, ѡ, ѱ, ѣ, ѡ, ѡ, ѡ,

În text se folosește scrierea continuă. Copistul a avut un scris bine format și destul de frumos pentru acea epocă.

Foile de la Sibiu prezintă unele caracteristici paleografice prin care se diferențiază de alte manuscrise slave vechi din perioada în care acestea fac o tranziție de la formele arhaice la cele evoluate. Semnele chirilice ѡ etc. în care primul element este datat dintr-o epocă în care limba slavă veche cea mai evoluată față de cea primară⁹¹.

Dintre diftongii iotați, copistul manuscrisului a folosit numai pe «io» ceilalți diftongi, probabil, încă nu erau cunoscuți copistului.

În secolul XII, apare în scrierea chirilică un amestec de forme arhaice cu unele maniere noi ale copiștilor, fenomen întîlnit și în manuscrisul de care ne ocupăm. De ex. în manuscrisul nostru, litera «w» apare sub două forme : sub forma w de 9 ori, caracteristică sec. XI și sub forma w (de 21 de ori) cu mijlocul scurt și părțile laterale lărgite — caracteristică sec. XII, litera ѡ sub forma scrierii chirilice vechi.

În Apostolul slav (sec. XIII), înregistrat la cota nr. 20 din Biblioteca Academiei R.S.R. se folosesc ambele iusuri și ieruri ; vocale iotate ѡ, ѣ, ѡ se folosesc foarte frecvent, în timp ce copistul foilor de la Sibiu, a folosit numai ierul mic, foarte rar iusul mare, iar dintre vocalele iotate numai pe ѡ și acesta destul de rar.

Foile de la Sibiu vădesc caractere grafice ale manuscriselor slave vechi.

N. Van Wijk observă că fenomenul păstrării aproape a tuturor vocalelor reduse în poziția slabă și lipsa aproape cu desăvîrșire a vocalizării lor este o caracteristică a originalelor bulgare foarte vechi⁹².

91. Cf. A. Zacordonet, *Curs de limba slavă veche*, București, 1962, p. 94.

92. Cf. N. Van Wijk, *op. cit.*, p. 55; același autor subliniază : pe timpul cînd au apărut codicii vechi bulgari, trecerea lui ѡ > ѡ și ѡ < ѡ se petrecuse deja, p. 51.

În Foile de la Sibiu, se observă în cazuri foarte rare vocalizarea ierurilor, în poziție neintensă, de ex. **вѡдѡми** în loc de **вѣдѡми** etc. și în poziția tare, de ex. **шѣдѣ** în loc de **шѣдѣ**, **вѣс** = sat) în loc de **вѣсѣ** etc., iar în unele situații se observă în text și omiterea ierurilor în poziția slavă, de ex. **вѣсѣк** (= oricine), **ствѡриши** de la **сѣтворити** (= a face) с **внѣше** (= de sus), etc. Totuși, în Foile de la Sibiu, ca și în Apostolul din **слѣпче**, Evanghelia lui Dobromir ș.a. predomină forma de păstrarea ierurilor la locul lor, de ex. **вѣзѣпиши** de la **вѣзѣпити** (= a striga, a exclama) **крѣцѣ[ки]** (= grecesc), **тѣ вѣзѣде** (= acela a ridicat), **нѣ(не)**, **нѣ(но)** etc.

În textele slave vechi, prezența aoristului de tipul **идѣ** și **нѣсѣ** este un prim indiciu al vechimii lor⁹³. În textul de care ne ocupăm, s-a folosit aoristul, signatic vechi în alternanță cu cel în «с», > ch. de ex. **вѣсѣ(ѡ)** = au dus, **ствѡриши(ѡ)** — au făcut ș.a.⁹⁴

S-a folosit contracția — **ѡхѣ**, în loc de — **глаголаше, целаше, имаше** etc.

La substantivele de genul masculin, în caz. instr. sg. s-a folosit terminația — **омѣ** nu — **ѡмѣ**, de ex. **вѣзѡгоуѡмѣ**, **доуѡмѣ** etc.

În text, copistul a folosit prepoziții și conjuncții puține ex. **єсть нѣгесѣхѣ** (este ceruri), **и народѣ оченникѣ его** (= și poporul uceniciei săi) etc.

În comparație cu alte texte slave vechi, limba din Foile de la Sibiu cuprinde elemente morfologice și lexicale mai vechi, de ex :

Cartea lui Sava (sec. XI) :

Foile de la Sibiu)

година și **часѣ** (oră)
жизнь вѣчнѣжѣ
(viață veșnică)
дастѣ (**дати** = a da)
да єсть⁹⁵ (**кѣти** = a fi)

година;
живѡтъ вѣчнини
= viață veșnică)
далѣ єсть;
боудите etc.

Menționăm și alte cuvinte și expresii folosite în manuscrisul nostru, ca : **нѣбескоє** (= ceresc) — vezi aceeași expresie și la Matei XIII, 3 din Codex Zographensis (sec. XI), (= podium de piatră) **параскєвѣи** (= vineri) în loc de **пятѣкъѣ**, **недоуѣкѣ** (boală, suferință) în loc de **недѣжѣ**, **вѣласти** (= putere, stăpînire) în loc de **вѣластѣ** (putere, domnie), **тордєсѣ** în loc de **тѡрсѣ** (fin Tir) ; **нѣже вѣ рилѣ** nu **рилѣ** și forma arhaică **нѣже** (= din Rila) ; **и на два сѣдоу и шѡуѡдо** expresie arhaică (= pe alți doi de o parte și de alta) etc.

În Foile de la Sibiu se află expresii mai vechi decît în cartea lui Sava (sec. XI) și la fel ca în Codex Zographensis (sec. XI).

Comparînd cele două manuscrise, Foile de la Sibiu cu Evangheliarul de la Putna, din punct de vedere gramatical și lexical, se poate constata că Foile de la Sibiu sînt anterioare Evangheliarului putnean.

93. Cf. A. Zacordonet, *op. cit.*, p. 219.

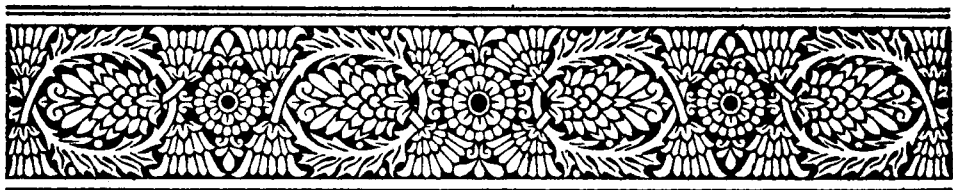
94. Notă : copistul a folosit pe «ѡ» în loc de «ѡ» sîrbism.

95. Cf. I. D. Negrescu; *Limba slavă veche*, București, 1961, p. 66.

Din cele descrise mai sus : folosirea semnelor de punctuație arhaice : lipsa semnelor diacritice ; cuvinte prescurtate puține ; folosirea literei *w* sub ambele forme cu mijlocul pînă sus și cu mijlocul pînă la jumătatea literei, cu părțile laterale lărgite, folosirea unor cuvinte fără ierul final, greșeli în text ; lipsa vocalelor iotate (*и, ѡ, ж*), lipsa semnelor *g, v*, amestecul unor vocale, ce indică începutul epocii de dezvoltare a scrierii chirilice etc. folosirea unui singur ier ; indiciu că ierurile pe acea vreme aveau aceeași valoare fonetică ; în text predomină forma cu păstrarea ierurilor nevocalizați ; folosirea lui *т* final la mod. ind. ps. III pl. ; folosirea aoristului de tipul *иаш* și *иѣчѣ*, folosirea contracției — *ашѣ* în loc de — *ашѣ* etc. ; terminația substantivelor masculine la instrumental singular în — *омѣ* ; prepoziții și conjuncții foarte puține ; folosirea unor cuvinte și expresii arhaice, unele mai vechi din sec. XI ; toate acestea ne duc la concluzia că Foile de la Sibiu au fost scrise la începutul epocii de dezvoltare a scrierii chirilice, adică în sec. XII.

În concluzie : Manuscrisul «Evangheliar» (sec. XII, după unele indicii ar putea fi și din sec. XI), din care ni s-au păstrat doar două file de pergament, s-a folosit un timp îndelungat pe teritoriul ardelean. El a fost alcătuit de un copist bulgar, fie pe teritoriul din sudul Dunării, fie pe teritoriul Banatului, locuit de valahi, de unde, apoi, ușor a putut ajunge în Transilvania.

• DOCUMENTARE •

ROLUL BISERICII ORTODOXE ROMÂNE ÎN BISERICA RĂSĂRITULUI ÎN SECOLELE XIV ȘI XV

Pr. prof. IOAN RĂMUREANU

Biserica Ortodoxă din țările române, Țara Românească sau Valahia, Moldova și Transilvania au jucat în secolele XIV și XV un mare rol în sînul Patriarhiei Ecumenice și al întregii Ortodoxii.

Între 1250 și 1359, nevoile religioase ale credincioșilor români din Dobrogea, din răsăritul Țării Românești și sudul Moldovei, au fost împlinite de mitropoliții Vicinei, localitate situată, după părerea celor mai mulți istorici români și străini, pe Dunăre, aproape de orașul Isaccea de azi, înainte de desfacerea marelui fluviu în cele trei brațe ale Deltei¹.

Întemeietorul Țării Românești, Basarab I cel Mare (1310—1352) a reușit, prin lupta victorioasă de la Posada din 9—12 noiembrie 1330 contra regelui Ungariei Carol Robert (1308—1342), să asigure independența noului stat al Țării Românești din sud-estul Europei.

Ciștișigarea independenței politice a Țării Românești impunea de la sine organizarea vieții religioase a țării, deoarece, urmînd rînduielile politice și religioase ale evului mediu, care cerea ca șeful statului să fie «uns» de un episcop, mitropolit sau patriarh, trebuie să admitem că Basarab I va fi avut pe lîngă sine vreun episcop sau mitropolit, care să-l «ungă» ca voievod și să satisfacă, de asemenea, nevoile religioase ale credincioșilor, hirotonind preoți și sfințind bisericile în Țara Românească.

O ierarhie bisericească recunoscută de Patriarhia Ecumenică, centrul spiritual al Ortodoxiei și autoritatea supremă în cele bisericești, în Răsăritul ortodox, n-a existat în timpul lui Basarab I întemeietorul.

Această lipsă a împlinit-o cu mult tact diplomatic și după stăruințe îndelungate, fiul său, Nicolae-Alexandru Basarab (1352—1364), care a reușit să obțină în mai 1359 aprobarea patriarhului ecumenic Calist I al Constantinopolului (1350—1353 ; 1355—1363) și a Sfîntului sinod al Pa-

1. Pr. prof. I. Rămureanu, *Mitropolia Vicinei și rolul ei în păstrarea Ortodoxiei în ținuturile românești*, în *De la Dunăre la Mare*, Galați, ed. 2-a, 1979, p. 149—169, cu bogată bibliografie.

triarhiei Ecumenice pentru mutarea ultimului mitropolit al Vicinei, Iachint (1359—1372), în reședința Țării Românești, la Curtea de Argeș.

Scrisorile voievodului Nicolae-Alexandru Basarab adresate Patriarhiei ecumenice de Constantinopol nu ni s-au păstrat, dar ele sînt amintite în hotărîrea foarte importantă a patriarhului Calist I și a Sfîntului sinod patriarhal din mai 1359, prin care aprobă mutarea mitropolitului Iachint de Vicina la Curtea de Argeș, capitala țării².

Acest important document confirmă totodată poziția și rolul important pe care l-a jucat în secolele al XIV-lea și-l va juca în secolele următoare Biserica Ortodoxă Română în sinul Ortodoxiei.

În același timp, înființarea mitropoliei Țării Românești constituia și un mare act politic.

Trebuie să ținem seama că în 1354, turcii trec Dardanelele și se stabilesc pentru prima oară în Europa, la Galipoli, de unde fac dese incursiuni la nord pentru a ajunge la Dunăre și în vestul Mării Negre. În 1359, ei apar pentru prima dată sub zidurile Constantinopolului, iar în 1361, își vor stabili capitala la Adrianopol, Constantinopolul fiind de acum înainte încercuit.

În perspectiva politică a timpului, bizantinii contau de asemenea și pe ajutorul politic al Țării Românești. De aceea mutarea mitropolitului Iachint de Vicina la Curtea de Argeș, s-a făcut, cum scrie patriarhul Calist I voievodului Țării Românești, Nicolae-Alexandru Basarab, și cu părerea și încuviințarea împăratului — γνώμη καὶ εὐδοξία . . . αὐτοκράτορος³ (împărat era atunci Ioan V Paleologul, 1341—1376 ; 1379—1391), fapt care reliefează pe deplin interesul politic al Imperiului bizantin față de tinărul stat de la nordul Dunării, Țara Românească, și bunele legături religioase și politice ale statului muntean cu Bizanțul ortodox.

S-a pus întrebarea de ce voievodul Țării Românești, Nicolae-Alexandru Basarab nu s-a adresat pentru recunoașterea înființării mitropoliei Țării Românești uneia din cele două patriarhii sud-dunărene, slave, care erau mai apropiate de țara sa, fie patriarhiei bulgare de Tîrnovo, înființată cu aprobarea Patriarhiei ecumenice de Constantinopol în 1235, fie patriarhiei sîrbe de Ipec (Peci), existență din 1346.

2. Vezi textul grecesc al scrisorii la Fr. Miklosich et Jos. Müller, *Acta Patriarchatus Constantinopolitani*, t. I, Vindobonae, 1860, p. 383—386 și la E. Hurmuzaki-N. Iorga, *Documente privitoare la istoria românilor*, t. XIV, 1. *Documente grecești privitoare la istoria românilor*, partea I-a (1320—1716), București, 1915, p. 1—4, nr. III (cu traducere românească). Numai text românesc la Ion Ionașcu și colaboratorii: *Documente privind istoria României, Veacul XIII, XIV și XV*. B. Țara Românească (1247—1400), t. I, p. 13—14, Studii: C-tin C. Giurescu și Dinu C. Giurescu, *Istoria Românilor* t. II, București, 1976, p. 23—24; C-tin C. Giurescu, *Intemeierea mitropoliei Ungrovlahiei*, în «Biserica Ortodoxă Română», LXXVII (1959), nr. 7—10, p. 673—697, în special, p. 685—689; C. Marinescu, *Înființarea mitropoliilor în Țara Românească și Moldova*, București, 1924, p. 1—3; N. Iorga, *Condițiile de politică generală în care s-au întemeiat Bisericile românești, în secolele XIV—XV*, în «Analele Academiei Române», Secția Istorică, 35 (1913), p. 387—412; N. Dobrescu, *Intemeierea mitropoliilor în Țara Românească și a celor dintîi mănăstiri din țară*, București, 1906, p. 40—43; Ștefan Ciobanu, *Evoluția rolului și însemnătatea Mitropoliei din Vicina*, în «Peuce». Studii și comunicări de istorie și arheologie, VI (1977), p. 233—243.

3. Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, t. XIV, 1, p. 3, Pr. prof. I. Rămureanu, *op. cit.*, p. 162.

Pentru a răspunde satisfăcător acestei întrebări, trebuie să ținem seama mai întâi că domnului Țării Românești îi trebuia pentru Biserica țării sale, cea mai mare Biserică Ortodoxă din sud-estul european, *consacrarea oficială*, adică *legitimitatea canonică*, pe care n-o putea da decât Patriarhia Ecumenică, autoritatea spirituală supremă în Biserica Răsăritului.

Apoi condițiile bisericești și politice ale celor două state medievale vecine, Bulgaria și Serbia, nu corespundeau necesităților Bisericii Țării Românești. Se știe că statul vlaho-bulgar creat în sudul Dunării în 1185/1186 de cei doi frați vlahi (români) Petru și Asan, se afla în secolul al XIV-lea în decadentă politică, iar din punct de vedere bisericesc, Biserica bulgară era adânc tulburată de erezia bogomililor și de secta admitților ⁴.

Nici Patriarhiei sîrbe de Ipec, înființată în 1346, nu se putea adresa voievodul Nicolae-Alexandru Basarab al Țării Românești pentru că ridicarea Bisericii sîrbe la rangul de patriarhie în 1346 s-a făcut fără aprobarea canonică a Patriarhiei Ecumenice, iar șase ani mai târziu, în 1352, patriarhul ecumenic Calist I a aruncat anatema asupra Bisericii sîrbe, adică asupra clericilor și credincioșilor ei, anatema pe care Patriarhia Ecumenică o va ridica abia în 1375, în timpul patriarhului Filotei I Cokinos (1350—1353 ; 1364—1376) ⁵.

Rolul Bisericii Țării Românești în sinul Bisericii Răsăritului a crescut și mai mult după 1370, cînd a luat ființă în luna august a acestui an, a *doua mitropolie* în vestul Țării Românești cu reședința la Severin, prin hirotonirea ca mitropolit a dicheofilaxului Daniil Critopol, trimisul voievodului Vladislav-Vlaicu (1364—1377) și al boierilor munteni la Patriarhia ecumenică de Constantinopol, de către patriarhul ecumenic Filotei Cokinos. La hirotonirea sa ca mitropolit, Daniil Critopol, a primit numele de *Antim*, potrivit rînduiei monahale, păstorind între anii 1370 și 1381 ca «mitropolit al unei părți din Ungrovlahia (Țara Românească), adică al unei jumătăți» ⁶.

Din actul sinodal al Patriarhiei Ecumenice din septembrie 1369, aflăm că *poporul acelei țări a ajuns să fie mult, ba aproape de nenumărat*, astfel încît «nu este de ajuns un singur arhiereu la atît de mare popor ca să-i poată cerceta duhovnicește și să-i învețe cele de folos și mîntuitoare sufletului» ⁷.

Înființarea unei a doua mitropolii, în vestul Țării Românești, în 1370, sub titulatura de *mitropolia Severinului*, în afară de semnificația ei religioasă, adică împlinirea necesităților religioase ale credincioșilor

4. C. Giurescu, *Intemeierea mitropoliei Ungrovlahiei*, în «Biserica Ortodoxă Română», LXXVII (1959), nr. 7—10, p. 676.

5. C. Jirecek, *Geschichte der Serben*. I, Gotha, 1911, p. 296—299; Idem, *Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien*. I, Wien, 1912, p. 45—47; Idem, *La civilisation serbe au moyen-âge*, Paris, 1920, p. 15—16.

6. *Documente privind Istoria României*, B. Țara Românească, t. I, p. 16—18, doc. nr. 11, din sept. 1369, p. 25—27; doc. nr. 19 din aug. 1372; Grigore Nandriș, *Documente slavo-române din mînăstirile Muntelui Athos, 1372—1658*, publicate... după fotografiile și notele lui Gabriel Millet, București, 1936, p. 17—22, doc. I.

7. *Ibidem*.

români din această parte a țării, a însemnat în același timp și o măsură de apărare a întregii Ortodoxii față de insistenta propagandă catolică în sud-estul Europei, și mai ales în Țările Române.

Capitala Imperiului bizantin, Constantinopolul, perla cetăților medievale, cetatea culturii și artei, care a uimit pe cruciații occidentali, Parisul evului mediu, era amenințat continuu de turcii otomani, mai ales din 1354, când aceștia, trecând Dardanelele, s-au stabilit în Europa, iar pînă la urmă îl vor cucerii la 29 mai 1453. Aflîndu-se astfel în secolele XIV și XV sub continua și iminentă amenințare a turcilor otomani, împărații bizantini au apelat în repetate rînduri la ajutorul politic, economic și militar al țărilor din occidentul Europei, care nu putea veni decît cu încuviințarea papei. Dar papii Romei pretindeau în schimbul ajutoarelor pe care le promiteau că le vor da, unirea Bisericii Ortodoxe cu Biserica Romei, ceea ce, desigur, era un fapt folositor pentru amîndouă. În lungile și obositoare tratative de unire, care au durat din secolul al XI-lea pînă la jumătatea secolului al XV-lea, mai precis pînă la conciliul de la Ferrara-Florența (1438—1439), grav era, însă, că Biserica Romei cerea recunoașterea primatului papal și în Biserica Răsăritului, fapt care nu convenea Patriarhiei Ecumenice și întregii Biserici Ortodoxe, care a păstrat adevărata învățătură fără adăugire și știrbire a Domnului Hristos.

În asemenea împrejurări tragice pentru Constantinopol, împăratul Ioan al V-lea Paleologul, fiul împăratului Andronic III Paleologul (1328—1341) și al Anei de Savoia, principesă apuseană și catolică, spre a obține ajutorul papei Inocențiu VI (1352—1362) jură, cum aflăm din hrisovul din 15 decembrie 1355, supunerea personală față de Sfîntul Scaun și promise papei să trimită ca ostatic la reședința sa din Avignon pe fiul său Manuil, drept garanție pentru respectarea jurămîntului făcut.

Paisprezece ani mai tîrziu, același împărat, Ioan V Paleologul, merse la Roma și trecu la catolicism cu întreaga sa familie, duminică 21 octombrie 1369, în fața papei Urban V (1362—1370), fapt care a provocat mari îngrijorări și supărări Patriarhiei ecumenice de Constantinopol⁸.

Ofensiva propagandei catolice era, de asemenea, tot atît de insistență și puternică și în cele trei țări românești în secolul al XIV-lea.

Înființarea noi mitropolii a Severinului, în 1370, de către patriarhul ecumenic Filotei Cokkinos era, deci, dincolo de necesitățile religioase ale credincioșilor români, o măsură de apărare din partea Ortodoxiei față de insistenta propagandă catolică în Țările Române, îndeosebi în Țara Românească. Să nu uităm faptul că Biserica Romano-Catolică avea în Țara Românească, în persoana doamnei Clara, principesă maghiară catolică din Oradea, a doua soție a domnului muntean Nicolae-Alexandru Basarab, o sprijinitoare prețioasă și ambițioasă, de care papalitatea a știut să se folosească cu iscusință și insistență. Se cunoaște că după con-

8. G. Ostrogorsky, *Histoire de l'Etat byzantin*. Traduction française, de J. Gouillard, Paris, 1956, p. 556—557; p. 561; O. Halecki, *Un empereur de Byzance à Rome. Vingt ans de travail pour l'union des Eglise et pour la défense de l'Empire d'Orient: 1355—1375*, Varsovie, 1930, p. 31 ș.u.; 199; 205 ș.u. L. Bréhier, *Le monde byzantin. Vie et mort de Byzance*, t. I, Paris, 1948, p. 453—456; A. A. Vasiliev, *Histoire de l'Empire byzantin*, traduit du russe par P. Brodin et A. Bourguina, t. II, Paris, 1932, p. 370.

vertirea personală la catolicism, în 1369, a împăratului Ioan V Paleologul și a familiei sale, papa Urban V a scris doamnei Clara, la 19 ianuarie 1370, indemnând-o să se silească a trece la catolicism și pe fiica sa, Anca, regina Serbiei⁹ și voievodului Țării Românești, Vladislav-Vlaicu Vodă, la 8 aprilie 1370, indemnându-l să treacă la catolicism¹⁰. Sub voievodul Radu I (1377—1385) al Țării Românești se întemeiază, cel mai târziu în 1380, *episcopia catolică de Severin*, iar la 9 mai 1381, *episcopia catolică de Argeș*¹¹.

Rolul Bisericii ortodoxe din Țara Românească a crescut și mai mult la sfârșitul secolului al XIV-lea, datorită faptului că patriarhul ecumenic Filotei I Cokkinos și sinodul Patriarhiei Ecumenice au hotărât în mai 1371, prin actul de ridicare a episcopiei Haliciului la rangul de mitropolie și a alegerii episcopului Antonie (1371—1391) ca mitropolit al Haliciului, ca acesta, care neavînd episcopi hirotoniți pentru cele patru episcopii ce i-au fost supuse, anume Helm, Turov, Peremisl și Vladimir-Wohlynsk, să meargă la *preasfințitul mitropolit al Ungrovlahiei (Țării Românești) pentru ca acolo, împreună cu acesta, să facă alegerile și hirotoniile*¹².

În cadrul Patriarhiei Ecumenice, mitropolitul Țării Românești, s-a bucurat, de la sfârșitul secolului al XIV-lea, de o prerogativă de înțietate, *exercitînd unele atribuțiuni patriarhale asupra românilor ortodocși din Transilvania și Ungaria*, puși sub jurisdicția sa, după cum indică titulatura sa din 1401, fără îndoială mai veche, care este aceasta: *Prea Sfințitul Mitropolit al Ungrovlahiei (al Țării Românești), prea cinstit și Exarh al întregii Ungarii și al Plaiurilor* — Ἱερώτατος μητροπολίτης Οὐγγροβλαχίας, ὑπερτίμος καὶ ἐξάρχος πάσης Οὐγγαρίας καὶ Πλαγιῶν¹³. Prin termenul Πλαγίνοι = *plaiuri*, se înțelege plaiurile Transilvaniei.

O mărturie temeinică în această privință o aflăm și din cartea patriarhului Hrisant Notara al Ierusalimului (1707—1731), numită în grecește Συναγμάτιον = Culegere, tipărită la Tîrgoviște în 1715, în care se spune:

«Ὁ Τρανσυλβανίας ἤτοι Ἐρδελίας ... ἔχει τὴν ἀναφορὰν πρὸς τὸν μητροπολίτην Οὐγγροβλαχίας λόγῳ πατριαρχικῷ καὶ ἐξάρχικῳ δικαίῳ» = Mitropolitul Transil-

9. Papa Urban V, Epistola 180, d, în *Acta Romanorum Pontificum*, Fontes. Series III, vol. XI, Acta Urbani Papae, V, Roma, 1944, p. 307; E. Hurmuzaki, *Documente*, I, 2, București, 1890, p. 158, nr. 122.

10. Epistola 193: *Schismaticum voivodam Valachiae ad unionem cum Ecclesia Romana invitat*, ibidem, p. 327 și E. Hurmuzachi, t. I, 2, p. 159, nr. 123.

11. C-tin C. Giurescu și Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 32.

12. *Documente privind istoria României. B. Țara Românească*, t. I, p. 23. doc. nr. 16. Vezi și Pr. Gh. Moisescu, Pr. Șt. Lupșa și Pr. Alex. Filipașcu, *Istoria Bisericii Române*, t. I (—1632), București, 1957, p. 176.

13. E. Hurmuzaki-N. Iorga, *Documente*, XIV, 1, p. 30; G. A. Rallis și M. Pottlis, *Συναγμά των θείων καὶ ἱερῶν κανόνων*, t. V, Atena, 1857, p. 501—502.

Titulatura aceasta apare într-o scrisoare a patriarhului ecumenic Matei I (1397—1410) din luna mai 1401 către mitropolitul Ungrovlahiei Antim Critopol (1381—1402). Pr. prof. N. Șerbănescu, *Titulatura mitropoliților, jurisdicția, hotarele și reședințele mitropoliei Ungrovlahiei*, în «Biserica Ortodoxă Română», LXXVII (1959), p. 699; Idem, *Mitropoliții Ungrovlahiei*, ibidem, p. 737—738; N. Dobrescu, *Din istoria Bisericii Române, secolul al XV-lea*, București, 1910, p. 8.

vaniei, adică al Ardealului... stă în legătură cu mitropolitul Ungrovlahiei (Țării Românești) pe temeiul dreptului de patriarh și de exarh»¹⁴.

Moldova, care exista ca stat independent din 1359, s-a orientat, de asemenea, pentru nevoile ei religioase către Patriarhia ecumenică de Constantinopol. Astfel, în timpul voievodului Petru Mușat (1375—1391), sau la începutul domniei fratelui său Roman (1391—1394), moldovenii au început tratative cu patriarhul ecumenic de Constantinopol, Antonie IV (1389—1390 ; 1391—1397) pentru înființarea mitropoliei Moldovei sub jurisdicția canonică a Patriarhiei de Constantinopol. Au fost trimiși succesiv în Moldova de către Patriarhia Ecumenică ierarhii Teodosie, apoi Ieremia, deoarece aceasta voia să impună Bisericii Moldovei un ierarh grec. După tratative îndelungate și obositoare, abia la 26 iulie 1401, patriarhul ecumenic Matei (1397—1410) și sinodul său patriarhal au recunoscut pe Iosif Mușat, român de origine, ca mitropolit al Bisericii Moldovei, cu reședința în capitala țării, la Suceava, printr-o gramată și o scrisoare trimisă evlaviosului domn al Moldovei, Alexandru cel Bun (1400—1432)¹⁵.

Mitropolitul Bisericii Moldovei purta în plus titlul, ca și mitropolitul Țării Românești, de *prea cinstit și exarh al Plaiurilor* — ὑπέριμνος καὶ ἐξαρχὸς τῶν Πλαγινῶν¹⁶, ceea ce arată că și el avea dreptul să păstorească peste unele ținuturi din Transilvania, care, din punct de vedere politic depindeau de Moldova, cum au fost cetatea și domeniul Ciceului, în comitatul Dobîca și domeniul și Cetatea de Baltă în comitatul Tîrnavei.

Transilvania a avut de asemenea mitropolii și episcopii ei, începînd cu secolul al XIV-lea. După cum se constată de pe al doilea strat de pictură în ordinea vechimei de la biserica mănăstirii Rîmeș, se află în Transilvania la 1376 *arhiepiscopul Ghelasie*, fapt care adeverește în mod evident existența unei vieți bisericești ortodoxe bine organizate în această provincie la sfîrșitul secolului al XIV-lea¹⁷.

Un episcop ortodox, *Ioan din Caffa Crimeei*, păstora în Transilvania înainte de 1456, avînd locuința în orașul Hunedoara. Dintr-un document dat în 20 martie 1479 de regele Ungariei Matei Corvin (1458—1490), aflăm că păstora peste românii ortodocși din Maramureș și Transilvania, mitropolitul ortodox Ioanichie¹⁸. La sfîrșitul secolului al

14. Hrisant, patriarhul Ierusalimului, *Syntagmation* adică *Culegere despre oiciile, demnitățile bisericești și dregătoriile Sfintei Biserici a lui Hristos și însemnarea lor...* în grecește, Tirgoviște, 1715, p. 67; I. Bianu și Nerva Hodos, *Bibliografie românească veche, 1508—1816*, t. I, București, 1903, p. 490—491.

15. E. Hurmuzaki-N. Iorga, *Documente*, XIV, 1, p. 31—34, nr. LXIX și p. 34—36, doc. LXX.

16. Hrisant, patriarhul Ierusalimului, *Syntagmation*, p. 67.

17. Liana Tugearu, *Monumentele-mărturii ale istoriei noastre în «România Literară»*, XII (1979), nr. 1, 4 ianuarie, p. 18.

18. *Magazinu Istoricu pentru Dacia*, sub redacția lui A. Treb. Laurian și Nicol. Bălcescu, III (1846), p. 166—169, text latin cu traducere românească; St. Meteuș, *Istoria Bisericii și a vieții relegate a românilor din Transilvania și Ungaria*, Sibiu, 1933, p. 64—65.

XV-lea, o episcopie românească, după părerea unora chiar *mitropolie*, se afla în satul românesc Feleac, lângă Cluj-Napoca¹⁹.

Astfel, la începutul secolului al XV-lea, Biserica Ortodoxă Română avea patru mari mitropolii, una cu reședința la Curtea de Argeș, alta cu reședința la Severin, în Țara Românească, la Suceava în Moldova, și a patra în Transilvania, după cum arată inscripția de la mănăstirea Rîmeș, pe valea Geoagiului, în Munții Apuseni, fapt care i-a asigurat un mare rol în sinul Patriarhiei Ecumenice și al întregii Ortodoxii. Faptul acesta a fost remarcat de numeroși istorici români, dar mai ales de bizantinologul francez Vitalien Laurent, care se exprimă în acești termeni: *Cea mai frumoasă cucerire pe care a făcut-o Biserica bizantină în secolul al XIV-lea este desigur aceea a principatelor Țării Românești și Moldovei*²⁰.

O serie de titluri onorifice acordate în decursul istoriei de Patriarhia Ecumenică mitropolitului Țării Românești atestă, odată mai mult, importanța, rolul deosebit, pe care-l avea și prestigiul de care se bucura mitropolia Țării Românești în sinul Patriarhiei Ecumenice.

Astfel, din anul 1378, mitropolitul Țării Românești purta titlul onorific de *locțiitor al Amasiei*²¹. Patru ani mai târziu, în octombrie 1382, a primit din partea Patriarhiei Ecumenice titlul onorific de *locțiitor al Nicomidiei*²², care-i conferea dreptul de a ocupa locul al 6-lea după patriarhul ecumenic. Mai târziu, la sfârșitul secolului al XIV-lea, i s-a acordat titlul onorific de *locțiitor al Ancirei*²³, care-l situa pe treapta a 3-a după patriarhul ecumenic de Constantinopol.

Nu este fără importanță să menționăm că la 10 octombrie 1776, pentru a cinsti în chip deosebit rolul și importanța mitropoliei Țării Românești, patriarhul ecumenic Sofronie II (1774—1780), a ridicat scaunul mitropoliei Țării Românești la treapta de *locțiitor al scaunului de Cezareea Capadociei*²⁴, care era cel dintâi scaun dintre mitropoliile Bisericii de

19. Pr. Gh. Moisescu, Pr. Șt. Lupșa și Alex. Filipașcu, *op. cit.*, p. 261—268; Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I, București, 1980, p. 278—282; idem, *Incepăturile Mitropoliei Transilvaniei*, București, 1980, p. 71—91.

20. V. Laurent, *Contribution à l'histoire des relations de l'Eglise byzantine avec l'Eglise roumaine au début du XV-e siècle*, în «Bulletin historique de l'Académie Roumaine», XXVI (1945), nr. 3, p. 165.

21. *Documente privind istoria României*. B. Țara Românească, t. I, p. 28 în Titulatura mitropolitului Hariton (1372—1389); Pr. N. Șerbănescu, *Titulatura mitropoliților...*, p. 699. Șt. Nicolaescu, *Păstorirea Mitropolitului Primat al Ungrovlahiei Hariton 1373—1381*, Craiova, 1932.

22. Fr. Miklosich et Jos. Müller, *Acta Patriarchatus Constantinopolitani*, în *Acta et diplomata graeca medii aevi. Sacra et profana*, Vindobonae, 1862, p. 37—38, nr. 354; 43, nr. 355, 46, p. 357; E. Hurmuzaki-N. Iorga, *Documente*, t. XIV, 1, p. 11, nr. XX și 12, nr. XXII.

Pr. N. Șerbănescu, *Titulatura mitropoliților...*, p. 699; Idem, *Mitropoliții Ungrovlahiei*, p. 736—740; Pr. prof. N. M. Popescu, *Antim Critopol*, București, 1947; P. P. Pănaiteșcu, *Mircea cel Bătrîn*, București, 1944, p. 141.

23. Pr. N. Șerbănescu, *Titulatura mitropoliților...*, p. 699; Arch. Ghenadie Enăceanu, *Mitropolia Ungro-Vlahiei. Titulatura Mitropoliților*, în «Biserica Ortodoxă Română», V (1880—1881), p. 142.

24. *Condica Sfântă*, ed. Ghenadie Craioveanu, București, 1886, p. 186—187; Ghenadie Enăceanu, *art. cit.*, p. 142—144; Sah. Alex. Lesvioudacs, *Istorie bisericească pe scurt*, București, 1845, p. 419—429; Pr. N. Șerbănescu, *Titulatura mitropoliților...*, p. 706; Mitropoliții Ungrovlahiei, p. 793—797; Pr. Gh. Soare, *Titlul de «Locțiitor al*

Constantinopol, titlu care conferea mitropolitului Țării Românești dreptul de a ocupa locul al doilea după patriarhul ecumenic, pe care l-a păstrat pînă la recunoașterea autocefaliei Bisericii Ortodoxe Române, la 25 aprilie 1885, de către patriarhul ecumenic Ioachim, IV (1884—1886) și Sfîntul sinod al Patriarhiei Ecumenice.

Rolul, autoritatea și prestigiul Bisericii ortodoxe din cele două țări române, Țara Românească și Moldova erau bine cunoscute nu numai în Biserica Ortodoxă a Răsăritului ci și în Biserica Apusului, cum o arată faptul că cele două țări au trimis delegați la conciliul din Constanța (1414—1418), în Germania (Baden), probabil în 1416, eveniment important în secolul al XV-lea, care marchează prima participare a românilor la un congres internațional european. Atît Mircea cel Mare (1386—1418), domnul Munteniei, cît și Alexandru cel Bun (1400—1432), domnul Moldovei, au trimis cîte o delegație la conciliu, condusă de boieri de frunte. Țara Românească a fost reprezentată de boierul Thobermur, adică Dobromir, Tugomir sau Dragomir, iar Moldova prin boierii Giorgius de Samusinis (Gheorghe din Sămuseni, Bucovina) și Stanislau Rotompan după cum aflăm din Cronica germanului Ulrich von Richenthal († 1437). Din cronica acestuia, s-au putut identifica un număr de orașe din Moldova și din Muntenia care au fost reprezentate la conciliul cu stemele lor, citate de el fără o anumită ordine. Acestea sînt următoarele: Chilia, Suceava, Tîrgu Neamț, Roman, Tîrgul Iașilor, Tîrgul Moldovei (Baia), Orhei, Galați, Cîmpulung, Argeș, Turnu Severin sau Turnu Măgurele, Bacău, Tîrgul Bahluiului (Hîrlău) și altele ale căror nume n-au putut fi identificate.

Fără îndoială că printre delegați se aflau și clerici, dar nu cunoaștem numele lor²⁵.

Cele două delegații române au plecat desigur la conciliul din Constanța, cu aprobarea mitropoliților lor. Românii n-au aprobat unirea cu Biserica Romano-Catolică, dar, avînd în vedere strînsele relații, pe care cele două țări române le aveau cu cei doi regi vecini, regii Sigismund al Ungariei (1387—1437) și Vladislav V Jagello (1386—1434) al Poloniei, cei doi domni români au socotit că e bine să participe la acest conciliu.

Biserica Moldovei a participat, de asemenea, și la conciliul unionist de la Ferrara-Florența (1438—1439), trimițînd o delegație alcătuită din mitropolitul Damian, boierul Neagoe și protopopolul Constantin, vicarul mitropolitului. În cursul discuțiilor teologice dintre greci și latini, mitropolitul Damian al Moldovei, grec de origine, s-a opus introducerii adaosului «filioque» la Simbolul credinței. Cu toate acestea, la doința împă-

Cezareei Capadochiei, purtat de mitropolitul Ungrovlahiei, în «Studii teologice», XII (1960), nr. 5—6, p. 369—380.

25. Cronica lui Ulrich von Richenthal, ed. A. D. Sturdza, *Delegați români la conciliul din Constanța*, în «Analele Academiei Române», seria II, t. XVI (1893—1894), p. 97—106; C. Karadja, *Delegații din țara noastră la conciliul de la Constanța* (în Baden, Germania), în anul 1415, în «Memoriile secției istorice ale Academiei Române», seria III, t. VII, Mem. 2, București, 1927, p. 11—13; P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, București, 1944, p. 170—173; V. Laurent, *art. cit.*, p. 182—183; Pr. drd. Dănuț I. Manu, *Sinodul conciliarist de la Constanța (1414—1418) și participarea Bisericii Ortodoxe din Moldova și Muntenia*, în «Studii teologice», XXV (1973), nr. 5—6, p. 377—386; Ch. Auner, *La Moldavie au concile de Florence*, Bucarest, 1915; N. Dobrescu, *Din istoria Bisericii Române. Secolul al XV-lea*, București, 1910, p. 85—86.

ratului Ioan VIII Paleologul (1425—1448) și a unor răsăriteni, care sperau că prin unirea celor două Biserici, grecii vor primi ajutorul financiar și militar al papei Eugeniu al IV-lea (1431—1448) și al statelor catolice din Occident pentru salvarea Constantinopolului de la o cădere iminentă în mâinile turcilor, speranță dezmințită ulterior în cursul evenimentelor, mitropolitul Damian a semnat, poate cu regret, împreună cu alți mitropoliți și clerici răsăriteni, actul de unire dintre Biserica Răsăritului și Biserica Apusului, proclamată oficial la 6 iulie 1439 în catedrala Santa Maria del Fiore din Florența. După întoarcerea sa la Bizanț, mult mai târziu însă, înainte de anul 1452, s-a alăturat partidei antiunioniștilor și a respins unirea cu latinii de la Ferrara-Florența, cum aflăm dintr-un *Raport al arhierilor și al celorlalți contra conciliului din Florența*²⁶, înaintat împăratului în noiembrie 1452 de monahul Ghenadie Scholarios, fostul «secretar al împăratului Ioan și judecător general al romeilor» (al grecilor)²⁷, mai târziu primul patriarh ecumenic sub turci (1454—1456; 1462—1463; 1464—1465) în timpul sultanului Mahomet II Cuceritorul (1451—1481).

Prin mitropolii, episcopii și clericii ei, prin centrele ei mitropolitane, și prin mănăstirile ei, Biserica Ortodoxă Română a jucat și un mare rol cultural în sinul Ortodoxiei, în secolele XIV și XV.

Biserica română avea în secolele XIV și XV renumite mănăstiri și biserici construite în stil bizantin, cunoscute în întreaga Biserică a Răsăritului ortodox. Dintre acestea, amintim : splendida biserică *Sfântul Nicolae Domnesc* de la Curtea de Argeș, începută înainte de 1350 de Basarab I cel Mare (1310—1352), întemeitorul Țării Românești, apoi mănăstirile *Tismana*, ridicată de Sfântul Nicodim, *Cozia*, și *Cotmeana*, toate trei ridicate de voievodul Radu I (1377—1384), în Țara Românească.

Mai târziu, voievodul Radu cel Mare (1495—1508) a ridicat mănăstirea *Dealul*, lângă Tîrgoviște, care este cea mai frumoasă din câte se zidiseră pînă atunci în Țara Românească. La începutul secolului al XVI-lea, Neagoe Basarab (1512—1521) a ridicat între 1514—1517 renumita biserică a *mînăstirii Curtea de Argeș*, sfințită la 15 august 1517, cea mai frumoasă biserică de pe tot cuprinsul pămîntului românesc, una din capodoperele arhitecturii și artei universale.

În Moldova, menționăm mănăstirea *Bistrița*, ctitoria lui Alexandru cel Bun (1400—1432), ridicată înainte de 1407, mănăstirea *Moldovița*, în Bucovina, zidită tot de Alexandru cel Bun și pictată în 1532 sub voievodul Petru Rareș (1527—1538; 1541—1546), fiul domnului Ștefan cel Mare (1447—1504), care impresionează pînă astăzi prin frumoasele sale fresce exterioare.

La loc de frunte se situează mănăstirile lui Ștefan cel Mare, *Putna*, ridicată la 1469, *Voronețul*, ridicată în 1488, amîndouă în Bucovina, și *Neamțul*, ridicată în nordul Moldovei, în 1497. Voronețul, îndeosebi, im-

26. Ghenadie Scholarios, 'H πρὸς τὸν βασιλέα ἀναφορά τῶν ἀρχιερέων καὶ τῶν λοιπῶν, la Mgr. Louis Petit-X. A. Siderides-Martin Jugie, *Oeuvres complètes de Gennade Scholarios*, t. III, Paris, 1930, p. 189—193, p. 193—195; Pr. prof. Ioan Rămureanu, *Ghenadie II Scholarios, primul patriarh ecumenic sub turci*, în «Ortodoxia», VIII (București, 1956), nr. 1, p. 72—109, aici p. 85—86.

27. M. Jugie, *Courte biographie de Georges Scholarios*, în ed. Petit-Siderides-Jugie, t. I, p. XI, n. 1; Pr. prof. I. Rămureanu, *art. cit.*, p. 77.

presionează pînă azi prin frescele sale exterioare, artistic executate în cursul anului 1547, sub voievodul Petru Rareș, care au devenit valori artistice admirate în întreaga lume.

În Transilvania, menționăm mănăstirea *Prislop*, lângă Hațeg, ridicată de Sfîntul Nicodim pe la 1400 și mănăstirea *Sfîntul Mihail din Peri*, în Maramureș, zidită de Sas vodă, fiul lui Dragoș Vodă, cel ce a trecut în Moldova, în 1359. Fiii lui Sas, voievozii Baliță (Balc), și Drag, au închinat în 1391, această mănăstire Patriarhiei de Constantinopol în timpul patriarhului ecumenic Antonie, care a declarat-o în august, același an, stavropighie patriarhală, adică a făcut-o dependentă direct de Patriarhia Ecumenică²⁸.

Amintim, de asemenea, unele biserici de zid din județul Hunedoara, cu frumoase picturi exterioare, care au dăinuit pînă azi, cum sînt: biserica din *Densuș*, din secolul al XIII-lea, poate chiar mai veche, din secolul al X-lea, pictată de zugravul Ștefan în 1443, biserica *Strei*, din secolul al XIII-lea, restaurată în 1969—1972, biserica de piatră din satul *Strei Sîngeorgiu*, încadrat azi în orașul Călan, pe malul drept al Streiului, construită înainte de jumătatea secolului al XI-lea, după cum s-a putut stabili datorită descoperirilor istorico-artistice din vara anului 1975. Din pisană în limba slavonă, datată în 1313—1317, descoperită în 1975 sub stratul de tencuială din secolul al XVIII-lea, rezultă că biserica s-a ridicat «spre ajutorul și iertarea păcatelor» cneazului Balea (de fapt Bălea) și ale preotului Teofil, pictura fiind executată de zugravul Teofil.

Specialiștii au stabilit, însă, cu acest prilej, că sub pisană și pictura din 1313, se află cel mai vechi ansamblu pictural cunoscut pînă azi, pe teritoriul țării noastre, după care s-a putut constata că biserica de piatră de aici a fost ridicată înainte de mijlocul secolului al XII-lea, pe locul unei biserici de lemn mult mai veche, de aceeași proporții, fiind deci cea mai veche clădire românească de piatră păstrată în întregime. În 1408—1409, biserica de piatră, din satul *Streisîngeorgiu*, a fost refăcută de cneazul Cîndreș, și soția sa Nistora, după cum arată o altă pisanie, păstrată lângă tabloul lor votiv²⁹.

Menționăm, pe plan cultural, faptul că în cursul anului 1400 *Filos*, fostul logofăt al lui Mircea cel Bătrîn, călugărit la mînăstirea Cozia, sub numele de *Filothei*, a întocmit, foarte probabil între 1400—1418, o lucrare iconografică originală, numită *Pripeale* adică mici *tropare* care se cîntă cu stihuri alese din psalmi de Nichifor Vlemidis (1197—1272) în timpul slujbei utreniei, la polieleul sărbătorilor împărătești ale Maicii Domnului și ale sfinților cuvioși și mucenici mai însemnați de peste anul bisericesc. Ele au fost introduse de toate Bisericile ortodoxe de limbă slavonă³⁰.

28. E. Hurmuzaki-N. Iorga, *Documente*, XIV, 1, p. 13—15, nr. 30.

29. Pr. Prof. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, t. I, București, 1980, p. 309 și bogata bibliografie despre mînăstirile din Transilvania, p. 316—317.

Pentru biserica de piatră din satul Streisîngeorgiu, vezi, în deosebi, studiile: Radu Popa, *Streisîngeorgiu. Mărturii de istorie românească din secolele XI—XIV în sudul Transilvaniei*, în «Monumente istorice și de artă», 1978, nr. 1, p. 9—32 și alte studii, p. 33—62; Idem, *Streisîngeorgiu. Ein Zeugnis rumänischer Geschichte des 11—14 Jahrhunderts*, în *Süden Transilvaniens*, în «Dacia», N.S., t. XX (1976), p. 37—61.

30. Mitropolitul Tit Sîmedrea, *Les «Pripéla» du moine Philothée. Etude-texte-translation*, în «Romanoslavica», XVII (1970), p. 183—225; *Pripealele*, alcătuite în limba

Sfântul Nicodim cel Sfințit († 26 decembrie 1406), egumenul minăstirii Tismana din Țara Românească a avut o interesantă corespondență dogmatică cu vestitul patriarh bulgar de Tîrnovo, Sfântul Eftimie (1375—1393), în timpul mitropolitului Țării Românești Antim Critopulos (1381—1402), care a fost, de asemenea, în corespondență cu Sfântul Eftimie.

Sfântul Nicodim avea preocupări dogmatice și voia unele lămuriri din partea Sfântului Eftimie de Tîrnovo, care-i răspunde prin două interesante scrisori.

În prima scrisoare, Sfântul Eftimie răspunde Sfântului Nicodim cel Sfințit la șase întrebări referitoare la sfinții ingeri, la spiritualitatea și libertatea lor, după revelația Sfintei Scripturi, la problema originii răului în lume, la Sfânta Cruce, despre înviere și despre suflet. În a doua scrisoare, Sfântul Eftimie tratează despre curăția morală a celor ce vor să primească Sfânta taină a preoției³¹.

În Moldova a existat, încă din timpul lui Alexandru cel Bun (1400—1432) la mînăstirea Neamț, un centru de caligrafie și împodobire a manuscriselor, vestit în toate țările ortodoxe din sud-estul Europei, în care a activat între alții, *Gavriil fiul lui Uric*, care a scris vestitul *Tetraevangel* slavon din 1429.

Un studiu recent al lui Radu Constantinescu a dovedit, însă, că Gavriil Uric a început activitatea lui cu mult mai înainte și anume din 1413.

Astfel, în fondurile vechii Arhive sinodale a Bisericii ruse păstrată azi la Muzeul istoric din Moscova, Dl. Radu Constantinescu a descoperit, în vara anului 1973, câteva file dintr-un manuscris slavon foarte prețios, care cuprind însemnarea că acest manuscris a fost copiat înaintea unui cutremur din 1411, «în vremea voievozilor (Țării Românești) Mircea (1386—1418) și Mihail», fiul său. Manuscrisul cuprinde *Comentariul grec* de la sfîrșitul secolului al XI-lea al unui *Nichita din Heracleea* la cele 16 *Cuvîntări ale lui Grigorie de Nazianz* († 390), alcătuite între 31 martie 362 și 16 aprilie 383, tradus în slavonă, probabil în părțile Vidinului, la mijlocul secolului al XIV-lea, pe care l-a copiat Uric în Moldova, doi ani mai tîrziu, în 1413³².

De asemenea, în fondul *Mazurin* de la *Arhivele centrale de stat din Moscova*, Dl. Radu Constantinescu a avut fericitul prilej să descopere un manuscris slav, care așa cum ne informează semnătura copistului, a fost prescris în anul 1413 de către *popa Domeșian* și un anume *Gavriil*. Acest Dometian, cum știm din hrisovul din 7 ianuarie al lui Alexandru cel Bun,

medio-bulgară au fost tipărite în Țara Românească în slavonește întia oară în *Psaltirea slavonă*, ed. Govora din 1637, iar în limba română, prima dată în *Psaltirea*, ed. Buzău, din 1703. Vezi: Pr. S. Teodor (= Tit Sîmedrea), *Filoteiu monahul de la Cozia*, în «Mitropolia Olteniei», VII (1955), nr. 7—9, p. 526—541, aici p. 526—527; Idem, *Pripealele monahului Filoteiu de la Cozia*, ibidem, VI (1954), nr. 4—6, p. 177—190; Idem, *Filoteiu monahul de la Cozia*, ibidem, VI (1954), nr. 1—3, p. 20—35.

31. Magistrand Epifanie Norocel, *Sfântul Eftimie ultimul patriarh de Tîrnovo și legăturile lui cu Biserica Românească*, în «Biserica Ortodoxă Română», LXXXIV (1966), nr. 5—6, p. 552—572, aici p. 566—571

32. Radu Constantinescu, *Texte românești în arhive streine. Comentarii la cele 16 cuvîntări ale lui Grigorie de Nazianz*. Fragmente. Ediție, traducere și comentariu, București, 1977, p. XV—XVI.

a fost primul stareț moldovean al mănăstirilor Bistrița și Neamț, unite în 1407 sub conducerea sa, cu aprobarea mitropolitului Iosif Mușat, iar celălalt copist, nu este altul decât faimosul *Gavriil, fiul lui Uric*³³. Acest manuscris cuprinde, alături de Scara lui Ioan din Sinai — Ioan Scărarul — (secolul VI—VII), 16 cuvântări ale Sfântului Grigorie de Nazianz, traduse în secolul al X-lea, în vechea slavă, pe care le-a copiat *Gavriil Uric*, într-un alt manuscris, nemțean din 1424, rămas necunoscut pînă în timpul din urmă cercetătorilor noștri, care se află azi în Biblioteca din Moscova, în fondul de achiziții noi ale cabinetului de manuscrise.

Aceste descoperiri, pun în lumină cît de bogată a fost activitatea de copist de manuscrise a moldoveanului *Gavriil Uric*³⁴.

Un rol de seamă au jucat Țările Române în ajutorarea bisericilor din Orientul creștin și al mănăstirilor de la Sfîntul Munte Athos. Începînd din secolul al XIV-lea, Muntenia avea strînse legături cu mînăstirea *Cutlumuz*, numită *Marea Lavră a Țării Românești*³⁵.

Legăturile Moldovei cu Sfîntul Munte Athos încep în secolul al XV-lea. Șirul daniilor îl începe Ștefan cel Mare care face daruri la 10 mai 1466 mînăstirii Zografu un mercic anual de o sută de ducati³⁶, danie pe care o ridică la 13 septembrie 1471 la 500 aspri³⁷. În 1475, Ștefan cel Mare a restaurat turnul de la Zografu³⁸, între 1472—1496, arsanaua (portul) de la Vatopedi³⁹, în 1500 a refăcut din temelii mînăstirea Grigoriu, căreia i-a adăugat o clopotniță în 1502⁴⁰, iar pe la 1500 a făcut construcții la mînăstirea Sfîntul Pavel⁴¹.

S-au trimis din Țările Române în Răsăritul ortodox daruri continue în bani, cărți și vase de cult, prapure și icoane, hrisoave, texte cu conținut hagiografic ș.a. E de remarcat că toate aceste relații se fac sub semnul unei strînse colaborări cu elenismul, susținut îndeosebi de Patriarhia ecumenică de Constantinopol.

După cucerirea Constantinopolului de turci, la 29 mai 1453, singurele țări creștine ortodoxe din sud-estul Europei, care au putut să păstreze independența lor în fața turcilor cuceritori au fost Țara Românească și Moldova, astfel încît rolul Bisericii Ortodoxe Române în apărarea și sprijinul creștinilor ortodocși din Peninsula Balcanică și Orientul Apro-

33. *Documenta Romaniae Historica. A. Moldova*, vol. I (1384—1448), întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu și L. Șimanschi, București, 1975, p. 29—30, nr. 21.

34. R. Constantinescu, *op. cit.*, p. XV.

35. Grigore Nandriș, *Documente slavo-române*, p. 17—22, doc. I și p. 40, 42, doc. nr. 6; *Documente privind istoria României. B. Țara Românească*, t. I p. 16—18; nr. 11, document din septembrie 1369; Paul Lemerle, *Actes de Koutloulos un faux chryso-bulle d'Alexis III, empereur de Trebizonde*, în «Bulletin de Correspondance hellénique», LVIII (1934), p. 239—240; A. Sacerdețeanu, *Ceva despre mitropolitul Hariton al Ungro-vlahiei*, în «Biserica Ortodoxă Română», LIV (1936), nr. 1—2, p. 52—61.

36. *Documente privind istoria României. B. Moldova*, vol. I (1384—1475), București, 1954, p. 343—344, nr. 414; E. Hurmuzaki-N. Iorga, *Documente*, XVI, 1, p. 41, nr. 88 datează dania la 10 iunie 1466.

37. *Ibidem*, p. 382, nr. 453.

38. E. Hurmuzaki-N. Iorga, *Documente*, XIV, 1, p. 41, doc. 89. T. Bodogae, *Ajutoarele românești la mînăstirile din Sfîntul Munte Athos*, Sibiu, 1940, p. 216.

39. T. Bodogae, *op. cit.*, p. 116.

40. *Ibidem*, p. 279—280. 41. *Ibidem*, p. 259—260.

piat a crescut cu mult. Numeroase familii grecești, un număr însemnat de patriarhi, mitropoliți, episcopi și clerici răsăriteni, precum și numeroși creștini ortodocși greci, bulgari, sârbi, albanezi și alții s-au refugiat la nordul Dunării în Țările Române, unde au aflat posibilitatea de a trăi în libertate, la adăpost de urgia și opresiunea turcilor otomani.

Alți numeroși prelați greci, sud-slavi și chiar arabi, ca și mulți egumeni și călugări de la Muntele Athos au venit în Țările Române, primind ajutor financiar pentru satisfacerea nevoilor lor și mai ales pentru plata apăsătorului tribut impus de turci patriarhilor, mitropoliților și episcopilor din Imperiul otoman⁴².

Biserica din Țările Române a avut și o anumită influență asupra civilizației bizantine, care a continuat, după expresia istoricului român de renume mondial, N. Iorga, ca un «Byzance après Byzance», după cucerirea Constantinopolului de către turci, în 1453, mai ales în artă și arhitectură, fapt scos în relief de istoricul român, exprimându-se astfel: «După transformarea, sub multe raporturi numai aparentă, din 1453, viața bizantină își va anexa forme de civilizație care veneau din lumea gotică a Transilvaniei și Poloniei, prin Moldova românească, și tot ceea ce, pe diferite căi, îi va trimite Occidentul în epoca Renașterii»⁴³.

Biserica Ortodoxă din Țările Române a sprijinit secole de-a rândul Patriarhia ecumenică de Constantinopol și în mod special pe patriarhul ecumenic pentru a-și îndeplini satisfăcător rolul lui de conducător spiritual al creștinilor din Imperiul otoman. Acest fapt a făcut pe regretatul profesor N. Iorga să se exprime în acești termeni: «O mișcare de reunire a tuturor Bisericilor pînă la Cairo și Moscova, pînă la Veneția, Creta și Monaco, se produse în secolul al XVI-lea, încît s-a putut crede că moștenirea lui Constantin cel Mare, a lui Iustinian și a Comnenilor, va trece pe seama aceluia care avea o curte asemănătoare cu foștii împărați și care păstra acvila basileilor pe modesta sa haină de dimie neagră»⁴⁴.

Se poate spune, deci, pe drept că Biserica Ortodoxă din cele trei țări române a fost, începînd cu secolele al XIV-lea și al XV-le și în secolele următoare apărătoarea și sprijinitoarea întregii Biserici Ortodoxe din Peninsula Balcanică și Orientul Apropiat.

---

42. Prof. Al. Elian, *Legăturile Mitropoliei Ungrovlahiei cu Patriarhia de Constantinopol și cu celelalte Biserici Ortodoxe de la întemeiere pînă la 1800*, în «Biserica Ortodoxă Română», LXXVII (1959), nr. 7—10, p. 904—935; P. Șt. Năsturel, *Urmările căderii Țarigradului pentru Biserica Românească*, în «Mitropolia Olteniei», XI (1959), nr. 1—2, p. 45—73.

43. N. Iorga, *Byzance après Byzance. Continuation de l'Histoire de la vie byzantine*, ed. Mihai Berza, Bucarest, 1971, Préface, p. 8.

44. *Ibidem*, p. 11.

LETOPISEȚUL CANTACUZINESC* — VARIANTA CĂLDĂRUȘANI —

Pr. Alexandru STĂNCIULESCU-BIRDA

Pentru a nu produce confuzii și pentru a ușura urmărirea aparatului critic al textului, folosim notările și grupările convenționale pe care le propun cei doi competenți cercetători¹¹ ai textului Letopisețului Cantacuzinesc. În felul acesta, considerăm că vor ieși mai ușor în evidență deosebirile care există între «varianta Căldărușani» și celelalte variante cunoscute pînă în prezent¹².

*
* *

* Prima parte a materialului a se vedea în «Biserica Ortodoxă Română», CXVIII (1980), nr. 5—6, p. 656—662.

11. C. Grecescu și D. Simonescu, *Istoria Țării Românești. 1290—1690. Letopisețul Cantacuzinesc*, București, 1960.*

12. Din motive de spațiu tipografic tipărirea variantei de la Căldărușani a Letopisețului Cantacuzinesc nu a fost posibilă pînă în prezent. Am făcut totuși o serie de semnalări. În acest sens a se vedea: Alexandru Stănculescu, *O variantă inedită a Letopisețului Cantacuzinesc*, în vol., *Mehedinți — Istorie și Cultură*, Drobeta Tr. Severin, 1978; Alexandru Stănculescu, *O variantă inedită a Letopisețului Cantacuzinesc ?*, în «Magazin istoric», XIII (1979), nr. 1(142), p. 56.

În ceea ce privește notările convenționale ale celorlalte variante cunoscute, C. Grecescu și D. Simonescu fac următoarele împărțiri și precizări. Ei împart manuscrisele variantelor în două grupe principale. *Grupa I-a*, împărțită la rîndul ei în patru subgrupe: 1. *Compilația Crețuleștilor*, care cuprinde trei manuscrise: C 1 (Bibl. Acad. R.S.R., secția mss. rom., nr. 5463), C 2 (Bibl. Filialei Acad. Rom., Cluj, secția mss. rom., fond. Blaj, nr. 36), C 3 (Bibl. Acad. Rom., mss. rom., nr. 1350); 2. *Subgrupa L5* sau *Compilația I-a mavrocordătească* cuprinde 5 manuscrise: L (Bibl. Fil. Acad. Rom., Cluj, fond Blaj, nr. 59), L 1 (Bibl. Acad. Rom., mss. rom., nr. 121), L 2 (Bibl. Acad. Rom., mss. rom., nr. 327), L 3 (Bibl. Acad. Rom., mss. rom., nr. 100), L 4 (edit. George Ioanid, *Istoria Terrei Românești de cînd au descălecat pravoslavnicii creștini*, în «Istoria Moldo-României», București, 1858—1859, vol. II, p. 1—165), L 5 (integrată la Radu Popescu, *Istoriile domnilor Țării Românești*); *Subgrupa U3* sau *Compilația a II-a mavrocordătească* cuprinde 3 manuscrise: U (Bibl. Acad. Rom., mss. rom., nr. 2591), U 1 (Bibl. Acad. Rom., mss. rom., nr. 340), U 2 (Bibl. Acad. Rom., mss. rom., nr. 5367); *Subgrupa V 4* sau *Compilația Cantacuzinească* cuprinde 4 manuscrise: V (Bibl. Acad. Rom., filiala Cluj, mss. rom., fond Blaj, nr. 112), V 1 (Bibl. Acad. Rom., mss. rom., nr. 2455), V 2 (Bibl. Acad. Rom., filiala Cluj, mss. rom., fond Blaj, nr. 97), V 3 (Muzeul Olteniei, Craiova, sect. mss. rom., nr. 53), V 4 (Compilația Cantacuzinească propriu-zisă). *Grupa a II-a* are șapte subgrupe: *Subgrupa A* cuprinde 3 manuscrise: A (Muzeul Olteniei, mss. rom., nr. 57), A 1 (Bibl. Acad. Rom., mss. rom., nr. 4301), A 2 (Bibl. Acad. Rom., mss. rom., nr. 3439); *Subgrupa K* cuprinde 4 manuscrise: K (Bibl. Acad. Rom., mss. rom., nr. 196), K 1 (Muzeul Olteniei, mss. rom., nr. 52), K 2 (Bibl. Acad. Rom., mss. rom., nr. 940), K 3 (Bibl. Acad. Rom., mss. rom., nr. 3444), B 1 (Bibl. Acad. Rom., mss. rom., nr. 1321), B 2 (Biblioteca Centrală Universitară, Cluj, fond Blaj, nr. 84), B 3 (Biblioteca Centrală Universitară Cluj, nr. 646), B 4 (Bibl. Acad. Rom., mss. rom., nr. 436); *Subgrupa S* cuprinde 6 manuscrise: S (Bibl. Acad. Rom., filiala Cluj, mss. rom., fond Blaj, nr. 53), S 1 (Bibl. Acad. Rom.,

ms
Bu-
ror
nr.
nu:
ms
Ch:
Sul
O 1
(Bil
O 5
O 7
U.F
afa:
rom

Via
aice
Poa
bitc

cu :

Ștef
împ

toct

sul,

fecie
L : 1

răbe

șilor

giud

B.O.

«Viața domnului Mateiu Basarab Vo(i)evod după honograful cel de obște ce se află aicea și scriere pentru domnia lui pînă la sfîrșit».

p. 105 La anul de la Hristos 1630¹³ au venit Leon Ștefan Vo(i)evod de la împărăție ca să fie el domn¹⁴ și au început a-și tocmi țara cum să cade¹⁵. Atuncea și Mateiu avea dregătorie de la dînsul, agă mare¹⁶ și era din moșie, din satul Brîncoveni, fecioru(l) Danciului dvornicului¹⁷, carele se trăgea din neamul bășă-
5 răbescu¹⁸. Datu-i-au Leon Vo(i)evod județul Romanaiților¹⁹ ca să-l știe de birărie²⁰. Deci pentru multe biruri ce au fost asupra săracilor²¹, neputînd să mai biruiască, s-au spart toate județele de peste Olt²², fugind care încotro au putut²³. Iar bo(i)erii care

mss. rom., nr. 441), S2 (Bibl. Acad. Rom., mss. rom., nr. 3441), S3 (Muzeul Româno-rus, București, nr. 136), S4 (Bibl. Acad. Rom., mss. rom., nr. 180), S5 (Bibl. Acad. Rom., mss. rom., nr. 3417); *Subgrupa T* cuprinde două manuscrise: *T* (Bibl. Acad. Rom., mss. rom., nr. 2150), *T1* (Bibl. Acad. Rom., mss. rom. nr. 1817); *Subgrupa G* cuprinde patru manuscrise: *G* (Bibl. Acad. Rom., mss. rom., nr. 5022), *G1* (Bibl. Acad. Rom., filiala Cluj, mss. rom., fond Blaj, nr. 91), *G2* (Bibl. Acad. Rom., mss. rom., nr. 284), *G3* (ediția I. Chr. Engel în *Geschichte der Moldau und Walachey*, Halle, 1804, vol. I, p. 59—62); *Subgrupa O* cuprinde zece manuscrise: *O* (Bibl. Acad. Rom., mss. rom., nr. 1713), *O1* (Bibl. Acad. Rom., mss. rom., nr. 269), *O2* (Bibl. Acad. Rom., mss. rom., nr. 4649), *O3* (Biblioteca Județeană Drobeta Tr. Severin), *O4* (Bibl. Acad. Rom., mss. rom., nr. 1322), *O5* (Bibl. Acad. Rom., mss. rom., nr. 2631), *O6* (Bibl. «G. T. Kirileanu», Piatra Neamț), *O7* (Bibl. Centr. Univ., Iași), *O8* (Bibl. Inst. de Ist., Limbă și Lit. al Acad. de Științe, U.R.S.S., filiala Chișinău, fond nr. 19, opis 3), *O9* (Bibl. Acad. Rom., mss. rom., nr. 1713). În afară de aceste manuscrise au mai fost folosite fragmente ca: Bibl. Acad. Rom., mss. rom., nr. 173, 439, 760, 4227 și 3326.

Manuscrisul de la Căldărușani se pare că este copiat după același original cu *Viața domnului Matheiu Basarab voievod după honograful cel de obște ce să află aicea și scriere pentru domnia lui pînă în sfîrșit* (Bibl. Acad. Rom., mss. rom., nr. 4227). Poartă mențiunea că este copiat de către Ghimnasia schimonah la 1856. Apropieri izbitoare are de asemenea și cu mss. rom., nr. 760 de la Bibl. Acad. Române.

A se vedea și lucrarea lui C. Grecescu și D. Simonescu citată mai sus, și mai cu seamă aparatul critic de la p. 95—177. Această lucrare o vom nota cu «D».

13. K: cînd au fost cursul anilor 7138.

14. V: Leon Ștefan vodă venit-au de la împărăție ca să fie el domn; K: Leon Ștefan Vodă; O: Io Leon Voevod, feciorul lui Ștefan voevod; K: au venit de la împărăție să fie domn; O: Idem; C: el să fie domn.

15. A: și au început a-și tocmi țara cum se cade; K: Idem; O: și începu a-și tocmi țara cum să cade; V: Idem A și K.

16. AGL: Atuncea; K: atunci; D: Atunce și Matei avea dregători de la dînsul, agă mare; G: deosevit, vezi D, p. 95, nota.

17. A: Brîncovenii; C: Brîncoveni; D: și era de moșie din satul Brîncovenii, fecior Danciului vorneclui; G: feciorul Danciului vorneclui; K: vornicul, trăgia; L: feciorul.

18. D: Care să trăgea din neamul bășărbesc; G: carele, besărbesc; K: bășărbesc; L: bășărbestilor.

19. D: Datu-i-au Leon vodă județul Romanaiților; C: Românaților; G: Rumânașilor.

20. A: birărie; D: Idem; G: biruire; K: biruri.

21. A: biruri grele; D: biruri grele; O: greutate.

22. D: spartu-s-au toate județele de preste Olt; G: giudețele; K: giudețele; K: giudețele; L: județile du preste; O: judecățile.

23. C: încătro; G: carele, încăttrao; K: carei; L: incotro.

- ținea județele pătea mare nevo(i)e de la domnie²⁴ că-i punea să plătească județele cu sila²⁵ și ce avură deteră tot și să îndatoriră¹⁰ pe la turci și pe la balgii²⁶. Că aprozii lui Leon Vo(i)evod nu înceta de la casele lor²⁷ tot pentru bani²⁸ și le lua repede câtă douăzeci sau câte treizeci de galbeni numai deodată²⁹ iar când au fost la octombrie 17 anul 1630³⁰ văzînd acei bo(i)eri că nu mai pot birui³¹ se sculară toți de prăbăgîră în Țara Ungurească³², trecînd pe Plaiul Vilcanului la Hațeg³³, însă bo(i)erii, anume Matei aga din Brîncoveni și Aslan vornicu(l) i Mihaiu spătaru(l), Coțofeanul și Gorgan spataru(l) și Barbul paharnic, Brădescu și Dumitru slugeru(l), Filișanul și Petrea vistieru(l) și alți bo(i)eri³⁴ și toți lăcui ră la un loc și avînd mare cinste și socotință de la Racoți G(h)eorg(h)e craiul și de la Zolomiu David și de la toți nemeși(i)³⁵. Iar Leon Vo(i)evod³⁶ trimisă cărți la Matei aga și la alți pribegi³⁷ cu jurămînt ca să fie în țară³⁸. Iar ei nu au vrut³⁹ și iar le-au mai trimis și al doilea rînd și al treilea au

24. A: boerii, domn, județile; C: care, județile; D: boiarii; G: buiarii carii, județele, păția, domnii; K: giudețale; păția, mari nevoi, giudețale; L: boerii, păția, județile; O: boerii, judecățile, pățe, mari nevoi, punea cu sila de plătea judecățile.

25. A: județile; C: județile; D: județile; G: județul; K: giudețale; L: județele; O: punea cu sila de plătea judecățile.

26. A: îndatorară; C: pre la; D: deteră, îndatoriră; G: dedară, îndatori; K: dederă; L: pre la; O: dediră, îndatori.

27. C: casile; D: Leon Vodă, nu mai înceta; G: scapfozii; C: casăle; L: casile.

28. Text comun.

29. C: cite 20—30; D: cite 30—40; G: luoa; K: lua treapad, cite 30 de lei, galbăn; L: cite 30, cite 40; O: lua trepide, cite 40.

30. A: fu, 17 zile, cursul anilor 7138; C: 17 zile, leatul 7138; D: 17 dni 7138; G: 17 zile; K: 17 zile a lui octomvrie în cursul anilor 7138; L: 17 zile; O: fu, 7139.

31. D: boiari; G: aice; O: vor mai pute birui.

32. A: pribegiră; D: pribegiră; G: pribegiră; F: pribigiră.

33. A: preste; C: Vilcanului, Hanțag; D: pre; G: Velcanului; O: trecînd prin; L: Hanțag.

34. A: omis parțial; C: omis parțial; D: boiarii, vornecul, spătarul, păharnicul, Brădescu, i Mihai spătarul, i Mitrea vistierul (omis parțial), și alți mulți boiari; G: Slan, Mihai spătarul Coțofeanul, omis parțial; K: și, Barbul Brădescul paharnicul, Mihai Coțofeanul spătarul, Dumitru Filișanul slujariul; L: Dinu Brîncoveanu, Mihai; O: Brîncoveanu, și, Mirea, boeri mulți de peste Olt.

35. A: Zolomid, omis parțial, nemișii; C: Gheorghie; D: Gheorghie craiul și de la groful și de la Zolomi; G: Racoți Gheorghie, Zalomit, nemișii; K: Gheorghie Racoți, Zolomid, niamișii; L: Zolomidvia; O: craiul Ardealului, omis parțial.

36. D: vodă; O: decă înțeleasă de aceasta foarte să întristă și trimisă cărți cu mare jurămînt la Matei aga și la cielanți; V: vodă.

37. D: ca să vie; O: la casele lor.

38. A: nu l-au crezut, nu vrură; D: n-au vrut.

39. A: trimise; C: daca, au mai trimis; D: le mai trimise, și al doilea rînd și al treilea rînd și tot n-au vrut să vie că nu l-au crezut. Iar deaca au venit părintele Theofil episcopul...; G: și iar au mai trimis, și ș-al, au mai trimis, episcopul; K: încă și al, solie lui, au mai trimis; L: daca, Theofan; O: trimis-au, triile, trimis-au și al patru le rînd alte cărți cu mare jurămînt, cu părintele Theofil, episcopul Rîmnecului și cu Hrizea vornicul, ca să vie pribegii și iar n-au vrut. Aceasta decă văzu Leon vodă scrisă și alte cărți a patra oară, cu mare jurămînt și le trimisă cu Radul.

venit părintele Teofil episcopul și Hrizea dvornicul din solie. Leon Vo(i)evod iar au trimis cărți cu jurământ și a patra oară ⁴⁰
 25 cu Radu Logofătul din Desa și cu Stanciu postelnicu(l) din Dilga ca să vie pribegii la casele lor ⁴¹. Deci, când au fost la Tîrgul Jiului ei să întîlniră cu străjile pribegilor ⁴², fiindu-le cap Barbul paharnicu(l) și Mihai Spătaru(l), coțofeanul ⁴³ și prinsără pre Radul Logofăru(l) din Deasa iar alții scăpară ⁴⁴. Iar Matei aga și cu
 30 alți bo(i)eri cu oaste ungurească ⁴⁵ și cu mulți roși de preste Olt ⁴⁶ ei încă venea pre urma pribegilor pre Plaiul Vilcanului pînă au
 p. 107 trecut aicea în țară ⁴⁷. Atuncea Leon Vo(i)evod prinzînd de veste ⁴⁸ trimesă pre Mihul spătar cu oști, străji ⁴⁹ și cînd i-au lăsat la Ungurei (Ungureni ?) ⁵⁰ să întîmpinară cu ei și să loviră străjile din față ⁵¹ și fu biruit Mihul spătar cînt abia scăpă și el ⁵². Iar
 35 Leon Vodă, dacă înțeleasă de această veste rea ⁵³, îndată trimeasă pre doamna sa la Giurgiul împreună cu toate jupînesele bo(i)erilor ⁵⁴ iar cînd au fost la august 21 anul 1631 ⁵⁵ au (i)eșit Leon Vo(i)evod cu oștile întru întîm(pi)narea lui Matei aga ⁵⁶ și mearseră pînă la sat la Prisiceni ⁵⁷. Acolo făcură sfat mare cu bo(i)eri(i) și slujitori(i) ⁵⁸ și deteră dorobanților lefi ⁵⁹ și iar să în-

40. D: Leon vodă.

41. A: dă, din; C: din; D: postelnicul ot Dilga; G: omis parțial; K: Stan, de Dlega; O: de la, Dilga.

42. A: pe la, s-au întîlnit; C: Jăiului, strejile; D: să întîmpinară; K: Jiului, să întîmpinară; L: strejile; O: fu, omis parțial.

43. A: omis parțial; D: Barbul paharnicu Brădescul i Mihai spătarul.

44. A: prinse, de; C: alalți; D: prinseră; G: alalți; K: de, Diasa; L: Dega, ceilalți; O: cialalți, omis parțial.

45. A: boeri; D: boiari; G: boiarii; L: oastea; O: cialalți boeri, venia cu oaste.

46. A: cu mulți, du peste, venia; D: mulți, preste; G: rușii, de prădă; K: cu mulți, de peste; L: cu oastea, cu mulți; O: venia cu oaste, de peste, cu mulți.

47. A: venia; C: venia; D: pre urma strejilor, aici; G: venia, străjilor; K: tricut, aicea; L: venia, pă, aicea; O: pînă au intrat.

48. A: atuncea; C: atuncea; D: atuncea; G: atuncea; K: atunci; L: atuncea.

49. A: streji; C: streji; D: trimise, vel spătaru; G: Mihalcea; K: trimis-au; L: streji; O: trimisă, Mihai cu o seamă de oști, streajă.

50. A: satul; D: și cînd fu sat la Ungurei; K: Ungureii; O: Ungureni.

51. A: întîmpinară-să, strejile; C: întîmpinară-să; D: întîmpinară-să, de față; G: întîmpinară-să; K: întîmpinară-să; L: întîmpinaseră, strejile; O: de față.

52. G: de-abia au scăpat; K: abia, biruit fu; L: au scăpat; O: că, au scăpat el.

53. A: intelese; D: intelese; K: intelese; O: auzi.

54. A: Giurgiuv, jupînesile; C: Giurgiuv, jupînesile; D: trimise, doamnă-sa la Giurgiuv, boiarilor; K: jupînesăle; L: Giurgiuv, jupînesile; O: jupînesile.

55. A: de zile și cursul anilor 7139, omis parțial; C: leatul 7139, omis parțial; D: dni, 7139; G: fu, văleatul 7139; K: avgust în 21; L: de zile, omis parțial; O: leatul 7139.

56. A: timpinarea; C: timpinarea; D: eșit-au și, timpinarea; G: timpinarea; K: timpinarea; L: timpinarea; O: toate oștile, înainte pribegilor.

57. A: merse; D: pin; G: merseră; K: marse, Prisăciani; L: merseră; O: merseră.

58. A: cu slujitorii; C: și acolo; G: cu slujitorii; K: cu slujitorii.

59. ACD: dete; K: au dat dărăbanților lefi; L: deteră; O: dedi lefi.

- toarseră îndărăt la scaun ⁶⁰, tăbărindu-să cu toate oștile din jos la monastirea lui Pană, lângă drumul Giurgiului, care această monastire se numește Sfînta Ecaterina ⁶¹. Și viind pribegii, tare să loviră unii cu alții ⁶² deasupra viilor din jos de monastirea lui
- 45 Mihaiu Vo(i)evod ⁶³. Și fu izbînda lui Leon Vo(i)evod ⁶⁴. P(i)erit-au mulți oameni de tot fealul ⁶⁵, prins-au și pre Preda de la Brîncovești, nepotul lui Matei aga și pre Radul din Deasa de ș(i)-au răscumpărat viața de la Leon Vo(i)evod ⁶⁶ cu bani și tăiat-au și pre Adam ban acolo în tabără și pre Preda Florincioiu din Greci și au înțăpat pre Preda armașul ⁶⁷ și au trimes la împ.
- p. 108 părăție 40 de unguri ⁶⁸. Făcut-au Leon Vo(i)evod și o movilă mare
- 50 lângă drum într-acel război ⁶⁹, împușcat-au pre Voicica, căpitanul de sirbi întru o coastă ⁷⁰, iar Mateiu aga și Teodosie spătar și Gorgan spătar și Mihaiu spătar și Dumitru sluger și Barbu paharnic și Petru sluger și cu alți bo(i)eri cîți au scăpat de la războiu ⁷¹ și au fugit și s-au închis în Sfînta monastire de la Tismana ⁷² și au șazut acolo zece zile ⁷³ iar Leon Vo(i)evod îndată au trimis după ei pre cumnatul său, Boul Ban, și Necula Bo-
- 55 teanul ⁷⁴ cu oști ca să ajungă pre Mateiu aga ⁷⁵ și fiind ei încă și acolo la Tismana ⁷⁶, acolo i-au ajuns și s-au bătut cu ei trei zile ⁷⁷ și nimic nu i-au putut strica ⁷⁸.

60. D : să întoarse ; K : întoarsără îndărîpt ; L : îndată.

61. A : Giurgiuvului ; C : den jos ; D : tăbărîndu-se, mănăstirea lui Pană visterul, Giurgiuvului, omis parțial ; G : Giurgiuvului ; K : omis parțial ; L : tăbărînd ; O : la scaun la București, și pusă tabără cu toate oștile, mănăstire, unde iaste hramul sfintii muciniță Ecaterina.

62. K : prea tare ; O : și cînd fu la avgust 23 leat 7139 sosiră și pribegii și să loviră foarte tare.

63. D : mănăstirea.

64. D : vodă ; G : ezbinda.

65. A : multime ; C : de tot felul ; D : feliul ; G : oameni de tot felul ; K : multime, de tot felul ; L : tot felul ; O : și au perit, dintr-amîndoaă părțile.

66. A : dă ; C : de la Brîncoveni ; D : Brîncoveanul, nepot, de la Desa ; G. Mihai, viațiaia ; K : Brîncoveanul ; L : de la Brîncoveni, Dega, viața lor ; O : stătu socru său Papa vel logofăt și dedi mulți bani, Radul logofătul de la Desa, de-și răscumpărară.

67. A : pă ; G : în tabără acolo, Rusar ; K : Florescul.

68. O : unguri vii.

69. D : vodă ; O : drum Giurgiului și au înfipt și o cruce de piatră în vîrfu movilii, omis parțial.

70. A : Vucina căpitan ; C : sârbi ; D : Voicina, coapsă ; D : Iovcina ; K : Vucina ; O : coapsă.

71. A : Tudosie, din ; D : spătarul, Mihai spătarul, i, slugerul, Barbul paharnicul, slugerul ; G : spătarul ; K : slugeariul ; O : slugeriul, Mihai Coțofeanul, Brădescul, slujitoriul.

72. A : mănăstirea, din ; C : mănăstirea, din ; D : mănăstire den Tismana ; O : Tezmana.

73. Text comun.

74. A : pă ; C : dupre ; D : cumnată-său, banul, i, Nedelco ; G : Nedelcul ; K : dinșii ; L : cumnată-său ; O : cumnată-său, vel ban, și pă Nedelcu.

75. L : să ajungă, pre Matei.

76. C : Tezmana ; D : fiind ei închiși ; GLO : omis parțial ;

77. O : omis «acolo».

78. C : nimica ; D : le-au putut strica ; G : nimica ; L : nimica ; O : nimică.

- Deci, întorcându-să oștile înapoi⁷⁹ prădat-au tare despre a-
 60 cea parte cum au fost mai rău⁸⁰. Iar Mateiu aga văzînd că s-au
 dus oștile au (i)șeșit din monastire⁸¹ și s-au dus la Izverna, la
 casa spătarului Stoicăn⁸². Povățuindu-i, el i-au suit la un munte⁸³
 iar Leon Vo(i)evod și a doua oară trimisă oștile cu Ghiorma că-
 pitanul⁸⁴ ca să prinză pre Matei aga⁸⁵ și nimic nu au putut
 strica⁸⁶ ci întorcîndu-să oștile⁸⁷, iarăși au jăfuit și au prădat
 65 țara de preste Olt foarte rău⁸⁸. Iar pre acea vreme fiind pre mar-
 ginea Dunării ispravnic un pașă ce-l chema Abaza pașa⁸⁹, în-
 țelegînd această săracă țară⁹⁰ cum o au spart domniî streini cu
 grecii țarigrădeni⁹¹, făcut-au sfat să aducă pre Matei aga de la
 Ardeal să-l facă domn⁹², că de la dinsul vor avea săracii pace
 70 și odihnă⁹³. Și îndată au trimis să fie domn țării⁹⁴ cu vîoia pașii⁹⁵.
 Și s-au împreunat cu el la Făgăraș⁹⁶. Iar Leon Vo(i)evod încă
 au trimes pre vlădica Grigore și cu Ivașcu dvornicul cel mare
 la craiul Racoți⁹⁷ ca și la Mateiu aga și la alți mulți bo(i)eri
 ca să vie la casele lor. Deci atuncea o s(e)amă de bo(i)eri, anume
 Filișteanul și Coțofeanul și Brădescul și Petru slugerul și Barbul
 75 de la Poiană, Ionașcul de la Gaia⁹⁹. Și au venit de s-au închinat

79. A : cu oștile.

80. D : prădat-au țara ; O : într-acea parte de loc.

81. D : mănăstirea ; O : eșiră.

82. A : Stoicăi celui Bătrîn ; C : Izvorani ; D : au mers ; stari Stoicăi ; K : Stoicăi celui Bătrîn ; L : au purces, Zvarna, Stoichii ; O : mersă, omis parțial.

83. Povățuindu-l ; C : povățuindu-l ; D : la munte ; O : povățuindu-i starostea, adăugat : «și au trecut în Țara Ungurească la Țaravan Sebiș.

84. A : doo oară, mai trimise ; C : doa-oară, trimise ; D : vodă a do oară trimiseră oști ; G : doară, mai trimise oștile ; K : mai trimise ; L : doă-oră, la ; O : mai trimise, și alte oști doară.

85. L : pă ; O : pribegii.

86. D : nimica ; K : nu-i putu ; O : nu le-au putut strica.

87. Text comun.

88. A : despre ; C : despre ; D : iar ; G : omis parțial ; K : au jăcuit, despre ; L : dăspre toate părțile peste ; O : peste.

89. D : iară ; aceia ; K : anume ; L : pă ; ispravnicatul ; O : ce-i zice Mehmet. Abaza pașa, omis parțial.

90. A : aceasta ; D : acesta pentru această săracă de țară ; G : aceasta ; K : aceasta ; L : aceasta ; O : omis parțial.

91. G : o spart ; domniia ; K : au spart-o ; O : Țarigradului.

92. A : pă ; C : să ; D : ca să, domn țării ; G : domnul ; O : cu toți boerii ca să ; ta ; L : aceasta ; O : omis parțial.

93. A : milă și odihnă ; G : milă și odihnă ; K : odihnă și milă.

94. A : au trimis la el pre popa Ignatie Sîrbul den Nicopole, domn ei ; C : au priimit ; D : au trimis la el pre popa Ignatie Sîrbul den Necopole ca să vie domn ; G : încă au mai trimis ; K : au ; L : omis parțial ; O : omis parțial.

95. Text comun.

96. Text comun.

97. A : cu mare jurămînt ; C : dvornicul mare, omis parțial ; D : vodă au fost trimis, i Ivașcu dvornicul ; G : cu mare jurămînt, i Gligorie comisul cu cărți ; K : cu mare jurămînt ; L : mai trimis ; O : triimisă, pre Ivașcu, cu mare jurămînt, la Racoți craiul.

98. D : și la, și la alți boiari ; G : Matei ; O : vii boerii pribegi la casele lor cu bună pace.

99. A : omis parțial, Petrea ; C : sluger, ot, Baia ; D : boiari, Filișanul, i Pătru, Ionașco ; G : boeri, Petrea, slugariul ; L : Ivașco ; O : slujitoriul, Poenarul ; Saia.

lui Leon Vo(i)evod¹⁰⁰ și au dat tuturor plăști și i-au bo(i)erit¹⁰¹. După dinșii au venit și Aslan dvornicul de l-au făcut ban mare la Craiova¹⁰². Iar cînd au fost la iulie 24, anul 1632, venit-au de la Poartă de au luat domnia lui Leon Vo(i)evod¹⁰⁴ și îndată au purces de s-au dus la Țarigrad¹⁰⁵ și au domnit ani doi și jumătate fără opt zile¹⁰⁶. Iar bo(i)erii de' aicea îndată trimeseră la

80 p. 110 Mateiu aga cu cărți cu Drăgușin, sluga lui¹⁰⁷, dîndu-i știre de mazilirea lui Leon Vo(i)evod¹⁰⁸, ca să vie la casa lui cu bună pace¹⁰⁹. Deci Mateiu aga înțelegîndu de aceasta¹¹⁰ au dat mulțumită lui Dumnezeu¹¹¹ și fiind supărat de strîmbătate au socotit să vie în țară¹¹². Iar mai (i)nainte de această veste cu cincii

85 zile¹¹³ au fost trimis pre cumnatul său Gorgan spătar la Alexandru Iliăș, domnul Moldovei¹¹⁴, ca să-i facă pace și acolo fu omorît de el¹¹⁵.

Iar Mateiu aga încă nu s-au fost luat ziua bună de la craiul Racoți și de la toți domni(i) și nemeși(i)¹¹⁶ și au purces să fie

90 aicea în țară¹¹⁷. Iar craiul, pentru slujba dreaptă ce i-au făcut¹¹⁸ cînd au venit nemții asupra lui la Tocaia¹¹⁹ n-au vrut să-l lase să vie fără de oameni¹²⁰. I-au ales pre Varda Buia căpitan cu o seamă de oști¹²¹ de au petrecut pre Mateiu aga cu mare cinste¹²², purcezînd din Cavra Sebeș (Caransebeș) la luna lui avgust 2¹²³,

100. L : dă.
 101. D : plăști ; O : boerit pre toți, omis parțial.
 102. A : omis parțial ; D : dupre ; K : omis parțial ; O : dupre, omis parțial.
 103. A : iunie 21 de zile cursul anilor 7141 ; C : iulie 21 ; D : iulie 24 dni, 7140 ; G : omis «cînd», iunie 21, văleatul 7140 ; K : 21 de zile a lui lunii, în anii 7141 ; L : omis «cînd», iulie 21 ; O : omis «cînd», iunie 21, leatul 7140 simbătă.
 104. D : domnia ; G : luoat, capigii de la Poartă cu schimni ceaus.
 105. O : au eșit din scaun luni noapte, iunie 23 și au purces la Poartă.
 106. A : făr de ; D : ani 2 pol fără 8 zile ; K : 2 și luni 6 ; L : 2 și jumătate.
 107. A : trimise, cărți la Matei aga ; D : boiarii, trimiseră ; G : cărți la Matei aga ; K : la Matei aga ; O : au trimis, pre, de știre.
 108. A : mazilia ; D : mazillia ; G : lu ; O : mazilie ; V : lu.
 109. D : să-și.
 110. D : Matei ; O : înțelegînd.
 111. A : îndată au dat ; C : mulțumită ; D : dat-au mulțămită ; G : mulțămită ; K : mulțămită ; O : și fiind supărat și de străinătate dedi mulțămită lui Dumnezeu.
 112. D : streinătate socotit-au ; K : strîinătate ; L : omis «fiind».
 113. D : 5 zile ; K : poveste ; L : înainte ; O : omis «de această veste».
 114. C : Alicsandru Iliiași ; D : fost-au trimis pre cumnată-său, spătarul, Alexandru vodă ; G : omis parțial ; O : în Moldova.
 115. D : omis parțial ; K : de dînsu ; O : omis parțial.
 116. A : zioa ; C : și-au fost luat, Racoțe, zioa ; D : și-au luat, domnii și nemeșii ; G : luoat zioa ; L : zioa, O : omis «încă», îș luă zioa de la Racoți craiul.
 117. D : vie ; O : aice.
 118. D : multă slujbă dreaptă ; G : direaptă ; K : direaptă.
 119. A : asupră-i ; G : asupră-i ; K : niamții asupră-i ; O : asupră-i, Tocai.
 120. A : făr ; C : făr ; D : făr ; G : omeni.
 121. D : ci au ales, Vaida Bun ; G : Buna căpitanul ; L : Buntanul ; O : i-au dat cîteva steaguri de unguri.
 122. G : trecut ; O : omis «pre Matei aga cu mare cinste».
 123. A : Caravan ; C : Cavara, avgust 2 zile ; D : purcegînd, Caravan Sebeș, avgust 2 dni, omis «la luna lui» ; G : Camaran ; K : Cavaran Săbeși ; L : Cavaran, mesîța ; O : omis parțial.

fostu-i-au conacul la Kori, pre locul turcesc ¹²⁴. Acolo i-au ieșit
 95 înainte beiful de la Rușava cu poclon ¹²⁵ și i-au dat împrumut bani
 cîți i-au trebuit ca să-i fie de c(h)eltuială ¹²⁶ și de acolo au tre-
 cut muntele aicea în țară pre Plaiul Drinovului ¹²⁷ și au tăbărit
 în siliştea Presnii ¹²⁸, ca să fie la casa lui cu bună pace ^{128 bis}. Iar
 p. 111 de la împărăție au fost domnia Radului Vo(i)evod ca să fie domn
 100 în Țara Românească ¹²⁹. Iar tată-său era domn în Moldova ¹³⁰. Iar
 Mateiu aga trecînd muntele aicea în țară ¹³¹, prinzînd de veste
 bo(i)erii și roșii și toată țara cît era de preste Olt ¹³² să strînsără
 toți și mearsără de să întîmpinară cu Mateiu aga ¹³³ și făcură
 sfat mare ¹³⁴, socotind cum că țara este p(i)erită ¹³⁵ și cum că nu
 vor mai putea aștepta pre Radul Vo(i)evod ¹³⁶ cu atîtea datorii
 105 de multe ¹³⁷, ca să-i mînce și să-i prade ca și mai (i)nainte ¹³⁸.
 Și au rugat toți pre Dumnezeu ¹³⁹ și au luat pre Matei aga cu
 sila, neajungînd la casa lui ¹⁴⁰ de l-au dus la Mehmet Abaza pașa,
 la cetatea din Nicopăe (Nicopole — n.n.) ¹⁴¹, și după ce s-au îm-
 preunat cu dînsul Mateiu aga ¹⁴², numaidecît l-au îmbrăcat cu
 caftan ¹⁴³ și de acolo i s-au înălțat numele de domnie ¹⁴⁴ și au

124. D : la sat la Cornu ; L : Cioranul ; O : i-au fost.

125. ACG : plocon.

126. C : au pofit ; D : au pohtit ; G : au pohtit ; L : au pofit.

127. A : aici ; C : aici ; G : aici ; K : tricuit, aici ; L : aici ; O : și de acolo (purcezînd, aice.

128. A : Prejnii ; C : Preștinii ; D : seliştea Preșnii ; G : Preștenia ; K : săliștea Prișnei ; L : Prejnii ; O : Preștinii.

128 bis. C : omis parțial ; ADGKLO : să-și vie ; L : cu pace.

129. A : feciorul lui Iliiaș, vie ; C : feciorul lui Alicsandru vodă ; D : Rumânească, sin Alexandru vovod ; G : Iliiaș vovod ; K : feciorul lui Iliiaș vovod, Țării Românești ; L : domnia dată, vodă ; O : dată domnie, feciorul lui Iliiaș, vii domn Țării Românești.

130. ACDGKL : la Moldova ; O : omis «iar tată-său era domn în Moldova».

131. A : Matei ; C : Matei ; D : Matei, aici ; G : Matei ; K : Matei, tricînd, aici ; L : Matei vodă ; O : Matei, aice.

132. A : cîți ; C : boiarii, cîți ; D : boiarii, cîți ; G : boiarii, și rușii, cîți ; K : boiarii, peste, omis «și roșii» ; L : cîți ; O : peste Olt.

133. A : ei toți, merseră ; C : ei toți, strînsără, mersiră ; D : ei toți, merseră, Matei ; G : ei toți, tîmpinară, Matei ; K : ei toți, strînsără, marsără în tîmpinare lui, Matei ; L : ei toți, închinară, merseră, Matei ; O : strînsără, mersără, Matei.

134. C : mare sfat ; D : mare sfat ; O : omis «mare».

135. ACL : cum este țara pierită ; DGKO : cum iaste țara pierită ; A : de striini ; L : dă greci streini ; D : adăugat «și mîncată de streini și mai virtos de greci».

136. A : omis «că», vodă ; C : omis «că», vodă ; D : omis «că», vodă ; G : omis «și» GKL : omis «că» ; O : omis «cum», «că», vodă.

137. A : «atîta datorie de multă ; CDGKO : cu atîta datorie de multă ; L : cu dato-rie multă.

138. ADGKL : să-i mai mînce ; CO : mînce.

139. ACDGLO : ci ; G : d-zău ; K : d-zău ; O : omis «toți».

140. ACDGKLO : neajuns ; A : scaunul ; G : omis «la».

141. C : mahmet, Nicopolia ; D : Necopoe ; A : Nicopoe, omis «la», K : Nicopei ; L : Nicopoe ; O : Meemet, bașa, în Necopoe.

142. ACDGKL : Matei aga ; CDGKL : dupre ; O : întîmpinat, omis «Matei aga».

143. ACDGKLO : îmbrăcat.

144. O : lui de domn.

- 110 început a scrie cărți prin țară¹⁴⁵. «Ioan Matei Basarab Vo(i)evod cu mila lui Dumnezeu domn Țării Rumânești»¹⁴⁶. Și-i dete pașa surlari ca unui domn și turci beșlii ajutor¹⁴⁷. Deci, luându-și ziua bună de la pașa¹⁴⁸, au purces de la Dunăre la luna lui septemvrie 14 anul 1633¹⁴⁹, întrînd în scaun în București la septemvrie 20¹⁵⁰.
- 115 Iar bo(i)erii țării, Nicula Vistierul și cu Hriza dvornicul și Papa logofătul și Nicula Catargiul și Dumitru Dudescu și Neagu aga și alți bo(i)eri¹⁵¹ n-au vrut să aștepte pre Mateiu Vo(i)evod i s-au dus la Alexandru Vo(i)evod în Moldova¹⁵² ca să vie cu fiul său, Radul Vo(i)evod, aicea în țară domn¹⁵³. Iar el n-au venit
- 120 cu steagul pre unde vin domnii¹⁵⁴ și au trecut Dunărea pre la Obloșiță¹⁵⁵ iar bo(i)erii țării încă s-au fost tăbărit la Rîmna ca să cuprindă slujitorii cu lefi¹⁵⁶, Mateiu Vo(i)evod încă înțelegînd¹⁵⁷ au trimis străji înaintea lor la Buzău cu Mihaiu Coțofeanul și să împreună cu Radul Vo(i)evod în malul Siretului la

145. K: au început, în țară ca un domn; O: incepu, pen.

146. ACDKLO: Io; G: Ion; ACDGKLO: Mathei; AGK: Băsărab; K: din mila; AK: românești iproci.

147. DGKO: dede; ACDGKL: turci și beșlii; O: omis «și turci»; K: beșlei.

Începînd cu cuvîntul «beșlii» pînă la «moldoveni trimiși» (vezi nota 229) în A este textul rupt.

148. ACDGKLO: omis «deci»; KO: și luindu-și; CGLO: zioa; K: zua.

149. DGKLO: omis «la luna lui»; CDGKLO: 17; CDGLO: dni; DGKLO: omis «anul 1633»; C: la luna lui septemvrie 17, leatul 7141; K: în 17 zile a lui septemvrie.

150. DGKLO: și au intrat; C: întrînd; CDGKLO: omis «la»; 20 dni 7141; K: cînd au fost cursul anilor 7149; O: leat 7141.

151. K: introduce înaintea acestei fraze următoarele: «Cap. 41. Domnia lui Matei Vodă Basarabă. Viind Matei vodă domn Țării Românești; CDG: boiarii; K: iar o samă dintre bo(i)eri anume; O: iar o seamă de bo(i)eri; C: Nicola; D: Necula; G: Necula; K: Nicola; L: Nicolae; O: Necola; DGL: i(=și); C: cu Hrizea; K: Hriza; O: Hrize; C: Nicula; D: Necula; G: Necula; K: omis «și Necula Catargiul și Dumitru Dudescu și Neagu aga»; L: Nicola; O: omis «Nicula»; G: Canbaragiul; O: omis «Catargiul»; CDGLO: Dudescul; CDGLO: Neagul; CDGK: alți mulți boiari; L: bo(i)eri mulți; O: bo(i)eri.

152. K: aștiapte; DGO: Mathei; CL: Matei; K: Matii; O: să se închine lui; CDGKLO: ci s-au dus; K: Alicsandru; CDGKLO: vodă.

153. C: fiiul; D: fie-său; G: fiiul; K: fiiu-său; LO: fii-său; CDGKLO: vodă; CD: aici; O: aice; DGKLO: omit «domn».

154. O: deci Radul vodă; K: vinit, stiagul; L: pă; G: vine domnia; O: vin și alți domni.

155. K: ce, trecut; O: Dunăre; CDKLO: Obluciță; G: Oblociță.

156. CDKLO: boiarii; KL: au; C: omis «fost»; O: tăbărisă; C: Romna; CL: coprinză; CD: slujitori.

157. O: iar Matei; CDGKLO: Matei; CDGKLO: vodă; O: omis «încă»; KO: înțelegînd.

158. O: îndată trimise, asupra; CLO: streji; GK: Buzeu; CDGKLO: Mihai Coțofeanul, la Putna; DGL: i Radul Desa; C: cu Radul Desa; K: și cu Radul Desa.

Se adaugă următorul text: «C: Iar boiarii deaca înțalesără de aceasta, ei să întoarșeră la Moldova înspăimîntați». Același text e introdus și în celelalte variante, cu următoarele deosebiri: «D: înțeleseră, foarte înspăimîntați; K: înțalesără, s-au întors iar la Moldova; L: înțeleseră, s-au întors iar înspăimîntați; O: și dacă prinșeră de veste boerii fugiră în Moldova foarte înspăimîntați».

- Movilă¹⁵⁹ și numaidecît dete știre lui Alexandru Vo(i)evod¹⁶⁰.
 125 După aceea să sfătuiră și aleasă ră pre Calotă cluceru(l) și pre
 Andrei dvornicul¹⁶¹ de au trimis cu cărți la slujitori ca să să
 inchine la Radul Vo(i)evod¹⁶². Iar ei n-au vrut nici unul¹⁶⁵ ci
 încă i-au prins de i-au adus la Matei Vo(i)evod¹⁶⁴ și n-au avut
 nici o nevoie ci încă i-au trimis cu cărți înapoi la bo(i)eri¹⁶⁵ ca
 să se lase de ce s-au apucat și să vie fieștecare la casa lui cu
 pace¹⁶⁶. Iar ei n-au vrut¹⁶⁷ ci încă au trimis de au adus tătari¹⁶⁸
 și au purces cu Radul Vo(i)evod cu oaste grea, moldoveni, si-
 imeni cu steag împărătesc, cu Schimni ceauș¹⁶⁹ ca să vie să
 scoată pre Mateiu Vo(i)evod din scaun¹⁷⁰, făcînd multă pieire
 țării și robiciune¹⁷¹. Iar Mateiu Vo(i)evod deacă înțeleasă că vin
 p. 113 asupra¹⁷² își strînsă oștile și pusă tabăra pre marginea orașului
 135 despre Dudești¹⁷³ și tocmi pre fieștecare la ceata lui¹⁷⁴. Iar Rădul
 Vo(i)evod încă au fost tăbărit cu oastea lui și cu bo(i)erii țării
 la pod la Obilești, la Colintina, din jos de Monastirea lui Dan
 dvornicul¹⁷⁵. Deci, cînd au fost la luna octomvrie 25, sîmbătă¹⁷⁶,
 s-au lovit strejile din jos de monastirea Plumbuitei¹⁷⁷ și au fost

159. K : și se, Siretiului ; O : Săretiului ; CDGKLO : vodă.

160. D : dederă ; G : dede ; K : dederă ; L : deteră ; CDGKLO : vodă ; CG : Alicsan-
 dru.

161. L : dupre aceia ; O : omis «după aceea» ; CDGKLO : ei să sfătuiră ; CDGL :
 aleseră ; K : aliasără ; O : alesără ; CDGKLO : clucerul ; CDGKO : vornicul ; L : vor-
 necul.

162. O : trimes ; GO : Radului ; CDGKLO : vodă.

163. Text comun.

164. GK : ce încă ; G : încă-i prinseră de ; O : încă i-au și prins ; CDGKL : i-au
 dus ; CDGKLO : vodă.

165. O : nu le-au făcut nimica ; GK : ce ; K : încă-i trimise cu cărți la boiari
 iară înapoi ; L : iar cu cărți înapoi la boieri ; O : cu cărți iar înapoi la boeri ; CDGKL :
 boiari.

166. CDGKO : să să ; O : lasă ; CDGKLO : cineși.

167. Text comun.

168. GKO : ce încă ; CGL : trimes ; DGKLO : și tătari.

169. CGKLO : vodă ; D : omis «vo(i)evod» ; O : gre ; K : de moldoveni ; L : cu
 moldoveni ; O : moldoveni și tătari, steagul ; C : ceauși ; D : ciauș ; G : ciauș ; K :
 schemni ceauș ; O : ciauș.

170. O : omis «să vie» ; CDGLKO : să scoată ; DGKO ; Mathei ; CL : Matei ;
 CDGKL : vodă ; K : scaon.

171. CDGO : peire și robiciune țării ; KL : peire și robie țării.

172. CDGKLO : Matei vodă ; KL : daca ; O : decă ; CL : înțalese ; DGL : înțelese ;
 K : înțalese ; O : prinse de veste ; CDGL : că-i vin asupra ; O : că-i vine asupra-i ; K :
 omis «că vin asupra».

173. CKLO : îndată își ; DG : îndată își ; O : strînsă ; CDGKLO : puse ; O : tabără,
 margine ; înlocuiește «orașului» cu «Bucureștilor» ; C : de către ; D : dăspre.

174. CLO : și ; D : fieștecare ; L : fieștecarele ; O : fiiștecare ; O : cîața lui.

175. O : omis «iar» ; CDKGLKO : vodă ; G : omis «încă» ; O : omis «fost», oaste ;
 CDGO : boiarii ; K : toți boiarii ; omis «țării» ; G : Obilești ; L : Plătărești ; O : la Co-
 lintina în drumul Obileștilor ; CDGKL : mănăstirea ; O : omis «din jos de monastirea
 lui Dan dvornicului» ; CDGKLO : dvornicul.

176. KO : fu ; CDGKLO : omis «luna» ; CDGKO : octombrie ; L : octomvri ; CDGK :
 25 dni ; O : leat 7141, sîmbătă.

177. CDGLO : lovitu-s-au ; CDGK : străjile ; L : dă ; CDGK : mănăstirea ; L :
 m-rea ; O : mănăstirea ; L : Plumbuita.

foarte rău îndirjiți¹⁷⁸. Iar a doua zi, duminică, s-au lovit toți de
 140 față¹⁷⁹ iar capetele oștilor lui Matei Vo(i)evod pre călărași era
 Teodosie spătarul, feciorul (lui) Vintilă dvornicul și G(h)eor-
 g(h)ie spătarul, feciorul Lupului logofātu(l)¹⁸⁰. Iar pre roșii era
 Ivașcu dvornic Băleanu și Barbul paharnic Brădescu¹⁸¹ iar pre
 dorobanți era Oprea aga și Lupul căpitan¹⁸², iar haina lui Mateiu
 145 Vo(i)evod au fost arhanghelul Mihail, iar haina Radului Vo(i)evod
 au fost Orak Mărțea, capul tătarilor¹⁸³. Fost-au război mare
 de dimineața pînă seara¹⁸⁴, cît să amesteca unii cu alții, bătîndu-
 se cu săbiile goale și nimic nu putură face¹⁸⁶ și cînd fu în
 deseară au dat Dumnezeu de au fost izbînda lui Mateiu Vo(i)evod
 150 cu capul gol¹⁸⁸ și multe trupuri au căzut jos de sabie¹⁸⁹. Atuncea
 p. 114 au p(i)erit și Nicolae Vistierul și Papa logofătul din Greci¹⁹⁰. Iar
 Hrizea dvornicul și Mihai spătaru(l) și Catargiu(l) și Vasilache
 aga și Dudescu vistieru(l) acești(a) au scăpat cu Radul Vo(i)evod
 la Moldova¹⁹¹ iar pe alți bo(i)eri pre toți i-au prins vii¹⁹². Pre
 155 turci încă nu i-au bîntuit nimica¹⁹³ și au venit cu steagul împă-

178. CDGKLO : fură ; O : foarte rău fură ; CDKL : infrinți ; G : frinți ; O : biruiți moldovenii.

179. DKL : doao ; C : doăo ; GO : doo ; L : doa ; CDGK : dumunecă ; O : octomvrii 26 duminică ; CDGKL : lovit-u-s-au ; O : oștile de față.

180. O : și ; CL : capetile ; K : oștii ; CDGKLO : Matei vodă ; CDGLO : Tudosie ; K : Todosie ; DGKL : sin ; CO : feciorul lui ; DGKL : i ; DG : Gherghie ; C : Gheorghe ; O : Ghiorghii ; O : spătari ; K : omis «feciorul (lui) Vintilă vornicul și G(h)erg(h)ie spătarul» ; L : omis «și G(h)eor(g)h)ie spătarul, feciorul Lupului logofātu(l).

181. L : omis «iar pre roșii era Ivașcu dvornic» ; G : rușii ; CDKLO : Ivașco ; CDKLO : vornicul ; CDGKLO : Băleanul ; DGKL : i ; K : iară pre la Barbul.

182. DGL : omis «era» ; CO : era Oprea ; K : era aga Oprea ; DL : i ; CDGKLO : căpitanul.

183. CDGKO : hasna ; KO : era ; CDGKLO : Matei ; CDGKLO : vodă ; DGK : arhanghel ; CDGKO : hasna ; CDGKLO : vodă ; CDGKLO : Orac ; CDGKO : Mirzea ; L : Mearză.

184. CDGKLO : război ; O : foarte mare ; L : dă dimineața ; GK : sara.

185. Text comun.

186. CGL : Bătîndu-să ; DGKL : tot cu săbiile ; O : tot în săbii ; CDGKLO : nu putură folosi.

187. CDGLO : ci ; K : ce ; C : deseară ; L : diseară ; K : dat-au ; O : dedi ; KO : fu ; G : ezbînda ; CDGKLO : vodă.

188. CDGKLO : vodă ; O : a fugi ; CDGKL : și cu capul.

189. O : căzură.

190. K : atunci ; O : atuncea ; KO : omis «și» ; CK : Nicola ; D : Necula ; O : Nicola ; KO : visteriul ; DGL : i ; O : logofătul și Drăghici ; C : den ; DGLO : ot ; K : de la ; O : omis «din Greci».

191. G : Hrizi ; DGL : i ; CDKLO : Mihul ; CDGKLO : spătarul ; CDGKLO : Catargiu(l) ; G : Vasalache ; K : Vasilachii ; O : Dudescu și Vasilache aga și Mitre pitari și Danciu logofătul ; G : Dodescul ; CDGKLO : vistierul ; CDGK : aceștea ; L : aceștia ; O : aceia ; CDGKLO : vodă ; O : adăugat : «și au luat Matei vodă și steagul Radului vodă cel de domnie».

192. CDGKO : boiari ; O : omis : «iar pre alți bo(i)eri pre toți s-au prins vii» ; CDGKL : i-au.

193. O : și pre ; CDGLO : nimic ; K : nime.

rătesc de s-au încinat la Matei Vo(i)evod¹⁹⁴. Făcutu-s-au de trupurile acestora o movilă mare¹⁹⁵ despre Dudești ca să se pomească¹⁹⁶. Iar Matei Vo(i)evod s-au întors în oraș la scaunul lui¹⁹⁷, dînd mare laudă lui Dumnezeu pentru că l-au izbăvit de vrăjmașii lui și ai țării¹⁹⁸. Iar cînd au fost la no(i)emvrie 5¹⁹⁹ fu
 160 Matei vo(i)evod chemat de Abaza-pașa de la Ruși²⁰⁰, de s-au tocmit lucrurile lui și ale țării²⁰¹ și iar s-au întors înapoi de au mers în scaun în București²⁰² pre cînd fu la no(i)emvrie 13²⁰³. Venit-au un capegiu de la poartă cu (h)atișerif împărătesc²⁰⁴ de au dat lui Matei Vo(i)evod steagul Radului Vo(i)evod²⁰⁵ ce au fost luat de la războiu²⁰⁶, ca să-l stăpînească el²⁰⁷.

F. 114 Iar cînd au fost la dechemvrie 13 au purces Mateiu Vo(i)evod
 165 la împărăție cu Suliman aga Imbrihorul²⁰⁸ și cu mulți bo(i)eri
 F. 115 mari și mici²⁰⁹, (cu) părintele Grigor(i)e vlădica și Teofil episcopul și roși și călărași, dorobanți și popi²¹⁰ și au mers pre la Abaza pașa²¹¹. Iar doam(n)a Elena a lui Mateiu vo(i)evod²¹² au venit în scaun în București în dechemvrie 18²¹³. Iar Mateiu Vo(i)evod s-au dus la împărăție²¹⁴. Și au sosit la Țarigrad la ghe-

194. CDGLO : ci ; K : ce, vînit ; CDGKLO : vodă ; O : adăugat : «turci nu i-au bătut» ; K : de sa-u închinat» (omis).

195. L : făcut-au ; O : strîns-au ; CDGKL : acelora ; O : și trupuri moarte, căzute din război de au făcut ; CDGKL : în marginea orașului ; O : despre margine.

196. DL : dăspre ; CDLGO : să să ; K : pomînească.

197. CDGKL : vodă ; O : omis : «iar Matei vodă» ; CDGKLO : încă s-au întors ; O : și au venit de au șazut în scaun în București.

198. O : omis «mare» ; CDGKL : laudă mare ; GK : d-zău ; CGKL : pentru căci ; CKL : și ai ; CDGKL : și ai lui și ai țării ; O : omis «pentru că l-au izbăvit de vrăjmașii lui și ai țării».

199. CDGKL : au fost ; L : noemvrie ; O : noemvri ; DGKL : 15 dni ; O : omis «de vrăjmașii lui și ai țării. Iar cînd au fost la noemvrie 5» ; CO : 5 ; L : 5 zile.

200. K : omis «iar cînd au fost la no(i)emvrie 5 fu Matei Vo(i)evod chemat de Abaza pașa de la Ruși de s-au tocmit lucrurile lui și ale țării și iar s-au întors înapoi de au mers în scaun la București» ; D : fu chemat ; C : fu chemat ; G : mat ; L : la Abaza ; CDGKL : la Ruși ; O : omis «la Ruși».

201. DGLO : ș-au.

202. CDKLO : înturnat ; G : întornat ; CDGLO : în București ; LO : scaunul lui.

203. CDGKLO : iar cînd ; DGO : dechemvrie ; CKL : noemvrie ; DG : 15 dni ; CO : 15 ; K : 5 zile ; L : 21 zile.

204. CDGKO : capgiu ; O : împărăție ; CK : atișerif ; L : atșerif.

205. K : Matii ; CDGKLO : vodă.

206. L : au ; KL : la ; O : ce-l luaseră de șa război.

207. CDGKLO : aă ; L : cinstească.

208. KO : fu ; CKL : dechemvrie ; O : dichevrie ; D : dechembrie ; C : în 13 ; D : 16 dni ; G : 13 dni ; KL : 13 ; O : 13 leat 7141 ; CDGKLO : purces-au ; CDGKLO : Mateiu vodă ; C : împărăție ; K : Suleiman ; CDGKLO : imbrihorul.

209. CDGL : omis «cu» ; CDGK : boiari.

210. CDKL : vlădica Grigorie ; O : mitropolitul Grigorie ; G : Gligorii ; CDGKLO : Theofil ; DGL : i ; DO : roși ; L : călărași, dorobanți ; O : omis parțial.

211. G : mers-au ; C : pă la.

212. K : doamnă-sa ; G : Elina ; CDGLO : Matei vodă ; K : omis «a lui Matei vodă».

213. CDLGO : venit-au ; K : vinit-au ; CDLGO : în scaun ; CDKLO : marți ; G : marți în București ; K : luna lui dechemvrie ; DGO : dni ; KL : zile.

214. CDGKLO : Matei vodă ; O : adaugă «și de acolo» ; C : împărăție ; O : Țarigrad.

- 170 narie 5²¹⁵ și au descălecat la saraiul Moldovii²¹⁶ și-ntr-acea zi au mers la vizirul de l-au îmbrăcat cu caftan²¹⁷ și s-au întors la saraiu²¹⁸. Și tot acolo au șezut de la g(h)enarie 5 până în s-au împlinit zile 20²¹⁹ și nici un răspuns nu i s-au dat²²⁰ și era cu multă grije²²¹. Iar curtea lui Celebi grecul tot au umblat pre ascuns la vizirul²²² și s-au ispitit în multe chipuri²²³ și au adus la vizirul greci, grece, turcoaice de au pîrit cum că le-au p(i)erit bărbații și frați(i) și feciorii la războiul lui Mateiu Vo(i)evod²²⁴ și nu numai că nu au folosit²²⁵. Iar cînd au fost g(h)enarie în 20²²⁶ au venit și bo(i)erii pribegi de la Moldova în Țarigrad²²⁷, anume Dumitru Dudescu și Vasilache aga și Danciu logofātu(l) 180 și Mitrea spătaru(l) și trei slugi ale Hrizii dvornicu(l)²²⁸, și Radul vătaf și Damaschin logofātu(l) și cu moldoveni trimiși de Alexandru Vo(i)evod Iliăș²²⁹ cu o carte de pîră (pe) care o au dat F. 116 în mina împăratului făcînd pîră bo(i)erii pribegi²³⁰ cum au fost mai greu și mai cu strîmbătate²³¹. Iar sultanul Murad împăratul nimic pîra lor nu o băga în s(e)amă²³² și au trimis la vizirul să 185 stea de față²³³. Iar cînd au fost la g(h)enarie 24 stătu(t)-au Ma-

215. CDGKL: sosit-au; K: în; L: omis «la»; LO: omis «Țarigrad»; CG: la ghenarie; K: ghenar; CDGKLO: dni.

216. CL: dăscălicat; KO: descălicat.

217. CDGKL: într-acea; O: într-ace; K: omis «zi»; CDGKLO: viziriul; L: dă s-au; O: căftanul.

218. CDGKLO: saraiu.

219. CDGKLO: șazut; din; DGO: ghenar; C: dă la ghenarie în 5; K: din ghenar 5 zile; O: omis «de la g(h)enarie 5»; CDGKLO: pînă; omis «în»; CDGKL: umplut; O: 20 de zile ale lunii lui ghenarie.

220. CDL: omis «i»; G: i s-au mai dat; K: i s-au dat; O: i-au dat; CDGKLO: mai dat.

221. KO: griji.

222. CDGKLO: curt; grecu; GK: îmblat; O: omis «pre»; CDGKLO: veziriul.

223. O: feliuri.

224. O: aducînd; CDKLO: viziriul; O: omis «grece»; G: omis «și au adus la viziriul greci, grece, turcoaice de au pîrit cum le-au perit»; K: turcoaice, grece; O: turcoaice văduve; L: dă au; O: căroră; CDGKLO: omis «că»; KLO: omis «și»; CDG: frații; KLO: omis «frați»; CDGKLO: Matei vodă.

225. CDGK: și nimic n-au folosit; L: omis: «și nu numai că nu au folosit»; O: «și nimic n-au putut folosi».

226. CDGKLO: ghenar; C: în ghenar; K: 15 zile a lui ghenar.

227. CDGLO: venit-au; K: vinit-au; DGK: boiarii; O: din.

228. CDGKLO: Dudescul; DGKL: omis «și»; DGKLO: Vasilache aga, Mitrea pitarul; În toate variantele Mitrea aga are dregătorie de pitar. DGKLO: omis «Danciu logofātu»; C: i Mitrea pitarul; O: și Mitre pitaru; CDGKLO: 3, dvornicul.

229. DGKLO: adaugă «Danciul»; DKLO: adaugă «logofātu»; DGL: i; K: omis «și»; C: omis «Radul»; CDGKLO: Vătaful; i; logofātu; O: cu moldoveni; AKL: vodă; D: omis «Vo(i)evod»; CGO: vodă Iliăș; CDGO: Iliăș.

230. K: omis «o»; ADGKLO: pîră; C: pără; GO: s-au; L: au; CL: dat-o; CDG: boiarii.

231. O: rău; A: rău și mai greu, cu mare strîmbătate; O: strănbul.

232. ACDKL: sultan; G: soltan; O: omis «sultanul»; ACDGKL: Murat; O: omis «Murad»; V: împăratul turcesc; C: nimică; G: pîră; ACDGKL: nu o au băgat în seamă; O: n-au băgat în samă pîra lor.

233. ADGLO: ci i-au; K: ce-i, trimise; L: ca să stea.

teiu Vo(i)evod de față cu dînșii²³⁴ și multă pîră și gîlceavă au fost între ei²³⁵ cît numai Dumnezeu le-au potolit²³⁶. Iar cînd au fost a doua zi au mers bo(i)erii lui Mateiu Vo(i)evod la divanu(l) împărătesc²³⁷ și au făcut jalbă mare pentru greci:²³⁸ cum au
 190 spart grădina împăratului cu jafurile²³⁹ și cu toate răutățile²⁴⁰,
 că iau tot ce găesc pînă ce s-au pustii(t) țara²⁴¹. Atuncea n-au
 cutezat să se ivească nici grecii, nici pribegii, nici moldove-
 nii²⁴² ci au șazut tot ascunși prin găuri²⁴³, fiind mila lui Dum-
 nezeu pre capul lu(i) Mateiu Vo(i)evod și a țării²⁴⁴. Și numai-
 decit au poruncit împăratul ca să fie Mateiu Vo(i)evod domn
 195 Țării Rumânești²⁴⁵ și au (i)eșit de la divan cu mare cinste²⁴⁶.

Iar cînd au fost la februarie 3²⁴⁷ au mers de au sărutat mina
 împăratului și l-au îmbrăcat în caftan²⁴⁸ și pre toți bo(i)erii cîți
 au fost cu el²⁴⁹ și au dat steag de domnie no(u)ă și au (i)eșit cu
 oaste mare foarte²⁵⁰ și l-au petrecut cu halai pînă la săraiu²⁵¹,
 F. 117 cum nu s-au mai petrecut unui domn²⁵². Atuncea toți bo(i)erii
 200 pribegi s-au închinat²⁵³ la el și au purces Mateiu Vo(i)evod de

234. ACDGL: omis «iar»; K: și cînd; O: deci cînd; O: deci cînd; KO: fu; ADGKL: ghenar; CO: ghenarie; ACDGKL: 27; O: 22; ACDGLO: adaugă «dni»; K: în 27 de zile a lui ghenar; KO: stătu; ACDGKLO: Matei vodă; ADGL: cu dînșii de față; CK: de față cu dînșii; O: față cu dînșii înaintea vizirului.

235. O: multe pîre; gîlcevi; ACDGKL: au fost; DGL: întru.

236. G: cum; O: omis «numai»; GK: d(umne)zău; ADGKL: le-au potolit toate.

237. K: fu; DO: doao; AC: doo; G: do; KL: doa; ACDGKLO: mers-au; CDGK: boiarii; ACDGKLO: Matei vodă; divanul.

238. AK: pîră mare; O: mare jalbă.

239. O: cum ei; G: spart ei; O: raiaoa Țării Românești; A: adaugă «cu vrăbiile după «împăratului»; ACDLO: jahurile; G: jahorile; K: jacurile.

240. O: tot felul de; A: răotățile; O: răutăți.

241. O: au luat; au găsit; ACDGKLO: pînă; AKL: omis «ce»; ACDGKLO: pustit.

242. CKO: atunci; G: omis «n-au»; O: mai cutezat; V: cuteza; ACDGKLO: să să; G: ivască; ACDGKL: greci; O: greci boeri pribegi; ACDGKL: pribegi; ACDGKLO: moldoveni.

243. D: gauri; K: pen găuri; O: omis «găuri».

244. AGKL: fiind; O: și dînd; G: d-zău; omis «pre»; ACDKLO: lui; Matei; vodă; G: omis «voevod»; A: pă țării; K: a țării.

245. ACDGKLO: adaugă «și»; K: îndată; O: poronci; AK: omis «ca»; ACDGKLO: Matei vodă; A: la Țara Rumânească; K: Țării Rumânești; O: Țării Românești.

246. CDO: din.

247. L: deci; O: omis «iar cînd au fost»; K: în; A: ghenar; ADGKL: februar; A: 30; C: în 3; ADGK: dni; L: zile.

248. CDGKLO: mers-au; A: merse; sărută; ACDGKL: și mina; O: caftan pre el.

249. CDGK: boiarii; K: dînsu.

250. ADGKLO: i-au dat; ADGKO: noao; C: nou; ACDGKL: foarte cu oaste mare; O: mare cinste.

251. G: le-au; K: petricut; CDGKL: alai; A: prin; DGKLO: pînă la; C: sărai.

252. DO: omis «mai»; K: petricut; CDGKLO: un domn; A: alt.

253. O: și au venit; DGK: boiarii; O: de ș-au închinat lui.

la Țarigrad, februarie 18²⁵⁴ și au intrat în scaun în București duminică martie 10²⁵⁵. Și au fost mare bucurie și veselie la toată țara de la mare până la mică²⁵⁶ și mulțamea lui Dumnezeu de domn bun și milostiv și creștin²⁵⁷ și că i-au izbăvit de răi vrăjmași greci²⁵⁸.

Iar când au fost la avgust 28, anul 1633 (sic!)²⁵⁹, au purces Mateiu Vo(i)evod cu Abaza pașa în oaste la Țara Leșească²⁶⁰ și s-au împreunat cu pașa la Galați la septembrie 10, anul 1634²⁶¹. Așijderea și Moisi, domnul Moldovii, încă au mers cu oștile lui²⁶² și Bugeacul cu totul²⁶³ și au trecut oștile Nistru²⁶⁴ și au dat război cu leșii la Cameniță toată ziua²⁶⁵ și nimic nu le-au putut strica²⁶⁶ și s-au întors iar la tabără²⁶⁷.

A doua zi s-au mutat Abaza pașa cu tabăra mai jos²⁶⁸ de au bătut un coșteiu de la Studelniță²⁶⁹ și au luat de acolo mulți robi²⁷⁰ și s-au întors înapoi fieștecarele la țara lui²⁷¹. Mateiu Vo-

254. AKL: din; ACDGKLO: Matei vodă; A: luna lui februar; C: februarie; DGLO: februar; K: februar; ACO: 18; DG: dni; L: zile; K: în 18 zile a lui februarie.

255. L: omis «și ai intrat în București duminică martie 10»; AKO: omis «duminică»; A: luna lui mart; G: dni; DK: zile; K: în zece zile a lui martie.

256. O: Vesălie; K: toată; ACDGK: de la mare pîn la mic; LO: de la mic pînă la mare.

257. ACDL: mulțumia; G: mulțămia; K: mulțumia; O: mulțamie; AK: toți lui; ACDLO: dumnezeu; GK: d-zău; G: cu; L: dă.

258. ACDGKLO: omiț «că»; L: dă; G: rău vrăjmașilor greci; O: vrăjmașii lor de greci. AK: adaugă «iar deaca au trecut Mateiu vodă Dunărea și au ajuns pã locul românesc, iar sãracii îi eșia înainte și (A: omis «și») de părere bună așternea (K: așterînd) pinze pã cale, ca să (K: omis «ca») nu-i calce calul pre pãmînt, inchipuindu-sã (K: inchipuînd), precum (A: «cum») era cînd mergea Hristos la Vithania».

259. K: în cursul anilor 7141, în luna lui avgust; DG: 28 dni; L: 28 dă zile; A: cursul anilor 7141; CGL: 7141; D: leatul 7141; O: omis «anul 1633».

260. CDGLO: purces-au; AK: Matei vodă au purces; ACDGKLO: Matei vodă; C: și oaste; G: la oaste; O: cu toate oștile; ACDGKLO: Leșească.

261. L: la Galați cu pașa; O: cu Abaza pașa în Galați; ADGKL: omiț «la»; A: luna lui septembrie; K: în luna lui septembrie; L: septembrie; A: 8; CGO: 10; D: 10 dni; K: în zece zile; L: 1; A: cursul anilor 7142; CDO: 7142; G: vãleatul 7142; K: în cursul anilor 7142; L: omis «anul 1633».

262. O: așijderi; Moisei; vodă; ACDGKL: Moisi vodă; ACDGKLO: Moldovei; L: omis «lui».

263. CDG: Bugiacul; L: Băzacul; O: Bugeagul; ACDGKO: omis «cu»; tot.

264. K: tricuit; O: omis «oștile»; ACDGKLO: Nistrul.

265. O: la Caminiță și au făcut război mare cu leșii; G: război mare; A: omis «cu»; G: Caiminiță; AGL: zioa; K: zua.

266. A: nimica.

267. ACDGLO: ci; ADKLO: înturnat; G: întornat; GO: omis «iar»; L: oastea lui.

268. A: doo; CDO: doao; KL: doa; cu tabăra lui mai jos; O: omis «a doua zi s-au mutat Abaza pașa cu tabăra; O: înapoi cu tabăra».

269. O: și; ALO: coștei; C: coșteu; DGL: ot; ACDGO: Studeniță; K: Studeniță; L: Studiniți; O: adaugă «și acolo au perit Barbul postelnicul Bălăcianul».

270. O: mulțame de.

271. G: iar înapoi; O: omis «înapoi»; DO: fieștecare; G: fieștecare; KL: fieșcare; G: la a lui țară; O: la țara sa.

- 215 (i)evod încă au sosit la București la noiembrie 6²⁷² și în domnia lui au arătat multă milostenie pre la creștini și au făcut multe monastiri și biserici²⁷³, monastirea de la Cîmpulung, cea surpată, a lui Negru (Vo(i)evod, din temelie și o biserică în Pitești și o monastire la Slobozia lui Ianache și o biserică la pod la Călugăreni
 F. 118 220 și monastirea de la Căldărușani și o biserică la G(h)erg(h)ița și preste Olt la Sadova o monastire și la Gura Motrului o monastire și Monastirea de la Strihaia și la Biserica de Lemn o monastire și monastirea de la Arnota, la Craiova biserica domnească și o biserică și casă la Caracăl și la Brîncoveni o monastire și la Nego(i)ești pre apa Argeșului o monastire, la Brebul o monastire, la Tîrșor o biserică, la Plo(i)ești alta, la Măxineni, lângă apa
 225 Siret(ului) o monastire, episcopie la Buzău²⁷⁴.

Și s-au îndemnat Mateiu Vo(i)evod de au făcut cetatea din Tîrgoviște de iznoavă la anul 1644²⁷⁵ și alte multe milostenii și bunătăți au făcut aicea în țară²⁷⁶ și la Sfîntul Ierusalim și la Sfețagora și într-alte părți²⁷⁷. Și au dăruit multe monastiri și le-au în(n)oit²⁷⁸ și țara lui cu mare cu mic să bucura și da laudă lui

272. CDGKLO : Matei vodă; A : omis «încă au sosit»; L : omis «Matei voevod încă au sosit la București»; O : venit; ACDGKLO : adaugă în «scaun»; ACDGO : în București; O : omis «la»; AK : omis «noemvrie»; DK : noemvrie în 6 zile; G : noemvrie 7 dni; L : noemvrie 6; O : noemvrie în 6, leat 7142.

273. G : omis «în»; ACDGKL : domnia; O : domnie; DGKLO : arătat-au; K : multe milostenii; O : multe milostenii au arătat; G : omis «la»; ACDGKLO : mănăstiri.

274. În nici o variantă nu este termenul «monastire», cu excepția celui descoperit la Căldărușani. DGO : Negrului; ACDGKL : vodă; O : a Radului vodă cel Negru; D : adaugă «o au făcut»; CDGL : din temeiu; O : omis «din temelie»; CGKL : și o biserică; A : Slobozia; O : Slobozie; ADL : Enache; K : Ianachie; O : omis «și»; K : Călugăreni; O : Călugărene; G : și o; O : o; GO : mănăstire; DO : ot; G : din; L : omis «de la»; A : Căldărușani; C : Căldărușani; O : Căldărușa; O : omis «și»; L : omis «la»; ACDGKLO : Gherghiță; G : pre la; L : peste; L : omis «la»; O : o mînăstire la Sadova peste Olt; o mănăstire la Gura Motrului; omis «și»; AK : omis «o mînăstire»; ACDGKLO : omis «de la Strihaia»; CDGL : De-un-Lemn; AKO : Dintr-un-Lemn; O : o mănăstire la biserica Dintr-un-Lemn; G : omis «mănăstire»; DGL : ot Arnota; K : și la Craiova; AK : omis «cea»; O : biserica cea domnească la Craiova; G : besereca; DL : casa; A : la casă; C : și casă; G : și case; K : la case; O : o biserică și casele domnești la Caracăl; V : Caracal; K : Brîncoviani; O : o mănăstire la Brîncoveni; O : omis «și»; ACDGKI O : adaugă «o mănăstire»; K : la Nigoești o mînăstire; O : o mănăstire Negoești; G : Neguești; AK : pă apa; G : Argeșului; ACDGKLO : adaugă «o mănăstire»; O : o mănăstire la Plătărești; D : Breb; G : Brebu; K : Breb; L : Brebi; O : o mănăstire la Brebu; AK : Tîrșor; O : o biserică la Tîrșor; A : o biserică la Ploești; O : o biserică în Ploești; K : și la Ploești altă beserică; C : Măcsineni; K : Măxinești; ACDKLO : omis «apa»; G : la Măxineni; lângă Siret; O : episcopie Buzăului; o mănăstiri la Măxineni lângă Siret; ACDGLO : episcopia; K : și episcopia; DGLO : ot; C : din; O : adaugă «o mănăstire la Pin în județul Buzăului; la munte; o mînăstire în Moldova, pre apa Șușitei, ci să chiamă Soveja».

275. K : îndimnat; ACDGKL : Matei Vodă; O : omis «Matei vodă»; O : și cetate; G : ot; iznoavă; A : cînd au fost cursul anilor 7142; C : la leatul 7152; D : leatul 7153; G : văleatul 7153; K : cînd era cursul anilor 7142; L : leatul 7152; O : la leat 7152.

276. C : alte; AK : multe milostenii și; O : bunătăți și milostenii; A : aici.

277. DGK : Ștețaiă Gora; AGL : sfința Gora și la sfîntul Ierusalim; CL : Erusalim.

278. ACDGKLO : mănăstiri; C : inoit.

230 Dumnezeu pentru domn bun ²⁷⁹, că avea pace despre toate părțile și odihną ²⁸⁰ și fieștecarele avea hrană din destul ²⁸¹.

F. 119 Făcutu-s-au și războaie în zilele lui ²⁸². Că întâiu s-au sculat Vasilie Lupul Vo(i)evod, domnul Moldovii ²⁸³, de au venit cu

235 oaste mare asupra lui Mateiu Vo(i)evod ²⁸⁴ ca să-l scoată din țară ²⁸⁵ și să fie el domn. Și au venit până la Buzău ²⁸⁶. Iară Mateiu Vo(i)evod prinzînd de veste ²⁸⁷ îndată au încălecat cu toate oștile ²⁸⁸. Trimisu-i-au și Racoție G(h)eorg(h)ie, craiul Ardealului ajutor o s(e)amă de unguri ²⁸⁹ iar Vasilie Vo(i)evod nu le-au așteptat ci au fugit înapoi ²⁹⁰. Iar Mateiu Vo(i)evod încă l-au gon-

240 nit ²⁹¹ și au mers cu toată tabăra lui până la Putna ²⁹² și i-au prădat ungurii țara foarte rău ²⁹³, mergînd pre la Trotuș să treacă în Ardeal ²⁹⁴ iar Mateiu Vo(i)evod s-au învirtejit la scaunul din Tîrgoviște ²⁹⁵ cu cinste mare și cu izbîndă ²⁹⁶.

Al doilea rînd iarăși s-au sculat Vasilie Vo(i)evod cu războiu ²⁹⁷ mare ²⁹⁷ la sat la Nănișori pre apa Ialomiții ²⁹⁸ și au fost izbînda (lui) Mateiu Vo(i)evod ²⁹⁹. Mulți întru acel războiu au căzut de sabie ³⁰⁰. Au scăpat Vasilie Vo(i)evod cu puțini oameni la Brăi-

279. C: în; O: omis «lui»; DO: omis «cu mare»; O: să bucure de al mic păr la mari; GK: d-zău; O: omis «pentru»; AGK: acest domn.

280. CDO: dăspre; G: dă pre; ADGKL: pace și odihną dăspre (despre) toate părțile; O: omis «dăspre toate părțile».

281. AC: fieștecarele; DGKLO: fieștecare; ACDKGLO: den; CDGO: dăstul.

282. AK: făcut-au; AKLO: războiu; CDG: războae; O: zile.

283. C: că-ntii; G: și întâi; ADKLO: întâi; DKO: vodă; K: vodă Lupul; ACDGKLO: Moldovei.

284. O: și au; K: vinit; ACDGKL: Matei vodă; O: omis «Matei Vo(i)evod».

285. Text comun.

286. C: fiie; G: hie; omis «el»; O: iel; K: vinit; AC: pină; DGKLO: pină; AC: Buzeu.

287. ACDGKLO: Matei vodă; K: prinzînd; A: veste de aceasta.

288. K: încălicat; O: purces; ACDGKLO: adaugă «cu» oștile; ADGL: adaugă «oștile lui»; K: adaugă oștile «sale».

289. AKG: trimisu-i-au; ajutor; O: și i-au trimis ajutor; ACDGKLO: Racoți; ACDGI: Gheorghie; KO: omis Georgie; A: craiu Gheorghie; A: al Ardealului; O: unguresc; ACKO: omis «ajutor»; ACDGLO: o seamă.

290. LO: Vasile; ACDGKLO: vodă; ACDGKL: nu l-au așteptat; O: n-au; K: ce; O: înapoi cu mare rușine.

291. O: omis «iar»; ACDGKLO: Matei Vodă.

292. O: omis «și au mers cu toată tabăra lui»; ACDGKL: pină; O: păr.

293. A: au; G: omis «și i-au».

294. D: omis «la» Trotuș; L: pă la.

295. O: și de acolo; ACDGKLO: Matei vodă; O: s-au întors Matei vodă; C: învirtejit; O: iar la; ACDGLO: scaunul lui în; AK: scaun.

296. O: omis «cinste»; G: și; O: omis «și cu».

297. K: doile; ACDGKLO: iar; A: omis «iarăși»; O: Vasilie; ACDGKLO: vodă; CDGKL: adaugă «cu moldovenii și cu tătarii avut-au»; AC: adaugă «cu moldovenii și cu tătarii»; O: adaugă «moldovenii și cu tătarii și au venit în țară și»; ACDGKLO: omis «cu»; O: au făcut mare război cu Matei vodă.

298. O: omis «la sat»; DK: Nănișori; CG: Nănișor; L: Nunișor.

299. G: ezbînda; ACDGKLO: Matei vodă.

300. G: mulți au căzut într-acel război de sabie; O: omis «mulți întru acel războiu au căzut de sabie»; AK: perit.

- la ³⁰¹. Văzînd turcii că are științe ³⁰² la războiu și i să înmulțesc oștile și vitejii ³⁰³ sfătuitu-s-au cu mare meșteșug să-l prinză ³⁰⁴.
- 250 Odată au trimis pre Sinan Pașa cu mulțime de turci ³⁰⁵, tăbărîndu-să din sus de București la morile Cotrocenilor ³⁰⁶, iar alții din jos de București, despre Văcărești ³⁰⁷. Mateiu Vo(i)evod încă
- F. 120 prinzînd de veste îndată au strîns toate oștile țării ³⁰⁸ stînd toți înarmați în zi și noapte lîngă domnul lor ³⁰⁹. Iar turcii deacă au văzut că nu-i vor strica nimic ³¹⁰ ei s-au întors iar înapoi ³¹¹, cînstindu-i și dăruindu-i Mateiu Vo(i)evod cu multe daruri
- 255 scumpe ³¹².
- Al treilea rînd au făcut meșteșug mare ³¹³ că s-au strîns oștile turcești la Obloșiță ³¹⁴. Vasilie Vo(i)evod însă au venit cu oștile lui la Cetatea Albă ³¹⁵, poruncînd împărăția să meargă și Mateiu Vo(i)evod cu oștile lui acolo ³¹⁶ (pentru ca) turcii, tătarii (și) cu moldovenii să-l prinză ³¹⁷. Mergînd Mateiu Vo(i)evod cu
- 260 toată tabăra lui pînă la Sliuh ³¹⁸, prinseră veste că va să-l prinză

301. A : adaugă «cît de-abia»; D : adaugă «cît de-abia»; G : adaugă «cît de-abia»; K : adaugă «că abia»; L : adaugă «abia»; O : iar Vasilie vodă de-abia au scăpat; G : Vasila; ACDGKLO : vodă; D : puținei; O : puținei; K : omini; ACDGKL : Brăila; O : și au fugit la Brăila; L : adaugă «în al doilea rînd iar s-au sculat Vasilie vodă cu moldovenii și cu tătarii și au fost izbînda lui Matei vodă.

302. K : văzînd turcii pre Matei vodă; O : deci turcii văzînd; ACDGKL : strîște; O : strîști.

303. ACDGLO : războiu; K : războae; AG : și se; ADGL : înmulțesc; CO : mulțesc; K : înmulțesc.

304. O : făcură sfat; K : să-l prinză cu meșteșug; O : să-l prinză cu mare meșteșug.

305. O : omis «odată»; O : și trimisă; CDGO : Chinan; L : Nican; O : mulțime.

306. DK : tăbărîndu-se; G : tăbărînd; O : ci tăbărîră unii; L : susul Bucureștilor; ACDG : Cotrocenilor; K : Cotrăcianilor; LO : Cotrocenilor.

307. O : omis «iar»; C : den jos; V omis «București»; despre.

308. ACDGKLO : Matei vodă; DO : omis «încă»; O : decă prinsă; O : își strînsă; omis «țării».

309. L : tot; O : într-armați; lîngă dînsul și zioa și noaptea.

310. O : deci; A : deaca; CKLO : daca; KO : văzură; G : va; O : pot; A : nimica.

311. O : omis «ei»; să, întoarsă; GO : omis «iar».

312. ACDGLO : Matei vodă; K : Matii; O : omis «cu multe daruri scumpe».

313. ACDGLO : al doilea; K : doile; meștirșug.

314. ACDGLO : că au; ADGKLO : oști; AKO : turcești; ACDGKLO : Obluciță.

315. ACDGKLO : vodă; C : Vasile; K : Vasilii; ACDGKLO : încă; K : vînit; G : omis «lui»; L : venit la Cetatea Albă cu oști; K : Citatea; O : Cetate.

316. ACDKL : împărăția; O : poruncînd împărăție; G : adaugă «ca să se ocolească acolea turcii, tătarii, moldovenii, să-l prinză că-i poruncise împărăția lui Matei vodă să margă și el la Cetatea Albă; C : să meargă cu oștile; K : margă; O : și lui Matei vodă; să margă și el; K : sale; ACDGKLO : Matei vodă.

317. ACDKLO : adaugă «la Cetatea (K: Citatea) Albă, ca să-l ocolească acolo turcii...»; O : și să-l.

318. ACDGKLO : Matei vodă; O : deci Matei vodă purcesă cu toate oștile lui și mersă pănă; A : omis «lui»; ACDGKLO : pîn; AKO : Ialpuh; CV : El buh; DGL : Elpuh.

turcii ³¹⁹ și îndată au strins toate oștile lângă dînsul ³²⁰ și s-au învîrtejit iară înapoi la scaun la Tîrgoviște ³²¹ cu toată oastea lui întregă ³²², trimițînd pașii multe daruri scumpe cu cinste și cu plicăciune mare ³²³, răschrîndu-se toți cu cineși la țara lui ³²⁴.

265 Iar Mateiu Vo(i)evod au șezut cu pace despre toate părțile ³²⁵ domnind și judecînd țara foarte bine și cu dreptate ³²⁶.

Iar cînd au fost la cursu(l) anilor 1653 ³²⁷ și fiind Mateiu Vo(i)evod în învrăjbit cu Vasilie Vo(i)evod ³²⁸ și avînd legătură și
 F. 121 prieteșug cu Racoție, craiul Ardealului ³²⁹, s-au sfătuit amîndoi
 270 cu taină mare ³³⁰ ca să-și (...) ³³¹ vrăjmașul deasupra lui că nu
 să mai putea de dînsul în toată vremea ³³³. Să ridica asupra lui cu
 gilceavă, nefiîndu-i nimic greșit ³³⁴. Deci, fiindu-i mai credincios
 un boiar al lui Vasile Vo(i)evod di(n) casa lui ³³⁵, anume G(h)eorg
 g(h)iță vel logofăt, feciorul lui Ștefan din Răcăcină ³³⁶, făcură cu
 dînsul sfat și legătură ca să prinză pre Vasile Vo(i)evod ³³⁷ și să
 275 fie el domn ³³⁸. Asemă(nă)-să acel G(h)eorg(h)iță cu Iuda ³³⁹, ca-

319. A : prinzînd ; DG : prinse ; K : au prins ; O : și acolo prinsă ; AC : ceste ; AK : că.

320. A : turcii îndată ; K : ș-au strins ; O : omis «și îndată» ; L : lui lângă ; K : sine ; O : omis «toate oștile lângă dînsul».

321. K : vîrtejit ; O : să întoarsă ; K : omis «iar» ; G : omis «înapoi» ; O : înapoi cu toate oștile ; ACDGKLO : omis «la scaun» ; O : și veni în Tîrgoviște.

322. O : omis «cu toată oastea lui întregă».

323. K : trimițînd ; O : și trimise ; G : pașei ; O : omis «cu» ; K : plicăciuni mari ; O : mare plicăciune.

324. ACGL : răschrîndu-să ; O : și așa se răspiră ; O : sa ; ACDGKLO : omis «cu».

325. ACDGLO : Matei vodă ; M : Matii vodă ; ACDKL : au șezut ; O : șazu în scaun ; O : bună pace ; DL : dăspre.

326. O : omis «domniad și judecînd țara foarte bine și cu dreptate» ; L : foarte cu dreptate și bine ; G : dreptate ; K : diriptate. Se adaugă K : «Războiul lui Matii vodă cu Vasiliu vodă».

327. DO : cursul anilor 7161 ; K : în anul 7161 ; ACGL : la cursul anilor.

328. ACDGLO : Matei vodă ; K : Matii vodă ; CDL : Vasile ; K : Vasiliu ; ACDGKLO : vodă.

329. G : preteșug și legătură ; K : prițișug ; ADGKLO : Racoți ; C : Racoție ; ACDGKLO : adaugă «Gheorghie (GK : Gheorghii) ; O : unguresc.

330. O : omis «mare».

331. Text ilizibil. ACDGKL : ia vrăjmașul ; O : pre vrăjmașul său, pre Vasile vodă.

332. G : desupra lui ; O : desupra-și.

333. D : poate ; O : pute ; CDGK : adaugă «răposa» ; ALO : adaugă «odihni» ; V : dă ; ADGLO : adaugă «ci» ; K : adaugă «ce».

334. ACDGKL : rădica ; O : ridică gilceavă și război asupra lui ; GK : asupră-i ; ACDGKL : nefiînd ; GLO : nimica ; K : nemică ; O : vinovat.

335. ACDGKLO : fiind ; DL : boiarin ; G : boiar ; K : a ; CD : Vasile ; O : un boier a lui Vasile vodă foarte credincios ; omis «din casa lui» ; ACDGKLO : vodă.

336. CDLO : Gheorghită ; AK : Gheorghie marele logofăt ; G : Gheorghii ; DGL : sin ; A : fecior ; ADGKD : Răcăciuni ; C : Răcăcin ; L : Răcăciiov.

337. K : făcut-au ; O : sfat și legătură cu dînsul ; C : ca să-l ; O : să ; ACDGKLO : Vasile ; D : pe ; ACDGKLO : vodă.

338. Text comun.

339. A : asemănîndu-să ; CO : asemănă-să ; G : asemănă-se ; K : asămănă-să ; AK : Gheorghie ; D : boiar ; CDLO : Gheorghită.

- rele au vîndut pre domnul său ³⁴⁰. Că trimisă Racoție craiul și Matei Vo(i)evod oști pre ascuns, unguri și munteni ³⁴¹ ca să lovească pre Vasilie Vo(i)evod (și) fără de veste să-l prinză ³⁴². Și așa în ziua de Dumineca Floriilor sosiră oștile în Iași ³⁴³ și rîdicară
- 280 dom(n) pre acel G(h)eorg(h)iță Ștefan Vo(i)evod ³⁴⁴. Iar Vasile Vo(i)evod prinzînd (de) veste mai timpuriu ³⁴⁵ au fost (i)eșit de acolo cu toată casa lui de au fugit la gineri-său Temuș, feciorul Hmelenc(h)i, hatmanul căzăcesc ³⁴⁶ și în grab iar s-au întors înapoi împreună cu gineri-său Temuș ³⁴⁷ și cu mulțime de cazaci ³⁴⁸ și au avut războiu mare cu G(h)eorg(h)ie Ștefan Vo(i)evod și cu
- 285 ungurii la sat la Popricani ³⁴⁹ și așa fu izbînda cazacilor ³⁵⁰, întorcîndu-să fieștecarele în țara sa biruit ³⁵¹.
- F. 122 Iar Vasile Vo(i)evod nu s-au contenit la scaunul lui ³⁵³ ci au grăbit de au venit asupra lui Mateiu Vo(i)evod cu gineri-său Temuși, cu cazaci și cu moldoveni ³⁵³. Deci Mateiu Vo(i)evod prinzînd veste ³⁵⁴ au trimes pe diicul vel spătar cu o seamă de oști,
- 290 călăreți ³⁵⁵ și le-au ieșit înainte pentru întîmpinare la Focșani ³⁵⁶

340. ACDGL : care ; O : cel ce ; CDKO : domnu-său ; O : adaugă «Hristos».

341. ACDGL : trimise ; K : au trimis ; O : trimisă ; ADGKLO : Racoți ; C : Racoțe ; O : omis «craiul» ; AO : și cu ; ACDGLO : Matei vodă ; K : Matii vodă ; L : omis «și».

342. AK : omis «ca» ; O : să-l ; GKO : lovască ; CG : Vasile ; ACDGKL : vodă ; O : omis «pre Vasilie voevod» ; ADO : făr ; O : omis «să-l prinză».

343. AO : Duminica Floriilor ; C : Tveatonosnaia ; D : Duminica Floriilor ; G : Tveanosia ; K : Tveatonosii ; L : Sfiatonosie ; O : au sosit.

344. ACDGKO : rădicară ; L : rădică ; ACDGKL : domn ; O : omis «domn» ; A : pre acel boer moldovean, numele lui Ștefan voevod ; CDKL : pre acel boiaru (C : boiar) ; L : omis «boiar», numele lui, Ghiorghită Ștefan vodă ; G : pre acel boiaru moldovean, Gheorghie Ștefan Vodă ; O : pre acel domn.

345. CO : Vasilie ; ACDGKLO : vodă ; de veste ; ALO : de timpuriu.

346. O : au fugit ; A : adaugă după «toată» «oastea și toată» ; A : și au ; O : și s-au dus ; ACDGKO : ginere-său ; C : Temoș ; O : Timiș ; DGL : sin ; ACDL : Hmelenschi ; G : Hmelniți ; K : Hmil ; O : Hmelneschi ; G : scăzăcesc.

347. K : învirtejit ; omis «iar» ; ACGO : iar s-au (G : iarși) s-au învirtejit (O : întors) ; DL : s-au întors iar înapoi ; C : gineră-său ; K : gineri-seu ; Temuș.

348. AK : omis «și».

349. O : făcut mare război ; CDKLO : Ghiorghie ; A : Gheorghie și Ștefan ; G : Gheorghie Ștefan ; ACDGLO : vodă ; CK : omis «și» ; O : omis «și cu unguri» ; CDG : Popricani.

350. O : omis «așa» ; G : ezbinda.

351. DGKO : întorcîndu-se ; ACDGLO : fieștecare ; K : fiecare ; O : iar Gheorghie vodă cu ungurei și cu muntenii dedită doșul a fugi ; K : lui.

352. O : deci ; CO : Vasile ; K : cuntinit ; ACDGKLO : vodă ; AK : la scaunul său ; O : în scaunu-și.

353. K : ce ; A : s-au ; K : vinit ; O : împreună cu ; ADGLO : ginere-său ; K : giniri-seu ; ACDLO : Temuș ; K : Timuș ; O : omis «cu cazaci» ; și cu moldovenii. După «moldovenii» adaugă : «Iar Matei vodă decă prinsă de veste, îndată trimesă pre Badea post. Bălăceanu la Racoți craiul ca să-i de o samă de oști ajutoriu, iar Racoți prinsă bucuros și să făgădui că va veni el cu capul lui, cu oști, ca să nu scape acel vrăjmaș. Deci vodă foarte grăbi și întră în țară».

354. O : iar ; ACDGKLO : Matei vodă ; ACDGKL : de veste ; C : dă veste.

355. ACDKL : trimis-au ; GO : trimise ; L : Dinul ; CDGLO : spătarul ; K : marele spătar ; A : marele logofăt ; K : samă ; ACDGLO : călări ; K : omis «călăreți».

356. ACDGKLO : eșit ; ACDGKO : în ; CDGK : timpinare ; AO : înainte.

și le-au stăut oareștece împotrivă și nu putură căci nu avea arme cu foc ³⁵⁷ ci i-au spart cazacii și i-au rășchirat foarte rău ³⁵⁸. Apoi, înfălegind Mateiu Vo(i)evod au mai trimes o s(e)amă de oaste ³⁵⁹ cu foc, haiduci călări și pedestri, siimeni, și tăcălușe ³⁶⁰ și să loviră la Soplea în Teleajin ³⁶¹ și nici aceștia nu le-au putut sta împotrivă ³⁶². Iar Mateiu Vo(i)evod deacă înțeleasă foarte să îngrijă tare ³⁶³ și rugă pre Dumnezeu și încălecă cu toată curtea lui din Tîrgoviște duminică, maiu 15, anul 1653 ³⁶⁴. Iară cînd au fost marți, maiu 17 ³⁶⁵, au tăbărit la sat la Finta pre apa Ialomitei ³⁶⁶ tocmindu-și tabăra, făcînd și șanturi ³⁶⁷, așezîndu-i cinești la locul lui, învățîndu-i pre toți ³⁶⁸: «Feții miei, voinici viteji ³⁶⁹, rugați pre Dumnezeu și vă îmbărbătați ³⁷⁰ ca să stați toți gata de războiu ³⁷¹ că iată vrăjmașul nostru Vasilie Vo(i)evod sosește acum ³⁷², să nu care cumva și să fie vreunul cu armele goale ³⁷³ (ci) să le stați împotrivă precum ați fost și mai (i)nainte ³⁷⁴, să nu F. 123 care cumva numele vostru cel bun să (se) surpe jos ³⁷⁵, că nu va 305 fi nici un folos» ³⁷⁶. Deci, (a)șa învățîndu-i ³⁷⁷, sosi și Vasilie

357. O: nu le-au putut sta; CDLO: oarece; A: puțin; K: omis «oareștece»; G: nișchit; ADGL: ci; K: ce; O: omis «și nu putură»; DKO: că nu; G: căci că; G: armă.

358. K: ce; A: și iarăși i-au; O: risăpet.

359. ACDGKLO: Matei vodă; O: mai trimisă; ACDGKLO: seamă; ADLO: oști; C: oste.

360. AO: călări și pedestri; K: săimeni; O: și nimeni; AK: omis «și»; O: cu țăpăluș; DKL: tăcălușă; AC: tăcăluși; G: țeavaluși; O: țăpăluș.

361. G: Suplea; O: pre; ACDL: Teleajăn; GK: Teleajin; O: Tilijăn.

362. ACDGK: aceștea; O: acești; K: li-au; K: improtivă.

363. ACDGL: Matei vodă; A: aceasta dacă înțelesă Matei vodă; K: Matii; DGO: înțelese; K: au înțales; C: omis «așa»; AO: îngriji; K: îngrije; O: omis «tare».

364. GK: d-zău; O: îndată purcesă; K: toată; O: toate oștile; A: sa; ACDGKL: den; O: prin; K: duminica; ACDGKLO: mai; A: luna mai; K: în luna lui mai în; O: mai 15, leat 7161, duminică; DG: 15 deni, 7161; A: 17 deni; C: 15 deni; KL 15 zile.

365. G: omis «au fost»; K: omis «marți»; DG: mai 17 deni; A: omis «17 mai»; K: omis «marți»; C: mai 17; K: în luna lui mai în 17 zile; L: mai 17 zile; O: omis «iară cînd au fost marți, maiu 17».

366. ACDGK: tăbăritu-s-au; L: tăbărit-au; O: și au tăbărit; C: omis «sat la».

367. O: adăugat «și la mai 17»; AK: omis «și»; G: șanți; O: își tocmi oștile foarte bine.

368. A: așăzîndu-să; K: așăzînd; A: la rîndul său; CDGKL: în rîndul său (L:

lui); O: la locul lui; ADGKL: învățînd; O: și incepu a-i învăța, pre toți, zicînd.

369. Text comun.

370. GK: d-zău; O: și să vă.

371. O: să; L: dă; ACDGKLO: război.

372. CO: Vasile; ACDGKLO: vodă; A: acuma; O: omis «acum».

373. O: omis «care cumva să»; G: vreunul; ACDGKLO: adaugă după «vreunul»; cu gîndul (L: gînd) îndoit ci (KO: ce) cu credință și cu bărbăție; A: să stați împotrivă cu armele goale; K: împotrivă cu arme goale.

374. O: vă bateți vitejește; cum v-ați bătut; A: omis «și».

375. CDGKLO: să să; A: să-l.

376. ACDGKLO: nu ne; ACO: nici de un.

377. ACDGKLO: așa; O: așe; AK: adaugă: «Mateiu vodă au slobozit (K: slobozit-au) un tun, buu! (K: omis «buu»), dînd veste și chîemînd pre Vasile (K: Vasilie) vodă la război. Și îndată...».

- Vo(i)evod în vremea prinzului ³⁷⁸ cu gineri-său Temușu, cu mulțime de cazaci și de moldoveni, ca la douăzeci de mii ³⁷⁹. Iar Mateiu Vo(i)evod era numai cu curtea sa ca la șapte mii ³⁸⁰ și așa să lovira unii cu alții ³⁸¹ cât să sperie Mateiu Vo(i)evod că-l va birui ³⁸². Că încă fugiră o s(e)amă din oștile lui trecînd Ialomița fără de vad ³⁸³. Iar Mateiu Vo(i)evod alerga în toate părțile ³⁸⁴, îndemînd pre bo(i)erii lui și pre voinici ca să stea de războiu ³⁸⁵ să nu-și dea mijlocul ³⁸⁶, că încă tot «este cu noi ajutor ³⁸⁷. Căci cunosc pre ei slabi și îpuținați la puterea lor ³⁸⁸, nădăjduiesc lui Dumnezeu că voim să-i biruim noi curînd ³⁸⁹ și să se întoarcă rușinați din țara noastră» ³⁹⁰.
- 315 Deci, așa pentru cuvintele lui cele dulci și bune foarte să îmbărbălară ³⁹¹ și în războiu tare ³⁹², bătîndu-să toată ziua în puști și în tunuri și în săgeți și săbii față la față ³⁹³, mai vîrtos bo(i)erii cei mari și al doilea coconii lor cu slugile lor ³⁹⁴ tot cu săbiile goale întra într-înșii de-i gonea și-i răspîdea în toate părțile ³⁹⁵. Atuncea și Mateiu Vo(i)evod cu toți împreună năvăli asupra
- 320 vrăjmașilor foarte tar(e) ³⁹⁶ cât îl și răni cu un glonț la piciorul F. 124 stîng din josul genunchiului ³⁹⁷. Iar cînd fu în deseară, făcu Dum-

378. ACDGKLO : sosi ; O : vreme ; AK : cu gineri-său Temuș la vremea prinzului ; ACDGKLO : vodă.

379. ACDGKL : Temuș ; O : Temiș și cu mulțime de săraci ; K : omis «de» ; ACDGKO : 20000 ; L : 20.

380. ACDGLO : Matei vodă ; K : Matii ; ACGKL : era numai cu curtea lui ; D : era numai cu curtenii lui ; ACGKL : lui ; O : cu toate oștile și cu curtea lui.

381. O : așe ; ACDGKLO : adaugă «iute» unii cu alții.

382. ACDGKLO : Matei vodă ; O : că să ; G : apăre ; KO : spărie.

383. ADGKLO : și încă ; seamă ; A : de oști ; DGK : de oștile ; A : ale lui ; O : pe o samă de oști le infrînsără și le dediră de mai jos și fugiră spăimîntați ; C : trecîndu-i ; ACDO : făr de.

384. ACDGKLO : Matei vodă ; O : omis «tot».

385. O : îndemîndu-i ; CDGK : boiarii ; K : săi ; ADGKLO : adaugă cîți rămăsese (O : cîți rămăsese) ; L : dă ; ACDGKLO : războiu.

386. Text comun.

387. O : zicînd că ; GK : d-zău ; O : omis «tot» ; DGKO : iaste ; K : agiutoriu ; O : omis.

388. O : eu îi cunosc că sînt ; L : pă ei ; AK : dînșii ; ACGL : îpuținîndu-să ; DK : îpuținîndu-se ; O : să îpuțină ; virtute.

389. ACDLO : nădăjduiescu-mă ; K : nedejduesc ; ACDGKLO : vom ; K : să ; ACDGKLO : adaugă «acum» (A : «acuma») ; K : curund.

390. A : și vor să să ; GK : și să ; O : și să vor ; G : întoarse ; O : întoarce ; G : cu rușine.

391. O : iar ei ; auzînd ; O : omis «bune» și «foarte» ; îmbărbăta.

392. A : și deteră ; O : foarte tare ; ACDGKLO : război.

393. DO : bătîndu-se ; ACGL : zioa ; K : zua ; K : din ; ALO : omis «și» ; DKLO : în sabie ; ACD : față cu față ; G : în față cu față ; KLO : față cu față.

394. ACDGKLO : omis «și» ; CDGK : boiarii ; O : omis «și» ; C : ai ; KO : doile ; A : și coconii ; CGKO : omis «și».

395. GK : gonia ; G : și ; K : răspîndia ; O : răsipi.

396. K : atuncci ; O : atuncea ; ACDGKLO : Matei vodă ; A : toții ; O : omis «împreună» ; AKO : năvăliră ; C : năvălea ; A : vrăjmașilor lor ; C : vrăjmașului ; ACDGKLO : tare.

397. G : omis «și» ; ACDGKLO : răniră ; A : cel stîng ; CDGKLO : den ; AK : în genunchiu ; G : den jos genunghiului ; L : adaugă «cu un glonț».

- nezeu minune mare ³⁹⁸ că trimisă lui Mateiu Vo(i)evod ajutor un nor ploios ³⁹⁹, carele să ivi despre apusu fiind cerul prea seninat ⁴⁰⁰ și venea asupra taberii lor prea iute ⁴⁰¹ cu un vînt foarte
- 325 viforos ⁴⁰² și așa trecu preste tabăra lui Mateiu Vo(i)evod ⁴⁰³, iar cînd sosi la tabăra lui Vasile Vo(i)evod ⁴⁰⁴, acolo își năpăsti toată apa ⁴⁰⁵, ca cum ar fi curs un rîu prea iute ⁴⁰⁶ și picăturile erau groase și vîrtoase ca o piatră ⁴⁰⁷. Unde lovea ticăloșii, îndată cădea de pre cai jos ⁴⁰⁸ și să făcu în tabăra lor apă multă, ca o baltă tinoasă ⁴⁰⁹ și așa fiind, îndată să năpustiră toată tabăra lui Mateiu Vo(i)evod ⁴¹⁰ și intrară prin mijlocul lor fără nici o frică ⁴¹¹, tăindu-i foarte rău ⁴¹². Prinseră și vii mulți ⁴¹³.

Iar Vasilie Vo(i)evod, cu Temuș, cu puțini călăreți ⁴¹⁴ abia au scăpat numai cu trupul ⁴¹⁵, trecînd la Moldova pre la Galați ⁴¹⁶, însă norocu au avut căci au în(n)optat ⁴¹⁷. Iar Mateiu Vo(i)evod

335 s-au învirtejit la Tîrgoviște ⁴¹⁸.

A doua zi, miercuri, maiu, 18, în ziua de văsnesenie ⁴¹⁹ (Mateiu Voievod) și cu toată tabăra lui cu izbîndă mare ⁴²⁰ și voini-

398. L: diseară; O: desară; G: d-zău; ACDGKLO: adaugă «o»; G: ciudă.
399. ACDGKLO: trimise; O: trimisă; ACDGKLO: Matei vodă; AD: omis «ajutor»; KO: ajutoriu; CGKLO: nuor; O: noor; O: foarte ploios.
400. CDL: care; C: viie; CDGLO: dăspre; CDGLO: austru; AK: despre apus, despre austru; ADKLO: ceriul; L: sininat; O: sâinat.
401. AG: venia; K: vinia; O: venii; CDGO: taberilor; K: taberii lor; O: omis «prea».
402. A: ca un; viforit; C: vihoros; K: vivorit.
403. KO: tricu; KLO: peste; G: oastea; ACDGKLO: Matei vodă.
404. C: omis «lui»; CO: Vasile; ACDGKLO: tabără; vodă.
405. CDO: acolo-și; G: acolo; K: acolo ș-au năpustit; ACDGLO: năpusti.
406. ADGKLO: ca cum; C: cum; ADGL: cură; CK: cura; O: curgi; G: pre un părău; L: repede; O: foarte repede.
407. L: ei era; O: groasă; C: omis «și vîrtoasă»; O: piatra.
408. ADGL: unde-i; O: și unde-i; ACDKLO: lovia; G: lovi; O: omis «îndată»; O: căde; CDL: dupre; A: după; GO: de pre; K: di pri.
409. G: făcură.
410. O: slăbiră; Aceasta văzînd Matei vodă; ACDGKLO: năpusti; O: cu toată; ACDGL: Matei vodă; K: Matii; O: omis «Matei vodă».
411. DG: pren; K: pre; O: in; ACDGO: făr de; A: temere.
412. O: tăind.
413. CK: prinsără; O: și vii încă prinsără; AKL: foarte.
414. ACDGKLO: vodă; KO: gineri-său Timuș; L: Temuș gineri-său; ACDGKLO: și cu; ACDGKLO: călări; O: de-abia au scăpat cu puțantei oameni călări.
415. ADGLO: de-abia; C: de-abea; K: abia; O: omis «numai»; K: trupurile.
416. K: tricînd; O: și au trecut; A: omis «la»; O: in.
417. ACDGKLO: noroc; CGK: innoptat; O: adaugă: că l-ar fi prins și pre ei, iar de s-ar fi făcut zăbavă numai 2 zile să nu fi lovit oștile, nu vre scăpa niciunul, că eșia Racoți craiul cu oștile lui pre Telejăn, și-i băga la mijloc.
418. O: deci; ACDGLO: Matei vodă; K: Matii vodă; G: întors; LO: înapoi; O: omis «la Tîrgoviște».
419. AC: doo; G: dooa; D: doao; O: doao; O: omis «miercuri»; A: omis «maiu 18»; CDGKLO: mai; L: mai 17 zile; G: mai 18, leat 7161; CDKO: deni; A: vâznăsenia gadne; CDO: omis «în ziua de văsnesenie»; GL: zioa; K: zio; GL: vâznesenia; K: vâznesenie; L: gospod.
420. ACDGKLO: omis «și»; G: ezbindă; ACDKLO: izbîndă.

- cii cu dobândă multă dînd toți laudă lui Dumnezeu pentru binele și mila ce au făcut cu dinșii și i-au izbăvit de miinile vrăjmașilor ⁴²¹. Strîns-au trupurile 3000 căzute în războiu ⁴²² de i-au pus pre toți într-o movilă mare la Finta ⁴²³. Înfipt-au acolo și o cruce
- F. 125 mare de piatră ⁴²⁴. Făcutu-s-au și altă movilă ⁴²⁵ din jos de Tîrgoviște de cazaci lîngă drumul mare ⁴²⁶. G(h)eorg(h)e Ștefan Vo(i)evod fiind pribeag ⁴²⁷ aicea au căzut la Mateiu Vo(i)evod cu multă rugăciune ⁴²⁸ de i-au dat oaste ajutor ⁴²⁹ și craiul Racoție
- 345 așijderea ⁴³⁰ de s-au dus asupra lui Vasilie Vo(i)evod ⁴³¹.
- Dînd amîndoi războiu la Selna ⁴³² izbîndit-au G(h)eorg(h)e Ștefan Vo(i)evod ⁴³³. Iar Vasilie Vo(i)evod au fugit în țara căzăcească la gineri-său Temuș ⁴³⁴, fiind acolo și hanul cu oștile tătărăști ⁴³⁵. Iar G(h)eorg(h)e Ștefan Vo(i)evod cu moldoveni, cu
- 350 munteni și cu unguri și cu leși ⁴³⁶ au înconjurat cetatea Sucevii ^{436 bis}, că acolo era doamna lui Vasilie Vo(i)evod cu fiul său Ștefănuță și cu toată avuția lor ⁴³⁷, avînd doamna ajutor pre ginerele său Temuș cu 8000 de cazaci ⁴³⁸. Deci, fiind ei îngropați într-u(n) șanț supt cetate ⁴³⁹, în toate zilele (i)eș(e)a Temuș cu

421. ACDGLO : adaugă «LUI»; G : dumnezău; ADGKLO : mila și binele; K : li-au; A : mîinile; K : mînule; ACDGKLO : din.

422. ACDGKLO : strîns-au trupuri (O : moarte), căzute în război, căzute 3000.

423. ACG : de i-au făcut; D : de au făcut; K : de li-au făcut; O : și au făcut; G : sfînta.

424. G : fipt-au; O : și au infipt; O : omis «acolo»; V : omis «mare»; ACDGKLO : omis «de piatră».

425. ADL : făcut-au; O : mai făcut-au.

426. CL : dă; ADGKLO : omis «de cazaci»; K : adaugă titlul : «De vinirea lui Ștefan vodă Gheorghie asupra lui Vasilie vodă al doilea rînd».

427. ACDLO : Gheorghie; G : Gheorghită; K : omis G(h)eorg(h)e; O : omis «Ștefan»; ACDGKLO : vodă; O : încă fiind; K : pribag.

428. DKL : aici; ACDGKLO : căzut-au; ACDGLO : Matei vodă; K : Matii; O : adaugă «și Racoți craiul»; GLO : multe rugăciuni; L : multe rugăminte; K : mare rugăminte.

429. CK : ajutoriu; G : ajutor.

430. O : omis «și craiul Racoție»; GO : omis «așijderea»; K : așjidria.

431. O : și s-au; ACLO : Vasile; ACDGKLO : vodă; O : cu ajutorul.

432. AGDCKL : avînd; K : avînd războiu amîndoi; O : și au făcut războiu; A : Silca; CDGLO : Sirca.

433. DGLO : omis «Ștefan»; O : și fu izbînda lui; ACK : Gheorghe; G : Gheorghî; ACDGKLO : vodă.

434. AL : Vasile; O : în Țara Tătărăscă la hanul; iar pre doamnă-sa cu gineri-său Temuș în Suceava; K : Temuș.

435. O : omis «fiind acolo și hanul cu oștile tătărăști»; G : oști.

436. ADGK : omis «George»; O : Gheorghî; CL : Gheorghe; ACDGKLO : vodă; O : și cu; ACDGKLO : moldovenii; muntenii; C : ungureni; ADGKLO : ungurii; AGDGKO : omis «și».

436 bis. AGKL : încungiurat; D : încongiurat; C : încunjurat; K : citatea; O : cetate; D : Suciavei.

437. L : era acolo; ACLO : Vasile; CO : omis «închisă»; O : și cu; ACDGKLO : vodă; AGL : fii-său; C : fiiul său; KO : fiiu-seu; K : Ștefăniță; O : Ștefăniță vodă închîși în Suceavă; K : averea; O : omis «și cu toată avuția lor».

438. L : pă; K : Timuș; ACDGKLO : gineri-său; K : Timuș.

439. C : supt cetate într-un șanț; ACDKLO : într-un; O : omis «într-un».

cazacii de da războiu și gonea pre cei din afară foarte rău ⁴⁴⁰,
355 până să umplușă luni trei și jumătate ⁴⁴¹.

Iar când fu într-o zi, șezînd Temuș supt u(n) cort al lui ⁴⁴²,
tocmiră nemții un tun și-l sloboziră asupra lui ⁴⁴³ și așa lovind o
ladă de lemn ce era lîngă el ⁴⁴⁴, surpîndu-să o bucată din ladă ⁴⁴⁵,
au lovit pre Temuș peste un picior ⁴⁴⁶ și umflîndu-să, în grab au
360 murit ⁴⁴⁷. Iar cazacii numai în dată rădicară alt hatman ⁴⁴⁸ și fă-
cură pace cu G(h)eorg(h)e Ștefan Vo(i)evod și închinăre ce-
F. 126 tatea ⁴⁴⁹.

Iar Vasilie Vo(i)evod au fost căzut la hanul cu multe ru-
găciuni ⁴⁵⁰, cu daruri scumpe ⁴⁵¹, de i-au dat ajutor 2000 de tă-
tari ⁴⁵² și au purces cu dîșii ⁴⁵³ ca să scoată pre doamna sa și
365 pre fiul său din Suceava ⁴⁵⁴. Iar când ajunseră ⁴⁵⁵ la Prut îi sosi
veste rea și amară ⁴⁵⁶, cum că au murit gineri-său Temuș și au în-
chinat cetatea ⁴⁵⁷ și au prins pre doamna și pre fiul său ⁴⁵⁸ și
i-au luat toată avuția ⁴⁵⁹. Atuncea, deacă înțeleasă Vasilie Vo(i)e-
vod ⁴⁶⁰ cu mare întristăciune să întoarsă iarăși înapoi ⁴⁶¹. Sosînd

440. A : omis «zilele»; ACDGK : eșila ; O : eșie ; omis «Temuș cu cazacii» ; CGKL : gonîia ; O : înfrîngea ; pri cei ; ACDGKLO : foarte rău pe cei din afar (ACGL : din afară ; KO : de afară).

441. ACDGKLO : pînă ; AGL : să umplură ; G : înplu ; K : s-au plinit ; O : trei luni ; ADGL : omis «și jumătate».

442. O : și ; AK : șezu ; O : șezînd ; ACDGKLO : omis «un» ; G : cort ; O : cor-
tul.

443. ACDGLO : nemții ; K : niamții ; AK : iar nemții ; (K : iară niamții) «care (K :
carii) era afară cu Ștefan vodă tocmiră».

444. ACDGKLO : lovi ; erea ; dînsul.

445. ACDGKLO : și ; ACDG : rupîndu-se ; K : surpîndu-se ; L : spărgîndu-să ; O :
rupîndu-se ; DGO : de.

446. O : lovit-au ; ACDGKLO : pe ; AG : preste.

447. GDO : umflîndu-să ; GK : înflîndu-să ; ACDGKLO : piciorul ; AO : îndată.

448. ACDGKLO : numaidecît ; A : au rădicat.

449. ACDGKLO : Gheorghe ; O : omis «Ștefan» ; DL : și-i.

450. ACDGKLO : vodă ; ALO : Vasile ; AKO : omis «fost» ; AKO : multă rugăciu-
ne (K : rugăminte) ; O : și făgădui multe.

451. ACDGKLO : și cu.

452. ACDGKLO : 20000 de tătari.

453. C : și purces ; O : omis «și au purces cu dîșii».

454. ACDGKLO : scoată ; AL : pă doamna sa ; CDGKO : pre doamnă-sa ; ACGL :
și pre fii-său (CG : fiul său) ; K : cu fiu-seu ; ACDL : Suciavă ; C : omis «Suceava» ;
K : din cetatea Sucevei ; O : din Suciavă și purces cu dîșii.

455. O : și ; A : fu ; K : au ajuns.

456. ADGL : omis «ii» ; CK : sosi-i ; O : îi veni ; A : omis «rea» ;

457. ACDGKLO : omis «că» ; ACDGLO : perit ; K : pirit ; C : gineri-său ; K :
giniri-său ; Timuș ; ACDGKLO : și s-au.

458. AL : pe ; CDGKO : doamnă-sa ; ALO : fii-său ; C : fiiul său ; DG : fie-său ;
K : fiu-seu.

459. A : le-au ; C : luoat ; ACDGL : avuția ; K : averea ; O : avuție.

460. K : atunci ; ADGO : deaca ; CKL : daca ; ACDGLO : înțelese ; K : au auzit ;
ACDGKLO : vodă.

461. K : întristare ; ACDGKL : întoarse ; C : întoarseră ; O : întoarsă ; CDKL :
iar ; AG : omis «iar» ; G : îndărăt.

la hanul fu Vasilie Vo(i)evod prins și băgat în obezi ⁴⁶². Trimi-
370 țindu-l la Poartă, fu închis la Idiku-kula ⁴⁶³.

Deci, cazacii tocmiră trupul lui Temuș într-un sicriu ⁴⁶⁴ și
să duseră cu dînsul în țara lor ⁴⁶⁵. Atuncea doamna plîngea
mult ⁴⁶⁶, întrînd în inima ei spaimă și groază mare ⁴⁶⁷. Iar G(h)e-
org(h)e Ștefan Vo(i)evod singur intră în cetate ⁴⁶⁸ de au prins,
375 pre doamna și pre fiul său ⁴⁶⁹ și i-au luat toată avuția ⁴⁷⁰ și s-au
învîrtejit la scaunul lui în Iași cu mare izbîndă ⁴⁷¹ și ș-au plecat
capul la Poartă de s-au tocmit toate lucrurile ⁴⁷².

Iar Mateiu Vo(i)evod, fiind rănit la războiul căzăcesc ⁴⁷³, ză-
cea în patul lui și nu putea să se răpaose ⁴⁷⁴ și să-și caute leacul
rănii sale de necazul slujitorilor lui ⁴⁷⁵ și mai vîrtos dorobanți(i)
380 și siminei(i) și alte cete ⁴⁷⁶, că Mateiu Vo(i)evod îi îngrășase ⁴⁷⁷,
F. 127 strîngîndu-i pre toți dintr-alte țări, săraci foarte ⁴⁷⁸. Iar Mateiu
Vo(i)evod le făcuse milă ⁴⁷⁹ mare, că avea la casele lor pace ⁴⁸⁰
ca să-l caute la vreme de nevo(i)e cum să cade slugilor celor
drepte ⁴⁸¹. Iar ei toți să îndrăciră ⁴⁸² și începură a nu-l băga în
s(e)amă nicidecum ⁴⁸³ ci-și bătea joc de dînsul ⁴⁸⁴ și în toate zi-
385 lele de zbera în curtea lui ⁴⁸⁵ și lua tunurile de le scoatea afară

462. O : și sosind ; AC : Vasile ; ACDGKLO : vodă ; G : obede.

463. L : și trimis ; O : Țarigrad ; L : închizîndu-l ; A : Odicula ; CDGO : Idicula ;
KL : Edicula.

464. K : Timuș ; săcriu.

465. O : și-l ; CK : dusără ; O : dinșii la ; G : omis «în» ; G : țara lor cu dînsul.

466. K : atunci ; O : atuncea ; O : plînge mult amar.

467. Text comun.

468. ACDGKL : omis «G(h)eorg(h)e» ; O : Gheorghii ; A : intră singur ; O : au in-
trat.

469. L : dă au ; O : și au ; K : luat ; L : pă ; O : doamna lui Vasile ; vodă ; L :
pă ; ALO : fii-său ; D : fie-său ; G : fiul său ; K : fiu-seu.

470. A : de ; C : luoat ; ACDL : avuția ; GK : averea ; O : avuție.

471. K : întors ; O : întors iar ; ACDGKLO : la ; A : omis «cu mare izbîndă» ; O :
cu mare dobîndă.

472. AGKO : au ; O : turci ; și ; ADGKLO : lucrul ; ACDGKLO : adaugă : «și i-au
adus steag de domnie (K : stiaș)» ; K : adaugă «Pre Matei vodă cum nu-l băga în
samă slujitorii și-i cerea lefe».

473. ACDGKLO : Matei vodă ; ACDO : de ; GK : dîn ; L : dă.

474. A : zăcea în patul lui fiind rănit de războiul căzăcesc ; O : pute ; ACDGKLO :
să să ; AO : odihnească.

475. K : liacul rănii ; A : lui ; ACDGKLO : ranei ; GK : năcazul ; A : slugilor.

476. ACDGKLO : omis «și» ; O : de dorobanți ; AL : siimenii ; DG : seimenii ; O :
siimenii ; de alte bresle.

477. ACDGKLO : Matei vodă ; O : că foarte îi îngrășasă Matei vodă ; AL : foarte
ii ; CG : foarte ; C : îngroșase.

478. CDGKL : strîngîndu-i ; O : omis «pre toți» ; de prin alte ; V : dentr-alte ; A :

479. O : și ; ACDGKL : Matei vodă ; GO : făcu ; O : mare milă ; și-i îmbogăți.
părți ; ACDGLO : streine ; K : striine ; O : foarte săraci.

480. O : omis «că avea la casele lor pace» ; CL : casile ; K : casăle.

481. O : să-l ; C : nevoie ; K : drepte.

482. O : să îndrăciră toți ; ACDGKL : «de să nebuniră».

483. D : băgare ; ACDGL : seamă ; AK : nicicum ; D : nici cit.

484. K : ce-și.

485. AL : zilele ; G : zile ; ACDGKLO : omis «de».

- la cîmp ⁴⁸⁶ și intra unde șădea de-l pedepsea ⁴⁸⁷ și să lăuda că ei au biruit războiul cazacilor ⁴⁸⁸, cerșindu-i să (le) dea cite trei lefi ⁴⁸⁹. Iar de nu, vor sparge cămara ⁴⁹⁰ și sip(e)turi(le) ⁴⁹¹ înși(și) (își) vor lua ⁴⁹². În multe chipuri îl pedepsea ⁴⁹³, zicîndu-i să-și
 390 lase de acum scaunul ⁴⁹⁴ și să să facă călugăr ⁴⁹⁵ și zicea că au îmbătrînit ⁴⁹⁶ și s-au (i)eșit din fire ⁴⁹⁷ și așa fiind, turbați cînd fu într-o zi ⁴⁹⁸ să să strînseră toți în curtea domnească ⁴⁹⁹ ca să ucidă pre doi bo(i)eri ai lui Mateiu Vo(i)evod ⁵⁰⁰, anume G(h)inea Tucală și pre Radul Vărzarul vel armaș ⁵⁰¹, aruncîndu-se pricină cum că ei sfătuiră pre domn să nu le dea lefi ⁵⁰². Și așa fiind ei
 395 turbați ca niște porci fără de nici o rușine ⁵⁰³ să suiră sus în casele domnești ⁵⁰⁴ și deateră năvală unde zăcea domnul lor ⁵⁰⁵, căutînd pre acești bo(i)eri supt căpătiul lui, supt paturi, prin poduri, prin cămări, prin lăzi ⁵⁰⁶, pînă îi găsiră și așa dinaintea lui i-au luat ⁵⁰⁷, cit să tremura locu(l) de groaza lor ⁵⁰⁸, dezbră-
 F. 128 cîndu-i de haine, bătîndu-i nemilostiv ⁵⁰⁹, pînă (i-)au scos afară
 400 la cîmp ⁵¹⁰ și acolo i-au omorît inaintea tuturor oștilor ⁵¹¹. Într-acea turburare a lor întîmplîndu-să lui Socol vel clucer Cor-

486. G : și-i ; DGLO : dă le ; O : scote ; A : omis «afară».

487. O : scaun ; ACDGKL : în case ; O : zăce ; ACGK : pedepsia.

488. O : lăuda zicînd.

489. AGK : cerșind ; ACDGKLO : «le dea» ; AKO : omis «cite».

490. K : de nu ei vor sparge ; O : de nu le vor da, ei vor sparge ; A : ei, că-
 mara.

491. ACDGKLO : omis «și sipeturile».

492. ACDGKL : singuri își vor lua ; O : și-și vor lua singuri.

493. O : și-l pedepsea în multe chipuri ; ACK : pedepsia.

494. O : să ; lasă ; G : de acuma ; O : omis «de acuma» ; K : scaunul de acum,

495. G : de acuma călugăr.

496. AK : și-i zicea ; O : prepuindu-i ; K : bătrînit.

497. ACDGKLO : ș-au ; O : den fire și altele multe.

498. AC : turburați ; G : turbați ca niște porci fără de nici o rușine ; O : că fiind dorobanți și siimeni împreună cu alte bresle ; foarte turburați. Varianta O are un foarte lung adaos.

499. O : să strînsără într-o zi ; K : strînsără.

500. O : și să sfătuiră să-i ucigă ; CDGKLO : boiari ; ACDGKLO : Matei vodă.

501. O : omis «anume G(H)inea Tucală și pre Radul Vărzarul vel armaș» ; AK : Tucala vel vistier ; DGL : i ; K : și pre ; ADKO : Vărzariul.

502. CDKL : prihană ; A : prihăni ; G : prihanul ; O : pricini ; A : că ; CGKLO : cum ; ACLO : sfătuesc ; G : svătuesc ; K : sfătuiaste.

503. DGKL : turbați ; G : omis ; ACDLO : făr de ; K : nice o.

504. K : suiră-să ; A : omis «sus» ; K : casăle ; LO : casile.

505. DGK : dederă ; C : detiră ; L : deteră ; AO : omis «dederă năvală» ; O : zăcea ;

Matei.

506. K : căutîndu-i ; A : cei ; K : acei ; CDGK : boiari ; G : patului ; A : cămară ; K : și prin ; CDGL : lade.

507. ACDGKL : pînă-i ; DO : denaintea ; KL : dinaintea ; O : i-au luat dinaintea lui ; G : luat.

508. ACDGL : cutremura ; K : cutrimura ; O : cutrimurără ; O : omis «locul» : L :
 dă.

509. D : dă ; K : are un lung adaos ; AKO : și bătîndu-i ; K : fără milă.

510. ACDGKLO : pîn ; O : îi dusără pînă îi scoaseră.

511. O : omorît pre amîndoi înainte ; AK ; au un adaos.

năteanul a fi bolnav⁵¹², zăcînd la gazda lui⁵¹³, ca niște hoți și pre el l-au ucis⁵¹⁴ și le-au jăfuit casele lui^{514 bis} luîndu-le tot ce au avut⁵¹⁵.

Iar cînd au fost în avgust au murit și doamna Elena⁵¹⁶ și cu
405 mare cînte fu îngropată în biserica domnească la Tîrgoviște⁵¹⁷. După ce au dat Dumnezeu de s-au vindecat Mateiu Vo(i)evod la picior⁵¹⁸, au (i)eșit întru preumblare către Argeș⁵¹⁹. Și învirtejindu-se de acolo⁵²⁰ iar dorobanții și siimenii i-au închis porțile⁵²¹ și i-au (i)eșit înainte la șanțul cel mare cu toate tunurile⁵²², oprind pre domnul lor ca să nu mai între în cetate, zîcînd⁵²³: «că de acum înainte nu le mai trebuie să le mai fie el
410 domn⁵²⁴ ci să iasă din țară, sau să se călugărească»⁵²⁵. Deci, așa au șazut cu toți bo(i)erii lui umilit⁵²⁶ din josul orașului trei zile⁵²⁷ și nici pîine nu lăsă să-i ducă să mănînce din averea lui⁵²⁸.

Deci, într-alt c(h)ip nu au avut cum face⁵²⁹ ci le-au făgăduit
415 să le dea bani din destul⁵³⁰. Atuncea de abia l-au lăsat de au intrat în Tîrgoviște la scaunul lui⁵³¹. Iar ei nu să mai așăzără ei ca niște lupi flămînzi⁵³² și ziua și noaptea zb(i)era⁵³³ și umbla pre la casele bo(i)erilor ca niște calici de-i pedepsea⁵³⁴ și le

512. DGK: într-aceia; O: întru ace; G: turbare; DK: intimplindu-să; O: in-timplăndu-se; A: omis «lui»; LO: și lui; A: marele clucer; G: clucerului; K: marele cluciaru; O: cluceri; A: Corneanul; G: Cornăteul; K: Cornătanul.

513. O: omis «zăcînd».

514. O: iar ei ca niște tălhari; O: dinsul; CDGLO: le-au; K: li-au.

514 bis. AO: jăfuit; C: jăhuit; G: jehuit; K: jăcuit; CO: casile; K: casăle; ACDGKLO: omis «lui».

515. O: și le-au luat; G: ce avea; O: ce-au avut și ce-au gășit.

516. DGO: avgust; O: avgust leat 7161; ACDGKL: murit-au; O: au răposat.

517. K: doamnă-sa Ilina; O: Ilina a lui Matei vodă; O: cea.

518. G: după aceia; G: aceia; KO: dumnezău, vindicat; ACGLO: Matei; K: Matii; ACDGKLO: vodă; O: piciorul lui.

519. CDGKL: eșit-au; O: și au eșit; AKO: în priumblare; G: la în preumblare; CDGKO: cătră; ACDKL: Argeși; GO: Argis.

520. AL: învirtejindu-să; O: întorcîndu-să.

521. DG: seimenii; O: semenii.

522. G: șanțu mare.

523. Text comun.

524. O: omis «de acum înainte»; G: acuma; K: acum; A: le; ACGK: omis «mai»; AGKO: omis «lor».

525. ACDGLO: sau să; K: ce s-au să iase.

526. O: șazură; Matei vodă cu toți; DGK: boiarii; GO: omis «lui»; K: săi; ACDGKLO: obidit.

527. C: den; G: 5 zile.

528. AK: nu lăsa nici pîine; CGO: nu-i; O: nu-l; A: să aducă; C: să să ducă; O: să-și ia; ACDGKL: să mînînce; O: omis «să mînînce»; O: avere.

529. ACDGLO: chip; n-au; cum mai face.

530. K: i-au; C: bani să le dea; ACDGL: dăstul; O: 2 lefi.

531. K: atunci; ACDGKO: de-abia; L: d-abia; GO: au; ACDGKL: omis «în Tîrgoviște»; O: în cetate; în scaun; ACDKL: în tîrg; la scaunul lui.

532. AO: așăza; A: ci tot ca.

533. ACGL: zioa; K: zua; O: zbiera și zioa și noaptea; C: zbeera; K: tot zbiera.

534. GK: imbla; KO: pri; L: pe; CLO: casile; K: casăle; ACGK: pedepsia.

- F. 129 cerea de băutură⁵³⁵ și nimenea nu le putea sta împotriva⁵³⁶, că
 420 umbla tot beți⁵³⁷. Zăcînd prin pivniți cu mu(i)eri, cu copii, cu
 tot⁵³⁸, lăsară hrana lor cea bună și să apucară de tilhărie⁵³⁹, or(i)-
 cîtă obidă (ii) era lui Mateiu Vo(i)evod⁵⁴⁰, unde știa cît bine
 le-au făcut și acum își bat joc de el⁵⁴¹ și de c(h)eamă pre cre-
 dincioșii lui bo(i)eri și slugile și le zice⁵⁴²: «O, frații miei, știți
 cît muncii de ținuui țara⁵⁴³ și mă nevoiui de o strînseiu⁵⁴⁴ și
 425 la moșiile lor o păziiu⁵⁴⁵ de nu o călcă nici o limbă⁵⁴⁶ și fă-
 cură copii și să îmbogățiră mai vîrtos⁵⁴⁷. Zîc de acest neam do-
 robănțesc⁵⁴⁸ fiind ei tot dintru acel pămînt al Țării Românești⁵⁴⁹
 și neavînd nici o nevoie de la mine sau de la alții⁵⁵⁰. Dar dia-
 volul cel nepoftitor de binele omenesc⁵⁵¹, iată cu(m) intră în
 ei⁵⁵² de i-au nebunit și nu mai știu ce fac⁵⁵³, că s-au însoțit cu
 430 sîrbii, siimenii, de ș-au măritat fetele și surorile după ei⁵⁵⁴ și
 nu poate nimenea să-i contenească⁵⁵⁵. De acum înainte, dragii
 miei, să știți cu adevărat că faptele lor⁵⁵⁶ vor să vie ma(r)i rău-
 tăți asupra țăr(ii)⁵⁵⁷ și va să cază la mare nevoie⁵⁵⁸ și vor să

535. G : cera ; O : cere ; L : dă.

536. AK : nimeni ; D : nimenilea ; O : pute ; GK : înainte ; L : împotriva.

537. K : îmbla ; CLO : tot.

538. GO : Pre în : AD : pimnița ; C : pimnițe ; G : pivnice ; K : pivniță ; L : pivnițe ; O : pivniț ; A : muerile.

539. A : lăsa ; O : lăsînd ; G : omis «lor cea» ; A : apuca ; ACDL : tilhărie ; G : de-l tilhăriră ; KO : de tîlhării.

540. CDGLO : o, cită ; A : oh, oh, ce porci de cîine! cită... ; K : oh, oh, cită ; A : era-i ; O : iaraș ; G : a lui ; ACDGLO : Mateiu vodă.

541. ACDGLO : știa ; O : dănsul.

542. ACDGKLO : omis «de» ; AC : chemă ; DGLO : chemă ; K : au chemat ; ACDGKLO : pre toți ; DGK : boiari ; ACL : boerii ; K : săi ; ACDGLO : slugi ; O : boerii lui și.

543. ACDGKLO : dragii ; K : ciți, cît ; O : mă munciiu.

544. DK : strînșu ; C : strînși ; G : strînse.

545. A : îi aduseiu ; G : păziia.

546. L : dă ; O : de-i strînsem pre la moșiile lor.

547. ACDGKLO : și în zilele mele (AK : iar în ; G : zilile) crescură (L : mele trecură) și să însurără ; O : iar copii.

548. O : omis «zic de» ; K : niam ; K : dorobănțesc.

549. O : că fiind ; omis «tot» ; ACDKLO : dintr-acest ; G : dintr-al nostru ; K : a.

550. A : de ; K : de la nime, nici de la mine, nice de la alții.

551. DGK : diavolul ; ACDGL : pohtitor ; O : omis.

552. G : ist cut ; O : au intrat diavolul ; GL : între ; A : el ; O : dinșii.

553. G : au ; C : știa.

554. ACDGKLO : seimeni ; ACDKLO : ș-au ; G : și ș-au ; ALO : fetile ; C : fetile ; CDGLO : dupre.

555. O : de acum înainte nimenea nu le poate sta împotriva ; C : nimeni ; G : ni-milea ; C : să se ostenească.

556. O : omis «de acum înainte» ; G : acuma ; L : omis «acuma» ; A : frații miei ; K : că de acum înainte ; LO : să (O : ci să) știți dragii mei ; CG : că.

557. A : că de acum înainte vor să vie ; AK : pentru răutățile lor și pentru faptele lor ; O : lor cele rele ; L : să le vie ; A : mari răotăți asupra lor și aceștii ; O : răutăți mari ; ADG : asupra aceștii sărace de țară ; C : asupra aceștii ; K : sărace de țări ; L : ticăloase de țări ; O : aceștii țări.

558. ACDGKLO : neove.

pătmească și cei buni pentru cei răi⁵⁵⁹ că întiiu eu nu pociu răbda turbarea lor⁵⁶⁰, (pe) care (o) fac asupra mea și a voas-
435 tră⁵⁶¹, ci gândesc de voiui avea zile⁵⁶² să aduc în primăvară 3000 de tătari⁵⁶³ și pre craiul cu ungurii să-i lovească fără de veste de toate părțile⁵⁶⁴ și să se pu(i)e supt sabia toți cei mari⁵⁶⁵ să piară ca niște tilhari⁵⁶⁶ (și) să-mi izbîndesc spre dinșii pentru mult bine ce au avut de la mine»⁵⁶⁷.

Și așa cu necaz mare au petrecut Mateiu Vo(i)evod din zi
440 în zi⁵⁶⁸. Deci, fiind slab și ajungîndu-l adîncile bătrînețe⁵⁶⁹, puține zile s-au războlit⁵⁷⁰ și cînd au fost la aprilie 9, anul 1654⁵⁷¹, duminică dimineața au răposat în casele domnești la Tîrgoviște⁵⁷². Și au domnit Mateiu V(oie)vod ani 21 fără cinci luni și trei zile⁵⁷³.

445 Iar după pristăvirea răposatului Mateiu V(oie)vod⁵⁷⁴, boierii țării împreună cu părintele Ignatie mitropolitul⁵⁷⁵, îndată trimise de strîns(e) toată curtea și toți slujitorii⁵⁷⁶ și făcură dimpreună cu toți mare sfat și cu voia lor a tuturor⁵⁷⁷ aleseră din mijlocul lor ca să fie domn Co(n)stantin V(oie)vod, feciorul lui

559. AK : plătească ; G : pătmească ; C : și pre cei.

560. K : omis «eu».

561. O : care fac ei ; D : asupra țării.

562. K : ce ; O : ave.

563. ACDGKLO : 30 000 de tătari.

564. A : pă ; K : pe ; GO : unguresc ; AGLO : lovesc ; C : lovească cu ungurii ; K : lovăsc ; AO : fără de ; A : omis «de toate părțile».

565. ACDGKL : să să ; O : să-i, pui ; O : tot supt ; pre cei ; CDGK : mai mari ; ALO : mari.

566. ACDGKO : să piară ; L : piară cei mai mari.

567. K : să ; AC : pre ; K : de pre ; O : asupra ; lor ; GO : ce le-am făcut.

568. O : cu mare năcaz ; K : năcaz ; petricut ; CDGKO : Matei vodă ; AK : omis Matei voievod ; A : omis «din zi în zi».

569. O : și ; A : din zi în zi fiind slab ; O : ajungînd ; AK : adînci ; G : bătrînețe ; O : bătrîneți.

570. AK : puține zile au mai trăit și ; O : omis.

571. K : și în ; O : și cînd fu la ; ACDGL : cînd au fost ; ACDGK : april ; AO : april (O : omis «april») 9 zile ; CD : april 9 deni ; G : la april 8 dni ; K : 9 zile a lui april ; L : la mesița aprilie în 9 zile ; AK : fiind (K : în) cursul anilor de la Adam (K : omis «de la Adam») 7162 ; CDGO : 7162 ; L : duminică, văleat 7162, dimineața.

572. O : duminică dimineață ; G : răposatu-s-au ; ACDGKL : adaugă Matei vodă (A : voevod) ; GK : casăle ; LO : casile ; ACDGKLO : în.

573. A : Io Matei voevod ; CDGK : Matei vodă ; O : ani 20 ; A : fără de ; G : iar ; CD : luni 5 și zile 11 ; K : luni 5 ; L : 5 ; O : și luni 8 ; GL : zile 11 ; LV : introduce un adaos.

574. C : dupre ; AGKO : pristăvirea răposatului Matei vodă, omis ; CDL : Matei vodă.

575. CDGKO : boierii ; K : omis «țării» ; C : împreună ; K : omis «împreună» ; G : Egnatie ; K : mitropolitul Țării Românești.

576. DK : aciiși ; CL : aciași ; G : aciș ; ADGKLO : trimiseră ; C : trimise ; GKO : omis «să» ; AGKL : strîns(eră) ; CD : strîns(e) ; O : strîns(eră) ; O : curte ; G : omis «toți».

577. ACDGKL : cu toți dimpreună ; O : omis «dimpreună cu toți» ; K : omis «mare» ; ADGKLO : omis «lor» ; C : lor tuturor.

Șerban Basarab V(oi)e vod ⁵⁷⁸, căci îl știa că este de neam mare domnesc ⁵⁷⁹ și este om bun, înțelept și blînd ⁵⁸⁰ și toți să bucurară și să veseliră ⁵⁸¹.

455 Și îndată (s)coaseră trupu(l) lui Mateiu V(oi)e vod ⁵⁸² din casele domnești în mijlocul curții ⁵⁸³. Fiind și sfîntul Macarie, patriarhul de la Antiohia, cu mitropolitul Ignatie ⁵⁸⁴ și cu mulți arhieriei și călugări, popi ⁵⁸⁵. Făcutu-i-au pogribania ⁵⁸⁶ cum să cade, ridicîndu-l cu mare cinste ⁵⁸⁷, până l-au băgat în groapă ⁵⁸⁸ în biserica domnească în Tîrgoviște ⁵⁸⁹. Dumnezeu să-l pomenească ⁵⁹⁰. Scris de mine, Meletie (i)er(o)mo(na)h 1802, mai 15».

578. C : alesiră ; K : aliasără ; O : alesără ; A : omis «ca» ; ADGK : să le fie ; ACDGLO : Constandin ; K : pre Constandin ce era sardar, să le fie domn ; G : hie ; K : adaugă : «Cap. 42. Domnia lui Constantin vodă Basarabă, feciorul lui Șerban vodă» ; O : Io ; KL : vodă ; O : Băsărabă ; ACDGKLO : Șarban ; AK : fecior lui Șarban voevod (K : vodă) ; DGL : sin Șarban ; O : feciorul lui Șarban vodă.

579. ADLO : că-l știa ; C : căci îl știa ; G : că îl știa ; K : știindu-l ; CDGKO : iaste ; O : omis «de neam mare domnesc».

580. CDGKO : iaste ; K : înțelept.

581. K : veseliră.

582. ACDL : scoaseră ; G : scoase ; KO : scoaseră ; A : omis «și» ; CO : casile ; K : casăle ; L : case ; ACDGKLO : Matei vodă.

583. ACDGKLO : adaugă «puseră» (K : pusără).

584. A : părintele ; O : sfinția sa părintele ; A : patriarh ; CDGKLO : patriarhul ; A : al Antiohiei ; O : Antiohiei ; G : omis «de la» ; K : de ; G : Egnatie.

585. O : popi și călugări ; AL : preoți ; K : și preoți.

586. A : și i-au făcut ; K : și făcură ; L : făcut-au ; ADGL : pogrebania ; CK : pogrebanie ; O : pogrebanie.

587. L : precum ; O : și l-au îngropat.

588. ACDGKL : pîn ; O : omis «pînă l-au băgat în groapă».

589. AK : din ; K : beserica ; G : ot.

590. O : omis «Dumnezeu să-l pomenească» ; K : «pominească».

PROBLEME DE RESTAURARE A FRESCELOR

ARUTIUM AVAKIAN

Cuvînt înainte

Am întocmit această lucrare socotind să fie de interes și utilă celor ce se ocupă cu pictura murală în frescă, și îndeosebi celor care se vor consacra problemelor de restaurare a vechilor picturi — monumente istorice și de artă.

Ne vom ocupa, în mod special de fresce, arătînd caracterul lor tehnic din diferite țări și epoci, îndeosebi a frescei antice de la Pompei și Herculenum, care au excelat prin compoziția mortarelor și trăinicia tehnicii lor.

De asemeni vom prezenta aci mai multe monumente istorice și de artă din țară, cunoscute mai puțin publicului larg, lăsînd la o parte pe acelea despre care s-a scris mult și care sînt vizitate de turiști. Vom arăta tehnica alcătuirii mortarelor de frescă a acestora și starea de conservare a picturilor. Vom face aceasta spre a menține trează conștiința noastră de a le păstra în condițiuni bune, aceasta pentru faptul incontestabil că în prezent, ele sînt cuprinse de un proces lent și continuu de descompunere, fiind amenințate cu dispariția.

Vom arăta cauzele care au contribuit la această stare de lucruri și mijloacele de a le remedia.

Scopul final al acestei lucrări, este organizarea atelierelor de restaurare a frescelor, cel puțin pe regiuni, și pregătirea cadrelor tinere de restauratori sub conducerea celor cu experiența îndelungată, și astfel să prevenim pe viitor degradări nedorite ale picturilor vechi, cum s-a mai întîmplat. Dorim prin aceasta să asigurăm de asemeni un regim sigur și științific de conservare a lor.

Introducere

Problema restaurării monumentelor istorice a fost pusă, la noi în țară, în anii 1840—1848. La origine, era deșteptarea sentimentului național și preocuparea de a lumina temeierile și nădejdea poporului românesc.

Cea dintîi lucrare importantă s-a executat la minăstirea Bistrița din Oltenia, ctitorie din secolul al XIV-lea, bogat și luxos refăcută de boierii Craiovești către sfîrșitul secolului al XV-lea și în primii ani ai sec. XVI-lea. Potrivit doctrinei apusene și modei care domnea la Viena,

arhitectul Schlatter a organizat distrugerea din temelii a vechii ctitorii, și înlocuirea ei cu un monument de proporții impunătoare; străin de tradiția țării și lipsit de caracter artistic real. Exemplul a fost admirat și s-a repetat cu mai multe prilejuri pricinuind pagube istorice imense.

Curînd, în anii Unirii Principatelor, a fost îmbrățișată practica franceză a lui Viollet-le-Duc, întemeiată pe principii asemănătoare celei dintii. Se distingea printr-o notă interesantă. Monumentul era întii studiat și copiat în vederea înălțării unei zidiri noi care trebuia să înlocuiască pe cea veche. Aceasta din urmă se dărima pînă la pămînt, și se clădea, cu materiale noi, un edificiu copie a celui dispărut. Așa s-a procedat la Argeș, cu mînăstirea lui Neagoe Basarab.

Arhitecții români, temeinic instruiți și dăruiti cu însușiri alese și experiență, au ajuns însă repede să pună problema în forma potrivită și în termenii cei mai fericiți. Au urmat restaurări arhitectonice conduse științific și cu rezultate de netăgăduită valoare: biserica Domnească din Argeș, Curtea Veche din București, mînăstirea Brebu, mînăstirea Cetățuia, palatul domnesc din Tîrgoviște etc.

Restaurările picturilor murale au cunoscut o soartă asemănătoare. La începutul secolului al XIX-lea, decorurile murale de tradiție și caracter bizantin au fost considerate drept lucrări de ordin inferior, și înlocuite cu picturi realiste de caracter apusean, în stilul Renașterii cum era înțeleasă de italieni și vienezi în sec. al XIX-lea. S-au distrus, în acest chip, lucrări de valoare artistică și istorică deosebită.

Stăruim asupra efectului produs de împrumutarea de idei și mode străine. În pictură, era firesc să se întîmpine greutăți irezolvabile. Restauratorii se conduceau după cărți și experiențe apusene. În Apus însă, s-au folosit, în cursul evului mediu, materiale diferite de cele întrebuintate de meșterii răsăriteni. Aceștia, laolaltă cu meșterii români din țară, au întrebuintat culori, deseori, fabricate în Bizanț, în Balcani și la noi. Au pregătit tencuieli din varul nostru de bolovani, nu de marmură ca în Apus, și au pictat în clima noastră, pentru gerurile, arșița și vînturile de aci. Nimeni nu poate lumina o pictură, mai mult încă nu o poate restaura, decît cunoscînd bine materialele și procedeele autorilor picturii. Folosind cărți și învățătura străină, era normal să se ajungă la erori mari și la dezastre. Acestea s-au produs întii la biserica episcopală din Argeș, la mînăstirea Madona Dudu din Craiova, biserica Trei Ierarhi din Iași, unde s-a recurs la pictarea din nou a pereților, fiindcă originalele dispăruseră sau se ruinaseră puternic prin curățire.

Pictorului Costin Petrescu și Școalei de Arte Frumoase din București, trebuie recunoscută ideea fericită de a studia temeinic metodele și tehnica vechilor zugrăveli. S-a descoperit astfel meșteșugul pierdut, și s-a format o generație de pictori restauratori, pregătiți și capabili să păsească la lucrări bune și cu rezultate fericite. S-a ajuns astfel, după greșeli mari făcute la biserica domnească Sfîntul Nicolae din Dorohoi, la lucrarea bine condusă și pătată de foarte puține erori de la biserica Domnească din Argeș, la cea din Popăuți și de la bisericile mînăstirești din Moldova.

Patriarhia Bisericii noastre s-a îngrijit de aproape și la vreme de problema restaurării picturilor murale și de aceea a pregătirii pictorilor restauratori. A întemeiat în 1940 o școală-atelier de pictură monumentală și de restaurare, care a funcționat pînă în 1948 cu un număr de 64 pictori formați și ucenici. Profesori au fost pictorii Verona, Gh. Popescu și I. D. Ștefănescu. Lecțiile constau în conferințe, seminare și lecții practice. S-a stăruit în chip excepțional asupra problemei restaurărilor.

Lucrul a fost reluat în 1958, sub forma de conferințe, studii de monumente, lecții de seminar și practica de atelier. În 1963, s-a întemeiat de Patriarhie un atelier de restaurare, care a funcționat în încăperile mînăstirii Antim din Capitală cu profesorii A. Avakian, Gh. Popescu și I. D. Ștefănescu. Timp de cinci și șase luni pe an, s-a muncit temeinic, cu rezultate apreciable. Patriarhia a ales pictorii candidați ; a procurat materialele, s-au confecționat scule și mobilierul necesar, după proiectele prof. A. Avakian. S-a lucrat intens, cu un număr restrîns de membri, pentru a le înlesni posibilitatea să lucreze practic și să învețe serios. S-a inițiat studiul tehnic al monumentelor principale pictate. În numeroase colocvii au fost lămurite principiile și istoria restaurărilor, stăruindu-se asupra meșteșugului pictorilor din Țările Românești și asupra condițiilor speciale prezentate de decorurile noastre murale, condiții care impun anumite procedee și materiale în lucrările de restaurare.

Între timp, membrii atelierului școlii de restaurare au luminat tîmpla mînăstirii Antim, trimisă la Londra în mai 1966, și au executat și alte lucrări de însemnătate mai mică.

Membrii atelierului-școală al Patriarhiei au fost aleși dintre pictorii formați și avînd la activul lor un număr de lucrări de restaurare. Obligațiile și munca intensă, colocviile și exerezele au selecționat pe cei mai bine pregătiți. Un număr restrîns, șapte numai, au fost promovați pictori restauratori pentru monumentele de importanță regională.

Grupul acesta de pictori restauratori, majoritatea din ei fiind și membrii U.A.P. și F.P.L., cu activitate îndelungată în restaurarea frescelor fiecare avînd la activul lor și lucrări de restaurare, au urmat în trei etape de iarnă, 1963—1964, 1964—1965 și 1965—1966, un curs special de pregătire, reprezentînd ciclul de conferințe ținut de Prof. I. D. Ștefănescu, despre *Istoria artei bizantine* : drumuri de pătrundere în țară, modificările suferite în țările prin care a ajuns la noi ; despre lucrările de restaurare ale monumentelor istorice din lume, și în mod special, de la noi etc.

Paralel cu aceste conferințe pictorii au urmat lucrările practice de atelier, conduse de pictorul Arutium Avakian executînd diferite lucrări de consolidare ale frescelor (făcute de ei) după metode moderne perfecționate, ținînd seama de specificul frescelor de la noi și linia tradițională în lucru : prudența în aplicarea lor și în folosirea materialelor.

Ca dovadă a prezenței acestui principiu înțelept la restauratorii noștri, este că *în răstimp de peste 60 ani de cînd se execută, nu se cunoaște vreun caz de distrugere a frescelor — monumente istorice, pricinuit de ei.*

În același timp, putem înșirui o mulțime de monumente istorice distruse complet sau parțial, de anumiți restauratori străini și după metode străine. De asemenea, recent, în răstimp de 20 ani, după metode străine și cu restauratori improvizați, au fost distruse la noi frescele de la: Cinciș (Deva), Bordești (R. Sărat), Biserica Domnească de la Tîrgoviște (cupola) și Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului (fresce exterioare și din paraclisul din turn). De asemeni frescele din paraclisul Turnului lui Ștefan cel Mare, de la minăstirea Bistrița (Neamț).

Tot în atelierul de restaurare a Sf. Patriarhii au fost reeditate metode antice de lucru la fresce, și a măștrilor de mai târziu, precum și componența mortarelor, grație cărora, operele artiștilor de atunci au ajuns peste veacuri și milenii pînă la noi.

Aceste metode de pregătire a mortarelor și compoziția lor nu au fost folosite pînă acum de meșterii noștri frescari.

Le-am experimentat în atelierul nostru și cu rezultate surprinzătoare.

Cît privește perfecționarea restauratorilor noștri, ori, mai exact, cunoașterea de către ei a metodelor de lucru din străinătate, în vederea adoptării lor la frescele din țara noastră, pentru aceasta trebuie trimiși oameni pregătiți și cunoscători în probleme de restaurare. Întrucît oameni cu experiență vor înțelege mai bine ce se poate adopta la frescele noastre și ce nu se poate.

În eventualitatea colaborării cu instituțiile de stat, este absolut necesar să se facă analiza de prețuri pentru lucrările de restaurare la monumente istorice, conform normelor de stat și în comparație cu H.C.M. pentru pictura monumentală.

I. D. Ștefănescu

PARTEA I

Deseori se face confuzia, chiar de pictori, cercetători de artă, ori arheologi, numindu-se orice pictură murală drept frescă.

E bine să lămurim acest lucru, invocînd terminologia frescei. Denumirea de frescă provine de la cuvîntul italianesc «Fresco» și înseamnă «proaspăt». În Renașterea italiană această tehnică de pictură, executată pe tencuiala proaspătă, se numea «a fresco», sau «affresco». Tot atunci se mai folosea expresia «dipingere a fresco», adică «a scrie pe proaspăt».

În denumirea tehnicii în frescă se mai folosește în mod greșit expresia «al fresco» ceea ce are cu totul alt înțeles, adică «la răcoare», la «a la aer curat»¹.

«De asemeni, italienii denumeau pictura executată numai pe tencuiala proaspătă «buon fresco», și aceasta ca să nu se facă confuzie cu alt procedeu «fresco a secco», executată tot pe tencuiala de fresco, însă deja uscată, și eliberată de pojghița carbonatului de calciu. Înainte de

¹ I. D. I. Kiplik, *Tehnica picturii* (în limba rusă), anul 1950, Editura de Stat «Iscustvo».

a picta pe această tencuială uscată, suprafața ei se umezea bine, iar liantul culorilor era emulsia de var. Mai există un procedeu de pictură în frescă denumit «pictura uso affresco», începută pe tencuiala crudă și continuată, după întărirea ei, în tempera»².

Există încă o părere greșită, care presupune că culorile aplicate pe mortarul proaspăt de frescă, pătrund în stratul lui la o oarecare adâncime. E o confuzie care e ușor de controlat, cercetînd profilul unei fresce.

Suprafața proaspătă a mortarului de var, pregătită pentru pictură, sclivisită și netezită, n-are pori atît de pronunțați ca să absoarbă pigmentul de culoare aplicat pe el. Aceasta rămîne pe suprafața lui, mai groasă ori mai subțire, așa cum a aplicat-o frescarul, în funcție de problemele lui picturale, a tonurilor mai opace sau transparente aplicate în glasiuri.

Stratul de culoare la frescă adevărată, adică începută și terminată pe mortarul încă crud, se fixează și se leagă pe suprafața varului prin carbonatul de calciu. Procesul evacuării apei din var și absorbirea bi-oxidului de carbon din aer, transformă hidratul de oxid de calciu (var stins) în carbonatul de calciu cristalizat, cunoscută pojghița protectoare a stratului de culoare. Cu cît mortarul de frescă va conține mai mult var el va fi mai puternic, la fel și pojghița carbonatului de calciu. De asemeni, din observațiile frescarilor s-a constatat că o frescă care din anumite motive și-a pierdut această pojghiță protectoare, stratul de culoare rămîne destul de rezistent fiind întărit de carbonatul de calciu.

Socotim că cu aceste precizări am lămurit ce este fresca adevărată și alte tehnici care au derivat din ea.

Raymond Bloch³, în lucrarea sa *Etruscii*, arată că acest popor a fost dotat cu o înaltă cultură manifestată în toate domeniile ei, deși influențată de arta din Orientul antic, din Elada și Grecia, totuși ea s-a remarcat prin caracterul ei original. Apogeul acestei arte a fost atins în secolul VI și începutul secolului V î.e.n.

Preocuparea principală a artiștilor etrusci în pictură, erau scenele din viața zilnică, iar în redarea portretelor, ei au avut înfrîuriri asupra portretului roman. Operele acestea dovedesc o reală înzestrare pentru desen. «Strămutarea în muzee a unui anumit număr de picturi funerare, a dat posibilitatea să se studieze cu ușurință tehnica picturilor etrusce. Ei pictau pe tencuiala proaspătă, care era de curînd aplicată pe zidurile de stîncă ale încăperilor subterane. În general, contururile și figurile erau în prealabil schițate printr-un desen pregătitor. Culorile folosite sînt simple și, cel puțin în perioada timpurie, puține la număr, dar tonurile lor sînt strălucitoare și plăcute».

Această relatare nu ne spune însă aproape nimic despre tehnica frescei etrusce, și nimic despre felul de aplicare a mortarului, ori a suportului ei, pe zid și compoziția acestui suport. În cartea sa *Tehnica picturii*, I. Kiplík, spune că nu există date istorice despre primele înce-

2. Idem, *ibidem*.

3. Raymond Bloch, *Etruscii*, London, Tames and Huelson, 1963.

puturi ale folosirii varului, ca material de legare a culorilor, însă presupune că acesta încă în timpurile de demult, a fost folosit la simple zugrăveli, amestecându-se cu diferite culori. Mai departe, el arată că analizele chimice respective au demonstrat că, deja în Grecia antică varul stins era folosit în pictură și zugrăveala caselor, fiind combinat cu cleiul sau cazeina. Unii cercetători presupun, că tot aici se picta și pe tencuiala crudă, iar romanii însușind cultura greacă, au împrumutat de la greci și dragostea pentru împodobirea clădirilor publice și particulare cu zugrăveli, atât în interior, cât și în exterior.

Paralel cu aceste zugrăveli, o largă dezvoltare capătă și pictura murală, a cărei mărturie stau picturile de la Pompei și Herculaneum. Marcus Pollie Vitruvius arhitect roman (sec. I. î.e.n.), în lucrarea sa, «*Despre arhitectură*» descrie procedeul de pregătire a zidului pentru frescă, pe care îl putem socoti ca fiind cel mai desăvârșit. Totodată el amintește că folosirea varului era bine cunoscută în Grecia Antică. Înăuntrul clădirilor ei aplicau tencuiala în două straturi, iar afară în mai multe straturi. Într-un caz și altul suprafața lor era bine netezită, procedeul folosit deja și în Egiptul antic.

Astfel în această lucrare el descrie procedeul antic a pregătirii peretelui pentru pictură, așa cum o practicau meșterii frescari din vremea lui și mai înainte. El recomandă ca varul să fie stins cu mult înainte de a fi folosit în lucru, pentru ca să aibe timp să se stingă bine.

Picturile de la Pompei și Herculaneum sînt executate după modelul frescelor antice. După acest procedeu tencuiala peretelui se acoperea cu 6 straturi de mortar, afară de acela care nivela și umplea neregularitățile peretelui.

«După ce s-au așternut trei straturi de mortar pe nisip, în afară de cel dintîi, urmează aplicarea pe suprafețele peretelui a mortarului din granule mari de marmură, acest mortar trebuind să fie astfel preparat încît, apăsat cu mistrie, el să se despartă ușor de ea, fără s-o păteze. După ce primul strat al acestui mortar s-a întărit, se așterne peste el al doilea strat cu granule de marmură de mărime mijlocie, și după ce acest strat va fi bine întins și presat, se va aplica peste el al treilea, mai mărunț»⁴, (de calibru mai fin). Astfel după ce pereții vor fi întăriți cu trei straturi a mortarului de nisip, și încă cu alte trei straturi de mortar din granule de marmură, atunci ele vor fi asigurate contra crăpăturilor și oricăror alte defecte».

Pentru a da mai multă soliditate tencuielilor, Vitruvius recomandă să se adauge la mortarul de frescă, cu bobul mijlociu ori mărunț al nisipului, 1/3 cărămidă sau olane mărunț pisate. În vremea lui mortarele se preparau cu varul pastă, cu puțină apă, bine bătătorite și netezite. Formate din mai multe straturi, aceste tencuieli permiteau multă vreme să se lucreze pe crud, dîndu-li-se și o suprafață glanțuită, atât de caracteristică frescelor din epoca aceea, și de mai tîrziu. Legăturile între suprafețele de pictură de fiecare zi la frescele pompeiene, ori lipsesc cu totul, ori abia se observă.

4. Marcus Pollio Vitruvius, *Despre arhitectură*.

Din cauza aceasta era greu pentru primii cercetători să precizeze tehnica ei.

D. I. Kiplik arată că tencuielile acestea erau așa de puternice, încît bucățile din ele scoase de pe zid, puteau servi drept planșe pentru mese, și drept oglinzi pentru luciul lor.

Karciani și Johann Joachim Winkelmann (1717—1768), istoric și critic de artă german, teoreticianul neoclasicismului, susțineau că picturile pompeiene sînt executate în tehnica tempera. Anton Rafael Mengs (1728—1779), pictor și estetician german, în lucrarea *Opere*, Bassana, 1783 și mai tîrziu Winkelmann, au susținut că sînt fresce. Requeno⁵ bănuia că picturile pompeiene sînt făcute în encaustică. Analizele lui Septel (1809), și al lui Devy (1815), au respins această părere, ceara nefiind găsită în pictura pompeiană. Knirin a susținut că ele conțin rășini. Klente, Overbeck și alții, au afirmat că zugrăvelile și ornamentația caselor pompeiene sînt în frescă, iar figurile în tempera. Donner von Richter, Lang și Keim au susținut că aceste picturi sînt executate exclusiv în frescă. Eibner în 1908, și Relman în 1910, nu au găsit în stratul de culoare prezența cerii, însă s-au găsit materiale de origine organică. E. Relman cu metodele lui juste de cercetare a picturilor vechi în genere (*Über Maltechnik der Alten*), demonstrează că picturile pompeiene sînt executate în frescă⁶.

Ca material de legare a culorilor în pictura murală la romani, în afară de var simplu, au fost folosite combinațiile lui cu cleiul de origine animală, cu cazeina sub formă de lapte, sau cu albușul de ou, de asemeni cu cleiul pur. Folosirea acestor cleiuri depindea cu totul de originea culorilor. Pentru o mai bună soliditate a tencuielilor, în mortarele lor se adăuga uneori laptele, însă mai des piatra ponce, de origine vulcanică — spumă de mare, care conține 62—77% acizi de cremene și 10% pămînt galben și formează cu varul o masă puternică ca de ciment. Spuma de mare se găsește în majoritatea cazurilor în tencuielile de frescă pompeiene și în picturile lor, unde nu rareori a fost folosită ca culoare albă. S-a practicat de asemenea folosirea în mortare a olanelor sau cărămizilor pisate, ceea ce dădea mai multă tărie mortarelor, foarte rar cîlți sau paie⁷. Culorile folosite pentru pictura murală erau de origine minerală :

albul — var, cretă, paretonium (bun colorant extras din spuma de mare — piatra ponce) ;

galben — ocruri, auripigment (sulfura de arsenic) ;

roșu — rubrica ori sinopia (un fel de sanguin), sandarac (sulfura de arsenic de culoare roșie) natural și artificial, minium (chinovar de mercur), ocru ars ;

albastru — azurit din Armenia (extras din aramă), ceruleum, obținut din nisipul colorat ;

5. A. Requeno, *Saggi sul ristabilimento dell'antica dei Greci et dei Romani pittori*, Parma, 1787.

6. D. I. Kiplik, *op. cit.*

7. *Ibidem*.

verde — culori provenite din aramă : cocleala (de aramă) hrizocola (silicat de aramă), creta verde.

În afară de aceste culori minerale se foloseau în pictura murală, pe tencuiala uscată, culori de origine organică⁸.

Din cercetările și părerile de mai sus asupra tehnicii picturilor pompeiene, nu reiese o precizare categorică într-un sens sau altul.

Robert Etienne, în lucrarea sa *Viața cotidiană la Pompei*, prezintă analizele făcute de Selim Augusti, în 1947—1948, asupra frescelor pompeiene, care au dat rezultate surprinzătoare, — răsturnînd toate cercetările în această privință de pînă acum, asupra tehnicii acestor picturi și anume : «Tehnica adevărată — var saponificat».

Mai departe, el dă o descriere mai puțin clară și detaliată a pregătirii zidului pentru pictură, decît aceea pe care o face Vitruvius, însă procesul de pictură și rețeta folosirii materialelor, care nu există în cercetările anterioare, Selim Augusti le prezintă cît se poate de precis.

«În primul rînd, se așterne pe perete un strat gros (3—5 cm) de var și nisip (bobul de 3—4 mm), care după ce s-a întărit, a fost bine bătătorit. Peste acest strat, bine uscat, se aplică al doilea strat din var și calcit (bobul mai mărunț, 1—2 mm) gros de 0,5—0,7 cm. Procedînd așa se aplicau peste zid, peste stratul uscat, în total 6 straturi, unul peste altul, ele fiind crude și bine bătătorite. Al șaselea strat, o pojghiță dintr-un amestec apos de var și săpun, gros de 0,05—0,1 cm, perfect dozat, amestecat la cald cu ceară și conținînd cretă în suspensie.

Peretele astfel preparat era netezit cu mijloace mecanice (mistrie de fier, cilindru de marmoră sau de sticlă, piatră de polizat) și lustruit cu o cîrpă foarte curată. Pe tencuiala astfel preparată se picta pe uscat, amestecînd culorile cu o soluție apoasă de var și de săpun la care se adăuga ceară. Apoi pictura era netezită și lustruită întocmai ca suporul».

Aceasta era tehnica picturilor pompeiene, care avea și avantaje multiple. Fluiditatea soluției de săpun permitea să se lucreze în voie și foarte repede cu pensule extrem de fine. În executarea lucrărilor pictorii au ajuns la o asemenea măiestrie, încît pictau direct pe zid, fără să se pregătească sau să transpună vreun desen, așa cum o dedește absența oricărui contur gravat.

Afară de acesta, tehnica picturii pe zidul uscat, îi permitea pictorului să lucreze indiferent de timp.

«Această tehnică este simplă. Secretul perfecțiunii și rezistenței picturii pompeiene constă în grija cu care era preparată tencuiala prealabilă, pe care varul și calciul o făceau foarte dură, și în grija cu care erau alese și dozate materialele pentru stratul pe care se lucra : varul care cu timpul formează un strat dur de carbonat de calciu ; săpunul care, prin acizii săi grași neutralizează causticitatea varului ; ceara care dă picturii luciu și strălucire și care o face impermeabilă ; creta care îi mărește soliditatea, luminează fondul și ușurează șlefuirea și

8. D. I. Kiplik, *op. cit.*

lustruirea». «Astfel acest procedeu special în tempera, se bazează pe folosirea varului saponificat. Materiale necesare sînt dozate cu o precizie și o exactitate demne de cei mai buni chimiști moderni, și această perfecțiune este încă o lecție pe care ne-o transmite antichitatea».

«*Culorile folosite la picturi pompeiene*»: — roșu pe bază de oxid de fier natural (cărămiziu, ocru), sau artificial (pămînt ars); rozul viu este făcut din cinabru (sulfură de mercur, minium la cei vechi); galbenul este pe bază de oxid de fier hidratat, albastrul pe bază de aramă, de silex; negrul este făcut din materii carbonizate»⁹.

Fresca pompeiană, spune Schmidt Gans¹⁰, atît din punctul de vedere a materialelor folosite, ca și a tehnicii picturale folosite, a fost ultima verigă a drumului lung de dezvoltare a frescei în genere.

«După căderea Imperiului Roman și a culturii lui, a început viața noilor state. În Bizanț treptat renaște arta picturii. Odată cu schimbarea temelor de inspirație și a stilului, s-au mărit proporțiile picturilor murale, iar aceasta a cerut timp mai mult pentru realizarea lor pe o tencuială crudă. Astfel a fost necesar ca metoda romană de pregătire a peretelui pentru pictura în frescă să fie simplificată și înlocuită cu cea bizantină. Cea mai importantă deviere de la regula romană era reducerea numărului straturilor de tencuială la două. Pe lîngă aceasta, praful de marmură folosit de romani în mortare, treptat dispăre din ele și este înlocuit în straturile inferioare de paie, iar în cele superioare, cu cîlți de cînepă sau de in. Pasta de var pregătită pentru mortare era expusă un timp oarecare la aer, pentru ca din hidratul de calciu să se transforme într-o anumită măsură în carbonatul de calciu. În starea aceasta varul din mortarul preparat dă mai puține crăpături, iar paiele și cîlții țineau locul aici a prafului de marmoră, a nisipului și altor materiale de umplură; în afară de aceasta, paiele și cîlții avînd construcția tubulară, rețineau în ele pentru timpul mai îndelungat umiditatea necesară și astfel încetineau uscarea mortarului de pictură».

«Stratul superior al tencuielilor bizantine se aplica dintr-o dată pe toată suprafața tabloului¹¹. Pentru acest motiv în pictura murală bizantină pe tencuiala crudă lipsesc liniile de legătură. Grosimea totală a două straturi de tencuială era aproximativ de 1,5 cm»¹².

Cel mai vechi model de pictură bizantină pe tencuiala crudă reprezintă biserica Santa Maria antiqua în Roma anii 500—850 e.n. Suprafața frescelor a păstrat un ușor glanz, ceea ce însemnează că pictura bizantină timpurie pe tencuiala crudă se netezea, păstrînd astfel tradițiile romane. Mai tîrziu, ea continuă să păstreze toate particularitățile caracteristice cu excepția luciului.

«Pictura murală din Italia — secole de-a rîndul — urma stilul bizantin, de la care se îndepărtează abia în evul mediu, schimbînd în ace-

9. Robert Etienne, *Viața cotidiană la Poemi*.

10. Gans Schmidt, *Tehnica frescei antice și a encaușicii*, 1934.

11. D. I. Kiplik, *op. cit.*

12. *Ibidem*.

lași timp și tehnica sa. Această epocă, din punct de vedere tehnic, este marcată parcă prin reînnoirea la tradițiile picturii antice, cu care se aseamnă prin soliditatea straturilor de tencuială a picturii, deasemenea prin luciul deosebit, propriu picturilor italiene ale acestei epoci.

Cercetarea picturilor murale vechi din diferite epoci, cît privește tehnica lor, a început (comparativ) nu demult; iar cercetarea suprafeței picturilor abia în ultima vreme»¹³.

1. Tehnica picturilor murale din India și Ceylon

A. Tihomirov face descrierea picturilor din peșterile de la Adjant și castelul din Sighir (Insula Ceylon, 479—497, î.e.n.), în care prezintă tehnologia specifică a picturilor murale din India¹⁴.

«Pictura a fost executată pe o suprafață minuțios pregătită, care se obține prin aplicarea unui strat subțire de mortar, gros de 0,80—3 cm., pe un suport adică pe primul strat gros de 1,5—3 cm., compus din lut și caolină amestecate cu țărițe de orez și fibre de nuci de cocos».

«Natura hidraulică a varului din Indii are calitatea de a menține mai multă vreme umedă suprafața mortarului, decît în Europa, dă o coeziune, o priză mai strînsă, mai solidă între stratul de culoare și var, și prin aceasta o suprafață mai rezistentă decît a frescei din Europa. Acest procedeu se folosește în India, pornind de la frescele din Adjant, și pînă în prezent templele și geamiile se împodobesc în felul acesta. Procedeu de azi constă în acea că, mai întii se întinde pe perete un strat de mortar simplu, gros de 1,5—3 cm. Se lasă o zi. Ziua următoare, dacă acesta s-a uscat prea mult, el este umezit și după aceea, toată suprafața lui este bătătorită cu muchia unui lemn de secțiune triunghiulară ca să se creeze o suprafață neregulată și zgrunțuroasă a mortarului. După aceea, cu pensula aspră se întinde un strat subțire de mortar alb, lăsîndu-l să stea pînă în ziua următoare, umezindu-se mereu. Cînd lucrarea este complet terminată, grundul este bine sclivisit cu o mistrie mică de mărimea unei lingurițe de desert, care va da acea suprafață pe care în mod direct se face schiță, ori se transpune desenul pregătit. Culorile se prepară cu o apă de orez ori în, la care se adaugă melasă. În pictură se folosește apă simplă, iar după terminarea picturii, aceasta se sclivisește din nou. Lucrarea trebuie terminată cîtă vreme mortarul încă este crud. După uscarea lui suprafața picturilor capătă un luciu vizibil și culorile nu cedează la spălare».

N. M. Cernîsov în încheierea capitoului despre diferite tehnici ale frescei, spune: «trebuie să presupunem că adăugirea cleiurilor vegetale în mortare, descrisă în documentele noastre vechi, se făcea nu atît pentru soliditatea lor, cît pentru a le da un glanț, și e posibil, pentru încetinirea uscării mortarului și deci pentru a prelungi timpul lucrului pe mortarul încă crud».

13. D. I. Kiplik, *op. cit.*

14. Revista «Iscustvo», 1934, A. Tihomirov, *Despre moștenirea operelor de artă monumentală a antichității.*

2. Minăstirea budistă. — Adjina Tapa — (Asia Centrală)

Monument istoric de arhitectură și artă, din R.S.S. Tadjică¹⁵.

«Numărul picturilor fragmentare, îndeosebi al tablourilor întregi, nu este mare. Însă, se poate afirma cu toată convingerea, că mai aproape întreg interiorul minăstirii a fost pictat imediat după construirea ei.

Picturile acestea nu au fost reînnoite, excepție făcând cele din incinta altarului, unde se găsesc neîndoielnice urme însă de o calitate inferioară.

În alte încăperi, lucrările de restaurare a picturilor se reduceau la tencuirea din nou a plafoanelor și pereților, care se colorau într-un singur ton. În mortarul nou deseori se amesteca molozul suportului vechi al picturilor și rămășițelor acestora.

Înainte de a se aplica stratul mortarului pentru pictură, zidul era acoperit cu mortar de pământ galben, care nivela neregularitățile lui și ajungea, după loc, la 2—20 cm. Peste acest strat se aplica un mortar (tinci) de culoare maro-verzuie, gros de 3 mm, în care se adăuga cantitatea importantă de nisip măcinat. Prin compoziția lui acest mortar se asemăna cu pământul galben folosit în sculptură. Peste acest mortar întărit, se aplica un strat subțire de «ganci» alb, care servea pentru pictură, era subțire, iar pe alocuri lipsea complet. Pe acest din urmă «ganci» se făcea pictura.

Cercetarea microscopică a stratului maro-verzui, făcută de E. V. Saico, arată că aceasta se prepara frecându-se cu grijă amestecul de nisip și pământ galben pentru sculptură; nisipul folosit trebuia să fie foarte fin, ca praful. Stratul ganciului alb era compus din nisip foarte fin și carbonatul de calciu, la fel de fin. Culorile de bază folosite erau: roșu, cu nuanțe de la roz la maro; galbenul — de la citron la ocru, albastru, negru și alb. Foarte rar s-a folosit culoarea verde. Pentru funduri, de obicei s-a folosit albastru, mai rar roșu sau verde deschis.

Analizele spectrale și cercetările speciale la microscop, făcute de E. V. Saico, au arătat că albastrul este lazurit fin frecat; roșul și galbenul provin din ocuri naturale de calitate superioară.

Pictura pe stratul ganciului alb începea cu un desen fin de culoare roșiatică-marou, studiat în toate detaliile lui. Acest desen, pe de o parte, servea drept contur pentru completarea cu culoare a suprafețelor cuprinse în el, iar pe de altă parte, fiind vizibil prin această culoare el exprima conturul (mișcarea) figurii și unele detalii. Pentru a da mai multă expresivitate trăsăturilor feței, pictorul pe alocuri dubla conturul sprâncenelor, genelor, ochilor și buzelor, cu culoarea neagră. De asemenea completau anumite detalii și accentuau cutele hainelor.

Acest procedeu de pictură era practicat în mod obișnuit în India și Ceylon, Horezm și Turchestanul Oriental, Sogîa și Bactria. De asemeni pictorii de pe teritoriul Afganistanului și Turchestanului Oriental, avînd aceleași probleme și scopuri, foloseau aceleași procedee pentru

15. B. A. Litvinski, T. I. Zeimali, — Editura «Iscustvo», 1971, Moscova.

a le rezolva ; simplificau la maximum panouri ornamentale și nu se jenau de contraste de culoare. Aceleași motive ornamentale puteau fi văzute în picturile monumentelor istorice de artă, ce se găseau la distanțe destul de îndepărtate unul de altul.

3. Tehnica frescei din Italia

Revenind în Europa putem spune că «pînă în secolul XVI pictura italiană medievală avea o suprafață glanțuită. Așa sînt operele lui Giotto și ale elevilor lui precum și cele ale altor pictori monumentali a acelei epoci : Lippo Memmi, Pietro Lorentetti, Agnolo Gaddi, Ghirlandai, Fra Angelico, Masaccio, Filippo Lippi, Andrea Manteia și în fine Perugjino. Operele măștrilor mai timpurii, din cei numiți mai sus, aveau o suprafață egal de glanțuită pe toată întinderea lor și foarte tare ; în picturile măștrilor de mai tîrziu, fețele sînt mai glanțuite decît hainele, draperiile etc. Merită atenție faptul că pînă la sfîrșitul sec. XIX, peste tot era socotit că, pictura murală trebuie să fie întotdeauna mată. Totuși cercetările de mai tîrziu, după cum s-a dovedit, contrazic aceste păreri eronate. Interesant este și faptul că scrierile vechi nu ating deloc această problemă, cu toate că ea are o importanță deosebită. Netezirea pînă la luciu a picturilor murale, se vede că se făcea cu scopul de a o menține curată, de a i se da aspectul mai bogat, și în fine de a face ca culorile ei să fie mai sonore și mai intense, ceea ce corespundea cu gusturile acelor timpuri».

«În ce constă natura acestei tehnici de pictură, în vechea literatură, spre părere de rău, indicații directe nu se găsesc»¹⁶.

Tratatul de pictură, al lui Cennino Cennini, după mai bine de patru secole de uitare, vede lumina abia în 1821 la Roma, grație cavalerului Giuseppe Tambroni care l-a descoperit.

În această lucrare, Cennino Cennini, «a scris tot ce învățase despre arta aceasta, coborînd în linie dreaptă de la Giotto prin Taddeo Gaddi și Agnolo Gaddi, fiul lui», cum spune cavalerul Giuseppe Tambroni.

Referitor la frescă, Cennini arăta cum se lucra pe vremea lui și spune : «Cînd vrei să lucrezi pe zid, care e lucrul cel mai gingaș și cel mai plăcut din cîte există, să ai dintii var și nisip, și unul și altul bine cernute. Dacă varul e foarte gras și proaspăt, amestecul se face din două părți de nisip și o parte de var. Frămîntă-le bine împreună cu apă, în cantitate suficientă, pentru a-ți ajunge 15 pînă la 20 de zile. Lasă-le să se liniștească vreo cîteva zile, pînă cînd le iese focul ; căci cînd e prea fierbinte, tencuiala ar putea să crape. Cînd vrei să tencuiești, mătură dintii bine zidul și udă-l bine, căci niciodată nu poate fi udat prea mult, și ia-ți varul bine amestecat, mistrie cu mistrie ; și dă o tencuială sau două, pînă ce ai făcut pe zid o suprafață foarte netedă. Apoi, cînd vrei să pictezi, ține minte să faci tencuiala aceasta bine potrivită și puțin grasă. Atunci după scena ori chipul ce trebuie să faci, dacă tencuiala ți s-a uscat, ia-ți cărbunele și începe să deseneze, să compui...».

16. D. I. Kiplik, *op. cit.*

Astfel Cennino Cennini arată cum se pregătea în vremea lui, zidul și mortarul pentru frescă după care frescarul se apuca să deseneze și să coloreze cu sinopia, făcînd astfel pe zidul uscat un studiu pregătitor pentru viitoarea frescă. Mortarul acesta nu conținea nici cîlți, nici paie. Cu toate că în anumite locuri expunerea lui Cennini nu este destul de clară asupra procedurii de lucru, trebuie să înțelegem că, peste această tencuială uscată și cu desenul în sinopia, se aplica stratul de mortar de aceeași compoziție — nisip și var, pentru pictura de frescă propriu-zisă.

Mai departe Cennini continuă: «Apoi chibzuiește în tine însuți cît poți să lucrezi într-o zi; căci atît cît tencuiești trebuie să isprăvești... Deci pune o bucată de tencuială subțire (nu prea subțire) și bine întinsă peste vechea tencuială, pe care ai udat-o. Apoi ia-ți o pensulă groasă de păr de porc, înmoaie-o în apă curată, scutur-o și stropește-ți tencuiala apoi cu o doagă (dreptar sau drișcă), de lățimea unui pod de palmă, freacă învîrtind peste tencuiala bine udată, încît doaga să poată scoate de acolo, unde e mai mult, să pună acolo unde lipsește și să-ți netezească bine tencuiala. Udă iarăși tencuiala cu pensula aceea, dacă e nevoie, și cu vîrfurile mistriei tale, foarte curată și pusă pe lat, freacă peste tot pentru a netezi tencuiala».

Metoda aceasta de lucru provine de la Giotto și urmașii lui, de la care a învățat și Cennini. În această descriere a tehnicii frescei el însă nu arată cum se obține luciul ei, atît de caracteristic epocii. Trebuie să presupunem că luciul se obținea, așa cum descrie arhitectul italian, Leon Baptist Alberti, pentru tencuielile folosite în genere. Astfel, tencuiala încă proaspătă, se șlefua și se netezea, iar după ce era uscată se ungea cu o combinație topită de ceară, mastic și o cantitate oarecare de ulei. La alt procedeu, în mortarul încă crud, se introducea o cantitate foarte mică de săpun obișnuit, tencuiala fiind de asemeni netezită și șlefuită. Frescele acestea, cum spune Cennini, fiind deja uscate, se retușau cu tempera cu ou. Corradi le retușa cu ulei, iar Mengs¹⁷, cum arată il Regueno, le retușa cu lapte amestecat cu spirit de rachiu.

Acest procedeu de a finisa frescele cu tempera, după ce ele deja s-au uscat, este relatat încă de Teofil, și a fost folosit multă vreme. Vasari în cartea lui *Viețile pictorilor...* spune că pictorul Ercole de la Ferrara, care a lucrat 22 ani la pictarea capelei din Bologna, 7 ani a pictat-o în frescă, și 15 ani a finisat-o în tempera. Vasari însă era împotriva retușurilor în tempera, și recomanda ca fresca să fie terminată numai pe tencuiala crudă¹⁸.

Cennini nu arată cum aspectul general al picturilor, după retușarea lor, rămînea totuși unitar, fără pete mate pe suprafața glănțuită a frescelor, care ar crea un dezacord neplăcut în ansamblul decorului. Firește că vernisarea se făcea după retușul frescelor, iar glanțul, pe lîngă faptul că asigura culorilor mai multă strălucire și adîncime, servea drept un strat protector în contra intemperiilor.

17. R. Mengs, 1728—1779, pictor și estetician german.

18. Teofil, călugăr, sec. XI—XII, descrie tehnica «Fresco a secco».

Vasari¹⁹, vorbind de o frescă a lui Cennini, făcută la Florența arată : «a pictat mai multe lucrări cu maestrul, și o Fecioară Maria cu totul de mîna lui, sub loja spitalului Bonifazia Lappi, așa de bine colorată, încît pînă azi s-a păstrat perfect de bine». Fresca cu nisip a lui Cennini avea, pe vremea lui Vasari, circa 150 ani vechime. De la Giotto pînă la Vasari artiștii de seamă au lucrat în Italia pe mortar cu nisip, lăsînd opere însemnate posterității.

Pictorii de azi, și de mai înainte, de la noi, în special D. Belizarie, critică folosirea nisipului în mortarul de frescă a stratului pentru pictură. Ei susțin că pictura pe acest fel de mortar nu durează, fiindcă pe pietricica de nisip, culoarea nu face priză și cu timpul cade.

Multe fresce de la noi, din deceniul 3 și 4 ale secolului nostru, executate numai pe mortarul de var, s-au șters, ori au dispărut complet, iar altele, executate pe mortarul cu nisip și nevernisate, mai mult sau mai puțin, s-au păstrat pînă azi.

Folosirea suprafeței de var strălucitor deschide frescarului posibilități de ordin artistic, care nu pot fi atinse pe mortarul cu nisip. Albul varului permite artistului să obțină în pictură niște transparențe de culoare imposibil de obținut pe mortarul de nisip. Însă soliditatea stratului de culoare și priza lui cu mortarul de frescă, după cum am văzut mai sus, nu depinde numai de faptul că suportul lui este varul curat — fără nisip, ci de știința frescarului de a-l pregăti pe zid, de a-l colora cîtă vreme mortarul este crud, și să-l sclivisească la vreme. Cauzele dispariției stratului de culoare a frescelor cu nisip ori fără el, au multe origini de care ne vom ocupa la capitolul respectiv.

În partea a doua a *Tratatului de pictură*, Cennini prezintă un restrîns număr de culori de care dispuneau artiștii din vremea lui, și pentru unele din ele descrie procedeele de preparare a lor. Fiind inexistentă pe atunci industria culorilor, pictorii le preparau singuri din materii prime, și acesta era un avantaj că erau siguri de ele. Cennini prezintă lista a șapte culori naturale, pe care le împarte în două grupe.

Primul — 4 culori de natură pămîntoasă : negru, roșul, galbenul și verdele ; celelalte trei — albul, ultramarin și galben deschis, care însă trebuiau să fie prelucrate pentru a putea fi folosite în lucru. Mai departe el dă o descriere detaliată cum trebuie preparate culorile și numește mai multe nuanțe de aceste culori. Să le prezentăm aici :

1) *piatra neagră*, fragedă și grasă ; negru din curpeni de viță arși ; negru din coji de migdale ori din sîmburi de piersici arși ; negru de fum ce se obține prin arderea uleiului de in.

2) *roșu natural* — *sinopia* sau porfir de culoarea ficatului se găsește în minele de aur, argint, aramă și fier ; *roșu «cinabrese»* se alege din cea mai deschisă sinopie ; *roșu chinovar*, care se obține în mod chimic în alambic ; se prezintă sub formă de bucăți, însă folosit în picturi murale de afară se înnegrește ; *roșul de miniu*, obținut chimic și folo-

19. Giorgio Vasari (1511—1574) — pictor și arhitect din Arezzo, a scris *Viețile celor mai de seamă pictori, sculptori și arhitecți*, Bologna.

sit pentru lucrări de afară, se înnegrește ; *roșu amatisto* sau *amatito* — piatra naturală foarte tare și solidă (culoarea pălăriilor de cardinali din vremea lui C, dă un ton cardinalic sau violet, ori culoarea lacului ; *roșu sînger*, de culoarea singelui ; nu e bun pentru frescă ; *roșu lacă* — culoare artificială, prelucrată din borangic ori din postav, nu e bună de întrebuințat, pierzîndu-și culoarea ; *lacă* prelucrată din gumă, grăunțe, de culoare sanguină, bună pentru tempera, însă nu rezistă la aer.

3) *ocru galben* — pămînt natural, deschis și închis ; *galben giallorino* sau de Napoli deschis — culoare artificială foarte solidă, bună pentru frescă ; *galben risalgallo* (galben mineral), nu este de recomandat decît uneori pe panou. Compoziția 70% arsenic și 30% sulf ; *galben șofran*, culoare frumoasă pentru a vopsi pînza de in și pentru a lucra pe hîrtie. La aer se decolorează. Pentru verdele de culoarea ierbeii se iau două părți de cocleală și una de șofran și se obține cel mai bun ton pentru aceasta. Se fixează cu puțin clei ; *galben «arzica»*, e un produs chimic, folosit puțin ; mai mult îl folosesc miniaturiştii. Nu e bună pe zid, dar pe panou e bună. Combinat cu albastru de Germania și cu giallorino, se obține un verde frumos.

4. *pămînt verde* (terra verde), culoare naturală de pămînt ; de natură grasă e bună de lucrat chipurile, veșmintele, casele în frescă și în secco ; *verde azuriu*, e pe jumătate natural, jumătate prelucrat ; se face cu azur de Germania. E bună pentru lucrări în secco amestecată cu gălbenuș de ou. E grăunțoasă ca nisipul ; *verde cocleala*, se prepară pe cale chimică din aramă și oțet ; e bună pe panou cu tempera, cu clei ; e mai bună pe hîrtie sau pe pergament cu tempera de gălbenuș de ou.

5. *alb de var*, culoare naturală bine prelucrată ; *alb de plumb*, se prelucrează pe cale chimică din plumb ; e bună pe panou, uneori se întrebuințează și pe zid, însă cu timpul se înnegrește.

6. *albastru de Germania*, în stare naturală se ține pe vîna de argint și o înconjoară ; e bun pentru zid, în secco și pe panou ; aderă la tempera de gălbenuș de ou, de clei și altele ; *albastru ultramarin*, e bun pentru zid și pe panou ; e o culoare nobilă, frumoasă și mai perfectă decît toate celelalte culori. Se alege din «lapis lazzuri» — piatra de azur.

7. *galben orpimento*, artificială, preparată pe cale chimică, are culoarea aurului ; se înnegrește la aer și nu e bună pentru pictura murală — frescă ori tempera.

Din prezentarea acestui șir de culori vedem că frescarii din epoca lui Cennino Cennini dispuneau de o paletă restrînsă de culori.

După cum spune Kiplik D. I. : «Pictura monumentală cu glanț, ale cărei începuturi au fost puse încă în vechiul Egipt, se incheie în Italia cu lucrările lui Mantegna (1431—1506)». Preferința pentru suprafața glănțuită a frescelor, treptat a cedat locul picturii mate, și aceasta a fost strîns legată de schimbările intervenite în construcțiile edificiilor de stat și particulare, precum și în gusturile artiștilor și a clienților lor. Pictura în frescă se face numai pe suprafața umedă, pe tencuiala în două straturi și pe porțiuni zilnice de lucru, fără retușuri în tempera,

rămînînd cu aspectul ei mat. «Urmaşii acestui din urmă procedeu de lucru, care pe drept putea să fie numit pictura în frescă, au fost : Rafael, Michelangelo, Vasari, Potto și mulți alți pictori, printre care virtușii frescei, Luca Cambiazi, Tintoretto, Luca Giordano, poreclit pentru iu-teala în lucru «Luca fă. presto», și în fine Tiepolo, care uimea prin neîntrecuta măiestrie în această tehnică»²⁰.

Acest procedeu de lucru pe tencuiala crudă, și fără retușuri cu tempera, «buon fresco», continuă să se dezvolte.

În vremea barocului devine mai păstoasă, cînd în loc de culoare albă se folosea varul stins, uscat și vechi, care se amesteca la toate culorile. Fresca adevărată își încheie drumul în sec. XVIII și în Italia apare tehnica cu cazeină (var cu cazeină) pe o tencuială crudă, care pătrunde în Tirol, Bavaria și Spania, căpătînd acolo o popularitate deosebită²¹.

În aceeași lucrare — Tehnica Picturii —, D. I. Kiplik dă rețeta acestei picturi cu cazeină pe tencuiala crudă. Pentru aceasta se folosește brînză de vaci degresată, ori cazeina tehnică pură în stare uscată. Varul se poate folosi sub formă de pastă pură, sau varul neștins în praf, care se amestecă cu cazeină. Astfel, se ia o parte de brînză de vaci degresată la 2—3 părți de var pastă de calitate superioară. Cazeina uscată — praf — se ia de 3—4 ori mai puțină, păstrînd aceeași cantitate de var. La această preparație se adaugă atîta apă, ca să fie de consistența smîntînei subțiri, ca să fie ușor luată cu pensula. Vara, acest liant trebuie preparat proaspăt zilnic, iarna însă poate să țină o zi și jumătate sau două zile.

Acest procedeu de lucru însă nu durează mult și încheie drumul lui la sfîrșitul sec. XVIII și începutul sec. XIX.

Tratatul ieromonahului și pictorului grec Dionisie 1701—1733, furnagratot, *Erminia*, referitor la sec. XVII, care cuprinde însă regulile vechi ale picturii bizantine, dă indicații amănunțite asupra picturii în frescă și pregătirii pentru ea.

Pregătirea mortarului cu paie. «Ia var curat, pune-l într-o covată mare și luînd paiele subțiri, adică frecat, pe din două, fără praf, amestecă cu var, cu ajutorul unei cazmale. Dacă acest amestec este prea gros, adaugă la el atîta apă, ca să fie potrivit pentru lucru și lasă-l să dospească două trei zile, după aceea aplică pe zid».

Pregătirea mortarului de frescă cu cîlți. «Ia partea cea mai bună din varul curat și pune-o într-o mică covată, caută fuiorul de cînepă, în care să nu fie multă pudrerie, împletește din ea o funie groasă, toacă-mărunt pe un lemn, scutur-o în așa fel ca să se destrame și din ea să iasă restul de pudrerie, și stringînd acești cîlți în sită, presară un strat subțire în covată și cu mistria amestecă cu var, apoi presară un strat subțire și fă așa de 5—6 ori, pentru ca varul să se îngroașe și să nu crape pe zid și las-o să se dospească, cum s-a spus mai sus. Astfel se pregătește mortarul cu cîlți, ori mortarul de față a pereților».

20. D. I. Kiplik, *op. cit.*

21. *Ibidem.*

Mortarul cu paie se folosea pentru primul strat de tencuială iar cu cîlți pentru al doilea, pentru pictură. Din această descriere observăm că nisipul din frescele italiene este înlocuit aici cu paie și cîlți.

Vitruviu ocupîndu-se cu lucrările sale despre frescă, observă că în vremea lui, cîteodată se punea în primele straturi de tencuială, paiele și cîlții. Analizele chimice ale tencuielilor după procedeul bizantin, confirmă cele spuse de Dionisie. Afară de aceasta, în ele deseori s-au găsit praf de olane sau cărămidă pisată (așa cum foloseau romanii antici), care dau acestor mortare o mai mare putere și duritate.

După cum arată D. I. Kiplik, mortarele astfel preparate se găsesc pe zidurile multor biserici vechi din diferite regiuni ale Rusiei : la Kiev, Cernigov, Pscov, Novgorod, Iaroslav etc., și nu numai în frescă, ci și în tempera.

Călugărul Teofil (sec. XI—XII) în *Însemnări despre diferite arte* descrie un vechi procedeu de pictură cu var : «Fresco a secco».

Pentru această tehnică de pictură poate fi folosită orice tencuială solidă preparată cu mortarul de var și cu nisip mărunt, sau o tencuială de frescă special pregătită în ultimul strat cu nisip mărunt. Tencuiala deja uscată se freacă cu o bucată de piatră ponce, ori cu vreun instrument, ca să se înlăture de pe suprafața ei pojghița carbonatului de calciu, după care suprafața zidului capătă mare porozitate, ceea ce reprezintă una din condițiile principale pentru o mai bună fixare a culorilor. După o atentă spălare cu apă a suprafeței zidului, cu ajutorul unei pensule, și după uscarea lui, peretele este gata pentru aplicarea desenului. Tencuiala astfel pregătită are o suprafață dreaptă și mărunt granuloasă, de culoare gri, care absoarbe cu putere apa.

«După ce ai desenat figurile și alte obiecte pe peretele uscat, în primul rînd trebuie să-l umezești bine cu apă. Cît timp zidul e ud, se pictează, cu culori amestecate cu var, în felul acesta ele se usucă în același timp cu zidul și se fixează».

Aceasta este esența tehnicii de pictură «Fresco a secco»,

4. **Tehnica frescei în vechea Rusie** este amplu și sub toate aspectele prezentată în lucrarea lui N. M. Cernișev, *Arta frescei în vechea Rusie*, 1954.

Pe lângă alte monumente istorice de artă, în acest studiu, autorul prezintă mînăstirea Snetogorsc (1310—1313), aproape de Pscov, și mînăstirea Ferapontovo (1398), de lângă orașul Kirilov ca exemple caracteristice și specifice creației meșterilor din vechea Rusie, și a tehnicii frescei, care este proprie locului.

«Perioada de la începutul sec. XIV pînă la începutul sec. XVI, reprezintă epoca unei neîntrerupte dezvoltări a frescei rusești ; vremea strălucitei înfloriri a trăsăturilor ei originale și încheirea acestei dezvoltări».

În primul din aceste monumente putem să urmărim trăsăturile înființării frescei rusești.

«Măiestria și experiența meșterilor de la Snetogorsc dovedesc, fără îndoială, existența unei școlii de frescari cu totul dezvoltată (avansată) de la Pscov».

L. Mațulevici s-a exprimat în felul următor despre aceste fresce: «Noi vedem aici baza veche bizantină și oarecare trăsături ale stilului nou».

Mortarul de frescă a acestor picturi de culoare puțin gri cald, este puternic, compus din var, nisip mărunț din carierele locale, și o cantitate, nu prea mare, de fire de in și cărbuni de lemn.

Afară de culori naturale locale, meșterii de la Snetogorsc au folosit auzit natural și o culoare destul de vie verde-albăstruie, poate malahit, cărbune pisat, un albastru închis cu nuanțe verzui.

Trebuie să menționăm, cum arată N. M. Cernișev, că frescele de la Snetogorsc sînt o vie și originală pictură monumentală, ele reprezentînd prima etapă în dezvoltarea picturii monumentale în Rusia secolului XIV²².

Mai departe N. M. Cernișev arată că al doilea monument, mînăstirea Ferapontovo, prin picturile sale, reprezintă o înaltă cristalizare tradițională, siguranța în execuție și armonia ansamblului coloristic al acestei epoci clasice a frescei rusești. Acest ansamblu de pictură este opera meșterului Dionisie.

Stadiul stării de conservare a frescelor de aici diferă de cel din primul monument. La Snetogorsc starea de conservare a picturilor este slabă, însă la Ferapontovo se păstrează integritatea deplină a ansamblului de pictură, absolut neatinsă de restaurările din urmă. Amîndouă aceste monumente au fost realizate de maeștrii ruși consacrați, iar materialele colorante folosite erau din localitate.

Despre procesul de lucru al frescelor folosit în această epocă, episcopul Nectarie dă un «tipic» despre pictura murală și bisericească²³.

Tipicul episcopului Nectarie nu reprezintă o traducere a Erminiilor grecești, ci explică cunoștințele din practica proprie și după datele verbale ale maeștrilor greci.

«Începe mortarul picturii pe perete să se întocmească curînd după marile săptămîni. Iar varul să fi fost vechi de cîinci ori zece ani; iar dacă e mai vechi, e mai bine. Iar varul să se cearnă prin sită de la început mai rară, iar după aceea mai deasă, ca varul să fie curat și moale, ca făina de grîu; și de a se cerne acel var în varniță, și a se turna apa, și a amesteca cu apă cît mai subțire, ca să nu se așeze, și ca să fie acoperit și să stea el acoperit cinci ori șase ore. Și cum au trecut orele hotărîte, atunci să se descopere. Și varul acela va cădea la fund tot în varniță, iar apa va rămîne la suprafață, iar deasupra va ieși crustă. Crusta se va scoate și se va arunca la pămînt, iar crusta ca gheața și apa aceea se va turna la pămînt doar cu crustă, să nu rămînă numai varul; și pe var să se toarne apa proaspătă și să se amestece cu apa subțire, ca înainte, să se amestece și să se acopere și să stea ca înainte cinci ori șase ore. Și

22. «Iscustvo», Moscova, 1954.

23. N. I. Petrov, *Tipic-ul* despre pictura bisericească murală a episcopului Nectarie, din orașul sîrbesc Veles, 1599. Sept. 1899; Pavel Simoni (pictor grec care a trăit în Rusia).

aşa rinduit mortarul pe toate zilele și nopțile săptămîinii șapte. Dacă curînd se pictează pe perete în aceeași vară, mortarul acela nu va fi de calitate. În zece ani, ori mai mult, în douăzeci, va începe dinăuntrul mortarului a ieși crusta pe deasupra picturii, ce bătaie de cap va ieși, iar să ajuți nu va fi cu ce. Asta e alcătuirea meșterilor de azi.

Iar alcătuirea vechilor meșteri va fi, dacă vrei, ca pictura să fie veșnică, să scoți din mortar crusta după același procedeu, de mai înainte. Și ca să scoți crusta: vara toată să torni apă și să acoperi și să strecuri zi și noapte și spre iarnă să stringi mortarul grămadă, și să-l acoperi cu rogojini. Și în iarna aceea mortarul va degera și o să stea și o să iasă din el restul crustei. Și la primăvară nouă, curînd după ziua mare, să se toarne apa subțire. Ca și înainte, să se toarne și să se strecoare vreo șase săptămîni și restul crustei va ieși din mortar».

«Altă variantă a pregătirii mortarului de frescă, este aceea care se găsea în păstrarea catedralei Sfînta Sofia din Novgorod, sec. XVI. La mortar se adaugă în-trei rînduri în tocat, după aceea, se pisează mărunt coaja de brad în făină, se cerne, se adaugă orz și se fierbe cu apă, și după ce a fiert se strecoară prin sită măruntă și va fi un clei puternic. Acest clei se toarnă în mortar și se presară cu făina de ovăz. Se mai adaugă fierea de vită și se bate bine mortarul».

Tot episcopul Nectarie recomandă să se bată în zid, în rosturile dintre cărămizi, niște cuie și peste acestea se întinde stratul de nivelare a mortarului, acoperind capetele cuielor. După ce stratul acesta de mortar s-a uscat, se întindea peste el stratul de pictură.

Aceste două procedee de preparare și compunere a mortarelor de frescă sînt cu totul originale, care n-au fost folosite în alte țări ca practica picturilor în frescă. Noi însă nu putem să punem la îndoială bunele rezultate ale acestor procedee de frescă, fiindcă în antichitate, la romani și în altă parte s-au folosit în compoziția mortarelor cleiuri de origine animală și alte materiale minerale pentru întărirea mortarelor și în liantul pentru culori.

Ne îndoim doar că nenumăratele spălări ale varului, prin care se elimina carbonatul de calciu, întăreau mortarul de frescă. Tocmai carbonatul de calciu este baza puterii din mortar, iar stratul de culoare este protejat numai de el.

Aceste două procedee de preparare a mortarelor elimină carbonatul de calciu și în locul lui adaugă cleiuri vegetale.

V. Sceaivinschi atribuie acestui procedeu de preparare a mortarului de frescă, caracterul pur rusesc, cu toate că el s-a dezvoltat pe tradiția bizantină.

Rareori frescele rusești se lustruiau. Există două modele de acest fel: fresca «Pantelimon» din Sfînta Sofia, Chiev, și de la mînăstirea Ferapont.

5. **Fresca romană din Franța.** Din prezentarea capitolului «La technique», Paul-Henri Michel²⁴ arată că picturile romane din Franța, prin

24. Paul-Henri Michel, Pierre Tisné, éditeur, Paris, 1961, *La fresque romane*.

tehnica lor, se pot caracteriza mai clar, decât după stilul ori iconografia lor. Modul acesta de clasificare nu trebuie de altfel să creeze alte prejudecii, și nu este inutil, fiindcă în sinea lui nu va fi decât aceeași tehnică (dacă prin tehnică noi nu înțelegem altceva decât procedeul meseriei) care poate să se adapteze la diverse stiluri.

Pe de altă parte, procedeele și practica lor au fiecare regiunea lor, care în anumită măsură pot fi însemnate pe hartă. Din acest punct de vedere picturile romane din Franța se împart în două zone largi : de est și de vest, care firește dezvăluie procedeele locale. La apus domină pictura mată pe un fond luminos, la răsărit pictura strălucitoare pe fondul sobru. Prima se întindea de la Val de Loire (valea Loarei) pînă la l'Aquitaine, trecînd prin Touraine și Poitou, cuprinde Limousin și trece de limitele l'Auvergne ; alta cuprinde partea mai mare a regiunilor Auvergne, Bourbogne și Sud-Estul. Mai mult, fiecare din ele se subdivizează ; tehnica e diferită în Bourbogne și în Auvergne ; Maine și Anjou formează în apus o insulă distinctă, oferind exemple multiple de o manieră denumită «în ocru roșu», folosit rar în provinciile înconjurătoare, procedeul «rustic», dintre cele mai simple, denumit M-me Duprot, ale cărui origini se pierd în preistorie : «Schița preliminară e trasă cu o pensulă cu ocru-roșu, pe o tentă ușoară de spoială (zugrăveală). Spații lăsate prin desen libere, se completează după aceea, după un principiu cromatic invariabil, care mărește tentele de ocru galben strălucitor, roșu brun, făcînd să treacă printr-un galben mai intens și roșu. Realizarea rudimentară, însă rapidă și rezistentă».

Studiul tehnicii vechilor picturi murale a fost făcut urmînd două metode : direct pe picturile propriu-zise (analiza chimică a culorilor, a diluantului și a suportului), ori după documentele scrise.

Ernst Berger²⁵ arată că «Aprecierea tehnicii picturilor vechi este deosebit de grea, fiindcă în majoritatea cazurilor, numeroase repictări și tardive, ori alterația culorilor de umiditatea zidurilor fac imposibile investigațiile asupra stării lor primitive». Pe vremea aceea cînd Berger a scris acele rînduri, analizele acestea au fost deja executate, însă după părerea lui acest procedeu nu putea să dea rezultate concludente. În cazul excepțional favorabil, dacă picturile au fost protejate de o văruială-spoială, aceste analize permit să se identifice materialele folosite, însă ele nu dezvăluie modul de execuție : din punct de vedere chimic, reieșe că, culoarea a fost aplicată pe un suport uscat ori umed, fiindcă componentele sînt aceleași.

Din lectura textelor și examenul direct al monumentelor, rezultă că Evul Mediu a cunoscut trei procedee de picturi murale : fresca propriu-zisă, pictura pe un suport uscat și pictura pe un suport care se lasă să se usuce și se umezește înainte de a se picta, cum recomandă călugărul Teofil.

25. Ernst Berger in *Guelle und Technik der Frescko, Oel und Tempera Malerei*, Munich, 1912.

La peinture mate à fond claire (pictura mată pe fond deschis). Acest din urmă procedeu în mod particular este important pentru noi, fiindcă acesta este mai domesticit în pictura romanică în Franța. El constă în aplicarea culorii nu pe un mortar crud (ca la fresca propriu-zisă), ci pe uscat (ca în pictura de felul grecesc), pe un mortar care este lăsat să se usuce, pe urmă umezit în abundență înaintea operației (executării lucrării). «Ar fi vorba», cum spune M. Gaillard în studiul său despre Saint-Savin, «despre un intermediar între frescă și tehnica înmuierii». Nu ne lăsăm în același timp să abuzăm de acest cuvânt «înmuiere». Umezirea constă în mod special în a picta cu ajutorul culorilor înmuiate în apă preparată cu clei. În picturile noastre murale culoarea este preparată cu clei fără adăugirea apei; apa se găsește însăși în zid (perete). Ar trebui un termen special, care ne lipsește, pentru ca să indicăm acest procedeu de execuție. Frecată cu apă, culoarea este amestecată după aceea cu un clei de piele, păstrat în stare lichidă în bain-marie. Acest amestec trebuie să aibă loc în ultimul moment, înainte de a picta, întrucât dozarea mediului diferă, urmînd cu natura pigmentului utilizat. Acest procedeu, mai vechi în arta picturii, a fost abandonat curînd pînă la sfîrșitul Evului Mediu, adică pînă în momentul cînd cu Van Wyck începe domnia picturii în ulei, procedeu tot așa de vechi, însă pînă atunci rar folosit.

«Pregătirea zidului după modelul Saint-Savin este mai puțin savantă decît la pictura după tipul Berze-la-Ville. Varul (mortarul) care servește ca suport, este mai puțin gros și este mai important ca acest mortar, care la prima vedere nu ne dezvăluie nimic, la fresca de vest se distinge prin fondurile sale. În pictura după modelul grecesc, mortarul este compus în mod obișnuit din două straturi (la *Schedula de Théophile*). Aici din contră, figurile se detașează pe un cîmp legat și clar, întotdeauna dintr-un singur strat. Desenul este tras direct pe mortar, înainte de a se picta fondul. La Berzé, subiectul a fost schițat de asemenea cu ocră pe preparație (mortar), însă trăsătura devenea un inel în interiorul căruia se aplica culoarea fondurilor, pe cînd la Saint-Savin trăsătura apărea prin transparență, sub un fond subțire».

«Iată am ajuns în ultima fază a lucrului : aplicarea culorilor a cărei gamă, restrînsă la Berzé, e mai bogată în vest. Culorile mai des folosite sînt ocră galben, ocră roșu, verdele, negru și alb. Albastru foarte rar, este rezervat pentru nimburi. Toate tentele sînt aplicate plat, fără a căuta degradeuri ori modelări; tonul mai închis arată umbra, tonul mai deschis, lumina. Culorile întotdeauna sînt mate. Paleta diferă întrucîtva de la un subiect (privește) la altul; în afară de alb, negru, ocră galben și ocră roșu, pe care îl întîlnim peste tot, ele se găsesc, de exemplu, la Saint-Plancard, Vermillon și griul la Saint-Martin de Fenollar; vermilion, albastru și verde, la Liget; un gris-vert, trei tonuri de roșu și trei tonuri de albastru».

«Retușul pe uscat este posibil, ca și la frescă, însă riscă să nu adere suficient la suportul picturii; de aci anumite detalii suplimentare au

dispărut. Astfel pictorii s-au obișnuit să adauge în ultima instanță ulei (de prun); aplicat pe uscat, el cădea curînd, și de aici aceste aspecte oarbe (?) atît de dese în picturile acestei epoci (exemplu, «le David dansant» de Tavant)».

«Descoperirea orașelor antice, Herculenum și Pompei, trezește în Europa un deosebit interes pentru frescă, și la sfîrșitul sec. XIX în Germania apare ideea renașterii frescei italiene; ideea aceasta pătrunde în Anglia și Franța. Firește tehnica aceasta, uitată de mult, era greu de readus la calitatea ei tehnică și artistică, operele pictorilor fiind departe de perfecțiune».

6. Pictura murală de la mînăstirea Suprasla (Polonia). Pictura murală de la mînăstirea Suprasla (1503—1511), a fost executată în tehnica de tempera cu cazeină pe un mortar parțial uscat, cînd cîlții tocați se amestecau în mortarul de var obișnuit, pentru o mai bună fixare a culorii..

Suprafața frescelor a fost curățată și fixată (întărită).

Locurile cu mortarul căzut au fost completate cu un chit, obținut prin amestecul varului cu mortarul original, luat din spatele frescelor, și după aceea completate prin metoda punctată. Locurile cu mortarul original și pictura ștearsă, au rămas fără modificări.

Frescele de la «Suprasla» reprezintă în prezent unul din puținele monumente de pictură murală în Polonia, care provin prin tradiția bizantină.

Unul din călugării ce veneau de la Afon, putea să fie unul din autorii acestor fresce, și acesta era Nectarie.

Ca stil, picturile de la «Suprasla» se apropie de frescele din nord, din bazinul rîului Morava, de la sfîrșitul sec. XIV și începutul sec. XV (Ravanița, Kalenici, Liubostînia, și în primul rînd, biserica Sfînta Treime din Manasia).

7. Frescele din țară. «La noi în țară, tehnica picturii în frescă începe în sec. XII, XIII și XIV, legată de Hațeg, orașul Deva (Sf. Maria Orlea), ca picturi de mare valoare artistică (I. D. Ștefănescu). Mai departe ia o largă dezvoltare, cu influențe venite pe diferite căi. În Transilvania, care sînt cele mai vechi și interesante, sînt legate de arta italiană, franceză, spaniolă, romano-lombardă. În Maramureș — spaniolă».

«Țările românești — spunea I. D. Ștefănescu²⁶ — sînt legate de Bizanț. Moldova de Orient — Armenia, Siria, Capadocia. Bucovina reprezintă ultima fază a picturii religioase, cu mai puțină importanță artistică».

Tehnica acestor picturi firește este legată de specificul țărilor de unde au venit. Mai toate bisericile din țară sînt împodobite de picturi în această tehnică, afară de bisericile de lemn.

De la a doua jumătate a sec. XIX, în țară pătrunde stilul renașterii și a picturii realiste, reprezentate de : N. Grigorescu (Agapia), Gh. Tat-

26. I. D. Ștefănescu, note dintr-o conferință.

tarescu, cu o mulțime de biserici pictate, unele peste frescă; O. Smighelschy (cupola catedralei române din Sibiu și timpla); Mișu Popp (Adormirea Maicii Domnului — Săcele Satulung — Brașov — Mănăstirea Frăsinei), aceasta din urmă de o deosebită creație artistică, ajunsă într-o stare de conservare foarte proastă și recent salvată de la distrugere printr-o pricepută reconstituire și întregire a picturilor; paraclisul Pompilian de la Mănăstirea Antim și bisericile pictate de Anton Serafim.

Intrucît de curînd s-a lucrat la restaurarea frescelor de la Sf. Dumitru — Colentina, din București — opera lui Costin Petrescu executată pe mortar cu nisip, e cazul să arătăm compoziția acestuia și a stării de conservare a picturilor. Cercetînd suportul lor în cupola bisericii (registrul apostolilor) unde frescele au suferit grave avarii din cauza scurgerii apelor de ploaie, am constatat că primul strat a mortarului de frescă de culoare alb-gălbuie, foarte solid și gros de 2—3 cm, este compus din nisip și var, pare-se luată în proporție obișnuită de 2 : 1. Peste acest prim strat s-a așternut al doilea — de pictură, gros numai de 2—3 mm, conținînd fire lungi și subțiri de fuior de cînepă și compus tot din nisip și var în aceeași proporție.

Legăturile între sectoarele de lucru se observă bine și chiar se despart pe alocuri printr-o crăpătură.

O deosebită degradare au suferit chipurile de sfinți, lucrate cu întirziere, care au dispărut aproape complet. Draperiile pe alocuri s-au păstrat destul de bine, însă sînt pătate de intemperii.

Aceste fresce, concepute de autor în chip monumental, cu multă știință iconografică și compozițională, se găseau pe drumul dispariției. Pentru salvarea lor s-a procedat la reconstituirea și întregirea acestor picturi, păstrîndu-se cu strictețe caracterul și coloritul lor original.

În sala de concerte a Ateneului Român, tot opera lui Costin Petrescu, reprezentînd «Istoria Românilor», frescele se păstrează fiindcă nimeni nu se atinge de ele și condițiile pentru conservarea lor sînt prielnice.

Costin Petrescu a transmis pușinilor lui elevi, tehnica frescelor practică de tatăl lui, Horia Petrescu — zugrav —, și de bunicul lui, Petre Petrescu — zugrav și el —, precum și de alți zugravi din vremea lor.

Această tehnică ne-a fost povestită de pictorul Bîlțiu Traian Dăncuș, care fiind elev al lui Costin Petrescu, a învățat-o de la el.

Iată tehnica zugravilor frescari din țară, în a doua jumătate a sec. XIX.

Artur Verona, de asemenea s-a ocupat de tehnica frescei și, în colaborare cu D. Belizarie, a pictat capela cimitirului Bellu. Mai bine conservate, aceste fresce au suferit totuși avarii din diferite motive și au trebuit să fie restaurate după vreo 40 ani. Tot D. Belizarie pictează în frescă, pe mortar cu var și cîlți, fără nisip, biserica catedrală a Patriarhiei, și reușește în interior s-o îmbunătățească într-o măsură, cu toate că stratul de culoare dă impresia de a fi răscopt.

Aceste încercări laudabile, în care Pr. Damian reprezintă și el legătura între trecutul frescei de la noi și epoca de după războiul din 1916—

1918, pînă la al doilea război mondial, din 1941, le putem numi, pe drept cuvînt, renașterea frescei din țară.

Socotită de mulți artiști și oameni competenți în materie, drept o artă moartă, pictura religioasă în frescă își ia un avînt mare, îmbracă o haină nouă, optimistă și plină de lumină. Unii dintre pictori reușesc să rezolve probleme de pictură monumentală într-o exprimare plastică personală și sub multiplele aspecte, ce nu s-au pus pînă acum în arta noastră religioasă, păstrînd totuși caracterul de tradiție bizantină, fără de care ar risca să degenereze în banal.

S-a lucrat pe mortar cu nisip și cîlți și pe mortar numai cu var și cîlți. Aceste fresce făcute afară nu s-au păstrat aproape deloc. Însă experiența în lucru a îmbunătățit și a perfecționat tehnica frescei, reușind să dispară complet crăpăturile mărunte de suprafață și creînd posibilitatea de a lucra în condițiuni bune și a doua zi, fără să pericliteze priza culorilor cu mortarul. Pentru aceasta frescarii folosesc sclivisirea cu tăvălugul, umezirea cu apă a frescei la lăsarea lucrului seara tîrziu, ori aplicarea pe suprafețele încă necolorate, în mai multe rînduri a smintinii de var, ori chiar a pastei de var, care a doua zi se îndepărtează împreună cu crusta izolatoare a carbonatului de calciu. Unii reușesc să obțină fresce rezistente la intemperii de afară, numai prin sclivisirea și îndesarea la vreme, în mai multe rînduri a suprafeței picturilor. Astfel se obțin două avantaje pentru conservarea lor :

1) stratul de culoare prin presare este impregnat cu tărie în mortarul de frescă, care prin aceasta devine mai compact și mai rezistent, formînd un corp cu el (stratul de culoare).

2) prin sclivisire, suprafața frescei fiind netedă, devine mult mai rezistentă atacului intemperiiilor și efortului la curățirea ei.

Putem spune cu convingere că frescarii, pictori bisericești de la noi, au ajuns azi să stăpînească tehnica frescei. Totuși, mulți dintre ei nu cunosc încă secretul longevității ei. Astfel unii lucrează pe un singur strat de var cu cîlți, și acesta numai de 4—5 mm grosime ; alții, numai pe două straturi cu grosimea totală de 1 cm, și foarte puțini dintre ei folosesc grosimea totală a mortarului de frescă de 2—2,5 cm.

În general se lucrează după procedeul bizantin — pe două straturi de var, pasta cu cîlți, ori primul cu nisip, iar al doilea cu var.

Viața unei fresce este cu atît mai lungă, cu cît suportul ei este mai bogat în var, și alcătuit din mai multe straturi. În cazul acesta crusta protectoare a carbonatului de calciu va fi și ea mai groasă. Pe lîngă aceasta, apa de var fiind mai multă la un mortar mai gros, în procesul ei de evacuare spre suprafața frescei, întărește în mod deosebit atît mortarul de frescă, cît și stratul de culoare.

Ca și la formarea crustei protectoare a frescei, acest fenomen se explică prin contactul apei de var (hidrat oxid de calciu) cu bioxidul de carbon din aer, care prin porii tencuielii pătrunde în grosimea ei, producînd acest proces de consolidare a stratului de culoare cît și a mortarului, legîndu-le bine între ele. Dacă crusta protectoare din diferite mo-

tive s-a pierdut, stratul de culoare va rezista bine, avînd suportul de mortar gros, bogat în var.

În alte cazuri, cu suportul de frescă subțire, stratul de culoare pierzînd crusta protectoare subțire, va ceda curînd.

Pictura monumentală are menirea de a dăinui peste veacuri, iar acest lucru este strîns legat de soliditatea zidurilor și a suportului de frescă. În această privință cele mai reușite și rezistente fresce, din punct de vedere tehnic, putem socoti că sînt cele din Grecia antică și de la Pompei și Herculenum. În relatările sale despre compoziția mortarelor, Vitruviu spune că frescarii greci în interiorul clădirilor foloseau mortare cu două straturi, iar afară în mai multe straturi. În amîndouă cazurile acestea mortarele au fost bine netezite și erau vestite prin deosebita soliditate a lor. Romanii au mers mai departe, folosind mortare cu nisip și var în straturile inferioare, iar spre suprafață, var și marmură pisată, în total fiind aplicate șase straturi bine bătătorite. Pentru a da o deosebită soliditate acestor mortare, ei introduceau în compoziția lor, cîteodată lapte crud, mai des spumă de mare — piatra spongioasă de origine vulcanică, care s-a găsit deseori în straturile tencuielilor de la Pompei, iar în pictură, drept culoarea albă. Afară de aceasta s-au mai găsit în ele grăunțe de cărămidă sau olane. Astfel alcătuite, ele au putut supraviețui milenii și pot servi ca model de inspirație pentru frescarii de azi, care apreciază aspectul pictural propriu numai acestei tehnici de pictură și găsesc o deosebită satisfacție în exercitarea ei, cu tot procesul dificil al lucrului și surprizele pe care ți le dă cîteodată.

Cu scopul de a îmbunătăți și a asigura mai multă soliditate și viață frescelor executate de pictorii de azi, am încercat să reinviem tehnica frescei antice grecești și romane în atelierul de restaurare a Sfintei Patriarhii. Aici s-au pus în practică toate compozițiile mortarelor antice, în mai multe straturi, pînă la 6, și cu adăugirea în ele a cărămizilor, ori olanelor pisate; cu praful de marmură, cu piatra vulcanică pisată, cu adăugirea laptelui crud sau a uleiului de in fierț. Pe lângă aceasta, mortarele, așa cum le făceau romanii, au fost bine bătătorite. Ca rezultat s-au obținut niște mortare, fără paie și fără cîlți, de o soliditate uimitoare.

Firește, pregătirea acestor mortare de frescă cere mai mult timp și cheltuială, singurul inconvenient pentru prețurile de azi și ritmul rapid al vieții.

Totuși, sîntem de părere ca lucrările importante, unde se cere valoare artistică și compoziție figurativă originală, să aibă condițiile mortarelor descrise mai sus.

FRESCILE DIN ȚARĂ

Vom prezenta aici un număr de monumente istorice și de artă cu o scurtă istorie a lor, compoziția mortarelor pictate, starea lor de conservare și numele autorului.

Din cercetarea frescelor acestor monumente, constatăm că starea lor de conservare s-a găsit, în primul rînd, în legătură directă cu priceperea frescarului de a pregăti mortare trainice.

În majoritatea cazurilor, stratul pentru pictură a fost prea subțire, ajungînd cîteodată la grosimea de 1—2 mm, la fel și suportul lui — stratul de nivelare.

Se știe însă că trăinicia unei picturi în frescă, stă în cantitatea varului pe care îl conține, adică grosimea suportului ei. Dacă această condiție nu este îndeplinită, picturile se degradează ușor și ajung pe calea dispariției. De asemenea pe lângă aceste condiții, dacă stratul de culoare, în procesul lucrului este bine sclivisit — îndesat în mortarul de var, el va căpăta o rezistență deosebită.

Dar să cercetăm mai de aproape compoziția acestor mortare. După obiceiul bizantin, ele sînt alcătuite din două straturi: cel dintîi, aplicat direct pe zid — stratul de nivelare, — este compus din var și nisip de rîu, ori de carieră, fără cîlți și cu bobul lui mare și mic.

Ca un caz excepțional, la biserica «Dintr-o zi» din București, stratul pentru pictură, gros numai de 1 cm, este aplicat direct pe zidul de cărămidă.

La Criscior (Hunedoara) suportul stratului pentru pictură este nisip pămîntos. La Minăstirea Secu, acesta este cu nisip.

La Mihăilești (Vâlcea), mortarul are o compoziție cu totul deosebită, fiind compus din paie, spice de seară și păstăi mici cu boabe și este foarte fărîmicios.

La Baia (Fălticeni), suportul conține paie, așchii de lemn și ghemuri de cîlți.

Dar acestea fac excepții.

Stratul de nivelare de obicei mai gros decît cel pentru pictură, este de 1 cm grosime, ajungînd la Plătărești (Oltenița) la 2,5 cm, iar la Halmagiu (Deva) 7 cm.

Stratul pentru pictură, fiind la Sadu și paraclisul «Înălțarea Domnului» de la «Sf. Nicolae» din Șcheii Brașovului, de 1 mm ajungînd la bolnița de la Minăstirea Brîncoveni, ca un caz excepțional, de 1,5—2,3 cm.

În rare cazuri suprafața frescelor este neregulată, fiind de obicei bine netezită.

Trecem la prezentarea monumentelor istorice și de artă.

Biserica «Înălțarea Domnului» și «Sf. Mc. Oprea» din comuna Săliște, jud. Sibiu

Zidirea bisericii s-a început în anul 1761, terminîndu-se în 1785. În forma de cruce, cu abside laterale, calota pe naos și pronaos, și un turn clopotniță deasupra pridvorului deschis. Zidurile sînt de piatră și cărămidă, iar stilul arhitectonic este asemănător bisericilor săsești.

Arhitectura bisericii nu a suferit nici un fel de modificări, decît la ferestre, care au fost lărgite în anul 1885. Zidurile bisericii și stîlpii pridvorului sînt prinși de igrasie pînă la înălțimea de 0,80—2,0 m.

Pictura interiorului a fost, parțial, executată de către călugări anonimi, între anii 1784—1791, din care a rămas numai pictura din calota cafasului. Probabil la lărgirea ferestrelor, picturile interioare fiind grav degradate, pereții au fost tencuiți din nou.

Pictura exterioară este semnată într-o firidă, de Ion Zugravu Aciliu, în 1791—1810, iar în cupola pridvorului în 1787.

Picturile exterioare, grav avariate, cu suprafețe complet dispărute ori pierdute. Pe zidul de sud și pe zidul de nord, suprafețe însemnate complet dispărute, iar unde ele s-au păstrat, degradarea este de 20—50—80—95%. Cauza acestor degradări — stratul prea subțire al mortarului de var pentru pictură 3—4 mm. Proba de frescă de la absidă de sud, în exterior.

Stratul mortarului de frescă pentru pictură, este compus din var pastă, gros de 3—4 mm, netezit, aplicat pe un suport de mortar cu nisip, gros de 12 mm cu suprafața neregulată. Conține numai puțini ciliți fini.

Biserica din Ostrov, com. Osica de Sus—Brincoveni

Biserica «Sf. Nicolae» și «Sf. Dumitru», din Ostrov — impresionează și te înduioșează în același timp prin sinceritatea și simplitatea naivă a unui zugrav — țaran, dotat cu un talent indiscutabil. Semnătura lui s-a păstrat, Matei Zugravul după 1787.

Porțiuni mari de frescă lipsesc pe bolta altarului, brăzdată de crăpături ce merg pînă jos. Timpla are în zidul ei crăpături adînci laterale. Figurile ierarhilor din altar sînt figuri scunde și largi cu haine înflorate cu motive cît mai simple. Figurile sfinților în general sînt disproporționate; realizate de mîna unui meșter primitiv și sincer.

Pe bolta naosului se observă crăpături adînci, iar frescele de pe bolta pronaosului sînt pe jumătate căzute.

Acest mic monument de artă, cu picturile unui zugrav țaran talentat, va dispărea, dacă nu i se va da ajutorul necesar pentru salvarea lui.

Mortarul de frescă are puțini ciliți și este aplicat în două straturi, din var pastă. Primul strat — suportul, gros de 8 mm, iar cel pentru pictură de 4—5 mm. Suprafața e bine sclivisită.

Biserica «Stavropoleos»—București

Monument de deosebită și gingașă prezentare, biserica «Stavropoleos» a fost înălțată, în 1724, de Arhiepiscopul Ioanikie, menită să fie parclisul unui Ban mare. În 1730 a fost refăcută și i s-au adăugat abside laterale și pridvorul deschis, sprijinit pe coloane. Proporțiile judicios calculate: cupola, zidurile exterioare, îndeosebi coloanele și balustradele pridvorului, minunat înflorate, așează biserica «Stavropoleos» în rangul întâi între monumentele Capitalei.

Un desen datorat pictorului Preziosi, din 1868, o prezintă în cadrul ei vechi, cuprinzînd și hanul de odinioară.

La începutul secolului nostru, «Pr. Demian», se ocupă cu restaurarea, greșit înțeleasă, a frescelor acestui monument, suprimând Pantocratorul original, propriu-zis, chipul Mântuitorului, expresiv și impunător, înlocuindu-l cu pictura lui proprie, mult inferioară originalului. La fel a procedat și cu alte fresce originale, pictând afară, un șir de medalioane cu sfinți încadrați de un ornament floral.

Cercetînd frescele din interior, constatăm că umezeala și igrasia au degradat partea inferioară a soclului în toată biserica. Afară de aceasta, găuri de cuie, crăpături cauzate de cutremure și căderi de tencuială, pe porțiuni mici, desfigurează frescele. Funinginea în anumite locuri învăluie picturile asemenea unui covor stufos.

Timpla sculptată în lemn, cîndva poleită cu aur, ca o broderie prețioasă, este acum acoperită cu un strat gros de funingine, prin care străbat scilpiri de aur.

Biserica «Sf. Treime», din Sibiel, jud. Sibiu

În anul 1965 frescele din interiorul bisericii au fost dezvelite de straturi de văruială, consolidate și restaurate cu ton local unde culoarea a căzut. Afară de aceste lucrări de întregire a picturilor, s-au făcut lucrările de completare a figurilor de sfinți pe suprafețele albe, nou tencuite, provenite de la îngustarea ferestrelor la forma lor originală.

Această operație de întregire a ansamblului pictural s-a făcut în stilul și coloritul picturilor originale, și în așa fel ca, de aproape, să se vadă că este o completare a decorului, iar de la distanță să apară întregit ansamblul pictural.

Lucrările acestea au fost executate de Avakian Arutium și Valentin Hoeflich.

La sondagiile în tencuieli pictate s-a constatat că acestea sînt compuse din var pastă și cîlți, iar grosimea lor este diferită. Unde tema de lucru cerea mai mult timp pentru executarea ei, zugravul aplica un strat mai gros de var, iar în locuri de mai puțină importanță (ornamente, draperie, soclu, fonduri simple) grosimea lui ajunge la 1 mm. Suportul acestui mortar pentru pictură n-avea aceeași compoziție fiind alcătuit din pămînt galben, cîteodată amestecat cu nisip și pietriș, avea în compoziția lui și puțin var, iar în anumite locuri, cum era soclul, nu conținea decît pămînt galben.

La proba de frescă luată din panoul cu Maica Domnului din altar, mortarul era compus din două straturi: suportul din nisip mărunt și, din loc în loc, pietricele de 3—5 mm. Grosimea lui era de 1,2—1,5 cm. Peste acest suport s-a așternut stratul de var pastă, gros de 3—4 mm cu puține fire de cîlți. Mortarul era de bună soliditate și cu o suprafață netedă. Pe alocuri, în pronaos, frescele parcă erau ciupite de vărsat, ceea ce însemnează prezența acțiunii microbiene în frescă. Merită să notăm că chipurile sfinților au fost colorate cu un ton gri-gălbui sobru, lucru care se întîlnește mai rar la frescele vechi.

Cu toată grosimea importantă a zidurilor, 1,10 m, bolțile și arcurile bisericii au fost brăzdate de importante crăpături, iar între arcurile laterale ale naosului și zidului a existat un gol de 2—3 cm. Partea importantă a suprafeței frescelor a fost acoperită de 4-5 straturi de văruială, ultima în culoare roz, de zugravul Coman, în 1953, al cărui nume s-a găsit zgîriat în altar, în partea stîngă la baza bolții.

Slaba conservare a frescelor trebuie atribuită intervenției de curățire, la fiecare văruială a arcurilor și zidurilor bisericesti, cu care ocazie zugravul a stăruit să frece frescele care rămîneau nevăruite, ca să le facă albe, ceea ce a reușit în multe locuri, ajungînd la mortarul de frescă. În schimb, suprafețele de fresce văruiite, după îndepărtarea acestora, au apărut mult mai bine conservate. Autorul acestor fresce a fost Stan zugravul, a cărui semnătură s-a găsit la urcarea în cafas și pe draperia de lîngă tîmplă, în partea stîngă.

Obișnuita pisanie a bisericii nu există, însă pe poarta de lemn din stejar, pe partea inferioară a ușii de intrare în biserică, sînt săpate următoarele :

«1765 în zilele Prea Înălțatei Prea Luminatei Crăiesii noastre Maria Tereza, fiind Arhiepiscop Dionisie dela Buda».

Pe zidul interior al clopotniței, mai jos de clopot, stă scris cu litere negre : «Titori, Oprea Săroi fiind jude s-au zidit turnul în judecata Dumnealui, Aprilie 24, 1794, iară biserică în anul 1776».

Biserica «Sf. Cuvioasa Paraschiva», din Rășinari, Sibiu

Cea mai veche biserică din Rășinari, «Cuvioasa Paraschiva» a fost zidită din piatră și cărămidă, între anii 1725—1758, iar zugrăvirea ei în tehnică frescă, a fost terminată în 1795. În același loc, a fost o altă biserică, construită din lemn de către domnitorul muntean : Radu Vodă I, la anul 1383. Această biserică a rămas în interiorul celei ce se construia, fiind demolată numai la terminarea bisericii noi.

Dovezi care atestă existența unei biserici în Rășinari, sînt actele marelui proces purtat de rășinarieni cu sașii din Sibiu pentru autonomia satului, salvarea moșiilor și a drepturilor străbune.

Din punct de vedere arhitectonic, biserica este o navă în formă de cruce, puțin pronunțată, cu patru arcade pe care se reazimă cupola în forma unei emisfere. Pronaosul este despărțit de naos printr-o arcadă și este boltit. La est se adaugă la naos altarul încununat de o boltă. La vest de pronaos se găsește pridvorul deschis prin trei arcade semirunde. Deasupra pridvorului se înalță turnul bisericii cu trei clopote și ceasul.

Cercetînd tencuielile pictate în partea inferioară a zidurilor, constatăm că ele sînt bine prinse de zid și prezintă puține desprinderi de el. În părțile superioare, pe bolta naosului, în altar și arcuri, se constată crăpături nepericuloase. Însă apa de ploaie a descompus tencuielile pictate pe suprafețe însemnate de pe bolta naosului și de pe arcul naos-pronaos.

Stratul de culoare însă, în măsura mai mare, ori mai mică, este cojit aproape pe toată suprafața picturilor, cu 3070 %, iar la exterior, 45—90 %. Pe peretele de apus a cafasului și cel de nord, suprafețe importante de pictură, s-au cojit împreună cu stratul mortarului pentru pictură, gros de numai 2-3 mm. Cauza principală și frecventă a acestor degradări stă în faptul că frescarul folosea un strat prea subțire (2-4 mm) de mortar de var pentru pictură, aplicându-l pe un suport deja uscat.

Cercetînd compoziția mortarelor în altar, constatăm că stratul de nivelare este compus din var, nisip mărunț și cu puține pietricele de 3-5 mm bobul, gros de 2-2,3 cm, peste care s-a aplicat var pastă pentru pictură, gros de 3 mm cu suprafața bine netezită. Nu conține nici paie, nici cîlți.

În cafas, pe peretele de apus, peste stratul de nivelare este aplicat var pastă cu fire fine puține de cîlți, gros de 3-4 mm fiind bine netezit.

Fresca exterioară este compusă din stratul de nivelare, peste care este aplicat cel pentru pictură compus din var pastă și fire fine și puțini cîlți, gros de numai 3 mm și bine netezit.

Biserica «Dintr-o zi», din București

Pisania în piatră ne arată că :

«Această Sf. biserică ce se numește «Dintr-o zi», hramul Sf. Nicolae, au fost mai înainte făcută de lemn și învechindu-se, luminata Doamna Maria, a Măriei Sale Kostandin Basarab Brâncoveanu VV, la leat 1702, dela nascere Domnului Nostru Is. Hr., îndemnîndu-se au făcut-o de zid, ș-au înfrumusețat-o cu toate spre pomenirea Măriei Sale, ispravnic fiind Dumnealui Ianache Văcărescu Velagă, în urmă la leat 1825, în zilele Măriei Sale Grigore Ghica al patrulea, întîmplîndu-se de s-au ars cu totul, s-au preînnoit și s-au înfrumusețat precum se vede, cu ajutorul Măriei Sale și altor pravoslavnici, prin silința Dumnealui Biv vel Stolnic Stancu, Epitropul acestei Sf. Biserici, la leat 1827, sept., isprăvindu-se de reinnoit».

Mortarul de frescă, aplicat direct pe cărămidă, reprezintă un singur strat, gros de circa 1 cm, și compus numai din var curat și fire de cîlți.

Tencuielile pictate, precum și picturile, au fost consolidate și restaurate în condiții științifice și cu multă măiestrie de pictorul Precup Veniamin, restaurator cu experiență îndelungată.

Biserica «Adormirea Maicii Domnului» din Sadu, Sibiu

Biserica nu are pisanie, însă pe turnul clopotniței se găsește o cărămidă care conține o inscripție adînc imprimată ; «zidar Oprea de la Făgăraș anul 1757». În partea superioară a turnului se găsește data «1795». De aci deducem că biserica, compusă din trei compartimente de zidire, este mai veche, întrucît turnul a fost adăugat mai tîrziu ca completare la construcția bisericii.

Compartimentul central al bisericii este și cel mai vechi, de la care, spre răsărit, continuă naosul II și altarul. Biserica fiind prelungită spre răsărit, altarul vechi cu tîmpla au fost dărîmate și împreună cu acestea și pictura mai veche distrusă. Frescele compartimentului central, naos I sînt de o bună calitate tehnică și a solidității, compuse din var pastă, gros de 1-1,2 cm aplicat pe stratul de nivelare și amestecat cu paie, care pe alocuri ies la suprafață. Suprafața frescei este bine netezită.

Frescele de aici au pierdut din integritatea lor 20—70 %.

Pereții laterali au figuri întregi și jumătăți din ele pierdute prin lărgirea frescelor și demontarea corului vechi.

Compartimentul altarului și naosului mai nou au frescile pictate pe un strat prea subțire de var cu cîlți, 1-2 mm din care cauză s-au cojit în multe locuri, pierzînd din integritatea lor 60—70 %.

În aceleași condiții tehnice sînt alcătuite și frescele din pronaos însă aici ele sînt acoperite de la 70—90 % cu un strat fin de gudron pietrificat, care nu e posibil de îndepărtat nici prin încălzire.

Frescele acestea sînt de bună calitate artistică, ca stil de tradiție bizantină cu luminile în pieptene pe fețe și haine.

Restaurarea cu culoare a frescelor devine un proces foarte dificil de reconstituire, în primul rînd a desenului și după aceea a culorilor, după urme rămase, ghidîndu-ne și după chipuri și tratarea draperiilor, unde ele s-au păstrat într-o măsură. Acest proces de restaurare este salvarea acestor fresce prețioase, atît ca compoziție a scenelor cît și calitatea artistică a picturii.

Lucrările acestea se găsesc în faza lor de terminare, cuprinzînd trei epoci de creație.

Biserica «Sf. Paraschiva» din comuna Tălmăcel, județul Sibiu

Arhitectura biserici este o navă cu o singură absidă la răsărit și un turn — clopotniță ce se înalță deasupra pridvorului. Construită din cărămidă și piatră și acoperită cu țiglă, a fost ridicată în 1776—1781, prin munca și contribuția bănească a credincioșilor. E așezată în partea de răsărit a satului, într-un peisaj pitoresc de dealuri.

Biserica nu are pisanie, însă din cercetările făcute de parohul bisericii am aflat: «Credincioșii noștri, după ce au scăpat de silnicie de a trece la unire, pe la anul 1750, cuprinși de multă bucurie, s-au sfătuit să zidească o biserică nouă în locul celei de lemn. Au adunat materialul cu mari jertfe, deși erau numai 8 cară în sat. Tălmăcenii se ocupau mai mult cu oieritul, fiindcă Tălmăcelul era comună de munte, cu puțin teren cultivabil».

«În 1776 s-a zidit fundamentul, în anul următor, s-a ridicat pînă la acoperiș, și în anul al treilea s-a pus acoperișul. Unii făceau varul la o distanță de 14 km și cei cu cai îl aduceau cu dăsași, stingîndu-l pe zid. Bani nu mai aveau să termine turnul».

«Legenda spune că, în anul următor a dat Dumnezeu un potop care a dezgropat dintr-un pîrău un butoi cu galbeni; acesta a fost predat preoților pentru a termina turnul. Pîriul se numește pînă azi «Pîriul Turnului».

«Cinci ani mai tîrziu au adunat ei bani și la 1786, au terminat pictura în frescă, de o valoare deosebită după cum s-a exprimat profesorul I. D. Ștefănescu. «Au fost angajați zugravii Oprea din Poplaca și Pantelimon. Pe acesta din urmă îl găsim mai tîrziu la renovarea bisericii Curtea de Argeș».

În partea dreaptă a tîmplei găsim semnătura zugravului (Pantelimon).

Cercetînd tencuielile pictate din interiorul bisericii, nu găsim decît puține crăpături, însă după curățirea picturilor ca de obicei, vor apare și alte crăpături. De asemenea nu se observă burdușeli de fresce, ci din loc în loc desprinderi de zid a tencuielilor pictate. O singură săpătură se constată pe bolta naosului. Dealtfel tencuielile pictate sînt bine prinse de zid, fiind un bun suport pentru fresce.

Cît privește picturile de afară, nu s-au păstrat decît două tablouri: Sf. Treime și Arhanghelul Mihail, celelalte fresce (de pe zidul dinspre apus au dispărut) și locurile lor sînt acoperite de figuri de sfinți, pictați pe tablă și de o calitate mediocră.

Socul în toată biserica este acoperit cu mai multe straturi de văruială, iar la pronaos acestea acoperă toți pereții sub cafas, afară de cel de apus la urcare pe scară. În pridvor de asemeni partea inferioară a pereților este acoperită de aceleași straturi de văruială.

Minăstirea Brîncoveni, Pitești Biserica Mare

Minăstirea Brîncoveni este așezată pe malul de revărsare a Oltului, fiind ascunsă de el, și răsare cînd te apropii de ea. Mai întii apare vîrfurile turnului mare, cupola bisericii, și zidul din față, iar la urmă restul zidurilor și casele egumenești.

Data precisă a zidirii acestei minăstiri nu se cunoaște, însă din documentele ce s-au păstrat, aflăm că la 1624 minăstirea primește în dar trei săliște de robi. Tot în acest an Alexandru Vodă îi dă moșia Potlogi. Se înțelege că minăstirea a fost zidită înaintea acestei date.

În 1634, voievodul Matei din Brîncoveni, nepotul răposatului Basarab voievod cel Bun, a zidit din temelie paraclisul minăstirii.

În 1640, minăstirea fiind prădată și distrusă, Matei Basarab, a zidit și a pictat, în locul vechii minăstiri, o altă, împreună cu Preda Brîncoveanu. În 1641—1646, minăstirea a fost jefuită după omorîrea lui Preda Brîncoveanu de către Mihnea Vodă.

În 1700—1709, sub Misail, Brîncoveanu dă dispoziții pentru rezidirea minăstirii.

Bolnița a fost zidită din temelie în 1700, iar pictura terminată în 1704.

Cutremurul din 1837 produce mari stricăciuni la zidărie a bisericii mari, rămânând în picioare bolnița, clopotnița și casele egumenești.

În 1842, Teodosie o rezidi.

Cutremurul din anul 1640 a zdruncinat considerabil toată biserica, urmînd ca să se facă legături cu centuri de beton armat la cupolă și tot corpul bisericii.

Tencuielile bisericii se găsesc în stare bună, iar pictura în frescă, de la 1640, sub Matei Basarab, atrage ochiul prin caracterul ei de interpretare, aparte stilului frescelor noastre, reprezentînd o sinteză a stilului bizantin și al renașterii.

Probabil, aceste fresce, de bună calitate artistică, pe un desen anatomic clasic, tratat larg și cu siguranță, au fost executate de un meșter italian. Îndeosebi impresionează desfășurarea portretelor de ctitori executate cu multă pompă și lux a odăjdiilor.

Mortarul de frescă a picturilor este compus din var pastă și fire subțiri de cîlți, aplicat direct pe stratul de nivelare. Grosimea mortarului pentru pictură este de 1 cm și e de bună soliditate, iar suprafața lui este bine netezită.

Bolnița mînăstirii Brîncoveni

Această mică bisericuță, făcînd parte integrantă din așezămintele mînăstirii Brîncoveni, este o expresie caracteristică a arhitecturii bizantine a lăcașurilor sfinte din țara noastră. În interior, cupola arcurilor de susținere a ei, absidele ca și celelalte elemente arhitectonice, sînt susținute în mod armonios de o pictură în frescă, pe cît de frumoasă, pe atît și măiastră.

Această biserică a fost ridicată în anul 1700, de voievodul Constantin Brîncoveanu, iar pictura a fost terminată la 1704.

Cutremurul de la 1737 produce mari stricăciuni la mînăstire, rămînînd în picioare, bolnița, clopotnița și casele egumenești.

Următoarele cutremure însă au afectat grav construcția bolniței, încît s-a pus problema reparațiilor capitale. Zidăria bisericii a suferit stricăciuni adînci și îngrijorătoare, care merg ca o cingătoare în partea de sus a ferestrelor și în cea de jos. În altar toată bolta este zdruncinată și are trei fisuri largi și adînci, ce coboară și se unesc la arcul ferestrei. Nu mai puțin importante fisuri coboară de la gura cupolei, prin bolțile absidelor și arcada catapetesmei.

Tîmpla de zid, făcută recent, strică toată estetica arhitecturii bisericii — este grosolană și prost înțeleasă. Ar fi mai nimerit să fie dărîmată și să se aducă în locul ei, o tîmplă veche de lemn și frumoasă.

Frescele de aci, de o măiestrie rară în construcția figurilor și execuția picturală, au suferit și ele stricăciuni însemnate, îndeosebi pe bolțile bisericii și în cupolă.

Mortarul de frescă este compus din var pastă, gros de 1,5—2,3 cm cu multe paie și bine legat. Suprafața frescei este bine netezită.

Biserica «Adormirea Maicii Domnului», din Hălmațiu, Crișana

Pisania bisericii nu s-a păstrat.

În altar, pe zidul proscomidiei este montată o placă de marmoră pe care se găsește scris, în caractere latine și chirilice: «Pomenirea ctitorilor Andrei Iacobovici și soția Maria, Iștoc Perva, 1747».

Anul acesta trebuie socotit anul zidirii, ori mai înainte.

Tot aici, pe arcul proscomidiei se găsește scris pomelnicul zugrăvilor: Gheorghe Radu anul 1768.

Tot interiorul bisericii a fost zugrăvit cu vopsea de clei: pereții cu șablon, gălbui-marou, iar bolțile în albastru cu stele. După îndepărtarea acestor zugrăveli au apărut frescele celor doi zugrăvi de bună calitate artistică.

La vreme, biserica a fost înălțată cu 1 m cu care ocazie au fost sacrificate picturile de la baza bolții în sus.

La înălțimea de circa 4,50 Ø m, al doilea rind de sfinți apare fără capete, și lucrul acesta s-a găsit în toată biserica. Tencuielile de frescă de pe pereți au stratul mortarului simplu pentru pictură, gros de 2-7 mm, iar tencuielile de pe bolta semicilindrică sînt groase de 1—7 cm.

Cercetînd tîmpla de zid a bisericii am constatat prezența a două straturi de pictură în ulei. Cel de suprafață de o calitate mediocră, iar cel de dedesubt de o factură deosebită.

Datorită calităților artistice deosebite a frescelor dezvelite pe pereții bisericii și ai picturilor de pe tîmplă, monumentul de la Hălmațiu capătă o importanță deosebită.

Biserica «Sf. M. Dumitru» din comuna Teliu, «Sf. Gheorghe»—Brașov

Deocamdată nu s-a găsit în biserică nici o pisanie, însă cîteva date din interiorul bisericii sînt grăitoare: pe ușile diaconești însemnat anul 1794, între grafite, la picioarele sfinților anul 1790, iar afară pe friza cu scene, ce înconjoară biserica, pe zidul de sud e scris anul 1795. Datele acestea trebuie socotite ca anii imediat de după zidire.

Biserica, în formă de treflă, cu o clopotniță ce se reazimă pe zidurile groase este împodobită de o friză, cu scenă jur împrejurul ei.

La proscomidie, pe banda roșie (sus dreapta) a tabloului cu Iisus Hristos în potir, stă scris în litere chirilice: ЗГБ ІСЯН ДОБРА БАРБУ ВОИКА (zugrăvi-Ioan Dobra, Barbu, Voica). Toată suprafața picturilor este acoperită, în părțile ei superioare, de o ceață albicioasă a ciupericii. În situația aceasta e greu să precizezi calitatea picturilor de aci, însă după frescele din pridvor și friza de afară, le putem atribui unui meșter zugrav fără școală, însă cu sensibilitate artistică și o exprimare sinceră a genului personal.

La probele de curățire a frescelor făcute în absida dreaptă se constată că ele au mai fost curățite odată, întrucît îndepărtarea funinginei

și a petelor de murdărie merge foarte anevoios, iar chipul arh. Mihail, mîinile și draperia verde, sînt repictate în ulei.

La absidele naosului și pronaosului, frescele deasupra strănilor, pînă la picioarele sfinților, sînt acoperite cu o vopsea de ulei; de asemeni tîmpla de zid pînă la praznice.

În altar, la soclu și pe zidul despărțitor al naosului de pronaos, frescele sînt acoperite cu mai multe straturi de var, la fel și partea de jos a scenei din pridvor «Judecata de pe urmă».

Sub cafas și în cafas nu s-a găsit nici un fel de pictură.

Biserica «Adormirea Maicii Domnului» din Criscior, jud. Hunedoara

Străjuită de trei dealuri mari, Buneiu, Pietroasa și Pleșa, biserica a fost ridicată spre marginea de sud a comunei, de voievodul Bălea, între anii 1394—1404, și pictată tot de el, fiind destinată pentru a fi folosită numai de voievod.

Între timp evenimentele au forțat pe voievod să treacă la catolicism, iar biserica a fost donată românilor din Criscior care erau constituiți ca parohie și care au rămas desigur mai departe ortodocși. Fiind mică și neîncăpătoare pentru numărul mereu crescînd al credincioșilor, care seseau ca muncitori la minele de aur din Criscior, biserica a fost prelungită în două rînduri, de la pronaos spre altar.

În anul 1785 biserica, a ars, încît a ars tot mobilierul vechi, arhiva și alte obiecte de cult. Din vechea biserică n-au rămas decît ziduri de piatră și picturile. Faptul că picturile nu s-au păstrat decît la pronaos, cu toate că zidurile bisericii au rămas nemodificate, dă de bănuț, că, de la începuturile ei, picturile au fost făcute numai în primul compartiment al ei, pronaosul de azi, iar la naos și altar, care au fost adăugate mai tîrziu, nu s-a făcut nici o pictură ceea ce s-a constatat la sondajele făcute la tencuieli în diferite locuri.

Nivelul tencuielilor noi, față de pictura veche, iese în afară de 2,5-3 cm și acoperea înainte picturile vechi.

Picturile vechi reprezintă, în registrul de jos, plecînd de la peretele de sud, apus și de nord pe : nepoții voievodului Bălea, familia voievodului Bălea ; Sf. Dumitru călare, Sf. Ecaterina, Iisus cu crucea spre Golgota și Sf. Gheorghe călare în cafas ; Adormirea Maicii Domnului, Spălarea picioarelor și Cina cea de Taină.

Aceste picturi, de o deosebită expresivitate, gust artistic și știința în construcția figurilor, se atribuie, după studiile făcute de Prof. I. D. Ștefănescu, meșterilor țărani din regiunea Făgăraș, și reprezintă caracteristicile stilurilor oriental și bizantin.

În pofida faptului că suportul stratului de culoare este compus din nisip pămîntos, iar stratul de var așternut pentru pictură, este gros cît o foaie de hîrtie groasă, aceste picturi, au rezistat secolelor și ca prin minune, au ajuns pînă la noi.

Acoperite de praf și funingine, ele sînt învăluite de o ciupercă microscopică, ce s-a format la suprafața picturilor.

Suprafața picturilor pe alocuri, e ondulată după forma bolovanilor din care este alcătuit zidul.

Aceste picturi, atît de prețioase, au suferit mult de pe urma incendiului și ciopliturilor barbare pentru a fi tencuite. De obicei, zugravii noștri, suprapunînd stratul nou de mortar de frescă pentru pictură peste cel vechi, ciocăneau cu grijă vechea pictură, ocolind chipurile și mîinile sfinților, ceea ce nu observăm însă aici. Din cauza aceasta, aproape 40—50 % din suprafața pictată a fost dată jos.

În urma cercetărilor și observațiilor făcute, se constată că aceste fresce pot fi reconstituite și întregite, respectîndu-se în mod strict principiile științifice. Mai mult, întregirea lor este absolut necesară din două motive: pe de o parte se asigură conservarea integrității frescelor, iar pe de altă parte, se rezolvă problema estetică a interiorului monumentului.

Biserica «Doamnei», din Calea Victoriei, București

Biserica fiind ctitorie voievodală, așezată în plin centrul capitalei, la întretăierea Calei Victoriei cu B-dul 6 Martie, a fost zidită de voievodul Șerban Cantacuzino și soția sa Maria Doamna, la 1683.

Arhitectura ei nu a suferit nici un fel de modificări pînă în zilele noastre, păstrînd forma ei originală.

Prima impresie pe care o capeteți, vizitînd biserica Doamnei, e umilița și desconsiderarea în care se găsește acest monument de arhitectură și pictură.

Înăuntru te cuprinde tristețea nemărginită, cînd privești barbaria săvîrșită de pictorul fără talent și gust, care a distrus, prin ciocănituri adînci și dese, frescele de aici, pentru ca să le acopere cu picturile sale mediocre în ulei.

Ciocăniturile pe fresce sînt așa de dese, încît se contopesc pe alocuri între ele, încît nu se mai poate desluși figura sfințului sau scena. La aceasta mai contribuie și faptul că frescele sînt bine afumate și prăfuite.

Înainte de starea de azi a picturilor, partea superioară a lor a fost descoperită cu straturi de văruială, iar de la baza bolților în jos ele au fost ciocănite, aplicîndu-se un strat gros de mortar, pe care autorul anonim a pictat figurile de sfinți, în tehnica de ulei și așa-zisul «stil realist», de o calitate mediocră.

În 1938, s-au făcut lucrări importante, dezvelindu-se frescele de sub straturi de văruială și tencuieli pictate arătate mai sus, apărînd la iveală frescele lui Constantin.

Biserica «Sf. M. Mercurie» din com. Plătărești, județul Ilfov

Trebuie să credem că tot interiorul bisericii, de la începuturile ei (1645) a fost împodobit cu frescele de o deosebită valoare artistică după

cum sînt acelea ce s-au păstrat în pridvorul vechi. Cauze de forță majoră au contribuit la distrugerea lor și retencuirea din nou a pereților bisericii cu mortar de frescă cu cîlți. După aspectul și starea de conservare a acestora, putem spune că operația aceasta s-a produs cam demult, însă nici un fel de documente, sau date istorice, nu au parvenit pînă la noi.

Făcîndu-se două sondaje în tencuielile din altar (stînga) și absida de nord (la înălțimea de 3 m), pînă la cărămidă, am constatat că acestea sînt compuse din două straturi : primul de nivelare (nisip și var) în altar, gros de 2,5 cm, iar în absida de nord de 1 cm. Stratul pentru pictură este compus din var pastă cu cîlți, în altar gros de 0,5 cm, iar în absida de nord, de 1 cm.

Tencuielile acestea sînt bine prinse de zid și nu prezintă nicăieri burdușeli ori desprinderi de zid. Același lucru putem spune și de frescele din pridvorul vechi.

Din 1934, cînd frescele au fost cercetate, și pînă mai tîrziu ele au suferit anumite pierderi din integritatea lor, cauzate de scurgerea apelor de ploaie prin acoperișul stricat, și din cauza igrasiei la soclu. Astfel, de sus în jos, s-au pierdut însemnate suprafețe : în partea de jos a bolții înspre nord, la trei pandantivi, la trei arcuri mici, ce îi susțin, suprafața mare în jurul ferestrei de sus (nord), glafurile ferestrelor mari și soclu.

Cu mijloacele proprii parohia a astupat crăpăturile de pe bolți și arcuri, aplicînd și anumite tencuieli noi cu mortar aspru, acoperind cu această ocazie porțiuni însemnate de frescă. Probabil tot atunci au încercat să curețe și picturile, provocîndu-le anumite pierderi și degradări.

În 1893, Lascăr Catargiu a făcut reparații radicale, cînd dranița a fost înlocuită cu tablă, și probabil tot atunci s-au dat jos frescele din naos și altar făcîndu-se tencuiala nouă. Lucrul acesta a fost impus de evenimente tragice produse în timpul revoluției lui Tudor Vladimirescu, în 1821, cînd turcii năvălind în țară au batjocorit chipurile sfinților, scoțînd ochii cu sulițe și deformîndu-i cu totul.

Singurele picturi rămase în biserică, în pridvorul vechi, au fost dezvelite de sub var, de pictorul Ion Mihail, în anul 1934.

«Biserica «Sf. Nicolae» din Schei Brașovului

Prin anii 1292 românii din Schei aveau o cruce, în jurul căreia înălțau rugile lor.

Către anul 1403, dacă nu și mai curînd, ei aveau chiar o bisericuță de lemn, unde acum se găsește un paraclis. Bisericuța de lemn a fost ridicată de Vlad Călugărul. În 1495, la 30 pași spre nord de bisericuța de lemn, s-a clădit o bisericuță din piatră, 9 metri lungime și 7 metri lățime. Bisericuța de lemn a mai durat vreo 200 ani și a fost dărîmată după anii 1780—1783, după ce s-au clădit cele două paraclise ale bisericii mari.

În 1583, preoții Iane și Mihai, au îndemnat pe voievodul muntean, Petre Dimitrie Cercel, «de au ridicat tinda bisericii de piatră cu voia

Sfântului și au înfrumusețat altariul și besearăca cea veche cu toate chipurile sfinților și cu podoabe».

Tot la anul 1583, s-a clădit tinda și turnul din temelie. În 1595, Aron Vodă, domnitorul Moldovei a ajutat sfânta biserică ce nu era isprăvită și au zugrăvit pe dinăuntru și pe dinafară și au mai înălțat turnul.

Paraclisul din stînga, «Buna Vestire» a fost zidită de Radu Tempea, în 1733. Pomelnicul este scris în anul 1734.

Pe perețele de răsărit al altarului, o inscripție ne arată numele zugravilor : «Pomeni gospodi Ranite Grigorie, zugravul din Craiova, care a pictat tîmpla lui Bethlen din Blaj), Gheorghe Ion, Mihail, zugravii Aug(ust) 23, 1737. La spălător în colțul drept al altarului, are data 1735, iar pe icoana hramului, din tîmplă, în partea stîngă de jos, este scris : «Iconopiseț Gheorghe zugrav, 1738». Tîmpla a fost poleită și pictată în 1737.

Paraclisul «Buna Vestire», stînga de biserică.

Proba de frescă de la picioarele Sf. Ierarhi, are grosimea de 1-1,5 cm compusă din var, nisip mărunt și cîlți. Ultimul strat pentru pictură, var pastă curat cu fire subțiri de cîlți.

Paraclisul «Înălțarea Domnului» a fost ridicat în 1750—1752 de Radu Pricop și Paraschiva soția Dumnealui, și terminat de Dumnealui Hagi Pricop și soția Hagița Anastasia.

Grosimea mortarului de frescă e de 1-1,5 cm, compus din var pastă cu fire subțiri de cîlți, stratul de suprafață aplicat pentru pictură e de 1 m. Suprafața frescei e netedă.

Biserica «Sf. Ilie» Tătărani — Pipera. Biserica parohială «Sf. Ilie» — Tătărani, se găsește la o distanță de 1 km de satul Pipera, așezat de o parte și alta a șoselei București-Pipera-Tunari.

Zidire, miniaturală a bisericii, de o gingăsie înduioșătoare, cuprinde toate compartimentele arhitectonice de bază : absida principală la răsărit, cele două laterale, la sud și nord a naosului, pe care se sprijină cupola, pronaos și pridvorul deschis.

Arhitectura ei este o sinteză caracteristică a bisericilor noastre vechi, monumente istorice și de artă. Este așezată în peisajul pitoresc, pe malul mai ridicat al unui lac, peste drum de satul Pipera.

Un cimitir, în curs de amenajare, bine îngrijit, înconjoară biserică.

Biserica e zidită din cărămidă și învelită cu tablă galvanizată.

Nu se știe cu exactitate anul zidirii, nici ctitorul ei. Din arhiva bisericii, anul 1961, se păstrează o scrisoare semnată de I. N. Crețulescu, în care citim următoarele : «Moșia Tătărani, de lângă comuna Tunari, era zestrea D-nei Ralița, soția marelui Clucer, Iordache Kretzulescu (mort la 1784)». Prin zăpădăritul din 15.II.1788, monahul Ioil, adevărește că a primit în stăpînire de la Clucereasa Ralița «un loc înfundat de 40 stînjeți în lung și în lat», unde a fost un schit, făcut de un unchi al meu, anume Nifon. Acel schit a fost pustiit de turci în anul 1768, după care monahul Ioil reface biserică. În 1802, D-na Ralița predă schitul Ieromonahilor Pahomie și Partenie. În anul 1807 Alex. Kretzulescu, fiul D-nei

Ralița, moștenește moșia și numește la 3 iulie 1813 ca purtător de grijă pe Ieromonahul Ambrozie. După aceea, în anul 1815, un alt Ieromonah Grigore, adeverește că «Alex. Kretzulescu avînd un schit pe moșia D-lui, Tătărani, m-a rugat să fiu purtător de grije la această bisericuță și ascultător D-lui ca unui stăpîn și ctitor ce-mi este».

După secularizarea averilor mînăstirești schitul s-a desființat, iar bisericuța a rămas pînă astăzi să deservească nevoile de cult ale locuitorilor din satul Pipera.

Biserica nu are pisanie, decît cîteva cuvinte chirilice, prescurtate și imposibil de descifrat, pe partea de miazănoapte a piciorului Sf. Mese din altar.

Interiorul bisericii te întristează, atît prin întunecimea lui, cît mai cu seamă, prin starea rea de conservare a frescelor.

Stratul dens de funingine se întinde pe toată suprafața picturilor, lăsînd cu greu să se întrevadă siluetele figurilor de sfinți. Probele de luminare a frescelor, făcute în absida de sud, pe calotă și pe perete, dezvăluie o realitate deosebit de tragică. Se constată aici dispariția a 70—80 % din integritatea picturilor, acestea fiind supuse acțiunii a o mulțime de factori de distrugere, iar în primul rînd pentru faptul că aceste picturi au fost făcute pe un strat prea subțire de var, 7—9 mm aplicat direct pe zidul de bază, fără stratul de nivelare a acestuia.

Biserica «Sf. Nicolae», din Scăueni, R. Vilcea

Frumoasă și maiestooasă, biserica se înalță deasupra văii riulețului Scăuianca, scrutînd depărtările pitorești ale dealurilor.

Îndrăgît de frumusețea ei, muntele Cozia străjuiește, privind-o din zări îndepărtate.

Meritul acestei frumuseți revine meșterului zidar și zugravilor, care cu dragoste și credință au creat această operă de artă.

Din «Istoria artei religioase românești», de Ștefan Meteș, aflăm : «biserica a fost zidită între anii 1799—1810, de către Arhimandritul Teodosie — egumenul mînăstirii Cozia și economul Melechie, sub păstoria Prea Sf. Iosif, I al Argeșului și domnitorul Alex. Șuțu, servind ca metoc al mînăstirei».

Pictura cupolei și a bolților pînă la ferestre, precum și icoanele din tîmplă, au fost executate de David Zugravul în 1813, iar pereții, amvonul și pictura de afară o au desăvîrșit, în 1815, zugravii Grecu Pandemon și românii Ioan și Ștefan.

Frescele interioare au fost restaurate în 1937 ca și cele de afară, însă pe cînd cele din interior sînt compromise 50 %, frescele de afară s-au păstrat în mod surprinzător.

Biserica ortodoxă română «Adormirea Maicii Domnului», din Zlatna, jud. Alba

Din cele trei pisanii în litere chirilice, ce s-au păstrat pe zidurile bisericii, și alte izvoare, vom prezenta pe scurt istoricul acestei biserici.

Anul zidirii inițiale ni-l dau cele două note transcrise în secolul trecut în condica parohială, dintre care una ne dă anul 1424, iar alta atestă existența în Zlatna a unei colonii săsești încă din 1375. Caracterul gotic al arhitecturii bisericii ne îndreptățește să credem că zidirea bisericii s-a făcut de un meșter sas.

Primii ctitori ai bisericii «Domnealui jupânul Stanislav Hgovoru și Jupînița evo Anca», apar în pisania din spatele amvonului, scrisă în chirilice, în care însă anul este șters, și arată că zidurile cu tinda au fost ridicate pînă la jumătatea lor, cînd ctitorul a murit, lăsînd biserica neisprăvită. În anul 1696, Jupânul Dobra Anghel și Jupânul (sau Iane) Ioaneș «și au zidit-o cu toată cheltuiala dumnealor, bolta și tinda și turnul...».

Pisania din miazăzi, de asemenea în litere chirilice, spune că «În anul 1744 August 15 a răposat Jupânul Roșca Ioan și a lăsat bisericii 250 florini pentru zugrăvitul acestei sfinte biserici ca să fie ctitor și să-l pomenească la Sfînta Liturghie. Zugrăvit-u-s-a această sfîntă biserică în zilele Înaltei Împărătese Maria Terezei... și de vlădică Inochentie de Sad, ostenita și îngrijitor și ctitor al acestui lucru. La ziditul altarului și la zugrăvitul bisericii a fost Popa Ivan și fiul său Popa Petru...».

Inscripția din altarul nou, datează din 1815 și nu o avem descifrată.

Ctitorul mai aproape de noi, a fost Iuliu V. Albiné și soția sa Elena, născută Iancu, care au donat 150.000 de lei în 1937 pentru sculptura și pictura tîmplei, precum și pentru pictarea bisericii, executată de Antoniu V. Zeiler din Blaj.

Inscripțiile de pe pereții exteriori ai bisericii, spun că biserica a fost restaurată în 1858, renovată în 1908, acoperită cu țiglă în 1929, înlocuindu-se șindrila, iar în 1937, s-a renovat în exterior cu contribuția bănească a credincioșilor.

Ultima renovare de tencuire radicală la exterior, s-a făcut în anii 1966—1967, de asemenea cu contribuția bănească a credincioșilor și donații primite de la Departamentul Cultelor, Sf. Patriarhie și Sf. Arhiepiscopie din Sibiu.

Biserica «Sf. Volevozi» — Popești-Leordeni, București

Așezată pe o proeminență a malului de revărsare a Dîmboviței, destul de înalt, biserica se înalță maiestooasă și zveltă deasupra întinsului bălților ce o înconjoară.

Închinată Sf. arhangheli Mihail și Gavriil, și Sf. împărați Constantin și Elena, ea a fost zidită de vel vornic Mihail Manul, în 1806—1808, cînd a fost și pictată în frescă de meșterul Demian Constantinos, a cărui semnătură s-a găsit la proscomidie.

După cutremurul din 1940 biserica a fost consolidată cu drugi de fier, iar fisurile de la bolți și ziduri au fost astupate în mod grosolan.

Picturile de o bună factură artistică sînt compromise în mod considerabil. În mai multe locuri tencuielile pictate sînt căzute, iar picturile bolților sînt acoperite de albeața mucegaiului.

Mortarul de frescă aplicat în două straturi. Primul (inferior) gros de 15 mm, fără cîlți cu nisip fin și rare bucățele de pietricele.

Peste acesta e aplicat var pastă, gros de 10—12 mm, cu fire fine de cîlți și puține paie. Acest mortar este de bună soliditate cu suprafața frescei netedă, bine sclivisită.

Biserica «Înălțarea Domnului» și «Sf. Mc. Oprea» din comuna Săliște, jud. Sibiu

Zidirea bisericii s-a început în anul 1761, fiind întreruptă de autorități, ea s-a încheiat în 1785. Are forma de cruce, cu abside laterale, calota pe naos și pronaos, și un turn-clopotniță, deasupra pridvorului, iar stilul arhitectonic este asemănător bisericilor săsești.

Arhitectura bisericii nu a suferit nici un fel de modificări, decît la ferestre, care au fost lărgite în anul 1885, zidurile bisericii și stîlpii pridvorului sînt cuprinși de igrasie pînă la înălțimea de 0,80—2,0 m.

Pictura interiorului a fost, parțial, executată de către călugări anonimi, între anii 1784—1791, din care a rămas numai pictura din calota cafasului. Probabil la lărgirea ferestrelor, picturile interioare fiind grav degradate, pereții au fost tencuiți din nou.

Pictura exterioară este semnată într-o firidă, de Ion Zugravu Aciliu, în 1791—1810, iar în cupola pridvorului apare anul 1787.

Picturile exterioare, sînt grav avariate, cu suprafețe complet dispărute ori pierdute 70—90% pe zidul de sud; pe zidul de nord, tot așa suprafețe însemnate sînt complet dispărute, iar unde ele s-au păstrat, degradarea este de 20—50—80—95%. Cauza acestor degradări — stratul prea subțire a mortarului de var pentru pictură 3—4 mm.

Stratul mortarului de frescă pentru pictură este compus din var pastă, gros de 3—4 mm, netezit, aplicat pe un suport mortar cu nisip, gros de 12 mm cu suprafața neregulată. Conține numai puțini cîlți fini.

Am prezentat mai multe monumente istorice și de artă din țară cu tehnica realizării lor, valoarea artistică și scurta lor istorie.

Nu putem să trecem nepăsători pe lîngă distrugerea recentă (1975) a frescelor de o deosebită valoare artistică, din paraclisul turnului lui Ștefan cel Mare, de la Mînăstirea Bistrița. Frescele de aici, fiind acoperite de straturi de văruială, au fost dezvelite de o mînă nepricepută, cauzînd degradarea lor cu 40—70% din integritatea lor. Îndepărtarea varului de pe suprafața frescelor este o operație foarte dificilă, care cere un anume tact în munca restauratorului și multă răbdare. Privind frescele din acest paraclis, constai lipsa acestor calități. Frescele sînt brăzdate de răzuielei prelungite, făcute cu un corp metalic, în timp de enervare disperată.

În starea de azi, așa cum se găsesc, ele pot fi reconstituite și întregite, fiind încredințate unui restaurator cu experiență îndelungată.

ASPECTELE DE DEGRADARE A FRESCELOR ȘI CAUZELE LOR

Problemele de degradare a picturilor murale reprezintă un câmp vast de studiu pentru cercetători. Ne vom restringe însă la picturile vechi din țară, cu care sîntem familiarizați și le cunoaștem de aproape, iar acestea, în linie generală, se repetă și la picturile murale din alte țări.

Majoritatea picturilor noastre murale în frescă se găsesc pe zidurile bisericilor monumente istorice. Acestea, ca nici un alt gen de pictură, sînt supuse unei continue acțiuni a diferiților factori de distrugere, îndeosebi picturile care nu au condițiile necesare de îngrijire.

Acest proces este lent și greu perceptibil. Numai un ochi care îl urmărește de aproape, poate să observe ritmul lui de degradare. Astfel, o mulțime de decoruri pictate au ajuns în stadiul avansat de descompunere, iar unele din ele se găsesc în situația gravă fiind aproape pierdute, de ex : cum e cazul bisericii «Scaune», din București, dacă nu se iau măsuri urgente de restaurare.

Dar să prezentăm aspectele și cauzele mai frecvente ale degradării frescelor.

În majoritatea cazurilor, partea inferioară a pereților bisericilor este compromisă de igrasie care poate să se urce pînă la jumătatea înălțimii acestor pereți, acoperind picturile cu albeața mucegaiului. De obicei, acest fenomen este provocat de cimentarea soclului bisericii și pavajului din jurul ei, mai rar de umiditatea solului pe care este așezată biserica. Dacă cimentul soclului și pavajului sînt îndepărtate, mucegaiul va dispărea treptat. În alte cazuri această albeață acoperă părțile superioare ale monumentului, bolțile și arcurile și este vătămătoare atît pentru stratul de culoare, cît și pentru suportul ei, și este produsă de schimbările bruște de temperatură.

La biserica Fundeniei Doamnei, de lîngă București, picturile în frescă, de pe calota altarului, sînt acoperite de o crustă albă-cenușie, care s-a fixat cu putere pe suprafața picturilor și nu se cunosc deocamdată mijloacele pentru îndepărtarea ei. Dacă umezim cu apă această crustă, ea devine transparentă și apare imaginea picturilor. Cum însă s-a svîntat apa, albeața se întinde din nou peste pictură.

Alte aspecte de degradare a frescelor apar sub formă de măcinare a suportului picturilor, burdușirea, sau desprinderea lui de stratul inferior al mortarului.

Stratul de culoare, la rîndul lui, suferă alterări sub forma petelor verzi ori negricioase, care mai tîrziu se întind asupra întregii suprafețe de pictură iar rezultatul final, este descompunerea lui.

În alte cazuri stratul de culoare, pete, pete, se desface de suportul ei, ori se cojește ca o foiță de hîrtie pe întinderea uneia și aceleiași culori. În cazul din urmă de vină este pigmentul de culoare care nu

aderă la var și pentru a-l folosi, în prealabil, trebuie să întindem (să aplicăm) un ton apropiat, care aderă la culoare, și peste el se pune culoarea dorită. Iar unele din fresce au ajuns în situația atât de gravă, încît nu mai știi ce să faci cu ele, și pot fi socotite ca definitiv pierdute.

Cauzele acestor degradări vor fi cercetate la fața locului și precizate prin examinarea directă la microscop ori analize chimice în laborator.

Antonio Tonola și Clelia Giacobini, prezintă în lucrarea lor *Modificări microbiologice ale frescelor*, o mulțime de microorganisme și ciuperci, care găsind un teren favorabil acționează la degradarea și distrugerea atât a stratului de culoare cît și a suportului. Acestea sînt: microorganisme autotroifice (*alge și licheni*), *plante cu structura primară* și mușchi.

1. *Algele*. Algele de pe picturi sau tablouri expuse luminii și umidității peste 95%, se atribuie unui mare grup de *Cloroficee*.

Lichenii, apar numai pe frescele expuse aerului liber, sînt de tipul crustos, marchează și desfigurează suprafața picturilor. În alte cazuri, organele reproducătoare în formă de puncte, atacă suprafața picturilor, o străpung, formînd o sită de dimensiuni minuscule.

2. *Bacteriile*. Atacul bacteriilor este frecvent și întotdeauna foarte periculos, alterează culoarea originală. Apare în formă de enorme colonii de bacterii care se numesc *Cocous*, bacterii minuscule specifice, care aparțin unei singure specii *Sarcina lutea*. Această bacterie dă picturilor aspectul pulverizării cu culoare și separarea relativă a stratului de culoare de suportul ei. Altă dată apare sub formă de depuneri calcaroase și granule, suprapuse pe întreaga pictură.

Streptomicii — bacterii ce se prezintă sub formă de pulbere albă, higroscopică, solubilă în apă. Alterează aspectul tabloului, îl face neclar, cojește și fărîmițează stratul de culoare.

3. *Ciuperci*. Modificările datorate ciupercilor afectează suprafața picturii și produc degradări în structura ei.

În primul caz ele alterează efectele decorative, micșorează strălucirea culorilor originale prin apariția unor pete sau puncte negre, produse de *micelii* care întunecă culoarea. Cazuri mai grave ale acestui atac în adîncimea structurii stratului de culoare, pot fi ridicarea și ondularea pojghiței de culoare, găurirea în formă de crater, și o aderență micșorată între straturile de culoare.

Unele specii din aceste ciuperci sînt: Penicilin, Aspergillus și Cephalosporium, precum și unele din familia Dematiacee. Un exemplu clasic al acestui tip de alterare este *eflorescența* ce se formează la suprafața picturilor, și punctele negre ieșind din structura picturală. Microfotografii ale unei secțiuni a stratului de culoare arată cum aspectul fenomenului biologic asupra structurii a cauzat mici umflături în straturi de culoare, care duc în cele din urmă la o ruptură circulară în culoare.

Antonio Tonola și Clelia Giacobini prezintă și alte specii de ciuperci mai puțin frecvente și periculoase pentru fresce, pe care nu le mai pomenim.

La această mulțime de inamici ai frescelor trebuie să adăugăm trepidațiile continue de teren și cutremurele, care produc dezastre însemnate. Vom aminti de asemenea acțiunea apei de ploaie, care pătrunzând în tencuiala de frescă și înghețând iarna, o rupe și o distruge. Afară de aceasta, ea conține întotdeauna acid carbonic în cantitate de trei ori mai mare decât în atmosferă (acidul carbonic macină varul). Astfel apa de ploaie, încetul cu încetul dizolvă și spală frescele. Fenomenul acesta e vizibil pentru toată lumea.

În încheierea acestei lungi liste a inamicilor picturilor murale, trebuie să menționăm că principiile vechi greșite au contribuit și contribuie încă și astăzi, la degradarea monumentelor de artă. Conform acestei mentalități picturile vechi compromise trebuie lăsate «așa cum s-au găsit», cu suprafețe dezgolite de culoare ori, cel mult, acestea să fie completate cu ton neutru, fiindcă ar fi «o barbarie și impietate ca cineva să pună mâna pe opera autorului», urmărind reconstituirea și întregirea ei. Tonul neutru introdus pe suprafețele lipsite de culoare, înseamnă peticirea și distrugerea ansamblului de pictură, pe când ideea restaurărilor urmărește păstrarea operei originale și a esteticului întregului decor.

Monumentele de arhitectură suferă de aceleași boli ca și frescele, trăiesc împreună, sînt frați buni cu picturile murale. Totuși ele se reconstituie, se întregesc pentru a fi readuse la viață, să fie salvate de la dispariția lor definitivă și să se păstreze astfel patrimoniul nostru de artă.

Picturile însă nu e voie să fie reconstituite, să fie întregite.

Principii care se bat cap în cap între ele.

În cazul acesta, reconstituirea și întregirea monumentelor de arhitectură nu va fi și ea o *impietate și barbarie* ?

De asemeni conform acestor principii greșite, se susține că «*frescele nu se vernisează*», cu toate că această măsură are ca scop consolidarea stratului de culoare și protecția lui în contra inamicilor.

Picturile însă lăsate «*așa cum s-au găsit*» după ce au fost eliberate de necurățenie și funingine, și nevernisate, treptat, treptat vor dispărea sub acțiunea a o mulțime de factori de distrugere arătați mai sus. Drept mărturie ne stau o mulțime de exemple, dintre care vom arăta numai câteva din București : bisericele Batiștei, Stavropoleos, Doamnei etc., iar frescele de la Biserica «Scaune» aproape au dispărut complet, păstrîndu-se într-o măsură doar portretele de ctitori.

Reconstituirea și întregirea picturilor vechi compromise, ori ajunse pe calea dispariției, este de aceeași importanță pentru conservarea lor, ca și pentru monumentele de arhitectură.

Spicuum din lucrarea : *L'Instituto Centrale del Restauro*, de Augusta Monferini, publicată în revista «*Natiziario Antichita e Belle Arti*» Nr. 11—12, Anno III, Decembrie 1962, p. 4.

«Crearea Institutului a fost încoronarea unei exigențe devenite peremptorie, în câmpul conservării patrimoniului artistic și în acela, mai amplu, al criticii de artă. Se simțea necesitatea garantării activității restaurului strict științific și nu numai în procesul operativ, ci și în acela al calificării teoretice, recuperînd acțiunea unei restaurări din planul numai de meserie la acela de critică. Baza (temelia) care conduce activitatea Institutului, de fapt, este conectată cu elaborarea teoriei pe care C. Brandi a avut de fixat în liniile sale esențiale. Premiza fundamentală a acestei teorii este că restaurarea este o intervenție asupra operei de artă care totuși, ca operă de artă și valoarea sa artistică sînt condițiuni ale restaurării și norma ei... Restaurarea — scrie Brandi — constituie momentul metodei logice al recunoașterii operei de artă în consistența ei fizică și în polaritatea ei estetică și istorică în vederea transmiterii către viitor».

«Pe această cale devine posibil de a opera o serie întregă de precizii inerente lucrărilor de restaurare, de a le determina limitele, de a studia modalitățile lor, de a le defini calitățile și de a le individualiza (a preciza) greșelile și falsificările... Aceasta însă nu implică o condiție de norme corespunzătoare tuturor cazurilor posibile de restaurare, ci doar definirea de norme preliminare pentru ca munca să se poată desfășura în libertate, după cazuri».

p. 5. La cele de bază privitoare la lucrările de restaurare adăugăm următoarele :

«Restaurarea tinde să restabilească unitatea potențială a operei de artă : ea (adică restaurarea) «dacă unitatea operei de artă va fi spartă în bucăți, va încerca să dezvolte unitatea potențială originală (adică așa cum a fost la început) în așa fel încît fiecare din fragmente să contribuie în mod proporțional la supraviețuirea întregului» (Brandi).

«În acest enunț e anticipat, în mod substanțial, caracterul filologic al restaurării. Restaurarea trebuie, în primul rînd, să scoată în lumină și să consolideze materia originară, în al doilea loc să reconstituiască, unde e posibil, țesutul imaginii folosind puncte precise și irevocabile de atac. În nici un caz restaurarea nu va urmări completarea în mod arbitrar a părților absente (restaurarea așa-zisă «fantezie» sau «analogă»).

«O eventuală integrare nu va fi mascată, ci arătată fie chiar cu discreție, însă în așa fel încît să nu se întrerupă acea unitate care vrea să fie reconstituită ; ea va putea fi, deci, executată în așa fel încît să intre în aspect general, nedistingibilă de departe și reconoscibilă de aproape.

p. 6. Materia operei de artă va fi neînlocuibilă dacă este inerentă figurativității imaginii, în timp ce se are în vedere funcțiunea ei structurală, pentru care ar putea fi renovată liber dacă e necesar, într-un mod potrivit funcționalității sale.

...Ne vom limita aci de a aminti de acele lucrări de restaurare care pot rezulta ca exemplificări ale principalelor criterii teoretice și de unele probleme de mari îndatoriri întîmpinate de Institut. Rămîne subînțeles

— și aceasta va intra în caracterul experimental al Institutului — că nici una din operațiuni și tehnici introduse, fie și pentru rezultate confortabile — n-a înțeles să-și propună ca soluții definitive, ci ca soluții care merită mai multă atenție în raport cu experiența lucrărilor trecute, în raport cu studiile cercetărilor în desfășurare, în raport cu stadiul tehnicii și instrumentelor de care se dispune. Principiul care rezultă este că orice lucrare de restaurare trebuie să fie așa fel organizată încît să permită intervenții viitoare fără a se aduce vreo stricăciune operei de artă.

Examinăm pe scurt restaurarea frescelor bisericii Santa Maria della Verità din Viterbo, realizat în 1945. Aici, suflul aerului, provocat de o bombă căzută în aprilie 1944 deasupra fațadei bisericii, a provocat ruperea mării părți a frescelor din care unele din cele mai valoroase din tot ciclul. Stricăciunile produse păreau ireparabile; frescele au fost dezintegrate în 20.000 de fragmente de mărimi care oscilau în suprafață între cel mult 20×10 cm, pînă la cîtiva milimetri. Niciodată pînă la această întîmplare n-a fost realizată o restaurare de felul aceleia pe care avea să o necesite restaurarea frescelor de mai sus. Materialul căzut a fost strîns în cutii pe zonele respective. Cu ajutorul fotografiilor ce fuseseră făcute a fost posibilă stabilirea primelor atacuri pentru legarea fragmentelor între ele, pe insule. Pentru legarea restului de fragmente, care constituiau partea mai însemnată, au fost scoase din aceleași fotografii reproduceri la mărimea naturală a frescelor care au fost impregnate pe pînza care a servit de suport pentru frescele însele. În felul acesta, munca de recompunere a putut să se facă direct peste urmele imaginilor originale. Individualizarea și așezarea fragmentelor a dus, în felul acesta, la reconstituirea parțială a imaginii. Numeroase lacune rămase au fost integrate, tot pe baza imaginii fotografice, în formă de hașururi de acuarelă, hașururi formate de niște foarte subțiri linii paralele. Aceste hașururi, privite de la distanță au ca scop să integreze imaginea în indicațiile ei atît formale cît și figurative în timp ce de la distanță apropiată se deosebeau clar de original. (Însă în cazul unor fresce din Padova, unde lacunele erau în mod evident predominante, s-a preferat lăsarea vederii directe asupra imaginii fotografice).

p. 7. Principiul hașurării în acuarelă apoi a fost adoptat în numeroase restaurări succesive executate de Institut». 1962.

Conservarea picturilor vechi de artă este strîns legată de reconstituirea, întregirea, precum și de vernisarea lor.

Problemele de conservare a picturilor murale de artă preocupă de secole mințile specialiștilor în căutarea mijloacelor menite să asigure acestor opere o viață sigură în viitor. Descoperirile științei, tehnicii, vin să ajute, să simplifice și să perfecționeze operațiunile de lucru și să asigure utilitatea lor. De exemplu, azi nu mai e nevoie să aștepți zeci de ani, ca să vezi efectul soluțiilor noi. Mijloacele științei moderne permit să se scurteze mult timpul, îmbătrînind materialele.

Totuși este de recomandat ca folosirea acestor descoperiri să fie experimentată pe frescele realizate în atelier, ori pe frescele care nu sînt monumente de artă. Astfel vom evita surprizele nedorite ce pot surveni, cu toate asigurările științei.

Drept exemplu amintim cazul aplicării metodei de extragere a frescelor denumită «strappo», cînd au fost grav avariate, în Italia, la începutul secolului nostru, importante monumente de artă, printre care faimoasa frescă a lui Paolo Ucello din Chiostroverde, de la Santa Maria Novella din Florența. La noi în țară au fost complet distruse, ori grav avariate, în 1961, frescele din cupola bisericii Domnești din Tîrgoviște (1583, 1698), iar în 1962, frescele (sec. XVI) și picturile romanice (1405) de la biserică din Cinciș. Cît privește frescele din țară, în majoritatea cazurilor executate după procedeul bizantin de «buon fresco», adică pe mortarul crud, din punct de vedere al suportului, ele s-au păstrat în condițiuni bune, iar anumite burdușeli, sau desprinderi de zid, pot fi remediate cu succes prin injectări în spatele lor, a laptelui de var cu caseină, sau prin aplicarea cepurilor din mortar special de frescă. De asemeni, suprafețele neînsemnate de tencuiei măcinate de diferite cauze, pot fi înlocuite cu mortare noi de frescă.

Alt motiv care ne îndeamnă la prudența și neîncrederea de a folosi soluții noi direct pe monumente de artă, este cazul frescelor de la biserică domnească din Tîrgoviște. După ce acestea au fost smulse din cupola bisericii, după metoda «strappo», și li s-a făcut o toaletă respectivă ca să completeze lipsurile de culoare, care au rămas pe zid, frescele au fost lipite cu cleiul «prenandes» la locurile lor din cupolă, după ce aceasta a fost consolidată.

Știința modernă garantează efectul acestui clei pentru 150 ani. Frescele acestea au dăinuit pe zid aproape 400 ani, și ar mai dura încă multe secole fiind îngrijite.

Din nenorocire, n-a trecut nici un an și ele s-au sbîrcit, formînd valuri. La urmă a trebuit să fie date jos și întinse pe șasiuri.

În concluzie, ca să evităm pe viitor astfel de surprize, vom încerca soluții noi descoperite, sau metode de lucru, în atelier, ori pe fresce care nu sînt declarate monumente istorice de artă, și după scurgerea a 10—20 ani, dacă vom avea certitudinea unui rezultat bun, le vom accepta să fie folosite pe picturile vechi monumente de artă. Astfel vom merge pe un drum sigur în conservarea monumentelor noastre de artă.

Cercetările stării de conservare a stratului de culoare a frescelor din țară, ne-au pus în fața unei grave realități. Dacă nu se vor lua măsuri de îndreptare, ținînd seamă de recomandările restauratorilor din țară, ele vor fi condamnate la o lentă dispariție.

Pentru prevenirea acestei amenințări se impun două probleme de primă importanță: *reconstituirea și întregirea acestor picturi, și consolidarea stratului de culoare prin vernisare.*

Prima operație readuce la viață picturile grav avariate, care se găsesc pe calea dispariției, iar a doua le asigură conservarea în timp.

În trecut, pictorii bisericești nu puneau probleme de principii în restaurarea picturilor vechi. Până s-a înființat Com. Mon. Istorice, ei prin înțelegerea personală completau lipsurile de culoare de pe fresce, acoperind în mod necondiționat și pictura originală. În alte cazuri când picturile erau destul de compromise, ei făceau o repictare aproape totală, pierzând mai întotdeauna caracterul lor original. Aceste lucrări se făceau în tehnica de tempera cu ou, grasă, ori în tehnica de ulei, lăsând pe alocuri să apară fresca originală.

Greșelile acestea însă nu aduceau prejudicii conservării frescelor, ci mai degrabă le păstrau mai bine sub stratul de culoare suprapus. Uleiul din tempera sau din pictura de ulei, supt de frescă, juca rolul vernilului, care consolida astfel stratul de culoare al ei. La dezvelirea frescei de sub stratul de repictare, ea apare întărită și cu un colorit strălucitor. Singurul lucru care poate să nemulțumească, este dispariția tonului original caracteristic frescei — nobil, catifelat.

După toate avantajele și dezavantajele acestor greșeli, trebuie să recunoaștem că până la urmă, frescele acoperite de stratul de repictare, se păstrează mai bine decât dacă ar fi fost lăsate «așa cum s-au găsit», ori hașurate cu aquarela.

De atunci s-au scurs câteva generații de pictori. Problemele de restaurare s-au limpezit și au devenit mai clare. S-a ajuns la convingerea că culoarea pierdută de pe suprafața picturilor trebuie completată, cu ton local, întregind astfel ansamblul de pictură, și la urmă vernisată pentru a fi protejată de intemperii și o mulțime de alți factori de distrugere. Altfel frescele vor fi sorțite unei lente dispariții.

Cît privește metodele de lucru și materialele folosite, vom da ascultare restauratorilor din țară cu o experiență îndelungată, buni cunoscători ai frescelor noastre.

Vernisarea frescelor nu este o noutate introdusă de noi. În antichitate, la Pompei și în Italia, de la Giotto la Mantegna, frescele aveau o suprafață cu luciu, glanțuită. Pentru aceasta, cum arată analizele frescelor de la Pompei, făcute de Selim Augusti, în 1947 și 1948, au fost introduse în ultimul strat al mortarului de var, săpunul și ceara, preparate la cald, iar la urmă suprafața se netezea și se lustruia bine. Se picta pe mortarul deja uscat, cu culori amestecate cu soluția apoasă de var și săpun, la care se adăuga ceara, iar la urmă pictura se lustruia bine.

Arhitectul italian, Leon Battista Alberti, spune că luciul frescelor italiene se obținea după uscarea lor, ele fiind acoperite cu un amestec la cald al cerii cu mastic și puțin ulei.

După alt procedeu, în mortarul de frescă se introducea puțin săpun obișnuit, și astfel după uscarea picturilor și lustruirea lor cu pînza, ele căpătau un luciu caracteristic epocii.

Se înțelege că aceste amestecuri de ceară cu săpun, ori ceară cu mastic și ulei, n-aveau alt rost decât, consolidarea suportului și vernisarea stratului de culoare.

Pentru același motiv, unii dintre frescarii de la noi, vernisează frescele deja uscate, cu soluția slabă de ceară, puțin ulei de in fiert și terebentină.

În mai multe rînduri, noi am propus vernisarea frescelor — monumente de artă — cu aceeași soluție de ceară. În cazul acesta frescele păstrează tonul lor mat, iar coloritul devine mai intens, se îmbospătează. Vernisarea frescelor are un rol de importanță capitală pentru conservarea lor.

La fresce, cînd respirația zidurilor este oprită prin cimentarea soclului, sau chiar a zidului întreg pe afară, și a pavajului împrejmuitor al zidurilor, picturile interioare se acoperă cu albeața mucegaiului. În alte cazuri, cu toate că respirația zidurilor nu este împiedicată de nici un factor, însă în biserică lipsesc dispozitive de primenirea aerului, apariția mucegaiului este categorică, fiind cauzată de abureala regulată a pereților în timpul slujbelor iarna, îndeosebi a bolților și arcurilor, provocată de căldura corporală și respirația credincioșilor. De asemeni zidurile așezate pe un sol permanent umed, se vor îmbolnăvi de igrasie, sau cînd apa de ploaie pătrunde prin acoperișul stricat. În cazul din urmă aceasta va măcina, va disloca și va burduși suportul frescelor.

Zidurile pictate în ulei vor suferi și ele aceste degradări, îndeosebi la soclu, însă într-o măsură mult mai mică, fiindcă aceste ziduri sînt impermeabile prin prezența uleiului în suportul și grundul lor, și a vernisului cu care sînt acoperite. Uleiul din preparația suportului, pătrunzînd în mortar îl întărește și izolează în mod însemnat de pătrunderea apelor de ploaie. Dacă preparația peretelui și grundului sînt mai subțiri, apa va ataca aceste tencuieli și le va disloca, însă într-o măsură mult mai mică ca la frescă.

Fără să vrem, gîndul ne duce la frescele de la Pompei, care prin soliditatea uimitoare a tencuielilor s-au păstrat pînă în zilele noastre. Prin compoziția și procedeul de preparare a mortarelor, ele sînt impermeabile, conținînd cleiuri de origine animală, piatra vulcanică — spuma de mare, săpunul, ceara și uleiul, luate în anumite combinații atît în mortar cît și în liantul pentru amestecul culorilor. După terminarea picturilor suprafața lor se netezea bine și se lustruia (*Analize făcute de Selim Augusti, în 1947 — 1948, «Viața cotidiană la Pompei», Robert Etienne, librăria Hachette, 1966*).

Iată dar ziduri vechi de peste 2.000 ani, care nu respiră și totuși au păstrat picturile în stare bună pînă la zilele noastre. În Egipt se găsesc picturi în encaustică, executate pe piatră, vechi de 5.000 ani, păstrate bine, de asemeni faimoase portrete pe lemn, găsite pe mormintele oazeo de la Faium, sec. I î.d.Hr. — sec. IV d.Hr., tot în encaustică, la care culoarea s-a păstrat în mod uimitor (D. I. Kiplik).

Aceste dovezi sînt fapte indiscutabile, care demonstrează calitatea categorică a cerii de albine pentru conservarea picturilor și deci pentru vernisarea lor.

Astfel, chiar dacă vernisarea cu ceară astupă într-o măsură porii tencuielilor de frescă, aceasta nu va aduce nici un prejudiciu conservării lor în timp.

Problema conservării picturilor murale, pe lângă multe alte condiții, depinde și de grija noastră de a le păstra, de a observa eventualele degradări care pot să apară, și a le remedia la vreme. Afară de aceasta, trebuie să supraveghem ca aerul din interiorul monumentului să fie primit în mod regulat, îndeosebi în timpul slujbelor la bisericile date cultului, evacuînd afară praful, funinginea și abureala. De asemeni, temperatura, în interiorul monumentelor pictate, trebuie păstrată cît se poate de constantă.

CONDIȚIILE NECESARE UNEI BUNE CONSERVĂRI A PICTURILOR MURALE ÎN FRESCA

Majoritatea monumentelor noastre istorice de artă, sînt bisericile date cultului. Picturile lor murale, mai întotdeauna, sînt lipsite de o cît mai elementară îngrijire, iar fumul și praful, atribute nelipsite ale acestor lăcașe de cult, împînzesc în mod permanent incinta lor, abureala, în timpul slujbelor iarna, se prelinge pe bolți și pereți.

Pentru îndepărtarea acestui aspect degradant, vor fi montate în părțile superioare ale edificiului (cupolă și bolți) niște dispozitive de evacuare a aerului viciat.

Tencuielile exterioare cu mortar de ciment, aplicate pe zidurile bisericii, precum și pavajul de ciment din jurul ei, creează întotdeauna focare de igrasie, care se întinde în interiorul bisericii, ajungînd la 2—3 m înălțime.

Tencuielile acestea vor fi înlocuite cu mortare fără ciment, iar pavajul de ciment cu lespezi de piatră. De asemeni, păstrarea unei temperaturi constante potrivite, în timpul iernii, este absolut necesară, fiind una din condițiile unei bune conservări a picturilor murale din interiorul monumentului.

Pentru buna păstrare a frescelor exterioare sînt indicate streșinile largi și vernisarea acestor picturi.

Nepriceperea unora de a le păstra în condițiuni bune, ignoranța altora, și acțiunea a o mulțime de factori de distrugere, au adus aceste opere de artă într-o stare de degradare, care în multe cazuri duce la dispariția lor.

Pentru a îndepărta această amenințare, mai întii vom consolida suportul lor, și după aceea stratul de culoare. Consolidarea acestuia din

1

3

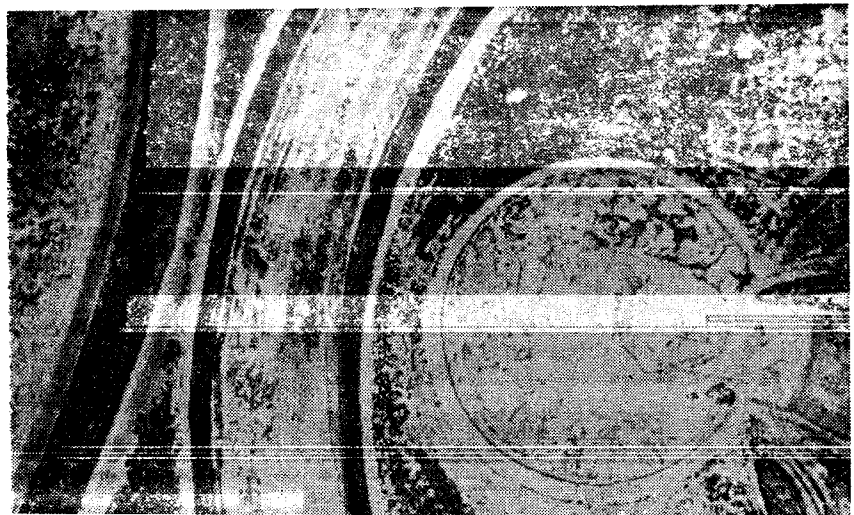

2

Fig. 1—2. Biserica «Doamnei» — București : grave degradări ale frescelor.

Fig. 3. Maltreatarea barbară a frescelor — biserica din Hălmagiu, Hunedoara — în vederea aplicării altui strat de mortar pentru pictură.

6

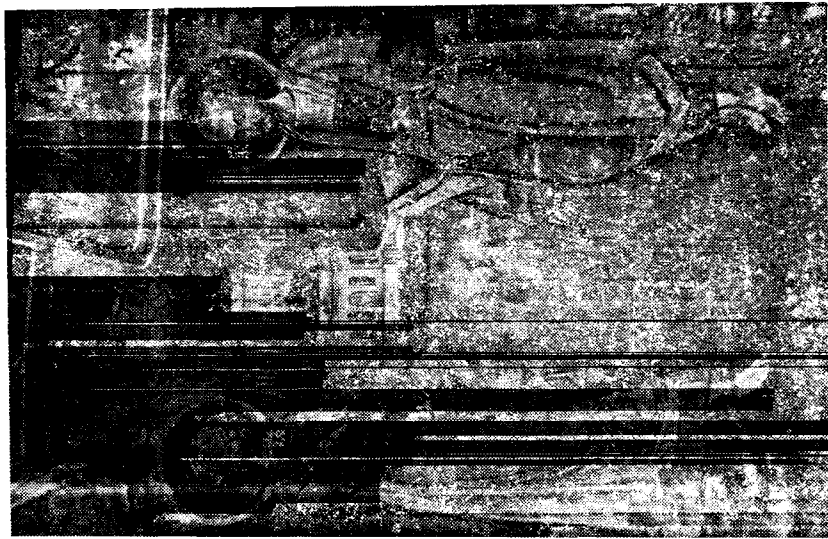

Fig. 4—5. Biserica «Adormirea Maicii Domnului» din Sadu, Sibiu : fresce în maximă degradare.

Fig. 6—7. Biserica «St. Nicolae» din Șcheii Brașovului : fresce din paraclisul bisericii cu degra-dări importante.

7

Fig. 8—9. Biserica «Invierea Domnului» din Sadu:
fresce după curățire.

8

9

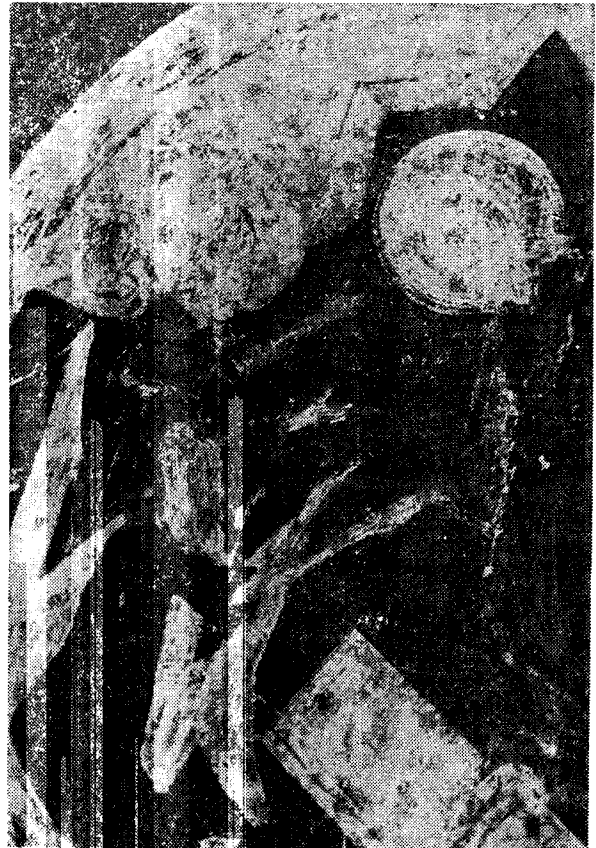
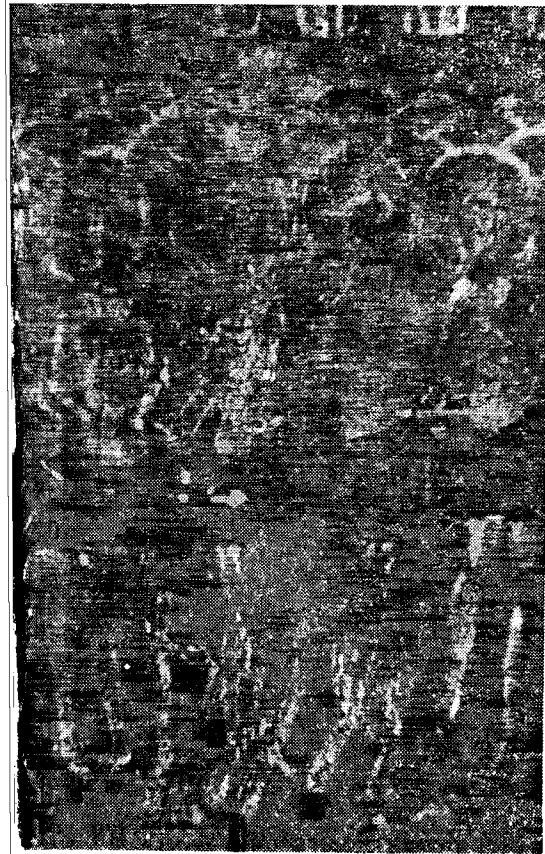

Fig. 10. Biserica din Sadu — august 1976.
Sondaje executate pentru cercetarea suportului frescelor în partea inferioară a bolții, deasupra timpiei. Sub fresca apărută a apărut al doilea strat, ciocănit, în care se observă un fragment de arc al medallionului iar sub el banda suprafeței de ornament. Probabil că, înaintea pictării, s-a prăfăța aceasta a fost croită ca un proiect fără figuri de sfinți.

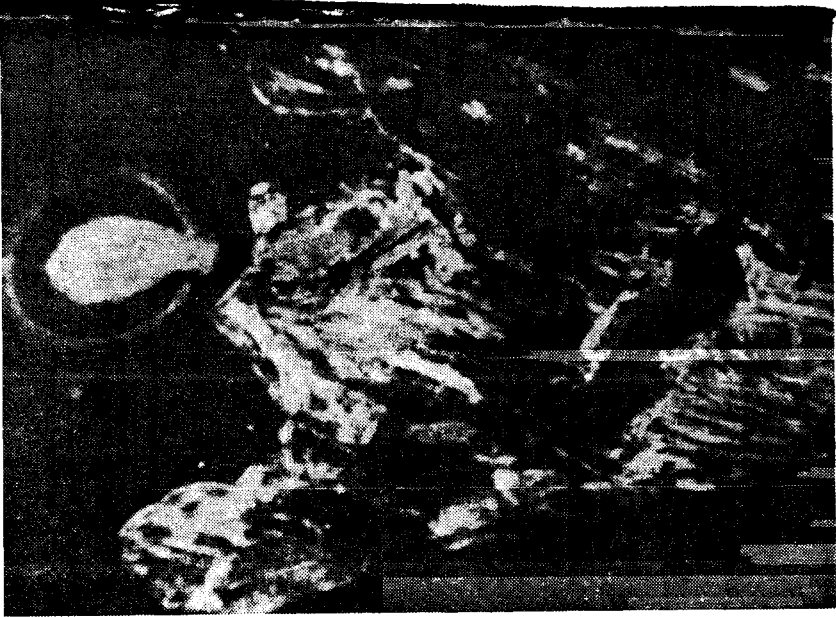

Fig. 11—13. Fresce după curățire — cafasul
bisericii din Sadu.

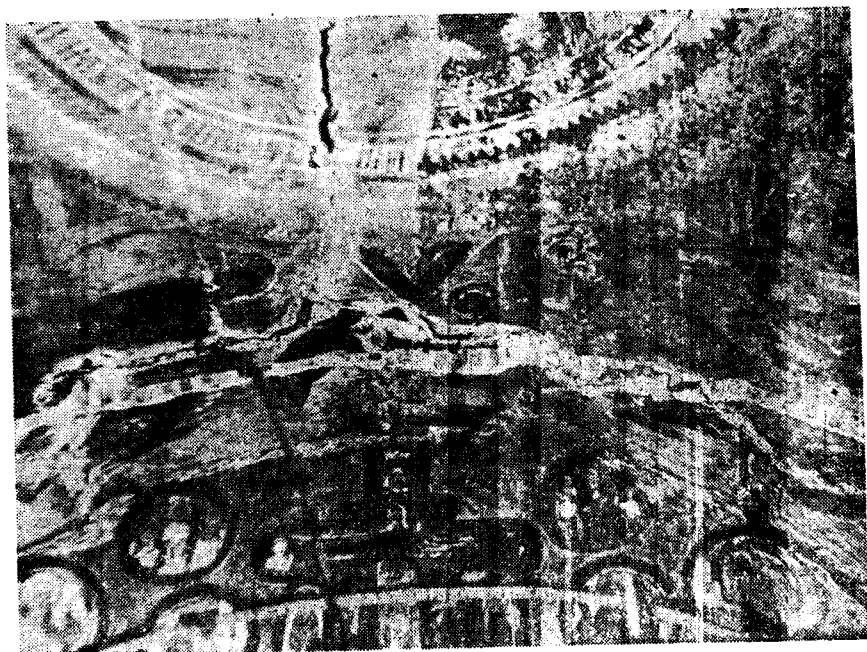
14

Fig. 14. Biserica «Sf. Treime» din Cugir — bolta Altarului.
Frescele au fost reconstituite și întregite.

15

Fig. 15—16. Biserica «Bunavestire» din Doba : grave degradări
ale frescelor și tencuielilor pictate.

16

17

Fig. 17—18. Biserica «*St. Luca*» — Pipera : frescă din absida dreaptă a
a *sfințului locaș*.

18

19

Fig. 19. «Biserica Stavropoleos» — București :
frescă pe cale de dispariție.

20

Fig. 20. Biserica «Fundeniei Doamnei» —
București : frescă este învăluită în ceața
ciupercii cristalizate.

urmă va fi făcută prin vernisarea lui cu o soluție absolut inofensivă pentru pigment, dovedită prin experiența îndelungată, care în același timp să-l protejeze în contra tuturor inamicilor picturii.

Atelierul de restaurare

Ținând seamă de problemele multiple de conservare a picturilor murale în frescă, atelierul de restaurare, pe lângă încăperile destinate lucrărilor experimentale de fresce și restaurarea lor, va cuprinde spațiile arhitectonice, cum e cupola, bolțile, arcurile, etc. asemănătoare acestora din bisericile noastre — monumente istorice și de artă. Aceasta pentru faptul că majoritatea absolută a monumentelor de artă, sint bisericile noastre vechi. Astfel lucrările executate în atelier pe aceste spații, de candidați la titlul de restaurator, pe frescele făcute de ei vor forma cadre de restauratori bine pregătite, și vor scuti monumentele de artă de inutile degradări și distrugerii, cum s-a mai întâmplat la noi, nu demult, când oameni nepregătiți au făcut aceste experiențe direct pe fresce vechi.

Afară de încăperile destinate lucrărilor practice, atelierul va fi înzestrat cu un laborator de analize chimice și cercetări la microscop a frescelor vechi, și o sală de bibliotecă, în care se vor ține conferințe, comunicări și rapoarte asupra lucrărilor în curs de executare, ori deja executate, și proiecte de viitor.

Mobilierul Atelierului de restaurare a frescelor

Vom prezenta pentru început cele mai simple obiecte : lăzile pentru păstrarea materialelor pentru mortare.

- I — 3 lăzi pentru nisip, una pentru nisipul cu mărimea bobului de 3—4 mm, de preferință nisipul de carieră, bine spălat și uscat ; alta pentru nisipul cu mărimea bobului de 2 mm ; și a treia pentru nisipul cu bobul de 1 mm.
- II — 1 ladă pentru cărămidă sau olane pisate, cu praf cu totul ;
- III — 1 ladă pentru praf de marmoră ;
- IV — 1 ladă pentru zgura vulcanică pisată, cu praf cu totul ;
- V — 1 ladă pentru var pastă, căptușită cu tablă galvanizată.

Este necesar ca aceste lăzi să fie acoperite cu un capac, iar varul pe lângă aceasta, să fie acoperit cu apă care să-l păstreze proaspăt.

Nu vom recomanda la pregătirea mortarelor de frescă, folosirea fuiorului de cînepă, a cîlților sau a părului de capră, folosite după metoda bizantină practică la noi. Vom pregăti aceste mortare după procedeul antic (Pompei, Herculenum) descris de Marcus Vitruvius Pollio, în lucrarea lui «Despre Arhitectură».

Aceste mortare suprapuse în mai multe straturi și bătătorite bine, devin mult mai puternice și rezistente la intemperii, decît cele după procedeul bizantin.

Alt mobilier necesar lucrărilor de atelier va fi :

1. — masa pentru consolidarea frescelor ;
2. — masa pentru întregirea frescelor sfărâmate ;

Scule de lucru

1. *Șpacluri de diferite mărimi, mistrii și lame pentru netezit și nivelat suprafața mortarului de frescă ; cuțitașe de oțel și lame înguste și lungi pentru susținerea marginii unei fresce burdușite.*
2. *Trei modele de tăvăluge pentru sclivisit fresce :*
  - a) *tăvălugul mai mare pentru sclivisit suprafața frescei în curs de executare a picturii și după terminarea ei ;*
  - b) *un tăvălug mai mic pentru sclivisit fresca lângă muchiile formate de pereți ;*
  - c) *tăvălugul mic-rotiță cu marginea rotunjită pentru a sclivisi muchia dintre pereți.*
3. *Lame mari pentru extragerea frescelor.*
  - a) *Lama simplă cu coadă lungă ;*
  - b) *lamă cu dinți în partea ei anterioară, pentru tăiat cepuri ;*
  - c) *lamă simplă, mai scurtă.*
4. *Dispozitivul pentru extragerea frescelor :*
  - a) *Cilindrul pe rulmenți pe care alunecă lama de ferăstrău pentru tăierea frescelor prin spate.*
5. *Șurub de presare a frescelor aplicate pe zid, la locul inițial, după ce ele au fost consolidate.*

PARTEA A II-A

Operații de restaurare și consolidare
a frescelor

Situația critică în care se găsesc majoritatea picturilor noastre vechi monumente de artă, impune luarea unor măsuri urgente și bine chibzuite pentru păstrarea lor. Să amintim că nesocotirea și desconsiderarea restauratorilor de la noi, buni cunoscători ai frescelor noastre, s-a soldat, atât în trecut, cât și în ultimul deceniu, cu pierderea mai multor monumente de artă de primă importanță. În trecut, distrugerile au fost produse de restauratori străini cunoscuți, iar recente distrugereri se datorează «specialiștilor» de birou de la noi.

E bine să cunoaștem tehnica și procedeele de restaurare străine, însă, după cum am arătat mai înainte, tehnica frescelor noastre nu se aseamănă totdeauna cu cele din străinătate, nici cu condițiile climatice de acolo, și atunci pentru restaurarea picturilor noastre murale, vom face apel numai la pictorii restauratori din țară, pentru a scuti de distrugereri nedorite patrimoniul nostru de artă.

Pentru aceasta, propun a se porni pe două căi paralele. Cu restauratori cu experiența dovedită, să se organizeze în primul rând, pentru luminarea picturilor și consolidarea atât a suportului lor, cât și a stratului de culoare, prin vernisare. Paralel cu aceste lucrări de șantier, să

se înființeze ateliere pentru pregătirea cadrelor noi de restauratori instruiți în spirit științific, unde acești candidați să urmeze școala tehnicii în frescă, făcând pregătirea mortarelor de frescă, aplicarea lor pe zid și pictarea lor, pentru ca mai târziu (după ce ele se vor fi uscat) să se poată face toate operațiunile posibile de restaurare.

Tot în atelier, să experimenteze compozițiile de fresce antice (Pompei și Herculaneum), a Renașterii italiene, a frescei cu cazeină, a «secco» și a oricăror inovații a metodelor de lucru și descoperiri de soluții noi, încercându-le pe frescele făcute în atelier. Dacă după 10—20 ani probele obținute vor da rezultate bune, să se accepte să fie folosite pe monumente de artă. Cadrele de restauratori formate în atelier și mereu îmborsărite, vor supraveghea pe viitor ca picturile acestea să se păstreze în condițiuni bune făcând la nevoie intervenții necesare de întreținere.

În câteva rânduri s-au făcut astfel de încercări de funcționare a unui asemenea atelier, cu programul redus, însă inițiativele acestea nu au fost susținute de înțelegerea necesității existenței continue a acestui atelier. Ultima încercare de felul acesta a făcut un progres, înzestrând atelierul de restaurare cu unelte și mobilierul necesar, însă și de data aceasta lucrările din atelier au fost suspendate, cu tot entuziasmul trezit și nevoia lui imperioasă.

I. PROGRAM DE LUCRU ÎN ATELIERUL DE RESTAURARE

Pentru ca cineva să devină un restaurator de fresce, monumente de artă, mai întâi trebuie să cunoască tehnica ei și s-o practice lucrând, iar pentru aceasta trebuie să cunoască materialele, prepararea mortarelor și aplicarea lor pe zid. Afară de aceasta, el trebuie să întrunească anumite calități, fără de care nu va putea servi cauza conservării acestor picturi : să-și păstreze întotdeauna calmul și răbdarea în lucru, să nu se enerveze ca să forțeze executarea vreunei operațiuni dacă nu-i reușește. Conducătorul atelierului îl va ajuta să iasă din impas.

Conștiinciozitatea în lucru este indispensabilă unui restaurator, întrucât mai târziu el va avea contact cu monumentele de artă, unde o degradare va fi egală cu distrugerea pentru totdeauna a operei autorului.

1. Pregătirea materialelor :

- a) strecurarea varului prin sită deasă,
- b) cernutul, spălarea și uscarea nisipului. Nisipul va fi cernut cu bobul de trei mărimi : mărunț (1 mm), mijlociu (2 mm) și mare (3—4 mm) bobul.
- c) pisarea olanelor sau cărămizilor și cernutul pentru obținerea bobului de diferite mărimi. Se folosește și praful obținut de la pisare.
- d) Tăiatul fuiorului de cînepă sau al cîlților.

2. Pregătirea mortarului de frescă:

a) mortar pentru stratul de nivelare (fără cîlți, bobul nisipului de 3—4 mm).

b) mortar pentru primul suport al frescei (cu cîlți, bobul nisipului de 2 mm).

c) mortar pentru al doilea suport al frescei (cu cîlți, bobul nisipului de 1 mm).

Proporția între nisip și var e 2 : 1.

d) stratul mortarului pentru pictură, var pastă cu fuior de cînepă sau cîlți, fără nisip, grosimea stratului de 0,5—1,0 cm.

3. Pregătirea zidului pentru pictură:

a) cojirea tencuielilor vechi pînă la cărămidă sau piatră; dacă tencuielile vechi sînt sănătoase, le vom ciocăni pentru ancorarea mortarelor.

b) umezirea în mai multe rînduri a zidului și la intervale de timp.

c) aplicarea mortarului pentru stratul de nivelare a zidului, bătătorirea lui cu un maiu ori ciocan de lemn. Stratul de nivelare se așterne pe toată suprafața zidului destinată picturii și se lasă să se usuce bine, păstrînd o suprafață neregulată. Grosimea lui 1,5—2,0 cm.

4. Aplicarea mortarului de frescă pe zid

Prin adăugarea încă a unui strat de mortar și bătătorirea tuturor straturilor, ne vom îndepărta întrucîtva de la procedeul bizantin al aplicării mortarului de frescă pe zid. Pe cînd la acest procedeu se aplică pe zid numai două straturi de mortar, cu paie sau cîlți, fără să fie bătătorite, noi vom adopta un procedeu care să se apropie de cel antic. Astfel vom da acestor mortare mai multă putere și trăinicie, iar sclivisirea picturii după terminarea ei, îi va da stratului de culoare mai multă soliditate și rezistență :

a) umezirea în mai multe rînduri a zidului și la intervale de timp ;

b) aplicarea primului suport al frescei, bătătorirea lui ; grosimea lui 1,5 cm.

c) cită vreme încă este crud, însă s-a întărit, peste el se aplică al doilea suport al frescei, se bătătorește bine, rămînînd pînă a doua zi cu o suprafață neregulată și acoperit cu o pînză umedă, groasă. Grosimea stratului : 1 cm. Amîndouă straturile vor fi cu nisip și fără cîlți.

5. Aplicarea stratului de mortar pentru pictură

a) A doua zi suprafața mortarului de frescă va fi bine umezit și peste el se va aplica al treilea strat pentru pictură cu var pastă și cîlți, gros de 1 cm., se lasă să se întărească, se bătătorește și se sclivisește. După ce acest din urmă strat a crăpat, întindem peste el două straturi de smîntînă de var. Sclivisirea înainte de pictură se va face pe porțiuni la care lucrăm, păstrînd astfel umiditatea necesară în restul tabloului.

După terminarea picturii întregului panou, îl vom sclivisi din nou.

6. Aplicarea pe zid a mortarului de diferite compoziții

Aceste mortare, pregătite după procedeul antic de lucru, însă numai cu trei straturi, nu conțin cîlți, ori paie, în schimb sînt bine bătătorite și cuprind diferite materiale care dau acestor mortare o soliditate deosebită. Trei ierni le-am experimentat în atelierul de restaurare al Patriarhiei Române, obținînd rezultate surprinzătoare. Pentru acest motiv stăruim să popularizăm aceste mortare perfecționate pentru a fi folosite de frescarii din țară.

a) *Mortar cu olane sau cărămidă, pisată.*

Peste stratul de nivelare se așterne, consecutiv, două straturi de mortar cu nisip și olane sau cărămidă pisată, iar peste acestea se aplică mortarul din var pastă cu cărămidă sau olane pisate și la urmă se întinde stratul subțire de var pastă, ori lapte de var. Procedura este aceea de la pct. 4 și 5.

b) Mortar cu porțelan sau faianță pisată.

c) Mortar cu zgură vulcanică pisată.

d) Mortar cu praful de marmură și ulei de in fiert, acoperit cu lapte de var și fără el.

e) Mortar cu praf de marmură cu olane pisate și lapte crud.

f) Mortar cu praf de marmură cu olane pisate și zahăr. Olanele sau cărămida pisată se vor adăuga la mortar în proporție de 1/3 la volumul nisipului sau al prafului de marmură; la fel se va adăuga porțelanul ori faianța pisată și zgură vulcanică. Procedeul antic de pregătire a mortarului de frescă în 6 straturi bătătorite a fost descris de Vitruviu, după cum s-a arătat la capitolul precedent. Astfel, peste stratul de nivelare se așterneau trei straturi cu nisip, la care el recomandă, pentru mai multă soliditate a mortarului să se adauge 1/3 de cărămidă sau olane pisate.

În primul strat al acestui mortar se foloseau grănule mari, în al doilea, cele mijlocii și în al treilea, cele mărunte. Toate straturile se presau bine, și se suprapuneau, cîtă vreme ele erau încă crude.

7. Aplicarea unei fresce peste alta în vederea extragerii ei

a) Aplicarea mortarului de frescă peste altă frescă ciocănită, și pictarea ei.

b) Aplicarea mortarului de frescă peste altă frescă neciocănită. Mortarul nou va fi legat de zid cu cepuri de o formă și compoziție specială, a mortarului. Cepurile vor fi dispuse la distanța de 30—50 cm unul de altul.

II. OPERAȚIUNILE DE RESTAURARE

8. Curățirea frescelor

Această operație se realizează ușor și cu rezultate din cele mai bune, dacă ele n-au mai fost cîndva îngrijite de mîini nepricepute. Pentru a stabili mijloacele de folosit, restauratorul va face o probă în

locul de mai mică importanță, pentru a vedea starea de conservare a stratului de culoare și a tehnicii de pictură. Dacă se constată că avem de-a face cu pictură în tempera, grosul funinginii va fi îndepărtat cu ajutorul aluatului de făină de grâu, făină de mălai și puțin amoniac. Curățirea va fi continuată cu gume moi și cu multă atenție să nu forțeze stratul de culoare. Le fel se va proceda la tehnica picturilor de origine romanică.

Picturile vechi cu aceste două tehnici sînt foarte puține la noi în țară.

Frescele noastre, monumente de artă, executate pe mortar crud, sînt de bună soliditate. Îndepărtarea grosului funinginii și a prafului se face ca la tempera, cu aluat din făină de grâu, făină de mălai și puțin amoniac. În continuare vom spăla picturile cu apă caldută și emulsie slabă de săpun pentru copii, clătind bine frescele cu apă caldută.

Se spune că soda din săpun atacă culoarea. Lucrul acesta e susținut de oameni care nu cunosc tehnica frescei și pigmentul folosit pentru ea. În realitate pigmentul de frescă rămîne indiferent, atît la acțiunea sodei caustice concentrate cît și la acid clorhidric, lucru controlat de noi, în atelier. Cu atît mai mult emulsia slabă de săpun nu poate să dăuneze cu nimic pigmentului de frescă. Emulsia de săpun însă are o deosebită calitate de a trage după sine necurătenii și funinginea ce s-au fixat în porii frescei. Tampónarea cu vată îmbibată cu alcool, apă și amoniac, nu reușește să dea rezultatele ce se obțin cu emulsia de săpun. Frescele curățate cu alte mijloace decît emulsia de săpun rămîn învăluite într-o ceață ușoară, pierzînd strălucirea coloritului lor original. Ca să justifice aceste stări de lucru s-a inventat o formulă falsă — *patina vremii*. Ce este mai trist, rămășițele necurătenilor fixate în pori și uscate, întărite de timp, mai tîrziu sînt imposibil de îndepărtat, iar următoarea curățire de felul acesta va întuneca și mai mult frescele, ele pierzînd pentru totdeauna aspectul lor natural. Mai tîrziu, în mod firesc se va ajunge la dispariția lor definitivă.

Deci, frescele noastre, le vom spăla la urmă cu o emulsie slabă de săpun și numai în cazul acesta putem spune că am eliberat picturile de necurățenii suprapuse.

Pentru a păstra pe viitor frescele în stare bună de conservare, ele vor fi vernisate și astfel, pe de o parte, vom consolida cu aceasta stratul de culoare, iar pe de altă parte, îl vom proteja de acțiunea a o mulțime de inamici, așa cum am arătat mai sus.

În practica lucrărilor de curățire de fum și praf a picturilor murale în frescă, precum și în alte operațiuni, unii restauratori folosesc soluția de amoniac. La rugămîntea noastră, Dl. Stoia Nicolae (cercetător tehnic în fizica atomică) și conf. universitar Jean Păun, inginer chimist, au făcut analiza asupra rezistenței pigmentilor de frescă la acțiunea de amoniac, concentrația 25 %.

Dăm mai jos rezultatul acestei analize :

- 1 — verde crom . . . . . insolubil
- 2 — albastru cobalt . . . . . greu solubil
- 3 — ultramarin . . . . . ușor solubil
- 4 — roșu cadmiu . . . . . greu solubil
- 5 — roșu de Putzoli . . . . . solubil cu precipitare.

Chiar și în cazul în care e arătat ca «insolubil» sau «greu solubil» amoniacul preia pigmentii într-o suspensie urmată de o sedimentare lentă, sau foarte lentă. De asemenea amoniacul folosindu-se printr-o frecare cu un tampon de vată, aceasta antrenează extragerea și interamestecarea pigmentilor.

Dl. N. Stoia²⁷ și Dl. Jean Păun²⁸ ajung la concluzia că curățirea cu soluția de amoniac este nocivă.

În 1972, Dl. N. Stoia a făcut o încercare de fixare și sterilizare a unei porțiuni de frescă exterioră, de la biserica Sf. Nicolae din Schei (Brașov), folosind pentru aceasta soluția de 25% rășină silicioasă în toluen, cu includerea a 5% a unui fungicid (Preventol «Bayer», A 3). Soluția însă n-a avut timp să se întărească, întrucît cu 2 ore mai tîrziu a stropit o ploaie. Totuși după 24 ore, stratul de murdărie cu pieleță subțire a roșului de plumb a fost îndepărtat, lăsînd în urmă pictura intactă, proaspătă.

Se știe că roșu de plumb, folosit în pictură afară, cu timpul înnegrește.

Procedeu descoperit de Dl. N. Stoia de a îndepărta numai stratul înnegrit al culorii, este o realizare importantă în procesul conservării tonului original al culorii. Trebuie să credem însă, că roșu de plumb rămînînd din nou descoperit la intemperii și la razele soarelui se va înnegri din nou. Totuși, procedeu acesta de a putea îndepărta o pieleță din stratul de culoare este o realizare care poate fi folosită în alte situații (îndepărtarea straturilor de culoare suprapuse peste pictura originală, în procesul restaurării acestuia).

Ajutat de Dl. Rasidescu, Dl. N. Stoia a perfectat acest procedeu la îndepărtarea necurățeniilor și repictărilor strict la icoanele pe lemn, excluzînd orice solvenți, «totul făcîndu-se în mediul uleios, fără apă, care ar putea atinge grundul».

III. CONSOLIDAREA FRESCELOR

9. Lucrări pregătitoare pentru consolidarea unei frêse burdușite ; injectarea laptelui de var și curățirea frescei : scoaterea molozului din spatele ei prin găurile făcute în partea de jos a burdușelii ; umezirea interiorului burdușelii cu apa fiartă dezinfectată (în mai multe rînduri

27. Stoia Nicolae, istoric de artă, cu calificare post universitară în tehnica nucleară.

28. Jean Păun, conferențiar universitar, șeful laboratorului Facultății de radiochimie, București.

și la intervale de 1h — 1h, 30' ; lipirea cu foiță a eventualelor crăpături de pe suprafața burdușită și a orificiilor de scurgere a molozului. Se va folosi drept clei, gălbenușul de ou ; așezarea pânzei de iută și a planșetei de lemn cu șuruburi de lemn a dispozitivului de presare.

Turnarea laptelui de var cu cazeină la intervale de timp, pînă se umple tot golul din spatele frescei. După două, trei zile se demontează planșeta și se controlează suprafața frescei consolidate. Dacă se constată goluri ele se vor umple prin injectarea simplă sau cu presiune, dacă e nevoie. Urmează înmuierea și îndepărtarea foițelor lipite ; curățirea și finisarea crăpăturilor și altor lipsuri de tencuială cu mortar de cazeină.

Consolidarea tencuielilor pictate desprinse de zid. Tencuielile desprinse de zid pot fi consolidate și readuse la zid în două moduri : prin injectarea laptelui de var cu cazeină, prin presiune, ori prin cepuri din mortar de var special.

În al doilea caz vom face găuri circulare, în mortarul de frescă desprins, cu diametrul de circa 5 cm, care o vor străpunge pînă la zidul de bază (piatra ori cărămida), dispuse la distanța de 40—50 cm una de alta. Spre suprafață aceste găuri vor avea forma unui cap de holtz-surub ca să prindă mai cu putere stratul mortarului desprins.

Capul va avea compoziția mortarului cu cazeină, cu bobul mare al nisipului în adîncime, mai mărunț la suprafață, iar la nivel cu fresca originală, var pastă cu cazeină și praf de marmură. Mortarul va fi îndesat în straturi, bine bătătorite și îmbrăcat în fuior de cîneapă.

10. Astuparea crăpăturilor adinci și a ciocăniturilor

Cavitatea crăpăturilor va fi curățată de funingine și praf și bine umezită în adîncul ei. Injectarea materialului de umplutură se va face pornind de jos. Pentru aceasta vom lipi foița (în două, trei rînduri — partea inferioară a crăpăturii umplînd crăpătura în adîncul zidului), cu lapte de ciment pînă la nivelul mortarului de frescă. Mai departe, vom lipi crăpătura în continuare încă pe o lungime oarecare (20—30 cm), injectînd-o cu lapte de ciment și mai departe tot așa pînă vom fi umplut toată crăpătura. A doua zi, vom îndepărta foițele și în locurile unde laptele de ciment a depășit nivelul zidului de bază, îl vom scobi afară și vom proceda la astuparea crăpăturii cu mortar de frescă cu cazeină. Astuparea cu mortarul de frescă se va face în două, trei rînduri bine îndesate, pînă la nivelul cu fresca nouă. Umplutura trebuie să fie puțin bombată, pentru ca după uscarea acestui mortar, să fie în plan cu fresca veche.

Cavitatea ciocăniturilor va fi eliberată de necurățenii, umezite bine și astupate în două, trei straturi de același mortar special ca și pentru crăpături.

IV. DEZVELIREA FRESCELOR DE SUB STRATURI DE VĂRUIALA

11. Se va proceda mai întâi la slăbirea straturilor de văruială prin lovituri ușoare cu un ciocănel special de lemn, învelit în molton. După aceea cu un șpaclu îngust sau un cuțitaș special de oțel, vom îndepărta straturile de văruială slăbite, pînă am ajuns la stratul aderent la frescă. Nu rareori acest din urmă strat este prins cu putere de frescă; trebuie îndepărtat cu multă răbdare și tact, centimetru cu centimetru, chiar milimetru cu milimetru, de pe frescă. În acest caz se procedează la frecarea stratului de var, care cîteodată este gros cît o foiță de țigară, cu o dăltuță din lemn de brad, ori de tei, umezind mereu suprafața de frecat. Frescele fiind eliberate de sub straturi de văruială, le vom spăla cu apă caldută, iar după două, trei zile, le vernisăm.

Dezvelirea frescelor de sub stratul picturii în tempera.

Mai întâi se îndepărtează de pe suprafața picturilor funinginea și praful și după aceea înmuiem tempera cu apă caldută, cu ajutorul unui burete. Vom folosi cuțitașele de oțel ori dăltițe de tei sau brad, dacă stratul de tempera cedează greu. La urmă clătim bine cu apă caldută suprafața de frescă dezvelită și o vernisăm.

Dezvelirea frescelor de sub stratul picturii în ulei.

Ca de obicei, mai întâi vom elibera suprafața picturilor de necurățe-niile suprapuse. Îndepărtarea stratului de pictură o vom face folosind pasta de înmuiere a stratului de culoare, ori o soluție specială. În privința aceasta E. V. Kudravțev, în lucrarea sa «*Tehnica restaurării tablourilor*», descrie folosirea în Occident a unei paste de vaselină la îndepărtarea straturilor de repictare a tablourilor, a cărei rețetă este ținută în secret de firma producătoare. Totuși compoziția ei, pînă la urmă, a fost descoperită de restauratorii din U.R.S.S. care au precizat că ea se compune din ceară, petrol și amoniac.

De fapt se produce o emulgare a cerii dizolvate în petrol cu ajutorul amoniacului, adică prin acest amestec se obține un fel de săpun. Compoziția acestei paste este de mai multe variante și fiecare din ele are diferite acțiuni de dizolvare. Se lucrează cu ea în condiții agreabile, ea nu curge și acțiunea ei este ușor controlabilă, ridicînd marginea pastei cu un șpaclu. După ce acțiunea ei s-a încheiat, o putem muta în continuare pe locul alăturat.

Pasta aceasta este folosită pentru îndepărtarea repictărilor de pe taboulurile de ulei, însă cu același succes o vom folosi și la repictarea în ulei a frescelor.

Altă rețetă recomandată de E. V. Kudravțev se compune din: 1/3 amoniac și 2/3 spirt de vin. Se procedează în felul următor: cu o pensulă lată se unge în mai multe rînduri suprafața de pictură pînă cînd stratul ei s-a înmuiat și se îndepărtează cu ajutorul unui șpaclu îngust, stăruind să nu rămînă nici o urmă din stratul suprapus.

Dacă această repictare a fost îndepărtată din stratul suprapus, vom spăla cu emulsie slabă de săpun pentru copii și apă caldută, clătind bine la urmă cu apă caldută.

12. Dezvelirea frescelor de sub tencuieli pictate

Nu rareori, picturile vechi în frescă, înegrite de funingine și praf, din nepriceperea de a le curăța au fost acoperite de alt strat de mortar pictat în frescă ori în ulei. Altădată s-a procedat la fel, frescele de tradiție bizantină fiind socotite ca demodate, sub presiunea noutății Occidentului cu picturile în ulei.

Mai întotdeauna stratul mai vechi atrage privirea cu mai mult interes și pasiune, prezentînd o valoare artistică superioară ca stil și interpretare picturală. Pe lângă aceasta, el are un program iconografic diferit de pictură aparentă, dovedind cunoștințe mai bune ale artistului în această privință.

Pentru aceste motive și pentru ca picturile mai valoroase să fie scoase la lumină, s-a procedat la extragerea stratului al doilea. Acesta din urmă, după extragerea lui era consolidat și aplicat pe alt zid, ori restaurat și pregătit ca panouri de sine stătătoare, pentru a fi expuse la muzeu sau într-o expoziție.

Frescele se extrag și direct de pe zid, cînd suportul lor este compromis grav, iar picturile sînt amenințate să se prăbușească. De asemenea, frescele vor fi extrase direct de pe zid în cazurile cînd zidurile monumentului sînt șubrezite și urmează să fie consolidate cu legături în beton armat.

V. EXTRAGEREA FRESCELOR DE PE ALTE FRESCHE

13. La extragerea frescelor vom avea grijă să însemnăm cu cifre pe cartonajul de protecție, arătîndu-se locul de unde a fost extrasă fresca, pentru ca să se știe unde trebuiesc să fie încastrate după consolidarea lor și a zidurilor monumentului. După ce fresca a fost curățată de funingine și praf, s-au astupat crăpăturile și ciocăniturile, se vor săpa, pe cadrul benzilor despărțitoare ale tablourilor, șanțuri în frescă aparentă, late de 3—4 cm, făcînd această operație cu multă băgare de seamă ca să nu zgîriem primul strat de frescă. După aceea, pe suprafața ei aplicăm un strat de foiță de hîrtie, depășind marginile frescei cu 4—5 cm, lipind-o cu gălbenuș de ou. Vom avea grijă să nu se formeze bășici sub hîrtie, întinzînd-o cu o bucată de tifon de la mijlocul coalei de hîrtie spre margini.

După ce foița s-a uscat, aplicăm peste ea un strat de tifon, lipindu-l cu clei din făină de grîu; după uscarea lui vom lipi coli de hîrtie de ambalaj; mergînd așa înainte, vom aplica cîte trei rînduri de tifon și hîrtie de ambalaj, lăsîndu-le să se usuce bine. Această procedură de aplicare a stratului de protecție pe frescă se poate face odată pe mai multe fresce, dacă avem de extras o suprafață mai mare. După ce am lipit ultimul strat de hîrtie, vom îndoi marginile stratului de protecție perpendicular pe suprafața frescelor, lăsînd liber șanțul de pe marginile tablourilor. Stratul de protecție fiind bine uscat, vom așeza un șasiu din lemn de brad, exact pe mărimea frescei de extras, și prindem de el marginile îndoite ale cartonajului de protecție. Șasiul va fi ancorat pe

un scripete de susținere. Cu băgare de seamă vom introduce lama mai mică, flexibilă, în despărțitura dintre mortarul frescei aparente și suprafața primei fresce, făcând loc, jur împrejur panoului de extras, pentru a introduce după aceea lama mai mare. Cu mișcări tangențiale atente, vom desprinde fresca aparentă de cea dintâi și susținută de scripete și o vom coborî de pe schelă, pe spațiul liber rămas între perete și schelă. De obicei, detașarea frescei de pe altă frescă se realizează ușor, când aceasta a fost aplicată pe suprafața ciocănită a primei fresce, însă este oprită un timp, când a doua frescă a fost ancorată de cea dintâi cu cepuri de legătură cu zidul. În cazul acesta vom folosi lame de fierăstrău, tăind aceste cepuri. Fresca extrasă va fi așezată cu fața în jos pe o masă plană de lucru.

La extragerea frescelor de pe arcuri și bolți vom aplica câte cinci straturi de tifon și hirtie groasă.

14. Extragerea frescelor direct de pe un zid

Lucrările de pregătire pentru această operație vor fi aceleași ca la extragerea frescelor de pe alte fresce. Însă detașarea frescelor de pe zid este mult mai dificilă, întrucît în cazul acesta, trebuie să folosim, pentru tăierea mortarului din spatele frescei, o sîrmă dințată ori un fierăstrău îngust. Pentru aceasta, pe marginile tabloului se sapă șanțuri late de 3—4 cm., și tot atît de adînci, în care se fixează niște bare, de o parte și de alta a șanțurilor laterale și se introduce sub aceste bare, pe șanțul de jos, sîrma ori fierăstrăul, ale căror capete depășesc cu mult linia barelor. De o parte și de alta a tabloului, cite o persoană trage de fierăstrău apăsînd în sus. Lucrul avansează încet, trebuie să avem răbdare și la nevoie facem pauză. Această operație devine mai dificilă dacă zidul se compune din cărămizi și bolovani. Aceștia din urmă ajung uneori aproape de suprafața frescei și atunci trebuie să abandonăm fierăstrăul și să continuăm operația cu lame și cu multă băgare de seamă, ca prin alunecarea lamei pe suprafața bolovanului, să nu străpungem fresca. Ca să ușurăm această operație, vom introduce fierăstrăul pe șanțul de sus, și vom porni tăierea de sus în jos. În continuare, după terminarea acestei operații, vom așeza fresca cu fața în jos pe o masă dreaptă.

15. Extragerea frescelor de pe arcuri și bolți

Vom susține forma lor de pe zid cu o armătură de șipci bine încotmită și legată. La arcuri, în unele cazuri, se poate folosi fierăstrăul, însă mai mult lame dințate. La bolți nu putem folosi decît lame-fierăstrău.

16. Extragerea frescelor — după metoda «strappo»

În Italia, cum am arătat mai înainte, la începutul secolului nostru, s-a încercat extragerea numai a stratului de culoare după metoda «strappo» care s-a soldat cu rezultate dezastruoase. Cu aceleași rezul-

tate, acum vreo 10 ani, s-a încercat această metodă și la noi, de către restauratori improvizați, când au fost grav avariate și distruse frescele de la Cinciș, Tîrgoviște și Cozia.

După această metodă se detașează de pe mortarul de frescă numai stratul de pictură, lipindu-se pe suprafața tabloului cu un clei puternic, straturi de pînză, care, după uscarea, sînt trase cu putere dintr-o parte. Dacă stratul de culoare are o aderență slabă la mortarul de frescă, el se va desprinde ușor, rămînînd lipit de pînză. Spre părere de rău, așa ceva nu se întîmplă decît atunci cînd suportul este măcinat sau descompus din diferite cauze. De obicei, o parte însemnată din stratul de pictură rămîne pe zid. Pe de altă parte, stratul de culoare și cu pojghița protectoare a carbonatului de calciu fiind corpuri rigide, prin aplicarea metodei «strappo», ele vor fi străpunse de nenumărate crăpături degradînd fresca.

Deci prin metoda «strappo», pe de o parte nu e posibil să extragi în întregime stratul de culoare al frescei, păstrînd-o în starea în care ea se găsea pe zid, iar pe de altă parte, fresca extrasă va fi brăzdată de o mulțime de crăpături.

Pentru aceste motive importante și convingătoare, este de recomandat ca, în toate cazurile frescele să fie extrase după metoda «distacco», adică cu suportul de mortar. În cazul acesta, stratul de culoare va păstra integritatea lui, iar dacă o parte din suportul lui este degradat, acesta poate fi înlocuit cu mortarul nou de frescă. Afară de aceasta, suportul ei natural fiind îndepărtat, faptul acesta va face să dispară documentul original al mortarului pentru studierea lui.

Cineva poate să spună că mortarul de frescă, înainte de îndepărtarea lui, a fost cercetat și analizat de specialiști chimiști. O singură cercetare și analiză de laborator nu este suficientă pentru a da rezultate definitive, și nu poate în nici un caz înlocui documentul original. Frescele de la Pompei au fost cercetate și analizate în zece rînduri, începînd cu jumătatea secolului XVIII și pînă în 1948. Unii din cercetători susțineau că sînt executate în tempera, alții în encaustică, alții în frescă. Unii spuneau că zugrăveala și ornamentele sînt în frescă, iar figurile în tempera. Ultimele analize făcute de Selim Augusti, în 1947—1948, demonstrează că sînt făcute în tehnica cu var saponificat, executate pe mortar uscat. Iată deci după atîtea analize, cu mijloace științifice din cele mai avansate, ne îndoim dacă analizele din urmă pot fi socotite ca definitive.

Cu aceasta, toate motivele pledează pentru extragerea frescelor în toate cazurile cu suportul lor original.

VI. CONSOLIDAREA FRESCELOR EXTRASE

17. Fresca extrasă va fi așezată cu fața în jos (avînd pe fața ei stratul de protecție) pe o masă specială prevăzută cu găuri pentru accesul aerului la fața ei, care să ajute la uscarea stratului de consolidare.

Pentru încastrarea frescei la locul ei inițial, sau pe alt perete, vom subția spatele (mortarul) frescei la o grosime de 7 mm., încărcîndu-l

cu mortarul nou cu cazeină și cărămidă sau olane pisate, gros tot de 7 mm. În acest mortar vom îndesa plasa de sîrmă galvanizată spiralizată, cu ochiul de 3 cm și groasă de 1,5 mm, lăsînd 1/3 din adîncimea ei în afara mortarului. Bătătorim cu peria aspră mortarul, ca să consolidăm plasa mai bine. Lăsăm să se usuce bine.

*Consolidarea unei fresce (extrase de pe zid),
destinată să rămînă ca panou de sine stătător.*

O frescă extrasă de pe zid, ca să-și păstreze o stare bună de conservare în timp, are nevoie de condițiile în care ea a supraviețuit secole, și dacă e posibil, acestea să fie îmbunătățite.

Greutatea proprie a unei fresce pe zid, este susținută pe fiecare cm.p. a ei, de partea respectivă a zidului pe care este ancorată. Cînd însă, în anumite locuri, ea este desprinsă de zid, particulele din această zonă vor apăsă, fiecare în parte, una asupra alteia, și toate la un loc, asupra părții de jos a frescei. În această situație, cu timpul, fresca se va burduși sub presiunea greutății proprii și a molozului ce s-a format în spatele ei. Lăsată fără îngrijire, ea va cădea curînd. În cazul cînd o frescă extrasă de pe zid trebuie să rămînă ca un panou de sine stătător, în vederea prezentării la o expoziție, sau la un muzeu, atunci ca să-i asigurăm condițiile bune de conservare, o vom consolida, la spate, cu un mortar special de frescă, compus din var pastă și piatră ponce (de origine vulcanică) sau var pastă cu cazeină și nisip mărunt, în care vom îndesa plasa de sîrmă spiralizată galvanizată ori de aluminiu dur. Plasa de sîrmă spiralizată va întări considerabil mortarul de frescă și-i va asigura frescei poziția verticală dreaptă; greutatea fiecărui cm.p. a ei se va rezema pe pătrățelul respectiv al plasei de sîrmă, care îi va asigura condițiile de conservare chiar mai bune decît zidul.

Operația de consolidare se va face în felul următor: fresca va fi așezată, cu fața în jos, pe o masă plană, și vom proceda la nivelarea și subțierea suportului ei (dacă e nevoie), pînă la 4—5 mm grosime, păstrînd suprafața zgrunțuroasă. Operația de subțiere a frescei are ca scop micșorarea greutății totale a frescei, cînd i se va adăuga la spate stratul de consolidare cu plasă de sîrmă spiralizată. Vom umezi bine spatele frescei, vom așterne pe el un strat de mortar, gros de 1/2 cm., și vom îngroșa acest strat încă cu 1 cm., bătătorind mereu cu peria de parchet, pentru ca mortarul să cuprindă și să acopere cît mai bine această plasă și să fie mai îndesat. Marginile frescei vor fi consolidate cu fuiorul de cînepă, aplicat de-a lungul marginilor ei bine sclivisite. După ce mortarul s-a întărit, îl vom sclivisi cu un tăvălug, îndesînd bine.

Frescele destinate pentru a fi expuse în muzeu ori în expozițiile de artă, au un mare avantaj la deplasarea lor dacă sînt ușoare. Pentru acest scop, cum am arătat înainte, pentru prima dată în Italia, acum mai bine de 70 ani, s-a încercat să se extragă de pe fresce numai stratul de culoare după metoda «strappo», fără suportul lor de mortar, însă cu rezultate dezastruoase.

În ajutorul nostru, știința de azi ne dă un material nou descoperit — «spuma de poliuretan expandat rigid». Acest material lichid, venind în contact cu aerul, se întărește repede și devine rigid, iar masa lui rămîne poroasă ca un burete și foarte ușoară.

Vom încerca să-l folosim în consolidarea la spate a frescelor destinate pentru a fi expuse ca panouri de sine stătătoare, ori la consolidarea în genere a frescelor, care urmează a fi aplicate la locurile lor pe zid.

Desigur aceste experiențe le vom face în atelier, pe frescele făcute de pictori.

Se pune întrebarea, dacă această spumă va adera la mortarul de frescă ori nu ?

VII. ÎNCASTRAREA FRESCELOR

18. Dacă frescele urmează să fie aplicate din nou la locurile lor dintr-un monument de artă, de unde ele au fost extrase în vederea consolidării zidurilor, vom face numerotarea și însemnarea pe cartonajul aplicat pe fața frescelor, pentru ca ele să revină la locurile lor vechi pe zid. Pentru aceasta, vom pregăti zidul, nivelîndu-l dacă e nevoie și umezind în mai multe rînduri și la intervale de timp, pentru ca mortarul ce urmează să fie aplicat pe el, să se mențină destul de moale un timp necesar. Pe zidul astfel umezit, vom așterne un strat de mortar gros de 1,5 cm, cu nisip mare (3—4 mm bobul) și cărămidă sau olane pisate, și îndeșăm în el fresca consolidată (susținută de scripeți), și prevăzută la spate cu proeminențele plasei de sîrmă spiralizată. Așezăm pe mărimea frescei o planșă, prevăzută cu un strat gros de pîslă și o presăm cu șuruburi de lemn rezemați pe schelă. După două zile desfacem planșa de presare și procedăm la îndepărtarea cartonajului, înmuindu-l cu apă caldută. După îndepărtarea cartonajului, fresca va fi bine spălată cu apă caldută, îndepărtîndu-i-se resturile de gălbenuș de ou, cu care a fost lipită foița pe suprafața frescei. Completăm șanțurile între fresce rămase după ce ele au fost din nou aplicate pe zid, completăm cu culoarea locală, și, după uscarea acestor completări, vernisăm frescele cu o soluție slabă de terebentină, ceară de albine și puțin ulei de in.

19. Încastrarea frescelor pe arcuri și pe bolți. Este o operație mult mai dificilă și complicată ca încastrarea unei fresce pe un perete vertical. Mai întii se pregătește și se nivelează suprafața bolții și se întinde pe ea un strat de mortar de frescă cu nisip mare și cărămidă sau olane pisate. Mortarul va fi ceva mai moale decît pentru pictură, ca să se întărească mai încet și astfel să permită o ancorare mai bună a proeminențelor plasei de sîrmă spiralizată din spatele frescei. Imediat, după ce fresca a fost așezată la locul ei de pe boltă sau arc, îndeșăm proeminențele din spatele frescei în mortarul de pe zid,

mai întâi cu puterea mâinilor și cu ajutorul scheletului de șipci, care susțin forma arcuită sau boltită a frescei și procedăm la desfacerea, sector cu sector, a scheletului de șipci, aplicând totodată pîsla, bucăți de placaj mai gros și unul după altul, șuruburi de presare. Se lucrează repede, ținînd seama că se întărește mortarul.

Pentru boltă se vor așeza bucăți de placaj de formă triunghiulară, cu vîrfurile în centrul bolții, ca să fie astfel acoperită toată bolta. Se lasă două-trei zile să se întărească mortarul și se desfac șuruburile, placajul și pîsla de pe frescă, iar după aceea și cartonajul de protecție a frescei. Suprafața frescei se spală cu apă caldă, se șterge cu un tifon curat și după ce este bine uscată, se vernisează cu soluție slabă de terebentină, ceară de albine și ulei de in fiert de bună calitate.

VIII. INTREGIREA FRESCELOR SFĂRÎMATE

20. Operație delicată care poate fi făcută prin două procedee. Primul cere să așezăm fragmentele de frescă cu fața în sus, pe o masă plană (dacă fresca a căzut de pe un zid drept), și să fixăm aceste fragmente pe un mortar special de frescă cu cazeină. Dacă la origine suprafața ei a fost ondulată, vom confecționa, după forma bolții, un suport de lemn pe care vom îndesa în mortarul așternut pe acest suport fragmentele frescei sfărîmate. Procedeele al doilea, cere să potrivim aceste fragmente cu fața în jos, pe un geam gros de cristal (1 cm grosime), special amenajat pentru aceasta, înclinat, și așezat pe un suport. Acesta, în forma unei mese înclinate, va avea o oglindă dedesubt în care se va reflecta imaginea frescei în procesul ei de asamblare.

Primul procedeu pare să fie mai simplu, fragmentele putînd fi așezate și să fie vizibile în poziția lor firească. Inconvenientul constă în nesiguranta de a potrivit suprafața lor pe același plan, întrucît suportul lor, la un fragment va fi mai subțire, iar la altul mai gros, încît fiecare fragment va trebui să fie îndesat în mortar mai mult sau mai puțin, fără să avem siguranța că acestea se găsesc în plan.

În procedeele al doilea fragmentele de frescă fiind așezate cu fața în jos pe un geam de cristal, nivelul feței frescei, în mod automat își va păstra suprafața plană, dacă și pe zid a avut-o la fel. Consolidarea acestor fragmente se face prin spate, fixîndu-se pe plasa de sîrmă spiralizată. După uscarea mortarului, transportăm fresca pe o masă, pe care în prealabil am întins o foaie de pîslă. Continuăm consolidarea frescei înecînd complet plasa de sîrmă spiralizată cu mortarul special de frescă hătătorit. După ce mortarul s-a uscat bine, întoarcem fresca cu fața în sus și o așezăm pe o masă de lucru, procedînd la completarea crăpăturilor din fața frescei, care au rămas neastupate. Ultima operație va fi completarea (întregirea) cu ton local a acestor crăpături, realizînd astfel și partea estetică a acestei întregiri a frescei.

În cazul cînd frescele urmează să fie aplicate la locul vechi pe zid, vom lăsa proeminențele plasei de sîrmă spiralizată să iasă în afară cu o treime din adîncimea ei, pentru ancorare pe mortarul de pe zid. În cazul contrar, se face finisarea ei ca pentru un panou de sine stătător.

IX. RECONSTITUIREA ȘI ÎNTREGIREA PICTURILOR ÎN FRESCĂ — MONUMENTE ISTORICE DE ARTĂ

21. Problema aceasta, atât de controversată, discutată cu multă aprindere și convingeri contradictorii, a dat naștere la diferite principii, ce s-au îndepărtat de realitatea lucrărilor și de cerințele bunei conservări și esteticii monumentului. Nu demult, la Tismana, s-au impus următoarele principii :

1. Completarea la un nivel de 2—3 cm, *mai jos*, față de fresca veche, cu mortarul nou a suprafeței dezgolite.
2. Conturarea cu roșu a înconjurului zonelor cu frescele restaurate, transformînd astfel suprafața picturilor într-un fel de hartă geografică.

Aceste două operațiuni au fost abandonate curînd, dovedindu-se în practică de a nu avea nici o rațiune. Următoarele două operațiuni, pînă în prezent nu sînt încă lămurite în mintea anumitor persoane la posturi de răspundere :

3. Vernisarea frescelor cu scopul de a consolida stratul de culoare și a-l proteja contra tuturor inamicilor.
4. Completarea cu ton local a frescelor, strict unde culoarea a căzut, ori reconstituirea și întregirea lor după urma rămasă de contur și culoare, păstrînd nealterate caracterul și coloritul picturii originale.

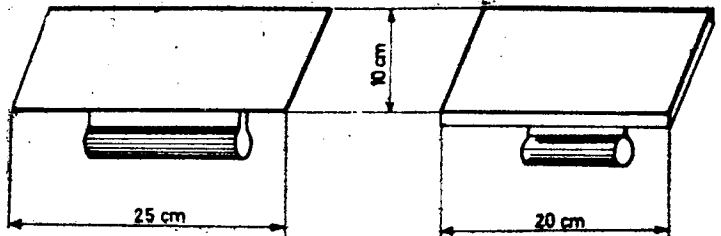
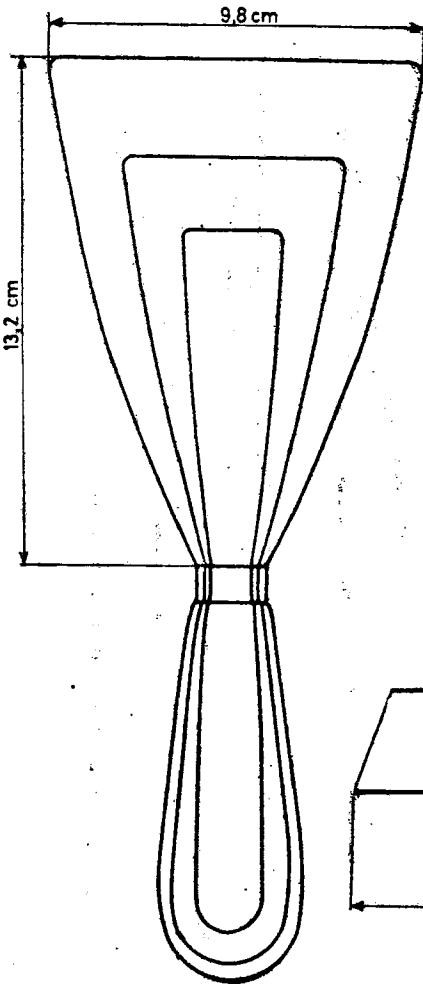
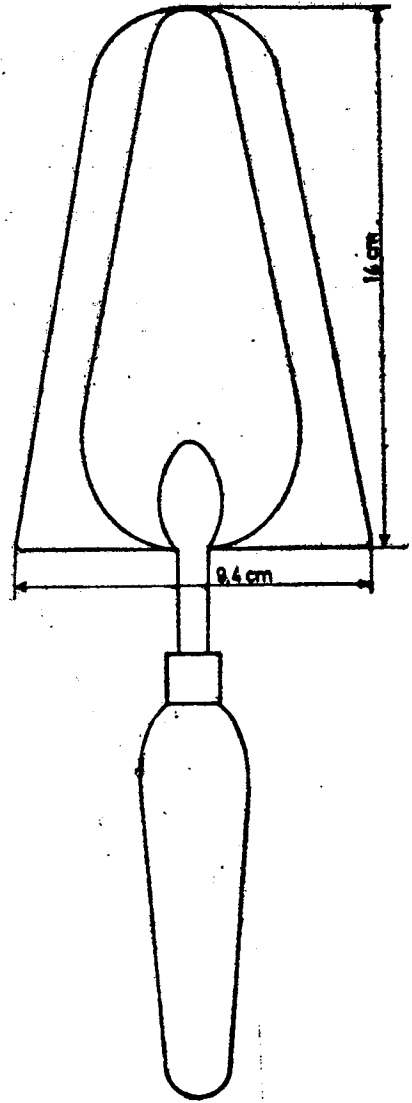
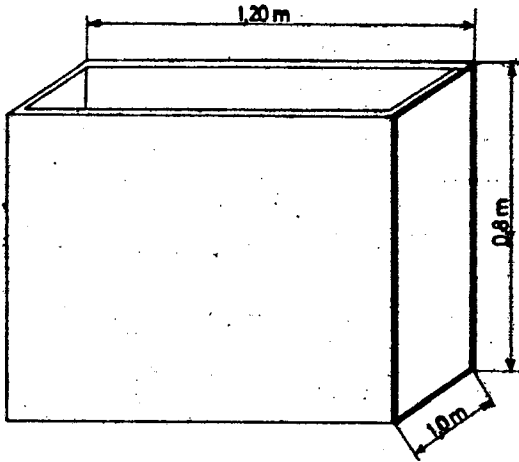
Dacă timpul scurs a supus-o la diferite degradări, ori ea a suferit în urma unei intervenții nepricepute de restaurare, sau fresca a suferit din cauza unei tehnici nereușite, nu însemnează că aceste picturi trebuie lăsate «așa cum s-au găsit», cum susțin unii. O mulțime de factori de distrugere acționează în mod continuu asupra lor, amenințîndu-le cu dispariția definitivă. Acest proces lent și continuu este greu de observat ; numai un ochi care urmărește de aproape acest fenomen, îl poate sesiza.

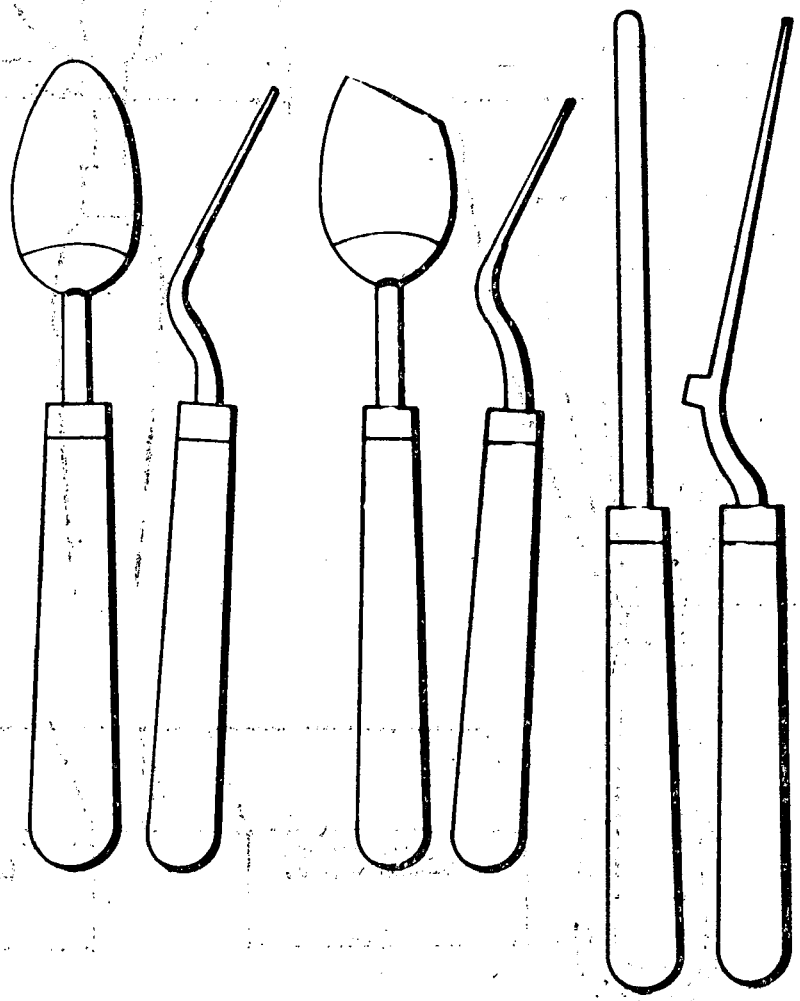
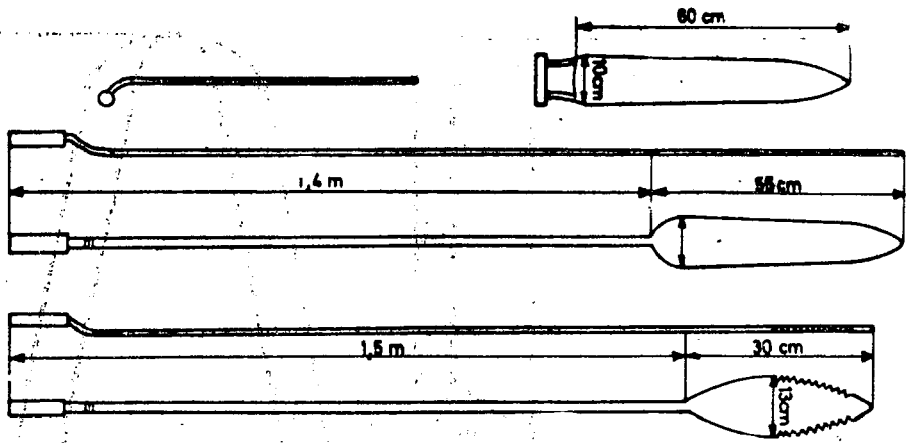
Cercetările stării de conservare a picturilor compromise, ne-au pus în fața unei grave realități. Dacă nu se vor lua măsuri de îndreptare pe plan larg, ținînd seama de recomandările restauratorilor din țară, ele vor fi sortite dispariției. În sprijinul acestei tragice realități vom aminti de lucrările de restaurare sau repictare completă a anumitor personaje din celebra frescă a lui Michelangelo, de la capela Sixtină a Vaticanului.

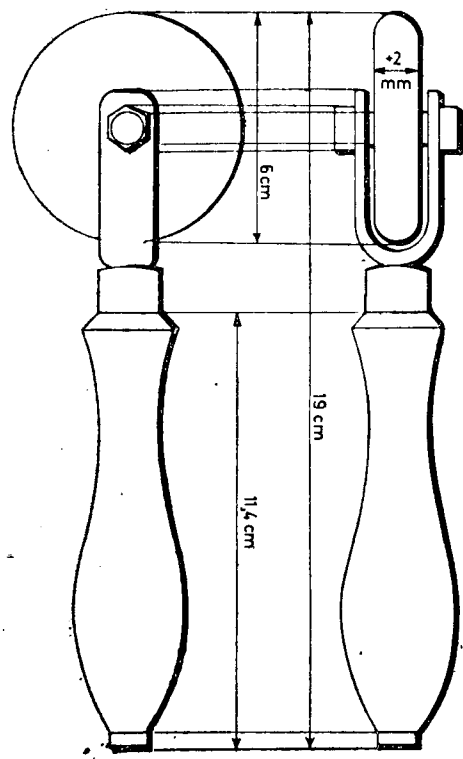
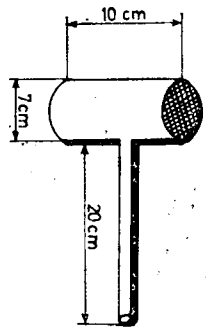
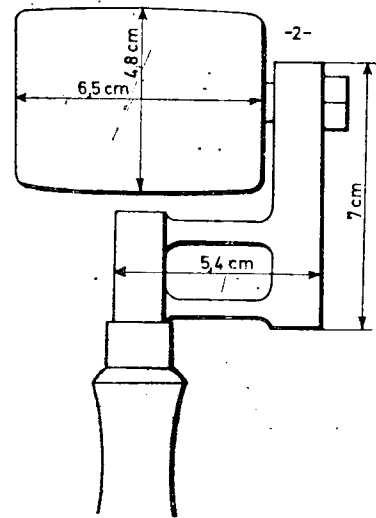
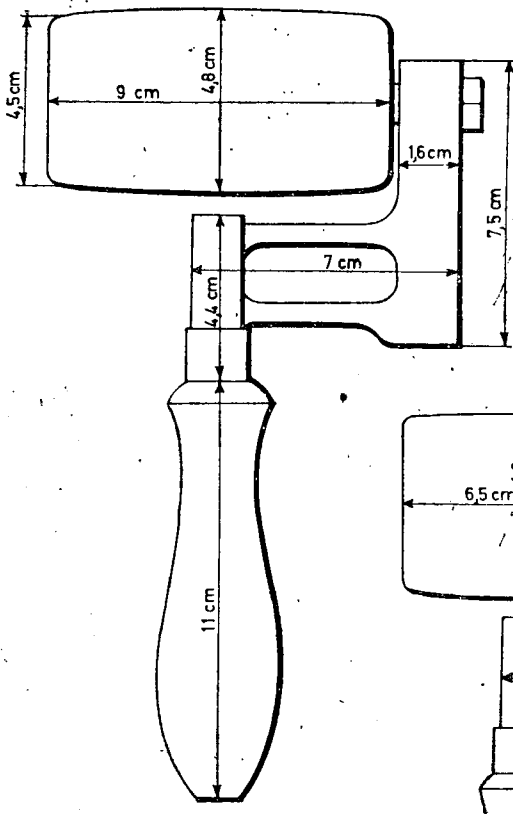
Așa cum descrie Charles de Tolnay și R. Salvini²⁹, în lucrarea «La Capella Sixtina în Vaticano», Milano 1967, Domenico Carnevali face cea dintîi restaurare în 1566—1572, cînd a retușat «Sacrificul lui Noe» și a refăcut mîna stîngă a lui Dumnezeu-Tatăl, despărțînd apele de uscat. Din 1903—1905 și din 1935—1938, fresca a fost spălată și fixată. Biagetti, descriînd starea de conservare a frescei lui Michelangelo «Judecata de apoi», arată că Sf. Biagio și Sf. Caterina au fost repictate în întregime, iar la alte personaje, Daniele de Volterra a adăugat draperii.

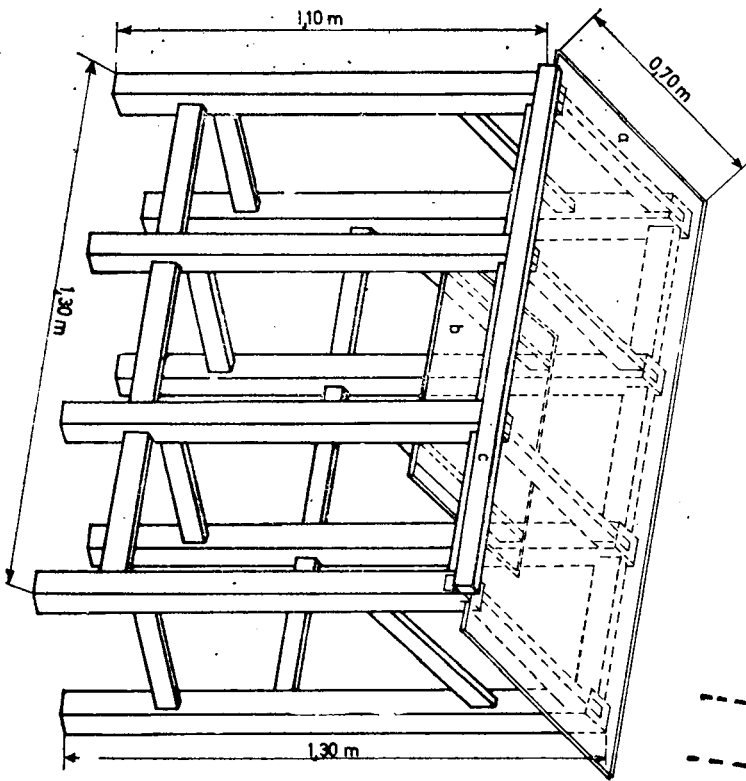
29. Vezi Charles de Tolnay și R. Salvini, «La Capella Sixtina în Vaticano», Milano, 1967.

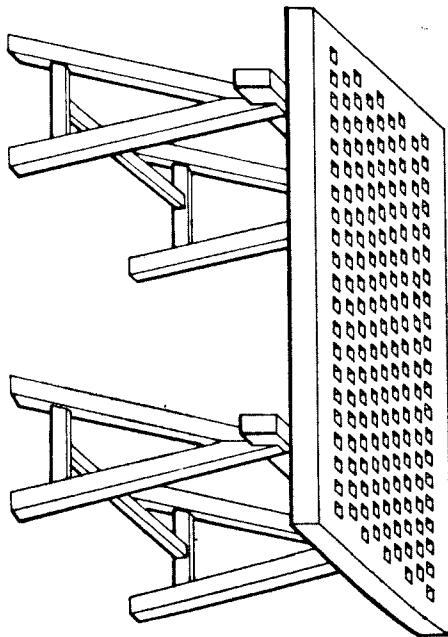
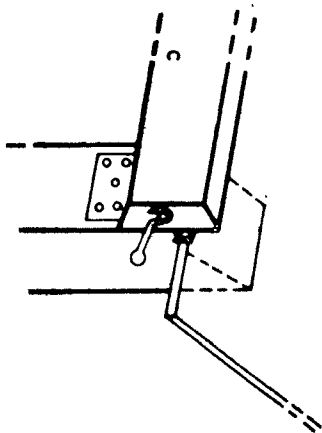
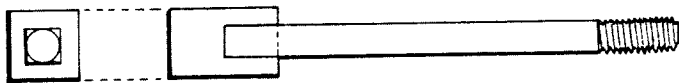
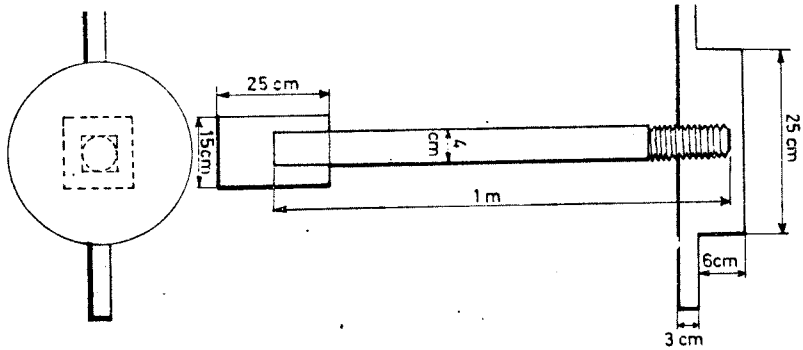
**ATELIERUL
DE
RESTAURARE**

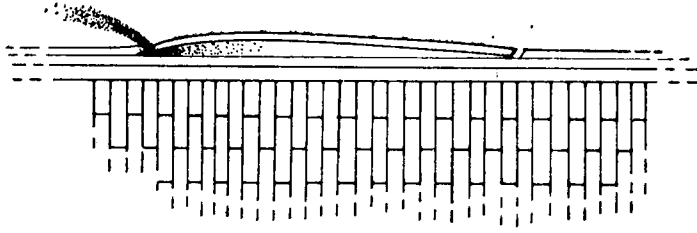

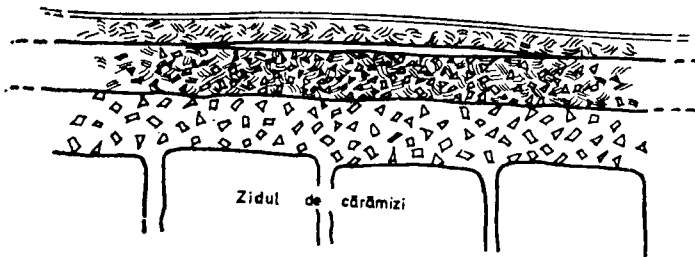
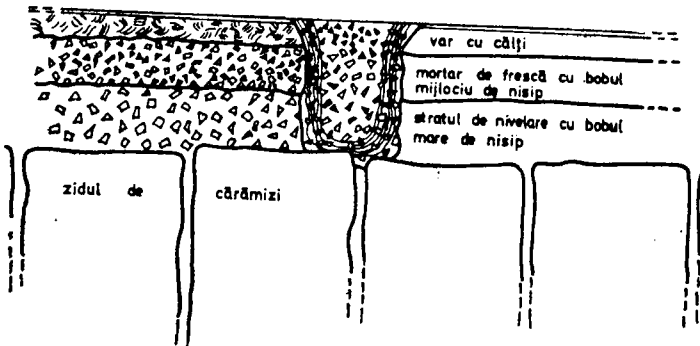
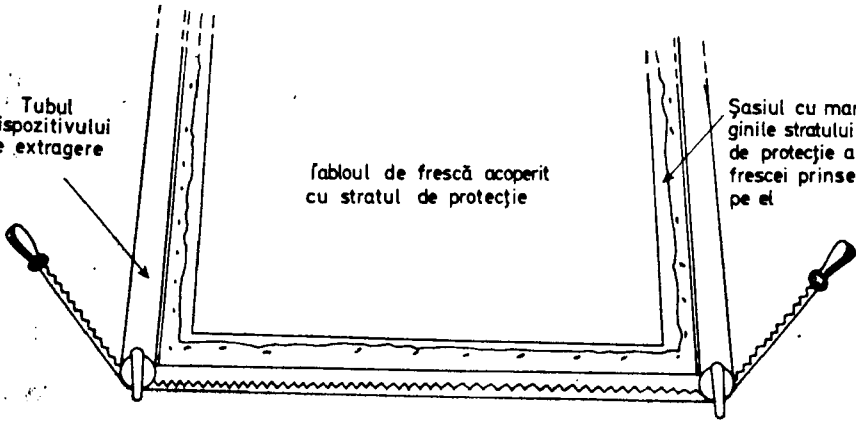

Tubul
dispozitivului
de extragere

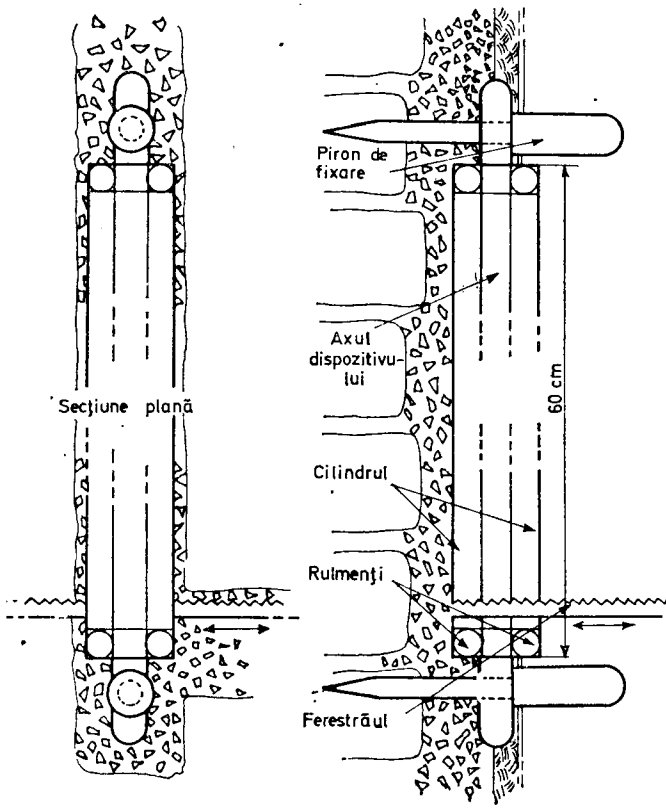
fabloul de frescă acoperit
cu stratul de protecție

Șasiul cu mar-
ginile stratului
de protecție a
frescei prinse
pe el

Secțiune plană

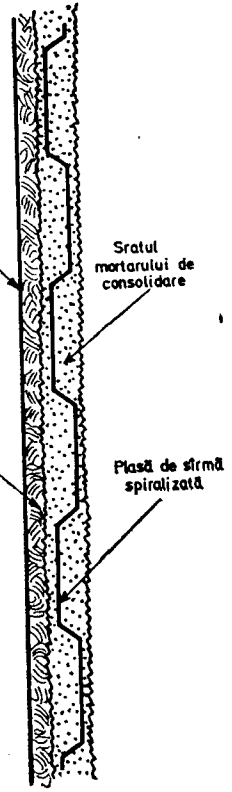

Stratul de culoare

Suportul original al frescei

Stratul mortarului de consolidare

Plasă de sîrmă spiralizată

Stratul de culoare

Suportul original al frescei

Stratul mortarului de consolidare

Plasă din sîrmă spiralizată de aluminiu dur

Profilul unei consoli-

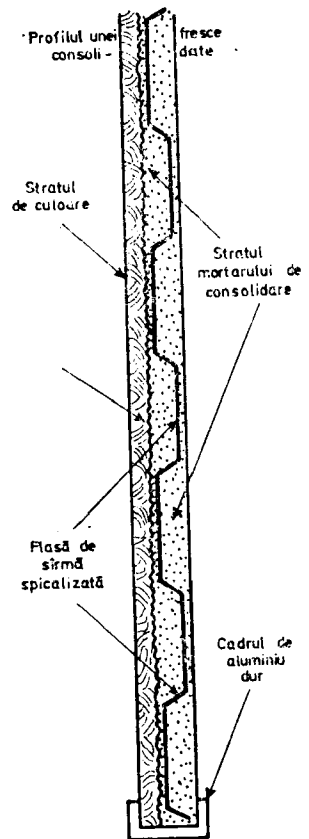
fresce date

Stratul de culoare

Stratul mortarului de consolidare

Plasă de sîrmă spicalizată

Cadrul de aluminiu dur

Azi, opere celebre ale măștrilor italieni, se reconstituiesc și se întregesc cu conștiința clară că, dacă nu se va proceda așa; va veni timpul când ele vor dispărea definitiv.

Cazul recent (1972) al reconstituirii și absolutei întregiri a operei lui Michelangelo «Pietà», lovită cu brutalitate de un dement, care a zdrobit în o mulțime de bucăți fața și una din mîinile Maicii Domnului, rămîne ca o hotărîtoare și neîndoielnică convingere că operele de artă compromise trebuiesc reconstituite și întregite, dacă acest lucru e posibil, pentru ca ele să nu dispară în timp.

Afirmăm toate acestea nu pentru că milităm în apărarea principiilor, ci pentru că arătăm că restauratorii din țară au ajuns la această convingere prin constatările personale, făcute asupra stării de conservare a acestor picturi, și din cercetarea cauzelor degradării lor. Nu au fost excluse greșeli. Însă trei generații de restauratori din țară (în răstimp de peste 70 ani), nu au produs nici o distrugere a operelor de artă, așa cum s-a întîmplat secolul trecut cu specialiști străini invitați în țară; cum s-a întîmplat (în ultimii 20 de ani) cu distrugerea și degradarea a cinci monumente importante (Cinciș, Tîrgoviște, Bordești și Sf. Nicolae din Scheii Brașovului, și paraclisul din Turnul lui Ștefan cel Mare de la Mînăstirea Bistrița-Neamț), produse de persoane improvizate la posturi de mari răspunderi, și aceasta din cauza desconsiderării recomandărilor restauratorilor din țară. Nu trebuie să privim cum aceste operațiuni se fac în alte țări, ca să imităm aplicarea lor asupra picturilor noastre. Desigur, e bine să cunoaștem procedeele de lucru străine, ca să vedem dacă putem folosi din ele ceva și la picturile noastre. Noi însă, vom ține seama de cele transmise nouă de predecesorii noștri, adăugînd la acestea și experiența noastră.

Socotim procedeul acesta drept cel mai sănătos și potrivit picturilor noastre vechi, monumente de artă, și aceasta pentru că picturile noastre diferă prin tehnica și procedeul de lucru față de cele din alte țări, la care se adaugă și condițiile climaterice diferite.

Întregirea picturilor în frescă prin hașurarea suprafețelor cu culoare pierdută, este recomandată de Institutul central de restaurare de la Roma. Procedeul acesta nu este generalizat, iar în anumite cazuri, cum s-a rezolvat recent la Asissi (și în altă parte din Italia), operele lui Giotto și Cimabue au fost supuse unor completări desăvîrșite, prin modelare picturală apropiată originalului.

Sîntem în asentiment cu acest procedeu de a întregi picturile grav avariate, dacă ele au păstrat urme precise de contur și culoare ori dacă acestea lipsesc, însă există documente grafice ori fotografii. Astfel, reconstituind și întregind opera autorului, o vom readuce la viață, iar restauratorul mergînd pe urmele autorului, va studia tehnica modelării originale a culorii și a stilului picturilor, îmbogățînd cunoștințele lui în această materie. În cazul acesta restauratorul își va păstra calitatea de pictor și va lucra cu mai mult interes și dragoste, pe cînd completările prin hașurare îl fac să lucreze în mod automat, închis în marginile unei rețete de șablon plictisitoare, în imopisibilitatea de a progresa și a des-

coperi un procedeu mai bun de întregire a picturilor. În cazul acesta restauratorul nu participă și nu se ridică la calitatea creației autorului și nu are posibilitate să-l studieze și să-l înțeleagă. Numai prin practica lucrărilor pot fi deschise drumuri în mersul înainte, și nu prin născocirea principiilor la masa de birou.

Procedeu de a completa cu acuarela suprafețele dezgolite de culoare pentru că în viitor aceasta să fie ușor de îndepărtat la o eventuală schimbare a principiilor de restaurare, nu corespunde cu problemele de conservare a acestor picturi.

Orice intervenție de restaurare a vechilor picturi le supune unui anume efort, le slăbește rezistența, iar un anume procent din integritatea lor (de ce să nu spunem deschis) cedează și se pierde. Dacă la fiecare schimbare a principiilor le vom supune acestui efort, va veni momentul când ele vor dispărea definitiv. Pe lângă aceasta, la bisericile date cultului (care sînt mai numeroase), abureala din timpul slujbelor iarna va spăla ușor completările cu acuarelă, dezgolind pierderile de culoare ale frescelor.

Pentru motivele arătate mai sus, vom cerceta și studia în toate privințele problema conservării picturilor degradate, și le vom reconstitui și întregi cu materiale trainice, rezistente la intemperii și la ațîția inamici ai frescelor, care materiale, la nevoie, ar putea fi îndepărtate.

Un caz neobișnuit de grav l-am întâmpinat la restaurarea frescelor în cafasalul bisericii «Adormirea Maicii Domnului» din Sadu. Un strat fin de gudron pietrificat s-a fixat pe suprafața picturilor, care nu a cedat la încercările de a fi îndepărtat, cu toate că s-au folosit toate mijloacele posibile, chiar și încălzire puternică. Această perdea neagră se întindea pînă la 90% pe suprafața frescelor, încît cu greu puteai să întrevezi conturul desenului și mici pete de culoare.

Temele iconografice și realizarea artistică originală cereau să fie scoase din negreala ce le învăluia, și astfel să fie salvate de la dispariția lor definitivă. În consecință, am pornit la reconstituirea și întregirea acestor picturi după urme de desen și culoare, păstrînd cu strictețe caracterul picturii originale.

Cu gîndul la neîntrecută rezistență a picturii în encaustica, care respinge umiditatea și credem că este ferită de atacul aerului poluat și al microbilor, am folosit ceara de albine la restaurarea frescelor — monumente de artă, ca să le asigurăm o mai bună conservare în timp. Folosită ca verniul, ori liantul de culoare la restaurarea frescelor, ceara îi va feri de umezeală, aerul poluat și o mulțime de microbi care descompun și macină, atît stratul de culoare cît și suportul lui.

Exemplul convingător în această privință reprezintă castelul Huniazilor din Hunedoara. Aici, fumul coșurilor de la uzine, conținînd bioxid de carbon și acid sulfuric, în mod lent și sigur descompun și macină atît frescele ce se găsesc acolo, cît și zidurile de piatră ale castelului. E de ajuns să zgîrii cu degetul, fără mare efort, și ele curg jos.

Cred că și aici vernisarea cu ceară a zidurilor și frescelor le-ar proteja contra atmosferei poluate.

X. CONSOLIDAREA STRATULUI DE CULOARE PRIN VERNISARE

22. După ce frescele au fost consolidate și lipsurile din pictură au fost completate cu ton local, strict numai acolo unde ea a căzut, ori în cazuri de pierderi mai grave, au fost reconstituite și întregite, după urme precise de contur și culoare, mai rămîne o problemă de cea mai mare importanță pentru viața acestor picturi: consolidarea stratului de culoare.

Această operație este tot așa de importantă ca și consolidarea suportului lor. Acești doi factori, — mortarul de frescă și stratul de culoare —, se găsesc în dependență directă unul de altul. Fresca trăiește atîta vreme cît trăiește suportul ei, însă trebuie să recunoaștem că stratul de culoare este acela care reprezintă valoarea frescei, iar mortarul de frescă pierde importanța lui dacă pictura de pe el a dispărut. Pentru consolidarea stratului de culoare nu există alt mijloc decît vernisarea lui. Restauratorii cehi de la atelierul «R» din Prága, au prezentat delegației D.M.I. (1957), fără rezerve, procedeul larg utilizat în Cehoslovacia pentru conservarea picturilor exterioare de la biserici. Astfel, picturile compromise se stropesc sau chiar se spoiesc (cu bidineaua), cu o soluție de apă de var obținută astfel:

- se stinge var cu apă, pînă la saturarea soluției;
- se lasă varul să decanteze.

Soluția astfel limpezită a fost utilizată la conservarea picturilor. Stropitul se recomandă de 4—5 ori, dar nu mai mult, întrucît un număr mai mare de stropituri dă naștere la pete, altelei pictura capătă luciul. Procedeul a fost utilizat și la conservarea zidăriilor de piatră sfărîmicioasă.

De cînd cehii au practicat acest procedeu de consolidare a picturilor în frescă, s-au scurs mai bine de 20 de ani, însă nu se cunosc rezultatele lui.

În 1971 ne-au vizitat restauratori străini, care au recomandat o soluție modernă «Paraloid», care însă nu păstrează efectul ei decît pentru 4 ani, și nu se știe ce efecte poate avea mai tîrziu asupra conservării picturilor. Azi D.M.I. a adoptat pentru conservarea stratului de culoare a frescelor o soluție preparată pe bază de cazeină, prezentată de Gheorghe Ciobanu, restaurator, și a pus-o în practică la picturile în frescă de la monumentele noastre istorice de artă. Această din urmă soluție nu are vechimea necesară a experienței.

Atît procedeul ceh cît și cel al lui Gh. Ciobanu, elaborate pe bază de var cu cazeină, reprezintă materiale care după un timp, ca și tencuielile de frescă, vor ceda intemperiilor și deci nu reprezintă un material rezistent la o mulțime de inamici ai picturilor murale, arătați mai sus. Tehnica avansată de azi și descoperirile diferitelor soluții pentru consolidarea stratului de culoare a frescelor, pot fi bune și inofensive pentru conservarea lui, însă dacă nu există pentru aceasta confirmarea timpului scurs de 20—30 ani, noi nu putem accepta experimentarea lor direct pe monumentele istorice de artă. Astfel de experiențe trebuie să aibă loc numai în atelierul de restaurare și pe frescele făcute de restauratori, ori pe picturi din biserici de la 1900' înoace.

Din materialele folosite în diferite tehnici de pictură (afară de mozaic), ceara de albine pură le-a asigurat cea mai lungă viață.

Ca dovezi categorice stau mărturie picturi în encaustica pe piatră, vechi de 5000 ani, din Egipt, care s-au păstrat pînă azi; de asemenea, faimoasele portrete de pe mormintele din oaza de la Faium (Egipt), secolul I î.d.Hr. și pînă în secolul IV d.Hr., care au păstrat în mod uimitor strălucirea culorilor.

Ceara pură de albine rămîne cel mai trainic material în lupta contra inamicilor picturilor murale. Soluția ei slabă, pătrunzînd în mortarul de frescă, leagă bine pigmentul cu mortarul și în același timp îl protejează contra tuturor factorilor de descompunere. Cineva a opinat că ceara astupă porii frescei și astfel zidul nu poate respira. Problema respirației zidurilor e o chestiune care apare cu un mare semn de întrebare. Oare pentru o bună conservare a tencuielilor pictate, zidurile trebuie neapărat să respire? Afară de tehnica frescei, picturile murale s-au făcut în tehnica tempera și ulei. Liantul culorilor în aceste tehnici este ulei de în fiert și ou. Aceste materiale legate cu pigment și suportul lor de grund în ulei, astupă bine porii zidurilor și nu-i lasă să respire.

În comuna Fundenii Doamnei (2 km de București) tabloul cu ctitorii este pictat în tehnica de *tempera cu ou grasă*.

Au trecut mai bine de 250 de ani și această pictură s-a păstrat nealterată pînă în zilele noastre, cu toate că porii zidurilor au fost astupați, și în același timp frescele au suferit degradări importante. De asemenea, frescele de pe calota altarului sînt învăluite cu o crustă a mușgaiului cristalizat, care dacă este umezită, devine transparentă, lăsînd să se întrevadă prin ea imaginea picturii.

Respirația zidurilor nu a putut să salveze frescele de această degradare.

Fără să vrem, gîndul ne duce la frescele de la Pompei, care prin soliditatea tencuielilor s-au păstrat pînă în zilele noastre. Prin compoziția și procedeul de preparare a mortarelor, ele sînt impermeabile, conținînd cleiuri animale, piatră de origine vulcanică, spumă de mare, săpun și ceară, atît în mortar cît și în liantul pentru amestecul culorilor. După terminarea picturilor, suprafața lor se netezea bine și se lustruia. Iată deci, ziduri vechi de 2000 ani care nu respiră și totuși au păstrat picturile în stare bună pînă în zilele noastre.

Chiar dacă vernisarea cu ceară astupă într-o măsură porii tencuielilor de frescă, aceasta nu va aduce nici un prejudiciu conservării lor în timp. Dacă într-un răstimp de 5000 de ani diferiți tehnicieni nu au găsit pînă în prezent un material mai bun decît ceara, nu cred că cineva să-l găsească azi, și la ce bun? Doar de dragul noului?

Păreră noastră este că e mai bine să folosim deocamdată ceara, ale cărei calități excepționale sînt cunoscute. Din practica lucrărilor au constatat că la picturile în tehnică de ulei, cu toate că zidurile nu respiră fiindcă porii lor sînt astupați cu grundul și stratul picturii în ulei, suportul lor se păstrează mai bine ca la frescă. La aceasta din urmă se produc frecvente burdușeli de tencuială și desprinderi de zid, ceea ce la tehnica de ulei se întîmplă mult mai rar.

Prezentarea exemplelor de mai sus, demonstrează clar că conservarea picturilor murale nu este legată de respirația zidurilor și atunci e cazul să se renunțe la folosirea acuarelei în restaurarea frescelor, fiindcă repetata îndepărtare a ei la fiecare schimbare a principiilor de restaurare, va duce la sigură dispariție. În loc de acuarelă noi recomandăm drept liantul de culoare și ca verniul pentru consolidarea stratului de culoare, ceara pură de albine. Ceara este un material controlat de mii de ani în encaustică. Folosită în anumite proporții, ea va asigura frescelor o viață lungă, ferindu-le de acțiunea distrugătoare a igrasiei și a multor alți inamici, păstrînd în același timp aspectul lor mat.

Se spune că funinginea și praful aderă mai ușor la ceară și astfel întunecă mai repede picturile. Mai toate monumentele istorice și de artă sînt înecate în funingine și praf, cu toate că nu au fost restaurate ori vernisate cu ceară; la o eventuală curățire nu vor lăsa *falsa patină a vremii*. Aceasta nu este altceva decît rezultatul unei incomplete și nepricepute curățiri a frescelor.

Mai este o problemă care trebuie lămurită: E vorba de luminarea frescelor acoperite cu straturi de funingine și praf.

Cum și cu ce materiale trebuie făcută această operație, ca să ajungem la rezultate bune? Din practica lucrărilor am ajuns la convingerea că cel mai potrivit material pentru curățirea frescelor de praf și funingine este emulsia slabă de săpun, de preferință cel pentru copii. Mai întîi îndepărtăm grosul funinginei, în nici un caz nu trebuie scuturat, întrucît fiind inhalat, produce intoxicații. Pentru îndepărtarea grosului funinginei vom folosi aluat din făină de grîu cu puțin mălai, pe care îl vom rostogoli pe suprafața picturilor și după aceea cu un burete moale, în mișcări tangențiale la suprafața picturilor, se întinde emulsia de săpun. Se lasă un timp oarecare și se spală cu apă caldă. Emulsia de săpun pătrunzînd în porii frescei, la spălare cu apă caldă, va antrena cu ea negreala din pori. La nevoie operația se va repeta și la urmă, suprafața curățată se va clăti cu apă caldă.

În felul acesta nu se formează din cauza aluatului ciuperca pe suprafața frescelor, cum se crede, și nici pigmentul de frescă nu se alterează din cauza săpunului, oricîtă sodă caustică ar avea. Lucru categoric controlat în atelierul nostru. Am turnat peste mai multe culori de frescă sodă caustică concentrată, de consistența smîntînii. După cîteva luni am scobit carapacea de sodă caustică care s-a format deasupra pigmentilor ca un șloi subțire de gheață, dedesubtul căruia au apărut culorile în toată strălucirea lor³⁰.

---

30. Au trecut de atunci 7 ani și pigmentii de culoare nu și-au schimbat strălucirea lor.

• R E C E N Z I I •

† THEOCTIST, Mitropolitul Moldovei și Sucevei, *Pe treptele slujirii creștine*, partea I-a, 410 pagini, partea a II-a 414 pagini (Editura Mitropoliei Moldovei și Sucevei, 1980).

Prezentăm aici un ciclu întins de predici și cuvântări ocazionale, cuprins în două volume, ale Înalt Prea Sfințitului Mitropolit Theoctist, a cărui activitate arhierască se întinde pe mai mult de treizeci de ani de-a lungul tuturor provinciilor românești. În prima predică cu care se deschide această colecție, intitulată «Vrednicia noastră este de la Dumnezeu», rostită în ziua de 5 martie 1950, Înalt Prea Sfinția Sa spunea, îndată după hirotonie: «Datoria de a propovădui a fost cea dintâi sarcină pe care Mîntuitorul a dat-o Apostolilor, după ce El i-a ales (Luca 9, 1—2). Iar gîndul arhierelui nu se poate făli că aduce o învățătură personală, ci să se ostenească a predica numai Evanghelia și lucrările ce decurg din această învățătură sfîntă». Este ceea ce confirmă cele două volume de o frumusețe deosebită ca fond și formă, rod al strădaniilor ca vicar patriarhal, episcop al Aradului, mitropolit al Olteniei, și în sfîrșit, al Moldovei.

Pentru seriozitatea și destoinicia de care a dat dovadă încă de pe băncile școlii — și în acest context să mi se îngăduie să amintesc aici pe studentul monah, care n-a lipsit nici o oră de la cursurile Facultății de teologie din vechea Universitate, timp de patru ani, unde, alături de ceilalți colegi călugări, ocupa totdeauna primul loc în primul rînd, într-o ținută extrem de îngrijită —, patriarhul Justinian n-a ezitat să-i incredințeze, în prima tinerețe, postul de rector al Institutului teologic, atunci cînd învățămîntul teologic a intrat «sub aripa ocrotitoare a Bisericii, împlinind una din cele mai arzătoare dorinți ale Bisericii, de a-și pregăti singură pe slujitorii altarului, potrivit învățăturii, rînduielilor și nevoilor sale»¹.

O sănătate excepțională trupească și sufletească, întreținută printr-o asceză perseverentă, i-a dat putința să se dedice studiilor teologice neîntrerupte, adînci, care i-a înfrumusețat trăirea și gîndirea și i-au deschis orizonturi noi, cuprinzînd nu numai bucuriile vieții duhovnicești ortodoxe, ci și elanurile luptei societății românești de astăzi pentru progresul unei lumi mai bune, mai drepte, fără exploatare și fără jug străin.

Într-una din predicile sale de la începutul activității («Învățători și Părinți duhovnicești»), I. P. S. Sa spunea studenților, îndemnîndu-i să nu slăbească nici un moment năzuința spre formare și năzuința vieții duhovnicești: «După învățătura Sfintei noastre Biserici mîntuirea este un act care se realizează în toată viața omului, din clipa botezului pînă la moarte. Sentimentul mulțumirii de sine, adică socotința că ai atins un grad de desăvîrșire la care te poți opri și pe care să nu-l mai poți depăși prin noi eforturi, este un sentiment cu totul străin de sufletul adevăratului creștin, de sufletului creștinului ortodox. Vorbînd despre străduințele sale pentru mîntuire, Sfîntul apostol Pavel, în Epistola către Filipeni — cei dintîi creștini de pe pămîntul bătrînului nostru

1. I. P. S. Theoctist, Arhiepiscop al Iașilor și Mitropolit al Moldovei și Sucevei, *Pe treptele slujirii creștine*, vol. I, p. 25.

continent — scrie : «Fraților, eu încă nu socotesc să o fi cucerit (desăvîrșirea), dar una fac : uitînd cele ce sînt în urma mea și tinzînd la cele dinainte, alerg la țintă, la răsplata dumnezeieștii chemări de sus întru Hristos Iisus...» (Filip. 3, 13—14)².

Temelia la tot ce avea să realizeze într-o viață grea dar frumoasă de muncă și rugăciune neîntreruptă, era pusă de la bunul ei început de experiența vieții de trupă și abnegație, fără preget, luminată însă de credința strămoșească a părinților săi și a numeroasei sale familii, în mediul țărănesc în care a crescut și din care s-a ridicat. Nu mă pot împiedica de a reproduce aici frumosul extras care împodobește coperta interioară a celor două volume și care descrie această înriuire unică pe care au exercitat-o asupra formării sale creștinești și românești locurile de obîrșie și familia sa : «Din fragedă copilărie, scrie Înalt Prea Sfinția Sa, într-un inspirat avînt de gingașe, duioase și neșterse amintiri, — răscolite de alegerea I. P. S. Sa ca Mitropolit al provinciei natale —, port candela aprinsă, iubirea pentru aceste locuri și prețuirea pentru fiii lor harnici, închinători pină la desăvîrșire în dreapta credință și adînc înrădăcinați în acest pămînt strămoșesc. Din vistierea virtuților părinților mei plugari, am dobîndit credința cea adevărată, dragostea de țară, de muncă și m-am deprins încă din casa părintească să prețuiesc semenii și darurile lor. Lumină vieții mi-au fost toate acestea și nu voi înceta să privesc și să admir cu ochii minții miinile lor bătătorite de truda creșterii celor nouă fii rămași în viață. De aceea, cu buzele inimii le sărut pururea, dar mai ales în aceste clipe unice pentru mine, cu aceeași căldură filială ca și atunci cînd plecam sau veneam de pe drumul școlii sau al Seminarului».

Înalt Prea Sfinția Sa proclamă ca unică și de-a pururi valabilă această influență pozitivă asupra vieții sale : «Străjuit și ocrotit de aceste călăuze tainice, nedespărțite de ființa mea, am ieșit în largul vieții bisericești, stăpînit mereu de simțămîntul răspunderii, al ordinii și al disciplinei, al ascultării și al muncii, însuflețit de acele sfinte învățămînte ale omeniei specifice ale poporului nostru. Rodul acestora au fost diferitele încredințări primite din partea superiorilor mei, încredințări duse la îndeplinire cu conștiința și convingerea luată din cuvîntul Sfîntului apostol Pavel că : «ceea ce sînt, prin harul lui Dumnezeu sînt» (I Cor. 15, 10). De pe orice treaptă m-am străduit să împlinesc ceea ce mi s-a încredințat cu toată puterea ființei mele, cu tot ceea ce am avut mai bun în mine»³.

Ceea ce reiese clar din citirea acestor predici este avîntul neîntrerupt spre o trăire completă în actualitatea intelectuală și duhovnicească și cetățenească la cel mai înalt nivel la care ne și îndeamnă. Titlurile predicilor și cuvîntărilor sînt expresia adînc grăitoare a cuprinsului lor, unele ca rezumate ale lor, altele ca texte biblice ori patristice, iar altele ca formulări poetice, patriotice, atrăgătoare.

Bucurîndu-se de prietenia celor doi ultimi patriarhi, sub oblăduirea cărora și-a desfășurat o activitate intensă, de aceea a unor scriitori ca preotul Gala Galaction și mitropolitul Firmilian, al cărui ucenic fidel s-a socotit în smerenia sa, influența lor binefăcătoare se resimte puternic în aceste predici ca preocupări actuale, profunzime de gîndire și frumusețe literară și duhovnicească în plină actualitate a vremii noastre și cu accente sociale și potriotice întărite de exemplificări continue din activitate și din istoria trecutului glorios al unui popor care a dorit de-a lungul vremii libertatea înainte de orice.

Preocupările multiple sînt impuse oarecum și din afară, adică nu numai de inclinațiile duhovnicești de teolog-monah, ci și de sarcinile înalte cu care a fost onorat de conducerea Bisericii, care i-a apreciat din tinerețe calitățile sale alese.

În «Cuvînt înainte» autorul arată foarte lămurit aceasta : «Rostite în diferite momente de însemnătate deosebită, în duminici și sărbători, de la amvoanele bisericilor sau tribunele unor foruri obștești, potrivit treptelor slujirilor bisericești și încredințărilor oficiale, această înmănușiere de simțire și de cuvînt, vrea să fie și omagiu de iubire și de inimă cuvenit aceluia care au deschis porțile slujirii noastre, au îndrumat și au promovat rîvna și strădania din acești binecuvîntați ani»⁴.

2. *Ibidem*, vol. I, p. 27—28.

3. *Ibidem*, vol. II, p. 271.

4. «Cuvînt înainte», p. VI.

Frumusețea titlurilor — poetică, populară, istorică sau biblică — ne-a ispătit să dăm cu ele rezumatul cuprinsului celor mai bine de 800 de pagini, simțite, gândite și muncite cuvânt cu cuvânt, cu care I. P. S. Mitropolit Theoctist îmbogățește și înfrumusețează literatura predicatorială a Bisericii noastre. Dar tainele cuprinsului nu s-ar dezvălui prin acest veșmînt inspirat care are darul să ne aprindă mai ales interesul și curiozitatea. De aceea noi vom aminti titlurile celor zece capitole ale celor zece cicluri de cuvîntări din cele două volume, după care vom arăta împrejurările care le-au pricinuit și, la sfîrșit, vom aminti unele dintre trăsăturile care impresionează mai mult pe cititor — mai mult decît I. P. S. Mitropolit Theoctist notează cu smerenie, scriind: «Fiecare, în parte, în ceea ce privește conținutul, oglindește credințioșia față de Biserica părinților noștri și față de comoara ei de învățătură, responsabilitatea treptelor ierarhice și a clipelor trăite, iar toate la un loc înfățișează retrospectiv momente și locuri din aria de lucrare arhierescă, lăsînd să se desprindă și împlinirile vieții noastre bisericești contemporane în climatul luminos de dreptate socială și de înnoire obștească ale poporului nostru. Afirmarea frumuseților, a valorilor Ortodoxiei românești și a atașamentului față de agonisita nepieritoare a neamului nostru, precum și a avîntului cu care toți fiii patriei noastre zidesc într-un gînd și o voință chipul strălucitor al României noi, se face prezentă pretutindeni.

Atenția cititorilor, prea iubii și mult prețuiții slujitori ai sfințelor altare, va decifra peste tot, credem, dragostea noastră îndreptată spre ei și spre misiunea lor sfîntă, spre creșterea lor duhovnicească și spre desăvîrșirea slujirii sfînte la care au fost rînduiți...»⁵.

Iată titlurile capitolelor celor zece cicluri care exprimă într-un mod strălucit ideea primordială în care autorul a voit să îmbrace o bogăție mare de gîndire, simțire și frumusețe în cuprinsul celor 142 de cuvîntări: I. Vrednicia noastră este de la Dumnezeu; II. Actualitatea slujirii preoțești; III. Conștiința răspunderii; IV. Uniți, în cuget și-n simțiri; V. Slujitor al Duhului nu al literei (în vol. I). În volumul al II-lea: I. În duhul Ortodoxiei și al vieții noi; II. Iconomi ai harului; III. Lumină și har; IV. Încercări în țările noastre spirituale; V. Ca lumea viață să aibă.

La sfîrșitul fiecărei cuvîntări se arată cînd și în ce împrejurare a fost rostită; acolo unde nu avem nici o indicație, avem predica obișnuită a sărbătorii despre care se vorbește. Împrejurările au fost foarte diferite, fiind condiționate de înaltele slujiri cu care a fost onorat și anume ca rector al Institutului teologic de grad universitar din București, ca episcop al Aradului, mitropolit al Olteniei, mitropolit al Moldovei, deputat în Marea Adunare Națională, membru sau președinte al diferitelor delegații sau asociații internaționale etc. Ca atare, le vom aminti aici, în ordinea în care le întîlnim în cele două volume și anume: Pastoralele îndătinate, la Crăciun și la Învierea Domnului, trimise parohiilor în calitate de episcop și mitropolit, cuvîntări festive rostite cu prilejul deschiderii anului universitar sau școlar, la Institutul teologic sau la Seminarul teologic din eparhie, ori la patronul acestor instituții, ori cu prilejul unor festivități speciale ca sărbătorirea Părintelui Gala Galaction; la deschiderea lucrărilor Adunării eparhiale a Arhiepiscopiei Buceruștilor și Mitropoliei Ungrovlahiei; cu prilejul conferinței țărilor europene pentru pace și securitate în Europa, ținută la Moscova (1954), cu prilejul conferinței Adunării Mondiale a Păcii ținută la Helsinki (în 1955); la inaugurarea lucrărilor de restaurare de la mînăstirea Dealu în 1955, făcînd istoric amănunțit al vestitei mînăstiri, unde sînt înmormîntați înalți demnitari ai vremurilor trecute și capul lui Mihai Viteazul; Omagiul patriarhului Justinian la împlinirea vârstei de 75 de ani; cuvîntarea festivă rostită cu prilejul intronizării Prea Fericitului Patriarh Iustin Moiescu; cuvîntări la sfîntiri de biserici; la alegeri de ierarhi și la intronizarea lor; cu ocazia alegerii de deputat; în fața colegiului electoral bisericesc după alegerea P. S. Arhieru-vicar Eftimie Birlădeanu, apoi la instalarea sa; la întîmpinarea patriarhului Justinian și la întîmpinarea unor mari personalități străine, cînd a făcut și istoric eparhiei, la alegerea ca Arhiepiscop al Craiovei și Mitropolit al Olteniei și cu prilejul intronizării sale; la 25 de ani de la intronizarea patriarhului Justinian; la festivitatea înălțării Episcopiei Vadului, Feleacului și Clujului la rangul de Arhiepiscopie (1973); la poménirea mitropolitului Firmilian (octombrie 1973); la

5. *Ibidem.* p. VI—VII.

25 de ani de existență a Seminarului teologic din Craiova (1974); ca președinte al delegației române care a vizitat India, a ținut 13 cuvântări ocazionale; la lucrările Comisiei pentru agricultură în întiul Congres al Frontului Unității Socialiste (1974); cu prilejul înmînării de ordine și medalii ierarhilor și slujitorilor Bisericii (1974); la 70 de ani de la marea răscoală; la solemnitatea înscăunării ca Arhiepiscop al Iașilor și Mitropolit al Moldovei și Sucevei (9 octombrie 1977); la aniversarea unei jumătăți de veac de la ridicarea Bisericii Ortodoxe Române la treapta de Patriarhie (2 noiembrie 1975); la înălțarea Episcopiei Tomisului și a Dunării de Jos ca Arhiepiscopie; la hramul minăstirii Tismana; la sfințirea paraclisului reședinței mitropolitane; cu prilejul unui program de colinde; după cutremur, la biserica Mîntuleasa; cuvînt festiv cu prilejul alegerii I. P. S. Mitropolit Dr. Iustin, ca Arhiepiscop al Bucureștilor, Mitropolit al Ungro-Vlahiei și Patriarh al României; cu prilejul alegerii ca Arhiepiscop al Iașilor și Mitropolit al Moldovei și Sucevei; cu prilejul vizitei din 1977 la Seminarul din Craiova a episcopului Londrei de Sud Merwyn Slockwood; la conferința teologică interconfesională de la București (1957); la ședința Marii Adunări Naționale din 19 decembrie 1975; la alegerea ca Episcop a P. S. Eftimie; la sinagoga mare din Iași cu prilejul sărbătoririi D-rului Mozes Rosen, șeful Cultului Mozaic din Republica Socialistă România (12 iulie, 1978); la reuniunea internațională «Rolul maselor populare al mișcărilor pentru pace»; la aniversarea sărbătorii Unirii din 1 decembrie, 1918.

La aceste predici și cuvântări ocazionale, I. P. S. Mitropolit Theoctist a avut prilejul, precum am amintit, să desfășoare toată gama preocupărilor, cunoștințelor și experiențelor sale bogate într-o întreagă diversitate de domenii: social, cultural, istoric, teologic, național, cu punctări foarte actuale de fiecare dată. Vom spicui cîteva dintre ele, pentru a accentua frumusețea și adîncimea lor.

Iată de pildă cum descrie I. P. S. Sa rugăciunea: «Dacă rugăciunea este vorbirea minții cu Dumnezeu, după cum îl cuiește un mare îmbunătățit al rugăciunii, atunci să ne dăm seama cît de mult ne ajută rugăciunea să ne îmbogățim sufletul, să ne îmbunătățim viața și să ne înălțăm tot mai sus pe treptele virtuților. A ne ruga neîncetat, înseamnă a-L avea pururea de față pe Dumnezeu ca pe un Tată și Părinte iubitor. Aproximarea și vorbirea cu El, adică rugăciunea, ne dau tăria de a înțelege și împlini voia Sa cea sfîntă. Și această comuniune neîncetată ne deschide inima față de toți semenii noștri în care strălucește chipul lui Dumnezeu. În felul acesta, rugăciunea este însoțită de rîvna, lucrarea și dăruirea noastră pentru ei, pentru viața și pentru fericirea lor. Orice clipă hărăzită rugăciunii în fața sfințelilor icoane și mai cu seamă în sfînta Biserică, devine un izvor de iubire cuprinzătoare, un izvor de tărie sufletească în păstrarea dreptei credințe strămoșești, de înprospătare a puterilor proprii pe care trebuie să le punem în slujba aproapelui, a familiei, a poporului nostru. Rugăciunea, drept aceea, nu ne rupe de toate aceste legături firești și scumpe nouă tuturor, ci ea ne leagă și mai mult ființa de slujirea jertfelnică a acestor înalte rosturi. Ca o tămîie bine primită, rugăciunea se înalță pînă la tronul Prea Sfîntei Treimi. Nu singuri, căuțînd să ne mintuim, ci împreună cu toți ceilalți frați ai noștri, cu toți semenii noștri. Această plînatate o trăim ori de cîte ori cîntăm: «Pe Tine Te laudăm, pe Tine Te binecuvîntăm; Ție îți mulțumim. Doamne și ne rugăm Ție, Dumnezeul nostru». Această trăire face din rugăciunea mea rugăciunea noastră, din credința și rîvna mea, credința și rîvna noastră; din dragostea mea, dragostea noastră. Ea ne îndreaptă luarea aminte la frații și surorile noastre, la cei dragi nouă, la cei cu care muncim, la toți cei ce depun eforturi pentru înălțarea și înflorirea scumpei noastre țări...»⁶.

«Fiind noi împreună cu Dumnezeu în rugăciune, spune I. P. S. Sa în altă parte, este firesc să ne sfințim de prezența Lui, să ne înălțăm din ce în ce mai aproape de El și să pășim, călăuziți de El, pe calea mîntuirii, mai ales atunci ne împărtășim din sfințele și prea curatele Sale Taine. Lumina prezenței lui ne dezvăluie cele dinlăuntru ale noastre, ne ajută să ne regăsim puterile sufletesti, ne descopere virtuțile de care e capabilă ființa noastră, spre a putea răspunde chemării noastre de adevărați și buni fii ai lui Dumnezeu. Prezența Lui ne umple de dragoste față de ceilalți semenii, ne sporește bucuria de a trăi, ne înnoiește puterea de a ne îndeplini rosturile noastre firești

6. *Ibidem*, vol. 1, p. 268-269.

cu încredere și cu nădejde în buna reușită a tot ceea ce năzuim să săvîrșim pentru folosul nostru, al Sfintei Biserici, al scumpei noastre țări și al întregului popor...»⁷.

Locul principal în trăirea religioasă îl rezervă în mod firesc cultului și în special Liturghiei; insistă mult asupra imnurilor ei la marile praznice îndoindu-le cu citații din colinde, apoi cu aplicații sociale și cu poezii patriotice: «De aceea, iubii mei, Sfînta Liturghie, citim într-o Pastorală la Învierea Domnului, a fost și a rămas pentru noi o necontenită chemare la iubire, la înfrățire, la statornicie în dreapta credință, la săvîrșirea binelui, la virtute și la sfințenie; o chemare care vibrează puternic, aprinzînd dragostea și grija față de semeni, față de familie, față de neamul și poporul nostru. Pirghie a evlaviei și viețuirii creștine, Sfînta Liturghie a însemnat pentru strămoșii noștri nu numai prilej de sfințire, și necontenită înnoire lăuntrică, ci și un mijloc — pe vremea lor atît de puține și de rare — de contopire a simțămîntelor lor vii pentru ca în dulcele grai «ca un fagure de miere» să-și afirme dirzenia într-o păstrarea credinței și a datinelor și a legii strămoșești...»⁸. Iar într-o Pastorală la Crăciun, scrie cu entuziașm: «Străbunele noastre colinde și imnele care împodobesc slujbele din aceste luminoase zile de praznic ne îndreaptă luarea aminte la faptul săvîrșit acum aproape două mii de ani, în cetatea Betleem, la Nașterea Domnului nostru Iisus Hristos. Crăciunul împreună cu celelalte mari sărbători care ne stau în față, — Tăierea împrejur, Anul Nou și Boboteaza —, alcătuiesc salba sărbătorilor pline de strălucire, înfrumusețate cu neuitate datini, cu care încheiem încă un an și împreună deschid prima filă din calendarul Noului An. Odată cu îndestularea duhovnicească din darurile dumnezeiești ale mărîtului praznic, retrăim aievea anii copilăriei, cu bucuriile și cu duioșia lor, cu urările tradiționale neegalate în frumuseți și prospețime, date la iveală din vistieria nesecată a sufletului și talentului creator al poporului nostru...»⁹.

I. P. S. Sa ia dragostea ca făclie a vieții. Dar, — zice mai departe —, nu am primit dragostea numai ca o simplă stare psihologică, ci ca o acțiune, ca viață care se dăruie, după cum o definește Sfîntul apostol și evanghelist Ioan, prin îndemnul dat nouă: «Fiii mei, să nu iubim cu vorba, numai din gură, ci cu fapta și cu adevărul» (I Ioan 3, 19). Căci semnul înfîlnirii noastre cu Mintuitorul și al viețuirii noastre întru Hristos cel înviat îl constituie dragostea evanghelică și bunurile ei, căreia marele apostol Pavel îi închină cel mai frumos imn (I Cor. 13). Din acest izvor nesecat, Biserica a împărtășit fiilor ei, de-a lungul veacurilor, noi și noi puteri, pentru ca ei să devină făpturi noi, să devină săvîrșitori ai dreptății, să devină slujitori ai păcii și ai binelui obștesc»¹⁰.

Dăm aici un fragment din minunata descriere a Bisericii: «Ca poartă a cerurilor (Fac. 28, 17) și ca o cămară împodobită ni se înfățișează Biserica noastră; păstrătoare a vistieriei harului, sălaşul adevărului, graiul Apostolilor, înțelepciunea ierarhilor, și a Patriarhilor, rănile sfinților și ale martirilor, viața cea îmbunătățită a credincioșilor și slujitorilor ei. De aceea pretutindeni și oricînd, crezînd, lucrînd și cîntînd, «în Biserica slavei lui Dumnezeu în cer ni se pare a fi», proclamă un frumos psalm din rugăciunile noastre. În acest chip se adevărește ceea ce stă scris în Sfînta Scriptură că «Biserica este împlinirea Celui ce plinește toate în toți» (Efes. 1, 23). Tălmăcind frumusețea viețuirii celei în Hristos, vechile noastre cîntări bisericești îl slăvesc ca pe un «Mire, mai frumos cu podoaba decît toți oamenii, chemîndu-ne la ospățul cel duhovnicesc»¹¹.

Înalt Prea Sfințitul Mitropolit proslăvește cu accente duioase rolul femeii creștine în Biserică după modelul Maicii Domnului: «În viața noastră bisericească, — citim în predica sa la un hram al mînăstirii Tismana —, ca și în cultul Bisericii Ortodoxe, Maica Domnului este, de asemenea, prezentă. Icoana ei, în care este înfățișată purtînd în brațe pe Pruncul Iisus, o găsim la loc de cinstire în catapeteasma bisericilor, fiind așezată în rîndul icoanelor împărătești. O găsim prezentă la Proscomidie, atunci cînd preotul slujitor pregătește Trupul și Singele Domnului în dumnezeiescul altar. Luînd prescura hărăzită pentru această lucrare, slujitorul altarului desprinde partea simbolizînd pe Maica Domnului și o așează de-a dreapta Sfîntului Agneț, rostind cuvintele: «De față a stătut împărăteasa, de-a dreapta Ta, în haină aurită îmbrăcată și prea înfru-

7. *Ibidem*, vol. I, p. 246—247.8. *Ibidem*, vol. I, p. 252.9. *Ibidem*, vol. I, p. 237.10. *Ibidem*, vol. I, p. 299.11. *Ibidem*, vol. II, p. 292.

mușetată». Cele mai frumoase cîntări, cele mai înălțătoare pagini din literatura creștină au fost închinare de-a lungul veacurilor Maicii Domnului, vredniciei ei de a fi ridicat femeia pînă la cele mai înalte trepte de cinstire.

Este aceasta cea mai vie expresie de felul în care învățătura creștină a considerat și a statornicit rolul mare al femeii în Biserică atît pe planul credinței cît și pe cel social. Figuri de sfinite, chipuri de femei care și-au împodobit viața cu cele mai alese virtuți creștine îmbogățesc din belșug iconografia noastră religioasă. Mucenice, cuvioase și sfinite din calendarul nostru bisericesc și-au dovedit vredniciile de mamă, de soții, de slujitoare ale binelui, de jertfitoare pentru credință și Evanghelie. Pe urmele lor au pășit mamele noastre, înfruntînd slăbiciunile firii, stăpînite de căldura dragostei de fii și de neam...»¹².

Vom spicui aici numai citeva exemple din mulțimea actualizărilor pe viu pe care le face la fiecare cuvîntare pe care o ține. Avînd un spirit de observație profund, I. P. S. Sa constată și reliefează toate îmbunătățirile, innoirile necesare, făcute de la an la an în viața noastră socială, chiar de la începutul activității sale publice după exemplul «apostolatului social» al fericitului intru pomnire patriarh Justinian, al cărui ucenic a fost. La alegerea sa ca Arhiepiscop al Craiovei și Mitropolit al Olteniei, I. P. S. Sa spunea: «Din tinerețe m-a mîngîiat conștiința că sînt fiul unei Biserici care și-a pus tezaurul ei mîntuitor de gîndire și viață în slujba lui Dumnezeu și a oamienilor, înțelegînd toate dreptele năzuințe ale umanității către progres, către libertate, către dreptate socială și pace, și dăruind din izvorul curat al predaniilor sale apă vie și spor de vlagă tuturor strădaniilor ecumeniste, de apropiere și colaborare între toate Bisericile. Rod al dragostei Logosului întrupat, ea a tors, de-a lungul veacurilor, firul de aur al frăției și al prețuirii între feluritele seminții, chemînd neîncetat la apropierea dintre oameni și popoare și la făurirea unei lumi fără războaie»¹³.

În cuvîntul rostit la lucrările Comisiei pentru agricultură, la primul Congres al Frontului Unității Socialiste (23—24 mai 1974), I. P. S. Sa spunea despre plugărie: «Aici avem obîrșia mulți dintre noi. Și de pe orice treaptă ne-am afla, acolo ne poartă gîndurile, spre a ne desfăta din văzduhul primăverii și spre a simți acolo mireasma de proaspătă reveneală a ogorului. Trăind alături de părinții noștri la arat și semănat în condițiile nespus de grele, specifice vremurilor apuse acum trei decenii, ne dăm seama bine de înlesnirile create agriculturii în vremea noastră și de viitorul acesteia, făcînd din această muncă un măreț imn înălțător închinat vieții întregului nostru popor.

Inspirat de sentimentul dragostei, pe care poetul de odinioară îl nutrea muncii de pe ogoare, el o cînta astfel: «Sfîntă muncă de la țară, / Izvor sacru de rodire: / tu legi omul cu pămîntul / într-o strînsă înfrățire». Ca într-un triptic minunat, apare în aceste versuri ceea ce ne-a fost și ne va fi de-a pururi scump: țara, munca și omul. Dacă harul poetic a înveșmîntat atît de frumos legătura noastră cu glia, în condițiile vieții de astăzi a poporului nostru, acest triptic și-a dobîndit luminile, strălucirea și valorile sale plene...»¹⁴.

Cu prilejul aniversării unei jumătăți de veac de la ridicarea Bisericii Ortodoxe Române la treapta de Patriarhie, I. P. S. Sa face un rezumat bogat al istoriei vieții religioase a poporului nostru, descriînd belșugul ei de roade pe plan intern și extern¹⁵. Laudă în cuvinte înflăcărte pe sfinții români din primele veacuri și pe cei de mai tîrziu¹⁶, pe călugării și preoții eroi ca Nicodim, Popa Șapcă și alții din vechime, pe marii patrioți și eroi ai neamului, ca pe marii Mircea cel Bătrîn, Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul, Domnul Tudor etc.¹⁷. Cu titlul «Măreață zi, înălțătoare zi» se proslăvește ziua Unirii, 1 decembrie 1918, în cadrul unei bogate incursiuni istorice și, a unei alese documentații¹⁸.

Cu o profundă evlavie se pleacă asupra celor păstrate de la martirii din părțile noastre — ca Montanus, a cărui rugăciune o reproduce¹⁹ —, și asupra scrierilor ierar-

12. *Ibidem*, vol. II, p. 227.

13. *Ibidem*, vol. I; p. 299.

14. *Ibidem*, vol. II, p. 128.

15. *Ibidem*, vol. II, p. 105—112.

16. *Ibidem*, vol. I, p. 139, 159 sq.

17. *Ibidem*, vol. I, p. 304—306 etc.

18. *Ibidem*, vol. I, p. 375—382.

19. *Ibidem*, vol. II, p. 214.

hilor mari cărturari, începînd cu Dosoftei²⁰; dar dragostea filială îl copleșește cu totul atunci cînd la alegerea sa ca mitropolit al Moldovei, îi aduce lauda cuvenită²¹.

Forma poetică a predicilor își află apogeul atunci cînd vorbește despre vechile datine, obiceiuri, colinde. Iată, de pildă, descrierea materialului locașului de închinare, a biseriței ieromonahului Daniil Tismăneanul din Tâlpășești, devenit paraclisul reședinței mitropolitane: Arta aceasta, a cioplirii și a sculpturii în lemn, a cunoscut și în părțile Olteniei, ca și în întreaga noastră țară, o înflorire deosebită. Luăm aminte la îmbinarea liniilor arhitectonice, la închegarea structurală și la decorul motivelor sculpturale, la armonia întregului, care radiază trăinicia și înțelegem că nu întîmplător din laturile gorjene a vlăstărit genialul sculptor român, care a străpuns cerul cu coloana lui infinită». Ne dăm seama că, aici, barda și dalta au fost minuite, nu nu mai după îndeminarea brațului și după simțul privirii, ci mai ales după năzuința duhului spre cele înalte. La această bisericuță totul, de la chenarele pridvorului, la arcuirea bolților și pînă la avîntarea săgeată a turlei, a devenit expresie a sufletului în zbor. Este farmecul capodoperei arhitecturale, rod al talentului strămoșilor noștri. Ochiul descoperă în liniile fiecărui detaliu și al întregii lucrări ofranda gîndului înălțat întru smerenia simplității.

Strămoșii noștri dreptcredincioși, nu întîmplător își ciopleau în lemn de stejar lăcașurile lor de rugăciune. Stejarul era pentru ei un lemn sfînt care, prin trăinicia sa, exprima năzuința către cele veșnice. Grinda care merge de la intrarea la altar, într-o singură trăsătură, însemna durabilitate, depășirea timpului și a mărginitului, către veșnicie, ca și lucrările care se săvîrșesc pe sfîntul altar. Îndrăgirea acestui lemn și măiestrită lui folosire poartă în sine ideea veșniciei și amintirea revelației la stejarul lui Mamvri a Sfintei Treimi, așa cum ne-au redat-o iconografic marii pictori de la minăstirile și bisericile noastre...»²².

Cu titlul «Din moși strămoși», Înalt Prea Sfințitul Mitropolit Theoctist adresează seminariștilor de la Craiova un cuvînt plin de învățăminte asupra colindelor, din care desprindem cîteva idei: «Ați putut vedea ce hristologie limpede se desprinde din conținutul acestor colinde. Deși cîntate și rostite la nivelul credincioșilor, în casele lor, ele sînt de o puritate de doctrină și de viață morală, care ating de multe ori nivelul desăvîșirii. Și cum ar putea să fie altfel, de vreme ce străbunii noștri și-au păstrat credința, simțirile și veșmintul graiului atît de frumos? Aceasta i-a ajutat să-și păstreze unitatea și ființa națională în decursul atîtor veacuri. Reflecțind în cuprînsul lor viața și sufletul credincioșilor, colindele au făcut ca Sfintele Taine și Proscomidia să rodească în trăirea străbunilor, să-și arate valorile și harurile pînă în casele credincioșilor. Însăși îndătinata venire a preotului în casa fiecărui creștin cu icoana Nașterii Domnului este semnul părtaşiei totale a credincioșilor cu viața Bisericii, cu învățătura ei.

Atît de bogate în conținut, colindele sînt și de o deosebită valoare artistică. De aceea, minți luminate și mari compozitori au stăruit asupra miezului lor, asupra melodiei lor și le-au dat un veșmint împodobit, păstrîndu-le cu grijă comoara credinței mărturisite și podoaba cîntării...

Toate sînt mărturii care ne vorbesc despre viața și existența noastră neîntre-rupță pe aceste meleaguri, despre credința cea dreaptă păstrată aici și oglindită atît de viu în conținutul colindelor. Mintuitorul face pururea prezentă nașterea Sa. El se naște mereu la Sfînta Proscomidie, iar prin aceasta și în sufletele noastre. Iar cei care duc această veste, asemenea păstorilor, asemenea îngerilor, asemenea magilor, sînt preoții. Ei sînt cei care îngenunchează prima dată — la Sfînta Proscomidie — în fața Betleemului, în fața peșterii, aducînd darurile credinței lor, ale sufletului lor, pe care le depun ca prinos în ieslea în care s-a născut Domnul nostru Iisus Hristos. Sfinții Părinți îi numesc pe preoți îngerii lui Dumnezeu, și chiar mai presus de îngeri, care nu au trup, pe cînd preotul are trup și se învrednicește să fie sfințit prin hirotonie, ca să vestească în lume plinătatea Bisericii, toată plinătatea Sfintei Treimi. Pentru aceasta, preotul este permanent un vestitor, un *colindător*, împărtaşind harurile și bucuriile Nașterii»²³.

20. *Ibidem*, vol. II, p. 66, 75 etc.

21. *Ibidem*, vol. II, p. 277—281.

22. *Ibidem*, vol. II, p. 190.

23. *Ibidem*, vol. II, p. 205, 207.

Iată un exemplu de prefacere și manifestare locală a trăirii și manifestării puternice a religiosului lăudat de I. P. S. Mitropolit Theoctist, în acest mic fragment al predicii «La întîmpinarea Domnului» :

«Cît de fericiți sîntem că ne-am învrednicit de o asemenea întîmpinare, participînd la Sfînta Liturghie săvîrșită în această măreață catedrală! De cîte întîmpinări ne învrednicim noi prin comuniunea de rugăciune și împărtășire a Bisericii, cînd întîmpinăm pe Iisus cel înviat! Intr-adevăr, această prăznuire este o sărbătoare a duioșiei, a inimii, a bucuriei și a înălțării, așa cum o exprimă atît de plastic frumoasa și tradiționala cîntare : «Nu pricep curată...», cunoscută în popor sub numele de «Legănușul», care se cîntă numai astăzi în Biserica noastră, dreptslăvitoare, de pretutîndeni. La noi, la români, această cîntare este însoțită, mai cu seamă în minăstiri, de pendularea candelabrelor, care dă și mai multă frumusețe acestei sărbători»²⁴.

Nu putem termina această scurtă prezentare fără a aminti darul justelor caracterizări nuanțate ale oamenilor și strădaniilor lor, ca acela cu care a salutat alegerea Întîistătătorului de astăzi al Bisericii noastre, Prea Fericitul Patriarh Iustin Moisescu, în numele Sfîntului Sinod și al Bisericii noastre, spunîndu-i printre altele : «Duhul marilor ierarhi, care au păstorit Biserica Moldovei, ctitori de grai și carte românească, V-a îndreptat apoi pașii spre acele binecuvîntate ținuturi strămoșești, unde Vă așteptau vetrele de credință străbună — minăstiri și biserici —, care adăpostesc tezaurele sfînte ale poporului nostru și ale vrednicilor voievozi români ale căror trupuri îmbogățesc evlavia, dragostea de țară și respectul pentru toți cei ce au luptat pentru libertatea și independența scumpei noastre țări.

Cei peste 20 de ani de arhipăstorie i-ați dăruit Mitropoliei Moldovei și Sucevei, ale cărei întocmiri și statorniciri, cu prisos de gînd și de faptă de ierarh, se vădesc peste tot, de la împlinirile Centrului eparhial pînă la minăstirile, protopopiatele și celelalte locașuri administrativ-religioase.

În fruntea tuturor se arată strălucirea în care ați înveșmîntat minăstirile, monumente istorice, adevărate perle ale artei noastre românești, dar și pecetea grijii acordate lor de Biserica și statul nostru.

Izvorul tuturor acestor strădanii îl constituie atașamentul statornic pe care îl nutriți față de tot ce a făurit poporul nostru în îndelungata sa istorie, precum și concepția înaltă față de slujirea arhierescă în zilele noastre. Cu această zestre ați adus spor duhovnicesc nu numai în Sfîntul Sinod, dar ați fost purtătorul său de cuvînt în numeroasele întîlniri panortodoxe și intercreștine pe arena mondială, unde cuvîntul Înalt Prea Sfinției Voastre a determinat atitudini și hotărîri pozitive în cele mai arzătoare și vitale probleme ale Bisericii creștine și ale umanității. Clerul și credincioșii V-au ascultat deseori cuvîntul rostit la tribuna sfatului țării, Marea Adunare Națională, în diferite foruri și congrese ale poporului nostru și oriunde s-a cerut cuvîntul și poziția slujitorilor Bisericii Ortodoxe Române și chiar a celorlalte culte din țara noastră...»²⁵.

*

Așa cum am amintit mai sus, caracteristica acestor două masive volume de predici este multilateralitatea lor : teologică, duhovnicescă, socială, istorică, patriotică, poetică, tradițională, actuală etc. Aceasta le acordă întii de toate darul noutății. Mulțimea cunoștințelor, care se deapănă fără sfîrșit, dezvăluie pe ierarhul erudit și receptiv care le-a cules cu neîncetată osîrdie, pentru ca apoi să le dăruiască, împodobite, ascultătorilor săi. Citirea lor se face cu o adevărată bucurie duhovnicescă și poetică, datorită preocupărilor duhovnicești și poetice și dulcelui grai moldovenesc, care colorează vorbirea, dînd ideilor o formă adîncă, duioasă, într-un limbaj bogat, variat, cînd neaoș, cînd modern, cînd foarte actual, într-o variație a formei perfect potrivită cu cuprinsul.

Înălțat «pe treptele slujirii creștine», curînd după terminarea uceniciei monahale și a studiilor teologice, I. P. S. Mitropolit Theoctist a avut o viziune desăvîrșită a acestei slujiri, din care n-a exclus nici un moment pe cea învățătorească ; aceasta a primit o autoritate din ce în ce mai mare, pe măsura treptelor pe care le-a urcat

24. *Ibidem*, vol. II, p. 45.

25. *Ibidem*, vol. III, p. 267.

și strădaniile de a o face cât mai atrăgătoare i s-au impus de la sine. Rezultatele sînt dintre cele mai impresionante: avem în mină o prezentare vie, strălucită a vieții religioase la diferite niveluri ale Bisericii Ortodoxe Române din ultimii trezeci de ani, cu diferitele ei aspecte, cu problemele ei și cu figurile proeminente care au influențat desfășurarea lor. Simțim de asemenea din plin pulsarea vieții ei, cu felurile ei nuanțe, de la gingășia spiritualității și poeziei, care o învăluiesc în bucuriile lor, pînă la fermitatea activității sociale și istorice și care cer o prezență vie, hotărîtă, care să susțină progresul și viața.

La acest nivel cele două volume ale I. P. S. Mitropolit depășesc cadrul de meditații religioase al predicilor obișnuite. Ele se recomandă de la sine prin numele autorului, prea bine cunoscut din acest punct de vedere; de aceea nu este nevoie să le recomandăm, ci numai să le semnalăm aici, teologilor, preoților și studenților teologi.

Prof. N. CHÎTESCU

Thomas Drew-Bear, *Nouvelles inscriptions de Phrygie*, Zutphen, 1978, 128 p., in 8—to + 40 planșe.

În cadrul colecției olandeze din Amsterdam de publicare a studiilor de epigrafie, drept antic și papirologie «*Studia Amstelodamensia ad Epigraphicam, Ius Antiquum et Papyrologicam pertinentia*» îngrijită de J. A. Ankum, H. W. Pleket et P. J. Sijpesteijn, apare ca al XVI-lea volum cartea epigrafistului din Lyon, Thomas Drew-Bear. Volumul cuprinde 99 inscripții, dintre care 82 inedite. Cele deja publicate sînt reluate pentru a li se aduce îmbunătățiri de lectură. Fiecare inscripție (uneori numai reliefuri, cf. p. 29 nr. 1, pl. 8) este însoțită de fotografie, în general de bună calitate, dar nu totdeauna reușită din cauza condițiilor grele de fotografiere ori a stării proaste de conservare. Volumul este rodul unor cercetări de teren pe care autorul le-a întreprins în Asia Mică, mai cu seamă în Phrygia începînd din anul 1968. Intenția sa de a publica un corpus al tuturor inscripțiilor, grecești și latine, din Phrygia a fost deja comunicată la al VII-lea Congres internațional de epigrafie greacă și latină de la Constanța (1977) (cf. *Actes du VII-e Congrès international d'épigraphie grecque et latine*, Constanța, 9—15 septembrie 1977, București 1979, p. 357—159), iar volumul de față reprezintă doar o muncă preliminară la această amplă lucrare. În cadrul corpus-ului anunțat, care va cuprinde mai multe volume, își vor găsi locul și inscripțiile publicate acum din Nakoleia și Eumeneia și de asemenea mărturiile literare, listele de magistrați și documentele privind cultele, atestate chiar și pe monete.

Materialul din volumul pe care-l prezentăm este repartizat în patru capitole: în primul se prezintă inscripțiile privitoare la prezența romană în Phrygia (*senatus-consulta*, dedicații, inscripții onorifice etc.) din orașele Synnada, Akmonia, Sebaste, Eumeneia, Apameia, Sanaos; capitolul II cuprinde 5 dedicații pentru zeul Men; capitolul III, dedicații din Nakoleia pentru diferite divinități: Dionysos, Apollo, Zeus Alsenos, Homonoia, Cybele etc.; în sfîrșit, în capitolul IV se includ inscripții onorifice, o dedicație, o inscripție în versuri, inscripții funerare păgîne și creștine. Capitolul acesta este precedat de o introducere istorică în care se cercetează geografia istorică a localității, probleme de onomastică, circulația monetară și semnificația cuvîntului θύρα (poartă) de pe unele monumente funerare. Thomas Drew-Bear crede că θύρα are o semnificație materială, indicînd ușa, poarta prin care se intra în cavoul funerar. Pe monumentele funerare acest cuvînt este scris întreg sau prescurtat pe latura în care se afla intrarea în mormînt. În felul acesta Thomas Drew-Bear combate alte opinii mai vechi (W. M. Ramsay ș.a.) potrivit cărora θύρα ar avea un sens simbolic, indicînd adică locul unde se făcea contactul dintre viața de aici și cea de dincolo. El găsește insuficiență și greșită explicația dată acestui termen de J. Kubinska în lucrarea sa *Les monuments funéraires dans les inscriptions grecques de l'Asie mineure* (1968), p. 155—156.

Thomas Drew-Bear se dovedește un bun numismat cînd analizează monetele găsite în teritoriul orașului Eumeneia și cînd, pe baza lor, trage concluzii privind circulația monetară în epocile elenistică și romană. Monetele prezentate de autor provin

din colecții particulare și ele confirmă alte descoperiri mai vechi făcute de W. J. Hamilton (Researches in Asia Minor, 1842, p. 142) și de W. M. Ramsay (J. H. S.; 4, 1883, p. 397). Semnificativ de relevant este că monetele din epoca elenistică sînt numeroase și provin din principalele orașe apropiate ale Asiei Mici.

Onomastica de la Eumeneia cuprinde în cea mai mare parte nume grecești curente, la care vin să se adauge în mare proporție nume de origine latină, care trec în sistemul onomastic grecesc și sînt utilizate în același fel ca numele tipic grecești (de ex. Ἀπόλλας, Τάτος, Ρούφος, Σεβήρος). Aceasta constituie o dovadă de romanizare, proces pus în legătură cu prezența în regiune a trupelor auxiliare (*Cohors I Claudia Sugamborum veterana equitata, Cohors I Raetorum equitata*). Un alt element în onomastica orașului îl constituie numele de origine indigenă, de fapt aproape toate «nume de alintare» (Lallnamen) și care în ochii locuitorilor din epoca imperială nu treceau a fi deosebite de cele grecești. Din această categorie autorul găsește următoarele nume în inscripțiile publicate în volumul: Ἀμια, Ἀμμια, Ἀπφια, Ἀπφιον, Παπας, Τατα, Ταταις, Τατια. În afara acestor trei categorii Thomas Drew-Bear întilnește în inscripții cuvinte ca Δαδων, Κανκαρίων și Μαλαυνδας, pe care le cercetează încercînd să le găsească sensul. Prezentarea inscripțiilor de la Eumeneia se încheie cu publicarea a 7 documente epigrafice creștine, toate, în afară de una, funerare. Caracterele paleografice indică la cele nedatate precis secolele 2 și 3, deci o perioadă veche, ceea ce nu trebuie să ne surprindă pentru Asia Mică. Două din ele au indicată data exactă, într-un caz anul 257/8 și în celălalt 350. În sfîrșit, singura inscripție creștină nefunerară este săpată pe o placă de celluli și poartă ca dată anul 563/564.

Capitolul IV se încheie cu o prezentare a peisajului așezării orașului Eumeneia, cu considerații interesante de geografie istorică locală.

Volumul cuprinde indici amănunțiți de nume proprii de persoane, de divinități, de nume etnice și de locuri, de cuvinte și expresii caracteristice grecești, de nume latine, de nume de locuri turcești.

Lucrarea este utilă nu numai epigrafiștilor și istoricilor interesați în istoria Asiei Mici, ci și altora care cercetează epoca romană, modalitățile de romanizare în diversele provincii ale Imperiului, credințele religioase ale lumii antice și răspîndirea creștinismului. Realizat de un epigrafist cu experiență, volumul se bazează pe cercetări aprofundate de teren și de bibliotecă, premise necesare pentru a-l utiliza cu încredere.

Prof. dr. EMILIAN POPESCU

Iosif Vulcan, *Mărturii muzicale*, Ediție îngrijită de Ianca Staicovici, Editura muzicală, București, 1979, 191 p.

Editura muzicală a Uniunii Compozitorilor din R.S.R. săvîrșește un act de aleasă cultură publicînd ediția îngrijită de doamna Ianca Staicovici, *ediție extrem de valoroasă și bine venită care cuprinde între altele: eseuri, cronici, portrete etc...* scrise cu deosebită dragoste, pasiune și adînc patriotism de către neobositul ziarist, poet, dramaturg, înflăcărat patriot și redactor-șef al prestigioasei reviste «Familia», Iosif Vulcan.

Cartea înmănușează cuvîntările ținute de reputatul cărturar ardelean cu prilejul diferitelor întruniri ale «Societății pentru crearea unui fond de teatru român», precum și numeroasele articole publicate în revista «Familia» care în aparență țineau la curent publicul meloman cu progresul sau regresul artei dramatice și muzicale de aici și de peste Carpați.

După cum observă însăși îngrijitoarea ediției, atenția «prestigiosului critic muzical din secolul trecut» (prefață, p. 20) este îndreptată spre patru direcții ale dezvoltării artei dramatice și muzicale românești.

1. Crearea unui teatru național subvenționat de stat.
2. Preocupări susținute pentru culegerea de folclor muzical.
3. Reuniunile corale.
4. Compozitori români.

În articolele și cuvântările destinate susținerii ideii creării unui teatru național, Iosif Vulcan urmărea să releve elementele capabile ale spiritualității românești, pe care ajutându-le le oferea un cadru prielnic de dezvoltare într-o perioadă dificilă din punct de vedere istoric.

Cadrul social-istoric în care și-a desfășurat activitatea jurnalistică autorul, impunând scoaterea la lumină a talentelor ascunse din orice domeniu pentru supraviețuirea neamului românesc total lipsit de drepturi politice, religioase și culturale.

Străduința sa pentru formarea specialiștilor atât în domeniul artei dramatice cât și în domeniul muzicii vocale și instrumentale, nu avea alt scop decât menținerea și ridicarea conștiinței naționale în vederea supremului țel, Unirea Transilvaniei cu România.

În articolele și cuvântările destinate încurajării culegătorilor și valorificatorilor creației muzicale folclorice, Iosif Vulcan urmărea evoluția vieții muzicale în această parte a țării acordând burse unor tineri care să se specializeze în muzică dând în același timp (ca vicepreședinte, iar mai târziu ca președinte al societății) ajutoare substanțiale celor competenți în vederea culegerii și studierii folclorului muzical și al graiurilor dialectale ale românilor de peste Carpați.

Mergând pe firul preocupărilor muzicale ale redactorului-șef al revistei «Familia» observăm în articolele, dările de seamă și cuvântările sale ocazionale, marea importanță pe care o acordă formațiilor corale și prestigioșilor lor conducători: Ciprian Porumbescu, Gavriil Musicescu, Nicolae Popovici, Tudor cav. de Flondor, Iacob Mureșianu, George Dima, Ion Vidu, Ion Simu, Trifu Sepetian (preot) și profesorul Iosif Velecean, care au luptat pentru «deșteptarea și afirmarea sentimentului național» (p. 183).

Adânc preocupat de soarta creației muzicale originale în România, redactorul «Familiei» urmărește cu căldură, pasiune și devotament activitatea dirijorală și compozițională a precursorilor muzicii corale mai sus amintiți, precum și evoluția, succesele, și consacrarea artistică a marelui violonist, pianist, dirijor și compozitor român de prestigiu internațional George Enescu, «menit a reforma muzica românească și a-i face renume în lumea mare» (rev. «Familia», din 13 februarie 1900, p. 82).

Concluzionând asupra celor prezentate mai sus, se poate afirma cu certitudine că publicarea preocupărilor muzicale ale «descoperitorului luceafărului poeziei românești» (*Prefață*, p. 14) este un frumos omagiu adus de autoare și de editura muzicală academicianului ardelean și totodată un act de înalt patriotism față de sinceritatea, devotamentul și pasiunea cu care Iosif Vulcan a luptat în timpul fructuoasei sale activități muzicale și literare pentru afirmarea mlădițelor spiritualității românești, care aveau menirea de a întări unitatea morală și spirituală a românilor de pe cele două versante ale Carpaților.

Diac. prof. MARIN VELEA

NOUTAȚI EDITORIALE
ALE INSTITUTULUI BIBLIC ȘI DE MISIUNE
AL BISERICII ORTODOXE ROMÂNE

AU APĂRUT:

Cântările Penticostarului

Liturghier

Psaltirea

Dascăli de cuget și simțire românească, de Episcop dr. Antonie Plămădeală
Istoria Bisericii Ortodoxe Române, — vol. II —, de Pr. prof. Mircea Păcurariu

Morala creștină, tratat pentru Institutele teologice, vol. II

Origen (Col. «Părinți și scriitori bisericești») — vol. 6

Pateric românesc, de Ierom. Ioanichie Bălan

Studiul Noului Testament pentru Seminarii, de Pr. prof. I. Constantinescu

Dicționar de teologie ortodoxă, de Pr. prof. Ion Bria

Morala creștină — vol. III —, de Pr. prof. D. Stăniloae

IN CURS DE APARIȚIE:

Acatistier

Apologeți de limbă latină (Col. «Părinți și scriitori bisericești») — vol. 3

Arta creștină în România — vol. II

Despre învățătura ortodoxă, de Arhim. Ilie Cleopa

Filocalia, vol. X

Istoria Bisericii Ortodoxe Române, — vol. III —, de Pr. prof. Mircea Păcurariu

Istoria religiilor, ed. a II-a, de Diac. prof. Em. Vasilescu

Mărturisirea ortodoxă, introducere, traducere și note de Prof. Alexandru Elian

Mineiul pe octombrie

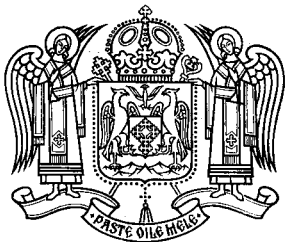
Mineiul pe noiembrie

Mica Biblie

TIPOGRAFIA INSTITUTULUI BIBLIC ȘI DE MISIUNE ORTODOXĂ
BUCUREȘTI

40.803

P. 1-4

BISERICĂ ORTODOXĂ ROMÂNĂ

BULETINUL OFICIAL AL PATRIARHIEI ROMÂNE

ANUL XCIX — Nr. 3-4 — MARTIE-APRILIE 1981

BISERICĂ ORTODOXĂ ROMÂNĂ

BULETINUL OFICIAL AL PATRIARHIEI ROMÂNE
ANUL XCIX - Nr. 3 - 4, MARTIE - APRILIE 1981
BUCUREȘTI

COMITETUL DE REDACȚIE :

Președinte : *Prea Fericitul IUSTIN, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române.*

Membri : *P. S. ROMAN IALOMÎTEANUL, Episcop-vicar al Arhiepiscopiei Bucureștilor ;
P. S. TIMOTEI LUGOJANUL, Episcop-vicar al Arhiepiscopiei Timișoarei și
Caransebeșului.*

Indrumător de redacție : *Pr. prof. dr. DUMITRU RADU*

Redactor : *ALEXANDRU M. IONIȚA*

COLABORATORI :

*Înalt Prea Sfințitul Mitropolit, Prea Sfințitul Episcop ; Profesorii Institutelor teologice,
ai Seminarilor teologice și ai Școlilor de cântăreți bisericești ; Prea Cucernicii Consi-
lieri administrativi, patriarhali și eparhiali, protopopi, preoți, candidați la titlul de
doctor în teologie ș.a.*

Prea Fericitul Patriarh Dr. Iustin Moisescu
— 25 de ani de slujire arhierescă —

CUPRINSUL

	Pag.
I.P.S. TEOCTIST, Prea Fericitul Patriarh Iustin — 25 de ani de slujire arhierescă	261
VIAȚA BISERICESCĂ	
Arhid. I. BĂNĂȚEANU, Momente aniversare	269
Vizita în România a Prof. Claude Mondésert, director la «Institut des Sources Chrétiennes», Lyon (Franța) de Prof. Em. Popescu	271
Obiectivele colecției «Sources Chrétiennes», prezentare și traducere de Prof. dr. Emilian Popescu și Lector Mihai Rădulescu	274
DIN VIAȚA BISERICILOR ORTODOXE SURORI	
Patriarhia Ecumenică	284
Patriarhia Antiohiei	284
Patriarhia Ierusalimului	285
Biserica Ortodoxă Rusă	285
Biserica Ortodoxă Sîrbă	285
INDRUMĂRI PASTORALE	
Arhim. Paulin Lecca, Nedreptățitul apostol Toma	286
Arhid. Gheorghe Papuc, Despre misiunea profețască	290
Natalia Dinu, Bunăvestire	307
Pr. dr. Gh. Paschia, Din cugetările și slaturile morale ale Sfinților Părinți și ale unor scriitori moralști clasici români	315
ANIVERSĂRI—COMEMORĂRI	
Pr. Gheorghe Călinescu, Octavian Goga — La centenarul nașterii poetului	323
DIN TRECUTUL BISERICII ȘI PATRIEI NOASTRE	
Dr. Ioana Cristache-Panait, Considerații privitoare la prezența în Transilvania a tipăriturilor bucureștene din veacul al XVII-lea	334
Tudor Mateescu, Chilia Veche și biserica românească din această localitate în timpul stăpînirii otomane	342
Pr. Nicolae Cernăa, Cum și unde și-a putut pierde viața cel dintîi și cel mai mare rege geto-dac, Burebista	348
Maria Dogaru, Un izvor istoric inedit: stema Episcopiei Aradului	357
Pr. Ion Ionescu, Tezaur ale culturii românești aflate în Austria	362
Andrei Paleolog, Gravura lui Paul Sterian	367

DOCUMENTARE

Sebastian Barbu-Bucur, <i>Monumente muzicale în Biserica Ortodoxă Română, Filothel sin Agdi Jipei — Prima Psaltichie românească</i>	370
Prof. Vasile Oltean, <i>Antim Ivireanul și românii ortodocși din Șcheli Brașovului — mărturii inedite</i>	407
Constantin Mălinaș, <i>O contribuție la circulația cărților iviriene în Bihor: Ceaslovul de la 1715 găsit la Beiuș</i>	415
Florian Dudaș și Ștefan Crișan, <i>Contribuțiile clericului Ștefan Moldovan la bibliografia românească veche</i>	420
Mircea Iliescu, <i>Biserica Sfântul Nicolae-Sirbi după o catagrafie necunoscută</i>	445

RECENZII

<i>Apologeți de limbă greacă. Traducere, introducere, note și indici de Pr. prof. Teodor Bodogae, Pr. prof. Olimp Căciulă și Pr. prof. Dumitru Fecloru</i> (Colecția «Părinți și scriitori bisericești», vol. 2), Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1980, 388 p., de Lect. dr. Cezar Vasiliu	462
Ierom. Ioanichie Bălan, <i>Pateric românesc</i> , Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1981, 600 p., de Pr. dr. Gh. Drăgulin	465
Mihail Diaconescu, <i>Marele cîntec</i> , Ed. Eminescu, 1980, de Cristofor Dancu	470
<i>Studii privind istoria Aradului — coordonator Eugen Glück — București, 1980, 265 p., de Pr. Gheorghe Naghi</i>	474
Dr. Marin Popescu-Spineni, <i>România în izvoare geografice și cartografice. Din antichitate pînă în pragul veacului nostru</i> , Ed. științifică și enciclopedică, București, 1978, 256 p., de Pr. Constantin Voicescu	478
Florian Dudaș, <i>Cazania lui Varlaam în vestul Transilvaniei</i> , Ed. Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1979, 270 p., de Pr. Victor Vlăduceanu	483
« <i>Monumente istorice și de artă</i> », nr. 1/1979, 120 p., de Radu Crețeanu	485
Jordan Datcu și S. Stroescu, <i>Dicționarul folcloriștilor. Folclorul literar românesc</i> , Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1979, 501 p., de Pr. D. D. Sandu	487

PREA FERICITUL PATRIARH IUSTIN — 25 DE ANI DE SLUJIRE ARHIEREASCĂ

Slujirea, în accepțiune curentă, este o acțiune cerută de conștiința social-morală a omului, de conștiința sa îmbelșugată de lumina înaltelor valori umane. Cel ce săvârșește un astfel de act își deschide inima în fața altuia cu afecțiune și bunăvoință și, în același timp, se dăruiește semenului său împărtășindu-i din experiența sa, din bunurile sale și din căldura binefăcătoare a sufletului său.

În accepțiune creștină, de asemenea, slujirea este un act de deschidere spre altul, de dăruire, de îndrumare, de intrarmare a aproapelui.

Credinciosul creștin înflăcărat de ceea ce Atotziditorul a ținut în firea sa, de propovăduirea adinc umană, dumnezeiască a Mintuitorului și de harurile Sfântului Duh, slujește pe aproapele său dăruindu-i dintru ale sale cele de trebuință vieții, dacă se zbate în nevoi, cercetându-l când este biruit de boli și de primejdii, turnându-i din potirul sufletului său mângiere și stat înțelept când el este împresurat și copleșit de necazuri și întristări, intrarmându-l cu îndemn bun spre a se feri de tot ce este păgubitor, oțelindu-l în hotărârea de a înfăptui ceea ce este bun și frumos, ajutându-l să crească duhovnicește spre desăvârșire.

Se poate spune că slujirea, ca atitudine social-creștină, este rîvnă înaltă, strădanie neconținută, gândire aleasă, dragoste fierbinte, hotărîre nezdrcinată de a sădi în conștiința altuia principalitate etică, năzuință și tărie în vederea roadelor calitativ bune.

În vîltoarea evenimentelor care au urmat, după înălțarea Mintuitorului la cer creștinii se deosebeau între ei «unii fiind *apostoli* iar alții *frați*. Cei dinții slujeau mărturisind pe Iisus, săvîrșind fapte minunate, împărtășind credincioșilor harul dumnezeiesc și purtînd grijă în diferite chipuri, de obștea creștină din Ierusalim»¹. În acest fel, aduceau ei la îndeplinire ceea ce li se ceruse cînd au fost trimiși la propovăduire.

Ceilalți, iubindu-se unii pe alții, primeau cuvîntul și-l păzeau, se împărtășeau de darurile Sfântului Duh și viețuiau ca frați.

Îndeplinind misiunea încredințată, fiecare apostol mergea din regiune în regiune, din cetate în cetate întemeind și organizînd biserici. Pentru sfințirea, învățarea și păstoriarea dreptcredincioșilor care aparțineau Bisericilor întemeiate de ei, apostolii au rînduit episcopi, preoți și diaconi, adică ierarhia bisericească; «potrivit cu harul dumnezeiesc primit de fiecare la hirotonie, ei continuă în lume însăși lucrarea de mîntuire săvîrșită de Iisus»². Episcopul, adică arhiereul, fiind el pe treapta

1. Iustin Moisescu, *Ierarhia bisericească în epoca apostolică*, Craiova, 1955, p. 5.

2. *Ibidem*, p. 6.

cea mai înaltă a ierarhiei bisericești, are îndatorirea de a rânduia diaconi și preoți (Tit 1, 5), de a îndrepta cele ce sînt de lipsă, de a face «rugăciuni, cereri, mijlociri pentru toți oamenii și pentru toți care sînt în înalte dregătorii» (I Tim. 2, 1—2), de a fi destoinic ca să învețe pe alții de a veghea la păstrarea dreptei credințe, de a păzi lucrul cel bun (II Tim. 1, 14), de a înlătura practici care pricinuesc certuri (I Tim. 1, 4), de a mustra pe cei potrivnici (Tit 1, 9). Slujirea arhierească potrivit Sfinței Scripturi și pravilelor vechi ale Bisericii, este după cum se vede, cuprinzătoare și multilaterală. Arhiepiscopul «rinduit în această vrednicie de către episcopi, este centrul puterii spirituale și capul văzut al Bisericii locale; el este condiția indispensabilă de existență a Bisericii, deoarece el pune în treaptă pe preoți și diaconi»³. Orice arhiepiscop are, fiind el înțeles stător al unei Biserici locale, răspunderi și puteri spirituale de mare importanță printre care: păstrarea neștirbită a tezaurului de credință și de cult, cristalizat în decursul veacurilor și conducerea acestei Biserici peste care a fost rinduit el canonic. În calitatea sa de căpetenie a Bisericii văzute el veghează cu luare aminte asupra ei și o conduce în contextul și în condițiile și împrejurările istorice pe care le parcurge lumea. Veghind, îndrumînd, păstorînd, cu alte cuvinte slujind el în duh apostolic, Biserica pe care o păstorește își îndeplinește dumnezeiescul ei mesaj.

Prea Fericitul Părinte Patriarh IUSTIN, acum un sfert de secol eradicat la treapta arhieriei fiind ales Mitropolit al Ardealului. Era, cum spune slăvitul apostol Pavel «luat dintre oameni și pus pentru oameni spre cele către Dumnezeu» (Evrei 5, 1). Pînă atunci slujirea sa se făcuse cunoscută în Biserica la o catedră universitară de la înălțimea căreia i predat Teologia Noului Testament. Particularitatea dominantă a activității didactice și a celei literar-științifice în această etapă a vieții sale — referitoare la strădaniile Sfîntului apostol Pavel, la ierarhia bisericească la unii dintre Sfinții Părinți ai Bisericii ș.a. — este silința de a pune în lumină viața creștină cu laturile și formele ei de manifestare, în etapă începuturilor, de a reliefa ceea ce are, în istoria ei, valoare și însemnătate de temelie și izvor.

Investit cu harul arhieriei, apoi încredințându-i-se toiagul mitropolitan și, de cîțiva ani, pe cel de înțeles stător al Bisericii Ortodoxe Române, Prea Fericitul Patriarh Iustin a împărțit harul sfințeniei, a prcovădit fără încetare cuvîntul Domnului, a mustrat, a certat, a îndemnat cu toată îndelunga răbdare și învățătură (II Tim. 4, 2), într-un cuvînt a slujit în Biserica sfințind, învățînd, păstorînd.

Orice slujitor bisericesc îmbrăcat cu harul arhieriei, una în esență ei harică, aparține totuși vremurilor și împrejurărilor istorice în care împlinește el slujirea. Uneori, vremurile și împrejurările cer arhiepiscopului știință multă sau destoinicie gospodărească, alteori prisos de milcuraj sau duh de pace; uneori arhiepiscopul, împreună cu fiii Bisericii, în fruntă potrivnicii, vrăjmășii și orînduiele omenești nedrepte, nesăni

3. H. Andrusos, *Simbolica*, traducere de Iustin Molescu, Cralova, 1955, p. 1.

toase, altelei lucrează pentru statornicirea și respectul valorilor umane în lume, pentru luminarea poporului prin cultură. Timpul, împrejurările și condițiile în care arhierul își îndeplinește misiunea, dau contur și pun în lumină pecetea slujirii sale arhieresti.

Învrednicind pe credincioși de harul sfințeniei cu rugăciunile și mijlocirile sale, împărtășindu-le «cuvintele credinței și ale buneii învățături» (I Tim. 4, 6), îndemnându-i părintește, ca bun păstor ca să asculte ei, neconținut glasul Mîntuitorului, arhierul își împlineste înalta misiune la care a fost chemat prin harul Sfîntului Duh. Slujirea sa are trăsături specifice, particularități care vin de la însăși vrednicia sa, de la structura psihică a credincioșilor, de la trebuințele și puterile lor de înțelegere, de la rînduieșile lor sociale, de la etapa istorică în care se desfășoară slujirea arhierescă însăși.

Este firesc să se zăbovească la acest fericit popas asupra preocupărilor dominante, asupra orientărilor cardinale, asupra particularităților specifice slujirii arhieresti a celui de al patrulea patriarh al Bisericii noastre strămoșești.

«Prin învățătura pe care o propovăduiește în Biserică, spunea noul arhieru acum 25 de ani, în fața Sfîntului altar cînd, prin punerea mîinilor arhieresti era învrednicit de harul arhieriei, prin sfințirea pe care o împărtășește credincioșilor și prin păstoriarea turmei sale, arhierul împlineste pe pămînt însăși lucrarea pe care Mîntuitorul a săvîrșit-o, venind în lume, și pe care o săvîrșește neîncetat în ceruri — unirea de negrăit a credincioșilor cu Dumnezeu. În acest chip, punînd la temelie lucrării mele arhieresti însăși lucrarea săvîrșită de Marele Arhieru, nu voi conțeni în strădaniile mele de a împăca pe păstoriații mei cu Dumnezeu, de a revărsa liniște și seninătate în sufletele lor și de a sădi pacea între oameni cu cuvîntul meu, cu fapta mea»⁴. Cu prilejul investiturii sale ca Mitropolit al Ardealului, Prea Fericitul Patriarh IUSTIN spunea: «...nu voi neglija nici una din laturile slujirii arhieresti și voi continua pe calea pe care au mers înaintașii mei, ținînd pas cu vremea și cu nevoile poporului...»⁵. Deci, altarul și lumea pe care a zidit-o Domnul, amvonul și patria, veșnicia adevărilor evanghelice și problemele vremurilor sînt îndatoririle, temelurile, pîrghiile și preocupările înaltei sale slujiri arhieresti.

Întărit cu harul arhieriei, Prea Fericitul Patriarh IUSTIN, aducînd la îndeplinire slujirea sa de sfințire a rînduit diaconi și preoți, a liturghisit și a făcut rugăciuni în numeroase sfințe locașuri din Transilvania, Moldova și în altele din țară și de peste hotare, a împărtășit credincioșilor pe Hristos, i-a binecuvîntat, a cerut revărsarea imbelșugată a harului Sfîntului Duh asupra tuturor, a sfințit altare noi și a sădit liniște și pace.

Cînd se despărțea de rostul său de profesor, Prea Fericitul se mîngia cu gîndul că va fi, în continuare, învățător cu harul și ajutorul Sfîn-

4. «Biserica Ortodoxă Română», LXXIV (1956), nr. 3—4, p. 233—234.

5. *Ibidem*.

tului Duh. Purtfnd toiagul arhieresc de 25 de ani, misiunea sa de dascăl n-a încetat știind prea bine că una dintre înaltele sale răspunderi este *slujirea învățătoarească*.

La întronizarea sa ca patriarh al Bisericii Ortodoxe Române, Prea Fericitul IUSTIN spunea, între altele : «Noi, ca Biserică veche, ne considerăm mai aproape de izvoarele originale și autentice ale creștinismului, păstrăm cu sfințenie bunele tradiții moștenite de la înaintași și ne străduim să urmăm Evanghelia lui Hristos, învățătura transmisă de Sfinții Părinți și cele hotărâte de Sfintele Sinoade în vremurile în care în Biserică nu se ivise nici o dezbinare»⁶. Fără îndoială, când rostea aceste sugestive cuvinte, gîndea la acea latură a slujirii arhieresti, la îndatorirea care stătea pe umerii săi, aceea de a învăța pe fiii săi duhovnicești — credincioși și clerici — de a se slrgui cu învățătura.

În toată opera sa scrisă, Prea Fericitul a binevestit «comoara de credință a Ortodoxiei în toată adîncimea ei»; pastoralele sale, au invariabil miez dogmatic, iar celelalte scrieri, alcătuite totdeauna logic, oglindesc silința sa față de fenomenele din etapa de constituire a Bisericii, strădania sa de a pune în lumină izvoarele atît de utile în acțiunea de cunoaștere a adevărului. Cu ani în urmă, Prea Fericitul Sa considera inițiativa asociației bisericești, *Slujirea apostolică a Bisericii Greciei*, de a publica scrierile Părinților și scriitorilor bisericești, ca pe un eveniment deosebit, ele avînd «o foarte mare importanță din punct de vedere religios și bisericesc, întrucît în aceste scrieri se află comoara sfință a tradiției Bisericii care constituie cel de-al doilea izvor al credinței ortodoxe»⁷.

Deplin convins că una dintre pîrghiile care va înlesni și va conduce la unitate creștină este cunoașterea temeinică a operelor patristice, Prea Fericitul IUSTIN a inițiat, binecuvîntat și sprijinit editarea acestor opere, inaugurînd prin aceasta un nou capitol în istoria scrisului nostru bisericesc.

În acest sens, încă din 1976, Prea Fericitul Patriarh IUSTIN a inițiat editarea și tipărirea unor colecții de carte bisericească menite să umple goluri de mult resimțite în cultura teologică românească. În primul rînd, trebuie amintită colecția «*Părinți și scriitori bisericești*», care are ca scop traducerea în limba română a principalelor opere patristice.

Numeroși specialiști, teologi și filologi, au fost atrași în colectivele de traducători ai acestor scrieri. Traducerile din Sfinții Părinți și scriitorii bisericești sînt însoțite de ample introduceri, de note și explicații necesare înțelegerii textelor traduse, precum și de indici.

Cărțile apărute în această colecție vor fi difuzate, în abonament, fiecărei parohii, astfel încît, în următorii ani bibliotecile parohiale se vor îmbogăți cu principalele scrieri patristice.

Un număr însemnat de exemplare din cărțile care se tipăresc în această colecție, sînt difuzate școlilor noastre teologice, mînăstirilor, comunităților ortodoxe române de peste hotare și, prin magazinele centrelor eparhiale, tuturor celor interesați să posede o bibliotecă patristică.

6. «Mitropolia Moldovei și Sucevei», LIII (1977), nr. 9—12, p. 587—588.

7. «Mitropolia Moldovei și Sucevei», XXXVI (1960), nr. 1—2, p. 8.

Din această colecție au apărut, pînă acum, și au fost deja difuzate parohiilor, volumele I și II, respectiv *Părinții apostolici* și *Apologeți de limbă greacă* și *volumul I din operele lui Origen*.

Se află sub tipar *Apologeții de limbă latină*, respectiv volumele III și IV din colecție.

Sînt pregătite în vederea tipăririi lucrări ale *Sfintului Clement Alexandrinul* și *volumul II din operele lui Origen*.

O altă inițiativă luată de Prea Fericitul Patriarh IUSTIN în domeniul scrisului bisericesc privește colecția intitulată «*Arta creștină în România*».

Această colecție urmărește să pună la îndemna cititorilor o istorie ilustrată a creștinismului românesc, începînd de la geneza acestuia, în secolele I, II și III, pînă în zilele noastre în care Biserica Ortodoxă Română a înscris realizări deosebite pe toate planurile. În același timp, colecția «*Arta creștină în România*» pune la dispoziția cercetătorilor mărturii de o inestimabilă valoare ale continuității neîntrerupte a poporului român în spațiul carpato-dunărean.

Din această colecție care se tipărește în versiune românească și engleză, a apărut volumul I, cuprinzînd mărturii arheologice și arhitectonice ale creștinismului românesc în secolele II—VI. În curînd va fi terminată și tipărirea volumului al II-lea al colecției, care cuprinde secolele VII—XI.

Tot la îndemnul Prea Fericitului Patriarh IUSTIN a prins viață colecția intitulată «*Biblioteca teologică*», menită să valorifice strădaniile cărturărești ale teologilor Bisericii noastre, îndeosebi monografiile științifice. Pînă în prezent au apărut în această colecție: *Scriitorii bisericești din epoca străromână*, *Sfîntul Vasile cel Mare* și *Inceputurile mitropoliei Transilvaniei*.

Se află sub tipar un «*Dicționar de teologie ortodoxă*» care apare, de asemenea, în colecția «*Biblioteca teologică*».

Una dintre cele mai importante laturi ale activității editoriale impulsionată de Prea Fericitul Patriarh IUSTIN este editarea de manuale și tratate teologice care dau măsura dimensiunii științei teologice în Biserica noastră. Au apărut, în anii păstoririi Prea Fericitului Patriarh Iustin, tratate de mare adîncime teologică și de înaltă ținută științifică, cum sînt: *Teologia dogmatică ortodoxă*, *Teologia morală ortodoxă*, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, tratatul de *Liturgică* etc.

Aceste cărți vor rămîne, peste timp, în patrimoniul de aur al culturii teologice românești, ele înălțînd știința teologică românească la nivelul marilor realizări teologice ale timpului nostru.

Din rîndul realizărilor editoriale din ultima vreme nu pot fi omise lucrări ca *Noul Testament cu Psalmii*, ediția 1979 și *Patericul ramănesc*.

Un observator atent al tiparului bisericesc din acești patru ani, va distinge cu ușurință un adevărat *program editorial* inițiat și urmărit în desfășurarea sa cu clarviziune și, în același timp, cu tenacitate de către

Prea Fericitul Patriarh IUSTIN care își împlinește astfel, pe un plan superior, vocația de mare teolog al Bisericii și epocii noastre.

În dregătoria înaltă de Întîistătător, de cap văzut al Bisericii Ortodoxe Române, ramură a Bisericii «Intemeiată de Cuvîntul întrupat... constînd din oameni care au aceeași credință și care se împart în popor și cler...»⁹, Prea Fericitul IUSTIN, *purînd toiagul păstoriei, călăuzește și veghează asupra întregii sale turme, făcîndu-se tuturor pildă, știînd că va fi «chemat să dea socoteală de sufletele tuturor păstorîtorilor săi»*¹⁰, cum spunea însuși cînd era hirotonit întru arhiereu. Este bine știut că profilul și structura psihică-socială a fiilor Bisericii ca și concepțiile lor despre lume și viață au variat, în istoria omenirii, de la o etapă la alta. În afară de aceasta, fiii Bisericii sînt totodată fii ai statului. Plecînd de la această realitate, Prea Fericitul IUSTIN a deslușit sensul înalt al meșajului pe care Biserica trebuie să-l împlinească în lume, sensul slujirii la care este chemat arhiereul, în calitate sa de păstor, de întîistătător în familia fiilor săi duhovnicești și, a schițat elocvent poziția sănătoasă, firească, cumpănită, a Bisericii pe care o păstorește prin următoarele cuvinte: «Ea (Biserica), nu trebuie să se lase niciodată ispitită de ideea de a domina poporul, nici să nu cadă în greșeala de a se izola de lume... Pe lângă împlinirea lucrării sale religioase, ea trebuie să urmărească fără încetare întărirea dragostei de glia străbună și să împărtășească împreună cu poporul amărăciunea zilelor haine și lumina zilelor frumoase»¹¹.

Păstoria, potrivit drumarului chiriacodromic ortodox, este lucrarea de călăuzire a fiilor Bisericii la limanul împăcării lor cu Dumnezeu. Năzuința spre acest țel scump, comportă mai cu seamă, în zilele noastre, responsabilitatea păstorului și deopotrivă a păstorîtorilor. Însușirea cu care sîntem înzestrați de a gândi de, a chibzui și de a ne hotărî pe ce căi trebuie să mergem, spunea cîndva Prea Fericitul IUSTIN «nu poate fi socotită scut sau acoperămînt al dezordinii și anarhiei sau al izolării de societate. Dimpotrivă, ea trebuie înțeleasă ca bază a ordinii în societate, a colaborării dintre oameni și a sprijinirii binei obștești»¹². Păstorul călăuzit de idei și sentimente umane, înalte, luminat de harul Sfîntului Duh, își călăuzește fiii săi duhovnicești la pășunea binecuvîntată, are îndatorirea de a le aminti mereu că, așa «după cum Fiul lui Dumnezeu a venit în lume pentru a ajuta lumea să se ridice la viața în Dumnezeu, tot astfel Biserica este datoare să se integreze în viața poporului pentru a-l ajuta să-și făurească o viață fericită»¹³. Izolarea și rezerva sînt păgubitoare pe cînd participarea fiilor Bisericii cirmuiți de păstorul înflăcărat de convingeri religioase și de sentimente patriotice aduce roadele păcii și dreptății. Orice fiu al Bisericii, prin urmare, își poate îndrepta, cu nădejde privirile spre cerurile luminate de slava Domnului dar, în același timp, trebuie să-și îndrepte privirile la semenii săi chiar dacă

9. Hr. Andrușos, *Doğmatica Bisericii Ortodoxe Răsăritene*, traduce de Dr. Dumitru Stăniloae, Sibiu, 1930, p. 281.

10. «Biserica Ortodoxă Română», LXXIV (1956), nr. 3—4, p. 233.

11. «Mitropolia Moldovei și Sucevei», L (1974), nr. 5—6, p. 327.

12. *Ibidem*, p. 328.

13. «Glasul Bisericii»; XXXVI (1977), nr. 1—2, p. 16.

gîndesc și cred altfel decît el, să fie în pas cu ei, să-și deschidă inima, să le întindă frățește mina pentru a colabora împreună, pentru a zidi împreună, pentru a sprijini împreună strădaniile închinatе umanității.

Fără nici o îndoială, cuvintele Mîntuitorului «Eu sînt păstorul cel bun» (Ioan 10, 11), au vibrat pătrunzător în conștiința Prea Fericitului Patriarh IUSTIN, cînd i se încredința cununa arhieriei și-i întrarmează necontentit dreapta în care poartă toiagul, semn al puterii sale chiriarhale. În fruntea turmei (I Petru 5, 4), Prea Fericirea Sa își împlinește înalta misiune de călăuzitor și îndrumător, în așa fel «ca oile să aibă viață și să aibă belșug» (Ioan 10, 10).

Strădania sa de întîistător, de căpetenie văzută cu o asemenea răspundere bisericească, a fost ațintită, cum însuși a spus cînd primea dumnezeiescul har al arhieriei, la împăcarea păstoriților săi, prin cuvîntul și fapta sa, cu Dumnezeu, la sădirea păcii între oameni. Pacea «este o lege a firii, o cerință a rațiunii umane, o necesitate a vieții ...mai mult pentru creștini o poruncă a lui Dumnezeu, o dogmă a credinței»¹⁴, «o stare de spirit care se reflectă în viața popoarelor prin prietenie... o stare de sfințenie a oamenilor și popoarelor în comuniune deplină»¹⁵.

Încredințat că pacea este cununa și expresia omeniei și înțelegerii frățești, ca fiu al poporului nostru și al plaiurilor străbune, Prea Fericitul Iustin a slujit-o și a propovăduit-o cu osîrdie, prin studii, la catedră, la amvon, și la înalta tribună a Consiliului Mondial pentru Apărarea Păcii. Ca slujitor al Domnului, ca Mitropolit iar acum ca întîistător al Bisericii, ca păstor deci, al turmei dreptcredincioase, Prea Fericirea Sa vestește neabătut Evanghelia păcii, stăruie necontentit pentru adîncirea relațiilor frățești cu celelalte Biserici Ortodoxe și lucrează însuflețit de rîvnă, pentru statornicirea unor relații de apropiere, bunăvoire și înțelegere cu celelalte Biserici.

În familia Ortodoxiei, Biserica noastră stă, acum, nu ca fiică, ci ca soră, ca o ramură într-o tulpină lucrînd înflăcărată de duh ecumenic, împreună cu surorile ei pentru deplină unitate în credință «pentru păzirea aceluiași cult întrucît se întemeiază pe baze dogmatice»¹⁶, «pentru fericirea lumii, în viața de acum și în cea viitoare»¹⁷. Cu celelalte Biserici, cu toți cei ce cred și mărturisesc, într-un fel sau altul, pe Hristos, Biserica Ortodoxă Română se află în dialog. Mesager de atîtea ori al dreptcredincioșilor români la întruniri și dezbateri care au avut loc în cadrul Consiliului Ecumenic al Bisericilor și al altor organizații intercreștine iar, acum ca arhipăstorul lor, Prea Fericitul IUSTIN, cu convingerea că «Dumnezeu ne-a chemat spre pace» (I Cor. 7, 15), a stăruit și se străduiește zi de zi cu osîrdie apostolică pentru statornicirea atmosferei de încredere, de dragoste frățească, de cooperare a bisericilor spre a contribui ele cu spor la înlăturarea nedreptăților sociale, spre a face loc omeniei și bunăvoirii în lume.

14. «Mitropolia Moldovei și Sucevei», XXXVIII (1962), nr. 9—12, p. 654.

15. «Mitropolia Moldovei și Sucevei», LII (1976), nr. 1—2, p. 10.

16. Hr. Andrusos, *Dogmatica...*, p. 294.

17. «Biserica Ortodoxă Română», XCIII (1975), nr. 11—12, p. 1250.

Lucrarea de păstorire, de călăuzire a Bisericii moșilor și strămoșilor la limanul păcii și al unității, este o altă rază a slujirii arhieresti a Prea Fericitului Patriarh IUSTIN.

La popasul care aduce în actualitate ridicarea Prea Fericitului Patriarh IUSTIN, acum douăzeci și cinci de ani la înalta treaptă a arhieriei, n-aș putea să nu relievez faptul că, atât în scaunul mitropolitan al Ardealului, apoi două decenii în al Moldovei și Sucevei, cât și în cel patriarhal, ca înfiștător și căpetenie văzută a Bisericii Ortodoxe Române, deci ca «purător al puterii arhieresti», Prea Fericirea Sa a slujit pe Dumnezeu, Biserica, lumea. Ca și în scaunele mitropolitane, de la înălțimea tronului patriarhal, acum, *împărtășește fiilor săi sufletești harul sfințeniei, propovăduiește cuvântul Evangheliei, păstorește purtând cu cinste toiagul vlădicesc* spre a fi celor «ascultători... reazim și întărire iar pentru nestatornici... certare și îndreptare», cirmuiește cu destoinicie corabia Bisericii Ortodoxe Române spre a-și împlini dumnezeiască ei menire. «Asemenea lui Iisus-Profet, asemenea lui Iisus-Arhiereu și asemenea lui Iisus-Împărat», acum spunea cu prilejul hirotoniei sale întru arhiereu, Prea Fericirea Sa «împlinește pe pământ însăși lucrarea pe care Mântuitorul a săvârșit-o venind în lume și pe care o săvârșește neincetat în ceruri»¹⁸.

Slujirea arhierescă a Prea Fericitului IUSTIN, cu toate laturile și formele ei, este, în istoria Bisericii Ortodoxe Române și a creștinismului contemporan, strădanie neconținută și pildă adânc grăitoare. Din vistieria iubirii și recunoștinței tuturor fiilor duhovnicești se înalță calde rugăciuni către Părintele Luminilor, ca sfânta sa arhierie să împărtășească roadele Duhului Sfânt mulți și fericiți ani în fruntea Bisericii noastre Ortodoxe Române.

† TEOCTIST
MITROPOLITUL MOLDOVEI ȘI SUCEVEI

18. «Biserica Ortodoxă Română», LXXIV (1956), nr. 3-4, p. 233-234.

• VIATA • BISERICESCA •

MOMENTE ANIVERSARE

De cîtiva ani, ziua de 5 martie s-a impus ca o dată deosebită în viața Bisericii Ortodoxe Române, fiind ziua de naștere a Întîistătătorului ei, Prea Fericitul Patriarh Iustin, care veghează neincetat la cirna destinelor ortodoxiei românești, căreia și-a consacrat întreaga viață și activitate.

Potrivit datinei, și anul acesta, ziua de naștere a Prea Fericirii Sale a fost cinstită, după cuviință, înălțîndu-se rugăciuni fierbinți pentru sănătatea și bunul spor în activitatea de zi cu zi a Părintelui nostru sufletec. În dimineața acestui fericit moment aniversar I. P. S. Mitropolit Nestor al Olteniei a săvîrșit în Catedrala Patriarhală din București, Sf. Liturghie arhierescă, în fruntea unui ales sobor de slujitori, la care au asistat și alți ierarhi din țară veniți la București, precum și ostenitori din cadrul Administrației Patriarhale și Arhiepiscopiei Bucureștilor, profesori de teologie, preoți din Capitală și numeroși credincioși.

După otpustul Sfintei Liturghii, I. P. S. Mitropolit Nestor al Olteniei, împreună cu soborul slujitor, au săvîrșit slujba Te-Deumului, în care s-au rugat lui Dumnezeu pentru sănătatea și îndelunga înziliră a Prea Fericitului Patriarh Iustin. La sfîrșitul slujbei, întreaga asistență a intonat imnul patriarhal și «Mulți ani trăiască».

Cu acest prilej I. P. S. Mitropolit Nestor al Olteniei, în scurte, dar alese cuvinte, pornind de la cîteva texte din cadrul rugăciunilor citite la Te-Deum, a subliniat importanța acestei zile, care a devenit pentru noi toți — ierarhi, preoți și dreptmăritori creștini — o zi deosebită de rugăciune și de laudă aduse bunului Dumnezeu, pentru darul ales pe care l-a făcut Bisericii Ortodoxe Române, în fruntea căreia a așezat pe Prea Fericitul Patriarh Iustin, personalitate marcantă a vieții bisericesti, atît pe plan intern cît și extern.

Se cunoaște că Prea Fericirea Sa, decenii de-a rîndul, a siujit Biserica și țara în calitate de ilustru profesor de teologie și de mitropolit la Sibiu și la Iași, iar acum ca al patrulea patriarh al Bisericii Ortodoxe Române. Prea Fericirea Sa a slujit și continuă să slujească cu dragoste

și deosebită rivnă Biserica noastră strămoșească, interesele vitale ale poporului român și pacea lumii.

În încheiere, I. P. S. Mitropolit Nestor a înălțat cuvinte de rugă fierbinte înaintea lui Dumnezeu, pentru sănătatea Prea Fericitului Patriarh Iustin, pentru propășirea Bisericii și a patriei noastre dragi.

La ora 11,30 a.m., înalții ierarhi, vicari, consilieri patriarhali și mitropolițani au venit la Cabinetul de lucru al Prea Fericitului Patriarh, pentru a adresa Întâistătorului lor felicitări și urări de sănătate și îndelungată înziliră. În numele tuturor celor de față, I. P. S. Mitropolit Nestor al Olteniei a urat Prea Fericirii Sale mulți ani fericiți, sănătate și mult spor în munca sa neobosită de părinte și conducător spiritual al tuturor fiilor duhovnicești ai Bisericii noastre.

Ca de obicei în asemenea ocazii, cu emoție a răspuns Prea Fericitul Patriarh Iustin, mulțumind tuturor celor de față pentru urările făcute, adresându-le aceleași bune doriri în muncă și în viață.

Florile și numeroasele telegrame primite de Prea Fericitul Patriarh Iustin Moiescu, cu acest prilej, au exprimat dragostea și atașamentul tuturor ierarhilor, clerului și binecredincioșilor creștini față de Întâistătorul Bisericii Ortodoxe Române.

Zece zile mai târziu, adică la 15 martie 1981, în viața Prea Fericitului Părinte Iustin, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, se marchează un alt eveniment de seamă — împlinirea a 25 de ani de arhierie în slujba Bisericii noastre strămoșești.

Duminică 15 martie a.c., într-un cadru festiv, Prea Fericitul Patriarh Iustin a săvârșit Sf. Liturghie arhierescă în Catedrala Patriarhală din București, însoțit de P. S. Episcop Roman Ialomițeanul, vicarul Sf. Arhiepiscopii a Bucureștilor, care în scurte cuvinte a făcut cunoscut întregii asistențe momentul aniversar din viața Întâistătorului Bisericii noastre. Polihroniul închinat acestui moment festiv și imnul patriarhal executat de corala Catedralei, condusă de maestrul Nicolae Lungu, au încheiat acest minunat popas aniversar din viața Prea Fericirii Sale.

Cele două momente aniversare ne-au oferit momente de desfătare duhovnicească, când cu dragoste și dăruire, ne-am rugat Atotputernicului Tată ceresc, pentru sănătatea și îndelunga înziliră a celui ce ne este Dascăl, Părinte și Conducător spiritual. Din buchetul sentimentelor noastre fierbinte, ambele popasuri duhovnicești au adus Prea Fericirii Sale prinosul dragostei și devotamentului nostru sincer, odată cu făgăduința că vom sluji cu credință Biserica și patria, sub îndrumarea înțeleaptă a Marelui sărbătorit.

Arhid. ION BĂNĂȚEANU

**VIZITA ÎN ROMÂNIA A PROF. CLAUDE MONDESERT,
DIRECTOR LA «INSTITUT DES SOURCES CHRETIENNES»,
LYON (FRANȚA)**

Între 3—13 noiembrie 1980 ne-a vizitat țara, ca oaspete al Patriarhiei Române, Prof. Calude Mondésert de la Lyon, personalitate științifică de renume internațional, director la «Institut des Sources Chrétiennes» și actualul secretar general al Asociației Internaționale de Studii Patristice.

Profesorul Claude Mondésert s-a născut în anul 1906 la Geizé în apropiere de Lyon, dintr-o familie numeroasă de intelectuali, care a dat până acum Bisericii catolice doi preoți și un episcop. La vârsta de 16 ani intră în ordinul iezuiților. Studiile universitare și le face la Universitatea din Lyon și apoi la Ecole Pratique des Hautes Etudes din Paris, unde își dobîndește cunoștințe solide de limba și literatura greacă și latină, teologie și filosofie. În anul 1944 devine profesor de limba și literatura greacă la Facultatea de litere a Universității catolice din Lyon, iar în perioada 1947—1956 predă și la Institutul de litere orientale din Beyruth.

Teza sa de doctorat tratează despre Clement Alexandrinul, apologet creștin, de care s-a ocupat multă vreme fiind autor sau co-autor al unor volume traduse în colecția «Sources Chrétiennes» (Protrepticul și două volume din Pedagogul). În general, preocupările științifice ale Prof. Mandésert s-au concentrat asupra perioadei de început a creștinismului, pe care a studiat-o în chip complex, cercetînd izvoarele care puteau aduce lumini în această privință: texte antice, păgine și creștine, documente epigrafice și arheologice. Pe această linie se înscrie o bună parte a activității sale, căci îl găsim autor sau co-autor la traducerea în limba franceză a lui Philon din Alexandria (33 volume), adică a celuiui teolog iudeo-elenistic și istoric al religiilor, care a încercat să facă cunoscută lumii grecești filosofia și teologia iudaică și în același timp să introducă în gîndirea iudaică valori ale culturii grecești. Tot așa înțelegem și colaborarea sa la editarea marelui colecții de «Inscripții grecești și latine din Siria», precum și publicarea actelor Symposiumului internațional organizat la Lyon în 1977, cu prilejul împlinirii a 17 secole de la martiriul creștinilor din Lyon și Viena.

Dar munca cea mai intensă pe care a depus-o Profesorul Mondésert, a fost pentru traducerea operelor Sfinților Părinți în colecția «Sources Chrétiennes». El este prezent de la primele volume pînă la ultimele, cunoscînd toate greutățile, dar și succesele acestei prestigioase întreprinderi. În 1944 îl găsim secretar al acestei colecții, iar din 1956 director, funcție pe care o deține și azi. Activitatea depusă pentru bunul mers al

acestei colecții, care a dat pînă acum 265 volume din scrierile Sfinților Părinți, l-a consacrat și i-a atras recunoștința generală. Datorită mărimii dovedite de Prof. Mondésert întreaga această colecție a fost donată Bibliotecii Institutului teologic universitar din București, constituind pentru profesori, studenți și preoți un dar într-adevăr neprețuit, fiindcă li se înlesnește cunoașterea directă a operelor Sfinților Părinți prin traducerea lor într-o limbă de mare circulație. Un dar tot atât de prețios a făcut părintele Mondésert și Institutului teologic universitar din Sibiu, fiindcă a fost de acord să trimită gratuit circa 150 volume, care lipsesc bibliotecii acestei instituții.

O bună parte din ampla-i activitate de cercetare și-a desfășurat-o Prof. Mondésert și în cadrul Centrului Național al Cercetării Științifice (Centre National de la Recherche Scientifique), unde, între anii 1956—1977, este încadrat ca profesor-cercetător. La sfîrșitul angajării sale primește cea mai înaltă distincție, pe care o acordă această prestigioasă instituție.

Recunoașterea internațională a meritelor sale științifice i-a atras alegerea sa ca membru în diverse asociații și societăți internaționale. De pildă, el este membru în comitetul de publicare a scrierilor bisericești «Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur» și «Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten drei Jahrhunderte» editate prin grija Academiei de științe din Berlin. În același timp a primit importante distincții din care menționăm : alegerea în 1970 ca membru ca onoare al Institutului de studii copte din Cairo și membru titular al Academiei de științe și arte frumoase din Lyon.

Programul vizitei în țara noastră a cuprins prezentarea la cele două institute teologice din București și Sibiu a următoarelor conferințe : 1. *Obiectivele colecției «Sources Chrétiennes»* ; 2. *Cîteva considerații asupra apologeticii creștine*. Prima conferință a fost prezentată în seara zilei de 4.XI.1980 și la Institutul N. Iorga sub auspiciile Societății de Studii Clasice din România. Atît la București cît și la Sibiu conferințele au fost audiate cu mult interes, oaspetele fiind primit cu multă căldură. După conferințe au urmat discuții interesante.

A doua parte a programului a cuprins vizite la importante instituții bisericești și științifice, la monumente istorice și de artă. În București au fost vizitate Institutul teologic, Mănăstirea Antim, Schitul Maicilor, atelierele de orfevrerie și obiecte bisericești ale Patriarhiei, Tipografia Cărțile bisericești și Institutul biblic. A fost primit de P.S. Vasile Tirgovișteanul, Episcop-vicar patriarhal și de Prea Fericitul Patriarh Iustin. În timpul audiențelor oaspetele și-a exprimat profunda grațitudine pentru prilejul ce i s-a oferit de a cunoaște realități ale Bisericii Ortodoxe Române și a mulțumit frumos pentru invitație. La Sibiu, Profesorul Mondésert a vizitat palatul mitropolitan, Institutul teologic și Muzeul icoanelor pe sticlă de la Sibiel. A fost primit de Înalt Prea Sfințitul Mitropolit Nicolae Mladin și de Prea Sfințitul Episcop-vicar Lucian Făgărășanul.

Un loc important în programul oaspetelui l-a constituit vizita la unele mănăstiri și localități din Moldova. Au fost vizitate monumentele

istorice din orașul Suceava, minăstirile Dragomirna, Gura Humorului, Voroneț, Moldovița, Agapia, Neamțu, Secu, Sihăstria și Văratec. De asemenea, a mai fost vizitat Seminarul teologic de la Neamțu. În cadrul vizitelor din țară oaspetele a avut ocazia să cunoască aspecte ale vieții religioase, în special din minăstiri, comori de artă și cultură veche românească. El a fost profund impresionat nu numai de ospitalitatea cu care a fost primit, dar și de tezaurul cultural-artistic din România. Participarea la sărbătoarea hramului bisericii Minăstirii Agapia în ziua de Sfinții arhangheli Mihail și Gavriil, la care a oficiat Înalt Prea Sfințitul Mitropolit Teoctist cu un sobor de preoți, i-a lăsat, după propria-i expresie, amintiri de neuitat. Un moment emoționant l-a constituit și vizita la minăstirea Văratec în ziua de duminică 9 noiembrie unde, după participarea la Sfânta Liturghie, și-a sărbătorit împlinirea a 58 de ani de când a intrat în ordinul iezuiților. O bună impresie i-a produs organizarea excelentă a minăstirilor din Moldova, faptul că peste tot a putut primi explicații de la ghizi în limba franceză.

Se poate aprecia că prima vizită pe care a făcut-o în România, Profesorul Claude Mondésert, a fost profitabilă atât pentru țara noastră, căci și-a căpătat un prieten de prestigiu internațional, cât și pentru oaspete, care a avut posibilitatea să cunoască o țară ortodoxă, unde tradiția istorică, religioasă și spiritul ecumenic sînt valori prețuite nu numai de teologi, dar și de întreaga masă de credincioși.

Prof. dr. EMILIAN POPESCU

OBIECTIVELE COLECȚIEI „SOURCES CHRETIENNES“

Preocupându-mă de acest subiect cred că răspund interesului și intenției acelor care mi-au făcut cinstea de a mă invita să vin aici să vă vorbesc. Iar dacă mă ocup cu dragă inimă de acest subiect, o fac deoarece sînt conștient că nu pledez «pro domo» și că nu discut despre o operă personală. Colecția «Sources Chrétiennes» este realizarea unei echipe vaste, care ar putea fi numită chiar internațională. Dacă este condusă de un iezuit din Lyon, editată de dominicanii din Paris, ea există mai ales datorită numeroșilor ei colaboratori: catolici, protestanți, ortodocși și alții; clerici și laici din Universități libere sau de stat; nu numai francezi, ci și belgieni, olandezi, elvețieni, austrieci, germani, italieni, englezi, americani, libanezi, ruși, armeni etc.

Și tocmai datorită acestei mari diversități a competenței, ea este considerată un element de seamă al bibliotecilor de științe religioase și chiar, așa cum deseori o subliniază dările de seamă din reviste, un «instrument de lucru» pentru studenți și profesorii de teologie, de exegeză, morală, istorie ecleziastică.

Dacă sînteți de acord, vom vorbi, deci, succesiv.

1. despre întemeietorul Colecției și obiectivele pe care și le-a propus creînd-o;
  2. despre caracteristicile proprii Colecției;
  3. despre impactul teologic și cultural al acestor publicații;
- și, ca încheiere, despre actualitatea Colecției, cel puțin așa cum o percepe echipa noastră astăzi.

I. Adevărul fondator al Colecției și obiectivele sale

Este de datoria noastră să vorbim despre el deoarece, în chip paradoxal, numele său nu figurează nici în titlul Colecției, nici pe vreun volum publicat pînă astăzi. Și, totuși, el a conceput ideea și planul acestei opere, cu atîta claritate și perspicacitate, încît niciodată nu i s-au adus modificări esențiale de la apariția primului tom, în decembrie 1942, adică de aproape 40 de ani. Acest iezuit se numea Victor Fontoy-nont; născut în 1880, mort în 1958, a rămas aproape necunoscut pentru marele public, publicînd numai un «vocabular grec», care nu a încetat să fie reeditat din 1930 și care reprezintă o minunată introducere, nu numai în gramatica, limba și literatura greacă, ci și în elenism, în ceea ce a avut el mai fecund pentru istoria civilizației occidentale. Era un om ieșit din comun, tot atît de remarcabil datorită modestiei sale cît și a bogăției personalității lui; lingvist și filolog, filozof și teolog, poet

și educator desăvârșit. Numit director de studii (préfet des études) la Facultatea de teologie din Lyon-Fourvière, în 1932, a rămas acolo pînă la moarte, exercitînd o influență foarte mare asupra celorlalți profesori, colegii săi — Henri de Lubac, Henri Rondet, Pierre Chaillet, Donatien Molat etc. — și asupra studenților, dintre care se cuvine să amintim : Urs von Balthazar, Jean Daniélou...

Fusese profund impresionat de experiența războiului din 1914—1918, făcut ca simplu soldat, mai întîi pe frontul francez, apoi timp de aproape trei ani în Grecia, în Serbia și Macedonia. Acesta a fost prilejul unor contacte directe cu țări și populații, cu ortodocși și cu musulmani. Cred că originea intenției ecumenice — care este cel dintîi obiectiv al proiectului său — trebuie căutată în această experiență, ca și în relațiile obișnuite ale provinciei noastre cu Orientul Apropiat. Constatînd prăpastia ce despărțea Biserica Romano-Catolică de Bisericile Orientale, Părintele Fontoynt chibzui că ea trebuia umplută făcînd accesibile tuturor textele creștinismului grec și oriental, cu osebire toate acele opere de seamă ale teologilor din Asia Mică, Egipt și de aiurea, ce nu erau citite din lipsa unor ediții bune și mai ales de traduceri.

Între anii 1932—1938 Părintele elaborează planul Colecției : editarea textului original în urma unui studiu critic foarte temeinic, traducerea exactă și lizibilă de tîlmăcitori moderni, o introducere care să ajute la situarea autorului, a operei și a importanței ei religioase, la înțelegerea mediului în care a viețuit autorul, note sau comentarii în subsol, indici diverși. El însuși recrută autorii primelor volume și îi puse la lucru, alegîndu-i în primul rînd pentru competența lor, dovedită anterior sau pe cale de a fi dovedită, fără a face vreo distincție din punctul de vedere al apartenenței la vreun anume ordin religios sau din punctul de vedere al naționalității. După ce a consultat un mare număr de savanți, maeștri renumiți ai științelor eclesiastice, a cules încurajări, dar și obiecții, aparent justificate ; ele nu au pus însă opreliști inițiativei sale îndrăznețe și a avut grijă să le înlătore cu tenacitate și clarviziune : obiecții științifice privind aparenta penurie de filologi specializați în literaturile creștine vechi ; obiecții teologice ale aceluia care se temeau că această întoarcere la surse le va primejdi metodele rutinate de predare ; obiecții practice ale pesimiștilor, care își socoteau contemporanii incapabili să se intereseze de aceste texte vechi sau care credeau că o astfel de publicare, atît de anacronică, nu va putea fi susținută din punct de vedere financiar. Părintele Jean Daniélou și eu însumi, am fost într-adevăr obligați să constatăm această dificultate cînd, în 1938, am făcut mai multe încercări, la Paris, pe lângă editorii principali, pentru a realiza proiectul Părintelui Fontoynt : toți au dat înapoi, pretextînd absența unui public de cititori pentru asemenea ediții. Și, în chip paradoxal, tocmai în 1941, Colecția își luă avîntul, la Lyon, datorită Părintelui dominican Georges Chifflet, acest om tot pe altă ieșit din comun, care a fost și încurajatorul și promotorul renumitei Biblii de la Ierusalim și a toată munca și studiile antrenate de ea,

precum și a publicațiilor consecutive. Ocupația germană, o știți prea bine, a împărțit Franța în două: o zonă de nord foarte sever controlată și o zonă de sud, așa-zisă «liberă», a cărei capitală intelectuală și spirituală a devenit pe dată Lyonul. Editura «Les Éditions du Cerf» a înființat aici o sucursală, numită «Les Editions de l'Abeille». De cum a luat cunoștință de proiectul lui Fontoynt, Părintele Chiffot, care găsea mijloacele de a veni deseori de la Paris la Lyon, pentru a ține legătura între aceste două edituri, a hotărât să treacă la publicarea colecției «Sources Chrétiennes». Și, iată, astfel au apărut cele dintii volume, în iarna 1942—1943, cu autorizația cenzurii germane, care interzisese inițial numărul 1, anume editarea *Vieții lui Moise*, de Sfântul Grigore de Nisa, pregătită de Jean Daniélou. A trebuit să se explice că nu era cîtuși de puțin vorba de o propagandă semită. Dacă aceste prime volume, toate de literatură greacă nu conțineau textul original, se datora exclusiv lipsei de hîrtie. Imediat după război, cînd ele a trebuit să fie reeditate, treptat s-a împlinit această lacună. În orice caz, aceste prime cărți au fost întimpinate cu entuziasm; ele s-au răspîndit pretutindeni, nu numai în Europa occidentală, ci și în Europa răsăriteană, în țara dumneavoastră și în lagărele de prizonieri cele mai îndepărtate.

II. Caracteristicile esențiale ale Colecției «Sources Chrétiennes»

Mi se pare inutil să insist asupra acestora. În însăși intenția fondatorului Colecției, această prezentare de texte ale Părinților Bisericii urmau să fie în același timp științifică și umanistă.

Științifică, mai întii, deoarece era suficient de evident că niște ediții ce nu corespundeau exigențelor științifice ale timpului nostru nu aveau să se bucure de nici un fel de autoritate în fața celor care creează și îndrumă opinia publică: universitarii, profesorii și studenții, scriitorii din toate domeniile. Într-o epocă în care progresul științelor fizice impune pînă și științelor umaniste metode foarte stricte — să ne gîndim la dezvoltarea foarte recentă a științelor auxiliare ale istoriei: arheologia, epigrafia, paleografia etc. — nu se cuvenea să fie publicate texte vechi, care să nu fi fost examinate și verificate sub toate aspectele: autenticitate, integralitate, exactitate a transcrierii lor, adică fără o muncă critică ce, plecînd de la lectura manuscriselor, să ajungă la stabilirea unui text cît mai apropiat cu putință de original, așa cum a fost scris de autor sau sub dictarea sa. Traducerea franceză trebuia și ea să fie riguros fidelă și să țină seama de datele recent dobîndite în materie de lingvistică, de semantică și de istorie literară.

Or, sîntem datori s-o recunoaștem, acum patruzeci de ani, ca și acum, au fost și mai sînt multe de făcut în domeniul Patristicii, pentru publicarea științifică a operelor unui număr de autori.

Neîndoielnic, avem la dispoziție edițiile Corpusului de la Berlin, ale Corpusului de la Viena, dar ambele sînt practic, dacă nu întrerupte, cel puțin încetinite în apariția lor, începînd cu primul război mondial și, trebuie s-o recunoaștem, nu puține sînt volumele din aceste două

Colecții care au nevoie de o revizuire serioasă datorită progresului metodelor filologice și ale ecdoticii, ori de o punere la punct necesară în urma descoperirii de noi manuscrise.

Din fericire, în ceea ce îi privește pe autorii latini, «Corpus Christianorum» (Steenbrugge) ne oferă, de câțiva ani, texte bine editate, iar în privința autorilor greci, ei a început o serie ce va fi foarte utilă. În legătură cu textele ce sînt denumite în general «orientale» — copte, siriace, armenе etc. — două Colecții, astăzi clasice, ne pun la dispoziție, o știți, cu regularitate, ediții bune : este vorba despre *Corpusul din Louvain* și de *Patrologia Orientală Graffin*.

Dar, în toate aceste domenii, șantierul este deschis și au rămas multe de întreprins, căci unii autori, și dintre cei mai mari, nu au încă o ediție critică modernă : Ioan Hrisostom, Grigorie de Nazianz, Vasile din Cezareea etc. Iată de ce ne este greu fie să publicăm anumite texte, fie să le traducem rapid. În anumite cazuri, trebuie chiar să ne resemnăm la o muncă nefindoielnică serioasă, dar provizorie, să lucrăm în etape și să ne mulțumim cu colaționarea anumitor manuscrise alese, fără a pretinde o anchetă exhaustivă ce acoperă întreaga viață a unui savant și care, fie și cu acest preț, se prea poate să nu ducă la nici un rezultat. Am fost martorii acestui fapt în mai multe rînduri, de pildă în cazul lui Dionisie Areopagitul.

Despre tălmăcire nu voi spune decît un cuvînt ; se știe că se impune în același timp o competență riguroasă și calități de gust, judecată, sensibilitate literară. Și ea trebuie să fie, cu adevărat, o lucrare științifică și în același timp, o operă de artă. Cei care au gustat din strădania aceasta o știu prea bine și ei ne confirmă că tocmai în însoțirea paradoxală a acestor două exigențe stă dificultatea unei traduceri bune.

*

Cea de a doua calitate necesară Colecției «Sources Chrétiennes», la care ținea cu tot dinadinsul întemeietorul ei, era caracterul ei *umanist*, adică el voia ca aceste volume să fie accesibile oricărui cititor mai puțin cultivat și nu numai specialiștilor (latiniști sau eleniști) sau numai filologilor. Astfel el solicita pentru fiecare editare a unui text următoarea prezentare : o introducere care să pregătească cititorul pentru o înțelegere personală cu opera editată, înlesnindu-i cunoașterea scriitorului, mediul său, în sensul cel mai larg, împrejurările în care s-a născut opera, genul ei și problemele literare ridicate de ea, impactul doctrinal și cultural. Traducerii i se adaugă în subsolul paginilor, note indispensabile înțelegerii textului, referințele biblice sau trimiterile la autori creștini ori profani. În sfîrșit, un indice și o bibliografie selectivă vor îngădui cititorilor, care o doresc, să întreprindă un studiu mai aprofundat.

Este oare necesar a remarca faptul că această prezentare impune o muncă considerabilă celui care editează un text ? Într-adevăr nu este suficient să fii un savant, dar se așteaptă de la tine să știi să-ți faci

știința accesibilă și utilă unor cititori destul de variați. Trebuie, de asemenea, recunoscut că rezultatele sînt inegale și că aceasta nu trebuie să ne mire. Totuși prezentarea, ale cărei exigențe abia le-am amintit, este astăzi absolut necesară, într-o epocă în care cunoașterea limbilor vechi nu conține să se rărească mai pretutindeni, într-o epocă în care majoritatea contemporanilor noștri au pierdut sensul continuității și al unității organice a culturii, pînă chiar și în evoluția ei și, drept consecință ineluctabilă, ei nu mai au simțul Tradiției vii și al rolului ei indispensabil pentru Biserica creștină. Cititorul se cuvine, așadar, să fie ajutat să sară peste acest gol ce-l desparte de un trecut care, pentru mulți este aproape tot atît de îndepărtat precum cel al Indiei ori al Chinei; această lume îndepărtată se cade luminată din interior, trebuie să fie introdus în ea, ea trebuie făcută cunoscută și înțeleasă în deosebirile ei, precum și în asemănările ei cu a noastră.

III. Impactul teologic și cultural al Colecției «Sources Chrétiennes»

A încerca să măsoară și să apreciezi astăzi acest impact nu este, poate, nici o îndrăzneală, nici ceva nepotrivit: nu constituie o îndrăzneală, deoarece Colecția va avea în curînd, în 1982, în afara vreunui caz neprevăzut, 300 volume și, în baza acestui număr, se pot de pe acum examina și judeca rezultatele ei; nu este nici nepotrivit — și cred că oricine va fi de acord cu aceasta — deoarece este vorba, așa cum am menționat la început, despre truda și eforturile unei echipe imense, constituită din mai mult de 200 de autori, foarte diverși, de personalul unei edituri și al mai multor tipografii. Căci nimeni nu se cuvine uitat înr-utare activitate, iar partea materială a unei cărți nu este mai puțin indispensabilă ca partea ei spirituală. Aș adăuga că această apreciere a rezultatelor nu comportă nici o *κενοδοξία*, nici o glorie deșartă, deoarece ceea ce s-a făcut nu reprezintă nimic pe lângă tot ce a rămas de făcut încă: un volum din «Sources Chrétiennes» nu reprezintă nici a zecea parte dintr-un volum din Migne și știm că Patrologiile grecești și latine ale renumitului editor din secolul al XIX-lea numără aproape 400 de tomuri!

Conform cu cele afirmate despre obiectivele fondatorului Colecției, nu se poate spune acum că rezultatele răspund intențiilor sale și celor ale co-fondatorilor săi, primii directori?

Mai întîi, Colecția nu reprezintă oare, în primul rînd, un «instrument de lucru» pentru *ecumenism*, această mișcare profundă care animă, într-un univers îngoasat și amenințat, toate Bisericile creștine, pe întîistătătorii și pe credincioșii lor și pe mulți creștini, cel puțin pe aceia care au înțeles necesitatea unității în vederea evanghelizării și mîntuirii lumii? Tocmai reluînd lectura textelor din primele secole și meditaarea asupra lor, ele, care constituie patrimoniul comun al tuturor creștinilor, patrimoniul de dinaintea de separările ulterioare, vom deveni mai conștienți de toate cîte ne apropie și alcătuiesc unitatea noastră și vom înțelege mai bine, poate, unde se situează, în timp și în spațiu, germenii

diviziunilor și ai opozițiilor de după aceea. Invitația pe care mi-ați făcut-o și chipul în care m-ați primit mărturisesc suficient în favoarea acestui rol ecumenic al Colecției «Sources Chrétiennes», fără să mai fie nevoie să amintesc prezența volumelor ei în aproape toate Bibliotecile Facultăților sau Școlilor de teologie, ortodoxe, protestante sau catolice din cele mai diverse țări, din Europa, răsăriteană sau apuseană, din Seminarului Africii, și din toate continentele.

Poate că nu este inutil să subliniem că amploarea programului Colecției, care nu se oprește la veacul al X-lea, ci se extinde pînă într-al XII-lea, că această amploare, spunea, a îngăduit includerea în ea a textelor caracteristice (grecești sau latine) pentru anumite tendințe teologice ori spirituale proprii cutărei sau cutărei Biserici și că este foarte utilă cunoașterea lor pentru a situa cum se cuvine esențialul doctrinei și vieții creștine.

Textele din primele secole au aproape toate această trăsătură comună de a fi impregnate de citate și de aluzii scripturistice. În adevăr, la începuturile lor cateheza și predica au constituit un comentariu al Scripturii și al Liturghiei. Pînă și la apologeti este izbitor să constată acest recurs constant fie la Vechiul Testament, dacă este vorba despre exemple de discutat cu evreii — să ne gândim la Justin —, fie la Noul Testament, dacă este vorba de sublinierea unității transcendente a Revelației și a persoanei lui Hristos față de religiile păgîne: Protrepticul lui Clement al Alexandriei ne înfățișează un autor tot atît de familiar cu textele scripturistice, pe cît este cu literatura greacă păgînă.

Încă de la începutul secolului al III-lea vedem apărînd comentarii propriu-zise ale unei cărți sau alta a Sf. Scripturi, și în această direcție iese la lumină un nume: acela al lui Origen care, deși filozof și teolog, a fost și un mare biblist, filolog și exeget. Colecția «Sources Chrétiennes» a și publicat un număr însemnat din Omiliile sale și mai multe din comentariile asupra Vechiului și Noului Testament; dar, în același timp, ea nu a neglijat operele exegetice ulterioare, îndeosebi pe acelea grecești și latine din secolele IV și V. Făcînd aceasta, socotim a răspunde unei nevoi urgente ce se manifestă tot mai explicit, cel puțin în Apus, printre exegeți, profesori și studenți, ca și în rîndurile credincioșilor, aceea de a cunoaște întreaga tradiție exegetică a Bisericii și de a da studiului foarte riguros științific și cîte odată prea material al Scripturii, contraponderea indispensabilă studiului teologic, a interpretării duhovnicești și chiar a meditației mistice. Un semn evident al acestei nevoi poate fi recunoscut în primirea de care s-au bucurat, de pildă, omiliile lui Origen sau «Viața lui Moise» a lui Grigorie de Nisa.

După intenția de a sluji în chip fundamental Mișcarea Ecumenică și după aceea de a ajuta la reîmprospătarea izvoarelor exegezei, unul dintre obiectivele colecției «Sources Chrétiennes» este, în mod natural, acela de a furniza cunoașterea directă și autentică a tradiției teologice a Bisericii. Iată de ce s-au consacrat eforturi considerabile editării unor autori ca Sfîntul Irineu și Origen, doi teologi remarcabili, care sînt niște deschizători de drum, unul la Lyon, departe de școlile filozofice gre-

cești, dar în contact cu subtilitățile și visările gnostice; celălalt, dimpotrivă, în Alexandria, speculativ din naștere și adâncit în mediul intelectual cel mai strălucitor al lumii romane.

La editarea marii lucrări a lui Irineu s-a bijbit puțin în ceea ce privește primul volum, dar colaborarea foarte strânsă dintre un cistercian belgian și un iezuit francez a ajuns rapid la o prezentare foarte riguroasă a documentelor latine, armenes sau siriace — și a fragmentelor grecești — care ne fac cunoscută scrierea marelui episcop al Lyonului; acești doi savanți au căzut de acord să îndrăznească a prezenta o retroversiune a textului grecesc care, desigur, rămâne ipotetic, dar îngăduie totuși o apropiere mai directă de opera originală. După opinia unor filologi foarte exigenți, această ediție critică pare o reușită științifică de prim rang; să mai adăugăm faptul că volumele de «note» completează în chip fericit volumele de text, deschizând perspective discrete asupra conținutului teologic al lucrării care este, în pofida titlului său, mai curând o expunere amplă asupra credinței creștine decât un tratat polemic.

Publicarea a tot ce ne-a parvenit din opera imensă a lui Origen va îngădui — iar cit-a apărut o și permite de pe acum — să distingem în ea ceea ce reprezintă predicarea, în general foarte ortodoxă, adresată credincioșilor sau clerului său, și ceea ce reprezintă elaborarea unei teologii în curs de naștere. Pentru ca aceasta să fie acceptată de intelectualii de limbă greacă, era necesar să se recurgă la un vocabular filozofic și să se încerce o cugetare personală asupra datelor Scripturii și ale Tradiției. Aceasta este tocmai ce a făcut Origen în acest tratat, atât de divers judecat în decursul istoriei, care se numește «De principiis», și pe care l-am editat foarte de curând, cu un text critic și, așa cum se impunea, însoțit de un comentariu.

Ca să vorbim drept, în primele secole ale creștinismului, se întâmplă destul de rar să găsești lucrări care să merite atât de clar calificarea de «tratate teologice» ca aceea a lui Origen; există totuși unele care sînt explicit închinată studiului dogmelor celor mai importante: Sfînta Treime, Întruparea Cuvîntului. Însă, în cea mai mare parte a scrierilor acestei epoci nu întîlnim o distincție obișnuită din punctul de vedere al genurilor noastre literare, și în fiecare lucrare găsim simultan apologetică, exegeză, liturgică, morală, teologie. Dealtfel, această situație face atât de vii primele scrieri și le conferă întreaga lor bogăție duhovnicească. Nimic mai tipic în această privință decât Epistolele lui Ighațiu al Antiohiei, sau «Pedagogul», ori «Stromatele» lui Clement al Alexandriei.

Crizele prin care a trecut Biserica sînt foarte instructive pentru noi, și se prea poate astăzi mai mult decât ieri: criza donatistă, asupra căreia am publicat Actele Conferinței de la Cartagina, din 411; criza ariană, care a stîrnit atîtea discuții, diviziuni și chiar violențe, de la un capăt la celălalt al lumii mediteraneene: alături de textele gata publicate altele sînt în pregătire; nu le enunțăm aici nici pe unele, nici pe celalalte, dar voi menționa numai volumul foarte recent, care înfățișează, datorită muncii temeinice și foarte delicate a unui teolog savant de la Louvain,

«Scolile ariene asupra conciliului din Aquileea», text ce îngăduie să se înțeleagă mai bine criza cugetării teologice în cazul acestei controverse.

Abia îndrăznesc să vorbesc despre operele marilor teologi greci din veacurile IV și V: ceea ce am publicat nu înseamnă nimic pe lângă tot ce s-ar cuveni editat din scrierile lui Athanasie, ale lui Chiril al Alexandriei, ale celor trei Capadocieni — și chiar ale lui Ioan Hrisostom, care reprezintă totuși unul dintre autorii privilegiați în cadrul Colecției, prin numărul de volume ce i-au fost consacrate. Dar nădăjdum că timpul să fie de partea noastră. Multe texte sînt în pregătire imediată — o sută și ceva. Dacă circumstanțele o îngăduie, Colecția nu se va opri din lipsă de materie primă.

Să mi se îngăduie să menționez încă, în domeniul teologiei, un autor pe care Colecția «Sources Chrétiennes» este mîndră de a-l fi făcut cunoscut și din care a oferit o ediție critică, care este, de fapt, o ediție princeps a textului unui mare teolog — și mare mistic: Simeon Noul Teolog. Pentru ducerea la bun sfîrșit a acestei sarcini a fost necesar să se facă apel la mai mulți savanți, dintre care un episcop ortodox, teolog bine cunoscut, și să li se coordoneze eforturile; dar, datorită acestui fapt, tot ce ne-a lăsat acest scriitor a devenit accesibil astăzi, exceptînd cîteva Epistole a căror publicare pregătită de mai mulți ani, va avea loc, nădăjduiesc, într-o lună.

În lumea noastră actuală este un paradox semnificativ faptul că, în sînul unei civilizații foarte materialiste în ansamblul ei, studiile religioase cunosc pretutindeni un avînt extraordinar, ele fiind foarte stimulate de dezvoltarea rapidă și destul de dezordonată a științelor umaniste, cum sînt numite. Știm prea bine ce anarhie intelectuală bîntuie în numeroase medii universitare, dar trebuie să recunoaștem că științele religioase, dacă și ele suferă de pe urma a tot felul de excese, dau dovadă de o activitate remarcabilă: studii scripturistice, studii patristice (cel din urmă Congres de la Oxford, din septembrie 1979, a reunit mai mult de 700 de participanți din întreaga lume), studii de istorie ecleziasitică etc. În acest cîmp imens, atît de exploatat, voiesc să mă opresc asupra unui domeniu special: acela al perioadei numită «intertestamentară», unde cercetarea din ultimii ani a scos la iveală mai multe probleme dificile: istoria textului Septuagintei, istoria versiunilor latine dinaintea Vulgatei Sfîntului Ieronim, locul lui Filon al Alexandriei între iudaism și creștinism, relația instituțiilor liturgice la primele generații de creștini cu instituțiile Sinagogii etc. Iată rațiunea pentru care Colecția, după ce a publicat renumita «Epistolă a lui Aristeu» a suscitât seria specială a Operelor complete ale lui Filon, traduse în franceză, dintre care 33 volume au și apărut, prezentate conform normelor de la «Sources Chrétiennes» (introducere, text grecesc, note etc.), care ar fi fost isprăvită de mult timp dacă nu intervenea întîrzierea sau decesul unora dintre colaboratorii noștri. Mai de curînd am editat unele texte de o mare importanță pentru cunoașterea iudaismului la începutul erei creștine și pentru cunoașterea istoriei exegezei, atît iudaice cît și creștine: «Cartea Antichităților Biblice» (rezultat al unei colaborări internaționale între un

american, un belgian și doi francezi) și, în cele din urmă, traducerea franceză, minunat rînduită și adnotată, a Targum-ului palestinian, folosind două surse-martor, dintre care una a fost descoperită nu de mult.

În sfîrșit, sînt dator să vorbesc, în domeniul studiilor religioase, despre un subiect ce reprezintă o instituție deosebit de îndrăgită în tradiția creștină, în Răsărit ca și în Apus : mă refer la monahism. Dacă Colecția a și publicat un număr de texte de seamă privind călugării din Palestina, Siria, Egipt, Italia, Gallia, ea nu și-a încheiat sarcina. Nădăjduiește să prezinte curînd o ediție a Apoftegmelor, «Viața Sfîntului Antonie», o nouă ediție, foarte necesară a lui Ioan Moschus, «Scara» lui Ioan Scărarul, «Regulile Sfîntului Vasile» — toate în curs de pregătire. Iar pentru Apus, sîntem în posesia manuscrisului încheiat al primelor Reguli latine, lucrare a benedictinului care a elaborat acea monumentală ediție a «Regulilor Sfîntului Benedict», puțin după aceea a «Regulii În-vățătorului». Toate acestea urmează să dea o mîină de ajutor la relinoirea vieții monașice, inspirată din izvoarele autentice și din experiența seculară a nenumărate mînăstiri.

Pentru a încheia această parte a expunerii mele, voi face două remarci însemnate. Cea dintîi privește *alegerea textelor*. Cîteodată nu numai că a părut prea eclectică, dar chiar și dezordonată. Voi răspunde acestei observații citînd o mică frază din «Nota liminară» a numărului I al Colecției : «Nu ne-am îndreptat întîi spre ceea ce este mai ușor, ci spre ceea ce este mai caracteristic». Aceasta explică, chiar la seria primelor volume, absența marilor nume ale literaturii creștine, grecești sau latine și, în schimb, prezența unor texte mai puțin cunoscute, de autori așa-zisi secundari. Am continuat în acest spirit, nu fără a întreprinde totuși editarea capodoperelor maeștrilor teologiei, dar și fără să ezităm a face cunoscute aceste scrieri ce reflectă aspecte foarte concrete ale vieții creștine a bărbaților și femeilor din toate straturile, din decursul secolelor : corespondența lui Teodoret din Cyr, Viața Olympiei, a Sfîntei Melania, pelerinajul în Orient al unei femei din Gallia la sfîrșitul secolului IV, sfaturile către fiul său ale unei aristocrate din epoca carolingiană, actele primelor concilii din Gallia. Și nu este cazul să uit acea «Carte de rugăciuni» a lui Grigorie din Narek, atît de popular printre armeni și foarte bine primit în Occident ; sau, mai ales, «Îmnele» bizantinului Roman Melodul, alături de care putem plasa «Îmnele asupra Raiului» ale diaconului din Nisibe, Sfîntul Efrem.

A doua remarcă a mea este o constatare pe care ați făcut-o cu siguranță și Dv. și care este destul de evidentă : anume faptul că Colecția «Sources Chrétiennes» slujește eminentemente «cultura» în sensul cel mai larg și, în această calitate, ea trebuie să intereseze — și, practic, interesează — chiar și pe necreștini. Într-adevăr, ea pune la dispoziția tuturor un patrimoniu intelectual considerabil și remarcabil, de o importanță capitală pentru istoria civilizației nu numai europene, ci și generale. An-

samblul textelor creștine ale Patrologiei grecești și latine constituie partea cea mai mare din întreaga literatură europeană timp de mai bine de 12 secole, în timpul cărora țările noastre vorbeau latina sau greaca. Oare se pot înțelege bine și se pot explica concepțiile filozofice, morale, sociale sau chiar politice, ale timpului nostru, fără să ținem seama de toată această istorie și tradiție vie? Literaturile creștine mărturisesc despre unitatea europeană în diverse epoci: sub Imperiul roman, îl vedem pe Irineu venind din Asia Mică la Roma și Lyon; Clement al Alexandriei dă ocol Mediteranei punând întrebări filozofilor Greciei, celor din Sicilia, apoi din Egipt, și de acolo vine să-și încheie viața în Palestina; Athanasie trece din Alexandria Egiptului la Trier, în Renania; Ilariu, de la Poitiers în Asia Mică, la Constantinopol, la Milano; Sfântul Ieronim, din Dalmația la Roma, de acolo în Gallia, apoi în Siria, la Constantinopol, în sfârșit în Palestina; și ar trebui numiți încă mulți alții: Ioan Cassian, Evagrie Ponticul, Lactanțiu, Melania cea Tinăra etc. Aceste călătorii și schimburi nu se fac numai în timpul primelor trei sau patru veacuri, când Imperiul roman asigură unitatea Europei și a lumii mediterane, ci ele se continuă în timpul invaziilor barbare, chiar în perioadele cind tensiunea dintre Răsărit și Apus era extremă. Astăzi istoricii Renașterii și ai Umanismului, italieni sau francezi, își dau seama că această epocă a cultivat textele «Părinților Bisericii» în aceeași măsură cu literatura păgână, greacă sau latină, și că printre cele dintii cărți tipărite se numără multe consacrate textelor creștine. Pe dată vine în minte un nume: cel al lui Erasm; dar altele, cum este cel al faimosului Pico della Mirandola, se situau în tradiția creștină cea mai autentică. Pe scurt, oare nu se poate spune că textele creștine vechi oferă principii esențiale păcii între oameni și națiuni, ceea ce poate sluji drept bază unității omenești? Și, tocmai prin aceasta ele rămân foarte actuale: fără îndoială, ele nu ne aduc soluții de-a gata problemelor noastre de astăzi, în pofida tuturor analogiilor de situații, dar, citindu-le, vom găsi un stimulent pentru cugetarea noastră și al duhului ce se cuvine să ne inspire hotărârile. Mai cred că ne vor ajuta să dialogăm cu contemporanii noștri, oricare ar fi ei: misionarii din Africa și Asia mi-au spus că află în aceste lucrări, ce la prima vedere par atât de depărtate de noi, un ajutor intelectual și duhovnicesc pentru abordarea tradițiilor și culturilor indigene, adesea atât de depărtate de mentalitatea noastră latină.

Dar nimic din cîte vă spun eu aici nu este nou pentru domniile voastre și nu vă învâț nimic. Cel puțin mi-a plăcut să scotocim împreună prin aceste idei, fiind sigur că ele ne sînt comune, în unitatea tradiției creștine.

Prezentare și traducere de
Prof. dr. EMILIAN POPESCU
și Lector MIHAI RĂDULESCU

DIN VIAȚA BISERICILOR ORTODOXE SURORI

PATRIARHIA ECUMENICĂ

Mitropolitul Damaschin de Tranoupolis, conducătorul delegației Patriarhiei Ecumenice în dialogul cu vechii catolici

Sf. Sinod al Patriarhiei Ecumenice, reunit sub președinția Sanctității Sale Patriarhului Ecumenic Dimitrios I la sfârșitul anului trecut, a numit pe I. P. S. Mitropolit Damaschin de Tranoupolis, directorul Centrului ecumenic al Patriarhiei Ecumenice de la Chambésy, drept conducătorul delegației acestei Biserici în sinul Comisiei inter-ortodoxe pentru dialogul teologic cu Biserica Vechilor Catolici. I. P. S. Mitropolit Damaschin de Tranoupolis înlocuiește în această funcție pe fostul mitropolit al Germaniei, Irineu.

Hirotonia Episcopului Irineu de Midlands și Nordul Angliei

La 14 decembrie 1980, I. P. S. Arhiepiscop Metodios de Tiatira și Marea Britanie (Patriarhia Ecumenică) a prezidat hirotonia Episcopului Irineu Vasiliou, rectorul parohiei grecești din Birmingham, ca episcop vicar de Midlands și nordul Angliei. Cu această ocazie, Arhiepiscopul Metodios a declarat: «Prin hirotonia episcopului Irineu numărul episcopilor vicari pentru grecii din dioceza mea se ridică la șase. Am și un vicar pentru credincioșii noștri de origine slavă. Avem nevoie acum de un vicar pentru ortodocșii de origine engleză a cărui numire, sper că nu va întârzia mult».

PATRIARHIA ANTIOHIEI

Revizuirea dreptului matrimonial în Patriarhia Antiohiei

Prea Fericitul Patriarh Ignatie IV al Antiohiei și al întregului Orient, împreună cu Sf. Sinod al Patriarhiei Antiohiei, a întreprins o revizuire a dispozițiilor dreptului matrimonial în vigoare în această Biserică, cu scopul de a le face mai conforme spiritului și literei tradiției canonice ortodoxe. Patriarhul Ignatie a făcut apel la un canonic cunoscut, episcopul Petru de Brooklyn, care a vizitat Libanul între 12 ianuarie—5 februarie 1981.

Noul statut matrimonial este chemat să fie aplicat pe întreg teritoriul Patriarhiei Antiohiei. În elaborarea sa, trebuie ținut cont de situația specială din Siria și Liban în care rămâne în vigoare statutul personal, adică aici Biserica îndeplinește funcțiile de stat-civil.

Noul proiect va fi supus spre aprobare Sfântului Sinod.

PATRIARHIA IERUSALIMULUI

Alegerea noului Patriarh al Ierusalimului

La 16 februarie 1981, în acord cu legea iordaniană din 1958 — care precizează raporturile între stat și Biserică relativ la Patriarhia Ierusalimului — Sfântul Sinod al Patriarhiei Ierusalimului a ales pe noul Întistătător al acestei Biserici Apostolice, în persoana I. P. S. Arhiepiscop Diodor de Hierapolis.

Noul patriarh al Ierusalimului, Diodor (în mirenție Damian Karivalis) s-a născut în insula Chios în anul 1923 și își are rezidența în Ierusalim din anul 1938.

Și-a făcut studiile teologice la Facultatea de teologie a Universității din Atena—Grecia. Monah, apoi ierodiacon din anul 1934, a devenit ieromonah în anul 1947.

În anul 1962 a fost ales ca arhiepiscop de Hierapolis iar în 1963 reprezentant al Patriarhiei Ierusalimului la Aman, în Iordania.

Intronizarea noului patriarh al Ierusalimului, Sanctitatea Sa Diodor, a avut loc la 1 martie 1981 la Ierusalim, în biserica «Învierii» după promulgarea decretului regal iordanian, cerut de lege.

La intronizare au participat reprezentanții celorlalte Biserici Ortodoxe surori și ai altor Biserici și Culte religioase. Din partea Bisericii Ortodoxe Române au participat I. P. S. Mitropolit Nestor al Olteniei și P. Cuv. Arhimandrit Vasile Cornilă, superiorul Așezămintelor ortodoxe române din Ierusalim și Iordan.

BISERICA ORTODOXĂ RUSĂ

Pregătirea serbării mileniului convertirii rușilor la creștinism

Biserica Ortodoxă Rusă se pregătește pentru sărbătorirea mileniului convertirii rușilor la creștinism, care a avut loc la 988.

Reunit la 23 decembrie 1980, Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Ruse, prezidat de Sanctitatea Sa Patriarhul Pimen al Moscovei și al Întregii Rusii, a alcătuit o Comisie specială pentru pregătirea acestui eveniment important din viața Bisericii Ortodoxe Ruse.

Comisia de pregătire a sărbătoririi mileniului convertirii rușilor la creștinism este condusă de însuși Patriarhul Pimen și alcătuită din 34 membrii: mitropoliți, arhiepiscopi, episcopi, teologi, stareți de mănăstiri și membri ai Departamentului de relații externe al Patriarhiei Moscovei.

BISERICA ORTODOXĂ SIRBĂ

Facultatea de teologie ortodoxă din Belgrad a sărbătorit 60 de ani de existență

Facultatea de teologie a Bisericii Ortodoxe Sırbe, care funcționează la Belgrad, a sărbătorit recent 60 de ani de la întemeierea sa. Festivitatea a început printr-o Sfințită Liturghie, oficiată de P. S. Episcop Daniel, vicar patriarhal, după care s-a făcut un parastas pentru profesorii și studenții decedați.

În marea sală a Patriarhiei din Belgrad s-a ținut apoi o reuniune solemnă, prezidată de Prea Fericitul Patriarh Gherman. Cu această ocazie, Ierom. prof. dr. Athanasie Jevtici de la Facultatea de teologie ortodoxă din Belgrad a prezentat conferința intitulată «Dezvoltarea gândirii teologice la sırbi».

Lector dr. CEZAR VASILIU

• INDRUMĂRI PĂSTORALE •

NEDREPTĂȚIȚUL APOSTOL TOMA

Arhim. PAULIN LECCA

Au trecut douăzeci de veacuri de când Sfântul apostol Toma este mereu luat în deridere, osîndit, batjocorit și disprețuit cu totul pe nedrept. La tot pasul se găsește cineva care să zică : «Eu sînt Toma necredinciosul», ca și cum Sfântul apostol Toma a fost necredincios în sensul ateu al cuvîntului. Pictorii nu încetează să-l zugrăvească cu degetul în coasta lui Iisus, deși nu au absolut nici un temei în cele patru Evanghelii.

În pofida acestei avalanșe de acuzații nedrepte, să ne întoarcem cu mintea și cu inima la anul unu al erei creștine, ca să analizăm cu luare aminte atît starea sufletească a ucenicilor lui Iisus în perioada răstignirii cît și cuvintele evangheliștilor scrise imediat după această perioadă.

Pentru a nu da greș în analiza acestui groaznic moment, precum și în analiza înspăimîntătoarelor stări sufletești prin care au trecut toți ucenicii lui Iisus în timpul răstignirii, să ascultăm ce ne spune Dostoievski, unul dintre cei mai mari psihologi și pnevmatologi din lume.

Contemplînd un celebru tablou ce reprezintă coborîrea lui Iisus de pe cruce, marele scriitor creștin observă că «pe acest tablou este zugrăvit Hristos imediat după ce a fost luat de pe cruce. După cît mi se pare, pictorii s-au obișnuit să-l reprezinte pe Hristos, atît pe cruce cît și coborît de pe cruce, tot încă cu nuanța unei neobișnuite frumuseți pe față ; ei caută să-i păstreze această frumusețe chiar în momentul celor mai cumplite chinuri. Dar în tabloul lui Rogojin nu-i nici vorbă de frumusețe ; aici nu-i decît înfățișarea unui om, care a suferit chinuri insuportabile pînă la cruce — răni, torturi, bătăi de la străjeri, bătăi de la popor, cînd își ducea crucea în spate și cînd a căzut sub cruce, și, în sfîrșit, chinurile crucii pe durata celor șase ore. Este adevărat, aici e zugrăvită fața unui om *abia luat* de pe cruce, adică fața unui om care și-a păstrat foarte multe trăsături din omul viu, cald ; nimic din fața Lui n-a izbutit să se întepenească, astfel încît pe fața celui mort se întrezărește chiar suferința, pe care El o simte și acum (acest amănunt este prins foarte bine de artist) ; în schimb fața nu e cruțată deloc ; aici nu apare decît

natura, și de bună seamă așa întocmai trebuie să fie cadavrul unui om, oricare ar fi el, după asemenea chinuri. Pe tablou această față este groaznic zdrobită de lovituri, este umflată, plină de vinătăi tumefiate și sîngerînde, cu ochii deschiși, cu pupilele piezișe, iar albul ochilor mari, deschiși lucesc cu niște sclipiri sticloase ca de om mort. Dar, lucru ciudat, cînd te uiți la acest cadavru de om torturat, de toți care o întrebare curioasă și particulară : dacă un cadavru întocmai ca acesta a fost văzut de toți ucenicii Lui, de principalii Lui Apostoli de mai tîrziu, de toate femeile care L-au urmat, și care au stat lîngă cruce, de toți care au crezut într-însul și care L-au divinizat, atunci în ce chip au putut ei să creadă, privind la un asemenea cadavru, că acest martir va învia ?».

Acesta este adevărul ! Cine dintre ucenicii lui Iisus sau dintre femeile care îl urmau ar mai fi putut crede că Domnul va învia ? (*Idiotul*).

Departa de a crede că Iisus va învia a treia zi, după cum le spusese, femeile mironosițe «în cea dintîi zi a săptămîinii, foarte de dimineață, au venit la mormînt, aducînd miresmele ce pregătiseră. Și au aflat piatra răsturnată de la ușa mormîntului. Și intrînd înăuntru nu au găsit trupul Domnului Iisus. Dar pe cînd ele erau în mare nedumerire despre aceasta, iată că doi bărbați au stat în fața lor, în veșminte strălucitoare. Atunci ele de spaimă și-au plecat fețele la pămînt ; ei însă au rostit către ele : Pentru ce căutați pe cel viu între cei morți ? Nu este aici, ci a înviat. Aduceți-vă aminte cum v-a vorbit pe cînd era în Galileea, zicînd că Fiul omului trebuie să fie dat în mîinile oamenilor păcătoși și să fie răstignit, iar a treia zi să învieze. Ci ele și-au adus aminte de cuvintele Lui, și întorcîndu-se de la mormînt au vestit toate acestea celor unsprezece și tuturor celorlalți» (Luca 24, 1—11).

Dar cei unsprezece și toți ceilalți crezut-au oare în spusele mironosițelor femei ? Nicidecum. Căci iată ce spune evanghelistul Luca : «vorbele acestea arătau în fața lor ca un basm și n-au dat femeilor nici o crezare». Deci, nu numai Toma, ci nici unul dintre ei n-a crezut.

Tot astfel n-au crezut nici Luca și Cleopa care mergeau spre Emaus. Dar pe aceștia i-a muștră însuși Hristos, zicîndu-le : «O, nepricepuților și zăbavnici cu inima ce sînteți, ca să credeți toate cite au grăit proorocii ! Nu trebuia oare ca Hristos să pătimească acestea și să intre întru mărirea Sa ? Și începînd de la Moise și de la toți profeții le-a tilcuit lor, din toate scripturile, locurile despre El» (Luca 24, 25—26). Deci, nici Mironosițele, nici Apostolii și nici Ucenicii lui Iisus n-au crezut nu numai în cele spuse de profeți, dar nici în cuvintele spuse de Mîntuitorul înainte de a fi fost răstignit.

Cînd — la rîndul lor — Luca și Cleopa au spus celor unsprezece că L-au văzut pe Iisus înviat și că L-au cunoscut la frîngerea pîinii, Mîntuitorul «stătu în mijlocul lor și le zise : Pace vouă ! Și ei, incremeniți și infricoșați gîndeau că văd un duh. Dar el le-a grăit : Ce sînteți tulburați și pentru ce aceste gînduri se ridică în cugetele voastre ? Vedeți mîinile Mele și picioarele Mele, că Eu însumi sînt ; pipăiți-Mă și vedeți că un duh nu are carne și oase, cum Mă vedeți pe Mine avînd. Și zicînd

acestea, le-a arătat mîinile și picioarele Sale» (Luca 24, 36—40). Așadar nu numai lui Toma, ci și tuturor Apostolilor Iisus le-a arătat mîinile și picioarele, invitîndu-i să-L pipăie.

Însuși «Petru (auzînd cele spuse de mironosițe) s-a sculat și a alergat la mormînt și, aplecîndu-se înainte, a văzut giulgiurile singure, zăcînd, s-a dus acasă, mirîndu-se (nu crezînd) de această întimplare» (Luca 24, 12).

Intr-adevăr, după cum scrie Dostoievski, sufletele ucenicilor lui Iisus au fost atît de zguduite la răstîgnire încît nici la Înălțare unii din ei n-au crezut. «Cei unsprezece ucenici, scrie Matei, au mers în Galileea, la muntele unde le rînduise lor Iisus ; și dacă L-au văzut pe El, s-au închinat Lui, iar unii s-au îndoit» (Matei 28, 16—18). Toate textele limbilor clasice și moderne păstrează aceleași cuvinte și același înțeles. Astfel, textul latin zice : «quidam autem dubitaverunt» ; textul grec : «de edistasan» ; textul francez : «d'aucuns cependant doutèrent» ; textul german : «etliche aber zweifelten» ; textul rus : «a inie usomnilisi».

Cînd femeile mironosițe alergau «cu frică și cu bucurie mare», ca să vestească pe ucenici, Iisus le-a întîmpinat și le-a zis : «Bucurați-vă. Cînd ele venind aproape au cuprins picioarele Lui și s-au închinat Lui» (Matei 28, 8—9). Și totuși, despre Sfîntul Toma nu se scrie că ar fi recurs la simțul tactil.

Meditînd la textele de mai sus, putem oare afirma că numai Toma s-a îndoit ? Că numai Toma a fost necredincios ? Oare nu s-au îndoit toți ceilalți Apostoli ? Nu s-au îndoit și Mironosițele ? Oare ei n-au devenit credincioși numai după ce Iisus le-a arătat mîinile și picioarele ? Oare Mironosițele n-au devenit credincioase numai după ce L-au văzut pe Iisus și după ce l-au cuprins picioarele ? Și atunci, de ce continuăm să-l învinuim pe Toma ? Ceilalți ucenici L-au văzut pe Iisus și numai după aceea au crezut. Dar Toma încă nu-L văzuse pe Iisus. «Însă Toma unul din cei doisprezece, numit Geamănul, nu era cu ei cînd a venit Iisus» (Ioan 20, 24). Ar fi fost vrednic să fie învinuit dacă L-ar fi văzut și, totuși, n-ar fi crezut. Dar, așa cum era, Toma nu era cu nimic inferior celorlalți Apostoli care, cu toții au solicitat minunea sensibilă și au făcut — cel puțin Mironosițele — apel la simțul tactil chiar mai mult decît Toma care nu s-a atins de trupul Mîntuitorului ci, plin de bucurie, a exclamat : «Domnul meu și Dumnezeu meu» (Ioan 20, 28)). Dar după ce L-a văzut pe Iisus înviat, nu s-a mai îndoit niciodată.

Dar în afară de trăsnetul de pe Golgota, care l-a făcut pe ucenici să uite nu numai profețiile Vechiului Testament, ci chiar înseși cuvintele Domnului Iisus cu privire la înviere, noi mai facem o mare greșeală cînd trecem ușor peste cele trei cuvinte ce se află la (Luca 24, 41) : «necrezînd de bucurie». Ei bine, această necredință este cu totul altceva. Această necredință, izvorîtă din bucurie, se poate asemăna cu necredința mamei ce și-a pierdut feciorul pe cîmpul de luptă. După ce au trecut un an, doi, trei, neprimînd nici o veste, mama s-a împăcat cu gîndul că fiul ei e mort ; i-a făcut parastasele și s-a resemnat. Dar iată că într-o bună zi o vecină îi spune că l-a văzut pe feciorul ei, că e la marginea satului și

că vine acasă. Oare mama va crede cele auzite? Nu! Nu va crede de bucurie. Ea va zice ca și Toma: Până nu-l voi vedea cu ochii mei, până nu-l voi îmbrățișa, până nu-l voi săruta pe iubitul meu copil, nu voi crede. Iar acest ales Apostol îl iubea atât de mult pe Învățătorul său încât era gata să-și dea viața pentru El. Căci, când ucenicii i-au spus lui Iisus: «Învățătorule, adineaori voiau Iudeii să Te omoare cu pietre și iar Te duci acolo?». Atunci «Toma, numit Geamănul, a zis către ceilalți ucenici: Să mergem și noi și să murim cu El» (Ioan 11, 8 și 16).

Este adevărat că Mintuitorul i-a zis lui Toma: «Adu degetul tău încoace și vezi mîinile Mele și adu mîna ta și o pune în coasta Mea și nu fii necredincios, ci credincios» (Ioan 20, 27). Dar prin aceste cuvinte Iisus i-a muștrat, prin Toma, pe toți ucenicii, așa cum prin Petru le-a dat tuturor ucenicilor cheile Împărăției Cerurilor.

Tot prin Toma, Iisus i-a învățat pe ucenicii Lui din cele douăzeci de veacuri să nu se încredă în simțuri, ci să aibă credință. Să se bizuie pe credință, căci urechea te minte și ochiul te înșală, cum zice poetul. Și de aceea prin Toma ne spune nouă tuturor: «Pentru că M-ai văzut, Tomo, ai crezut. Fericiți sînt cei ce n-au văzut și au crezut!» (Ioan 20, 29), așa cum același Iisus ne spune nouă tuturor și cuvintele pe care le-a adresat fariseilor. În același scop i-a spus Domnul Hristos și Mariei Magdalena: «Nu te atinge de Mine» (Ioan 20, 17). Prin cuvintele adresate Mariei Magdalena, Iisus ne spune și nouă: Păstrați-vă credința curată. Nu recurgeți la simțuri, căci mulți au fost înșelați de diavolul prin vedenii înșelătoare, prin cele văzute, auzite și pipăite. Și «de vă vor zice vouă: iată este în pustie, să nu ieșiți; iată este în cămări, să nu credeți» (Matei 24, 26).

Prin Toma, creștinii au cîștigat comori de experiență și de încredințare că Iisus a înviat cu adevărat, așa cum tot prin Toma ei au cîștigat comori de cunoștințe cu privire la mutarea Maicii Domnului la cer cu preasfîntul ei trup.

Astfel, apostolul Toma este Geamănul tuturor celorlalți apostoli, avînd dreptul să zică așa cum a zis Apostolul Neamurilor: «Sînt ei evrei? Evreu sînt și eu. Sînt ei israeliți? Israelit sînt și eu. Sînt ei sămînța lui Avraam? Așa sînt și eu. Sînt ei slujitori ai lui Hristos? Nebunește fie spus: eu sînt mai mult ca ei!» (II Cor. 11, 22—23).

Și dacă apostolul Pavel a fost mai mult ca ceilalți Apostoli în osteneală, în bătăi și în închisori, apostolul Toma — la rîndul lui — este mai mult ca ceilalți apostoli prin cele douăzeci de veacuri de nedreptăți, de osîndiri, de batjocuri, de dispreț și de zeflema debitată pe seama lui de cei care îl nedreptățesc și-L osîndesc și pe Domnul Iisus.

DESPRE MISIUNEA PREGĂTESCĂ

Arhid. GHEORGHE PAPUC

«Păstoriți turma lui Dumnezeu dată în paza voastră, cercetînd-o nu cu silnicie, ci de bună voie, nu pentru câștig urît, ci din dragoste, nu ca și cum ați li stăpîni peste moștenirea (lui Dumnezeu), ci pîlde iăcîndu-vă turmei» (I Petru 5, 2—3).

Pentru a ne ajuta să ne facem o imagine cit mai clară asupra chemării noastre de slujitori bisericești, cit și pentru a ne ține mereu trează conștiința înaltei noastre chemări preoțești, Sf. Scriptură se folosește de nenumărate ori de comparații și diverse alte imagini luate din lumea păstoritului. Deși sînt două compartimente cu totul distincte, trebuie să recunoaștem totuși că, într-adevăr, între misiunea preoțească și vocația de păstor există multe și semnificative asemănări. un păstor bun reprezentînd adesea tipul preotului cu chemare, dăruit total turmei sale cuvîntătoare.

Au fost totdeauna, există și astăzi în munții noștri păstori sau ciobani care pun mai presus de orice interesele turmei ce li s-a încredințat, îngrijindu-se s-o poarte la pășune bună, adăpînd-o la vreme, căutîndu-i loc bun de pășune, cu ochii în patru fiind pe cele șchioape, pe cele codășe, apărîndu-și turma de multe ori chiar cu prețul vieții. Se cunosc destui ciobani răniți sau trîntiți, cum se mai zice, de urși, din gura cărora au vrut să scoată prada, ciobani care nu pregetă și nu-și dau odihnă oaselor lor pînă cînd nu-și găsesc oaia ruptă de turmă, ciobani care fac tot ce le stă în putință pentru a-și salva oile atacate de diferite boli, ciobani care nu pregetă nimic pentru a-și vedea turma cit mai frumoasă și cit mai sănătoasă.

«Ziua eram mistuit de căldură, iar noaptea de frig și somnul nu se lîpea de ochii mei» — vorbește Iacob despre suferințele sale din timpul cînd păstrea oile socrului său Laban (Fac. 31, 40), dar știm și rezultatele jertfelor sale, turmele sale înflorînd ca pomii primăvara; știm de asemenea că Moise era cioban de Madian cînd a fost chemat să preia conducerea poporului iudeu (Ieșire 3, 1); mai știm că regele David a fost luat de la oi «și David i-a păstorit pe conașionali săi cu inimă înțeleaptă și cu mină pricepută i-a povățuit» (Ps. 77, 76—78), de la oi fiind chemați la îndatoriri înalte și alți fii ai poporului evreu. Exemple asemănătoare se găsesc și în istoria poporului nostru, ciobani buni la turmele lor ajun-

gînd oameni de nădejde ai țării, între ei cuvenindu-se a nu uita niciodată pe vrednicul cioban din Țara Făgărașului, intrat în istorie sub numele de Bădea Cîrțan, care, întocmai ca Moise și David, avea conștiința că are de îndeplinit o misiune în viața poporului său.

Nu este de mirare deci că poporul iudeu se numește adesea «oile pășunii» celui Atotputernic (Ps. 78, 14), «poporul pășunii lui și turma cea păstorită de mîna lui» (Ps. 94, 7), că atunci cînd El, Părintele nostru ceresc, este Păstorul nostru, nimic nu ne lipsește (Ps. 22, 1). Așa se face că Mîntuitorul însuși se numește pe Sine «Păstorul cel bun» (Ioan 10, 11), iar Sf. apostol Petru ni-l arată ca «Mai marele păstorilor» (I Petru 5, 4). Tot Sf. apostol Petru are și un alt cu adevărat inspirat text adresat nouă, clerului de orice treaptă: diaconi, preoți și episcopi, în care spune: «Păstoriți turma lui Dumnezeu dată în paza voastră, cercetînd-o nu cu silnicie, ci de bună voie, nu pentru cîștig urît, ci din dragoste, nu ca și cum ați fi stăpîni peste moștenirea (lui Dumnezeu), ci pildă făcîndu-vă turmei» (I Petru 5, 2—3).

Noi, cei ce sîntem preoți ai Mîntuitorului Iisus Hristos, desprindem din acest text o seamă de principii pe care se cuvine să le avem mereu înaintea ochilor noștri sufletești, înscriindu-le pe tablele de carne ale inimilor noastre.

1. Preoția — rîvnă pentru lucrul Domnului

Se știe că chiar și la turmele cele necuvîntătoare treabă prea multă nu fac, roade cît de cît vădite nu au, decît cei ce iubesc oile, decît cei ce iubesc ciobănitul, cu frumusețile dar și cu jertfele pe care le reclamă. Ciobanul care iubește numai laptele și lîna oilor, dar care fuge de ploaie, de vînt, de frig și alte neajunsuri inerente acestei îndeletniciri, care caută numai tihna și ca el să aibă adăpost și lui să-i meargă bine, acela cu adevărat este «năimit» cum spune Sf. Scriptură (Ioan 10, 12), pe care, pînă la urmă, turma nu-l mai urmează, oricît de meșteșugit le-ar fiuiera, oricît de uns i-ar fi fluierul.

Acest lucru este de bună seamă mult mai vădit în păstoria duhovnicească. «Rîvna casei Tale M-a mîncat pe Mine» (Ioan 2, 17), spune Mîntuitorul într-un anumit context, rîvnă sfîntă ce trebuie să ardă în fiecare dintre noi în lucrarea pastorală pe care o desfășurăm.

«Vă rîvnesc pe voi cu rîvnă dumnezeiască, pentru că v-am logodit unui bărbat, lui Hristos, ca să vă pun înaintea lui ca pe o fecioară neprihănită» (II Cor. 11, 2) — spune Sf. apostol Pavel — care, mistuit de flacăra chemării sale apostolești, dorea ca pe toți fiii săi duhovnicești, născuți întru Iisus Hristos, să-i prezinte înaintea tronului ceresc cît mai purificați sufletește, așa cum este o fecioară atunci cînd se logodește.

Rîvna această izvorăște desigur din dragostea de Dumnezeu și de obștea ce ni s-a încredințat spre păstorie. Mult grăitor în această privință este dialogul pe care Mîntuitorul Iisus Hristos l-a avut după Învierea Sa, cu Sf. apostol Petru la Marea Tiberiadei (Ioan 21, 15—17). Comentînd acest text, Sf. Ioan Gură de Aur spune: «Hristos, vorbind cu

Petru l-a întrebat : Petre Mă iubești ? Petru a mărturisit că da. Atunci Hristos a adăugat : Dacă Mă iubești, paște oile Mele ! Învățătorul — continuă Sf. Părinte — îl întreabă pe ucenic dacă îl iubește. Nu-l întreabă dacă este iubit de Petru — cum poate face asta Hristos, care cunoaște gândurile tuturor? — ci ca să ne arate cât de mult îi este la inimă purtarea de grijă de oile Sale cele cuvântătoare. Hristos n-a vrut să arate cât de mult îl iubea Petru pe El, ci a vrut să-i arate lui Petru și nouă tuturor cât de mult își iubește El Biserica Sa, pentru ca și noi s-o iubim mult»¹. Asupra acestei idei, Sf. Ioan Gură de Aur revine și în una din omiliile sale la Epistola către Romani, în care arată : «Înainte de toate dascălul adevărat trebuie să aibă dragoste. De aceea zice Hristos lui Petru : «De Mă iubești, paște oile Mele» (Ioan 21, 16), pentru că cel ce iubește pe Hristos, iubește în același timp și turma Lui. Și pe Moise atunci l-a pus Dumnezeu peste poporul iudeu, când Moise a arătat dragoste către el».

Este ușor de înțeles că rivalna, dragostea de Dumnezeu și de obștea păstorită exclud cu desăvârșire superficialitatea, comoditatea, indisciplina, iubirea de arginți și alte asemenea acestora, care întunecă nespuse de mult misiunea preotească și spre care sînt înclinați să alunece unii dintre noi. Se întîlnesc adesea la centrele eparhiale, scene deosebit de mișcătoare, adesea zguduitoare, cînd credincioșii își exprimă bucuria nestăvilită, deschisă, curată pentru că au primit «un preot bun», dar și scene inverse cînd, dezamăgiți de păstorul lor, cer «un preot bun». Știm cu toții că păstoriții noștri sînt încă extrem de toleranți, iar cînd solicită «un preot bun» nu cer un lucru mare, prin aceasta ei înțelegînd de obicei un preot care să stea în mijlocul lor zi și noapte, un preot care să-i mîngîie nu să-i disprețuiască, cum din nefericire încă se mai întîmplă, un preot pe al cărui cuvînt să se bazeze nu să fie înșelați în așteptările lor, așadar însușiri elementare legate de chemarea preotească.

Aceeași rivalnă și dragoste vor elimina totodată o opinie, o mentalitate cu totul greșită pe care o întîlnim pe ici pe colo, potrivit căreia credincioșii sînt în slujba preotului nu invers, ceea ce de asemenea provoacă o seamă de neajunsuri în parohii, credincioșii sesizînd foarte repede astfel de atitudini ce contrastează flagrant cu inima larg deschisă, caldă, pe care trebuie să o avem față de fiii noștri sufletești. Ce imagine minunată are în această privință Sf. Apostol Pavel cînd, adresîndu-se corintenilor, le arată că «inima noastră s-a lărgit ; în inima noastră nu sînteți strîmtorați» (II Cor. 6, 11—12), cu alte cuvinte voi toți, fiii mei sufletești, nu sînteți strîmtorați, ci în inima mea, în dragostea mea, sînteți cuprinși în chip deplin, sînteți la voi acasă, în largul vostru. Rostul preotului — spune marele grăitor și cîntăreț al profeției creștine, Sf. Ioan Gură de Aur — «nu este de a căuta onoare, nici măriri din partea păstoriților, ci mîntuirea lor și pentru aceasta a face totul, iar cel care caută astfel de lucruri nici că se poate numi dascăl, ci tiran. Nu pentru aceasta te-a pus Dumnezeu peste dinșii, pentru ca tu să te bucuri de o mai mare îngrijire, ci pentru ca cele ale tale să fie date la o parte, iar cele ale lor să fie bine îngrijite și edificate»².

1. Sf. Ioan Gură de Aur, *Despre preoție*, cartea a doua, cap. I. Traducere de Pr. D. Fecioru, în «Biserica Ortodoxă Română», nr. 10/1957.

2. Idem, *Omilia 8-a la Epistola către Efeseni*.

Cînd, pe la anul 57 după Hristos, Sf. apostol Pavel se adresa pentru a doua oară în scris corintenilor, le scrie următoarele cuvinte: «Iată, gata sînt a treia oară să vin la voi și nu vă voi îngreua pe voi, *căci nu cout ale voastre ci pe voi...* Deci, eu prea bucuros voi cheltui și mă voi cheltui și pe mine pentru sufletele voastre» (II Cor. 12, 14—15). Știa marele apostol cînd scria aceste cuvinte că lucrarea sa și a celorlalți apostoli cît și a urmașilor lor, ierarhia bisericească, este colaborare cu providența divină ca această lume să meargă spre rosturile superioare pe care le are și pe care le-a înscris în ea atunci cînd Marele Ziditor a adus-o din neființă la ființă, fericitoare pentru toți fiii pămîntului, ca unii ce sînt frați întreolaltă; știa că misiunea preoțească înseamnă răs-pîndirea a cît mai multă lumină în sufletele credincioșilor din lumina cea neînserată a cunoașterii lui Dumnezeu, a Fiului Său întrupat, răstignit și înviat, Mîntuitorul nostru Iisus Hristos; știa că chemarea aceasta înseamnă străduință susținută pentru a crește cît mai mult dragostea între oameni, bunătatea, dreptatea, blîndețea, buna-cuviință, hărnicia, cumînțenia, altruismul, cinstea și alte asemenea nepieritoare valori, care trebuie să împodobească cît mai mult viața fiecărui creștin; știa neobositul apostol că lucrarea sa, lucrarea preoției creștine, așa cum o concepe Biserica noastră, înseamnă osteneală, dăruire nelimitată în a forma fii buni ai patriei cerești, adică cu credință luminată și cu dragoste de Dumnezeu și de semenii, și în egală măsură, străduință în a forma fii buni și ai patriei pămîntești, în care ne naștem și viețuim în această lume. Pentru împlinirea acestor scopuri, pătruns fiind și de un extraordinar spirit de răspundere pentru chemarea sa care e și a noastră, Sf. apostol Pavel s-a dăruit fără nici o rezervă, «s-a cheltuit» așa cum îți dai ultimul bănuț pentru binele obștesc, după cum însuși arată în textul de mai sus, împlinindu-și lucrarea sa «cu toată smerenia și cu multe lacrimi și ispite» (Fapte 20, 19), nepoftind «argintul sau aurul sau haina nimănui» (Fapte 20, 33), îndreptar urmat de toți adevărații preoți ai Mîntuitorului Iisus Hristos, din toate generațiile. Cît de grăitoare sînt în acest sens cuvintele mitropolitului Antim Ivireanul, cînd arată păstorii săi că «m-a trimis (Dumnezeu) la dumneavoastră să vă fiu păstor, părintele sufletesc, rugător către Dumnezeu pentru buna sănătate și spășenia dumneavoastră și a cinstitelor dumneavoastră case, purtător de grijă la cele ce ar fi spre folosul mîntuirii și să fiu de mîngîiere..., pentru care lucru am datoriat să priveghez cu osîrdie și fără de lene, ziua și noaptea și în tot ceasul, pentru folosul și spășenia tuturor de obște, învățîndu-vă și îndreptîndu-vă cu frica lui Dumnezeu pe calea cea dreaptă»³, «căci în seama mea v-a dat stăpînul Hristos să vă pasc sufletește, ca pe niște oi cuvîntătoare și de *gîtul meu spînzură sufletele voastre și de la mine va să vă ceară pe toți, iar nu de la alții, plînă cînd vă voi fi păstor*»⁴ cuvinte care oglindesc înalta rîvnă și responsabilitate pentru lucrul Domnului a mitropolitului Antim, întărite cu imaginea pe care ne-am permis s-o subliniem și care trebuie să ne cutremure pe toți cei ce păstorum

3. Antim Ivireanul, *Predici*, București, 1962, p. 57.

4. *Ibidem*, p. 57.

turma cea cuvîntătoare a Mîntuitorului Iisus Hristos, înaintea Căruia vom răspunde în chip special de lucrarea noastră.

Preotul, conducătorul credincioșilor spre Hristos

Pe lângă dragostea de turma sa, unui păstor sau cioban bun i se cere și o seamă de cunoștințe legate de modul de pășunare a oilor, de mersul vremii pentru a le feri de intemperii, de sălbăticiunile care le dau tircoale, de bolile specifice oilor și felul de a le frata și așa mai departe. Cu atît mai multe cunoștințe, suficient de bine adîncite, se cer păstorului sufletesc, în chip special în epoca noastră cînd credincioșii citesc mult mai mult ca altădată, cînd cunoștințe de tot felul bat la poarta percepției noastre, cînd frămîntări complexe cuprind sufletele multor credincioși de-ai noștri.

În Epistola I-a către Corinteni Sf. apostol Pavel spune : «De vestea Evanghelia nu am cu ce să mă laud, pentru că o mare datorie zace asupra mea și vai mie de nu voi binevesti» (I Cor. 9, 16), cuvînte care-și păstrează întru totul actualitatea, căci este de neconceput păstoriire duhovnicească — pe care ne-o cere Sf. apostol Petru în cuvintele puse la începutul acestor rînduri — fără propovăduire. Această propovăduire însă se cere făcută nu oricum, ci Cuvîntul lui Dumnezeu trebuie să ajungă atît la urechea cît și la inima credincioșilor noștri în așa fel ca el să-i lumineze și să-i determine la a-l aplica; a-l trăi, îndatorire care reclamă din partea slujitorului bisericesc pe de o parte cunoașterea cît mai deplină, cît mai clară a adevărurilor evanghelice, a învățăturilor dogmatice, morale, liturgice etc. ale Bisericii ai cărei fii sîntem, iar pe de altă parte ogorul sufletesc al credincioșilor în care trebuie să aruncăm această sămînță cu cît mai multe șanse de rodire. Este și aceasta o latură a misiunii preoțești deloc ușoară, care pretinde preotului multă știință teologică și bogate cunoștințe din multe alte domenii ale activității omenești.

De fapt nu se poate concepe preoție creștină ortodoxă fără cunoașterea adevărurilor fundamentale ale credinței Bisericii căreia aparținem, ierarhia bisericească fiind chemată în primul rînd să fie purtătoare în rîndul credincioșilor a luminii neînserate a Mîntuitorului Iisus Hristos. Cum își va împlini acest rost el său dacă ea însăși nu va fi luminată ? «A-ți propune să înveți pe alții — ne spune Sf. Grigorie de Nazianz — cîtă vreme tu însuți nu ești destul de învățat sau cum spune proverbul : să înveți olăria începînd a face vase mari, adică să cauți să sădești pietatea în sufletele altora înainte de-a o avea tu însuți, mie mi se pare că este un lucru nebunesc și semeț ; nebunesc pentru că nu-ți dai seama de neștiința ta și semeț pentru că te apuci de un lucru pe care abia îl pricepi»⁵. Tot acest Sfînt Părinte și tot aceeași latură a lucrării preoțești avînd-o în vedere se adresează mai explicit preotului, cînd spune : «Firește, este de neapărată trebuință să fii mai întîi tu însuși curățat și pe urmă să cureți și pe alții, să te înțelepțești tu mai întîi și pe urmă să înțelepțești pe alții, să devii tu mai întîi luminat și pe urmă să luminezi pe alții, mai

5. Sf. Grigorie de Nazianz, *Apologia sau cuvîntarea în care arată motivele care l-au determinat să fugă de preoție*. Trad. de Pr. N. Donos, Huși, 1931, p. 75.

intii să te apropii tu de Dumnezeu și pe urmă să apropii pe alții de El, în sfârșit să ai mâini ca să conduci și minte pentru a da sfaturi și altora»⁶.

Învățătura Bisericii noastre este, după cum știm, întinsă și extrem de adâncă, cu mult mai adâncă decât greșit sîntem înclinați s-o apreciem uneori, ceea ce reclamă din partea noastră, a celor ce sîntem chemați s-o vestim credincioșilor noștri, preocuparea de a zăbovi mereu asupra ei, de a-i pătrunde cît mai bine sensurile sau înțelesurile ei profund umane, în vederea însănătoșirii vieții sufletești și trupești a obștii încredințată nouă. Se știe că un preot cu credință luminată înseamnă păstoriți cu credință clară, credincioși optimiști, cinstiți, harnici, iubitori și lucrători a ceea ce este bine și frumos, orientați în problemele vieții, buni cetățeni ai patriei, iubitori de pace și lucrători pentru ea. Avem parohii care ne fac multă cinste, în care oroarea de furt, de desfrîu, de divorț, de trîndăvie este opinie de masă sădită de părinți de timpuriu în sufletele copiilor lor, așa cum au fost învățați la biserică. Din astfel de motive un preot fără cunoștințe, ca să nu-i spunem incult, secondat și de o viață neconformă chemării sale este o adevărată pacoste pentru parohie, cum bine s-a spus și cum, de altfel, ne este dat să mai vedem uneori, situații în care superioritatea bisericească trebuie să acționeze cu toată hotărîrea.

De aceea, încă în perioada Vechiului Testament se cereau «păstori cu credință și pricepere» (Ier. 3, 15), sau cum spune profetul Maleahi: «Buzele preotului cuprind știința și din gura lui călulăm să iasă învățătura, căci el îngerul Domnului Savaot este» (Mal. 2, 7). Psalmistul atrage și el atenția preoților spunîndu-le: «Luați învățătură ca nu cumva să se minie Domnul și să pieriți din calea cea dreaptă» (Ps. 2, 12).

Dacă la preoția Vechiului Testament se punea atît de mult preț pe «învățătură», «știință», cu atît mai necesar, mai firesc este acest lucru pentru preoția Noului Testament, întemeiată direct de Părintele nostru Ceresc prin Fiul Său cel întrupat în chip omenesc. Marii filcui-tori ai înțelesului preoției Mintuitorului Iisus Hristos asemenea adesea lucrarea preotului cu aceea a medicului, care se străduiește să apere sănătatea trupească a oamenilor și s-o refacă atunci cînd ea a fost tulburată.

Astfel, pentru a demonstra mai clar necesitatea predicii și deci asimilarea a cît mai multe cunoștințe, Sf. Ioan Gură de Aur se folosește de următoarea asemănare: «Un somn binefăcător venit la timp peste bolnav scapă adesea pe doctor de orice osteneală», ceea ce vrea să spună desigur că odihna, un somn liniștit, reconfortează pe cel bolnav, făcîndu-l să treacă cu bine peste situații critice, cărora uneori cu greu le pot face față medicii. Dar pentru cei care vindecă trupul lui Hristos — continuă Sf. Părinte — pentru preoți nu s-a născocit nimic asemănător. Afară de pilda prin faptă, preoții n-au decît un singur mijloc, o singură cale de vindecare, învățătura cu cuvîntul, predica. Aceasta este instrumentul, aceasta este hrana, aceasta este cel mai bun aer. Aceasta ține locul de medicament, aceasta ține locul de cauterizare, ține loc de bistu-

6. *Ibidem*, p. 92.

riu». Predica este deci medicamentul, este aerul curat, este bisturiul preotului, pentru că prin ea «ridică sufletul deznădăjduit, prin predică smerim sufletul celui îngîmfat, prin predică tăiem ce-i de prisos, prin predică împlinim cele de lipsă, prin predică lucrăm pe toate celelalte care ne ajută la însănătoșirea sufletului. Viața îmbunătățită a unuia poate să îndemne pe altul la o viață îmbunătățită asemănătoare, dar cînd sufletul se îmbolnăvește de învățăturile cele rele (erezii, credințe deșarte, superstiții etc.) atunci este mare trebuință de predică»⁷. «Cît de mult trebuie să luptăm și cît de mare trebuie să fie știința noastră cînd avem de îndreptat pe cei răi și de supus carnea spiritului» — se întreabă Sf. Grigore de Nazinz⁸, vădit mișcat de marea chemării preoțești.

Aplicînd la lucrarea preotului cuvintele Mîntuitorului: «Cel ce va face și va învăța, acela mare se va chema...» (Matei 5, 19), Sf. Ioan Gură de Aur tîlmăcește: «Dacă prin a învăța Hristos a înțeles a face n-ar mai fi trebuit să spună și va învăța ci ar fi fost de ajuns să spună atît: «Cel ce va face». Dar așa, din pricină că a vorbit separat de amîndouă, a arătat că altceva este a face și altceva este a învăța cu cuvîntul și că este nevoie de amîndouă pentru o desăvîrșită zidire sufletească. Pentru că — spune în continuare Sf. Ioan — «atunci ești un învățător desăvîrșit cînd și prin cele ce faci și prin cele ce înveți duci pe ucenicii tăi (credincioși) la viața fericită pe care a poruncit-o Hristos»⁹.

Dîndu-i o seamă de sfaturi ucenicului său Timotei, Sf. apostol Pavel îi scria și aceste cuvinte: «Pînă cînd voi veni îndeletnicește-te cu cititul, cu povățuirea, cu învățătura» (I Tim. 4, 13). Oare nu știa Timotei — episcopul că, pentru a-și împlini misiunea în cetatea Efesului, bîntuită de atîtea curenți de gîndire, este necesar să citească și să studieze? Desigur că știa, știa de bună seamă și Sf. apostol Pavel că Timotei nu va neglija această latură din lucrarea sa. Consideră totuși necesar să-i reamintească acest lucru, conștient fiind de marea importanță pe care lectura, împrăștierea și îmbogățirea continuă a cunoștințelor o ocupă în viața unui slujitor bisericesc. De altfel, cu toate alergăturile lui, cu toate grijile lui pentru comunitățile înființate, care se întindeau din Asia Mică pînă în Spania, cu toată munca sa fizică pentru a-și întreține existența, cu tot harul său de apostol pe care-l avea el nu neglija și «cititul», în bagajele sale misionare figurînd, după cum știm, și o seamă de cărți, suluri biblice desigur și alte manuscrise ce circulau în acel timp (cf. II Tim. 4, 13).

Iată, deci, suficiente temeuri care pledează ca fiecare dintre noi, slujitorii bisericești, să ne însușim cît mai multe cunoștințe, pentru ca, asemenea lui Apollo din epoca apostolică, fiecare să fie «meșter la cuvînt și tare în Scripturi» (Fapte 18, 24). Trebuie de bună seamă să cunoaștem în primul rînd cît mai bine și cît mai adînc cartea noastră de căpătîi. Sf. Scriptură, din care vom ține la suprafața minții cu deosebire textele care susțin unele învățături de bază ale Bisericii noastre, texte

7. Sf. Ioan Gură de Aur, *op. cit.*, cartea a patra, cap. III.

8. Sf. Grigorie de Nazianz, *op. cit.*, p. 64.

9. Sf. Ioan Gură de Aur, *op. cit.*, cartea a patra, cap. VIII.

pe care atît Sf. Patriarhie cît și centrele eparhiale le scot tot mai mult la lumină în diversele lucrări ce le tipăresc.

Vom cerceta apoi scrierile Sf. Părinți, comori inepuizabile, izvoare limpezi și permanent actuale ale Ortodoxiei noastre. Reprezintă, în acest sens, o extrem de bine venită inițiativă a actualului nostru Patriarh, Prea Fericitul Părinte Iustin, de a scoate la lumină sistematic comorile spirituale ale Sf. Părinți, inițiativă apreciată în chip călduros și recunoscător de către clerul Bisericii noastre.

Din aceste două izvoare, Sf. Scriptură și Sf. Părinți, trebuie să se adape și în zilele noastre preotul, «sluga cea bună a lui Iisus Hristos» (I Tim. 4, 6). Căci numai astfel făcînd vom putea pregăti predici bune, pline de conținut, care să zidească, să lumineze, să determine la lucrul cel bun, la efecte practice pozitive și de astfel de predici au nevoie credincioșii noștri, nu de vorbele goale care să gîdile doar auzul sau să le stîrnească lacrimi și nimic mai mult. Avem în vedere cu deosebire cuvîntările ocazionale și dintre acestea în primul rînd cuvîntările la înmormîntare, care au primit o valoare extrem de mare. Predicile la înmormîntare și scaunul spovedaniei sînt, la ora actuală, două din criteriile de căpătîi pentru cîntărirea darurilor unui preot. Un preot preocupat în a se forma pe sine va și ști că, la înmormîntare de pildă, trebuie să abordeze în așa fel tema predicii sale încît să usuce lacrimile nu să le inmulțească. Va folosi deci un ton optimist tratînd de fiecare dată, așa cum a învățat la seminar și Institutul teologic și cum i se repetă la conferințele preoțești, un subiect de învățatură de credință sau de morală creștină, pe care după caz îl va aplica și la viața răposatului, încheind cu o foarte scurtă ertăciune, acolo unde acest lucru este încetățenit și nu poate fi eliminat. Să nu uităm niciodată că nu vorbim morților, ci celor rămași în viață. Deci nu vom spune niciodată unui soț rămas printr-acei vii și care și-a pierdut soția destul de timpuriu, iată soția ta se duce la fiul ei (în mormîntat cu un an doi înainte), nici unor copii rămași fără mamă, iată mama voastră v-a părăsit, ați rămas ai nimănu.

«Cine urcă la amvon fără muncă se coboară fără roade» — spunea cu decenii în urmă unul dintre profesorii Institutului teologic universitar din Sibiu, ceea ce înseamnă că este necesar să ne pregătim cu toată conștiințiozitatea predica sau cuvîntul ce-l avem de rostît în fața credincioșilor noștri. «Pregătește cuvîntul tău și așa vorbește» — spune înțelepciunea lui Isus Sirah (33, 4), sau : «Mai înainte de a vorbi, învață» (*Idem*, 18, 19).

Gîndînd îndelung asupra cuvîntului nostru, documentîndu-ne și clarificîndu-ni-l deplin, la rostire va fi rupt din ființa noastră, din căldura și convingerea noastră creștinească, ceea ce nu va fi fără ecou în sufletele ascultătorilor noștri. În altarele bisericilor din Arhiepiscopia Sibiului sînt tipărite și afișate cele 10 porunci ale predicatorului, formulate de mitropolitul Nicolae Colan, din care inserăm cîteva: 1. În predica ta propovăduiește Evanghelia Domnului ; 2. Afirmă cu putere învățătura ortodoxă, nu te pierde în critică stearpă ; 4. Lămurește-ți învățătura predicii cu pilde, mai ales din Sf. Scriptură ; 6. Cuvîntul tău să fie limpede, cald și însuflețit ; 8. Dacă nu ai darul vorbirii slobode, scrie-ți predica și învață a o citi frumos.

Credincioșii de astăzi ne cer predici și cuvântări cit mai temeinic argumentate, ne cer să fim mereu cu urechea la frământările lor sufletești, la a căror liniștire sîntem chemați să contribuim, să fim la zi cu marile probleme contemporane, ceea ce nu vom putea împlini cu un orizont cultural îngust. Pe lângă cunoștințele teologice ne sînt necesare cunoștințe din cît mai variate domenii, cu deosebire din disciplinele sociale și umaniste. Pe cît ne este posibil se cuvine să cunoaștem și marile cuceriri științifice ale vremii noastre care ne arată capacitatea de creație pe care numai mintea omenească o are, descoperindu-ne totodată minunatele taine pe care planeta noastră, întregul cosmos le ascund, ca și frumusețea de nedescris a Universului, înțeleapta lui întocmire, din cîndu-ne și ele cu gîndul la Dumnezeu, făuritorul lor cel atotputernic și atotînțelept.

Fericitul Augustin în lucrarea sa, «De doctrina christiana», susține că preotul trebuie «să se bucure de o cultură generală, să posede bogate cunoștințe de istorie și geografie», căci în Sfînta Scriptură sînt amintite multe fapte, întîmplări și locuri despre care va trebui să dea seama și care îi vor ajuta la înțelegerea lucrurilor pe care urmărește să le explice. Cunoștințele despre natura animalelor, despre proprietățile plantelor ale arborilor și ale altor lucruri, precum și cunoștințele din domeniul gîndirii, ca acelea de filozofie, retorică, logică și astronomie îi sînt foarte utile pentru aprofundarea înțelesului Sf. Scripturi — conchide Fericitul Augustin.

Introducerea caietului de lectură, recomandat de forul nostru superior bisericesc, reprezintă și el un mijloc potrivit pentru împintinire clerului la cît mai mult și variat studiu atît de necesar pentru o eficientă activitate predicatorială.

Preotul, săvîrșitor al celor sfînte

Păstorirea «turmei lui Dumnezeu» dată în paza noastră, — după cuvîntul Sf. apostol Petru — presupune desigur, și nu în al doilea rînd săvîrșirea celor sfînte, a Sf. Liturghii, a Sf. Taine și a sf. ierurgii, pri care noi, slujitorii bisericești, ne facem mijlocitori ai credincioșilor noștri către Părintele Luminilor pentru a-i ajuta în urcușul lor duhovnicesc pentru a le sfînți viața, munca, strădaniile lor bune. O rugăciune cuprinsă în Liturghier, pe care o rostim înainte de Heruvic, exprimă negrăit de bine această înaltă și importantă latură a lucrării noastre, cînd spunem «Primește, Dumnezeule, rugăciunea noastră; fă-ne să fim vrednici a aduce rugăciuni, cereri și jertfe fără sînge pentru tot poporul Tău și ne învrednicește pe noi, pe care ne-ai pus întru această slujbă a Ta, cu puterea Duhului Tău celui Sfînt, ca fără de osîndă și fără de sminteală, întru mărturia curată a cugetului nostru, să te chemăm pe Tine în toată vremea și în tot locul». Și această latură de liturghisitorii cere din partea noastră conștiință vie, mereu trează, aptitudini, însușiri și calități deosebite. O spunem de altfel și la începutul rugăciunii pe care o rostim în timpul cîntării Heruvicului, unde se arată atît de răspicat: «Nimeni din cei legați cu poște și cu desfătări trupești nu este vrednic să vină, să se apropie sau slujească Tie, Împărate al mării, căci a sluji Tie este lucr

mare și infricoșător chiar pentru Puterile cerești». Și este firesc să fie așa din moment ce electricitatea de pildă nu se propagă prin orice corp, din moment ce în probleme, chiar și mai mărunte, nu trimitem pe oricine să ne reprezinte, din moment ce orice șef de stat își alege ca ambasadori, ca trimiși ai săi, oameni cu însușiri cât mai alese, cu atât mai mult deci preotul, trimisul lui Dumnezeu, împuternicit cu îndatoriri ce depășesc orice indeletnicire omenească, cite și înalte însușiri trebuie să posede. «Tu ești sluga mea întru care eu mă voi preamări» (Isaia 49, 3). «Ca și cum ar fi tatăl tuturor oamenilor — ne spune Sf. Ioan Gură de Aur — așa se apropie preotul de Dumnezeu, rugându-se să se stingă războaiele de prelutindeni, să înceteze tulburările și cerînd, atât în rugăciunile de acasă cât și în rugăciunile de la biserică, pace, an îmbelșugat, izbăvire grabnică din toate necazurile care supără pe fiecare»¹⁰.

Așadar, calitatea de liturghisitor ne așează pe noi preoții într-o ipostază pe care Sf. Părinți o consideră mai înaltă chiar decît a ingerilor. Prin această latură a slujirii noastre venim în legătură directă și concretă, venim în contact nemijlocit cu Iisus Hristos, Mîntuitorul nostru. Încă din Vechiul Testament se arată că «blestemat este tot cel care săvîrșește lucrul Domnului cu nepăsare» (Ier. 48, 10), cei doi fii ai lui Aaron, Nadab și Abiud, fiind arși de vii pentru că au adus jertfă nevrednică fiind, întîmplare pe care Moise o talmăcește prin cuvintele: «Iată ce a voit să spună Domnul cînd a zis: «Vreau să fiu sfințit prin cei ce se vor apropia de mine și înaintea adunării a toț poporul preamărit» (Levitic 10, 1—3). Dacă în Vechiul Testament se cerea slujitorilor lui Dumnezeu ca prin toate ale lor să-l preamărească, atunci de ce înaltă conștiință trebuie să dea dovadă slujitorii bisericești care țin în mîini pe însuși Fiul lui Dumnezeu? «Socotești oare că mai ești printre oameni și că mai stai pe pămînt cînd vezi că Domnul stă jertfit pe Sf. Masă?» — se adresează Sf. Ioan Gură de Aur preotului, în calitatea sa de liturghisitor la altar, situîndu-l mult mai presus chiar de profeții Vechiului Testament, atunci cînd adaugă: «Vrei să vezi și dintr-o altă minune cit este de mare sfințenia preoției? Inchipuie-ți că vezi pe Ilie proorocul. Nenumărat popor stă împrejurul lui; jertfa este așezată pe pietre, toți ceilalți stau liniștiți în adîncă tăcere numai proorocul Ilie se roagă. Apoi dintr-o dată, vezi că se coboară de sus o flăcără. Minunate și pline de uimire sînt toate cele săvîrșite de Ilie. Dar mută-te acum cu mintea de la cele făcute de Ilie la cele ce se săvîrșesc de preot pe Sf. Masă. Vei vedea nu numai fapte minunate, ci și fapte care depășesc orice uimire: preotul stă în fața Sf. Mese nu coborînd foc ci pe Duhul Sfînt». În fața unei asemenea ipostaze Sf. Ioan Gură de Aur întrebă: «Spune-mi, te rog, unde-l vom pune pe preot cînd cheamă Duhul Sfînt, cînd săvîrșește infricoșata jertfă și cînd atinge necontenit pe Stăpînul obștesc al tuturor? Cit de mare curăție, cit de mare evlavie îi vom cere?». Tot Sf. Ioan Gură de Aur se întrebă: «Ce fel de om trebuie să fie cel care se roagă pentru toată cetatea, dar pentru ce spun pentru toată cetatea?, pentru toată lumea, care se roagă

10. *Ibidem*, cartea a șasea, cap. IV.

să facă pe Dumnezeu îndurător față de păcatele tuturor, nu numai ale celor vii ci și ale celor morți?»¹¹.

Cuvinte ca cele ale Sf. Simeon, arhiepiscopul Tesalonicului, se cuvine deci să le avem mereu în fața ochilor noștri sufletești și să ni le spunem cât mai des cu puțință și anume: «Prin taina preoției am devenit stătători înaintea lui Dumnezeu și organe prin care alții sînt în legătură cu Creatorul, am devenit calea și povățuitori altora. Prin taina preoției, preotul devine însuși serafimul care vede direct tainele lui Dumnezeu, se apropie de ele, se face părtaș lor, le deține și le săvîrșește. Căci noi sîntem deținători și ispravnici ai tainelor lui Dumnezeu. Prin taina preoției noi sîntem ingerii care liturghisesc pe pămînt Liturghia pe care Ingerii o slujesc în ceruri. Căci prin noi care sîntem din firea cea căzută ia loc în lume cel ce toate le cuprinde și El însuși este necuprins. *Prin noi se vede și se pipăie* cel nevăzut, se pricepe cel neajuns de minte.

Deci noi preoții — conchide Sf. Simeon — sîntem *mintuitori și ziditori de suflete și povățuitori către cer și lumină și viață și părinți și păstori și păzitori, cărora ne-a dat să avem pe pămînt puterea Lui cea cerească*»¹².

Se cuvine, de asemenea, să ne reamintim cel puțin din cînd în cînd rugăciunile care s-au rostit peste creștetul nostru în clipele mărețe ale hirotonirii: «Tu stăpîne al tuturor... umple-l de toată credința, dragostea, puterea și sfințenia, prin venirea Sfîntului și de viață făcătorul Tăt Duh... să se întărească Ție curat în ziua cea infricoșată a judecării Tale» (la hirotonirea diaconului); «Binevoiește să primească acest mare har a Sfîntului Tăt Duh întru viață curată... avînd puterea vrednică de această mare cinste preoțească» (la hirotonirea preotului); «Vădește neprihănită arhieria lui, infrumusețîndu-l cu toată cucernicia și sînt il arată pe dînsul» (la hirotonia episcopului). Angajament solemn ne-am luat tot odată prin declarația pe care am dat-o înaintea lui Dumnezeu, a ierarhu lui hirotonisitor, a credincioșilor care erau de față cînd am spus că «nu voi uita niciodată cuvintele Sf. apostol Pavel care cer ca preotul să fi fără prihană, bărbat al unei singure femei, treaz, întreg la minte, cuviincios, îndemnativ a învăța pe alții, nebețiv, nedeprens să bată, ci blind nesfadnic, neiuibitor de argint».

Pentru astfel de motive Sf. apostol Pavel cerea episcopului Timotei «Nu nesocoti harul care este întru tine, care ți s-a dat prin proorocie cu punerea minilor preoției» (1 Tim. 4, 14), har pe care Timotei îl va fi făcut roditor desigur din plin, și tot pentru astfel de motive încă din zori creștinismului, din primele zile ale Bisericii se punea mare preț pe ale gerea cu grijă a slujitorilor bisericesti. Astfel, în «Învățătura celor 1 apostoli», alcătuită către anul 80 al erei noastre creștine, găsim și acest cuvinte: «Alegeți-vă episcopi (preoți) și diaconi vrednici de Domnu bărbați blînzi și neiuibitori de argint, adevărați și încercați».

Conștiință trează trebuie să dovedim și în această latură a activității noastre, străduindu-ne să pătrundem și să trăim înțelesul slujbe

11. *Ibidem*, cartea a treia, cap. IV și cartea a șasea, cap. IV.

12. Sf. Simeon, arhiepiscopul Tesalonicului, *Cuvînt despre preoție*, la Pr. prof. d Spiridon Căndea, *Chipul preotului după Sf. Scriptură și Sf. Părinți*, în «Mitropol Ardealului», nr. 1—3/1961, p. 104—105.

ce o săvârșim, căci numai înțelegînd-o putem s-o săvârșim cu tot cutremurul nostru sufletec, cu toată convingerea și toată căldura inimii noastre. Se spune despre I. S. Bach că atunci cînd compunea lucrările sale despre Patimile Domnului trăia atît de intens acele momente din viața Mîntuitorului Iisus Hristos, încît cei ce trăiau în preajmă-i îl vedeau transpus, transfigurat în totul, rupt parcă de contextul fizic în care trăia. «Avea în privire o expresie care mă umplea de fiorii admirației... în clipele acelea el nu dorea să se destăinuască decît Creatorului său»¹³.

Spre o asemenea tensiune sau trăire sufletească sinceră și curată trebuie să tindem și noi cînd ne aflăm la Sfîntul altar sau la orice slujbă pe care o oficiem. Numai în felul acesta slujbele noastre își vor atinge țelurile lor de ușurare sufletească pe care trebuie s-o simtă credincioșii noștri, de apropiere și înfrățirea lor, de îmboldire la rugăciune, la muncă, la cinste, la tot ce este bun, frumos și înălțător. Este verificat — credincioșii noștri mărturisesc adesea acest lucru — că după o slujbă frumoasă, caldă, săvîrșită după toată buna rînduială, după o predică luminată, credincioșii ies din biserică odihniți sau mai așezați sufletește, mai buni, mai calzi, mai încrezători în viață, mai gata să ierte unii altora, să se deschidă sufletește unii altora, mai gata să pornească din nou la treburile care îi așteaptă. Ba mai mult, după o Sf. Liturghie, săvîrșită cu toată participarea noastră, și noi slujitorii ne simțim mai așezați lăuntric, ne simțim mereu proaspeți, mereu cu fiorul sfînt pe care l-am avut în clipele hirotonirii. «Îndeplinirea mecanică, formală a slujirii, săvîrșirea cultului fără participarea sufletească, fără căldură, fără adeziune interioară, fără fior sfînt, fără sentimente de evlavie, de emoție, de înălțare care fac din cult o rugăciune, adică gînd și simțire îndreptate spre Dumnezeu» — ne încredințează un vrednic de pomenire teolog de al nostru¹⁴ — reprezintă o profanare, o ofensă adusă lui Dumnezeu și credincioșilor pentru care și în numele cărora slujim, elemente care trebuie să fie total străine slujitorului Bisericii noastre.

Se impune, așadar, să avem mereu fiorul sfînt al lucrului pe care-l săvîrșim să fim permanent atenți la ținuta noastră, la gesturile noastre, la privirile noastre, la cuvintele noastre, avînd în vedere și aceea că, după spusele Sf. Ioan Gură de Aur, Biserica «nu este frizerie, nici dușgheană cu mirodenii sau vreo altă prăvălie din țîrg, ci loc al îngerilor, loc al arhanghelilor, palatul lui Dumnezeu, însuși Cerul»¹⁵. Pentru nimic în lume deci nu vom face din biserică tarabă pentru interese meschine, josnice, materiale, ceea ce a dus pe însuși Mîntuitorul să împletească bici din frînghie, avertizîndu-ne cu dumnezeiască poruncă: «Nu faceți casa Tatălui Meu, casă de neguțătorie» (Ioan 2, 17).

Sfințenia bisericii se va respecta și prin abținerea de la discuții nepotrivite, de la comentarii sportive, de la glume nelalocul lor, cum, din nefericire, își permit unii preoți în timpul săvîrșirii Sfintei taine a cunu-

13. A se vedea: *Scurta cronică a Anei Magdalena Bach*, București, 1965.

14. Prof. Teodor M. Popescu, *Sfințenia și răspunderea preoției*, în «Studii teologice», nr. 3—4/1952, p. 164.

15. Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilia XXXVI la Epistola I către Corinteni*.

niei. Mitropolitul Nicolae Colan a redactat și în această privință altă serie de 10 porunci pe care preotul să le respecte la sfintele slujbe, îndeosebi la Sf. Liturghie, de asemenea tipărite și afișate în sfintele altare, din care reproducem câteva : 1. Sfânta Masă să fie curată, iar lucrurile de pe ea să fie așezate în bună rânduială ; 2. Să ai (preotule) ținută cuvioasă și veșnic trează ; 3. Nu te răzima cu coatele pe Sf. Masă ; 4. Fii cu gîndu la rugăciune, nu altundeva ; 5. În decursul slujbei nu te lăsa tulburat de nimeni ; 7. Lasăți glasul cu răsunetul lui firesc și nu-l sili și nici nu face cu el cotituri prea îndrăznețe ; 9. Slujba să nu-ți fie nici grăbită nici zăbavnică.

Preotul, pildă de trăire creștinească și cetățenească

Pe lângă rîvnă, dragoste, dăruire, conștiință trează sub toate aspectele, Sf. apostol Petru cere păstorilor sufletești, ierarhiei bisericești, să devină totodată «pildă turmei» duhovnicești pe care o are spre păstorire (I Petru 5, 3).

Se știe că experiența de milenii a omenirii a formulat în multe comunități și partimente ale vieții adevăruri permanente valabile. Ea a încheșat și a maximat ca acestea : «Exemplul este o lecție pe care orice om o poate învăța» ; «Exemplul este cel mai mare educator» ; «Exemplul cîntărește mai mult decît sfatul», sau : «Cuvintele te învață, exemplele te pun în mișcare» și așa mai departe.

Și în lucrarea preotului deci, exemplul vieții sale este un mijloc hotărîtor de formare religioasă-morală și cetățenească a credincioșilor. Experiința a arătat și în această privință că zidim cu adevărat, că roadă reală în pastorație se obțin numai atunci cînd învățăm pe credincioșii noștri nu numai cu cuvîntul, ci și cu fapta, cu pilda noastră bună de zi cu zi. Ba mai mult, s-a constatat adesea că prin predica tăcută a vieții noastre personale și a familiilor noastre învățăm mai repede pe păstoriți, modul de trăire a Evangheliei Mîntuitorului Hristos, decît cu cuvîntul. Este extrem de semnificativă în acest sens și actuală totodată replică unui necreștin de pe continentul american, dată unui misionar creștin : «Tu spui lucruri care întrec priceperea noastră și pe care noi nu le putem înțelege din cuvîntări. Dar, dacă tu vrei să locuiești în acest ținut noi vom vedea cum servești pe acest Dumnezeu la care te închini și modul în care trăiești tu. Văzînd noi felul vieții tale, vom învăța din exemplul tău într-un an mai mult decît în 20 de ani de ascultare de cuvîntări. Comparînd noi viața noastră cu viața ta superioară, este ușor de înțeles că noi o vom lua pe a ta, părăsînd-o pe a noastră»¹⁶. Replică este întru totul întemeiată, bine știindu-se că, după cuvîntul Sf. Ioan Gură de Aur, «cei ce se învață au privirile îndreptate spre cei ce învață», ucenicul dintotdeauna privește la dascăl fiind gata a-i urma pilda din care motiv «nu ar fi nevoie de multe cuvinte dacă viața noastră a lumina așa după cum se cuvine»¹⁷.

16. Pr. Petre Vintilescu, *Preotul în fața chemării sale de păstor al sufletelor*. București, 1934, p. 143.

17. Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilia X la Epistola I către Timotei*.

Ca Dumnezeu atotștiutor, Iisus-Domnul nostru cunoștea aceste valențe ale sufletului omenesc. De aceea, în timpul petrecerii Sale pe pământ, El a îmbinat în chip armonios, în mod perfect, predica vieții cu predica, cu cuvîntul. Tălmăcind cuvintele Sf. evanghelist Matei: «Iar El deschizîndu-și gura Sa îi învăța pe ei» (Matei 5, 2), Sf. Ioan Gură de Aur ne spune: «Pentru ce evanghelistul consemnează aceste cuvinte: deschizîndu-și gura Sa? Pentru ca să ne spună că Iisus învăța oamenii nu numai prin vorbele Sale, ci și prin tăcerea Sa. Uneori îi învăța vorbindu-le, altelei le vorbea cu vocea faptelor și cu pilda sfintei Sale vieți»¹⁸. Dealtfel, Mîntuitorul Iisus Hristos a demonstrat concret acest lucru atunci cînd, după ce a spălat picioarele Apostolilor Săi — act de o negrăită și veșnică valoare pentru toți cei ce lucrează la zidirea sufletească a oamenilor — a ținut să amintească ucenicilor și, desigur, urmașilor lor direcți: «Pildă am dat vouă, ca precum am făcut Eu să faceți și voi» (Ioan 13, 15), cuvinte pe marginea cărora Sf. Grigorie de Nazianz ne spune: «El — Hristos — pretinde ca dînsii (apostolii și urmașii lor) să fie virtuoși, simpli, modești, într-un cuvînt să fie niște fapte cerești, care să propovăduiască evanghelia și cu vorba, dar mai ales cu pilda lor cea bună»¹⁹.

Răsunetul pe care cuvîntul și, în egală măsură, exemplul vieții lor l-au avut în sufletele contemporanilor constituie dovada grăitoare că Sfinții Apostoli au urmat pilda pe care Învățătorul lor le-a pus-o viu și concret în față. La rîndul lor însă și ei au cerut celor pe care cu grijă își puneau mîna hirotonirii să fie icoane vii de trăire creștină. Din această exigență a Apostolilor s-au născut îndrumări, îndemnuri, porunci pastorale — asemenea textului Sf. Petru pe care am căutat să-l valorificăm cît de cît în aceste rînduri — care nu-și pierd nicodată valabilitatea.

Sf. apostol Pavel de pildă nu concepea ca ucenicul și episcopul de el hirotonit, Timotei, să păstorească fără a oferi turmei sale exemplul unei vieți creștine realizate. Ne sînt cunoscute porunci ca acestea: «Te fă pildă credincioșilor ou cuvîntul, cu purtarea, cu dragostea, cu credința, cu curăția» (I Tim. 4, 12). Aceeași poruncă, aproape la fel formulată, o dă și altui episcop, Tit, cînd îi scrie: «Întru toate arată-te pe tine pildă de fapte bune, în învățătură, în curăție, în cinste, în cuvînt sănătos și fără de prihană» (Tit 2, 7—8), text pe care Sf. Ioan Gură de Aur îl înțelegem în înțelesul că Tit — și toți cei care «învăță pe alții» — este obligat să fie «prototip al vieții, sînd înaintea păstoriiților ca o icoană vie, ca o lege însuflețită, ca un dreptar, ca un monument viu al buneii viețuirii»²⁰.

Însuși cuvîntul de părinte, cuvînt încărcat de un adînc înțeles, angajează profund viața preotului înaintea păstoriiților săi. Credincioșii — spune marele nostru povestitor Ion Creangă, el însuși diacon o bună parte din viața sa — «pronunță cu drag cuvîntul de părinte prin urmare toți vād în păstorul lor sufleteșc, un tată iubit și bun», din care pricină

18. Idem, *Omilia XV la Sl. Evanghelie după Matei*.

19. Sf. Grigorie de Nazianz, *op. cit.*, p. 91.

20. Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilia XIII la Epistola I către Timotei*.

preotul trebuie «să fie un model de moralitate și de muncă, fără de ca misiunea lui nu va produce roade bune»²¹. Cu adevărat rostul preotului în mijlocul păstoriților se poate asemăna și cu rolul pe care părinții au în familie, în formarea sau creșterea corespunzătoare a copiilor. O cifă de frumos ar vorbi părinții copiilor lor, rezultate optime pe linia fo mării bunelor deprinderi la copiii lor nu pot obține decât atunci cind înșiși vor face ceea ce pretind copiilor lor să împlinească. Făcînd n înșine ceea ce pretindem altora cuvîntul nostru primește un puternic suport și vom fi scutiți de replica: «Doctore, vindecă-te pe tine însuși!

Folosul care rezultă dintr-o trăire cît mai autentică a Evangheli Mintuitorului Iisus Hristos este negrăit, uriaș, atît pentru preot, cît pentru păstoriții săi. Trăind creștinește, slujitorul bisericesc dovedeș că el însuși crede cu tărie ceea ce învață, că el însuși se străduiește : lucreze pentru mîntuirea sa. Pe de altă parte s-a constatat că fiecare ge al preotului, fiecare faptă a sa, bună sau rea, stîrnește ecouri puternic în sufletele credincioșilor, ziditoare sau surpătoare, potrivit cu fapta ș care a săvîrșit-o. «Îndeobște — ne învață Sf. Ioan Gură de Aur — mu țimea păstoriților se uită la purtările conducătorului lor, ca la un mode și caută să se asemene în purtări cu el»²², din care pricină «prin păcat său preotul nu mărginește paguba sufletească numai la el, ci vatămă : sufletele credincioșilor mai slabi care îl văd»²³.

Vorbim adesea de omenie, acest buchet de însușiri pozitive, care în frumusețează viața unei ființe umane, la care poporul nostru a ținut și țin atît de mult. Această omenie, și mai mult decît hotarele ei, se cuvine s înfrumusețeze în primul rînd viața slujitorului bisericesc. «Drept aceea — își sfătua preoții marele mitropolit A. Ivireanul — să cade omulu celui sufletesc, adică celui bisericesc să fie mai cu omenie decît mirea nul, pentru ca să ia pildă și învățătură fieștecine de la el, vîzînd faptul lui cele bune»²⁴.

Pentru a avea rezultate pozitive în lucrarea sa, pentru a da «răspun bun»-la «nemitarnica Judecată» a Celui Preainalt, judecată care pentru cei ce am știut ce trebuie să facem în această lume va fi mult mai aspră preotul este chemat, deci, el cel dintîi, să dea viață învățaturii de el pro povăduite, în toate laturile vieții, în viața familială, în cea socială ș cetățenească etc., cultivînd cu osîrdie credința, dragostea și rugăciunea munca, bunătatea, modestia, corectitudinea, pacea și alte alese însușiri care fac din preot exemplu demn de urmat. Cît de apăsăt ne cere Sf. apostol Pavel, nouă slujitorilor bisericești în primul rînd, ca «nici c sminteală întru nimic să nu dăm, ca slujba noastră să fie fără prihană, ci întru toate să ne punem înainte ca slujitori ai lui Dumnezeu... întru curăție, întru îndelungă răbdare, întru bunătate, în dragoste nefățarnică...» (II Cor. 6, 3—7). Și Sf. apostol Pavel, ceilalți Sfinți Apostoli și desigur, șirul bogat de vrednici slujitori bisericești așa au făcut, slujba fiindu-le «fără prihană».

21. Ion Creangă, *Opere complete*, București, 1944, p. 292.

22. Sf. Ioan Gură de Aur, *Despre preoție*, cartea a treia, cap. XIV.

23. *Ibidem*, cartea a șasea, cap. XII.

24. Antim Ivireanul, *op. cit.*, p. 193.

«Cele ce ați învățat și ați luat și ați văzut la mine, acestea să le faceți» (Filip. 4, 9), scrie Sf. apostol Pavel fiilor săi duhovnicești, cuvinte de o rară putere mobilizatoare împintenoitoare spre bine, pe care fiecare slujitor bisericesc ar trebui să aibă tăria să le rostească. Cum vom putea face acest lucru, când unii dintre noi sîntem copleșiți de arghirofilie, aducînd justificări străine și contrare spiritului Evangheliei; când degetele ne sînt încărcate de inele masive, prin care ne arătăm mai degrabă negustori decît preoți, ceea ce contrastează cu modestia ce trebuie să ne caracterizeze; când gîndul ne stă la mașini și alte lucruri trecătoare, care favorizează în multe chipuri neglijarea parohiilor, fiind adesea chiar pricină de păcat; când limba noastră aruncă glume de prost gust și alte cuvinte nelalocul lor? În astfel de cazuri, adevărat nu multe, se potrivește întru totul cuvintele vrednicului de pomenire mitropolit Antim Ivireanul, care spune în una din predicile sale: «Sînt mulți în lume de se numesc că sînt păstori și zic cum că poartă de grijă de ei, ci o zic, ticăloșii, numai cu cuvîntul, iar cu fapta sînt departe cît e ceriul de pămînt, căci nu poartă grijă pentru folosul oilor, ci se nevoieșc numai pentru folosul lor, cărora nu se cuvine să le zică nescine (cineva) păstori, ci năimiți, sau mai virtos, furi și tîlhari»²⁵.

Ca purtători ai mesajului evanghelic în mijlocul obștei pe care o avem de păstorit se cuvine deci, este necesar să subliniem din nou, să nu pătăm cu nimic prestigiul Bisericii cît și numele poporului ai cărui fii sîntem, ci dimpotrivă, «întru toate» să străluțim «ca niște luminători în lume» (Filip. 2, 15), iar «blîndețele» noastre «să se facă știute tuturor oamenilor» (Filip. 4, 5), ceea ce Sf. apostol Pavel cere tuturor credincioșilor, cu atît mai mult nouă. Preotul — ne atenționează și Sf. Grigorie de Nazianz — «nu numai că trebuie să izgonească din inima sa pornirile cele rele, ci să și sădească în locul lor pe cele bune, pentru ca să se impună păstoritorilor mai mult prin virtutea sa decît prin rangul cu care este investit. Să nu se mulțumească să fie bun, ci să progreseze mereu în bine; să nu socotească drept cîștig binele pînă la care s-a înălțat, ci mai degrabă să socotească pagubă ceea ce-i mai lipsește. Să măsoare meritele sale în raport cu porunca, iar nu în raport cu părerea celor din jurul lui»²⁶. Vorbînd despre pilda bună a vieții noastre personale, care trebuie să însoțească celelalte îndatoriri pastorale pe care le avem, socotim demnă de urmat deviza pe care Sf. Grigorie de Nazianz și-a propus s-o respecte la intrarea sa în ierarhia bisericească, deviză exprimată astfel: «Nu pot suferi să se smintescă întru mine cineva din cei care cercetează cu atenție faptele mele, după ce Dumnezeu a binevoit să însemnez și eu ceva între creștini»²⁷.

Inserînd rîndurile de mai sus, n-avem pretenția că am spus lucruri noi, necunoscute. Despre misiunea sau chemarea preoțească, literatura noastră teologică posedă bogăte și extrem de valoroase materiale. As-

25. *Ibidem*, p. 203.

26. Sf. Grigorie de Nazianz. *op. cit.*, p. 55—56.

27. *Ibidem*, p. 48.

pecte legate de această temă au fost dezbătute și la unele din conferințele noastre preoțești, ultima fiind cea din luna martie 1980. Oricît s-ar vorbi însă despre această sfințită chemare considerăm că nu este de prisos.

Nu este de prisos mai întîi pentru simplul motiv că lucrul repetat se uită mai greu, iar misiunea preoțească cuprinde dimensiuni multiple și de culme, care trebuie să ne fie mereu prezente, care nu trebuiesc uitate niciodată.

De asemenea, nu este de prisos nici pentru faptul că există la unii dintre noi tendința de a coborî această sublimă și nobilă chemare la nivelul de meserie oarecare, la nivel de funcționar obișnuit, ceea ce pentru lucrarea pastorală implică mari primejdii.

De aceea, străduindu-ne să avem rîvnă și dragoste fierbinte pentru lucrarea noastră, pentru 'mai Marele Păstorilor și turma Sa duhovnicească ce ni s-a încredințat spre păstorie ;

preocupîndu-ne și lucrînd neconținut în a ne însuși cît mai bogate cunoștințe teologice și o cît mai întinsă cultură generală, pregătindu-ne pe îndelete și cu toată atenția predici și cuvîntări luminate, ziditoare și sfîrșitoare de fapte bune, pe care să le încingem cu dragostea noastră de Dumnezeu și de oameni ;

liturghisînd cu toată evlavie, cu toată sinceritatea, căldura și priceperea valorii lucrului pe care îl împlinim ;

ostenind să oferim credincioșilor noștri o pildă vie, concretă de trăire creștină, de aplicare în viața noastră zilnică a învățăturii evanghelice, realizînd în noi o viață cît mai curată, cît mai nepătată, cît mai frumoașă și cinstită ;

dîndu-ne fără rezervă aportul nostru în toate problemele de interes obștesc, în tot ceea ce interesează prosperitatea și bunul mers al parohiei noastre, al satului, al comunei, al orașului și al țării în care viețuim ;

ca și prin alte asemenea căi, ne dovedim că avem trează conștiința misiunii preoțești, că sfaturile și îndemnul Sf. Apostoli ne sînt vii și lucrătoare. «Vă rog în genunchi, cu lacrimi și cu suspine, să cinstiți acest tezaur al preoției»²⁸ — ne îndeamnă atît de fierbinte și pătrunzător Sf. Efreim Sirul. Înțelegîndu-ne chemarea, vom dovedi că cinstim acest tezaur, că harul cu care am fost învestiți este o realitate vădită pentru oricine.

28. La Petre Vintilescu, *op. cit.*, p. 60.

BUNAVESTIRE

NATALIA DINU

Intruparea Cuvîntului a fost pregătită pe căi multiple, convergînd toate spre un anumit moment al duratei istorice, cînd întîlnirea dintre cer și pămînt a putut avea loc. Spre a mîntui pe omul împovărat de păcat și rupt din comuniunea cu dumnezeirea, Dumnezeu însuși trebuia să vină în maximă apropiere de el, să-i devină un semen capabil să vorbească în graiul său și să-i descopere tainele divine.

În vederea acestui scop, Fiul lui Dumnezeu, care în cuprinsul Sfinței Treimi are menirea de a releva pe Tatăl, fiind icoana Sa, chipul Său, era chemat să asume și printre oameni rolul de descoperitor al Tatălui, care altminteri ar fi rămas pentru noi un veșnic necunoscut¹.

Pentru ca Fiul să poată coborî printre oameni și să-și improprieteze natura mamă, pe care avea s-o purifice, el trebuia să găsească în cuprinsul lumii create un vas ales, apt de a deveni receptacol al divinității și de a zămisi un fiu preacurat al cărui ipostas avea să fie însuși Logosul divin. Ne aflăm aici în plin mister și trebuie să ne străduim a nu destrăma taina care învăluie faptele mai presus de fire. Ortodoxia s-a ferit totdeauna de a formula explicații logice ale acestor taine și de a raționaliza misterul; ea s-a mărginit să dea interpretări ce-și aveau originea în Scriptură și în experiența spirituală a Sfinților Părinți, evitînd să le închidă în formule dogmatice înguste, care niciodată nu pot epuiza aspectele paradoxale ale misterului divin².

Dacă neamul lui Adam fusese pîngărit în urma căderii și purta în ființa sa o întinare datorată păcatului strămoșesc, precum și căderilor succesive, adăugate în decursul veacurilor, el trebuia să sufere o purificare progresivă, pentru ca un vlăstar al său să poată deveni acoperămint al Dumnezeului înomenit. Fecioara Maria va fi ultima mlădiță a unei spițe de înaintași care — după cum a arătat Sfințul Grigorie Palama³ — a fost curățită de Sfințul Duh spre a putea odrăslî o făptură neprihănită.

În cuprinsul acestei spițe genealogice se află și David, care prin atîtea trăsături avea să anticipeze pe Mesia, cunoscut de tradiția ebraică sub denumirea de fiu al lui David. Este însă tulburător că în genealogia reprodusă de Matei apar și patru femei: soția păcătoasă a lui Urie, care i-a dăruit lui David pe Solomon, Tamara, nora lui Iuda, care minată de

1. Pr. prof. D. Stăniloae, *Iisus Hristos...*, p. 76—77.

2. Pr. prof. D. Stăniloae, *Învățătura despre Maica Domnului la ortodocși și catolici*, în «Ortodoxia», II (1950), nr. 4, p. 580.

3. Sf. Grigorie Palama, *In Annuntiationem immaculatae Dominae nostrae Deiparae semperque Virginis Mariae*, P.G., CLI, 170.

gînduri bune a păcătuit totuși grav, Rut, moabiteanca, străină de neamul lui Israel și Rahab, femeia păcătoasă din Ierihon. Faptul că evanghelistul a ales din toată seria de femei sfinte care au participat prin secole la zămislirea chipului neîntinat al Mariei, tocmai pe acestea care, cu voia sau împotriva voinței lor, au fost întinate de păcatul trupesc, este de natură să surprindă. Această decantare treptată, această curățire progresivă, împlinită de-a lungul secolelor, s-a realizat plecînd de la oameni legați de pămînt, prin toate fibrele ființei lor. Ei nu au fost nici îngeri, nici sfinți, ci pămînteni cu patimi dogoritoare, ce se cereau sublimite. Oare chiar David și Solomon nu ard și ei de aceleași pasiuni mistuitoare pentru care vor cere iertare cerului? Toți acești strămoși ai Maicii Domnului sînt oameni vii, personalități puternice, la care setea de Dumnezeu nu izbutește să înăbușe influența forțelor telurice.

Pare că providența a urmărit să purifice neamul din care se va naște Iisus, plecînd de la aceia asupra cărora păcatul avea încă o mare forță de atracție. Treptat însă s-a produs o subțiere a patimilor, sub acțiunea Sfîntului Duh și este de presupus că strămoșii cei mai apropiați ai Mariei vor fi atins o treaptă superioară în purificarea și iluminarea lor interioară. Ceea ce tradiția consemnează despre Ioachim, tatăl Maicii Domnului, menționat sub numele de Eli de către Luca, și despre Ana mama sa, este de natură să confirme această presupunere.

Prezența lui Rut, moabiteanca, în acest șir de strămoși este de asemenea, plină de semnificație. Ea indică participarea neamurilor la zămislirea Fecioarei care va da naștere Fiului lui Dumnezeu. Providența rînduit, deci, ca pe lingă Israel și popoarele păgîne să ia parte la marea taină a pregătirii întrupării Cuvîntului.

La capătul acestor generații de drepecți, avea să apară Fecioara Maria rod al unei lucrări harice extinse pe secole, bucurîndu-se de o curățenie dobîndită timp de generații. Ea va fi floarea unică, suavă și diafană pentru care încolțiseră și rodiseră mlădițele arborelui lui Iesei, înfățișat plastic cu atîta gingășie și putere evocatoare pe zidurile minărilor din Bucovina.

Dar această floare nu va fi doar rodul unei evoluții, pregătită printr-o lucrare îndelungată. Fecioara Maria, dincolo de curățenia moștenită de la strămoși, va dobîndi prin propriile străduințe o puritate mai presedire, astfel încît în ea păcatul strămoșesc se va reduce la o simplă potență inactivă și în modul acesta va putea deveni receptacol al dumnezeirii. Fără prezența acestei fapături unice, capabile să primească, plinirea vremii, în sinul ei preacurat pe Dumnezeu-Cuvîntul și să-i de trup omenesc, coborîrea Fiului în lumea creată nu ar fi putut avea loc.

Evanghelia nu menționează nimic cu privire la copilăria Maicii Domnului; ea deschizîndu-se cu episodul inefabil al Buneivestirii. Scrierile apocrife au păstrat însă o serie de detalii, confirmate de tradiția primelor veacuri și însușite de Sfinții Părinți, atît în comentariile lor, cît în innografie. Maica Domnului, întocmai ca și Ioan Botezătorul, a fost copilul sosit tîrziu, la rugăciunile unor părinți bătrîni, Ioachim și Ana, coborîtori din David și profund cucernici, păstrători fideli ai speranței mesianice. Ea nu a fost deci rodul unei porniri trupesti, ci al unei aște

tări înfrigurate, punctată de o rugăciune continuă. Părinții ei, în dorința de a căpăta un prunc, au făgăduit lui Dumnezeu vlăstarul născut ca răspuns la rugăciunile lor. Maria va fi deci închinată Tatălui, chiar înainte de zămislire. La naștere, copila va căpăta numele ebraic de Miriam sau Maria, ce se tâlcuiește Doamnă sau Stăpină. Și aici numele indică destinul celei care îl poartă.

Respectînd făgăduiala dată, părinții Preacuratei Fecioare o duseră la templul din Ierusalim, atunci cînd ea împlini 3 ani. Tradiția, menționată și de Sfîntul Grigorie Palama, spune că aici arhiereul, inspirat de Sfîntul Duh, a condus-o pe nevinovata fetiță în Sfînta Sfîntelor, adică în sanctuarul templului, unde nu putea pătrunde decît marele preot odată pe an. Viețuirea Mariei în templu a avut scopul de a o crește într-o ambianță sfîntă, contribuind astfel la purificarea ei și la dobîndirea unei experiențe duhovnicești. Desigur, în atmosfera templului, sub oblăduirea preoților și a bătrînelor cucernice, care se îngrijeau de fecioarele crescute în incinta sacră, Maria a căpătat o instrucție religioasă. Aici a deprins ea cunoașterea Bibliei și s-a familiarizat cu interpretarea cărții sfînte. Imnul înălțat de Maica Domnului atunci cînd se va duce la Elisabeta, dovedește că se afla sub influența lecturilor biblice. Ea participa desigur alături de celelalte fecioare și la serviciile religioase ale templului învășînd rugăciuni și ajutînd pe preoți. Grigorie Palama stăruie asupra însemnătății pe care a avut-o în viața Fecioarei Maria, șederea la templu, unde ea a dus o viață de meditație și reculegere, pășind pe calea urcușului duhovnicesc ⁴.

La vîrsta de 15 ani, ca și celelalte fete tinere, Maria trebui să părăsească templul. Cu acest prilej se pare că ea arată preoților cum fusese consacrată lui Dumnezeu, chiar înainte de naștere, ceea ce presupunea păstrarea fecioriei pe viață. Pentru că părinții ei muriseră, tînăra fată fu încredințată unei rude mai îndepărtate, coborîtoare din David, bătrînul Iosif din Nazaret. Iosif trebuia să slujească de soț copilei nevinovate, deși căsătoria nu va fi consumată niciodată, ea avînd drept unic scop să dăruiască Fecioarei un ocrotitor, în persoana acestui drept și să-i dea siguranța unui cămin. Că Fiul lui Dumnezeu nu putea să-și plămădească, prin mijlocirea Duhului Sfînt, un trup omenesc, înzestrat cu suflet rațional și cugetător ⁵ decît dintr-o fecioară neîntinată de păcat apare în logica firească a lucrurilor. Fecioria anticipează asupra etapei cerești, ea este «prîgă» a omenirii transfigurate. Prin feciorie omul se străduiește să înlăture urmările păcatului originar. Numai într-un trup preacurat de fecioară putea să sălășluiască Cuvîntul, pentru ca astfel Dumnezeu să intre în contact cu lumea creată. Firea omenescă a lui Hristos trebuia să-și ia începutul, în vederea mîntuirii noastre, dintr-o ființă neprihănită și pe o cale străină de urmările păcatului strămoșesc ⁶.

4. *In sanctissimam dormilionem purissimae Dominae nostrae Deipatae semperque Virginis Mariae*, P.G. CLI, 462.

5. St. Ioan Damaschin, *Dogmatica*, trad. Pr. D. Fecioru, București, 1943, p. 178.

6. Pr. prof. D. Stăniloae, *Iisus Hristos...*, p. 151.

Ceea ce pare însă mai greu de acceptat și de înțeles, la prima vedere, este ca aceea care avea să devină Născătoare de Dumnezeu să fi fost logodită. Sfinții Părinți au insistat asupra faptului că modul zămislirii lui Iisus trebuia să rămână o taină pentru cei din jur și de aceea era neapărat necesar ca Fecioara să se afle sub ocrotirea unui bărbat sfânt, investit cu titlul de logodnic (la evrei logodna constituia un contract aproape ca și căsătoria), spre a evita unele sminteli. Se pare că Providența a rânduit astfel, avînd în vedere incapacitatea oamenilor de a înțelege tainele suprafirești și de a accepta misterul ca atare.

Pentru a înlătura eventualele căderi și rătăcirii, Iisus trebuie să fie socotit dintru început fiul lui Iosif, deși ingerul va vesti limpede, atît Mariei cit și preasupusului tată, că pruncul va fi Fiul Tatălui ceresc. Totodată prezența lui Iosif va contribui la crearea unei atmosfere de familie, de mare însemnătate în formarea copilului Iisus. Pentru a se înscrie în coordonatele vieții pămîntești, pruncul trebuia deci să aibă un tată, fapt evidențiat cu prilejul alcătuirii de către Matei și Luca a genealogiilor, în care Iosif apare drept tatăl oficial, spița neamului determinîndu-se pe linie bărbătească.

Origen dă aici o explicație tulburătoare la sugestia Sfîntului Ignatie al Antiohiei. După el, taina pruncului sfînt trebuia păstrată pentru ca cel rău să nu afle de întruparea Cuvîntului; de aici prezența lui Iosif⁷. Toată perioada pînă la Botezul Domnului a avut de aceea un caracter ascuns, misterios, și este semnificativ că diavolul nu își va face apariția în viața lui Iisus decît după Botez, adică după ce slava lui Hristos se descoperise. Este o interpretare interesantă, care nu poate fi ignorată, ea aruncînd o lumină nouă asupra perioadei copilăriei. De asemenea Sfîntul Ioan Hrisostom crede că Dumnezeu nu a voit ca dintru început să se știe că Iisus se născuse dintr-o fecioară.

Ortodoxia pe linia consacrată de Tradiție și de Sfinții Părinți nu a vorbit niciodată de absența păcatului strămoșesc la Fecioara Maria — ea era doar descendentă din Adam! — însă, prin glasul multor scriitori bisericești, a arătat că, deși născută cu păcatul originar, ea s-a păstrat curată de orice păcat personal. Ulterior, Duhul Sfînt o va curăți de orice urmă a păcatului strămoșesc.

Narațiunea evanghelică a Sfîntului Luca se deschide asupra clipei unice în care arhanghelul Gavriil, același sol ceresc ce fusese trimis și lui Zaharia, se arată neprihănitei fecioare din Nazaret. Trebuie subliniat că numele de Nazaret se tilcuiește sfințenie. Și aici numele este simbolic: din acest orașel al Galileii, avea să pornească unda purificatoare menită să sfințească întreaga creațiune. Evanghelistul menționează că Bunavestire a avut loc la șase luni după ce ingerul vestise nașterea Sfîntului Ion. El ține astfel mereu să reamintească legătura tainică, existentă între Hristos și Înaintemergătorul Său. Data cînd a avut loc acest eveniment, care marchează pătrunderea transcendentului în imanent, este sfîrșitul lunii martie, adică în jurul echinoctiului de primăvară, atunci cînd ziua începe să crească și noaptea să scadă. Nașterea Domnu-

7. Origen, *In Lucam*, op. cit., Hom. VI, 1815.

lui va avea loc atunci când noaptea va fi cea mai lungă; Fiul coboară în lume pe când întunericul păcatului învăluia întreaga omenire.

Cuvintele cu care îngerul o întimpină pe Maria sînt «Bucură-te, ceea ce ești plină de har» (Luca 1, 28). Bucuria este tonalitatea în care se desfășoară evenimentele evanghelice, dar nicicînd nu s-a vestit unei făpturi omenestii o bucurie mai mare decît aceasta. Maica Domnului a fost plină de har la naștere, așa cum subliniază Sfinții Părinți. După ce Duhul Sfînt o va curăți de păcatul strămoșesc, ea va primi o nouă revărsare a harului, care va cuprinde toată plenitudinea darurilor. Arhanghelul adaugă: «Domnul este cu tine» și o vestește că va fi binecuvîntată între femei. Timp de veacuri omul resimțise distanța dintre el și Dumnezeu ca pe o pedeapsă și trăise tensiunea tragică a despărțirii de Tatăl. De data aceasta, îngerul o anunță pe o muritoare că Dumnezeu este lingă ea, că distanța dintre Creator și creatură s-a șters și că prin ea lumea nevăzută intră în legătură cu cea văzută.

Prin mijlocirea Mariei, omul nu va mai fi niciodată singur închis în neputința lui, căci Dumnezeu va fi pururea alături de el. Totuși, Maria se tulbură auzind cuvintele arhanghelului; de aceea trimisul cere-sc o liniștește: «Nu te teme, Marie, căci ai aflat har la Dumnezeu» (Luca 1, 30).

În evoluția spirituală a omenirii, îndepărtarea fricii, a spaimii, este primul moment dialectic al revenirii omenirii căzute la Dumnezeu. Toată antichitatea a trăit sub semnul unei spaimi sacre și este semnificativ că și astăzi acea parte din omenire, care nu-L mai cunoaște pe Dumnezeu, este obsedată de anxietate. Intruparea Fiului va îndepărta teama metafizică resimțită de om în fața existenței și a forțelor necunoscute, care influențează destinul uman. Harul va risipi această apăsare, punînd pe om în contact cu dumnezeirea. Fecioara, prima făptură în care va sălăslui deplin Duhul Sfînt, va fi scoasă de sub dominația fricii, pentru a se bucura de primirea harului sfinților. Se pare că există un raport invers între prezența temerii în suflet și primirea harului. Harul alungă teama; cu cît un suflet este mai luminat de har, cu atît este mai liber de orice teamă (desigur ne referim aici la o teamă de ordin spiritual) și invers, absența harului, chiar temporară, din suflet, sau prezența sa mai puțin intensă, aduce cu sine creșterea sentimentului de neliniște față de necunoscut.

Maria este prima ființă căreia i se vestește în mod solemn să lepede teama, deoarece, datorită vredniciei ei, omenirea va intra într-un nou registru istoric. După ce Gavriil i-a risipit tulburarea, îi descoperă, în mod treptat, chemarea ce îi fusese hărăzită. Ca întotdeauna, cînd Dumnezeu a voit să reveleze omului taine suprafirești, apare o gradatie în descoperirile făcute, deoarece, divinitatea urmărește o luminare progresivă a omului, pentru a-l face să înțeleagă cele ce sînt anevoie de priceput. Prima veste pe care îngerul i-o dă nevinovatei fecioare este că ea va naște un fiu, care va purta numele de Iisus, ce se tilcuieste Mîntuitor. El se va chema Fiul Celui Prea Înalt. În acest mod arhanghelul descoperă Mariei taina pruncului ce avea să se zămislească în ea și anume originea sa divină, adăugînd că Dumnezeu va dăruir pruncului

tronul părintelui său David și că El va împărăți peste casa lui Iacov în veci. Prin aceste profeții, trimisul ceresc stabilește legătura cu tradiția veterotestamentară și confirmă că Iisus va fi Mesia cel vestit de prooroci. Sperația mesianică se vede astfel întărită, subliniindu-se însă că împărăția lui Mesia va avea caracter transcendent deoarece «nu va avea sfârșit» (Luca 1, 33). Mesianismul își va găsi împlinirea numai în veacul viitor; casa lui Iacov este aici comunitatea tuturor acelorora, care vor crede în Hristos. Se vede deci clar că Israel a fost prefigurarea Bisericii lui Hristos, chemată să primească la sinul său toate neamurile. Structurile istorice ale acestui neam devin astfel simboluri valabile pentru poporul noului Legământ.

Sfânta Fecioară nu se lasă însă copleșită de solia Ingerului, nu își pierde cumpătul și îndrăznește să întrebe: «Cum va fi aceasta, de vreme ce eu nu știu de bărbat?» (Luca 1, 34). Curajul unei astfel de întrebări dovedește o maturitate spirituală, căci numai cel ajuns la un înalt grad de conștiință începe să-și pună întrebări cu privire la sensul destinului său. Întrebarea este expresia îndrăznelii spirituale prin care Maria dovedește că a depășit etapa supunerii oarbe, izvorită din teamă și că a atins-o pe aceea a acceptării conștiente și lucide, rod al libertății creatoare. Prea Curata Maria nu este o unealtă oarbă în mina Providenței, zămislirea nu se va petrece fără știrea și împotriva voinței ei.

Dumnezeu nu a dorit ca aceea care avea să devină Măica Fiului Său să rămână neștiutoare cu privire la menirea ei. Acesta a fost scopul coborârii Ingerului, al pătrunderii sale în lumea văzută. El a venit să aducă fecioarei din Nazaret vestea cea bună, să-i descopere taina cea mai presus de fire, ce avea să se petreacă în propria sa ființă, așteptind de la ea un răspuns, fără de care întruparea nu ar mai fi avut loc. De aceea, la întrebarea ei, Ingerul răspunde, arătându-i chipul minunat în care va avea loc zămislirea și dezvăluindu-i dumnezeirea pruncului pe care îl va naște. Într-o clipă, trimisul ceresc descoperă celei pline de dar misterul inefabil al Întrupării Cuvîntului divin: «Duhul Sfînt se va pogori peste tine și puterea celui Prea Înalt te va umbră» (Luca 1, 35). Maria va fi deci vasul ales asupra căruia se va concentra lucrarea întregii Sfînte Treimi, spre a face cu puțință unirea Fiului cu natura mamă. Sfîntul care se va naște din ea, spune Ingerul mai departe, va fi Fiul lui Dumnezeu. Este o descoperire menită să facă să se cutremure o muritoare. Și totuși, Fecioara nu se lasă cuprinsă de teamă, nici de data aceasta și așteaptă senină sfîrșitul vestirii arhanghelului. Desigur, prezența harului în inima ei a făcut-o să primească descoperirea fără să se smintească, sufletul ei era pregătit pentru o asemenea veste.

Spre a întări credința Fecioarei, Ingerul îi mai spune că și ruda ei Elisabeta zămislise prunc și că va avea un fiu la bătrînețe, veste ce dovedește o dată mai mult legătura existentă între Hristos și Ioan Botezătorul. Dintru început destinul precursorului apare împletit cu acela al Dumnezeului pe care el trebuia să-L descopere oamenilor.

După ce a ascultat cu emoție toate aceste profeții, Maria a grăit: «Iată roaba Domnului. Fie mie după cuvîntul tău» (Luca 1, 38). Sfînții Părinți sînt unanimi în a recunoaște că de răspunsul Mariei a atîrnat

intruparea Cuvîntului. Prin glasul Fecioarei, făptura a consimțit să primească la ea pe ziditorul său, pentru ca astfel să dobîndească mîntuirea. Răscumpărarea omului nu s-a îndeplinit deci independent de el; era necesară acceptarea Preacuratei Fecioare, pentru ca Duhul Sfînt să coboare în lumea creată și să zămislească natura umană a Cuvîntului.

Toată atitudinea Mariei din acest moment solemn dovedește o adîncă smerenie. Ea se pleacă supusă la voia Domnului, lasă harul să lucreze în ea și nu se îndoiește că cele făgăduite se vor adevăra. Sfînta Fecioară nu cere semn care să întărească cele spuse de înger, cum făcuse Zaharia, ci crede din prima clipă fără șovăială, înțelegînd că aceasta este un dar de sus pe care trebuie să-l primească cu reculegere. Smerenia se împletește la ea cu îndrăzneala spirituală. Maria se lasă ca o pastă moale în mina Celui de Sus, dar își păstrează luciditatea și puterea de judecată. Harul o sfințește, fără a-i anihila personalitatea.

Maria fusese plină de dar încă de la naștere, dar după ce va fi dat îngerului răspunsul hotărîtor, Sfîntul Duh se va coborî peste ea și, conform învățăturii patristice, o va curăți de orice urmă a păcatului strămoșesc. Purificarea ei deplină se va realiza deci de către Sfîntul Duh, numai după ce Sfînta Fecioară va fi acceptat misiunea rînduită ei din veșnicie. Odată cu aceasta, Maria va primi și plenitudinea darurilor, deoarece în ea va sălăslui Sfîntul Duh. Eva prin cădere vitregise pe om de prezența Sfîntului Duh. Omenirea rămăsese timp de milenii lipsită de har și secătuită de viață spirituală. Maria, care deschide o nouă etapă în istoria spirituală a lumii va reda omenirii căzute pe Sfîntul Duh, deoarece ea va fi prima ființă omenească străbătută pînă în adîncurile ei de lucrarea sfințitoare a Duhului⁸. Maica Domnului va deveni un focar de concentrare a harului, care la rîndul său va răspîndi lumina sfințitoare asupra oamenilor; ea deschide astfel calea îndumnezeirii întregii creațiuni.

Astfel purificată, Maria va dobîndi puterea de a zămisli, sub acțiunea Sfîntului Duh, trupul preacuratei care se va uni cu Logosul. Sfîntul Ioan Damaschin a insistat asupra faptului că Logosul nu și-a coborît trupul din cer, ci și-a alcătuit, prin mijlocirea Duhului Sfînt, din Preacurata Sa Maică un trup de o ființă cu noi, înzestrat cu suflet rațional și cugetător. Cuvîntul a devenit ipostasul acestui trup și în felul acesta natura umană și cea divină au căpătat un centru unic, comun ambelor firi; de aceea nu se poate vorbi de om îndumnezeit, ci de Dumnezeu intrupat⁹.

Ceea ce îl va deosebi pe Iisus de ceilalți oameni va fi tocmai faptul că la El omenitatea nu mai este de sine stătătoare ci se împlinește în funcție de elementul divin. Fiul lui Dumnezeu și-a însușit, și-a «impropriat» trupul, cu tot ce este omenesc. Acest termen, folosit de Sfîntul Chiril al Alexandriei, constituie cheia de boltă a hristologiei ortodoxe. El încearcă să exprime misterul unirii Cuvîntului cu firea umană, unire

8. V. Lossky (cit. Stăniloae, *Maica Domnului ca mijlocitoare*, «Ortodoxia», IV, 1952, p. 105).

9. Sf. Ioan Damaschin, *Dogmatica*, p. 125.

care rămâne totuși o taină de nepătruns. Prin această formulă, meditația teologică se străduiește să circumscrie misterul, găsind veriga de legătură între dumnezeirea transcendentă și natura umană.

Din afirmațiile Sfinților Părinți și mai ales din sublinierile Sfântului Ioan Damaschin reiese că denumirea de Născătoare de Dumnezeu rezumă toată taina întrupării. Fecioara este Născătoare de Dumnezeu, deoarece Fiul lui Dumnezeu și-a alcătuit din ființa ei natura omenească pe care a și început să o îndumnezeiască din clipa aducerii ei la existență¹⁰.

Sfântul Ioan Damaschin subliniază că crearea firii umane, asumarea sa de către Logos și îndumnezeirea ei, au avut loc în chip simultan, după Sf. Simion Noul Teolog, prin întrupare, firea omenească a lui Hristos s-a umplut pînă la covârșire de lumina Sfântului Duh, pe care o va împărtăși apoi oamenilor¹¹.

Această lucrare s-a săvîrșit de către Fiul în unire cu Sfântul Duh sub umbrirea căruia se va împlini întruparea Cuvîntului. Prin întrupare, Fiul va deveni vizibil oamenilor și le va revela pe Tatăl și pe Sfântul Duh. El va rămîne într-o relație neîntreruptă cu Duhul, care se arată prin Fiul, iar Fiul lucrează prin Sfântul Duh¹². Acțiunea de reciprocă revelare a Fiului prin Duhul va putea fi urmărită de-a lungul întregii existențe terestre a lui Hristos. Ea este, dealtfel sesizabilă atît în viața Bisericii, cît și în aceea a credincioșilor. Fiul se află din veșnicie într-o relație inefabilă cu Duhul, relație care va căpăta formă specifică după întrupare.

Din clipa în care Maria a rostit cu smerenie, dar și cu fermitate, cuvîntul hotărîtor «fie», echivalentul lui «Să fie lumină!» de la începutul Genezei, Sfînta Treime a intrat în contact nemijlocit cu făptura și astfel a fost deschis «circuitul slavei», care va readuce pe om prin Sfântul Duh la Tatăl.

10. *Ibidem*, p. 215.

11. Pr. Ilie Moldovan, *Teologia Sf. Duh, după catehezele Sfântului Simeon Noul Teolog*, în «Studii teologice», XIX (1967), nr. 7—8, p. 423.

12. Pr. prof. D. Stăniloae, *Criteriile prezenței Sfântului Duh*, în «Studii teologice», XIX, (1967), nr. 3—4, p. 108.

DIN CUGETĂRILE ȘI SFATURILE MORALE ALE SF. PĂRINȚI ȘI ALE UNOR SCRITORI MORALIȘTI CLASICI ROMÂNI

Pr. dr. GH. PASCHIA

I

CASTITATEA

— Modestia este însoțitoarea castității și ultima este mai asigurată sub ocrotirea primei. De aceea se poate zice că, nevinovăția este un excelent însoțitor al castității, fiindcă ea la cea dintâi cunoaștere a pericolului, împiedică numaidecât ca aceea să fie violată (Sf. Ambrozie, *Despre datoriile clericilor*, cartea I, cap. XVIII, 69).

— Bărbatul și femeia să se exercite în castitate, lanțul de nesfârșit al căsătoriei. Acolo unde castitatea este respectată, acolo în chip necesar este și pace și dor, acolo nici o dorință vulgară și falsă nu răscolește sufletul, care să alunge dragostea legiuită și dreaptă (Asterie al Amasiei, *Omilii și predici: Predica, dacă este îngăduit bărbatului să-și lase femeia pentru orice pricină*).

— Castitatea este virtute, care constă în a te domina și a birui plăcerile simțurilor care ne atacă (Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilia a XXXVI-a*, 2, la Evanghelia de la Ioan).

Desigur, recompensa castității bătrînului va fi mai prejos decât a tînărului, pentru că la bătrîn intervine bătrînețea (Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilia a XLIX-a*, 6, la Evanghelia de la Matei).

— Din castitate se naște iubirea, și din iubire un izvor nesecat de bunuri (Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilie asupra castității*, 4).

La bătrînețe, castitatea nu mai este castitate, ci neputință, căci n-ai putere să te desfrînezi. Mortul nu se încununează (Sf. Vasile cel Mare, *Omilia îndemnătoare la Sf. Botez*, 6).

CĂSĂTORIA

— Rostul celor căsătoriți este nașterea de copii. Ținta lor este să aibă copii buni. Ori căsătorie, ori să ne ferim cu totul, în curățenie, de orice legătură (Clement Alexandrinul, *Pedagogul*, II, 10).

— Marele avantaj al căsătoriei este de a păzi curăția trupului; luați acest avantaj și i-ați luat totul (Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilia a LIX-a*, 7, la Evanghelia de la Matei).

— Când a sosit timpul căsătoriei, nimeni să nu amîie (Sf. Ioan Gură de Aur, *Explicarea epist. I Tesalonicieni, Omilia a V-a*).

— Căsătoria nu e un rău, răul este în adulter, răul este în desfrinare, în vreme ce leacul îi este în căsătorie... Căsătoria nu este o școală de nerușinare și de desfrinare, ci adăpostul castității (Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilia asupra castității*, 2, 3).

— Este permis de a zice că, va fi totdeauna mai multă încredere cu privire la femeia pe care ai luat-o fecioară, decât cu privire la aceea care era văduvă. Aceasta din urmă nu va căpăta niciodată același fel de iubire ca prima. Într-o primă căsătorie acest sentiment are toată puterea și magia sa, dar când o văduvă este obiectul, umbra primului bărbat o va întuneca într-o măsură și o va răci. Natura omenească așa este făcută, încât noi iubim mai ales din gelozie, din slavă deșertă sau nu importă din ce altă cauză, ceea ce nimeni nu a posedat înaintea noastră, ai cărei singuri și primii stăpâni sîntem noi. Este un sentiment pe care îl ducem pînă și la folosirea veșmintelor noastre, cele pe care nimeni nu le-a atins ne sînt cu mult mai plăcute decât acelea de care s-au servit alții de ele. Același lucru pentru case și mobile (Sf. Ioan Gură de Aur, *Chemare pentru văduve, a nu se mărita*, 3).

COPIII

— Hrăniți pe cei care v-au adus în lume. Chiar cînd vei hrăni pe mama ta, tot nu ești achitat față de ea pentru durerile și neliniștile pe care ea le-a îndurat pentru tine ; nu-i vei fi răsplătit nici acele griji delicate pe care ea le-a avut atîta vreme cît te-a purtat în sînul ei, nici pentru toate acele lipsuri la care ea s-a osîndit pentru a-ți asigura existența. De cîte ori, ea a vegheat pentru a-ți proteja somnul ! A stropit leagănul tău cu lacrimi, iar tu vei avea tăria de a o lăsa în sărăcie ? O, fiul meu, ce pedeapsă chema-vei asupra tă, de nu vei hrăni pe tatăl tău ! Tu îi ești dator totdeauna tot ce ai, pentru că îi ești dator tot ceea ce ești... (Sf. Ambrozie, *Despre Psalmi*).

— Rușinea fiilor lovește mai mult pe părinți, decât pe fiii care au săvîrșit rușinea. Slava fiilor este slava părinților, la fel și rușinea (Asterie al Amasiei, *Omilii și predici : Îndemn la pocăință*).

— Fiul vițios vorbește de rău pe părintele său și cei ce îl aud îl osîdesc (Sf. Efreim Sirul, *Cugetări*).

— Prima virtute a creștinilor este de a cinsti pe părinți, a răsplăti ostenelele celor care ne-au dat viață și a le procura din toată puterea cele trebuincioase tihnei lor. Chiar dacă i-am răsplăti cu mai mult decât acestea, totuși, niciodată nu vom putea să-i naștem (Sf. Chiril al Ierusalimului, *Cateheza a VII-a*, 16).

— Învață cele ce ți se spun și păstrează-le veșnic (Sf. Chiril al Ierusalimului, *Procateheza*, 11).

— Un copil este cît se poate de curat de orice invidie, de orice vanitate, de orice aspirație la înțietate și posedă două virtuți extrem de prețioase : umilința și simplitatea. Chiar în chestiunile cele mai serioase, interesele mîntuirii noastre sînt compromise, cînd aceste două

virtuți sînt absente (Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilia a LVIII-a*, 2, la Evanghelia de la Matei).

— Copiii vor face în viață ceea ce au văzut la părinții lor.

— De nu va fi cineva supus și respectuos față de părinții săi, niciodată nu va fi blînd și îngăduitor față de alți oameni (Sf. Ioan Gură de Aur, *Explicarea Epistolei către Efeseni, omiliile* : XX, XXI).

PĂRINȚII

— Este dulce să-ți iubești copiii, dar nu rareori se întîmplă ca iubirea pe care le-o porți, dacă nu-i închisă între margini înțelepte, să le devină stricătoare, cînd o prea mare îngăduință îi lasă în gusturile lor sau cînd o preferință pentru vreunul din ei înlătură de la ceilalți sentimentul, ce îi se datorește și distruge în inima fraților iubirea pe care trebuie s-o aibă între ei (Sf. Ambrozie, *Despre Patriarhul Iosif*).

— Sfatul cel repetat zilnic stăpînește toată răutatea. Nu înceta de a stăpîni pe copiii tăi ! (Herma, *Păstorul*, vedenia, I, 3).

— Cînd duceți pe copiii voștri la teatru, nu este vorba pentru ei de lecție și nici de ceva asemănător, și cînd este vorba de a-i face să participe la niște haruri spirituale, voi numiți aceasta a-i depărta de la studiile lor. Cum nu veți provoca divina minie, cînd aveți astfel timp pentru toate celelalte și nu știți să găsiți o clipă în care copiii voștri să poată să se ocupe cu lucrurile lui Dumnezeu ? Incetați frații mei, incetați de a face așa. Acesta este studiul care convine mai bine vârstei copilăriei care, fiind încă fragedă se pătrunde de ce i se spune, sufletul este atunci ca o ceară moale în-care se imprimă cu toată vigoarea sa pecetea învățaturii. Dealtfel, din această primă vîrstă datează înclinările omului spre viciu sau spre virtute. Prin urmare dacă chiar de la început, în pragul vieții, voi îndepărtați pe copii de viciu și-i conduceți pe căile virtuții, veți ameliora chiar natura lor prin obișnuințele pe care îi veți face să le contracteze. Ei nu se vor inclina bucuroși spre rău, odată ce, această obișnuință îi va antrena spre bunele lucrări. Vi se vor părea atunci mai venerabile decît bătrîni, mai apți să gireze treburile publice, pentru că vor arăta în tinerețe o bătrînețe anticipată.

— Să nu ne gîndim cum să lăsăm pe copii bogați, ci cum să-i lăsăm virtuoși (Sf. Ioan Gură de Aur, *Explic. epist. către Romani, Omilia a X-a*).

— Părinții vor culege cei dintîi roadele creșterii copiilor lor, dacă vor fi obraznici, nerușinați, neascultători și bătărași... Să pregătim pe copii, ca să poată rezista în toate împrejurările greutăților ce vor întîmpina și să nu se sperie, să-i creștem în învățătura și certarea Domnului, și vom avea o bună răsplată... Virtutea sufletească numai atunci o vor avea copiii noștri, cînd vor fi învățați să fie mai buni, nestăpîniți de iuțime, cînd vor fi iubitori ai semenilor lor, fără răutate, binefăcători ai altora (Sf. Ioan Gură de Aur, *Explic. epist. către Efes., Omilia a XXI-a*).

— Insuflați copiilor voștri din vîrsta cea mai tînă rădăcina de frică de Dumnezeu. Aceasta îi va ocroti mai mult decît orice tată îi va apăra ca un

zid nestrămutat. Cînd străjerul va fi înlăuntru nostru, nimic rău nu ni se va întimpla din cauza uneltirilor din afară (Sf. Ioan Gură de Aur, *Explic. epist. I Tes., Omilia a VI-a*).

— Copiii, chiar de la Țița mamei lor, să nu-i obișnuim cu povești băbești; din frageda vîrstă să învețe că există judecată și pedeapsă. Aceste adevăruri să se întipărească în mintea lor, pentru că frica de judecată și pedeapsa înrădăcinată în ei vor da bune rezultate în viitor. Cînd sufletul învață din fragedă vîrstă asemenea adevăruri, se cutremură gîndindu-se la rău și groaza aceasta nu ușor o poate îndepărta de la el. Avînd în sine ideea gheenei, pășește regulat, ca un cal bine înfrînat și totdeauna va grăi cele folositoare și nici tinerețea nici bogăția, nici lipsa de părinți și nici altceva nu-l va putea vătăma, căci un asemenea suflet are în el puterea logică bine întărită și în stare de a se împotrivi la toate ispitele (Sf. Ioan Gură de Aur, *Explicarea epist. II Tes. Omilia a II-a*).

— Părinților, creșteți-vă copiii în învățătura și certarea Domnului, cu multă băgare de seamă. Exerciți sufletul copilului. Dacă acest bun nu este, nici un folos nu vei avea de la averi, pe cînd dacă va cîștiga acest bun, nici o vătămare nu va avea de la sărăcie. Voiești să-l lași bogat? Învață-l să fie om bun și cinstit, căci astfel va putea și averile să și le stăpînească, și dacă nu va putea cîștiga altele din nou, cel puțin nu va fi mai prejos de cele deja cîștigate. Iar dacă copilul este rău, chiar de i-ai lăsa milioane, dacă nu i-ai lăsat epitrop, l-ai făcut mai rău decît cei ce ajung la cea mai grea sărăcie. Copiilor care nu sînt bine crescuți, le este mai bună sărăcia decît bogăția. Sărăcia ține pe cineva în virtute, chiar și fără voia lui, pe cînd bogăția nici pe cei ce voiesc nu-i lasă să fie înțelepți, ci îi bagă în mii de rele.

Mamelor, îngrijiți-vă mai ales fetele voastre, căci este ușoară pentru voi o astfel de îngrijire. Luați seama bine ca să se deprindă cu cele ale gospodăriei, mai cu seamă învățați-le să fie evlavioase, demne, să disprețuiască averile, să fie simple și fără pretenții în îmbrăcăminte. În felul acesta pregătite, căsătoriți-le. În felul acesta nu numai pe ele, ci și pe bărbatul ce-l vor lua l-ați mîntuit și l-ați scăpat din neajunsuri și nu numai pe bărbat, ci și pe copii și nepoți. Căci dacă rădăcina este bună, ramurile se vor întinde tot mai bine, iar pentru toate acestea veți lua plată. Noi facem toate acestea, ca să folosim nu numai un suflet, ci printr-un suflet să folosim mai multe. Băieții să fie sfioși prin demnitate și întreaga înțelepciune, ca să aibă laudă de la oameni și de la Dumnezeu. Să învețe a-și stăpîni pîntecele, a fugi de lux, a fi economi, iubitori, să învețe să se stăpînească (Sf. Ioan Gură de Aur, *Explicarea epist. I. Tim., Omilia a IX-a*).

— Nici o mamă nu este atît de lipsită de dragoste de fiul ei și nu-și urăște atît fiul ei, încît, fără vreo pricină constrîngătoare și fără s-o silească cineva, să vorbească de rău și să-l birfească la toți pe cel pe care l-a purtat în pîntece, pe care l-a născut și l-a alăptat (Sf. Ioan Gură de Aur, *Despre preoție, VI, 7*).

— Toți cei care aveți copii, iubiți cu măsură pe fiii voștri (Sf. Ioan Gură de Aur, *Cuvîntul I la Rusalii*).

II

CASTITATEA

— Castitatea nu e numai trupească, ci totodată și sufletească, o firească și oarecum religioasă sfială în ceea ce privește viața sexuală, curăția gândului și a inimii, care se dă pe față ca un particular respect față de celălalt sex.

— E mai presus de toată îndoiala, că îndeosebi castitatea sufletească poate fi păstrată și după ce s-a pierdut cea trupească și avem s-o și păstrăm toată viața, dar castitatea trupească, natura ea însăși vrea s-o păstrăm numai pînă la o anumită vîrstă și în anumite împrejurări. Ea nu e deci, în toate împrejurările lucru firesc, măsură dreaptă, virtute în adevăratul înțeles, ci poate să fie, cu zgîrcenia, un exces de egoism (I. Slavici, *Educațiunea morală: Viața sexuală*).

CĂSĂTORIA

— Întîi să-ți depărtezi de la tine mînia, furia, temerea, nestîmpărarea, necredința și să îmbrățișezi dragostea, liniștea și unirea, apoi să te căsătorești ca să bine-viețuiești, că dimpotrivă și pe tine și pe soția ta va să faceți nenorociți și vai de copiii voștri!

— Căsătoria e plină de ghimpi, dar de ghimpi cu trandafiri. Sufere ghimpii pentru mirosul trandafirilor.

— Cînd vrei să te căsătorești, mai bine din grămadă să-ți alegi, că cu cît mai mult alegi, cu atît mai mult culegi.

— Cînd soacra din soacră în mămă s-ar schimba și nora gura mai mult și-ar păzi-o, iar bărbatul răbdarea mai mult ar suferi-o, atunci căsătoria în pace și în liniște mai mult ar petrece.

— În căsătorie, unire sufletească, dragoste frățească și pungă obștească.

— La căsătorie credința cum vei călca-o, toate celelalte daruri întru nimic se socotesc. Vezi să n-o pați!

— Mai înainte din vechime cu «nene» și cu «leliță» cu «mumă» și cu «tată» ne căsătoream îndată, iar acum cu «domnule» și «domnișorul meu» cu «doamna mea» și «domnișoara mea» ne uităm unul la altul și măna nicum nimănuia o mai dăm.

— Tinerii se cuvîne pînă a nu-și vătămă năravurile cele bune, să se căsătorească, ca bine să trăiască.

— Fericită căsătoria la toți se socotește, cînd dragostea la amîndoi d-o potrivă se păzește.

— Cei ce se căsătoresc nepotrivii la vîrstă, nu pe seama lor se căsătoresc, pe seama celor d-o potrivă la vîrstă. Vezi să n-o pați.

— Dulceața căsătoriei să-ți vezi de copii împrejurul mesei tale (Iordache Goleșcu, *Povățuirii i cuvinte adevărate* (manuscris la Biblioteca Academiei R.S.R., cap. Pentru căsătorie).

— Căsătorindu-se, același om e mai mult decît era fiind necăsătorit, se face încă mai mult după ce are copii și de tot mai mult după ce copiii i s-au căsătorit și ei (I Slavici, *Educațiunea morală : Dignitatea personală*).

— Omul necăsătorit orișicît de multe și de mari i-ar fi vredniciile, e dopotrivă ca ramura stearpă în pomul plin de flori roditoare (I. Slavici, *Negrea Bătrînul, I*).

— Fără căsnicie nu e viață (I. Slavici, *Mara, XX*).

COPIII

— Vai de cei ce necitesc pe ai lor părinți, cînd îmbătrînesc și nu-i mai stăpînesc, că neomeniți se socotesc !

— Copiii la căsătorie, cea mai mare și mai tare a dragostei tărie.

— Copiii pe la școale toți deopotrivă să se socotească, ca niște frați între ei, ca să poată dobîndi și frăție între ei.

— Copiii pe părinți pururea să-i asculte, ca să dobîndească mințe.

— Precum părinții voștri, cînd erați copii v-au hrănit în sinul lor, așa și voi pe părinții voștri la bătrînețe să-i hrăniți, cînd ca niște copii ai voștri se socotesc.

— Cine pe ai săi părinți nesocotește, ocară lui își dobîndește, că batjocură lumii se socotește. Ferește-te d-o asemenea numire.

— Cine ridică mîna asupra părinților lui, ucigaș se socotește.

— Mai bine mămă cu copii decît pururea fată și fără copii.

— Fericită fata, ce muma ei li dă pilda cea bună.

— Fecioria podoaba cea mai frumoasă.

— Iubește p-ai tăi părinți mai mult decît pe tine.

— Nici într-un chip să superi pe părinții tăi, ci mai virtuos să le ajuți la neputințele lor, ca să dobîndește blagoslovenia lor.

— Poartă-te către părinții tăi, precum vei să se poarte copiii tăi către tine (Iordache Goleșcu, *op. cit., cap. Pentru copii*).

— Nu e nimic mai trist ca copilăria tristă și nimic mai de compătimit ca viața fără copii. Ce grozav de urcicioase trebuie să fie bătrînețele omului care nici copil n-a fost, nici copil n-a avut (I. Slavici, *Fapta omonească, II*).

— Tare și dulce legătură e copilul între părinți (I. Slavici, *Din bătrîni. Manea, I, 3*).

— Chiar și numai prin faptul, că s-a născut, copilul produce în viața celor mai de aproape ai săi, deci într-un mai îngust ori mai larg cerc social, o schimbare în bine.

— Lipsa de copii nu e numai o nenorocire familială, ci totodată și o cauză de dezorganizare socială.

— Oamenii răzleți și familii fără copii sînt semne de decadentă socială, și de aceea totdeauna și pretutindeni, orîșice încercare de a opri sporul de copii e un greu păcat și un atentat asupra societății.

— Copilul nu poate să pretindă nimic de la cei ce i-au dat viața (I. Slavici, *Educațiunea rațională : Creșterea rațională*).

— Copiii să fie feriți de tot ceea ce poate să le strice sufletele, de exemple urite, de intimități de lecturi și de tot ceea ce stimulează sexualitatea prin amănunte, pe care de obicei le ascundem și nu avem neapărată nevoie să le știm (I. Slavici, *Educațiunea morală : Viața sexuală*).

— O, cîți nu sînt în lumea aceasta oamenii pe care iubirea către copilul lor i-a făcut să-și vie în fire și i-a ajutat să se stăpînească pe sine ! (I. Slavici, *Din valurile vieții, IV*).

— Destul de rău e cînd părinții nu știu să-și judece copiii. Dar vai de copiii, care se fac judecătorii părinților ! (Al. Vlahuță, *Note răzlețe*).

PĂRINȚII

— Învață pe copilul tău, întii la năravuri bune, apoi la celelalte științe, că năravurile sînt pentru toți, iar știința numai pentru ei.

— Copilul cînd se mărește, pune-l singur să judece, ce e bun și ce e rău, ca să se deprindă cu orice judecată, iar nu să aștepte judecata de la altul.

— Mustră pe copilul tău, dacă îl iubești și îi vrei binelē.

— Nici să răsfeți, nici să dezmierzi pe copilul tău că, curînd îl pierzi.

— Pe copii învață-i ca nu de gata să mănînce, ci din sudoarea lor.

— Pe copil să-l ferești de orice minciună, fie și în glumă, ca să nu se dedea cu ea în toată viața sa.

— Nici o vorbă de rușine înaintea fetei mari nicicum să grăiești.

— Părinte d-o familie se cinstește ca un sfînt (Iordache Golescu, *op. cit.*, cap. *Pentru părinți*).

— Dator e părintele să-și sfătuiască copilul și să-l oprească în loc cînd îl vede pornînd pe cale greșită (I. Slavici, *Din Bătrîni, III, 1*).

— Sarcina de părinte e cea mai frumoasă din toate, pe care omul poate să le poarte în viața această, și vrednic de ea este numai cel ce știe s-o poarte cu mulțumire și fără a se plînge vreodată de greutatea ei.

— Una din cele mai mari mulțumiri ale vieții e să poți zice, că ai dat copiilor tăi o bună educație (I. Slavici, *Educațiunea rațională : Creșterea rațională*).

— Compătimim, dar nu osîndim pe cel ce nu se simte în stare să-și crească copilul.

— Față cu societatea, părintele are datoria de a purta de grijă, ca copilul să nu supere pe nimeni, să nu fie sarcină pentru alți și să iasă om destoinic de a se susține însuși pe sine.

— Numai iubindu-ți copiii răsplătești iubirea părinților tăi, și prin nimic nu poți să-i jighești pe aceștia mai adînc, decît prin lipsa purtării de grijă pentru copiii tăi.

— Are pretutîndeni părintele dreptul de a-și face datoria hotărînd mediul și condițiunile în care se petrece viața și dezvoltarea copilului, are dreptul de a înfrîni asupra lui prin îndemnuri, prin pedepse ori prin recompense, de a-i chivernisi avutul, de a-i hotărî cariera, chiar de a-și da părerea în ceea ce privește căsătoria lui, dar toate acestea în margi-nile trase de obiceiuri și de legi (I. Slavici, *Educațiunea rațională : Creșterea rațională*).

— Și ce element puternic de educație, ce pregătire solidă pentru copiii voștri ca să-i luați de mîină și să-i aduceți din cînd în cînd să vadă ei singuri lipsa și nenorocirea și să simtă mila, și să ajute, să guste de mici marea și sfînta plăcere de a ușura durerile altora (Al. Vlahuță, *La vitrina fotografiei, «Mandi»*).

• ANIVERSĂRI-COMEMORĂRI •

OCTAVIAN GOGA

— LA CENTENARUL NAȘTERII POETULUI —

Pr. GH. CUNESCU

«*Eu sînt Ioan Botezătorul*»

Astfel s-a numit pe sine însuși poetul Octavian Goga și s-a dovedit cea mai fericit inspirată definire și caracterizare. A confirmat și el regula că scriitorii se cunosc și pe ei înșiși și înțeleg menirea și mesajul lor mai bine ca oricare alții — biografi, exegeți, istorici literari, cititori...

Fiul preotului Iosif Goga din Rășinari știa cine a fost Sfîntul Ioan Botezătorul, cu titlurile, meritele și semnificațiile lui : ultimul profet al Vechiului Testament și, totodată, primul profet al Noului Testament, personalitate desăvîrșit de inzestrată — «cel mai mare născut din femeie» (Matei 11, 11) — temperament vulcanic — Leul de pe valea Iordanului —, prooroc al Impărăției lui Dumnezeu, Înaintemergător și Botezător al Mîntuitorului Iisus Hristos. Octavian Goga cunoștea acestea. Le auzise în casa părintească și în biserică, le citise în Evanghelie și în cărțile bisericești ce le avusesé la îndemină (cum se va vedea). Cînd, ca poet român, și-a înțeles investirea excepțională, a cutezat să se apropie, în semnificație, de Ioan Botezătorul, năzuind să fie și el un prooroc și un înaintemergător (precursor) al unei lumi noi românești. Se gîndise să scrie o carte cu acest titlu, Mesia fiind poporul și țara ¹.

A dorit și a stăruit să fie glas al poporului, al simțirii și al vieții lui, profet al lui, cum și s-a considerat.

Am fost prooroc, pe drumul din pustie,
Cînd zilele mureau, nemîngîiete...
Am fost prooroc, izvor de apă vie.
Toți m-ați băut, de friguri și de sete.

Un vaier surd din veacuri depărtate
Venea la mine-n noapte, să mă cheme,
Și mă găsea cu buze-nfrigurate
Din plînsul vostru împletind blesteme.

1. Octavian Goga, *Fragmente autobiografice*, în voi. *Mărturisiri literare*. Organizate de D. Caracostea în anii 1932—1933. Ediție îngrijită și introducere de Iordan Datcu, Editura Minerva, 1971, p. 31.

Iloți flămânzi de pline și de soare,
 În carnea mea eu v-am dospit fiorul.
 Și despiciind a vremilor vîltoare,
 Prin graiul meu vorbea Mintuitoarul.

Însingerat v-am răscolit cărare
 Cu inima, cu pumnul și cu dinții,
 V-am îmbrăcat în neguri și pierzare,
 Ca să vă dau limanul biruinții... (*Profetul*).

Acestui *profet*, odraslă binecuvîntată a unui șir de preoți ortodocși români, fiu credincios al Bisericii strămoșești, poet deosebit de înzestrat — scoică cu mîrgăritar — al poporului și al țării, patriot doritor de bine țării și poporului, la centenarul nașterii sale, onorat cu tutela prestigioasă UNESCO², Biserica Ortodoxă Română se alătură sărbătoririi lui de către țară și popor. Este bun prilej să i se cunoască, cît mai temeinic și judicios, viața, opera și meritele literare și patriotice, pentru a i se urma exemplul.

S-a născut în ziua de 20 martie/1 aprilie 1881, în comuna Rășinari, județul Sibiu (astăzi comună suburbană municipiului Sibiu), primul copil al preotului ortodox român Iosif Goga și al presbiterii învățătoare Aurelia. După el au urmat alți 4 copii: Victor (mort la vîrsta de un an), Victoria (a ajuns învățătoare și a murit și ea prematur, la vîrsta de douăzeci de ani), Claudia (a scris cîteva poezii) și Eugen (scriitor³, sfîrșit înainte poetului).

Poetul a acordat o însemnătate determinantă, psihologic, etic, intelectual și uman, structurală, faptului că a văzut lumina zilei și a crescut în Rășinari, așezare străveche românească, cu hrisoave de la primii voievozi ai Munteniei, cu oameni liberi, dîrzi și iubitori de libertate, de la tâlpile munților Cibinului, despărțitori de frați (de cealaltă parte este Oltenia). De pe virful Cindrelului, vedea — cum a relatat — «cele două aspecte ale aceluiași popor. Soarta a vrut deci să iau de la început contact cu realitatea, găsindu-mă pe coloana vertebrală a românismului. Am știut deci, din primul moment al vieții mele, că există graniți; am știut ce însemnează existența graniței: un piron înfipt în carnea unui popor»⁴. Acestea l-au făcut ca să dorească libertatea națională, să lupte pentru înlăturarea frontierelor, pentru refacerea și întărirea unității poporului și a țării.

Pentru înțelegerea componentei lui sufletești-intelectuale, revărsată și prelungită în creația literară și în viața publică-socială, trebuie să mai menționăm și faptul, nu mai puțin important, că poetul nu numai că s-a născut și a crescut în casă de preot, ci a fost, dinspre mamă, moștenitorul eredității unui lung șir de preoți cărturari și patrioți. Străbunicul a fost protopopul Sava Birsan Popovici (venit de la Brașov), cărturar și scriitor (a scris peste șasezeci de lucrări). A rămas de la el o traducere a *Învățăturilor lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie* (se păstrează la Biblioteca Academiei R. S. România). Bunicul, Ion Bratu, tot protopop, a participat activ la revoluția de la 1848, pentru care, după înăbușirea ei, a trecut Carpații și s-a așezat la Rimnicu Vilcea, de unde a adus, la

2. Agerpres, *Aniversări UNESCO pe anul 1981*, în «România liberă», XXXIX (1981), nr. 11294, p. 5.

3. Cunoscut, *Indeosebi*, prin romanul istoric *Cartea Facerii*.

4. Octavian Goga, *Fragmente autobiografice*, op. cit., p. 23.

înapoiere în Rășinari, cîntece și povestiri populare olteneste. Acesta l-a găzduit, la Rășinari, în anul 1866, pe pribeagul, flămînd și fără cămașă, Mihai Eminescu. L-a îmbrăcat din cap pînă în picioare și l-a trecut munții prin Vama Cucului. Tot el, prieten bun cu cărturarul Timotei Cipariu și cunosător al cărărilor munților, l-a ajutat și pe acesta să treacă în Țara Românească. În Rășinari s-a păstrat amănuntul că poetul a semănat mult, la chip și fire, cu bunicul Ion Bratu, fapt adevărit și de un intim al poetului, care a văzut un portret al bunicului protopop și a notat că semănau leit la înfățișare⁵. Poetul nu l-a prins în viață (murise în 1878) dar, de bună seamă, că pe el l-a avut în vedere în poezia *Portretul*:

Era atîta zîmbet și lumină
În fața ta de popă de la țară,
Că ochii tăi adînci mă-nfioară,
Cu raza lor de înțelesuri plină.
Tu deslușeai, în mîntea ta bătrînă,

Ce flacără mă arde și mă mină
Spre visul tău ce mi l-ai prins în sînge...
Tu-trevedeai altarul ce mă cheamă,
Cu glas vrăjit, poruncilor, de mamă,
În țara sfință-a dorurilor tale...⁶.

Preotul Iosif Goga era din satul Crăciunel (din fostul județ Tirnava Mică, astăzi în județul Alba), fiul lui Natanail Goga, țăran fruntaș, luptător pentru libertate socială și națională. Tatăl său a fost revoluționar în armata lui Avram Iancu. S-a afirmat că strănepotul poet semăna și cu el (peșemne ca temperament)⁷. Cum lupta pentru libertate și dreptate socială se ducea și cu arma științei de carte și a culturii, Natanail Goga l-a dat pe fiul său Iosif la școlile de la Blaj și Sibiu, a ajuns învățător, apoi preot. A arătat și el interes pentru carte și scris, a colaborat la *Telegraful Român*, era bun povestitor, bucuros de oaspeți, om falnic și sobru. Mai dotată literar a fost mama poetului, învățătoarea Aurelia; cunoștea mai multe limbi, era admiratoare a poeziilor Eminescu și Alecsandri, a scris și ea poezii (le-a publicat *Familia* și alte reviste), a fost și luptătoare curajoasă (a stat și la închisoare, la Șoproș).

Poetul și-a petrecut anii copilăriei alternativ, la Rășinari și la Crăciunel — la munte și la cîmpie; muntele — cu tentațiile și eforturile spre înălțimi și împărăția azurului; cîmpia — cu orizont larg și invitații la meditare și visare. «Aceste două elemente — a precizat el — s-au transmis în sufletul meu și sub povara lor se menține această zbuciumare paralelă, care se traduce în cele două îndeletniciri ale vieții mele: literatura și politica»⁸.

În Crăciunel a cunoscut viața grea și împovărată a țăranilor români, care i-a inspirat poeziile sociale *Plugarii* și *Clăcașii*, cu care s-a solidarizat în lupta pentru dezrobire și ușurarea vieții. Cu plugarii: «frați buni ai frunzelor din codru, / Copii ai mindrei bolți albastre, / Sfințiți cu

5. Octavian C. Tăslăuanu, *Spoedenii*. Ediție îngrijită de Gelu Voican. Prefață de Vasile Netea. Note de Vasile Netea și Gelu Voican. Editura Minerva, 1976, p. 132, 203. Despre înaintașii clerici ai poetului a se vedea și: Econom D. Furtună, *Un fiu de preot — Octavian Goga*, în «Universul», LV (1938), nr. 145, p. 8 (Pagina Bisericii); Ion Dodu Balan, *Octavian Goga — Monografie*. Ediția a II-a revăzută și adăugită, Editura Minerva, 1975.

6. *Ibidem*, p. 152.

7. *Ibidem*.

8. Octavian Goga, *Fragmente autobiografice*, p. 24.

roua suferinții / Tărîna plaiurilor noastre !». Cu clăcași : «...ostași fără nume / Ce duc războiul mare-al tuturor, / Ei ce se strîng în neguri și uitare / Și cad și mor de cruda-npovărare / A tuturor durerilor din lume... / Cei osîndiți să plîngă și să tacă». Tot de aici, din Crăciunel, a cules material uman-social pentru poeziile *Graiul plinii*, *Cosașul*, *Carmen laboris*.

Ca epocă istorică, lupta românilor pentru libertate, dreptate și drepturi politice se ducea pe calea administrativă a protestelor scrise și a presiunilor asupra guvernărilor, pentru care poetul a declarat că și el s-a născut «cu pumnii strînși în protest și revoltă».

În casa părintească din Rășinari, de pe «ulița popilor» (numită astfel pentru numărul mare de preoți ce au locuit în ea și care este și astăzi), s-a întîlnit, din anii leagănului și ai copilăriei, cu cartea românească, care era, în mare parte, cartea bisericească, și a îndrăgit-o. Ea i-a fost abecedar înainte de școala primară și a zidit în el predilecție pentru limba românească bisericească. A mărturisit că «limba (limba literară) mi-am făurit-o singur. Am citit multe cărți bisericești din biblioteca tatei și am detestat neologismele ca pe niște intruși»⁹. Lectura cărților bisericești (inclusiv a *Bibliei*, prezentă și ea în casa preotului Iosif, Biblia mitropolitului Șaguna) a constituit o determinare decisivă și a creat un fapt singular și paradoxal : anume, că, fără ca să fi urmat o școală clerică, Seminar sau Facultate teologică (ca Ion Creangă și Gala Galaction) și fără ca să fie cleric (ca aceștia și I. Agărbiceanu), Octavian Goga a introdus și a îmbogățit limba română literară cu cele mai multe cuvinte și imagini biblice și bisericești-cultice¹⁰. S-a observat că «nici un poet nu folosește atîtea cuvinte specifice cultului religios ca Octavian Goga. E ca o stropitură rituală de botez, pulverizată peste toate versurile și peste întreaga lume a viziunii sale poetice»¹¹.

La școala primară, în Rășinari, are ca învățător pe Moise Frățilă, bun patriot, cu ani de închisoare și chiar condamnare la moarte. El i-a servit ca prototip poeziei *Dascălul* :

. . . . .	Stălucitori de lacrimi și lumină.
Azi, ca un sfînt dintr-o icoană veche,	Cu tine-aduci atîtea nestemate
Blînd îmi răsai cu fața ta blajină,	Din îngropatul vremilor tezaur
Cu zîmbet bun, cu ochi cuminți și limpezi.	Și amintirea-n țara ei mă poartă,
	Cu pas încet, în carul ei de aur...

Pentru că în Transilvania, atunci, învățătorul era și cîntăreț bisericesc (dascăl), evocarea *dascălului* din Rășinari este însoțită și de imaginea strănei bisericești — «glasul tău și azi, la zi de praznic, / Toată po-

9. Octavian Goga, *Pagini noi*. Culegere îngrijită de Veturia Goga, Editura tineretului, 1966, p. 11.

10. Fenomenul s-a repetat într-o formă mai amplă la Tudor Arghezi, care și el a învățat limba literară din *Biblie* și cărțile bisericești de cult, dar a trecut prin mînăstire și monahism cîțiva ani (vezi, Pr. Gheorghe Cunescu, *Ieromonahul Iosif N. Theodorescu — La centenarul nașterii lui Tudor Arghezi*, în «Biserica Ortodoxă Română», XCIII (1980), nr. 5—6, p. 595—601).

11. N. C. *Elogiul lui Octavian Goga*. Discurs de recepțiune la Academia Română, 1941, p. 6; Idem, *Poezia noastră religioasă*, în «Gîndirea», XXII (1943), nr. 8, p. 430.

vara greului o poartă. / Pierdut ascult troparul tău din strană / Și tainică și sfântă-mi pare clipa».

Sora sa, învățătoarea Victoria, i-a provocat poezia replică *Dăscălița*, tot cu strană, Scriptură și Ceaslov...

<p>Moșnegi, ceteti ai cărților din strană, Din graiul tău culeg învățătură, E scrisă parcă-n zimbetele tale</p>	<p>Seninătatea slovei din Scriptură, In barba lor, căruntă ca amurgul, Ei strâng prinoul lacrimilor sfinte, Căci văd aievea intrupat Ceaslovul. In vorba ta domoală și cuminte.</p>
---	---

Deși cu atîția înaintași clerici, părinții poetului, întrezărirînd parcă în primogenetul lor darul excepțional — mărgăritarul din scoică —, n-au stăruit să-l facă și pe el preot. L-au dat la liceu (la început la Gimnaziul maghiar din Sibiu, apoi la Liceul românesc din Brașov). Scrie și publică poezii din anii liceului (peste treizeci de poezii).

A continuat studiile universitare la Facultatea de litere și filosofie de la Budapesta (1900—1904), unde s-a afirmat ca poet patriot. Citește cărți românești tipărite la București, către care îi bătea inima și-i năzuia nădejdea de izbăvire. «Nu trecusem niciodată (aievea) granița înspre Predeal — a destăinuit el —, dar eram într-o permanentă înrudire cu Țara, prin aceste tipăriri care mențineau fluidul sufletesc între cele două provincii, peste alcătuirile omenești vremelnice. Noi înregistram orice carte care apărea în Vechiul Regat»¹².

Citea și cărți străine. L-au influențat puternic cărțile genialului scriitor rus F. Dostoievski, prin problematica lor etică-socială, revoluționară. Puternicul roman *Crimă și pedeapsă* i-a provocat o criză de conștiință, revizuiuându-și și reconsiderindu-și concepțiile de viață și pozițiile etice-sociale¹³.

În 1902, împreună cu alți studenți români (erau în Budapesta peste trei sute), editează, la Budapesta, publicația românească *Luceafărul*. «Cezul nostru literar — a arătat el — se vede din însuși titlul revistei (titlu, desigur, luat de la Eminescu, pe care și l-a făcut tutelă). Acest titlu l-am găsit mai potrivit și înrudit cu starea noastră sufletească și cu conștiința noastră literară din aceste vremuri»¹⁴.

În 1905 a tipărit primul său volum de poezii, sub titlul *Poezii*, premiat de Academia Română, la propunerea lui Țitu Maiorescu, care a elogiat simțirea patriotică a noului poet român, exprimată într-o formă poetică frumoasă, «într-un limbaj poetic personal, care amintește de farmecul poeziilor lui M. Eminescu»¹⁵. Poeziile au avut largi ecouri în întreaga țară. Un recenzent de la Iași l-a numit pe Octavian Goga «poe-

12. Octavian Goga, *Fragmente autobiografice*, p. 32.

13. Cum genialul romancier rus a murit în același an în care s-a născut poetul român, un adept al metempsihozei ar pretinde că primul s-a reîncarnat în al doilea, mai cu seamă că primul a murit cu două luni înainte. Adevărat este că amîndoi au unele similitudini biografice și literare (amîndoi teiști convinși și revoluționari).

14. Octavian Goga, *Fragmente autobiografice*, p. 30.

15. Vezi, *Octavian Goga interpretat de...* Ediție îngrijită de Ișon Dodu Balan, Editura Eminescu («Biblioteca critică»), 1974, p. 92—103.

tul pătimirii noastre» și i-a mulțumit, «recunoscători, cîntărețului țarinei robite și al mustărîilor noastre de cuget»¹⁶.

Întors la Sibiu, este ales secretar literar al *Astreii* (Asociațiunea Transilvană pentru Literatură Română și Cultura Poporului Român). S-a afirmat tot mai puternic și s-a impus ca poet și scriitor militant. A tipărit volumele de poezii: *Ne chiamă pămîntul* (1909), *Din umbra zidurilor* (1913), *Cîntece iără țară* (1916), *Din larg* (1939); volumele de publicistică: *O seamă de cuvinte* (1907), *Insemnările unui scriitor. Cîrmepele din zbuciumul de la noi* (1911), *Strigăte în pustiu* (1915), *Mustul care fierbe* (1927), *Precursori* (1930); piesele de teatru: *Domnul notar* (1914), *Meșterul Manole* (1928). Face și publică numeroase traduceri, cu preferință pentru poetul revoluționar Al. Petöfi și poetul prieten A. Edy. A tradus, în întregime, poemul dramatic *Tragedia omului*, de Emmeric Madách (1934).

Concomitent poetul a militat și politic direct, ca deputat și demnitar de stat (de mai multe ori ministru și prim-ministru). Este ales membru al Academiei Române (1923), laureat al Premiului național pentru poezie (1924), *doctor honoris causa* al Facultății de litere și filosofie din Cluj (1932), cu titlul *Princeps Poetarum Pro Unitate Totius Daco-Romanicae Nationis Eluctantium* (Principele poezilor luptători pentru unitatea întregii națiuni daco-romane). Este numit profesor la Universitate. Municipalityatea l-a proclamat cetățean de onoare al orașului Cluj. Moare prematur, în mai 1938.

A rămas opera, în care și prin care supraviețuiește, operă care, cu vorbele poetului, «este un duhovnic implacabil, singură biografie adevărată».

Opera literară — îndeosebi poeziile care constituie partea cea mai valoroasă, rezistentă și perenă a ei — are câteva caractere dominante și constante, evidente. Ne oprim la unele din ele — la cele principale.

În primul rînd, identificarea totală a poetului cu poporul, cu suferința și viața lui grea, și misiunea de a fi solul plenipotențiar și cuvîntul — de cîntec, de mîngiere și de foc — al poporului. Chiar în prima poezie din întiiul volum, se roagă (poezia se numește *Rugăciune*) lui Dumnezeu să-l învețe să plîngă durerea altor inimi:

Nu rostul meu, de-a pururi pradă
Ursitei mastere și rele,
Ci jalea unei lumi, părinte,
Să plîngă-n lacrimile mele.
Dă-mi tot amarul, toată truda
Altor doruri fără leacuri.

Dă-mi vîful în care urlă
Și gem robii de veacuri.
De mult gem umiliții-n umbră,
Cu umeri gîrbovi de povară...
Durerea lor înfricoșată
În inimă tu mi-o coboară.

La fel în poezia *Plugarii*:

La voi aleargă totdeauna
Truditu-mi sullet să se-nchine;
Voi singuri străjului altarul
Nădejdi noastre de mai bine.

Al vostru-i plînsul strunei mele:
Creștini ce n-aveți sărbătoare,
Voi cei mai buni copii ai firii,
Urziți din lacrimi și sudoare.

16. *Ibidem*, p. 104—110. Recenzentul a fost Constantin Stere.

Aceeași idee întâlnim în altă poezie :

Eu sunt o lacrimă tîrzie
Din plînsul unei mii de ani,
Sunt visul care reînvie
La vetrele celor orfani.
Sunt o mustrare călătoare
De pe tărîmuri fără glas.
Și dintr-o lume care moare
Sunt strigătul ce-a mai rămas.

Eu sunt oțatul care plînge
Acolo-n satul meu din deal,
Sunt țipătul mular în sine
Al văduvelor din Ardeal.
Sunt solul dragostei și-al urii,
Un visător de biruinți,
Ce port blesteme-n cerul gurii,
Drept moștenire din părinți (Fără țară).

Tot așa în poeziile : *Cîlcașii, Strămoșii...* etc.

Poetul a dorit și a luptat să pună capăt soartei și situației vitrege. Să schimbe robia în libertate, oprimarea în înțelegere, dușmănia în prietenie, blestemele în binecuvîntări, durerile și lacrimile în bucurii... A dorit viața și munca libere și în înfrăție ale «dătătorilor de pîine».

Căci lor pîmîntul sfînt li-e tată
Și frate soarele din cer...
E rezimată lumea toată
Pe palme aspre de plugari! (*Carmen laboris*).

Poetul a iubit cu venerație religioasă pămîntul țării (patria). I-a declarat :

Pămînt, pămînt, stăpinul meu de-o viață,
Eu ți-am fost slugă, ucenic și frate...
Te-am proslăvit cu gene-nlăcimate
În ruga mea de orice dimineată.
Pămînt, mi-ai fost duhovnic de păcate.

Pămînt, mi-ai fost tezaur de povață,
Din lutul tău eu mi-am zidit altarul...
M-am închinat la coapsa ta bătrînă,
La tine-am supt credință din țărînă,
Cu plînsul tău eu mi-am umplut paharul
(*Post bellum*).

A chemat pe toți la dragostea de țară și de popor, la muncă pentru înflorirea lor, la școala lor binefăcătoare.

Veniți, veniți să-nngenunchiem cu toții :
Pămîntul negru-i vechiul nostru tată ;
La sînul lui să ridem și să plîngem,
Cu sufletul și inima curată.
Să fim copiii iscusii ai firii,
Să învățăm din sfînta ei cîntare,
Să furișăm în mîntea noastră picuri
Din înțeleapta firii îndrumare.

Să ne-nfrățim cu svonul și cu viața
Ce saltă-n zori cînd se pornește plugul,
Ș-adăpostim în suflete mîndria
Livezilor ce-și mlădie belșugul.
Iar cînd amurgu-n haina lui cernită
Cărunții brazi începe să-nveșmînte,
Noi să privim luceafărul din zare,
Și-atunci să zicem strunelor să cînte...
(*Cîntăreților de la graș*).

A intitulat un volum de poezii *Ne cheamă pămîntul*.

Scrișul lui Octavian Goga (poezie și-articol) are o accentuată notă militantă, mobilizatoare, energică și tonică... Cineva a comparat poezia lui Octavian Goga cu sunetul din buciom și l-a numit poet luptător¹⁷. A dorit și a stăruit să fie și poet-profet, *poeta vatis*, și a fost.

A doua dominantă majoră a poeziei lui Octavian Goga este substanța ei religioasă — biblică și ortodoxă-românească. Nici nu se putea să fie altfel !

Pe lângă obirșia sa clericală, în Rășinari, unde a copilărit și a trăit anii tinereții, era mormîntul mitropolitului Andrei Șaguna, care a prefe-

17. Octavian Goga văzut de prof. I. Petrovici — Conferință, în «Viața ilustrată» (Cluj), V (1938), nr. 11—12, p. 9—11; vezi și : I. Petrovici, *Octavian Goga — Amintiri*, în vol. *Fulgurații filosofice-literare*, p. 325—333; *Comemorarea lui Octavian Goga*. Cuvînt rostit în încînta Academiei Române, în vol. *Momente solemne*, 1943, p. 106—111.

rat să doarmă gloriosu-i somn funerar în această așezare străveche românească și ortodoxă¹⁸. Marele ierarh, cu tot ce reprezenta el pentru Biserica ortodoxă din Transilvania și pentru românii transilvăneni, a constituit pentru el o tutelă și o coordonată a psihologiei și a conștiinței sale, cum a și declarat¹⁹. Adăugându-se la mediul familiei și la lectura cărților bisericești, poetul și-a format o simțire și o gândire creștine-ortodoxe, manifestate și declarate constant în viața de toate zilele, în activitatea publică, în literatură. A trăit cu sentimentul prezenței universale a lui Dumnezeu — și în natură. S-a spus de către un teolog că Octavian Goga «a îmbisericită întreaga natură»²⁰. Într-o poezie despre codru, mărturisește: «E Dumnezeu aici la el acasă / Vorbește-n cet că poate să ne audă»²¹.

Poetul a folosit nu numai cuvinte și imagini biblice și cultice, ci, mai mult, poeziile sale sînt pline de sentimente, mărturisiri și referințe religioase, de pietate, și problematică religioasă-creștină.

În fruntea primului volum de poezii, a așezat o *Rugăciune*. A mai scris încă o *Rugăciune* (i-a schimbat ulterior titlul cu *O țară știu*), în care roagă pe Dumnezeu să rodească grîul, pe care poporul, creștin, îl va preface, la liturghie, în cuminecătură euharistică:

Ascultă, Doamne, glasul rugii mele:	Pe gîndul ăst' cutremură-le firea
Cînd trupul tău lingă altar s-a frînge	Și-n sufletele grele de păcate
Adu aminte celor ce-ngeunche	Coboară, Doamne, pentru totdeauna,
Că trupul tău e plămădit în stînge...	Fiorul sfînt al dragostei de frate...

Într-o poezie, inspirată direct din Evanghelie, îl prezintă pe Iisus Hristos umblînd pe mare, A încheiat-o cu mărturisirea:

Oriunde ești, și orișicum te cheamă,	Spre tine-n noapte ruga mea se-ndreaptă...
Tămîia mea de ucenic te-asteaptă,	Și mi te-arată 'larăși oceanul
Stăpîn măreț al valurilor mării,	Cum întinzîndu-ți mîinile-amîndouă,
Tu care-nfrîni în adîncimi vulcanul,	Spuî lumilor cuvîntul:
Preamilostive Crist de legea nouă,	Pace vouă! (Iisus pe valuri).

A prețuit cu toată venerația bisericile românești, «lăcașurile străbune», cum le-a numit, recunoscîndu-le rolul lor cardinal în istoria și viața poporului, contribuțiile lor culturale, artistice și patriotice deosebit de valoroase la patrimoniul național. Descriînd o astfel de biserică, a încheiat poezia, creștinește și românește: «Mă închin la pragul porții tale sfinte» (*Lăcaș străbun*). Cît de simțit și de minunat a prezentat bisericuța din Albac (biserica lui Horea), cînd a fost strămutată dincoace de Carpați (la Florica, lângă Pitești). A făcut din ea mărturie și simbol ale trecutului istoric vitreg și ale vieții grele, dar, totodată, și ale unității de neam și de credință ale nădejii de izbăvire:

18. Mormintului lui Andrei Șaguna îi ține tovărășie, urmașul lui de peste veac, mitropolitul Nicolae Colan, care a preferat și el Rășinari!

19. Octavian Goga, *La grupa lui Șaguna*, în «Țara noastră», IV (1923), nr. 28, p. 881—884, retipărit în vol. *Mustul care țierbe*, p. 295—297. 20. N. C., loc. cit.

21. Teologul și preotul Gala Galaction a mărturisit și el la fel, că în pădurea teleormăneană din vecinătatea satului său natal, «dacă stai și ascuți atent, auzi pașii lui Dumnezeu» și în această pădure a încercat primele emoții religioase și a avut imagini de bolji de catedrală și de vitralii (*În județul de obrășie*, în «Dimineața», XXII (1926), nr. 7031, p. 1).

Bisericuță din Albac,
Tu ești al vremurilor semn,
Tot bietul nostru plîns sărac
E-nchis în trupul tău de lemn.

Din ce-am cerut, din ce-am gîndit,
Atîtea rugăcuni cuprinzi,
Și-atîta vis neîzbindit,
Subt vechiul tău tavan de grînzi...

Tu știi cum ne-am trudit stînger,
De-a pururi fără crezămînt
La Dumnezeu, acolo-n cer,
Și la mpărțatul pe pălînt...

De-aceea, ostenit-acum
De zile rele cite-au fost,
Bătrînă te-ai pornit la drum
Să-ți deie frații adăpost...

Rămîi aici, fă-ți un popas,
Fii sftinic bun din veac în veac
Și spune-acasă ce-a rămas,
Biserică din Albac! ²².

Scrîind despre «spiritualitatea românească», a arătat că «România se mîndrește pe drept cuvînt cu bisericile și minăstirile ei. Se găsesc pretutindeni aceste monumente care vorbesc de continuitatea neștirbită a unei doctrine religioase-culturale și de excepționalele aptitudini ale unui popor încercat de groaznice mizerii» ²³.

Legat de biserică și de viața religioasă, a îndrăgît în chip deosebit busuiocul, «floarea cuvioasă», cu tot ce reprezintă ea cultic și românesc. Cit de mult s-a bucurat, cînd, în ajunul Bobotezii, în București fiind, preotul i-a lăsat un fir de busuioac, după datină.

Busuioac cucernic, busuioac de-acasă,
Frate cu mușcata prinsă-nre ferestă,
Floare de la țară, floare cuvioasă,
Cum să-ți spun eu ție cît de drag îmi ești?

Mi-ai adus cu tine farmecul livezii,
Mi-ai vrăjit o clipă satul meu din deal,
Taina ce-nfloară noaptea Bobotezii,
În întunecimea bietului Ardeal...

Îmi răsar acuma cîntecele uitate,
Și-ntr-o pribegie fără de noroc,
Eu te simt că tu ești singurul meu frate,
Rătăcit și galben fir de busuioac... (Bobotează).

S-a referit la busuioac și în alte poezii (*Reîntors, Lăcaș străbun*).

L-au preocupat direct problemele bisericesti și confesionale. După primul război mondial a stăruit să se înființeze un minister independent al Cultelor și a fost primul titular al ministerului, cu care prilej a acordat o atenție deosebită organizării unitare a Bisericii Ortodoxe Române, călăuzindu-se după Statutul șagunian. A căutat întărirea Bisericii Ortodoxe din Transilvania, înființînd episcopii noi (a Clujului și a Oradiei). A dorit refacerea unității religioase a românilor transilvăneni ²⁴. N-a făcut nici-odată separatisme și discriminări rasiale și confesionale. «Naționalismul meu în artă și religie, a declarat el, nu e cu bici» ²⁵. Confirmă și poezia *Cade-o lacrimă*, cu înțelegere și compasiune pentru orice suflet obidit și trist.

22. Bisericuța din Albac se află astăzi în stațiunea Olănești (județul Vilcea). O tăbilită indică povestea ei. 23. Octavian Goga, *Pagini noi*, p. 97.

24. I. Ag. (Agărbiceanu), Octavian Goga (*necrolog*), în «Agra», IX (1938), nr. 6, 1—2. Scriitorul preot a avut o admirație totală pentru Octavian Goga (vezi, D. Vata-manuic, *Ion Agărbiceanu — Bibliografie*, Editura enciclopedică română, 1974, p. 597 — Indice de nume), Cf. Nicolae Brinzeu, Octavian Goga — *Cîteva șire de amintiri*, în «Cultura creștină», XVIII (1938), nr. 6—7, p. 361—368.

25. P. Aderca, *De vorbă cu Octavian Goga*, în vol. *Mărturia unei generații*, Cu o prefață de Valeriu Răpeanu, Editura pentru literatură, 1967, p. 108.

A scris judicios despre vlădici și preoți²⁶. La un Paște (într-un an), a vorbit, la Radio — București despre *Vinerea Patimilor*, urmat de transmiterea *Prohodului Domnului*²⁷. A citorit, la Ciucea, o mănăstire²⁸.

O strădanie dintre cele mai salutare și mai perseverente a dedicat poetul și militantul politic, înfăptuirii «visului de veacuri», întregirea poporului și a țării în frontierele ei istorice. A prevăzut-o, a dorit-o, a așteptat-o, a luptat pentru ea, a trăit-o fericit, la împlinirea vremii. În anul istoric 1918, Octavian Goga a arătat, la Paris, țărilor europene, că «poporul român formează un singur corp național, avînd Carpații drept coloană vertebrală. Țăranul român de pe Mureș și acela de pe Argeș își păstrează astăzi, cum și-a păstrat odinioară, aceeași entitate sufletească, aceeași entitate de limbă, credință și aspirații politice». A declarat că «ura va fi înlocuită cu dragostea de muncă și crearea unei democrații sănătoase, cu acordarea de libertăți politice și culturale tuturor minorităților care trăiesc pe teritoriul țării»²⁹. Și un fapt emoționant: în timp ce Octavian Goga se zbatea la Paris pentru dreptatea românească, la 1 decembrie 1918, la Adunarea Națională de la Alba Iulia, mama poetului, învățătoarea Aurelia Goga, în fruntea rășinărenilor (preotul Iosif Goga s-a sfârșit în 1895) a votat unirea, pe veci, a Transilvaniei cu Țara Mamă³⁰.

Încă din primăvara aceluiași an, poporul și poetul său au văzut năzuințele realizate în statul național unitar român.

La sfîrșitul prematur al poetului, țara și poporul i-au făcut funeralii naționale. A fost adus de la Ciucea în Capitală și depus în Ateneul Român (în ziua de 12 mai 1938). Prohodul l-a oficiat patriarhul dr. Miron Cristea, asistat de un sobor de ierarhi și preoți (răspunsurile s-au dat de corul «Carmen», condus de maestrul I. D. Chirescu), în prezența conducătorilor statului și a delegațiilor din toate județele țării. Respectîndu-i-se dorința, nu a vorbit nimeni³¹. Spre cimitrul Bellu, în fruntea cortegiului funerar un bătrîn din Rășinari a dus o cruce de stejar din codrii Transilvaniei, urmat de tineri rășinăreni cu tradiționala colivă. Șase rășinăreni l-au purtat pe umeri și i-au depus corpul în cripta capelei cimitrului. Devotații rășinăreni l-au însoțit în ultimul drum pe poetul lor — poetul poporului și al țării³². La o lună, s-a stîns, în Rășinari, și mama

26. Octavian Goga, *La groapa părintelui Lucaci*, în «Țara noastră», III (1922), nr. 9, p. 265—268, retipărit în vol. *Mustul care Herbe*.

27. În «Radio», VIII (1935), nr. 344, p. 12. Mai înainte a scris un articol-reportaj în *Vinerea Patimilor* (vol. *Mustul care Herbe*, p. 357).

28. Pr. Gheorghe Cunescu, *La Ciucea lui Octavian Goga*, în «Calendarul Credința 1972», p. 83.

29. Octavian Goga, *Cuvîntarea rostită la Paris (în ziua de 17-XI-1918)*, în *Românii toți s-adună...* Antologie și prefață de Gh. Bulgăr, Editura Militară, 1977, p. 42—43 (inedit în românește). Se descoperă și alte documente inedite despre activitatea lui Octavian Goga pentru realizarea unirii în 1918 (vezi, Goga (Inedit), în «Astra», XVI (1981), nr. 1 (122), p. 16; în același număr, p. 5, 16, Ion Ițu, *Octavian Goga și Rusia revoluționară*.

30. Ion Dodu Balan, *Octavian Goga*, op. cit., p. 24—25.

31. Idem., *Transportarea la București a rămășițelor pămîntesti ale lui Octavian Goga*, în «Universul», LX (1938), nr. 128, p. 9; Cf. Idem., *Funeraliile lui Octavian Goga*, în «Renașterea» (Cluj), XVI (1938), nr. 21, p. 2—4.

32. Idem., *Înmormîntarea lui Octavian Goga*, în «Universul», LX (1938), nr. 130, p. 5; Idem., *Funeraliile lui Octavian Goga*, loc. cit. Au scris necrologuri Pr. prof. Mihail Bulacu, *Octavian Goga*, în «Universul», LX (1938), nr. 131, p. 8 (Pagina

poetului. Ulterior, corpul poetului a fost dus și înhumat la Ciucea (a preferat Ciucea și nu Rășinari natali, pentru considerentul că osemintele sale să fie piatră și strajă de hotar Transilvaniei și țării)³³.

Au continuat anii pe albia veacului... Opera literară a lui Octavian Goga a trecut prin proba implacabilă a posterității și prin proba de foc a criticii științifice actuale. A rezistat cu succes, ca tot ce este valoare adevărată. S-au ales și s-au stabilit caratele autentice ale operei literare a poetului și așezată la locul ce i se cuvine în patrimoniul creației literare românești și a tradiției luptei pentru libertate și independență națională³⁴. Poezia sa este tipărită în volume cu tiraje de masă, introdusă în manuale școlare, în antologii și istorii literare, se scriu și se tipăresc studii și monografii despre poet.

Pe mausoleul de la Ciucea³⁵, cu osemintele lui Octavian Goga, s-a gravat, sub o icoană, în mozaic, cu înălțarea la cer a Mîntuitorului Iisus Hristos, următoarea strofă dintr-o poezie de-a poetului :

Jur împrejur e largul care cîntă,
E soare-n cer, e sărbătoare sfîntă,
Și-n ce mi-a amuțit pămîntul
Fiorul păcii-n suflet mi se lasă.
Eternități îmi flutură vestmintul ;
Sînt Dumnezeu cum mă primește-n casă...

Poezia este bine aleasă și ar părea scrisă anume cu această destinație. Începe astfel :

Eu urc... Acolo jos, în adîncime,
Aud viața ce-și întinde hora ;
E necurmătul cîntec din vechime.
Îl știu... Mai bine n-o să-l știe nime,
Căci am băut din cupa tuturoră
Și l-am plătit cu lacrimi și cu rime...

A încheiat-o :

Mai sus !... Mai sus !... Cetățile de stele
Cuprind rotirea gîndurilor mele,
Și, ca un sin ocrotitor de mamă,
O năzuință proaspătă mă cheamă... (Din larg).

Mai sus !... Mai sus !... Poetul a fost prooroc și pentru el însuși. Poezia și numele său s-au înălțat și se înalță tot mai sus, împreună cu țara și poporul. Astfel le găsește apoteoza centenarului nașterii lui Octavian Goga.

Bisericii); Pr. Victor N. Popescu, *Octavian Goga*, în «Biserica Ortodoxă Română», LVI (1939), nr. 1—4, p. 266—268; revista «Viața ilustrată» (Director Episcop N. Colan), i-a dedicat un număr (nr. 6/1938); Academia teologică din Arad i-a elogiât memoria ș.a.

33. Bucur Țincu, *De la Rășinari la Ciucea*, în «Almanahul literar 1981», p. 29—32 (Centenarul Octavian Goga).

34. Ioan Adam, *Valorificarea critică a operei lui Octavian Goga*. O dezbateră științifică sub egida Academiei de Științe Sociale și Politice, în «Scînteia», XL (1971), nr. 8950, p. 4.

35. Mausoleul este opera devoțiunii soției poetului, Veturia Goga. Personal a ornăt, timp de douăzeci de ani, cu icoane în mozaic colorat, în interior și exterior (vezi, Ion Micle, *Goga la Ciucea, 1969*; Pr. Gheorghe Cunescu, *La Ciucea lui Octavian Goga*, loc. cit.).

DIN TRECUTUL BISERICII ȘI PATRIEI NOASTRE

CONSIDERAȚII PRIVITOARE LA PREZENȚA ÎN TRANSILVANIA A TIPĂRITURILOR BUCUREȘTENE DIN VEACUL AL XVII-LEA

Dr. IOANA CRISTACHE-PANAIT

Cînd în 1909 Nicolae Iorga mărturisea bucuria ce i-ar prilejui-o, investigații viitoare în domeniul vechilor tipărituri și a însemnărilor marginale, ca cele atunci încheiate și cuprinse în două volume din «Scrișorii și inscripții ardelenne și maramureșene»¹, neîntrecutul istoric era încredințat că rezultatele ar putea constitui conținutul a încă zece tomuri asemănătoare². De atunci numeroși cercetători au cules mărturiile ale circulației cărții vechi în satele transilvănene³, acțiunea cunoscînd în ultima vreme un maximum de interes, vădit an de an de programele sesiunilor științifice ale muzeelor județene⁴, și cu prisosință de manifestarea, din 8—10 mai 1980, de la Călimănești, ale cărei lucrări, avînd ca subiect cartea veche, au adevărit, în mod strălucit, încredințarea de acum șapte decenii⁵.

Considerațiile referitoare la prezența în așezările transilvănene a cărții tipărite la Sud și Răsărit de Carpați nu pot ignora cauzele care de-a lungul unor vremi neprielnice pentru românii de peste munți, au mistuit partea mare a acestui tezaur⁶. Numeroase mărturii documentare sugerează procesul, conturînd, totodată, amploarea fenomenului cultural,

1. București, 1909 (vol. XII și XIII din «Studii și documente»).

2. În prefața volumului II.

3. Bibliografia selectivă la Ioana Cristache-Panaît, *Circulația cărților bisericești tipărite la Vilcea și în alte tipografii din părțile noastre în Transilvania secolului al XVIII-lea*, în «Mitropolia Olteniei», XXIX, 1977, nr. 10—12, p. 731, trim. 54—56.

4. Amintim sesiunea națională de la Tirgoviste din decembrie 1972, prilejuită de anul internațional al cărții, ca și sesiunile din 1978 de la Tirgoviste și Alba Iulia.

5. Deși în acest interval a continuat procesul dispariției lor (prin evenimentele celui de al doilea război mondial) sau din neînțelegerea manifestată, nu arareori, pentru păstrarea lor).

6. I. Cristache-Panaît, *art. cit.*, p. 744—746.

cu pertinentă semnificație politică, al răspîndirii în Transilvania a slovei tipărite. Vom aminti cîteva dintre acestea, referindu-ne la tipăriturile din al XVII-lea veac. Printre cele douăzeci de cărți tipărite ale modestei așezări monastice românești de la Băița (lingă Gherla), înșirate în 1757, pe o Psaltire de București tipărită în 1748 (singurul exemplar păstrat din această ediție), multe aparțineau aceluși veac, XVII°. Catastiful de tipărituri, slave și române, al ctitoriei voievozilor munteni de la Rîșnov (jud. Briașov), reînnoit cu prilejul renovării monumentului, înscris și cărți din sec. al XVII-lea, printre care tipărirea bucareșteană din 1678, *Cheia înfelesului* (cliuci) ⁸. Samuel Micu Clain, apreciind activitatea de traducere și tipărire a cărturarilor de la Sud de munți, în veacul al XVII-lea, ținea să adauge că «de aceste cărți destule și acum la mulți se află» ⁹. Un lot important de cărți, din al XVII-lea veac ¹⁰ și anterioare, deținea monumentul românesc din Mărgău (zona Călățelelor, jud. Cluj) ¹¹, pentru protejarea căruia se realizează un dulap pe care descrie: «Stefan Dumitru făcut-am acest țiitoriu de cărți să steie în biserică, anii Domnului 1735» ¹². O subliniere merită și strădanile din ultima vreme a descoperirii unor însemnări ce depun mărturie despre cărți dispărute cîndva, a aflării unor foi de titlu, sau a identificării unor file răzlețe ¹³. Pe un Triod de Buzău, 1700, dăruit în același an la Rășinari de Mihail clișiarul Coziei, din neamul Albeștilor de aici, se află și consemnarea: «tot acela care au cumpărat Biblia» ¹⁴ (ediția de București, 1688, n.n.).

Alături însă de mărturia documentară, numeroase cărți tipărite în secolul al XVII-lea, cu circulația în Transilvania, au supraviețuit calamităților de orice fel, întregind astfel sfera unui proces istoric și luminîndu-i semnificația ¹⁵.

Pentru veacul al XVII-lea tipăritorii bucareștene ¹⁶ îi revine marele rol al menținerii și consolidării unității românești, despre a cărei conștiință nu lipsesc dovezile trecutelor vremi ¹⁶.

Cărți din teascu bucareștean se află și astăzi în așezări izolate, în ctitorii modeste, iar însemnările de pe filele lor cuprind și dorința de a

7. Biblioteca Academiei R.S.R. CRV 264, cf. I. Cristache-Panait, *art. cit.*, p. 743.

8. Biblioteca Arhiepiscopiei Sibiu, mss. 58, cf. *Idem*, p. 742.

9. Biblioteca Academiei R.S.R., Filiala Cluj, mss. rom. 139 (Oradea 70), f. 267—268.

10. Dintre ele se păstrează și *Pravila de la Tîrgoviște*, 1652.

11. I. Cristache-Panait, *Importante însemnări de pe cărți vechi bisericesti tipărite la Vilcea și în alte părți* (II), în «Mitropolia Olteniei», XXX, 1978, nr. 7—9, p. 569.

12. Florian Dudaș, *Tipărituri românești din secolul al XVII-lea identificate în parțile Zarandului*, în «Mitropolia Banatului», XXV (1975), nr. 1—3, p. 72—75.

13. I. Cristache-Panait, *Importante însemnări de pe cărți vechi bisericesti tipărite la Vilcea și în alte părți* (I), în «Mitropolia Olteniei», XXX, (1978), nr. 1—3, p. 54.

14. Amintim din alcătuirile bibliografice recente ale acestora: I. Cristache-Panait, *Contribuții referitoare la rolul bisericii în relațiile dintre Țara Românească și Transilvania*, în «Biserica Ortodoxă-Română», XXXVI (1968), nr. 7—8, p. 953—954; Costin Feneșan, *Circulația cărților românești din secolul al XVII-lea în Banat*, în «Studia Universitatis Babeș-Bolyai», *Historia*, fasc. 1/1972, p. 17—31.

15. Alături de care putem adăuga tipărirea leșeană, din 1643, *Carte pre limba rumânească*.

16. I. D. Suciu, *Aspecte ale unității poporului român în secolele XIV—XV*, în «Studia», tom. 22, nr. 6/1969, p. 1065—1076.

fi de folos, de a fi citite. Zapisul de dăruire al unui exempar din Cheia înțelesului¹⁷, prevedea: «această sfântă carte ce se cheamă cluci o am dat eu Neagoe Bloț în gocia mea bisericii Rășinariului cum ca să fie de pomană mie și părinților și feciorilor cu indemnul duhovnicului meu popa Oprea. Iar cine s-ar scula să-mi strice pomana mea să fie afurisit de 318 oteț (părinți) și o am cumpărat pe bani gata florinți 5 și 50 bani, să fie slobozi toți a cetii și titor să fie pe ea popa Oprea» (fără dată, grafie de la sfârșitul secolului al XVII-lea — începutul celui următor). Dovezi de împrumutare a aceleiași tipărituri¹⁸, spre a fi citită, ne transmit însemnările de pe exemplarul ce a circulat în sate clujene, sibiene, și mureșene și dintre care amintim pe cea din 1751, a lui Ion diacul din Sălcud (Mureș) de mulțumire că a putut citi cartea, ca și mărturisirea «mult m-am procopsit dintr-această carte, Mihaiu Colceriu din Mănărade»¹⁹ (Iingă Blaj). O carte *Mărgăritare*, București, 1691, Nastasie dascălul nu a îndemnat să se cumpere: «... decit să o cetească norodului»²⁰. Alte exemplare ale acestei ediții cu circulație în Transilvania se află: la biserica, Cuvioașa Paraschiva din Rășinari (văzut în iulie 1965); în Biblioteca arhiepiscopiei Sibiului se păstrează exemplarul (III/4) care, după ce a circulat în zona Sibiului, ajunge la Burjuc, în Flunedoara precum și cel care, atestat inițial la Dolgopole (Cimpulung), trece munții, în 1753 fiind deja la o nouă schimbare de proprietate — protopopul Nicolae din Sadu (jud. Sibiu), îi cumpără de la popa Dumitru din același sat (ex. III/2); în sate hunedorene a circulat și unul din exemplarele aflate acum la Biblioteca Academiei R.S.R.²¹. În fondul de carte veche al Bibliotecii Academiei R.S.R., Filiala din Cluj, este găzduit exemplarul cu însemnări de circulație la Șona (județul Brașov), ca și cel ce consemnează participarea cărții la «împărțeala» de moștenire²², notată de Zaharia Moldovan, dascăl la Sîmbăta de Sus-Răsăriteană; O altă carte din această ediție se află în colecția Muzeului Brukenthal din Sibiu.

Numărul mic de exemplare conservate din monumentala tipăritură bucureșteană din 1688, se poate explica, printre altele și prin intensă sa întrebuințare, deci dispariție prin uzare. Dintre cele păstrate amintim: exemplarul din muzeul parohial de la Săliște²³ (județul Sibiu).

17. Biblioteca Academiei R.S.R., Filiala Cluj, BRV 406, (însemnarea în josul fi-lor 1—10).

18. Exemplare din această tipăritură bucureșteană, cu circulație în Transilvania, se păstrează și la: Turnu Roșu (Porcești) în ctitoria lui Matei Basarab; Biblioteca Academiei R.S.R. (exemplarul căruia însemnările îi atestă prezența în zona Brașovului, cf. A. Sacerdoteanu, *Documente de cultură românească veche*, în «Mitropolia Olteniei», XVI, (1964), nr. 5—6, p. 450—451).

19. I. Cristache-Panait, *Importante însemnări*, II, p. 564.

20. Gh. Hâncu, *Cartea românească veche în Biblioteca V. A. Urechia*, Galați, 1965, p. 21.

21. Ilie Corțus, *Însemnări de demult*, Iași, 1975, p. 112.

22. I. Cristache-Panait, *Importante însemnări*, II, p. 566; o altă carte din această ediție se află în colecția Muzeului Brukenthal-Sibiu.

23. Văzut în 1965.

cu însemnarea că a fost dăruit de popa Ioan cel Bătrîn, în 1789 august 4; pe acela din Biblioteca Academiei R.S.R., Filiala Cluj, cu consemnarea, la p. 1—5, că a fost dăruit în 1689 martie 22, de Mitropolitul Teodosie (nu rezultă către cine s-a făcut dania însemnarea nepăstrându-se complet); exemplarul cu circulație în sate hunedorene, păstrat acum în Biblioteca Episcopiei ortodoxe române din Arad²⁴; ca și pe cele din colecția Arhiepiscopiei ortodoxe Cluj și al Muzeului Brukenthal-Sibiu. În casa parohială de la Prislop (Năsăud) se adusesse *Biblia* bucureșteană care, deținută în primele decenii ale secolului XVIII de Radu Golescu vel spătar, trece ulterior în județul Bistrița-Năsăud. De pe fila de început a acestei cărți aflăm: «sept. 21 dni (ziua) leat 7219 (1711) joi la un ceas din noapte, în ziua ce se proslăvește fericitul apostol Codrat, la Tîrgoviște fiind, s-au născuț cocoana Smărăndița, fiica prea fericitului Radului Cantacuzino vel spătar și a dumneaei Stancăi spăl(ă)reasa). Iară cînd era cursul anilor 7236 (1728) mai 9 dni în ziua de Sfînta Troiță, duminică, o au măritat după prea luminatul Constandin beizadea, fiul domnului nostru Io Nicolae Alex. voievod, luînd tot neamul dumneaei multă bucurie. Iară la iulie 6 dni leat 7237 (1729), duminică, la 11 ceasuri din zi, au răposat din pricina boalei cei zic oftică, lăsînd la tot neamul dumneaei multă și nespusă jale și tînguire, și marți iulie 8 dni o au strucat în groapa prea fericitului tatălui dumneaei la mănăstire la Cotroceni, cu multă și mare cinste, ca pe o doamnă ce era, Dumnezeu să o erte. Și am scris eu Dumitru Crețeanu sluga dumnealor»; însemnarea de la sfîrșitul cărții cuprinde: *Biblia* Radului Cantacuzino vel spătar dăruită de Radu Golescu; pe aceeași filă aflîndu-se și consemnarea că *Biblia* a fost cumpărată în Fizirul Lupșei din Ilva Mare la anul 178 (?).

În Transilvania au circulat și tipăriturile bucureștene bilingve. Astfel, în Biblioteca Arhiepiscopiei Sibiului se păstrează un *Liturghier slavo-român*, din 1680, care provine de la Poplaca (jud. Sibiu); în 1965 am cercetat, la biserica Sf. Treime din Făgăraș, *Evanghelia greco-română*, tipărită în 1693; cartea, ferecată în argint, fusese dăruită, conform însemnării, de Jupînul Nicolae Chiș din Făgăraș: «... în vremea aceasta era cursul anilor 1796 aprilie 1, fiind stăpînitorul tronului împăratul Austriei Franțiscus al doilea și sub Vlădicia domnului Gherasim Adamovici, episcop neunit de legea grecească al Ardealului, care la 31 aceștii luni întru Domnul au și răposat în scaunul său în Sibii. Era întru această vreme la această sfîntă biserică protopop și paroh c(instit) părintele Gheorghe Petrașcu și paroh al doilea p(ă)rintele Vasilie, fratele ctitorului de mai sus numit, și dașcăl Andrei Sivailovici alias Ioanovici și goșciman dumnealui Jupîn Enache Fogorași». Un alt exemplar din această tipăritură se află la Biblioteca Academiei R.S.R., Filiala Cluj (BRV. 125).

24. Elena Colta, *Cărți vechi din secolul al XVII-lea în Țara Zarandului*, în «Ziridava», VIII, 1977, p. 580—581.

Printre cărțile bucureștene semnalate în Transilvania²⁵, se remarcă largă răspândire a două din tipăriturile datorate lui Șerban Cantacuzino, și anume: *Evanghelia* din 1682 și *Apostolul* apărut în anul următor, pe care uneori însemnările istorice le atestă împreună. Într-un inventar de la Romașel (jud. Hunedoara), întocmit în 1855, aflăm, la punctul doi că: „Evanghelia, este întreagă, tipărită în București la 1682», iar la punctul patru *Apostolul* de București, 1683, este însoțit de mențiunea «cam slab»²⁶.

Pentru întărirea afirmațiilor de mai sus, în ceea ce privește circulația *Evangeliei*, aducem în sprijin exemplarul păstrat în modestul lăcaș de lemn din al XVII-lea veac de la Doba Mică (jud. Sălaj), alături de *Cartea Românească de învățătură*²⁷, pe cel aflat de curind²⁸ la Runc, pe Valea Arieșului și care, la 1863, încă folosea «la trei sate», ca și pe cel din Brănești, jud. Timiș, rămas de la biserica străbună aflată odinioară într-o veche vatră, și pe care sătenii îl luau cu sine în refugiu din fața dușmanului²⁹. Din cărțile acestei edificii, deținute cîndva de ctitoria moldoveană de la Feleac (jud. Cluj), una se păstrează încă în monument³⁰, ajunsă aici, în 1688, prin popa Iosif tipograful³¹, pe o alta, (conservată în colecțiile Academiei R.S.R., Filiala Cluj B.R.V. 278) se consemna, în 1694, zăpădit de păstrare pe numele lui Ionașcu ctitorul cerîndu-i-se: «... să-i poarte grija, cum poartă grija de sine și de trupul său...»³². Alte exemplare din această tipăritură bucureșteană întregesc încă valoarea unor monumente istorice³³, sau îmbogățesc colecțiile

25. Bibliografia la I. Cristache-Panait, *Contribuții privitoare la rojul bisericii*, p. 953, nota 29.

26. Arhiva Mitropoliei Banatului, fond Lugoș, inventarul cerut de Ștefan Moldovan.

27. Văzute în iulie 1969 (mărturie care, împreună cu monumentul istoric în care se află, atestă caracterul etnic românesc din trecut al acestei așezări care a suferit un proces rapid de maghiarizare).

28. În vara anului 1979.

29. Pe dealul bisericii, punctul «La Cruci», cf. monografia parohiei din arhiva Mitropoliei Banatului (Menționată și de Nic. Corneanu, *Monografia eparhiei Caransebeșului*, Caransebeș, 1940, p. 164, datată greșit, în 1672).

30. Văzută în 1970; din însemnarea marginală, parțial păstrată, reiese că a fost dată Feleacului, în 1688: «lui Toma din Feleac dela popa Iosif tipograful. După moarte să fie a bisericii. Am dat-o pentru pomana lui Nicoară Ion».

31. Desigur aceeași persoană cu popa Iosif autorul picturii originare de la biserica Sf. Treime (Măieri) din Alba Iulia — din care s-au păstrat câteva fragmente, pe Vest, ca și unele icoane.

32. La Biblioteca Academiei R.S.R., Filiala Cluj, B.R.V. 278; însemnare marginală de pe f. 54 v.—64 v: «anume această s(f)ântă ev(an)g(helie) a rămas de ieromonah Galerea, o a lăsat-o cu limbă de moarte la mănăstirea Feleacului să naibă nime(ni) a o fura sau vinde, iar cine o va fura să fie tricotet și proclat 318 oteți (părinți) meseja aprilie 23, 1694». În continuarea acesteia, cu alt scris, «iară Galerea au lăsat să-i poarte grija cum poartă grije de sine și de trupul său și de mănăstire și de toate ce sînt într-însa. Iară după Dumitru Ionașcu rămîne feciorul lui Ion să poarte grije de mănăstire și de ce sînt într-însa».

33. La Tohanul Nou — jud. Brașov (provenită de la Tohanul vechi), văzut în 1965. Însemnarea de pe f. 97: «s-au dăruit Sf. biserici ot tam (de aici) pentru pomennire, 1720 mart. 22 dni (ziua)»; în biserica de lemn din Luncavița (Banat), cf. Ion C. Nicola, *Culegere de însemnări din cărțile noastre vechi*, în «Mitropolia Banatului», XV, (1965), nr. 10—12, p. 769; la Gornia, jud. Caraș-Severin, cf. Nic. Corneanu, *op. cit.*, p. 331.

unor biblioteci³⁴. Cu același gen de informații dovedim frecvența în Transilvania și a celeilalte tipărituri bucureștene, sus-amintite, din 1683: prezența sa încă în așezări anevoioas accesibile, precum în satul de munte Livada (fost Schiop), jud. Cluj³⁵, sau în modestul lăcaș de lemn, din pragul sec. al XVII-lea, de la Buza Cătun³⁶ (jud. Bistrița-Năsăud); a fost în uz pînă în plin secol XIX, cum atestă însemnările de pe exemplarul cumpărat la Cornereva (Banat), de «bătrînii noștri» și legat, numai între 1805 și 1863, în trei rinduri «fiind tot rupt și cinos» din pricina «cetitorilor»³⁷. O subliniere aparte merită menționarea acelor exemplare care, după o largă circulație prin satele transilvănene, au ajuns în rafturile unor biblioteci. În muzeul de istorie al Transilvaniei se află exemplarul (F. 120) care a circulat prin așezări din Bistrița-Năsăud și Sălaj; conform însemnărilor «această sf(ântă) carte au cumpărat Ciumărnan Flore din Chimioara (Chilioara, com. Costeiu) de la popa Lupuț din Oarza» (Oarzina, com. Tirlișua), drept cu 7 florenți vonași, anul 1779»; altă însemnare, din 1834, consemnează că s-au legat de Andrei Iosipa cu 4 zloți dăruiti de un satean pentru biserica din Trăznea. Cartea din Biblioteca Academiei R.S.R., Filiala Cluj (BRV 191), are însemnări ce o atestă, în secolul al XVIII-lea, în sate sibiene (Ighișul Nou, Șura) și brașovene (Ucea de Sus); un alt exemplar de aici al aceleiași tipărituri (B.R.V. 407), are pe marginile f. 80 v—84 următoarea însemnare: «această sf(ântă) carte ce se cheamă Apostol easte a lui Constantin diacul de la Cergăul Mare și o au dat ia sf(ânta) biserică cea neunită de la Lupul, să-i fie pomână tuturor neamurilor, 1790 sept. 23 zile». În Biblioteca Arhiepiscopiei Sibiu se păstrează exemplarul (IV/25) pe care, la 1696, popa Ion din Dăișoara (jud. Brașov) nota gălețile de grâu date împrumut, exemplar pe care, o altă însemnare, de la f. 199, îl atestă zălogit sau confiscat de «notărașul de Venetie», de unde a fost scos de popa Ion cu trei horgoși. O altă carte din Apostolul bucureștean păstrată aici (IV/24), provenită de la Sibiel (jud. Sibiu), însemnările o atestă zălogită în 1720, iar în 1763 era cumpărată de Stan Zbircea Fleșeriu în seama popii Gheorghe de la biserica Sf. Troiță (hramul monumentului istoric de la Sibiel). Printre exemplarele Apostolului din 1683, din Biblioteca Academiei R.S.R. se numără și cel a căru circulație în Transilvania este certificată de însemnarea de cumpărare, din 1730, pentru biserica Ibașfalăului³⁸ (azi Dumbrăveni, jud. Sibiu); Un Apostol de București, din ediție, se află în colecția de carte veche a Muzeului Unirii din Alba Iulia.

34. Biblioteca Academiei R.S.R., Filiala Cluj, BRV 194 (exemplar cu însemnări, din 1851, din care rezultă că a fost dăruit de la Blaj pentru Muzeul Național); Biblioteca Arhiepiscopiei Sibiu (exemplarul dăruit, în 1820, de la Mănăstirea Rimeț «la Berglin cînd le-au ars biserica», cf. I. Cristache-Panait, *Circulația cărților*, p. 746); Muzeul de istorie al Transilvaniei, F. 119; Biblioteca Muzeului Brukenthal din Sibiu păstrează două exemplare.

35. Biblioteca Academiei R.S.R., Filiala Cluj, BRV 257.

36. Văzut la 7 august 1973 (are însemnări din 1754 și din 1813).

37. N. Iorga, *Observații și probleme bîndărene*, București, 1940, p. 72.

38. Ilie Corfuz, *op. cit.*, p. 192.

Pentru prezența în Transilvania a tipăriturii românești din veacul al XVII-lea dănia domnească constituie un element determinant pentru semnificația politică a acestei ample manifestări culturale. Mărturiile istorice ce o adevăresc vin să lărgească, să îmbogățească sensul predosloviilor³⁹, prin actele de participare directă a domniei la folosirea tipăriturii de către întreg neamul românesc.

Însemnări istorice păstrează amintirea daniilor de cărți făcute de Matei Basarab⁴⁰ și continuate de Șerban Cantacuzino⁴¹, ctitoriei din al XVII-lea veac de la Comana de Jos (jud. Brașov) și cărora le regretăm dispariția⁴².

Din dania de cărți a lui Șerban Cantacuzino, cu destinația expresă a așezării românești de peste munți, a înfrînt vremile cunoscutul exemplar din Evanghelia de București⁴³, pe care voievodul l-a dat satului Tilișca prin Vlădica Sava al românilor transilvăneni și care intra în posesia acestei frumoase așezări siblene la 16 octombrie 1684. Însemnarea așternută pe fila 5 a acestei cărți, văzută și de noi în 1965, consemnează: «Din mila lui Dumnezeu Șerban Vodă Cantacuzino au dat această sfință Evanghelie în sat în Tilișca bisericii care au făcut Vlădica Sava, să fie de pomană, nice popă, nice sătean să nu aibă a o vinde sau alt nebuln a o cumpăra sau a o da zălog», iar pe filele următoare citim: «aceasta s-au dat cînd am fost în Țara Muntenească pentru Vlădicie și s-au dat, cînd am sfințit biserica, luna octombrie 16 zile 1684». Este vorba de lăcașul precedent din Tilișca înlocuit prin cel actual, cu hramul Sfinților Arhangheli, la finele secolului al XVIII-lea⁴⁴.

Neclintitei mărturii, cercetări recente de teren la monumentele istorice adaugă altele noi, de aceeași valoare, care întăresc rolul daniei domnești dă nădejdi noi pentru descoperiri viitoare. Un exemplar din Apostolul de București, a cărui slovă fusese abia luminată la 13 noiembrie 1683, este trimis la Daia, puternica așezare românească de lângă Sebeș, unde l-am aflat în primăvara anului 1977. Pentru importanța însemnării marginale, căreia trebuie să-i remarcăm prea frumoasa grafie, o cităm în întregime: «aceste două cărți românești Evanghelia și Apos-

39. Virgil Căndea, *Semnificația politică a unui act de cultură feudală*, în «Studii» XVI (1963), nr. 3, p. 664; I. Cristache-Panalt, *Contribuții privitoare la rolul bisericii*, p. 952.

40. Șt. Metes, *Istoria bisericii românești*, ed. 1935, p. 355—356.

41. Ion C. Chițimia, *Din vechea răspîndire a cărții românești în Țara Oltului*, în «Mitropolia Olteniei», XXII (1970), nr. 5—6, p. 537—538.

42. În 1946 Ion C. Chițimia mai vedea aici un exemplar din Evanghelia de la București, 1682, cf. op. cit. În 1965 nu se mai păstra nici acesta și nici Cazanția lui Varlaam, cu menționarea daniilor lui Matei Basarab.

43. I. Lupas, *Istoria bisericească a românilor ardeleni*, Sibiu, 1918, p. 77—78; Șt. Mateș, *Istoria bisericii*, p. 315, 486; Ion C. Chițimia, op. cit., p. 537—538.

44. Pe prima filă (verso) se consemnează: «biserica s-au, săvîrșit la anul 1795 cu pictoritul».

tolul trimisu-le-a prea luminatul domn Io Șerban Voievod domnul Țării Românești, prin mîna preaosfințitului părinte Sava Veștemeanul și le-am dat bisericii în Daia să fie mării sale pomană în veci neuitat și nime(ni) pre bani să nu le vînză au de la biserica să le înstreineze, ca să rămîie pomană bisericii în veci. Roj XC. 1684». Merită să subliniem că pe lângă exemplarul «neînstreinat», însemnarea adaugă o nouă mărturie despre tipăriturile dispărute, relevînd în același timp rolul Vlădicului Sava aflat în relații atât de strînse cu reședința vovodală de pe Dimbovița animată de idealurile unității și independenței naționale.

În dania domnească de carte tipărită din secolul al XVII-lea, acțiune continuată la începutul celui următor prin prelungirea peste veac a domniei lui Constantin Brîncoveanu⁴⁵, își are izvorul caracterul larg popular al procurării cărții românești, participarea la aceasta a întregii comunități sătești «de la cel mare pînă la cel mic», «carele cit a avut», participare emoționant surprinsă în mulțimea însemnărilor marginale⁴⁶.

Succinta considerație a prezenței în Transilvania a cărții de dincoace de munți nu se poate încheia fără a evoca lupta pentru recunoașterea oficială a limbii române⁴⁷, fără a evoca izbînda cauzei pe care ea a slujit-o — «...unitatea firească și legitimă»⁴⁸ — a poporului român, înfăptuire pe care actul din 1 decembrie 1918 a consfințit-o.

45. Amintim, în sprijinul celor de mai sus, mențiunea, dintr-un inventar vechi al bisericii din Scheii-Brașovului, referitoare la dania celor 12 minele de Buzău făcută de Brîncoveanu «după alte mile ce au făcut cu această casă», cf. Căndid Muslea, *Biserica St. Nicolae din Scheii Brașovului*, vol. I, Buc., 1943, p. 272—274. Reamintim, de asemenea, exemplarele din Triod, Buzău, 1700 și Penticostar, Buzău, 1701, dăruite de Constantin Brîncoveanu, cf. I. Cristache-Pahait, *Importante însemnări*, I, p. 67, nota 118.

46. *Ibidem*, p. 52, 59—65.

47. S. Rețegan, *Recunoașterea limbii române ca limbă oficială a Transilvaniei în dieta de la Sibiu*, în «Analele Institutului de istorie», Cluj, XVII/1973, p. 190—213.

48. N. Iorga, *Istoria bisericii românești*, vol. II, Vălenii de Munte, 1909, p. 117.

CHILIA VECHĂ ȘI BISERICA ROMÂNESCĂ DIN ACEASTĂ LOCALITATE ÎN TIMPUL STĂPÎNIRII OTOMANE

TUDOR MATEESCU

Chilia Veche și *Chilia Nouă* constituie unul dintre numeroasele exemple de toponimice dublete existente în spațiul românesc de-a lungul mai multor ape curgătoare și mai ales de-a lungul Dunării după intrarea acesteia în Dobrogea, unde ambele sale maluri au fost locuțe din cele mai vechi timpuri de români. Este cunoscut faptul că, totdeauna în aceste cazuri, calificativul *vechi* desemnează așezarea primordială, cealaltă fiind, în mod obligatoriu, ulterioară¹. Pe de altă parte, dispariția uneia dintre cele două localități perechi face inutilă adăugarea calificativului *vechi* sau *nou*, care, cu timpul, se pierde, rămânind doar denumirea primară².

Ne surprinde de aceea afirmația distinsului cercetător Octavian Iliescu, cunoscut și apreciat numismat, făcută într-un studiu recent: «După cum se știe (?), Chilia Veche (jud. Tulcea), în actuala sa așezare, a luat ființă abia spre mijlocul secolului trecut»³. Concluzia este și mai categorică: «Deși ar părea paradoxal, Chilia Veche de astăzi este mai nouă decât Chilia Nouă de peste Dunăre, fiind întemeiată abia în secolul al XIX-lea»⁴. Se neagă așadar continuitatea existenței unei vechi așezări românești de la gurile Dunării⁵, pentru care există numeroase știri anterioare pretenșiei sale întemeieri din secolul al XIX-lea.

Cercetările întreprinse pînă în prezent relevă o mare vechime pentru Chilia Veche (Chilia din Deltă)⁶, unde a existat o cetate bizantină, trecută, în secolul al XIV-lea, sub stăpînirea genovezilor⁷. În

1. Constantin C. Giurescu, *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea*, București, 1967, p. 206.

2. Vezi, de exemplu, cazul așezărilor Esterul Vechi (*Eski-Ester*) și Esterul Nou (*Yeni-Ester*) din Dobrogea; dispărînd cel vechi, a rămas doar cel nou, căruia nu i s-a spus decât, simplu, Ester. (T. Mateescu, *Un oraș dobrogean dispărut — Ester*, în «Pontice», II, Constanța, 1969, p. 423).

3. Octavian Iliescu, *Contribuții numismatice la localizarea Chilieii bizantine*, în «Studii și cercetări de istorie veche și arheologie», XXIX (1978), nr. 2, p. 203.

4. *Ibidem*, p. 211. Aceeași părere este exprimată și de I. Ionescu, *Localizarea Chilieii bizantine și împrejurările în care s-a înființat Mitropolia Țării Românești*, în «Glasul Bisericii», XXXVII (1978), nr. 9—12, p. 1055, 1071.

5. Scurtele întreruperi nu au putut anihila continuitatea așezării, ceea ce explică și refacerea ei, relativ rapidă, sub aceeași denumire. Despre originea românească a denumirii Chilia, cu înțelesul originar de «chilie de călugăr», vezi îndeosebi I. Ionescu, *op. cit.*, p. 1059.

6. Pentru localizare vezi Constantin C. Giurescu, *Principatele române la începutul secolului XIX*, București, 1957, p. 76—79.

7. *Idem*, *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene...*, p. 207—212; Octavian Iliescu, *op. cit.*, p. 205—210.

apropierea actualei așezări s-au găsit, de curând, cinci monezi bizantine, datînd din secolele XI—XII⁸. Mai apoi, Ștefan cel Mare, care cucerește această cetate, în 1465, o dărimă în anul 1479, rezidînd-o tot atunci pe malul stîng al Dunării, la Chilia Nouă⁹. Cu acest prilej este posibil să fi dispărut și așezarea civilă Chilia Veche, rămasă fără apărare; dar această situație nu a durat decît foarte puțin. La 1484, după ce Baiazid II cucerește de la Moldova cetatea Chilia (Chilia Nouă), sultanul, așa cum se spune în cronică venețianului Francesco Longo, a obligat pe toți locuitorii orașului să refacă Licostomul Vechi (Chilia Veche), «situat pe un ostrov în Dunăre»¹⁰.

Așezarea Chilia Veche își relua așadar existența, după numai cîțiva ani de întreprindere. Mai multe izvoare cartografice de la sfîrșitul secolului al XV-lea și din secolul următor menționează, chiar în fața Chiliei Noi, și Chilia din Deltă¹¹, sub denumirea Licostomo¹². Din secolul al XVII-lea ea apare însă cu denumirea proprie. Astfel o găsim în harta intitulată «Exactissima totius Danubi fluvii tabula», imprimată la Amsterdam între ani 1680 și 1700 de T. Dancherts (*Kilia Vechia*)¹³, ca și în harta franceză «Théâtre de la guerre en Hongrie, Transilvanie etc.» din 1673¹⁴. Numele românesc al localității era preluat așadar întocmai de către lucrările cartografice apusene ale timpului.

Așa apare, tot în secolul al XVII-lea, și în unele lucrări geografice apusene. Astfel, inginerul și cartograful francez Guillaume Levasseur de Beauplan, aflat în serviciul Poloniei între anii 1631 și 1648 arată că la Chilia Veche «se mai văd încă unele ruine»¹⁵. Spre sfîrșitul aceleiași secol, Giovanni Battista de Burgo scria că erau două cetăți Chilia: cea nouă și cea veche. Se găseau în stare proastă, dar din ele turcii supravegheau corăbiile, avînd acolo și «tunuri mici veșnic încărcate». Comandantul (*aga*) stătea la Chilia Nouă «și avea un locotenent al său în cealaltă cetate»¹⁶.

La 1768, negustorul german N. F. Kleemann, care a trecut pe la Chilia Nouă, făcea constatarea că, în zona în care existase cîndva cetatea Chilia din Deltă, nu se mai afla nici o așezare omenească¹⁷. Pornind de la această afirmație, cercetătorul Octavian Iliescu, a ajuns la concluzia că «la acea dată, actualul sat Chilia Veche încă nu exista»¹⁸. Iată

8. Octavian Iliescu, *op. cit.*, p. 204—205. 9. *Ibidem*, p. 210—211.

10. N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*, vol. III, București, 1897, p. 85.

11. Constantin C. Giurescu, *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene...*, p. 209.

12. Chilia Veche apare adesea și cu această denumire. Despre localizarea lui Licostomo la Periprava, tot în Deltă, dar mai în josul brațului Chilia, vezi Octavian Iliescu, *op. cit.*, p. 206—208 și fig. 1.

13. Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Hărți, D. XVII, 64.

14. *Ibidem*, Atlas Dimăncescu, f. 91. Pentru aceste două izvoare cartografice vezi și Const. C. Giurescu, *Știri despre populația românească a Dobrogei în hărți medievale și moderne* (Constanța), (1966), p. 21.

15. *Călători străini despre țările române*, vol. VII, București, 1980, p. 516.

16. *Ibidem*, p. 569.

17. Nicolaus Ednst Kleemann, *Reisen von Wien über Belgrad bis Kilianova, durch die Butschisch-Tarteren über Causchan, Bender, durch die Nogeu-Tartaren in die Crimm*, Leipzig, 1773, p. 32, în notă.

18. Octavian Iliescu, *op. cit.*, p. 203.

însă că, la foarte scurt timp după aceea, într-o hartă austriacă din anii 1769—1774, rămasă în manuscris, intitulată «Plans der Moldau, Bessarabien und Wallachey», izvor cartografic de mare valoare îndeosebi pentru Dobrogea¹⁹, apare, chiar «pe locul Chilieii Vechi»²⁰, satul *Killie Weck*²¹. De asemenea, pe la 1780, în harta lui Rigas Velestinlis, găsim trecută, exact în dreptul cetății Chilia Nouă (*Neon Kili*), mica fortăreață *Likostomon Paleoukili*²², purtând așadar ambele denumiri sub care era cunoscută. Considerăm de aceea că afirmația negustorului Kleemann nu corespondea realității, fiind infirmată atât de aceste lucrări cartografice, cât și de alte izvoare, anterioare sau posterioare.

Chilia Veche este pomenită din nou la începutul secolului al XIX-lea, în tratatul de pace dintre Rusia și Imperiul otoman, încheiat la București în mai 1812, act oficial care trebuia să cuprindă, în mod obligatoriu, date cât mai exacte. Printre altele, se stabilea că «insulele» din Delta, situate de-a lungul brațului Chilia să rămână nelocuite «pînă la o leghe distanță de malul stîng al Dunării». Erau exceptate însă așezările care existau dinainte de război, cum era Chilia Veche (*le Vieux Kilia*), care nu erau «cuprinse în această linie de demarcație»²³. Este vorba, așadar, de localități populate care își continuă existența, într-o zonă devenită neutră prin tratatul de pace. Dealtfel, la sfîrșitul secolului trecut, N. Iorga, folosind unele izvoare rusești, ajungea la concluzia că, în 1812, «turcii stăteau încă în Chilia Veche, în castelul genoves de altădată, devenit un amesteg sărăcăcios de case de pescari»²⁴. Deși cercetătorul Octavian Iliescu, în studiul său amintit mai sus, consideră că această afirmație este «dipsită de orice temei»²⁵, ea este confirmată totuși și de alte izvoare. Astfel, la 21 aprilie 1813, într-o corespondență oficială de la Paris, se spuneau următoarele: «Esqui-Killi²⁶ vient d'être occupé par des Turcs»²⁷. La 15 iulie 1814, consulul Austriei la Iași, Raab, raporta lui Metternich că se trimiseseră din Moldova lucrători pentru grăbirea lucrărilor la fortificațiile de la Chilia Veche²⁸.

Această situație s-a menținut însă numai pînă la 1817, cînd rușii pretind Porții o parte din Delta Dunării²⁹. Într-un raport prusian de la Constantinopol din 24 martie acel an se spunea că baronul Stroganov,

19. G. Vislan, *România în Dobrogea (de pe o hartă din circa 1769—1774)*, în «Analele Dobrogei», I (1920), nr. 4, p. 533.

20. Const. C. Giurescu, *Știri despre populația românească a Dobrogei...*, p. 22.

21. Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Hărți, D. XXVII, 4.

22. N. Iorga, *O hartă a Țării Românești din circa 1780 și un geograf dobrogean*, în «Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii istorice», seria II, tom. XXXVI (1913—1914), anexa 2.

23. Gabriel Effendi Noradounghian, *Recueil d'actes internationaux de l'Empire ottoman*, vol. II (1789—1856), Paris, 1900, p. 88.

24. N. Iorga, *Studii istorice asupra Chilieii și Cetății Albe*, București, 1899, p. 255.

25. Octavian Iliescu, *op. cit.*, p. 203, nota 3.

26. Numele oficial turcesc al Chilieii Vechi era *Eski-Kili*, reprezentînd traducerea denumirii românești (c. tk. eci — vechi).

27. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, Supliment I, vol. II, [București], 1967, p. 195.

28. *Ibidem*, serie nouă, vol. II (București), 1967, p. 195.

29. N. Iorga, *Studii istorice asupra Chilieii...*, p. 256.

ambasadorul Rusiei în capitala Imperiului otoman, cerea «une nouvelle frontière, en sorte qui le Vieux Kilia turc entrerait dans sa ligne»³⁰. La 10 mai se arată că Divanul otoman, care luase în discuție această pretenție, hotărâse ca oricum, chiar în cazul admiterii unei noi demarcații, Chilia Veche trebuia să rămână ocupată de către forțele sultanului³¹. În august 1817, Reis-Efenchi, șeful diplomației otomane, se adresează lui Stroganov declarând că tot ce putea face «consiste dans l'offre de transporter la population de Vieux-Kilia, qui se trouve aujourd'hui entre le Danube et la ligne désignée par le traité en deçà de cette même ligne»³². În cele din urmă turcii cedează și, la 2 septembrie 1817, noua graniță este fixată pe brațul Sulina³³. Teritoriul pe care se află localitatea Chilia Veche era anexat astfel Imperiului Rusiei.

Curînd locuitorii satului Chilia Veche sînt ridicați de către autoritățile otomane și strămutați la Beștepe Moldonevească³⁴, pe malul drept al brațului Sfîntu Gheorghe. La 20 martie 1818, consulul Raab raporta lui Metternich că, la 13 ale aceleași luni, a sosit la Chilia Veche un înalt dregător otoman de la Constantinopol «care a dat locuitorilor porunca de a părăsi localitatea în termen de 12 zile, pentru a pleca dincolo de Dunăre, la Beștepe, probabil pentru a dărîma pînă la temelii orașul, așa cum au dorit și rușii»³⁵. Locuitorii și-au luat icoanele și alte obiecte de valoare de la biserica pe care o avuseseră la Chilia Veche, depunîndu-le la cea pe care au construit-o curînd în noul lor sat de reședință și care avea hramul Sfîntul Nicolae, patronul obișnuit al navigatorilor și al celor care locuiesc pe lîngă ape navigabile³⁶. Același hram îl avusesese, foarte probabil, și biserica pe care fuseseră nevoiți s-o părăsească în satul lor de baștină și care avea poate o însemnată vechime. Rezultă, de asemenea, caracterul românesc al populației civile a localității Chilia Veche, pe care o vedem evacuată tot într-un sat locuit de români.

Vicisitudinile vremii au făcut deci ca, la 1817, o străveche așezare românească din Delta Dunării să-și întrerupă pentru un timp existența. Această situație este consemnată și de marea hartă statistică rusă elaborată între anii 1828—1832 și tipărită în 1835. Ea menționează, în dreptul fostului sat Chilia Veche, atît urmele cetății, cit și «ruinele Chilieii», care ocupau o suprafață însemnată³⁷. Vestigiile erau așadar puternic vizibile.

Prin tratatul de la Adrianopol din 1829, Delta Dunării este cedată în întregime Rusiei, stipulîndu-se însă ca acest teritoriu să rămînă nepopulat, cu excepția punctelor de carantină³⁸. Ținutul rămîne pustiu

30. Idem, *Acte și fragmente...*, vol. II, București, 1896, p. 507. 31. *Ibidem*, p. 508.

32. *Ibidem*, p. 509. 33. N. Iorga, *Studii istorice asupra Chilieii...*, p. 256.

34. G. V. Niculescu, *Protopia județului Tulcea. Date de seamă...*, București, 1906, p. 26; Al. P. Arbore, *Cotul Bugeacului. O încercare de reconstruire istorică a unui ținut de hotar dobrogean*, în «Analele Dobrogei», II (1921), nr. 3, p. 351.

35. Hurmuzaki, *Documente...*, serie nouă, vol. II, p. 451.

36. G. V. Niculescu, *op. cit.*, p. 26.

37. Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Hărți, D. XIX, 1. Vezi și Constantin C. Giurescu, *Principalele române...*, p. 74; Idem, *Țiguri sau orașe și cetăți moldovene...*, p. 210. 38. Gabriel Effendi Noradounghian, *op. cit.*, vol. II, p. 167.

timp de aproape trei decenii, iar grădinile de legume și livezile de pomi, înfloritoare altădată, sînt năpădite de papură și de stuț³⁹. Tradiția consemnată de N. Iorga acum o jumătate de secol, după care, pe la 1830, așezarea Chilia Veche ar fi fost refăcută cu locuitori veniți de la stînga Dunării (mai întîi yreo cinci familii de ciobani, apoi 3000 de oameni «strînși în jurul unei biserici») ⁴⁰ nu poate corespunde realității istorice.

Prin același tratat se stabilea ca regiunea din dreapta brațului Sfîntu Gheorghe să fie de asemenea nelocuită pînă la o depărtare de două ore de fluviu⁴¹, devenind zonă neutră⁴². Astfel, spre sfîrșitul anului 1830, locuitorii satelor din acest ținut, numit Cotul Dunavățului sau Cotul Bugacului, și anume Prislav, Beștepe, Moldovenească, Beștepe Turcească, Caraibil, Sarinasuf, Dunavăț, Ahmet Faci și Beibugeac, în majoritate români, au fost obligați să-și părăsească așezările, luîndu-și cu ei animalele domestice și gospodăria mobilă⁴³. Celor din Beștepe, printre care se aflau, desigur, și foștii locuitori ai satului Chilia Veche, ca și celor din Prislav, li s-a permis să se așeze la Tulcea, unde au dat numele a două mahalale ale orașului, Beștepeni și Prislăveni⁴⁴. Cei din Beștepe, după îndemnul fruntașului Nedelcu Gîscă, au adus și icoanele și odoarele bisericii românești din satul lor, originare și acestea de la biserica din Chilia Veche. Ele au fost depuse într-o bisericuță de scînduri, tot cu hramul Sfîntul Nicolae, ridicată în pripă pe locul catedralei de astăzi a orașului, avînd și ea același hram⁴⁵. Locuitorii satului Chilia Veche aveau parte așadar de două strămutări forțate în decurs de numai 13 ani.

După izbucnirea războiului Crimeii aceste tratate n-au mai fost recunoscute de către turci și, încă din timpul acestui conflict militar, Poarta a trecut la repopularea Cotului Dunavățului, ca și a Deltei⁴⁶, care i-a și revenit prin pacea de la Paris din 1856. Chiar în acel an se făceau în Deltă culturi experimentale cu bune rezultate⁴⁷. Acum însă, în aceste ținuturi, alături de români s-au așezat și alte elemente etnice⁴⁸. Treptat, au fost refăcute aproape toate localitățile părăsite prin strămu-

39. Patrick O'Brien, *Journal of a residence in the Danubian Principalities, in the autumn and winter of 1853*, London, 1854, p. 9; F. von Sydow, *Ein Blick auf das Russisch-Türkische Grenzgebiet an der unteren Donau*, în «Mittheilungen aus Justus Perthes' geographischer Anstalt über Wichtige neue Erforschungen auf dem Gesamtgebiete der Geographie von Dr. A. Petermann (Petermann's Mittheilungen)», Gotha, 1856, p. 155—156.

40. N. Iorga, *Cele două Chilii*, în «Buletinul Comisiunii monumentelor istorice», XXII (1929), fasc. 62, p. 188.

41. Gabriel Effendi Noradounghjan, *op. cit.*, vol. II, p. 167.

42. Al. P. Arbore, *op. cit.*, p. 354.

43. *Ibidem*, p. 353.

44. C. Teodorescu, *Din trecutul Dobrogei*, București, 1897, p. 17.

45. *Ibidem*. Vezi și G. V. Niculescu, *op. cit.*, 27; Gh. Brătescu, *Tulcea, Schiță urbanistică*, în «Analele Dobrogei», IX (1928), nr. 2, p. 31.

46. E. von Sydow, *op. cit.*, p. 156.

47. *Ibidem*, p. 155.

48. Toponimia Deltei a rămas însă în cea mai mare parte românească. Vezi Ion Constantinescu, *Note asupra toponimiei gîndurilor și apelor din Delta Dunării*, în «Analele Dobrogei», XI (1930), p. 153—165; Const. C. Giurescu, *Știri despre populația românească a Dobrogei...*, p. 20 și urm.

tarea forțată a populației la 1817 și 1830, în plus s-au înființat și altele noi, mai ales în Delta. Cele vechi și-au recăpătat denumirile inițiale, cu excepția satului Beștepe Moldoveanească, botezat acum Mahmudia, în cinstea sultanului reformator Mahmud II, tatăl lui Abdul-Medjid, suveranul de atunci al Imperiului otoman.

A fost refăcut și satul Chilia Veche, căruia i s-a dat, de asemenea, denumirea inițială, ceea ce nu ar fi fost posibil dacă întreruperea intervenită în existența sa ar fi fost de lungă durată⁴⁹. Se știe că noua biserică ortodoxă a așezării, acum cu hramul Sfinții Voievozi, a fost ridicată în anul 1854⁵⁰, deci chiar în timpul războiului Crimeii. Primii locuitori au venit, se pare, de la stînga Dunării, apoi treptat li s-au adăugat alții, o bună parte dintre ei fiind români⁵¹. Curînd, localitatea devine un *mü-dürlik*⁵² (sediul unui mudir), de care depindeau mai multe sate din zonă⁵³.

Așa cum se știe, după Războiul de independență, Dobrogea, împreună cu Delta Dunării, a revenit la părințul strămoșesc al României⁵⁴. Străvechea așezare Chilia Veche, care a perpetuat de-a lungul secolelor numele românesc inițial, a intrat din nou sub administrația statului român. În octombrie 1881, deci numai la trei ani după reintegrarea la România, într-un raport oficial privind situația bisericilor ortodoxe din județul Tulcea, se arată că, la Chilia Veche, preot era Ieremia Trofimescu, iar Gavriil Fudulu și Mihail Gheba membri ai consiliului parohial⁵⁵. Localitatea își menținea așadar caracterul românesc⁵⁶, pe care, de fapt, nu și l-a pierdut niciodată, în ciuda vitregiei vremurilor.

49. Cercetătorii care au susținut că satul ar fi fost înființat abia acum s-au izbit de această nedumerire. Vezi Grigore Gr. Dănescu, *Dicționarul geografic, statistic și istoric al județului Tulcea*, București, 1896, p. 285: «Dar e curios numele său, Kilia vechie... cine știe prin ce împrejurare i s-a dat numele de vechi, ea care numără numai 4 deceni în existența sa pînă acum». Vezi și Octavian Iliescu, *op. cit.*, p. 211.

50. Grigore Gr. Dănescu, *op. cit.*, p. 285; M. D. Ionescu [Dobrogeanu], *Dobrogea în pragul veacului al XX-lea*, București, 1904, p. 262, 652.

51. Grigore Gr. Dănescu, *op. cit.*, p. 285.

52. Arh. St. Buc., fond. Ministerul de Interne, Divizia administrativă, dosar 263/1878, f. 51.

53. *Ibidem*. Vezi și Tudor Mateescu, *Documente privind istoria Dobrogei (1830—1877)*, București, 1975, p. 291.

54. *Documente privind istoria României. Războiul pentru independență*, vol. IX, București, 1955, p. 367. În acel moment Chilia Veche era sediul unei cazale, așa cum se menționează în tratatul de pace de la Berlin (*Ibidem*).

55. Arh. St. Buc., fond Ministerul de Interne, Divizia comunală, dosar 177/1881, f. 75. Vezi și Tudor Mateescu, *Date despre situația bisericilor românești din județul Tulcea în primii ani după reintegrarea Dobrogei la țară*, în «Glasul Bisericii», XXXVII (1978), nr. 9—12, p. 1074.

56. La 1896, numărul românilor se ridica la 540 (Grigore Gr. Dănescu, *op. cit.*, p. 285).

**CUM ȘI UNDE și-a putut pierde viața
cel dintii și cel mai mare rege geto-dac
BUREBISTA**

Pr. NICOLAE T. CERNEA

Se știe cum, contemporan cu marele *Iuliu Cezar*, rivalul acestuia danubian — Burebista — și-a sffrșit viața în unul și același an cu comandantul roman (44 î.d.Hr.).

Sffrșitul tragic al celui dintii, se cunoaște : o conjurație, avînd în frunte pe însuși fiul acestuia adoptiv — Marcus Iunius Brutus — îl asasinează pe Iuliu Cezar în plin Senatul roman, pentru a pune capăt cu un ceas mai devreme intenției acestuia de a transforma în Dictatură personală Republica ajunsă la un pas de prăbușire.

Felul cum și locul unde și-a sffrșit viața și nu mai puțin strălucitul comandant de oști Burebista însă, istoria nu spune, nu dă amănunte, tace. Tăcînd însă istoria cu datele sale certe, nu înseamnă că și arheologia face același lucru cu analele sale modelate în lut, cioplite în piatră, îngropate în pămînt, care pot da mărturie tot pe atît de vie despre faptele, evenimentele și oamenii care au trăit, au gîndit și au trudit în același timp și în aceeași lume, pe unul și același pămînt, despre care istoria cea vie, scrie.

La acest fel de istorie — fostă cîndva vie — scrisă în pămînt, deci la arheologie, vom recurge și noi acum pentru a putea da cit de cit la o parte vîlul ce a fost lăsat să cadă pe sffrșitul nu mai puțin tragic al celui dintii gînditor și realizator al ideii de stat liber și independent în sud-estul nostru european, marele luptător vizionar, Burebista.

Pentru a putea desprinde însă mai ușor complexul de cauze și evenimente care au dus la acest deznodămînt fatal, trebuie să facem în prealabil o scurtă incursiune în atmosfera și realitățile specifice, în care *fenomenul Burebista* s-a produs, a strălucit și apoi s-a stins brusc, nu fără a lăsa în urma sa jaloane adînc trasate în Pămîntul și Istoria poporului dac și a neamului nostru românesc, descendenții lui direcți.

Se cunoaște cum, după mărturia lui Herodot din Halicarnas (*Istoria*, V, 3), «cel mai numeros popor din lume», după *Inzi*, erau *Tracii* împreună cu frații lor de sînge, de limbă și credință, *Geto-Dacii*. Din *matca de origine* sau marea lor familie etnolingvistică comună s-au desprins, potrivit legilor etnologiei primitive, triburile propriu-zis *tracice* care, în migrarea lor lentă, o parte a trecut Balcanii, ajungînd pînă în Peloponezul grecesc, iar altă parte, luînd-o eventual invers, a ajuns în Asia

Minoră. Pe pământul lor de baștină sau *vatra* pe care s-au născut, cu rădăcinile adinc înfipte în solul ancestral, rămânând pentru totdeauna *neamul* cel străvechi al *Geto-Dacilor*. Care *neam*, asemenea urmașilor lor cîntați de poeți, de «*codrii verzi de brad și cîmpurile de mătase*», de *gliile mănoase și piscurile muntoase — Dacii... «inherunt montibus»* — niciodată nu s-au despărțit.

Acest *neam* al *Dacilor* însă, nu era ram, ci tulpină din aceeași *rădăcină*, ca și *seminția Tracilor*. De unde consecința-adevăr de care trebuie să ținem seamă, că aceștia, *Tracii*, nu le erau *Geto-Dacilor* *tați*, ci numai *trați*, *Dacii* și *Tracii* *născîndu-se unii din alții*, ci *trăgîndu-se numai și unii și alții* din același *neam* sau *rădăcină consangvină*, cu o oarecare prioritate ascendentă pentru *Daci*, ca unii care, spre deosebire de *Traci*, nu au plecat niciodată, după cum se știe, de pe *pămîntul* sau *aria* lor de baștină. Această *înrudire* și nu *descendență* a *Dacilor* din *Traci* este similară și se poate ușor explica prin exemplul intuitiv și la îndemîna oricui a *înrudirii* sau *consangvinității* dintre *munteni* și *moldoveni* de pildă, sau dintre *olteni* și *bănățeni* ori *maramureșeni* sau *dobrogeni* etc. care, de unul și același *neam* fiind și una și aceeași *Limbă* sau *Grai* vorbind, *nu se trag unii din alții*, ci numai *descend* și unii și alții din unul și același *neam* românesc. Ca atare este de-a dreptul antiștiințific și absurd să ni se impună nouă, *descendenții dacilor*, să ne spunem singuri sau să ne autointitulăm pompos : «*Noi, Tracii !*», ceea ce niciodată nu am fost, și să ne spunem ritos : *Noi, Dacii*, ceea ce totdeauna am fost, sîntem și vom rămîne atîta timp cît împreună cu noi vor rămîne Carpații, Dunărea bătrînă și Marea Neagră pe pămînt.

Acest *neam* al *Dacilor* deci, căci aceștia ne interesează pe noi aici, și nu al *Tracilor*, care își au istoria lor aparte, după aceleași mărturii străvechi se întindea la început, în Nord pînă la Pădurea Hercynică din Slovacia de astăzi, în Est pînă la Olbia grecească de la gurile Bugului, în Vest pînă la hotarele Pannoniei (Dunărea de mijloc), iar în Sud pînă la Haemus, Munții Balcani din prezent. Pe această vastă întindere de pămînt, mare cît o adevărată *Împărăție*, care nu poate coincide decît cu însăși *vatra* *originară de naștere* a triburilor geto-dacice, găsindu-se, asemenea unor *atomi marcați*, *Opaișul de lut* sau *Ceașca dacică*, obiectul specific credinței strămoșilor noștri daci, precum și o seamă de cuvinte-rădăcini străvechi *românești*, deci tot *geto-dacice*, care nu se pot explica nici prin fenomenul *strămutării* în masă de populații băștinașe, în *amonte*, și nici prin *transhumanța* la care s-a făcut apel în trecut, aceasta *pendulînd* de regulă numai de la munte la șes și invers, deci la vertical, și nu și orizontal, apartenența acestei imense întinderi de pămînt autohton la *neamul* cel atît de numeros al strămoșilor noștri geto-daci socotim că nu mai trebuie cu nimic demonstrat, cel puțin din punct de vedere arheologic și lingvistic.

Această vastitate de teritorii și de triburi geto-dacice, care în decursul veacurilor a fost de atîtea ori încălcată de alte neamuri străine, printre care au a se enumera în primul rînd triburile invadatoare de *celți* și de *scyți*, și care, în treacăt fiind spus, nu i-au putut pe strămoși

noștri geto-daci nici *celtiza* și nici *scytiza*, invers însă da, prin brațul de fier și politica temerară a lui Burebista a fost recucerită și în așa fel *unificată* și *pacificată* încît, așa cum spunea marele nostru arheolog și istoric Vasile Pârvan, prietenii pontici ai celui dintîi și celui mai puternic rege geto-dac, Burebista, «*puteau să circule sub ocrotirea lui*» în voie, de la Olbia sau Apollonia grecească pînă în ținuturile de la Liow, Praga sau Viena de astăzi (Dacia. *Civilizațiile antice din țările Carpato-Danubiene*, București, 1972, p. 100—101), fără să fi mai avut nevoie nici de *pașaport* și nici de *tălmaci* sau de *Dicționar de buzunar* cu care să se poată înțelege în Dacia unificată a lui Burebista în care, ca și în România și ea reunificată, nu se vorbea și utiliza decît numai una și aceeași *Limbă geto-dacică*, strămoașa *contestată* a Limbii noastre *românești* de astăzi.

În lumina acestui adevăr putem afirma că luptele purtate de Burebista nu au fost propriu-zis lupte de cucerire, războaie de expansiune sau incursiuni de jaf, cum s-a insinuat de unii, ci ele au fost pur și simplu lupte de *eliberarea pămîntului* și semințiilor geto-dacice încălcate de străin și numai rivnite de aceștia, în care sens trebuie privită și incursiunea de *avertizare* și *preîntîmpinare* pe care același temerar Conducător de oști danubian, trecînd peste teritoriul trac, a trebuit să-și ducă oastea și amenințarea sa armată pînă la Illiri și în Macedonia, adică pînă la înseși porțile Imperiului roman, care fi amenința fruntariile și libertatea noului său stat de-abia înființat. Fapt care, după cum arată Strabon (*Geografia*, VII, III, 11) alertase Roma și pe «*Divinul Caesar*», care pregătise deja o armată puternică cu care să pornească împotriva neînfricatului rege dac.

Fie însă această politică prea îndrăzneală, de a înfrunta o mare putere — Roma — și pe genialul ei conducător — Iuliu Caesar — la care fatalitatea a făcut să se adauge și pierderea partidei din partea lui Cneius Pompei, cu care Burebista fusese aliat; fie datorită cine știe căruia concurs fatal de împrejurări interne, ca intrigi, disensiuni, rivalități etc.; cert este că Marele Burebista sfîrșește prin a-și pierde viața nu numai în același an, dar și în același chip tragic ca și rivalul său roman.

Această similitudine nu numai de împrejurări nefaste dar și de destin catastrofal dînd de gîndit, pentru a ni-l putea explica, întrucît în această privință nu avem la îndemînă nici un fel de elemente certe consemnate de Istorie, vom încerca să recurgem, cu același crezămînt, la documentele nu mai puțin certe păstrate de arheologie în arhivele sale săpate în pămînt. Pentru care lucru însă, spre o cît mai lesnicioasă înțelegere va trebui să facem o trecere de la strămoșii noștri *daci* și descoperirile arheologice din actualitate, la cetatea *Atenei* și *grecii* din antichitate.

Unde, după cum se știe, una din armele legale de luptă împotriva oricărei tendințe de a folosi prestigiul sau influența personală exagerată în scopul de a uzurpa puterea și a o transforma în tiranie, a fost în lumea elenă și mai ales la Atena instituția *Ostracizării*.

Nesocotînd propriu-zis o incriminare politică și cu atît mai puțin o vină juridică, ostracizarea era un act sau o hotărîre publică de prevenire pe care o putea lua poporul ori de cîte ori el credea că-i sînt ame-

nințate libertățile sale fundamentale. Formal, ostracizarea se aseamăna cu plebiscitul întrucît ea nu avea loc în mod regulat, ci se efectua numai atunci cînd o cerea cazul. Necesitînd o participare cît mai largă a maseilor de alegători, ostracizările se țineau de obicei iarna cînd cetățenii din suburbii și de la țară, mai ales, erau în general mult mai liberi. Ele se anunțau totdeauna cu 6 luni mai înainte de data cînd trebuia să aibă loc.

Votarea se făcea în *Agoră*, care se înconjura cu un gard prevăzut cu 10 porți, prin care intrau delegații celor 10 triburi sau demos-uri ce formau Cetatea Atenei. Pentru ca cineva să poată fi ostracizat, împotriva lui trebuia să se pronunțe, respectiv să voteze cel puțin 6.000 de cetățeni delegați. Ostracizat nu putea fi însă decît numai *un singur ins*, indiferent dacă și alți conducători influenți sau oameni de vază suspecionați intruneau plafonul de minimum 6.000 de voci pronunțate împotriva lor. În care caz se ostraciza cel care întrunea numărul cel mai mare de voturi exprimate împotriva lui.

Numele celui ce urma să fie ostracizat se scria, la început, probabil că în epoca preceramică, pe cochiliile unor anumite specii de scoici mai mari, numite *Ostraka* — *ὄστρακα* — iar mai apoi se scria sau se scrijelea pe anumite *cioburi ceramice*, numite din această cauză *tot ostraka* (la plural) sau respectiv *ostrakon* (la singular), adică *scoică*.

Cel ostracizat, spre deosebire de un exilat, nu-și pierdea drepturile sale politice și nici averea. Ostracizarea fiind limitată în timp, la început pe 10 iar mai apoi numai pe 5 ani, cel ostracizat se putea reîntoarce acasă chiar și mai curînd, fie dacă rivalii săi, care l-au îndepărtat în felul acesta din Cetate, cădeau de la putere, fie dacă însăși Cetatea, ajunsă în pericol, avînd nevoie de cel ostracizat, îl chema ea înapoi. Aceasta întrucît, cel puțin printre ostracizații Atenei, nu au fost decît numai oamenii cei mai renumiți ai ei. Astfel, în această citadelă a Democrației antice, au fost ostracizați: generalul Alcibiade cel Bătrîn, colaboratorul lui Clistene Xantipos, cel care a aplicat de prima dată ostracizarea la Atena; care Alcibiade nu era altcineva decît tatăl celebrului Pericle, învingătorul persilor de la Mycale; apoi Aristide cel Drept, eroul de la Marathon; generalul Temistocle, învingătorul de la Salamina, cel care îl ostracizase pe Aristide cel Drept; Cimon, fiul lui Miltiade, tot un erou și el și alții.

După cum se poate vedea, cei care cădeau victime ale ostracizării erau tot oamenii cei mai de vază ai Cetății — politicienii ei renumiți, strategii experimentați, eroii consacrați etc. care, devenind prea populari sau prea adulați de concetățeni, dădeau naștere la invidii, dușmăanii, suspiciuni, din care cauză rivalii lor influențînd realmente sau în mod demagogic masele de cetățeni iubitori de libertate, obțineau pe această cale absolut legală înlăturarea lor temporară din Cetate.

Instituția aceasta a Ostracizării a existat însă nu numai la Atena ci și în alte cetăți grecești, ca Megara vecină, Argos, Milet și altele. La Syracuse ostrakoforiile se numeau *Petalismós* — *πεταλισμός* — întrucît numele celui propus pentru ostracizare se scria pe *trunze (petale)* de smochin.

Numărul buletinelor de vot ceramice găsite la Atena a fost la început foarte mic — vreo două, trei — dar după ce au început săpăturile arheologice la Agoraua de aici, numărul lor s-a ridicat la câteva mii. De asemenea, tot câteva mii de astfel de buletine de vot ostrakoforice, de data aceasta scrise pe *pâci de calcar*, s-au găsit și în Egipt unde, după cum se știe, au stăpinit timp de aproape 300 de ani Ptolemeii greci. (A se vedea pentru mai multe amănunte, Daremberg et Saglio — *Dictionnaires des antiquités grecques et romaines*, Tome IV, I Partie, Art. Ostrakismos, p. 259—263; Robert Flacelière — *Viața de toate zilele în Grecia secolului lui Pericle*, București, 1976, p. 281—283; Paul MacKendrick — *Pietrele dacilor vorbesc*, București, 1978, p. 45; Radu Vulpe — *Așezări getice din Muntenia*, București, 1966, p. 35).

Revenind acum la sfârșitul tragic al lui Burebista, ce putem noi observa sau spune în comparație cu cele arătate pînă aici?

Mai întil că temerarul conducător de oști și de destine nord-danubiene, asemenea iluștrilor conducători politici, strategii și comandanți încercați de oști ateniene amintiți, în urma unificării sale teritoriale și a înființării primului stat centralizat în acest sud-est european, bazat pe aceeași etnicitate și același grai, devine o mare personalitate politică și militară.

Cunoscînd apoi că acest «*bărhat get*», cum îi spunea Strabon, s-a gândit eventual nu numai să se *intituleze* ci să și *procedeze* ca cel mai «*Puternic rege*» geto-dac, cum arată inscripția lui Acornion de la Dionysopolis (Balciul de astăzi), adică să-și facă în mod efectiv simțită puterea sa coercitivă, *reformatoare*, pentru binele poporului *unificat*, pe care, după cum informează același biograf-geograf Strabon (*Geograf.* VII, III, 11), acest rege vizionar l-a ridicat, cu ajutorul sfetnicului său spiritual Deceneu, la un nivel politic, social, moral, cultural, nemai-întilnit pînă la el, «*prin anumite deprinderi, viață cumpătată și ascultare de porunci*», care «*viață cumpătată*» — era vorba de scoaterea *vifei de vie*, de pe loturile individuale probabil, căci templele și sacerdoții lor aveau încă nevoile în exercitarea funcțiilor lor sanctificatoare de această «*licoare*» pînă și de zeii de pe Kogaionon «*adorată*» — și «*ascultare de porunci*», atît de necesară într-un stat autoritar, care se vede treaba că nici pe atunci nu prea convenea tuturor;

Iar pe de altă parte mai fiind cont că, din punct de vedere al politicii sale externe Burebista mai ratase și alianța lui nefastă cu nefericitul Cneius Pompei iar incursiunile sale de intimidare duse mult dincolo de Munții Balcani iritaseră profund Roma cea atotputernică;

Era de așteptat ca la el acasă, în *Cetatea lui de scaun* — la *Buridava* — Șefii de triburi *unificate* sau comandanții de oști aliate, fie în virtutea principiului *democrației militare* ce era în vigoare pe atunci, fie datorită morbului ideii de stăpînire absolută care eventual îi atinsese și pe unii *basilei* mai mărunți (regișori); cert este că «*o mînd de oameni*» din aceștia, de care face amintire și Strabon (*Ibidem*), se sfătuiesc în taină și cum atît puterea pe care o deținea cît și renumele de care se bucura Burebista erau prea mari și prea evidente, complotiștii timorați se hotărîsc să recurgă la o armă mai puțin periculoasă pentru ei, utili-

zată în cazuri similare și de greci, respectiv la *Ostracizare*, adică să ia focul — să-l îndepărteze pe Burebista de la putere — nu cu mâna lor ci cu mâna *altuia*, cu mâna sau *votul poporului*. În consecință la Buri-dava — la Ocnele Mari vilcene — se pune la cale o *Ostrakoforie* oficială cu scopul formal de a împăca spiritele sau de a scoate un țap ispășitor din cine știe ce încurcătură politică sau aventură militară mai puțin izbutită, dar în realitate pentru a-l răsturna pe Burebista de la domnie prin *alungarea lui legală* din cetatea lui de scaun.

Despre o astfel de metodă sau armă prin excelență democratică, de a scăpa de cineva devenit incomod sau periculos nu atît poporului propriu-zis cît mai ales adversarilor săi politici sau militari, Istoria *scrisă* a geto-dacilor nu face nici o mențiune, tace; dar, așa cum s-a mai amintit, dacă această Istorie tace nu același lucru îl face și cealaltă Istorie scrisă mai puțin pe pergamente și suluri de hîrtie — e vorba de *Arheologie* — care și-a încrustat însemnările sale tot atît de certe și de valoroase pentru noi în memoria și analele sale de lut îngropate în pămînt, așa cum o demonstrează *buletinele de vot ceramice — ostraka —* găsite de cercetătorii arheologi în complexul de așezări getice de la Ocnița Vilcei, care aparține de Ocnele Mari, oltene.

Aici într-adevăr, cu ocazia cercetărilor arheologice ce s-au făcut pînă în anul 1973, s-au găsit 7 *fragmente ceramice — 7 cioburi* — provenite ca și cele găsite la Atena din spargerea unor vase obișnuite de lut, pe care s-a scrijelit cu un obiect ascuțit următoarele 3 vocabule: BUR, REB și MARK, scrise nu de una și aceeași mînă cu majuscule *latine*.

Cele 2 cioburi scrise cu vocabula BUR s-au găsit pe terasa I din Cetatea I, unde s-a găsit și un ciob — ostrakon — cu vocabula REB. Restul de 3 Buletine scrise cu această vocabulă au fost descoperite în așezarea civilă din nivelul II arheologic unde, ceva mai la o parte, s-a găsit de asemenea și cel de al 7-lea ostrakon pe care era scrijelit începutul unui alt onomastikon (nume de om), MARK(us). (A se vedea toate acestea mai amănunțit la Dumitru Berciu — *Scrieri cu litere latine în complexul dacic de la Ocnița (Ocnele Mari), jud. Vilcea*, în «Studii și cercetări de istorie veche și arheologie» 1973, tomul 24, nr. 4, p. 611—619).

S-a amintit în cele de mai sus că la Atena Ostrakoforiile aveau loc în Agoră, unde la început s-au găsit numai vreo cîteva Buletine de acestea de vot scrise pe cioburi ceramice, iar mai tîrziu s-au găsit cu miile. De reținut că cele *cîteva* ostrakoane s-au găsit în cuprinsul Cetății, iar restul celor *multe* în Agoră.

La Ocnița alutană toate cele 7 ostrakoane nu s-au găsit la un loc, ci dispersate prin așezările civile sau părțile mai mărginașe ale Cetății. Ceea ce denotă că ele, nefiind găsite toate la un loc, într-o piață publică, For, Agoră sau *Centru de Votare*, prezența lor dispersată arată nu o Ostrakoforie consumată, ci o *fază premergătoare* datei cînd votarea ostrakoforică fusese stabilită, respectiv în răstimpul în care cetățenii alutani, anunțați că va trebui să se prezinte la un astfel de vot, ei își pregăteau buletinele respective pe la casele lor, scriind pe ele singuri sau rugînd pe alții să le scrie, după datina locală, pe cei ce voiau să fie

ostracizați *numai* cu *începutul* numelui lor : BUR pentru BUR(ebista), REB pentru eventual un REB(obostes) sau alt nume începînd cu această vocală, MARK pentru MARK(us) și așa mai departe. Scrierea aceasta prescurtată se poate explica prin economia de spațiu și material, întrucît numărul de votanți și de voturi trebuind să fie foarte mare, cetățenii urmau să spargă și să care cu ei la locul de votare munți întregi de vase sparte, ca să se poată scrie un nume întreg de ostracizat trebuind să utilizeze nu un ciob ci aproape o oală întreagă, ceea ce ar fi necesitat și o urnă colosală.

Ce se întîmplă însă, în cetatea de scaun a lui Burebista ?

Adversarii săi reușesc într-adevăr să organizeze o Ostrakoforie, cu gîndul ascuns să scape în felul acesta de Burebista. Un sondaj de opinie publică însă, care nu este exclus să se fi făcut cu mijloacele posibile de atunci, pare să indice că masele de alegători — Poporul — nu era prea înclinat să voteze pentru îndepărtarea lui Burebista de la domnie pentru că, statistic vorbind, dintre cele 7 buletine de vot pregătite pentru ostracoforia anunțată și găsite cu ocazia săpăturilor arheologice la Ocnița Vilcei, *numai* 2 aveau scrise pe ele numele lui Bur(ebista), pe cînd restul de 4 + 1 erau pregătite pentru cu totul altcineva. Ceea ce reiese că șansele regelui geto-dac erau de aproximativ 4/2 de a nu putea fi răsturnat și alungat de la putere.

La această întorsătură de largă simpatie din partea poporului elector față de Regele său amenințat de ura sau rivalitățile din interior, survenind și răsturnarea spectaculoasă a politicii externe dusă de Burebista, prin înfrîngerea și apoi *asasinarea* lui Cneius Pompei în Egipt, cu complicitatea lui Ptolomeu al XIII-lea, în anul 48 î.d.Hr., căreia după 4 ani i-a urmat și *asasinarea* lui Iuliu Caesar, adversarul atît al lui Pompei cît și al lui Burebista ; știindu-se apoi că prin actul ostracizării nu se putea lichida definitiv nici un adversar periculos și nici o situație încordată — Roma de exemplu, chiar și după moartea lui Iuliu Caesar știindu-se că nu va renunța la represaliile sau cuceririle sale deja plănuite ; conjurația de la Buridava, alcătuită de bună seamă din vîrfurile politice și militare adverse unificării statale realizate de Burebista, sîrșește și ea, potrivit uzului barbar și sîngeros nu numai a timpului acela, prin a-l *asasina* pe marele bărbat de stat vizionar Burebista.

Asasinarea regelui geto-dac desigur că nu a fost un act cu totul întîmplător sau izolat, pentru că atît în lumea dezorientată spiritual de atunci cît și în aceea cu nimic mai bună din acest punct de vedere care i-a urmat, această armă odioasă nu numai că nu a fost înlăturată dar ea a progresat și s-a perfecționat de așa natură încît, din individuală, a devenit o armă bestială, atroce, feroce, monstruoasă de asasinarea colectivă sau exterminare *în masă*.

În epoca și lumea de care facem mențiune aici, *asasinatul politic* vedem deci că era la ordinea zilei, era în floare : Cneius Pompei asasinat, Iuliu Caesar asasinat, Burebista asasinat.

La fruntariile aceleiași Imperiu roman, dincolo de Alpi, helvetul Orgetorix intrînd în legătură conspirativă cu heduinul Dumnorix și sequanul Casticus, uneltesc să pornească și să ocupe întreaga Gallie, pu-

nind mâna pe putere. Planul lor fiind demascat, helveții îl trag la răspundere pe Orgetorix, hotărînd să-l defere *judecății* poporului său. Între timp însă Orgetorix moare. Iuliu Caesar spune că el «*s-ar fi sinucis*». Cercetătorul Dr. Ion Horațiu Crișan de la Institutul de Istorie și Arheologie din Cluj-Napoca, după care dăm aceste informații, crede că mai de grabă Orgetorix «*a fost suprimat*» (*Burebista și Epoca sa*, București, 1977, p. 161 și 163), adică, completăm noi, Orgetorix a fost *suprimat* mai înainte de a ajunge să fie, *judecat*, așa cum Burebista a fost *asasinat* mai înainte de a ajunge să fie — sau nu — ostracizat.

Arvenul Celtillius, tatăl lui Vercingetorix, binecunoscutul luptător împotriva invadatorilor romani, a fost și el «*ucis de concetățenii săi*, după cum spune Iuliu Caesar, *pentru că a năzuit la Domnie*» — «*Aver-nus Cetillius... quod regnum appelebat, ab civitate erat interfectus*» (*De Bello Gallico*, VII, 4, 1. Apud I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 162 și 219). Deci, după cum vrea să spună Invadatorul roman, «*concetățenii*» săi l-ar fi ucis pe tatăl lui Vercingetorix numai pentru simplul fapt că ar fi «*năzuit*» să pună mâna pe putere, respectiv să strângă laolaltă triburile galice — așa cum a făcut și Burebista cu triburile dacice — pentru a putea lupta *uniți* împotriva celor ce le rîvneau pămîntul și libertatea lor ancestrală. Noi însă bănuim că la această *ucidere*, nu atât mina concetățenilor săi, adică a *propriului sdu popor*, cit mai ales mina lui Caesar sau a Romei a fost aceea care a avut tot interesul ca triburile galice să nu se unească și tatăl lui Vercingetorix să nu le mobilizeze și pornească la luptă împotriva năvălitorilor, care pînă la urmă, prin metodele sale perfide, cunoscute de toată lumea, a ajuns să cucerească nu numai Gallia toată, ci și Europa toată, împreună cu Asia Mică și Africa de Nord, plus Dacia lui Decebal, pe care *Dacie*, dacă nu ar fi survenit asasinarea Dictatorului roman, nu este exclus ca Roma să fi încercat a o supune chiar acum, sub Iuliu Caesar, așa cum a încercat și pînă la urmă a reușit să o facă sub nu mai puțin destoinicul împărat Traian.

Revenind acum la Burebista și împrejurările în care el și-a pierdut viața, trebuie să amintim că metoda aceasta legală a *ostracizării* — opusă *asasinării* — căreia Regele dac nu a mai ajuns a-i fi supus, a existat ca instituție democratică de stat nu numai la greci, ci și la *daci*, cel puțin la cei din Muntenia și Oltenia, așa cum o dovedește fără nici o puțință de tăgadă nu numai *buletinele de vot ceramice* — *cioburile scrise*, deci Ostrakoanele de la Ocnița Vilcei — ci și «*cioburile de vase rotunjite*», găsite la Poștești de pe Argeș (com. Mihăilești, jud. Ilfov), o altă «*Capitală getică*», poate că numai de trib, despre care «*cioburi*» binecunoscutul nostru arheolog Radu Vulpe spune că ele au putut servi nu numai la «*socoteli*», ci și ca «*fișa de vot*» la ostrakoforii, cum a remarcat și arheologul american Paul Mac Kendrick în *Pietrele Dacilor vorbesc* (p. 45). Această instituție — a *ostracizării* — era firească, spune arheologul român, «*într-o societate organizată pe baza democrației militare*», cum a fost de pildă aceea a statului centralizat al lui Burebista, completăm noi, «*în care hotărîrile nu erau luate totdeauna prin simple aclamații și voci-lerări*» (op. cit., p. 35), ci și prin votări în toată regula, cu urne, centre

de votare, inconjurate cu garduri, și «*ilize*» sau buletine de vot scrise fie pe cochilii de scoică, cum a fost la început, fie pe cioburi ceramice, plăci de calcar sau chiar pe frunze syracuzane de smochin.

De asemenea, faptul că la poalele Carpaților Orientali ca și ale celor nordici de altfel, încă de la începuturile organizării noastre statale s-au succedat ca un adevărat șirag de perle atâtea cetăți de scaun, reședințe voievodale și capitale ale Țării Românești, precum Cimpulung, Curtea de Argeș, Tirgoviște ș.a. demonstrează nu numai logic, ci și *arheologic* că încă de pe vremurile lui Burebista, dacă nu chiar și mai de demult, la Ocnele Mari sau la Ocnița de Vilcea a putut fi o *Capitală* alutană sau cel puțin un fel de *Bănie antică*, numită *Buridava*.

Și în sfârșit, ca să venim la acest «*bărbat get*», cum îi spunea Strabon, *Bur* de spiță, după cum îl arată însăși *rădăcina* etimologică a numelui său — (*Burebista*) — coboritor din neamul celor care, cu mulți ani mai târziu — în 101 din era noastră — atunci când a ajuns cu armatele sale la Tapae (în Banat) îl vor înfrunta pe Traian, trimițându-i un *avertisment scris în latinește* pe o «*Ciupercă mare*», cum informează Dio Cassius în *Istoria Romană* (LXVIII, 8), Marele Burebista rămâne pentru noi românii ca și pentru istorie nu numai cel dintii și cel mai temerar rege, *Unificator și întemeietor de stat pandacic independent*, ci și un *tragic simbol*, pentru că așa cum el, reușind să dezrobească și să unească sub un singur stindard toate semințiile și toate gliile geto-dacice de ambele părți ale Carpaților, *moare asasinat*, tot așa și după 16 veacuri și ceva — în 1601 — un alt vlăstar temerar al acelorași seminții și glii alutane, de data aceasta butaș lăturaș de ban craiovean, Marele *Mihai Viteazu*, reușind să dezrobească și să stringă și el *laolaltă* de o parte și de alta a acelorași străbune culmi Carpatine *toată suflarea românească*, moare și el asasinat ca și Burebista, pe Cîmpia Turzii, de o unealtă împărătească, general Basta, dovedind prin aceasta că istoria, ori cât de ireversibile i-ar fi faptele și esența sa, mai ales în cazuri de acestea excepționale, *tragice*, se poate uneori și ea repeta.

UN IZVOR ISTORIC INEDIT : STEMA EPISCOPIEI ARADULUI

MARIA DOGARU

Izvoarele heraldice și sigilografice aparținând persoanelor și instituțiilor religioase se numără printre cele mai importante vestigii istorice¹. Situându-se, prin data de apariție și frecvența de utilizare, pe locul secund în ansamblul evoluției științei și artei blazonului (după stemele autorităților supreme), însemnele ecleziastice transmit într-un limbaj plastic, informații prețioase asupra evenimentelor de odinioară.

Cercetarea lor din punct de vedere al conținutului reprezentării permite cunoașterea mentalităților diferitelor generații, facilitează desprinderea, din numeroasele tendințe ce s-au manifestat a aspirației generale propriie fiecărei perioade.

Deși majoritatea însemnelor ecleziastice au în imagine sfinți sau scene religioase, deseori în compozițiile cuprinse în steme și sigilii de această factură surprindem concepția laică a realizatorului, specificului curentului artistic propriu epocii respective, identificăm — indirect — fenomenele istorice ce au reținut atenția contemporanilor și s-au imprimat în conștiința urmașilor.

Unele steme și sigilii aparținând instituțiilor religioase cuprinzând diferite construcții sînt importante pentru cercetarea evoluției arhitecturii, iar altele, avînd gravate busturile unor sfinți sau protectori religioși, redau aspecte ale dezvoltării artei portretistice.

*

1. În legătură cu aceste izvoare vezi Ștefan R. Greceanu, *Eraldica Română* (capitolul Armareal ecleziastic), București, 1900; Constantin Karadja, *Portretul și stema lui Grigorie Tâmbac și misiunea sa la Conciliul din Constanța*, în «Analele Academiei Române», Mem. Sect. Ist. s. III, tom. XXVI mem. 6; P. S. Năsturel, *O stemă a lui Constantin Filitti, episcop de Buzău*, în «Studii și cercetări de numismatică», II, 1958, p. 439—440; Aurelian Sacerdoțeanu, *Sigiliile mitropolitului Antim Ivireanu*, în «Mitropolia Olteniei», XVIII (1966), nr. 9—10; p. 838—841; Cornel Albu, *Inorogul de pe blazonul lui Nicolaus Olahus*, în «Magazin istoric», II, 1968, nr. 1 (10), ian., p. 11—13; Dan Cernovodeanu, *Heraldica bisericească în țările române*, în «Biserica Ortodoxă Română», XCIII (1975), nr. 7—8, p. 962—968, Maria Dogaru, *Antim Ivireanu et l'heraldique de la Valachie*, în «Revue des études Sud-Est-Européennes», XIV, 1976, nr. 2, p. 317—322; *Idem*, *Sigiliile, mărturiile ale trecutului istoric* (capitolul Sigilii aparținînd unor persoane și instituții religioase), Editura științifică și enciclopedică, București, 1976, p. 228—241; Dan Cernovodeanu, *Știința și arta heraldică în România* (capitolul Steme ecleziastice), Editura științifică și enciclopedică, București, 1977, p. 178—182.

În paginile ce urmează ne vom referi la un izvor heraldic ecleziastic ce n-a reținut încă atenția cercetătorilor: *stema Episcopiei Aradului*².

În compoziția acestui blazon se află următoarele elemente: într-un scut oval cu marginea inferioară ascuțită, un edificiu religios cu două turnuri înalte și o poartă, văzut din față. Scutul timbrat de mitră, este susținut de doi lei afrontați, în dreapta mitrei se află cîrja, iar în stînga sa crucea; în partea inferioară s-a inclus într-un medalion rotund, un corb cu inel în cioc; șirul de mătăanii, pornind din centrul flancului dextru și senestru al scutului, înconjoară medalionul cu pasărea specificată (fig. 1).

Prima reprezentare a acestei compoziții o întîlnim în cîmpul sigiliului ce validează un act din 7 decembrie 1842.

Majoritatea elementelor descrise mai sus atestă în limbaj heraldic apartenența acestui izvor la instituția menționată: construcția din centru reprezintă clădirea bisericii catedrale episcopale, avînd hramul nașterea Sfîntului Ioan Botezătorul, zidită între 1860—1864, mitra, cîrja și mătăniile scot în evidență rangul acestei instituții și caracterul său religios, iar cei doi lei, preluați din armele Comitatului Arad, exprimă faptul că autoritatea posesoare a stemei se află pe teritoriul acestei unități administrativ-teritoriale.

Dacă sensul acestor elemente nu poate fi pus în discuție, semnificația corbului cu inel în cioc necesită o profundă reflecție. Considerăm că pentru a încerca să descifrăm semnificația acestui simbol heraldic este necesar, pe de o parte să privim retrospectiv istoria instituțiilor religioase, iar pe de altă să evidențiem locul pe care-l ocupă acest element în heraldica românească.

Biserica Ortodoxă Română își trage seva din rădăcini adînci ce merg pînă în epoca colonizării romanilor în Dacia³. Știrile existente din secolele IV—IX atestă menținerea ritului propriu și în perioada mi-

2. Forma actuală a acestei steme a fost stabilită de Sfîntul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române în ședința din 24 noiembrie 1970 (vezi referatul nr. 13192/1970 înregistrat la Episcopia Aradului în 7 ianuarie 1971 sub nr. 47). Informația aceasta și datele asupra primei apariții a unei reprezentări heraldice incluzînd corbul cu inel în cioc (1842) le-am primit de la secretarul eparhial cărui a fi mulțumim și pe această cale. Mulțumim de asemenea tovarășilor arhiviști de la Filiala Arhivelor Statului Arad, care ne-au ajutat în efectuarea cercetării.

3. Vezi Ilarion Pușcariu, *Mitropolia românilor ortodocși din Ungaria și Transilvania. Studiu istoric despre reînălțarea metropolii dimpreună cu o colecțiune de acte*, Sibiu, 1900, p. 1—22.

grației popoarelor. După așezarea maghiarilor în Cimpia Panonică, prin cultul religios al românilor din Transilvania regii maghiari au luat pentru primă oară contact cu o religie creștină de rit oriental⁴.

Tradiția îndelungată a Bisericii Ortodoxe Române din Transilvania a făcut ca și după cucerirea acesteia de către maghiari, și chiar după trecerea acestora la catolicism ea să-și păstreze ritul și organizarea proprie. În secolul XVI Biserica Ortodoxă Română din Transilvania a avut un mitropolit al ei cu sediul la Bălgrad (Alba Iulia)⁵.

Se știe faptul că relațiile în domeniul religios se însușează în ansamblul formelor prin care s-au menținut și dezvoltat, de-a lungul veacurilor, legăturile dintre românii de pe ambele versante ale Carpaților. S-a demonstrat faptul că deseori domnii Țării Românești și ai Moldovei au ctitorit în Transilvania biserici, în repetate rânduri din Valahia s-a solicitat întăritătorului Bisericii Ortodoxe aprobare în vederea extinderii autorității mitropoliilor din acest principat asupra Bisericii Ortodoxe din Ardeal⁶. Este semnificativ că în veacul al XVII-lea mitropoliții care se hirotoneau la București se intitulau și «arhiepiscop și mitropolit al sfintei mitropolii a Bălgradului, al Vadului, al Silvașului, al Făgărașului, al Maramureșului și al episcopiiilor (ortodoxe) din Țara Ungurească»⁷. Trebuie relevat faptul că uneori domnul Țării Românești a intervenit pentru a ușura pedepsele date de oficialitățile din Transilvania preoților români ortodocși acuzați pentru activitatea pe care o desfășurau pe frontul luptei naționale românești⁸.

De asemenea se cunoaște faptul că păstrarea religiei ortodoxe a reprezentat una din formele de rezistență a românilor în fața procesului de deznaționalizare promovat de autoritățile maghiare, austriece sau dualiste. Lovitura primită în 1700, când a avut loc «unirea» cu Roma, a slăbit Biserica Română din Transilvania și a determinat desființarea mitropoliei de la Alba Iulia; în perioada care a urmat, perioadă ce se caracterizează prin ample acțiuni politice românești Biserica Ortodoxă a continuat să existe și să se afirme în ansamblul forțelor sociale progresiste.

Cercetătorii care au tratat istoria Bisericii Ortodoxe din Ardeal au evidențiat totodată rolul pe care l-a avut familia lui Iancu de Hunedoara în sprijinirea Bisericii Românești. Astfel, Iancu de Hunedoara a

4. *Ibidem*.

5. Onisifor Ghibu, *Viața și organizarea bisericească în Transilvania și Ungaria* București, 1915.

6. *Ibidem*.

7. Ștefan Metes, *Istoria Bisericii și a vieții religioase a românilor din Transilvania și Ungaria*, vol. 1, Sibiu, 1935, p. 40.

8. *Ibidem*, p. 44.

fost patronul bisericii ortodoxe din Siria și din alte localități⁹. Matei Corvin a fost ctitorul și protectorul bisericii românești din Inidoara¹⁰. În 1476 Matei Corvin a intervenit la papa Sixtus al IV-lea cerându-i să ia măsuri pentru a împiedica episcopii catolici să-i persecute pe preoții români din Transilvania, iar în 1479 i-a scutit pe preoții ortodocși din Maramureș de taxele cuvenite regelui¹¹.

În veacul al XIX-lea, veacul marilor frământări sociale și naționale, forțelor sociale care au militat pentru independența națiunii române li s-a alăturat cu convingere și Biserica. S-au făcut numeroase memorii, s-a intervenit pentru a se anula subordonarea față de mitropolia din Serbia și pentru reînființarea mitropoliei românești¹².

Episcopia Aradului, înființată în 1829, dependentă pînă în 1864 de autoritățile religioase sîrbești, s-a afirmat prin acțiunile întreprinse în vederea cîștigării autocefaliei Bisericii Ortodoxe Române din Transilvania. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, odată cu intensificarea luptei românilor pentru cîștigarea de drepturi politice, se manifestă frecvente acțiuni ale clerului ortodox din Transilvania. Cererea pentru a se înființa o mitropolie românească, strădania pentru a se dobîndi o administrație autonomă îmbracă forme de manifestare ce îngrijorează autoritățile. Este semnificativ că polițiile din Arad și Lugoj considerau că proiectul pentru o administrație religioasă proprie urmărește de fapt întemeierea «Daco-României» prin biserică¹³.

În condițiile avîntului de luptă din deceniul șapte al secolului trecut, în 1864, se anihilează opoziția habsburgilor și a înaltului cler sîrb, iar în 1865 prin diploma din 17 septembrie, Episcopia Aradului trece sub jurisdicția mitropoliei române din Sibiu.

Cît privește locul pe care-l ocupă corbul cu inel în cioc în heraldica românească, se știe că acest element reprezintă, fiind recunoscut din secolul al XV-lea, blazonul familiei lui Iancu de Hunedoara¹⁴. În heraldica și sigilografia țărilor române de dincoace de Carpați corbul cu inel în cioc îl întîlnim doar în cîteva izvoare identificîndu-i pe domnii Țării Românești, Grigorie al II-lea Ghica, Constantin Mavrocordat și Mihai Racoviță¹⁵. Inclus într-o originală compoziție cuprinzînd într-un re-

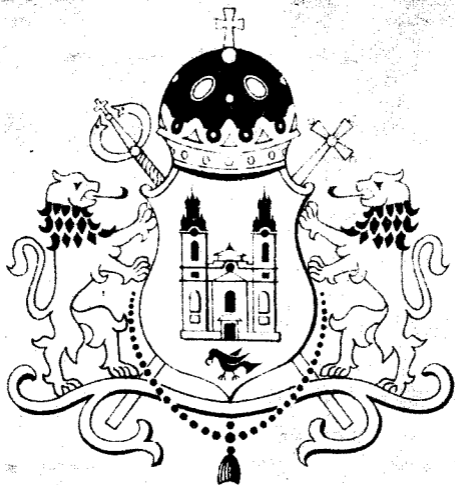
9. *Ibidem*, p. 44. 10. *Ibidem*, p. 45. 11. *Ibidem*, p. 47.

12. Vezi documentele înșirate în partea a doua a volumului lui Ilarion Pușcariu și cele cuprinse în lucrarea *Aradul în lupta pentru eliberarea socială și națională*, Documente, vol. I, Arad., 1978.

13. Șt. Pascu, *Marea Adunare Națională de la Alba Iulia Incununarea unei idei, a tendințelor și a luptelor de unitate a poporului român*, Cluj, 1968, p. 123.

14. Vezi M. Dogaru, *Sigilii, măruți ale trecutului istoric...*, p. 123.

15. *Ibidem*, p. 80—87.

Stema Episcopiei Aradului — document heraldic inedit.

gistru stema unită (acvila cruciată a Țării Românești și capul de bour cu stea între coarne al Moldovei), iar în altul scena săgetării corbului zugrăvită plastic (amintind după opinia mai multor specialiști legenda familiei de Hunedoara), corbul cu inel în cioc, constituie o aluzie la originea comună a românilor din cele trei țări, semnifică prin simbol ideea unității naționale¹⁶. Incluziunea acestui element în stema Episcopiei Aradului pe lângă faptul că evocă un moment de dezvoltare a religiei ortodoxe din Transilvania, evidențiază și contribuția corviniștilor, înrudiți cu familia domnitoare a Țării Românești, la ridicarea poporului român din Transilvania.

Analizând stema Episcopiei Aradului (stema inclusă și în sigiliile acesteia), în contextul preocupării societăților românești de-a evidenția prin toate mijloacele originea comună, ca bază a obiectivelor de luptă pentru unire, putem aprecia că pasărea cu inel în cioc¹⁷ prezintă în această compoziție exprimă indirect aspirația spre înfăptuirea visului secular de unitate.

16. Următorii specialiști au interpretat în acest sens elementul la care ne referim: C. Moisil, *Stema României. Evoluția ei istorică și heraldică*, București, 1931, în «Boabe de grâu», II, nr. 2, februarie 1931, p. 15; Aurelian Sacerdoțeanu, *Sigiliul domnesc și stema țării. Conceptul de unitate a poporului român pe care îl reflectă și rolul avut în formarea ideii de unire*, în «Revista Arhivelor», XI, nr. 2, 1968, p. 20—21. M. Dogaru, *Sigiliile cancelariei domnești a Țării Românești, între anii 1715—1821*, în «Revista Arhivelor», XLVII, vol. XXXII, nr. 2, 1979, p. 401—402.

17. Subliniem faptul că acest element (corbul cu inel în cioc) se află încrustat și pe unele obiecte de cult aflate în posesia Episcopiei Aradului provenind de la episcopul Pahomie Czezevici (datate din 1771). Credem însă că prezența acestui simbol pe astfel de obiecte poate fi o dovadă a faptului că acestea au fost donate de descendenții ai familiei Corvin (era imposibil ca numitul episcop, la acea dată, cînd heraldica se impunea tot mai mult, iar stema lui Iancu de Hunedoara era tot mai cunoscută, să-și fi stabilit un blazon de această factură).

TEZAURE ALE CULTURII ROMÂNEȘTI AFLATE ÎN AUSTRIA

Pr. ION IONESCU

Cu prilejul desfășurării la București a lucrărilor celui de al XV-lea Congres internațional de științe istorice și în cadrul bunelor relații de cooperare dintre țara noastră și Austria, Muzeul de istorie al Republicii Socialiste România a prezentat între 10 august — 10 septembrie 1980 expoziția *Tezaur de culturii românești aflate în Austria*, organizată cu concursul Muzeului de istoria artei din Viena — Colecția de antichități și al Bibliotecii Naționale Austriece din Viena — Colecția de manuscrise și incunabule, pentru prima dată în țara noastră.

Expoziția a cuprins 45 de obiecte — cu caracter istoric, de artă și manuscris — create în România sau privind istoria și cultura milenară a poporului român, ajunse în decursul vremii, pe diferite căi, în unele muzee, biblioteci și arhive din Austria.

Orgazinarea expoziției a constituit în Capitală un moment cultural deosebit, pe care îl reținem pentru importanța sa și în paginile revistei noastre.

Prezentăm în ordinea catalogului Expoziției descrierea obiectelor cu valoarea lor istorică și artistică, indicind și o bibliografie selectivă.

1. Tezaur dacic (*Dakischer Schatzfund*)

Tezaurul constă din 31 de piese din argint: o placă cu reprezentări antropomorfe; un corn; 5 fibule; 2 coliere torsionate; un lanț; 11 pandantive; 4 brățări; 3 aplice și 3 inele. Piesă unică este placa aurită provenind, probabil, de la o armură și reprezentând două figuri umane stilizate. Datează din sec. I î.d.Hr. A fost descoperită la Săliște (n.v. Cioara), comuna Băița, jud. Hunedoara, în anul 1820. Din anul 1821 se află la Viena, în Muzeul de istoria artei — Colecția de Antichități (Inv. A VII 195 — A VII 217) ¹.

2. Lanț dacic (*Dakische Kette*)

Lanțul din argint, lung de 78 cm este alcătuit din zale reunite printr-o verigă de care atârnă 9 pandantive în formă de cui.

Datează din sec. I î.d.Hr. — I d.Hr. A fost descoperit la Someșul Cald, com. Gilău, jud. Cluj, în anul 1824. Se află în Muzeul de istoria artei din Viena — Colecția de antichități (Inv. A VII 79) ².

1. J. Arnet, *Die antiken Gold und Silber Monumente des K. K. Münzund Antiken Cabinettes in Wien*, Viena, 1850, 339, nr. 180—203; L. Mărghitan, *Tezaurul de podoabe dacice din argint de la Săliștea (fost Cioara)*, SCIV, 20, 1969, 2, p. 313—327; D. Popescu, *Tezaur de argint dacice II*, BML, 41, 1972, 1, 11; Radu Florescu, Ion Micle, *Tezaur transilvane*, București, 1979, p. 16—21.

2. Kenner, *Fundcronik*, VII, 1860, p. 159; R. Florescu, I. Micle, *op. cit.*, p. 27.

3. *Mască de coit de paradă (Helmmaske)*

Mască din bronz turnat și cizelat are înălțimea de 23,40 cm. l. max. 20,80 cm, adâncimea reliefului 1,30 cm. Reprezintă o figură feminină cu cunună de stejar și șirag de perle pe cap, iar pe frunte cu o lunula. Pe pereții interiori ai obrajilor se păstrează inscripții : *Centuria I Prisci* — traducere : Centuria I a lui Priscus — iar sub bărbie *Vitalis centuria Crispini* — traducere : a lui Vitalis din Centuria lui Crispinus — scrise punctat. S-ar părea că masca a fost folosită, pe rînd de doi militari, din subunități diferite ; folosirea unui cognomen izolat — fără nomen și praenomen — sugerează o unitate auxiliară de peregrini. Partea superioară avea probabil fixată o balama pentru legătura cu restul coifului, din care n-au mai rămas decît găurile de nit. La colțurile obrajilor au rămas, de asemenea, găuri pentru fixarea la restul coifului.

Datează din sec. II d.Hr. A fost descoperită în albia riului Olt, lângă satul Reșca (com. Dobrosloveni, jud. Olt), teritoriul unde se află în antichitate *Romuja*, în anul 1863 ; a fost cumpărată din colecția Papazoglu, de la București, în anul 1874 cu 2000 de franci. A figurat și în expoziția internațională de la Paris din 1867.

Se află în Muzeul de istoria artei din Viena — Colecția de antichități (Inv. IV 4946) ³.

4. *Statuetă reprezentînd pe Venus (Venusstatuette)*

Piesă din bronz turnat și cizelat, înălță de 17,95 cm. Pe o mică bază rotundă, zeița, de tip obișnuit al Venerei *prudica*, *Venus pudica*, stînd în picioare, nudă, cu diademă stelată pe cap, ține brațul drept îndoit în dreptul taliei, iar cu mîna stîngă aproape de obraz un porumbel.

Datează din sec. II—III d.Hr. A fost descoperită la Potaisa (Turda, jud. Cluj), înainte de anul 1865. Se află în Muzeul de istoria artei din Viena — Colecția de antichități (Inv. VI 126) ⁴.

5. *Statuie reprezentînd pe Herakles (Heraklesstatue)*

Statuetă din marmură albă, înălță de 52,5 cm, cu bază, de 47,5 cm fără bază. Pe baza ovală, parțial întregită, este reprezentat Hercule în picioare sprijinindu-se pe măciuca așezată vertical pe o stîncă și proptită la subțioara stîngă a eroului. Pe măciucă este aruncată blana leului din Nemeea. Întregul motiv plastic formează, din punct de vedere static, un sprijin, care compensează înclinarea către stînga a întregii statui. În mîna dreaptă, dusă la spate, ține merele din grădina Hesperidelor. Statuia este o replică a tipului Hercules Farnese. Datează de la sfîrșitul secolului al II-lea d.Hr. A fost descoperită la Băile Herculane (oraș, jud. Caraș-Severin), în jurul anului 1806 și a fost achiziționată de Muzeul de Istoria artei din Viena înainte de 1821, unde se află, în Colecția de antichități (Inv. I 46) ⁵.

3. D. Papazoglu, *Muzeul Papazoglu, București, 1865*; O. Benndorf, *Antike Gesichtshelme und Sepulkralmasken*, Viena, 1878; K. Geschwandler, W. Oberleitner, *Götter, Heroen, Menschen*, Viena, 1974, nr. 57; H. R. Robinson, *The Armour of Imperial Rome*, 1975, p. 125; J. Garbsch, *Römische Paraderüstungen*, 1978, p. 69—70, 0 40; R. Florescu, I. Micle, *op. cit.*, p. 32—33.

4. R. Florescu, I. Micle, *op. cit.*, p. 32.

5. Arneht, *Gold und Silber*, nr. 48; E. v. Sacken, *Die antiken Skulpturen des R. K. Münz — und Antiken — Cabinettes in Wien*, 45; R. Florescu, I. Micle, *op. cit.*, p. 34.

6. Statuie reprezentînd pe Heracles (Heraklesstatue)

Hercule cu Telefos este sculptat în marmură albă, în *rondbosse*, cu folosirea trepanului pentru crearea unor efecte de lumină, îndeosebi la pieptănătură și la barbă. Are înălțimea de 46,5 cm, fără plintă.

Pe o plintă ovală, parțial completată recent, eroul stă în picioare. Mîna dreaptă care a fost ruptă în trei bucăți și restaurată, o sprijină pe o măciucă, la rîndul ei degradată în antichitate și întregită modern, capătul gros al măciucii sprijinindu-se jos pe un cap de vițel, aluzie sintcretistică la episodul prinderii taurului din Creta.

Pe brațul stîng, acoperit de blana de leu, îl poartă pe micul Telefos, care este înfățișat sub forma unui copil, grăsuț, de tipul *Puto*, cu mîna dreaptă întinsă către barba eroului. Telefos poartă un palium, aruncat peste umărul stîng și încheiat cu o fibulă pe umărul drept.

Blana de leu se continuă în jos cu un trunchi de copac, sprijinul grupului statuar. Lîngă acest trunchi, un ciine șezînd, ridicînd capul către Telefos, probabil o aluzie la episodul răpirii Cerberului.

Datează de la sfîrșitul secolului al II-lea d.Hr. A fost descoperită la Băile Herculane, jud. Caraș-Severin înainte de anul 1800. Se află în Muzeul de Istoria Artei din Viena — Colecția de antichități (Inv. I 48) ⁶.

7. Tigăie (Kasserolle)

Vas din bronz turnat, cu diametrul de 42,3 cm, are pereții arcuți și mîner orizontal plat, perforat central pentru a fi atîrnat. Este decorat pe mîner și pe fund cu cercuri concentrice. Piesa face parte dintr-un depozit de vase. Este tipic romană, *trulla*, fiind unul din rarele ansambluri de vase de bronz descoperite la noi în țară. Sint cunoscute, de asemenea, din Dobrogea, cîteva exemplare, între care cele două strecurători cu motive decorative ajurate, de la Derwent ⁷, precum și cîteva exemplare de la Tomis ⁸. Exemplare izolate au mai fost găsite și în alte așezări antice de pe teritoriul României ⁹.

Datează din secolul al II-lea d.Hr. A fost descoperită la Tîrgu Secuiesc, jud. Covasna în anul 1844. Se află în Muzeul de Istoria Artei din Viena, Colecția de Antichități, (Inv. VI 1675) ¹⁰.

8. Bol (Schüsse)

Vas de bronz turnat cu un diametru de 25 cm, are buza îngroșată și fundul înelar. În interior este decorat cu cercuri concentrice incizate. Face parte dintr-un depozit de vase. Datează din secolul al II-lea d.Hr. A fost descoperit la Tîrgu Secuiesc, jud. Covasna, în anul 1864. Se află în Muzeul de Istoria Artei din Viena — Colecția de Antichități (Inv. I 707) ¹¹.

6. Caryophilus, *De thermis herculanis nuper in Dacia delecta*, 1717; Arneth, *Gold und Silber*, nr. 50; Sacken, *Skulpturen* 45; R. Florescu, I. Miclă, *op. cit.*, p. 34.

7. M. Bucovală, *Vase romane de bronz descoperite la Derwent, județul Constanța, în Pontica*, 5, p. 117—133.

8. M. Bucovală, *Noi morminte de epocă romană timpurie la Tomis*, în *Pontica*, 1, 1968, p. 269, 294—302.

9. *Civiltă Romană în România*, E. 34 — E 37. Dintre acestea E 36 provine tot de la Tîrgu Secuiesc.

10. Dumitru Tudor, *Orașe, tîrguri și sate în Dacia romană*, București, 1968, p. 280; R. Florescu, I. Miclă, *op. cit.*, p. 39.

11. Dumitru Tudor, *op. cit.*, p. 280; R. Florescu, I. Miclă, *op. cit.*, p. 39.

9. *Tetraevangheliar, scris în Moldova din porunca lui Ștefan cel Mare de către călugărul Filip în anul 1502 și dăruit Mănăstirii Zografu de la Muntele Athos (Liturgisches Tetraevangelion, 1502).*

Pergament, V + 282 + II f., bogat ornamentat cu inițiale, subtitluri și numerotare cu auriu și roșu. Patru miniaturi pe întreaga pagină reprezintă pe cei patru evangheliști. Frontispiciu din împletituri și figuri și animale în culorile albastru, verde, roșu și auriu.

La fila 121, în frontispiciu, sînt înscrise numele donatorilor Ștefan Vodă și soția sa Maria.

La fila 245 se află dedicația lui Ștefan cel Mare pentru Mănăstirea Zografu. Pe aceeași pagină, în cele patru colțuri sînt: soarele, luna, blazonul domnului moldovean în culorile albastru, verde și auriu și bourul din stema țării.

Coperțile sînt din secolul al XIX-lea.

Manuscrisul a fost cumpărat de la Mănăstirea Zografu pentru Biblioteca imperială din Viena în anul 1827 de către Bartolomeu Kopitar. Se află în Biblioteca Națională Austriacă — Cod. slav. nr. 7¹².

10. *Tetraevangheliar scris în Moldova din porunca lui Petru Rareș, în 1534 și dăruit Mănăstirii Xeropotamos de la Muntele Athos (Liturgischen Tetraevangelion, 1534).*

Hirtie, VIII + 365 f., bogat ornamentat, cu frontispicii și inițiale în culorile roșu și albastru, pe fond de aur.

La fila 164 se află dedicația lui Petru Rareș «*tiul bătrînului Ștefan Voievod*».

Legătura de piele, pe scoarțe de lemn; ornamentat floral și geometric. Manuscrisul se află la Viena de la sfîrșitul secolului al XVII-lea, conform însemnării lui Adamus Styla, traducătorul curții imperiale.

Se află în Biblioteca Națională Austriacă — Cod. slav. nr. 2¹³.

11. *Psaltirea scrisă pentru Alexandru Iliăș, domnul Țării Românești (1616—1618; 1627—1628) și al Moldovei (1620—1621; 1631—1633), de către Pankratius Holtzschuher din Bamberg, în anul 1586 (Psalterion, 1586).*

Hirtie, I + 161 + 1 f., prezentare generală simplă; numele sacre cu verde, inițialele cu decorații în roșu.

Manuscrisul a făcut parte din mai multe biblioteci austriece. În anul 1828 a fost cumpărat de la anticarul Kupitsch pentru Biblioteca imperială din Viena. Se află în Biblioteca Națională Austriacă. Cod. slav. nr. 72¹⁴.

12. *Nicolaos Kerameus, Teoria medicinei și Theophilos Korydalleus, Geografia, 1680, legate împreună (Nikolaos Kerameus, Theorie der Medizin und Theophilus Korydalleus, Geographie, 1680).*

12. N. Iorga, *Les arts mineurs en Roumanie*, București, 1934, 36, I, 1—VI; *Reperariul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1948, p. 415—420; Gerhard Birkfellner, *Glagolitische und Kyrillische Handschriften in Osterreich*, Wien, 1975, p. 86—88.

13. Ion Bogdan, *Scrieri alese*, București, 1968 p. 503—504; G. Birkfellner, *op. cit.*, p. 89.

14. Ion Bogdan, *op. cit.*, p. 199—502; G. Birkfellner, *op. cit.*, p. 75—76.

Hîrtie, III + 154 f., începutul capitolelor ornamentat. Poartă însemnarea: *Ex libris Constantin Cantacuzino* (f. 1 r). La f. 117 v poartă semnătura lui Alexander din Triikka (= Trikkala), copistul. Din anul 1738 se află în Biblioteca imperială din Viena, adusă de către prințul Eugeniu de Savoya.

Se află în Biblioteca Națională Austriacă — Cod. suppl. graec. nr. 82¹⁵.

13. *Theophilos Korydalleus, Comentar la fizica lui Aristotel, manuscris, 1683* (*Theophilos Korydalleus, Kommentar zur Physik des Aristoteles, 1683*).

Hîrtie, V + 575 f.

A aparținut lui Theodor din Trapezunt și apoi lui Ștefan Brincoveanu, conform ex. libris-ului de la f. 1 r.

Din anul 1738 a fost adus în Biblioteca imperială de la Viena de prințul Eugeniu de Savoya.

Se află în Biblioteca Națională Austriacă — Cod. suppl. graec. nr. 78¹⁶.

14. *Culegere de scrisori și alte texte, sec. XVIII* (*Sammlung Briefen, sec. XVIII Jh.*).

Manuscris care cuprinde și 27 de scrisori adresate unor personalități ca: postelnicul Constantin Cantacuzino, domnitorul Ștefan Cantacuzino (1714—1716) etc.

A fost cumpărat în anul 1851 de Franz Höck de la anticarul Müller pentru Biblioteca Curții imperiale de la Viena. Se află în Biblioteca Națională Austriacă — Cod. suppl. graec. nr. 131¹⁷.

Participanții la cel de al XV-lea Congres internațional de științe istorice desfășurat la București între 10—17 august 1980, cit și publicul larg din Capitală, au avut prilejul rar de a cunoaște și admira o parte din piesele tezaurului culturii românești aflate în Austria, purtînd un dialog tainic de gînd și de simțire cu făuritorii acestor mărturii ale trecutului românesc, mesageri în prezent în Capitala Austriei, ale unor valori cultural-artistice universale.

15. A. F. Kolarii, *Ad Petri Lambeci commentation de Augustissima Bibliotheca Caesara Vindobonensis, libres VIII, Supplementum, liber primus postumus*, Wien, 1790, p. 397—400; W. Weinberg, *Die griechischen Handschriften des prinzen Eugen von Savye*, Wien, 1909, Eranos, p. 140, 142; Herbert Hunger, *Katalog der griechischen Handschriften der Osterreichischen Nationalbibliothek, Supplementum graecum*, Wien, 1957, m. 57.

16. A. F. Kolarii, *op. cit.*, p. 421—424; N. Weinberger, *op. cit.*, p. 140; H. Hunger, *op. cit.*, p. 54—55.

17. A. Krafft, *Die arab., pers. und türk. Handschriften der K. K. Oriental, Akademie zu Wien*, 1842, p. 42; H. Hunger, *op. cit.*, p. 86—87.

GRAVURA LUI PAUL STERIAN

A. PALEOLOG

Îmbliinzitor de cuvînt românesc ce a știut a-i da aripi de libertate, dar și a-l stăpîni în condac și icos, Paul Sterian, poetul, își oferă astăzi versul spre redescoperire. «Pregătiri pentru călătoria din urmă» (1932), «Al Cuvioasei Paraschiva cea Nouă Acatist» (1932), «Poeme arabe» (1933), «Războiul nevăzut al lui Paisie cel Mare» (1944), jalonează o traiectorie poetică a cărei orbită atrage o înnoită atenție.

De formație culturală de o complexitate puțin întilnită astăzi, cu firea întrepidă a celui ce-și cultivă harul de descoperitor subtil, fiind dăruit de acel «esprit de finesse» ce bine se potrivește talentelor bipolare, științifice și artistice, Paul Sterian își află numele deopotrivă în istoria literaturii cît și în fișierele sociologiei și statisticii românești, fiind, și în aceste domenii, un cunoscut specialist. Pe omul prea plin de creativitate care este Paul Sterian am avut ocazia să-l cunosc mai întîi ca artist plastic. La versetu; său, ascultați-l: «Lin / Inelul / Măslinul undelemn / Lunecînd pe piept liniar / Lună lină limpezime / Împărtășire de azime», am ajuns citindu-i pictura, desenele și gravurile. Și, tocmai, din acest motiv asupra deseneilor și gravurilor sale ne-am hotărît a ne încerca zăbava.

Dacă poezia lui Paul Sterian pare a fi mereu imagine gravată în cuvinte, neîndoielnic, grafica sa este cuvînt devenit, prin extensie, linie și valoare plastică. De aici, poate, frumusețea tainic vorbită a gravurilor sale. Verb și însemn, sunet și pată de culoare, mîntuite fără umbră de prejudecată, vădesc o profundă înțelegere a rostului unei asemenea îngemănări. Totodată, o subtilă incifrare a «textului» plastic, ce vine să propună, parcă, o nouă viziune iconografică, oferă gravurilor sale valoarea unei scriituri. Nu întimplător, Paul Sterian își adună gravurile sub sugestivul titlu «Xilografii». Ca mulți alți artiști ai avangardei, P. Sterian încearcă să situeze imaginea sacră într-un context modern ca expresie fără a-i altera substanța. De fapt, Paul Sterian nu a fost străin, la data realizării gravurilor sale, de intențiile înnoitoare pe care artiștii le nutreau în legătură cu arta religioasă. Nu numai că nu a fost străin de această nouă orientare ce-și făcea simțită vigoarea, dar a și susținut-o, i-a trăit evenimentele, a exprimat-o. Paul Sterian, cel care își înregistrase numele printre avangardiștii revistei «Unu», a devenit grabnic entuziastul martor, dar și susținător, al începutului de școală ce prindea formă în incinta Antimului. Fără a se integra unei orientări manifeste, el a urmărit, cum bine a putut observa D. Micu, «să revitalizeze într-un fel inedit inspirația religioasă, exprimînd frămîntări, așpirății mistice cu o tehnică ultramodernă, încercînd să realizeze o fuziune între ortodoxism și modernism».

Arta modernă, pusă sub semnul Bisericii Creștine, cunoaște în lume spectaculoase înnoiri, dar și stagnări, victorii, dar și scăderi. Cîștigul experienței moderne stă cîntărit în accentuarea ideii că respectarea iconografiei canonice, obligatorie în aria Ortodoxismului, presupune nu știrbirea libertății artistice ci, din contră, o luptă deschisă dusă cu ușurătatea formalistă și cu stereotipia. Canonul figural creștin constă, e bine știut, într-o autentică și consimțită obligație de a te înscrie ca artist în economia unei ordini spirituale, fapt ce reclamă, de drept, respectarea unor valori de recognoscibilitate ale însemnului simbolic. Expresia acestui însemn, poetica sa, rămîne însă o problemă de har, de gust și educație vizuală, o problemă de estetică.

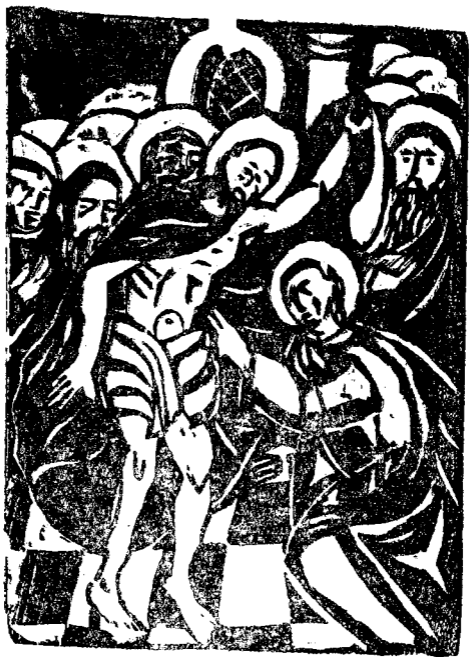
Impotriva șablonului și figurării facile și stereotipe s-au aliat, în ridicarea lor și unii poeți, pictori și muzicieni români. Pentru ei arta religioasă este parte dintr-un organism complex în care toate artele devin părtașe la rugăciune, la oficierea tainelor. Un argument grăitor în acest sens par să fie și gravurile lui Paul Sterian expuse și inserate, în 1949, într-un fără de noroc album. Ele aduc aminte de un prim concurs de creație în beneficiul Bisericii, cînd lui Paul Constantinescu i s-a decernat premiul pentru muzică, cînd icoanei zugrăvită de Sofian, monahul, i s-a decernat laurul oferit picturii, «Corului Canon», purpuriului de rug aprins li s-a asociat, atunci, lauda poezilor. Printre poeți, V. Voiculescu, S. Tudor, St. Nenițescu, Ion Marin Sadoveanu și Paul Sterian.

«Cina de la Mamvri», «M-rea Antim» aflate sub semnul misterios al melcului ce tinde către stea, «Paisie» în sunetul corului și în ritmul cuvîntului sînt, fără echivoc, pledoarii pentru înfrățirea artelor. «Arta totală», dintotdeauna firească Bisericii «triumfătoare», își găsește, aici, acea îndreptățită extindere și prîmenire ce astăzi, încă, nu și-a pierdut dreptul. Pentru Paul Sterian, opera de artă nu-și îndeplinește rostul decît într-o tainică sobornicie care crește din viața Bisericii și comuniunea sufletelor.

«Antimul» nu este doar ctitoria unuia dintre cei mai străluciți prelați pe care îi cinstește cultura românească ci, în egală măsură, o ctitorie duhovnicească. Astfel înțeles, «Antimul», în viziunea lui Paul Sterian, e o gazdă a focului lăuntric — o admirabilă xilografură ce trădează nostalgia celui ce doar a tînjit, dar nu a reușit, să-și dezlege pasul. Întreaga sa expoziție, din anul 1949, de «xilografii» și desene în tuș, care citează adesea Patericul, este rodul, tocmai, al acestei aspirații devenită nostalgie. Ritul pășirii în rînduiala călugărească, sobornicitatea și frățietatea monahală nu sînt pentru P. Sterian doar noțiuni și ipoteze socio-logice, ci posibile evenimente și opțiuni ale spiritului care se fac așteptate ca daruri împăratești ce parcă mereu își caută întîrbiere și ocol.

Grafica lui Paul Sterian este adesea exclamativă ca și versul său : «Doamne ! / În grînele Tale / Stau îngropat pînă'n brîu / Și, iată, pînă-n asfințit de soare / N-am fost în stare / Să pun în sacii Tăi / Măcar un bob / De grîu !...». Descifrăm în lucrările sale exclamații, dar și o anume vehemență ce ține de registrul «furiei sacre» ce înstăpînește creatorul care deloc nu zugrăvește din plăcerea de a zugrăvi bine. Verbul ce face

Dr

să
ru
Pe
pr
ci
pr
Re
zu
m
es
de
bu
m
af
Br

ca
ca
oă
Re
na
ste
di
ac
sa

m
gr
ce

B.

să vibreze aerul își are pandantul în pasiunea pentru tușă, pentru linia abrupt de care se vede stăpinit Paul Sterian atunci când gravează. Pe cât e de blândă, caldă, mângietoare linia atunci când își creionează prietenii («Avva Agaton», «I.P.S. Tit», «Avva Benedict» etc.), pe atât de frustă, și în mod deliberat nedibace, se împlinează ea în lemnul de tei când eliberează străfulgerări ce sparg negrul de cerneală. Un gen de «expresionism» nu căutat, ci intrinsec firii sale, așa cum firesc este unui Rouault sau Nolde, îl trădează pe Paul Sterian ca poet cu puternică senzualitate. Fără a o renega, el încearcă să-i hărăzească o altă cale, o altă menire, aceea a neîncetatei bucurii. Dacă pentru un Rouault «tragică este însăși lumina», pentru poetul și, totodată, talentatul gravor ce s-a dovedit a fi Paul Sterian, lumina și întunericul devin fațetele aceleiași bucurii. Bucuria viziunii «Sfintei Treimi», bucuria grea și dramatică a mărturisi Fevroniei, bucuria palpabilă a celui ce, după îndoială, a putut afla, Toma, bucuria de a aparține acelei seminții ce l-a avut martir pe Brîncoveanu.

Este Paul Sterian un înăscut pictor devenit scriitor sau doar poetul care desenează? Seriozitatea fără urmă de infatuare, plăcerea vădită cu care abordează expresia plastică îl plasează pe Paul Sterian între acei oameni ai scrisului care-și hrănesc opera literară din sinteză vizuală. Repudiind tehnica pură, căutarea unei forme în sine și dovedirea originalității care se complace în ea însăși, unii scriitori ca V. Hugo, L. Tolstoi, J. Cocteau sau T. Arghezi își îmbogățesc expresia relevind și alte dimensiuni ale propriilor lor posibilități creatoare. Nu este mai puțin adevărat că desenul, pentru scriitori, este și o dimensiune a unei necesare tăceri.

Paul Sterian, cel care își miniază manuscrisele și nu uită a-și însoți mereu scrierea de imagine, este poetul care-și continuă versul în xilografie. El confirmă, astfel, un faimos gând al înțeleptului oriental: «Tăcerea este umbra unui cuvânt».

• DOCUMENTARE •

MONUMENTE MUZICALE ÎN BISERICA ORTODOXĂ ROMÂNĂ. FILOTHEI SIN AGĂI JIPEI — PRIMA PSALTICHIE ROMÂNEASCĂ*

(III)

IV. CONSTANTIN BRÎNCOVEANU PROMOTOR AL CÎNTĂRII PSALTICE ÎN LIMBA ROMÂNĂ

SEBASTIAN BARBU-BUCUR

Domnia lui Constantin Brîncoveanu a constituit o epocă de renaștere culturală și artistică a Țării Românești care devine un important centru cultural — nu numai politic — pentru sud-estul Europei și Orientul ortodox aflat sub dominația musulmană²³⁹.

După aprecierea unanimă a cercetătorilor, domnia Brîncoveanului, reprezintă «culmea cea mai înaltă a culturii vechi românești în Muntenia», Domnul însuși fiind «împodobit cu învățătură»²⁴⁰.

Inconjurat de mari cărturari, străini și pămînteni, stolnicul Constantin Cantacuzino, mitropolitul Anțim Ivireanu, episcopii Mitrofan și Damaschin de la Buzău, Filothei Jipa, frații Radu și Șerban Greceanu, cronicarul Radu Popescu, frații Teodor, David și Matei Corbea, de predicatorii curții și profesorii Academiei Domnești: Ioan Avramios, Gheor-

* Partea I-a a acestui studiu a fost publicată în revista «Glasul Bisericii», nr. 10—12/1980, iar partea a II-a, în nr. 3—5/1981.

239. I. Rămureanu, *Constantin Brîncoveanu sprîjinitor al Ortodoxiei*, în «B.O.R.», 82, 1964, nr. 9—10, p. 930.

240. N. Cartoian, *Istoria literaturii române vechi*, vol. III, București, 1945, p. 205; Nicolae M. Popescu, *Viața și faptele Domnului Țării Românești Constantin Vodă Brîncoveanu*, București, 1914, p. 18; N. Iorga, *Constantin Vodă Brîncoveanu. Viața și domnia lui*, Vălenii de Munte, 1914, p. 26; Idem, *Istoria literaturii românești de la 1688 — la 1780*, vol. III, partea 1, ed. II, București, 1928, p. 44—45; Constantin C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. III, partea 1, ed. II, București, 1944, p. 169; vol. III, partea 2, București, 1946, p. 879; D. Murărașu, *Istoria literaturii române*, ed. II, București, f. a. p. 72 sq.; Preotul Niculae Șerbăneșcu, *Strădanii în slujba Bisericii Românești*, în «B.O.R.», 74, nr. 8—9, aug.-sept., 1956, p. 690; Idem, *Constantin Brîncoveanu cîntor de cultură românească*, în «B.O.R.», 1964, nr. 9—10, sept.-oct., p. 879.

ghe Maiota, Sevastos Kimenitul ș.a., precum și de înalții prelați răsăriteni, patriarhul Dositei și Hrisant Notiara, Brîncoveanu a inițiat un plan vast de înflorire a culturii românești, reușind să facă din epoca sa punctul culminant al evoluției culturale începute în țară de mai bine de două veacuri. În vremea lui se tipăresc zeci de cărți, atât bisericești, cât și laice, nu numai pentru nevoile românești, dar și pentru lumea greacă și orientală. În timpul domniei lui funcționează cinci tipografii — la București (1678), Buzău (1691), Snagov (1696), Rîmnic (1705) și Tîrgoviște (1708) — în care între anii 1690—1716, s-au tipărit 31 de cărți grecești și 49 de cărți în alte cinci limbi²⁴¹, pentru că, așa cum spunea N. Iorga, Constantin Vodă Brîncoveanu «n-a fost numai un dibaciu socolitor al vremurilor, un mare ctitor de mînăstiri și biserici», ci și «unul din cei mai mari patroni ai culturii românești, prin scris și tipar», poate cel mai mare din cîți «au fost vreodată în neamul nostru»²⁴².

Titlurile, predosloviile și însemnările explicative a unora din cărți afirmă limpede rolul voievodului în această vastă și valoroasă operă cărțurărească, precizînd că multe din ele s-au tipărit «cu hotărîrea» sau «cu voia», ori «den porunca și cu toată cheltuiala», ori «cu cheltuiala și privegherea», sau «den indemnul și toată cheltuiala prea luminatului și blagocestivului domn și oblăduitor a toată Țara Românească Ioan Constantin B. Băsărab Voevod».

Prin multele cărți tipărite în limba română, epoca lui Brîncoveanu a contribuit pe de o parte la desăvîrșirea introducerii limbii române²⁴³, în biserică, iar pe de alta, la și mai trainica fixare a limbii române literare.

Pînă în vremea lui Brîncoveanu în biserica românilor ortodocși slujbele se făceau în limba greacă și slavonă, participanții și chiar preoții neînțelegînd nimic «căci nu pricepeau limba asta străină». Din această pricină, «nici poporul nu pieca de la biserică cu mult folos sufletesc și nici slujbele nu se făceau în toată rînduiala lor»²⁴⁴.

Tipărirea *Evanghellei* în limba română la 1682, a *Evanghellei bilingve* (greco-române) din 1693 și românești din 1697 (Snagov) a revoluționat serviciul de cult, slavonismul primind astfel o nouă lovitură. Rămăseseră însă încă opt cărți în limba slavo-română, care trebuiau «în-toarse» pe «rumănie» și care priveau rugăciunea și cîntarea de strană

241. Dacă mesajul spiritual european în acest spațiu răsăritean scris de Constantin Brîncoveanu prin toată opera de cultură și artă, pe care a realizat-o la adăpostul unei politici independente, ar fi putut fi menținut și continuat în viața poporului român, iar Țara Românească și Moldova nu ar fi suferit eclipsa regimului fanariot și Transilvania stăpînirea habsburgică, într-o asemenea perspectivă, poporul român atât de înzestrat, ar fi intrat în istoria modernă a Europei și în istoria culturii ei cu un secol și jumătate mai devreme (Cf. Ștefan Ionescu, Panait I. Panait, *Constantin Vodă Brîncoveanu. Viața. Domnia. Epoca*, București, Editura Științifică, 1969, p. 415).

242. N. Iorga, *Activitatea culturală a lui Constantin Vodă Brîncoveanu...*, p. 161.

243. Triumful definitiv al limbii române în biserică are loc odată cu tipărirea la Rîmnic a celor 12 *Mînefe* după care se cîntă la strană, șase de către episcopul Chesarie, între anii 1776—1779 și șase de episcopul Filaret în anul 1780.

244. Nicolae M. Popescu, *Viața și tăptele Domnului Țării Românești Constantin Vodă Brîncoveanu*, București, 1914, p. 19.

și anume : Molitvelnicul, Orologiul (Ceaslovul), Octoihul, Triodul, Penticostarul, Antologhionul (Mineiul prescurtat), Catavasierul și Mineiele pe cele 12 luni.

Cu câțiva ani înainte de domnia lui Brîncoveanu, mitropolitul Teodosie († 1708) pornise la tipărirea cărților de slujbă în românește, dar plină la urmă n-a cutedat să facă pe deplin acest lucru. În Liturgia tipărită la anul 1680, el a dat în limba poporului numai tipicul, mărturisind în prefață, că n-a îndrăznit «Liturgia toată (...) pre limba noastră a o muța», din pricina «scurtimii limbii noastre», — adică din neputința ei de a exprima toate sensurile și subtilitățile dogmatice ale ortodoxiei —, «pentru lipsa dascălilor» și «pentru multe alte pricină»²⁴⁵.

Tipografia din Buzău, sub conducerea episcopului Mitrofan, este prinsă între anii 1697—1702, aproape exclusiv cu tipărirea cărților de strană, care au numai *citirile* și *tipicul în românește*, iar *cîntările în slavonește* — după metoda inaugurată de Simeon Ștefan (1648—1653, 1655—1668) — dintre care menționăm : *Slujba sfinților Constantin și Elena* (Snagov — 1696), *Triodul* (Buzău — 1697 și 1700), *Mineiile* (Buzău — 1698), *Octoihul* (Buzău — 1700), *Penticostarul* (Buzău — 1701), *Adunarea slujbei Adormirii Născătoarei de Dumnezeu* (Rîmnic — 1706) și *Octoih slavo-român* (Rîmnic — 1706), în predoslovii lămurindu-se că s-au îndemnat de a tipări «numai învățăturile românește, pentru înțelegerea tuturor». Toate aceste cărți de strană au în limba română numai *tipicul, paremiile, Apostolul, Evanghelia* și *sinaxarul*, celelalte citiri și *cîntările* fiind în limba slavonă. În procesul de introducere a limbii române în biserică, aceste texte reprezintă stadiul intermediar între epoca slavonă și epoca limbii naționale.

Situația limbii române în epoca respectivă este veridic înfățișată în 1698 de patriarhul Dositei al Ierusalimului, cînd îi poruncește lui Atanasie al Ardealului : «Trebuie arhieria ta, slujba bisericii, adevăte Ohtaiul (Octoihul) Miniaele și alalte cărți ce se cîntă duminecile și sărbătorile (subl. n.) și slujba de toate zilele să te nevoiești în deadinsul să se cetească toate pe limba slavonească sau elinescă, iar nu românească s-au într-ait chip», evanghelia să se citească slavonește sau românește iar predica să fie slavonească pentru sîrbi și ruși, românească pentru români²⁴⁶. De reținut că limba greacă și slavă, pe lângă faptul că erau considerate sacre, ele erau păstrate pentru lupta împotriva propagandei calvine și catolice, motiv pentru care în Transilvania ele au persistat mai mult decît în Țara Românească și Moldova.

Anton Maria del Chiaro — secretarul italian pentru limbile occidentale al lui Constantin Brîncoveanu, între anii 1710—1714 — în «Istoria revoluțiilor din Valahia», spune că «unele biserici au adoptat limba

245. N. Iorga, *Istoria Bisericii Românești și a vieții religioase a românilor*, Ed. II, vol. II, București, 1928, p. 406; vezi BRV, I, p. 230—237.

246. Ioan Bianu, *Despre introducerea limbii românești în biserică românilor*, București, 1904, p. 22.

română, fapt care este considerat «un abuz religios introdus în zilele noastre»²⁴⁷.

Limba română nu putea încă să ia locul limbii slavone în biserică, decît treptat, fiindcă nu se găseau traduse în limba noastră toate cărțile de ritual necesare săvîrșirii cultului.

La sfîrșitul secolului al XVII-lea apăreau în limba română *tipicul* și *citirile*, *Psaltirea*, *Paremiile*, *Apostolul*, *Evanghelia* și *Cazania*. Pentru biruința deplină și definitivă a limbii române ca limba liturgică în biserica românilor, mai trebuiau obținute rugăciunea, adică slujba și cîntarea.

Traducerea era dificilă, căci se cerea ca: textele din originalele slavonești și elinești să fie «prepuse» ori «întoarse», «tocmai drept și deplin după puterea lor», după cum se spune în postscriptul Liturghiei de la Iași din 1759²⁴⁸. Alterări cît de mici de la sensul originalelor slavone și grecești erau privite ca alunecări spre erezie și deci întîmpinate cu toată rezerva, fapt pentru care traducătorii trebuiau să fie oameni de mare cultură, ca să poată învinge toate greutățile de ordin lingvistic și teologic. Dacă textele traduse trebuiau și cîntate, atunci lucrurile se complicau și mai mult.

În aceste vremuri de răscruce, cînd clerul și poporul nu mai înțelegeau slavona, iar limba maternă nu era încă pregătită să pătrundă în altar și la strană, sub influența marilor cărturari greci de la curtea lui Brîncoveanu, s-a introdus, la început în unele biserici, slujba numai în limba greacă. Era o încercare de a întări ortodoxia, sursa originală a scripturilor fiind limba greacă. Nici limba greacă nu era însă înțeleasă nici de popor și nici de cler — cu toate că ea fusese întrebuințată în biserică dintotdeauna, paralel cu limba slavonă — astfel încît limba română trebuia să-și croiască drumul către altar și să devină limba Bisericii. Acest lucru se realizează pe vremea lui Constantin Brîncoveanu, de numele căruia se leagă una dintre cele mai luminoase ere ale artei românești, a muzicii bizantine, orientată în mod declarat pe făgașul limbii înțelese și vorbite de popor.

În această vreme, paralel cu cărțile slavo-române — care aveau numai *tipicul* și *citirile* în limba română — se tipăresc și cărți numai în românește: *Psaltirea* (București — 1694), *Evanghelia* (Snagov — 1697), *Antologhionul* (Rimnic — 1705), *Moliftelnicul* (Rimnic — 1706 și Tîrgoviște — 1713), *Octoiul* (Tîrgoviște — 1712), *Catavasierul* (Tîrgoviște — 1714) și *Ceaslovul* (Tîrgoviște — 1715) — cinci dintre acestea²⁴⁹ aparținînd străinii și două²⁵⁰ — altarului, căci Brîncoveanu «a dorit ca în biserică să domine limba românească la slujbe (...), asemenea și cîntarea din

247. A.M. del Chiaro, *Storia delle moderne rivoluzioni della Valachia*, ed. N. Iorga, București, 1914, p. 87—88; apud. P.P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 225.

248. B.R.V., II, p. 146; vezi și G.M. Ionescu, *Istoria Mitropoliei Ungrovlahiei...*, p. 186.

249. *Psaltirea*, *Antologhionul*, *Octoiul*, *Catavasierul* și *Ceaslovul*.

250. *Evanghelia* și *Moliftelnicul*.

strane (...), pentru desfătarea suletească a credincioșilor»²⁵¹, astfel încât din câte se știe «prima slujbă în întregime în limba românească a avut loc în anul 1710»²⁵².

Constantin Brîncoveanu a contribuit la românirea cîntării psaltice, înființînd școli speciale, în care să se învețe această artă pe note și în limba română.

Spre sfîrșitul domniei lui Brîncoveanu, în București existau mai multe școli²⁵³, în care se învăța muzica psaltică: două școli oficiale, Academia de la Sf. Sava și Școala de slovenie de la Sf. Gheorghe Vechi, apoi Școala de la Colțea, fundație particulară și Școala Domnească de multe școli²⁵⁴, în care se învăța muzica psaltică: două școli oficiale, năstiri (ca Antim de pildă, n.n.), unde «dascălii se înțelegeau direct în ce privește plata cu părinții copiilor ce veneau să învețe»²⁵⁴.

V. OPERA MUZICALĂ A LUI FILOTHEI SIN AGĂI JIPEI

A. Prima psaltichie românească, cunoscută pînă acum

În acest proces creator de cultură inițiat de umaniștii români și străini, sub protecția domnitorului, s-a încadrat și Filothei sin Agăi Jipei, un veritabil om al Renașterii, prin talentele multiple cu care a fost înzestrat: protopsalt, autor de cîntări originale, teolog, filolog, filolog, caligraf și, poate (?), miniaturist, în manuscrisul său muzical aflîndu-se — pe lîngă foarte frumoase ornamente — unul dintre cele mai reușite portrete ale lui Brîncoveanu.

Școala brîncovenească de muzică era reprezentată mai ales de către Filothei sin Agăi Jipei, protopsalt al Mitropoliei, a cărui lucrare fundamentală, *Psaltichia românească* marchează un moment esențial în muzica noastră, ea atestînd cîntarea în românește și existența unei școli organizate de muzică în limba română.

Primul căruia îi revine meritul de a fi sesizat că *Psaltichia* lui Filothei este cea dintîi «carte de cîntări bisericești în românește, cunoscută pînă acum», este C. Erbiceanu. De la articolul²⁵⁵ scris în 1897 nimeni nu a mai descoperit pînă în prezent nici măcar o singură cîntare pe note de psaltichie în limba română, anterioară colecției lui Filothei. De bună

251. Șt. Meleș, *Școlile de muzică și cîntare bisericească din Iași (1558) și București (1711—1823) și românii din Transilvania*, în «Mitropolia Ardealului», Sibiu, 10, 7—8, 1965, p. 513.

252. Nifon Mitropolitul, *Tipic bisericesc*, București, 1885, p. VIII; apud Gheorghe Ciobanu, *Muzica bisericească la români*, în vol. său, *Studii de etnomuzicologie și bizantinologie*, București, 1974, p. 336.

253. Sebastian Barbu-Bucur, *Invățămintul psaltic pînă la reforma lui Hrisant, Școli și propedii*, în «B.O.R.», 98, 1980, nr. 3—4, p. 487—490.

254. C.C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. III, partea II, București, 1946, p. 919.

255. Constantin Erbiceanu, *Întîia carte de cîntări bisericești în românește cunoscută pînă acum...*, p. 292—304.

seamă că vor fi fost scrise sporadic — de către diverși psalți români — cîntări singulare în limba română și înainte de Filothei, care s-au pierdut sau care încă nu au fost găsite. O carte întreagă însă, pînă la Filothei aparținînd unui alt autor, nu s-a scris.

Am insistat mai mult asupra perioadei, contextului și conjuncturii social-politice în care a scris Filothei opera sa muzicală, pentru a conchide că într-adevăr *prima psaltichie românească cunoscută pînă acum*, este cea scrisă de Filothei sin Agăi Jipei și că înaintea acesteia nici nu era posibilă existența unei asemenea cărți, dată fiind situația limbii române ca limbă liturgică oficială, față de limbile considerate sfinte — greaca și slavona. Așadar, la sfîrșitul secolului al XVII-lea, cînd a început Filothei traducerea și transpunerea cîntărilor — pe note de psaltichie — în limba română, nu putea exista deja o asemenea carte, cu note muzicale. Nici fără note (numai cu text), nu exista o carte de cîntări în limba română, cărțile de strană — cu excepția Octoihului mic — nefiind încă traduse. În plus, o astfel de carte, *prima și cea mai cuprinzătoare capodoperă muzicală ecleziastică în limba română*, cu multiplele ei probleme, de ordin lingvistic, muzical, prosodic etc. nu putea fi făcută decît de către unul ca Filothei, pregătit îndelung în țară și la Athos.

A înlătura limba sacră, într-o epocă de dominare neogreacă, echivala cu un gest de neolialitate și lipsă de respect pentru trecut, pentru cîntarea bisericească. Faptul că Filothei îi închină lucrarea lui Brîncoveanu — care-i era rudă apropiată — și că apelează mereu la numele domnitorului, poate însemna — că în acest fel își asigură ocrotirea. În plus el era și «ucenic» al mitropolitului «Theodosie din Sfânta Mitropolie» care — de bună seamă — va fi sprijinit și încurajat această mare întreprindere dificilă și de lungă durată a ucenicului său, începută cu mulți ani înainte de moartea starețului și protectorului său.

Dacă în aceeași perioadă de timp cu Filothei, un alt mare cărturar, bun muzician și bun cunoscător al limbilor grecești, slavonești și românești, ar fi întreprins o acțiune similară și de o asemenea proporție, acela nu ar fi rămas total necunoscut literaturii noastre vechi și muzicologiei românești, căci în mod sigur, cu toată modestia, și-ar fi destăinuit numele, așa cum face și Filothei, care, în șase pagini arată pe larg, cu argumente convingătoare, motivul pentru care a întreprins această importantă și grea acțiune de românire a cîntărilor psaltice.

Opera de traducere din grecește a cărților de strană era legată de dificultatea potrivirii textului în limba română pe melodia tradițională, care nu putea fi schimbată. Aceasta impunea alegerea și rînduirea cuvintelor românești în așa fel, încît să aibă fitmul cerut de necesitățile melodice ale muzicii bizantine. Problema traducerii se complica astfel cu o problemă de ordin muzical.

Filotei sin Agăi Jipei este primul²⁵⁶ care s-a încumetat și a reușit să facă o carte de *Psaltichie în limba română*, adaptând textele românești — luate fie din manuscrise existente, fie din traduceri făcute de el personal — la melodiile tradiționale bizantine și invers.

Așadar, *prima carte cu neume muzicale psaltice în limba română*, descoperită pînă acum, este *manuscrisul de sub cota nr. 61* de la Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, autorul lui fiind *Filotei sin Agăi Jipei*, psalt la Mitropolia Ungrovlahiei, ucenic al părintelui Teodosie din această Mitropolie, cum singur spune la sfîrșitul Prefetei acestei cărți (f. 7 v).

B. Preocupări anterioare

Un studiu mai amănunțit cu privire la acest *Monument muzical* nu s-a făcut pînă în prezent, afară de patru articole scrise de semnatarul acestor rînduri — însoțite de transcrieri muzicale — publicate în 1969²⁵⁷, 1970²⁵⁸, 1976²⁵⁹ și 1976²⁶⁰. Manuscrisul a fost însă cunoscut și existența sa este menționată de diverși autori. Șirul acestora începe cu Constantin Erbiceanu²⁶¹, care în anul 1897 redă: pagina de titlu, prefața, versurile și cuprinsul manuscrisului; un an mai tîrziu (1898), Luca

256. În această problemă, de fapt nu sînt păreri contradictorii și în ultimul deceniu, muzicologia românească și-a însușit pe deplin această aserțiune, citindu-l pe Filotei ca atare (A se vedea, de pildă, Octavian Lazăr Cosma, *op. cit.*, p. 254, 262, 263; Gheorghe Ciobanu, *op. cit.*, studiul Anton Pann și «România» cîntărilor bisericești, p. 317; Titus Moisescu, *Macarie Ieromonahul. Opere I. Theoreticon*, Ediție îngrijită, cu studiu introductiv și transliterare de..., București, 1976, p. 14, 16; Petre Brîncuși, *Muzica românească și marile ei prîmeniri*, vol. I, București, 1978, p. 315, 320; Gheorghe Ciobanu, Marin Ionescu și Titus Moisescu, *Școala muzicală de la Putna, Manuscrisul nr. 56 (544) 576 I de la Mîndăstirea Putna «Antologhion»*, în *Seria Izvoare ale muzicii românești*, vol. III, documenta, Ediție îngrijită, prefată și adnotată de..., București, 1980, p. 5—6 și alții.

257. Sebastian Barbu-Bucur, *Momente muzicale, Filotei sin Agăi Jipei — prima Psaltichie românească cunoscută pînă acum*, în «B.O.R.», 82, 1969, nr. 9—10, sept.-oct. p. 1062—1075. Sînt redată aici, în transcriere piesele: *Hristos să naște, Mintuit-au norodul și Fiului celui născut*, din *Catavasiile Nașterii Domnului* (f. 8 r); *Urare pentru mitropolie* (f. 55 r); *Tropar către ucenici* (f. 70 r) și *Rugăciunea lui Filotei pentru Constantin Brîncoveanu* (f. 225 v).

258. *Ibidem*, în «Studii de muzicologie», vol. VI, București, 1970, p. 99—134. Sînt redată aici în transcriere piesele: *Polihroniu pentru Constantin Brîncoveanu* (f. 94 v—55 r), p. 123—125. *Troparul Nașterii Domnului* (f. 10 r-v), p. 126; *Tropar către ucenici* (f. 70 r) p. 127; *Tropar către ucenici* (f. 258 v), p. 128—130.

259. *Idem*, *Elemente teoretice la Filotei sin Agăi Jipei — Gramatica muzicală*, în «Studii de muzicologie», vol. XI, București, 1976, p. 175—229. Sînt redată aici în transcriere piesele: *Apehematele glasurilor* (f. 69 v—70 v); *Tropar către ucenici* (f. 70 r); *Schimbările celor opt glasuri* (f. 70 v).

260. *Idem*, *Manuscrise psaltice românești și bilingve în notație cucuzelland în marile biblioteci din România*, în «B.O.R.», 94, 1976, nr. 9—12, sept.-dec., p. 1005—1038. Sînt redată aici din ms. lui Filotei, în transcriere, piesele: *Dogmatica*, gl. I, fragment (f. 9 r); *Plîng și mă tînguiesc*, fragment (f. 65 r); *Stihurile Vecerniei Cu crucea ta*, gl. III (f. 79 r); *Rugăciunile noastre*, gl. I (f. 71 r); *Prin cinstită crucea ta*, gl. V (f. 87 v); *Cîntare de seară*, gl. VIII (f. 100 v).

261. Constantin Erbiceanu, *op. cit.*, p. 292—304.

Alexandru²⁶² dă numai cuprinsul; Ioan Bianu²⁶³, bibliografiindu-l (în 1907), dă ca și Erbiceanu, pagina de titlu, prefața, versurile și cuprinsul; Nicolae Popescu²⁶⁴, la anul 1908, în lucrarea *Viața și activitatea dascălului de cîntări*, referindu-se la troparul «Cu gândirea mă ating», «cu care cîntăreții își isprăvesc compunerile lor», zice: Filothei (...) tot așa își termină manuscrisul său de cîntări», iar mai tirziu (1936), în lucrarea *Macarie Psaltul la 100 ani de la moarte lui*²⁶⁵, amintește numele lui Filothei ca fiind unul din «luminătorii neamului românesc de la începutul sec. XVIII». Într-un articol scurt, scris în «Universul», la anul 1933, intitulat: *Din vremea lui Constantin Brîncoveanu*, I. D. Petrescu²⁶⁶ transcrie din *Catavasiile Paștelui* oda a IX-a «Ingerul a strigat» (ms. 61, f. 28 v), în «Predania» (1937), scrie articolul *Filotei Ieromonahul, muzicograful din vremea lui Constantin Brîncoveanu*²⁶⁷ iar în «Etudes de paléographie musicale byzantine»²⁶⁸ (1967), transcrie din *Canonul Floriilor* — irmoasele²⁶⁹ (ms. 61, f. 19 r—22 r), stihul *Neamurile toate* — starea a III-a din Prohod (ms. 61, f. 25 r)²⁷⁰ și irmosul 1, 3 și 4 (ms. 61, f. 38 r) din *Catavasiile Crucii*²⁷¹.

Manuscrisul este atât de important pentru evoluția culturii noastre muzicale, incit în ultimele două decenii aproape toți muzicologii care s-au ocupat de muzica românească medievală s-au oprit lapidar sau mai pe indelete asupra acestui monument muzical.

Astfel, Gh. Ciobanu, descoperind și descriind în 1967 un număr de șase manuscrise²⁷², din secolul al XVIII-lea, redă pagina de titlu a manuscrisului (nr. 61), caracterizindu-l succint, în studiul *Muzica bisericească la români*²⁷³, transcrie irmosul I-iu din *Catavasiile Floriilor* (ms. 61, f. 19 r), iar în alte studii²⁷⁴ face deseori referiri la cartea lui Filothei.

262. Luca Alexandru, *Priviri generale asupra muzicii din Biserica Ortodoxă de la începutul creștinismului și pînă în zilele noastre*, București, 1898, p. 77—78.

263. Ioan Bianu, *Catalogul manuscriselor românești*, tom. I, București, 1907, p. 144—149.

264. Nicolae Popescu, *Viața și activitatea dascălului de cîntări Macarie*, București, 1908, p. 90.

265. Idem, *Macarie Psaltul la 100 ani de la moartea lui*, București, 1936, p. 11.

266. I. D. Petrescu, *Din vremea lui Constantin Brîncoveanu*, în: *Universul*, 50, nr. 103, din 16 aprilie 1933, p. 18.

267. Idem, *Filotei Ieromonahul (muzicograful din vremea lui Constantin Brîncoveanu)*, în *Predania I* (1937), nr. 6—7, p. 25—27.

268. Idem, *Etudes de paléographie musicale byzantine*, București, 1967, p. 144—147.

269. Gheorghe Ciobanu, în op. cit., studiul *Muzica bisericească la români*, p. 391, nota 52, spune că «I. D. Petrescu a publicat transcrierea întregului canon, în (...) *Etudes de paléographie* (...), p. 144—147». Facem precizarea că întregul canon este alcătuit din 28 de tropare și că I. D. Petrescu în lucrarea mai sus menționată a transcris din acest canon numai irmoasele, opt la număr.

270. I. D. Petrescu, op. cit., p. 96.

271. *Ibidem*, p. 161—162.

272. Gheorghe Ciobanu, *Manuscrisele psaltice românești din secolul al XVIII-lea*, în volumul său *Studii de etnomuzicologie și bizantinologie*, București, 1974, p. 290.

273. Idem, *Muzica bisericească la români*, p. 357—358.

274. Idem, *Cultura muzicală bizantină pe teritoriul României pînă în secolul al XVIII-lea*, p. 283; *Cultura psaltică românească în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea*, p. 302; *Originea canonului stîlpărilor alcătuit de dascălul Șărban*, p. 308.

La începutul ultimului deceniu al secolului nostru și anume, în 1971, Grigore Panțiru, publicând cartea: *Notația și ehuriile muzicii bizantine*, transcrie din manuscrisul lui Filothei un număr de 14 piese ²⁷⁵, iar N. Moldoveanu ²⁷⁶, 6 mici fragmente (incipituri) din diverse cîntări. Octavian Lazăr Cosma în al său *Hronic* ²⁷⁷, consacra un capitol întreg lui *Filothei sin Agăi Jipei*; Titus Moisescu, retipărind Theoreticonul lui Macarie ²⁷⁸, în studiul introductiv se oprește și asupra primului «manuscris de muzică bizantină în limba română» și mai ales asupra propediei din acest manuscris, iar Petre Brîncuși, în ultimul său volum, *Muzica românească și marile ei primeniri* ²⁷⁹, valorifică într-o sinteză atotcuprinzătoare, aproape tot ceea ce se cunoștea pînă acum despre Filothei și opera sa muzicală.

În ultima vreme, cu concursul corului Madrigal Electretord-ului, la îndemnul și cu sprijinul conducerii Uniunii compozitorilor, a început imprimarea seriei de: *Documente ale culturii muzicale vocale în Muntenia, Moldova și Transilvania*. Discul nr. 2 (secolele XVI—XVIII) din această serie valorifică un număr de șase piese muzicale din manuscrisul lui Filothei ²⁸⁰, în selectarea și transcrierea semnatarului acestui studiu.

Considerăm că opera muzicală a lui Filothei rămîne necunoscută celor mulți și numai după publicarea ei în întregime, sub îndemnul și egida Uniunii Compozitorilor, în seria *Documente*, și mai ales *Transcripta*, muzicologii, istoricii, criticii de artă, compozitorii și interpreții vor putea valorifica din plin această prețioasă operă muzicală românească din perioada medievală.

275. *Spune Sîmioane*, stîhiră la 2 februarie (f. 191 r), p. 86—87; *Irmusul I-iu* din *Catavasiile Crăciunului* (f. 8 r), p. 88; *Celui mai înainte de veci*, stîhiră la vecernie, gl. II (f. 75 r), p. 91—92 (fără cuvinte); *Învierea ta Christoase*, stîhiră la stîhoavnă (f. 76 v), p. 94 (fără cuvinte); *Irmusul I din Canonul Floriilor* (f. 19 r), p. 102—103 (fără cuvinte); *Ziua Învierii* (f. 29 v), p. 107—109; *Slava de la Litie la Duminica tuturor sfinților* (f. 254 v), p. 109—111 (fără cuvinte); *Slava de la stîhoavna din 1 septembrie* (f. 115 v), p. 112—113 (fără cuvinte); *Stîhiră la vecernia Înălțării Domnului* (f. 247 v), p. 117—119 (fără cuvinte); *Doamne strîgat-am și Să se îndrepteze*, gl. VII (f. 111 v), p. 121—122 (fără cuvinte); *Stîhiră la ceasul al IX-lea la Bobotează* (f. 174 r), p. 123—124 (fără cuvinte); *Ușile pocînței*, stîhiră din postul mare (f. 43 v), p. 129—130; *Apehematele modurilor* (f. 69 v—70 v), p. 131—136 (Grigore Panțiru, *Notația și ehuriile muzicii bizantine*, București, 1971).

276. Nicu Moldoveanu, *Izvoare ale cîntării psaltice în Biserica Ortodoxă Română*, București, 1974; *Troparul Bobotezii* (f. 14 r), p. 129; *Prohodul Domnului* (f. 25 v), p. 130; *Rugăciunile noastre*, stîhiră la Vecernie, gl. I (f. 71 r), p. 131; *Troparul, fată mirele*, transcris greșit din *Ni(Do)*, cu Si bemol la cheie (f. 17 r), p. 132—136; *Ziua Învierii* (f. 29 v), p. 137; *Irmusul I din Canonul Floriilor* (f. 19 r), p. 139.

277. Octavian Lazăr Cosma, *op. cit.*, p. 255—263.

278. Titus Moisescu, *op. cit.*, p. 14—16.

279. Petre Brîncuși, *op. cit.*, p. 311—340.

280. *Rugăciunea pentru Constantin Brîncoveanu* (f. 255 v); *Eolinala întâi, în munte ucenicii* (f. 104 v); *Troparul Către ucenici* (f. 70 r); *Troparul, Dumnezeu cel ce șade, din Canonul Floriilor* (f. 20 v); *Polihroniu pentru Antim Ivireanu* (f. 55 v); *Stîhira Muziceștilor organe* (f. 60 v).

C. Autor. Origine etnică

Pentru stabilirea autorului manuscrisului nu întîmpinăm nicio dificultate. Numele său îl găsim scris mai întîi la sfîrşitul paginii de titlu, unde, după ce enunţă pe scurt conţinutul zice: «De smeritul întru I[e]r[o]monahi Filothei sin Agăi Jipei»²⁸¹. La sfîrşitul prefaţei acestui manuscris (f. 6v), autorul se semnează din nou: «Filothei ier[o]monah, uc[e]lnic al părintelui Theodosie din Sfînta Mitropolie». La folio 64 v după otpustul Paraclisului citim: «Alta (stihă-text) făcută de dascălul Mitrofan greceşte şi de scriitorul acestii cărţi rumăneşte» (subl. n.). Ultima dată numele autograf al autorului îl aflăm la sfîrşitul manuscrisului care se încheie cu: «Rugăciunea robului lui D[umne]zeu I Filothei Ieromonah[ul] sinthesitoriul acestii vlahomusichii (subl. n.), cătră Prea Sfînta Născătoare de D[umne]zeu, pentru prea luminatul Domn a toată Ungrovlahia Ioan Constantin B. Băsărab Voevod».

În Prefaţă Filothei subliniază acţiunea de romănire a cîntărilor impusă de curentul brîncovenesc, arătînd importanţa şi necesitatea cîntării psaltice în limba română, cu dovezi din Noul şi Vechiul Testament: «Ap[o]s[t]ol[ul] Pavel, la a sa întîia carte cătră Corintheani, cap. 14 (...) zice: «De va da trîmbiţa glas nearătat, ci fără de semn cine să va găti la răsboiu; Aşa şi voi, de nu veţi da cuvînt cu bună înţelegere, cum să va cunoaşte ceea ce aţi grăit; şi iarăşi: cânta-voiu cu d[um]ne]şu şi voiu cânta şi cu mintea. Şi Prorocul împărat D[avid] Ps[alm] 46 zice: Cîntaţi cu înţelegere». Adresîndu-se apoi Domnitorului, conchide: «Şi iaste D[umne]zeiască socoteală a Măriei tale, cum ceale ce se cîntă în Beserică, nu numai să se cînte ci să se înţeleagă de ascultătorii (subl. n.), pravoslavnicii creştini. Pentru carea şi nu incetezi în toată vremea cu îndurare cheltuind, spre tîlmăcirile celor nelesne înţelese cuvinte şi cîntări ale besericii cătră arătarea şi mai bună înţelegere» (f. 5 r-v).

Continuînd strădania marilor cărturari înaintaşi — Coresi, Varlaam, Dosoftei, Antim Ivireanul şi alţii — de a introduce limba română în Biserică, Filothei sin Agăi Jipei nu s-a limitat la traducerea textului, ci a adaptat pentru prima dată în limba română textul poetic la cel muzical, arătînd în Prefaţă, motivul pentru care face acest lucru: «Pentru aceasta şi eu /.../ văzînd cum că în fieştecare zi... să cîntă catavasiile iar să înţeleg foarte de puîntei, cît numai viersul (melodia — n.n.) sint ascultînd, iar nu şi înţelesul celor ce să cîntă, tîlmăcît-am /.../ pre a noastră de fară şi de obşte limbă, toate catavasiile, cu troparele...» (subl. n.). După Prefaţă, dă 44 de versuri făcute tot de el, adresîndu-se «cătore /.../ cîntăreţii acestei Vlaho-musichii şi cătră celălalt pravoslavnic norod al ţării rumăneşti», în care subliniază acelaşi lucru, arătînd şi mai precis programul estetic al întreprinderii sale: «Că iată s-au tîlmăcît, spre al vostru folos/. Care cu nevoiţă din grece s-au scos / Prin cuvinte rumăneşti şi prin glasuri greceşti/ Inema şi sufletul să ţi le îndulceşti» (subl. n.).

281. Cu toate că identitatea lui Filothei ca autor al Psaltichiei «rumăneşti» este absolut incontestabilă, N. Moldoveanu, în op. cit., cap. «Copiştii manuscriselor», litera F, p. 92 şi în cap. «Locul copierii unor manuscrise», p. 94, îl consideră pe «Filothei sin Agăi Jipei», copist.

Cartea a fost dedicată domnitorului Constantin Brîncoveanu — în timpul căruia muzica psaltică a fost intens cultivată de psalți renumiți autohtoni sau aduși de către domnitor din Athos și Constantinopol²⁸², pe care Filothei, în Prefață îl elogiază, comparându-l cu «alt nou Alexandru sau Ptolemeu într-aceste vremi; că precum în vremile acelora au crescut meșteșugurile și au înflorit învățăturile și s-au mărit înțelepciunea și s-au umplut casele de cărți, așa și acum în luminatele de D[umne]zeu zilele Măriei tale s-au împodobit această păzită de D[umne]zeu stăpînire cu cărți și cu dascăli și cu meșteșuguri de învățătură»²⁸³.

Și din Prefața manuscrisului atât de consistentă și de judicios întocmită se poate vedea din plin talentul și erudiția cu care era înzestrat autorul manuscrisului.

În ceea ce privește originea etnică a lui Filothei sin Agăi Jipei, nu mai există dubii, ci așa cum am arătat — pe larg — în *Genealogia* sa, el era român neaoș din *Mișsa-Ilfov*, după tată și din *Drăghinești-Teleorman*, după mamă, scriind Psaltichia «pre a noastră de țară și de obște limbă» (subl. n.), cum singur spune în Prefață.

D. Locul și data scrierii manuscrisului

Locul scrierii manuscrisului este spus lapidar și precis de către autor însuși în pagina de titlu și anume: «în sfînta Mitropolie» (a Ungrovlahiei n.n.).

Nici în ceea ce privește data scrierii nu se întîmpină nici o dificultate, întrucît pe pagina de titlu Filothei spune că a scris *Psaltichia*: «În zilele prea luminatului și /.../ înălțatului Domn Ioan Costandin B. Băsărab Voevodă, la al 25-le an al /.../ domniei Măriei sale, păstorînd în arhierescul scaun al Mitropoliei prea Sfințitul Mitropolit Kyr Anthim Ivi-reanu». La sfîrșitul manuscrisului (f. 225 v), din nou autorul specifică: «Leat 7222 dec[embrie] 24». Cu toate acestea C. Erbiceanu (1897)²⁸⁴, Alexandru Luca (1898)²⁸⁵, Nicolae Popescu (1908)²⁸⁶, Badea Cireșanu

282. O spendore deosebită în execuție cunoaște cîntarea psaltică la biserica Sfînta Sofia din Constantinopol. Pregătirea cîntăreților făcea parte din preocupările împăraților bizantini și ale conducătorilor bisericii înainte chiar de ridicarea acestui măreț monument de către Justinian (527—565). La noi, domnitorii fanarioți și apoi cei români, după exemplul acestora, stimulau dezvoltarea muzicii psaltice, onorîndu-i pe cei ce o promovau, cu ranguri boierești și scutindu-l de impozite (cf. V. A. Urechia, *Istoria școlilor...*, op. cit., p. 48; Badea Cireșanu, op. cit., p. 528; Petre Vintilescu, *Despre poezia imnografică din cărțile de ritual și cîntarea bisericească*, București, 1937, p. 237.

283. Și la «Prevelnicul care le zic preoții la colivă și la masă, când rădică păhar pentru sănătăți» (f. 67 v) este pomenit: «blagocestivul(ui) nostru Io(an) Costandin Voevod», căruia îi urează ca: «Domnul să-l păzească pre el întru mulți ani», cu «răspunsul» «Mulți ani facă Domnul D[umne]zeu bl[ag]ocestivului, prea luminatului Voevod a toată Ungrovlahia, Domnul păzească-l pre el întru mulți ani».

284. Constantin Erbiceanu, op. cit., p. 292 și 301.

285. Luca Alexandru, op. cit., p. 77—78.

286. Nicolae Popescu, *Viața și activitatea dascălului de cîntări Macarie...*, p. 90.

(1911)²⁸⁷, George Breazul (1941)²⁸⁸, I.D. Petrescu (1933²⁸⁹ și 1967)²⁹⁰, Nicu Moldoveanu (1974)²⁹¹ etc., datează manuscrisul cu anul 1714 — iar Gr. Poslușnicu (1928)²⁹², și mai eronat și anume cu 1539 — din pricina unei greșeli elementare de calcul, trebuind să se scadă 5508 ani de la facerea lumii, dacă datele sînt între 1 ianuarie — 31 august și 5509 ani, dacă datele sînt între 1 septembrie — 31 decembrie²⁹³. Filothei își datează manuscrisul (și pe prima filă și pe ultima), cu anul «7222, decembrie (subl. n.) 24», deci 1713.

O dovadă în plus care susține aserțiunea noastră este faptul că Filothei termină de scris *Psaltichia sa* «în al 25-lea an (subl. n.) al domniei lui Constantin Brîncoveanu», iar Gheorghe Radovici tipărește primul *Octoih* în limba română la Tîrgoviște în 1712, «întru al 24-lea an (subl. n.) al domniei lui Ioan Constantin B. Băsărab Voievod»²⁹⁴. Încă o dovadă și mai elocventă în acest sens ne-o face însuși Filothei care, șapte luni mai tîrziu — după terminarea *Psaltichiei*, în august 1714, își tipărește la Tîrgoviște *Catavasierul*, tradus de el în «întîiul an (subl. n.) al domniei lui Ștefan Cantacuzino»²⁹⁵.

Cu privire la perioada de timp în care și-a scris Filothei opera muzicală, nu avem nici o știre, în afară de cea indicată la începutul și la sfîrșitul manuscrisului: Dec[embrie] 24 7222 — 1713.

Este cunoscut faptul că data apariției unui manuscris sau a unei tipărituri indicată pe copertă, pe pagina de titlu, după prefață sau chiar la sfîrșitul cărții — ca în cazul celei a lui Filothei — nu reprezintă timpul întreg în care a fost alcătuită lucrarea respectivă, ci numai data la care aceasta a fost terminată.

Ținînd seama de marele număr de cîntări din acest manuscris (967 cu note muzicale și 226 cu text numai), de greutatea și dificultatea acțiunii întreprinse — traduce, prelucrează, adaptează, prescurtează și compune — ca și de faptul că la data cînd a terminat de scris *Psaltichia*, Filothei trecuse de 70 de ani, putem conchide că el a început opera de romînire a cîntărilor eclesiastice cu mulți ani înainte de anul 1713 și anume, începînd din ultimul sau poate chiar penultimul deceniu al secolului al XVII-lea.

287. Badea Cireșeanu, *op. cit.*, p. 528.

288. George Breazul, *Patrium Carmen. Contribuții la studiul muzicii românești*. Cralova, 1941, p. 58; idem, *Pagini din istoria muzicii românești* cap. *Invățămîntul muzical în Principatele Românești de la primele începuturi pînă la sfîrșitul sec. XVIII*, vol. 2, ediția îngrijită și prefațată de Gheorghe Firca, București, 1970, p. 46.

289. I. D. Petrescu, *Din vremea lui Constantin Brîncoveanu...*, p. 18.

290. Idem, *Études de paléographie musicale byzantine...*, p. 158.

291. Nicu Moldoveanu, *op. cit.*, p. 43, 93, 100, 101, 104, 130, 131, 137.

292. Gr. M. Poslușnicu, *Istoria muzicii la români*, București, 1928, p. 11.

293. A. Sacerdoțeanu, *Introducere în Cronologie*, București, 1943, p. 29; Ion Ioanșcu, *Cronologia documentelor din Moldova și Țările Române*, în *Documente privind istoria României, Introducere*, vol. I, București, 1956, p. 389—481.

294. B.R.V., I, p. 486.

295. A se vedea capitolul III C din această lucrare — *Catavasierul*.

Din *Pretafă* vedem că Filothei a tălmăcit — «pre a noastră de țară și de obște limbă» — această carte de cîntări «la îndemnul mitropolitului Antim Ivireanu, cu voia și cererea a toată boierimea și a tot norodului», ceea ce înseamnă că acest ctitor de cultură și conștiință națională ce a avut sentimentul acut al istoriei, a înțeles pe deplin starea de spirit a românilor care, *toți* vroiau să audă cîntîndu-se în biserică «pre limba lor» și nu numai că a înțeles dar a și purces la realizarea acestui mare și vechi deziderat. În plus, el spune că a fost *îndemnat* de către Antim Ivireanu, dar nu zice cum se obișnuia «den» sau «din porunca» autorității bisericești, ci *la îndemnul* (subl. n.), ceea ce ar putea să însemne mai degrabă că Antim Ivireanu — care, deși străin de neam, s-a identificat cu aspirațiile românilor — nu i-a poruncit și nu i-a dat binecuvîntarea cînd era mitropolit (1708—1716) al Ungrovlahiei sau episcop al Rîmnîcului (1705—1708), ci *l-a îndemnat* atunci cînd avea același grad în ierarhia monahală ca și Filothei și anume, cînd era ieromonah, între anii 1689—1705.

În susținerea aserțiunii că Filothei a lucrat multă vreme la românierea cîntărilor este nevoie să deschidem o paranteză.

La 1 august 1751, Ioan Duma Brașoveanu — elev al lui Șarban «protopsaltul Țării Românești», care la rîndul lui fusese ucenic și al lui Filothei — termină de copiat (în București) o *Psaltichie românească* (ms. rom. nr. 4305, B.A.R.), pe care am identificat-o a fi copie *absolut identică* după manuscrisul (ms. rom. nr. 61, B.A.R.), scris de dascălul dascălului său ²⁹⁶.

Similitudinea manuscrisului lui Duma cu cel al lui Filothei — după care a fost copiat — este atît de mare încît la f. 335 v și la f. 339 v în manuscrisul lui Duma găsim pînă și numele lui Brincoveanu din manuscrisul lui Filothei (f. 67 v și respectiv f. 225 v), cu toate că Duma își scrie manuscrisul pe vremea domnitorului Ioan Grigore Voievod și a mitropolitului Neofit.

El merge uneori pînă la a copia și inconsecvențele sau greșelile din manuscrisul lui Filothei cum vedem de pildă în *Pentru ucenici tropare* (Filothei, f. 258 v; Duma, f. 339 r-v) unde pe primul rînd de la primul și al doilea tropar, a doua *antichenomă*, Duma o scrie cu negru — cum o scrie și Filothei — și nu cu roșu cum scrie el de obicei toate semnele *chironomice*, iar la al doilea tropar, lipsind la Filothei un *oligon* de pe *petasti*, Duma copiază și aici identic, repetînd greșeala lui Filothei ²⁹⁷.

Între cele două Psaltichii există și deosebiri, cea mai importantă constînd în faptul că manuscrisul lui Duma este mai complet decît cel al lui Filothei.

Filothei are în plus față de Duma: o *stihiră* de la *Stretenie*, o *doxologie* a lui Kir Melchisedec, episcopul Redesteanul (f. 44 v—45 v), *Psalmul 102* — *Binecuvîntează* (text); *Sfînte Dumnezeule, Cîți în Hristos* și *Crucii tale* (f. 45 v—47 v) de la Liturghie.

Duma are în plus față de Filothei o *stihiră* de la *Stihoavna* din *Vinerea Patimilor*, *Triodul Stihirar* (f. 197 r—266 v), care cuprinde slujbele

296. Sebastian Bucur-Barbu, *Ioan sin Radului Duma Brașoveanu*, p. 61—221.

297. Idem, *Monumente muzicale...*, p. 128 (anexa 4), ultimul rînd, penultima notă.

din Postul Mare, începând cu Duminica Vameşului şi a Fariseului şi sfîrşind cu Sîmbăta Patimilor²⁹⁸; un *polieleu* şi o *doxologie* (f. 300 v—307 v). La folio 311 r găsim la Duma însemnarea: «De aici începem *Heruvicile lui Hrisafj scurtate de popa Filothei* (subl. n.) pentru neputinţa ome-nească adecă pentru nezăbavă». Sînt scrise aici la Duma un număr de opt *heruvice* (f. 311 r—314 v) dintre care numai pe cel în gl. I (f. 311 r) şi cel gl. IV (f. 312 r) le găsim la Filothei (f. 47 v—48 v). Este, de ase-menea, în plus la Duma şi *Pricesnele* gl. II şi III (f. 314 v) ale lui Kir Hrisafi, *Priceasna* gl. IV (f. 315 v) a lui Neon Patron precum şi *prices-nele* gl. V, VII şi VIII (f. 315—316 r) ale lui Kir Hrisafi, iar un număr de şapte stihiri: *Pre izvorul* (F, f. 57 v; D, f. 325 r-v); *In cuptorul cel vâl-văitor* (F, f. 57 v—58 r; D, f. 326 r); *Celace ești în ceriuri binecuvîntată* (F, 58 r; D, f. 326 v); *Mîinile întinzîndu-și Daniil* (F, 58 v; D, f. 327 v); *S-au cutremurat noroadele* (F, 58 v; D, f. 328 r-v); *Privind tiranul* (F, 60 r; D, f. 330 r-v); *Muziceștile organe* (F, f. 60 v; D, f. 330 v—332 v) sînt prelungite cu mai multe rînduri de tereremuri.

Stabilind asemănările și deosebirile dintre cele două manuscrise, presupunem că Ioan Duma a cunoscut și alte manuscrise psaltice ale lui Filothei — din care a putut copia cîntările mai sus arătate — manuscrise care nu ni s-au păstrat sau pe care încă nu le-am descoperit. Credem mai degrabă că în timpul domniilor pămîntene și mai ales în timpul secularizării averilor mînăstirești, cînd au plecat în masă din Țările Române, călugării greci au luat cu ei și o mulțime de manuscrise psaltice românești și grecești scrise aici, printre care și pe cele ale lui Filothei. În lumina celor de mai sus, afirmația lui Gr. Poslušnicu — neluată în seamă pînă acum — că «Un exemplar — al Psaltichiei lui Filothei sin Agăi Jipei — se găsește în mînăstirea Hilindar din Muntele Athos»²⁹⁹, este mai mult decît verosimilă.

Dacă Filothei a scris mai multe manuscrise — cel puțin două — este de la sine înțeles că i-a trebuit mult timp pentru realizarea acestora, românirea cîntărilor psaltice fiind problema de căpătîi a vieții sale.

Către această concluzie ne conduce și faptul că Filothei începe ne-firesc Psaltichia sa cu *Catavasierul* (f. 8 r—45 v) și *Liturghierul* (f. 45 v—67 v), pe care le avea traduse demult, după care urmează: *Teoreticonul* (f. 68 r—70 v); *Anastasima* (f. 71 r—113 r); *Antologhionul* (f. 114 r—226 v); *Penticostarul* (f. 227 r—255 v). Duma Brașoveanul, care copiază aidoma manuscrisul lui Filothei, nu respectă ordinea cărților acestuia, ci pe cea firească a majorității antologiilor: *Teoreticonul* (f. 4 r—7 r);

298. Începînd cu f. 216 r—266 v (51 file — 102 pagini) lipsește din transcriere tot ceea ce Duma scrie cu cerneală roșie și anume: titlurile, litera mare inițială de la începutul fiecărei cîntări, *mărturile*, *istoralele*, iar dintre semnele chironomice lipsesc *gotgoanele*. În aceeași situație sînt și *Polieleul Robii Domnului* și *Doxologia* (f. 300 v—307 r), fapt ce constituie o mare pierdere pentru muzica românească cu atît mai mult, cu cît cîntările lipsind la Filothei și fiind pentru prima dată întîlnite în limba română, ele sînt pierdute, pînă la găsirea unei alte copii după care să poată fi reconstituite.

299. Mihail Gr. Poslušnicu, op. cit., p. 11, nota 2.

Anastasima (f. 9 r—56 r); *Antologhionul* (f. 57 r—170 r); *Penticostarul* (f. 170 r—196 v); *Triodul* (f. 197 v—266 v); și numai după aceea *Catavasierul* (f. 272 r—312 v) și *Liturghierul* (f. 311 r—339 v).

Că perioada în care a scris opera muzicală a fost lungă și grea, reiese și din ultimele cuvinte scrise la sfârșitul manuscrisului de către Filothei: «Pre cum doresc cei ce vislează pre mare, a ajunge la liman, așijderea și eu nevrednicul, a vedea sfârșitul acestor Vlahomusichii. leaf[?] 7222 dec[embrie] 24».

E. DESCRIEREA MANUSCRISULUI

1. Denumirea manuscrisului

Lungimea titlului, cu totul neobișnuită pentru zilele noastre cuprinde date principale și anume: denumirea manuscrisului, conținutul, ce fel de notație și de glasuri conține, data întocmirii (în vremea cărui domnitor și mitropolit) și autorul.

Atrage atenția titlul, *Psaltichie rumânească*, formulare inedită, nemaiîntâlnită anterior, titulatura reprezentând momentul din care muzica bizantină, la noi, apare în mod constant sub denumirea de «muzică psaltică» — numită astfel pentru că rădăcinile cele mai adânci ale acestei muzici se află în cântarea tradițională a poporului evreu în care au fost compuși și după care s-au cântat la început psalmii. De bună seamă că la noi termenul circula în mediul muzical și înainte, fiind de mult încetățenit³⁰⁰, ca și cel de psalt și protopsalt. Pentru ca apartenența *Psaltichiei* să fie și mai clară, se adaugă *rumânească*, prin aceasta Filothei subliniind în mod voit și conștient caracterul etnic al colecției sale de imnuri.

2. Descrierea fizică a manuscrisului

Manuscrisul, format 4° mic (20,5 × 14,5 cm), cu legătura restaurată din carton și piele, conține 259 folio (518 pagini). E scris pe hîrtie numită «turcească» (fără marca fabricii), mărunț, clar și îngrijit, într-o excepțională grafie, titlurile și literele majuscule inițiale fiind frumos ornate. Pe versatz-ul copertei întii, găsim încercări de peniță și însemnări ulterioare, conținând anul «1799», «1811 februarie în douăzeci» și o iscălitură. Pe prima filă (f. 4 r), între două coloane cu boltă deasupra, desenate cu flori în negru, verde și galben, este scris titlul: «*Psaltichie*

300. Așa de pildă, pe vremea lui Ștefan cel Mare, psalții cântau după cărți de muzică religioasă numite — mai tirziu — *Psaltichii*. (Sebastian Barbu-Bucur, *La musique byzantine sur le territoire de la Roumanie jusqu'au XVI-e siècle*. În «Actes du XIV-e Congres International des Etudes byzantines», Bucarest, 6—12 septembre, 1971, vol. II, publicat sub coordonarea lui M. Berza și E. Stănescu, București, 1967, p. 508); Kogălniceanu, «în Letopisești» pomeneste de «Cartea de muzică (...) Psaltiki» a capelei domnești de la Cetatea Neamțului din timpul lui Ștefan cel Mare (1457—1504) — (cf. Michail Kogălniceanu, «Letopisești», II, ed. I, tom. I, București, 1872, p. XVIII), iar Evstatie, la 1511, și Antonie, la 1545, sînt numiți *protopsalți*.

DO
run
mu
mîr
dea
inc
La
iniț
orn
fon

nîn
pag
rînc
nea
iniț
este
la s
de 1

—
într
indi
lite

cur
cînt

infl
ceșt
ortc
c ci
a fo
și d
sele

infl
la sf
ce n
adîc
ca :
(f. 1
(f. 1
xatî
(f. 3
Filo
(f. 2
(f. 4
B.O.R

rumănească...». Pe verso-ul primei file (4 v) este redat, în laviu, cu multă măiestrie și finețe, portretul lui Constantin Brîncoveanu, înveșmîntat în haină de brocat și mantie cu gulerul și marginile de hermină, deasupra capului său apărînd Hristos înconjurat de nori. Portretul este închis într-un frumos chenar de flori, făcut în alb și negru pe fond verde. La folio 8 r se află o pecete inelară în fum, cu coroană princiară, avînd inițialele C.B. (?). Pe folio 5 r, 8 r, 68 r și 114 r se află frumoase frontispicii ornate și colorate în alb și negru pe fond verde, iar la folio 227 r, pe fond galben.

Textul muzical și literar este scris clar și frumos, paginile conținînd 14—16 rînduri — cel mai adesea 15 — chiar 10—12 rînduri, cînd pagina începe cu ornamente și titluri mari (început de capitole) și 24—30 rînduri, cînd pagina conține numai text literar. Cerneala folosită este neagră pentru texte și pentru semnele fonetice și roșie pentru rubrici, inițiale, semne hironomice și mărturii. Textul de sub notația muzicală este scris fără semne de punctuație, în afară de punct care apare numai la sfîrșitul piesei muzicale și nu întotdeauna. Textul care nu este însoțit de note muzicale conține virgulă, punct și virgulă, două puncte și punct.

Filotei folosește trei alfabete în manuscrisul său: *cirilic*, *grec* — influențat pe alocuri de cel *cirilic* — și *slavon*, ultimele două fiind întrebunțate pentru incipitul onora dintre cîntări ca și pentru anumite indicații tipiconale. În rest, toată opera este scrisă în limba română cu litere cirilice într-o grafie semiuncială, spre cursiv.

Limbile folosite sînt: *româna* și foarte puțin *greaca* și *slavona* — așa cum am arătat mai sus — numai pentru a arăta sursa sau izvoarele unor cîntări.

La incipiturile cîntărilor scrise în limba greacă, observăm o ușoară influență a alfabetului *cirilic*. Dealtfel, puține manuscrise muzicale grecești — cu notație *cucuzeliană* — de pe teritoriul României sînt scrise ortografic, majoritatea acestora, de pildă, alături de *s* final, avînd grafiate *c* *cirilic*, iar diftongul *ou*, deseori înlocuit cu *s* *cirilic*. Ultima literă, *s* a fost adoptată la scrierea textelor grecești nu numai de români ci chiar și de greci — uneori, alături de *ou* — cum se poate vedea din manuscrisele și tipăriturile muzicale și literare apărute în secolele XVII—XIX.

Cu toate că Filotei știa atît de bine limba grecească, și el se lasă influențat de alfabetul *cirilic*, și amestecînd alfabetele scrie *c* sau *s* la sfîrșitul cuvintelor sau diftongul *ou* îl grafiază și cu *s* — înconsecvențe ce nu pot fi puse pe seama neștiinței, ci, mai degrabă, pe uzanța vremii adînc înrădăcinată. Astfel cu *c* *cirilic* găsîm, de pildă, grafiate cuvinte ca: $\theta\acute{\alpha}\mu\alpha\tau\omicron\varsigma$ $\delta\pi\epsilon\rho\phi\omicron\varsigma$; $\acute{\alpha}\phi\lambda\acute{\epsilon}\kappa\tau\omega\varsigma$ (f. 9 v); $\phi\omega\nu\eta\varsigma$ (f. 12 r); $\text{'}\text{I}\eta\rho\omicron\upsilon\varsigma$ $\acute{\omicron}$ $\zeta\omega\eta\varsigma$ (f. 12 v); $\epsilon\acute{\upsilon}\sigma\epsilon\beta\epsilon\iota\epsilon$ (f. 13 r); $\omicron\upsilon\langle\rho\alpha\rangle\nu\sigma\epsilon$ (f. 15 v); $\pi\rho\acute{\epsilon}\sigma\theta\omicron\varsigma$ (f. 15 v); η $\acute{\epsilon}\lambda\pi\iota\varsigma$ (f. 16 r); $\tau\theta\epsilon$ $\sigma\omicron\upsilon\delta\epsilon$ $\delta\mu\nu\lambda\omicron\lambda\omicron\gamma\theta\epsilon$ $\acute{\omicron}$ $\kappa\alpha\theta\acute{\eta}\mu\epsilon\nu\omicron\varsigma$ (f. 16 v); $\text{'}\text{A}\pi\alpha\varsigma$ $\gamma\eta\gamma\eta\nu\epsilon\iota\epsilon$ (f. 17 v); $\kappa\alpha\tau\acute{\eta}\lambda\theta\epsilon\varsigma$ $\acute{\epsilon}\nu$ $\tau\omicron\iota\varsigma$ $\kappa\alpha\tau\omega\tau\acute{\alpha}\tau\omicron\iota\varsigma$ $\tau\eta\varsigma$ $\gamma\eta\varsigma$ (f. 27 r); $\acute{\omicron}$ $\theta\epsilon\iota\alpha\varsigma$ (f. 29 r); $\kappa\lambda\omicron\upsilon\phi\epsilon\iota\varsigma$ (f. 30 v); $\text{'}\text{I}\lambda\alpha\kappa\mu\acute{\omicron}\varsigma$ (f. 31 r); $\text{'}\text{P}\acute{\alpha}\theta\theta\omicron\varsigma$ $\epsilon\iota\varsigma$ (f. 38 r) etc. Cel mai adesea însă Filotei scrie corect cu *c* final: $\kappa\alpha\theta\alpha\rho\theta\epsilon\iota\varsigma$; $\acute{\alpha}\rho\chi\eta\gamma\omicron\varsigma$ (f. 12 v); $\nu\omicron\mu\phi\iota\alpha\varsigma$ (f. 24 v); $\chi\alpha\rho\acute{\alpha}\zeta\alpha\varsigma$ (f. 38 r); $\sigma\tau\alpha\upsilon\rho\acute{\omicron}\varsigma$ /.../ $\pi\acute{\alpha}\tau\epsilon\rho\varsigma$ $\tau\eta\varsigma$ (f. 39 r); $\text{'}\text{A}\gamma\iota\omicron\varsigma$ $\acute{\omicron}$ $\theta\epsilon\acute{\omicron}\acute{\omicron}\varsigma$ (f. 47 r); $\alpha\iota$ $\delta\omicron\nu\acute{\alpha}\mu\eta\rho\varsigma$ (f. 54 r); $\text{'}\text{X}\lambda\omicron\varsigma$ etc.

Cu 8 cirilic găsim: τὸ λόγος (f. 12 r); ψυχὴ μὴ: τῆ τόκου (f. 13 v) etc, iar cuvîntul „κροῦνη” (f. 47 v) îl scrie în ambele alfabet.

La începutul unor cîntări, pentru a indica sursa, Filothei scrie grecește sau slavonește incipitul cîntării respective, cel mai adesea prescurtînd cuvintele. Astfel, găsim prescurtări în grecești ca: οὐνως, în loc de οὐ(ρα)νωσ; (f. 15 v); ορια, în loc de ο(σπη)ρία (f. 31 r); Μροπάρ, în loc de Μ(ητ)ροπάρ(θενον), (f. 31 v); τὸ πμα, în loc de τὸ π[νεύ]μα; ὁ πῆρ, în loc de ὁ π(ατ)ῆρ (f. 32 v); κἔ, în loc de κ(ἀρ)ε, (f. 12 r, 38 r); θκἔ, în loc de θ(εοτὸ)κε (f. 39 r); τὸν θν, în loc de τὸν θ(εὸ)ν (f. 40 r) etc., sau în slavonește: сѣ Гь сѣ, нашь în loc de С(ва)тѣ р(оснод)а е(с)и наша, Т(р)ж(д)ъ (f. 22 v); вѣскрнѣ хко, în loc de вѣскр(ъс)нѣ х(р)сто)ко Т(р)ж(д)ъ (f. 27); вѣсннѣ în loc de вѣсн(е)нѣ (f. 32 r); рн, în loc de р(оснод)н (f. 40 r) (109 v) etc.

Deseori, Filothei scrie incomplet ultimul cuvînt grecesc sau slavonec de la incipiturile mai sus amintite. Astfel găsim cuvinte grecești incomplete ca: θῖν, în loc de θω(ματουργῶν); ομ, în loc de ὁμ(νου); θἔ, în loc de θε(ός); πλά, în loc de πλά(νης) (f. 8 r); παράδοξ, în loc de παράδοξ[ον]; ενδο, în loc de ἐνδο(ξωτέρων); ψυλ, în loc de ψυλ(ήμου) (f. 9 v); πυθμ, în loc de πυθμ(ένω) (f. 11 v); σή, în loc de σή(μερον) (f. 14 r); φιλ, în loc de φίλ(ης); το ζωόθου, în loc de τὸ ζωόθου(τον) (f. 29 r); μυστηρ, în loc de μυστηρ(ίου); τῆ; οίκου, în loc de τῆς οίκου(μίας) (f. 38 r); ἀρχόρι, în loc de ἀρχόρι(στον) (f. 59 r) etc. sau cuvinte slavonești incomplete ca: тѡн, în loc de тѡн(мъ) (f. 19); сѣ etc, în loc de сѣ вѣс(еліе)мъ³⁰¹ (f. 20 v) etc.

Filotei a respectat regula de prezentare a unor cuvinte grecești și slavonești stabilite pentru toate scriptoriile.

Cuvintele grecești în genere sînt scrise fără accente.

Manuscrisul lui Filothei prezintă două numărători diferite :

1) foliație făcută ulterior cu tuș negru pe recto fiecărei file — sus în colțul din dreapta, cu cifre arabe de tipar, de la 1 la 259, și

2) indicarea cu cifre alfabetice cirilice a începutului și sfîrșitului fiecărei fascicole — cu tuș negru — care, după grafie, aparține lui Filothei.

Manuscrisul conține în total un număr de 29 de fascicole. Dintre acestea 10 au cîte 8 folio (nr. 1—7, 26—28), 15 au cîte 10 folio (nr. 9—12, 14—24), una are 4 folio (nr. 8), una 6 folio (nr. 13), una 3 (nr. 23) și ultima (nr. 29) are 5 folio. Fascicolele nr. 13 — care se termină cu folio 113 v și este albă — și nr. 25, care la folio 226 v, încheie un ciclu mare de cîntări, au siglă numai la început, nu și la sfîrșit. Fascicola nr. 8 cuprinde numai 4 folio, pentru faptul că aici (f. 67 v) se termină cu ciclu mare de cîntări, cele ale *Catavasierului* și *Liturghierului*, fascicola nr. 13 cuprinde 6 folio pentru că aici (f. 113 r) se termină *Anastasima*, fascicola nr. 25 cuprinde 3 folio, pentru că aici (f. 226 v) se încheie *Antologhiul Stihirar*, iar nr. 29 cuprinde 5 folio, (folio 256 r—259 v sînt scrise ulterior de altă mînă), fiind ultima fascicolă. Numerotarea fascicolelor începe cu fila 8r,

301. Verificarea și corectarea traducerii textelor slavonești și grecești din această lucrare a fost făcută de către cercetătorii Dalia Aramă și respectiv Mihail Caratașu, de la Biblioteca Academiei R. S. României — secția manuscrise, cărora le aducem mulțumirile noastre și pe această cale.

aceasta fiind prima pagină cu note muzicale, folio 1—3 fiind scrise ulterior de altă mână, iar folio 4—7 fiind rezervate de autor pentru titlu și prefață. Ultima fascicolă (29) începe la folio 251 r, iar la folio 255 v manuscrisul se încheie cu «rugăciunea /.../ lui /.../ Filothei ieromonah, Sînhtistoriul acești, vlahomusichii, către prea sfânta Născătoare de D[umnezeu, pentru vrea luminatul Domn a toată Ungrovlahia, Ioan Constandin B. Băsarab Voevod».

Scrierea deosebit de îngrijită, frumoasă și corectă a textului muzical și literar presupune competență, talent, precum și o grijă și atenție deosebită din partea lui Filothei. Cu toate acestea unele mici greșeli tot s-au mai strecurat, sesizate și corectate în general de către autor. Astfel, la folio 33 r, 61 v, 72 v, 78 r, 81 v, 85 v, 89 v, 101 v, 110 r, 111 v, 111 r, 119 v, 165 r, 168 r, 169 r, 173 v, 176 v, 186 r, 187 r, 192 v, 215 r, 226 r, 231 r, 233 r, 235 r, 237 r și 248 v sînt omise mici fragmente melodice, uneori pînă la o jumătate de rînd, pe care le adaugă apoi dedesubt sau pe marginea paginii, indicînd prin semnul $\cdot$ · · · locul unde trebuie introdus fragmentul respectiv. La folio 221 r este ștersă o notă muzicală, iar în dreptul ei, pe margine, între paranteze, este scris un *oligon* cu *clasmă*, cu *epistrof* și *plasmă* dedesubt. Alteori, Filothei dă cite cu cuvînt și în altă variantă, pe care îl scrie de asemenea pe margine, subliniind cu întreruperi atît cuvîntul scris inițial în text cit și varianta dorită. Astfel, la folio 35 v în text găsim «ziditoriului», pe margine «stăpînului»; la folio 64 v în text scrie «voile» pe margine «sfaturil(e)»; la folio 147 r în text citim «cunoștinții», marginal «înșelăciunii»; la folio 166 v sub note scrie «înșelăciune», iar marginal «rătăcire»; la folio 186 r sub note este scris «măsură», pe margine «mărimă»; la folio 200 v în text găsim «amestecături», pe margine «frământăturii»; la folio 219 v în text «suferind», marginal «răbdînd».

La folio 235 v găsim scris marginal o indicație tipiconală și anume:

«La stih(oa)vună, slavă $\lambda\eta\theta$ Pre tine cel ce te îmbraci), caută la Dummin(ica) Mironosițelor». Sînt de asemenea, adăugate pe margine nume de autori ai cîntării respective. După titlurile unor cîntări există indicații tipiconale în limba română, cum ar fi de pildă: la 25. Decembrie «Hvalitele sânt scrise la Catavasiar după sfârșitul catavasiilor nașterii» (f. 166 v); «Hvalitele, caută-le la Catavasiar înapoi după sfârșitul catavasiilor» (Bobotezei n.n.) (f. 179 v); la 20 ianuarie «Mulțimile călugărilor, caută-le la sfîn(tul) Antonie» (f. 184 v); la Stîhoavna Sf. Trei Ierarhi; «И ИИѢ БОГ(ОРОДИЧНА)» (Și acum Bogorodicina), caută-o la Sfântul Dimitrie Oct. 27» (f. 190 r). «La hvalite (2 februarie) «slava $\lambda\eta\theta\sigma$ $\lambda\eta\theta$ Slugi bune și credincioase, caută la sfânt(ul) Nicol(ae)» (f. 191 r) etc.

Nu numai în românește, dar și slavonește găsim indicații tipiconale sau diverse alte însemnări, cum ar fi: «Г(ВЛ)ТЬ Г(ОСПОД)Ь К(ОГ)Ъ НАШЬ Т(РИ)Ж(А)Ъ» (f. 22 v), *Sînt este Domnul Dumnezeuul nostru* (de trei ori); «ВЪСКРС(Е)НІЕ Х(РИСТО)ВО, Т(РИ)Ж(А)Ъ» ff. 27 v (*Învierea lui Hristos*, de trei ori); «Sfîrșitul lui „первый глас”» (f. 75 r); «Sfîrșitul lui „третий глас” (f. 82 v) etc. СЛАВ[А]ИИѢ (Slavă, Și acum) și mai ales Și acum, Bogo-

rodina este grafiat în majoritatea cazurilor slavonești; «и н[и]нѣ бог[ородична]» (f. 73 r, 77 r, 81 r, 82 v, 90 r, 94 v, 98 v, 102 v, 134 r, 137 r, 154 v, 189 r etc. întotdeauna este scris slavonește. Găsim de asemenea în limba slavă nume de sărbători, care sînt în uz și astăzi ca: СТРЕТЕНІЕ (f. 15 r); ВЛЮВІЖЕНІЕ (f. 16 v); КОЖДЕНІЕ (f. 143 r); ПРЕОБРАЖЕНІЕ (f. 215 r) etc., termeni consacrați ca: ПРАДЕВІЖЕНА *Liturgia lui Grigorie Djalogul*, f. 53 v și atribute de sfinți ca: пр[ѣ]подобна (Cuvioasa) Paraschiva (f. 40 v); Andrei ПРОВОЖЕНІЙ (cel dintîi chemat) (f. 40 v); Ioan (Înaintemergătorul), f. 41 r; Theodosie ОБШЕЖИТЕА (trăitorul de obște), f. 179 v etc.

Grafia întregului manuscris (f. 4 r—255 v), aparține lui Filothei cu cîteva mici excepții și anume:

Pe folio 1 r—3 v sînt scrise — de altă mînă, mult mai tîrziu și fără indicarea autorului — *Anixandarele* pe care le-am identificat a fi ale lui Iosif de la Neamț³⁰², și pe care le mai găsim în ms. rom. gr. nr. 1879 (f. 20 r—29 r) și 576 (f. 133 r—136 r), în ms. gr. rom. nr. 766 (f. 12 v—14 r) din Biblioteca Academiei R. S. România, în ms. gr. rom. nr. III/94 (f. 22 r—24 v) din Biblioteca Universitară-Iași³⁰³ etc.

Pe folio 256 r—258 r sînt scrise de asemenea mai tîrziu și de altă mînă, două *doxologii*, gl. VIII, la prima figurînd ca autor «Balaș preotul T(ă)rigrădeanul», iar pe folio 258 v, de aceeași mînă, sînt scrise patru «Tropare pentru ucenici», identice cu cele care apar mai tîrziu și-n manuscrisul lui Duma Brașoveanu (f. 339 r-v) la începutul cărora citim: Cuvintele sînt așezate de întiul Cîntăreț al meu D(ascălul) Șărban»³⁰⁴. N-ar fi exclus, ca aceste tropare împreună cu cele două doxologii mai sus amintite să fie scrise aici, de către Șărban — primul dascăl al lui Duma — care, fusese ucenic al lui Filothei, și care preda ucenicilor psaltichia și după manuscrisul dascălului său, fapt pentru care elevul său Duma îl copiază în întregime. Pe ultima filă (295 v) găsim scris de o altă mînă și în limba greacă (singura cîntare grecească din manuscris) Χριστός ἀπέστει (Hristos a înviat), gl. II.

Manuscrisul provenind din biblioteca lui D. Sturdza-Scheianu, a fost proprietatea mitropolitului Moldovei, Iosif Naniescu, care l-a dăruit, împreună cu alte multe manuscrise, Bibliotecii Academiei R. S. România³⁰⁵.

3. Caracterul muzicii. Notația muzicală. Izvoare.

Ce fel de muzică conține primul manuscris de muzică psaltică în limba română din țara noastră, arată chiar autorul lui, în Prefață, cînd zice: «*tîlmăcit-am (...) pre a noastră de fară și de obște limbă, toate catavasiile cu troparele (...) Anastasima Octoihului, cu Propedia și cu tot meșteșugul cit iaste în cea grecească (...).*» Antologhionul Stihirar cel grecesc (*subl. n.*) (f. 5 v). Cînd se adresează în versuri cîntăreților «*aceștii Vlaho-muzichii*», cum își numește el colecția de cîntări, arată din nou ce fel de muzică

302. Sebastian Barbu-Bucur, *Iosif Protopsaltul de la Mănăstirea Neamț*, ms. dact.

303. Idem, *Manuscrise psaltice românești și bilingve în notație cucuzeliană*, p. 159, 171, 157 și respectiv 172.

304. Idem, *Ioan sin Radului Duma Brașoveanu*. În: *Studii de muzicologie*, vol. X, București, 1974, p. 162.

305. C(onstantin) E(rbiceanu), *op. cit.*, p. 302.

conține manuscrisul său : — «Că iată s-au tălmăcit spre al vostru folos, Care cu nevoie din grece s-au scos, *Prin cuvintele rumânești și prin glasuri grecești*» (f. 7 r) (subl. n.).

Că acțiunea întreprinsă era deosebit de complicată și de grea o spune însuși autorul : «care cu nevoie (subl. n.) din grece s-au scos».

Credincios tradiției bizantine, nu acceptă muzica gregoriană, ru-sească și laică cunoscută la noi pe vremea lui Brîncoveanu, declarînd în Prefață că a alcătuit cîntările sale : «nu după meșteșuguri lătinești și rusăsci, ci pre același musichii ale dascălilor Bisericii noastre a Răsăritului». Precizarea este extrem de valoroasă, întrucît trădează influențele care se exercitau asupra muzicii psaltice — stilul și teoria desprinse din cîntarea gregoriană, cîntarea orală. Cu nimic nu putea fi de acord în afara tradiției și stilului bizantin. Singura alternativă, potrivit concepției lui Filothei, era continuarea tradiției autohtone, orientate pe făgașul limbii române.

Notația muzicală a acestui manuscris este cea bizantină, mai precis, neobizantină sau cucuzeliană, cum precizează și autorul în prefață : «așezîndu-le toate cu meșteșugul psaltichiei pre glasurile cele grecești», precizînd «pentru mai multă dulceață și cuviință a versuirilor» (melodiilor) — (subl. n.) (f. 5 v).

Pentru realizarea operei sale muzicale Filothei folosește cele mai curate izvoare ale vremii, astfel încît putem afirma cu certitudine că opera sa are rădăcini adînci în tot secolul al XVII-lea, din care ne-a rămas un număr de aproximativ 24 de manuscrise cu notație cucuzeliană. Cercetîndu-le, am aflat o parte din izvoarele de care s-a folosit autorul în alcătuirea psaltichiei sale. Afirmația făcută la folio 44 r, ce se referă la *Toată suflarea laudelor* — «Unii zic a fi a lui Cucuzel, alții a lui Coroni», ca și cea făcută la începutul stihirei *Astăzi Simeon*, din 2 februarie (f. 193 v) ; — «Unii zic a fi a lui Anatolie iar alții a lui Andrei Cîrl(eanul)», — constituie dovada sigură că Filothei a avut la îndemîna multe manuscrise cu notație cucuzeliană și cu text grecesc, după care a «romănit» cîntarea eclesiastică.

4. Conținut. Autori.

Într-un chenar frumos cu flori este scris titlul : «*Psaltichie rumânească, carea cuprinde întru sine Catavasiarul cu toate trebuincioasele cîntări ale bisericii, ce să cîntă peste tot anul, Anastasima cu Propedia și cu tot meșteșugul, cu Eothinale, și Keceragare, Stihirariul cu toate samoglasnicile praznicelor celor stăpînești și ale sfinților celor mai mari, carii să prăznuiesc preste tot anul, Stihirariul Pentecostariului, cu sărbătorile Paștilor, de la Sîmbăta lui Lazăr pîn-la Duminica mare...*».

Cuprînsul indicat în pagina de titlu nu este identic cu sumarul manuscrisului, care este mult mai bogat. Voluminoasa lucrare a lui Filothei — 259 folio (518 pagini) — cuprînzînd aproape toate cîntările slujbelor mai importante din timpul anului bisericesc, este alcătuită din mai multe cărți și anume : *Catavasierul* (f. 8 r—45 v) ; și *Liturgierul* (f. 45 v—67 v) ;

Propedia (f. 68 r—70 v) ; *Anastasima* (f. 71 r—113 v) ; «*Antologhiul stihir*» (f. 114 r—226 v) și *Penticostarul Stihir* (f. 227 r—255 r).

Catavasierul «cu toate trebuințioasele cântări ale besericii care să cîntă preste tot anul» (f. 8 r—40 r), cuprinde : catavasiile la Nașterea Domnului, hvalitele, stihirile și slava (f. 11 v—15 r) ; catavasiile la : Botez (f. 11 v—15 r), Stretenia (f. 15 r—16 v) și Blagoveștenii (f. 16 v—18 r) ; troparul — «Porunca cea de taină» și condacul — «Apărătoarei Doamnă» la Acatist (f. 18 r—18 v) ; catavasiile Floriilor și hvalitele (f. 18 v—24 v) ; troparele : «Iată mirele» și «Cînd slăviții ucenici», din Săptămîna Mare (f. 24 v—25 r) ; chinonic, în Simbăta mare (f. 25 r) ; catavasiile Învierii, slavă, Ziua învierii (f. 25 r—30 v) ; catavasiile Înălțării, troparul și condacul (f. 30 v—32 r). La Sf. Troiță : topar, condac, vecernia, hvalitele, svetilna, slava (f. 32 r—33 v) ; La Adormire (15 aug.) : stihiri, slava pe 8 glasuri — vecernie, stihiră după evanghelie, svetilna, stihiri la hvalite (text), slavă și catavasiile Uspeniei (f. 34 r—37 v) ; catavasiile Crucii, svetilna, topar și condac (f. 38 r—40 r) ;

[*Utrenierul*] (f. 40 r—45 v cuprinde : Tradicalele, Evloghiarile, Antifoanele, Pentru rugăciunile, Ușile pocăinței etc., Toată suflarea, și se încheie cu Doxologia (f. 40 r—45 v).

Liturghierul (f. 45 v—67 v) cuprinde Liturghia lui Ioan Gură de Aur : Psalmul 102, Sfinte Dumnezeule, Cîți în Hristos, Crucii Tale (f. 45 v—47 v) ; heruvic, gl. I și IV (f. 47 v—48 v) ; priceasna *Lăudați* gl. I și IV (f. 48 v—49 r) ; priceasne la : Nașterea și Botezul Domnului, Blagoveștenii, Învierea lui Lazăr, Florii, Joia mare ; heruvic la Simbăta mare (f. 49 r—50 v) ; priceasne la : Simbăta mare, Duminica Paștelor și a Tomii, Înjumătățirea praznicului, Înălțarea, Duminica Sf. Troițe, Sf. Apostoli ; «Preobrajanie», Praznicele Fecioarei, Înălțarea Sf. Cruci, Sf. Arhangheli, Sf. Ilie și alți prooroci, la mucenici «arhierei» și prea-podobnici, și la pomenirea morților (f. 50 v—52 v) ; Liturghia Sf. Vasile : Sfînt, Preține, De tine se bucură (f. 53 r-v) ; Liturghia Sf. Grigore Dialogul (predeștenia) : Să se îndrepteze, Heruvic și Priceasnă (f. 53 v—54 v) *πολοχρονισμός* ce se cîntă cînd ridică paharul pentru Domnul Ungrovlahiei, «Întru pofala Mitropolitului Ungrovlahiei» ; «Întru pofala boierului mare» ; «La masa celui ce gătește ospățul» (f. 54 v—56 v) ; «Îrmoase veselitoare... la anafora și la masă» (f. 56 v—58 r) ; podobia «De frumusețea» (text) și nouă stihiri (f. 58 r—60 v). Cînstitul paraclis (f. 61 r—65 r) ; Pîng și mă tînguesc, șase stihiri și starea I, II și III din psalmul 118 ; Prevelnicul cînd ridică paharul și Polihroniu pentru «Constandin Voevod» și pentru «Mitropolitul Anthim» (f. 65 v—67 v).

Propedia (f. 68 r—70 v) cuprinde semnele : somata, pnevmata și hironomice, ritmice, de expresie și dinamice, florale, combinații de semne ascendente și descendente, apehematele, troparul lui Hrisafi către ucenici și exerciții de paraloghie sau «schimbările celor opt ehuri».

Anastasima «adecă stihirile învierii» (f. 71 r—113 v) cuprinde : stihiri (7) dogmatica (vecernie), stihiri (4), slavă-stihoavnă, stihiri (8), slavă-hvalite, pentru fiecare glas (gl. I—VIII) ; Voscresnele (11) sau Stihirile evangheliilor, Kecragariile (Doamne strigat-am) (gl. I—VIII) ; stihirile de la Domane strigat-am, Stihioavnă și Hvalite (text).

Antologhiul stihirar (f. 114 r—226 v) cuprinde «samoglasnicile celor stăpânești ale Maicii lui D(umne)zeu și ale sfinților celor vestiți a tot anul, din facerea lui Neon Patron».

1 *Septembrie*. Inceputul indictului, Simion Stîlpticul: stihiri și slave la: Stihioavnă și Hvalite (f. 114 r—117 r); 8 *septembrie* Nașterea Maicii Domnului, stihiri și slave la: Vecernie, Litie, Stihioaviă (f. 117 r—122 r); 14 *septembrie* Înălțarea Sfintei Cruci, idem (f. 122 r—125 r); 26 *septembrie* «Pristăvirea (...) lui Ioan Bogoslovul, idem (f. 125 r—128 r); 14 *octombrie* Sf. Paraschiva, idem (f. 128 v—230 r); 26 *octombrie* Sf. Dimitrie, idem (f. 130 r—136 r); 8 *noiembrie* Sf. Arhangheli Mihail și Gavriil, idem (f. 136 v—140 r); 13 *noiembrie* Sf. Ioan Gură de Aur, idem (f. 140 r—143 r); 21 *noiembrie* Vovidenie, idem (f. 143 r—147 r); 30 *noiembrie* Sf. Ap. cel întâi chemat (f. 147 r—149 r); 5 *decembrie*, Sf. Sava (f. 149 r—150 r); 6 *decembrie*, Sf. Nicolae (f. 150 r—154 v) Duminica Sf. Părinți și Duminica înaintea Nașterii (f. 154 v—156 v); 20 *decembrie*, Sf. Ignatie (f. 156 v—157 v); Ceasurile nașterii lui Iisus Hristos (f. 157 v—161 v); 25 *decembrie*, Nașterea lui Iisus și duminica după naștere (f. 161 v—167 v); 27 *decembrie*, Sf. Ștefan (f. 167 v—168 r); 1 *ianuarie*, Tăierea împrejur și Sf. Vasile cel Mare (f. 168 v—171 v); 6 *ianuarie*, Ceasurile împărătești și Boboteaza (f. 171 v—179 v); 11 *ianuarie*, Cuviosul Teodosie (f. 179 v—180 r); 17 *ianuarie*, Cuviosul Antonie cel Mare (f. 180 r—183 r); 18 *ianuarie* Sf. Atanasie și Kiril (f. 183 r—184 r); 20 *ianuarie*, Cuviosul Eftimie cel Mare (f. 184 r-v); 25 *ianuarie*, Grigorie Teologul (f. 184 v—185 v); 27 *ianuarie* Ioan Zlataust Hrisostom (f. 185 v—186 v); 30 *ianuarie*, Sf. Trei Ierarhi: Vasile cel Mare, Grigorie Teologul și Ioan Gură de Aur (f. 186 v—191 r); 2 *februarie*, Stretenia (f. 191 r—196 v); 24 *februarie*, Aflarea capului Sf. Ioan (f. 196 r-v); 9 *martie* — Sf. 40 Mucenici (f. 196 v—197 v); 25 *martie*, Blagoveștenile (f. 197 v—201 v); 23 *aprilie*, Sf. Gheorghe (f. 201 v—202 v); 21 *mai*, Sf. Constantin și Elena (f. 203 r—206 r); 24 *iunie*, Nașterea Sf. Ioan Botezătorul (f. 206 r—212 r); 29 *iunie*, Sf. Ap. Verhovnici Petru și Pavel (f. 212 r—214 v); 20 *iulie*, Sf. Prooroc Ilie (f. 214 v—215 v); 6 *august*, Preobraștenia (f. 216 r—220 v); 15 *august*, «Uspenia (f. 220 v—224 r); 29 *august*, Tăierea capului Sf. Ioan Botezătorul (f. 224 r—226 v).

Penticostarul Stihirar «care cuprinde sărbătorile Paștilor începînd de la Sîmbăta Sfîntului Lazăr pînă la Duminica mare» (f. 227 r—255 r): Sîmbăta lui Lazăr (f. 227 r—228 r); Duminica Floriilor (f. 228 r—231 v); Ceasurile împărătești din Vinerea Patimilor (f. 231 v—234 v); vineri și sîmbătă seară (Săptămîna Mare) stihiri (f. 235 r—237 r); duminica Tomii (f. 237 r—239 r); a «Mironosițelor» (f. 239 v—241 r) și a Slăbănogului (f. 241 v—242 v); la Îrjumatățirea praznicului (f. 243 r); Duminica Samarincii (f. 243 v—245 r), și a Orbului (f. 245 v—247 r); Înălțarea Domnului (f. 247 v—249 v); Duminica Sf. Părinți (f. 250 r—251 r); Pogorirea Sf. Duh (f. 251 v—253 r) și Duminica tuturor sfinților (f. 253 r—255 r), sfîrșind cu «Rugăciunea (...) (lui) (...) Filothei (...) pentru (...) Constantin (...) Voevod». La acestea se adaugă, la începutul manuscrisului (f. 1—3 v) *Anixandarele*, iar la sfîrșit, două *doxologii* (f. 256 r—258 r) și patru «tropare pentru ucenici» (f. 258 v), toate scrise mai tîrziu, de mîini diferite.

De remarcat că în colecția de cîntări a lui Filothei trei tropare și cele zece condace³⁰⁶, existente în manuscris, sînt rediate numai în traducere (text) fără note muzicale, ceea ce înseamnă că acestea se cîntau de multă vreme practic, în limba română și că melodia sau prototipul lor fiind atît de încetățenit, nu a mai fost nevoie să fie puse pe note.

Manuscrisul conține în total 1193 de cîntări (plus 62 adăugate ulterior) în care am inclus și repetările ce se fac de obicei în alte ehuri sau care diferă clar ca melodii, dintre care 957 (plus 62) sînt scrise cu note de psaltichie, iar 226 fără note, numai text.

Unele cîntări au la început indicată sursa grecească sau slavonească a textului, printr-un scurt incipit de cîteva cuvinte reprezentînd începutul cîntării respective. Astfel, un număr de 230 de cîntări au incipit grecesc, iar un număr mic de cîntări au incipit slavon.

Marea majoritate a cîntărilor nu a menționat numele autorului. Un număr restrîns de 160 de cîntări au indicat autorii muzicii sau textului după cum urmează: Andrei Piru, Andrei Ier(u)s(a)limitul Andrei Criteanul, episcop de Creta 711—† 726), Anatolie imnograful (sec. V), Arsenie, Cucuzel, Casia Călugărița — nobilă învățată (sec. IX), Cosma Monahul, episcop de Maiuma (sec. VIII), Apopei Damian Vatopedeanul, Efrem Carias, Filothei (sin Agăi Jipei), Gherman, Gherman — Patriarhul († 740) Gheorghe Sicheliotul, Gheorghe al Nicomidiei (sec. X) Ioan Glikeos cel Dulce, Hrisafi cel Nou, Hrisafi Manuil (circa 1440—1463), Ioan monah — unul și același cu Ioan Damaschin † 749, Leon Despotul, († 911), Leon Maistorul — unul și același cu Leon Despotul, Koroni, Kiprian, Neon Patron — (Ghermanos episcopul) de Patrasul Nou), Nil Santopol — din Xantopol, Ștefan Aghiopolitul, Serghie — un monah din Ierusalim, (sec. IX), Simion Studitul, sec. IX, discipolul lui Teodor Studitul, †826, Studitul (doar Teodor era supranumit Studitul), Sofronie — patriarhul Ierusalimului în anii 634—644, Sikeot, Theofan Mărturisitorul († 845), Vizantii sau Vizantie, Vasile Monahul, Bălasu, Balasie sau Valasie preotul — cîntăreț la Biserica Sfînta Sofia din Constantinopol.

După cum se poate vedea, Filothei semnează ca autor un număr restrîns de cîntări și anume: 28 de tropare care alcătuiesc Canonul Stîlpărilor și Rugăciunea pentru Constantin Brîncoveanu³⁰⁷. Filothei a compus și alte cîntări din manuscrisul său pe care însă, cu modestia-i caracteristică, nu le-a semnat. Dovada ne-o face chiar ultimul imn — cu care își încheie colecția de cîntări — închinat lui Brîncoveanu, care într-o

306. Troparul «Nașterii» (f. 10 r-v), al «Botezului» (f. 14 r) și al «Învierii» (f. 25 r) — care în ms. nu este numit tropar; Condacul «Nașterii» (f. 10 v); al «Botezului» (f. 14 r); al «Întîmpinării» (f. 16 v); al «Bunei Vestiri» (f. 18 r); al «Intrării în Ierusalim» (f. 21 r); al «Învierii» (f. 27 r-v); al «Înălțării» (f. 32 r); al «Sf. Treimi» (f. 32 r); al «Adormirii» (f. 37 v) și al «Înălțării cinstitei Cruci» (f. 39 v—40 r).

307. Nicu Moldoveanu, în op. cit., cap. «Autorii de cîntări din manuscrisele cercetate», p. 65, afirma că: Filothei ieromonahul, are în manuscrisul lui Duma (ms. rom. 4305 — copie identică după cel al lui Filothei), o singură cîntare, în timp ce în ms. rom. 61 Filothei sin Agăi Jipei are 560 de cîntări ceea ce este cu totul eronat. Ca autor Filothei nu semnează decît *Catavasilile Florilor* — 27 de irmoase (fol. 18 v—24 v în ms. rom. nr. 61, și fol. 281 r—285 v în ms. rom. nr. 4305) și *Rugăciunea.. pentru Constantin Brîncoveanu* (fol. 60 v și 255 v în ms. rom. nr. 61 și fol. 399 v ms. rom. nr. 4305).

variantă puțin diferită o găsim și la «Sfârșitul Irmoaselor celor veseli-toare», cu indicația: «Aceasta o vei zice după mathima care vei cânta pentru Domnul Ungrovlahiei» (f. 60 v—61 r). Majoritatea cîntărilor sînt însă selectate, traduse, adaptate, prelucrate și prescurtate de Filothei din vastul repertoriu ecleziastic bizantin, creat de numeroși imnografi și melurgi — începînd cu Sofronie al Ierusalimului din secolul VII, Andrei Criteanul, Gherman al Constantinopolului, Cosma melodul și Ioan Damaschin, din secolul VIII, și terminînd cu Gherman — episcop din Patrasul Nou —, Balasie Tărigrădeanul, ucenicul acestuia și Hrisafii cel Nou, secolul XVII cîntări în toate cele trei stiluri (irmologic, stihiric și papadic) pentru aproape toate slujbele din timpul anului bisericesc.

F. TEXTE LITERARE FOLOSITE ÎN ALCĂȚUIREA PSALTICHIEI

Înainte de a vorbi despre aspectele românirii cîntărilor în opera lui Filothei, va trebui să stabilim măcar cu aproximație manuscrisele de ale căror texte s-a folosit în alcătuirea *Psaltichiei* sale, care, după cum am văzut cuprinde mai multe cărți de strană.

Am afirmat că încă din cea de a doua jumătate a secolului al XVI-lea, exista la Brașov un Octoih românesc, introdus în școala și biserica din Schei, iar în Țara Românească și Moldova pe vremea lui Matei Basarab și Vasile Lupu se cînta în strană dreaptă grecești, iar la stînga românești. Se pune întrebarea: dacă din secolul al XVI-lea se cînta la strană românește — de pe ce se cînta, căci după cum am arătat, primele cărți de strană în limba română s-au tipărit mult mai tîrziu. Pentru cîntarea în limba română se întrebuițau manuscrise a căror prescriere se făcea de dieci sau prescriitori³⁰⁸. Nu se știe cine făcea traducerea acestor manuscrise, căci autorii lor probabil călugări, nu-și scriau numele și astfel multe din ele au numai numele copiatorului, data și locul. Traducerile erau făcute de oameni cunoscători ai limbilor greacă, slavonă și română, printre care, de bună seamă a fost și Filothei sin Agăi Jipei, autorul manuscrisului de care ne ocupăm. Din acestea se poate deduce că, mult mai înainte de traducerea și tipărirea oficială a acestor cărți de cult în limba română, pentru cîntările în românește slujeau traduceri neoficiale aflate în manuscrise.

Din ce manuscrise a luat Filothei textul pentru alcătuirea buchetului său muzical, nu știm. Ceea ce se poate afirma cu certitudine este faptul că el nu s-a folosit de nici o carte de cult tipărită, ci s-a folosit de traduceri făcute de el personal, și de manuscrise pe care vom încerca să le identificăm:

Traducerea cântărilor de ritual în limba română s-a făcut după exemplarele slavone și grecești³⁰⁹ și pînă la tipărire au circulat în manu-

308. Către sfîrșitul secolului al XVII-lea existau o mulțime de cărți de ritual în limba română (și mai ales *Octoihul*) scrise de mină de către călugării români care excelau în arta de a scrie frumos și cu diferite ornamente, imitînd tiparul (Cf. Traian Vintilescu, *Studiu istoric și exegetic asupra Octoihului*, 1907, p. 38).

309. În cele ce urmează nu ne vom mai referi deloc la cărțile de cult după care se citește (*Liturgier, Molitfelnic, Cazanie, Evanghelie și Apostoli*), ci doar la cele după care se cîntă la strană (*Octoih, Minei, Triod, Pentecostar, Catavasier, Ceaslov*).

scris³¹⁰. Primele manuscrise după care s-a cîntat în românește sînt *Octoihurile mici*, a căror traducere constituie primele încercări de înlocuire a limbii slavone la strănă.

Textul cîntărilor din *Octoihurile* tipărite (în 1712 și următoarele), corespunde aproape întru totul cu cele din *Octoihurile* manuscrise aflate la Biblioteca Academiei R. S. România și mai ales cu cel aflat în biblioteca lui Constantin Erbiceanu, care fusese în uz pe la anul 1649. Autorul manuscrisului este necunoscut, dar, din deslușirile date de Erbiceanu, după el s-a cîntat multă vreme românește³¹¹. De bună seamă că cei care cîntau românește erau români și aplicau melodia bizantină la textul românesc pe care o învățaseră din auzite — practic (fără note), căci o carte de psaltichie românească pînă la cea a lui Filothei, nu se cunoaște.

La Biblioteca Academiei R. S. România se află mai multe *Octoihuri* manuscrise, datate pînă la 1712, cînd se tipărește primul *Octoih* la noi³¹².

În afară de *Octoihul mic*, existent în Biblioteca regională din Brașov, tradus în cea de a doua jumătate a secolului al XVI-lea, și de cele copiate de Popa Mihai (între anii 1640—1647 — ms. rom. nr. 4818 de la BARSR și ms. rom. nr. 19, 20 și 218 păstrate în prezent la Biblioteca Arhiepiscopiei Ortodoxe de Alba Iulia și Sibiu) — dintre *Octoihurile* manuscrise aflate în BARSR mai vechi decît primul tipărit la 1712, menționăm :

— Un *Octoih mic* (ms. rom. nr. 1838), autor necunoscut, datat 13 mai 1693.

— *Octoih mic* (ms. rom. nr. 712) scris la 1696, autor necunoscut.

— *Octoih mic* (ms. rom. nr. 706), scris de Vasile Șturza între anii 1696—1701.

Și la Biblioteca Patriarhiei Române, înregistrate sub nr. 141 și 131, se află două *Octoihuri mici*, din secolul al XVII-lea — cel de al doilea copiat de diaconul Gheorghe — cumpărate în 1961 de la moștenitorii preotului Gh. Ciuhandu³¹³.

Un *Octoih mic*, mult mai complet, în manuscris apare abia în septembrie 1738, scris de Dascălul Moldavschi, la un loc cu un *Antologhion*³¹⁴ sau «Florea Cuvintelor», care cuprinde toate slujbele de peste an : Troicinicul, *Octoihul*, Svetelnele etc., apoi slujbele din Mineie, Triod și Penticostar. În prefața acestui *Octoih* se spune : «Fiindcă de curînd se introdusese limba română în biserică — (subl. n.) deci de curînd — pentru aceea și acest dascăl s-a nevoit umblînd din loc în loc în toată țara de a aduna din 4 cărți : *Octoih*, Mineie, Triod și Penticostar

310. Arta de a copia cărți și mai ales de ritual, era pentru mulți o meserie, făcînd chiar o concurență tiparului, căci unele din aceste manuscrise sînt scrise și în secolul al XIX-lea, cînd tiparul se răspîndise deja pretutindeni; totuși, scriitorii de manuscrise nu dispar.

311. Constantin Erbiceanu, *Manuscripte de psaltichie din Biblioteca Seminarului Veniamin*, în «Revista teologică», 4, nr. 19, august 31, Iași, 1866, p. 149.

312. *Octoih acum întîi tălmăcit pre limbe românească* (...) la 1712 (B.R.V., I, p. 486).

313. Cf. Marin N. Pană, *Manuscrisele liturgice din Biblioteca Patriarhiei Române*, în «G.B.», 34, nr. 7—8/1975, p. 824.

314. Acest *Antologhion* a făcut parte din Biblioteca Episcopului D. Roman Melchisedec (ms. rom. nr. 38 B.A.R.).

star, *Floarea Cuvintelor* în limba română și le-a aranjat în acest praznicarium ca să le dea creștinilor români»³¹⁵. De aici reiese încă o dată marele aport al lui Filothei la muzica românească, el fiind primul care a realizat acest buchet nu numai ca text, dar și ca muzică, cu mult mai înainte.

Nu se poate ști dacă traducătorii Octoihului tipărit la 1712 au avut sau nu în vedere traducerea din Octoihurile manuscrise apărute înainte, fiindcă nici un indiciu nu conduce la aceasta.

Creдем că Filothei nu s-a folosit de Octoihul tipărit la 1712, ci de Octoihurile manuscrise, intrucit la 1713 el termină de scris *Psaltichia* sa, care este destul de voluminoasă și la care de bună seamă, începuse să lucreze cu mult înainte de anul 1712, anul tipăririi primului Octoih și chiar și înainte de anul 1700, când era ocupat nu numai de problema muzicii ci și de cea a textelor după care se cânta la strană, netraduse în întregime.

Alte manuscrise de care s-ar fi putut folosi Filothei în alcătuirea operei sale muzicale sînt cele ale *Triodului* și *Penticostarului*, traduse pentru prima dată în limba română la Rîmnic, de Damaschin Gerbest sau Dascălu — viitorul episcop de Buzău (1702—1708) și apoi de Rîmnic (1708—1725). *Triodul* a fost tradus la 1683, și rămas în manuscris pînă la 1731, când este tipărit³¹⁶ de Inochentie al Rîmnicului — iar *Penticostarul*, înainte de anul 1700 și tipărit abia la 1743, de Popa Mihai Atanasie Popovici, tipograf la Rîmnic³¹⁷.

Un *Triod* românesc manuscris, din cea de a doua jumătate a secolului al XVII-lea, provenit din Bihor, copiat de preotul Ștefan, există și în Biblioteca Patriarhiei Române, înregistrat cu nr. 143, cumpărat în anul 1961, de la moștenitorii preotului Gh. Ciuhandu³¹⁸.

Tot la Biblioteca Patriarhiei Române se află în manuscris un *Antologhion* (Minei-prescurtat) din secolul al XVII-lea, înregistrat cu nr. 145 — cumpărat în anul 1962, de la Anticariatul de Stat — care cuprinde «Slujbele praznicilor împărătești și la sfinții cei mari de peste tot anul»³¹⁹. Importanța acestui manuscris, care ar fi putut să fie folosit de Filothei, constă în faptul că el precede, cu aproximativ o sută de ani, cele 12 Mineie românești, tipărite pentru prima dată la Rîmnic, șase de către episcopul Chesarie, între anii 1776—1779 și șase de episcopul Filaret, în anul 1780 —, cu care de fapt limba română se instaurează definitiv în cultul ortodox.

O altă carte de strană, de care, cu siguranță s-a folosit Filothei, este *Catavasierul*³²⁰, tradus și tipărit de el la Tîrgoviște, în anul 1714.

315. Traian Vintilescu, *op. cit.*, p. 40.

316. Primul *Triod* s-a tipărit la București în anul 1726. «Acum intru înțiti tîlmăcită pre limbă rumânească» (B.R.V. II, p. 33).

317. B.R.V. II, p. 73.

318. Gh. Ciuhandu, *Dieci și manuscripte*, în «Tribuna» nr. 48, Oradea, 1919.

319. Marin N. Pană, *art. cit.*, p. 824.

320. Vezi Capitoiul XCVII din această lucrare («Glasul Bisericii», nr. 3—5/1981).

Nu numai *Catavasierul* I-a tradus Filothei, ci și alte cîntări din *Psaltichia* sa. Așa de pildă, la f. 64 v găsim scris: «alta făcută de dascălul Mitrofan grecește și de scriitorul acestei cărți rumânește» (textul doar).

În alcătuirea *Psaltichiei* sale Filothei n-a folosit așadar, nici o carte tipărită, ci numai traduceri făcute de el și manuscrise românești existente în acea perioadă. Așa se explică faptul că Filothei începe *Psaltichia* nefiresc cu *Catavasierul*, tradus de el, și nu *Anastasima*, așa cum încep de obicei toate *Antologhioanele*.

G. Aspecte ale românirii cîntărilor psaltice la Filothei.

Românirea, cuvînt întrebuițat pentru prima dată de A. Pann³²¹, este un termen tehnic ce se referă în general la procesul complex cultural istoric în care întreaga noastră viață și cultură (limbă, scriere etc.) și-a dobîndit atît un conținut cît și o formă de sine stătătoare, românească. În cazul cîntărilor bisericești, românirea indică acțiunea de tîlmăcire sau de adaptare a melodiilor bisericești grecești la textul românesc deja tradus; și adaptarea lor la firea și gustul poporului nostru, pentru a le face mai ușor înțelese și acceptate, drum parcurs — cu limite perioadei respective — și de către Filothei.

Analizînd comparativ cîntările lui Filothei cu aceleași din originalele grecești³²² găsim în manuscrisul românesc, cel puțin cinci mari categorii³²³ de cîntări — în cadrul fiecărei categorii, putîndu-se observa multiple modalități de românire, dintre care vom surprinde o mică parte și anume:

I. Cîntări reproduse după originalele grecești aidoma, cu număr de silabe identic sau puțin diferit, ale căror texte au putut fi traduse cuvînt cu cuvînt, cu topica identică, și pe care le găsim scrise în stilul papadic, stihiraric și irmologic.

a) Cîntări identice cu cele din prototipul grecesc și cu același număr de silabe, de exemplu: 'Ακόχοι Κύριε φωνής σου, *Auzitu-s-au Doamne glasul tău* (f. 12 r) 10 silabe în varianta grecească și 10 în cea românească; 'Ανοιξω τὸ στόμα μου, *Deschide-voi gura mea* (f. 16 v) 7 + 7; Σταυρός ὁ φῶλας πάσης τῆς οἰκουμένης, *Crucea e pîzitoare a toată lumea* (f. 39 r) 12 + 12; 'Αμήν, *Amin* (2 + 2); Εὐαγγελιστὰ Ἰωάννη, *Evangheliste Ioane* (f. 128 r) 8 + 8 etc. (ex. 1, 2).

b) Cîntări cu același număr de silabe identice ca melodie cu cele din originalul grecesc, cu ritmică puțin diferită (ex. 3).

c) Cîntări aidoma celor din originalul grecesc, cu număr de silabe insensibil diferit (1—2 silabe mai mult sau mai puțin în limba română).

321. A. Pann în prefața cărții *Fabule și istorioare* (București, 1841, p. 4) spune «După ce am învățat canoanele și ortografia acestui meșteșug — al muzicii psaltice — n-am zăbovit a români (subl. n.) și a lucra pe note cărțile cele mai trebuincioase...».

322. Exemplele scrise în paralele cu cele din manuscrisul lui Filothei sînt luate din mss. gr./1096, 564, 762, și 832 de la B.A.R.

323. În mare, categoriile de cîntări au fost menționate pentru prima oară de Sebastian Barbu-Bucur în studiul *Monument muzicale Filothei sin Agâi Jipei...*, p. 1072—1073. Nu era inclusă atunci categoria alcătuită din combinarea celorlalte categorii de cîntări și nici diversificările fiecărei categorii în parte.

spre exemplu : θε[ός] ὄν εἰρήνης, *Dumnezeu fiind păcii* (f. b v) 6 + 7 ; θεοῦ ἀνεκάληψε ποθμ[ένα], *Fundul adîncului descoperit-au* (f. 11 v) 10—11 ; Ἄπας γηγενεῖς, *Tot neamul pămîntesc* (f. 17 v) 5—6 ; Οἱ παῖδες εὐσουλεία, *Coconii în buna credință* (f. 9 r) 7 + 9 ; Ἀπορεῖ πῶσα γλῶσσα, *Nu să prîcepe toată limba* (f. 13 v) 7—9 ; Ἐκάλωψεν οὐ[ρα]νοῦς, *Acoperit-au cerurile* (f. 15 v) 7—9 ; Ἐπεφάνη Χάρις τοῦ θεοῦ, *Arătatu-s-au Darul lui Dumnezeu* (f. 188 r) 9+11 (ex. 3).

d) Cîntări identice ca melodie cu cele din prototipul grecesc, cu număr de silabe egal sau foarte puțin diferit (1—2 silabe în plus sau în minus), cu ritmica insensibil schimbată și cu permutarea cuvintelor (ex. 5).

Pe aceeași muzică sub care în originalul grecesc sînt scrise silabele Ἐς νόν αἰ, Filothei scria silabele *Acuma pu*, și în continuare unde grecii scriu δονάμεις, Filothei scrie *terile*.

e) Cîntări identice cu cele din prototipul grecesc, cu număr de silabe sensibil diferit (3—5 silabe mai mult în limba română) și ritmică insensibil diferită (ex. 6).

f) Cîntări aproape identice cu cele din prototipul grecesc, cu numărul de silabe egal sau foarte puțin diferit (1—3 silabe în plus sau în minus), cu ritmul și melodia puțin schimbate pe alocuri și cu permutarea cuvintelor (ex. 7).

Pe muzica sub care în modelul grecesc este scris cuvîntul Ἄγιος, Filothei scrie *Sîntele Dumne* și în continuare sub cea în care grecește sînt silabele ὁ θεός, autorul român scrie *zeule*.

II. Cîntări în care Filothei s-a abătut de la originalul grecesc, încercînd o ușoară adaptare a prozodiei muzicale la textul românesc, mai ales la cele scrise în stilul irmologic și stihiraric, cu traducere cuvînt cu cuvînt, topică identică și cu număr de silabe sensibil diferit (3—6 silabe mai mult în limba română), ca de pildă : Ἐπεφάνη ὁ Σωτήρ, *Arătatu-s-au Mintuitorul* (f. 14 r) 7 + 10 ; φῶς ὁ Πατήρ, φῶς, *Lumină Tatăl, lumină...* (f. 33 r) 5+8 ; τοῦς σοῦς ἠμολόγηους Θεοτόκε, *Pre ai tăi cîntăreși Născătoare de Dumnezeu* (f. 16 v) 10+14 ; Προλαβοῦσαι τὸν ἄρθρον, *Venind mai înainte de dimineață* (f. 26 r) 7—11 ; Ὁ Χορτάσας λαόν, *Cel ce ai săturat pre noroade* (f. 56 r) 6+10 ; Νέους εὐσεβεῖς, *Pre tinerii cei bine credincioși* (f. 13 r) 5+10 ; Θεοτόκε ἡ ἐλπὶς πάντων, *Născătoare de Dumnezeu nădejdea tuturor* (f. 16 r) 9+14 ; Παῖδας ἐναγεῖς, *Pre coconii cei bine credincioși* (f. 17 v) 5+10 ; Λίαν πρῶι Μυροφόροι, *Foarte de dimineață* (f. 42 r) 8+13 ; τοῦς σοῦ ἠμολόγηους Θεοτόκε, *Pre ai tăi cîntăreși Născătoare de Dumnezeu* (f. 16 v) 8+14. Altfel spus cuvinte ca : φῶς (*lumină*), Θεοτόκε (*Născătoare de Dumnezeu*), Προτοπῶν (*mai înainte închipuind*), Θεοφόρε (*purttătorule de Dumnezeu etc.*) sînt mai scurte în limba greacă decît în limba română, motiv pentru care Filothei este nevoit să adauge note muzicale de la sine, creînd muzică în stil.

a) Cîntări cu numărul de silabe insensibil diferit (1—2 silabe în plus sau în minus — în limba română sau greacă), în care — pentru adaptarea cuvintelor românești, —, Filothei s-a abătut foarte puțin de la originalul grecesc, micile modificări privind uneori numai ritmica nu și melodia (ex. 7).

b) Cîntări cu număr de silabe sensibil diferit (3—5 silabe mai mult în limba română) în care pentru adaptarea melodiei — de data aceasta — la cuvintele românești, s-a abătut puțin mai mult de la prototipul grecesc (ex. 8, 9, 10).

c) Cîntări cu număr de silabe sensibil diferit (4—6 silabe mai mult în limba română) în care pentru potrivirea melodiei la cuvintele românești, se abate simțitor de la originalul grecesc (ex. 11).

d) Cîntări cu număr de silabe identic sau diferit în care autorul se abate foarte mult de la prototipul grecesc, desprinzîndu-se de melodia grecească și căutînd o cît mai bună prozodie pentru cuvintele românești adaptate, astfel încît fragmente întregi din *Psaltichia românească* nu mai seamănă cu cele din prototipul grecesc (ex. 12).

e) Cîntări traduse, cuvînt cu cuvînt, cu topică identică și cu numărul de silabe mai mare în limba greacă — de pildă: Ὁ Πάσχα τὸ μέγα, *O Paștile mari* (f. 29 r) 6+5; Πάθος εἰς τόπον τοῦ μωστηρίου, *Toiagul în chip de taină* (f. 38 r) 10—8; Μυστήριον ἔχον ὄρω καὶ παράδοξον, *Taină străină văz și preaslăviită* (f. 9 v) 13+11 — în care modificările sint mai mult de natură ritmică (ex. 13).

f) Traducerea textului grecesc se face liber, în proză, creîndu-se astfel o limbă eclesiastică românească. Topica celor două limbi, diferită de cele mai multe ori și cu silabe identice sau diferite, face ca sub aceeași muzică — puțin modificată scurtată sau lungită după împrejurări — să fie scrise alte cuvinte. Astfel, de pildă, întîlnim: Ἐπερᾶν η̄ σήμερον, *Astăzi arăta-tu-te-ai* (f. 14 r) 7+7, în loc de *Te-ai arătat astăzi*; Τὴν κοινὴν ἀνάστασιν, *Învierea cea de obște* (f. 24 r) 8+8, în loc de *Cea de obște înviere*; Δεῦτε πόμα πίνομεν, *Veniți să bem băutura* (f. 25 v) 7+8, în loc de *Veniți băutura să bem*; Μυστικός εἰ Θεοτόκος παραδείσος, *Rai de taină ești Născătoare de Dumnezeu* (f. 39 r) 12+13, în loc de *De taină Născătoare de Dumnezeu rai*; Τὸν ἐκ παρθένου ἕλιον, *Pre soarele cel din Fecioară* (f. 179 r) 8+9, în loc de *Pre cel din Fecioară soare*; Ἀστέρας παρὶ ἐνωθέντες, *În focul cel nesuferit împreunîndu-se* (f. 16 r) 9—14; Ἰάτης Μαρίας δάκρυα, *Lacrămile Mariei* (f. 107 v) 8+7, în loc de *Ale Mariei lacrimi* etc. (ex. 14).

III. O altă mare categorie de cîntări din «*Psaltichia românească*» este constituită din imne alcătuite de Filothei după prototipul grecesc «mai prescurt» — după expresia sa — pentru a corespunde necesităților slujbei eclesiastice românești.

a) Astfel, între folio 65 v—67 r găsim un canon format din 18 stihuri, alese din psalmul 118, care se începe cu Ἀμωμιον, *Cei nevinovați* și care se cîntă la morți (starea I-a, II-a și a III-a), în varianta melodică a lui Hrisafi, la începutul căruia (f. 65 v) Filothei arată în mod expres că l-a «alcătuit mai prescurtat pentru nezăbavă» (ex. 15).

Se poate observa că în concepția lui Filothei, a prescurta, nu însemna numai atît, ci însemna și prelucrarea materialului inițial, schimbînd destul de mult melodia și ritmul, pentru a putea adapta cît mai bine posibil — pentru vremea respectivă — cuvintele românești la melodia grecească. La cuvintele εἰς τὰ μαρτύρια σου «întru mărturiile tale», d.p. observăm chiar elemente de bună prosodie.

Și Ioan sin Radului Duma Brașoveanu în manuscrisul său copiat după cel al lui Filothei — spune : «De aici începem Heruvicile lui Harisafi scurtate de Popa Filothei pentru neputința oamenilor adică pentru ne-zăbavă»³²⁴.

Comparând Heruvicile lui Filothei cu cele ale lui Hrisafi³²⁵ observăm că acolo unde cuvintele se potrivesc sau se prelungesc, Filothei respectă întocmai melodia originală grecească, scurtând din loc în loc cite un rind sau două de tereremuri.

b) Din 21 pricesne (f. 48 v—52 v) cite găsim în manuscrisul lui Filothei, numai patru sînt scrise complet (și cu tereremuri), și anume : două pricesne «*Lăudași*» gl. I și IV pentru Duminici ; una, gl. VII «*Cu trupul lui H[risto]s*» de la Paști și una gl. VIII, «*Cel ce faci*» la Arhangheli. În rest, toate pricesnele scrise pe glasul I, pentru tereremuri (prelungiri), au la sfîrșit indicația «*Și celelalte de la priceasna lui protu*»,

«*protos*», «*πρωτος*» sau $\overline{\rho}$; pricesnele scrise în glasul IV au la sfîrșit indicația : «*Și celelalte de la priceasna lui «*τέταρτος*» sau $\overline{\tau}$, cu o singură excepție și anume : Priceasna «*În tot pămîntul*» de la Sf. Apostoli (f. 15 v) este scrisă în glas VIII și Filothei trimite pentru tereremuri la gl. IV, ceea ce precizează faptul că și în vechime, între glasul IV autentic și plagalul său (glasul VIII) erau mai afinități. Pricesnele scrise pe glasul VII, au la sfîrșit indicația : «*Și celelalte de la Paști*», iar cele scrise pe glasul VIII au la sfîrșit indicația : «*Și celelalte de la Arhangheli*».*

Ceea ce ni se pare și mai interesant în această categorie de prescurtări, este faptul că identificînd prototipul acestor pricesne în manuscrise grecești mai vechi (sec. XVII) observăm că unele pricesne sînt ale lui Hrisafi (cel Nou) iar altele ale lui Balasiu. Făcînd trimitere la priceasna x sau y, Filothei amestecă — în mod voit — autorii (adică de la priceasnă a lui Hrisafi făcînd trimitere la finalul sau tereremurile lui Balasiu și invers, la același glas, se înțelege. De pildă, priceasna *Bucurați-vă dreptii* de la «*Sf. Ilie și alți prooroci*» (f. 52 v), care în ms. gr. 832 (f. 188 r—189 v) are trecut autorul (Balasiu), conține la sfîrșit indicația lui Filothei «*Și celelalte de la Paști*», dar același manuscris gr. 832 (f. 183 r—184 r) ne arată că priceasna este a lui Hrisafi (cel Nou). Acesta și este motivul pentru care în manuscrisul lui Filothei, din 21 de pricesne, numai la cea duminicală (*Lăudași* gl. I și IV) se menționează numele autorului ei, Hrisafi, în rest, toate fiind scrise fără autor, de unde deducem că Filothei are contribuție chiar și în piesele ce poartă semnătura autorului lor.

Nu numai pricesnele le scurtează Filothei astfel, ei și alte cîntări, cum ar fi, de pildă, polihronionul pentru mitropolitul Ungrovlahiei Antim Ivireanu (f. 55 v) la sfîrșitul cărui găsim indicația «*Și celelalte de la cea*

324. Ms. rom. nr. 4305 f. 311 r—314 r.

325. Heruvicile lui Hrisafi originale, le găsim în mss. gr. nr. 564 (f. 69 r—70 r gl. III ; f. 76 v—77 v gl. IV ; f. 78 v—79 v gl. V ; și f. 89 v—90 v gl. VIII), și în 832 (f. 105 r—106 r gl. I ; f. 108 r—109 v gl. II ; f. 109 v—111 r gl. III ; f. 111 r—112 v gl. IV ; f. 112 v—114 r gl. V ; f. 117 v—119 r gl. VII), B.A.R.

domnească», adică 16 rînduri de tereremuri, iar urarea făcută «Întru poala boiarului mare», cu toate că este «făcerea lui Nέω» Πατρών³²⁶ (f. 55 v—56 r) are la sfîrșit indicația «Și celelalte (tereremuri) ale lui τέρτατος», care sînt ale lui Hrisafi.

De bună seamă la Filothei este și acesta un mod de a prescurta cîntările, cîștigînd de fapt timp și spațiu. Este o manieră a lui pe care o găsim înșă foarte des în opera sa muzicală și fără să fie declarat.

c) Așa de pildă, în manuscrisul lui Duma (nr. 4305) — scris poate după un alt manuscris mai complet al lui Filothei — un număr de șapte stihiri, sînt prelungite cu multe rînduri de tereremuri, inexistente la Filothei. Astfel stihira: *Pre izvorul* (F, f. 57 v, D, f. 325 r-v), are în plus 12 rînduri; *În captorul cel vălvăitor* (F, f. 57 v—58 r, D, f. 326 r) 12 rînduri; *Celace ești în ceruri binecuvîntată* (F, f. 58 r, D, f. 326 v) 9 rînduri; *Mîinile întinzîndu-și Daniil* (F, f. 58 v, D, f. 327 v) 8 rînduri; *Privind tiranul* (F, f. 60 r, D, f. 330 r-v) 10 rînduri; *Muziceștile organe* (F, f. 60 v, D, f. 330 v—332 v) 23 de rînduri și *Ars-au captoriul* (F, f. 60 v, D, f. 332 r-v) 16 rînduri.

d) La un număr foarte mare de cîntări Filothei prescurtează nu numai finalurile ci și prelungirile prea mari interioare. Așa de pildă, la «Sfînte Dumnezeule» (F, f. 45 v, ms. gr. 832, f. 102 r—103 v), prescurtează începutul — 2 rînduri de prelungiri, copiază aidoma un rînd, reduce apoi 13 riduri de tereremuri, sfîrșind exact ca în original, cu deosebirea că sub notele unde Filothei scrie «(miluiește-ne) pre noi» în original (ms. 832) este scris ζώνησις (puternic), așa cum foarte des găsim scris în toată opera sa muzicală (ex. 16).

La priceasna Bobotezei «Arătatu-s-au darul!» (f. 49 v) copiază — după originalul grecesc³²⁷ — aproape exact 6 rînduri, după care sare 9 rînduri, pentru a continua cu un rînd de tereremuri; la priceasna de la Paști (f. 50 v), după ce scrie aproape identic cîteva rînduri epuizînd textul literar, sare 6 rînduri din originalul grecesc³²⁸, iar la Slava «Ciasului al VI-lea» din Vinerea patimilor, în cadrul unui singur cuvînt, *Veniși*, păstrează din manuscrisul grecesc doar incipitul — 4 note muzicale — și după ce sare un rînd melodic, preia exact din originalul grecesc încă 6 note pentru finalul cuvîntului (ex. 17).

e) Un număr foarte mare de cîntări din manuscrisul lui Filothei nu sînt numai prescurtate ci și prelucrate.

Astfel, de pildă, priceasna Crăciunului (f. 49 r), identică la început cu cea a lui Balasie³²⁹, păstrează numai pilonii prototipului, în rest fiind prelucrată și prescurtată, varianta românească avînd 4 rînduri de tereremuri, iar cea grecească 21 rînduri; la priceasna Blagovesteniilor (f. 49 v), din 3 rînduri cite are manuscrisul românesc, numai incipitul și un rînd și jumătate de la sfîrșit seamănă cu cea a lui Balasie³³⁰, în rest,

326. Ghermanos episcop din Patrasul Nou (sec. XVII). Post cîntăreț la biserica Sf. Sofia din Constantinopol.

327. Ms. gr. nr. 832 f. 178 v—179 v, B.A.R.

328. *Idem*, f. 183 r—184 r.

329. *Idem*, f. 177 r—187 v.

330. *Idem*, f. 179 v—180 r.

Slavă - Hvalite (26 Sept.)

② *mf* *gl. π. ὁ*

Ms. gr. 762 f. 43^v
E - να - ρε - λι - στα - (κε) * α / - ω - α — νη 8

Ms. rom. 61 f. 128^r
E - van - ghe - li - ste — — — — — I - o - a — ne 8

Detailed description: This block contains the musical notation for the first piece. It features two staves. The top staff is in bass clef and contains the Greek text 'E - να - ρε - λι - στα - (κε) * α / - ω - α — νη 8'. The bottom staff is in bass clef and contains the Romanian text 'E - van - ghe - li - ste — — — — — I - o - a — ne 8'. Both staves include musical notes, rests, and dynamic markings such as 'mf' and 'gl. π. ὁ'. A circled number '2' is placed at the beginning of the first staff.

Stinte Dumnezeule

③ *sf* *χρ. π. ὁ*

Ms. gr. 832 f. 102^r
A δὺ — — — — — να — — — — —

Ms. rom. 61 f. 47^v
Ne — pu — te — — — — —

μῆς δὺ — να — μῆς 7

re — pu — te — — — — — re 7

Detailed description: This block contains the musical notation for the second piece. It features three staves. The top staff is in treble clef and contains the Greek text 'A δὺ — — — — — να — — — — —'. The middle staff is in treble clef and contains the Romanian text 'Ne — pu — te — — — — —'. The bottom staff is in treble clef and contains the Greek text 'μῆς δὺ — να — μῆς 7'. The fourth staff is in treble clef and contains the Romanian text 're — pu — te — — — — — re 7'. Both staves include musical notes, rests, and dynamic markings such as 'sf' and 'χρ. π. ὁ'. A circled number '3' is placed at the beginning of the first staff.

Stihiră - Litie (30 Ian.)

④ *sf* *gl. π. ὁ*

Ms. gr. 762 f. 190^r
Ε - πι - φα - νη — — — — — η Ηα - ρι - σ — — — — — τῆ

Ms. rom. 61 f. 188^r
A - ră - ta - tu — — — — — s-au Da - rul lui Du — — — — —

Detailed description: This block contains the musical notation for the third piece. It features two staves. The top staff is in bass clef and contains the Greek text 'Ε - πι - φα - νη — — — — — η Ηα - ρι - σ — — — — — τῆ'. The bottom staff is in bass clef and contains the Romanian text 'A - ră - ta - tu — — — — — s-au Da - rul lui Du — — — — —'. Both staves include musical notes, rests, and dynamic markings such as 'sf' and 'gl. π. ὁ'. A circled number '4' is placed at the beginning of the first staff.

ept.)

δε ε (κε) ε

m-ne ze eu

e

Heruvic - Acum puterile
gl. IV

Ms. 832 f. 194

Ms. 61 f. 54^r

Ε ες υ υ α δυ να μελ

A - cu - ma pu - te - ri - te

Slavă - Vecernie (6 Aug.)
gl. II, III, IV

Ms. gr. 762 f. 281^r

Ms. rom. 61 f. 217^r

Προ τυ - πα ων τη

Mai na - i in - te in - chi

ην α να στα - σε

pu - ind in - vi - ia rea - ta

an.)

Sfinte Dumnezeule

gl. $\text{c} \frac{\text{c}}{\text{c}} \frac{\text{c}}{\text{c}} \frac{\text{c}}{\text{c}}$

7

Ms.gr.1096
A mez. A $\text{A} \text{ re} \text{ o} \text{ os} \text{ o} \text{ the} \text{ o}$

Ms.rom.61
f.47^r $\text{A-min. S fin} \text{ te Du} \text{ m-ne} \text{ ze-u-le}$

$\text{os} \text{ a} \text{ re} \text{ o} \text{ os} \text{ c} \text{ ox} \text{ po} \text{ os}$ 12

$\text{s-fi} \text{ in} \text{ te} \text{ ta} \text{ re.}$ 13

Stihiră - Litie (25 Dec.)

gl. $\text{q} \frac{\text{q}}{\text{q}} \frac{\text{q}}{\text{q}}$

8

Ms.gr.762
f.137^v $\text{O} \text{ s} \text{ pa} \text{ vo} \text{ (ne)} \text{ os} \text{ kat} \text{ η} \text{ rη}$ 7

Ms.rom.61
f.163^r $\text{Ce-riu} \text{ ul} \text{ și} \text{ pă-mîn-tul}$ 6

Slavă - Hvalite (Stîlpări)

gl. VI

9

Ms. 762
f.367^v $\text{Προ} \text{ ε} \text{ ξη} \text{ με} \text{ πα}$

Ms.rom.61
f.24^r $\text{Mai-na-in-te} \text{ cu} \text{ șa-se} \text{ zi} \text{ le}$

οὐ τὸ πασχα
 de Paasti

Stihira - Litie (14 Sept.)

10

Ms. gr. 762 f. 24^r

Ἡσ των Ηεσ
 ρω — (κε) ων

Ms. rom. 61 f. 123^v
 S-chim-ba-rea mî-ni — lo — or —

gl. VIII

Slavă - Vecernie (20 Dec.)

11

Ms. gr. 762 f. 124^r

θε ο πο — ρε Ι ρα τε — ε —

Ms. rom. 61 f. 156^v
 Pur-tă-to-riu-le de Du-m-ne-zău I-g-na-ti — e —

gl. VIII

Stihiră - Litie (14 Sept.)

12

gl. q̇

Ms. gr. 762
f. 23^v

Πρω tu πρω (κε) ων τον

Ms. rom. 61
f. 123^r

Mai-na-in-te in-chi-pu-ind

στα υμων αυ Χρι στε (κε)

cea-ta H-ri is - toa - se

Stihiră-Litie (Stilpári)

13

gl. l.

Ms. gr. 762
f. 363^v

Πρω ε εη με παν τα πα

Ms. rom. 61
f. 229^v

Mai-na-in te cu sa-se zi-le de Paști

στα η φω ηη - στα η κε - δη κυ - ρι ε

g-la sul tău Doam-ne s-au a - u - zit

εσ τα βα ηη τα α δε

in - tr-a-din - cu - ri - le ia - du - lui

Sept.)

„La masa celuia ce gătește ospățul!”
gl.VIII

14

Ms.gr.564
f.225^r

0 *Ἡ*ρωτα — σας λα ου ε — εν τη ε ρη μω 11

Ms.rom.61
f.56^r

Cel ce-ai să-tu — rat p-re no-roa-de îm pu-sți — e 12

Voscreasna a VIII-a
gl.VIII

15

Ms.gr.832
f.70^r

Ια — τη

Ms.rom.61
f.107^v

Lă - c - ră — mi — le

ης Μα — ρε α Μα ρε

Ma

ας θα — κ ου α

ri ei

Stihiră
gl.III

16

Ms.gr.632
f.330^v

Κ λ ι ν ο υ τ η ν κ α ρ δ ε α μ ο υ ε ι ς τ α μ α ρ

Ms.rom61
f.65^v

P lea - cá i - ne - ma mea in - tru mǎr - tu - ri -

τ υ ρ ε α σου και μη εις πλε ο τ ο

i - le ta - le iar nu in - tru iǎ -

ε̇ τ ο τ ο υ̇ ε̇ τ ο π λ ε ο ν ε ξ ε αν α λ λ η

co - mi - e -

χ η α λ λ η λ ο υ ε̇

α κ ε α λ λ η λ ο υ ε̇ α

A - l i - lu - i a -

A - l i - lu - i a -

hiră
..III

α μαρ

υ - ρι -

το

λη

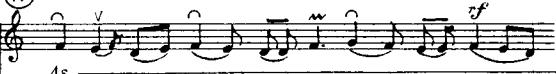

Slavă

la „Ciasul at VI-lea” în Vinerea mare
gl.V

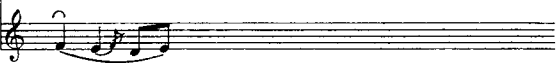
17

Ms.gr.762
f.397^r

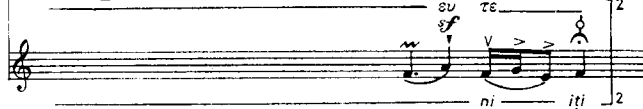
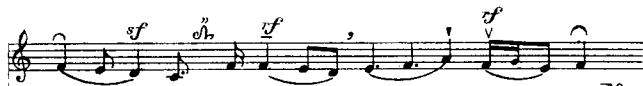

Δε

Ms.rom.61
f.234^r

Ve

su τε

2

ni iti

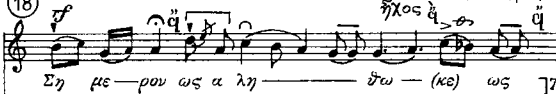
2

Stihiră - Litie (14 Sept.)

ἤχος ᾠδῆς

18

Ms.gr.762
f.22^v

Ση με - ρου ως α λη - - - - - ὅω - (κε) ως

Ms.rom.61
f.122^v

A - stăzi cu a - de - - - - - vă - ra - - - - - at

Stihiră - Hvalite (6 Ian.)

gl. ᾠδῆς

19

Ms.gr.762
f.167^r

ὅως εκ

Ms.rom.61
f.14^r

Lu - mi - - - - - nă din lu - mi - - - - - nă au s tră - lu -

φω — το — (κε) ος] 13
cit lu — mii] 4

Stihiră - Hvalite (6 Ian.)

ἕχος ᾠ

(20)

Ms.gr.762 f.167^v Πως — σε

Ms.rom.61 f.14^r Cum — te vom cin-sti cu-vred-ni ci — e

Χρι — στε] 13
H ri - stoa — se] 4

(21)

a Și pre slu-ga ta Con-sa - an din Voe-vo — — — — — db

b i - z bă vin - du-l pre el

13

4

(6 Ian.)

5 4

- e

3

- db

22

f.20^fv a) 4) *sf* IV II IV II I 10) *sf* IV II IV II *sf* I
 Și măn-tu-i-re lim-bi-lor Să se î-no-ias-că no-ro-dul.

7-19^f b) 1) II *sf* II 4
 A-ră-ta-tu-s-au a-le a-dîn-cu-lui iz-voa-ră.

5) II II
 Din pia-t-ra cea văr-toa-să și ta-re

f.20^f c) 3) *sf* IV II IV^{sc} II *sf* 19^f
 pa-ce spre Is-ra-il Și s-au de

IV II IV^{sc} 20^v 9) IV
 s-co-pe-rit mă-rii și cu s-tro-pi-rea

f.20^f d) IV IV *sf* II
 Pre mun-te-le Si-o nu-lui su-e-te

23

Slavoslovie
gl. IV

a) Cronos protos=
 Mă-ri-re-n-tru cei de sus lui Dum-ne-zeu și

pre pîz-mînt pa-ce, în-tru oa-meni bu-nă-vo-i-re.

b)

Pri-i-me-ște ru-gă — ciu-ni-le noa-stre ce-la ce
sezi de-a drea-pta ta-tă-lui și ne mi-lu-e — ște.

c)

Doa-mne scă-pa-re te-ai fă — cut no-uă-n neam și-n neam,
eu am zis Doa-mne — mi-lu-e-ște-mă, vin-de-că su —
fle-tul — me — eu că am gre-șit ți-e.

(24)

Catavasiile Crăciunului
peasna 8-a gi. I

a) 13)

Fol. 9^v P re no — roa-de la cân-ta-re-le ră-di — că da-rul

b) 11)

Fol. 10^r și prea s lă-vi-tă Cer-ti — ind-peș-te — ră

c) 11)

Fol. 12 mor-mîn-tul cel a-șter-nut

d) 11)

Fol. 13 ro-a — du-hu-lui

e) 13)

Fol. 34 A ta, a — do — or — mi — re

Filothei creează în stil, eliminând 13 rinduri de tereremuri; la priceasna de la Învierea lui Lazăr (f. 49 v) scrisă în numai 4 rinduri față de 12 cite are prototipul grecesc³³¹, Filothei alege materialul, selecționează formulele melodice cele mai frumoase. Sărind paragrate întregi și modificând, păstrează pilonii, realizând un rezumat, așa fel, încât scrisă paralele, piesa poate fi reconstituită în întregime. La fel procedează Filothei cu priceasna de la Sf. Arhangheli (f. 52 r)³³², cu cea de la «pomenirea morților» (f. 52 v) — pe care o scrie în numai 3 rinduri, manuscrisul grecesc³³³ având 14 rinduri și cu alte foarte multe cîntări din manuscrisul său.

Este important de menționat faptul că în genere manuscrisele grecești ale secolului al XVII-lea, după care a romănit Filothei cîntările, conțin multe cratimi, același imn fiind scris în 2-4 variante și cu autori diferiți. Spre exemplu, priceasna de la Paști este scrisă în ms. gr. nr. 832 (f. 182 r—184 r) în trei variante, de autori diferiți. Filothei nu preia materialul mecanic, ci creator, selectînd din noianul cîntărilor bizantine, numai pe acelea mai scurte și mai potrivite pentru vremea respectivă și care să corespundă necesităților slujbelor eclesiastice românești.

IV. Cea mai mare categorie de cîntări din manuscrisul lui Filothei este alcătuită din îmbinarea tuturor procedeelelor mai sus enunțate, aplicate acelor cîntări al căror text este tradus cuvînt cu cuvînt sau liber; cu număr de silabe egal (ex. 18) mai mic sau mai mare; cu topică identică sau diferită ca în textul: Ἀστέκτω πύρι ἐνοθέων[τες], *În focul cel nesuferit împreunîndu-se* (f. 16 r) 9+14.

Tot din această categorie fac parte și acele cîntări care au în limba română cuvinte în plus, adăugate ca: φῶς ἐκ φωτός... *Lumină din lumină au strălucit lumii* (14 r) (ex. 19) — sau intercalate și cu topică diferită, ca în textul Ὁσοι παλαῖων ἐκλελύμεθα, «Cîți[i] ne-am dezlegat [de cursele] cele vechi» (f. 12 r) 10+12, în loc de «Cîți de cele vechi ne-am dezlegat», cuvîntul *cursele* lipsind din textul grecesc sau Πῶς σὲ Χριστέ, «Cum [pe tine] Hristoase, (f. 14 r) varianta lui Filothei fiind: «Cum te vom cînti cu vrednicie Hristoase» (ex. 20), ceea ce presupune:

- adaptarea cuvintelor românești la textul muzical original;
- adaptarea melodiei bizantine la cuvintele românești, egale — ca număr de silabe — de cele mai multe ori mai scurte sau mai lungi față de originalul grecesc, sau cuvinte în plus ori în minus, fapt care, implică, a dus la distribuția altor silabe sau cuvinte întregi chiar, sub textul muzical original;
- prelucrarea melodiei bizantine pentru a corespunde cuvintelor românești;
- prescurtarea sau prelungirea melodiei originale și
- crearea în stil a unor celule, motive sau fragmente muzicale, pentru cuvintele românești mai lungi sau mai scurte, adăugate sau intercalate (ex. 18, 19 și 20).

331. *Idem*, f. 180 r-v.

332. *Idem*, f. 171 r—172 r.

333. *Idem*, f. 174 v—175 v.

În această categorie de cîntări, Filothei păstrează de cele mai multe ori doar începutul și finalul originăului grecesc, pentru recunoașterea cîntării respective, *restul modificînd substanțial, melodie și ritm, în funcție de limbă*. Cuvintele românești traduse din grecește cad de cele mai multe ori — în *Psaltichia românească* — sub alte eume (ex. 3, 5, 6, 8, 9, 11, 12, 13, 14 și 18), întrucît autorul român a fost nevoit să prescurteze sau să prelungească, să modifice, să prelucereze și să creeze în stil, pentru a putea adapta textul românesc la melodia bizantină și învers, astfel încît prototipul multor cîntări românești cu greu poate fi identificat în manuscrisele grecești³³⁴.

V. Creații proprii.

a) Cu conținut laic, cum este «Rugăciunea.../ lui... Filothei /.../ pentru /.../ Constandin /.../ Voevod (f. 60 v—61 r și f. 225 v). Scris în euhul al VIII-lea stihiraric, imnul păstrează structura și cadențele specifice glasului respectiv numai că materialul sonor de factură bizantină este puțin laicizat, cum se poate vedea în exemplele 21 — a și b.

Construit din 12 hemistihuri repartizate în 5 fraze și o scurtă coadă de numai 4 note — cu cadențe în *sol* de 6 ori, în *do*², o dată, și în *do*¹, de 5 ori — imnul închinat lui Brîncoveanu, corespunde ca expresie caracterului solemn, monumental, dînd impresia unui discurs muzical de factură mai mult laică decît bizantină.

b) Cu conținut religios, cum este *Canonul Floriilor*, scris (întreg 28 de tropare), «pre glasul cel românesc că iaste mai lesne și mai frumos» (f. 18 v—24 v) ceea ce înseamnă muzică de esență românească și în care autorul se abate simțitor de la canoanele componiționale ale ehurilor bizantine.

Catavasiile Stîlpărilor (Floriilor), din manuscrisul lui Filothei, sînt primele compoziții românești, scrise pe note — aparținînd Bisericii noastre Ortodoxe — cunoscute pînă acum.

Analizînd aceste catavasi (scrise într-un glas IV neobișnuit), observăm repetarea permanentă a unor fragmente melodice foarte frumoase, cu un accent vesel și curgător, cu cadențe perfecte și finale pe *do* (ex. 22 a) și imperfecte pe *re* (ex. nr. 22, b), și *fa* (ex. 22 c). Desfășurarea melodică treptată presărată sporadic cu cvarta perfectă (ex. 21 c) și ritmul parlando impus de stilul irmologic — reliefează contopirea accentelor muzicale cu cele prozodice. Mersul treptat, ascendent și des-

334. Este locul aici să arătăm că una și aceeași piesă muzicală romănită de mai mulți autori după același unic izvor grecesc, nu poate fi identică, tocmai datorită multiplexelor procedee și modalități de lucru întrebunțate diferit de diverși autori. O piesă romănită va avea altele variante cîtși autori, în funcție de pregătirea și talentul fiecăruia în parte, unul modificînd puțin melodia, altul (alții) ritmul, unul într-un loc, altul într-alt loc, unul scurttînd, altul prelungind melodia, unul punînd o silabă sub o anumită notă muzicală, altul sub altă notă etc., astfel încît piesa respectivă nu poate fi identică și autorii nu pot fi confunțați în cazul cînd aceștia nu și-au semnat transpunerea sau prelucrarea. Așadar, atunci cînd se identifică precis o piesă muzicală ca fiind romănită de un autor declarat, în cazul de față Filothei — este exclusă posibilitatea afirmației că e concomitent sau ulterior, aceeași piesă — sau chiar o carte întreagă — a mai putut fi romănită identic și de către alți autori anonimi.

mai multe
unoașterea
și ritm, în
ad de cele
(ex. 3, 5, 6,
să prescur-
eze în stil,
și invers,
identificat

centent, conferă celor 28 de piese din acest canon un caracter lin, cursiv, doinît, cu inflexiuni de baladă și cu iz de colindă. Unele Catavasii și tropare ale Canonului Stilpărilor (1—10, 14—20, 22—24, 26—28) încep cu treapta a II-a (ex. 21 b), și altele (11—13, 21, 25) cu treapta a IV-a (ex. 22 d) cadentînd des pe aceste trepte — în special pe treapta a II-a, la cadențele finale jubilîndu-se de asemenea, pe treptele IV și II (ex. 22 b și c), fapt pentru care atmosfera ce se degajă din aceste compoziții se identifică cu etosul folcloric medieval românesc.

Este important de remarcat faptul că Macarie Ieromonahul³³⁵ Anton Pann³³⁶, Neagu Ionescu — Nae Severeanu³³⁷ și Ioan Zmeu³³⁸ au compus aceste Catavasii pe glas 4 leghetos clasic, — după modelul leghetosului bizantin de după reforma lui Hrisant — în variante total diferite de cele compuse de Filothei Jipa, variante care n-au fost practicate și care n-au rămas în uz pînă astăzi. Însuși Macarie Ieromonahul, autorul altor variante al acestor catavasii, le-a preluat și le-a practicat tot pe cele ale lui Filothei, căci învățîndu-le de la dascălul său Constandin-ucenic la rîndu-i al lui Șerban de la care le învățase și care de fapt erau cele scrise «pre glasul cel rumănesc» de dascălul acestuia, Filothei sin Agăi Jipei — în 1832 le-a transcris din sistema veche în cea nouă «întocmai și nestrămutat», «paradosîndu-le părinților din sfînta monastire Neamtu, pentru ca să rămie vecinice și nestrămutate»³³⁹.

ilothei /.../
ris în ebul
eficace gla-
este puțin

urtă coadă
și în do¹,
presie ca-
muzical de

(întreg 28
ai frumos)
și în care
e ehurilor

othei, sînt
i Bisericii

Alte de frumoase sînt aceste prime compoziții românești ale lui Filothei, încît — puțin ornamentate de Dimitrie Suceveanu³⁴⁰ — și astăzi se cîntă în toate bisericile sătești, orașenești și mai ales minăstirești. Formulele melodice arhaice din Canonul Stilpărilor, înrudite îndeaproape cu cele din folclorul românesc, cu dese accente nefirești ale cuvintelor care nu numai că nu deranjează, dar, impunîndu-se, au străbătut veacurile pătrunzînd definitiv în biserică și sau făcut atît de iubite încît ziua în care ele sînt cîntate (Florile) este așteptată și acum cu multă bucurie de către cîntăreții instruiți.

șnuit), ob-
oarte fru-
i finale pe
i. Desfășu-
(ex. 21 c)
ontopirea
ent și des-

Este locul să menționăm că și astăzi la unii cîntăreți din Transilvania mai putem auzi astfel de cîntări cu rezonanțe folclorice și cu accente nefirești ale cuvintelor (care nu deranjează), asemănătoare celor din Catavasiile Stilpărilor, perpetuîndu-se astfel melosul vechilor cîntări eclesiastice din perioada medievală. Doxologia glas 4 (leghetos), notată de noi de la cantorul Partenie Aurel din Sîngeorz-Băi, care învățase muzica de la un alt psalt bătrîn, educat la rîndu-i în spiritul și tradiția cîntărilor ortodoxe de la Oradea și Gherla este grăitoare în acest sens (ex. 23).

mită de mai
nai datorită
și autori. O
a și talentul
într-un loc,
silabă sub o
ră nu poate
omnat tran-
muzicală ca
să posibili-
rite întreagă

335. Macarie Ieromonahul, *Irmologhion sau catavasierul musicesc*, 1823, p. 74—81.

336. Anton Pann, *Irmologhion-Catavasier*, București, 1846, p. 42—47.

337. Neagu Ionescu și Nae Severeanu, *Anastasimatarul, Irmologhionul și Gramatica muzicii bisericesti*, București, 1897, p. 242—245.

338. Ioan Zmeu, *Catavasierul muzical, Tomul Utrieniei și Trupul Liturghiei*, Buzău, 1907, p. 24—27.

339. Ms. rom. nr. 6, f. 94 v—105 r, Bibl. Mănăstiri Neamț.

340. Dimitrie Suceveanu, *Irmologhion sau Catavasierul musicesc*, Iași, 1848, p.

După cum s-a putut vedea, *românirea* cântărilor din *prima Psaltichie rumânească*, nu înseamnă o acțiune simplă, mecanică, de așezare a textului în locul celui grecesc sub neumele bizantine, ci un proces extrem de complicat și anevoios, acțiune ce nu putea fi realizată decât de către un bun filolog și teolog și mai ales de către un mare muzician, calitatea întrunite cu prisosință în persoana lui Filothei.

Toate aceste categorii de cântări din prima Psaltichie românească ne dezvăluie faptul că expresia «tălmăcit-am», în accepțiunea lui Filothei, nu era aceea de simplă traducere, ci presupunea o acțiune complexă, în primul rând aceea de *adaptare la însușirile limbii și gândirii românești*. De bună seamă că această adaptare avea limitele ei, condiționată în epoca respectivă de factori care au frânat această acțiune, cum ar fi, de pildă, credința că nu numai textul, ci și muzica este inspirată de Duhul Sfânt — fapt pentru care Filothei, ca și cei care l-au urmat, au fost obligați să se mențină în sfera vechilor canoane compoziționale, ca și opoziția grecilor, care nu vedeau cu ochi buni această acțiune potrivnică lor.

În general Filothei respectă melodia originală așa cum a fost întocmită de psalții și protopsalții vechi, recunoscuți de Biserica Ortodoxă, păstrind în traducerea sa melosul vechilor cântări, pe care încă îl mai putem auzi uneori la cîte un cântăreț din Transilvania, neinfluențat de cântarea confesiunilor conlocuitoare și nici de reforma muzicii bizantine făcute de Hrisant.

În ceea ce privește raportul dintre text și melodie, în manuscrisul lui Filothei, se constată unele stîngăcii, explicate în parte prin topica improprie întilnită adesea în aceste prime traduceri. Neconcordanțele sînt mai vizibile în cântările *irmologice* și *stihirarice*, pe cînd în cele *padice* ele trec neobservate din cauza prelungirilor silabice și a melismelor bogate. Nepotrivirile dintre text și melodie se datoresc traducerii în proză a tuturor textelor, inclusiv a celor în metru poetic — și păstrării topicii grecești, care diferă de cea românească³⁴¹ (ex. 24 a-b).

Transcrierea și studierea operei muzicale a lui Filothei este de o importanță covârșitoare pentru muzicologia, folcloristica și literatura noastră, din punct de vedere istoriografic *Psaltichia rumânească* înscrisându-se ca *primul manuscris cu muzică psaltică în limba română*, cunoscut pe teritoriul României. Este cel mai vechi manuscris scris de către un român, pentru români și în limba română și conține aproape toate cântările serviciilor religioase mai importante din întregul an ecleziastic *1193 de cântări* (plus 62 adăugate ulterior).

Muzica din *Psaltichia rumânească* a lui Filothei sin Agăi Jipei reprezintă pentru noi momentul de legătură cu cântarea grecească a celorlalte popoare ortodoxe din Sud, ea ilustrînd evoluția acestei laturi culturale românești destul de vechi. În ea găsim știri foarte prețioase cu

341. Gheorghe Cloban, Anton Pann și «Românirea» cântărilor bisericești, în aniversarea a 175 ani de la nașterea sa, în volumul său, *Studii de etnomuzicologie și bizantinologie...*, vol. I, p. 318—319; Idem, *Raportul dintre text și melodie în muzica psaltică românească*, în vol. său, *Studii de etnomuzicologie și bizantinologie*, vol. II, București, Editura muzicală, 1979, p. 260.

A ROMÂNĂ

Psaltichie șezare a proces ex-ă decit de muzician,

mânească a lui Filo-complexă, românești. ționată în n ar fi, de de Duhul i fost obli-ca și o-po-ivnică lor. fost întoc-Ortodoxă, ncă il mai luențat de i bizantine

manuscrisul prin topica cordantele nd în cele și a melis-traducerii și păstrării

este de o literatura nească în-a română, is scris de te aproape ul an ecle-

ii Jipei re-că a celor-laturi cul-țioase cu

bisericești, la omuzicologie ije în muzica logie, vol. II,

privire la «ethosul» propriu, întrucît ei cuprinde și cîntări «Pre glasul rumânesc că iaste mai lesne și mai frumos».

Acest manuscris este important și pentru că din studierea lui amănunțită se poate constata gradul de înrîurire pe care muzica bisericească a vremii a putut-o exercita asupra cîntecului popular, și invers, întrucît se poate presupune că din cîntările bisericești au pătruns în cîntecele populare nu numai «versuri» — după terminologia lui Dosoftei — ci și «viersuri», linii melodice, formule etc.³⁴².

Mulțimea cîntărilor acestui manuscris conținînd formule melodice și ritmice la infinit, — ca și folclorul nostru — va furniza în mod sigur materie primă de cea mai bună calitate, pentru compozitorii noștri. Discul nr. 2: *Documente ale culturii muzicii vocale în Muntenia, Moldova și Transilvania*, cu piese din acest manuscris este grăitor în acest sens.

De asemenea, cercetarea amănunțită a multiplelor elemente melodice, ritmice ca și a diverselor formule cadențiale a acestor cîntări, va duce pe istorici, critici muzicali și muzicologi în general, la descoperirea unor noi valențe de ordin structural ale celor două muzici — populară și bizantină — care au conviețuit un mileniu și jumătate pe teritoriul țării noastre, cu consecințe optime pentru dezvoltarea și cristalizarea muzicii românești (populare și psaltice) de astăzi.

Psaltichia rumânească reprezintă o piatră de hotar în istoria muzicii noastre, atît prin sinteza ce o realizează prin încercările de a im-prima un stigmat autohton muzicii, cit și prin vastele orizonturi pe care le deschide posterității.

Scrisă după cele mai curate izvoare grecești ale secolului al XVII-lea, opera lui Filothei se transmite din manuscris în manuscris, străbătînd că un fir roșu nu mai puțin de 12 decenii, pînă către anul 1830 — Acachie de la Căldărușani copiind încă la 1821 o parte însemnată din acest manuscris; *Anastasimatarul*. Ea stă la baza procesului de românire a cîntărilor din țara noastră, dominînd în totalitate prima etapă a românirii cîntărilor, de la sfîrșitul secolului al XVII-lea pînă către sfîrșitul secolului al XVIII-lea, cînd Mihalache Moldovlahul și Iosif Monahul de la mînăstirea Neamțu marchează prin opera lor cea de a doua etapă a procesului de românire a cîntărilor.

Filothei sin Agâi Jipei marchează un moment esențial în muzica românească. El afirmă «în contextul slavo-bizantino-neogrecesc cu infiltrații latine, coordonatul autohton, prin așezarea cîntărilor (eclesias-tice) pe structura limbii române»³⁴³. El trebuie considerat un strălucit făuritor de cîntare românească, ce a inițiat o amplă mișcare de rezonanță patriotică, orientată înspre reliefaarea sensibilității noastre în muzica bisericească și instaurarea graiului popular.

Filothei ne apare ca primul muzician de anvergură care contribuie la triumful limbii române în muzica eclesias-tică. În prefața *Psaltichiei românești* el demonstrează convingător că graiul poporului trebuie să fie introdus în muzica cîntărilor de strană.

342. George Breazu, *Patrium Carmen...*, p. 56.

343. Octavian Lazăr Cosma, *op. cit.*, p. 255.

Cu toate că opera lui Filothei nu vizează decît anumite aspecte ale problemei, muzica continuînd să rămînă în bună parte cea preexistentă, totuși contribuția lui apare în istorie ca extrem de însemnată, aceasta marcînd în scris (cu note muzicale) prima mare etapă a românirii cîntărilor, cu consecințe fundamentale pentru etapele următoare.

Deși nu ni se destăinuie sub aspectul vieții, figura lui Filothei oferă profunde revelații a unui scriitor de prestigiu, un sintetizator de epocă și precursor în nobila luptă pentru afirmarea limbii române în muzica bizantină.

Datorită ipotezei lui N. Iorga și a altor istoriografi care pleacă de la o confuzie între două persoane purtînd același nume, decenii întregi asupra originii lui Filothei Jipa, versiunea încetățenită a fost aceea care-l prezenta că ar fi de neam grec.

Numeroase documente oficiale ne dezvăluie nu numai originea etnică a lui Filothei Jipa — *român neaoș* din Mirșea-Ilfov după tată și din Drăghinești-Teleorman după mamă — ci și faptul că, prin intermediul altor membri ai familiei sale — toți mari demnitari de stat — avea legături de rudenie cu unii dintre domnitorii țării, care prin tot ce-au făcut, au promovat, cu mijloacele vremii, patriotismul și ideea de neatîrnare a poporului.

Identificăm pentru prima oară în «Istoria literaturii vechi românești» pe Filothei sin Agăi Jipei, care scrie *prima și cea mai cuprinzătoare capodoperă muzicală românească*, cu Filothei Sfetăgorețul, talmăcitorul *Învățăturilor creștinești* și al *Florii darurilor* (Snagov, 1700) și cu Filothei Ieromonahul «ot Mitropolie», care traduce și tipărește primul *Catavasier în limba română* (Tîrgoviște, 1714).

Cărțile traduse de acest necunoscut monah reprezintă un însemnat fenomen popular în cultura românească. Ele sînt puse la îndemîna celor mulți. Prin ele, cuprinzătoare de limbă românească, clară, simplă și mlădioasă, cu filoane puternice, izvorîte din limba rostită de popor, se cimentează unitatea de limbă pe întreaga arie românească.

Circulația intensă a operei sale literare și muzicale pe întreg teritoriul românesc a contribuit la făurirea unei limbi literare românești unitare și totodată la consolidarea unității conștiinței naționale a tuturor românilor, premise care au condus la pregătirea unirii lor de mai tîrziu într-un singur stat suveran, liber și independent.

Identificat cu aspirațiile întregului popor român, Filothei sin Agăi Jipei și-a înscris numele în istoria patriei noastre la sfîrșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea.

aspecte ale
existentă,
tă, aceasta
nării cîn-

othei oferă
r de epocă
în muzica

pleacă de
nii întregi
fost aceea

ni originea
pă tată și
prin inter-
de stat —
re prin tot
l și ideea

chi româ-
cuprinză-
țul, talmă-
v, 1700) și
ărește pri-

insemnat
mîna celor
simplă și
de popor,
scă.

ntreg teri-
românești
ționale a
irii lor de

i sin Agăi
sfîrșitul

ANTIM IVIREANUL ȘI ROMÂNII ORTODOȘI DIN ȘCHEII BRAȘOVULUI

— mărturii inedite —

Pr. VASILE OLTEAN

Aflat la cirna vieții spirituale ortodoxe într-o perioadă de profunde frămîntări politice și religioase, cauzate de presiunile exercitate de «Uniație», Antim Ivireanu, «bărbat de cinste, evlavios și împodobit cu virtuțile ce se potrivesc cu vrednicia arhierască» — cum îl caracteriza patriarhul ecumenic Chiprian — s-a dedicat, însuflețit de idealuri naționale, apărării Ortodoxiei prin editare de cărți, citorii minăstirești și școlare, acțiuni care adeseori depășeau granițele perimetrului său pastoral.

Românii din Șcheii Brașovului, patrônăți de străvechea biserică ortodoxă voievodală «Sf. Nicolae», trăind la începutul secolului al XVIII-lea vitregia presiunilor politice și religioase de deznaționalizare, supuși vicisitudinilor veacului de-a rîndul, își găsesc în mitropolitul Țării Românești, cit și în domnitorul Constantin Brîncoveanu, un valoros reazim moral și material.

Ajutorul marelui arhieru, acordat românilor brașoveni, se manifestă pe mai multe căi: hirotonirea preoților din rîndul românilor din Șchei, daniile de cărți, susținerea gratuită a elevilor brașoveni în școlile coordonate de el în Muntenia și chiar prin trimiterea unei tipografii clandestine atît de necesară românilor transilvăneni în condițiile luptei pentru rezistență ortodoxă.

I. *Hirotonirea candidaților* pentru preoție din rîndurile românilor din Șchei depășea granițele obișnuite, întrucît prin aceasta se crea o interdependență a românilor brașoveni față de Muntenia și în același timp se menținea neatînsă flacăra vie a unității spirituale a tuturor românilor. Faptele își au antecedentă prin legăturile străvechi ale românilor din Șchei cu Muntenia¹, care acum își găsesc o albie de desfășurare sigură, grație bunelor raporturi pe care șcheienii le au cu însuși domnul țării, Brîncoveanu², la curtea căruia slujeau frații Teodor, David și Matei Corbea din Șchei.

Încă în vremea mitropolitului Teodosie, cînd Ivireanu era episcop al Rîmnicului, «protopopul Oprea și popa Siicu — spune cronicarul Radu Tempea — au mers în Țara Rumânească, după obicei, de s-au hirotonit».

1. Vasile Oltean, Faust Remus, *Preoții bisericii «Sf. Nicolae» din Șcheii Brașovului și legăturile lor cu Muntenia și Moldova*, în «MMS», LIV (1978), nr. 9—12, p. 741—749.

2. Vasile Oltean, *Brîncoveanu, văzut prin documentele din Șchei*, în «Astra», Brașov, nr. 12/1972.

La scurt timp după moartea mitropolitului Teodosie și instalarea sa în scaunul mitropolitan, Antim scrie la 3 august 1709 românilor din Șchei, cerînd ca «măcar unul din popii de aci să vie să arate înaintea noastră pentru luarea blagosloveniei și primirea învățaturii în cele sufletești despre datoriu ce să află aici legați la scaunul exarhiei și mitropoliei noastre al Unigrovlahiei...»³. La numai patru luni, 2 decembrie 1709, mitropolitul Antim, cerînd iertare că «datorită multor valuri și tulburări lumesti, carele neîncetat ne impresoară, n-am avut vreme ca să scriem vr-odată către dragostea voastră, una ca să vă cercetăm de sănătate și alta, în chip de blagoslovenie să vă trimitem și ceva învățături după datoria ce avem, de vreme ce și acea sfință beserecă se află supt puterea noastră de grije — mai virtos de la anul 1701 de cînd s-au legat și cu zăpis stăpînilor țării aceștia — acum pentru două lucruri vă scriem — mărturisea în continuare marele arhieru — ca să faceți una ca să veniți în toți anii câte unul sau câte 2 după legea ce ați făcut, ca să vă învățăm cele ce să cuvîin, a doao, de vreme ce s-au întămpat de au răposat în Domnul (cum înțelegem) un gociman, trebuiește să faceți alege-re de obște ca să să pue altul în locul aceluia, om de ispravă ca acela cu frica lui D-zeu, să fie vrednic de acea slujbă...»⁴.

Ca urmare, la 9 decembrie 1709, abia după o săptămîină de cînd Antim Ivireanu îi sfătuiă în privința alegerii gocimanului, poposește ca invitat, trimis, atît de domn, cit și de mitropolit, un «plenipotent al lui Mihai Cantacuzino»⁵.

Mai tîrziu, «pristăvindu-se» preotul Radu Tempea I, la 26 ianuarie 1713, mitropolitul Antim este cel care sfințește pe dascălul de la școala din Șchei, Ion Cărăușu, pentru a sluji biserica brașoveană. Din scrisoarea adresată la 15 februarie 1713⁶ aflăm că «diaconul și grămăticul ce i-ați trimis, după cum scrieți s-au hirotonit amîndoi, diaconul preot și grămăticul diacon» și la numai două luni, reamintindu-le de cele două hirotoniri, se scuză față de românii ortodocși din Șchei aflați într-un puternic conflict cu «uniții» mărturisind că «pentru niște cărți ce ne poftiți să vă trimitem pentru supărarea ce aveți cu papistașii, n-am putut să le isprăvim, ci va mai fi îngăduială pînă va trece praznicul Sfințului Constantin și după aceea vom sta cu tot dinadinsul de vom isprăvi și vă vom trimite...»⁷. Una din cărțile trimise în urma acestei promisiuni se găsește în arhiva muzeului și o vom prezenta mai jos.

Aceste citeva mărturii, dovedesc doar cadrul oficial în contextul căruia românii ortodocși din Șchei erau sprijiniți de inimosul ierarh.

II. Cărturari din Șcheii Brașovului, discipoli ai lui Antim.

Afirmația-titlu ne este sugerată de o însemnare de cronică intitulată «Cuvînt pentru știință» și scrisă în grafie chirilică la anul 1710 de preotul șcheian Teodor Baran, pe una din filele manuscrisului său (identificat de noi), «Izvod rumănesc cu praznice», o valoroasă operă tra-

3. Arhiva muzeului, doc. 41/1709 august 3.

4. Idem, doc. 42/1709.

5. Arhiva cit. doc. 40/1709 decembrie 9.

6. Idem, doc. 50/1713.

7. Idem, doc. 51/1713 mai 17.

ducere și copiere săvârșită în școala de copiiști din Scheii Brașovului. Într-una din acestea, însemnarea mărturisește :

«1708. În vremile ceste de acu, fiind domn Țării Rumânești Io Costantin Basarab Voevod, iar în partea de loc a Râmnicului, care iaste Olt, fiind episcop Antim Ivireanul și poftind sfinția sa ca să fie școală de învățătură pentru pomana a adus pe dascălul Ivan Făgărășanul, aflindu-să dascăli foarte bun, să fie sfinții sale dascal pentru învățătura școlii sfinții sale — mai înainte încă învățând dumnealui copiii în școala la Cimpulung, învășind și noi Teodor snă pop Florea (n.n. Baran) i Rad snă pop Rad (n.n. Tempea) ot Brașov Psaltirea rumânește și altele, deci mergind dumnealui la Râmnic 1708 iuni dni 24 — de care lucru și noi dărimd că să afle la sfința biserica noastră a Brașovului, slujba praznicelor de peste an rumânește și Octoihul, am mers și noi la Râmnic și am învățat slujba vascreșeniei cu canoane cu tot rumânește și cu ajutoriul lui Dumnezeu iar ne-a apucat a învăța la slujbele praznicelor de peste an și am învățat până la slujba Sfantului m(u)cenic Dimitrie — iar priștăvindu-se Kir Teodosie, mitropolitul Ungrovlahiei, cu sfatu a toată adunarea Divanului domnesc și boiarilor și toată țara — 1709 febr. 21. au mutat în scaunul mitropoliei Țării Rumânești pre părintele Kir Antim să fie mitropolit Țării Rumânești — după aceia poftind iar sfinția sa, mai mult cu îndemnarea orășanilor Cămpulungului s-au dus iar dumnealui dascălul Ivan, aici în orașul Cămpulungului, în școala Domnească să învețe de pomana copii, iar cu purtarea de grije și cheltuiala părintelui Kir Antim mitropolitul Ungrovlasiu (sic!) așijderea iarăși noi, cei ziși mai sus (n.n. Teodor Baran și Radu Tempea) fiind merși acasă în Brașov 1709 iun. 15 iarăși ne-am întors în Cămpulung și am învățat de unde lăsasem până la sfârșit cu cheltuiala a părinților noștri și întru pomana sfinții sale părintelui Kir Antim mitropolitul Țării Rumânești — neplăcând învățătura noastră nimunii nimic — și mai mult întru iubirea osteneșii dumisale dascalul nostru Ivan snă Sitincă Cristea de la Făgăraș, Dumnezeu fie platinic și întru această viață de acum și în cea viitoare. Amin. Piș (n.n. am scris) vliat 1710 mai 17»

Din conținutul acestui document * se desprind câteva informații necunoscute, de mare importanță pentru trecutul învățămîntului românesc și personalitatea marelui mitropolit :

1) O necunoscută școală de pomani (gratuită), înființată de Antim Ivireanul la Râmnicu Vlcea în anul 1705, pentru care, aduce de la școala domnească din Cimpulung-Muscel «ca dascăl foarte bun» pe Ivan Făgărășanul, care «mai tencă învășind copii în școala la Cimpulung».

2) O a doua școală de pomani este înființată tot de Antim la Cimpulung-Muscel în anul 1708, cînd este instalat de Brincoveanu mitropolit al țării, folosind ca dascăl tot pe Ivan Făgărășanul «cu îndemnarea orășanilor Cămpulungului» ca «să învețe de pomani copii, iar (n.n. din nou) cu toată purtarea de grije și cheltuiala părintelui Kir Antim».

3) La această școală de pomani erau acceptați și elevi transilvăneni, care erau pregătiți pentru a rezista vremurilor tulburi ale «Uniației»

din Transilvania timpului, învățînd la Rîmnic «slujba praznicelor de peste an rumânește și Octoihul... slujba văscreseniei cu canoane cu tot rumânește... slujbele praznicelor de peste an... pînă la slujba Sfîntului Dimitrie...» iar la Cîmpulung «am învățat de unde lăsasem pînă la sfîrșit, neplătînd pentru învățătura noastră nimănui nimic». Între acești elevi, însemnarea certifică pe Radu Tîmpea II-cronicarul (1691—1742), viitorul protopop și membru al unei familii cu șase generații de preoți și protopopi Radu Tîmpea, autorul cunoscutei cronici șcheiene «Istoria sfîntei besearci a Șcheilor Brașovului» 1392—1742) și traducător al unui impresionant Tîlc de evanghelie⁹, hirotonit de Antim Ivireanul la șase ani după absolvirea școlii muntenești, după ce funcționase ca dascăl al școlii mai bine de patru ani. Cel de-al doilea elev al școlii muntene, *Teodor Baran*, autorul însemnării, face parte dintr-o altă familie de cărturari, Baranii, puțin cunoscută. După absolvirea școlii din Cîmpulung funcționează ca dascăl în Șcheii Brașovului, coleg de catedră cu Radu Tîmpea II și hirotonit ca și colegul său de mitropolitul Antim, avînd să slujească în continuare școala și biserica, copiind vechiul Catastif al bisericii și îndeplinind misiuni diplomatice la curtea lui Grigorie Ghica al Moldovei, de la care obține, în baza vechilor privilegii, suma de 12.000 aspri anual pentru biserica și românii din Șcheii Brașovului. În calitate de cărturar — după cum spune vechiul catastif al bisericii — «multe cărți au scris, întorcîndu-le (n.n. traducîndu-le) de pe sîrbie (lb. slavă) pre române». Dintre acestea n-am aflat decît manuscrisul în discuție, dar Catastiful inventar al bisericii de la 1713¹⁰ menționează și «un minei scris cu mîna de popa Teodor snă pop Florea (Baran) cu slujba sfinților ce se prăznuiește peste tot anul și al praznicelor», iar un alt Catastif¹¹ menționează: «părintele Teodor a copiat un minei cu praznicele rumânește și unul cu alte slujbe, un Octoih și altul pentru săptămîna», — o evidentă activitate de copist.

4) Însemnarea de mai sus are meritul de a stabili prezența la cele două «școli de pomană» înființate de Antim Ivireanu a necunoscutului dascăl Ivan Făgărășanul, fiul negustorului făgărășan Stîncă Cristea. Neidentificat de literatura de specialitate, putem doar, în baza însemnării, să stabilim că și-a desfășurat activitatea didactică înainte de anul 1705 la Cîmpulung în vestita școală domnească înființată de Antonie Vodă în anul 1670, la care — după cum afirmă monografiile acestei școli¹² au funcționat ca dascăli: Dumitru (1680), Radu Lăngescu (1689), Adam (1744), Ștefan Motreanu (1746—1748), Ioan (1780), Teofan (1782), Ioniță (1813), Oancea (1819).

Din 1705, pentru trei ani, Ivan Făgărășanul conduce școala de la Rîmnic, unde Ivireanu desfășoară o bogată activitate tipografică, pentru ca după 1708, cînd Antim a fost instalat mitropolit, dascălul Ivan revine la Cîmpulung, unde — conform însemnării — se mai găsea în anul

9. Idem, ms. 40, copiat și tradus de Radu Tîmpea II.

10. Arhiva cit., *Catastif* 2.

11. Idem, *Catastif* 3.

12. Dan Simonescu, *Monografia primei școli publice din orașul Cîmpulung*, Pitești, 1970, p. 15—16; Ioan Răuțescu, *Cîmpulung-Muscel — monografie istorică*, 1943.

1710. Nu este cunoscută activitatea pe mai departe a acestui dascăl, dar un document de la 1 septembrie 1722¹³, constând dintr-o scrisoare a mitropolitului Daniil, adresată tocmai fostului elev al lui Ivan de la Rîmnic și Cîmpulung, Radu Tempea II cronicarul, prin care-l înștiințează că «popa Sava tipograful ne-au arătat o scrisoare de la moilitva ta, întru care scrie pentru meșteșugul tiparului care iaste la popa Ivan de la Făgăraș, pus de Dionisie acolo, cum că ai sili în tot chipul cu multe făgăduințe și prin priatini ți l-au făgăduit cum că-l va da», drept urmare mitropolitul cere categoric «să iei acel meșteșug așa pecetluit de Dionisie și prin mulă osteneală care ai luat până acum să ni-l trimiți... popei lui Ivan de la Făgăraș i-am scris că așa socotim că va sili și el, iar pentru episcopul Damaschin ce au zis să nu dea acelea, că are datorie la Dionisie, cât despre acesta dă va avea zapis să-l trimiță aceea, să apuce pe cei ce stăpinesc ale lui Dionisie și ale lui Antim și să-i plătească căci tipografia nu au fost nici a lui Antim, nici a lui Dionisie, ci au fost a domnului (n.n. Brincoveanu) și a țării și a Mitropoliei, ci pentru toate acestea pune nevoința să le scoateți și să ni le trimiteți...». Ceea ce înseamnă că, după moartea lui Antim Ivireanu, Ivan Făgărășanu se retrage ca preot în localitatea natală, aducînd cu sine o tiparniță primită de la fostul mitropolit Dionisie în contul unor datorii pe care acesta le avea față de Antim Ivireanu. Tiparul avea să slujească Transilvaniei în condițiile vitrege ale luptei pentru rezistență în fața «Uniației», care la Brașov și Făgăraș cunoștea dimensiuni impresionante. Nu știm istoria acestui tipar, dar se pare că tiparul este returnat în Muntenia în urma intervențiilor lui Radu Tempea, întrucît în anul 1737 îl aflăm pe Ivan Făgărășanu la episcopia Rîmnicului și în calitate de eclesiarh este trimis de episcopul Climent pentru a se sfătui cu românii din Șchei în probleme confesionale¹⁴. Un manuscris, aflat la Academie¹⁵ ne permite să stabilim și valoarea cărturărească a lui Ivan Făgărășanu, fiind autorul acestuia. Constînd dintr-un miscelaneu, terminat la 24 decembrie 1705, manuscrisul cuprinde în cele 580 p. un «Cuvînt funebru», celebra scriere a lui Grigore Țamblac «Viața lui Vasile cel Nou», cu mențiunea din subtitlu «cuvînt de folos celor ce vor ceti» și un text de înțelepciune din cunoscuta operă a filozofului creștin Efreim Sirul. O însemnare marginală chirilică leagă și acest manuscris de școala din Șchei. «Acest Otocenic — scrie însemnarea — iaste al mieu Gheorghe Vasile Niergeș din Făgăraș și am scris în Brașov, la anul de la Hristos 1812 iulie 15...», fiind vorba de viitorul dascăl Vasile Niergeș, care la 1812 se afla elev al școlii din Șchei, iar după zece ani, pentru mai bine de două decenii va conduce școala brașoveană.

la cele
scutului
tea. Ne-
emnării,
ul 1705
ie Vodă
oli¹² au
, Adam
, Ioniță

a de la
că, pen-
lul Ivan
în anul

III. *Inzestrarea românilor brașoveni cu cărți se înscrie într-o îndepărtată tradiție formată prin repetatele dani de cărți provenite din Muntenia și Moldova — argumentul reprezentîndu-l tezaurul de carte*

13. Arhiva cit. doc. 81/1722 septembrie 1.

14. Arhiva cit. doc. 192/1737 septembrie 18.

15. Biblioteca Academiei R. S. R. Fond manuscris, ms. 1159.

veche al muzeului, precum și mențiunile din vechile catastife ale Bisericii, Epoca brîncovenească a reprezentat însă un apogeu al înzestrării cu cărți, fiind prezente și azi, în mai multe exemplare toate mineele la the Buzău, alături de Biblia de la București (1688), precum și alte cărți donate de Brîncoveanu, dar care nu fac obiectul studiului de față.

Din mulțimea cărților tipărite de mitropolitul Antim și dăruite bisericii și românilor din Schei, azi nu s-au mai păstrat decît două, fapt datorat nu numai dispariției lor prin vitregia timpurilor, dar și dăruirii lor altor biserici din Țara Birsei, după un obicei vechi. Este vorba mai întîi de Moltvelnicul de la Rîmnic — 1706¹⁶ tipărit «prin osteneala și toafă cheltuiala iubitorului de Dumnezeu Kir Antim Ivireanul, episcopul Rîmnicului». La 1821 — conform însemnării de pe foaia liminară ultimă — «acest Moltvânic este al dumnealui jupanul Teodor Bucur, dară fiind fiul dumnealui Ioan Teodor Bucur preot aici la Brașov în Bolgraseghi (n.n. Schei) la sfînta biserică cea mare la hramul Sfîntului Nicolae i s-au dăruit de dumnealui jupănului Teodor Bucur».

Cea de-a doua carte le este trimisă în urma cererii românilor din Schei la 1713, după cum reiese din propria mărturisire a mitropolitului Antim: «pentru supărarea ce aveți cu papistașii»¹⁷. Este vorba de «Carte sau lumină cu drepte dovediri din dogmele bisericii răsăritului asupra deghinării papistașilor, descoperită și așezată de prea înălțatul ieromonah Maxim Peloponezeanul, acum întîi tipărită pre limba rumânească cu porunca și toată cheltuiala a prea luminatului și înălțatului domn și oblăduitoriu a toată Țara Rumânească Ioan Constantin B. voevod purtînd grijea pravoslaviei preasfîntitului mitropolit Kir Teodosie și s-au tipărit în tipografia domnească în sfînta mînăstire Snagov la anul mîntuirii lumii 1699 în luna lui aprilie de smeritul întru ieromonah Antim Ivireanul ca să să dea dară pravoslavnicilor»¹⁸. Dintr-un sentiment profund de afecțiune față de domnul muntean «Preda, copilul care am învățat la dascal» deci un elev al școlii din Schei, înscrie cu autenticitatea martorului ocular episodul detronării Brîncoveanului, pentru a cărui importanță și inedit îl reproducem: «Venit-ău mazilia lu Costandin vodă cand era 24 miercuri în Săptămîna Mare, la șase ceasuri dăni zi. A dooa zi la 9 ceasuri în zăoa dă joi mare a pus pă Ștefan Cantacuzino domn la 7222 (n.n. 1714), iar vîneri la 9 ceasuri a pornit caftan turcesc dă l-au dus la Poartă cu toți coconii și cu toți ginerii, iar la apr. 8 au venit că de la Poartă cu caftan de domnie și cu firman lu Ștefan vodă, la 9 ceasuri din zi făcîndu-să multă veselir...».

La 1755 cartea se găsea — conform însemnărilor marginale — în posesia lui Radu Boghici, membru al renumitei familii de editori și tipografi brașoveni, Boghici¹⁹.

16. Arhiva cit., *Iond Carte veche*, C. V. 342.

17. *Idem*, doc. 51/1713.

18. *Idem*, C. V. 330.

19. Aurel A. Mureșianu, *Boghicii, în Țara Birsei*, 1931, nr. 3—4.

IV. *Apostol Manu — intermediarul lui Costantin Brîncoveanu și al mitropolitului Antim Ivireanu pentru românii din Șcheii Brașovului.*

În ciuda contribuției sale la traducerea cărților din limba greacă pentru tiparul mitropolitului Antim, și a contribuției sale în rezolvarea legăturilor brîncovenesti cu Transilvania și lumea occidentală, personalitatea lui Apostol Manu scapă literaturii de specialitate.

În catastifele vechi ale bisericii din Șchei, Apostol Manu apare ca locuitor al Șcheiului, numit chiar «staroste de negustori», fiind ctitorul vechiului paraclis al bisericii alături de soția sa Constanța, la anul 1733²⁰. Pe un alt Catastif se menționează: «Spre apus sint școale de lemn, patru, cu curte și cu grădiniță făcut de Jupân Manu la anu 1717»²¹, deci și ctitorul școlii.

Lui Apostol Manu îi scrie Brîncoveanu, după multe schinjuiri la care este supus de turci, pentru banii pe care îi avea adăpostiți la Brașov²². După moartea domnitorului, fără a se mai întoarce în Muntenia, este cel care dă doamnei Maria un ajutor și favorizează popasul scheian al domnițelor Ancuța și Bălașa cu soții lor²³.

Acest Apostol Manu este cel care dăruiește în anul 1742 o «Psaltire grecească», nedată, care-i menționează marginal actul ctitoricesc: «Al dum. răposatului Jup. Manul Apostol pentru ca să fie de învățătură la sf. biserică a Brașovului întru pomenirea dum. la anul 1742 mai 15»²⁴. Departe de a fi un simplu negustor sau om de afaceri brîncovenesc, se dovedește a fi un cărturar, slujitor al mitropolitului Antim Ivireanu, bun cunoscător al limbii grecești. Afirmatia noastră este dovedită de foile de titlu ale cărților tipărite de mitropolitul muntean la Tîrgoviște, începînd cu anul 1712:

a) «Rugăciuni în toate zilele săptămîinii, tîlmăcite de pe grecește și tipărite acum într-acestaș chip spre folosul creștinilor, cu toată cheltuiala Jupînului Manului Apostoli, în mitropolia Tîrgoviște la anul 7220 (1712), să se dea creștinilor în dar» — se deschide printr-un cuvînt înainte adresat «celor drepti în credință creștini» de către Apostol Manu, urmat de rugăciunile dimineții, rugăciunile de toate zilele către Născătoarea de Dumnezeu, rugăciunile înainte de spovedanie etc.

b) «Pilde filosoficești de pe limba grecească tîlmăcite rumânește care cu cucerie s-au inchinat Prea lăminatului oblăduitoriu Tării Românești Ioan Costandin Basarab Voevod, fiind mitropolit Kir Antim Ivireanu de Kir Manu al lui Apostoli cu a căruia cheltuială acum întîi s-au tipărit în Tîrgoviște, la leat 7221 (1713)» — se deschide prin două prefețe semnate de Apostol Manu, una dedicată lui Brîncoveanu și alta cititorilor, urmate de «Pilde filozoficești de pe limba cea proastă grecească tîlmăcite rumânește».

20. Arhiva cit. *Catastif 1*, p. 111.

21. Idem, *Catastif 2*, p. 123.

22. Nicolae Iorga, *Documente privilegiate la Brîncoveanu*, 1901, p. 166.

23. C. Gane, *Trecute vieți de doamne și domnițe*, vol. II, 1972, p. 72.

24. Arhiva cit., *fond Carte veche*, C. V. 142.

c) «Maxime ale unor vechi filozofi, traduse din italienește în limba noastră apia (?) și cu umilintă închinată Prea piosului și Prea înălțatului domn și oblăduitoriu a toată Țara Românească D. D. Constantin Basarab Voievod pe cind păstorea Prea Sfinșitul Mitropolit Domnul Antim Ivireanul, de Kyr, Manul al lui Apostoli și cu a căruia cheltuială din nou s-au tipărit în Tirgoviște, în anul de la Hristos 1713» — se deschide din nou cu două prefete, una adresată domnitorului și cealaltă cititorilor, urmate de maxime.

Prin conținut, cărțile se dovedesc deosebit de necesare în epoca luminilor, cind cartea de cugetare și aplecare spre viața omului avea o circulație deosebită. Este epoca în care în Scheii Brașovului traduceau din greacă, latină, italiană și mai puțin slavă cărturarii locali «Floarea darurilor», «Esopia», «Halima», «Fiori di virtute» etc. inundate de cugetare și gindire filozofică.

Aceste câteva mărturii documentare inedite, vin să pună în lumină interferența unor fapte de cultură dintre românii ortodocși din Schei și Muntenia patronată de Brincoveanu și mitropolitul țării Antim Ivireanu. fapte, care, prin conținutul lor, se subordonează măreței epopei a unității naționale țesută prin numeroase alte fapte similare de-a lungul întregii noastre istorii.

n limba
 iltatului
 Basarab
 ivirea-
 nou s-au
 din nou
 urmate

i epoca
 avea o
 duceau
 Floarea
 e cuge-

lumină
 Ńchei și
 ivireanu,
 a uni-
 gul in-

O CONTRIBUȚIE LA CIRCULAȚIA CĂRȚILOR IVIRIENE ÎN BIHOR: CEASLOVUL DE LA 1715 GĂSIT LA BEIUȘ

CONSTANTIN MĂLIŃAȘ

Aparent surprinzătoare dimensiunea pe care Antim Ivireanu a dobândit-o atât de rapid în cultura românească de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui următor, ea este pe deplin justificată de măreția operei sale, prin care, alături de efortul unui domn atât de luminat cum a fost Constantin Brîncoveanu, ridică noi pereți civilizației românești, în special limbii române, căreia i-a dat o mlădiere și o putere de expresie nouă, o oralitate plastică ce se hrănea în egală măsură din limba vorbită și din scrierile liturgice¹. Personalitatea sa puternică se exprima polemic și stilul pe care-l dezvoltă este cel oratoric, Antim Ivireanu fiind cel dintîi mare orator în Biserica românilor, știind să-și îmbrace ideile, fie cînd exprima sublimul, fie cînd ținutau satiric, în imagini poetice prin care asigura penetrarea lor prin poarta afectiv-estetică a conștiinței ascultătorilor. Selectăm cîteva exemple. Înaintea marelui Eminescu, Antim este cel dintîi care numește luna *stăpîna de mării*, tot el aseamănă păcatul cu pietrele ce caută să meargă la maica lor în pămînt, de unde și sint, iar bunătatea o aseamănă cu focul, ce-și caută matca în văzduh. În «Didahii» pomenește de *ospățul cuvintelor* și de *undiița cuvintelor*, invitînd auditorii să-și deschidă *urechile inimilor* pentru a primi dreapta și aspra judecată a păstorului.

Iată o frumoasă metaforă despre fetele fecioare: «*ba, diavole, nu voui lăsa să se lipsească ceriul de stele frumoase ca aceștia, nu voui să cîștige iadul suflete atît de curate și florî așa de frumoase*».

Surprinzătoare identitatea de imagine poetică din acest pasaj cu următoarele versuri populare culese în Bihor: *C-așa-i maica cu fetele / ca și ceriul cu stelele / Sara-i plin ceriul cu stele / Dimineața-i fără ele*.

Dușman nempăcat al turcilor, Antim nu lasă nici un prilej de a crea imagini alegorice belicoase, frizînd lupta antiotomană. În predicile sale compune bunului credincios un portret de războinic, botezînd virtuțile cu nume de arme ce-l înving pe acesta, îl fortifică și-l ajută în lupta contra ispitelor, ce personifică pericolul turcesc. Biserica însăși o imaginează ca un munte, ca o cetate întărită de toate patru părțile cu patru turnuri duhovnicești: cu credința, cu nădejdea, cu dragostea și cu smerenia.

1. Barbu Theodorescu: *Istoria bibliografiei române*, București, 1972, p. 19: «Un bun organizator de biblioteci cu cataloage sistematice»; p. 365: «Dar secolul acesta în partea sa finală e dominat de figura lui Antim Ivireanu, după cum cel precedent aparține lui Coresi». În alte locuri Antim Ivireanu e calificat «un fenomen» al civilizației românești de la înflinirea celor două secole. Pentru exegeza documentului a se vedea bibliografia de 176 de titluri selectate din perioada 1693—1979 întocmită de noi și aflată la Biblioteca județeană Bihor. La cerere se poate trimite și prin poștă.

O inspirată enumerare face în definirea rugăciunii după Ioan Zla-taust: *rugăciunea iaste pază curdăteniei, pecete fecioriei, opreliște mîniei, ținere mîndriei, curdătenie zavistiei, pierzare urgiei și temelu păcii.*

Cea mai mare popularitate i-au adus-o atacurile biciuitoare la adresa boierimii și a altor exponenți ai societății feudale românești: boierii sînt răi, jefuitori, fac strîmbătăți, sînt intriganți și pîrîtori.

Boieroaicele sînt luxoase și nu lucrează, de aceea mitropolitul le mustră, le dă de exemplu pe Sara, soția lui Avraam, care-și întîmpină oaspeții muncind.

Cu insistență compune Antim portrete morale: al înjurătorului (de lege, de cruce, de cuminecătură, de morși, de comîndare, de luminare, de suflet, de mormînt, de colivă, de prescuri, de ispovedenie, de botez, de cununie, și de toate tainele sîntei biserici! Și ne ocărîm și ne batjocorim înșine legea! Cine din păgîni face aceasta?...); al lacomului în post (*Mă rușinez a spune de posomorîrea celor mîncăcioși, în ce chip se tînguiesc în zilele cele de post, cască adesea, se culcă pușin și iar se scoală, dorm în silă și silesc să treacă zilele și să nu le priceapă, se îngreuiază asupra soarelui, căci zăbovește a înopța, numesc zilele postului mai mari decît celelalte, să fac cum că au durere de stomac și amețeli de cap și stricăciune obiceiului (fac), carele nu sînt semne ale postului ci ale nesațului; cu nepohtă se duc la masă, răpșterc asupra verzelor, înjură legumele, zicînd că în zadar s-au adus pe lume?...; al ipocritului, al zavistnicului, prin care aduce contribuții vii la dezvoltarea oratoriei religioase la români, și rămîind în cadrul calității sale eclesiastice, reușește «ca Bossuet, Bourdaloue și Massillon să pătrundă prin elocvența sacră mai adînc în sfera literaturii propriu-zise»³. Pe lângă predilecția ce o manifestă pentru enumerări, Antim folosește mereu antiteza: *Cu postul să ne ușurăm trupul, să ne limpezim mîntea și să ne bucurăm cu sufletul... Dar ce folos este trupul să fie deșert de bucate, iar sufletul a-l umplea de păcate? Că ce folos este a fi galben și oșilit de post, iar de pismă și de urciune a fi aprins? Ce folos este a nu bea vin și a fi beat de vinul mîniei? Ce folos a nu mîncă carne și cu hulele a rupe carnea înțaiilor noștri?**

Vom încheia aceste cîteva referințe la pîrenitatea «Didahiilor» iviriene cu extraordinara pildă a ariciului, atît de puternică și de intuitivă în imaginea ei: *Și cînd ieșim din biserică, să nu ieșim deșărtați, ci să facem cum face ariciul, că după ce merge la vie, întîi se satură el de struguri și apoi scutură vița, de cad broboanele jos și se tăvăleşte pre dînsule, de se înfig în ghimpii lui și duce și puilor*⁴.

Spre deosebire de înaintașii săi, Antim nu a făcut în biserică o simplă citanie a Sf. Evangheliei, ci a elaborat predici pline de realitate, modificînd genul, cum va face mai tîrziu și Petru Maior cu volumele sale de predici la îngropăciune. Dacă însă, mitropolitul ce va cădea victimă

2. Antim Ivireanu: *Opere*, Ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrem-pel, București, 1972, p. 37, 25—26 și 102.

3. Al. Piru, *Istoria literaturii române I. Perioada veche*, Ediția a treia revizuită, București, 1970, p. 266.

4. Antim Ivireanu, *op. cit.*, p. 38 și 73.

unei morți năpraznice prin mîna turcilor, nu a reușit, sau, poate, nici nu a intenționat, să-și tipărească «Didahiile»⁵, în schimb a dat culturii românești alte câteva zeci de cărți, în care a trecut cu personalitatea sa de tipograf, gravor, traducător sau editor, asigurînd limbii române un suport material de circulație și dezvoltare unitară în tot spațiul românesc⁶.

Un număr însemnat dintre acestea au ajuns și în Bihor, unde au fost folosite peste două sute de ani. Mai mult, în Țara Crișurilor mitropolitul de la Țirgoviște se bucura de o popularitate și un prestigiu atît de viu și de rapid instalat, încît la 1711, deci foarte devreme, potrivit raportului vicarului orașean Kébell, românii de la Beiuș se împotriveau catolicizării afirmînd că ei țîn de mitropolitul Munteniei Antim Ivireanu⁷. Florian Dudaș afirmă recent că unele cărți ivirene au ajuns în Bihor «chiar cu știrea mitropolitului cărturar»⁸.

Din datele acumulate pînă acum în bibliografie⁹ se atestă următoarele tipăriți ivirene în Bihor :

- *Evangelhies greco-roman*, București, 1693, la Valea Mare (Fl. Dudaș) ;
- *Psaltire*, București, 1694, la Sărvășel (Fl. Dudaș) ;
- *Evangelhie*, Snağov, 1697, 5 ex. la Vărzarii de Jos (Titus L. Roșu), Șauaieu, Remetea, Aștileu și Borod (Fl. Dudaș) ;
- *Carte sau lumînă*, București, 1699, la Olcea (Fl. Dudaș) ;
- *Octoih*, Țirgoviște, 1712, 3 ex. la Saca, Sitani și Rieni (Ioan Godea) ;

5. Manuscrisele «Didahiilor» au proliferat și au circulat : G. Ștrempel, *Copiști de manuscrise românești pînă la 1800*, I, București, 1959, p. 48, 62, 69—70, 165. Semnalează copii-manuscrise după originale ivirene ; Dan Simonescu, *Monumente ale culturii noastre de vînzare la o licitație publică din Londra*, în «Apulum», Alba Iulia, 8, 1971, p. 941—946, semnalează două ms. românești vindute într-o licitație la Londra, unul fiind o copie a «Didahiilor». Și mai numeroase sînt peste tot, inclusiv în Bihor, copiile după cărțile tipărite de Antim Ivireanu.

6. Potrivit datelor consemnate în *Bibliografia românească veche* (inclusiv Daniela Poenaru), Antim Ivireanu a tipărit, tradus sau editat la București, Snağov, Rimnic și Țirgoviște între 1691—1715 nu mai puțin de 47 de cărți. O parte din acestea au fost reeditate în sec. XVIII-XIX la București, Blaj sau Veneția. De ex. Liturghierul de la 1713 s-a reeditat în 1756, 1775 și 1807 la Blaj «fiind o înțeleaptă copie a acestuia, îndreptînd unde e nevoie». Ap. Dr. Ioan Bălan, *Stabilirea limbii liturgice românești. Cărțile tipărite după edițiile prime ale lui Antim (II)*, în «Cultura creștină», Blaj, nr. 5, 1915, p. 137—149.

7. Bunyay Vincze, *Biharvármegye olahyai*, Budapesta, 1892, p. 36.

8. Florian Dudaș, *Vechele tipăriți românești din bisericile Bihorului sec. XVI—XVII*. Prefața de P. S. Dr. Vasile Coman, Episcopul Oradiei, Oradea, 1979, p. 87.

9. Titus Roșu, *Insemnări și inscripții bihorene*, în «Mitropolia Ardealului», Sibiu, 20, nr. 6—8, iun.-aug. 1975, p. 549 ; Florian Dudaș, *Carte veche românească în Bihor*. Sec. XVI—XVII. *Catalog*, Oradea, Muzeul Țării Crișurilor, 1977, p. 126—135 ; Dan Simonescu, Victor Petrescu, *Țirgoviște, vechi centru tipografic românesc. Studiu monografic, repertoriul cărților vechi*, Țirgoviște, 1972, p. 72 ; Dr. Ioan Godea, Dr. Ioana Cristache-Panaș, Aurel Chiriac, Marin I. Mălinaș, *Monumente istorice bisericesti din Eparhia Oradiei, Bisericile de lemn*. Prefața : P. S. Dr. Vasile Coman, Episcopul Oradiei. Studiu introductiv : Prof. univ. dr. Vasile Drăguț, Oradea, Editura Episcopiei Ortodoxe Române, 1978 ; Constantin Mălinaș, *Circulația cărții vechi de la Govața, Țirgoviște și Rimnic în Bihor*, în «Valachica», Țirgoviște, 1979, p. 360—375.

— *Molitvelnic*, Tîrgoviște, 1713, 2 ex. la Rieni și Mierag (I. Godea) și o copie ms., la Oradea (C. Mălinaș);

— *Liturghier*, Tîrgoviște, 1713, 3 ex. la Mierag (I. Godea), Brusturi și Portița, acestea aflate acum la biblioteca Episcopiei Ortodoxe Române a Oradiei (C. Mălinaș).

— *Catavasier*, Tîrgoviște, 1714, ex. la Muzeul Episcopiei Ortodoxe Române a Oradiei (Dan Simonescu, Victor Petrescu).

În total 8 cărți iviriene, ceea ce este simptomatic pentru puterea acestora de circulație. Dar, după cum se vede și din aceste date, încă nu este parțial cercetată circulația cărții iviriene de după 1700, urmînd ca adevărata ei amploare să ne fie dezvăluită în viitor. Pe acest drum semnalăm în cele ce urmează descoperirea la Beiuș a unui exemplar dintr-o importantă traducere iviriană, *Ceaslovul* de la 1715 tipărit la Tîrgoviște. Găsită de noi în posesia Prof. N. Bocu din Beiuș, cartea a fost în 1978 achiziționată de Biblioteca județeană Bihor, primind nr. de inventar 461.594.

Ceasoslovul, descris în «Bibliografia românească veche» de I. Bianu și N. Hodoș, vol. 2, p. 495—497, nr. 170, se mai cunoaște din exemplarele aflate la Biblioteca «V. A. Urechia» din Galați, Biblioteca Academiei R. S. R., «Astra» Sibiu, «M. Eminescu» Iași, Muzeul Brukenthal Sibiu¹⁰. Ioana Cristache-Panaft semnălează nu mai puțin de 13 exemplare ce au circulat în Transilvania, ceea ce atestă sfera de influență a acestei importante cărți¹¹.

În «Scrisoarea de dedicație» mitropolitul Antim scrie în stilul anti-tetic, atît de caracteristic: «*precum din Typographie n-au ieșit pînă acum aciastă Carte, nici mai împodobită de cum se vede, nici de totu tălmăcită pre limbă rumânească, precum acum s-au tipărit*» — și continuă cu elogiul lui Constantin Brîncoveanu — «*așa și în scaunul Ugrovlahiei n-au șzut alt domn, nici înrumuseșat cu atîtea daruri, nici îmbogățit cu atîtea bunătăți, cîte strălucesc în creștinescu și împărătescu tău suflet*».

În rîndurile ce urmează cititorii din Bihor au putut găsi un portret idealizat al lui Constantin Brîncoveanu, într-un strălucitor stil susținut după normele retoricii celei mai rafinate. Mai întîi evocarea înaintașilor, împărtaşind cite o singură calitate: *Au fost cei ce mai înainte au stăpînit, alții luminați pentru numele cel mare al neamului lor, și alții lăudați pentru bunătatea lor cea multă, alții vestiți pentru mai aleasa lor înțelepciune și alții minunați pentru vitejia lor mare*.

Dar *Măria ta, ramura cea aleasă a împărătescului și slăvitului neam al Cantacuzineștilor, ai întrecut și ai covîrșit pre toți*. Care sînt însușirile prin care în sufletul transilvănenilor se propunea idealul unui domn român: *toate ale celorlalți domni împărțitele daruri le vedem cu mare cuviințare închipuite la creștineasca ta înălțime. Strălucește într-însa Domneasca mare podoabă, dară înrumuseșată cu bunătatea faptelor; înțelepciunea cea politicească, dară unită cu rîvna cea creștinească;*

10. Dan Simonescu, Victor Petrescu, *Tîrgoviște vechi centru tipografic românesc*, Tîrgoviște, 1972, p. 73.

11. Ioana Cristache-Panaft, *Tipărituri tîrgovistene din al XVIII-lea veac în saatele transilvănene*, în «Tîrgoviște cetate a culturii românești», București, 1974, p. 205—211.

rag (I. Go-
dea), Brus-
todoxe Ro-

copiei Or-

tru puterea
ate, încă nu
urmînd ca
drum sem-
plar dintr-o
Tîrgoviște.
ost în 1978
le inventar

de I. Bianu
exemplarele
Academiei
hal Sibiu ¹⁰.
plare ce au
acestei im-

stil anti-
ieșit pînă
nici de totu
— și con-
anul Uggro-
uri, nici im-
părătescu

i un portret
stil susținut
inaintașilor,
au stăpînit,
alții lăudați
sa lor înfe-

itului neam
sînt însuși-
unui domn
em cu mare
te într-însa
ca faptelor ;
eștinească ;

ogralic româ-

a veac în sa-
74, p. 205—211.

*Slîntul cel mare, dară însojit cu puterea legilor ; Dreptatea cea cu soco-
tință, dară împreună cu blîndețea și cu îndelunga răbdare. Cum va fi
vibrat de mîndrie inima cititorilor sau a ascultătorilor de pe Crișuri,
aflînd sub o stăpînire străină, ce domn vrednic s-a ridicat peste munți
din neamul românesc și cu cită mîngiere și credință vor fi citit limba
românească a acestei cărți, atît de mlădioasă și atrăgătoare prin bogăția
expresiilor. Să notăm că Ceasoslovul aflat la Beiuș are însemnări tipi-
conale cu creionul în românește cu litere latine fapt ce arată că a fost
folosit în biserică pînă în zilele noastre.*

O mină îndrăgostită de carte, i-a desenat numeroase semne tipogra-
fice în spațiile dintre rînduri, ornamentîndu-le. Dintre însemnări se-
lectăm :

— P. 2. «Aciesta Ciaslovu sau Orologhieru este a lui Nestor Damian
Clericu» (limba română, litere latine) ;

— P. 432. «A lui Gheorghe cor(ator) Păn(o)ari (limba română, litere
latine) ;

— P. 469 «La 1 octombrie 1939 fiind la sfta Biserică 28 oameni din
ca(ș)za concentrilor. Jagăr Ioan. Doamne dă pace țării nosta și în lume»
(limbă română, litere latine) ;

Din acest exemplar al Ceaslovului, care se pare că a ajuns la Beiuș
din satul Ponoare aflat în vecinătate lipsesc p. 141—156, 175—176, 513—
528. Cercetarea atentă ne-a permis să propunem o îndreptare la descrie-
rea făcută de I. Bianu și N. Hodoș, în sensul că acolo e dat ca avînd
4 f + 516, p., la Daniela Poenaru 4 f + 512 p., în timp ce exemplarul nos-
tru are 4 f + 532 de p., ce sînt în concordanță cu «Pinadza, adecă în-
semnarea de ciale ce să află întracest ciasoslov», deci sumarul de pe
fila liminară nr. 4. La p. 532 apare și obișnuita formulă de final : «Sfîrșit
și lui Dumnezeu laudă». Cartea a fost reparată și legată ulterior de un
specialist folosind hîrtie veche, legătura e din piele de tăblii de lemn,
călciul e distrus în întregime.

Este prematur fără analiza comparativă a exemplarului nostru cu
cele aflate la Biblioteca Academiei R. S. R. (descries de I. Bianu și N. Ho-
doș) și la Biblioteca «V. A. Urechia» din Galați (descries de A. Hîncu și
preluat de Daniela Poenaru) să conchidem dacă această diferență de
paginație se explică prin apartenența la tiraje diferite, dar nu excludem
ipoteza. Deocamdată să conchidem că toate acestea atestă ce amloare a
căpătat circulația cărții ivirene în care Bihorul se înscrie cu date atît
de elocvente, atestînd sincronia românilor de aici cu frații lor de
peste munți.

CONTRIBUȚIILE CLERICULUI ȘTEFAN MOLDOVAN LA BIBLIOGRAFIA ROMÂNEASCĂ VECHĂ

FLORIAN DUDAȘ
și
ȘTEFAN CRIȘAN

În anul 1858 apărea la Blaj cartea lui Timotei Cipariu, *Crestomația sau analecte literare*¹, lucrare de interes bibliografic național, în a cărei prefață autorul găsea de cuviință să-și exprime recunoștința față de «bărbații prea demni, cari întru acest obiect mai mult decît așteptam mă ajutoară cu nepregetătoarea lor bună vollență», amintind dintre intelectualii de frunte din Transilvania, de la care a primit liste de cărți românești vechi, pe Ștefan Moldovan din Lugoj, Macedon Pop din Năsăud, Ioan Negruțiu din Cluj și Ioan Dragomir, fostul profesor de la Seminarul din Blaj. Pe baza listelor, T. Cipariu a întocmit, în cadrul volumului prim al *Crestomației*, catalogul descriptiv al cărților vechi românești apărute în veacurile XVI—XVII², urmînd ca în volumul următor (care nu a mai apărut) să continue catalogarea titlurilor tipărite între 1701 și 1830. Faptul că la 1858 T. Cipariu a preluat din cuprinsul listelor doar o mică parte a materialului documentar (sec. XVI—XVII) l-a determinat în anul 1959 pe cercetătorul Liviu Patachi, cu prilejul cercetării Fondului documentar Cipariu³, să acorde o importanță deosebită *Listei de cărți vechi românești din Țara Hațegului* întocmită în 1857 de către vicarul Ștefan Moldovan⁴ pentru T. Cipariu și, deopotrivă, corespondenței lor, dezvăluind documentar, pe fondul raporturilor firești dintre profesor și fostul elev, etapele alcătuirii *Listei*. În esență, faptele s-au petrecut astfel: În noiembrie 1856, T. Cipariu i-a solicitat lui Șt. Moldovan o listă cu toate cărțile vechi păstrate în bisericile românești unite din vicariatul Hațegului. La sfîrșitul lunii februarie 1857 această Listă nu se afla încă întocmită, Șt. Moldovan răspunzînd că îndată ce își «va pune lucrurile vicariale în rînd», îi va trimite ori un exemplar din Inventarul bisericilor ori un Extras din inventare. În sfîrșit, în a doua jumătate a lunii iunie 1857, T. Ci-

1. Timotei Cipariu, *Crestomația sau Analecte literare din cărțile mai vechi și nouă românești, tipărite și manuscrise, începînd de la secolul XVI pînă la al XIX-lea, cu notițe literare*, Blaj, 1858. 2. *Ibidem*, p. XVIII—XXXVIII, și p. 1—256.

3. Păstrat la Biblioteca Academiei R. S. România, Filiala Cluj-Napoca, Secția Manuscrise — Acte și Corespondență, Mapa 15.

4. Ștefan Moldovan (1813—1900), originar din tinutul Turdei (Ticud), a studiat teologia la Blaj, unde, un timp, a funcționat ca profesor la gimnaziu. Între 1852 și 1857 a fost vicar în Hateg, mutîndu-se apoi la Lugoj, unde a rămas pînă la sfîrșitul vieții. A fost unul din bibliofili de seamă ai Transilvaniei veacului trecut, colecționar pasionat de documente istorice, cercetător al trecutului românilor, iar în timpul Revoluției de la 1848—1849 viceprefect al Legiunii a XII-a. Recent, în Zarand, a fost identificat de noi un document din Revoluție, cu semnătura sa, privind ordinul de apărare armată a Ardealului de către revoluționarii români.

pariu primea de la Șt. Moldovan, din Hațeg, Lista cărților românești extrasă din inventarele bisericilor. Astfel întocmită, Lista a fost folosită de către profesor la scrierea primului volum al *Crestomației*, iar un veac mai târziu, în 1959, a fost cercetată și comentată de L. Patachi în cadrul a două articole.

În primul dintre ele autorul constată *statistic* (fără a releva titlurile tipăriturilor și localitățile deținătoare) într-un număr de 78 localități din Țara Hațegului în jur de 745 cărți și manuscrise, a căror prezență este «urmărită după ținutul sau țara de unde provin și după curentele religioase care le-au impus». Reprezintă un studiu temeinic care, chiar dacă nu relevă titlurile cărților și localitățile în care sînt aflate exemplare, nu ne îndoiim că va fi de un real folos celui care va încerca pe viitor o valorificare exhaustivă a circulației cărții vechi românești în Țara Hațegului⁵. În al doilea articol, L. Patachi dezvăluie, cum vom vedea pe larg în a doua parte a lucrării noastre, contribuțiile la *Bibliografia românească veche prilejuite de cercetarea Listei*⁶. Este locul potrivit să precizăm că autorul și-a întemeiat cercetarea, finalizată în cuprinsul articolelor citate, în mod exclusiv pe *conținutul rezumat al extrasului lui Șt. Moldovan*, conceput sub forma unui tabel cu șase rubrici: numărul curent, titlul cărții, locul unde s-a tipărit, anul editării, numele comunității bisericești unde se află cartea și observații («reflexiuni») a căror întocmire — L. Patachi recunoaște și afirmă acest fapt de la bun început — a fost condiționată de existența Inventarului bisericilor, care, după cum aflăm din scrisoarea trimisă lui T. Cipariu în 27 iunie 1857, a fost întocmit de Șt. Moldovan la sfîrșitul cercetărilor de teren în trei exemplare, păstrîndu-l în biblioteca personală pînă la sfîrșitul vieții (1900), cînd a dispărut, în împrejurări necunoscute, Iacob Radu neavîndu-l la îndemînă în 1913, cu prilejul scrierii *Istoriei vicariatului Hațeg*⁷.

În această situație, descoperirea recentă a documentului⁸ este de o importanță deosebită, oferind studiului nostru privilegiul cercetării originalei propriu-zis. Reprezintă un registru — în folio, cu titlul: *Inventariu sau Consemnarea Averilor tuturor Bisericiloru G. R. C. din Vicariatulu Hațegu în a. 1857 aflătore*, alcătuit din 398 file (inclusiv cele albe), scris în limba română cu caractere latine. A fost întocmit de Șt. Moldovan pe baza inventarelor făcute anterior, în luna martie — iunie 1857, pentru fiecare din cele peste 78 localități în parte, catalogate de această dată alfabetic și uniform, fiecare inventar conținînd două părți: prima tra-

5. Liviu Patachi, *Cărți vechi religioase din Țara Hațegului de pe o listă din 1857*, în «Mitropolia Ardealului» IV, nr. 7—8, p. 522—538.

6. Idem, *Cărți vechi românești din Țara Hațegului după o listă din anul 1857*, în «Studii și Cercetări de Bibliologie», III, București, 1960, p. 284—287.

7. Iacob Radu, *Istoria vicariatului greco-catolic al Hațegului*, Lușoj, 1913.

8. Documentul se află în păstrarea coautorului acestui studiu, Ștefan Crișan din Lipova (Arad). Colecția sa cuprinde un număr însemnat de icoane pe lemn și pe sticlă, xilografil, veshmînte argintărie și carte veche românească — valori culturale de interes patrimonial cultural național adunate de prin satele Țării Hațegului în decursul ultimului deceniu. Alături de documentul ce-l prezentăm, în cadrul colecției se mai păstrează cea de-a doua copie a Inventarului. A treia copie se află în Arhiva Mitropoliei Banatului, Timișoara.

tind «Fondul Parochialu din Iontru și din afara», iar cealaltă «Besereca cu Averea ei», în ordinea: 1. «Vestimente», 2. «Vase și Odoare» și 3. «Cărți»⁹.

Studiul de față valorifică din cadrul documentului problema ultimă, adică Catalogul cărților românești în întregime inedit, dînd astfel, în anexă, pe baza unei cercetări atente, lista propriu-zisă a titlurilor, identificate conform *Bibliografiei românești vechi*, transcrise în ordine cronologică, indicînd la fiecare carte în parte, numărul exemplarelor și localitățile¹⁰ în care a fost înregistrată, deschizînd astfel procesul reconstituirii fondului înregistrat de Șt. Moldovan, Catalogul reprezentînd, desigur la data întocmirii, un document unic în felul lui în țara noastră, de un real folos atît pentru studiul circulației cărții vechi românești cît și a unității de credință și cultură românească în străvechea autohtonie a Țării Hațegului.

Documentul, în instanță, lista cronologică întocmită pe baza lui atestă în Țara Hațegului, în peste 78 de localități (sînt cazuri cînd o singură biserică aparținea la două și chiar trei sate) un număr de peste 270 cărți românești în 884 exemplare. Au putut fi identificate pe baza descrierii făcută de Șt. Moldovan și înregistrate conform *Bibliografiei românești vechi* un număr de 191 tipărituri care totalizează 789 exemplare.

Toate aceste cărți au fost văzute, cercetate și înregistrate amănunțit, Șt. Moldovan reproducînd, aieva unui bibliolog, cu conștiinciozitate și exactitate, datele analitice ale foilor de titlu, formatul, paginația și starea de conservare a majorității exemplarelor. Restul de 57 tipărituri pe care — dată fiind foarte probabil starea defectuoasă de conservare la 1857 — Șt. Moldovan s-a aflat în imposibilitatea de-a le identifica, însumează 71 exemplare. Cercetările viitoare de teren vor dezvălui, fără îndoială, identitatea multora dintre ele.

Înregistrăm, de asemenea, prin intermediul *Catalogului* un număr de 25 manuscrise (cîteva sînt colligate) în cea mai mare parte a lor necunoscute. Merită, dintre ele, toate atenția acele *Cuvîntări bisericesti*, de la 1638 (preluate de Șt. Moldovan de la Mînăstirea Prislop), *Propovedaniile* copiate în 1676 (aflate la Ostrovul Mic) și între 1693—1701 (de la Hațegel), *Triodul* copiat în Bihor de către Popa Mihai din Mizieș (ajuns în satul Galați) și *Cazania* scrisă de Popa Zaharia într-o mînăstire din Moldova la 1731 (găsit la Vaidei). Atenție cu totul aparte merită manuscrisul realizat în 1756 la Prislop de către frații monahi Efreimia și Mihail după cartea lui Dimitrie Cantemir, *Divanul*, care reprezintă al doilea text de acest fel (după cel de la Ocna Sibiului¹¹ aflat pînă în prezent în Transilvania. Cu prilejul descoperirii lui, la 1857, Șt. Moldo-

9. Fiecare inventar al celor peste 78 de localități a fost întărit cu stampila vicariatului, a bisericii și comunității respective, la rîndul lor documente sigilografice de o deosebită valoare pentru trecutul istoric al localităților respective.

10. Denumirile localităților din Hațeg le transcriem în forma în care apar înscrise în Catalog.

11. Mîrcea Avram, *Cartea românească manuscrisă* (la Biblioteca Astra), Sibiu, 1970, p. 7.

ă «Besereca
dore» și 3.

ma ultimă,
d astfel, în
urilor, iden-
ordine cro-
urelor și lo-
esul recon-
prezentind,
ra noastră,
mănești cit
autohtonie

e baza lui
cînd o sin-
e peste 270
e baza des-
ografiei ro-
exemplare,
amănunțit,
ciozitate și
ia și starea
uri pe care
ire la 1857
însumează
ă Indoială,

un număr
e a lor ne-
bisericești,
), *Propove-*
—1701 (de
din Mizieș
) minăstire
merită ma-
Eftremia și
prezintă al
lat pînă în
Șt. Moldo-

tampila vica-
itografice de

apar inscrie

Astra), Sibiu,

van nota, în *Catalog*, că aflindu-l foarte umed și aproape putred, l-a dus împreună cu alte 20 de cărți: «la Casa curatorului George Dragota din Prislop și s-au pus la el pe grindă ca să se usuce» (p. 322).

CONTRIBUȚII LA BIBLIOGRAFIA ROMĂNEASCĂ VECHĂ

În anul 1959 într-o notă care însoțește comentariul cultural-istoric asupra *Listei* de cărți din Hațeg, L. Patachi dezvăluia identificarea în cu-prinsul ei a unui număr de 32 cărți vechi — «27 în limba română, 4 în limba slavă și una în limba greacă» — pe care le considera nesemnlate pînă la acea dată de *Bibliografia românească veche*¹².

Un an mai târziu, cercetătorul a publicat lista contribuțiilor în «Stu-dii și Cercetări de Bibliologie»¹³, dezvăluind pentru bibliografia noastră veche următoarele cărți necunoscute:

1. Tipicul liturghiei, 1688.	13. Ceaslov, Blaj, 1774.
2. Apostol, Buzău, 1706.	14. Penticostar, București, 1783.
3. Stranic, București, 1726.	15. Ceaslov, Blaj, 1788.
4. Octoih, București, 1732.	16. Ceaslov, Sibiu, 1791.
5. Psaltire, Rimnic, 1736.	17. Psaltire, Rimnic, 1792.
6. Evanghelie, București, 1748.	18. Moltvenic, Blaj, 1793.
7. Scitva, adică practica cum să săvîr- șească preotul sau diaconul tainele bisericii, Rimnic, 1749.	19. Octoih, București, 1793.
8. Catavasier, Blaj, 1750.	20. Moltvenic, Blaj, 1809.
9. Liturghia, România, 1750.	21. Teologia pastorală, Blaj, 1809.
10. Ceaslov, Rimnic, 1767.	22. Didahile singure, Buda, 1811.
11. Ceaslov, Blaj, 1773.	23. Ceaslov, Blaj, 1819.
12. Catehism, Sibiu, 1774.	24. Praznicar, 1824.
	25. Psaltire, Sibiu, 1825.
	26. Psaltire, Sibiu, 1827.

Acestor 26 de titluri, la sfîrșit, autorul le-a mai alăturat încă 5 cărți (4 în limba slavă, iar una în limba greacă) extrase din inventarul mină-stirii Prislop, considerîndu-le de asemenea necunoscute și transcriindu-le cu titlul următor:

1. Penticostar, 1534.	4. Triod, 1590.
2. Minei, 1538.	5. Psaltire, 1690.
3. Stranic, 1566.	

În anul 1973, Daniela Poenaru a preluat și înregistrat întocmai în ca-drul volumului de *Contribuții la Bibliografia românească veche*¹⁴ toate cele 26 titluri noi, relevate mai sus, evitînd ultimele 5 cărți «sîrbești». Din dorința de a clarifica de la bun început situația acestora din urmă redăm forma în care au fost înregistrate de Șt. Moldovan în *Catalog*, între «Cărțile sîrbești» de la Minăstirea Prislop:

1. «Penticostariu, tip. la A. 7044, sau la A. Dlu 1534» (p. 324).	3. «Stranicu, tip. la A. 1566» (p. 324).
2. «Mineiu, tip. frumosu și cu Icone, la A. 7046 sau dela Hs. 1538» (p. 323). Re-prezintă Mineiul lui Bojidar Vucovic, tipărit la Venetia.	4. «Triodu tip. la A. 1590 și cumpăratu la A. 7111 sau A. Domini 1063» (p. 323).
	5. «Psaltire grocească, în 12, rosa de sio-reci pe la midlocu, din A. 1690» (p. 324).

12. Vezi articolul, în «Mitropolia Ardealului», IV, 1959, 7—8, p. 525.

13. Vezi *Supra*, nota 3.

14. Daniela Poenaru, *Contribuții la Bibliografia românească veche*, Tirgoviste, 1973 (în continuare, abreviat: CBRV).

În forma în care ni se înfățișează nu le considerăm susceptibile de-a face parte din *Bibliografia românească veche*, rămânând să discutăm în continuare doar cele 26 de tipărituri redată mai sus. Fără a căuta greșeli lui Șt. Moldovan (care impresionează prin conștiinciozitatea și exactitatea cu care a lucrat în urmă cu mai bine de un veac neavînd la îndemînă vre o lucrare de referință, exceptînd, desigur, «Disertația» lui Vasile Popp) sau cercetătorului L. Patachi (al cărui merit incontestabil este că a identificat și dezvăluit titlurile noi) ne propunem, pe baza cercetării *Catalogului*, stabilirea, pe cît ne-a fost posibil cît mai exactă, a listei contribuțiilor la *Bibliografia românească veche*¹⁵. Socotim de cuviință să precizăm dinainte că rezultatele cercetării originalului diferă de cele obținute în urma cercetării *Listei-extras*. Unele din titlurile noi, dezvăluite de L. Patachi în cuprinsul Listei au fost găsite de noi și în cadrul *Catalogului*. Altele, în schimb, lipsesc. Dintre cele 26 cărți noi semnalate de L. Patachi, citeva, cum vom vedea, erau cunoscute și înregistrate în cadrul *Bibliografiei românești vechi*. În fine, cercetarea noastră dezvăluie titluri noi, nesemnificate în cuprinsul Listei. Toate aceste date noi, cu precădere contribuții de interes bibliografic național, le discutăm și prezentăm mai jos în ordine cronologică.

1. *Tipicul liturghiei*, 1688

Identificată de L. Patachi în cuprinsul Listei (p. 7, nr. 103). Semnalează, fără alte amănunte, un exemplar într-o localitate nenumită. Contribuția a fost prelucrată întocmai de D. Poenaru, *CBRV*, p. 9. În cadrul *Catalogului*, Șt. Moldovan înregistrează aflarea exemplarului în localitatea Coroeni, în stare fragmentară (legat împreună cu o altă tipăritură) intitulîndu-l astfel: «1. Tipicul Liturghiei, Utreniei și Vecerniei, cu Ectenii, fără portă și are în finitu: Kiriak Giser i Tipograf Vltó 7196» (p. 76). Colligatul a fost identificat recent de noi la Biblioteca Episcopiei Ortodoxe Române a Aradului (inv. 15) între cărțile provenite din Hațeg. Pe o filă albă, la început, Iacob Radu a scris că volumul a fost dus din satul Coroeni la Lugoj în anul 1907. Fragmentul la care ne referim se află legat la începutul volumului, alcătuiindu-l 21 file, prezentînd formatul în 8°, blocul 17,3×13,3 cm, iar oglinda textului 14×9,5 cm. Pe f. 21 v, la sfîrșitul unei molitve, se află imprimat textul: «Kiriak: Giser i Tipograf Vltó 7196». Amănuntul ultim este edificator. Fragmentul aparține unui exemplar al tipăriturii *Rînduiala diaconstvelor*, apărută la Bălgrad (Alba Iulia) în 1687 — carte pe care o găsim înregistrată în primul volum

15. Cele patru volume ale *Bibliografiei românești vechi* le cităm, în continuare, abreviat astfel:

- BRV I* — Ioan Bianu, Nerva Hodos, *Bibliografia românească veche (1508—1830)*, tom. I (1508—1716), Buc., 1903.
BRV II — Ioan Bianu, Nerva Hodos, *Bibliografia românească veche (1508—1830)*, tom. II, 1716—1808, Buc., 1910.
BRV III — Ioan Bianu, Nerva Hodos, Dan Simonescu, *Bibliografia românească (1508—1830)*, tom. III, 1908—1830, Buc., 1936.
BRV IV — Ioan Bianu, Dan Simonescu, *Bibliografia românească veche (1508—1830)*, tom. IV, Acăogiri și Îndreptări, Buc., 1944.

al *BRV* (p. 280). Prin urmare, contribuția cu titlul de mai sus trebuie anulată.

2. *Psaltirea sirbească, Buzău, 1072*

Cartea n-a fost înregistrată pînă în prezent în *BRV* și nici n-a fost identificată de L. Patachi în cuprinsul Listei.

Catalogul lui Moldovan înregistrează la 1857 un exemplar în localitatea Tuștea, în felul următor: «Psaltire sirbească tip, prin oserdia și nevointia a iubit. de ostenele Mitrofan Epplu de Buzeu, în A. 1702» (p. 345). *BRV* a înregistrat pînă acum doar o *Psaltire* imprimată la Buzău în 1703, cu blagoslovenia Mitropolitului Teodosie (*BRV* IV, p. 29).

3. *Apostol, Buzău, 1706*

Identificat de L. Patachi în cuprinsul Listei (p. 2, nr. 19). Menționează, fără alte date, existența unui exemplar într-o localitate nenumită. Contribuția a fost preluată și înregistrată întocmai de D. Poenaru, *CBRV*, p. 13, dar nu și de către Gabriel Cocora, care, în volumul său, *Tipar și cărțurari* (Buc., 1977, p. 30), dînd lista cărților imprimate la Buzău, înscrie doar un *Apostol* apărut în anul 1704 (preluat din *BRV*, 144).

În catalogul din 1857 nu se află înregistrată această carte.

4. *Catavasier, România, 1725*

Cartea n-a fost înregistrată pînă în prezent în cadrul *BRV* și nici identificată de L. Patachi în cadrul Listei.

În Catalog a fost înregistrată astfel: «Catavasieriu, în 12, tiparitu în Romania la A. 1725, fara porta» (p. 172). Exemplarul, semnalat în localitatea Matiești, era lipsit de foaia de titlu și avea formatul — în 12°. Nu credem ca Șt. Moldovan să fi prezentat un exemplar din *Catavasierul* apărut la București în 1724 deoarece acesta are formatul — în 8° (*BRV*, II, p. 22).

5. *Strasnic, București, 1726*

Identificat de L. Patachi în cuprinsul Listei (p. 5, nr. 69). Menționează, indicînd drept an de apariție «de la zidirea lumii 7234», două exemplare în două localități nenumite.

Contribuția a fost preluată întocmai de D. Poenaru, *CBRV*, p. 17.

Catalogul nu a înregistrat această carte.

6. *Octoih, București, 1732*

Identificat de L. Patachi în cuprinsul Listei (p. 5, nr. 80). Menționează, fără alte amănunte, un număr de 5 exemplare în tot atîtea localități nenumite.

Contribuția a fost preluată și înregistrată întocmai de D. Poenaru, *CBRV*, p. 20.

În Catalog, Șt. Moldovan a înregistrat această carte o singură dată (în localitatea Pesceana Mare), în felul următor: «Octoichu, tiparitu în București la An. dela facerea lumii 7240 și dela Christosu 1732, subu Io

Const. Nicol. Voyvod, cu cheltuiala prea S. Metropolitu Chyr Daniil» (p. 222). Căutînd acest titlu în *BRV*, îl găsim înregistrat sub forma: *Octoih*, București, 1731, în cadrul descrierii atrăgîndu-se atenția că data apariției, de pe foaia de titlu, este greșită, anul real fiind socotit cel înscris la sfîrșitul cărții: 1731 (*BRV* II, p. 41). Avînd de-a face, prin urmare, cu o carte necunoscută, contribuția trebuie exclusă pe viitor.

7. *Psaltire*, Rîmnic, 1736

Identificată de L. Patachi în cuprinsul Listei (p. 6, nr. 100). Menționează, fără alte date, un exemplar într-o localitate nenumită.

Contribuția a fost preluată de D. Poenaru, *CBRV*, p. 20.

Catalogul înregistrează cartea o singură dată, în localitatea Pescena Mare, cu titlul următor: «Psaltire tipărită în Rîmnicu la A. 1736, cu cheltuiala Sfinției Sale Parentelui Chir Climent, — în 8°» (p. 222).

8. *Ceaslov*, Rîmnic, 1742—1743

Cartea n-a fost înregistrată de *BRV* și nici n-a fost identificată de L. Patachi în cuprinsul Listei.

În Catalog a fost înscris un exemplar în localitatea Baru Mare, în felul următor: «Ceaslovu tiparitu în Rîmnic, la A. dela zidirea lumii 7250, intru a 2-a D(om)nie alu Io Mihaiu Racoviția Voevod, cu blagoslovenia prea S. Mitropolit Kyr Neofit și cu toată cheltuiala a tipografiei de nou a sfinții sale de Ddieu iubit. Kyr Climent, Epplu Rîmnicului» (p. 13). A două domnie a lui Mihai Racoviță a avut loc între 1741 și 1744. Cartea nu poate să fie *Ceaslovul* de la Rîmnic din 1745 deoarece acesta a apărut sub Constantin Mavrocordat. Dealtfel, Șt. Moldovan semnalează din cartea ultimă un număr de două exemplare, la Ostrovel și Minăstirea Prislop.

9. *Evanghelle*, București, 1748

Identificată de L. Patachi în cuprinsul Listei (p. 1, nr. 4). Dă amănuntul că anul de apariție «de la zidirea lumii» este 7258. Exemplarul este semnalat într-o localitate nenumită.

Contribuția a fost preluată de D. Poenaru, *CBRV*, p. 33.

În Catalog nu se află înregistrată această carte. Ea nici nu există, deoarece amănuntul relevat mai sus, adică anul apariției, socotit «de la facerea lumii» 7258, indică anul de la Hs. 1750, fiind vorba așadar despre *Evanghelle* de la București, din 1750 (*BRV* II, p. 113) a cărei foaie de titlu prezintă pe verso aceleași stemă, inițiale și versuri ca și *Cazania* de la Rîmnic, din 1748. Prin urmare, contribuția cu titlul de mai sus trebuie exclusă din cadrul bibliografiilor viitoare.

10. *Scistva*, Rîmnic, 1749

Identificată de L. Patachi în cuprinsul Listei (p. 6, nr. 102), semnănd un exemplar într-o localitate nenumită. Indica următorul titlu: «Scistva, adică practica cum să săvîrșască preotul sau diaconul tainele bisericii».

Contribuția a fost preluată de D. Poenaru, *CBRV*, p. 34.

În Catalog cartea o găsim înregistrată astfel: «Șcistva, adeca Preotiea, în ce chipu are Preotulu și Diaconulu se sevirseasca Tainele Bisericesci și cumu trebuie se se gateasca mai nainte spre lucrarea stelor mai ales spre D(umne)diesca Liturghie și cumu se, faca la intemparile cele grabnice care sunt forte grele și ne pricepute, acum intiiu tiparitu, în Dilele luminatului D(om)nu Io Grigorie Gyca Voevod, cu blagoslovenia și cheltuiala S(fintiei) Sale iubit(oriu) (de) D(umne)dieu Kyr Grigorie Epplu Rimniculu, în S. Episcopie a Rimniculu la A. dela nascerea lui Hs. 1749» (p. 349). Cartea se afla colligată cu o *Liturghie*, Tîrgoviște, 1713, în biserica localităților Uricani — Hubiceni. Descrierea amănunțită de mai sus ne-a prilejuit identificarea cărții, Șt. Moldovan transcriind întocmai textul foii de titlu a cărții *Preoția*, Rîmnic, 1749, înregistrată în *BRV* II, p. 110. Prin urmare, contribuția cu titlul de mai sus trebuie anulată.

11. *Catavasier*, Blaj, 1750

Identificat de L. Patachi în cuprinsul Listei (p. 6, nr. 93). Menționează, fără alte date, un exemplar într-o localitate nenumită.

Contribuția a fost preluată de D. Poenaru, *CBRV*, p. 38.

Catalogul înscrie un exemplar în localitatea Tuștea, cu titlul următor: «Catavasieriu, în Blasiu, la A. 1750, n-are Porta, în 8» (p. 344). Trebuie să avem, deci, în vedere un exemplar avînd formatul — în 8°.

12. *Liturghie*, România, 1750

Identificată de L. Patachi în cuprinsul Listei (p. 2, nr. 13). Menționează, fără alte date, un exemplar într-o localitate nenumită.

Contribuția a fost preluată de D. Poenaru sub forma: *Liturghie*, Rîmnic, 1750, semnalînd un alt exemplar la Biblioteca Centrală Universitară din Cluj-Napoca (*CBRV*, p. 38).

În Catalog nu se află înregistrată această carte.

13. *Ceaslov*, Blaj, 1766

Cartea n-a fost înregistrată în cadrul *BRV* și nici n-a fost găsită de L. Patachi înscrisă în cuprinsul Listei.

În Catalog a fost înregistrată astfel: «Ciaslovu, tiparitu în Blasiu la anu 1766, deslegatu și fara porta» (p. 206). Exemplarul, semnalat în localitatea Poroși-Pescera, era degradat și lipsit de foaia de titlu.

14. *Ceaslov*, Rîmnic, 1767

Identificată de L. Patachi în cuprinsul Listei (p. 6, nr. 89), menționînd, deodată cu amănuntul că datarea «de la zidirea lumii» este 7275, un exemplar într-o localitate nenumită.

Contribuția a fost preluată de D. Poenaru, *CBRV*, p. 50.

Complețăm după Catalog descrierea cărții cu următoarele date: «*Ceaslovu* tipărit în a 2-a domnie a P. Luminat. Domn Io Scarlat Gregorie Ghica Voivodu, cu blagoslovenia și cheltuiala a P. S. Sale de Ddieu

iubitu kir Parthenie, Epplu Rimnicului, în S. Eppie a Rimnicului la A. 7275—1767» (p. 357). Exemplarul descris este menționat în localitatea Uric.

15. *Triod și Strasnica*, Blaj, 1771

Colligatul cu titlul de mai sus n-a fost identificat de L. Patachi în cuprinsul Listei.

În Catalog este înscris astfel: «Triodul cu Strasnica laolaltă legatu, tip. în Blasiu la A. 1771» (p. 322). Exemplarul este atestat în Biblioteca minăstirii Prislop. *BRV* a înregistrat pînă în prezent doar *Triodul* imprimat la Blaj în 1771 (*BRV* IV, p. 89).

16. *Ceaslov*, Blaj, 1773

Identificată de L. Patachi în cuprinsul Listei (p. 6, nr. 86), menționind fără alte date, două exemplare în două localități nenumite.

Contribuția a fost preluată de D. Poenaru, *CBRV*, p. 55.

Catalogul completează cele cunoscute cu următoarele date: Cele două exemplare au fost înregistrate în localitățile Balomir și Fărcădinul de Sus. Exemplarul de la Balomir este înscris cu titlul «Ciaslovu, a patra ora tiparitu, Blasiu, la A. 1773» (p. 28), iar cel de la Fărcădin, sub forma: «Ciaslovu, tiparitu în Blasiu, la A. 1773» (p. 109). Cartea reprezintă, așadar, ediția a IV-a a *Ceaslovului* de la Blaj. A fost precedat de edițiile din 1751 (*BRV* IV, p. 70), 1753 (*BRV* IV, p. 82), 1766 (*BRV* II, p. 170) și urmat de ediția a V-a, din 1778 (*BRV* II, p. 225).

17. *Catehism*, Sibiu, 1774 (l. rom. și germ.)

Identificat de L. Patachi în cuprinsul Listei (p. 7, nr. 108). Menționază, fără alte amănunte, un exemplar într-o localitate nenumită.

Contribuția a fost preluată de D. Poenaru, *CBRV*, p. 57.

În Catalog nu se află înregistrată această carte.

18. *Ceaslov*, Blaj, 1774

Identificat de L. Patachi în cuprinsul Listei (p. 6, nr. 86). Amintește un exemplar într-o localitate nenumită.

Contribuția a fost preluată de D. Poenaru, *CBRV*, p. 57.

Catalogul înscrie cartea astfel: «Ciaslovu, tiparitu în Blasiu la A. 1774» (p. 66), atestînd un exemplar în localitatea Clopotiva. Ținînd seama de cele prezentate cu privire la *Ceaslov* apărut la Blaj în 1773, apariția acestei cărți în 1774 trebuie, pentru moment, privită cu rezerve, deoarece s-a văzut clar că după ediția a IV-a, din 1773, a apărut ediția a V-a, din 1778. Pînă la descoperirea exemplarului cu data: 1774, semnalat de Șt. Moldovan în localitatea Clopotiva, opinăm să credem că această carte s-ar putea să fi aparținut ediției din 1773.

19. *Catavasier*, Blaj, 1779

Cartea n-a fost înregistrată de *BRV* și nici identificată de L. Patachi în cuprinsul Listei.

Catalogul înregistrează un exemplar în localitatea Sereca, în felul următor: «Catavasieriu, tiparitu în S. Mitropolie, în Blasiu, A. dela mant. lumii 1779» (p. 299).

20. *Penticostar*, București, 1783

Identificat de L. Patachi în cuprinsul Listei (p. 5, nr. 73). Menționează, deodată cu amănuntul (de o importanță deosebită după cum vom vedea) că tipărirea a fost datată «de la zidirea lumii»: 7291, un exemplar într-o localitate nenumită.

Contribuția a fost preluată de D. Poenaru, *CBRV*, p. 64.

În Catalog cartea a fost înregistrată astfel: «Penticostariu, tiparitu în tipografia santei Metropolii în Bucuresci, la A. dela zidirea lumiei 7291, cu Blagoslovenia și toate cheltuiala prea sfințitului Mitropolitu alu Ugrovlachiei Chyriu Chyr Grigorie» (p. 273). Descrierea amănunțită de mai sus ne-a prilejuit identificarea tipăriturii, Șt. Moldovan transcriind întocmai textul foii de titlu a cărții: *Penticostar*, București, 1782, înregistrată de *BVR*, II, 275, unde se arată că din această carte sînt și exemplare cu data: 7291. Prin urmare, contribuția cu titlul de mai sus trebuie anulată.

21. *Ceaslov*, Blaj, 1788

Identificat de L. Patachi în cuprinsul Listei (p. 6, nr. 86). Semnalează, fără alte amănunte, un exemplar într-o localitate nenumită.

Contribuția a fost preluată de D. Poenaru, p. 80.

Catalogul înregistrează această tipăritură astfel: «Ciaslovu, tip. în Blasiu, la A. 1788, fara porta» (p. 150), menționînd exemplarul păstrat în localitatea Livadia de Cimp.

22. *Ceaslov*, Sibiu, 1791

Identificat de L. Patachi în cuprinsul Listei (p. 6, nr. 90). Menționează fără alte date, un exemplar într-o localitate nenumită.

Contribuția a fost preluată de D. Poenaru, *CBRV*, p. 93.

Catalogul nu înregistrează această carte.

23. *Psaltire*, Rîmnic, 1792

Identificată de L. Patachi în cuprinsul Listei (p. 6, nr. 100). Menționează, fără alte date, un exemplar într-o localitate nenumită.

Contribuția a fost preluată de D. Poenaru, *CBRV*, p. 93.

În Catalog este înscrisă astfel: «Psaltire, tip. în Rîmnicu, sub Io Michailu Constantin Șutiulu Voevod, cu blagoslovenia și tota cheltuiala prea S. sale iubit. de Ddieu Kyr Nectarie Epplu Rîmnicului la A. mant. 1792» (p. 360). *BRV* a înregistrat pînă acum, pe baza unui exemplar lipsit de foaia de titlu, păstrat la Biblioteca Academiei, o *Psaltire* apărută la Rîmnic în (1793). *BRV* IV, p. 109.

24. *Moltvenic*, Blaj, 1793

Identificat de L. Patachi în cuprinsul Listei (p. 4, nr. 47). Menționează, fără alte date, un exemplar într-o localitate nenumită.

- Contribuția a fost preluată de D. Poenaru, *CBRV*, p. 93.
Catalogul nu înregistrează această carte.
25. *Octoih*, București, 1793
Identificat de L. Patachi în cuprinsul Listei (p. 5, nr. 80). Semnalează, fără alte amănunte, un exemplar într-o localitate nenumită.
Contribuția a fost preluată de D. Poenaru, *CBRV*, p. 93.
Catalogul nu înregistrează această carte.
26. *Octoih*, Blaj, 1801
Cartea n-a fost înscrisă în *BRV* și nici n-a fost identificată de L. Patachi în cuprinsul Listei.
În Catalog a fost înregistrată astfel: «Octoichu, tip. în Blasiu la A. 1801» (p. 57). Semnalează un exemplar în localitatea Ciula Mare.
27. *Ceaslov*, Blaj, 1809
Cartea n-a fost înscrisă în *BRV* și nici nu a fost identificată de L. Patachi în cuprinsul Listei.
Catalogul înscrie două exemplare, în localitățile Sălașul de Jos și Uricani—Hubiceni, în felul următor: «*Ciaslovu*, tiparitu în Blasiu, la A. 1809, în 8» (p. 274) și «*Ciaslovu*, tip. în Blasiu, la 1809» (p. 350). Trebuie căutată, așadar, o carte avînd formatul — în 8°. *BRV* a înregistrat anterior (după Vasile Popp) un *Ceaslov*, Blaj, 1808 (*BRV*, II, p. 526).
28. *Molitvenic*, Blaj, 1809
Identificat de L. Patachi în cuprinsul Listei (p. 4, nr. 48). Menționează, fără alte amănunte, un exemplar într-o localitate nenumită.
Contribuția a fost preluată de D. Poenaru, *CBRV*, p. 107.
Catalogul înscrie cartea identic: *Molitvenicu*, tip. în Blasiu, la A. 1809» (p. 230), înregistrînd exemplarul în localitatea Petros.
29. *Teologie pastorală*, Blaj, 1809.
Carte identificată de L. Patachi în cuprinsul Listei (p. 7, nr. 114). Semnalează un exemplar într-o localitate nenumită.
Contribuția a fost preluată de D. Poenaru, *CBRV*, p. 108.
Catalogul înregistrează un număr de 3 exemplare în localitățile: Ostrovul Mare — Mic, Pesceana Mare și Hațeg. Titlul cărții a fost înregistrat de Șt. Moldovan astfel: «*Pastoralu*, tiparitu în Blasiu, la A. 1809» (p. 195); «*Pastoralu*, tipărit în Blasiu, la A. 1809, în 4» (p. 222) și «*Pastoralis*, tip. în Blasiu, la A. 1809» (p. 378). Trebuie avută în vedere, prin urmare, o carte avînd formatul — în 4°.
30. *Didahiile singure*, Buda, 1811
Carte identificată de L. Patachi în cuprinsul Listei (p. 3, 32). Menționează două exemplare în două localități nenumite.
Contribuția a fost preluată de D. Poenaru, *CBRV*, p. 113.
Catalogul nu înregistrează acest titlu.

DO
31.
dat
32.
lea
lite
33.
alt
«Pr
no
fic
act
34.
am
de:
Ro
CO
na
ca
roi
rit
17
—
N
cr
1.
2.
3.
4.
5.
6.
7.
8.

31. *Ceaslov*, Blaj, 1819

Identificat în cuprinsul Listei (p. 6, nr. 86). Semnalează, fără alte date, un exemplar într-o localitate nenumită.

Contribuția a fost preluată de D. Poenaru, *CBRV*, p. 126.

Catalogul nu înregistrează această carte.

32. *Praznicar*, 1824

Identificat de L. Patachi în cuprinsul Listei (p. 7, nr. 106). Semnalează, fără alte amănunte, un exemplar într-o localitate nenumită.

Contribuția a fost preluată de D. Poenaru, *CBRV*, p. 136—137.

Catalogul nu a înregistrat această carte. Nu-i exclus să fie, în realitate, *Prăznicarul* manuscris din 1824, realizat de Solomon Roboi.

33. *Psaltire*, Sibiu, 1825

Identificată în cuprinsul Listei (p. 6, nr. 101). Menționează, fără alte date, un exemplar într-o localitate nenumită.

Contribuția a fost preluată de D. Poenaru, *CBRV*, p. 140.

Catalogul indică un exemplar în localitatea Balomir, cu titlul: «*Psaltirea*, tipăritu în Sabiu, la A. 1825» (p. 28). Cu prilejul cercetărilor noastre de teren, întreprinse în Bihor, în luna februarie 1979, am identificat un exemplar complet al acestei cărți atestată doar documentar pînă acum, în localitatea Auşeu (colecția Petru Bodeu).

34. *Psaltire*, Sibiu, 1827

Identificată în cuprinsul Listei (p. 6, nr. 102). Semnalează, fără alte amănunte, un exemplar într-o localitate nenumită.

Contribuția nu a fost semnalată de D. Poenaru în *CBRV*, unde descrie un exemplar identificat la Biblioteca Centrală de Stat a R. S. România, Secția carte rară, Cota CVR 1324 A (p. 152—154).

Catalogul a înregistrat un exemplar în localitatea Poroși-Pescera.

În lumina celor prezentate mai sus, cercetarea comparată bazată pe confruntarea Listei-extras, trimisă lui T. Cipariu, cu documentul original, recent descoperit, în stadiul actual al cercetărilor, pînă la verificarea datelor de teren, pot fi considerate *contribuții la Bibliografia românească veche* (ca adăugiri sau îndreptări) următoarele 29 de tipărituri imprimate în Țara Românească, Moldova și Transilvania între 1702 și 1827 :

Nr. crt.	Cartea	Contribuție atestată de :
1.	<i>Psaltire sîrbească</i> , Buzău, 1702	Catalog
2.	<i>Apostol</i> , Buzău, 1706	Listă
3.	<i>Catavasier</i> , România, 1725	Catalog
4.	<i>Strasnic</i> , București, 1726	Listă
5.	<i>Psaltire</i> , Rîmnic, 1736	Listă și Catalog
6.	<i>Ceaslov</i> , Rîmnic, 1742—1743	Catalog
7.	<i>Catavasier</i> , Blaj, 1750	Listă și Catalog
8.	<i>Liturgie</i> , România, 1750 (Rîmnic)	Listă

Nr. crt.	Cartea	Contribuțiile atestată de :
9.	<i>Ceaslov</i> , Blaj, 1766	Catalog
10.	<i>Ceaslov</i> , Rimnic, 1767	Listă și Catalog
11.	<i>Triod și Strasnici</i> , Blaj, 1771	Catalog
12.	<i>Ceaslov</i> , Blaj, 1773	Listă și Catalog
13.	<i>Catehism</i> , Sibiu, 1774	Listă
14.	<i>Ceaslov</i> , Blaj, 1774 (?)	Listă și Catalog
15.	<i>Calavasier</i> , Blaj, 1779	Catalog
16.	<i>Ceaslov</i> , Blaj, 1788	Listă și Catalog
17.	<i>Ceaslov</i> , Sibiu, 1791	Listă
18.	<i>Psaltire</i> , Rimnic, 1792	Listă și Catalog
19.	<i>Molitvenic</i> , Blaj, 1793	Listă
20.	<i>Octoih</i> , București, 1793	Listă
21.	<i>Octoih</i> , Blaj, 1801	Catalog
22.	<i>Ceaslov</i> , Blaj, 1809	Catalog
23.	<i>Molitvenic</i> , Blaj, 1809	Listă și Catalog
24.	<i>Teologia pastorală</i> , Blaj, 1809	Listă și Catalog
25.	<i>Didahiile singure</i> , Buda, 1811	Listă
26.	<i>Ceaslov</i> , Blaj, 1819	Listă
27.	<i>Praznicar</i> , 1824	Listă
28.	<i>Psaltire</i> , Sibiu, 1825	Listă și Catalog
29.	<i>Psaltire</i> , Sibiu, 1827	Listă și Catalog

**CĂRȚILE ROMÂNEȘTI DIN ȚARA HAȚEGULUI TRANSCRISE DUPĂ
CATALOGUL LUI ȘTEFAN MOLDOVAN (1857) ÎN ORDINE CRONOLOGICĂ**

A. TITLURI IDENTIFICATE

Nr. crt.	Cartea	Nr. de exemplare	Localitatea
1	<i>Coresi, Evanghelia cu învățătură</i> , Brașov, 1581	1	Păcliașa
2	<i>Pravila</i> , Govora, 1640	1	Bonțiorul de Jos
3	<i>Evanghelia cu învățătură</i> , Bălgrad (Alba Iulia), 1641	1	Subcetate
4	<i>Varlaam, Carte românească de învățătură</i> , Iași, 1643	4	Vulcan, Păcliașa, Sereca, Totești
5	<i>Evanghelia învățătoare</i> , Mănăstirea Dealu, 1644	1	Poroi, Pescera
6	<i>Noul Testament</i> , Bălgrad (Alba Iulia), 1648	15	Bălești, Densuș, Hobița-Grădiște, Livezi, Ostrovel, Păcliașa, Poroi-Pescera, Peșceana Mare, Pui, Rîu Alb, Silvașul de Jos, Măn. Prislop, Tuștea, Uric, Hațeg

Nr. crt.	Cartea	Nr. de exemplare	Localitatea
7	<i>Psaltire</i> , Bălgrad (Alba Iulia), 1651	6	Băiești, Hațeg, Ostrovul Mare—Mic, Silvașul de Jos, Prislop, Totești
8	<i>Indreptarea legii</i> , Tirgovîște, 1652	1	Tuștea
9	<i>Sicriul de aur</i> , Sas-Sebeș, 1683	8	Băiești, Poroși-Pescera, Pesceana Mare, Pul, Silvașul de Jos, Tuștea, Vaidei, Valea Lupului
10	<i>Cărare pe scurt</i> , Bălgrad, 1685	1	Fărcădinul de Jos
11	<i>Ceaslov</i> , Bălgrad, 1685	1	Pesceana Mare
12	<i>Rînduiala diaconstveilor</i> , Bălgrad, 1687	1	Coroeni
13	<i>Biblia</i> , București, 1688	1	Riu Alb
14	<i>Molitvenic</i> , Bălgrad, 1689	3	Pesceana Mare, Silvașul de Jos, Hațeg
15	<i>Chiriacodromion</i> , Bălgrad, 1699	15	Bonțiorul de Jos, Ciula Mare, Clopotiva, Densuș, Galați, Grădiște, Hațeg, Livezi, Pui, Rtu Bărbat, Sălașul de Sus, Măn. Prislop, Tustea, Valea Lupului, Zăicani
16	<i>Învățătură creștinești</i> , Snagov, 1700	1	Fărcădinul de Jos
17	<i>Psaltire sîrbească</i> , Buzău, 1702	1	Tuștea
18	<i>Psaltire</i> , 1703	1	Hațeg
19	<i>Apostol</i> , Buzău, 1704	1	Hațeg
20	<i>Molitvenic</i> , Rîmnic, 1706	3	Livezi, Ostrovel, Riu de Mori — Suseni
21	<i>Octoih</i> , Tirgovîște, 1712	3	Poieni, Riu Alb, Uric
22	<i>Liturgii</i> , Tirgovîște, 1713	6	Hățegel, Rtu Bărbat, Sereca, Silvașul de Jos, Mîn. Prislop, Uricani-Hubiceni
23	<i>Molitvenic</i> , Tirgovîște, 1713	4	Balomir, Sălașul de Sus, Silvașul de Jos, Mînăstirea Prislop
24	<i>Octoih</i> , București, 1720	1	Sântă Măria Orlea
25	<i>Evanghelie</i> , București, 1723	1	Sibișel-Ohaba Sibișel
26	<i>Catavasier</i> , București, 1724	1	Riu Bărbat
27	<i>Catehism</i> , Simbăta Mare, 1726	1	Valea Lupului
28	<i>Triod</i> , București, 1726	2	Riu Bărbat, Totești
29	<i>Liturgie</i> , București, 1728	6	Fărcădinul de Jos, Grădiște, Hobița-Grădiște (2), Matești, Păclișa
30	<i>Liturgie</i> , București, 1729	2	Poroși-Pescera, Riu de Mori-Suseni
31	<i>Molitvenic</i> , Rîmnic, 1730	1	Ostrovul Mare—Mic
32	<i>Octoih</i> , București, 1730	3	Păclișa, Sălașul de Jos, Sălașul de Sus
33	<i>Octoih</i> , București, 1731	1	Pesceana Mare

Nr. crt.	Cartea	Nr. de exemplare	Localitatea
34	<i>Triod</i> , Rimnic, 1731	1	Hăteș
35	<i>Chiriacodromion</i> , București, 1732	7	Baru Mic, Bucova, Hobița-Grădiște, Ostrovel, Petros, Silvașul de Jos, Valea Țiljil
36	<i>Liturgie</i> , Rimnic, 1733	3	Sălașul de Sus, Sântă Mărie Orlea, Subcetate
37	<i>Psaltire</i> , Rimnic, 1736	1	Pesceana Mare
38	<i>Liturgie</i> , București, 1741	1	Pesceana Mare
39	<i>Molitvenic</i> , București, 1741	1	Sântă Mărie Orlea
40	<i>Cazaniile lui Ilie Miniat</i> , București, 1742	2	Silvașul de Jos, Prislop
41	<i>Evanghelie</i> , București, 1742	1	Riu Bărbat
42	<i>Octoih</i> , Rimnic, 1742	4	Fărcădinul de Jos, Mătiești, Poieni, Riu/Bărbat
43	<i>Ceaslov</i> , Rimnic, 1742—1743	1	Baru Mare
44	<i>Penticostar</i> , București, 1743	2	Clopotiva, Pescaana Mare
45	<i>Ceaslov</i> , Rimnic, 1745	2	Ostrovel, Min. Prislop
46	<i>Evanghelie</i> , Rimnic, 1746	2	Vulcan, Silvașul de Jos
47	<i>Octoih</i> , București, 1746	1	Baru Mic
48	<i>Catavasier</i> , Rimnic, 1747	1	Minăstirea Prislop
49	<i>Liturgie</i> , Rimnic, 1747	1	Coroeni
50	<i>Molitvenic</i> , Rimnic, 1747	1	Hobița-Grădiște
51	<i>Cazanii</i> , Rimnic, 1748	3	Baru Mare, Iscroni, Matiești
52	<i>Preoția</i> , Rimnic, 1749	1	Uricani-Hubiceni
53	<i>Catavasier</i> , Blaj, 1750	1	Tuștea
54	<i>Ceaslov</i> , Iași, 1750	1	Minăstirea Prislop
55	<i>Evanghelie</i> , București, 1750	1	Subcetate
56	<i>Ceaslov</i> , Blaj, 1751	1	Riu Alb
57	<i>Catehism mare</i> , Blaj, 1753	1	Valea Lupului
58	<i>Strasnic</i> , Blaj, 1753	9	Băiești, Clopotiva, Fărcădinul de Sus, Hobița-Grădiște, Livezi, Ostrovel, Păclișa, Păciunești, Pui
59	<i>Gramatică slavonească</i> , Rimnic, 1755	1	Minăstirea Prislop
60	<i>Liturgie</i> , Blaj, 1756	11	Baru Mic, Băiești, Bonțiorul de Jos, Clopotiva, Ostrovul Mare-Mic, Riu Alb, Sibișel-Ohaba Sibișel, Silvașul de Jos, Silvașul de Sus, Min. Prislop, Valdei
61	<i>Molitvenic</i> , Blaj, 1757	2	Sereca, Silvașul de Sus
62	<i>Molitvenic</i> , Rimnic, 1758	1	Valdei
63	<i>Evanghelie</i> , București, 1760	1	Baru Mic

	Nr. crt.	Cartea	Nr. de exemplare	Localitatea
Grădiște, Jos,	64	<i>Octoih</i> , Blaj, 1760	6	Balomir, Coroeni, Hobîța-Grădiște, Ostrovul Mare-Mic, Poroși-Pescera, Riu de Mori-Suseni
	65	<i>Catavasier</i> , Blaj, 1762	1	Ostrovul Mare-Mic
Mărie Orlea,	66	<i>Acatist</i> , Blaj, 1763	1	Pesceana Mare
	67	<i>Psaltire</i> , Blaj, 1764		Baru Mare, Băiești, Clopotiva, Pescaana Mare
	68	<i>Evanghelie</i> , Blaj, 1765	9	Clopotiva, Hobîța-Grădiște, Livezi, Păucinești, Ponor, Răchitova, Silvașul de Sus, Mîpăstirea Prislop, Tuștea
	69	<i>Indreptarea păcătoșului</i> , Timișoara (Iași), 1765	1	Pesceana Mare
ști, Poieni,	70	<i>Antologhion</i> , Rimnic, 1766	3	Vulcan, Hățeg, Min. Prislop
	71	<i>Antologhion</i> , București, 1766	1	Petros
	72	<i>Ceaslov</i> , Blaj, 1766	1	Poroși-Pescera
	73	<i>Psaltire</i> , Iași, 1766	1	Păucinești
	74	<i>Apostol</i> , Blaj, 1767	3	Silvașul de Jos, Silvașul de Sus, Min. Prislop
	75	<i>Ceaslov</i> , Rimnic, 1767	1	Uric
	76	<i>Liturghie</i> , Rimnic, 1767	2	Tuștea, Silvașul de Sus
	77	<i>Molitvenic</i> , Rimnic, 1768	1	Bonțiorul de Jos
ști	78	<i>Penticostar</i> , București, 1768	8	Bonțiorul de Jos, Bucova, Fărcădinul de Jos, Pui, Riu Bărbat, Silvașul de Jos, Silvașul de Sus, Min. Prislop
	79	<i>Catavasier</i> , Blaj, 1769	7	Baru Mic, Cîrnești, Crăguș, Hobîța-Grădiște, Pescaana Mare, Riu Bărbat, Silvașul de Sus
	80	<i>Octoih</i> , Blaj, 1770	8	Clopotiva, Livezi, Sereca, Silvașul de Jos, Silvașul de Sus, Min. Prislop, Tuștea, Valea Diljii
cădinul de livezi, Ostropui	81	<i>Triod</i> , Blaj, 1771	10	Băiești, Bonțiorul de Sus, Cîrnești, Livadia, Mîrlesă, Păclișa, Pui, Silvașul de Jos, Silvașul de Sus, Min. Prislop
	82	<i>Triod și Strasnîc</i> , Blaj, 1771	1	Min. Prislop
	83	<i>Ceaslov</i> , Blaj, 1773	2	Balomir, Fărcădinul de Sus
orul de Jos, are-Mic, Riu Ișel, Silvașul s, Min. Pris-	84	<i>Psaltire</i> , Blaj, 1773	1	Ponor
	85	<i>Strasnîc</i> , Blaj, 1773	20	Baru Mare, Băieța, Bonțiorul de Sus, Bucova, Cîrnești, Coroeni, Vulcan-Crivadia, Fărcădinul de Jos, Grădiște, Livadia, Matiești, Ostrovul Mare-Mic, Poroși-Pescera, Petros, Riu Alb, Sălasul de Jos, Sereca, Silvașul de Sus, Tuștea, Valea Diljii

Nr. crt.	Cartea	Nr. de exemplare	Localitatea
86	<i>Acatist</i> , Blaj, 1774	1	Min. Prislop
87	<i>Ceaslov</i> , Blaj, 1774	1	Clopotiva
88	<i>Evanghelia</i> , București, 1775	1	Coroeni
89	<i>Liturgie</i> , Blaj, 1775	15	Baru Mare, Ciula Mare, Ciula Mică, Coroiesti, Coroeni, Galați, Iscroni, Livezi, Păucinești, Petros, Ponor, Pui, Scei-Smelți, Totești, Valea Lupului
90	<i>Macarie Egipteanul, Omilii</i> , București, 1775	1	Balomir
91	<i>Evanghelia</i> , Blaj, 1776	21	Baru Mare, Bonțioru de Jos, Bucova, Cîrnești, Coroeni, Densus, Grădiște, Hăteș, Iscroni, Livadia, Lunca Cernii de Jos și Sus-Mesteacă, Ostrovel Mare-Mic, Porosi-Pescera, Pesceana Mare, Pescenita, Sălașul de Jos, Sălașul de Sus, Scei-Smelți, Sereca, Totești, Valea Lupului
92	<i>Octoih</i> , Rîmnic, 1776	1	Bonțiorul de Sus
93	<i>Antologhin</i> , București, 1777	1	Băiești
94	<i>Catavasier</i> , Blaj, 1777	8	Băiești, Cîrnești, Fărcădinul de Sus, Galați, Grădiște, Hăteș, Porosi-Pescera, Sălașul de Jos
95	<i>Ceaslov</i> , Blaj, 1778	1	Grădiște
96	<i>Catavasier</i> , Blaj, 1779	1	Sereca
97	<i>Minei</i> , Rîmnic, 1779	1	Silvașul de Sus
98	<i>Cazanii</i> , Rîmnic, 1781	6	Lunca Cernii de Jos-Lunca Cernii de Sus — Mesteacă, Mirleșa, Pescerana Mare, Riu Alb, Sălașul de Jos, Uricani-Hubiceni
99	<i>Minologhion</i> , Blaj, 1781	9	Bonțiorul de Jos, Bucova, Livadia, Pui, Sălașul de Jos, Sălașul de Sus, Min. Prislop, Tuștea
100	<i>Penticostar</i> , București, 1782	1	Sălașul de Jos
101	<i>Gheorghe Șincai, Prima principia latinae gramatices</i> , Blaj, 1783	1	Hăteș
102	<i>Octoih</i> , Blaj, 1783	7	Baru Mare, Bărbătenii de Jos, Băița, Bucova, Ciula Mică, Grădiște, Hăteș
103	<i>Catavasier</i> , Rîmnic, 1784	2	Livadia, Ostrovel
104	<i>Evanghelia</i> , Rîmnic, 1784	4	Crăguș, Matiești, Riu Alba, Valdei
105	<i>Moltvenic</i> , Blaj, 1784	15	Ciula Mare, Coroești, Crăguș, Vulcan, Fărcădinul de Jos, Hăteș, Livadia, Livezi, Matiești, Păucinești, Pesceana Mare, Pui, Riu, Bărbat, Văliora
106	<i>Psaltire</i> , Rîmnic, 1784	1	Ciula Mare

Nr. crt.	Cartea	Nr. de exemplare	Localitatea
107	Samuil Micu, <i>Propovedanie la In-groparea oamenilor morți</i> , Blaj, 1784	16	Baru Mare, Bonțlorul de Sus, Grădiște, Hațeg, Livadia, Livezi, Porosi-Pescera, Păucinești, Petros, Pui, Rfu Bărbat, Sereca, Silvașul de Jos, Subcetate, Tuștea, Valea Lupului
	108 <i>Antologhion</i> , Rimnic, 1786	1	Uricani-Hubicea
	109 <i>Ceaslov</i> , Blaj, 1786	2	Baru Mare, Silvașul de Jos
	110 <i>Psaltire</i> , Blaj,	2	Baru Mare, Silvașul de Jos
	111 <i>Psaltire</i> , Rimnic, 1787	1	Hațeg
	112 <i>Ceaslov</i> , Blaj, 1788	1	Livadia de Cîmp
	113 <i>Catihisis mic</i> , Sibiu, 1789	1	Silvașul de Jos
	114 <i>Ceaslov</i> , Sibiu, 1790	1	Livezi
	115 <i>Cazanii</i> , Rimnic, 1792	1	Ostrovul Mare—Ostrovul Mic
	116 <i>Octoih</i> , Blaj, 1792	22	Brazova, Cîmpul lui Neag, Corești, Crivadia, Fărcădinul de Sus, Galați, Hătăgei, Hobița, Iscroni, Livadia, Lunca Cernii de Sus, Mesteacăn, Mirlesa, Ostrovul Petros, Pui, Răchitova, Rfu Alb, Scel-Smelți, Mîn. Prislop, Totești, Valea Lupului, Zăicent
	117 <i>Psaltire</i> , Rimnic, 1792	1	Uricani-Hubiceni
	118 <i>Adunarea cazaniilor</i> , Vienn, 1793	1	Băiești
	119 <i>Catavasier</i> , Blaj, 1793	20	Baru Mare, Bucova, Clopotiva, Coroiesti, Coroeni, Crivadia, Vulcan, Hătăgei, Hobița, Iscroni, Livezi, Lupeni, Mirlesa, Păclisa, Păucinești, Ponor, Pui, Rfu Alb, Sălașul de Sus, Uric
	120 <i>Ceaslov</i> , Blaj, 1793	8	Bucova, Ciula Mare, Vulcan, Iscroni, Livezi, Răchitova, Rfu Bărbat, Vaidei
	121 <i>Evanghelie</i> , Rimnic, 1794	3	Galați, Mirlesa, Petros
	122 <i>Biblia</i> , Blaj, 1795	7	Hațeg, Păucinești, Pesceana Mare, Sereca, Silvașul de Jos, Valea Dîljii, Valea Lupului
	123 Samuil Micu, <i>Teologia moraiă</i> Blaj, 1796	1	Pesceana Mare
	124 Ioan Molnar Piuariu, <i>Retorica</i> , 1799	1	Hațeg
	125 <i>Psaltire</i> , Sibiu, 1799	1	Hobița-Grădiște
	126 <i>Strasnic</i> , Blaj, 1800	2	Mirlesa, Zăicani
	127 <i>Triod</i> , Blaj, 1800	5	Baru Mare, Vulcan, Păucinești, Sereca, Tuștea
	128 <i>Octoih</i> , Blaj, 1801	1	Ciula Mare
	129 <i>Psaltire</i> , Sibiu, 1801	1	Grădiște

Nr. crt.	Cartea	Nr. de exemplare	Localitatea
130	<i>Apostol</i> , Blaj, 1802	11	Bonțiorul de Jos, Coroești, Coroeni, Fărcădinul de Jos, Galați, Grădiște, Matiești, Pui, Riu Bărbat, Sălașul de Sus, Valea Lupului
131	<i>Catavasier</i> , Sibiu, 1805	1	Hătăgel
132	<i>Strasnic</i> , Blaj, 1804	7	Cimpul lui Neag, Ciula Mare, Coroieni, Galați, Hătăgel, Iscroni, Riu Bărbat
133	<i>Teologia dogmatică</i> , vol. I—III, Blaj, 1804	3	Ostrovl Mare-Mic, Valea Lupului, Hăteș
134	Vasile Aaron, <i>Patimile și moartea a Doamnei</i> , Brașov, 1805	1	Pesceana Mare
135	Ioan Bob, <i>Carte de învățături creștinești</i> , Blaj, 1805	21	Balomia, Bonțiorul de Jos, Ciula Mare, Coroești, Coroieni, Densus, Galați, Hătăgei, Hobîța-Grădiște, Livadia, Ostrovul Mare-Mic, Ponor, Riu Bărbat, Riu de Mori-Suseni, Sînt Mărie Orlea, Sereca, Silvașul de Jos, Totești, Tuștea, Valea Lupului, Hăteș
136	<i>Psaltire</i> , Sibiu, 1805	1	Sălașul de Sus
137	<i>Penticostar</i> , Sibiu, 1805	3	Livadia, Totești, Uricani-Hubiceni
138	<i>Evanghelie</i> , Sibiu, 1806	7	Cimpul lui Neag, Ciula Mare, Fărcădinul de Jos, Hătăgel, Ostrovel, Păclișa, Zăiceni
139	<i>Acatist</i> , Sibiu, 1807	1	Silvașul de Jos
140	<i>Ceaslov</i> , Sibiu, 1807	1	Zăiceni
141	<i>Liturghii</i> , Blaj, 1807	27	Băița, Bonțiorul de Jos, Bonțiorul de Sus, Brazova, Bucova, Cimpul lui Neag, Cîrnești, Clopotiva, Crăguș, Crivădia, Densus, Fărcădinul de Sus, Grădiște, Hăteș, Hobîța, Livadia, Lunca Cernii de Sus — Lunca Cernii de Jos — Mesteacă, Lupeni, Mirleasa, Ostrovul Mare-Mic, Poteni, Răchitova, Sălașul de Jos, Uric, Valea Diljii, Vălițoara, Zăiceni
142	<i>Ceaslov</i> , Blaj, 1808	9	Bonțiorul de Sus, Brazova, Galați, Hobîța, Grădiște, Mirleasa, Păucinești, Petros, Silvașul de Jos
143	<i>Octoih mic</i> , Sibiu, 1808	3	Bonțiorul de Sus, Totești (2)
144	<i>Ceaslov</i> , Blaj, 1809	2	Sălașul de Jos, Uricani-Hubiceni
145	<i>Penticostar</i> , Blaj, 1808	16	Baru Mic, Băiești, Bonțiorul de Sus, Densus, Grădiște, Hăteș, Hobîța-Grădiște, Livezi, Lunca Cernii de Sus — Lunca Cernii de Jos — Mesteacă, Mirleasa, Ostrovel, Păucinești, Ponor, Tuștea, Valea Lupului, Zăiceni

Nr. crt.	Cartea	Nr. de exemplare	Localitatea
146	Pentru Maior, <i>Didahii, adevărată învățătură pentru creșterea tinerilor</i> , Buda, 1809	2	Bonțiorul de Jos, Ciula Mare
147	Petru Maior, <i>Propovedanii la îngropăciunea oamenilor morți</i> , Buda, 1809	15	Galați, Hătăgel, Matești, Mirleasa, Ostrovul Mare-Mic, Păucinești, Pesceana Mare, Petros, Riu de Mori-Suseni, Sălașul de Jos, Sereca, Silvașul de Jos, Totești, Valea Lupului, Zăicani
148	<i>Molitvenic</i> , Blaj, 1809	1	Petros
149	<i>Psaltire</i> , Blaj, 1809	3	Bonțiorul de Jos, Brazova, Mirleasa
150	<i>Teologie pastorală</i> , Blaj, 1809	3	Ostrovul Mare-Mic, Pesceana Mare, Hăteș
151	Petru Maior, <i>Predici</i> , Buda, 1810	7	Fărcădinul de Sus, Hătăgel, Hăteș, Păucinești, Scai-Smelți, Sibîșel-Ohaba Sibîșel, Silvașul de Jos
152	<i>Molitvenic</i> , Brașov, 1811	1	Ostrovul Mare-Mic
153	<i>Psaltire</i> , Sibiu, 1811	1	Crivadia
154	<i>Trilog</i> , Blaj, 1813	18	Baru Mic, Băița, Bonțiorul de Jos, Bucova, Corolești, Grădiște, Hătăgel, Hobița-Grădiște, Livezi, Lupeni, Ostrovul, Ostrovul Mare-Mic, Pesceana Mare, Ponor, Riu de Mori-Suseni, Uricani-Hubiceni, Vălioara, Zăicani
155	<i>Apostol</i> , Blaj, 1814	29	Baru Mare, Baru Mic, Băiești, Bonțiorul de Sus, Brazova, Bucova, Cîrnești, Clopotiva, Densus, Hătăgel, Livadia, Livezi, Lupeni, Mirleasa, Ostrovul Mare-Mic, Păucinești, Petros, Poieni, Ponor, Riu Alb, Riu de Mori-Suseni, Sălașul de Jos, Scai-Smelți, Sereca, Subceatte, Totești, Uricani-Hubiceni, Vălioara, Zăicani
156	<i>Geografie românească</i> , Buda, 1814—1815	1	Hăteș
157	<i>Molitvenic</i> , Blaj, 1815	16	Baru Mic, Brazova, Cîmpul lui Neag, Ciula Mică, Cîrnești, Galați, Grădiște, Lupeni, Mirleasa, Ponor (2), Răchitova, Sălașul de Jos, Sereca, Totești, Valea Diljii
158	<i>Floarea adevărului</i> , ed. II-a, Blaj, 1816	3	Hăteș
159	<i>Catavosier</i> , Sibiu, 1817	2	Petros, Sintă Mărie Orlea
160	<i>Evangelie</i> , Blaj, 1817	17	Băiești, Băița, Balomir, Bonțiorul de Sus, Brazova, Ciula Mică, Crivadia, Hobița, Lupeni, Poieni, Pui, Riu de Mori-Suseni, Uricani-Hubiceni, Uric, Valea Diljii, Vălioara

Nr. crt.	Cartea	Nr. de exemplare	Localitatea
161	<i>Strasnic</i> , Blaj, 1817	11	Baru Mic, Balomir, Bontiorul de Jos, Brazova, Crăguis, Lupeni, Poieni, Ponor, Riu de Mori-Cuseni, Sălașul de Sus, Vălioara
162	<i>Ceaslov</i> , Sibiu, 1819	1	Crivadia
163	<i>Catavasier</i> , Blaj, 1824	2	Poeni, Scei-Smelți
164	<i>Catavasier</i> , România, 1825	1	Matieșii
165	<i>Octoih</i> , Blaj, 1825	9	Bontiorul de Jos, Cîrnești, Crăguis, Lupeni, Pescenița, Ponor, Sibișel-Ohaba Sibișel, Subcetate, Uricani-Hubiceni
166	<i>Psaltire</i> , Sibiu, 1825	1	Balomir
167	<i>Octoih mic</i> , Sibiu, 1826	1	Bontiorul de Jos
168	<i>Psaltire</i> , Sibiu, 1827	1	Poroși-Pescera
169	<i>Ceaslov</i> , Sibiu, 1831	1	Matiești
170	<i>Ceaslov</i> , Sibiu, 1833	1	Hățeg
171	<i>Octoih mic</i> , Sibiu, 1833	2	Balomir, Hățeg
172	<i>Cazanie</i> , Buzău, 1834	2	Coroiești, Livadia
173	<i>Liturghie</i> , Sibiu, 1835	2	Bărbătenii de Jos, Pesceana Mare
174	<i>Minei</i> , Blaj, 1835	1	Subcetate
175	<i>Orologhion</i> , Blaj, 1835	1	Vălioara
176	<i>Antologhion</i> , Blaj, 1838	2	Bontiorul de Sus, Ponor
177	<i>Minei</i> , Blaj, 1838	16	Baru Mic, Clopotiva, Coroiești, Crăguis, Densus, Grădiște, Hățeg, Hobîța-Grădiște, Iscroni, Ostrovel, Păucinești, Pesceana Mare, Riu Alb, Riu de Mori-Suseni, Valea Lupului, Zăicani
178	<i>Octoih mic</i> , Sibiu, 1839	1	Valea Dilji
179	<i>Psaltire</i> , Sibiu, 1841	1	Zăicani
180	<i>Catavasier</i> , Sibiu, 1842	1	Bărbătenii de Jos
181	<i>Octoih mic</i> , Sibiu, 1842	2	Clopotiva, Hobîța-Grădiște
182	<i>Propoveșanii</i> , Sibiu, 1842	11	Bontiorul de Jos, Brazova, Cîrnești, Clopotiva, Fărcădinul de Sus, Hobîța-Grădiște, Poieni, Ponor, Răchitova, Riu Alb, Sibișel-Ohaba Sibișel
183	<i>Ceaslov</i> , Sibiu, circa 1845	1	Lupeni
184	<i>Bucoavndă</i> , Sibiu, 1847	1	Zăicani
185	<i>S. Pop. Cuvîntări bisericesti</i> , Pesta, 1847	5	Hățeg, Păucinești, Riu de Mori-Suseni, Silvașul de Jos, Subcetate
186	<i>Moltvenic</i> , Sibiu, 1849	1	Zăicani
187	<i>Octoih mic</i> , Sibiu, 1849	3	Silvașul de Jos, Tuștea, Zăicani

Nr. crt.	Cartea	Nr. de exemplare	Localitatea
188	<i>Cazanie</i> , Sibiu, 1850	3	Bontiorul de Jos, Lupeni, Riu de Mori-Suseni
189	<i>Legendarium românesc</i> , Viena, 1852	5	Hățeg
190	Vasile Rațiu, <i>Istorie bisericească</i> , 1854	3	Ostrovul Mare-Mic, Păucinești, Tuștea
191	Timotei Cipariu, <i>Istoria biblică</i> , Blaj, 1855	7	Bontiorul de Sus, Bontiorul de Jos, Coroeni, Ostrovul Mare-Mic, Riu Alb, Riu Bărbat, Tuștea

B. TIPĂRITURI NEIDENTIFICATE, INCOMPLETE

Nr. crt.	Titlul	Nr. de exemplare	Localitatea
1	<i>Acatist</i> , incomplet	1	Pesceana Mare
2	<i>Bucoavnd</i> , pentru orinduiala bisericii, tip. în Sibiu	1	Pui
3	«Cazanie vechia în carea se afla mai multe Evanghelii pe Dile însemnate, neexplicate»	1	Păclișa
4	«Cazanie cu slova mare, fără slrșit»	1	Vălioara
5	«Cazanie cu slova mare, fără început»	1	Răchitova
6	«Cazanie, fără ioaie de titlu, întreagă, în 2»	1	Fărcădinul de Jos
7	<i>Cazanie</i>	1	Brazova
8	<i>Catavasier</i> , România	1	Subcetate
9	<i>Catavasier</i>	1	Brazova
10	<i>Cărticică în care se cuprinde rinduiala utreniei, liturghiei, și vecerniei, pe scurt, în 50 l., în 12, tip. în Blaj, sub M. Tereza, incompletă»</i>	1	Riu Bărbat
11	«Ceaslov, Blaj, rupt»	2	Hățeg, Ostrovul Mare-Mic
12	«Ceaslov slrbesc cu <i>Catavasier grecesc și cu instrucțiunea și numele sl. românesce»</i>	1	Fărcădinul de Jos
13	«Ceasloveț, cu margini negre, incomplet, —12»	1	Scei-Smelji
14	«Ceaslov vechi, incomplet, în 8»	1	Totești
15	«Ceaslov nelegat, incomplet, tipar negru»	1	Clopotiva

Nr. crt.	Titlul	Nr. de exemplare	Localitatea
16	«Ceaslov, Rom.»	1	Matiesti
17	«Ceaslov, incompl.»	4	Hațeg, Pesceana Mare, Sălașul de Sus, Valea Diljii
18	«Evanghelie, Buzău, sub Alex. D. Ghica Voievod»	1	Bărbănteni de Jos (exemplarul nu-i exclus să reprezinte cartea cu acest titlu imprimată în 1837)
19	«Evanghelie, Sibiu, incompl.»	1	Fărcădinul de Sus
20	«Floarea adevărului»	1	Fărcădinul de Jos
21	«Fragmentu: Căzanie la o(a)meni morți, cu fața începătoare 200, cu începutul: «scrie silintul și Imperatului Prooroc David în 88 de Psalmi st. 49 de cînd s.c.l.» Și apoi începe «pravoslavnicilor Crescini» s.c.l. — Apoi urmează alte Cuvântari: 1) Pentru Dragoste, Fragmentu lara începutu, 2) Pentru Reutate, Fragmentu, ează celelalte ce urmează sînt întregi și anume, 3) Pentru iubi-rea de Argint, 4) Pentru Miloste-nia, 5) Pentru Muravizie (?), 6) Pentru Pocănia, 7) Pentru Ispo-vedanie, 8) Pentru Ocea-nasia, 9) La Închinarea crucii, 10) La Moartea omului se nu se plînga Crescini pre cei morți, din aceasta numai o fîie este cu pag. 40 și aîstea toate sînt legate într-un Tom. — în 4 ^o , mic»	1	Coroeni
22	«Liturghier, în Rom., cump. în 1739.»	1	Sălașul de Sus
23	«Liturghii, în Rom., pe la 1750.»	1	Clopotiva
24	«Liturghii, Rîmnice, incompl.»	1	Lunca Cernii de Sus — Lunca Cernii de Jos — Mesteacă
25	«Liturghie, în Rom.»	3	Densus, Ostrovel, Vulcan
26	«Molitvenic, Blaț, incompl.»	1	Lunca Cernii de Sus și Jos — Mes-teacă
27	«Molitvenic, în Rom., incompl.»	2	Poroși-Pescera, Riu Alb
28	«Molitvenic, incompl.»	2	Ostrovel, Silvașul de Sus
29	«Molitvenic»	2	Băiești, Bonțiorul de Jos
30	«Mormîntul lui Hs.»	1	Mîn. Prislop
31	«Octoih, Blaț, în 8 ^o »	1	Băiești
32	«Octoih, Blaț, incompl.»	1	Vulcan
33	«Octoih, incompl.»	2	Păucinești, Vălioara

Nr. crt.	Titlul	Nr. de exemplare	Localitatea
34	« <i>Psaltire, Blaj, incompl.</i> »	2	Galați, Petros
35	« <i>Psaltire, incompl.</i> »	2	Coroiști, Silvașul de Sus
36	« <i>Psaltire, pierdută</i> »	1	Sălașul de Jos
37	« <i>Pedagogie nemțească și rom., partea 2-a</i> »	1	Hateg
38	« <i>Praznicar (pe care nu l-am văzut, fiind împrumutat la Fărcădinul de Jos)</i> »	1	Crăguș
39	« <i>Strasnic</i> »	2	Pesceana Mare, Silvașul de Jos
40	« <i>Tratat despre Taina pocăjaniei, fără început, Blaj</i> »	1	Sălașul de Jos
41	« <i>Triod, Blaj, incompl.</i> »	2	Clopotiva, Sălașul de Jos
42—57	În localitatea Merișor sînt înregistrate, fără alte amănunte, în cite un exemplar, următoarele 10 cărți: <i>Evanghelie, Liturghie, Apostol, Cazanie, Psaltire, Strasnic, Octoih, Ceaslov, Catavasier, Moltvenic</i> , iar în localitatea Valea Lupului, Ștefan Moldovan, semnalează, în proprietatea preotului local, de asemeni fără alte date, încă 6 cărți <i>Moltvenic, Strasnic, Triod, Ceaslov, Psaltire, Catavasier</i> .		

C. MANUSCRISE

Nr. crt.	Titlul	Localitatea
1	«Un ms. de <i>Cuvîntări bisericesti</i> din A. 1638 (acesta se află în posesia Șt. Moldovan)»	de la Mînăstirea Prislop
2	«Un ms. de <i>Propovedanii</i> vechi, din A. 1676»	Valea Lupului
3	« <i>Octoih</i> , ms. din secolu alu 17-lea cu adausu de rugaciuni și versuri la sărbători și la nunți»	Ostrovl Mare-Mic
4	« <i>Propovedanie</i> , scrisă cu mîna, de la 1693 pînă la 1701»	Hățăgel
5	« <i>Triod</i> , scris cu mîna de Popa, Mihai din satulu Mezlaşu, la A de la zidirea lumii 7231, era dela nascerea lui Hs. 1723»	Galați
6	« <i>Cazanie</i> , scrisa cu mana de Popa Zacharie, de la Monastirea Moldovei, la A. 1731»	Vaidei
7	« <i>Moralis</i> , scris cu mana de pe la începutulu secolului trecut (XVIII- <i>nn.</i>) mai (î)nainte de A. 1737»	Sereca
8	« <i>Octoih</i> , manuscris»	Păclișa
9	« <i>Osmograsnic</i> , în 8°, sub vîldica Io Inochentie,, Anului 1747, de Popa Ionu din Galda de Josu»	Păclișa

Nr. crt.	Titlul	Localitatea
10	« <i>Divanul Lumii</i> , Ms. de pe cel tipărit, a lui Io Dimitrie Constantin Voievod, scris la A. 1756, fiindu egumenu Minăstirii Prislop Varlaam Ieromonach, prin Ieromonach Efre-mia și fratele lui Mihăil»	Minăstirea Prislop
11	« <i>Praznicar</i> , scris cu mîna, daruit bisericii la A. 1804 de Jupanu Muncanu Palu (?)»	Ciula Mare
12	« <i>Praznicar</i> , adecă <i>Mineiu</i> , scris cu mana, — în 4 ^o , de Popa Solomon Roboi, Parochul Sa-lășului de Sus, savirșit la A. 1824, iulie 4»	Densuș
13	« <i>Praznicariu</i> , scris cu mana între care tipicul cu roșu»	Păclișa
14	« <i>Praznicar</i> , scris cu mîna, de Popa Solomon Roboi din Sălașul de Sus»	Poroși-Pescera
15	« <i>Liturghie și Moltivenic</i> , Ms., laolaltă în care învățatura cu slove roșii e românește»	Minăstirea Prislop
16	« <i>Minei</i> , scris cu mîna»	Subcetate
17	« <i>Penticostariu</i> , scris cu mîna, pe Dumineci, cu el împreunat și <i>Strasnic</i> și alte <i>Rugăciuni</i> , n-are începutu și finitu»	Vălioara
18	« <i>Învățatură</i> , ms. legată, — în 4 ^o »	Hateg
19	«Mai multe <i>cuvîntări pastorale</i> și <i>Orații</i> și ms. de studii și 2 fragm. de cărțile rupte»	Hateg
20	« <i>Cazanie</i> manuscrisă, începîndu de(n) Dumineca vameșului și a fariseului penă la sfrîșitul Cazaniei din 15 August»	Băița
21	«Un manuscris bulciugu la o(a)meni morții»	Băița
22	«2 Ms. de Octoichu și alte rugăciuni și predicăli»	Galați

BISERICA SFÎNTUL NICOLAE - SÎRBI, DUPĂ O CATAGRAFIE NECUNOSCUTĂ

MIRCEA ILIESCU

Un manuscris preluat cu oarecare neîncredere de la toneta deșeurilor de hîrtie de către istoricul de artă Marius Tătaru, s-a dovedit a fi catagrafie necunoscută a bisericii Sfîntul Nicolae-Sîrbi, din București¹.

Ridicată probabil pe locul unei anterior existente biserici de lemn², biserica Sf. Nicolae-Sîrbi a fost zidită, conform pisaniei, «din temelie ei ...de jupanul Vasile Pociteanul cupeț și de jupîneașa dumnealui Sanda și de fiul lor Ghinea». Încheiată la 1 septembrie 1692³, ea a devenit centrul unei mahalale care «e coprînsă în secolul al XVIII-lea în raza orașului, căci înainte Sîrbii erau, ca și Broscenii, un sat lângă București»⁴.

La 1810, data unei alte catagrafii, «mahalaua» însuma 117 case și 617 credincioși, iar biserica avea trei preoți Toma, Ioan și Petre (la rîndul lor fii de preoți), care țineau «toate orînduiele bune»⁵.

Abia la mijlocul veacului trecut, de cînd provine catagrafia recent descoperită, biserica Sf. Nicolae-Sîrbi și, implicit mahalaua Sîrbi va căpăta și denumirea de Tabacii de Sus. Manuscrisul oferă astfel, pe lângă alte date, posibilitatea urmării treptatei extinderi a mahalalei Tabacilor⁶, așezată — în veacul al XVII-lea — «sub Radu Vodă», pentru a cuprinde, mai tîrziu și dealul din partea stîngă a Dîmboviței, din fața aceleiași minăstiri.

Deși mahalaua Sîrbi sau Tabacii de Sus se organizează deja — ca mai toate celelalte asemenea cartiere — în funcție de lăcașul de cult, avînd o rețea stradală eficientă, ea a primit totuși denumirea de Tabaci, ceea ce arată predominanța acestei meserii printre locuitorii săi⁷.

1. Mulțumim și pe această cale colegului M. Tătaru care, după descoperirea manuscrisului, a avut amabilitatea să ne permită să-l transcriem. O primă referire la datele catagrafiei, cu ocazia Sesiunii Științifice de comunicări a C.C.E.S. (11-12 dec. 1979), la M. Iliescu, *Mahalaua Tabacii de Sus după o catagrafie necunoscută*. Cu ocazia Sesiunii de comunicări științifice — Arad, mai 1981 — cercetătorul Fl. Rotaru a prezentat o catagrafie înedită a bisericii Olari din 1843. Comparînd cele două catagrafii ni s-a părut că putem identifica similitudinii de organizare a textului de termeni și chiar de caligrafie.

2. Nicolae Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al monumentelor feudale din București*, București, 1961, p. 292, menționează că la 28 mai 1639 exista un preot, Stancul, de la Sîrbi.

3. Nicolae Iorga, *Inscripții din bisericile României*, București, 1905-1907, vol. 1, p. 345-346 și *Inscripții din orașul București*, București, 1960, p. 403, 404. La Nicolae Stoicescu (*Repertoriul...*) cititorul este numit Vasile Potocescu.

4. C. I. Ionescu-Gion, *Istoria Bucureștilor*, București, 1899, p. 342.

5. Al. Lapedatu, *Catagrafia bisericilor bucureștene la 1810*, în «Biserica Ortodoxă Română», XXXI (1907-1908), p. 1135-1149.

6. C. I. Ionescu-Gion, *op. cit.*, p. 204 și Nicolae Stoicescu, *Repertoriul...*, p. 314.

7. În ultimii ani vechile cartiere bucureștene au revenit în atenția cercetătorilor. De pe o poziție fermă, științifică, Tereza Sinigalia, Oliver Velescu și în special Liviu Rotman, *Cititorii de negustori și meșteșugari din București*, în «Rev. muzeelor și monumentelor», nr. 2/1975, p. 87, au relevat — printr-o

Iată de ce pe coperta condicii catagrafiei (pe o hirtie aplicată), titlul menționează numai denumirea ce fusese recent adoptată: «Catagrafia bisericii Sfintul Nicolae, din mahalaua Tabacii de Sus, care s-au scris la leat 1844 aprilie, din porunca Sf. Mitropolii».

Bine conservată, condica are dimensiuni modeste (18x22 cm), este legată în carton cu cotor de piele iar lateral are două șnururi prinse în coperți ce permit închiderea. Din cele 46 de file (dintr-o hirtie albăstruie, semivelină, elegant filigranată⁸), 43 sînt numerotate și șnuruite cu fir albastru cu galben, prins pe fila 43 verso în pecetea mare aplicată pe ceară roșie, a mitropolitului Neofit.

Pecetea⁹ este constituită dintr-un scut rotund avînd în cîmp două personaje (Constantin și Elena ?), la mijloc cu o cruce simplă, scurtată. Timbrat cu o mitră, scutul este așezat pe o manta avînd înscris, prescurtat, numele, titlul posesorului și anul: Neofit, mitropolit Ungrovlahiei, 1840. Mantaua este, la rîndul ei, timbrată cu o coroană, închisă cu o cruce, împodobită cu perle, flancată de însemne arhieresti și, detașate, atîrnă alte patru însemne ale unor decorații.

Manuscrisul a fost întocmit în trei etape menționate fiecare: prima — începută în aprilie 1844 a fost încheiată la 23 februarie 1845 — cuprinde filele numerotate 1—12. Cea de-a doua, un simplu «adaos de la leatul 1845 pînă la leatul 1848», acoperă fila 12 verso, iar cea de-a treia «adaosul de la leat 1849 și pînă la leat 1861 oct. 2» este scris pe filele numărul 13 și 14.

În funcție de dimensiunile însemnărilor și de calitatea lor, cea mai importantă ni se pare prima parte, întocmită de către episcopul Ioan Vetra a cărui semnătură are caractere comune cu restul scrisului. Această parte a manuscrisului, bine organizată ca descrieri și foarte ordonată ca scris, a fost întocmită — în mod cert — de o persoană cultă, avînd o îndelungată practică în redactarea unor asemenea acte. Descrierile sînt sintetice dar sugestiv exacte și ele au constituit un evident exemplu pentru cei care au completat, ulterior, manuscrisul.

Cursiv, strîns, scrisul respectă orizontala rîndului, păstrînd pauzele între cuvinte chiar dacă uneori sînt grupate independent, două sau trei litere și — ceea ce este surprinzător pentru un manuscris din această perioadă — se efectuează corect prescurtările, sînt folosite totdeauna titlurile cifrelor sau — de cele mai multe ori — sînt amplasate și accentele. Textul este frumos paginat, în limite trasate anterior cu creionul iar fiecare pagină poartă însemnul de încheiere.

Interpretînd textul ajungem la concluzia că episcopul Ioan Vetra avea un vocabular bogat, folosind corect termeni de diferite proveniențe (în interpretarea epocii), fiind un bun cunoscător al topicului bisericesc, putînd să descrieze importanța fiecărui obiect în parte (asupra celor mai importante se insistă, celelalte sînt înscrise global), sau indentificînd — din cărțile bisericii — pe cele scrise într-o altă limbă. În mod

justă interpretare a terminologiei și a bibliografiei — rolul și funcțiile social-economice ale mahalaleor bucureștene. 8. Insemnele Borgo și A J.

9. Multumim istoricului Mircea Dumitrescu pentru descrierea pecetel. Pentru comparații vezi și M. Dogaru, *Sigiliile Țării Românești (1775—1821)*, în «Revista Arhivelor», an. XLII, nr. 2, p. 400 și urm.

ă), titlul
tagrafia
scris la

m), este
rinse în
e albă-
ruite cu
icată pe

ap două
scurtată,
is, pres-
ngrovlă-
chisă cu
și, deta-

: prima
5 — cu-
os de la
ă-a treia
pe filele

cea mai
nul Ioan
crisului.
parte or-
dă cultă,
Descri-
evident

pauzele
sau trei
această
deadauna
i accen-
creionul

n Vetra
veniențe
sericesc,
ra celor
ndentifi-
în mod

mahalelor

ajți vezi și
400 și urm.

deosebit însă, impresionează bogăția vocabularului în descrierea veșmintelor sau a materialelor «necusute», denumiri de materiale ca : *plisă, ghelmezit, mărăș, chembrică, malteh, pambriu*¹⁰, termeni meniți să stabilească nuanțe cromatice : *năhutiū, măsliniū, pembea*, sau cei calitativi : *vopsit, tipărit, bun, rupt* etc.

Folosirea lor demonstrează o practică îndelungată și putem presupune că Ioan Vetra era unul dintre negustorii mahalalei (de materiale textile probabil), om cu oarecare cultură și cu evidentă pricepere în întocmirea inventarelor și bilanțurilor.

Primul adaos al manuscrisului, deși este scris cu aceeași cerneală (neagră), nu mai are caracteristici asemănătoare, în primul rând grafic : este mai mic, rotunjit și foarte desfăcut, cu întreruperi mari chiar în interiorul cuvântului. O serie de litere sînt caligrafiate diferit, ca în cazul literelor *g, p, f, i, j*, iar întocmitorul a lucrat într-o evidentă grabă sau nu s-a priceput să identifice calitatea materialelor deoarece, ulterior, unele dintre descrieri au fost corectate sau completate, precizindu-se materialul sau culoarea exactă.

Cel de-al doilea adaos, scris în 1861, cu o cerneală diluată, mai deschisă la culoare, demonstrează, mai întii, evoluția scrisului în acest interval de aproape două decenii. Apar caracterile scrisului de tranziție : grafia latină a literelor *t, n, i*, sau *d* ; apariția literelor de ambele tipuri (chirilic și latin : *s, j*), folosirea consecventă a consoanei finale *u* scurt sau modificarea majusculilor *p, m*, sau *n*. Scrisul este însă relativ corect, fără mari greșeli gramaticale (cu cîteva corecturi de literă executate în text), păstrîndu-și cursivitatea. Deși pagina nu este estetic organizată, folosirea succesiunii orizontale (înlocuirea cuvintelor ce se repetă prin ghilimele), înscirerea corectă a dimensiunilor sau indicarea exactă a materialelor, toate acestea demonstrează că și cel de-al doilea completator al catagrafiei avea obișnuința întocmirii unor asemenea inventare.

Nota finală, pe fila 43 verso, așezată deasupra peceții mitropolitului Neofit precum și seria de semnături de pe fila 12 (din păcate indecifrabile), confirmă caracterul oficial al catagrafiei iar însemnările ulterioare — executate cu creionul pe marginea textului — demonstrează că manuscrisul a rămas, o vreme, între actele bisericii, constituind baza verificărilor mai tîrzii.

Criteriile de întocmire a catagrafiei au pus — în mod evident — accentul pe valorile mobile existente, astfel că la o primă citire, date importante referitoare la aspectul și starea de conservare a bisericii sau cele referitoare la obiectele de artă deținute, se pierd între descrierile amănunțite ale materialelor divers colorate, în înșurubirea de veșminte sau de obiecte de mai mică importanță.

Simple consemnări, menționările episcopului referitoare la edificiul propriu-zis ne permit totuși astăzi — prin confruntarea cu datele ce ne-au

10. Interpretarea acestor termeni, ieșiți din uz astăzi, va fi făcută, în paginile următoare conform Lazăr Șăineanu, *Dicționar universal al limbii române*, Craiova, 1906.

parvenit sau cu imaginea actuală a bisericii — să descriem înfățișarea și starea de conservare a monumentului în anii 1844—1845.

Lăcașul este de plan triconic¹¹, cu altarul poligonal, cu proscomidie și diaconicon (cărora ulterior li s-au practicat deschideri spre exterior, o fereastră și respectiv o ușă), abside laterale semicirculare luminate de câte două ferestre mari și încununate de o turlă octogonală, din lemn, tencuită la interior. Pronaosul a fost completat ulterior cu un exonartex închis, supralărgit, cu aspect neoclasic, peste care a fost ridicat un turn clopotniță, tot din lemn, cu scara de acces amplasată în colțul sud-vestic al exonartexului.

La 1845 biserica avea «păreții și bolțile de zid, zugrăvită peste tot, pardoseala de piatră stricată, cu 7 ferestre mari în stâlpi de piatră, cercevele și geamuri, leht de 10, ferestre mici cu o turlă de lemn, învelitoare la biserică și turlă, șindrila de brad veche, la biserică două uși de lemn groase cu broaște și chei și cu una căptușită cu fier, stâlpi de piatră cu pisanie».

După cum se poate observa nu se fac referiri la tipul de împărțire a interiorului și nici la aspectul exterior dar acestea se pot deduce în funcție de alte date înscrise în inventar sau existente încă. Astfel, tot de plan triconic dar cu toate cele trei abside poligonale, lăcașul prezenta, probabil, o altă repartizare a deschiderilor ferestrelor. Urmărind monumente asemănătoare ridicate în aceeași epocă și analizând — chiar sumar — paramentul bisericii Sf. Nicolae-Sirbi, ajungem la concluzia că ea avea câte o fereastră mare practică în axul fiecărei abside și câte două asemenea ferestre pe laturile de nord și de sud ale pronaosului¹². În funcție de aceleași comparații este firesc să ne prezentăm «stâlpii de piatră» ca niște encadrame, atât de folosite și bogat decorate la ctitoriile brâncovenești, la cele ale cantacuzinilor sau chiar la construcțiile ridicate de boieri mai puțin importanți, în ultimele decenii ale veacului al XVII-lea¹³.

La data catagrafiei, biserica avea o singură turlă, din lemn, ca și cea actuală, octogonală și care — la fel ca întregul edificiu — era acoperită la exterior cu șindrila de brad.

În ceea ce privește tipul de plan al lăcașului, este interesant să remarcăm absența pridvorului deschis, pe coloane, atât de frecvent întâlnit

11. Cercetările efectuate de noi în cursul anului 1980 au identificat refaceri succesive dar, în lipsa unor sondeaje pe parament, vom consemna numai pe cele intervenite — cu certitudine — după anul 1845. N. Stoicescu (*Repertoriul...*), atribuie refacerile radicale anului 1964.

Tipul de plan, organizarea spațiului interior și austeritatea decorăției instalează biserica Sf. Nicolae-Sirbi în cadrul ctitorilor relativ modeste ridicate, în mare parte de către boieri mărungi și negustari, la sfârșitul veacului al XVII-lea deși, conform pisaniei, însăși mitropolitul Ianchie Stavropoleos ajutase la ridicarea lăcașului (*Inscripții...*, p. 403, 404).

12. Repartiția actuală a ferestrelor (în pronaos ele sînt asimetrice, spre est, față de dimensiunea întregului compartiment), poate fi contemporană cu data amplasării exonartexului închis cînd s-a instalat — tot în pronaos — un balcon luminat de două ferestre mici, pătrate.

13. Gr. Ionescu, *Istoria arhitecturii în România*, vol. II, București, 1963; *Istoria Artelor Plastice în România*, vol. II, București, 1970; Vasile Drăguț, *Artă brâncovenească*, București, 1971; Mircea Iliescu, *Decorăția bisericii din Bordeni-Vrancea*, în «Biserica Ortodoxă Română», an XCV (1976), nr. 1-2, p. 130 și urm.

fățișarea

oscomidie
exterior,
ninate de
din lemn,
xonartex
t un turn
ud-vestic

peste tot,
atră, cer-
n, inveli-
uă uși de
de piatră

impărțire
deduce în
Astfel, tot
așul pre-
Urmărind
l — chiar
ncluzia că
de și cite
aosului¹².
estilpii de
e la cito-
nstructiile
e veacului

mn, ca și
- era aco-

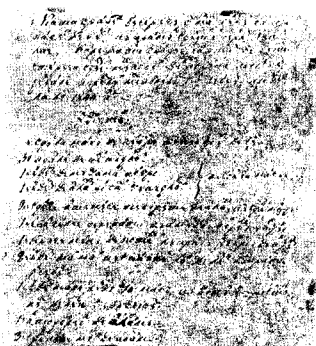
ant să re-
ent înflnit

e dar, în lipsa
lupă anul 1845.

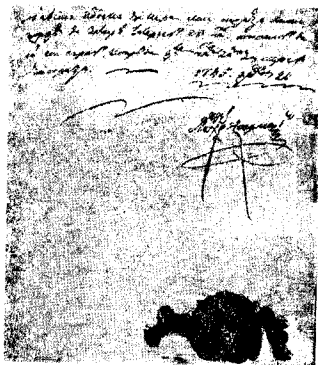
ca Sf. Nicolae-
și negustori, la
leos ajutase la

de dimensiunea
ind o-a instalat

elor Plastice în
Mîrcea Iliescu,
nr. 1-2, p. 180

Pagina întâi din catagrafia bisericii Sf. Nicolae—Sirbi.

Pecetea mitropolitului Neofit de pe ultima pagină
a catagrafiei.

Imaginea actuală a bisericii Sf. Nicolae—Sirbi.

J
P
L
n
M
K
C

G
C
ă
r
c
e
r
t

I
c
v
n
p
g
v
t
t
in
a
r
n
d
și
T
D

ci
Bu

de
di
du
tra

fil

La
pe
și
bu

B.C

la monumentele epocii¹⁴. Fără să excludem posibilitatea existenței unui pridvor în cadrul bisericii ridicate — în anul 1692 — de către Vasile Pociteanu, se cuvine să remarcăm că el lipsește din descrierea de care ne ocupăm și că în cadrul cercetărilor noastre n-am putut identifica elemente care să certifice existența unui asemenea element de arhitectură. Pe de altă parte, consemnările inventarului referitoare la clădire, se încheie prin enumerarea ușilor și a stîlpilor cu pisanie.

Pisania există și astăzi prinsă într-un ancadrament simplu, dreptunghiular de piatră, deasupra ușii de intrare. În ceea ce privește ușile, în cadrul cercetărilor efectuate nu am putut identifica decît pe cele două ale intrării, una din lemn și cealaltă întărită cu tablă din fier, evident rămasă pe același loc din 1845. Două ipoteze se impun : sau este vorba de două uși independente și o a treia întărită, ceea ce — vom vedea — este important pentru descrierea interiorului bisericii sau, sînt menționate cele două uși din lemn ale intrării dintre care una căptușită cu tablă¹⁵.

Descrierea interiorului bisericii Sf. Nicolae-Sirbi, dacă ne referim la odoarele bisericești, la icoane sau chiar la mobilier, ne permit să completăm o imagine oarecum prosperă a monumentului¹⁶. La puțină vreme de la cutremurul din 1838 care afectase tîmpla din zidărie, demantelată ulterior¹⁷, la 1845 era amplasată deja : «tîmpla de lemn săpată, zurgăvită și poleită cu respektia sus și ușile împărătești săpate zurgăvite și poleite, i două uși alătura de lemn sadea, zurgăviți sfinți volevozi, cu 35 iconițe, însă, prooroci, apostoli și praznicile împărătești». Dacă tîmpla a fost executată în intervalul dintre 1838 și 1845 și tot atunci au fost pictate cele 35 de iconițe, cele 6 icoane împărătești însă, existau la data înlocuirii tîmplei din moment ce (fără să ne referim acum la argumente tipologice¹⁸), citeva dintre ele au inscripții ale unor refaceri sau anul amplasării decorației în argint. Astfel, icoane menționate în condaica inventarului, au inscripții dedicatorii anterioare datei de execuție a tîmplei : icoana împărătească a Maicii Domnului, rămasă și astăzi pe locul său are, gravat în argint, numele donatorilor «Protop. Toma sin Popa Lorga¹⁹, Tudor Pococnicu sin Dragomir, Nica sin Căin, Dumitru sin Hristea, 1815».

14. N. Ghika-Budești, *Evoluția arhitecturii în Muntenia și Oltenia*, p. IV, 1936 ; Gr. Ionescu, *op. cit.*, Mircea Iliescu, *op. cit.*, și Mircea Iliescu, *Un căpitan al lui Constantin Brîncoveanu : Măndălu de Buzău*, în «Revista muzeelor și monumentelor, seria Monumente Istorice», nr. 2, 1978, p. 54 și urm.

15. Existența unei uși între naos și pronaos poate fi argumentată și prin amplasarea unui «pălimar de lemn sadea, zurgăvit, unde stă femeile». Aici erau așezate icoane «pentru sărutat pe iconostas». Oricare dintre tipurile de separație fusese folosit între naos și pronaos (zid plin sau arcade pe colan), era dublat de acest «pălimar» ce putea prinde — la mijlocul său o ușă. Fragmente din pălimar sînt păstrate și astăzi în biserică.

16. La 1845 numai «spardoasa de piatră» era «stricată».

17. N. Stoicescu, *Repertoriul...*, p. 222.

18. Repictări ulterioare au alterat altî figurile sau detaliile anatonice ale persoanelor citî și detaliile de costum. Chiar fundalul scenelor a fost acoperit cu un strat de culoare (gris-alb și vermil).

19. Al. Lapedatu, *op. cit.* La 1810 preotul Toma (sin popa lorga în cartografia transcrisă de Al. Lapedatu), era primul dintre cei trei preoți ai bisericii Sf. Nicolae-Sirbi. Preotul Toma fusese hirotonit pe biserică din satul Uluiji în februarie 1791 și mutat la 8 august 1799 ; era de neam român, căsătorit și avea trei fiî dintre care cel mare, Stoica, învăța «gramatică». La 41 de ani preotul Toma avea «scetie bună» și jîncea «orînduieile bune».

Icoana împărătească a Sfântului Nicolae are gravată, pe argintărie, jos, inscripția: «această sf. icoană este făcută de robul lui Dumnezeu Mihaiu, Maria, 1814».

Cel mai interesant exemplu îl constituie însă icoana Sf. Haralambie pe care, la picioarele Sfântului, așezată peste un fond de culoare ce reprezintă — desigur — o intervenție târzie, s-a scris cu roșu: «această sf. icoană s-au făcut cu toată cheltuiala dum. jupan Anastasie Cotariul de Mihul zug. 1807 febr. 3». Anastasie Cotariul este și donatorul unei cutii de argint, pentru moaștele Sf. Haralambie, cutie executată — după cum o arată inscripția — la 15 decembrie 1800²⁰. Aceasta demonstrează încă o dată că icoana există în biserică în 1800 și că Mihul zugravul doar a înnoit-o șapte ani mai târziu. Repictarea pare să fi fost o acțiune mai amplă căci urmele unor intervenții de același tip se regăsesc și la alte icoane în special la cele amplasate acum în pronaos: Maica Domnului cu Pruncul, Iisus pe tron, Sf. Cuvioasă Paraschiva, Sf. Ierarhi (odinioară așezată tot în timplă).

Se poate remarca zestrea bogată în icoane a bisericii: nouă mari în naos, trei asemenea în pronaos la care se pot adăuga cele 35 de icoane mici ale timplii și cele 12 ale «pălimarului» din tinda femeilor. Un total de 59 de icoane, parte dintre ele păstrate și astăzi care — alături de alte bunuri ale bisericii²¹ — dovedesc, prin acțiunile repetate de înnoire inițiate de enoriași, bunăstarea lăcașului pînă în preajma primului război mondial.

Un alt argument al acestei stări de lucruri îl constituie cantitatea de argintărie: «zece ocă și dramuri una sută» (fără a include aici patale, miruitoare, cutie de moaște, «netrase la cîntar»), sau numărul mare de cărți deținute de biserică. Cele 50 de cărți de diferite proveniențe (cele cinci grecești sau sîrbești ne îndreptățesc să credem și că unii dintre preoții bisericii le puteau citi), fuseseră, majoritatea achiziționate, spre sfîrșitul veacului al XVIII-lea²² din moment ce despre un chiriadromion se specifica în catagrafie că era «vechiu». El făcea probabil parte din zestrea, de secol XVII, a lăcașului.

Faptul că biserica Sf. Nicolae-Sirbi beneficia de înzestrări și chiar de ajutoare bănești de la enoriași este atestat și de cîteva dintre «hîrtiile» bisericii. Într-un «legat» din 14 iunie 1839 rezumat în paginile inventarului, Anghel Sulacolo²³ împreună cu fiii săi, «pe lingă alt ajutor

20. *Inscripții...*, p. 403, 404.

21. Sînt de remarcat și cele două policandre mari, unul din alamă, cu 18 sfeșnice și «ou de zgîrțorit», calăalt cu «madem rusesc» cu 6 sfeșnice, cu «abășică de sticlă», Sfeșnicele mari, împărătești, «din lemn săpate, poleite și zugrăvite» sînt decorate cu elemente specific brîncovenesti ceea ce ne îndreptățesc să credem că provin de la primul ctitor al bisericii. Pentru compararea motivelor vezi și Florentina Dumitrescu, *Observații asupra stilului brîncovenesc. Decoratia iconostasului*, S.C.I.A., s. pl. t. 15, 1, 1968, p. 25-40 și Florentina Dumitrescu, *Trăsături specifice sculpturii în lemn brîncovenesc*. Pagini de artă veche românească, București, 1972, p. 299-304.

22. Am putut identifica o Biblie de la Blaj din 1795.
23. Mai mult decît probabil este vorba despre ortografierea greșită a numelui Solacolu. Amintim că, încă din prima jumătate a veacului al XIX-lea, funcționa — pe Podul Tîrgului de Afară — hanul Solacolu (Paul Petrescu, *Podul Tîrgului de Afară — integrare și valorificare*, în «Arta», an. XXIV, nr. 10-11, 1977, p. 35), astfel încît se impune să vedem în Hagi Anghel Solacolu și în fiii săi Gheorghe și Dimitrie, pe cei dinții proprietari. De remarcat că aceștia nu fac parte dintr-o biserică mai importantă și mult mai apropiată, teritorial, de renumitul han: biserica cu Sibile, biserica Răzvan etc.

rgintărie,
umnezeu

Haralam-
loare ce
«această
Cotariul
orul unei
— după
onstrează
zgravul
o acțiune
lesc și la
ica Dom-
arhi (odi-

ă mari în
le icoane
Un total
ri de alte
noire ini-
ui război

antitatea
aici paf-
rul mare
veniente
i că unii
achizițio-
e un chi-
a proba-

și chiar
re «hrti-
jinile in-
alt ajutor

ze și «ou de
Impărăteșul,
ce ne îndreptă-
zi și Floren-
pl. t. 15, 1,
egini de artă
j din 1795.
olu. Amintim
ară — banul
n. XXIV, nr.
Gheorghe și
importante și

de bani ce au făcut bisericii la prefacere, au făcut de iznoavă, cu a sa cheltuielă, în curtea bisericii patru chilii».

La data catagrafiei se păstrau în biserică trei asemenea «înscrise» de Invoială între epitrop și enoriași pentru construirea unor chilii în curtea lăcașului dar se poate observa că ele erau întocmite după cutremurul din 1838. Alte înțelegeri trebuie să fi existat dacă la 6 septembrie 1799²⁴ erau ridicate deja 13 chilii. Invoielile de construcție a lor s-au pierdut poate sau au fost predate mitropoliei la o dată anterioară scrierii inventarului de care ne ocupăm.

Din simpla enumerare a celor 19 chilii ce înconjurau biserica putem analiza tipurile de construcții: unele din zid cu o odaie și tindă, altele din zid în paintă cu câte două încăperi și — în sfârșit — altele din lemn, provenite din etape diferite de construcție. În afara celor șase chilii nou ridicate între 1838 și 1841, altele fuseseră refăcute căci în inventar se specifică numai nouă chilii ca fiind «vechi», din lemn și cu învelitoare de șită sau din scindură de brad.

Alte informații importante referitoare la aspectul bisericii Sf. Nicolae-Sirbi și chiar la înfățișarea generală a «mahalalei» Tabacii de Sus ni le oferă «măsurătoarea curții bisericii» ce consemnează: «17 stinjeni și 5 pălmi în fața podului la oltar despre răsărit ce să învecinește cu drumul; 32 stj. și 3 pălmi lungul din fața drumului despre răsărit până în fața drumului spre apus ce să învecinește cu drumul; 14 stj. și 3 pălmi fața despre apus ce să vecinește cu drumul; 28 stj. curmezișul despre miazănoapte ce să vecinește cu pirt (?) Ioan Murat și merge spre amiază zi ce să vecinește cu D: Ioan Armașu; 13 stj. 3 pălmi alt curmeziș idem din grajdul lui Vasile Mișcă și până în grajdul lui Tudor Zarafu ce sînt și vecini».

Comparînd aceste dimensiuni cu cele de astăzi, este lesne de observat că amplasarea curții bisericii nu se înscrie în limitele stradale actuale dar — ceea ce este mai interesant — nici nu o contrazice întru totul. Trei drumuri de reper sînt semnalate în descrierea catagrafiei. La răsărit, acela care duce la Hagi Ilie avea suficientă importanță pentru a fi acoperit — cum se obișnuia — cu scînduri, primind în consecință și denumirea de «pod». El corespunde oarecum cu traseul actual al Căii Văcărești numai că trecea puțin mai spre est. Poate fi acel drum amintit de Ionescu-Gion, «drum ce duce la Sirbi»²⁵ și care pornea de la biserica Sf. Gheorghe, străbătînd mahalaua Aga Niță, către Dobroteasa. Tot Ionescu-Gion însă, spune, în repetate rînduri, că «drumul ce duce la Sirbi pleca de lingă minăstirea lui Stelea Spătarul»²⁶ iar într-un document din 1696 este amintită biserica Tabacilor care era «pe ulița ce vine de la biserica Olteni»²⁷.

24. N. Stoicescu, *Repertoriul...*, p. 292.

25. C. I. Ionescu-Gion, *op. cit.*, p. 580.

26. *Ibidem*, p. 542.

27. *Ibidem*, p. 204. Este vorba de cealaltă biserică a Tabacilor, aflată «sub Radu Vodă». Deci drumul ce unea biserica Olteni cu biserica Tabacii (acum pe str. Cuza Vodă nr. 77), trecea oblic prin fața bisericii Sf. Nicolae-Sirbi, peste Dîmbovița.

Coroborînd indicațiile documentare cu măsurătorile precise ale catagrafiei noastre ajungem la concluzia că drumul spre Hagi Ilie (care trecea printre cele două străzi actuale Olteni și Calea Văcărești), marginea — mai spre est — curtea bisericii Tabacii de Sus. Aceeași concluzie se impune și în urma analizei traseului actual al drumului — limita de apus a curții bisericii. Urmărind pe actuala stradă Pitagora frontul de clădiri al laturii estice, vom observa că în spatele unor construcții mai recente, relativ aliniate, există un alt front de clădiri, mai mici, vizibil organizate în funcție de un traseu stradal amplasat — și el — mai la est decît cel actual. Chiar orientarea lui trebuie să fi fost alta deoarece este evident că se unea — în fața podului de la Radu Vodă — cu alt drum (acum trunchiat) care, străbătînd podul de la Radu Vodă ieșea apoi în Calea Dudești. Separat în două străzi distincte, prima păstrînd numele mahalalei Sirbi iar cealaltă împrumutînd un altul (Cernișoara), drumul acesta își conservă o parte din fronsoul dispărut, sub forma unei mici intrări (intrarea Pitagora).

Indicațiile lui Ionescu-Gion se dovedesc a fi apropiate adevărului dacă ne referim la drumul de est și la cel de vest de biserică, ambele putînd fi numite «drumul ce merge la Sirbi». Unul lega edificiul de biserica Sf. Gheorghe, celălalt străbătea — ca uliță mare — mahalaua Stelea.

Împreună cu acestea cealalte două drumuri, cel de la sud (întocmit din străzile Cernișoara, intr. Pitagora și strada Sirbi) și cel de nord (înclocuit azi de strada Bradului), constituiau o rețea stradală foarte eficientă și judicioasă organizată. Cu o circulație mare, drumurile și chiar ulițele permiteau accesul din toate marile direcții ceea ce a făcut ca mahalaua să se dezvolte cu repeziciune. Însăși schimbarea denumirii din mahalaua Sirbi în aceea de Tabacii de Sus explică — după cum s-a arătat — transformarea treptată a cartierului. De unde la începuturi Sirbi fusese un sat în apropierea Bucureștiului, a căpătat apoi cu timpul, statutul unei mahalale meșteșugărești constituită cu precădere din români. Importanța cartierului este relevată și de numărul mare de case și de oameni consemnat de o altă catagrafie la care ne-am referit, cea din 1810. Aceasta într-o vreme în care, în 1821, «de ieșei printr-o ulicioară pe la spatele bisericii Olteni, dai în pădure»²⁸.

Denumirea de Tabacii de Sus dată cu oarecare mîndrie de către Ioan Vetra, precum și nenumeratele lucrări efectuate de mahalagii: construcții, donații, reparații, toate acestea explică dezvoltarea rapidă a cartierului în care încep să joace un rol important în viața economică și politică a orașului, alături de cei din mahalaua Tabacilor propriu-zisă și mahalagii din Tabacii de Sus. Legeați de datele catagrafiei vom aminti doar acțiunile tăbăcarilor din 1848 sau pe cele premergătoare unirii Țării Românești cu Moldova din 1859, pentru a sublinia însemnătatea datelor ce ne-au fost puse la dispoziție prin descoperirea acestei noi catagrafii.

28. *Ibidem*, p. 335.

**CATAGRAFIIA BISERICII SF-UL NICOLAE DIN
MAHALAUA TABACII DE SUS, CARE S-AU SCRIS
LA LET 1844 APR. DIN PORUNCA SF. MITROPOLII**

fila 1

Catagrafia bisericii ot mahl. sîrbii sau tabacii de sus cu hramul Sffntul Erarh Nicolae, care catagrafie s-au făcut de ca stieria Sffntei Mitropolii din porunca prea o sffnti(ei) sale părintelui mitropolit Kir Neofit, acum la leat 1844 : a :

In sf. altar

- Sffnta masă de piatră cu piciorul di zid
3 poale de cin cu flori.. 1 idem de muşama neagră.. 1 idem de atlas vărgat şi cu flori 2 Sffinte antimise tipărite pă atlas cu Sffnt. Moaşte 1 Evanghelie ferecată pă amîndouă părşile cu argint 1 Cruce mică de botez lucrată în sîrmă de-argint 2 idem mai mare cu scaunul lor de lemn lucrate în sîdef 1 idem mase lîngă Sfa masă cu Domnul HS răstîgnit de lemn şi zugrăvit 1 artoforion de alamă 3 sfeşnice mici de alamă	} pă sffnta masă

fila 1 v.

In proscomidlar

- proscomidia de piatră
- 1 poală de muşama neagră pă proscomidie
  - 1 Sf. potir de argint şi poleit. cu patru evanghelişti lucraţi în zmlat
  - 1 Disc, steaua şi lîngurîţa de argint
  - 1 copaie de oţel cu mineralul de lemn
  - 1 aer de atlas verde cu pervazurile de atlas stacojiu
  - 2 procoveţe asemenea intrutoate
  - 1 aer de canavăt²⁹ negru cu pervazurile de marjolîn³⁰ roşu
  - 2 procoveţe asemenea intrutoate
  - 1 aer de atlas albu cusut, pervazurile malteh³¹ pembee³²
  - 2 procoveţe asemenea intrutoate
  - 1 Sf. potir cu tot tacîmul-de cositor
  - 1 Dulap cu uşle de scînduri lucrat împlăreşte în păretele altarului.

fila 2

Veşmintele proeşti

- 1 Sffită de stofă roşie cu flori de fir galben la gît cu rînd şiret de fir alb bun iar pă poale cu două rînduri de asemenea şiret, căptuşeala chem-bridă³³ verde.
- 1 idem de stofă galbenă cu flori de mătase şi fir albu la gît şi pă poale cu cite două rînduri de şiret alb dă fir bun. Crucea în spate de asemenea-şiret căpt. ghelmezit verde. *
- 1 epitrăhil de asemenea stofă, şiretul împrejur asemenea jos la căpătîiu
- 7 : ciucuri de fir galben bun.

29. material vărgat, din lînă.

30. (marjelînă), un tip de tafta, foarte fină.

31. (malteh), mătase malteză.

32. (pembee), roz trandafiriu. Figurat : fistichiu.

33. plînză de bumbac lustrată.

ale ca-
e (care
i), măr-
şi con-
i — li-
itatora
or con-
iri, mai
— şi el
ost alta
odă —
1 Vodă
na păs-
(Cerni-
ut, sub

vărului
ambele
le bise-
Stelea.
(întoc-
le nord
rte efi-
i chiar
icut ca
numirii
um s-a
uri Sir-
timpul,
din ro-
le case
rit, cea
o uli-

» către
alaşii :
apidă a
nică şi
-zisă şi
aminti
unirii
lătatea
tei noi

- 1 pereche rucavițe asemenea întrutoale
- 1 Sfită de stofă galbenă cu flori de mătase și fir galben la git și pă poale în prejur șiret alb de fir bun crucea în spate asemenea, căpt. dimicaton roșu.
- 1 epitrahil de asemenea stofă șiret la git și împrejur asemenea ca la sfită, jos la căpătliu 5 : ciucuri de fir alb bun căpt. dimicaton roșu.
- 1 pereche rucavițe asemenea
- 1 Sfită de stofă galbenă cu flori de mătase și fir alb la git și împrejur șiret de fir prost. Crucea în spate asemenea căpt. dimicaton roșu.
- fila 2 v
- 1 epitrahil de asemenea stofă șiretul asemenea ca la sfită, la căpătliu jos cu cruci mărunte de fir prost căpt. dimicaton roșu.
- 1 pereche rucavițe asemenea întrutoale.
- 1 Sfită de stofă albă cu flori de mătase la git și pă poale împrejur șiret galben de fir bun, crucea în spate asemenea șiret căpt. chimbrică liliachie.
- 1 epitrahil de asemenea stofă șiretul la git și împrejur asemenea ca la sfită la căpătliu jos cu două rânduri ciucuri mărunți de fir galben bun căpt. chimbrică liliachie.
- 1 Sfită de stofă închisă cu flori de mătase și fir galben la git și împrejur pă poale șiret de fir galben prost căpt. chimbrică roșu.
- 1 epitrahil de asemenea stofă șiret împrejur asemenea, la căpătliu jos două rânduri ciucuri mărunți de fir prost căpt. chimbrică roșu.
- 1 Sfită de stofă galbenă cu flori mărunțele de mătase și fir la git și pă poale șiret îngust de fir alb căpt. pînză albă.
- 1 Sfită de stofă neagră cu flori de mătase și fir galben la git și pă poale șiret alb de fir prost căpt. mărăș vopsit.
- fila 3
- 1 epitrahil de asemenea stofă, șiretul asemenea, la căpătliu jos 4 ciucuri de ibrișin vechiu.
- 1 Sfită de atlas alb cusut cu flori de mătase la git și pă poale împrejur, șiret îngust de fir bun, căpt. pînză de cinepă vopsită.
- 1 idem de stofă albă cu flori mărunțele de fir galben și mătase, la git și pă poale împrejur șiret de fir prost, căpt. bogasiu³⁴ roșu, ruptă.
- 1 idem de damazc verde de mătase cu flori împrejur pă poale panglici roșii, căpt. pînză neagră.
- 1 idem de damazc roșu de mătase cu flori căpt. pînză singipie veche.
- 1 idem de stofă albă cu flori de mătase la git și împrejur panglici albe, căpt. pînză albă.
- 1 idem de crozea vărgată și flori, pervazurile pă poale atlas civit, căpt. chimbric albastru.
- 1 idem pambriu verde de lînă cu flori, pervazurile pă poale ghelmesit³⁵ albastru, căpt. chembric măsiniu.
- 1 epitrahil de asemenea pambriu³⁶, la git și împrejur șiret de bumbac, iar jos la căpătliu ciucuri mărunți de fir prost.
- fila 3 v
- 1 Sfită de pambriu alb de lînă cu floricele tipărite (!), la git și pe poale împrejur panglici verzi — căpt. pînză albă (*ultimul rînd șters și reseris*)
- 1 epitrahil de asemenea pambriu și la căpătliu jos cu două rânduri ciucuri mărunți de fir prost, căpt. pînză albă
- 1 Sfită de pambriu pembea de lînă cu floricele tipărite, la git și împrejur șiret îngust alb de fir prost, căpt. chembric verde.

34. material lustruit, colorat.

35. (ghermesut), un soi de atlas, din Alep.

36. stofă din lînă merinos.

- ă poale micaton
- la sfită,
- mprejur su.
- itliu jos
- ur şiret liliachie. a ca la ben bun
- mprejur
- ttiu jos
- it şi pă
- ă poale
- ciucuri
- mprejur,
- la git şi ă.
- panglici
- lci albe,
- it, căpt.
- almesit 39
- bumbac,
- pe poale rescris)
- ciucuri
- mprejur
- 1 epitrahil de asemenea pambriu, şiretul asemenea, la căpătliu jos două rinduri de ciucuri măruntei de fir prost, căpt. chembric verde.
- 1 Sfită de pambriu verde de lână cu flori, pervazurile pă poale chembric închis, căpt. chembric verde
- 1 idem de pambriu pătiăgichiu de lână cu flori la git şi pă poale împrejur, două rinduri şiret galben de fir prost, căpt. chembric măsliniu
- 1 idem de pambriu năhuti de lână cu flori tipărite la git şi împrejur două rinduri de panglici verzi, căpt. chembric năhuti
- 1 epitrahil de asemenea pambriu şi panglice, la căpătliu jos 5 ciucuri de tiriplic, căpt. chembric năhuti
- fila 4
- 1 Sfită de dimicaton negru la git şi pă poale împrejur şnur de plisă neagră, căpt. chembric negru
- 1 epitrahil asemenea intrutoate, la căpătliu jos cu cinci ciucuri de tiriplic negru
- 1 Sfită de crozea neagră cu floricele, căpt. pinză neagră
- 1 epitrahil de atlas alb cusut cu flori de mătase la git şi împrejur şiret galben de fir prost, la căpătliu jos două rinduri de ciucuri măruntei, căpt. chembric galben rupt
- 1 idem de pambriu albastru de lână cu flori tipărite, la git şi împrejur plisă roşie, la căpătliu jos, două rinduri de ciucuri măruntei de fir prost, căpt. chembric albastru.
- Stihară*
- 1 Stihar de atlas vărgat cu flori de fir galben şi mătase pă poale pervaz de satin glo, căpt. pinză albă.
- 1 idem de... galbenă pervazu pă poale santinglo roşu, căpt. pinză albă
- 1 idem de damazc verde de mătase cu flori pervazu pă poale damazc roşu de mătase căpt. pinză albă.
- fila 4 v
- 1 Stihar de mătăsărie roşie vărgată cu flori, mînceale şi pãrvazurile pă poale margelin verde, căpt. pinză albă
- 1 idem de malteh cadrilat, singeriu pă poale atlas liliachiu, căpt. anghică 37 vărgată
- 1 idem de capovăţ roşu închis de mătase cu flori, pervazul pă poale atlas roşu, căpt. chembric verde
- 1 idem de atlas vărgat şi flori de mătase căpt. pinză albă
- 1 idem de cutlpie vărgată singeriu pă poale ghelmezit verde, căpt. mărăş alb
- 1 idem de pambriu pembea de lână cu flori tipărite pă poale panglici verzi, căpt. pinză albă
- 1 idem de pambriu albastru de lână cu flori tipărite, pă poale şnur de alisă roşie, căpt. chembric albastru
- 1 idem de pambriu liliachiu de lână cu flori tipărite pervazul poale chembric verde căpt. pinză albă.
- 1 idem de cit cu flori singeriu pă poale chembric roşu, căpt. bogasiu albastru.
- fila 5
- 1 Stihar de cit vărgat cu flori pervazul pă poale chembric albastru, căpt. pinză albă
- 1 idem de chembric negru, căpt. pinză albă
- 1 idem de atlas vărgat cu flori pervazu ghelmezit pembea, căpt. mărăş alb
- 2 idem de cit alb cu flori pervazu pă poale belacoasă (?) roşie cu flori de mătase, căpt. chembric roşu, mici pez-ru anagiostî.

37. pinză groasă de cinepă (nanchin).

Aere și procovețe

- 1 aer de stofă galbenă cu flori de mătase și fir, fără singefuri căpt. chelmesit verde
 1 procoveț de asemenea stofă, pervazurile de atlas albastru, căpt. chembric galben
 1 aer de stofă albă cu flori de mătase și fir, chenarurile de atlas verde, căpt. chembric pembea
 1 idem de stofă galbenă cu flori de fir alb și mătase, chenarurile grodycon³⁸ pătlăgichiu, căpt. demicaton roșu
 2 procovețe de atlas negru cu flori de fir, pervazurile ghelmesit portăchiu, căpt. ghelmesit verde
- fila 5 v
- 1 aer de stofă galbenă cu flori mărunțele de fir și mătase, pervazul marțoliu pembea, căpt. malteh
 1 idem de catifea roșie, pă margine panglice verzi, căpt. chembric roșu
 1 procovăț asemenea întru toate
 1 idem de serasir³⁹ pervazurile marțolin pembea căpt. chembric albastru
 1 aer de atlas roșu, cusut cu fir și mătase pervazurile marțolin canabiu⁴⁰, căpt. marțolin negru
 1 procoveț asemenea întru toate aerului
 1 aer de atlas năhutiū cusut cu mătase pervazurile malteh pembea, căpt. pinză albă.

Perdele și poale

- 1 perdea la ușiile împărătești, de atlas albu împrejur cusut chenar de fir bun galben și cu fluturi și pă margini ciucuri mărunței de fir bun galben și în mijloc un rotocol de serasir galben și cu șiret de fir galben căpt. malteh alb (*Insemnare cu creionul chimic*: bună, s.n.).
 1 idem de plisă roșie cusută cu flori de mătase, căpt. chembric roșu.
- fila 6
- 4 poale la icoanile împărătești, de cutnie (?) verde, pervazurile chembric albastru pinză văpsită
 2 idem de atlas roșu cu flori galbene, pervazurile marțolin verde, căpt. pinză albă
 2 idem de crozea cadrilată și cu flori, pervazurile de atlas vărgat cu flori, pervazurile ghelmesit verde căpt. pinză albă
 1 idem de stofă verde cu flori de fir galben pervazurile marțolin liliachiu, căpt. bogasir roșu
 1 idem de malteh alb cusut cu mătase și fluturi, pervazurile malteh roșu, căpt. crozea verde
 1 idem de serasir cu flori de mătase, pervazurile tot serasir alb, căpt. malteh roșu

fila 6 v

Materii necusute

Coți⁴¹ rup.

- 11 6: stofă galbenă cu flori de mătase și fir albu
 11 —: plisă civită⁴²
 9 6: pambriu ceadru de lână cu flori tipărite
 7 6: pambriu albastru de lână cu flori
 10 —: pambriu verde de lână cu flori tipărite
 8 —: pambriu sîngeriu de lână, cu flori tipărite
 9 7: pambriu alb de lână, cu flori roșii tipărite

38. (grodinap), stofă de mătase.

39. brocart cu fir aurit.

40. (canavăț), material din lână, vărgat.

41. măsură de lungime egală cu 66 cm.

42. albastru închis, indigo.

- 9 6: stambă neagră cu flori
 10 6: idem albă cu vărgi albastre și flori
 9 6: idem neagră cu flori roșii.

Cărțile bisericii

- 4 evangheliile legate cu piele, din care una grecească
 3 apostole românești, legate cu piele
 12 minee de lună, idem
 1 triod — 2 (cu *chimic*)
 1 strastie

fila 7

- 1 octoih mare (2 Mapu, *chimic*)
 2 idem mici
 1 pentecostar
 1 cazanie
 1 chiriadromion vechiu
 2 ceasloave mari } 1
 1 psaltire } 2 *chimic*
 2 liturghier } 3
 1 pravilă împărătească
 1 molitfelnic
 1 puțul Sf. Ioanu gură de aur
 1 exaimiron a Sf. Vasile
 2 Zlatost vechiu
 3 filăzi prohodul Domnului
 2 idem Slujba Sf. Cuvios Dimitrie
 1 idem rugăciunea la vreme de ciună
 1 tesalonik
 1 orologhion grecesc
 1 pandect grecesc
 1 evanghelie... } sirbesti
 1 octoihu... }

fila 7 v

Argintăria bisericii

- 5 candelă mari la icoanele împărătești
 1 idem mare cu trei sfeșnice, la răstignire
 2 idem mari cu câte trei candelă mai mici lângă dnsele
 8 idem mai mici
 2 cădelnițe
 1 disc mare pentru anaforă
 3 perechi paftale, din care două perechi cu sîdef
 14 bucățele de argint, coroane, mlîni și picioare
 Acestea toate trăgîndu-să la cîntar au esit zece ocă⁴³, și dramuri
 una sută
 1 cutie de argint cu moaștele Sf. Haralambie
 5 perechi de paftale argint din care patru poleite iar una nepoleită, cu
 colacele de ibrisin
 2 miruitoare de argint
 Aceasta netrase la cîntar
 1 Coroană de madem⁴⁴ cu pietre topazuri
 1 policandru de alamă cu 18 sfeșnice cu lanțu de fier și ou de zgriptori.
 1 idem de madem rusesc cu 6: sfeșnice, cu abășică (?) de sticlă și ciucure.

43. măsură de greutate egală cu 1,272 kg.

44. aliaj din alamă și nichel.

- fila 8
- 1 timpla de lemn săpată, zugrăvită și poleită cu respectia sus și ușile împărătești săpate zugrăvite și poleite și două uși de alătura de lemn sadea zugrăviți sfinți voievozi, cu 35: iconițe — însă — proroci, apostoli și praznicile împărătești
  - 6 icoane împărătești așezate în timplă însă — Domnul HS îmbrăcat peste tot cu argint
Maica Domnului, idem
Sfânt : Ierarh Nicolae, idem și coroana poleită
Înălțarea Domnului sadea, numai cu trei coroane mici de argint
Sfânt : sfințit mucenic haralambie, numai cu trupul și coroana de argint poleit peste tot iar patimile sale împrejur sadea, 1 o mină mare de argint sadea, pusă de osebit(t) în icoană
Sfânt : Ioan Botezătorul cu două coroane, o mină și steagul și două picioare de argint
  - 1 icoană mare Sfinții Trei Ierarhi cu trei coroane de argint și poleite, așezată în peretele bisericii din dreapta
  - 1 idem Sfânt : marele mucenic Gheorghe, cu coroană de argint poleită așezată în peretele din stînga.
- fila 8 v
- 1 icoană Sfinții Troiță sadea fără argint, așezată în toc de lemn cu lustru, lingă sfeșnicul împărătesc
  - 3 icoane mari în tîndă la femei — însă
Domnul HS cu coroana și o mină de argint
Maica Domnului cu coroana și o mină de argint
Cuvioasa Paraschiva cu coroana de argint și poleită
  - 1 idem mai mică, Maica Domnului, cu două coroane, două mîini de argint
  - 1 idem Domnul HS : sadea...
  - 1 idem Maica Domnului c' o mină de argint } așezate în
  - 1 idem Adormirea Maicii Domnului sadea } pâlmarul
la femei
  - 8 idem mici pt. sărutat pe iconostas
  - 2 sfeșnice mari de lemn săpate poleite și zugrăvite, cu 6: făclii de lemn zugrăvite cu tipicelle lor
  - 2 idem de alamă } purtărețe
  - 8 idem de lemn zugrăvite }
  - 1 iconostas de lemn săpat, poleit și zugrăvit.
- fila 9
- Biserica cu pereții și bolțile de zid, zugrăvită peste tot, pardoseala de piatră veche stricată, cu 7: ferestre mari în stîlpi de piatră ifiară, cercevele și geamuri, le(h?) de 10: ferestre mici, cu o turlă de lemn, învelitoare la biserică și turlă șindrîlă de brad veche, la biserică două uși de lemn groase cu broaște și chei și una căptușică cu fier și stîlpi de piatră cu pisanie
- Jilțurile de lemn cu căptușăliile lor așezate pe tălpi de lemn
- 1 amvon de lemn sadea încheiat și zugrăvit, cu corbu tot de lemn săpat și poleit pe care stă evanghelia de să citește
  - 1 pâlmar de lemn, sadea zugrăvit, unde stă femeile
  - 1 pangăru de lemn lucrat timplărește
  - 1 masă mică pentru colivă, vâpsită idem
  - 2 tetrapoade idem
  - 2 lazi pentru veșminte
  - 1 colimvitră de aramă în ocale 5 și jumătate
  - 2 clopote unu mare și altul mic
  - 1 toacă de fier cu ciocanul ei.

fila 9 v.

Chiliile bisericii

- 2 Chilia în fața podului ce merge la Hagii Ilie⁴⁵ către răsărit, cu 4 încăperi de zid în paente făcute din nou cu toate cele trebuincioase înăuntru și învelite cu olane, cu curtea de ulucă și două magazii tot de ulucă
- 3 idem, tot în rîndul acestora cu șase încăperi asemenea întruotoatele celor de sus, cu curtea și trei magazii de ulucă
- 1 idem în partea cea către a miezării cu două încăperi, pereții de zid în paente și învelită cu șindrila de brad, făcută din nou cu toate cele trebuincioase de jupineasa Neaga și cu legat ca după moarte-i să rămîie bisericii
- 1 idem alături cu acestea asemenea întruotoate, făcută din nou de jupineasa Ileana și închinată bisericii
- 1 idem tot într-un rînd cu acestea, cu părți de gardu veche, înăuntru cu toate cele trebuincioase, învelitoarea șindrila de brad, pă seama bisericii.

fila 10

- 7 chilia în fața bisericii către apus cu tinzile lor și pereți de gardu vechi învelite cu șindrila veche stricată, înăuntru cu toate cele trebuincioase, sint pă seama bisericii
- 1 idem a călugăriii Marichii, cu pereți de gardu, veche învelită cu șîă, și cu toate cele trebuincioase înăuntru, avînd legat ca după moartea sa să rămîie bisericii
- 1 idem a lui Hagii Ispas cu două încăperi și pereți de zid în paente învelite cu șîă înăuntru cu toate cele trebuincioase și cu legat ca după moartea sa să rămîie pă seama bisericii
- 1 chilia în partea despre mieză noapte a Voicăi, cu odae și tindă înăuntru cu toate cele trebuincioase, cu pereți de zid în paente învelitoare de olane și cu legat ca după moartea sa să rămîie bisericii
- 1 idem alături aceștia, a lui Hagii Panait, cu odae și tindă pereți de gard, învelitoare de olane precum și înăuntru cu toate cele trebuincioase și cu legat ca după moartea sa să rămîie bisericii.

fila 10 v

Măsurătoarea curții bisericii

- Stînj.⁴⁶ pâlmi
- 17 5 și un pumn în fața podului, la altar despre răsărit ce să învecinește cu drumul
  - 32 3 lungul din fața drumului despre răsărit pînă în fața drumului despre apus ce să învecinește cu drumul
  - 14 3 fața despre apus ce să vecinește cu drumul
  - 28 — curmezișul despre miezănoapte ce să vecinește cu pirt (?) Ioan Murat și merge spre a mieză zi ce să vecinește cu D : Ioan Armașu
  - 13 3 alt curmeziș idem din grajdul lui Vasile Mișcă și pînă în grajdul lui Teodor Zarafu ce sint și vecini.

fila 11

Hirțiile bisericii

- 1 înscris cu 1 : t 1839 apr. 2 al dumnealor mahalagiilor bisericii ot tabacii de sus și anume Hristul Epitropu, Gheorghe Ionită și Dumitru, către Ispas și soția lui Dobrița prin care i-au dat voe de au făcut o chilie pe un locșor din obrăția (?) bisericii ca să șază cit vor trăi și după moartele să rămîie linoasa bisericii, după cum și ei prin deosebit zapis s-au legat către biserica și pă cită vreme vor trăi în acea chilie să îngrijească a da undeleam la o candelă a bis. : necontentii.

45. Restaurant-grădina binecunoscut în vremea aceea, așezat undeva către «Moși». Vezi și I. Paraschiv, Trandafir Iliescu, *De la hanul Șerban Vodă, la hotel Intercontinental*, București, 1979, p. 175.

46. Măsură de lungime egală cu 2,02 m, împărțită la 8 palme sau 80 de degete. Cele trei laturi ale curții bisericii Sf. Nicolae-Stribi aveau deci aproximativ 35 m la răsărit, 65 m la nord și 28 m la apus.

1 legat înscris cu lt 1839 iunie : 14 : a lul H : Anghel Sulacolo și fii dumnealul Gheorghe H : Anghel și Dimitrie H : Anghel, ce-l dă la mina epitropului bisericii și a mahalagiilor ot tabacii de sus ca să stie că ...fiind numitul de rîvnă, (pă lingă alt ajutor de bani ce au făcut bis : la prefacere) au făcut de iznoavă cu a sa cheltuială în curtea bisericii patru chilia din care venitul a două chilia să fie ajutor bis : la untelemn, lumînări și altele lar din alcelealte două odăi să dea pă tot anul la proții acestii bis : ce să vor afla, lei 90 : și suindu-se scăzindu-se venitul, leagă să-l dea după apologieh epitropul ce va fi al bis : ca să-i pomenească în vect. lar prisosul să-l păstreze pentru meremetul lor ca să nu să dărapene.

fila 11 v

1 înscris cu lt 841 iulie 3i al Voichi Văduvii către mahalagii bisericii ot Tabacii de Sus cu care se leagă ca să dea voie a-și face o chille din nou în curtea bis : să zază pînă la moarte diad pă tot anul bisericii cte două oca și jumătate untelemn, mai îndatorindu-să a nu fi slobodă să o închirizeze la altul, ci numai din sa o odihnească pînă ce va trăi, iar după moarte-i să rămîie acea chille în stăpinirea bisericii.

De casterlia bisericească a Sf. Mitropolii

Această catagrafie de toată zestrea bisericii ot Tabacii de Sus Sirbi s-au făcut de odată cu luarea socotelilor epitropului acestii bisericii care s-au urmat după porunca prea sfinției sale părintelui mitropolitu cu No 1678 și care să află trecută intocmai și în condica de casterii și spre dovadă s-au adevărit și de către noi cu înscăriturile
(Serle de semnături îndescifrabile) 1845 fevr 23
E : pitr. Ioan Vetra

fila 12

fila 12 v

Adaos de la leatul 1845 pînă la leat 1848

- 1 Sfiță roșie cu flori din fir albu cu șiret albu împrejur și una p. rucavițe cu căptușeli roșii (alt scris altă cerneală : cu chipu Sf. Nicolae în spate de sîrmă)
- 2 Sfiță verde cu flori de fir galben cu șiret alb (*corectat* : galben) prin prejur i epitrahil și rucavițe cu căptușăli (*șters*) roșii (*adugai*)
- 1 Sfiță albastră cu flori de fir albe și cu șiret gîben împrejur : i epitrahil cu căptușăli pătlăgii (*adaos* : cu potretu Sf. Arhangheli cusut în sîrmă la spate)
- 1 Sfiță galbenă cu flori de fir albe cu șiret alb împrejur i epitrahil cu căptușăli roșii
- 1 Stofă pătlăgichie cu flori din fir galben
- 1 tasă în flori
- 1 stambă cu flori

fila 13

Adaosul de la leat 1849 : și pînă la leat 1861 oct. 2

- Sfiță cu stofă albă cu flori galbene cu șiret galben, cu potretu Sf. Nicolae cusut în sîrmă căptușala albă : epitrahilul și rucavițele
- Sfiță de stofă albă cu flori de fir galbenă și cu șiret împrejur galben, cu potret argint ...Ioan Botezător i epitrahilul, rucavițele, toate cu căptușale galbene
- Sfiță galbenă de stofă cu flori albe cu șiret alb împrejur i epitrahilul cu căptușelle de dimicaton cenușiu cu potret de argint în spate al lui Isus Hs.
- Sfiță de stofă albă cu flori galbene cu șiret galben împrejur i epitrahilul ars și cu rucavițele cu căptușăle de cembrică galbene cu potretul în spate cusut în fir a doi sfinți
- Sfiță albă cu epitrahilul rucavițele cu flori de fir galbene cu șiret galben cu căptușala demicaton cenușiu cu potretu cusut la spate a Sfințului Arhanghel Mihail

o și fil dum-
la mna epit-
tie că ... fiind
bis : la pre-
isericii patru
tdelemn, lu-
nul la preoții
enitul, leagă
menească în
a să nu să

l bisericii ot
o chilie din
bisericii cte
i slobodă să
va trăi, iar

s Sirbl s-au
ii care s-au
cu No 1678
spre dovadă

1845 fevr 23

p. rucavjje
ae în spate

alben) prin

i epitrahil
în sîrmă la

pitrahil cu

sf. Nicolae

galben, cu
căptușale

rahilul cu
il lui Isus

epitrahilu
otretul în

et galben
itului Ar-

fila 13 v Sifță albă de stofă cu epitrahilul și rucavițele cu flori de fir galben cu
șiret galben cu căptușalle de chembrică verde
Stihar de stofă albastru cu flori de fir galbene, cu două rînduri la poale
de șiret de fir alb cu căptușala de chembrică pătlăgînie
Stihar de stofă albu cu flori de fir galbene pã poale cu doã rînduri de
șiret fir galben cu căptușala demicat albastru
Stihar de stofă civit cu flori de fir galbene cu un rînd de șiret pã poale
albu căptușala demicat albastru
Stofă civită cu flori de fir galben coți 12
1 Stf. albă " " " " " 12
1 Stf. stf. " " " " " 12
1 Stf. magivertu " " " " " 12
1 Stf. albă " " de mătase roșii 12
1 Stf. galbenă " " de mătase roșii 12
1 Stf. " " de mătase roșii 5
2 poale de mătase pentru . . . . .

fila 14 2 poale de lînă pentru . . . . .
1 aer și doã procovețe de stofă verde cu flori de firu gal.
1 aer și doã procovețe de stofă albă cu flori de firu gal.
2 aer și unu procovețe de stofă (?) cu flori de firu gal.
2 (?) unu procovețe de stofă galbenă cu flori de firu gal.
2 — — — procovețe de stofă (?) cu flori de firu (?)
1 aer și doã procovețe de stofă albă cu flori de firu galbene
1 procovăț și 1 aeru de stofă coton (?) cu flori de firu galbene
1 aeru cu doã procovețe de stofă civită cu flori de firu galbene
1 antimisu pe sfînta masă de atlasu priziriu
unu chivotu de argintu cu doã cutii de argintu înăuntru care trece
două candelabre de argintu dramuri 129
1 icoana Maica Domnulul de argintu amenitu
2 icoana Maica Domnulul cu coroane și mîinile de argintu

fila 43 v Accastă condică în care este trecutã catagrafia de zestrea bisericii din
mahl. Tabacii de Sus sau Sirbi, cuprinde file patruzeci și trei întregi
1845 febr. 20

• R E C E N Z I I •

Apologeți de limbă greacă. Traducere, introducere, note și indici de Pr. Prof. Teodor Bodogae, Pr. Prof. Olimp Căciulă (†) și Pr. Prof. Dumitru Fecioru (Colecția «Părinți și scriitori bisericești», nr. 2), Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1980, 388 p.

Una din preocupările de seamă ale Prea Fericitului Părinte Patriarh Dr. Iustin Moiesescu, fost profesor universitar de Patrologie și Noul Testament, a fost aceea de a realiza o Colecție de traduceri din opera celor mai de seamă Părinți și scriitori bisericești.

Preocupările similare au mai existat în Biserica noastră, ca de exemplu «Biblioteca Părinților Bisericești» sub conducerea Pr. Matei Pîslaru, editată de Sf. Episcopie a Rîmniceului-Noului Severin începînd din 1935 sau «Izvoarele Ortodoxiei», inițial sub conducerea Pr. Dumitru Fecioru și Pr. Olimp Căciulă, apoi numai sub aceea a Pr. Prof. Dumitru Fecioru, din care au apărut opt volume. Reamintim și traduceri editate în Colecția teologică a Mitropoliei Sibiului, alături de traducerea Filocaliei, inițiată și continuată de Pr. Prof. Dumitru Stăniloae, din care au apărut pînă în prezent zece volume (patru la Sibiu, alte șase la București).

Pentru a realiza noua Colecție de traduceri din Părinții Bisericii s-a instituit o Comisie alcătuită din P. Cuv. Arhimandrit Bartolomeu V. Anania, președinte, Pr. Prof. Teodor Bodogae (Sibiu), Pr. Prof. Ene Brăniște (București), † Pr. Prof. Olimp Căciulă (București), Dl. Prof. Nicolae Chițescu (București), Pr. Prof. Ioan Coman (București), Prof. Alexandru Elian (București), Pr. Prof. Dumitru Fecioru (București), Dl. Prof. Iorgu Ivan (București), Pr. Grigorie Marcu (Sibiu), Pr. Prof. Ioan Rămureanu (București) și Pr. Prof. Dumitru Stăniloae (București) — ca membri — iar ca secretar Dl. Prof. Adrian Popescu de la Seminarul teologic din București.

În anul 1979 a apărut primul volum al Colecției intitulat «Scrierile Părinților Apostolici», pregătit de P. C. Pr. Prof. Dumitru Fecioru, unde sînt prezentate și traduse, în ordine: «Învățătura celor doisprezece Apostoli», «Epistola și omilia trimise de Sf. Clement al Romei, Corintenilor», «Epistola zisă a lui Barnaba», «Epistolele Sf. Ignatie Teoforul al Antiohiei», «Epistola către Filipeni trimisă de Sf. Policarp al Smirnei», «Păstorul lui Herma» și «Epistola către Diognet».

În anul 1980 a apărut cel de al doilea volum al Colecției «Părinți și scriitori bisericești» intitulat; APOLOGEȚI DE LIMBĂ GRECĂ. Au fost selecționate cele mai de seamă lucrări ale Apologeților greci, mai precis ale Sf. Iustin Martirul și Filozoful, ale lui Teofil al Antiohiei și ale lui Atenagora Atenianul, ignorîndu-se, în mod voit, alți apologeți de importanță mică cum sînt: Quadratus, care la 123 a înmînat împăratului Adrian o apologie pentru apărarea creștinilor, Aristide Atenianul, care la anul 139 a înmînat o «Apologie pentru creștini» împăratului Antonin Piul; Ariston de Pella, autor al «Disputei lui Iason și Papiscus despre Hristos», Miltiade, Apolinarie din Hierapolis, Meliton de Sardes, autorul unei Apologii adresate împăratului Marcu Aureliu, Tațian Asirianul, cu al său «Cuvînt contra grecilor» din 170 sau Hermis, autorul unui mic tratat intitulat «Luarea în ris a filozofilor profani».

Partea I-a a lucrării «Apologeti de limbă greacă» este dedicată Sfântului Iustin Martirul și Filozoful († 167), fiind alcătuită de regretatul Părinte Prof. Olimp Căciulă.

În introducerea este prezentată pe scurt viața Sf. Iustin, apoi filozofia în accepțiunea acestuia, convertirea sa la creștinism, pentru a trece apoi la opera literară. Autorul se referă exact la cele două Apologii și la Dialogul cu iudeul Trifon, capodoperele Sf. Iustin Martirul și Filozoful.

Apologia I-a este adresată împăratului Antonin Piu (138—161), fiilor săi adoptivi Marcus Aurelius și Lucius Verus, Senatului și întreg poporul roman... Sf. Iustin caută să prezinte creștinismul înaintea lumii păgâne romane, ca fiind singura religie adevărată, apărându-l, în același timp, de răutate, minciunile și acuzațiile de care era învinuit pe nedrept. El cere ca judecata creștinilor să se facă după dreptate, ca cei învinuți de crime să fie lăsați să se aplece. Ei nu așteaptă o împărăție omenească nouă, ci numai împărștia lui Dumnezeu, fiind cei mai dornici adepți ai păcii și liniștii imperiului. Autorul prezintă apoi învățăturile păzite de creștini.

În a doua parte a Apologiei I. Sf. Iustin caută să dovedească că numai singuri creștinii învață adevărul, că Fiul lui Dumnezeu s-a întrupat cu adevărat, aducând ca dovezi profețiile Vechiului Testament.

În ultima parte arată modul în care creștinii se consacră lui Dumnezeu, prin Taina Botezului, trecând apoi la Sf. Euharistie.

Apologia a doua, mult mai scurtă ca prima, este adresată împăraților Antoninus Pius și Marcus Aurelius, ca și Senatului și întregului popor roman, și caută să răspundă la două obiectii ale păgînilor, plini de ironie la adresa creștinilor; a. De ce, dacă voști să ajungeți mai degrabă înaintea Dumnezeului vostru, nu vă omorîți voi înșivă, între voi? b. De ce Dumnezeu vostru nu vă eliberează de persecutorii voștri? (p. 12—13).

Sf. Iustin arată că doctrina creștină depășește oricare doctrină omenească, pentru că, în timp ce filozofii și legislatorii păgîni au cunoscut numai în parte cu adevărat, creștinii l-au cunoscut în întregime. Apologia a doua se încheie cu îndemnul către cei cărora este adresată, de a judeca cu dreptate pe creștini.

Dialogul cu iudeul Trifon este relatarea unei discuții avută de Sf. Iustin Martirul și Filozoful la Efes cu Trifon, un evreu renumit al epocii, în care reliefează rolul harului divin în convertirea sa. La început Sf. Iustin istorisește înființarea sa cu un bătrîn pe malul mării, discuția cu aceasta și convertirea la învățătura creștină. Apoi, în partea I-a a Dialogului vorbește despre Vechiul Testament și despre învățătura lui ca fiind ceva trecător cînd vine Mîntuitorul; în partea a doua dovedește că Fiul lui Dumnezeu s-a întrupat și s-a răstignit pentru mîntuirea noastră, iar în partea a treia vorbește de chemarea neamurilor și despre Biserica creștină, întemeiată de Iisus Hristos, care a fost propovăduită în chip figurat de profeți.

Urmează o bibliografie (p. 21—22) după care autorul trece la traducerea lucrărilor; Apologia I-a (p. 25—74), Apologia a doua (p. 77—88) și Dialogul cu iudeul Trifon (p. 81—258).

Indicele real și onomastic este întocmit, după moartea Pr. Olimp Căciulă, de Lect. Dr. Cezar Vasiliu de la Institutul teologic universitar din București.

Să ne fie îngăduit să precizăm că bibliografia folosită de regretatul Pr. prof. Olimp Căciulă nu a fost adusă la zi, ea nedepășind anul 1910. De asemenea, nu este indicată nici o lucrare în românește. Am menționat, pentru cititorul român, următoarele lucrări; a. În românește — Pr. Prof. Ioan Coman, *Teoria Logosului în Apologiile Sf. Iustin Martirul și Filozoful* despre suflet, în «*Orthodoxia*» nr. 7—8/1958; Simeon Stoica, *Liturgia creștină din secolul al doilea descrisă de Sf. Iustin Martirul și Filozoful în raport cu liturgia ortodoxă de astăzi*, în «*Orthodoxia*», nr. 1/1960; Pr. Prof. Ioan Coman, *Elemente de antropologie în opera Sf. Iustin, în «Orthodoxia»*, nr. 3/1968; C. Criconas, *Logosul la Sfîntul Iustin*, Tesalonic, 1970 (recenzie de Pr. Prof. Ștefan Alexe în «*Orthodoxia*», nr. 1/1972) etc. b. lucrări străine mai noi; W. Schmidt, *Die Textüberlieferung der Apologie des Justin*, în «*Zeitschrift für neutest. Wissensch.*», 40 (1941), p. 87; Idem, *Prühe Apologetik und Platonismus*; Festschrift Otto Regenbogen, 1952,

p. 163; R. Holte, *Logos Spermaticos, Christianity and Ancient Philosophy according to St. Justin's Apologies*, în «S. Th.», XII (1958), p. 109—168; N. Pycke, *Connaissance rationnelle et connaissance de grace chez S. Justin*, în «Eph. Th. Lovanensis», 1961, p. 52—85; P. Prigent, *Justin et l'Ancien Testament*, Paris, 1964; A. Willis Schotwell, *The biblical exegesis of Justin Martyr*, London, 1965; Prof. Claude Mondésert, *La tradition apostolique chez St. Justin*, extrait de «L'Année canonique», XXIII (1979), p. 145—158; E. Fr. Osborn, *Justin Martyr*, Tübingen, 1973, 228 p.

Partea a doua este dedicată lui Teofil al Antiohiei, traducerea, introducerea, notele și indicii fiind alcătuite de Pr. Prof. Dumitru Fecioru. În introducere autorul prezintă pe scurt viața acestui apologet, bun cunoscător al literaturii și filozofiei grecești, convertit la creștinism prin citirea cărților Sf. Scripturi, ajuns apoi episcop al cetății Antiohia, mort la 185.

Relativ la scrierile sale, autorul prezintă cele «Trei cărți către Autolic». Cartea I-a, deși scurtă — numai 14 capitole — tratează despre invizibilitatea și cunoașterea lui Dumnezeu, la care se ajunge prin puritatea inimii; Dumnezeu nevăzut cu ochii trupului poate fi văzut cu ochii minții și ai inimii curate.

Cartea a doua — 38 capitole — prezintă absurditatea credinței în zeii, apoi doctrina creștină despre facerea lumii și crearea omului, despre rați și Izgonirea omului, despre potop și genealogiile neamului omenesc, despre cultul și poruncile lui Dumnezeu. La sfârșit, vine în sprijinul demonstrației sale și cu texte din literatura păgînă.

Cartea a treia — 30 capitole — respinge acuzațiile de imoralitate și antropofagie aduse creștinilor, arătînd superioritatea doctrinei creștine și curăția vieții acestora. Demonstrează, apoi, că religia creștină este mai veche decît celelalte religii.

Urmează o listă de opere pierdute ale lui Teofil (p. 273).

În continuare, Pr. Prof. Fecioru prezintă sintetic punctele de doctrină tratate de Teofil în opera sa, cel care a pus în circulație termenul de «Treime» pentru a arăta unitatea lui Dumnezeu în trei persoane și termenii «Cuvîntul imanent» și «Cuvîntul rostit». Teofil afirmă unitatea sau monarhia lui Dumnezeu, doctrina despre om, Biserica, raporturi Biserica-Stat, arătînd prețuirea sa față de poporul iudeu și de personalitățile sale, dar și atitudinea negativă față de cultura clasică păgînă.

Urmează literatura (p. 279—291) divizată în: manuscrise, ediții, traduceri—amintind și pe aceea a lui Sf. Grădișteanu, București, 1906 — și studii, la loc de cîinste fiind lucrarea lui J. Sender, *Théophile d'Antioche. Trois livres à Autolycus*, Paris, 1948 (Sources chrétiennes nr. 20) sau Prof. Panaghiolis Christou, *Teofil al Antiohiei despre om*, Tesalonic, 1957.

Urmează traducerea celor «Trei cărți către Autolic» (p. 282—350) și indicii scripturistici, real și onomastic (351—365).

Partea a treia a lucrării este intitulată «Din scrierile filozofului și apologetului creștin Atenagora Atenianul». Traducerea, introducerea, notele și indicii fiind alcătuite de P. C. Pr. Prof. Teodor Bodogae de la Institutul teologic universitar în Sibiu.

În introducere, autorul prezintă pe scurt date despre Atenagora Atenianul, autorul «Soliei în favoarea creștinilor» adresată împăratului Marcu Aureliu și fiului său. Commodus, considerîndu-o «în privința conținutului, poate cea mai completă și mai clară apologie scrisă în favoarea creștinilor» (p. 371). El respinge cele trei acuzații aduse creștinilor: ateism, ospețe thibestice și incest, denunțînd absurditatea procedeeului de a persecuta pe creștini pentru numele lor, dovedește superioritatea concepției creștine, umanitarismul și utilitarismul ei.

Atenagora Atenianul a mai scris o lucrare «Despre învierea morților», în care arată că învierea este posibilă, așa cum reiese din actul creației, că ea este voită de Dumnezeu și că este coniformă cu atotputernicia Lui.

Bibliografia, mai veche și mai nouă, este prezentată în note, de unde nu lipsesc nici lucrările Pr. Prof. Ioan Coman, *Atenagora, despre învierea morților*, în «Probleme de filozofie și literatură patristică», București, 1942 și Drd. Ioan Caraza, *Învățătura despre învierea morților la Atenagora Atenianul*, în «Mitropolia Moldovei și Sucevei», 1968.

Urmează traducerea «Soliei în favoarea creștinilor» (p. 372—384) și «Despre învierea morților» (p. 384—386), numai cap. IX, XII și XV, urmate de indicii: scripturistici, real și onomastic (p. 387—388).

according
naissance
», 1961, p.
Iweil, The
La tradi-
), p. 145—

cerea, no-
e autorul
zofiei gre-
episcop al

ca». Cartea
moaşterea
cu ochii

zei, apoi
ărea omu-
lui Dum-
a păgînă
tropofagie
a acestora.

ă tratate
u a arăta
Cuvintul
om, Bise-
de perso-

ri—amin-
nste fiind
aris, 1948
ei despre

cii scrip-

ologetului
ind alcă-
in Sibiu.
anul, au-
ului său,
mai clară
fi aduse
ului de a
cristine,

In care
ste volită

u lipsesc
bleme de
a despre
ei, 1968.
despre In-
scriptu-

Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, condus de P. C. Arhimandrit Bartolomeu V. Anania, are în plan pentru anul 1981 volumul de Apologeți de limbă latină și volumul asupra lui Origen, pe care le așteptăm cu aceeași nerăbdare ca și pe primele două.

«Apologeți de limbă greacă» însumează munca dificilă, dar cu roade, a trei dintre ostruditorii în domeniul limbii grecești și al teologiei: regretatul Pr. Prof. Olimp Căciuliă, P. C. Pr. Prof. Dumitru Fecioru (București) și P. C. Pr. Prof. Teodor Bodogae (Sibiu), punându-ne la dispoziție, într-o frumoasă limbă românească, cele mai de seamă lucrări de apărare a doctrinei creștine scrise de apologeții greci ai primelor secole.

Epuzarea primului volum din Colecția «Părinți și scriitorii bisericești» — Scrierile Părinților apostolici — arată interesul deosebit al credincioșilor ortodocși români, al studenților teologi și al preoților noștri pentru nemuritoarea literatură a Sfinților Părinți, în care-și găsesc temei cele mai de seamă dogme ale învățăturii noastre ortodoxe răsăritene.

Lector dr. CEZAR VASILIU

Ieromonah Ioanichie Bălăn, Pateric românesc ce cuprinde viața și cuvintele unor cuvioși părinți ce s-au nevoit în mândstirile românești. Secolele XIV—XX. București, 1980, 706, (—735) p. + XXXII ilustrații.

La numărul realizărilor editoriale durabile, apărute cu binecuvîntarea Prea Fericitului Patriarh Iustin în anii din urmă, se adaugă și această carte de evlavie monahală și de zidire duhovnicească.

Harisma înlocuirii unui *Pateric românesc* se pare că a fost hărăzită în chip providențial unui monah moldovean. Aici, încă din vremea mitropolitului Gheorghe I al Moldovei și Sucevei († 1508), «sihăstriile și cutrii «foșnea de pustinic», dintre care înainte-văzători și făcători de minuni, precum era Cuviosul Daniil Sihuștru, Sfințul Vasile de la Moldovița, Epifania de la Voroneț, Inochentie de la Probota și numeroși alții» (p. 83). Mitropolitul Dosoftei va pune și el problema aghiografiei și a aghiografiei monahismului românesc. Dintre cele aproape o sută de variante manuscrise ale *Patericului*, care se păstrează astăzi la Biblioteca Academiei R. S. România, majoritatea au fost copiate la Neamtu și la alte mănăstiri. Cît privește această lavră românească, ea a avut de timpuriu drept pildă *Patericul Pecerskîi Kievului*.

«Stăpînin de o neîstovită căutare manifestată ca o vocație, — cum ne încredințează Pr. prof. dr. Dumitru Stăniloae în *Prefața* pe care o semnează, — autorul a meditat peste zece ani ideea alcătuirii operei sale. În acest scop, el s-a claustrat timp îndelungat în arhive eparhiale, mănăstirești și de stat, răsfoind registrele și publicațiile păstrate în biblioteci, îndeosebi în aceea de la Neamtu. De aici a preluat concluziile formulate după o muncă de o viață ale arhierelui Narcis Crețulescu și ale altora. La prefete, scrisori, însemnări de pe cărțile vechi, pomelice, P. Cuv. Ieromonah Ioanichie a adăugat agonișeala și rîvna proprie a pelerinului pe la diferite mănăstiri și locuri bisericești: inscripții de pe cruci, epitafuli, scrisori, fapte și cuvinte de învățătură lăsate de acești eroi ai Duhului, fie în scris, fie prin viu grai.

Pentru ca investigațiile și concluziile sale să fie garantate de o autenticitate ferită de subiectivitatea cercetătorului, autorul s-a asigurat de controlul celui de al treilea martor: relațiile duhovnicilor, ale stărilor respectivei generații, ale ucenicilor sau ale rudelor celor rănduiți astăzi în pravița oglindei spirituale românești.

După o *Introducere* în care lucrarea sa este situată în istoria vechilor paterice ortodoxe și a variantelor lor românești, precizîndu-se unele norme principale pe care le-a avut în vedere la elaborarea ei, urmează cuprinsul propriu-zis al lucrării. Pe firul veacurilor XIV—XX sînt realizate un număr de peste trei sute de medalioane ale cuviosilor părinți români. Fiînd preocupat să țină calea de mijloc între titlul patericului — florilegiu și acela aghiografic, autorul își deapănă cunoștințele acumulate după o schemă practică, sigură și interesantă: viață, apoi fapte și cuvinte de învățătură

(fapte folositoare de suflet). Uneori, cele două părți sînt concentrate în structura unui singur medalion, renunțîndu-se la «capetele» întrebunțate în celelalte cazuri.

În conformitate cu schema adoptată, lucrarea de față expune sute de pagini biografice, urmate de relatarea și caracterizarea duhovnicească a vieții și a învățăturii cuvioșilor. În căutarea unor variate elemente de desăvîșire, mulți dintre ei circulau prin munții celor două provincii românești și uneori ajungeau pînă la Athos, în Țara Sfîntă, sau la minăstirea Valaam din Marea Albă.

Încă de la sfîrșitul veacului al XVI-lea erau la Agapia unii cuvioși «alt de rivnitori în nevoița pustnicească, încit doreau să urmeze marilor așceți din pustiiul Egiptului». Pe lângă greutatea stabilirii elementelor istorice, pe firul altor veacuri, autorul și-a agonisit un merit în plus prin efortul său de a identifica forme de aseză ortodoxă în viața bisericească românească. Vechile vetre monahale au produs Îndeosebi, cum era de așteptat, sihăștri și isihăști. Unii dintre aceștia trăiau închși în chilii săpate în stîncă, pe intervale de zeci de ani. Inversul atitudinii zatvornicilor o constituia teiul de viață rătăcitor, fără locuință stabilă, fără încălțăminte uneori și cu obișnuinta rugăciunii neîntrerupte. Chiriac de la Bisericanii s-a nevoit gol, acoperit doar de lungimea părului capului. Peștera Ialomicioarei a oferit sălăș comun unui urs și unui pustnic, chiar la veacul trecut. Gherasim de la Neamțu lăstează «nebulnia» pentru Hristos. Despre un monah se spune că nu se odihnea decit cîteva ceasuri într-un sicriu, iar despre altul că priveghea toată noaptea și nu intra în chilie, atunci cînd supăra pe cineva.

Forme ale azezei înțînile numai la români sînt mai multe: mîncatul în picioare, nevoița pe trunchi de copac și înfrînarea în mijlocul lumii. Viețuira Cuviosului Procopie (Picu) Pătru, care are idealul unui monah în largul societății, poate fi căutat și în alte regiuni românești (vezi N. Iorga, *Din viața moștenitorilor vieții ai ființului Săcuienilor*, în «An. Acad. Rom.», secț. ist., seria a II-a t. XXXIV (1911), p. 69).

Odată cu alt de îndelungi și de variate forme de înfrînare, se mai descriu în lucrarea de față și felurile daruri duhovnicești înțînile la nevoitorii români. Pe lângă post, priveghea, treziev sufletescă, blîndețe, fugă de slava deșartă, aflăm la ei virtuți a căror steră depășește individul: dreapta socotință, darul înțelepciunii în cuvînt, al răbdării sclrbelor celor de aproape. În legătură cu virtuțile amintite, autorul precizează, pentru sfîrșitul veacului al XV-lea: «la duhovnicii minăstirii Putna se svedeau atît episcopii, preoții și credincioșii de la sate, cît și dregătorii din sfatul țării și însuși marele domn Ștefan «cel Bun și Sînt». Aeste fapte ale îndurării sufleteshi sînt completate cel mai adesea de faptele îndurării trupesti: vindecarea minunată prin rugăciune, izbăvirea de duhurile necurate, mîngîierea celor în suferință, găzduirea călătorilor, grija pentru răposaii uitați și fără urmași.

Cît privește iubirea semenilor lipsiți, citim aici că, în minăstirea Frăsinei, la începutul veacului nostru, «chiliile, bucătăria și biserica nu se încuiau». Cugetînd în același sens, monahul Galaction Ilie de la Sihăstria obișnuia să exlame: «dragostea și cu frăția mult întrece bogăția!». Întreabă cînd va fi sfîrșitul lumii, un pustnic a răspuns: «cînd nu va mai fi cărare de la vecin la vecin».

Monahul îmbunătățit împarte roadele ostenețelor sale «în numele Maicii Domnului». Tot pentru această virtute, Protosinghelul Iosif Rusu a fost numit «părintele dezrobitorilor», iar alt cuvios vindea pe bolnavi cu plante medicinale pe care le dăruia după ce mai înți, îi măturisea. În ciuda convingerilor sale că lumea este trecătoare, mitropolitul Iacob Putneanul († 1778) nu a ezitat să compună o carte de «bucii» pentru școlarii moldoveni, să înființeze primul spital public în chiliile Spiridoniei din Iași și să deslășoare o activitate bisericească remarcabilă. În numele aceleiași virtuți a iubit și a alinării suferințelor omenești, atția monahi și unii au oferit să îndeplinească munca de sanitari în vreme de război.

Rugăciunea pentru progresul duhovnicesc personal se contopea la unii nevoitori din neamul nostru cu rugăciunea pentru mîntuirea lumii. Aici, modelul clasic de împletire a preocupărilor isihaste cu năzuințele domniei și ale majorității poporului rămîne celebrul Daniil Sihestrul. Prin strădaniile cuviosului Peon Sihastrul, Cealibul este «singurul munte din Carpați care are zi de hram». Se știe, de asemenea, că mitropolitul Iosif Naniescu, urcînd la peștera Cuvioasei Teodora, punea diaconul să cînte o ectenie întreită și doxologia cea mare deasupra stîncilor de la Sihla.

lectur
la SHcu în
icoan
și mi
neare
întră
Grig
ci ceturlic
pe le
pete
natu
ției.largi
româ
asist
lor,
alt tnost
oferi
sului
răzb
cont
Grec
muri
de l
Din
pentde c
Emirulu
el a
lulfoar
mai
cu
mit

să :

neg
can
bîn
tur:
vur
cu
și
pet
rug

ar

Dintre formele liturgice de devoțiune monahală, *Patericul românesc* amintește lectura *Psaltiriei*, a *Paraclisului Măicii Domnului* și, în unele cazuri, participarea zilnică la Sfânta Liturghie.

Pe lângă nume și îndeletniciri călugărești, pe lângă semne miunate în legătură cu înțelegerea unor schituri și mănăstiri, ca și repetate mărturi de evlavie față de icoana Sfintei Fecioare de la mănăstirea Neamțu, lucrarea autorului nostru cuprinde și multe știri de istorie bisericească. Interesante sînt mai întîi alegerile, necăutate și nearanjate, în scaunul mitropolităn, unele retragînd «la felicită liniște», sau repetate intrări în grație. În primul sens, domnitorul Grigore Ghica a putut exclama către Grigore Dascălul la înmînarea crîrjii: «nici celui care a alergat, nici celui ce s-a rugat, ci celui pe care l-a binevoit Dumnezeu!».

Tot altfel de inodite sînt apoi unele relatări despre pustirea sau strămutarea schiturilor, despre dosirea odoarelor din fața năvălitorilor sau despre împărțirea moaștelor pe la credincioși pentru a fi ferite de profanare. Uciderile din timpul Eteriei au lăsat pete de sînge și ruine pe la multe ctitorii moldovene. Sînt descrise și cîteva întîmplări naturale deosebite, contribuția monahilor la apărarea dreptei-credințe împotriva uniației, precum și aceea cerută de îndreptarea calendarului.

Dacă este cazul să prelungim enumerarea — în interesul cercetătorului sferelor largi de cultură — vom însemna și alte aspecte care se desprind din filele *Patericului românesc*. Odată cu mîngîierea ajutorului dumnezeiesc în fața năvălitorilor, odată cu asistența fizică și psihiatrică prin intermediul bolnitorilor, al spitalelor și al orfelinatelor, trebuie să amintim de înființarea școlilor, a tipografiilor și de artele frumoase atît de potrivite cu mediul isihast.

Unitatea spirituală românească, citim în paginile aceleiași cronici a trecutului nostru bisericesc, s-a încheiat și s-a perpetuat prin attea îndeletniciri și prilejuri oferite de viața monahală. Lăta și privegherea din timpuri de împresurare a strămoșului întăreau comuniunea în credință a obștei și preamăreau pe vitejii căzuți în războaie. Așa cum călugării circulau între numeroase mănăstiri și ajungeau la diferite centre interortodoxe, Sfintele Moaște erau uneori trimise sau aduse din Rusia și din Grecia. Pelerinajele organizate făceau ca românii ortodocși să se întoarcă de la hramuri întîrîți în credința strămoșească, iar procesiunile de la mănăstirea Sfîntului Ioan de la Suceava reuneau adesea pe localnici cu oaspeții veniți din părțile Ardealului. Din acest punct de vedere este interesantă de studiat contribuția în natură a căranilor pentru întreținerea sîntelor locasuri, ca și legătura dintre călugări și ciobani.

Paginile pe care le avem sub privire amintesc, odată cu numeroase toponimice de origine monahală, și de legăturile unor oameni de cultură cu același mediu: Negri, Eminescu, Gane, Enescu, Sturdza, Conta, Vlașuță etc.

Dacă ctitorul ia cunoștință cu satisfacție de reabilitarea psihologică a domnitorului Alexandru Lăpușneanu din deformarea istoriei romantice din veacul trecut, el află din aceleași relatări despre existența unor materiale inedite — ca versurile lui Procopie (Picu) Pătruț și altele — care așteaptă să fie valorificate.

Afirmînd cele de mai sus, nu am voi să se creadă că ostenește P. Cuv. Ieromonah Ioanichie n-ar interesa și clerul și pe mirenil noștri. Utilitatea lucrării sale se vedește mai întîi în evidențierea chipurilor pozitive de slujitori ai altarelor care au păstrat cu evlavie rînduțurile bisericești și tradițiile duhovnicești. Este arătată deseori sublimitatea și răspunderile Tainei Preotiei și ale Duhovniciei.

În biserică să nu se vorbească și să nu se cînte repede; «după tipic nu-i voie să se aducă pască, brînză și ouă în Sfîntul Altar» (p. 600).

Sînt interesante apoi reflecțiile duhovnicești față de cazul acelor preoți care neglijează pomenirile pentru morții sau față de penitenții care nu și-au îndeplinit canonul primit la Spovedanie. Transcriem, de asemenea, în legătură cu izbăvirea de bîntuiala duhurilor necurate: «Mai întîi trimitea bolnavul în mănăstire să-și mărturisească păcatele și să-l facă preoții Sfîntul Maslu. Apoi se întorcea bolnavul în chilia lui unde era pus la post și rugăciune trei zile și trei nopți. Împreună cu el posteau rudele bolnavului și însuși pustnicul Iosif și citeau la psaltire ziua și noaptea. A treia zi cei mai mulți bolnavi se vindeau. Cei care nu se vindeau repetau aceeași nevoință pînă se izbăveau de diavolul, că nu poste răbda vrăjmasul rugăciunea și postul celor smeriți».

La capitolul Spovedanie și părințe duhovnicesc aflăm acest avertisment pe care ar trebui să-l cunoască toți credincioșii noștri: «Frate Ioane, ai venit aici să cauți

oameni sfinți? Niciodată în viață să nu te iei după om, oricât de sfințit și s-ar părea. Că astăzi te folosești de el, iar mâine te poți sminti. Voești să ai călăuză în viață? Citește *Sfânta Scriptură* și învățăturile Sfinților Părinți și armează pe cei poți cuvintele lor, că de ei niciodată nu te vei sminti».

La rindul său, fiecare slujitor al altarului de la noi ar trebui să mediteze asupra experienței marilor duhovnici pentru monahi și pentru mireni: protosingheli Ioanichie Moroi, Vichentie Mălău și, mai ales, Nicodim Mândiță. Cazul duhovnicului lesne ierților, dezaprobat în comparație cu cel «aspru», problema canonului ușor, remediile unor patimi (proapse de către starețul Paisie) sau închinarea către idoli din minte etc. pot fi înfățișate tot în aceste pagini.

Sub raportul limbii literare, se constată cu mare bucurie că *Patericul românesc* poate fi socotit de asemenea o realizare deosebită. Respungând ispită scriitorului cu orice preț, autorul a dobândit o anamită simplitate în exprimare și a utilizat cu mare îndemânare tehnica dialogului. Pentru schițarea portretului unor harismatici, miresma cronicii s-a contopit frecvent cu dulceața contemplației și cu bucuria duhovnicească a *Prologelor*.

În acest consens credem (și ne permitem câteva observații) că trebuie să fie adoptată constant forma arhaică: Daniil Sihastrul, minăstirea Neamtu etc. Tot în concordanță cu specificul acestei cărți de evlavie, anumite cuvinte prea moderne: «apologei», «nemuritoare», «extrase», «secol» etc. ar putea fi înlocuite cu folos, uneori. «Podvigul» este propriu-zis «nevoiața monahală», iar «apotegezmele» se cuvinte să fie menționate astfel la numărul plural. Un «lucrător al rugăciunii» și încă «iscușit» pare mult mai autentic dacă rămâne «răvnițor, nevoitor sau fierbinte rugător». «Vorbitoarea în limbă» are nevoie de un determinativ, din punct de vedere al limbajului bisericesc. Când se indică secolul, numeralul ordinal și semnul lui distinctiv este adesea evitat. Calitatea de «lavră» nu poate fi atribuită unor minăstiri ca Bistrița sau ca Hurezi decât cu oarecare îngăduință.

Dincolo de o prea mare stereotipie a începutului și a sfârșitului biografiilor, dincolo de unele inversări topice, o revizuire stilistică trebuie să înălture neapărat forme ca acestea: «buna rânduială» (p. 33), «pustnici anahoreți» (p. 66), «sageti duhovnicești alinau durerea» (p. 458) și, poate, chiar «prinos închinat» (p. 507).

Titluri ca: *Kecagation* (Singularitate cuvinte) sau *Bogorodicina* (*Octoihul*) *Maicii Domnului* sînt, în parte, redacte neglijent și traduse eronat.

Pe de altă parte, disciplina «dreptului canonic» (p. 677) este specifică învățămîntului catolic, după cum mitropolitul nu primește Sfintele Taine, ci le ia personal. Problema întemeierii celui dintîi spital public din Moldova, atribuită deopotrivă lui Anastasia Crinca și lui Iacob Putneanu, își așteaptă de asemenea rezolvarea.

Delimitarea cronologică adoptată încă poate fi discutată. Cum autorul amintește de Dobrogea ca despre «cea mai veche vatră isihastă din țara noastră, datînd din secolele IV—VI» (p. 397), credem că din epoca aceea trebuie să înceapă cercetarea istoriei vieții noastre duhovnicești. Este suficient să cităm cazul lui Teotim I al Tomisului. Viața lui, cu peceata austerității după maniera «filosofilor», a impresionat atît pe barbari cît și pe contemporanii creștini culti de Italia Fericitului Ieronim. Sub aspect doctrinar, el a apărat origenismul ortodox, declarîndu-se hotărît adept al formei alexandrine de viață creștină.

Asupra filocaliei Sfîntului Ioan Casfian († ar. 435) — care îl face de nelipsit în paginile *Patericului românesc* — nu mai insistăm ca fiind relativ cunoscută în teologia noastră de astăzi.

Cum P. Cuv. Ioanichie are în vedere posibilitatea reeditării lucrării de față se poate pune și problema precizării și selectării sumarului ei adoptat. Așa cum se prezintă acum, volumul cuprinde mai mult decît anuntă titlul, deși nu orice persoană ierarhică este și o personalitate duhovnicească. Cu alte cuvinte, filocalia a fost îngemănată prea mult cu aghiografia și cu istoriografia.

În precizarea speciei literare a patericului rămîne normativă ierarhizarea pe care Mintuitorul a făcut-o în cazul Martei și Mariei. Între alte aspecte ale vieții unei personalități bisericesti, petrecerea sa duhovnicească interesează în mod deosebit. Dealtfel, însuși autorul distinge între «fapte» și «fapte folositoare de suflet». În acest caz, mai multe nume (Antonie Protopsaltul, monahia Eufrosina Lazu și arhierul Marchian Folescu) ar putea fi înregistrate la o nouă ediție în paginile istoriei bisericesti

părea.
viață?
cuvin-

sau culturale. Locul lor ar reveni astfel altor rîvnitori: episcopi Gherasim Rătescu și Chesarie Păunescu, ieromonahii Nicodim Ionțiș și Dionisie Lungu, preoții Vasile Ionescu — Colentina și Toma Gherasimescu.

ispura
nichie
e ter-
redile
mînte

Și caracterul istorico-documentar al lucrării ar putea fi îmbunătățit, deși se vede că autorul a epuizat toate posibilitățile existente în mediul în care a lucrat.

ănesc
ui cu
mare
asma
ească

Întelegem prin această cerință — chiar în sensul pe care l-a avut în vedere cercetătorul — mai înli o completare a volumului și nivelului cunoștințelor prin informații orale. Spre exemplificare cităm aspecte referitoare la următoarele medalioane: schimonahia Safta Brincoveanu (tradițiile spitalului care li poartă numele), ieromonahul Damian Stog (perioada premergătoare anului 1970), arhimandritul Nicodim Sachelarie (părerea parohului din satul natal), arhimandritul Domelie Manolache (profilul sufletească din seminar comparat cu acela din anii studiilor pentru doctorat).

ă fie
con-
polo-
teori.
ă fie
pare
torul
lcesc.
vitat
urezi

Cît privește documentația științifică propriu-zisă, ea rămîne în general la nivelul veacului trecut. Studiile mai noi lipsesc, deși majoritatea mînăstirilor dispun astăzi de monografii istorice. Din acest punct de vedere socotim necesare următoarele completări cu trimiterile respective: Sfîntul Nicodim de la Tismana a fost primul cititor la noi al tratatelor areopagilice, fapt care îl pune într-o anumită legătură atît cu trecutul spiritualității ortodoxe cît și cu evoluția ei la români («Mitropolia Olteniei», XXVIII (1976), nr. 11—12, p. 962 și urm.).

din-
părat
i du-

Textele bizantine de care a fost preocupat Cuviosul Gavriil Uric sint, printre altele, din Sfîntul Grigorie Teologul și din Sfîntul Ioan Scărarul (Radu Constantin, *Texte românești în arhive străine*, București, 1977). În ciuda unei propuneri recente se pare că numele cel mai potrivit al marelui nevoitor moldovean este starețul Paisie de la Neamșu. Se evită astfel confuzia cu omonimul său din epoca ecumenicității creștine și se respectă totodată tradiția istorică românească. P. Cuv. Ioanichie Insuși citează (p. 226) *Scrisori dintră stareții Athanasie și Paisie de la Neamșu*, din anul 1768. *Bibliografia mitropolitului Venimin Costachi* devine un balast într-o lucrare de zidire sufletească. Adăosul acesta ar avea o utilitate pastorală și populară în cazul publicisticii protosinghelului Nicodim Măndiță. Din capitolele închinăte marelui Andrei Șaguna lipsește atît strădania mamei care l-a determinat să ceară revenirea la credința ei ortodoxă străbună cît și un element specific activității acestuia: conlucrarea cu mireni în viața Bisericii. Pe monahia Epraxia Demi, în comparația cu «acea călugăriță sfîntă, ucenica micii Safta Brincoveanu, cuioasa Maica Frăsină», a caracterizat-o mai complex Gala Galaction (în *Zina Domnului*, București, 1958, p. 268 și 273) și în opera sa literară. Mitropolitul Iosif Naniescu și monahia Epifania Moisescu au avut și preocupări de psaltichie cu faceri proprii încredințate tiparului. Este o lipsă reală faptul că biografia ieroschimonahului Ioan Iacob nu este însoțită de cîteva din dumnezeieștile sale poezii publicate în volumul *Hrana duhovnicească*, Ierusalim, 1968.

taicii

Pe de altă parte se impun cîteva note în legătură cu canonizarea doar populară și locală a unor cuvioși români și în legătură cu «taina sfinței călugării» (p. 468).

min-
onal.
și lui

În sfîrșit, la citarea unor studii, să se completeze numele autorilor: *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, București, 1958 (Pr. prof. Gh. I. Moisescu și colaboratorii); *Viața și faptele Sfîntului Ieroh Calinic de la Cernica*, București, 1955 (Pr. Grigore N. Popescu-Hagiul) etc.

teste
din
area
omi-
atit

Am transcris aceste notații cu convingerea că profilul spiritual al altor eroi români ai Duhului ar putea doborînd un contur încă mai precis și mai complex. În cazul acesta s-ar depăși tripticul oarecum triumfalist: viață, nevoință, moarte. Totodată, noile elemente ar spori posibilitatea deosebirii unui curent ascetic și spiritual de altul.

pect
ale-

Pe de altă parte, citarea mai multor date intelectuale întărește adevărul că viața duhovnicească trebuie susținută și printr-un aport personal de cunoaștere și reflecție. Altminteri intervine o separare a evlaviei de teologie. Așa se întîmplă uneori în viața bisericăască de acatiste și atunci cînd preoții tineri sint amenințați de către enoriașii lor mai puțin lumați cu spovedania la un preot din mînăstire. Din fericire, autorul a reținut și cîteva cugetări ale protosinghelului Nicodim Măndiță în sensul vizat de noi: «Cine nu citește, zicea el, nu cunoaște. Și cine nu cunoaște *Sfînta Scriptură* și credința ortodoxă, acela ușor cade în păcate de moarte și este prins în mreaja secloror».

ipsit
teo-

După cîte se poate constata, P. Cuv. Ieromonah Ioanichie Bălan a compus o lucrare a cărei lipsă a fost resimțită la noi de veacuri. Realizarea ei a cerut dragoste,

și se
pre-
ană
nge-

pe
ineși
abil.
cest
lar-
ești

perseverență, numeroase și variate cunoștințe, spirit de jertfă, simț critic și dar literar înnașcut. După zece ani de muncă și de peregrinări, atâtea chipuri și elemente ale tradiției noastre bisericești scrise și mai ales ne scrise, locale și întimplătoare, au fost adunate și coordonate într-un tot exemplar și complex. Numeroasele juedici care li-au stat în cale au fost înlăturate în cea mai mare parte cu succes.

Pe lângă reliefele a unor componente fundamentale ale spiritualității românești, această carte de evlavie unică la noi va servi și completării («citi pustrici sfinți s-au nevoit neștiuți de oameni în adîncul Munților Carpați!» — p. 641) acelor studii de istorie bisericească al căror ultim argument se reduce uneori la glasul pietrelor din vechime sau la inventarul «metoaselor» cutărei miștării. În mod sigur, ea va secunda pe Nicolae Iorga cu a sa lucrare *Sate și preoți din Ardeal*.

Scrisă cu literă mare, prevăzută cu unele portrete ale monahilor și cu câteva ilustrații ale mînăstirilor (fără a li se indica sursa), precum și cu patru rezumate în limbi străine, lucrarea va vesti și peste hotare biruințele podvigului și ale bucuriei duhovnicești românești.

Cîndva *Pateticele române*sc va fi amintit cu acea îndreptățită mîndrie cu care pe alte meleaguri este amintită publicația «Analecta Bollandiana».

PR. GHEORGHE I. DRĂGULIN

Mihail Diaconescu, *Marele cîntec*, Ed. Eminescu, 1980.

Noutatea acestui roman, ca și în celelalte două cărți anterioare ale lui Mihail Diaconescu, o constituie eroul, care este un cărturar, un artist cu mare forță de transfigurare a vieții, nefastuos și nespctaculos la suprafață, dar spectaculos și esențial, chinuți și dilematic, cu o viață interioară bîntuită de văpăile șuierătoare ale aporiilor din sufletul lui complicat.

Pe scurt, eroul și cadrul romanului. Eroul este *Ioan Căianu-Valahu*, care în istoria artei și culturii europene, este cunoscut sub numele de *Joannes Kajoni Valachus*, neo-renascentist român, care a dăruit patrimoniului artei muzicale universale, între anii 1652—1687, operele: *Hymnarium*, *Antologie de imnuri*, *Codex Cajoni* și *Cantionale Catholicum*. Dar, ca orice umanist, el este rătăcit, în toată viața lui, — acest *Joannes Kajoni*, care niciodată nu semna fără a adăuga și *Valachus* — și de demonii științei și ai literaturii, de limitele puterii, de rostul artei. Cine este Ioan Căianu? Copil de jăran ortodox. Se naște în 1629 în comuna Leghia și moare la 1687 aprilie 25, în comuna Lăzarea, unde dușmanul lui de moarte, episcopul Bartolomeu Szeelebi, care îl dărmase de pe tronul episcopatului mijlocie mîrsave, «ca să arate tuturor că el este om cu pică de Dumnezeu și dragoste de aproapele, îl pretuiește totuși și nu-i poartă nici o mică fostului Vicarius», îl numise custode al mînăstirii franciscane de aci. La 5 ani rămîne orfan de amîndoi părinții, secează de cîmă. «Cînd părăsise legea părinților săi avea nouăsprezece ani, isprăvisse școala începută la Cluj — Mănăstir, la frații iezuiți și urmată apoi la frații franciscani la Șumuleu. Putea să judece singur și să ia hotărîri. Nu-i pătruse rău niciodată de pasul făcut. Dumnezeu atotputernic, creator omnium, era unul și nedespărțit și oamenii îl puteau lăuda și slăvi în nenumărate feluri. Destui nobili români, de obicei aceia care izbuteau să ajungă să lucreze cu principii și cu oamenii lor de la curte, trecuseră mai de mult, și treceau și acum, de la legea dreptcredincioșilor Răsăritului, fie la catolici, fie la calvini. Dumnezeu era martor că trecerea lui la biserica Romei nu urmărise, însă, nici goana după avere, nici slujbă la curte, nici alte foloase. În locul părinților lui morți de cîmă, cînd abia avea 5 ani, îi lubise ca pe niște părinți adevărați pe bunii nobili Gavril Haller și pe pater Jegenyei Francisc, cei ce aveau moșia lângă Leghea și-l luaseră din mîlă, cu pe un adevărat fiastur, să-l ducă la școală, apoi pe ludimagistrul său de la Cluj și de la Șumuleu. Lor le datora toate bucuriile și toate tristețile pe care el, *Ioan Cajoni Valachus ex parentibus schismaticis*, cum își scria numele cu îndrăjire pe aproape tot ceea ce lucra, le trăise și le trăia încă în mînăstire și între frații monahi ai ordinului Sfîntului Francisc. Acești magistri îl dăduseră totul. În mînăstire la Șumuleu avea acum sub ascultarea sa de custode pe trei dintre monahii care îl fuseseră ludimagistri. Ei s-ar fi bucurat, firește, la gîndul că se urmărea ca el să ajungă *vicarius generalis*,

ar literar
nente ale
e, au fost
care l-au

omânești,
ici sfinți
studii de
relor din
secunda

u cîteva
imate în
bucuriei

cu care

IN

Mihail
esențial,
aporiilor

istoria
as, neo-
tre anii
ționale
Iohannes
științei
opii de

25, în
și, care
r că ei
de aci-
legea
năsturi,
singur
aternic,
nenu-
lucreze
acum,
eu era
d abia
și pe
ră, ca
și de
Caloni
pe tot
linului
avea
ngiștri.
eratis,

(episcop primat catolic al Ardealului). Dar s-ar fi îngrozit ca de moarte să știe că-l duce gândul să primească lupta cu Pater Bartolomeu, unealta oarbă și scelerată a iezuiților și Romei, sucofant și fără scrupule în pofta de putere, care ucisese, nu direct, ci prin nelegiuite violente metode, un student român tot catolic, dar dintr-o altă mi-năstire și școală; îl ucisese prin schingiuri în închisoarea călăului Alexius de Bethlen, șeful temnițelor.

Trecerea la catolicism se petrece la 19 ani. Structură serafică și permanent răscolită de suferințele celor mulți și ale neamului lui obidit, își caută astmipărul în muncă și în artă. Studios, talentat, priceput tehnician, cu o cutie cu scule, umbra din castel în castel și din biserică în biserică și repara orgi schilodate sau dezacordate. Permanent chinuit de dileme și problematici. Fiind apropiat și iubit de poporul din care făcea parte, este ochit și ales de Roma pentru planurile ei de a rezista împotriva calvisimului stăpîn peste Ardeal prin principii guvernatori calvini, cum era nălmîtit Mihai Apafi, și de a-l atrage, prin orice mijloace, pe români la catolicism. Acum, pentru că Roma nu avea puteri de constrîngere prin forță, încerca metode mai rafinate, prin ademeniri.

Ioan Căianu, prin darurile și cultura sa, era un pion bun pe masa popală de șah, în ceea ce privește Ardealul, cei puțin. Și Roma a hotărît și l-a ales *vicarius generalis* al Ardealului.

Plasa întinsă este subtilă și nevăzută. Rezumăm după tematica și drama romanu-lui de care ne ocupăm. La fel de subtil, minus substraturile învălișurilor papisteze piezise, este și meșteșugul romancierului de a prinde, în acest pretext epic, o sumă de realități și de alese piscuri de umanism, de dirzenie de caracter cînd este vorba de adevăr și dreptate, izvorite de pămîntul românesc, peste tot, nu numai în vatra Daciei Felix, Ardealul, ci și în Moldova și în Muntenia. Cu talent și veriditate sînt iscodite faptele și izvoadele dint-o epocă de istorie somnoroasă și scoase la lumină dreptăți, orgicele legături și interdenoșice, permanentul ritm al inimii neamului, care se punctează prin matii ei eroi cunoscuți sau anonimi, prin marii sau smeriții ei cărturari, poezi, muzicieni, ierarhi sau călugări simpli, știuți sau neștiuți, care au păstrat și au imbogățit ființa, unitatea și tragica frumusețe a neamului și poporului nostru. Dar Ioan Căianu, copil de țaran din Leghea, care prototipul romanului neaderent la metode dubioase și rafinat necinstite, era ecoul limpede al plaiului mioritic, al purității izvoarelor, al florului cetinii de brad și al tremurului frunzelor de me-steacăn.

Remarcabilă puterea de evocare a romancierului. În simbolica și parabolismul faptelor fixează evenimentele cu putere, permanent și peste tot. Pe erou îl obsedează permanent copilăria și anii primei tinereți. Pe reconstituie, le retrăiește ca pe o peliculă de azi, trecută prin fața dinăuntru a pleoapelor ochilor închiși, ca să ulfe încălțitele și ticăloasele realități din jur. Un moment de referință în această privință. Impreună cu vărul său Mihai de Leghea, boier român cu rînduială tradițională, și cu fostul magistrul de filozofie Petru Luncan (al căsui elev fusese Iacob Bocor, efebul, ucis prin cumplite torturi în temnița lui Alexius de Bethlen unde fusese aruncat de mașinile lui pater Bartolomeu Szebeledi care tîntea să-l dea, — prin aceleași scelerate metode, aceeași soartă și lui Pater Ioan Căianu, ca să-și netezească pentru el, drumul spre scaunul *vicarius generalis*), se pregătesc, ei toți catolici, să facă o vizită mitropolitului ortodox al Ardealului, Sava Brancovici, în palatul mitropolitului de la Alba Iulia. Situația era încălțită și ițele tare încurcate. Ei trebuiau să-l însoțească pe pater Antonio Bagellardi de Belluno, trimis special al craiului-soare Ludovic al Franței cu misiuni speciale pentru principele Mihai Apafi ca să-l capteze împotriva împăratului de la Viena. Dar treaba aceasta trebuia cu strălănicie păzită de ochii cancelarului lui Apafi, contele Teleki, credincios Habsburgilor. Ca însoțitori ai diplomatului francez, spre a scăpa printre degetele iscodadelor, cei trei trebuiau să vină pe rînd și cite unul la Mitropolie. În această prea delicată plăbuire, Ioan Căianu, ajuns în curtea Mitropoliei, este fascinat de două fapte: grupe de țărani în straiere lor mițoase, de moți și de daci în același timp, intră unul după altul, cu lumini aprinse, în catedrală. Cităm: «După ce rătăci puțin pe lîngă poartă, se opri la intrarea în biserică, în care se ferî să pășească. În pronaos, sub o grămadă de candelă de argint, se vedea piatra de marmură de pe mormîntul plin de luminări aprinse al vestitului Mihai Vodă Viteazul, cel ce fusese craiul tuturor românilor și ctitorise biserica de acum a Mitropoliei Ardea-

lului. Alba fusese orașul ales de el drept cetate de scaun a celor trei țări românești unite sub sfințitul său schioptru. Aici, la Alba, primea soli, iscălea tratate și hrisoave și aduna pe meșteri să lucreze. Aci, la Alba, îl căutau să-l slăvească românii de pretutindeni. Aci, la Alba, dorișe el împlinirea celor ce cugeta în liniștea sufletului său.

Și romancierul conținu: «Se povestește că după ce pierise ucis meșteșul pe Cimpia Turzii, Mihai Vodă Viteazul fusese adus aci în biserică și astrucat fără cap. Prea cinștitul său cap fusese luat pe furis de boierii săi de credință și îngropat cu multă jale și fală în Minăstirea Dealul Inghă Tîrgoviște. Monahii, preoții și credincioșii români din oraș și din împrejurimi aduceau zi de zi luminări pe mormintul slăvitului oșior al Mitropoliei lor de la Alba. Cele aprinse de dimineață aveau parcă o strălucire tăioasă, care rănea ochii. Alte luminări se vedeau mai departe, un policandru de argint de sub turta pantocratorului».

Ioan Căianu se oprise și el cu mina sprijinită de piatra rece sculptată a unui catedralei. Urmează al doilea fapt care îl fascinează. Cităm: «Se trezi cînd auzi venind din biserică glasul înalt și puternic al unui bărbat care cînta ceva ce aducea a *hymnus calonicus*. Auzul său încercat deosebi repede în prea frumoasele eufonii bogăția podoabelor la antiofane și neobișnuita iscusință a mlădierilor. Incepu să se gîndească la timpurile de demult cînd și el era credincios al Bisericii Răsăritului».

Copilăria lui îi zburda sub pleoapele oblonite peste ochii închiși. «Aici fusese tipărit, cu 27 de ani în urmă, pe timpul mitropolitului Simion Ștefan, înaintasul în scaun al mitropolitului Sava, vestitul *Nou Testament*, avînd ca adosaș o mare mulțime de lămuriri folositoare pentru popii românilor», gîndi Ioan Căianu deschizînd ochii și căuțînd să și vadă, nu numai să audă, *caloniliile* seraficești ce zburdau melodios și suri aurite a principelui Apafi din care, la ușa palatului destul de modest al mitropolitului Sava, a coborît trimisul Craiului-Soare Antonio Bagellardi de Belluno «plin prin curtea catedralei. Dar ele au fost acoperite deodată de durutul roților unei trăde o măreție liniștită» sprijinit de permanentul său Insoșitor, frater Giordano Antonio, care vorbea o românească perfectă.

Arhitectura romanului este măreață. Viața întotdeauna a fost și este complexă, dificilă, plină de neprevăzut. Dar epoca pe care și-a ales-o Mihail Diaconescu, drept cadru proiectării și încastrării ideilor sale, este înfăciată. Ce căută solul lui Ludovic le mitropolitul Sava Brancovici? Țintirea diplomatică era o neașteptată lovitură dată habsburgilor. Solul avea de tratat cu principele guvernator Apafi. Dar vicleanul diplomat, ca și principele guvernator, — zice autorul —, știau ce putere spirituală avea mitropolitul Sava, de care ascultau toți românii, iar românii alcătuiau zdrobitoarea majoritate a supușilor principelui. Sînt multe, foarte multe aule și bolți de rezonanță în masiva și danteleta construcție a *Marelui cîntec*. Dar două sînt cu totul obsedante, de neuit în memoria cititorului. Sînt cele două întîlniri ale lui Ioan Căianu Valahu: întîlnia, cea de care vorbim, cu mitropolitul Sava Brancovici, aici la Alba Iulia, iar a doua, aceea dintre el și cei doi mari cărturari ai istoriei noastre, Miron Costin și mitropolitul Dosoftei, împreună, la Iași.

Ne reîntorcem la Alba Iulia. Palatul mitropolitului este foarte modest pe dinafară, dar înăuntru fremătă lin, ca o lumină lădă, de smereni, de cărți și hrisoave, de icoane și sculpturi sfînte, în opoziție nedemonstrativă, dar firească, cu luxuria vestimentară, cu zîmbetele unse cu miere și filistine ale lui Antonio Bagellardi da Belluno, adus aci cu trăsura înzorzonată a principelui guvernator. Sava e modest. În sutana lui din pinză lărnească. «În afară de un engolion cu Maica Domnului din piatră de laspis atîrnat pe piept cu lăntuș de aur, peste rasa lui de călugăr, nu purta nici o altă podoabă».

Antonio Bagellardi îi aduce în dar mitropolitului, o faimoasă, pe atunci, operă religioasă: *La perpetuité de la roy de l'église catholique touchant l'eucharistie, de l'andue contre le livre du sieur Claude, ministre de Charenton*, scrisă de nobilii Antoine Arnould și Pierre Nicole, de la vestitul Port Royal, atrăgîndu-i atenția că, în această operă este inclusă ca argument o altă vestită scriere, prea cunoscută deci, în Franța, de către cărturarii ei, a unui boier român moldovean de telul său, Nicolae Milescu — Spătaru, lucrare numită *Enchiridion, Sive Stella orientalis occidentali splendens id est sensus ecclesiae orientis scilicet graecae, de transsubstantiones corporis domini aliusque controversiis*.

— «Am poruncă să vă fac acest dar, apăsă solul francez».

i românesti
hrisoave și
ii de pretu-
lui său.
ișește pe
t fără cap.
ngropat cu
credincioșii
l slăvitului
ă o strălu-
policandru

tată a ușii
uzi venind
ea a hym-
nii bogăția
gindească

Aici fusese
ik în scaun
năltime de
d ochii și
melodios și
al mitro-
polului «plin
unei tră-
Antonio,

complexă,
scu, drept
udovic la
tură dată
leann du-
uală avea
oarea ma-
rezonanță
obsedante,
Valahu;
ilia, iar a
Costin și

st pe di-
hrisoave,
uria ves-
i da Bel-
oedest, în
nului din
nu purta

ci, operă
istie, de-
i Antoine
această
n Franța,
Ilescu —
ndens id
s domini

Mitropolitul a priceput rostul vizitei. A luat cartea și după ce a răstăit-o, a pus-o pe un tetrapod, mulțumind. Solul nu-l vizita de dragul cărții. «Va să zică, ei apăsării, fie frontoși, sau ori ce or fi, au nevoie de sprijinul minților mari ale oropositului meu neam românesc», gândi mitropolitul. Și adăugă: «Avem aici și o nouă tălmăcire românească a *Noului Testament*. Tot Spătarul a făcut-o din grecește». Ioan Căianu se uita uluit la mulțimea de cărți în legături delicate care, neostentativ, ca în bibliotecile din Roma, Viena, Budapesta sau Praga, vorbeau prin marile lor tăceri de pe tetrapod de pe polite și mese sculptate și de prin credințele de pe pereți. Multe, deschise și cu semne în ele. Sava acesta, cu barba lui lungă, cu trupul osos, înalt, dar slab ca un sfânt bizantin, părea un preot a lui Zalmoxe, uitat într-o peșteră a timpului, nedescoperită, tainică și smerită, în adâncurile pământului rotund al țării. Cătam din *Marele cîntec*: «După ce a intrat în călugărie, Sava a fost hirotonisit preot la Tirgoviște... Cînd Sava a fost ales mitropolit al Ardealului, răposatul principe Gheorghe Rakoczi al doilea s-a grăbit, plin de grijă și prevedere, să-l întărească în scaun, să-l trimită cu scrisoare plină de cea mai aleasă cuviință, la mărișă sa răposatul Constantin Șerban Barasarab, domnul Țării Românești. Hirotonia întru treapta de arhierue a mitropolitului Sava s-a făcut deci cu mare alai la Tirgoviște, în ziua de 14 septembrie anul Domnului 1658. La înapoierie i s-a făcut și la Alba o primire mai strălucită ca unui crai, cu oșteni nenumărați care au trecut îmbrăcați în strale de sârbătoare prin lala mitropolitului și a principelui, cu felurile petreceri, cântări lăutărești prin oras și multă veselie». El era ardelean din Banat și mai avusese un unchi, bun episcop. Ucenicise călugărește, la Minăstirea Comana, unde ea ieromonah, era hartofilaxul ministrii în care fusese aduse și oasele lui Radu Vodă Șerban, mort la Viena. Pentru ca, la capătul luptei sale, «bolnav rău de podagră, mitropolitul Sava a fost ridicat din patul său de suferință, batjocorit și azvîrlit cu fratele său Gheorghe (fost capuchehaie la Constantinopol) în temnițele lui Alexius de Bethlen». «Mutat prin multe temnițe, de la Alba la Ierusalim și la Vînt, supus la chinuri cumplite și la ocări de nespus, bătut de cîteva ori cu bice de sîrmă de au căzut și cămașa și carnea de pe dinsul. Înalt Prea Sîntul Sava a fost în cele din urmă lăsat să se retragă la o minăstire de țară, tot prin părțile Făgărașului, unde a și murit».

Ne aflăm acum în cetatea de scaun a Moldovei, Iași.

Ion Căianu Velachus, strivit de nelegiuire, azvîrlit din scaunul lui de *vicarius generalis* de către fratele său întru credință, Bartolomeu Szebeldei care-i la locul, trece nunții în Moldova. El mai avusese legături confesionale cu călugării franciscani de la Bacău. Autorul prezintă o întâlnire de neuitat între Ioan Căianu Velachus de o parte, iar de cealaltă parte, Miron Costin și mitropolitul Dosoftei al Moldovei.

Palatul lui Miron Costin, mare logofăt, este de o măreție princiară, iar interiorul, de o încălzătură rafinată cărturărească, aureolată de o finețe și odihnă ieșite dintr-o minte mult prea înțeleaptă, smerită și, ca un stup plin de miere, încărcată cu înțelepciunea vremii și cunoașterea tuturor marilor noutăți cărturărești din Europa, de la Paris pînă la Moscova, de la Upsala pînă la Alexandria. Cătam: «Ii pofti deci (Miron Costin pe Ion Căianu) mai aproape la masă, îi dădu și lui un jilt, îi puse dinainte niște cărți, îndosebi lipărituri în limba românească și latinească, dar și cîteva nemțești și altele — leșești, vorbiru nu ca de la boier și mitropolit la fugar, și ca de la învățat *humanissimus* la învățat *humanissimus*».

Vorbirea a decurs molcom. Întrebat de marelui logofăt, de ce s-a refugiat în Moldova, știind, desigur, că viața lui era primejduită în Ardeal, Căianul îi răspunde blînd: — În Moldova stînt tot atît de bine acasă ca în Ardeal... E plină Moldova de fugari ardeleni... Sau: — În Ardeal stînt prigonit și amenințat... Am dușmani aprigi care vor să-mi ridice viața... Pentru că nu mă simt în stare să mă port la fel de aprig și să răspund răului cu rău am venit în Moldova... Încerc deci să răspund răului cu bine... Să mă port adică după învățătura creștină... Vreau să trăiesc liniștit ca să pot scrie cîntece... Simt și știu că asta este chemarea mea în lume... datorica mea... «Îndrăznesc să spun că trăiesc pentru *ars musicae*, că ea îmi este și cale și scop».

Dosoftei mitropolitul, cu ochii blînzi ca niște zori minunate de vară, îi întreabă cu blîndețe dar atent și interesat:

— Ai întâlnit cumva, li iscodi la fel de blînd dar și stăruitor mitropolitul Dosoftei, lucrările unui leah, anume Nicolae Gomolca? El a luat psalmii leșești ai lui Jan Kochanowski și i-a pus în cîntări foarte alese, lucrute după glasurile slujbei ortodoxe...

Au ieșit niște lucruri minunate. Eu însumi l-am folosit când am întocmit *Psaltirea pe versuri tocniță*, o cunoști? Am tipărit-o cu 3 ani în urmă la Unieș, la leși».

— «O cunosc foarte bine... Este foarte răspândită în Ardeal... și cunosc de asemenea și lucrările leșești. De Gomoica și de alți autori leșești m-am folosit și eu în lucrările mele...».

Dar Căianu Valahu s-a folosit mai ales de folclorul românesc. Într-una din cunoscutele lui lucrări, din 16 melodii, cite cuprinde opera, s-a subliniat că 10 sînt românești, populare. Printre-o judecată a fraților franciscani, el era condamnat pentru că... «*Antologhionul Cantionale Catholicum* adună cu o desăvîrșită nerușinare destule cîntece românești, adică schismatice, bașca de cele luterane... Numai pentru că ele păreau mai deosebite, frumoase... Ba Emericus, priceput în cîntările schismatice, descoperise și rădăcina rea a inspirațiilor lui frater Joannes Kajoni, care nu era alta decît faimosul protopsalt loasaf de la Putna, starețul din timpul lui Ștefan Vodă cel Mare și Sînt, protopsalt vestit «de la Suceava Moldovei pînă la îndepărtata Moscova și din Rusia pînă în Grecia și pustiurile arabicești pentru doxa și înțelepciunea egumeniei lui». În *Cantionale Catholicum* se află o cîntare făcută după cunoscuta *Epsvesthe palai Adam*, a lui loasaf protopsaltul și egumenul.

Este cu totul fericită și rarisimă întimplarea că un mare talent epic este îngemănat cu o uriașă, ordonată și tenace muncă de documentare, ca în cazul autorului *Marelui cîntec*. Documentaristul n-a lăsat aripile albatrosului literar, dar nici literatul nu a scapat de viață documentele clocoțitoare de fapte ale epocii. A fost o epocă clocoțitoare de sînge vărsat și cheltuit pentru adevăr, pentru dreptate, pentru o lume mai bună. Nu ne permite spațiul să înșirăm pe toți cărturarilor români din epocă, cu toate operele lor ce au apărut pe pămîntul transilvan și în țările românești, pe care le scoate din pălenjenii și colburi și de sub o inexplicabilă indolență a istoricilor. Mihai Diaconescu, în romanul său.

Cît despre țaina frumuseții stilului și căldura permanentă a epicului, vom spune doar că autorul este sîrpe de cărturar, care, asemenea lui Sadoveanu și Arghezi, a înțeles și s-a adăpat, pentru împelzirea și împelzimea sufletului și operei sale, drept din «limba vechilor cazanii». Ne permitem să mai cităm din finalul cărții. Cînd Roma vrea să-l «recupereze» pentru interesele sale și să-l repună în scaunul de *vicarius generalis*, Ioan Căianu, pe care nici în trecut nu-l interesase puterea, răspunde trimisului de la Viena. — Iezuitul Andrei: «Eu nu mai cred nici o iotă din ceea ce spun stăpîni de la Praga despre dragostea lor față de români. Faptul că oștenii împăratului ard și dărîmă minăstirile de pe la Făgăraș sau din alte părți ale Ardealului, e strigător la cer!» «Nu pot și nu vreau să mai fiu unealta celor puternici! Sufletul meu nu poate fi cumpărat!» «Ioan nu mă simț nevoia altor lămuriri pentru Pater Andrei. Apucă flautul și, în tăcerea plină de stînjnire a celor doi bărbați, încep să cânte, încet și foarte dulce, o doină de pe Someș. Era tot ce scrisese el mai frumos, în *Magnus, Cantus Coelestis*».

Scena se petrece la Brașov, în casa lui Daniel Cromer, tipograful și cîntărețul la *clavicordus*.

CRISTOFOR DANCU

Studii privind istoria Aradului, Ed. politică, București, 1980, 265 p., coordonator Eugen Glück.

Istoria românilor din părțile Aradului se îmbogățește cu o lucrare extrem de prețioasă ce coroborează rezultatul cercetărilor întreprinse pe parcursul mai multor ani de un grup de cunoscuți istorici arădeni. După cotata publicație anuală a Muzeului județean «Ziridava» și a voluminoasei apariții «Aradul — permanență în istoria patriei» (841 p.), lucrarea de față, demonstrînd un nucleu de cercetări bine încheiate, încurajat consecvent de autoritățile locale, deschide seria lucrărilor închinată sîrbătoririi a 2050 de ani de la întemeierea statului centralizat independent al geto-dacilor sub conducerea lui Burebista.

Volumul împărțit în 9 capitole, opera unui colectiv coordonat de experimentatul istoric Eugen Glück, tratează pe baza unor noi izvoare și extrem de interesante interpretări, istoria românilor din părțile arădene în rîstimpul bîimlenerei sale existențe.

ltirea pe
de ase-
și eu în
una din
10 sint
t pentru
destule
că ele
desle,
decit
el Mare
ă și din
tumeniei
vestihe

le Inge-
utorului
literatul
ocă clo-
ime mai
u toate
scote
ni Dia-

1 spune
zhei, a
2, drept
d Roma
ricarius
de tri-
ocea ce
nii Im-
ealului.
Suffletul
i Pater
epu să
nos, în

stărețul

J

CO-

em de
multor
zeului
ia pa-
chegat,
irbăto-
facilor

entatul
ite in-
stențe.

Primul capitol *Evoluția istorică a zonei Aradului pînă în secolul al X-lea*, semnat de Mircea Barbu și Eduard Ivanof, pornește de la evoluția istorică a societății omenești, din aceste părți, din perioada paleoliticului inferior pînă în pragul secolului X. În lumina unor dovezi arheologice incontestabile, periegeze proprii, oferite de săpăturile arheologice sistematice, întreprinse pe întreaga arie a județului de astăzi, în special Felnac și Arad-Vladimirescu, coroborate cu unele izvoare scrise, aparținătoare lui Strabon, Herodot și Jordanes, se demonstrează fără de tăgădă continuitatea societății românești din părțile Aradului pînă la sfîrșitul secolului al X-lea. Romanizarea dacilor, pătrunderea dacilor liberi în Cimpia Aradului după retragerea aureliană și întreprinderea liberă cu populația daco-romană ce duce la formarea romanității nord-dunărene sînt concluzii firești pe marginea abundentului material arheologic existent. Năvălirea migratorilor goți, huni, gepizi, avari și aite neamuri provoacă distrugerii ce determină o reducere a numărului de așezări rurale, fără să distrugă însă cultura materială și spirituală, organizarea social-teritorială a populației daco-romane, mult superioară. Suma rezultatelor arheologice, arată autorii, întîrmă teoria părăsirii totale a Daciei.

Este semnificativă constatarea privitoare la rolul creștinismului în acele părți, de întărire a romanității nord-dunărene (p. 32) ca și atestarea arheologică de la Arad-Vladimirescu a existenței unei populații creștine ce își continuă existența în zona fostei fortificații, după abandonarea ei de prin anul 1028 (p. 35—36).

Un capitol aparte (II) este dedicat de aceiași autori *Civilizației dacice în părțile ardăene*. Din nou pe baza unui bogat material arheologic se atestă originalitatea formelor de cultură materială a traco-dacilor, care au ajuns la o înfloritoare civilizație odată cu epoca bronzului. Dovezile sînt multiple oferite de numeroasele descoperiri arheologice de pe întreaga arie a județului pentru cultura Periam — Pecica, cultura Otomanii, cultura hallstătiană Basarabi, Laténe. Locuirea intensă a populației dacice din zona Mureșului, Crișului Alb și Negru este atestată prin descoperiri arheologice importante. Mențione aparțin meritul tezaurului descoperit la Șilindia datat din secolul III—II î.d.H., format din 729 de monede de argint pur — cel mai mare tezaur de acest fel descoperit în România — ce atestă existența unui centru de emisiuni pentru părțile ardăene și bănățene. Dar cercetările arheologice cele mai semnificative sînt cele de la «Șanțul-Mare» în zona Arad-Pecica unde a fost localizată așezarea dacică *Ziridava*, amintită de Ptolomeu. Aici s-a găsit dovada existenței unui centru de emisiuni a monedelor din secolul II î.d.H. de tip Toc—Cherelus, în speță o șanță ce demonstrează că «formațiunea politică de pe Mureșul inferior, în jurul anului 70 î.d.H., a fost inclusă noii structuri create de Burebista — statul dac centralizat și independent — moment în care emisiunile de monede locale încetează» (p. 57). Inventarul complexului arheologic, din care nu lipsește un sanctuar similar cu cel rotund dela Grădiștea Muncelului, atestă că Ziridava a fost distrusă prin secolul II de romani (p. 58). Cucerirea Daciei de către romani se reliefează și în aceste părți, unde lumea provincială romană, conduce la accelerarea procesului de romanizare prin descoperirea de *terra sigillata*, într-o serie de localități, dovedește crearea unei civilizații înfloritoare datorată influenței lumii romane.

Aceiași autori închină un capitol aparte (III) săpăturilor arheologice întreprinse în zonă, intitulat «Cercetări arheologice în zona Aradului privind perioada secolelor VII—XI» (p. 68—81).

Totalitatea acestor inițiative sistematice sau sondeje de la Felnac, Arad, Vladimirescu, Zăbrani, Chișinău-Criș și Bulci completează de denumirile topografice vechi, duc la concluzia prezenței unei populații românești care-și trăiește viața în secolele VII—XI, în continuare, modest, ruralizat fără a atinge nivelul epocii romane, cu legături permanente în lumea romano-bizantină de la sudul și nordul Dunării. Este suficient să exemplificăm pentru continuitatea vieții și populației românești din aceste locuri, descoperirile de la Felnac care atestă locuirea și neîntreruptă din secolul I î.d.H. pînă în secolul al XIV-lea sau cele de la fortificația de apărare și refugiu, Arad-Vladimirescu ce demonstrează cuprinderea zonei ardăene în ducatul lui Glad.

Această din urmă fortificație, arată autorii, constituie un element etnoid de important pentru apărarea și controlul văii Mureșului în sistemul de apărare conceput de urmașul lui Glad, voievodul Ahtum. Prin coroborarea datelor furnizate de săpăturile arheologice de aici și a celor oferite de «Legenda Sfîntului Gerar», se trage concluzia

că fortificația a fost distrusă după anul 1028 în urma înfringerii suferite de Ahtum, fiind probabil vor avea aceeași soartă și celelalte fortificații.

Autorii acordă o importanță aparte și vestigiilor creștine din secolele VII—XI descoperite pe teritoriul județului Arad ca interesează îndeaproape istoria Bisericii Ortodoxe Române, care sînt : un ospăț roman de bronz în formă de pește (găsit la Lipova); o cataramă cu un scut ce are o cruce ajurată și un segment de cerc semilunar (la Pectica) și o serie de vase cu însemne creștine descoperite la Zăbrani, Felnac, Arad-Vladimirescu și Chișinău-Criș (p. 69—70).

Aceste dovezi arheologice impun concluzia existenței unui creștinism daco-roman în comunitățile rămase după retragerea aureliană fără vreo organizare bisericească superioară. Creștinismul nord-dunărean s-a dezvoltat pe baza romanității locale și a legăturilor sale cu lumea romano-bizantină.

O mențiune specială merită pentru includerea în istoria Bisericii Ortodoxe Române descoperirea unei noi dovezi incontestabile despre existența creștinismului de rit răsăritean din secolul al VII-lea în părțile Aradului, unde, în complexul arheologic de la Felnac a fost găsit mormîntul unui adult înhumat potrivit ritualului răsăritean, dovadă fiind în acest sens inventarul existent (p. 70).

Pentru secolele VII—XI, în afară de existența unor extrem de numeroase dovezi arheologice, capitole aparte sînt consacrate de reputatul istoric arădean Eugen Glück izvoarelor scrise ale vremii, în sprijinul vieții social-economice, politice, demografice și religioase verificînd continuitatea populației românești de pe aceste meleaguri. Pe baza cercetărilor întreprinse de Domnia Sa pe parcursul mai multor ani, în diferite țări ale Europei, a dezvoltat această sursă de informare pînă la un nivel academic în următoarele două capitole (IV și V) intitulate *Contribuții privind istoria părților arădene în secolele IX—X* (p. 82—100) și *Cu privire la istoricul părților arădene în epoca voievodatului lui Ahtum* (p. 101—150).

În primul studiu, analizînd informațiile cuprinse în cronică la Anonymus, datele cartografice din secolele XVII, toponimele locale, comparîndu-le cu datele oferite de noile săpături arheologice, Eugen Glück constată că prăbușirea caganatului avar, în anul 796, favorizează dezvoltarea obstilor românești în secolul al VIII-lea iar înălturarea definitivă a avarilor a avut loc după campania lui Krum de după anul 805. Areată lipsa de fond a tezelor susținute de Engel, Fessler (1815), L. Böhm (1867) și alți istorici potrivit căreia Krum ar fi colonizat în părțile arădene peste 12000 de oameni aduși de la Adrianopol împreună cu episcopul lor ortodox (p. 84). În anii următori, ani de liniște, s-au făcut (în secolul IX) formațiunile statale conduse de Glad, Gelu și Memunorut autorul delimitînd și zona de stăpînire a fiecăruia; pe baza izvoarelor scrise și arheologice reușește să infirme teza potrivit căreia în urma incursiunii călăreților unguri de la 934 conduși de Zuar, Boyta și Cadusa, populația locală ar fi fost dislocată.

Confirmînd tezele continuității populației românești pe aceste meleaguri și infirmînd tezele contrare într-un spirit autentic științific, nepolemic, pe baza unor explicații sigure ce duc parcă firesc la concluzii de necontestat, autorul reușește să identifice în plus pe notarul Anonymus cu episcopul Posa (Pousa) al Bosniei (p. 86).

Obiectivitatea cunoscută a autorului îi face, ca și de această dată, să depene firul vieții religioase din acele vremi de mult apuse reliefînd existența, încă din secolul al X-lea, a celor două mănăstiri Galad — monostera și Geled, probabil ctitorii ale familiei voievodului Glad, ca și existența organizării bisericești de rit răsăritean a populației românești din zona arădeană (p. 91—92).

Cel de-al doilea studiu semnat de istoricul Eugen Glück este axat în principal pe existența voievodatului lui Ahtum din secolul al XI-lea. Sursa principală de informare pentru această perioadă s-a confirmat a fi — așa cum a arătat-o academicianul Ștefan Pascu — *Legea Sîntivului Gerard*, izvor căruia autorul i-a dedicat ani de studiu și cercetări atît în țară cit mai ales în străinătate. Rezultatele acestor multiple cercetări autorul le-a introdus în circuitul științific publicîndu-le în *Magazin istoric* (nr. 4/1979), *Mitropolia Banatului* (nr. 4—6/1978), *Revista Arhivelor* (nr. 3/1979), *Revue Roumaine d'Histoire* (nr. 2/1979). În stadiul de față (p. 101—150), care le continuă pe cele anterioare, cercetările autorului, ca și concluziile sale sînt bazate pe eforturi întreprinse la fața locului, pe marginea manuscriselor rarissime aflate în renumite bi-

Ahtum,

VII—XI
Bisericii
în la Li-
smilunar
c. Arad-o-roman
precizează
le și axe Ro-
lu de
eologic
ritean,dozezi
a Glück
geografice
leaguri.
diferite
emic în
or ară-
a epocadatele
rile de
var, în
r înlă-
ul 805,
și alți
oameni
mători,
Gelu și
oarelor
ii călă-
fi fostși in-
expli-
identi-depene
a seco-
ri ale
tean ancipal
infor-
cianul
studiu
cerce-
cia (nr.
Revue
uă pe
forturi
ite bi-

bibliotecii europene: Vatican, Veneția, Padova, Bologna, Florența, Budapesta, Viena, München, Stuttgart-Wiesbaden, însoțite de o abundență bibliografică recentă, în limbile latină, maghiară, germană italiană, franceză, sârbă și engleză. Pe parcursul studiului autorul adaugă informații provenite din izvoarele scrise confirmarea lor arheologică, metoda ce înlesnește verificarea afirmațiilor și întărește veridicitatea ipotezelor. Axat în principal pe *Legenda mare a sfințului Gerard* și propria lucrare a acestuia *Deliberatio*, fără să neglijeze nici legenda mică, afirmațiile auto-ului, verificate prin dovezile arheologice existente, înlesnește pătrunderea în viața social-economică, politică și religioasă ce se desfășoară în voievodatul lui Ahtum. Substanțiale date aduce autorul, așadar, asupra delimitării «țării» lui Ahtum, a reședinței sale, în privința dezvoltării agriculturii, creșterii vitelor, viticulturii, pescuitului, prelucrării metalelor, circulației monetare, a mărfurilor, a situației demografice, unde populația locală majoritară o constituiau românii, numărul localităților, în privința organizării social-economice, politice și militare a voievodatului.

Organizarea bisericească, face de asemenea obiectul lucrării de față. Pe baza izvoarelor menționate autorul precizează că religia preponderantă în ducatul lui Ahtum este fără «nici o îndoială» creștinismul de rit orientat în care se și botezase voievodul, iar centrul bisericesc al țării sale a fost «minăstiera călugărilor care urmau regula Sf. Vasile cel Mare, așezată în Muresan». Potrivit noilor cercetări se întărește ipoteza după care, izvoarele orientale folosite de episcopul Gerard la întocmirea lucrărilor sale au fost «manuscrise moștenite de la acești călugări» (p. 123). Totodată autorul demonstrează că în părțile arădene, până la 1241 a pulsat o intensă viață monahicească existând în acest sens vreo 13 minăstiri caracterizate ca fiind minăstiri — necropolă ale unor familii de nobili (p. 125). Minăstirile ortodoxe din ducatul lui Ahtum menționate sînt cele de la Araci (azi Franova, Iugoslavia), Szög (Ungaria), Csanum, Miniș, «Chalassa» (Arad-Cela), Mocrea, «Sulqabekin», «Fulgabekin» (ambele în sectorul Socodor-Vârșand), «Tosani» (sau Rosani). Existența călugărilor daco-romani («bessi») este o certitudine (p. 125). Alături de bisericile minăstirești au existat și o serie de biserici parohiale. În scrierile vieții creștine de rit orientat steu mărturie și o serie de dozezi arheologice găsite pe teritoriul lui Ahtum din care cea mai importantă rămîne *crucă bizantină episcopală ornată găsită în Arad în albia Muresului* (n. 196). În ceea ce privește jurisdicția bisericească ortodoxă exercitată asupra acestor biserici și minăstiri autorul presupune mai multe alternative din care existența unei stavropighii patriarhale, ori a unui arhiepiscop — stareț — datorate relațiilor bisericești cu Bizanțul, ori «faptul sub jurisdicția episcopului Theophilactos, succesorul lui Hierotheos sau urmașul prezumtiv al acestuia, Ioan de Turkia (prezent la Sinodul de la Constantinopol din 1078) (p. 127). Se menționează existența centrului episcopal de la «Dibiscos» — Timișoara, a cărui existență a fost demonstrată de istoricul I. D. Suci (p. 127).

Autorul se oprește pe larg la desfășurarea războiului dintre Ahtum și Chanadimus cit și la evenimentele ce au urmat războiului de la 1078. Toate acestea demonstrează într-un chip concludent continuitatea populației românești pe aceste meleaguri, intensitatea vieții materiale și spirituale din ducatul lui Ahtum. În scrierile acestei idei vine și următorul capitol (VI) *Cnezate și voievodate românești arădene* (p. 151—174) datorate lui Andrei Caciara și Eugen Glück, care certifică păstrarea în mare parte a organizațiilor politico-administrative strămoșești în teritoriul cucerit de statul feudal ungar. Apoi cuceririle otomane din secolul al XVI-lea — arată autorii — determină permanența lumii desfășurate de românii majoritari de pe meleagurile arădene pentru menținerea ființei lor etnice, pentru limba și tradițiile lor, acțiuni ce s-au terminat prin cucerirea răscoale din 1514, 1594, 1735 sau 1784 condusă de Horea, Cloșca și Crișan.

Următoarele capitole ce cuprind analize privitoare la epoca modernă și contemporană a istoriei românilor arădeni sînt: *Contribuții arădene la dezvoltarea gândirii social-politice din Transilvania în preajma Unirii* (VII), *Contribuția Aradului la pregătirea și înălțarea, unirii Transilvaniei cu România* (VIII) semnate de directorul Muzeului tudețean, Nicolae Roșu și cel datorat lui Martian Fuciu despre municipiul Arad contemporan (IX). Nicolae Roșu reliefează intensitatea acțiunilor desfășurate de românii arădeni pe plan social politic, economic și bisericesc ce vor duce nemijlocit la Marea Unire de la Alba Iulia, luptă continuată apoi în alte condiții și împrejurări pentru făurirea unei condiții umane demne.

Volumul în cauză vine să îmbogățească literatura de specialitate cu o nouă și prețioasă lucrare de o importanță majoră și pentru istoria Bisericii Ortodoxe Române prin contribuțiile aduse la continuitatea neamului românesc creștin. În plus, lucrarea vine să aducă un spor de informații, în special, asupra etnogenezei românilor, demonstrându-se — pentru a căia oră? — netemeinicia tezei discontinuității susținută recent de istoricii maghiari András Mocsy, Györfi, László Makkai și Péter Hanák în revista *Historia* editată de Societatea Istorică maghiară (nr. 1/1979, p. 26—28).

Volumul coordonat de istoricul Eugen Glück este de un real folos istoriografiei românești și aduce date însemnate despre contribuția arădenilor și locul lor, în decursul veacurilor, în viața social-politică, economică și bisericească a istoriei poporului român.

Pr. GHEORGHE NAGHI

Dr. Marin Popescu-Spîneni, *România în izvoare geografice și cartografice. Din antichitate pînă în pragul veacului nostru*. Editura științifică și enciclopedică, București, 1978, 256 p.

Lucrarea Prof. dr. Marin Popescu-Spîneni are un caracter enciclopedic, cuprinzînd texte și hărți, fragmente și citate din numeroase scrieri ce aparțin îndosebi unor autori străini, dintre cele mai vechi și mai autorizate, care dovedesc originea geto-dacă și daco-romană a românilor, așezarea, continuitatea și permanența lor în spațiul carpato-dunăreano-pontic, civilizația și cultura lor specifică. Ea interesează pe geografi și istorici, dar și pe teologi. Mulți dintre autorii citați sînt clerici și scriitori bisericești care prin lucrările lor au adus un spor apreciabil în dezvoltarea disciplinelor geografice și istorice. Cercetătorii care se ocupă cu istoria religiilor, cu istoria Bisericii universale sau cu istoria Bisericii române vor afla numeroase și prețioase informații din aceste domenii, cartea pe care o prezentăm fiind o adevărată lucrare de referință.

Hărțile reproduse, de mare importanță documentară, sînt însoțite adesea de o bogată iconografie — lucruri văzute de geograf sau de călător —, precum și de interesante reprezentări heraldice.

«Cuvîntul înaltele» semnat de Aurelian Sacerdoțeanu subliniază competența autorului și îl socotește lucrarea «ca o selecție de izvoare geografice și cartografice privitoare la teritoriul României», din antichitate pînă spre sfîrșitul secolului al XIX-lea și «ca o încercare de istorie a geografiei istorice».

Cartea are trei părți: Antichitatea, Evul Mediu și Epoca Modernă, cu subîmpărțiri cronologice și tematice. La sfîrșit, se găsește un util *indice de autori* care ușurează cercetarea bogatului material pe care-l cuprinde.

Partea întâi, *Antichitatea*, conține informații aproape exhaustive în legătură cu tema tratată.

Izvoarele grecești anterioare epocii romane, primul subcapitol al acestei părți, ne furnizează cele mai vechi știri literare — de pe la mijlocul secolului al VIII-lea î.d.Hr. — în legătură cu țara noastră și locuitorii ei. Dacă aceste informații au avut inițial un caracter întîmplător sau legendar (Poemele homerice, Hesiod), în secolele următoare, știrile se înmulțesc, pe măsură ce teritoriul carpato-ponto-danubian intră în zona de interese economice și politice ale grecilor.

Autorul, după ce trece în revistă numeroși scriitori greci (Hecateu din Milet, Eschil, Sofocle, Pindar, Euripide, Hellanicos etc.) — care ne transmit prețioase știri despre traco-daci, despre credința lor în Zalmoxis și în nemurirea sufletului —, se oprește mai mult asupra lui Herodot, părintele istoriei și al geografiei, cel care a vizitat litoralul de vest al Pontului Euxin, și ale cărui relatări din cartea a IV-a a operei sale «prezintă pentru noi românii, pe lângă interesul geografic, cea mai competentă recunoaștere a însușirilor strămoșilor noștri» (p. 11). De la Herodot ne-a rămas acea apreciere care indică, deosebit de expresiv, un profil și o stare morală: «ei [daci] sînt cei mai viteji și cei mai drepi dintre traci». Tot el subliniază credința în nemurire a dacilor și faptul că «nu există un alt zeu în afară de al lor» (Zalmoxis

seu Gebelezis). Părerea unor scriitori greci care, impresionat de religia Dacilor, au recurs la explicații raționaliste, atribuindu-i originea în filosofia lui Pitagora, este socotită de Herodot ca fiind lipsită de consistență. Relatările acestea, ca și altele în legătură cu Agatristii de la izvoarele Mureșului sau cu unele hidronime de origine traco-dacă (Pyretos — Prutul, Ordessos — Argeșul, Maris — Muresul, Aluta — Oltul, Tibiscus — Timișul etc.) sînt de mare importanță pentru istoria și dăinuirea poporului nostru în spațiul carpato-ponto-danubian.

Știri istorice și geografice ne transmit și scriitorii de după Herodot (Tucidide, Xenofon, Aristotel, Demostene, Polibiu s.a.). De la Platon avem acea relatare în legătură cu concepția despre medicină a lui Zalmoxis: ca să ai un trup sănătos trebuie să ai un suflet sănătos.

În al doilea subcapitol, *Dacia în literatura greacă și latină a epocii romane*, sînt prezentate scrierilor din perioada cuprinsă între sec. I î.d.Hr. și 476 d.Hr., cînd lumea antică a fost unificată sub egida Romei. Semnalăm numărul impresionant al celor aproximativ optzeci de scrieri de limbă latină și greacă, care ne-au transmis prețioase știri despre țara și poporul nostru din acea perioadă, pe care li prezintă autorul cărții, ne vom opri numai asupra celorva, alegerea nefiind ușor de făcut, întrucît relatările tuturor sînt importante pentru noi.

Strabon (63 î.d.Hr.—19 d.Hr.), cel mai mare geograf, istoric și etnograf din antichitate, în cele 17 cărți ale *Geografiei* sale, ne oferă amănunțite descrieri ale regiunilor dunărene și face dese mențiuni în legătură cu geții, care ocupau un teritoriu întins și reprezentau o forță politică și militară de temut pentru Imperiul roman. El ne dă informații ample despre modul de organizare al geților și despre marele rege Dromichaites, cu prilejul conflictului dintre Lisimah și regele dac, Personalitatea marelui Burebista (circa 82—44 î.d.Hr.) «cel dintîi și cel mai puternic dintre toți regii care au domnit vreodată peste Tracia», cum îl numeste o inscripție din Dionysopolis (Balck) — care unificase pe daci și realizase în jurul anului 70 î.d.Hr. un mare regat ca se întindea spre vest pînă la Dunărea Millocie și Morava, spre nord pînă la Carpații Păduroși, spre est pînă la Nistru și Marea Neagră, iar spre sud peste Dobrogea pînă la Balcani —, este confirmată de Strabon și contemporanii săi. Pe acest neam al geților care au un «trecut îndepărtat», relatează Strabon, «getul Burebista l-a înfrînt atît de mult prin exerciții, abținere de la vin și ascultare față de porunci, încît, în cîțiva ani, a fărînit un stat puternic... ba încă a ajuns să fie temut și de romani». El a realizat aceasta cu ajutorul lui Deceneu, marele preot, căruia geții îi arătau deosebită ascultare.

Tristia și Epistulae ex Ponto ale lui Ovidiu reprezintă izvoare documentare extrem de prețioase, privitoare la ospitalitatea dacilor, la viața și ocupațiile de bază: agricultura și creșterea vitelor. De la *Dioscorides* (sec. I î.d.Hr.) și de la *Pseudo-Apuleius* ne-au rămas nume de plante «vindecătoare» în limba dacă, ceea ce dovedește «că dacii aveau îndelungate tradiții în cunoașterea și practicarea unei botanici medicinale» (p. 27). La *Pligiul cel Bătrîn* găsim prima atestare în izvoarele antice a numelui de Dacia, ca designînd o anumită regiune. Trîind ca prizonier la Roma, *Iosephus Flavius* (37—100 d.Hr.) a avut prilejul să afie cîte ceva despre daci, și în *Arheologia iudaică* găsim, printre altele, și informații privitoare la religia lor: dacii au un ordin de pustnici numiți de el «întemeietorii» (πολιται) analog sectei egalitare a «esenienilor» iudaici.

Marea înclătșare dintre daci și romani din vremea lui Diocletian și Decebal a fost în atenția multor autori antici. *Dion Chrysostomos* (circa 40—120 d.Hr.) fusese surghinit în ținuturile geților, unde a putut cunoaște îndeaproape viața acestora. Deși opera sa principală, *Istoria geților*, s-a pierdut, cîteva fragmente au ajuns la noi, prin intermediul istoricului Iordanes (sec. VI d.Hr.). Dacă *Plutarh* (46—120 d.Hr.), *Plinius cel Tânăr* (62—114 d.Hr.), *Impăratul Traian*, *Criton*, *Tacit*, *Suetoniu*, *Arian* s.a., ne-au transmis în operele lor — dintre care unele s-au pierdut — informații despre războaiele daco-romane, *Ptolemeu* (circa 90—168 d.Hr.) în a sa *Geografie* ne-a dat știri de mare însemnătate despre Dacia și hotarele ei — care depășeau limitele statului lui Decebal — și ne-a lăsat un catalog de 44 nume de localități, în majoritate nume dace, dintre care putine au fost identificate. Pe baza textului — o listă de localități și puncte precizate prin coordonate — s-au întocmit ulterior diferite hărți, «dintre care cea mai

veche cunoscută, datînd de prin secolul al XII-lea, s-a păstrat la Minăstirea Vetoped de la Muntele Athos» (p. 40).

În secolele II—III, *Lucian din Samosata* face aluzie la Zalmoxis și la credința în nemurire, ca și la caracterul războinic prin excelență al getilor; la *Clement din Alexandria* găsim câteva știri despre moravurile și religia getilor; la *Tertulian* și la *Origen*, informații despre răspîndirea creștinismului în Dacia, ultimul — în *Comentariul la geneză* — consemnînd că apostolul Andrei a avut ca misiune evanghelizarea Scîției. În această perioadă însă, cel de la care ne-au rămas cele mai cuprinzătoare dintre izvoarele de care dispunem pentru istoria Daciei în epoca cuceririi ei de către romani a fost *Cassius Dio*, din a cărui operă, în 80 de cărți, *Istoria Romană*, ne-a rămas cam un sfert. Ele sînt niște excerpte — autentice și prețioase — păstrate de bizantini, cu deosebire de călugărul *Xillini* din sec. al XI-lea.

În cuprinsul acestui subcapitol, autorul deschide un paragraf intitulat *Izvoare grecești și latine din secolele IV—VI d.Hr.* motivat de schimbările intervenite în istoria regiunilor noastre (sfîrșirea migrațiilor popoarelor și părăsirea Daciei Traiane de către Aurelian), iar în întreg Imperiul, unificarea spirituală sub autoritatea organizată a creștinismului, în urma edictului de toleranță dat de Constantin cel Mare. În această perioadă, populația daco-romană a continuat să trăiască pe teritoriul Daciei străvechi, aflîndu-se tot timpul sub influența puternică a vieții romane din dreapta Dunării. Imperiul de Răsărit conținea să-și mențină formele latine ale vieții de stat și căuțînd să refacă unitatea Imperiului. Scriitorii din această perioadă compun mai mult în latinește decît în greacă (18 de limbă latină, 8 de limbă greacă) și adesea vin cu importante mărturii contemporane cu ei, unele de valoare deosebită pentru istoria popoului român.

În legătură cu afirmația lui Eutropius (316—387) privitoare la coloniștii aduși din Imperiu de către Traian «pentru popularea orașelor și cultivarea ogoarelor... căci Dacia fusese secătuită de bărbăți», autorul precizează judicios că «trebuie văzut în acest paragraf nu latura negativă, exagerată, interpretată antiștiințific de unii istorici de rea credință care l-au folosit drept argument al teoriei exterminării dacilor, ci pe cea pozitivă. Este o importantă mărturie a rapidității cu care a fost romanizată Dacia (numai la un deceniu de la cucerire) și a existenței orașelor în Dacia preromană» (p. 56).

Ammianus Marcellinus (circa 330—400), *Ambrosius* (333—397) episcopul de Mediolanum, *Paulinus din Nola* (353—431), *Fericitul Augustin* (354—430), *Paulus Orosius*, preot spaniol din sec. IV—V, *Împăratul Justinian* (482—565), *Procopius* (circa 500 — circa 565) — pentru a nu indica decît clișva dintre scriitorii prezentați de autor — în operele lor istorice sau religioase, ne-au transmis știri importante cu privire la continuitatea elementului autohton în Dacia, la menținerea influenței romane asupra acestei provincii și după evacuarea hotărîtă de Aurelian, la refacerea stăpînirii romane în stînga Dunării, în timpul împăraților Constantin și Justinian, la începuturile vieții creștine pe aceste meleaguri. Trebuie subliniată precizarea, pe care o face *Jordanes* (sec. al VI-lea) în opera sa *Romana* cu privire la caracterul limitat al retragerii romane din Dacia, de unde Aurelian a rechemat numai legiunile, ceea ce «este un indiciu că în sec. al VI-lea, populația romană continuă să existe în nordul Dunării» (p. 75). Celelalte lucrare *Getica*, închipuită eronat de autor ca o istorie a getilor a devenit în mare parte o istorie a neamului geto-dac, care cuprinde și împrumuturi valoroase pe care le face din izvoare vechi, azi pierdute. Deosebite de importante pentru noi sînt știrile, bazate în cea mai mare parte pe «excellentul martor» *Dion Chrysostomos* din sec. I d.Hr. în legătură cu viața spirituală a dacilor «din fire inteligenți» pe care Deceneu, preotul lui Burebista, «l-a instruit aproape în toate ramurile filosofiei... l-a învățat etica... l-a instruit în științele fizicii, făcîndu-i să trăiască potrivit legilor naturii... l-a învățat logica, făcîndu-l superior celorlalte popoare, în privința minții... l-a îndemnat să petreacă viața în fapte bune... a ales dintre ei pe bărbații cei mai savi și mai înțelepți pe care i-a învățat teologia». Sînt relatate apoi profundele cunoștințe astronomice și botanice pe care le aveau, prin vechi tradiții, geto-dacii, precum și «umirea pe care seriozitatea respectivelor preocupări o impuneau grecilor» (p. 77).

Theophylactus Simocates (570—640). În opera sa *Istoriile*, ne-a transmis cuvîntele strigate «în limba țării», în timpul unei expediții romane împotriva averilor, în

Vatoped

credința
nent din
ian și la
Comen-
heltzarea
nzăloare
de către
nd, ne-a
trate de

are gre-
a istoria
de către
i a creș-
această
răvechi,
Dunării,
căutând
în lăti-
cu im-
oria po-

ii aduși
r., căci
ăzut în
nii isto-
rilor, ci
nalizată
reroma-

Medio-
Drasius,
500 —
r —, în
i conti-
a acce-
romane
e vieții
ordanes
aril ro-
un in-
unării»
rilor a
urii va-
e pen-
Chry-
inteli-
murile
că po-
ire, în
ei pe
e anoi
raditii,
impu-

cuvin-
or, în

anul 587: *retorna, retorna*, cuvinte repetate de *Theophanes Confessor* (752—817) în *Chronographia*, cu termeni și mai semnificativi: *torna, torna, Itrate*, expresie care «apare ca cel mai vechi document de latină vulgară orientală, «dică de limbă românească» (p. 78).

Din subcapitolul *Hărți, Itinerarii și liste cu denumiri geografice din epoca română*, care interesează teritoriul Daciei, vom semnala *Tabula Peutingeriana*, cea mai veche și reușită hartă, ce înfățișează grafic și pământul țării noastre. Cele 11 foi de pergament ale acestui document reprezintă o copie făcută de un călugăr din Colmar, în anul 1265, după un exemplar mai vechi, care se referea la un original din sec. II sau III. Sint prezentate în hartă trei drumuri oficiale din timpul stăpînirii romane cu nume de localități, de etimologie romană și dacă, indicîndu-se și distanța dintre ele, în mile.

Partea a doua, *Evul Mediu*, cuprinde un impresionant număr de mărturii privitoare la poporul român, care apare pe deplin constituit și menționat ca atare în documente vechi istorice străine, sub numele de *vlahi*. Ia formațiunile politice românești și la întemeierea statelor feudale românești, alunse, în acea vreme, să fie factori de seamă în viața politică, militară și diplomatică la Dunărea de Jos.

Autorii bizanțini fac numeroase mențiuni despre *vlahi*, începînd mai ales cu secolul al X-lea, cînd s-a restaurat dominația bizantină asupra Peninsulei Balcanice, care fusese invadată, în secolele VII—X, de slavi. Sint citați, printre alții: *Kedrenos*, un călugăr din sec. XI—XII, care ne-a lăsat cea mai veche știre despre români în istorie; *Anna Comnena* (1083—1148), care indică prezența unei populații românești, statornică pe ambele maluri ale Dunării, și relatează despre fenomenul tranșumanței la păștorii *vlahi* și despre prezența lor în preajma Athosului; *Nicetas Choniates Acominatus* (?—1213), care vorbește despre românii nord-dunăreni și de ajutorul pe care l-au dat vlahilor balcanici și bulgarilor, conșuși de Petru și Asan, împotriva Bizanțului; *Ioan Kinnamos* (sec. VII), care, în *Historia* sa, arată că în expediția din 1165 a lui *Manuel Comnenul*, împotriva Ungurilor, au participat și *valahii*, cunoscuți încă din sec. al X-lea, ca avînd o organizație militară aparte și că orașul lor le precizează originea romană; *Ion Zonaras* (sec. al XII-lea) care în cronica sa universală vorbește despre războaiele romanilor cu dacii; mitropolitul *Constantin Manasses* (?—1173) care în sec. al XII-lea face o mențiune despre români, numiți de el, atunci, în sec. al XII-lea, «daci».

Ca *izvoare occidentale*, la începutul evului mediu autorul ne prezintă, în primul rînd, informațiile unor clerici și misionari creștini — *Isidorus de Sevilla* (570—636), *Beatus* (pe la 776), *Ansbertus* (sec. al XI-lea), *Ottocar din Stiria*, *Rogerius* (sec. al XIII-lea) etc. —, în legătură cu *valahii*, care formau o realitate etnică și lingvistică în Dacia preromană sau erau răspîndiți în grupuri în Peninsula Balcanică. Astfel de știri cuprind și unele poeme medievale, cum este *Cintecul Nibelungilor* (scris prin sec. al XII-lea), unde aflăm, de pildă, că la nunta lui *Attila* cu *Krimhid*, printre invitații se aflau și *valahii* conșuși de principele lor *Rămunc* din «*Walachenland*».

Hărțile nautice ale vremii — *portulane* — ne transmit multe informații despre spațiul geografic românesc. Pe harta lui *Angelino Dulcetto* din 1339, de pildă, este menționată, la începutul Deltei Dunării, localitatea *Vicina*, care are un steag cu semilună.

Subcapitolul *Cronici și Cronicari din secolele XI—XV* cuprinde izvoare de cea mai mare însemnătate pentru istoria poporului român. Sint prezentate aici știrile privitoare la *valahii* transmise de călugărul *Nestor* (sec. XI); de istoricul german *Schözer*, în sec. al XIII-lea; de *Cronica lui Anonymus* — care arată că în spațiul carpatopanonian a existat o continuitate romană permanentă intreruptă de venirea ungarilor, iar la venirea lor în Transilvania au dat aci de *valahii* organizați în voievodate, ca cele ale lui *Menemur*, *Gelu* și *Glad* —; de canonicul *Simon de Keza* (sec. al XIII-lea) — de la care aflăm că, după alungarea hunilor din Panonia, parte din ei s-au amestecat cu românii (*blackii*), învățînd de la aceștia scrierea —; de *Descriptio Europae Orientalis* — în care autorul, un călugăr misionar, prezintă pe români, *pastores romanorum*, ca fiind descendenți ai romanilor în spațiul dacic —; de vestitul *Chronicon pictum Vindobonense* — cu prețioasele ei mărturii despre victoria voievozului român *Basarab I*, asupra lui *Carol Robert*, la *Posada*, în 1330 —; de *Laonicus Chalco-*

condylas, care în lucrarea sa, *De rebus Turcicis*, dă ample știri, privitoare la românii în sec. XIV—XV, pe care îi numește dacii, spre deosebire de cei din sudul Dunării pe care îi numește valaahi.

Începând din sec. al XV-lea, spațiul țărilor române apare tot mai des menționat în documentele vremii. În supcapitolul *Lucrări istorico-geografice și cartografice din veacurile XV și XVI*, ne sînt prezentate mărturiile a patruzeci și unu de învățați umaniști — cei mai mulți fiind episcopi, călugări, misionari, teologi — despre originea și permanența poporului român în cuprinsul pămîntului pe care îl locuiește, despre limba și obiceiurile sale. Printre aceștia, *Enea Ștefio Piccolomini* (1405—1464), eruditul papă Plus al II-lea, bun cunoscător al istoriei Daciei, stabilește identitatea între daco-romani și români. Prin el, în mare măsură, «ideea continuității rămîne o achiziție definitivă a culturii europene, Dacia fiind astfel redescoperită de cărturarul umanist al Europei, care încep să vadă în ea nu o veche noțiune geografică, ci o țară contemporană care a supraviețuit Imperiului roman și s-a păstrat caracterul romantic» (p. 116). Mai menționăm pe *Nicolaus Olahus* (1493—1568), nepot de soră al lui Ioan Corvin și colaborator din viața domnească a Basarașilor, arhiepiscop de Strigoniun, proful umanist și geograf de origine română care s-a afirmat pe plan european și care în lucrările sale a afirmat originea română a românilor și unitatea lor de neam, de limbă și obiceiuri, pe întreg cuprinsul vechii Daciei.

Partea a treia, *Epoca modernă*, cuprinde un material extrem de bogat și dens, a cărui varietate rezultă din enumerarea titlurilor subcapitolelor: *Teritoriul României în reprezentările cartografice moderne din apusul Europei*, *Mărturiile cu caracter geografico-etnografic de la începutul epocii moderne*, *Reprezentări de seamă a culturii și științei românești*, *Cartografiile austriacă*, *Izvoare cartografice rusești*, *Alte documente cartografice*, *Insemnări istorico-geografice din sec. al XVIII-lea*, *Manuscrise cu conținut istorico-geografic*, *Tipărituri cu referiri geografice*, *Lucrări ale unor autori străini din sec. al XIX-lea*, *Reprezentări cartografice din secolul al XIX-lea*, *Literatură geografică românească cu caracter didactic*.

În cadrul acestor subcapitole, sînt menționați circa 150 de autori care, în lucrările lor — de unde sînt prezentate numeroase texte și citate —, s-au ocupat și de spațiul geografic românesc și de poporul român, de originea, limba, religia, obiceiurile și instituțiile sale. Merită să fie consemnate, în privința aceasta, opiniile lui *Martin Opitz* (1597—1639), părintele literaturii moderne germane, care a cunoscut deaproape pe românii transilvăneni, cărora le-a dedicat un poem în limba germană, dar cu titlul românesc *Zlatna*. El susține că românii sînt în aceste locuri din vremea romană și că «nu au putut fi extirpați, cu toate că barbarii au năstir aceste locuri». Iar limba lor este cea mai aproape de latină, «despre care lucru se poate mira oricine, căci nici Italia, nici Spania, nici Galiia n-au năstrat altă asemănare cu străbuna lor cit a păstrat aceasta de la romani, atît de mult se înrudesce latina cu române». «În căsutele de țărani, care n-au părăsit cu totul nici vechiul traf, nici firea obiceiurilor vechi — spune *Opitz* —, stă ascuns mult sînge nobil» (p. 160).

Este subliniată, pentru această epocă, importanța mărturiilor pe care le aduce secretarul domnitorului Constantin Brîncoveanu, *Anton Maria del Chiaro Fiorentino*, prin care — afirmă N. Iorga — «Italia ne-a făcut unul din cele mai prețioase daruri în domeniul cunoașterii trecutului nostru prin lucrarea *Rivoluzione Valahiei*. Opera sa are pentru Țara Românească aceeași însemnătate pe care o are pentru Moldova lucrarea domnului autor *Dimitrie Cantemir*, «*Descrierea Moldavei*» (p. 164).

Un loc de seamă este rezervat reprezentanților mai de seamă ai culturii românești din secolele XVII—XVIII — în special *cronicarilor* —, care slăbiri de învătății sași transilvăneni vor face cunoscut lumii externe teritoriul și neamul românesc.

Parcurînd lucrarea geografului Dr. Marin Popescu-Spineni, putem afirma că este o adevărată *antologie* de citate și de texte alese și semnificative. Pe lângă acestea, cercetătorul care vrea să adîncească anumite probleme de geografie sau istorie românească sau să cerceteze diferite aspecte referitoare la religia Daciei, la dezvoltarea creștinismului pe teritoriul patriei noastre sau la istoria Bisericii Române, va găsi aici prețioase indicații. Sigur că autorul nu a putut cuprinde într-un singur volum totalitatea izvoarelor de interes istorico-geografic. Nădăjduim că la o nouă ediție, mai extinsă, se vor face și aceste împliniri.

la români
Dunării pe

menționat
grafice din
Ațași uma-
te, despre
(p. 116), erudi-
itatea între
achiziție
umanități
contem-
(p. 116),
Corvin și
mul umă-
în lucră-
de limbă

și dens,
României
cter geo-
l culturii
le docu-
scrise cu
or autori
Literatu-

lucrările
e spațiul
iurile și
Martin
apropie
cu titlul
ă și că
imba lor
ăci nici
a păs-
atele de
- spune

aduce
rentino,
daruri
era sa
ova lu-

romă-
vătății
c.

ma că
ă ces-
istorie
ezvol-
ne, va
volum
edțiile,

În orice caz, dacă luăm în considerare numai mărturiile geografice și cartogra-
fice externe cuprinse în volumul de față, este suficient să ne facem o imagine reală
a istoriei poporului român, de-a lungul veacurilor, pe aceste meleaguri, puțin în
același timp să culegem prețioase informații și despre viața lui spirituală de la în-
ceputuri și despre viața Bisericii Românești.

Din cercetarea originii izvoarelor străine prezentate de autor, se mai impune și
o semnificativă concluzie și anume că aceste surse acoperă într-o mare măsură, toate
timpurile și ariile marilor culturi scrise ale orientului geografic mediteranean. Con-
tinutății istorice a poporului român în spațiul său de etnogeneză îi corespunde deci
o remarcabilă continuitate a izvoarelor documentare externe.

Cartea Dr. M. Popescu-Spineni, pe care o prezentăm în contextul aniversării a
2050 de ani de la crearea statului dac centralizat și independent al lui Burebista, are și
un însemnat rost educativ și patriotic. Materialul cuprins în ea este înfățișat — așa
cum afirmă autorul într-un articol de ziar (*România în izvoare geografice și carto-
grafice, România liberă*, 25 ianuarie 1980, p. 2) — «spre știința generațiilor de azi
cărora trebuie să le însușim ideea nobilă și adevărată că poporul nostru are un trecut
cu care ne putem mândri și de la care putem învăța pentru a ne edifica liberi și
de sine stătători prezentul și viitorul patriei».

Pr. CONSTANTIN VOICESCU

Florian Dudaș, *Cazania lui Varlaam în vestul Transilvaniei*. Editura
Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1979, 270 pagini, 61 ilustrații, Pre-
cuvântare de Înalt Prea Sfințitul Mitropolit Dr. Nicolae Corneanu.
Argument de Prof. dr. doc. Dan Simonescu.

Una din cele mai alese podobe ale Bisericii românești, cea mai proeminentă și
reprezentativă figură a ierarhiei ortodoxe române, care prin prodigioasă și multilate-
rale activitate destăsurată, a contribuit la propășirea Bisericii românești din Moldova
și la consolidarea și dezvoltarea limbii și literaturii românești, este *marele ierarh,
mitropolit al Moldovei Varlaam* (născut cu probabilitate în a. 1580, decedat în a. 1657).

Desăgurându-și activitatea în epoca de redeșteptare a neamului, din timpul dom-
niilor lui Vasile Lupu și Matei Basarab, care marchează în istoria culturii noastre,
afirmarea umanismului românesc, fenomen complex, cu trăsături specifice, născute
din condiții sociale, istorice și culturale particulare interne, în tipografia înflințată
de Vasile Lupu, se tipăresc pe timpul mitropolitului Varlaam, o seamă de cărți în
limba română, cu tehnică impecabilă, cu ilustrații bogate și frumoase, cu o pronun-
țată tendință etică, înveșmîntată într-o frumoasă limbă românească, care înalță, cuce-
rește și dinamizează.

În anul 1643, în tipografia de la Iași, mitropolitul Varlaam tipărea minunata sa
carte în limba română: *Carte românească de învățătură (la) duminicile (de) peste an
și la praznice împărătești și la sveci cei mari!*

Această carte răsplindită în toate părțile locuite de români, cunoscută sub numele
de *Cazania lui Varlaam* — prima carte tipărită în limba neamului în Moldova — re-
prezintă un monument de cultură românească, carte ce afirmă ideea originii comune
a românilor și relevă aspecte din viața societății moldovenești din acea epocă. Toate
acestea, nu mai puțin eleganța motivelor grafice, ca și stilul cu accente de caldă rezon-
nanță biblică și cu elemente din graiul moldovenesc, fac din *Cazania lui Varlaam*, o
lucrare de căpătîi în literatura noastră românească, care a adus o prețioasă contri-
buție la introducerea limbii românești în Biserica și la evoluția limbii literare româ-
nești, Varlaam al Moldovei fiind primul mitropolit care intră în literatura noastră.

În editura Mitropoliei Banatului a apărut în 1944 lucrarea Prof. Atanasie Popa:
Cazania lui Varlaam, prezentare grafică. În anul 1979, aceeași editură publică lucrarea
ce o semnalăm.

Autorul, *Florian Dudaș*, un pasionat cercetător al cărților vechi — urmărește
circulația culturii grafice românești în vestul Transilvaniei în localitățile din văile

și de pe dealurile îndepărtate ale Sătmarului, Crișanei, Banatului și Zorandului, factor de seamă, de o remarcabilă importanță, pentru dovedirea relațiilor culturale dintre românii și contribuție prețioasă pentru cunoașterea culturii și literaturii românești vechi, cum remarcă Prof. dr. doc. Dan Șimonescu, în succinta recomandare intitulată *Argument*.

În Precuvintare, înalt Prea Sfințitul Dr. Nicolae Corneanu, Mitropolitul Banatului — entuziast sprijinitor al publicisticii teologice românești — care a îmbogățit patrimoniul literaturii noastre teologice cu 8 prețioase lucrări apărute în aceeași prestigioasă editură, ține să contureze importanța Cazaniei lui Varlaam, care a circulat uimitor în toate provinciile românești, cu osebire în Transilvania și Banat, supuse atunci dominației altor neamuri «contribuind nu numai la unificarea limbii noastre literare, ci și la stringerea relațiilor dintre românii trăitori în cele mai îndepărtate laturi ale gliei strămoșești».

Întrind în medias res, autorul face în *Capitolul I* o succintă introducere a Cazaniei lui Varlaam, prezentind împrejurările politice în care a apărut opera varlaamiacă, precum și personalitatea domnitorului Vasile Lupu și a mitropolitului cărturar Varlaam — luminaător al neamului și apărător al unității poporului român. Arată apoi izvoarele Cazaniei lui Varlaam, menționind opinia Prof. At. Popa, după care mitropolitul Varlaam a folosit la elaborearea Cazaniei, 5 manuscrise transilvănene, realizate după izvoare care circulau în Moldova încă din a doua jumătate a sec. XVI: Codicele Drăgan (circa 1630—1640), Codicele sibian (1639), Cazanica de la Cluj (1640), Codicele Marțian și Cazanica copiată de către Popa Urs din Cotliet (Bihor), — anteriora Cazaniei lui Varlaam. Se citează apoi opinia cercetătorului maghiar Ladislau Galdi, care șesizează în operă lui Varlaam, elemente pe baza cărora îl consideră pe autor reprezentant al barocului românesc. Al. Piru reafirmă convingerea despre pluralitatea izvoarelor folosite de autor, iar Pandele Olteanu ne îndreaptă spre literatura omiletică greacă și neogreacă din sec. XVI, considerind că sursa principală folosită de Varlaam, a fost Tezaurul sau Comoara lui Damaschin Studitul, tipărită la Veneția în 1558.

Morian Dudaș înclină să creadă că Evanghelia învățătoare, datorată cărturarului Calist, tradusă și de Petru Movilă și tipărită în 1637 la Kiev, rămâne unul din izvoarele primare ale operii varlaamiene, pe care mitropolitul Varlaam a prelucrat-o și îmbogățit-o «pe limba românească», precum singur afirmă în predosloviea cărții: «Din multe scripturi» și «din toți țilcovnicii sventei ev[an]gh[e]lii, dascălii beseacii noastre, pluralitatea izvoarelor rămânind un lucru cert. Tot cert rămîne și faptul — afirmă autorul — că opera lui Varlaam apărută la Iași în 1643 poartă pecetea personalității cărturarului mitropolit, care desigur traduce, dă Cazaniei un strălucit veșmint românesc, publicind și adăose interesind îndeaproape Țara Moldovei și zugrăvind plastic situația precară a românilor din Ardeal».

Autorul nostru ne înfățișează apoi cuprinsul Cazaniei, prima parte, partea a doua, iar la sfârșitul acesteia așează versuri românești fără ritm, dar ale căror imagini surprind plăcut.

Finalul cap. I ne descrie circulația Cazaniei lui Varlaam în Transilvania, identificind aici cu excepția ținuturilor vestice, un număr de 125 ex. tipărite și 16 copii manuscrise după tipăritura lui Varlaam.

În *Capitolul II* al lucrării, autorul prezintă circulația Cazaniei lui Varlaam în vestul Transilvaniei, în părțile Sătmarului, Bihorului, Aradului, Zorandului și Banatului.

Mărturiile documentare manuscrise pe exemplarele Cazaniei lui Varlaam din vestul Transilvaniei, se întitulează *Capitolul al III-lea* al lucrării în care autorul reliefează dovezi privind răspîndirea scrisului în limba română, fragment manuscris după o tipăritură coreșană, mențiuni rotacizante maramureșene, aportul tipăriturii lui Varlaam la afirmarea unității culturale a neamului, face referiri la evenimentele istorice și prezintă date despre starea vremii, epidemii și calamități. Încheie apoi cu concluzii, în care accentuează că lucrarea lui Varlaam, *Carte românească de învățătură*, a reprezentat un instrument de vehiculare directă a ideilor despre originea comună, contribuind în pofida unor granițe politice care aveau să dispară după mai bine de două veacuri și jumătate, la împlinirea conștiinței, aspirațiilor de veacuri și unității

spirituale a neamului. Pe meleagurile Transilvaniei au fost identificate pînă în prezent un număr de peste 200 ex. dintre care 72 în înfinturile vestice.

Urmărind circulația Cazaniei lui Varlaam în vestul Transilvaniei, autorul face și o prezentare și descriere analitică generală a cărții, menționînd exemplarele imprimate din Sătmăr, Bihor, Arad, Zarand și Banat, apoi copii manuscrise (p. 123—224).

După bibliografia selectivă și indicele de nume și locuri, 61 de ilustrații pe hirtie cromo completează în chip fericit valoroasa lucrare conturată de un stil select, lucrare ce excelează prin temeinicie și coordonarea metodică a materialului umplînd plenas un gol în cultura românească veche.

Pr. VICTOR VIĂDUCEANU

«MONUMENTE ISTORICE ȘI DE ARTĂ», nr. 1/1979, 120 p. + numeroase planșe și ilustrații.

Prezentul număr al revistei «Monumente istorice și de artă» este consacrat în întregime arhitecturii vernaculare și a fost realizat în colaborare cu Comitetul național român ICOMOS și cu Comitetul internațional de arhitectură vernaculară. Redactat în mod excepțional în limba fie engleză, fie franceză, el a fost prezentat la cel de al II-lea Congres internațional de arhitectură vernaculară de la Plovdiv (Bulgaria) — 1979, bucurîndu-se de aprecierea participanților.

Cuvîntul «vernacular» este relativ nou în țara noastră. El se trage din cuvîntul latinesc *vernaculus* — «născut în casă, noi însă l-am preluat din limba engleză, care îl folosește de multă vreme — și nu numai în domeniul arhitecturii — cu înțelesul de: autohton, popular, spontan, anonim, neprofesional. «Arhitectură fără arhitect» este una din definițiile care s-au dat arhitecturii vernaculare, dar nici una din aceste definiții nu acoperă toate sensurile noțiunii, și nu numai acele sensuri. Astfel se și explică faptul că mai multe materiale din revista recenzată au ca obiect tocmai precizarea conceptului de «arhitectură vernaculară» în contextul contemporan, precum: Hâlık Sezgin (Turcia), *Arhitectura vernaculară și problemele pe care le ridică față de condițiile vieții moderne* * (p. 39—43); Georgeta Stoica, *Ce este arhitectura vernaculară?* (p. 113); Eric Mercer (Anglia), *Arhitectura vernaculară în Anglia* (p. 114—115).

O altă serie de materiale, cele mai instructive din revistă după părerea noastră, se referă la linia și soluțiile adoptate de diferite țări în problematica conservării și valorificării monumentelor de arhitectură vernaculară. Este de la sine înțeles că multe din aspectele abordate și din ansamblurile amintite cuprind și monumente religioase, exponențe și ele pe o scară întinsă ale arhitecturii vernaculare, în aceeași măsură ca monumentele laice alături de care au fost ridicate, au înfînt și înfîntează. Studiile din această categorie sînt următoarele: Georgeta Stoica, *Cercetarea, conservarea și integrarea monumentelor și ansamblurilor vernaculare din România* (p. 4—12); Max Gschwend (Elveția), *Arhitectura vernaculară: posibilități și mijloace de integrare în contextul construcțiilor contemporane* (cu exemplificări din Elveția, p. 26—38); Panu Kalla (Finlanda), *Crize și soluții în arhitectura vernaculară finlandeză* (p. 55—59); Eric Mercer (Anglia), *Studiul arhitecturii vernaculare în Anglia* (p. 73—75); Andras Roman (R. P. Ungară), *Delinierea cîmpului național al monumentelor populare din Ungaria* (p. 74—78); Radu Crețeanu, *Despre arhitectura vernaculară irlandeză* (este vorba de Republica Irlanda și de Irlanda de nord) (p. 115—116).

Cele mai multe studii sînt consacrate unor aspecte monografice de arhitectură vernaculară din România sau alte țări. Excepțind două articole mai importante asupra cărora ne vom opri ceva mai mult după prezenta enumerare, ele au următoarele subiecte: Adrian Gheorghiu, *Ansambluri de arhitectură vernaculară românească* (stu-

* Toate titlurile din prezenta recenzie au fost traduse din limba engleză sau franceză.

diu tipologic privind variatele structuri ale satului românesc, p. 13—25]; Paul Petrescu, *O variantă românească a unei străvechi forme de arhitectură vernaculară europeană: gospodăria cu ocol întărit* (p. 44—54); Mihai Ispir, *Aspecte din arhitectura vernaculară a Moldovei la începutul epocii moderne* (conace și hanuri, p. 79—83); D. St. Pavlovic (R. S. F. Iugoslavia), *Parcul etnografic Balta Obed* (p. 84—90); Cornel Bucur, *Un valoros complex de arhitectură vernaculară: moriile de apă din Valea Rădăriei (Valea Amlajului — Banat)* (p. 91—101); Diau Antonescu, *Aspecte privind arhitectura geto-dacică* (descriere, interpretare și ipoteză de reconstituire a cunoștelor așezării de la Popești — jud. Ilfov, p. 102—106).

Am lăsat la urmă două studii mai importante și de un deosebit interes pentru cititorii revistei «Biserica Ortodoxă Română», având ca subiect exclusiv sau prioritar monumente religioase. Primul studiu aparține lui Vasile Drăguț și este intitulat *O formă reprezentativă a arhitecturii vernaculare: fortificațiile populare medievale* (titlul trebuie completat: ... din România) (p. 60—72). Studiul, de înaltă competență, cuprinde «așa-zisele cetăți sau fortărețe jărănești, bisericile întărite și categoria mixtă fortăreață jărănească + biserică întărită» (p. 60). Autorul analizează pe larg, în primul rând, tipologia bisericilor întărite din Transilvania, aducând elemente, precizări și interpretări noi față de lucrările de specialitate anterioare ale lui V. Vătășianu, G. Opreșcu, O. Veliescu ș.a. Nu sînt trecute cu vederea nici mănăstirile sau bisericile întărite din Moldova și Țara Românească, la primele accentul fiind pus mai mult pe zidul de incintă cu turnurile lui de apărare, la ultimele mai mult pe căldirea însăși a bisericii, întărită în majoritatea cazurilor printr-un masiv turn prismatic ridicat din temelie sau adăugat pe partea vestică a clădirii, de unde și denumirea plastică de «biserică-culă» dată de autor acestui tip de monument (cf. ilustrațiile «bisericilor-cule» ale fostelor mănăstiri Strehaia, Sf. Treime-Cerneți și Jitișu, toate din Oltenia, p. 70—71). Trecînd de la această categorie de clădiri fortificate la celele propriuzise, se scoate în evidență, o dată mai mult, paralelismul dintre arhitectura religioasă și cea laică atunci cînd ele sînt izvorîte din popor, atunci cînd este vorba de arhitectura «vernaculară».

Cel de-al doilea studiu amintit are ca autor pe Grigore Ionescu, care tratează despre *André Lecomte du Noüy și restaurarea monumentelor istorice din România* (p. 107—112). Studiul apare în continuarea celor două articole publicate anterior în revista «Monumente istorice și de artă», nr. 1 și 2/1978 (vezi recenziile noastre în «B.O.R.», nr. 1—2/1979, p. 259—260). Cititorul se va întreba poate, pe drept cuvînt, care este legătura între un asemenea subiect și arhitectura vernaculară. Explicația este oferită chiar de autor, în primele rînduri ale articolului, unde se arată că «...Lecomte du Noüy a întreprins o serie de călătorii de studiu prin România, în cursul cărora a pătruns cu dragoste în esența arhitecturii vernaculare din Țara Românească și din Moldova, asimilînd caracteristicile ei. În ce măsură el a fost atras de această arhitectură reiese, pe de o parte, din numeroasele schițe și note de călătorie... (schițele sînt reproduse în parte în articol, p. 108—109), iar pe de altă parte din talentul magistral cu care el a interpretat, în numeroase construcții, formele arhitecturii naționale românești» (p. 107). În continuare, autorul demonstrează cu pertință, pe baza releveelor și a numeroase documente ale timpului, unele din ele inedite (inclusiv dosarul scandalului expertize făcută de un alt arhitect francez, H. Révoil), cum, din nefericire, «talentul nestăpînit» al lui Lecomte du Noüy l-a condus pe calea nesocotirii principiilor elementare de restaurare, fapt în urma căruia monumente prestigioase ca biserica Sf. Nicolae din Iași, Mitropolia din Tîrgoviște și biserica Sf. Dumitru din Craiova și-au pierdut valoarea de monument original, reprezentînd astăzi doar niște copii mai mult sau mai puțin conforme cu cititoria originală.

Textul *Rezoluției adunării Comitetului internațional de arhitectură vernaculară — Plovdiv 14—17 iunie 1978* (p. 116), precum și o utilă *Bibliografie* a arhitecturii vernaculare române, întocmită de Mihai Ispir (p. 117—119), întregesc cuprinsul revistei.

Iordan Dăteu, și S. C. Stroescu, *Dicționarul Folcloriștilor. Folclorul literar românesc*. Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1979, 501 p.

Folcloristica românească nu avea pînă acum un dicționar care să cuprindă pe ostentorii întru secerișul folclorului nostru românesc, de pe întregul timp plin de flori al țărilor noastre. Se simțea necesitatea acestor cărți care cerea multă migală și răbdare îndelungată, care să pună în drepturile lor pe acești căutători de perle în viața poporului nostru.

Se împlinește astfel, prin acest dicționar, primul de acest fel, alcătuirea unui «corpus» pe cît cu putință exhaustiv în care creațiile folclorice să fie ordonate în chipul cel mai adecvat specificului speciei (p. 6). Nevoia acestui dicționar a fost cerută și de ignorarea multor adunători de flori ale folcloristicii române.

Se știe că această muncă de folclorist a cerut sacrificii, osteneală și cheltuieli, mulți tipărind pe cont propriu aceste colecții de folclor, ori pîlînd din buzunarul propriu osteneala culegătorilor.

Apelul învățătorului-preot Grigore Sima lui Ioan, în «Tribuna» (1884) spunea: «Jertfesc spre acest scop, căci singura mea plăcere în viață este să mă jertfesc» (p. 10). Aceste comori spirituale nescrise, creații ale neamului nostru, n-au putut rămîne reci pentru sufletul celor aleși, N. Iorga și N. Densușianu erau uimiți și extaziați de munca acestor «cărțurari sătești» care erau preoții, teologii, învățătorii, medicii etc. și de contribuția lor la cunoașterea culturii populare. Între aceste «albine culturale» este recunoscută munca multor preoți care au îndrăgit folclorul și care se disting prin contribuția lor excepțională: Teodor Bălășel, autorul celei mai reprezentative colecții de poezie populară oltenescă; Pr. Ion Birlea cu cea mai întinsă colecție de folclor maramureșan; Pr. Petru Gh. Savin, care a editat revista «Doina», și Pr. Gh. N. Dumitrescu-Bistrița, neîntrecutul editor al revistei de folclor «Izvoarașul» (p. 13).

Prefatulorului acestui *Dicționar*, — care are înscris în el 346 de folcloriști, — Ovidiu Birlea, califică această lucrare drept «omagiul de recunoștință» adus celor puțini cunoscuți care au cules folclorul neamului lor, tăcuți și probi, fără paradă și fără gîndul la recompense și recunoașterea oficială, cel mai adesea trăgînd din obolul lor, cu unica satisfacție că s-au străduit să-și îndeplinească datoria de cărturari (p. 14).

La fiecare folclorist, dicționarul redă mai întîi o scurtă biografie, profesia, colaborarea la reviste și opera, însoțite de o succintă caracterizare și o bibliografie referitoare la opera și persoana folcloristului. Între acești ostentorii, fiind și mulți clerici, voi reda în ordine alfabetică: ierarhii, preoții, teologii și cîntăreții bisericești, care au contribuit la fondul cultural al folclorului nostru românesc.

Preotul Aglărbeceanu Ion (p. 38), preot în mai multe sate, publică: *Comori vechi, Strigoii* (roman), *Crăciunul, Să adunăm produsele folclorului nostru, Colecții de poezii populare, Să păstrăm moștenirea* etc. Opiniile sale sînt «romantice și tradiționaliste», iar folclorul pentru el este «document» și «întîmplări din veacurile cele dinții». Duce o luptă intensivă pentru păstrarea folclorului românesc nealterat.

Preotul Bălășel Teodor (p. 57—59), publică: *Versuri populare române, Cîntece populare olteneste*, cu o prefață de N. Iorga, *Cămătarul fix, Împăratul și ciobanul* etc. Culege de la lăutari cele mai autentice balade, doine și cîntece haideucești. Baladele sale dețin «primatul». În ceea ce privește acest domeniu în ținutul oltenesc. A fost de o tenacitate extraordinară în problema strînsului de folclor, făcînd apel la colaboratorii săi de a scrie nealterată forma oricărei balade, doine, cîntec etc.

Pr. dr. Beldie Ioan (p. 61), publică: *Monografia comunei Jărăști, La cislă, Cîntece de țară* etc. Efectuează cercetări etnografice și folclorice în comuna natală, materialul fiind organizat științific.

Pr. Bighicean Gavril, (p. 64), preot în Măieru și Romuli, județul Năsăud, publică: *Bocete și desclîntece din ținutul Năsăud și Colinde dintr-un colț de graniță*. Reține atenția prin autenticitatea transcrierii textelor.

Pr. Birlea Ion (p. 67), publică: *Balade, colinde, bocete din Maramureș, Cîntece populare din Maramureș, Desclîntece, ȳrăți, farmece și desfaceri, care sînt în fond*

mici repertorii de etnografie și folclor maramureșan» și *Insemnări din bisericile maramureșene*.

Pr. Bran Emil (p. 87), slujitor la Văgușel, Bînsa și Băița, publică 117 poezii populare interesante prin originalitatea tratării unor motive frecvente ale poeziei populare transilvănene.

Pr. Ceauseanu G.F. (p. 135), preot în Siminciu de Sus, publică: *Superstițiile poporului român în asemănare cu alte popoare vechi și noi*, care este un studiu etnografic comparatist; *Culegeri de folclor din județul Vițea și împrejurimi*. Textele sînt însoțite de referințe de informare locală.

Patriarh Cristea (Miron) Elie (p. 153—154), membru de onoare al Academiei Române, publică: *Proverbe, maxime, asemnări și idiotisme. Originea jocurilor și a teatrului la popoarele păgîne și la români* (lucrarea relevă caracterul «sincretic al religiei» teatrului și dansului în vremurile străvechi); *Culegeri de poezii populare maramureșene*.

Pr. Dumitrescu-Bistrița Gh. N. (p. 181—182), publică: *Cîntece populare, Cîntece naționale, Doine, cîntece și strigături din Olenia*. Este un neobosit culegător care depune o intensă activitate în slujba ridicării nivelului de civilizație spirituală și materială a țăranilor și inițiază diferite cursuri de culturalizare pentru săteni, de igienă, de artă culinară, de economie sătească etc.

Pr. Odoroabă Neculai (p. 230—231), preot în Trusești, Tureatca și Ibănești, publică: *Cărțile de basme* (Fata de împărat fără noroc; Murăruș și Zina zorilor; Povestea proștilor etc.).

Pr. Marian Simeon Florea (p. 271—276), profesor de religie și științe naturale, membru al Academiei Române, membru de onoare al Societății academice «Junimea», membru al Societății academice «România Jună» din Viena, al Societății academice «Dacia» din Cernăuți etc. Este autorul cu o operă folclorică și etnografică impresionantă în care cultura populară este cercetată monografic, analitic-descriptiv și morfologic în toate compartimentele ei. Este considerat de B. P. Hasdeu singurul etnograf care a răzbit în toate unghiulețele din traul, din cugetul român. Publică: *O nunță la Iliești în Bucovina, Poezii populare din Bucovina, Balade române, Poezii populare române — patru volume — Descîntece poporane române, Ornitologia populară română, Sarbătorile la români, Satire poporane române*.

Pr. Pauleti Nicolae (p. 338—339), preot la Făget de Blaj, publică prima culegere de poezii populare din Transilvania: *Cîntări și strigături de cari cîntă tetele și tecinrii jucînd* (1838). Este prima monografie a unui sat.

Pr. prof. Rezuș Petru (p. 372—373), profesor universitar de teologie, publică: *Povești și cîntece bănățene, Povestea descălecatului, Dochiza împărăției*.

Pr. Tichindeal Dimitrie (p. 434—435), publică: *Săturile a înțelegerii celei sînd-tose*. Descrie obiceiurile românilor de peste an (sînzieni, filipii de toamnă, hodălaș-tul etc.), Luminist fiind, condamnă de pe poziții dogmatice descîntecele, vrăjile etc.

Pr. Savin Gh. Petru (p. 387), publică: *Povești, Clăcoșește, Mîndrul ilorilor*. Edi-tează revista «Doina».

Sînt amintiți și teologii-adunători de folclor: Bărbulescu Constantin (p. 76), Boer Demitriu (p. 77), Ion Budai-Deleanu (p. 91), Ilarie Chendi, Timotei Cipariu (p. 137), Constantin Barbu (p. 141), Mateescu C.N., Nicu Moldovan Ion (p. 285), etc., precum și cîntăreții bisericesc Anton Pann (p. 324).

Dicționarul intrunește toate condițiile de adevărată istorie a folcloriștilor români și merită laude pentru munca migăloasă a autorilor Jordan Datcu și S. C. Stroescu. Lucrarea este o carte care se poate citi ușor și care va rămîne peste veacuri ca o piatră de temelie pentru cercetătorii culturii populare române.

Pentru teologi și mai ales pentru preoți, cartea este un îndemn la muncă, pentru a nu lăsa să se piardă mîrgăritarele culturii poporului nostru, și a fi pe linia înaintă-șilor lor.

TIPOGRAFIA INSTITUTULUI BIBLIC ȘI DE MISIUNE ORTODOXĂ
BUCUREȘTI

40.803